

वचनामृत प्रवचन

भाग - ३

(‘वहिनश्रीके वचनामृत’ पर पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचन)

भगवान् श्री कुन्दकुन्द-कहान जैन शास्त्रमाला, पुष्य-१९८

ॐ

परमात्मने नमः ।

श्री

वचनामृत - प्रवचन

(तीसरा भाग)

पूज्य बहिनश्री चंपाबेनके वचनामृत
पर

परमपूज्य सद्गुरुदेव श्री कानजीस्वामीके प्रवचन

: संकलनकार :

ब्र. श्री चन्दुलाल खीमचंद झोवालिया

*

: अनुवादक :

श्री मगनलाल जैन

*

: प्रकाशक :

श्री दिगंबर जैन स्वाध्यायमंदिर ट्रस्ट

सोनगढ-३६४२५० (सौराष्ट्र)

प्रथमावृत्ति : १००० प्रति

वि.सं. २०५७

ई.स. २०००

द्वितियावृत्ति : १२०० प्रति

वि.सं. २०६३

ई.स. २००७

४त मूल्य रु. ७२=०० है। अनेक मुमुक्षुओंकी आर्थिक सहायसे इस आवृत्तिकी किमत रु. ६०=०० होती है। तथा श्री कुंदकुंद-कहान पारमार्थिक ट्रस्ट हस्ते स्व. श्री शांतिलाल रतिलाल शाह परिवारकी ओरसे ५०% आर्थिक सहयोग प्राप्त होनेसे विक्रिय-मूल्य मात्र रु. ३०=०० रखा गया है।

मूल्य रु. ३०=००

आर्थिक सहयोग

५००=०० चंपावेन उमरावप्रसाद पंचरत्न परिवार, खंडवा

५०९=०० चंपावेन उमरावप्रसाद ह. विदेहा नंदकुमार, जबलपुर

९५९=०० सुनंदा जैन, अहमदाबाद

९०९=०० हेमल सिद्धार्थकुमार शाह, मुंबई

१२५३=००

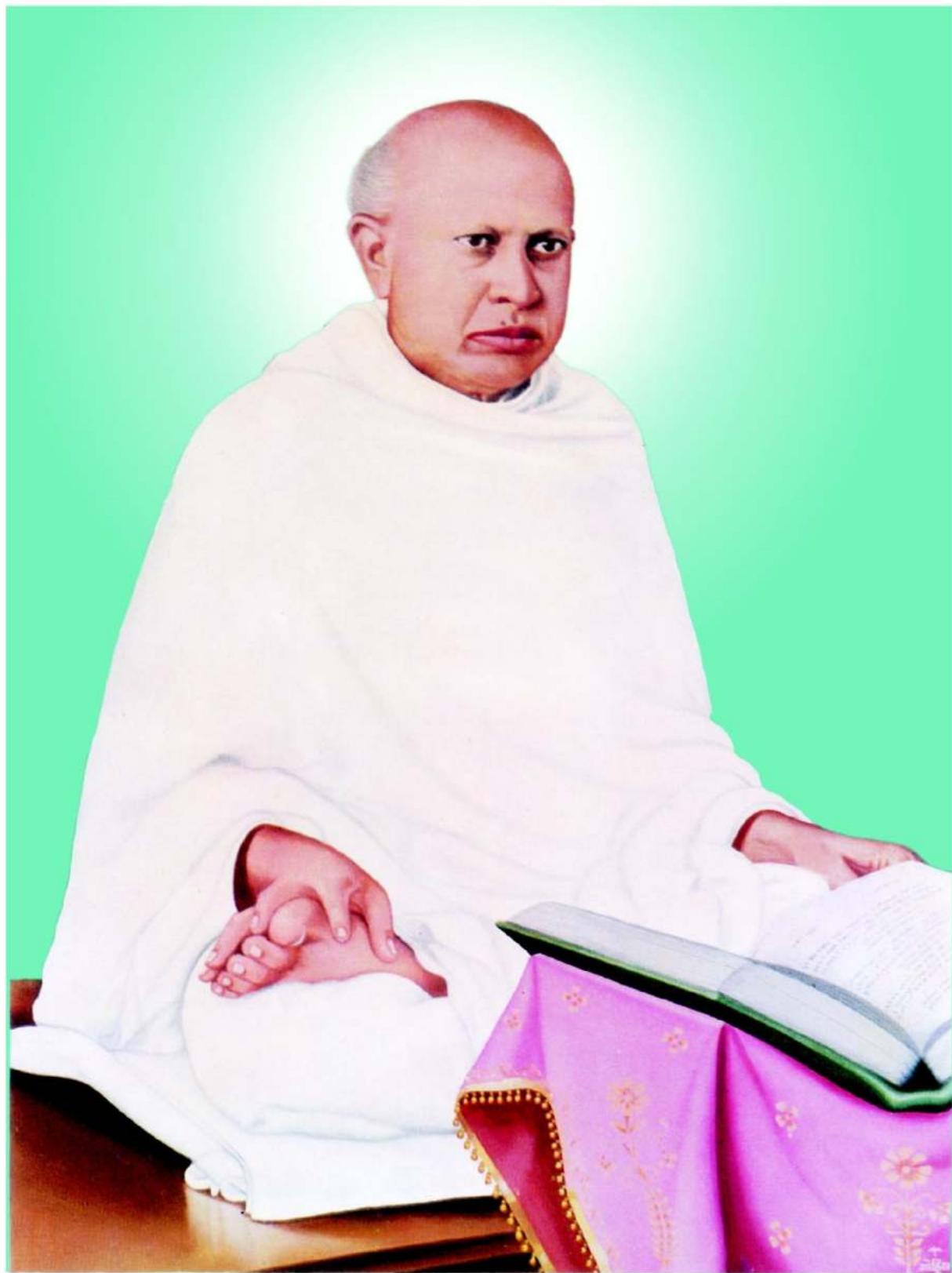
मुद्रक :

स्मृति ऑफसेट

जैन विद्यार्थी गृह, सोनगढ-३६४२५०

फोन नं. (०२८४६) २४४०८९

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગાઠ - ૩૬૪૨૫૦

પરમ પૂજય અધ્યાત્મમૂર્તિ સદગુરુદેવ શ્રી કાનજુસ્વામી

Shri Digambar Jain Swadhyay Mandir Trust, Songadh - 364250

प्रकाशकीय निवेदन

भारतवर्षमें धर्मज्ञासु जीवोंके महान भाग्योदयसे इस शताब्दिमें अध्यात्ममूर्ति आत्मज्ञसंत सत्यरुष परमोपकारी पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीका महान उदय हुआ। उनकी प्रबल वाणीके पुनितयोगसे प्रशममूर्ति पूज्य वहिनश्री चंपावहिनने १८सालकी लघुवयमें अतीन्द्रिय आनंदरसप्लावित स्वात्मानुभूति-समन्वित सम्यक्कर्दर्शनको प्राप्त कर लिया।

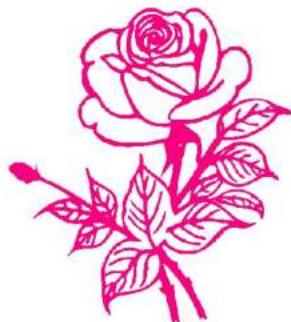
पूज्य वहिनश्रीने ब्र. वहिनोंके आश्रममें रात्रि स्वाध्यायमें किए हुए प्रवचनोंमेंसे आत्मार्थी ब्र. वहिनों द्वारा लिखी गयी नोंधमेंसे “वहिनश्रीके वचनामृत” ग्रंथ प्रकाशित किया गया। यह ग्रंथ पूज्य गुरुदेवश्रीको बहुत पसंद आया। उन्होंने “यह पुस्तक द्वादशांगका सार है” ऐसा कहकर वचनामृतकी बहुत महिमा बतायी। इसका अभ्यास करनेका अनुरोध किया तथा मुमुक्षुओंके भक्तिभीगे अनुग्रहसे “वहिनश्रीके वचनामृत” ग्रंथ पर पूज्य गुरुदेवश्रीने अनुभवरसझरते प्रवचन किये।

इन प्रवचनोंको पूज्य गुरुदेवश्रीके अंतेवासी ब्र. श्री चंद्रभाईने गुर्जर भाषामें लिपिबद्ध किये तथा चार भागोंमें इन्हें प्रकाशित किया गया। इन प्रवचनोंसे मुमुक्षु समाज अत्यंत लाभान्वित हुआ। इन प्रवचनोंकी हिन्दीभाषी मुमुक्षु समाजकी ओरसे भी बहुत मांग होनेसे श्री मगनलालजी जैन द्वारा इनका अनुवाद कराके यह सभी प्रवचन हिन्दीमें प्रकाशित किये जा रहे हैं। आशा है कि इस ग्रन्थके स्वाध्याय द्वारा मुमुक्षुजन निज आत्मसाधनामें प्रवृत्त होंगे।

इस ग्रंथके प्रकाशनमें ब्र. श्री चंद्रभाईने अति परिश्रमपूर्वक तथा अति उल्लम्भितभावसे जो सहयोग दिया है इस हेतु हम उनके अत्यन्त उपकृत हैं। इस ग्रन्थका सुन्दर मुद्रण-कार्य शीघ्रतासे करनेके लिये स्मृति ऑफसेट, सोनगढ़के भी हम अत्यंत आभारी हैं।

वैशाख शुक्ला दूज, सं. २०६३
(पूज्य गुरुदेवश्रीकी ११८वीं जन्मजयंती)

साहित्यप्रकाशनसमिति
श्री दिगंबर जैन स्वाध्यायमंदिर ट्रस्ट
सोनगढ-३६४२५० (सौराष्ट्र)

३३

नमः श्रीसद्गुरुदेवाय ।

प्रस्तावना

भारतवर्षकी भव्य वसुंधरा संतरलोंकी पुण्य जन्मस्थली है। पवित्र आर्यभूमिमें तीर्थकर, चक्रवर्ती, बलदेव आदि शलाका पुरुष उत्पन्न होते हैं। उसमें सौराष्ट्रका भी प्रमुख स्थान है। बाईसवें तीर्थकरदेव श्री नेमिनाथ भगवानके समुद्रवसे सौराष्ट्रकी भूमि पावन हुई है। अर्वाचीन युगमें भी अध्यात्मप्रधान जैनाकाशमें चमकते हुए नक्षत्रोंके समान समीपसमयज्ञ श्रीमद् राजचन्द्र, अध्यात्मयुगास्त्राया आत्मज्ञ संत पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामी एवं स्वानुभवविभूषित पवित्रात्मा बहिनश्री चम्पावहिन जैसे असाधारण स्वानुभूति धर्मप्रकाशक साधक महात्माओंकी जगतको भेट देकर सौराष्ट्रकी वसुंधरा पुण्यभूमि बनी है।

परम देवाधिदेव सर्वज्ञ वीतराग चरमतीर्थकर परम पूज्य श्री महावीरस्वामीकी दिव्यध्वनि द्वारा
पुनः प्रवाहित एवं गुरुपरम्परा द्वारा सम्प्राप्त जिस परमपावन अध्यात्मप्रवाहको भगवान् श्री
कुन्दकुन्दाचार्यदेवने समयसार आदि प्राभृत-भाजनोंमें सूत्रबद्ध करके चिरंजीव किया है उस पुनीत प्रवाहके
अमृतका पान करके, अंतरके पुरुषार्थ द्वारा स्वानुभूतिसमृद्ध आत्मसाक्षात्कार प्राप्त करके जिन्होंने सौराष्ट्र-
गुजरातमें, समग्र भारतवर्षमें तथा विदेशमें भी शुद्धात्मतत्त्वप्रमुख अध्यात्मविद्याका पवित्र आन्दोलन
प्रसारित कर बीसवीं-इक्कीसवीं सदीके विषमय भौतिकयुगमें दुःखार्त जीवोंका उद्धार किया है उन
जिनशासनप्रभावक परमोपकारी परम पूज्य गुरुदेव श्री कानजीस्वामीकी शुद्धात्मसुधारसम्यंदी मंगलमय
पवित्रता, पुरुषार्थ-धड़कता ध्येयनिष्ठ सहज वैराग्यझरता जीवन, स्वानुभूतिमूलक वीतरागमार्गदर्शक
सदुपदेश एवं अन्य अनेकानेक उपकारोंका वर्णन चाहे जितने संक्षिप्त रूपमें किया जाय तथापि अनेक
पृष्ठ भर जायेंगे इसलिये पूज्य गुरुदेवका संक्षिप्त जीवनवृत्त तथा उपकार-गुणकीर्तन इस वचनामृत-
प्रवचन ग्रन्थमें अन्यत्र दिया है।

‘बहिनश्रीके वचनामृत’ पुस्तकके प्रवचनकार परमोपकारी परमपूज्य गुरुदेव श्री कानकीस्वामी शुद्धात्मदृष्टिवंत, स्वरूपानुभवी, वीतराग देव-गुरुके परमभक्त, बालब्रह्मचारी, समयसार आदि अनेक गहन शास्त्रोंके पारगामी, स्वानुभवस्यांदी भावश्रुतलघ्विके धनी, सततज्ञानोपयोगी, वैराग्यमूर्ति, नयाधिराज शुद्धनयकी प्रमुखतासहित सम्यक् अनेकान्तरूप अध्यात्मतत्त्वके उत्तम व्याख्यानकार एवं आर्थर्यकारी प्रभावना उदयके धारक अध्यात्मयुगमन्त्य महापुरुष हैं। उनके यह प्रवचन पढ़ते ही पाठकों उनका गाढ़ अध्यात्मप्रेम, शुद्धात्म-अनुभव, स्वरूपकी ओर ढलती हुई परिणति, वीतरागभक्तिके रंगमें रंगा हुआ चित्त, ज्ञायकदेवके तलका स्पर्श करनेवाला अगाध श्रुतज्ञान एवं प्रभावशाली परम कल्याणकारी वचनयोगका ख्याल आ जाता है।

[૫]

પूજ्य ગુરુદેવને અધ્યાત્મનવનીત સમાન ઇસ ‘વચનામૃત’ને પ્રત્યેક વોલકો હર ઓરસે છનકર ઉન સંક્ષિપ્ત સૂત્રવાક્યોને વિગાટ અર્થોનો ખોલા હૈ। સવકે અનુભવમે આયે હોં એસે ઘરેલૂ પ્રસંગોને અનેકોં ઉદાહરણો દ્વારા, અતિશય સચોટ તથાપિ સુગમ એસે અનેક ન્યાયો દ્વારા તથા અનેક યથોચિત દૃષ્ટાન્તો દ્વારા પૂજ્ય ગુરુદેવને ‘વચનામૃત’ને અર્થગંભીર સુક્ષ્મભાવોનો અતિશય સ્પષ્ટ એવં સરળ બનાયા હૈ। જીવકે કેસે ભાવ રહેં તબ જીવ-પુદ્ગલકા સ્વતંત્ર પરિણમન સમજ્ઞમે આયા કહા જાય, કેસે ભાવ રહેં તબ આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્ઞમે આયા માના જાય, ભૂતાર્થ જ્ઞાયક નિજ ધ્રુવતત્ત્વકા કેસા આશ્રય હો તો દ્રવ્યદૃષ્ટિ પરિણમી કહી જાય, કેસે-કેસે ભાવ રહેં તબ સ્વાવલમ્બી પુરુષાર્થકા આદર, સમ્યાર્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ-વીર્યા દિક્કાની પ્રાસિ હુર્ઝ કહી જાય,—આદિ મોક્ષમાર્ગમિં પ્રયોજનભૂત વિષય મનુષ્યકે જીવનમે હોનેવાલી અનેક ઘટનાઓને સચોટ ઉદાહરણ દેકર એસે સ્પષ્ટ કિયે ગયે હૈને કી આત્માર્થીનો ઉસ-ઉસ વિષયકા સ્પષ્ટ ભાવભાસન હોકર અપૂર્વ ગંભીર અર્થ દૃષ્ટિગોચર હોં ઔર વહ, શુદ્ધભાવરૂપ વંધમાર્ગમિં મોક્ષમાર્ગકી કલ્પના છોડકર, શુદ્ધભાવરૂપ યથાર્થ મોક્ષમાર્ગકો સમજ્ઞકર, સમ્યક્ પુરુષાર્થમિં લગ જાય। ઇસ પ્રકાર ‘વચનામૃત’ને સ્વાનુભૂતિદાયક ગંભીર ભાવોનો, આરપાર ઉત્તર જાય એસી પ્રભાવકારી ભાષામેં તથા અતિશય મધુર, નિત્ય-નવીન વૈવિધ્યપૂર્ણ શૈલીસે અત્યન્ત સ્પષ્ટરૂપસે સમજ્ઞકર ગુરુદેવને આત્માર્થી જગતપર અસીમ ઉપકાર કિયા હૈ। ‘વચનામૃત’ની સાદી ભાષાકે ગર્ભમિં છિપે હુએ અનમોલ તત્ત્વરલોને મૂલ્ય સ્વાનુભવવિભૂપિત ગુરુદેવને જગતવિદિત કિયે હૈને।

યહ પરમ પુનીત પ્રવચન સ્વાનુભૂતિકે પંથકો અત્યન્ત સ્પષ્ટરૂપસે પ્રકાશિત કરતે હૈને ઇતના હી નહીં, કિન્તુ સાથ-સાથ મુસુક્ષુજીવોને હૃદયમેં સ્વાનુભવકી રુચિ એવં પુરુષાર્થ જાગૃત કરકે, કુછ અંશમેં સત્પુરૂપકે પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ જૈસા ચમલકારિક કાર્ય કરતે હૈને। પ્રવચનોની વાણી ઇતની સહજ, ભાવાર્દ્ર, ચૈતનવંતી ઔર જોરદાર હૈ કી ચૈતન્યમૂર્તિ ગુરુદેવકે સ્વાનુભવસ્થંદી ચૈતન્યભાવ હી માનો મૂર્તિમંત હોકર વાણી-પ્રવાહરૂપસે વહ રહે ન હોં! એસી અત્યંત ભાવવાહિની—અંતર્વેદનકો અતિ ઉગ્રરૂપસે વ્યક્ત કરતી, શુદ્ધાત્મા-જ્ઞાયક-કે પ્રતિ અપાર પ્રેમસે છલકતી, હૃદયસ્પર્શ જોરદાર વાણી સુપાત્ર પાઠકે હૃદયકો આન્દોલિત કર દેતી હૈ ઔર ઉસકી વિપરીત રુચિકો ક્ષીણ કરકે શુદ્ધાત્મરુચિકો જાગૃત કરતી હૈ। પ્રવચનોને પ્રત્યેક પૃષ્ઠમેં શુદ્ધાત્મહિમાકા અત્યંત ભક્તિમય વાતાવરણ ગુંજ રહા હૈ ઔર ઉસકે પ્રત્યેક શબ્દમેંસે મધુર અનુભવરસ ટપક રહા હૈ। ઉસ શુદ્ધાત્મભક્તિરસસે ઔર અનુભવરસસે મુસુક્ષુકા હૃદય ભીગ જાતા હૈ, ઉસે શુદ્ધાત્માકી લય લગતી હૈ, શુદ્ધાત્માકે સિવા સર્વ ભાવ ઉસે તુછ ભાસતે હૈને ઔર પુરુષાર્થ ‘ચલ પડું, ચલ પડું’ હોને લગતા હૈ। એસી અપૂર્વ ચમલકારિક શક્તિ પુસ્તકારૂઢ પ્રવચનવાણીમેં ક્રચિતું હી દેખનેમેં આતી હૈ।

ઇસ પ્રકાર અધ્યાત્મતત્ત્વવિજ્ઞાનકે ગહન રહસ્ય અમૃત-જ્ઞરતી વાણીમેં સમજ્ઞાકર ઔર સાથ-સાથ શુદ્ધાત્મરુચિકો જાગૃત કરકે, પુરુષાર્થકી પ્રેરણ દેકર, પ્રત્યક્ષ સત્તમાગમકી જ્ઞાની કરાનેવાલે, યે પ્રવચન જૈનસાહિત્યમેં અદ્વિતીય હૈને। પ્રત્યક્ષ સત્તમાગમકે વિયોગમેં મુસુક્ષુઓનો યે પ્રચવન અનન્ય આધારભૂત હૈને। નિરાલમ્બી પુરુષાર્થ સમજ્ઞાના ઔર પ્રેરિત કરના વહી ઉદેશ હોનેકે સાથ ‘વચનામૃત’ને સર્વાંગ સ્પષ્ટીકરણસ્વરૂપ ઇન પ્રવચનોમેં સમસ્ત શાસ્ત્રોને સર્વ પ્રયોજનભૂત તત્ત્વોની તલસ્પર્શી દર્શન આ ગયા હૈ। શ્રુતામૃતકા સુખસિન્ધુ માનોં ઇન પ્રવચનોમેં લહરા રહા હૈ। યહ પ્રવચનગ્રન્થ હજારોં પ્રશ્નોને નિરાકરણકા મહાકોષ હૈ, શુદ્ધાત્મતત્ત્વકી

[૬]

રુચિ ઉત્પન્ન કરકે પરકે ઓરકી રુચિ નએ કરનેકી પરમ ઔષધિ હૈ, સ્વાનુભૂતિકા સુગમ પંથ હૈ ઔર ભિન્ન ભિન્ન કોટિકે સર્વ આત્માર્થિયોંકો અચન્ત ઉપકારક હૈ। પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવને ઇન અમૃતસાગર સમાન પ્રવચનોંકી ભેટ દેકર ભારતવર્ષને મુશ્કુલુંકો નિહાલ કર દિયા હૈ।

સ્વરૂપસુધા પ્રાપ્ત કરનેકે ઇચ્છુક જીવોંકો ઇન પરમ પવિત્ર પ્રવચનોંકા વારમ્બાર મનન કરને યોગ્ય હૈ। સંસાર-વિપ્રવૃક્ષકો છેદનેકા વહ અમોઘ શસ્ત્ર હૈ। ડાલિયો-પત્તોંકો પકડે બિના વે મૂલપર હી આધાત કરતે હૈને। ઇસ અત્યાયુ મનુષ્યભવમેં જીવકા સર્વપ્રથમ કર્ત્તવ્ય એક નિઝ શુદ્ધાત્માકા બહુમાન, પ્રતીતિ એવં અનુભવ હૈ। વે બહુમાનાદિ કરનેમેં યે પ્રવચન પરમ નિમિત્તભૂત હૈને। મુશ્કુ અતિશય ઉલ્લાસપૂર્વક ઉનકા અભ્યાસ કરકે, ઉગ્ર પુરુષાર્થસે ઉનમેં કહે હુએ ભાવોંકો સમ્પૂર્ણતયા હૃદયમેં ઉતાર કર, શુદ્ધાત્માકી રુચિ, પ્રતીતિ તથા અનુભવ કરકે, શાશ્વત પરમાનન્દકો પ્રાપ્ત કરો।

પરમોપકારી પરમકૃપાલુ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને જિનકે ‘વચનામૃત’ પર યે સુન્દર ભાવવાહી પ્રવચન દિયે હૈને ઉન પ્રશ્નમૂર્તિ સ્વાનુભૂતિપરિણત પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાવેનકે સંક્ષિપ્ત પરિચયકે સાથ, પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકે હૃદયમેં વર્તતી-ઉનકી આધ્યાત્મિક પવિત્રતા, સ્વાનુભૂતિ તથા લોકોત્તર પ્રશાન્ત જીવન સમ્વન્ધી-વિશિષ્ટ મહિમાકા ઔર પૂજ્ય બહિનશ્રીકી સ્વાનુભવદશામેંસે પ્રવાહિત ‘વચનામૃત’કે વિષયમે પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીકે ઉદ્ઘારે હુએ પવિત્ર ઉદ્ગારોંકા, આત્માર્થી જીવોંકે લાભ હેતુ યહીં સંક્ષેપમેં ઉલ્લેખ કીયા જાતા હૈ।

જિનકી પવિત્ર પરિણિતિમેંસે ભવ્યજનકલ્યાણકારી ‘વચનામૃત’કા પુનીત પ્રવાહ બહા હૈ ઉન મહાન આત્માકી અંતરંગ સહજદશાકા-શુદ્ધજ્ઞાયકભાવસમર્પિત સર્વસ્વ લોકોત્તર જીવનકા ક્યા વર્ણન હો સકતા હૈ? ઉન પવિત્રાત્મા પૂજ્ય બહિનશ્રી-ચમ્પાવેનકા જન્મ વિ. સં. ૧૯૭૦ ભાદ્રપદ કૃષ્ણા ૨, શુક્રવાર, તદનુસાર તા. ૭-૮-૧૯૯૪કે શુભદિન વઢવાળ શહરમેં હુઆ થા। પિતાજીકા નામ શ્રી જેઠાલાલ મૌતીચન્દ શાહ, માતાજીકા નામ તેજવા। શ્રી બ્રજલાલભાઈ તથા વિદ્વાન શ્રી હિમતલાલભાઈ-યે દો ભાઈ દો બહિને-ઇસપ્રકાર ચાર ભાઈ-બહિનોમેં ચમ્પાવેન સવસે છોટીં। પૂજ્ય ચમ્પાવેનકા પ્રતિભાસમ્પત્ર વ્યક્તિત્વ-અંતર તથા બાહ્ય-અતિ ગમ્ભીર ઔર મહાન હૈ। બચપનસે હી વૈરાગ્યપ્રેમ, કુશાગ્રબુદ્ધિ, ચિન્તનશીલ સ્વભાવ તથા દૃઢ નિર્ણયશક્તિ આદિ અનેક ગુણ ઉનમેં સહજ ઉપલબ્ધ હૈને।

વૈરાગ્યભીના ઔર સત્યશોધક ઉનકા હૃદય આત્માકી પ્રાપ્તિકે લિયે તડ્ફતા થા। પૂજ્ય ગુરુદેવકા સત્સમાગમ હુએ, ઉનકી અધ્યાત્મામૃતજ્ઞરતી અમોઘ વજ્ઞવાણીને બહિનશ્રીકા અંતરંગ સત્ય ઝલકા દિયા। નિઝશુદ્ધાત્મદર્શન-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરનેકી આકાંક્ષા તીવ્ર બની। ઉન્હોને સર્વ શક્તિ આત્મામેં કેન્દ્રિત કરકે દિન-રાત દૃષ્ટિકી નિર્મલતા તથા સ્વાત્માનુભૂતિકી સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિકે લિયે અથક, અવિરત પુરુષાર્થ કિયા, ઔર અન્તમેં તીવ્ર તડ્ફપકે પરિણામસ્તરૂપ માત્ર અઠારહ વર્ષકી છોટી ઉપ્રેમે હીં વિ. સં. ૧૯૮૯, ચૈત્ર કૃષ્ણા દસવીંકે દિન વાંકાનેરમેં અપના અપ્રતિમ પુરુષાર્થ સફળ કિયા- ભવસંતતિછેદક, કલ્યાણબીજ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કિયા, નિઝ ભગવાન આત્માકા અદ્ભુત સાક્ષાત્કાર હુએ ઔર પરિણિતિમેં અતીન્દ્રિય જ્ઞાનાનન્દમય નિર્મલ નિર્વિકલ્પ સ્વાત્માનુભૂતિકા મંગલમય અમૃતજ્ઞરના બહને

[९]

लगा । अहा ! धन्य हैं वे महान आत्मा, धन्य है उनका ध्येयलक्षी अचल पुरुषार्थ और धन्य है उनका अवतार कि जिसमें उन्होंने अवतारसंततिके छेदनका महान कार्य किया !

दिन-प्रतिदिन उस अमृतज्ञानेरकी—सुधासित्क आत्मसाधनाकी परिणति वृद्धिंगत होने लगी, और साथ ही साथ सोनगढ़में वि. सं. १९९३, वैशाख कृष्णा अष्टमीके दिन ज्ञानपरिणतिमें जातिस्मरण ज्ञानकी सतिशय निर्मलता भी प्रगट हुई। पूज्य गुरुदेवको स्वयंको कुछ बातोंका—अमुक प्रकारके बहुमूल्य वस्त्र पहिने हुए ऊँची देहवाले राजकुमार, तीर्थकरत्व इत्यादिका—जो ‘भास’ होता था उनका स्पष्ट सत्य निराकरण पूज्य बहिनश्रीके स्मरणज्ञानने कर दिया। पूज्य गुरुदेवके भूत, वर्तमान और भावी भवोंका आश्र्यकारी अनुसंधान—गतभवमें श्रेष्ठपुत्ररूपमें श्री सीमंधर भगवानकी सभामें प्रत्यक्ष श्रवण किया था वह—उनके स्मरणज्ञानने दिया। उस पवित्र अनुसंधानज्ञान द्वारा मुमुक्षु समाज पर विशिष्ट उपकार हुआ है।

परम पूज्य अध्यात्मयुगमन्त्रा करुणासागर गुरुदेवश्री कानजीस्वामीका समस्त मुमुक्षु जगत पर अनंत-अनंत उपकार है। उनके विविध उपकारोंमें से एक महान उपकार यह है कि उन्होंने जिनके 'वचनामृत' पर स्वयं भावविभोर होकर यह अद्वृत प्रवचन दिये हैं उन प्रशममूर्ति धन्यावतार भगवती माता पूज्य बहिनश्री चम्पाबेनकी पवित्र अलौकिक अंतरंगदशाकी यथार्थ पहिचान करायी है।

मुधास्यंदी-स्वात्मानुभूतिपरिणत, विशिष्टज्ञानविभूषित पूज्य बहिनश्रीकी सहज प्रशमरसझरती पवित्र मुद्रा ही मानो, साधकका मूर्त रूप हो तदनुसार सम्यक् मोक्षमार्गका मूल उपदेश दे रही है। शास्त्रोपमगम्भीर तथापि सरल ऐसे उनके 'वचनामृत' विविध कोटिके सर्व जीवोंको अति उपकारक होते हैं, चमत्कारिक विशदतासे वस्तुस्वरूपको—शुद्धात्मद्रव्यसामान्यकी मुख्यतापूर्वक अनेकान्त सुसंगत द्रव्य-पर्यायस्वरूप निज आत्मतत्त्वको—हस्तामलकवत् दर्शते हैं और साधक जीवोंकी अटपटी अंतर परिणतिकी अविरुद्धरूपसे स्पष्ट सूझ देते हैं। कृपासागर पूज्य गुरुदेवश्री बहिनश्रीकी पवित्र दशाकी और 'वचनामृत'की महिमा बतलाते हुए सभामें अनेकबार अति प्रसन्नताका अनुभव करते थे। पूज्य बहिनश्रीकी स्वानुभूतिविभूषित पवित्रता, अनेक भव सम्बन्धी धर्मविषयक असाधारण जातिस्मरणज्ञान और 'वचनामृत'की विशिष्टताका मुक्तकण्ठसे प्रकाश करते हुए गुरुदेवकी प्रसन्न मुद्रा हजारों श्रोताओंकी दृष्टि समक्ष आज भी स्पष्ट तैरती है।

प्रशममूर्ति, धन्यावतार, गुणगम्भीर, उदारचित्त तथा देव-गुरुकी परमभक्त पूज्य बहिनश्री अंतरमें अतिमहान और बाह्यमें अति निर्लेप हैं। उनका आत्मलक्षी अंतरंग जीवन और उनकी निर्विकल्प आनन्दमय अद्भुतदशा वर्णनार्तीत है। उनके विशुद्ध गहन व्यक्तित्व पर, उनकी दशाके पारखी पूज्य गुरुदेवने उन्हें 'भगवती' एवं 'जगदम्बा'के असाधारण विशेषण दिये हैं वह उनकी सहज अंतरंगदशाके तथा उनकी महानताके यथार्थ द्योतक हैं। हमेशा तोल-तोलकर वचन उद्घारनेवाले, तीक्ष्णदृष्टिवंत, गहन विचारक, स्वरूपानुभवी परम पूज्य गुरुदेवश्री अन्य किसी भी व्यक्तिको जिन विशेषणोंसे कभी विशेषित नहीं करते थे, ऐसे उपरोक्त दो महिमापूर्ण विशेषणोंसे पूज्य बहिनश्री चम्पाबहिनको अनेकबार

[૮]

પ્રસન્નતાપૂર્વક વિરદ્ધાતે થે, વહી વાસ્તવિકતા પૂજ્ય બહિનશ્રીની અનુભૂત મહત્ત્વ અપને હૃદયમે દૃઢુસ્પસે સ્થાપિત કરનેકે લિયે પર્યાત હૈ। ઇન વિશેષણોં દ્વારા પૂજ્ય ગુરુદેવને સંક્ષેપસે ઉનકે પ્રતિ અહોભાવ વ્યક્ત કરતા હુआ અપના હાર્ડ પ્રગટ કિયા હૈ। અહા! ગુરુદેવને હાર્ડકો તથા ઉન વિશેષણોંની સર્મભરી ગહરાઈકો હમ ગમ્ભીરતાસે સમજ્ઞોં, ગુરુદેવને દિયે હુએ અધ્યાત્મબોધકો જીવનમેં બુન લેનેવાલી ઇન ‘ભગવતી માતા’ની આત્મસાધનાકે આદર્શકો દૃષ્ટિ સમક્ષ રહ્યે ઔર ઉનકે જીવનમેસે પ્રાત હોનેવાલી પ્રેરણ દ્વારા હમ અપને આત્માર્થકો સાથેં।

સચમુચ ‘ભગવતી માતા’ પૂજ્ય બહિનશ્રી માત્ર ભારતવર્પકી હી નહીં, અપિતુ દૃષ્ટિગમ્ય જગતકી અદ્વિતીય મહિલારલ હૈનું, મુમુક્ષુસમાજની શિરોમણ હૈનું, મુમુક્ષુમહિલા-સમાજની શિરછત હૈનું, કુમારિકા બ્રહ્મચારિણી બહિનોંની જીવનાધાર હૈનું ઔર આત્માર્થ્યોંની મહાન આદર્શ હૈનું।

સ્વાનુભૂતિવિભૂષિત પૂજ્ય બહિનશ્રીને અસાધારણ ગુણગંભીર વ્યક્તિલક્ષ્ય પરિચય દેતે હુએ પૂજ્ય ગુરુદેવ સ્વયં પ્રસન્ન હૃદયસે સભામેં અનેકવાર પ્રકાશિત કરતે કિ :—

‘બહિનોંને મહાન ભાગ્ય હૈનું કે ચમ્પાવેન જૈસી ‘ર્ધમરલ’ ઇસ કાલમેં પૈદા હુઈ હૈનું। બહિન તો ભારતકા અન્યોલ રતન હૈનું। અર્તીન્દ્રિય આનન્દકા નાથ ઉનકો અંતરસે જાગૃત હુઆ હૈ। ઉનકી અંતરંગ સ્થિતિ કોઈ ઔર હી હૈ। ઉનકી સુદૃઢ નિર્મલ આત્મદૃષ્ટિ તથા નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિકા જોડ ઇસ કાલમેં મિલના દુર્લભ હૈ...અસંખ્ય અરબ વર્પકા ઉન્હેં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન હૈ। બહિન જવ ધ્યાનમેં વૈઠતી હૈનું તબ કર્દી વાર તો અંતરમે ભૂલ જાતી હૈનું કે ‘મૈં મહાવિદેહમેં હૂં યા ભરતમે’ !!....બહિન તો અપને અંતરમે-આત્માકે કાર્યમં-એસી લીન હૈનું કે ઉન્હેં બાહરકી કુછ પડી હી નહીં હૈ। પ્રવૃત્તિકા ઉન્હેં કિંચિત્ ભી રસ નહીં હૈ। ઉનકી બાહ્યમેં પ્રસિદ્ધિ હો યા ઉન્હેં સ્વયંકો વિલકુલ અચ્છા નહીં લગતા। પરન્તુ હમેં એસા ભાવ આતા હૈ કે બહિન કર્દી વર્પતક છિપી રહીં, અબ લોગ બહિનનો પહીચાનેં।’

—એસે વાત્સલ્યોર્મિભરે ભાવોદ્ગારભરી પૂજ્ય ગુરુદેવની મંગલ વાળીમેં જિનકી આધ્યાત્મિક પવિત્ર મહિમા સભામેં અનેકવાર પ્રસિદ્ધ હુઈ હૈ ઉન પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાવેનકે, ઉન્હોને મહિલા—શાસ્ત્રસભામેં તથા બ્રહ્મચારિણી બહિનોંને સમક્ષ ચર્ચિમં ઉદ્ઘારે હુએ—ઉનકી સ્વાનુભવસ્યંદી જ્ઞાનધારામેસે પ્રવાહિત-આત્માર્થ-પોપક વચનામૃત લિપિબદ્ધ હોં તો અનેક મુમુક્ષ જીવોંનો મહાન આત્મલાભકા કારણ હોગા, એસી બહુત સમયસે સમાજકે અનેક ભાઈ-બહિનોંનો ઉલ્કટ ભાવના વર્તતી થી! ઉસ શુભભાવનાકો સાકાર કરનેમે, કુછ બ્રહ્મચારિણી બહિનોને પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાબહિનની પ્રવચનધારા તથા ચર્ચિમિસે અપનેકો વિશેષ લાભ હો એસે વચનામૃત લિખ લિયે થે, ઉનમેસે વિશિષ્ટ બોલ ચુનકર એક સંગ્રહ તૈયાર કિયા ગયા, જો ‘બહિનશ્રીને વચનામૃત’ નામક પુસ્તકરૂપમેં શ્રી દિગમ્બર જૈન સ્વાધ્યાય મન્દિર ટ્રસ્ટ-સોનગઢકી ઓરસે વિ. સં. ૨૦૩૩મે પૂજ્ય બહિનશ્રીની દ્વારા જન્મજયન્તી-ઉત્સવકે મંગલ-અવસર પર પ્રકાશિત કિયા ગયા।

ઇસ ‘વચનામૃત’ પુસ્તકકા ગહન અધ્યયન કરકે, જિસ પ્રકાર કુશલ જૌહરી રલકો પરખ લેતા હૈ ઉસીપ્રકાર ઉસમે ભરે હુએ ગંભીર ભાવોંનો પૂજ્ય ગુરુદેવને તુરન્ત પરખ લિયા ઔર શ્રી દિગમ્બર જૈન સ્વાધ્યાય મન્દિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢકે અધ્યક્ષ શ્રી રામજીભાઈ માણેકવન્દ દોશીસે કહા—“ભાઈ! ઇસ

[૯]

પુસ્તકની લાખ પ્રતિયાં છપાઓ ।’ (અભી તક-પાંચ વર્ષને અલ્ય સમયમાં ૮૬૦૦૦ પ્રતિયાં ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી તથા કન્નડ-ઇસપ્રકાર ભિન્ન-ભિન્ન ભાષાઓમાં પ્રકાશિત હો ચુકી હૈનું ।) અધ્યાત્મતત્ત્વ સમજનેકે લિયે યહ પુસ્તક ધ્યાનપૂર્વક પઢનેકો પૂજ્ય ગુરુદેવ વિશેપરૂપસે કહતે ઔર નવાગંતુકનો પ્રસંગતાસે ભેટ દેતે થે ।

ઇસ આત્માર્થિપ્રિય અમૂલ્ય પુસ્તકની મહત્ત્વા, વિભિન્ન પ્રસંગોં પર નિકલે હુએ ગુરુદેવકે મંગલમય પવિત્ર ઉદ્ગારોમાં દેખેં :—

‘(વહિનશ્રીને વચનામૃત) પુસ્તક સમયસર પ્રકાશિત હો ગઈ । વહિનનો કહાં બાહર આનેકી ઇચ્છા હૈ, કિન્તુ પુસ્તકને ઉન્હેં પ્રગટ કર દિયા । ભાષા સરલ હૈ કિન્તુ ભાવ અતિ ગમ્ભીર હૈનું । મૈને પૂરી પઢ લી હૈ । એકવાર નહીં લેકિન પદ્મીસવાર પઢે તબ ભી સંતોષ ન હો એસી પુસ્તક હૈ । દસ હજાર પુસ્તકેં છપવાકર હિન્દી-ગુજરાતી ‘આત્મધર્મ’ને સબ ગ્રાહકોનો ભેટ દેના ચાહિયે એસા મુદ્દે વિચાર આયા ।’ (પૂજ્ય ગુરુદેવકે ભાવ-અનુસાર હિન્દી-ગુજરાતી ‘આત્મધર્મ’ને ગ્રાહકોનો યહ પુસ્તક ભેટ દી ગઈ થી ।)

“પરિણમનમેસે નિકલે હુએ શબ્દ હૈનું । બેનકી તો નિવૃત્તિ બહુત । નિવૃત્તિમેસે આયે હુએ શબ્દ હૈનું । પુસ્તકમેં તો સમયસારકા સાર આ ગયા હૈ—અનુભવકા સાર હૈ; પરમ સત્ય હૈ । ‘વચનામૃત’ તો એસી વસ્તુ પ્રગટ હો ગઈ હૈ કિ ભારતમે સર્વત્ર ઇસકા પ્રકાશન હોના ચાહિયે ।”

‘યહ (વચનામૃત) પુસ્તક એસી આયી હૈનું કિ ચાહે જિતને શાસ્ત્ર હોંન, ઇસમાં એક ભી બાત બાકી નહીં હૈ । થોડે શબ્દોમાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, વ્યવહાર-નિશ્ચય આદિ સબ આ ગયા હૈ । જગતકે ભાગ્ય કી એસી સાદી ભાષામાં પુસ્તક પ્રકાશિત હો ગઈ । વીતરાગકે ભાવકા રટન ઔર મંથન હૈ । સારે દેશમાં ઢિંઢોરા પિટેગા । જહાં પુસ્તક હાથમાં આયી વહીં કહા કી એક લાખ પુસ્તકેં છપના ચાહિયે ।’

‘મૈં કહતા હું કી (વચનામૃત) પુસ્તક સર્વોકૃષ્ટ હૈ—સમૂર્ખ સમયસારકા સાર આ ગયા હૈ ઇસલિયે સર્વોકૃષ્ટ હૈ । યહ પુસ્તક બાહર લોગોને હાથમાં પહુંચેગી તો ડંકા વજેગા । ઇસે પઢકર તો વિરોધી ભી મધ્યસ્થ હો જાયું—એસી બાત હૈ । જગતકો લાભકા કારણ હૈ ।’

‘બેનકી પુસ્તક (વચનામૃત) બડી ઊંચી હૈ । સાદી ભાષા, મર્મ બહુત । અતીન્દ્રિય આનન્દમાંસે આયી હુઈ બાત હૈ । અકેલા મકખન ભરા હૈ—માલ ભરા હૈ । અતિ ગમ્ભીર ! થોડે શબ્દોમાં બહુત ગમ્ભીરતા ! યહ તો અમૃતધારાકી વર્ષા હૈ । વચનામૃત તો બારહ અંગકા સાર હૈ, સારમેં સાર તત્ત્વ આ ગયા હૈ । ‘દ્રવ્યદૃષ્પ્રકાશ’ની અપેક્ષા યહ પુસ્તક અલોકિક હૈ । જગતકે ભાગ્ય હૈનું કિ એસી વસ્તુ પ્રગટ હુઈ !’

‘જો આનન્દમાં જમકર બૈઠ ગયા હૈ, જો અતીન્દ્રિય આનન્દકે ગ્રાસ લે રહા હૈ તથા જો અતીન્દ્રિય આનન્દકો ગટાગટ પી રહા હૈ એસે ધર્મોકા (-સાધકકા) યહ સ્વરૂપ વહિનને મુખસે (વચનામૃતમાંસે)

[૭૦]

આયા હૈ। વિલકુલ સારી ભાષા। પ્રભુકે સમવસરणમें એસી બાત ચલતી થી, ભાઈ! અરે! યહ બાત બૈઠ જાય તો નિહાલ હો જાય! જિનેથરકા જો આદેશ હૈ વહ બહિન કહ રહી હૈને।'

પૂજ્ય ગુરુદેવકે શ્રીમુખસे અનેકવાર 'વચનામૃત'ની ભૂરિ-ભૂરિ પ્રશંસા સુનકર મુમુક્ષુસમાજને 'વચનામૃત' પર પ્રવચન દ્વારા ઉસકે ગહન ભાવોંકો સમજાનેકી પ્રાર્થના પૂજ્ય ગુરુદેવસે કી। પૂજ્ય ગુરુદેવને ભક્તોંકી પ્રાર્થના સ્વીકાર કર લી ઔર પ્રવચન દિયે। પ્રવચનોમે 'વચનામૃત'ને ભાવોંકો ખૂબ રસપૂર્વક સ્પષ્ટ કિયા। 'વચનામૃત'મે ૪૩૨ બોલ હૈનું; ઉન પર ૧૮૯ પ્રવચન હુએ હૈનું। વે પ્રવચન ચાર ભાગોમેં પ્રકાશિત હો ચુકે હૈનું। ઉનમેંસે યહ તીસરા ભાગ હૈ।

'બહિનશ્રીને વચનામૃત'મે સમાદિપ્ત અનેક આધ્યાત્મિક વિષયોપર પૂજ્ય ગુરુદેવને ઇસ પ્રવચન ગ્રન્થમે જો અનુભૂત છાનબીન કી હૈ—તલસ્પર્શી સ્પષ્ટીકરણ કિયે હૈનું, ઉન્હેં પઢકર આશ્ર્ય હોતા હૈ કિ—અહા! ઇસમેં એસે અલૌકિક ભાવ ભરે હૈનું। સચમુચ, પૂજ્ય ગુરુદેવને 'વચનામૃત'ને ગહન ભાવોંકો ખોલકર મુમુક્ષુઓંપર મહાન ઉપકાર કિયા હૈ।

યે પ્રવચન પૂજ્ય બહિનશ્રીની ચરણોપાસિકા કતિપય બ્રહ્મચારી બહિનોં તથા મુમુક્ષુ ભાઈ-બહિનોને ટેપ-રિકૉર્ડમિસે ઉતાર દિયે હૈનું। ઉનકા યહ સંકલન તૈયાર કિયા ગયા હૈ। યહ સંકલન અધ્યાત્મપ્રેરી આદરણીય વિદ્વદ્ધર્ય ભાઈશ્રી હિંમતલાલ જેઠાલાલ શાહને અથક પરિશ્રમ લેકર અત્યન્ત સાવધાનીપૂર્વક જાંચ લિયા હૈ તથા પ્રૂફ-સંશોધનમેં ભી સહયોગ દિયા હૈ। વાસ્તવમેં ઉનકે અમૂલ્ય સહયોગ વિના ઇન પ્રવચનોંકા એસે સુન્દરરસ્લૂપમેં તૈયાર હોના અસમ્ભવ થા। ઇસ હેતુ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક ઉનકા જિતના આભાર માનું ઉતના કમ હૈ। ટેપમિસે ઉતાર દેનેવાલે ભી ધ્યયવાદકે પાત્ર હૈનું।

અંતમે, હમ—અધ્યાત્મતત્ત્વ પિપાસુ જીવ, પૂજ્ય બહિનશ્રીની સ્વાનુભૂતિ-રસધારામિસે પ્રવાહિત ઇસ શુદ્ધાત્મસ્પર્શી 'વચનામૃત' પર પરમોપકારી કૃપાસિંધુ પૂજ્ય ગુરુદેવકે સ્વાનુભવપ્રધાન સમસ્ત નિજાત્મવૈભવ ખોલકર દિયે હુએ ઇન વિશદ પ્રવચનોને ગહરે અવગાહન દ્વારા ભવસંતિછેદક સ્વાનુભૂતિ સાધનેકી પ્રવલ પ્રેરણ પ્રાપ્ત કર અપને સાધનાપંથકો સુધાસ્યંદી બનાએ—યહી ભાવના।

ભાડ્રપદ કૃષ્ણા ૨, સં. ૨૦૩૮,
(પૂજ્ય બહિનશ્રીની ૮૪વીં જન્મજયંતિ)
તા. ૨૦-૮-૧૯૯૭

-સંકલયિતા

અધ્યાત્મયુગસ્થા

ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામી

[સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્ત એવં ઉપકારગુણકીર્તન]

ભરતક્ષેત્રકી વર્તમાન ચૌબીસીકે ચરમ તીર્થકર ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી દ્વારા સમુપદિષ્ટ ઔર ભગવાન શ્રી કુન્દકુન્દાચાયદેવ આદિ નિર્ગંધ સંતો દ્વારા સુરક્ષિત, તર્કશુદ્ધ અવાધિત સુવિજ્ઞાન-સિદ્ધાન્તોંકી કસૌટી પર પાર ઉત્તર સકે એસા, અધ્યાત્મરસપ્રમુખ વીતરાગ જૈનધર્મ કાલદોપકે કારણ વैજ્ઞાનિક ભૂમિકાસે ચ્યુત હોકર રૂઢિગ્રસ્ત સાંપ્રદાયિકતામં ઔર કિયાકાંડમં ફેસ ગયા થા એસે ઇસ યુગમં—વિક્રમકી ૨૦-૨૧વીં શતાબ્દિમં—ભારતવર્પક જીવોકે મહાન પુણ્યોદયસે જિસ મહાપુરુષને અવતાર લેકર આત્મસાધનાકે અધ્યાત્મપથકો પ્રકાશિત કિયા, સંપ્રદાયકી કૈદમંસે બાહર નિકાલકર જિન્હોને હજારો જીવોમં શુદ્ધ આત્મા સમજનેકી જિજ્ઞાસા જગાકર એક નયે મુમુક્ષુસમાજકા સર્જન કિયા, સ્વયંકી સ્વાનુભવસમૃદ્ધ ભેદજ્ઞાન-કલાસે જિનશાસનકે સૂક્ષ્મ રહસ્યોંકો ખોલકર જિન્હોને ‘તુઝમં સવ ભરા પડા હૈ’ એસા ઘોષિત કરકે પ્રત્યેક જીવકી શક્તિરૂપ પ્રભુતાકા જગતમં ઢિંઢોરા પીઠા—ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારસે ભારતવર્પક ધર્મપિપાસુ જીવોં પર જિનકા અનંત-અનંત ઉપકાર હૈ એસે અધ્યાત્મયુગસ્થા પરમકૃપાલુ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીકા સંક્ષિપ્ત *જીવનવૃત્ત એવં ઉપકારગુણકીર્તન યહીં પ્રસ્તુત કિયા હૈ।

આધ્યાત્મિક સત્પુરુષ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીકા પવિત્ર જન્મ સૌરાષ્ટકે ઉમરાલા ગાંવમં વિ. સં. ૧૯૪૭ વૈશાખ સુદી દૂજ, રવિવાત્કે શુભ દિન પ્રાતઃકાલ બ્રાહ્મણૂર્તમં હુઆ થા। ગુરુદેવશ્રીકી માતુશ્રી ઉજમવા વ પિતાશ્રી મોતીચંદભાઈ જાતિસે દશશ્રીમાલી વણિક એવં ધર્મસે સ્થાનકવાસી જૈન થે। વચ્ચનસે હી ઉનકે મુખપર વૈરાગ્યકી સૌમ્યતા ઔર આંખોમં બુદ્ધિ ઔર વીર્યકી પ્રતિભા ઝલકતી થી। સ્કૂલમં તથા જૈનશાલામં ભી પ્રાય: પ્રથમ નંબર હી રહતે થે।

ગ્યારહ વર્ષકી ઉન્માં એક વાર જૈનશાલાકી સીઢિયોંસે ઉત્તરતે સમય સંપ્રદાયકે એક સાધુકો વૈરાગ્યકી મસ્ત ચાલસે જાતે હુએ દેખકર ઇસ હોનહાર મહાપુરુષકે હૃદયમં ગહરી છાપ પડી તથા અન્તર્મનમં એસા લગા કિ ‘અહા! કેસી વૈરાગ્યકી ધૂન! જુંકે હુએ નેત્રોકે સાથ કેસી મસ્ત ચાલ! નિતાંત અકેલે, કોઈ સાથી-સંગી નહીં! કેસી અવધૂત દશા!’ ઇસ પ્રકાર વચ્ચનસે હી વૈરાગી મસ્ત જીવનકે પ્રતિ ઉનકા ચિત્ત સર્પિત હો જાતા થા। પાઠશાલાકે લૌકિક જ્ઞાનસે ઉનકો સંતોષ નહીં હોતા થા; ઉનકો અંતરંગમં લગતા રહતા કિ ‘જિસકી ખોજમં મૈં હું વહ યહ નહીં હૈ।’ કબી કબી યહ દુઃખ તીવ્ર હો જાતા, ઔર એક વાર તો માંસે વિછુંડે બાલકકી ભાંતિ, યહ બાલ-મહાત્મા સત્કે વિયોગમં બહુત રોયે થે।

છોટી ઉન્માં હી માતાકા (વિ. સં. ૧૯૫૯મં) વ પિતાજીકા (વિ. સં. ૧૯૬૩મં) વિયોગ હુઆ।

* જીવનવૃત્તકા કુછ ભાગ આદરણીય પં. શ્રી હિમતલાલ જે. શાહકે લેખોમંસે શબ્દશ: લિયા હૈ।

[૭૨]

વે પાલેજમે પિતાજીકી દુકાન પર વૈઠને લગે । વ્યાપારમે ઉનકા વર્તન પ્રામાણિક ઔર સરલ થા । એક બાર બડીદાકી અદાલતમે જાના પડ્યા થા । વહું ઉન્હોને ન્યાયાધીશકે સમક્ષ સત્ય ઘટના સ્પષ્ટતાસે બતા દી । ઉનકે મુખપર ઝલકતી સરલતા, નિર્દોષતા ઔર નિર્મિકતાકી ન્યાયાધીશ પર છાપ પડી, ઔર ઉનકા કહા હુઆ સારા વિવરણ યથાર્થ હૈ, એસા વિશ્વાસ આ જાનેસે ઉસે સંપૂર્ણરૂપસે માન્ય રહ્યા ।

વે કબી કબી નાટક દેખને જાતે થે; અતિશય આશ્ર્યકી બાત તો યહ હૈ કિ નાટકકા શૃંગારિક પ્રભાવ હોનેકે બદલે કિસી વૈરાગ્યપ્રેરક દૃશ્યકી ઉન પર ગહરી છાપ પડી થી ઔર વહ કિંતને હી દિનોં તક રહતી થી । કબી કબી તો નાટક દેખકર આનેકે બાદ પૂરી રાત વૈરાગ્યકી ધૂન રહતી । એક બાર નાટક દેખકર આનેકે બાદ ઉસકી ધૂનમે ‘શિવરમણી રમનાર તું, તું હી દેવનો દેવ’ ઇન શબ્દોસે પ્રારમ્ભ હોનેવાલા બારહ કડીકા એક કાવ્ય ઉન્હોને બનાયા થા । અહા ! સાંસારિક રસકે પ્રવલ નિમિત્તોનો ભી મહાન આત્માએ વૈરાગ્યકા કેસા નિમિત્ત બના લેતી હૈને ।

દુકાન પર ભી વે વૈરાગ્યપ્રેરક ઔર તત્ત્વવોધક ધાર્મિક પુસ્તકે પદ્ધતે થે । ઉનકા મન વ્યાપારમય યા સંસારમય નહીં હુઆ થા । ઉનકા આત્મા અન્દર કુછ ઔર હી શોધમે થા । ઉનકે અન્તરકા ઝુકાવ સદા ધર્મ વ સત્યકી શોધકે પ્રતિ હી થા । ઉનકા ધાર્મિક અભ્યાસ, ઉદાસીન જીવન ઔર સરલ અંતકરણ દેખકર સગે-સંવંધી ઉનકો ‘ભગત’ કહતે થે । સગાઈકે સંદેશ આને પર ઉન્હોને અપને બડે ભાઈ ખુશાલભાઈકો સ્યાદ કહ દિયા કિ ‘મેરી સગાઈ નહીં કરના, મેરે આજીવન બ્રહ્મચર્યકી પ્રતિજ્ઞા હૈ ઔર મેરે દીક્ષા લેનેકે ભાવ હૈને ।’ ખુશાલભાઈ ઔર સગે-સમ્વન્ધિયોંકે દ્વારા બહુત સમજાને પર ભી ઉન મહાત્માકે વૈરાગ્યભીને ચિત્તકો સંસારમે રહના પસંદ નહીં આયા ! ઉન્હોને યોગ્ય ગુરુકે લિયે બહુત શોધ કી । સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત વ રાજસ્થાનસે બહુતસે સાધુઓસે મિલે, પર કહીં ભી મન સ્થિર નહીં હુઆ । અન્તમે બોટાદ સંપ્રદાયકે શ્રી હીરાચંદજી મહારાજકે હાથસે દીક્ષા લેનેકા નિશ્ચિત હુઆ । વિક્રમ સંવત् ૧૯૭૦કે માગશિર સુવી ૯વીં, રવિવારકે દિન ઉમરાલામે બડી ધૂમધામસે દીક્ષા-મહોત્સવ સમ્પન્ન હુઆ ।

દીક્ષા લેકર તુરન્ત હી ગુરુદેવશ્રી શેતાંબરકે આગમોંકા કડ્યા અભ્યાસ કરને લગે । ઉન્હોને ચારેક વર્ષમિં ૪૫ આગમ, લાખોં શ્લોકોંકી ટીકા સહિત, વિચારપૂર્વક પઢ લિયે । વે સંપ્રદાયકી રીતિ અનુસાર ચારિત્ર ભી કઠોર પાલતે થે । થોડે હી સમયમે ઉનકી આત્માર્થિતાકી, જ્ઞાન-પિણાસાકી ઔર ચારિત્રકી સુવાસ સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયમે ખૂબ ફેલ ગયી થી ।

ગુરુદેવશ્રી પ્રારમ્ભસે હી તીવ્ર પુરુષાર્થી થે । પુરુષાર્થ હી ઉનકા જીવનમંત્ર થા । ‘કેવલી ભગવાનને દેખા હોગા તવ સોક્ષ હોગા’—એસી કાલલાલ્ભિંદી ઔર ભવિતવ્યતાકી પુરુષાર્થહીનતા ભરી વાતે કોઈ કરે તો વે સહન નહીં કર સકતે થે । વે દૃઢતાસે કહતે થે કિ જો પુરુષાર્થીને ઉસકે અનન્ત ભવ હોતે હી નહીં; કેવલીભગવાનને ભી ઉસકે અનન્ત ભવ દેખે હી નહીં; પુરુષાર્થીકો ભવસ્થિતિ આદિ કુછ બાધક નહીં હોતે ।’

દીક્ષાપર્યાયકે કાલમે ઉન્હોને શેતાંબરકે શાસ્ત્રોંકા ખૂબ મનપૂર્વક અભ્યાસ કિયા । ઉન્હોને એક લાખ શ્લોકપ્રમાણ ટીકાયુક્ત ભગવતીસૂત્ર સત્રહ વાર પડ્યા । હર કાર્ય કરતે સમય ઉનકા લક્ષ સત્યકી શોધકે પ્રતિ હી રહતા થા । ફિર ભી વે જિસકી શોધમે થે વહ ઉન્હેં અમી તક મિલા નહીં થા, અથકરૂપ ઉલ્લસિતવીર્યસે ઉનકી શોધવૃત્તિ ચાલૂ હી થી; તવ—

[૭૩]

વિક્રમ સંવત् ૧૯૭૮મે વિધિકી કિસી ધન્ય ઘડીમેં શ્રીમદ્ ભગવકુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત સમયસાર નામકા મહાન ગ્રંથ ગુરુદેવશ્રીકે કરકમલમેં આયા। ઉસે પઢતે હી ઉનકે હર્ષકા પાર ન રહા। જિસકી શોધમેં વે થે વહ ઉન્હેં મિલ ગયા। ગુરુદેવશ્રીકે અન્તર્નયનોને સમયસારમેં અમૃતકે સરોવર છલકતે દેખે। એકકે પીછે એક ગાથાએં પઢતે હુએ ઉન્હોને ઘૂંઠ ભર-ભરકે વહ અમૃત પિયા। ગ્રંથાધિરાજ સમયસારને ગુરુદેવશ્રી પર અપૂર્વ, અલૌકિક, અનુપમ ઉપકાર કિયા ઔર ઉનકે આત્માનન્દકા પાર ન રહા। ગુરુદેવશ્રીકે અન્તર્જીવનમેં પરમ પવિત્ર પરિવર્તન હુઆ, ભૂલી હુઈ પરિણતિ નિજ ઘરકી ઓર ઢલી—ઉપયોગકા પ્રવાહ સુધાસિંધુ જ્ઞાયકદેવકી ઓર ઢલા। ઉનકી જ્ઞાનકલા અપૂર્વ રીતિસે ખિલ ઉઠી।

વિક્રમ સંવત् ૧૯૯૯ તક સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમેં રહકર ગુરુદેવશ્રીને સૌરાષ્ટ્રકે અનેક પ્રમુખ શહરોમેં ચાતુર્માસ કિયા। ઔર શેપકાલમેં સૈકડોં છોટે-બડે નગરોંકો પાવન કિયા। હજારોં શ્રોતાઓંકો ઉનકે ઉપદેશકે પ્રતિ બહુમાન જાગૃત હુઆ। ક્રિયાકાંડમેં લુસ હુએ અધ્યાત્મર્ધમંકા બહુત ઉદ્યોત હુઆ। ઉનકે પ્રવચનમેં ઐસે અલૌકિક અધ્યાત્મિક ન્યાય આતે થે કી જો અન્યત્ર કહીં ભી સુનનેકો ન મિલે હોંને। જિસ ભાવસે તીર્થકર નામકર્મ બંધે વહ ભાવ ભી હેય હૈ।.....શરીરકે રોમરોમમેં તીવ્ર રોગ હો તો ભી વહ દુઃખ નહીં, દુઃખકા સ્વરૂપ હી કુછ ઔર હૈ।....વ્યાખ્યાન સુનકર બહુત જીવ સમજેં તો મુજ્જે બહુત લાભ હો ઐસા માનનેવાળે વ્યાખ્યાતા મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈને।....ઇસ દુખમેં સમતા નહીં રહ્યાંગ તો કર્મવબ્ધન હોગા—ઐસે ભાવસે સમતા રહના વહ ભી મોક્ષમાર્ગ નહીં।....પાંચ મહાવ્રત ભી માત્ર પુણ્યવંધકે કારણ હૈને।' ઐસે હજારોં અપૂર્વ ન્યાય વ્યાખ્યાનમેં અત્યન્ત સ્પષ્ટ રીતિસે લોગોંકો સમજાતે થે। પ્રત્યેક પ્રવચનમેં વે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યાદર્શન પર અત્યન્ત અત્યન્ત ભાર દેતે થે। વે કહતે થે કી—“શરીરકી ચમડી ઉતારકર નમક છિડકનેવાળેકે ઉપર ભી કોથ ન કિયા—ઐસા વ્યવહારચારિત્ર ભી ઇસ જીવને અનંત બાર પાલન કિયા, પરન્તુ સમ્યાદર્શન એક બાર ભી પ્રાત નહીં કિયા। લાખોં જીવોંકી હિસાકે પાપસે ભી મિથ્યાદર્શનકા પાપ અનન્તગુના હૈ।....સમ્યાદર્શન પ્રાત કરના સરલ નહીં હૈ, લાખોં-કરોડોંમેં કિસી વિરલ જીવકો હી વહ પ્રાત હોતા હૈ। સમ્યાદૃષ્ટિ જીવ અપને સમ્યક્ત્વકા નિર્ણય સ્વયં હી કર સકતા હૈ। સમ્યાદૃષ્ટિ સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડકે ભાવોંકો પી ગયા હોતા હૈ।....સમ્યક્ત્વ વહ કોઈ ઔર હી વસ્તુ હૈ।...સમ્યાદર્શન શૂન્ય ક્રિયાએ વિના એકાઈકી વિંદી હૈને।....સમ્યાદર્શનકા સ્વરૂપ બહુત હી સૂક્ષ્મ હૈ।....હીરેકી કીમત તો હજારોં રૂપયા હોતી હૈ પરન્તુ ઉસકે પહલ પાડતે સમય ખિરી હુઈ રજકા મૂલ્ય ભી સૈકડોં રૂપયા હોતા હૈ; વૈસે સમ્યક્ત્વહીરેકી કીમત તો અમૂલ્ય હૈ, વહ મિલે તો તો કલ્યાણ હો જાય પરન્તુ ન મિલે તો ભી 'સમ્યાદર્શન યહ કોઈ જુદી હી વસ્તુ હૈ'— ઇસ પ્રકાર ઉસકી મહિમા સમજકર ઉસે પ્રાત કરનેકી ઉલ્કંઠારૂપ રજ ભી બહુત લાભકારી હૈ।....માત્ર જાનના હી જ્ઞાન નહીં। સમ્યક્ત્વ સહિત જાનના વહી જ્ઞાન હૈ। ગ્યારહ અંગ મુખાગ્ર હોં પરન્તુ સમ્યાદર્શન ન હો તો વહ અજ્ઞાન હૈ।....આજકલ તો સખી અપને અપને ઘરકા સમ્યક્ત્વ માન વૈઠે હૈને। સમ્યાદૃષ્ટિકો તો મોક્ષકે અનંત અતીન્દ્રિય સુખકી વાનગી પ્રાત હો ગયી હૈ। વહ વાનગી મોક્ષસુખકે અનન્તવેં ભાગ હોને પર ભી અનન્ત હૈ।" ઇસ પ્રકાર સમ્યાદર્શનકી અનુભૂત મહિમા અનેક સમ્યક યુક્તિયોસે, અનેક પ્રમાણોસે ઔર અનેક સચોટ દૃષ્ટાંતોસે વે લોગોંકો ટસા દેતે થે। ઉનકા પ્રિય ઔર મુખ્ય વિષય સમ્યાદર્શન થા। ઔર વે સંપ્રદાયમેં થે તબસે હી ઇસકા સ્પષ્ટ રીતિસે પ્રતિપાદન કરતે થે। પ્રથમ સત્ય સમજનેકી મુખ્ય આવશ્યકતા હૈ ઐસા વે અતિ દૃઢતાપૂર્વક પહલેસે હી કહતે થે ઔર પ્રવચનકે પ્રારમ્ભમેં એક ગાથા બોલતે

[૭૪]

થે—‘સંબુદ્ધ જંતવો....’ જિસકા સારાંશ થા કિ—હે જીવો! તુમ સમ્યક્ પ્રકારસે સમજો સમજો! ઇસ પ્રકાર વે પ્રારમ્ભસે હી સત્ય સમજનેકા ઉપદેશ દેતે થે।

જૈનધર્મ પર ઉનકી અનન્ય શ્રદ્ધા, સારા વિશ્વ ન માને તો ભી અપની માન્યતામેં સ્વયં અકેલે ટિકે રહનેકી ઉનકી અજવ દૃઢતા ઔર અનુભવકે બલપૂર્વક નિકલતી ઉનકી ન્યાયસંગત વાણી બડે બડે નાસ્તિકોંકો ભી વિચારમેં ડાલ દેતી થી ઔર બહુતોંકો આસ્તિક બના દેતી થી। ઉનકા સિંહનાદ પાત્ર જીવોએ હૃદયકી ગહરાઈકો સ્પર્શકર ઉનકે આસ્તિક વીર્યકો ઉછાલ દેતા થા। અહા! સત્ય ઔર અનુભવકે જોરસે સારે જગતકે અભિપ્રાયોએ સામને જૂઝતે ઇસ અધ્યાત્મયોગીકી ગર્જના જિન્હોને સુની હોગી ઉનકે કાનોમેં ઉસકી ઝંકાર અભી ભી ગુંજતી હોગી! થોડે હી વર્ષોમંનું ઉનકે પ્રખર જ્ઞાન, કડે ચારિત્ર ઔર પ્રવચનકૌશલ્યકી સુવાસ ઇતની અધિક ફેલ ગઈ કિ સ્થાનકવાસી જૈનસમાજ ઉનકો સાધુકે રૂપમેં ‘કાઠિયાવાડકા કોહનૂર’ કહતી થી।

લઘુ વયસે હી ગુરુદેવકા વૈરાગી, ચિન્તનપૂર્ણ, બુદ્ધિપ્રતિભાયુક્ત, ધ્યેયલક્ષી ભક્તજીવન થા। બાલબ્રહ્મચારીરૂપસે દીક્ષિત હોકર ઉદ્ઘતમ કોટિકે સ્થાનકવાસી સાધુકે રૂપમેં વિચરણ કરતે સમય, ‘ભવભ્રમણકા અંત લાનેકા સદ્ગ્રા ઉપાય ક્યા?’, ‘દ્રવ્યસંયમસે ગ્રીવક પાયા, ફિર પીછો પટક્યો, વહાઁ ક્યા કરના વાકી રહા?’—ઇસ વિષયમેં ગહરા મંથન વ અભ્યાસ કરકે ઉન્હોને ખોજ નિકાલા કિ—માર્ગ કોઈ જુદા હી હૈ; વર્તમાનમેં તો શુરુઆત હી ઉલ્ટી હૈ। ક્રિયાકાંડ મોક્ષમાર્ગ નહીં હૈ, પરન્તુ પારમાર્થિક આત્મા તથા સમ્યાર્દ્ધન આદિકા સ્વરૂપ નિશ્ચિત કર સ્વાનુભવ કરના વહ માર્ગ હૈ; અનુભવમેં વિશેષ લીનતા વહ શ્રાવકમાર્ગ હૈ ઔર ઉસસે ભી વિશેષ સ્વરૂપરમણતા વહ મુનિમાર્ગ હૈ। સાર્થમેં હોનેવાલે વાહ્ય બ્રત-નિયમ તો અધૂરેપનકી-અપારિપ્રકારકી પ્રગટતા હૈ। મોક્ષમાર્ગકી મૂલ બાતમેં બહુત બડા અન્તર પડે ગયા હૈ એસા ગુરુદેવશ્રીને અન્તરસે ખોજ નિકાલા।

સમયસાર-પ્રસૂપિત વાસ્તવિક વસ્તુસ્વભાવ ઔર વાસ્તવિક નિર્ગ્રથમાર્ગ વહુત સમયસે ભીતર સત્ય લગતા થા, ઔર વાહ્યમેં વેશ તથા આચરણ અલગ થા,—યહ વિષમ સ્થિતિ ઉન્હેં ખટકતી થી; ઇસલિયે ઉન્હોને સોનગઢમેં યોગ્ય સમય-વિક્રમ સંવત् ૧૯૯૨ કી ચૈત્ર શુક્ಲ ત્રયોદશી (મહાવીર-જયંતી), મંગલવારકે દિન—‘પરિવર્તન’ કિયા, સ્થાનકવાસી સમ્પ્રદાયકા ત્યાગ કિયા। સંપ્રદાયકા ત્યાગ કરનેવાલોંકો કિસ કિસ પ્રકારકી અનેક મહાવિપત્તિયાં સહની પડીતી હૈ, ઉન પર કેસી કેસી અઘટીત નિંદાકી ઝડિયાં વરસતી હૈનું, વહ સબ ઉનકે ખ્યાલમેં થા, ફિર ભી ઉસ નિડર ઔર નિસ્ફુહ મહાનાને ઉસકી કુછ ભી પરવાહ ન કી। સત્કે પ્રતિ પરમ ભક્તિમેં સબ પ્રકારકી પ્રતિકૂલતાકા ભય વ અનુકૂલતાકા રાગ અલ્યંત ગૌણ હો ગયા। જગતસે બિલકુલ નિરપેક્ષરૂપ હજારોએ જનસુદ્ધાયમેં ગર્જનેવાલા સિંહ સત્કે લિયે સોનગઢકે એકાંત સ્થળમેં જા વૈઠા।

ઉનકે ‘પરિવર્તન’સે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમેં બહુત ખલબલી હુઈ, વિરોધ હુआ। પરન્તુ ગુરુદેવશ્રી કાઠિયાવાડકે સ્થાનકવાસી જૈનોએ હૃદયમેં વસ ગયે થે। ઉનકે પીછે કાઠિયાવાડ પાગલ બના હુआ થા। ઇસલિયે ‘ગુરુદેવશ્રીને જો કિયા હોગા વહ સમજકર હી કિયા હોગા’ એસા વિચાર કર ધીરે-ધીરે લોગોંકા પ્રવાહ સોનગઢકી ઓર વહને લગા। સાંપ્રદાયિક મોહ અત્યન્ત દુર્નિવાર હોને પર ભી, સત્કે અર્થી જીવોંકી

[૭૫]

સંખ્યા તીનોં કાલમેં અત્યન્ત અલ્ય હોને પર ભી, સાંપ્રદાયિક વ્યામોહ તથા લૌકિક ભયકો છોડકર સોનગઢાંકી ઓર વહતા સલ્સંગાર્થી જોંકા પ્રવાહ દિન-પ્રતિદિન વેગપૂર્વક બઢતા હી ગયા ।

પૂજ્ય ગુરુદેવ કહતે થે : જૈનધર્મ યહ કોઈ સંપ્રદાય નહીં હૈ, યહ તો વસ્તુસ્વભાવ—આત્મધર્મ હૈ । ઉસકા અન્ય કિસી ધર્મકે સાથ મેલ હૈ હી નહીં । ઉસકા અન્ય ધર્મકે સાથ સમન્વય કરના વહ રેશમ ઔર ટાટકે સમન્વય જેસા વ્યર્થ હૈ । દિગંબર જૈનધર્મ વહી વાસ્તવિક જૈનધર્મ હૈ ઔર આંતરિક તથા બાહ્ય દિગંબરત્વકે વિના કોઈ જીવ મુનિપના ઔર મુક્તિ પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા—એસી ઉનકી દૃઢ માન્યતા થી ।

ગુરુદેવ સમ્પ્રદાયમેં થે તથીસે પ્રત્યેક દ્રવ્યકી સ્વતંત્રતાએ શ્રદ્ધા ઉનકે અંતરમે ઓતપ્રોત હો ગયી થી । મૈં એક સ્વતંત્ર પદાર્થ હું, મુઝે કોઈ કર્મ રોક નહીં સકતે—એસા વે બારમ્બાર કહતે થે । વહ વિશેષ સ્પષ્ટતાસે સમજનેકે લિયે જામનગરમે ચાતુર્માસકે સમય આત્માર્થી શ્રી હિંમતભાઈ જે. શાહને પ્રશ્ન પૂછા—‘મહારાજ ! દો જીવોંકે ૧૯૮૮ કર્મપ્રકાર સમ્બન્ધી સર્વ ભેદ-પ્રભેદોંકે પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ, અનુભાગ-સમી વિલકુલ એક સમાન હોં તો વે જીવ ઉત્તરવર્તી ક્ષણમે સમાન ભાવ કરોંગે યા ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારકે?’ ગુરુદેવને કહા : ‘ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારકે !’ પુનઃ પ્રશ્ન કિયા : ‘દોનોં જીવોંકી શક્તિ તો પૂરી હૈ ઔર આવરણ ભી વિલકુલ એક સમાન હૈ, તો ફિર ભાવ ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારકે કૈસે કર સકતે હૈને?’ ગુરુદેવને તુરન્ત હી દૃઢતાસે ઉત્તર દિયા : ‘અકારણ પારિણામિક દ્રવ્ય હૈ’, અર્થાત् જીવ જિસકા કોઈ કારણ નહીં એસે ભાવસે સ્વતંત્રતયા પરિણમન કરનેવાલા દ્રવ્ય હૈ, ઇસલિયે ઉસે અપને ભાવ સ્વાર્થીનતાસે કરનેમે વસ્તુતા : કૌન રોક સકતા હૈ? વહ સ્વાર્થીનતાસે અપના સવ કુછ કર સકતા હૈ । સ્વાર્થીનતાએ કૈસા સુન્દર સ્પષ્ટીકરણ !

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવકે ઉપદેશમે મુખ્ય વજન ‘સમજી’ પર થા । ‘તુમ સમજો; સમજે વિના સવ વ્યર્થ હૈ’ ઇસ પ્રકાર વે બારમ્બાર કહતે થે । ‘કોઈ આત્મા—જ્ઞાની યા અજ્ઞાની—એક રજકણકો ભી હિલાનેકી સામર્થ્ય નહીં રહતા, તો ફિર દેહાદિકી ક્રિયા આત્માએ હાથ કહુંસે હો ? જ્ઞાની વ અજ્ઞાનીમેં પ્રકાશ ઔર અંધકાર જૈસા મહાન અન્તર હૈ, ઔર વહ યહ હૈ કે અજ્ઞાની પરદ્રવ્ય તથા રાગદ્વેપકા-શુભાશુભ ભાવકા—કર્તા હોતા હૈ ઔર જ્ઞાની અપનેકો શુદ્ધ અનુભવ કરતા હુआ ઉનકા કર્તા નહીં હોતા । ઉસ કર્તૃત્વ બુદ્ધિકો છોડનેકા મહા પુરુષાર્થ પ્રત્યેક જીવકા કર્તવ્ય હૈ । વહ કર્તૃત્વબુદ્ધિ જ્ઞાન વિના નહીં છૂટતી । ઇસલિયે તુમ જ્ઞાન કરો !’—યહ ઉનકે ઉપદેશકા પ્રધાન સ્વર થા ।

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવકે જ્ઞાનકો સમ્વક્ત્વકી છાપ તો બહુત સમયસે લગી થી । વહ સુધાર્યાંદી સમ્યગ્જ્ઞાન સોનગઢાંકે વિશેષ નિવૃત્તિવાળે સ્થાનમેં અદ્ભુત સૂક્ષ્મતાકો પ્રાપ્ત હુઆ; નર્ઝ-નર્ઝ જ્ઞાનકલા ખૂબ ખિલી । અમૃતકલશમેં જિસ પ્રકાર અમૃત ઘોલા જાતા હો ઉસીપ્રકાર ગુરુદેવકે પરમ પવિત્ર અમૃતકલશસ્વરૂપ આત્મામેં તીર્થકરદેવકે વચ્ચામૃત ખૂબ ઘોલે ગયે—ઘોંટે ગયે । અન્દર ઘોંટા ગયા વહ અમૃત કૃપાલુ ગુરુદેવ હજારોં મુશ્કુઓંકો પ્રવચનમેં પરોસતે થે વ નિહાલ કરતે થે ।

સમયસાર, પ્રવચનસાર, નિયમસાર આદિ શાસ્ત્રોં પર પ્રવચન દેતે સમય ગુરુદેવકે શબ્દ-શબ્દમેં વહુત ગહનતા, સૂક્ષ્મતા ઔર નવીનતા નિકલતી, જિસસે શ્રોતાજન શાસ્ત્રકા મર્મ સરલતાસે સમજ જાતે । જિસ અત્યન્ત જ્ઞાન ઔર આનન્દમય પૂર્ણ દશાકો પ્રાપ્ત કરકે તીર્થકરદેવને દિવ્યધ્વનિ દ્વારા વસ્તુસ્વરૂપકા નિરૂપણ કિયા, ઉસ પરમ પવિત્ર દશાકા સુધાર્યાંદી સ્વાનુભૂતિસ્વરૂપ પવિત્ર અંશ અપને આત્મામેં પ્રગટ કરકે

[૭૬]

સદગુરુદેવને અપની વિકસિત જ્ઞાનપર્યાય દ્વારા શાસ્ત્રોમે રહે હુએ ગૂઢ રહસ્યોંકો સમજાકર મુમુક્ષુઓં પર મહાન-મહાન ઉપકાર કિયા હૈ। ગુરુદેવકી વાળી સુનકર સૈકડોં શાસ્ત્રોંકે અભ્યાસી વિદ્વાન ભી આશ્રયચકિત હો જાતે થે ઔર ઉલ્લાસમેં આકર કહતે થે : ‘ગુરુદેવ ! આપકે પ્રવચન અપૂર્વ હૈનું; ઉનકા શ્રવણ કરતે હમેં તૃપ્તિ હી નહીં હોતી । આપ ચાહે જિસ વાતકો સમજાઓ હમકો ઉસમેસે નયા-નયા હી જાનનેકો મિલતા હૈ । નવ તત્ત્વકા સ્વરૂપ યા ઉત્પાદ-વ્યાઘ્રૌદ્યકા સ્વરૂપ, સ્યાદ્વાદકા સ્વરૂપ યા સમ્યક્ત્વકા સ્વરૂપ, નિશ્ચય-વ્યવહારકા સ્વરૂપ યા બ્રત-તપ-નિયમકા સ્વરૂપ, ઉપાદાન-નિમિત્તકા સ્વરૂપ યા સાધ્ય-સાધનકા સ્વરૂપ, દ્રવ્યાનુયોગકા સ્વરૂપ યા ચરણાનુયોગકા સ્વરૂપ, ગુણસ્થાનકા સ્વરૂપ યા બાધક-સાધકભાવકા સ્વરૂપ, મુનિદશાકા સ્વરૂપ યા કેવલજ્ઞાનકા સ્વરૂપ—જિસ-જિસ વિષયકા સ્પર્ધીકરણ આપકે શ્રીમુખેસે સુનતે હૈનું ઉસમેં હમેં અપૂર્વ ભાવ હી દૃષ્ટિગોચર હોતે હૈનું । આપકે શબ્દ-શબ્દમેં વીતરાગદેવકા હૃદય પ્રગટ હોતા હૈ ।’

પૂજ્ય ગુરુદેવકી પ્રવચનશીલી ભી અદ્ભુત થી । કઠિન ગિને જાનેવાલે અધ્યાત્મ-વિષયકો ભી ખૂબ સ્પષ્ટતાસે, અનેક સરલ દૃથાંતોં દ્વારા, શાસ્ત્રીય શબ્દોંકા બહુત હી કમ પ્રયોગ કરકે ઘરેલૂ ભાપામે સમજાતે થે, કી જિસસે કમ પઢે-લિખે સામાન્ય લોગ ભી સરલતાસે સમજ જાયેં । ગુરુદેવશ્રી પ્રવચન કરતે-કરતે અધ્યાત્મમાં ઐસે મગ્ન હો જાતે, પરમાત્મદશાકે પ્રતિ અગાધ ભક્તિ ઉનકે મુખારવિંદ પર ઐસી ઝલકતી, કી શ્રોતાઓં પર ભી ઉસકી છાપ પડતી । અધ્યાત્મકી જીવંતમૂર્તિ ગુરુદેવશ્રીકી દેહકે અણુ-અણુમેસે માનોં અધ્યાત્મરસ ઝરતા હો એસી ચમકારભરી ઉનકી પ્રતિભા થી । પૂજ્ય ગુરુદેવકા પ્રવચન સુનનેવાલોંકો ઇતના તો સ્પષ્ટ લગતા થા કી ‘યહ કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારકા પુરુષ હૈ; જગતસે યહ કુછ ઔર હી કહતા હૈ, અપૂર્વ કહતા હૈ; ઇસકે કથનકે પીછે કોઈ અજવ દૃઢતા ઔર જોર હૈ । એસા અન્યત્ર કહીં ભી સુનનેમેં નહીં આતા ।’ અહા ! ઇસ કલિકાલમેં, અન્તરમેં એસા અલૌકિક પવિત્ર પરિણમન—કેવલજ્ઞાનકા અંશ, ઔર બાહ્યમેં એસા પ્રવલ પ્રભાવના-ઉદય—તીર્થકરત્વકા અંશ, ઇન દોનોંકા સુયોગ દેખકર મુમુક્ષુઓંકા હૃદય નાચ ઉઠતા થા ।

અહો ! પરમ પ્રભાવક અધ્યાત્મમૂર્તિ ગુરુદેવકી ઉસ મોહવિનાશિની વજ્ઞવાળીકી તો ક્યા વાત, ઉનકે દર્શન ભી મહાપુણ્યકે થોક ઉઠલેં તબ પ્રાપ્ત હોતે ! ઇસ અધ્યાત્મમસ્ત મહાપુરુષકે સરીપ સંસારકી આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ ફટક ભી નહીં સકતી થી । સંસારત્પ્ર પ્રાણીયોંકો ઉનકે પવિત્ર સમાગમમે પરમ વિશ્રાંતિ મિલતી થી । જો વૃત્તિયાં મહાપ્રયલસે ભી નહીં દવત્તાં વે પૂજ્ય ગુરુદેવકે સાન્નિધ્યમેં અપને આપ શાંત હો જાતી હૈનું—એસા અનુભવ વહુતસે મુમુક્ષુઓંકો હોતા થા । આત્માકા નિવૃત્તિમય સ્વરૂપ, મોક્ષકા સુખ આદિ આધ્યાત્મિક ભાવોંકી જો શ્રદ્ધા અનેક તક્કોસે નહીં હો પાતી વહ ગુરુદેવકે દર્શન તથા સમાગમસે સહજમાત્રમે હો જાતી । ઇસ પ્રકાર પૂજ્ય ગુરુદેવકે સ્વાનુભવરસ-ઝરતે પવિત્ર જ્ઞાન ઔર ચારિત્રને મુમુક્ષુઓં પર મહા કલ્યાણકારી અનુપમ ઉપકાર કિયા હૈ ।

સનાતન સલ્ય વીતરાગ દિગમ્બર જૈનમાર્ગ અંગીકૃત કરનેકે વાદકે વર્ણમાં શાસનપ્રભાવક પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકે જીવનવૃત્તાંતકે સાથ સંબંધ રખનેવાલે, મુમુક્ષુઓંકો ઉપકારભૂત હોં એસે, પ્રભાવનાકે અનેક સુયોગ બન ગયે ।

[૭]

વિક્રમ સંવત् ૧૯૯૪કી વૈશાખ કૃષ્ણા અષ્ટમીકે દિન પ્રશમ્મરૂતિ પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાબેનકો આત્મધ્યાનમયી વિમલ અનુભૂતિમંદિરમાંસે ઉપયોગ બાહર આનેપાર, ઉપયોગકી સ્વચ્છતામં અનેક ભવાન્તર સમ્વન્ધી સહજ સ્પષ્ટ જાતિસ્મરણજ્ઞાન હુએ હતું। પૂજ્ય ગુરુદેવકો અનેક વર્ષોસે અપને ભૂત-ભવિષ્યકે ભવકે સાથ સમ્વન્ધવાલા જો અસ્પષ્ટ ‘ભાસ’ હોતા થા ઉસકા સ્પષ્ટ હલ બહિનશ્રીકે જાતિસ્મરણજ્ઞાન દ્વારા મિલનેસે સ્વયંકે મનોમન્દિરમં એક પ્રકારકા ઉજાલા હુએ ઔર ઉનકી ધર્મપરિણિતિકો એક અસાધારણ નવીન બલ મિલા। બહિનશ્રીકે જાતિસ્મરણજ્ઞાનકી વાતેં આત્માર્થિયોંકે ઉપકારક હો એસી લગનેસે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ઉસકે કિતને હી તથ્ય ધીરે-ધીરે મુસુકુઓંકે સમક્ષ અત્યન્ત ધર્માલ્લાસપૂર્વક રહ્યા હતે લગે થે, જિસે સુનકર આત્માર્થિજન અત્યન્ત આહ્લાદિત હોતે થે ઔર ઉનકે શ્રદ્ધાજીવનમં ભક્તિજીવનમં તથા ‘ઇસ અલ્પાયુષી મનુષ્યપર્યાયમં નિજ કલ્યાણ અવશ્ય કર લેના યોગ્ય હૈ’—એસે ઉદ્ઘાજીવનમં નર્દી ચમક આ જાતી થી।

જહાં ‘પરિવર્તન’ હુએ થા વહ મકાન છોટા થા ઇસલિયે ભક્તોને સંવત् ૧૯૯૫મં પ્રવચન તથા પૂજ્ય ગુરુદેવકે નિવાસ હેતુ એક મકાન બનવાયા ઔર ઉસકા નામ ‘શ્રી દિગમ્બર જૈન સ્વાધ્યાયમન્દિર’ રહ્યા। પરમ પૂજ્ય અધ્યાત્મયોગી ગુરુદેવકો સમયસાર પરમાગમકે પ્રતિ અતિશય ભક્તિ હોનેકે કારણ, સ્વાધ્યાયમન્દિરમં ઉસકે ઉદ્ઘાટનકે દિન—જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણા અષ્ટમી, રવિવારકે દિન—પ્રશમ્મરૂતિ ભગવતી પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાબેનકે પવિત્ર કરકમલોંસે શ્રી સમયસાર પરમાગમકી મંગલ પ્રતિષ્ઠા કી ગઈ હૈ। સમયસાર સર્વોત્તમ શાસ્ત્ર હૈ—એસા ગુરુદેવ વારમ્બાર કહતે થે। સમયસારકી વાત કરતે હી ઉન્હેં અતિ ઉલ્લાસ આ જાતા થા। સમયસારકી પ્રત્યેક ગાથા મોક્ષ દે એસી હૈ—એસા ગુરુદેવશ્રી કહતે થે। ભગવાન કુંડકુંદાચાર્યદેવકે સમી શાસ્ત્રોં પર ઉન્હેં અત્યન્ત પ્રેમ થા। ‘ભગવાન કુંડકુંદાચાર્યદેવકા હમારે ઊપર અત્યન્ત ઉપકાર હૈ, હમ ઉનકે દાસાનુદાસ હોએં’—એસા વે અનેક વાર ભક્તિભીને હૃદયસે કહતે થે। ભગવાન કુંડકુંદાચાર્યદેવ મહાવિદેહક્ષેત્રમં સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી સીમંધર ભગવાનકે સમવસરણમં ગયે થે ઔર વહાં આઠ દિન રહે થે, ઉસ વિપયમે પૂજ્ય ગુરુદેવકો અંશમાત્ર ભી શંકા નહીં થી। વે કુંડકુંદાચાર્યદેવકે વિદેહગમનકે સમ્વન્ધમં અત્યન્ત દૃઢતાપૂર્વક અનેક વાર ભક્તિભીને હૃદયસે પુકાર કરકે કહતે થે કી—‘કલ્પના નહીં કરના, ઇન્કાર મત કરના, યહ વાત એસી હી હૈ; માનો તો ભી એસી હી હૈ, ન માનો તો ભી એસી હી હૈ; યથાતથ્ય વાત હૈ, અક્ષરશ: સત્ય હૈ, પ્રમાણસિદ્ધ હૈ।’ શ્રી સીમંધર ભગવાનકે પ્રતિ ગુરુદેવશ્રીકો અતિશય ભક્તિભાવ થા। કબી-કભી સીમંધર ભગવાનકે વિરહમં પરમ ભક્તિવંત ગુરુદેવશ્રીકે નેત્રોંસે અશ્રુધાગ વહને લગતી થી।

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને સંવત् ૧૯૯૫મં માઘ કૃષ્ણા ત્રયોદશીકે દિન ૨૦૦ મુસુકુઓંકે સંઘ સહિત શત્રુંજય સિદ્ધક્ષેત્રકી પાવન યાત્રા અતિ ઉલ્લાસ ઔર ભક્તિપૂર્વક કી। ઉસી વર્ષ ચૈત્ર કૃષ્ણા એકમકે દિન સ્વાધ્યાયમન્દિરમં ભગવાનકી દિવ્યધ્વનિ ‘ॐ’ને શિલાપદ્ધકી સ્થાપના કી ગઈ થી। તત્પશ્ચાત્ રાજકોટકે મુસુકુઓંકા અતિ આગ્રહ હોનેસે ચાતુર્માસ કરનેકે લિયે પૂજ્ય ગુરુદેવ રાજકોટ પથારે। વહાં ‘આનન્દકુંજ’મં દસ મહિને તક રહકર, સમયસાર, આલસિદ્ધિ ઔર પદ્મનંદિપંચવિંશતિકા પર અપૂર્વ પ્રવચન કિયે। પૂજ્ય ગુરુદેવકી નિત્ય-નર્દી નિર્મલ જ્ઞાનપર્યાયોંસે સહજ સુરૂરિત જડુંચેતનકે વિભાગકે, નિશ્ચય-વ્યવહારકી સંધિકે તથા અન્ય અનેક આધ્યાત્મિક ન્યાય સુનકર રાજકોટકે હજારોં લોગ પાવન હુએ। વહાં નિશદિન આધ્યાત્મિક આનન્દકા સુન્દર વાતાવરણ ગુંજ ઉઠા।

[૭૮]

રાજકોટથે સોનગઢ વાપિસ લૌટતે સમય પૂજ્ય ગુરુદેવને ૩૦૦ ભક્તોને સાથ, ૨૨વેં તીર્થકર શ્રી નેમિનાથ પ્રભુકે દીક્ષા, કેવળ ઔર નિર્વાણ—તીન કલ્યાણકોંસે પાવન હુએ ગિરિરાજ ગિરનારતીર્થકી અય્યત્ત ભક્તિ તથા ઉલ્લાસ સહિત યાત્રા કી । પહીલી ટૂંક પર દિગંબર જિનમન્દિરમે એવં દીક્ષાકલ્યાણકાદ્ધામ સહસ્રાસ્ત્રવનમાં જમી હુઈ ભક્તિકી ધૂન તથા નિર્વાણસ્થલ પાঁચવાં ટૂંક પર પૂજ્ય ગુરુદેવ પરમ અધ્યાત્મરસમે તરાબોર બનકર—

મૈં એક, શુદ્ધ, સત્તા અરૂપી, જ્ઞાનદૃગ હું યથાર્થસે ।
કુછ અન્ય વો મેરા તનિક, પરમાણુમાત્ર નહીં અરે !'

—આદિ પદ ગાતે હુએ ભક્તિ કરાતે થે ઉસ સમય પ્રસારિત હુआ ભક્તિભીના શાંત આધ્યાત્મિક વાતાવરણ—ઉન સબકે પવિત્ર સંસ્મરણ તો ભક્તોને સ્મરણપટ પર ઉલ્કાઈ હો ગયે હૈને ।

વિહારકે સમય માગમિં આનેવાલે અનેક છોટે-બડે ગાંધોમં પૂજ્ય ગુરુદેવ વીતરાગ સદ્ગ્રંભકા ડંકા બજાતે ગયે । લોગોનો ગુરુદેવકે પ્રતિ ભક્તિ ઉમડ્ય પડ્યતી, ભવ્ય સ્વાગત-સમારોહ હોતે ઔર હજારોનીકી સંખ્યામં પ્રવચનસભા છલક ઉઠ્ઠતી । ગુરુદેવકા પ્રભાવના-ઉદ્ય દેખકર, તીર્થકરભગવાન તથા સમર્થ આચાર્યભગવન્ત જવ વિચારતે હોંગે ઉસ સમય ધર્મકા, ભક્તિકા વ અધ્યાત્મકા કેસા વાતાવરણ ફેલ જાતા હોગા ઉસકા તાદૃશ ચિત્ર કલ્પનાચક્ષુ સમક્ષ ખડા હોતા થા ।

સંવત् ૧૯૯૭ કે વૈશાખ માસમં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વિહાર પૂર્ણ કર સોનગઢ પથારે । ઉસકે બાદ તુરંત હી શ્રી નાનાલાલભાઈ જસાણી તથા ઉનકે ભાઇઓને શ્રી સીમંધરભગવાનકે જિનમન્દિરકા નિર્માણકાર્ય પ્રારમ્ભ કિયા, જિસમં શ્રી સીમંધરસ્વામી આદિ જિનભગવંતોની વીતરાગભાવવાહી પ્રતિમાઓંકી પંચકલ્યાણકવિધિપુરસ્સર મંગલ પ્રતિષ્ઠા સંવત् ૧૯૯૭ કે ફાલ્યુન શુક્લા દૂજકે શુભ દિન હુઈ । પ્રતિષ્ઠામહોસ્તવકે આઠઠો દિન પૂજ્ય ગુરુદેવકે મુખાર્થિવિંદસે ભક્તિરસભીની અલોકિક વાણી છૂટતી થી । વિછુદે હુએ સીમંધરભગવાનકા (ભલે સ્થાપના-અપેક્ષાસે) મિલન હોનેસે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકો કોઈ અનુદૃત આનંદોસાહ થા । પ્રતિષ્ઠાકે પૂર્વ શ્રી સીમંધરભગવાનકી પ્રતિમાકે પ્રથમ દર્શનકે સમય પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકી આઁખોમં વિરહવેદનાકે આઁસૂ બહને લગે થે । સીમંધરભગવાન જવ મંદિરમં પ્રથમ પથારે તવ ગુરુદેવશ્રીકો ભક્તિરસકી મસ્તી ચઢ ગઈ ઔર સારા દેહ ભક્તિરસકે મૂર્ત સ્વરૂપ જૈસા શાંત-શાંત દિખને લગા । ગુરુદેવશ્રીસે સાયંગ પ્રણમન હો ગયા ઔર ભક્તિરસમે અય્યત્ત એકાગ્રતાકે કારણ શરીર જ્યોંકા લ્યો થોડે સમય તક નિશ્ચેષરૂપસે પડા રહા । ભક્તિકા યહ અનુદૃત પાવન દૃશ્ય, પાસમે ખડે મુસુકુઓંસે સહા નહીં જાતા થા; ઉનકે નેત્રોમં અશ્વુ ભર આયે ઔર ચિત્તમં ભક્તિ ઉમડ્ય પડી । પૂજ્ય ગુરુદેવને પ્રતિષ્ઠા ભી અપને પવિત્ર હસ્તસે, ભક્તિભાવમે માનો શરીરકા ભાન ભૂલ ગયે હોં એસે અપૂર્વ ભાવસે કી થી ।

દોપહરકે પ્રવચન બાદ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકી મંગલ ઉપસ્થિતિમં ઇસ જિનમન્દિરમે પ્રતિદિન પૈનઘંટા ભક્તિ હોતી થી । પ્રવચન સુનતે સમય આત્માકે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપકે પ્રણેતા વીતરાગ જિનેન્દ્રભગવન્તકા માહાત્મ્ય હૃદયમે સ્ફુરિત હુએ હો, જિસસે તુરંત હી જિનમન્દિરમે ભક્તિ કરતે હુએ, વીતરાગદેવકે પ્રતિ પાત્ર જીવોંકો અનુદૃત ભક્તિભાવ ઉલ્લસિત હોતા થા । ઇસ પ્રકાર જિનમન્દિર જ્ઞાન વ ભક્તિકે સુન્દર સુમેલકા નિમિત્ત બના ।

[૭૯]

ઇસકે એક સાલ બાદ શ્રી સમવસરણ-મન્દિર બના। ઉસમાં શ્રી સીમન્ધરભગવાનની અતિશય ભાવવાહિ ચતુર્મુખ જિનપ્રતિમા વિરાજમાન હૈ। સમવસરણની સમ્પૂર્ણ રૂચના અત્યન્ત આકર્ષક ઔર શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર હૈ। મુનિયોંની સભામાં શ્રી સીમન્ધરભગવાનને સામને અત્યન્ત ભાવપૂર્વક હાથ જોડકર ખડે હુએ શ્રીમદ્ભગવલુંકન્દુચાર્યદેવની અતિ સૌષ્ઠ્વ મુદ્રાવન્ત નિર્ગ્રથ પ્રતિમા હૈ। પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ સં. ૧૯૯૯ને જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણા છઠકે દિન હુआ થા। શ્રી સમવસરણને દર્શન કરતે સમય, શ્રીમદ્ભગવલુંકન્દુચાર્યદેવ વિદેહક્ષેત્રને તીર્થકર સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી સીમન્ધર પરમાત્માને સમવસરણમાં પદ્ધતિ થે વહ, પૂજ્ય ગુરુદેવને પૂર્વભવમાં પ્રત્યક્ષ દેખા હુઆ ભવ્ય પ્રસંગ ઉનકી આંખોને સમક્ષ ખડા હુઆ ઔર ઉસને સાથ સંકલિત અનેક પવિત્ર ભાવ હૃદયમાં પ્રસ્કૃતિ હોનેસે ઉનકા હૃદય ભક્તિ ઔર ઉલ્લાસસે ભર આયા। સમવસરણમાં ભક્તિકે સમય રે! રે! સીમન્ધરનાથના વિરહા પડ્યા આ ભરતમાં યહ પર્યાત્કિ આને પર, ભગવાનને વિરહ-વેદનસે પૂજ્ય ગુરુદેવકા ભક્તહૃદય અત્યન્ત દ્રવીભૂત હો ગયા થા ઔર નેત્રોમંસે અશ્રુકી ધારા વહ નિકલી થી; ઉસ વિરહવ્યથાકા ભક્તિમીના દૃશ્ય અમ્ભી ભી મુમુક્ષુઓની દૃષ્ટિ સમક્ષ ઘૂમતા હૈ। શ્રી સમવસરણમંદિર બનનેસે મુમુક્ષુઓનો સમવસરણમાં વિરાજમાન જિનેન્દ્રભગવાનને પાવન દર્શનને સાથ સાથ સીમન્ધર-કુન્દકુન્દ મિલનકા મધુર પ્રસંગ દૃષ્ટિગોચર કરનેકા નિમિત્ત પ્રાપ્ત હુઆ।

વિ. સં. ૧૯૯૯ ને શ્રાવણ કૃષ્ણ પ્રતિપદને રોજ—શ્રી મહાવીરભગવાનની દિવ્યધનિ છૂટનેને પાવન દિન, વીરશાસનજયંતીને મંગળ દિન—સોનગઢમાં પૂજ્ય ગુરુદેવને પરમાગમ શ્રી પ્રવચનસાર પર વ્યાખ્યાન દેના પ્રારંભ કિયા થા। ઉસમાં જ્ઞેય અધિકાર પર વ્યાખ્યાન દેતે સમય, અનેક વર્ષોમાં ભક્તોને જો સુના થા ઉસમાં ભી અધિક, કોઈ અચિંત્ય, અદ્ભુત ઔર અપૂર્વ ઐસે શ્રુતકા સ્નોત પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને અન્તર આત્મામંસે—ઉનકી નિર્મલ ભાવશ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયમંસે—વહને લગા। દ્રવ્યાનુયોગકે અશ્રુતપૂર્વ અદ્ભુત ન્યાયોમસે ભરા હુઆ વહ આશ્ર્યકારી સ્નોત જિન્હોને બરાબર શ્રવણ કિયા હોગા ઉનકો ઉસકી મહિમા અન્તરાંગમાં અંકિત હોણી। બાકી ઉસકા વર્ણન તો ક્યા હો સકે? ઉસ શ્રુતામૃતકા પાન કરતે સમય ઐસા લગતા થા કે યહ તો કોઈ સાતિશય આશ્ર્યકારી આત્મવિભૂતિ દેખનેકા સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત હુઆ! યા કોઈ અચિંત્ય શ્રુતકી નિર્મલ શ્રેણી દેખનેકા સુભાગ્ય સંપ્રાપ્ત હુઆ!

સં. ૧૯૯૯ ની ભાડ્રપદ શુક્લા પંચમીની—દશલક્ષણ પર્યુષણપર્વકે પ્રારંભકે દિન—સોનગઢમાં કુમાર જૈન યુવકોને લિયે, તત્ત્વજ્ઞાનકા અભ્યાસ કરાનેકે પ્રયોજનસે, બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સ્થાપિત કિયા ગયા થા। ઉસમાં તીન વર્ષકા અભ્યાસક્રમ રહા ગયા થા। ઉસમાં શામિલ હોનેવાલે બ્રહ્મચારી ભાઈ પ્રતિદિન તીન ઘણ્ટે નિયત કી હુઈ ધાર્મિક પુસ્તકોની શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરતે થે, પ્રાપ્ત કિયે હુએ ઉસ શિક્ષણકો એકાંતમાં સ્વાધ્યાય ઔર પરસ્પર ચર્ચા ઢારા દૃઢ કરતે થે વ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને પ્રવચન, તત્ત્વચર્ચા, જિનેન્દ્રભક્તિ ઇત્યાદિ દૈનિક ક્રમમાં સમિલિત હોતે થે; ઇસપ્રકાર સારા હી દિન ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં વ્યતીત હોતા થા।

જ્ઞાનધ્યાનરત ગુરુદેવકો અન્તરમાં ભાવશ્રુતકી લથિ નયે-નયે ન્યાયોમસે જૈસે-જૈસે દિન-પ્રતિદિન ખિલતી જા રહી થી વૈસે-વૈસે ઉનકા પુનીત પ્રભાવના-ઉદ્ય ભી પ્રવલસુપ્તે વૃદ્ધિગત હોતા જા રહા થા। સં. ૧૯૯૯ ની ફાલ્ગુન શુક્લા પંચમીની દિન જ્ઞાલાવાડી હોકર ચાતુર્માસ હેતુ રાજકોટ જાનેકે લિયે પુનઃ વિહાર હુઆ। પૂજ્ય ગુરુદેવ, અમૃત વરસતે મહામેઘકી ભાંતિ, માર્ગમાં આનેવાલે હરેક ગ્રામમાં અધ્યાત્મ-અમૃતકી ઝડી વરસાતે થે ઔર અનેકો—હજારો—તૃપાવન્ત જીવોની તૃપા શાંત કરતે થે। જૈનેતર ભી પૂજ્ય ગુરુદેવકા

[૨૦]

આધ્યાત્મિક ઉપદેશ સુનકર આશ્રમચકિત રહ જાતે થે। જૈનદર્શનમાં માત્ર બાહ્ય ક્રિયાકાણ્ડ હી નહીં હૈને કિન્તુ ઉસમાં તર્કશુદ્ધ સૂક્ષ્મ અધ્યાત્મવિજ્ઞાન ભરપૂર ભરા હૈ એસા સમજમાં આને પાર ઉન્હેં જૈનદર્શનકે પ્રતિ વહુમાન પ્રગટતા થા। પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા પ્રસારિત આત્મવિચારકે પ્રવલ આન્દોલનોંસે પ્રભાવિત હોકર કિતને હી અજૈન તો વીતરાગ દિગ્મ્બર જૈનધર્મકે શ્રદ્ધાલુ હો ગયે થે। સચમુચ ગુરુદેવને આત્મસાધનાકા અધ્યાત્મ-પંથ દરશાકર ભારતમાં તથા વિદેશમાં હજારોં જીવોંકો જાગૃત કિયા હૈ। સૌરાષ્ટ્રમાં તો દિગ્મ્બર જૈનધર્મકા નવસર્જન ઉર્ધ્દ્વાને કિયા હૈ। પૂજ્ય ગુરુદેવને અન્તરસે ખોજા હુआ સ્વાનુભવપ્રાર્થાન અધ્યાત્મમાર્ગ—દિગ્મ્બર જૈનધર્મ જ્યોં જ્યોં પ્રસિદ્ધ હોતા ગયા ત્યોં ત્યોં અધિકાધિક જિજ્ઞાસુ આકર્ષિત હુએ; ગ્રામ-ગ્રામમાં મુમુક્ષુમણ્ડલોંકી સ્થાપના હુર્દી। સમ્પ્રદાયત્વાગસે જગી વિરોધકી આંધી શાંત હો ગઈ। પૂજ્ય ગુરુદેવકા પ્રભાવના ઉદ્ય દિન-પ્રતિદિન અધિકાધિક વિકસિત હોતા ગયા।

માત્ર બડી ઉપ્રમાં ગૃહસ્થ હી નહીં કિન્તુ છોટી ઉપ્રકે બજે ભી પૂજ્ય ગુરુદેવકે તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેતે થે। ગુરુદેવકે ભક્ત હજારોંકી સંખ્યામાં બઢને લગે। સંવત् ૧૯૯૮ સે પ્રતિવર્પ વિદ્યાર્થ્યોંકો ધાર્મિક શિક્ષા દેને હેતુ ગ્રીષ્મશિવિર ખોલા જાતા થા, વિદ્યાર્થી ઉસમાં ઉત્સાહસે ભાગ લેતે થે, લિખિત પરીક્ષાએં લી જાતીં ઔર પુરસ્કાર દિયે જાતે। સં. ૨૦૦૪ સે શ્રાવણ માસમાં પ્રાણી ગૃહસ્થોંકે લિયે ભી શિક્ષણશિવિર ચલતા હૈ।

પૂજ્ય ગુરુદેવકે ભક્ત દેશ-વિદેશમાં જગહ-જગહ નિવાસ કરતે હૈને, ઉન્હેં ગુરુદેવકે અધ્યાત્મ-ઉપદેશકા નિયમિત લાભ પ્રાપ્ત હો તર્દથ સં. ૨૦૦૦ કે મગસિર મહીનેસે ‘આત્મધર્મ’ ગુજરાતી માસિક પત્રકા પ્રકાશન પ્રારમ્ભ હુઆ। તત્પશ્ચાત્ કરીબ ડેઢ વર્ષ વાદ હિન્દી ‘આત્મધર્મ’કા પ્રકાશન પ્રારમ્ભ હુઆ। બીચમે કુછ વર્ષો તક ‘સદગુરુપ્રવચન-પ્રસાદ’ નામકા દૈનિક પ્રવચન-પત્ર પ્રકાશિત હોતા થા। તદુપરાન્ત સમયસાર, પ્રવચનસારાદિ મૂલ શાસ્ત્ર તથા પ્રવચન-ગ્રન્થ ઇત્યાદિ અધ્યાત્મસાહિત્યકા વિપુલ માત્રામાં—લાખોંકી સંખ્યામાં—પ્રકાશન હુઆ, હજારોં પ્રવચન ટેપ-રિકાર્ડ કિયે ગયે, જિનસે પૂજ્ય ગુરુદેવકા અધ્યાત્મ-ઉપદેશ ઘર-ઘરમાં ગૂંજને લગા।

પૂજ્ય ગુરુદેવકે મંગલ પ્રતાપસે સોનગઢ ‘અધ્યાત્મ-તીર્થધામ’કે રૂપમાં બદલ ગયા। સોનગઢકા શાંત અધ્યાત્મમય વાતાવરણ ઔર વૈવિધ્યપૂર્ણ ધાર્મિક કાર્યક્રમ દેખકર વાહરસે આનેવાળે જિજ્ઞાસુ મુશ્ય હો જાતે થે। સોનગઢમાં ઉત્સવ, માત્ર રૂણિગત શૈલીસે નહીં કિન્તુ તદનુરૂપ ભાવભીને વાતાવરણમાં એક વિશિષ્ટ અનોખી શૈલીસે મનાયે જાતે થે। કુછ દિન યહું રહનેવાળે જિજ્ઞાસુકો ફિર કહીં ઔર જગહ જાના અચ્છા નહીં લગતા થા ઔર ઉસે એસા લગતા થા કિ—વાસ્તવમાં આત્માર્થીકી અધ્યાત્મ-સાધનાકા પોષક એવં પ્રોત્સાહક શાંત ધાર્મિક વાતાવરણ ગુરુદેવકે ઇસ પવિત્ર ધામ જૈસા અન્યત્ર કહીં નહીં હૈ?

સં. ૨૦૦૨ કી જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણા છઠકે દિન દિગ્મ્બર જૈન સમાજકે સુપ્રસિદ્ધ અણ્ણિમ નેતા, ઇન્દૌરકે શ્રી સેઠ હુકમચન્દજી પૂજ્ય ગુરુદેવકી આધ્યાત્મિક ખ્યાતિ સુનકર, ગુરુદેવકે દર્શન તથા સત્તંગ હેતુ સોનગઢ આયે। વે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકા પ્રવચન સુનકર એવં ભક્તિ આદિકા અધ્યાત્મરસયુક્ત વાતાવરણ દેખકર અયન્ત પ્રભાવિત હુએ। પૂજ્ય ગુરુદેવકે શ્રીમુખસે વિશિષ્ટ બાતોં સુનકર તથા સમવસરણકી રચના દેખકર ઉન્હેં અતિ પ્રસંગતા હુર્દી। શ્રી સેઠ હુકમચન્દજીકે આનેકે વાદ દિગ્મ્બર સમાજકા પ્રવાહ સોનગઢકી ઓર વિશેષ બઢને લગા।

[૨૭]

ધીર-ધીરે સોનગઢ એક અધ્યાત્મવિદ્યાકા અનુપમ કેન્દ્ર—તીર્થધામ બન ગયા। બાહરસે હજારોં મુમુક્ષુ ભાઈ-બહિન, દૂર-દૂરસે અનેક દિગમ્બર જૈન, પણ્ડિત, ત્યાગી, બ્રહ્મચારી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને ઉપદેશકા લાભ લેને હેતુ આને લગે।

પૂજ્ય ગુરુદેવકા પાવન પ્રભાવના-ઉદય બઢતા ગયા, જિજામુઓં કી આમદ બઢતી હુઈ, ઉત્સવકે દિનોમંસ્ સ્વાધ્યાયમંદિર છોટા લગને લગા। ઇસલિયે જિસમંથી દાઈ હજાર લોગ અચ્છી તરહ વૈઠકર પ્રવચન સુન સકે એસા વિશાળ, બીચમંથી ખસ્પે રહિત, અનેક પૌરાણિક સુન્દર ચિત્રોં એવં તત્ત્વવોધક સુન્દર સૈદ્ધાંતિક સુવાક્યોંસે સુશોભિત ‘શ્રી કુન્દકુન્દ-પ્રવચન-મંડપ’ની નિર્માણ હુ�आ। સંવત् ૨૦૦૩ કી ફાલ્ગુન શુક્લા પ્રતિપદાકે દિન ઉસકા ઉદ્ઘાટન કરતે હુએ શ્રી સેઠ હુકમચંદજી આનન્દવિભોર હોકર બોલે કિ—‘મેરે હૃદયમંસે એસા ભાવ આ જાતા હૈ કિ અપની સારી સપ્તિ ઇસ સર્વર્મકી પ્રભાવના હેતુ ન્યોચ્છાવર કર દૂં તબ ભી કમ હૈ।’

તત્ત્વશ્શાત્ ફાલ્ગુન શુક્લા તીજકે દિન વીંછિયા ગ્રામમંસે, સોનગઢકે બાદ સર્વ પ્રથમ દિગમ્બર જિનમંદિરકા શ્રી સેઠ હુકમચંદજીને શુભ હસ્તસે શિલાગોપણ હુ�आ।

સંવત् ૨૦૦૩ કી ચैત્ર-કૃષ્ણા તીજકો સોનગઢમંસે ભારતવર્ષીય દિગમ્બર જૈન વિદ્ધુતપરિપદકા વાર્ષિક અધિવેશન પં. શ્રી કૈલાશચન્દ્રજી સિદ્ધાન્તશાસ્ત્રી (બનારસ)ની અધ્યક્ષતામંસે હુઆ। ઉસ અધિવેશનકા પ્રસંગ અત્યન્ત પ્રભાવશાલી થા। સોનગઢકા અધ્યાત્મમય વાતાવરણ દેખકર તથા પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા હો રહી દિગમ્બર જૈનર્ધર્મકી અધ્યાત્મતત્ત્વપ્રચાર-પ્રમુખ અભિવૃદ્ધિકો દેખકર સભી વિદ્ધાન ખૂબ હી પ્રભાવિત હુએ થે।

પૂજ્ય ગુરુદેવકા સમગ્ર જીવન બ્રહ્મચર્યકી અલ્ફુત તેજસે અતિશય દેદીયમાન થા। ઉનકો પહેલેસે હી બ્રહ્મચર્યકા અસીમ પ્રેમ થા। દીક્ષિત પર્યાયમંસે ઉન્હેં માત્ર શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય એવં તત્ત્વચિંતનકી હી ધૂન રહતી થી। ચારિત્રકા પાલન ભી વે સખીસે કરતે થે; સ્ત્ર્યોંકે પ્રતિ ન તો વે કબી દૃષ્ટિ ડાલતે ઔર ન હી કબી ઉનસે વાર્તાલાપ કરતે થે। સમ્પ્રદાયમંસે એક બાર ઉનકે ગુરુને કહા : ‘કાન્જી ! ઇસ બહિનકો શાસ્ત્રકી ગાથા સમજા દો !’ પૂજ્ય ગુરુદેવને ઉનકી વાતકા અસીકાર કરતે હુએ સવિનય કહા કિ—‘મહારાજ ! સ્ત્ર્યોંકે સમ્પર્કમંસે આના પડે એસા કોઈ કાર્ય મુજ્જે કબી ન સોએ !’ અહા ! કેસા પ્રબલ વૈરાગ્ય ! બ્રહ્મચર્યકા કેસા અલ્ફુત રંગ ! પૂજ્ય ગુરુદેવ, સ્ત્ર્યોંકે પ્રતિ અત્યન્ત ઉપેક્ષાગુત્તિસે, માત્ર પુરુષોંકે સભા પર દૃષ્ટિ જાય ઇસ પ્રકાર, પ્રવચનમંસે કુછ ટેઢે પુરુષાભિમુખ વૈઠતે થે; સ્ત્ર્યોંકો ન તો કબી સમ્બોધન કરતે ઔર ન ઉનકે સાથ કબી પ્રશ્નોત્તર રે। દો વારકે પ્રવચનોંકે સિવા, તત્ત્વચર્ચા આદિ પુરુષોંકે કાર્યક્રમમંસે સ્ત્ર્યોંકો આનેકો સખ્ત પ્રતિબન્ધ થા। પુરુષોંકે ધાર્મિક શિખિરોંમંસે ભી સ્ત્ર્યોંકો વૈઠનેકો ગુરુદેવ સખ્ત મનાઈ કરતે થે। અકેલી તો નહીં, કિન્તુ એકસે અધિક સ્ત્ર્યોં ભી, સાથમંસે પુરુષકી ઉપસ્થિતિકે બિના, ઉનકે દર્શન કરને નહીં આ સકતી થીં। કોઈ સ્ત્ર્યોં ભૂલસે ભી યદિ, દો પ્રવચન તથા જિનેન્દ્રભક્તિકે સિવા, તત્ત્વચર્ચા આદિ અન્ય કાર્યક્રમોંમંસે આજાયું, તો પૂજ્ય ગુરુદેવ જોરસે નિપેધ કરતે ઔર ઉન્હેં સ્થાન છોડકર ચલે જાનેકો બાધ્ય હોના પડ્યતા।

સ્વાનુભવસમૃદ્ધ-શુદ્ધાત્મતત્ત્વવિજ્ઞાની એસે પૂજ્ય ગુરુદેવકે બ્રહ્મચર્યકી છાપ સમાજ પર ખૂબ પડ્તી થી। ઉનકે બ્રહ્મચર્યમય આધ્યાત્મિક જીવનસે પ્રભાવિત હોકર નિજ હિતાર્થ કુછ કુમાર ભાઇયોને, અનેક કુમારિકા બહિનોને તથા અનેક દમ્પત્તિયોને આજીવન બ્રહ્મચર્યપાલનકી પ્રતિજ્ઞા લી થી।

[૨૨]

સં. ૨૦૦૫, કાર્તિક શુક્રા ત્રયોદશીકે દિન છહ કુમારિકા વહિનોને પૂજ્ય ગુરુદેવકે સમક્ષ આજીવન બ્રહ્મચર્યકી પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કી । વાદકે વર્ણિમં ક્રમશ: એસી હી અન્ય ચૌદહ, આઠ, નૌ એવં ગ્યારહ કુમારિકા વહિનોને એક સાથ, તથા અલગ-અલગ અન્ય અનેક કુમારિકા વહિનોને ભિન્ન-ભિન્ન પ્રસંગોં પર, પૂજ્ય ગુરુદેવકે સમક્ષ બ્રહ્મચર્ય-પ્રતિજ્ઞા લી । અહા ! વાસ્તવમં ઇસ ભૌતિક વિલાસ-પ્રચુર યુગમે વીતરાગવિજ્ઞાનકે અધ્યયન હેતુ પ્રશ્નમૂર્તિ સ્વાલ્પન્ન પૂજ્ય વહિનશ્રી ચમ્પાવેનકી કલ્યાણકારી શરણમં જીવનકો વૈરાગ્યમે ઢાલનેકા યહ અનુપમ આર્દ્ધ પૂજ્ય ગુરુદેવકે પુનીત પ્રભાવનાયોગકા એક વિશિષ્ટ અંગ હૈ ।

ગુરુદેવકા પ્રભાવ એવં અધ્યાત્મકા પ્રચાર ભારતમે શીગ્રતાસે ફેલને લગા । સૌરાષ્ટ્રમં જગહ-જગહ દિગમ્બર જિનમંદિરોંકી તૈયારી હોને લગી । લોગોંકી જિજ્ઞાસા બઢતી ગઈ ઔર અધિકાધિક જિજ્ઞાસુ સોનગઢ આકાર લાભ લેને લગે ।

પૂજ્ય ગુરુદેવકે પુનીત પ્રભાવસે સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતમે દિગમ્બર વીતરાગ જૈનધર્મકે પ્રચારકા એક અદ્ભુત અમિટ આન્ડોલન ફેલ ગયા । જો મંગલ કાર્ય ભગવાન કુદકુંદાચાર્યદેવને ગિરનાર પર વાદકે સમય કિયા થા ઉસી પ્રકારકા દિગમ્બર જૈનધર્મકી સનાતન સત્યતાકી પ્રસ્તિક્રિક ગૌરવપૂર્ણ કાર્ય અહા ! પૂજ્ય ગુરુદેવને થૈતાસ્વર બહુલ પ્રદેશમે રહકર, અપને સ્વાનુભૂતિમૂર્તિત સમ્યક્ત્વપ્રધાન સદુપદેશ દ્વારા હજારોં સ્થાનકવાસી-થૈતાસ્વરોમે શ્રદ્ધાકા પરિવર્તન લાકર, સહજસ્વપસે તથાપિ ચમલકારિક ઢંગસે કિયા । સૌરાષ્ટ્રમં નામશેષ હો ગયે દિગમ્બર જૈનધર્મકે—પૂજ્ય ગુરુદેવકે પ્રભાવનાયોગસે જગહ-જગહ નિર્મિત દિગમ્બર મંદિર, ઉનકી મંગલ પ્રતિષ્ઠાએં તથા આધ્યાત્મિક પ્રવચનોં દ્વારા હુએ—પુનર્દ્વારકા યુગ આચાર્યવર શ્રી નેમિચન્દ્ર સિદ્ધાન્તચક્રવર્તીકે મંદિરનિર્માણ-યુગકા સ્મરણ કરાતા હૈ । અહા ! કેસા અદ્ભુત આચાર્યતુલ્ય ઉત્તમ પ્રભાવનાયોગ !

પૂજ્ય ગુરુદેવને દો-દો બાર વિશાલ સુમુક્ષુ-સંઘ સહિત કી પૂર્વ, ઉત્તર એવં દક્ષિણ ભારતકે જૈન તીર્થોંકી યાત્રા તથા ઉસ અરસેમે પૂજ્ય ગુરુદેવકે શ્રીમુખસે પ્રવાહિત સત્યતત્ત્વ-પ્રકાશક પ્રવચનોં દ્વારા હુએ અભૂતપૂર્વ પ્રભાવનાકી તો બાત હી ક્યા ! ગાંંબ—ગાંંબમે ભવ્ય સ્વાગત, ચૌંગાંબ-ચૌંગાંબ પર વધાઈ, ઉમડતા હુઆ માનવસમુદ્દાય, શ્રદ્ધા-ભક્તિ વ્યક્ત કરતે અભિનન્દન-સમારોહ;—જૈન જનતામે ધર્મસત્સાહકી એસી લહર ફેલ જાતી માનોં તીર્થકરભગવાનકા સમવસરણ આયા હો ! ગુરુદેવકી અધ્યાત્મતત્ત્વ સમ્વન્ધી ગર્જના સુનકર વિરોધી કાંપ ઉઠતે, હજારોં જિજ્ઞાસુઓંકે હૃદય પ્રભાવિત હોકર નાચ ઉઠતે ! અહા ! તીર્થયાત્રાકે દૌરાન હુએ ધર્મ પ્રભાવનાકા આનંદોલ્લાસકારી ચિત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સુમુક્ષુઓંકે સ્તુતિપટ પર આજ ભી અંકિત હૈને ।

અહા ! ઉસ અભૂતપૂર્વ યાત્રાકા ક્યા વર્ણન હો સકે ! ગુરુદેવ જહાં-જહાં પથારતે વહાં એસા ભવ્ય સ્વાગત હોતા કી વહાંકી અજૈન જનતા ભી આશ્ર્યમન હો જાતી ઔર પ્રમોદમે બોલ ઉઠતી કી—અહા કૌન હૈને યહ સત્ત પુરુષ ? અપની નગરીમે હમને એસા ભવ્ય ઔર વિશાલ સ્વાગત નહીં દેખા । ઇન્દોરમે હુઆ અસાધારણ ભવ્ય સ્વાગત તો વિશિષ્ટસ્વપસે અવિસ્મરणીય હૈ ! પૂજ્ય ગુરુદેવકે મંગલ પદાર્પણસે સર સેઠ શ્રી હુકમચન્દજી તો અત્યન્ત આનંદિત હુએ થે ઔર ઉન્હોને અતિ આનંદવિભોર હોકર હાથી-ઘોડે તથા ઉનકા સોને-મખમલકા સારા કીમતી સાજ-સામાન પૂજ્ય ગુરુદેવકી સ્વાગતયાત્રાકી વિશિષ્ટ શોભા હેતુ નિકાલનેકા અપને લોગોંકો આદેશ દિયા થા । ઇન્દોરમે હુએ પૂજ્ય ગુરુદેવકે પ્રવચન ભી કોઈ અદ્ભુત થે । પણ્ડત, ત્યાગી ઔર સમાજ ખૂબ પ્રભાવિત હુએ થે ।

[૨૩]

સં. ૨૦૧૩, ફાલ્ગુન શુક્લા સત્તમીને દિન પૂજ્ય ગુરુદેવને લગભગ દો હજાર ભક્તોં સહિત શ્રી સમેદશિખરકી જીવનમંને પ્રથમ બાર યાત્રા કી । (દૂસરી બાર સં. ૨૦૨૩ મંને કી) અહા ! પહોલી ટોંક પર—શ્રી કુન્ધુનાથ ભગવાનકી ટોંક પર—પૂજ્ય ગુરુદેવને સમેદશિખર તીર્થકી, વહાઁસે મોક્ષ પધારે તીર્થકરોં તથા સામાન્ય કેવળિયોંકી, નિર્વાણધામકે રૂપમંને સમેદશિખરકી શાશ્વતતાકી એવં તીર્થયાત્રાકી, અધ્યાત્મસાધનાકે સાથ સુસંગત જો અદ્ભુત મહિમા બતલાયી થી ઉસ મધુર પ્રસંગકા સુસ્મરણ આજ ભી ભક્તોંકો આનન્દિત કર દેતા હૈ । મધુવનમંને પાંચેક હજાર શ્રોતાઓંકી સમાંમં જો અદ્ભુત પ્રવચનધારા બહતી ઉસસે વિદ્વાન તથા ત્યાગી ભી પ્રભાવિત હોતે થે । ઇન્દૌરનિવાસી પં. શ્રી વંશીધરજી ન્યાયાચાર્યને અપને ભાવભીને ભાવણમંને ગદ્ગદ્વારસે સાહસપૂર્વક સમાજસે સ્પષ્ટ કહા થા કિ—અનન્ત ચૌબીસીને તીર્થકરોં તથા આચાર્યને સત્ય દિગમ્બર જૈનધર્મકો અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગકો પ્રગટ કરનેવાલા જો સન્દેશ દિયા થા વહ ઇન કાનજીસ્વામીની વારીમં હમેં સુનાયી દે રહા હૈ ।

સં. ૨૦૧૫મંને કરીબ સાતસૌ ભક્તોં સહિત ગુરુદેવને દક્ષિણ ભારતકે જૈન તીર્થોની મંગલ યાત્રા હેતુ પ્રસ્થાન કિયા । કુન્દાદ્રિ, રલપ્રતિમાઓંકા ધામ મૂડવિદ્રી, વિશ્વવિઘ્નાત વાહુવલિધામ—શ્રવણબેલગોલા, કુંદકુંદાચાર્યદિવકી તપોભૂમિ પોદ્વાર આદિ દક્ષિણ ભારતકે તથા મધ્ય ભારતકે અનેક તીર્થધામોની અતિ આનન્દપૂર્વક મંગલ યાત્રા કી । પ્રવાસકે માર્ગમંને આનેવાલે અનેક છોટે-બડે નગરોમંને અધ્યાત્મવિદ્યાકી વર્પણ કી । ગાંવ-ગાંવમંને ભવ્ય સ્વાગત એવં અભિનન્દન-સમારોહ હુએ । પૂજ્ય ગુરુદેવકે દક્ષિણ ભારતમંને પદાર્પણસે વહાઁની સમાજ અતિ આનન્દિત હુઆ થા ઔર લોગ ઉલ્લાસ વ્યક્ત કરતે થે કિ—જિસ પ્રકાર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી હજારોં શિષ્યોં સહિત ઉત્તર ભારતસે પધારે થે, ઉસી પ્રકાર અહા ! શ્રી કાનજીસ્વામી હજારોં ભક્તોં સહિત પશ્ચિમ ભારતસે દક્ષિણ ભારતમંને પધારે ઔર ધર્મકા મહાન ઉદ્યોત કિયા । (વિ. સં. ૨૦૨૦ મંને દક્ષિણ ભારતકી દૂસરી બાર યાત્રા કી થી ।)

અધ્યાત્મમૂર્તિ સ્વાનુભૂતિસમ્પદ પવિત્રાત્મા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને પ્રભાવનાગાળનું ધર્મદ્યોતકારી અપાર પ્રસંગસિતારોનું ગિનનેસે ગિના નહીં જા સકતા । એક ઘટના યાદ કરો ઔર દૂસરી ભૂલો—એસી તો અનેક અદ્ભુત શાસનપ્રભાવનાપૂર્ણ ઘટનાઓસે પૂજ્ય ગુરુદેવકા જીવન વિભૂપિત હૈ । સોનગઢ પૂજ્ય ગુરુદેવકે પાવન સત્ત્વમાગમ તથા પ્રશમ્નમૂર્તિ ભગવતી માતા પૂજ્ય બહિનશ્રી ચષ્પાબેનકી પવિત્ર છાયામંને અધ્યાત્મતત્ત્વાભ્યાસપૂર્વક જીવન જીને હેતુ, ગુરુદેવકે સમક્ષ આજીવન બ્રહ્મચર્યકી પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કરકે, રહનેવાલી કુમારિકા બ્રહ્મચારિણી બહિનોને લિયે ‘શ્રી ગોગીદેવી દિગમ્બર જૈન શ્રાવિકાબ્રહ્મચર્યાશ્રમ’ની સ્થાપના હુઈ; સંગમરમરનિર્મિત ગગનચુમ્બી ભવ્ય માનસંભ, શ્રી મહાવીર ભગવાનકે વિશાલ ભવ્ય જિનવિમ્બયુક્ત તથા સમયસારાદિ પરમાગમોની સુન્દર કારીગરીસે અત્યંત સુશોભિત અનુપમ એવં અદ્ભુત ‘શ્રી મહાવીરકુન્દકુન્દ દિગમ્બર જૈન પરમાગમમન્દિર’ આદિકે નિમાણકાર્ય હુએ તથા ઉનકે પ્રતિષ્ઠામહોલ્સવ મનાયે ગયે; સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત ઔર હિન્દીભાષા પ્રદેશોમંને અનેક નગરોં એવં ગ્રામોમંને મુમુક્ષુમણ્ડલોની સ્થાપના હુઈ, દિગમ્બર જિનમન્દિર તથા સમવસરણ આદિ ર્ચે ગયે ઔર ઉનકી ભવ્ય પ્રતિષ્ઠાએ હુઈ; તથા વિદેશ (નાઇરોબી) પ્રવાસ ઔર વહાઁ દિગમ્બર જિનમન્દિરકી ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા તથા અધ્યાત્મતત્ત્વોપદેશ દ્વારા સનાતન સત્ય જૈનધર્મકા પ્રચાર હુ�आ । —ઇસ પ્રકાર પૂજ્ય ગુરુદેવકે પાવન પ્રભાવના-ઉદ્યોગમંને વિવિધરંગી ધર્મદ્યોત હુઆ । અહા ! પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા હુએ ધર્મપ્રભાવનાકે ઉન પાવન પ્રસંગોને સંસરણ આજ ભી ભક્તોને રોમાંચિત તથા મનકો પ્રફુલ્લિત કર દેતે હૈને ! વાસ્તવમં પૂજ્ય

[૨૪]

ગુરુદેવને ઇસ યુગમાં એક પ્રભાવક આચાર્ય જૈસા અદ્ભુત એવં અનુપમ કાર્ય કિયા હૈ ।

પૂજ્ય ગુરુદેવકે પુનિત પ્રતાપસે સોનગઢકા જીવન હી જગતસે વિલકુલ નિગળા થા । પ્રતિદિન પ્રાતઃ દેવ-ગુરુકે દર્શન, જિનેન્દ્રપૂજા, દો બાર પૂજ્ય ગુરુદેવકે અધ્યાત્મરસ ઝરતે પ્રવચન, જિનેન્દ્રભક્તિ, ભગવાનકી આરતી ઔર તત્ત્વચર્ચા આદિ કાર્યક્રમ નિયમિત ચલતે થે; તદુપરાન્ત સત્તસાહિત્યકી—પૂલ શાસ્ત્રોં તથા પ્રવચનોંકી—લાખોં પુસ્તકોં ઔર ‘આત્મર્ધમ’ પત્ર પ્રકાશિત હુએ । સોનગઢમાં તથા સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત ઔર ભારતકે અન્ય નગરોમાં અનેક પંચકલ્યાણકપુરસ્કાર જિનવિષ્વ-પ્રતિષ્ઠાએં, વેદી-પ્રતિષ્ઠાએં હુઈ । ઉસ હેતુ તથા તીર્થયાત્રાકે નિમિત્તસે ભારતવર્ષમાં અનેક બાર ગુરુદેવકે જિનશાસનપ્રભાવકારી મંગલવિહાર હુએ, લાખોં લોગોમાં ધાર્મિક રુચિ ઉત્પન્ન હુઈ! ઇસ તરહ વિવિધ પ્રકારસે કલ્પનાતીત વ્યાપક ધર્માંદ્રોત ગુરુદેવ દ્વારા હુઆ ।

યહ અસાધારણ ધર્માંદ્રોત સ્વયમેવ વિના-પ્રયલકે સાહિજિક રીતિસે હુઆ હૈ । ગુરુદેવને ધર્મપ્રભાવનાકે લિયે કર્મી કિસી યોજનાકા વિચાર નહીં કિયા થા । મન્દિર બનવાનેકી, પ્રતિષ્ઠાએં કરાનેકી, પુસ્તકોં છપવાનેકી યા ધાર્મિક શિક્ષણ-શિવિર ચલાનેકી-એસી કિસી પ્રકારકી પ્રવૃત્તિયોમાં વે કર્મી નહીં પડે થે । વહ ઉનકી પ્રકૃતિમાં હી નહીં થા । મુનિકો કોઈ કર્મપ્રક્રમકે પરિણામ નહીં હોતે અર્થાત् મુનિ કિસી પ્રવૃત્તિકા કાર્યભાર નહીં લેતે—ઇસ પ્રવચનસારકી વાતકા વિવરણ કરતે હુએ, માનોં અપણે હૃદયકી વાત શાસ્ત્રમાંસે નિકલ આયી હો ઇસ પ્રકાર, વે બડે પ્રફુલ્લિત હો ઉઠતે થે । ઉનકા સમગ્ર જીવન નિજકલ્યાણસાધનાકો સમર્પિત થા ! જગત જગતકી જાને, મુઝે અપના કરના હૈ—યહ ઉનકા હૃદય થા । ‘આપ મૂએ સવ હૂંવ ગઈ દુનિયા’ યહ કવીરને ગાયા હૈ પરન્તુ ગુરુદેવકો તો જીવિત હી ‘ભેરે લિયે કોઈ હૈ નહિ દુનિયા’ એસી પરિણતિ જીવનમાં ઓતપ્રોત હો ગઈ થી । અહા! કેસી આશ્ર્યકારી નિષ્પૃહ દશા !

જિન્હોને જો સુધાઝરતી આત્માનુભૂતિ પ્રાપ્ત કી થી, જિન કલ્યાણકારી તથ્યોંકો આત્મસાત્ કિયા થા, ઉસકી અભિવ્યક્તિ ‘વાહ! એસી વસ્તુસ્થિતિ !’ એસે વિવિધ પ્રકારસે સહજભાવસે ઉલ્લાસપૂર્વક ઉનસે હો જાતી, જિસકી ગહરી આત્માર્થપ્રેરક છાપ શ્રોતાઓંકે હૃદયપટ પર અંકિત હો જાતી । મુખ્યત્વા ઇસ પ્રકાર ઉનકે દ્વારા સહજરૂપસે ધર્મકા ઉદ્યોત હો ગયા થા ।

પૂજ્ય ગુરુદેવકે નિમિત્તસે એસી પ્રવલ વાહ્ય પ્રભાવના હોને પર ભી વહ સ્વયં સહજરૂપસે હો ગઈ થી । ગુરુદેવકો વાહ્યમાં કિંચિત્ માત્ર રસ નહીં થા । ઉનકા જીવન તો આત્માભિમુખ થા । ઉનકા દૈનિક ક્રમ પ્રાય: નિજ જ્ઞાન, ધ્યાન એવં શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયમાં વ્યતીત હોતા થા । દેવર્દશન, શાસ્ત્રપ્રવચન, જિનેન્દ્રભક્તિ ઔર તત્ત્વચર્ચાકે સિવા અન્ય પ્રવૃત્તિકે પ્રતિ ઉપેક્ષાભાવ વર્તતા થા । ન કર્મી કિસીકે સાથ ઇધર-ઉધરકી બાતેં કરતે ઔર ન કર્મી પુસ્તક પ્રકાશનાદિ વાહ્ય કાર્યોમાં રુચિ બતલાતે । ગુરુદેવકી પરિણતિ એસી આત્મોનુખ એવં વૈરાગ્યપરિણત થી કે ઉન્હેં સરસ-નીરસ આહારકે પ્રતિ લક્ષ ભી નહીં જાતા થા । વે હમેશા સાદા આહાર લેતે થે । જો ભી આહાર આયે ઉસે ઉપેક્ષિત એવં ઉદાસીન ભાવસે ગ્રહણ કર લેતે થે । ઉનકા જીવન માત્ર આત્માભિમુખ થા । વે જગતસે વિલકુલ ઉદાસ-ઉદાસ થે । ગુરુદેવકે પરમ પાવન આદર્શ જીવનસે, ઉનકી પવિત્ર આત્મસાધનાસે, પ્રભાવિત હોનેકે કારણ જિજાસુઓંકે દલ હજારોંકી સંખ્યામાં પૂજ્ય ગુરુદેવકી અધ્યાત્મરસઝરતી વાળીકે પ્રતિ આકર્ષિત હુએ । હજારોં ભક્તોંકે શ્રદ્ધાજીવન એવં ભક્તિજીવન

[૨૫]

ગુરુદેવકે પુનીત ચરણોમં અર્પિત હુએ । અહા ! ગુરુદેવકે પ્રતાપસે, મરુસ્થલમં મીઠે કુએકી ભૌતિ, પંચમ કાલકે ઇસ ભૌતિક વિલાસકે વિષમય યુગમં ચતુર્થ કાલકા અંશ-ધર્મકાલકા પ્રવર્તન હુઆ । વાસ્તવમે ગુરુદેવને ઇસ કાલમે અનેકાન્તસુસંગત શુદ્ધાત્મવિદ્યાકે નવયુગકા પ્રવર્તન કિયા હૈ ।

સચમુચ તો પૂજ્ય ગુરુદેવ ઇન સબ કાર્યોંક 'કર્તા' થે હી નહીં, વે તો અંતરસે કેવળ ઉનકે 'જ્ઞાતા' હી થે । ઉનકી દૃષ્ટિ ઔર જીવન આત્માભિસુખ થા । વાહ્ય કાર્ય તો 'અકર્તા'ભાવસે-જ્ઞાતાભાવસે સહજરૂપસે હો ગયે થે । સ્વાનુભૂતિસમન્નિત ભેદજ્ઞાનધારમાંસે પ્રવાહિત શુદ્ધાત્મદૃષ્ટિજનક અધ્યાત્મોપદેશ દ્વારા આત્મકલ્યાણકા માર્ગ બતલાયા યહી વાસ્તવમં ઉનકા હમારે ઊપર અસાધારણ મહાન-મહાન મુખ્ય ઉપકાર હૈ । વે વારમ્બાર કહતે થે—અલ્પાયુષી મનુષ્યભવમે નિજ કલ્યાણ સાધના તથા ઉસકે કારણભૂત સમ્યાદર્શન પ્રાપ્ત કરના હી પરમ કર્તવ્ય હૈ । સમ્યાદર્શનકા માહાત્મ્ય અપાર હૈ ।

શ્રીમદ્રાજચંદ્રજીને કહા હૈ 'અનંત કાલસે જો જ્ઞાન ભવહેતુ હોતા થા ઉસ જ્ઞાનકો એક સમયમાત્રમે જાયન્તર કરકે જિસને ભવનિવૃત્તિરૂપ કિયા ઉસ કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યાદર્શનકો નમસ્કાર ।' અરે! ઇસ ભવાન્તકારી સમ્યાદર્શન—નિજશુદ્ધાત્મદર્શન—વિના અનાદિકાલસે અનન્ત-અનન્ત જીવ સંસારપરિપ્રેમણકે દુઃખ ભોગ રહે હૈને । જીવ ચાહે જિતને બ્રત-તપાદિ ક્રિયાકાણ્ડ કરે યા શાસ્ત્રોંકા જ્ઞાન કર લે, કિન્તુ જવ તક રાગકી ઔર પરલક્ષી જ્ઞાનકી દૃષ્ટિ તથા ઉસકી મહિમા છોડીકર ભીતર તૈકાલિક આત્મસ્વભાવકી મહિમા ન સમજે, અન્તર્મુખ દૃષ્ટિ ન કરે તવ તક ઉસકી ગતિ સંસારકી ઓર હૈ । ઉસમાંસે જો કોઈ વિરલ જીવ સુગુરુગમસે તત્ત્વકો સમજકર અપૂર્વ પુરુષાર્થપૂર્વક અપની પરિણતિ અન્તર્મુખ કરકે સમ્યાદર્શન—નિજ શુદ્ધાત્માનુભૂતિ—પ્રાપ્ત કર લે ઉસીને વાસ્તવમં, સંસારમાર્ગ પર ચલે જાનેવાલે વિશાલ પાન્થસમુદાયસે અલગ હોકર, મોક્ષમાર્ગ પર અપના પ્રયાણ પ્રારંભ કિયા હૈ । ભલે હી વહ ધીમી ગતિસે ચલતા હો, અસંયમદશા હો, અંતરમે સાધનાકા—સ્થિર હો જાનેકા ઉગ્ર પુરુષાર્થ ન હો, તથાપિ ઉસકી દિશા મોક્ષકે ઓરકી હૈ, ઉસકી જાતિ મોક્ષમાર્ગોકી હૈ । સમ્યાદર્શનકા ઐસા અદ્ભુત માહાત્મ્ય કલ્યાણાર્થીકે હૃદયમં ઉત્તર જાના ચાહિયે ।

અહા ! માત્ર સમ્યાદૃષ્ટિ હોનેકા ઇતના માહાત્મ્ય હૈ, તો ફિર ભવસાગર પાર કર લેનેકા અમોઘ ઉપાય બતલાનેવાલે ઐસે પ્રત્યક્ષ-ઉપકારી સમ્યાદૃષ્ટિકે માહાત્મ્યકી તો બાત હી ક્યા ? ઐસે અપને પરમ-ઉપકારી સમ્યાદૃષ્ટિ સાતિશયમાહાત્મ્યવન્ત કૃપાલુ કહાનગુરુદેવકે પ્રતિ અપના સર્વસ્વ ન્યોચ્છાવર કર દેં તો વહ ભી કમ હૈ ।

પૂજ્ય ગુરુદેવને 'ભગવાન આત્મા....ભગવાન આત્મા....જ્ઞાયક' ઐસી જ્ઞાયકદેવકી મધુર ધ્વનિ સદૈવ જીવન્તપર્યન્ત ગુંજાયી । ભૌતિક જગતમં જહાઁ વિશાલ જનસમુદાય આત્માકે અસ્તિત્વ સમ્વન્ધમં ભી શંકાશીલ હૈ, વહાઁ ગુરુદેવને યુક્તિ તથા સ્વાનુભવકે અત્યન્ત બલપૂર્વક ભેરી બજાઈ કિ—એક જ્ઞાયક આત્મા હી મૈં હું, મૈં સર્વકે ઉપર તૈરતા પરમ પદાર્થ હું । વે આત્માકી મસ્તીમં ગાતે થે કિ—'પરમ નિધાન પ્રગટ મુખ આગળે, જગત ઉલંઘી હો જાય જિનેશ્વર' । ઉન્હેં આશ્ર્ય હોતા કિ-યહ, ભીતર દૃષ્ટિકે સમક્ષ હી, પરમ નિધાન—સમૃદ્ધિસે ભરપૂર જ્ઞાયકતત્ત્વ—વિદ્યમાન હૈ ઉસકા ઉલ્લંઘન કરકે-ઉસે લોંઘકર-જગત ક્યોં ચલા જાતા હૈ ? 'યહ વસ્તુ સચ્ચી', 'યહ વસ્તુ યહું યહ દિખ રહી' ઇસ પ્રકાર દૃશ્ય વસ્તુકો વહ દેખતા હૈ, કિન્તુ ઉસકે દેખનેવાલેકો વહ ક્યોં નહીં દેખતા ? ક્યોં ઉસે લોંઘકર ચલા જાતા હૈ ?

[૨૬]

સર્વ દૃશ્ય વસ્તુઓંકે દ્રાયકી—પરમ-નિધાનકી—સ્વાનુભવયુક્ત પ્રતીતિ ગુરુગમસે હોતી હૈ । અહા ! એસે ઉસ પવિત્ર ગુરુગમકે દાતા અપને પરમોપકારી ગુરુદેવ અપનેકો પરમ સૌભાગ્યસે પ્રાપ્ત હુએ ।

પૂજ્ય ગુરુદેવ કહતે થે કિ—વિશ્વકે સર્વ દ્રવ્ય પરિપૂર્ણ સ્વતંત્ર હેં । સખી દ્રવ્યોંકે ગુણ-પર્યાય અથવા ઉત્પાદ-વ્યાધ્રીય ભિન્ન-ભિન્ન હેં । આત્મદ્રવ્યકા શરીરાદિ પર દ્રવ્યોંકે સાથ કોઈ સમ્વન્ધ નહીં હૈ । આત્મા અન્ય પદાર્થોંસે વિલકુલ ભિન્ન રહકર અપને શુભ, અશુભ યા શુદ્ધ ભાવકો સ્વયં હી કરતા હૈ । યહાં સ્વાભાવિકરૂપસે હી પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ “(શ્રી પ્રવચનસાર-શાસ્ત્રમંન કહે અનુસાર) શુભ યા અશુભ પરિણમનમે ‘શુભ યા અશુભ’ આત્મા બને” — એસા આપ કહતે હૈને ઔર સાથ હી “આત્મા ‘સદા શુદ્ધ’ રહતા હૈ, જિસ શુદ્ધતાકા આશ્રય કરના મોક્ષમાર્ગ હૈ” — એસા ભી આપકા કહના હૈ; ઇન દોનોં વાતોંકા મેલ કિસ પ્રકાર હૈ ।

ઇસ અત્યન્ત-અત્યન્ત મહત્વકી વાતકા સ્પષ્ટીકરણ ગુરુદેવ ઇસ પ્રકાર કરતે થે:-સ્ફટિકમણિ લાલ વસ્ત્રકે સંયોગસે લાલ હોતા હૈ તબ ભી ઉસકી નિર્મલતા સર્વથા નષ્ટ નહીં હો ગઈ હૈ, સામર્થ્ય-અપેક્ષાસે—શક્તિ-અપેક્ષાસે વહ નિર્મલ રહા હૈ; વહ લાલીરૂપ અવશ્ય પરિણમિત હુआ હૈ, વહ લાલી સ્ફટિકકી હી હૈ, વસ્ત્રકી વિલકુલ નહીં; પરન્તુ વહ લાલી લાલાંગકે ચૂરેકી, હિંગડેકી યા કુંકુમકી લાલી જૈસી નહીં હૈ; લાલ દશાકે સમય ભી સામર્થ્યરૂપ નિર્મલતા વિદ્યમાન હૈ । ઉસી પ્રકાર આત્મા કર્મકે નિમિત્તસે શુભભાવરૂપ યા અશુભભાવરૂપ હોતા હૈ તબ ભી ઉસકી શુદ્ધતા સર્વથા નષ્ટ નહીં હો ગઈ હૈ, સામર્થ્ય-અપેક્ષાસે—શક્તિ-અપેક્ષાસે વહ શુદ્ધ રહા હૈ; વહ શુભાશુભભાવરૂપ અવશ્ય પરિણમિત હુઆ હૈ, વહ શુભાશુભપના આત્માકા હી હૈ, કર્મકા વિલકુલ નહીં; પરન્તુ શુભાશુભ દશાકે સમય ભી સામર્થ્યરૂપ શુદ્ધતા વિદ્યમાન હૈ । જિસ પ્રકાર સ્ફટિકમણિકો લાલ હુઆ દેખકર કોઈ વાલક રેને લગે કિ ‘અરે ! મેરા સ્ફટિકમણિ સર્વથા મેલા હો ગયા’, કિન્તુ જૌહરી તો ઉસ લાલીકે સમય હી વિદ્યમાન નિર્મલતાકી મુખ્યતાપૂર્વક જાનતા હોનેસે વહ નિર્ભય રહતા હૈ; ઉસી પ્રકાર આત્માકો શુભાશુભભાવરૂપ પરિણમતા દેખકર અજ્ઞાની ઉસે સર્વથા મળિન હુઆ માનકર દુઃখી-દુઃખી હો જાતા હૈ, પરન્તુ જ્ઞાની શુભાશુભપનેકે સમય હી વિદ્યમાન શુદ્ધતાકો મુખ્યતાપૂર્વક જાનતા હોનેસે વહ નિર્ભય રહતા હૈ ।

સામર્થ્ય કહો, શક્તિ કહો, સામાન્ય કહો, જ્ઞાયક કહો, ધ્રુવત્ત્વ કહો, દ્રવ્ય કહો યા પરમપારિણામિક ભાવ કહો—યહ સવ એકાર્થ હૈને એસા ગુરુદેવ કહતે થે ।

આત્મા ‘ભવિષ્યમે’ સર્વજ્ઞ હોગા, સમ્પૂર્ણ સુખી હોગા, નિર્વિકારી હોગા એસા નહીં, કિન્તુ ‘વર્તમાનમે હી’ વહ સામર્થ્ય-અપેક્ષાસે સમ્પૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન હૈ, અનન્તાનન્દકા પિણ્ડ હૈ, નિર્વિકારી હૈ, જિસકી જ્ઞાનીકો સ્પષ્ટ અનુભવસહિત પ્રતીતિ હોતી હૈ । ગુરુદેવ કહતે કિ—‘તેરો સરૂપ ન દુંદકી દોહીમે, તોહીમે હૈ તોહી સૂદ્ધત નાઈ’ । તેરા સ્વરૂપ રાગ-દ્રેપાદિ દુન્દુકી દુવિધામેં નહીં હૈ, ઇસી સમય રાગ-દ્રેપ રહિત હૈ; ઉસકી સૂજસે હી મોક્ષમાર્ગ પ્રારમ્ભ હોતા હૈ । ઉસકી સૂજકે બિના તૂ સંસારમેં પરિભ્રમણ કરતા હૈ ।

સામર્થ્યરૂપ (શક્તિરૂપ) શુદ્ધત્વકે-ધ્રુવત્ત્વકે ભાન બિના શુદ્ધ પરિણતિ નહીં હોતી । ધ્રુવત્ત્વ અર્થાત્ અન્વયકા અર્થ માત્ર ‘વહ....વહ....વહ’ ઇતના હી નહીં, કિન્તુ કેવલજ્ઞાન સામર્થ્યસે ભરપૂર, અનન્તસુખસામર્થ્યસે ભરપૂર, અનન્તવીર્યાદિસામર્થ્યસે ભરપૂર એસા ‘વહ..વહ...વહ’ — એસા અન્વય, એસા સામાન્ય, એસા પરમપારિણામિક ભાવ, એસા જ્ઞાયક । એસે શુદ્ધજ્ઞાયકકા ગુરુદેવ સતત અનુભવ કર રહે

[૨૭]

થે ઇસસે ઉનકો નિરન્તર આંશિક શુદ્ધપરિણિતિ વર્તતી થી । ઉનકે સાથ વર્તનેવાળા પ્રયોજનભૂત વિષયોંકા-દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય, નવ તત્ત્વ, નિશ્ચય-વ્યવહાર, ઉપાદાન-નિમિત્ત, મોક્ષમાર્ગ ઇત્યાદિકા—જ્ઞાન ભી ઉનકો વિશદતાપૂર્વક સમ્યક્રૂપસે પરિણમતા થા જિસસે શાસ્ત્રોકે લુસપ્રાય હો ગયે સંદે ભાવ ઉનકે દ્વારા ખુલે ઔર જગતમાં ખૂબ પ્રચલિત હુએ ।

વે કહતે થે કિ—‘અહો જીવોં ! અશુભ તથા શુભ દોનોં ભાવ વન્ધકે કારણ હેં, મોક્ષકે નહીં ।’ ‘તો મોક્ષકા કારણ કૌન ?’ ‘શુદ્ધ ભાવ ।’ ‘કપાય કમ કરેં ઉતના તો શુદ્ધ ભાવ હોગા ન ?’ દૃઢતાસે ઉત્તર મિલતા કિ ‘વહ તો શુભ ભાવ હૈ; નિરન્તર શુદ્ધ ઐસે નિજ આત્મપદાર્થકો શ્રદ્ધના-જાનના ઔર ઉસમાં લીન હોના વહ શુદ્ધ ભાવ હૈ’ । ‘અશુદ્ધભાવકે સમય ભી શુદ્ધ ? અશુદ્ધ ઔર શુદ્ધ એકસાથ કેસે હો સકતે હેં ?’ ‘હો સકતે હેં । યદ્ય વિશેષેપિ સામાન્ય એકમાત્રં પ્રતીયતે । અશુદ્ધ વિશેષોંકે સમય ભી સામાન્ય તો એકરૂપ—શુદ્ધરૂપ રહતા હૈ ।’ શુભાશુભ પર્યાયકે સમય ભી ભીતર સ્વભાવમાં સામર્થ્યરૂપસે પરિપૂર્ણ ભરપૂર શુદ્ધતા ભરી પડી હૈ વહ બાત, શ્રી પંચાધ્યાર્થીકે ‘સન્ન્યેનકેત્ર દૃષ્ટાન્તા હેમપદ્યજલાઽનલાઃ । આદર્શસ્ફટિકાશમાનौ વોધવારિધિસૈસ્થવાઃ ॥ ॥’—ઇસ શ્લોકમાં કહે ગયે સુવર્ણ, કમલ, જલ, અગિન, દર્પણ, સ્કટિકમણિ, જ્ઞાન, સમુદ્ર એવં લવણકે દૃષ્ટાંતો દ્વારા ગુરુદેવ સમજાતે થે । વિશેષ-અપેક્ષાસે હોનેવાલી અશુદ્ધતાકે સમય ભી સામાન્ય અપેક્ષાસે રહેનેવાલી દ્રવ્યકી શુદ્ધતા સમજાતે હુએ ગુરુદેવ કહતે કિ—દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે વર્તમાનમાં શુદ્ધતા વિદ્યમાન ન હો તો કિસીકાલ પર્યાયશુદ્ધતા હો હી નહીં સકતી । જહાં અજ્ઞાની વિશેષોંકા આસ્ત્રાદન કરતે હૈને વહીને જ્ઞાની સામાન્યકે આવિર્ભાવપૂર્વક સ્વાદ લેતે હૈને । યહી સંક્ષેપમાં વન્ધમાર્ગ ઔર મોક્ષમાર્ગની મૂલભૂત રહસ્ય હૈ ।

પૂજ્ય ગુરુદેવને ભારતવર્ષમાં સમ્યગ્દર્શન એવં સ્વાનુભૂતિકી મહિમાકા પાવન યુગપ્રવર્તન કિયા ।

જિસ પ્રકાર શ્રી પ્રવચનસારમાં આચાર્યભગવાનને જગતકે સમક્ષ ઘોષિત કિયા હૈ કિ ‘શ્રામણ્યકો અંગીકાર કરનેકા જો યથાનુભૂત—હમને સ્વયં અનુભવ કિયા હુआ—માર્ગ ઉસકે પ્રણેતા હમ યહ ખડે હેં’, ઉસી પ્રકાર અધ્યાત્મવિદ્યા-યુગસ્વદ્ધ પૂજ્ય ગુરુદેવને ભી સ્વયં અનુભવ કરકે અત્યન્ત દૃઢતાપૂર્વક સિંહનાદ કિયા કિ ‘અનુભવ કરકે કહતે હેં કિ સ્વાનુભૂતિકા માર્ગ હી મોક્ષકા ઉપાય હૈ, તુમ નિર્ભયરૂપસે ઇસ માર્ગ પર ચલે આઓ ।’

સ્વાનુભૂતિ હોને પર જીવકો કેસા સાક્ષાત્કાર હોતા હૈ । ઉસ સમ્વન્ધમાં ગુરુદેવ કહતે થે કિ—સ્વાનુભૂતિ હોને પર, અનાકુલ-આહારમય, એક, સમસ્ત વિશ્વ પર તૈરતા વિજ્ઞાનઘન પરમપદાર્થ—પરમાત્મા અનુભવમાં આતા હૈ । ઐસે અનુભવ વિના આત્મા સમ્યક્રૂપસે દેખનેમે—શ્રદ્ધનેમે હી નહીં આતા; ઇસલિયે વિના સ્વાનુભૂતિકે સમ્યગ્દર્શનકા—ધર્મકા પ્રારંભ હી નહીં હોતા ।

ऐસી સ્વાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરનેકે લિયે જીવકો ક્યા કરના ? સ્વાનુભૂતિકી પ્રાપ્તિકે લિયે જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માકા કિસી ભી પ્રકાર નિર્ણય કરનેકો ગુરુદેવ ભારપૂર્વક કહતે થે । જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માકા નિર્ણય કરનેમે સહાયભૂત તત્ત્વજ્ઞાનકા—દ્રવ્યોંકા સ્વયંસિદ્ધ સતપના ઔર સ્વતંત્રતા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય, નવ તત્ત્વોંકા સંદે સ્વરૂપ, જીવ ઔર શરીરકી વિલકુલ ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાએં, પુણ્ય ઔર ધર્મકે લક્ષણભેદ, નિશ્ચય-વ્યવહાર ઇત્યાદિ અનેક વિષયોંકે સંદે વોધકા—ગુરુદેવને ભારતવ્યાપી પ્રચાર કિયા । તીર્થકરદેવોં દ્વારા

[૨૮]

કહે ગયે એસે અનેક સત્ય તો ગુરુદેવ દ્વારા વિવિધ માધ્યમોંસે પ્રકાશિત હુએ હી; સાથ હી સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનકા સિરમૌર—મુકુટમણિ જો શુદ્ધદ્રવ્યસામાન્ય અર્થાત् પરમપારિમાળિક ભાવ અર્થાત् જ્ઞાયકસ્વભાવી શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્ય—જો સ્વાનુભૂતિકા આધાર હૈ, સમ્યગ્દર્શનકા આશ્રય હૈ, મોક્ષમાર્ગકા આલમ્બન હૈ, સર્વ શુદ્ધભાવોંકા નાથ હૈ—ઉસે વાહર લાકર પૂજ્ય ગુરુદેવને અથાહ ઉપકાર કિયા હૈ।

જીવ પરદ્રવ્યકી ક્રિયા તો નહીં કરતા, કિન્તુ વિકારકાલમે ભી સ્વભાવ-અપેક્ષાસે નિર્વિકાર રહતા હૈ, અપૂર્ણ દશાકે સમય ભી પરિપૂર્ણ રહતા હૈ, સદાશુદ્ધ હૈ, કૃતકૃત્ય ભગવાન હૈ। જિસ પ્રકાર રંગિત દશાકે સમય સ્ફટિકમણિકે વિદ્યમાન નિર્મલ સ્વભાવકી પ્રતીતિ હો સકતી હૈ, ઉસીપ્રકાર વિકારી, અપૂર્ણ દશાકે સમય ભી જીવકે વિદ્યમાન નિર્વિકારી, પરિપૂર્ણ સ્વભાવકી પ્રતીતિ હો સકતી હૈ। એસે શુદ્ધસ્વભાવકે અનુભવ બિના મોક્ષમાર્ગકા પ્રારંભ ભી નહીં હોતા, મુનિપનેકા પાલન ભી નરકાદિક દુઃખોંકે ભયસે યા અન્ય કિસી હેતુસે કિયા જાતા હૈ। ‘મૈં કૃતકૃત્ય હું, પરિપૂર્ણ હું, સહજાનન્દ હું, મુઝે કુછ નહીં ચાહિયે’ એસી પરમ ઉપેક્ષારૂપ, સહજ ઉદાસીનતારૂપ, સ્વાભાવિક તટસ્થતારૂપ મુનિપના દ્રવ્યસ્વભાવકે અનુભવ બિના કર્ભી નહીં આતા। એસે શુદ્ધદ્રવ્ય-સ્વભાવકે—જ્ઞાયકસ્વભાવકે નિર્ણયકે પુરુષાર્થકી ઓર, ઉસકી લગનકી ઓર આત્માર્થ્યોંકો મોડકર, ભવપ્રમણસે આકુલિત મુમુક્ષુઓં પર ગુરુદેવને અકથ્ય ઉપકાર કિયા હૈ।

જિસ પ્રકાર પૂજ્ય ગુરુદેવકા તાત્ત્વિક ઉપદેશ હમેં સત્ય માર્ગકી ઓર ઉન્મુખ કરતા હૈ ઉસી પ્રકાર ઉનકે ધ્યેયનિષ્ઠ જીવનકા પ્રત્યક્ષ પરિચય, ઉનકા સત્સંગ હમારે સમક્ષ આત્માર્થ્યજીવનકા આદર્શ ઉપસ્થિત કરકે હમેં પુરુષાર્થકી પ્રેરણા દેતા થા। ‘ઇસ મહેંગે મનુષ્યભવમેં ભવપ્રમણકે અન્તકા હી ઉપાય કરના’ યહ એક હી જીવનધ્યેય ગુરુદેવકા પહલેસે હી થા। ઉસ ધ્યેયકો ઉન્હોંને સમગ્ર જીવન સમર્પિત કિયા થા। ઉસીકે લિયે અધ્યયન, ઉસીકા મંથન, ઉસીકા પ્રયલ, વહી ઉપદેશ, વહી વાત, વહી ચર્ચા, વહી ધૂન, ઉસીકે સ્વગ્ર, ઉસીકી ભનક,—ઉનકા સમર્સ્ત જીવન ઉસી હેતુ થા। ગત અનેક વર્ષોમં જગતમે વિવિધ આન્દોલન આયે ઔર ગયે, અનેક રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક ઝંજાવાત હુએ, કિન્તુ મેરુ સમાન અચલ ગુરુદેવકે ધ્યેયનિષ્ઠ જીવનકો વે લેશમાત્ર ભી સ્પર્શ નહીં કર સકે। ‘ઇસ એક ભવકે સુખભાસકે હેતુ કલ્પિત વ્યર્થ પ્રયલસે ક્યા લાભ ? મુઝે તો એક ભવમેં અન્ત ભવોંકા અન્ત કરના હૈ’ એસે ભાવપૂર્વક, ફિર જન્મ ન હો ઉસકે ઉપાયકી ધૂનમેં વે નિજ અન્તર્મુખ જીવનમેં અત્યન્ત લીન રહે। ભવત્તકે ઉપાયકે સિવાય અન્ય સવ ઉન્હેં અત્યન્ત તુચ્છ લગતા થા।

પૂજ્ય ગુરુદેવકા અંતર સદા ‘જ્ઞાયક....જ્ઞાયક....જ્ઞાયક, ધ્રુવ....ધ્રુવ....ધ્રુવ, શુદ્ધ...શુદ્ધ...શુદ્ધ, પરમપારિણામિકભાવ’—ઇસ પ્રકાર તૈકાલિક જ્ઞાયકકે આલમ્બનભાવસે નિરન્તર-જાગૃતિમેં યા નિદ્રામેં—પરિણમિત હો રહા થા। શ્રી સમયસાર, નિયમસારાદિકે પ્રવચન કરતે હુએ યા ચર્ચા-વાતમિં વે જ્ઞાયકે સ્વરૂપકા ઔર ઉસકી મહિમાકા મધુર સંગીત ગાતે હી રહતે થે। અહો ! વે સ્વતંત્રતા ઔર જ્ઞાયકકે ઉપાસક ગુરુદેવ ! ઉન્હોંને મોક્ષાર્થ્યોંકો સદ્ગ્ય મુક્તિકા માર્ગ બતાલાયા !

**જ્ઞાયક તણી વાર્તા કરે, જ્ઞાયક તણી દૃષ્ટિ ધરે,
નિજદેહ- અણુઅણુમાં અહો ! જ્ઞાતૃત્વરસ ભાવે ભરે;**

[૨૯]

જ્ઞાયકમહીં તન્મય બની જ્ઞાતૃત્વને ફેલાવતો,
કાયા અને વાળી-હદ્ય જ્ઞાતૃત્વમાં રેલાવતો ।

—એસે જ્ઞાયકોપાસક થે અપને ગુરુદેવ ।

વે દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે ‘સિદ્ધસમાન સદા પદ મેરો’ એસા અનુભવતે થે તથાપિ પર્યાય-અપેક્ષાસે ‘હમ કવ સિદ્ધપના પ્રગટ કરેંગે !’ ઇસ પ્રકાર ભાવના ભી ભાતે થે । સિદ્ધત્વકી તો ક્યા, કિન્તુ સંયમકી ભાવનારૂપ ભી વે પરિણમતે થે । ‘કલ્પવૃક્ષ સમ સંયમ કેરી અતિ શીતલ જહં છાયા જી, ચરણકરણગુણધાર મહામુનિ મધ્યકર મન લોભાયાજી’ એસે અનેક બાર ભાવવિભોર લલકારસે તથા ‘અપૂર્વ અવસર અંબો ક્યારે આવશે ? ક્યારે થઈશું બાહ્યાન્તર નિર્ગ્રથ જો ? ...’ ઇસ પ્રકાર હૃદયકી ગહરાઈસે દૈનિક પ્રવચનસે તથા શ્રી જિનવિમ્બ-પ્રતિષ્ઠામે દીક્ષાકલ્યાણકે પ્રાસંગિક પ્રવચનસે વિવિધ પ્રકારસે સંયમકી ભાવના ભાતે હુએ ગુરુદેવકી પાવન મૂર્તિ ભક્તોંકી દૃષ્ટિ સમક્ષ તૈરતી હૈ ।

‘સિદ્ધસમાન અપનેકો પૂર્ણ શુદ્ધ દેખોં—માનેં તથાપિ સંયમકી ભાવના ભાયેં ?’ હોઁ; શક્તિ-અપેક્ષાસે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ અપનેકો દેખતે—માનતે હુએ ભી વ્યક્તિ-અપેક્ષાસે શુદ્ધ હોનેકી ભાવના જ્ઞાનીકો અવશ્ય હોતી હૈ । ગુરુદેવ એસી શાસ્ત્રોક્ત યથાર્થ સંધિબન્ધ સમ્યક્ પરિણતિરૂપ પરિણિતિ હો રહે થે । વાસ્તવમે તો શુદ્ધસ્વરૂપકે દૃષ્ટા સમ્યગદૃષ્ટિ જીવકો હી સદ્ગી સંયમકી ભાવના હોતી હૈ, ક્યોંકિ વહ સંયમપરિણતિકા સદ્ગી સ્વરૂપ જાનતા હૈ । મિથ્યાદૃષ્ટિકો સદ્ગી સંયમકી ભાવના હોતી હી નહીં, ક્યોંકિ ઉસે સદ્ગી સંયમકી ખબર નહીં હૈ ।

‘બહિનશ્રી કે વચનામૃત’ને ૩૦૮વેં બોલમેં કહા હૈ કિ :—‘જિસ પ્રકાર સુવર્ણકો જંગ નહીં લગતા, અંગિના દીમક નહીં લગતી, ઉસી પ્રકાર જ્ઞાયકસ્વભાવમેં આવરણ, ન્યૂનતા યા અશુદ્ધિ નહીં આતી ।’ જિસ પ્રકાર પૂજ્ય ગુરુદેવ શક્તિ-અપેક્ષાકે ઇસ બોલકા વારમ્બાર ઉલ્લાસપૂર્વક સ્મરણ કરતે થે, ઉસી પ્રકાર વ્યક્તિ-અપેક્ષાકા સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરનેકી ભાવનાકા ૪૦૯ વાં બોલ ભી અનેક બાર ઉલ્લસિતભાવસે યાદ કરકે પ્રસન્નતાપૂર્વક કહતે થે :—દેખો ! બહિન કેસી ભાવના ભાતી હૈન ? ‘યહ વિભાવભાવ હમારા દેશ નહીં હૈ । ઇસ પરદેશમે હમ કહોં આ પહુંચે ? હમેં યહોં અચ્છા નહીં લગતા । યહોં હમારા કોઈ નહીં હૈ । ...અબ હમ સ્વરૂપસ્વરૂપદેશકી ઓર જા રહે હોંને । હમેં ત્વરાસે અપને મૂલ વતનમે જાકર આરામસે બરસા હૈ જહોં સવ હમારે હોંને ।

એસા અનેકાન્તસુસંગત યથાર્થ સંધિવાલા પૂજ્ય ગુરુદેવકા જીવન હમેં સદ્ગી માર્ગ બતલા રહા હૈ । વહ પવિત્ર જીવન હમેં કિન્હીં ભી શુભ ભાવોમેં સંતુષ્ટ ન હોકર ધ્રુવ તત્ત્વકે આલઘનકે પુરુષાર્થકી પ્રબલ પ્રેરણ દે રહા હૈ; તથા ‘મૈં ધ્રુવ હું’ એસી દૃઢતાકે સાથ સાથ ‘હમ અપને મૂલ વતનમે જાનેકે લિયે તરસ રહે હોંને’ એસી આર્ડ્રતા ભી રહના ચાહિયે, નહીં તો ‘ધ્રુવ તત્ત્વ’ની સમજકે પ્રકારમે હી કુછ ભૂલ હૈ એસી ચેતાવની દેકર, દીપસ્તમ્ભરૂપ રહકર, હમારી જીવનનૌકાકો ચટ્ઠાની માર્ગસે બચાકર, હમેં સદ્ગી માર્ગ પર લગાતે હોંને । શ્રી સદ્ગુરુદેવકી સુતિમે હમ ગાતે હોંને ન—

ભવજલધિ પાર ઉતારને જિનવાળી હૈ નૌકા ભલી;
આત્મજ્ઞ નાવિક વોગ વિન વહ નાવ ભી તારે નહીં ।

[૩૦]

ઇસકાલમે શુદ્ધાત્માવિદ નાવિક મહા દુષ્ટાથ હૈ;
મમ પુણ્યરાશી ફળ અહો! ગુરુકૃતાન નાવિક આ મિલે ॥

—અહો! ઇસ પ્રકાર પરમકૃપાલુ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવકા સ્વાનુભવવિભૂપિત પવિત્ર જીવન તથા અધ્યાત્મોપદેશ હમેં અત્યન્ત ઉપકારક હો રહે હોએં.

વસ્તુતઃ પૂજ્ય ગુરુદેવને સ્વાનુભૂતિ પ્રધાનતાકે એક અદ્ભુત યુગકા પ્રવર્તન કિયા હૈ। ‘મેરો ધની નહિ દૂર દિસંતર, મોહિમેં હૈ મોહિ સૂર્યન નીકે’ એસા પ્રવલ સિંહનાદ કરકે ગુરુદેવને સર્વજ્ઞ-વીતરાગપ્રણીત સ્વાનુભૂતિપ્રધાન જિનશાસનકી મન્દ હુર્દી જ્યોતિમેં નયા તેલ ડાલકર આત્માર્થી જીવોં પર વાસ્તવમેં મહાન અનહદ ઉપકાર કિયા હૈ।

એસે ચમલ્કારપૂર્ણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન-ભક્તિકે નવયુગકા સૃજન કરનેવાલે મહાન-મહાન ઉપકારી પરમકૃપાલુ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીને જીવનકે અન્તિમ ક્ષણ તક અપને સ્વાનુભવસમૃદ્ધ જ્ઞાનભણ્ડારમણેંસે ભક્તોંકો ખૂબ-ખૂબ દિયા; ભારતકે સુપાત્ર જીવોંકો નિહાલ કર દિયા। ૧૯ વર્ષકી તુમ્હે તક અવિરતસ્થાપસે વીતરાગ-વિજ્ઞાનકા વિતરણ કિયા। અન્તમે ભક્તોંકે ભાગ્ય ક્ષીણ હુએ। વિ. સં. ૨૦૩૭ માગસિર કૃષ્ણા સતમી, શુક્રવાર (તા. ૨૮-૧૯-૧૯૮૦)કે દિન ભક્તોંકે પરમાધાર ગુરુદેવને ભક્તોંકો નિગધાર છોડકર અંતર જ્ઞાયકકી સાધનાયુક્ત સમાધિપરિણામમેં સ્વર્ગકી ઓર મહાપ્રયાણ કિયા।

અહો! કૃપાલુ ગુરુદેવકી ઉપકારભરપૂર મહિમાકા તો ક્યા વર્ણન હો!

શ્રીમદ્રાજચન્દ્રજીને ગુરુમહિમાકા વર્ણન કરતે હુએ કહા હૈ કિ—

અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુર, કરુણાસિન્ધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો! અહો! ઉપકાર ।
શું પ્રભુચરણ કને ધરન, આત્મારી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તુ ચરણાધીન ।
આ દેહાદિ આજથી, કર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ, દાસ, હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન ।

પરમ કૃપાલુ પૂજ્ય ગુરુદેવકી અપાર ઉપકારમહિમા, ઉનકી પરમ-ભક્ત પ્રશમરૂપી ધન્યાવતાર આત્મજ્ઞાની પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાવેનકે વિવિધ પ્રસંગો પર બોલે ગયે શબ્દોંમેં કહકર પૂજ્ય ગુરુદેવકા ‘સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્ત તથા ઉપકાર-ગુણકીર્તન’ સમાપ્ત કરતા હું :—

‘પૂજ્ય કહાનગુરુદેવસે તો મુક્તિકા માર્ગ મિલા હૈ। ઉન્હોને ચારોં ઓરસે મુક્તિકા માર્ગ પ્રકાશિત કિયા હૈ। ગુરુદેવકા અપાર ઉપકાર હૈ। યહ ઉપકાર કૈસે ભૂલા જાય?

ગુરુદેવકા દ્રવ્ય તો અલૌકિક હૈ। ઉનકા શ્રુતજ્ઞાન ઔર વાણી આર્થર્યકારી હૈ।

પરમઉપકારી ગુરુદેવકા દ્રવ્ય મંગલ હૈ, ઉનકી અમૃતમયી વાણી મંગલ હૈ। વે મંગલમરૂપી હૈન, ભવોદધિતારણહાર હૈન, મહિમાવન્ત ગુણોંસે ભરપૂર હૈન।

[૩૭]

પૂજ્ય ગુરુદેવકે ચરણકમલકી ભક્તિ ઔર ઉનકા દાસત્વ નિરન્તર હો । ”

“તીર્થકર ભગવન્તો દ્વારા પ્રકાશિત દિગ્મબર જૈન ધર્મ હી સત્ય હૈ એસા ગુરુદેવને યુક્તિ-ન્યાયસે સર્વ પ્રકાર સ્પષ્ટસૂપસે સમજાયા હૈ । માર્ગકી ખૂબ છાનવીન કી હૈ । દ્રવ્યકી સ્વતંત્રતા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, આત્માકા શુદ્ધ સ્વરૂપ, સપ્યાદર્શન, સ્વાનુભૂતિ, મોક્ષમાર્ગ ઇત્યાદિ સવ કુછ ઉનકે પરમ પ્રતાપસે ઇસ કાલ સત્યસૂપસે વાહર આયા હૈ । ગુરુદેવકી શ્રુતકી ધારા કોઈ ઔર હી હૈ । ઉન્હોને હું તરનેકા માર્ગ બતલાયા હૈ । પ્રવચનમેં કિતના મથ-મથકર નિકાલતે હુંને! ઉનકે પ્રતાપસે સારે ભારતમે બહુત જીવ મોક્ષમાર્ગકો સમજાનેકા પ્રયત્ન કર રહુંનેં । પંચમ કાલમેં એસા સુયોગ પ્રાપ્ત હુआ વહ અપના પરમ સદ્ગ્રાય હૈ । જીવનમેં સવ ઉપકાર ગુરુદેવકા હી હૈ । ગુરુદેવ ગુણોંસે ભરપૂર હું, મહિમાવન્ત હું । ઉનકે ચરણકમલકી સેવા હૃદયમેં બરી રહે । ”

“ગુરુદેવને શાસ્ત્રોંકે ગહન રહસ્ય સુલજાકર સત્ય દૂંઢ નિકાલા ઔર હમારે સામને સ્પષ્ટસૂપસે રહા હૈ! હું કહીં સત્ય દૂંઢનેકો જાન નહીં પડા । ગુરુદેવકા કોઈ અદ્ભુત પ્રતાપ હૈ । ‘આત્મા’ શબ્દ બોલના સીખે હું તો વહ ભી ગુરુદેવકે પ્રતાપસે । ‘ચૈતન્ય હું’, ‘જ્ઞાયક હું’,—ઇત્યાદિ સવ ગુરુદેવકે પ્રતાપસે હી જાના હૈ.... । ”

“...(શ્રી કહાનગુરુદેવને) અપને સાતિશય જ્ઞાન એવં વાણી દ્વારા તત્ત્વકા પ્રકાશન કરકે ભારતકો જાગૃત કિયા હૈ । ગુરુદેવકા અમાપ ઉપકાર હૈ । ઇસ કાલ એસે માર્ગ સમજાનેવાલે ગુરુદેવ મિલે વહ અહોભાગ્ય હૈ । સાતિશય ગુણરલોંસે ભરપૂર ગુરુદેવકી મહિમા ઔર ઉનકે ચરણકમલકી ભક્તિ અહેનિશ અંતરમે રહો । ”

—યાં હૈ પ્રશસ્ત્રી ભગવતી પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાબેનકે શ્રીમુખસે વિભિન્ન અવસરોં પર પ્રવાહિત, આધ્યાત્મિક યુગપુરુષ પરમ-કૃપાલુ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીકી ઉપકારગરિમાયુક્ત લોકોત્તર મહિમા । એસે સાતિશય મહિમાવન્ત મહાપુરુષકે પાવન યોગસે ભારતવર્ષકા આધ્યાત્મિક ક્ષેત્ર ઉચ્ચલ હુઆ હૈ । શુદ્ધાત્મદૃષ્ટિકા સુધાપાન કરાનેવાલે ઇન તિરતે પુરુષકે સત્તસમાગમકા લાભ લેનેવાલે મહાન ભાગ્યશાલી બને હું ।

પરમપૂજ્ય પરમોપકારી ગુરુદેવકે ચરણોમેં—ઉનકી માંગલિક પવિત્રતાકો, પુરુષાર્થપ્રેરક ધ્યેયનિષ્ઠ જીવનકો, સ્વાનુભૂતિમૂલક સન્માર્ગ-દર્શક ઉપદેશોંકો ઔર અનેકાનેક ઉપકારોંકો દૃષ્ટિ સમક્ષ રહ્યકર— અન્યન્ત ભક્તિપૂર્વક ભાવભીની વન્દના હો । ઉનકે દ્વારા પ્રકાશિત સ્વાનુભૂતિકા પાવન પંથ જગતમેં સદા જયવન્ત વર્તે ઔર હું સત્યપુરુષાર્થકી પ્રેરણાકા અમૃતપાન નિરન્તર કરાતા રહે ।

સોનગઢ

સં. ૨૦૩૯, ભાદ્રપદ કૃષ્ણા દૂજ
પૂજ્ય બહિનશ્રી ચમ્પાબેનકી ૮૪વીં જયંતી

—બ્રાહ્મદુલાલ ખીમચન્દ ઝોવાળિયા

*

मंगलकारी 'तेज' दुलारी

मंगलकारी 'तेज'दुलारी पावन मंगल मंगल है;
मंगल तव चरणों से मंडित अवनी आज सुमंगल है,...मंगलकारी०

फालुन कृष्णा दशमी मंगल, वांकानेर सुमंगल है,
मंगल मातपिता, कुल मंगल, मंगल धाम रु आंगन है;
मंगल ज्ञानमहोत्सवका यह अवसर अनुपम मंगल है,...मंगलकारी०

मंगल शिशुलीला अति उज्ज्वल, मीठे बोल सुमंगल हैं,
शिशुवयका वैराग्य सुमंगल, आत्म-मंथन मंगल है;
आत्मलक्ष लगाकर पाया अनुभव श्रेष्ठ सुमंगल है,...मंगलकारी०

सागर सम गंभीर मति-श्रुत ज्ञान सुनिर्मल मंगल है,
समवसरणमें कुंदप्रभुका दर्शन मनहर मंगल है,
सीमधर-गणधर-जिनधुनिका स्मरण मधुरतम मंगल है,...मंगलकारी०

शशि-शीतल मुद्रा अति मंगल, निर्मल नैन सुमंगल है,
आसन-गमनादिक कुछ भी हो, शांत सुधीर सुमंगल है,
प्रवचन मंगल, भक्ति सुमंगल, ध्यानदशा अति मंगल है,...मंगलकारी०

दिनदिन बृद्धिमती निज परिणति वचनातीत सुमंगल है,
मंगलमूरति-मंगलपदमें मंगल-अर्थ सुवंदन है;
आशिष मंगल याचत बालक, मंगल अनुग्रहटुटि रहे,
तव गुणको आदर्श बनाकर हम सब मंगलमाल लहें।....मंगलकारी०

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ - ૩૬૪૨૫૦

પ્રશમમૂર્તિ ભગવતી પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબેન

ॐ

परमात्मने नमः ।

श्री वचनामृत-प्रवचन

[तीसरा भाग]

पूज्य बहिनश्री चम्पाबेनके वचनामृतों पर परम पूज्य
सद्गुरुदेव श्रीकानजीस्वामीके प्रवचन

प्रवचन-११

दिनांक ११-९-७८

वचनामृत-२३२

ज्ञाताका ध्यान करते-करते आत्मा ज्ञानमय हो गया, ध्यानमय हो गया, एकाग्रतामय हो गया। अन्दर चैतन्यके नन्दनवनमें उसे सबकुछ मिल गया, अब बाहर क्यों जाये? ग्रहण करने योग्य आत्माको ग्रहण कर लिया, छोड़ने योग्य सब छूट गया; अब किसलिये बाहर जाये? २३२.

‘જ્ઞાતાક ધ્યાન કરતે-કરતે આત્મા જ્ઞાનમય હો ગયા, ધ્યાનમય હો ગયા, એકાગ્રતામય હો ગયા।’

ભગવાન આત્મા સ્વયં પુણ્ય-પાપસે મિન્ન જ્ઞાતાદ્રાષ્ટા હૈ ઔર રાગસે લેકર શરીરાદિ પર વસ્તુએં-સારા જગત, ઉસકા જ્ઞેય એવં દૃશ્ય હૈ। ઉસ જ્ઞાતાદ્રાષ્ટાસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકો—તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકો ધ્યેય બનાકર, ઉસકા ધ્યાન કરતે-કરતે આત્મા પર્યાયમે જ્ઞાનમય હો ગયા, ધ્યાનમય હો ગયા, એકાગ્રતામય હો ગયા।

પ્રશ્ન :—પર્યાયમે જ્ઞાનમય હો ગયા, ઉસમે પર્યાય ક્યા ઔર દ્રવ્ય ક્યા ?

ઉત્તર :—તૈકાલિક જ્ઞાયકવર્તુ વહ દ્રવ્ય; જ્ઞાન, સુખ આદિ તૈકાલિક શક્તિયા� વહ ગુણ; દ્રવ્ય ઔર ગુણકી વર્તમાન સ્થિતિ, અવસ્થા, દશા, સો પર્યાય। દ્રવ્યસ્વભાવકા ધ્યાન કરતે-કરતે આત્મા પર્યાયમે જ્ઞાનમય હો ગયા; મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમય અપૂર્ણ દશા થી, ઉસકા અભાવ કરકે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનમય હો ગયા। અહા ! યહ કેસા ઉપદેશ ? જૈનનામધારી સમ્પ્રદાયમે તો હૈ હી નહીં, પરન્તુ દિગમ્બર સમ્પ્રદાયમે ભી સુનનેકો નહીં મિલતા।

પ્રભુ ! યહ વીતરાગતાકા માર્ગ કોઈ અલૌકિક હૈ। આજકલકે ઉપદેશ તો ‘યહ કરો, વહ કરો, દયા-દાન એવં પૂજા-ભક્તિ કરો—એસે રાગ તથા પરકે કર્તૃત્વમે ધર્મ મનવાતે હૈનું; પરન્તુ ભાઈ ! ‘કરના, વહ મરના હૈ’; પર તથા વિભાવકી કર્તૃત્વબુદ્ધિ, વહ તો આત્માકા ભાવમરણ હૈ। પુણ્ય-પાપ મેરે હૈનું—એસી મમત્વવુદ્ધિ મિથ્યાત્મમય ભ્રાન્તિ હૈ, અજ્ઞાન હૈ। ભગવાન આત્મામે રાગ કરના, દયા-દાન કરના—એસી અજ્ઞાનમય કર્તૃત્વબુદ્ધિ કહાઁસે લાયા ?—તો ફિર યહ ભગવાન આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ ? ક્યા કરતે-કરતે વહ જ્ઞાનમય હો જાતા હૈ ? પ્રભુ ! ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ ભગવાન એસા કહતે હૈનું કે જ્ઞાયકકા ધ્યાન કરતે-કરતે આત્મા જ્ઞાનમય એવં ધ્યાનમય, એકાગ્રતામય હો જાતા હૈ। પ્રભુકા માર્ગ એસા હૈ।

ઇસ માર્ગકો સમજના કઠિન લગતા હૈ, ઇસલિયે ‘સોનગઢકા ધર્મ એકાન્ત હૈ, નિશ્ચયાભાસ હૈ’-એસા કિટનોંકો લગતા હૈ, પરન્તુ ભાઈ ! વીતરાગ ભગવાન કથિત આત્મધર્મ તો એસા હી હૈ। રાગકા કર્તા બનના, વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ, વીતરાગકા માર્ગ નહીં હૈ। તથા લોગ કહતે હૈનું કી—સોનગઢકો તીર્થ બના દિયા; પરન્તુ હમને તો કિસીસે કહા નહીં કી સ્વાધ્યાય-મન્દિર બનાઓ। હમ તો અધ્યાત્મતત્ત્વકી વાત કરતે હૈનું। આઁખમે એક રજકણ ભી ખટકતા હૈ, વૈસે હી જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુમે રાગકા કણ, દયા-દાનાદિકે વિકલ્પ ખટકતે હૈનું। અરેરે ! સર્વજ્ઞ ભગવાનકા વિરહ હુआ। પ્રભુ વહાઁ રહ ગયે ઔર હમ યહાઁ આ પડે। યહાઁ ભી સર્વજ્ઞતા ઉત્પન્ન કરનેકા અભાવ હૈ। દેવોંકા આગમન ભી અટક ગયા, એકમાત્ર ભાવશ્રુતજ્ઞાનકા અસ્તિત્વ હૈ। ઇસલિયે જગતકો યહ માર્ગ કઠિન લગતા હૈ, પરન્તુ ક્યા કિયા જાયે ? ચૌરાસીકે ચક્રમે જન્મ-મરણ

કર-કરકે થક ગયા। ભાઈ! નરકકે વે ભયંકર દુઃખ! નરકકે એક ક્ષણકે દુઃખોંકા વર્ણન કરોડોં જિહ્વાઓં દ્વારા કરોડોં ભવમે નહીં હો સકતા—એસે તૈંતીસ સાગરકે ભવ તૂને અનન્ત-વાર કિયે હૈને। પ્રભુ! તૂ વર્તમાનમે ઉન દુઃખોંકો ભૂલ ગયા હૈ, ઇસલિયે વે દુઃખ નહીં થે, એસા કેસે કહા જા સકતા હૈ? યહીં જન્મ લેને કે પશ્ચાતું છહ મહિનેકી સ્થિતિકા સ્મરણ નહીં હૈ, ઇસલિયે વહ નહીં થી—એસા કૌન કહેગા? ભગવાન આત્મા અનાદિ—અનન્ત હૈ, તો વહ રહા કહીં? ચારોં ગતિકે અવતારમેં। નરક એવં નિગોદકે અવતાર લે—લેકર દુઃખી-દુઃખી હો રહા હૈ। સન્નિપાતકા રોગી હસ્તા હો, તો ક્યા વહ સુખી હૈ? ઉસી પ્રકાર અજ્ઞાની, શરીર ઔર રૂપયા—પૈસા આદિસે સન્નુષ્ટ હો, તો ક્યા વહ સુખી હૈ?—દુઃખી હી હૈ। દુઃખ દૂર કરનેકા ઉપાય તો ભીતર આત્મામે હૈ। અરેરે! સત્યકે નિર્ણયકા ભી સમય નહીં નિકાલ સકતા, વહીં સુખકા સદ્ગ્રા ઉપાય કેસે કરેગા? યહીં તો કહતે હૈને કી ભગવાન જ્ઞાતાકા ધ્યાન કરતે-કરતે, આત્મા જ્ઞાનમય, ધ્યાનમય, એકાગ્રતામય હો ગયા। યહી શાશ્વત સુખકા સદ્ગ્રા ઉપાય હૈ।

‘ભીતર ચૈતન્યકે નન્દનવનમે જેસે સબ કુછ મિલ ગયા, અબ વાહર ક્યો જાયે?

મેરુ પર્વતમેં નન્દનવન હૈ; વહીં અનેક પ્રકારકે સુન્દર ફલ—ફૂલ હોતે હૈને। ભગવાન આત્મા ભી જ્ઞાન, આનન્દાદિ અનત રમણીય ગુણોંસે ભરપૂર ચૈતન્ય નન્દનવન હૈ। સમ્યગ્રદર્શન હોતે હી ચૈતન્યકા નન્દનવન મિલ ગયા, વહીં મુનિદશા ઔર કેવળજ્ઞાનકી તો વાત હી ક્યા? અહા! મુનિદશા કિસે કહતે હૈને? ઉસ દશાકો તો અનત આનન્દકે પ્રચુર સ્વસંવેદનકી છાપ મિલ ગઈ હૈ। ભાઈ! વહીં તો જ્ઞાન, આનન્દ, શાન્તિ, પ્રભુતા, સ્વચ્છતા ઇત્યાદિસે ચૈતન્યકા નન્દનવન ખિલ ઉઠા હૈ। મુનિરાજ કહતે હૈને કી ભીતર ચૈતન્યકે નન્દનવનમે હમેં સબકુછ મિલ ગયા હૈ।

ભગવાન આત્મા સ્વભાવસે નિરોગી હૈ; રાગકા રોગ ભી ઉસમે નહીં હૈ। કેવળજ્ઞાની ભગવાનકો શરીરમે રોગ કેસા ઔર ઔપથિ કેસી? કેવળી ભગવાનકો રોગ હોને તથા ઔપથિ લેનેકી માન્યતા વિલકુલ કલ્પિત હૈ। અસહ્ય લગતા હૈ, કિન્તુ ભાઈ! ક્યા કિયા જાયે? આજ માનો યા કલ માનના, અભી માનો યા ફિર કભી માનના; પરન્તુ ઇસ સત્યકા સ્વીકાર કરના હી પડેગા। વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુકો આહાર—જલકા અભાવ હૈ। જહીં અર્તાન્દ્રિય આનન્દમૃતકા પૂર્ણ અનુભવ કરતે હૈને, અસંખ્ય આત્મપ્રદેશોમેં અનત ગુણરલ વિકસિત હુએ હૈને, ઉસ પૂર્ણ પરમાત્મદશામે શરીર સમ્વન્ધી ક્ષુધા યા રોગકા હોના નિતાન્ત અસંખ્ય હૈ। અપના પંથ ચલાનેકે લિએ કલ્પિત રચનાએં કી હૈને। હમ ભી ઉસ પંથમેં થે; વહીં હમારા સમાન—પ્રતિષ્ઠા ભી બહુત થી। મૈં તો વહીં કી કિયાઓંકા ભી સખ્તી સે પાલન કરતા થા; પરન્તુ જવ અંતરસે એસા લગા કી યહ સદ્ગ્રા સાધુપના નહીં હૈ; યહ વીતરાગકથિત જૈનર્ધર્મ નહીં હૈ, તવ મૈને અપને જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા શ્રીખુશાલભાઈ સે, જિન્હોને દો હજાર રૂપયે મેરે દીક્ષા સમારોહમેં વિ. સં. ૧૯૭૦મેં

ખર્ચ કિયે થે, કહ દિયા કિ ભાઈ! યહ માર્ગ સચ્ચા નહીં હૈ। મૈં તો ઇસે છોડ દુંગા। ભાઈને કહા—આપકી પ્રસિદ્ધિ બહુત હૈ, ઇસલિયે ધીરે-ધીરે છોડના। ક્યા કહું? પરિવર્તન કિયા તો અંતરસે કુછ ઔર હી લગા હોગા, તવ કિયા ન?

દીક્ષા સમારોહમ�ें રથયાત્રાકે સમય જવ મૈં હાથી પર ચઢ રહા થા, તવ મેરી ધોતી નસૈનીમેં ફસ્સ જાનેસે ફટ ગઈ ઔર મુદ્રે શંકા હુંડી કિ યહ ક્યા? ઇસમેં કુછ સંકેત અવશ્ય હૈ.....જો ભી હો, વહ સચ્ચા। કુછ હી કાલ પશ્ચાત્ અંતરસે આભાસ હોને લગા કિ વસ્ત્રસહિત મુનિપના તીનકાલમેં નહીં હો સકતા। વિ. સં. ૧૯૮૩મેં એક દિન ગુરુ પાત્રોંકો રંગ રહે થે। ઉસ કાર્યેં કર્દ ઘણટે વિગડે થે। મૈંને કહા—સ્વાધ્યાય છોડકર ઘણટોં તક પાત્રોંકો રંગના, યહ કેસી ઉપાધિ? ગુરુને સહજભાવસે કહા—પાત્ર વિનાકા ગુરુ—સાધુ દૂંઢ લાના। મૈંને પાત્ર વિનાકે ગુરુ દૂંઢ લિએ—કુન્દકુન્દાચાર્યદેવ।

મુનિકો વસ્ત્ર યા પાત્ર કદાપિ નહીં હોતે। વસ્ત્રકા ટુકડા રહકર મુનિપના મનાયે, તો વહ વિપરીત માન્યતાકે કારણ ક્રમશઃ નરક ઔર નિગોદમેં જાયેગા। શાન્તિસે કહો, ધીરેસે કહો, પરનું માર્ગ તો યહ હૈ। અરે, જગતકો યહ બાત બૈઠના કઠિન લગતી હૈ।

જ્ઞાયકકા ધ્યાન કરતે-કરતે ચૈતન્યકે અસંખ્ય પ્રદેશોમેં અનન્ત ગુણરલોકે કમરે ખુલ ગયે। જ્ઞાયકમેં એકાગ્રતા કરતે-કરતે, જિસકી પર્યાયમેં અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત આનંદ, અનન્ત શાન્તિ, અનન્ત સ્વચ્છતા, અનન્ત ઈશ્વરતા પ્રગટ હોં, ઉસે અરિહન્ત કહતે હૈને। જો બાદ્યમેં વસ્ત્ર-પાત્ર-રહિત નિર્ગ્રન્થ તથા અંતરમેં અતીન્દ્રિય આનંદમેં ઝૂલનેવાલે હોં, વે ગુરુ કહલાતે હૈને। અભી તો જિન્હેં દેવ—ગુરુ કેસે હોતે હૈને, ઉનકી ભી ખવર નહીં હૈ ઔર માનતે હૈને કિ હમ ધર્મ કર રહે હૈને। યહું કહતે હૈને કિ પ્રભુ! સુન, જૈસે કેશરકે ડિવ્બોકે ગોદામ ભરે હોતે હૈને, વૈસે હી આત્માકે અસંખ્ય પ્રદેશોમેં અનન્ત ગુણરલોકે ગોદામ ભરે હૈને। અરે, યહ બાત કેસે બૈઠે? શરીર જડ હૈ, સ્થૂલ ધૂલ હૈ; કર્મ સૂક્ષ્મ ધૂલ હૈ; વે દોનોં અમૂર્તિક જ્ઞાયક પરમાત્માસે ભિન્ન વસ્તુ હૈને। દ્યા—દાનાદિકે ભાવ ભી વિકારી દશા હૈ ઉનસે ભિન્ન ભગવાન આત્મા જ્ઞાન એવં આનંદસ્વરૂપ હૈ; ઉસકા ધ્યાન કરતે-કરતે, ઉસકી એક—એક શક્તિમેં જો અનન્ત સામર્થ્ય ભરા હૈ, વહ જહાઁ પૂર્ણરૂપસે પ્રગટ હો ગયા, વહાઁ ઉન પૂર્ણ પરમાત્માકો આહાર કેસા તથા રોગ કેસા? સર્વજ્ઞ ભગવાનકો આહાર તથા રોગ કહના, વહ સદ્ગ્રામે જૈનધર્મકી બાત નહીં હૈ; કલ્પિત હૈ।

અન્તરમેં જ્ઞાયક પરમાત્માકા સમ્યગ્રદર્શન હોતા હૈ વહાઁ ભીતર ગુણરલોકે જો અનન્ત કક્ષ ભરે હૈને, ઉનમેસે સર્વગુણોંકા અંશ વ્યક્ત હોતા હૈ। સ્વરૂપરમણતારૂપ ચારિત્ર પ્રગટ હોને પર, ઉન ગુણાંશોંકી વ્યક્તતામેં ઉગ્ર શુદ્ધિ બઢતી હૈ ઔર પૂર્ણ પરમાત્મદશા—કેવલજ્ઞાન હોને પર આત્માકે અસંખ્ય પ્રદેશોમેં વિદ્યમાન અનન્તગુણોંકે કમરે સમ્પૂર્ણ ખુલ જાતે હૈને। ‘ણમો અરિહતાણ’ કહકર

જિન્હેં નમસ્કાર કરતે હૈં, એસા વહ ત્રિલોકીનાથ ‘અરિહંત ભગવાન’ હો ગયા। ‘ભગ’ અર્થાત્ અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત આનન્દાદિ અનન્તગુણરૂપી લક્ષ્મી; ‘વાન’ અર્થાત્ યુક્ત; જ્ઞાયકકા ધ્યાન કરતે-કરતે-ઉસમેં એકાગ્રતા કરતે-કરતે, ઉસે સબકુછ પ્રાપ્ત હો ગયા। અનન્તજ્ઞાન એવં અનન્ત આનન્દાદિ સબ અંતરસે મિલ ગયા; અબ વહ બાહર ક્યા લેને જાયે? કેવલી પરમાત્માકો અંતરમે પૂર્ણાનન્દ પ્રગટ હો ગયા; વહ અબ બાહર-આહારાદિકે વિકલ્પમેં-ક્યોં આયેં? કદાપિ નહીં આયેંને।

‘ગ્રહણ કરને યોગ્ય આત્માકો ગ્રહણ કર લિયા, છોડને યોગ્ય સવ છૂટ ગયા; અબ કિસલિયે બાહર જાયે?’

વર્ફકી શિલામેં જૈસે અકેલી શીતલતા ભરી હૈ, વૈસે હી ભગવાન આત્મામેં અકેલા આનન્દ ભરા હૈ। વહ આનન્દકી શિલા જિસે મિલ ગઈ, ઉસને ગ્રહણ કરને યોગ્ય સવ ગ્રહણ કર લિયા ઔર ત્યાગને યોગ્ય સવકા ઉસકે ત્યાગ હો ગયા। અંતરમેં આનન્દકી શિલા મિલ ગઈ, અબ વહ કિસલિયે બાહર જાયે? રાગાદિકે વિકલ્પમેં ક્યોં આયેં? ગ્રહણ કરને યોગ્ય નિજ જ્ઞાયક આત્મા ગ્રહણ કર લિયા, ત્યાગને યોગ્ય સવ ત્યાગ દિયા। રાગાદિ વિભાવ સવ છૂટ ગયે; અબ વહ સ્વરૂપમેંસે બાહર ક્યોં આયે? કદાપિ નહીં આયેના।

*

૨૩૩ વચનામૃત-

અન્દરસે જ્ઞાન એવં આનન્દ અસાધારણરૂપસે પૂર્ણ પ્રગટ હુએ, ઉસે અબ બાહરસે ક્યા લેના બાકી રહા? નિર્વિકલ્પ હુએ, સો હુએ, બાહર આતે હી નહીં। ૨૩૩.

અન્દરસે જ્ઞાન એવં આનન્દ અસાધારણરૂપસે પૂર્ણ પ્રગટ હુએ, ઉસે અબ બાહરસે ક્યા લેના બાકી રહા?

‘વચનામૃત’ને ૪૩૨ બોલ હૈં। સવા તીન મહીનેમેં ૨૩૨ બોલોં પર વ્યાખ્યાન હો ચુકે હૈં; ૨૦૦ બોલ બાકી રહે।

જિસે અંતરસે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન ઔર આનન્દ અસાધારણરૂપસે-અન્ય વસ્તુમેં ન હોં, એસે સ્વરૂપસે-પૂર્ણ પ્રગટ હો ગયે, ઉસે અબ બાહરસે ક્યા લેના રહા? ત્રિલોકનાથ વીતરાગ જિનેશ્વર પરમાત્માને અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત આનન્દાદિ અસાધારણદશા પર્યાયમેં સ્વયં પ્રગટ કી, પર્યાયમેં સ્વયં પૂર્ણ પરમાત્મા હુએ; ઉસે બાહરસે ક્યા લેના બાકી રહા?

‘निर्विकल्प हुए, सो हुए; बाहर आते ही नहीं।’

सम्यग्दृष्टि धर्मात्मा रागादिके विकल्पसे रहित भीतर स्वरूपमें जाता है, इसलिये उसे निर्विकल्प अनन्दका अनुभव होता है। निचली भूमिकामें निर्वलता है, इसलिये रागका विकल्प आता है, परन्तु वह दुःखरूप लगता है। ब्रतका, भक्तिका विकल्प आये, वह भी धर्मात्माको दुःखरूप लगता है। वह विकल्प तोड़कर जो स्वरूपमें अतिशयरूपसे लीन हुए, वे निर्विकल्प हुए सो हुए; बाहर आते ही नहीं। समयसार-नाटक (सर्वविशुद्धिद्वारा; पद्य १०८)में आता है न—

जैसो निरभेदरूप निहै अतीत हुतौ, तैसो निरभेद अब भेद कौन कहैगो।
दीसै कर्म रहित सहित सुख समाधान, पायो निजस्थान फिर बाहिर न बहैगो।।
कवहूँ कदाचि अपनो स्वभाव त्यागि करि, राग रस राचिकै न पर वस्तु गहैगा।
अमलान ग्यान विद्यमान परगट भयो, याही भाँति आगम अनंतकाल रहैगो।।

पूर्णानन्दका नाथ जिसके अंतर अनुभवमें आया, वह अंतरमें विशेष रमणता होने से निर्विकल्प हुआ, सो हुआ; कभी बाहर आता ही नहीं। अहा! ऐसी बात है। यह तो बात ही अलग है! दुनियाके साथ इसका जरा भी मेल हो, ऐसा नहीं है। कहा है न!—

आनन्द कहे परमानन्दा, मनुष मनुष में फेर;
एक लाखमें न मिलें, एक पैसेके तेर।

प्रभु कहते हैं—तुझमें और मुझमें बात-बातमें फेर है। यहाँ तो कहते हैं कि—स्वरूपमें लीनता होने पर निर्विकल्प हुए, सो हुए; बाहर आते ही नहीं।

*

वचनामृत-२३४

मुझे अभी बहुत करना बाकी है—ऐसा माननेवालेको ही आगे बढ़नेका अवकाश रहता है। अनन्तकालमें ‘मुझे आत्माका कल्याण करना है’ ऐसे परिणाम जीवने अनेकों बार किये, परन्तु विविध शुभभाव करके उनमें सर्वस्व मानकर वहाँ संतुष्ट हो गया; कल्याण करनेकी सच्ची विधि नहीं जानी। २३४.

वचनामृत-प्रवचन]

[७]

‘मुझे अभी बहुत करना बाकी है—ऐसा माननेवालेको ही आगे बढ़नेका अवकाश रहता है।’

जिसे शरीरसे तथा रागसे भिन्न निज शुद्ध चैतन्य द्रव्यकी यथार्थ प्रतीति होनेसे सम्पर्कर्ण हुआ है, उसका ध्यान करनेसे निर्विकल्प स्वानुभूति हुई है, गृहस्थाश्रममें स्थित सम्पादृष्टि धर्मात्मा ऐसा जानता-मानता है कि मुझे स्वभावमें लीनता करना शेष है, मुझे अभी बहुत करना बाकी है। ऐसा माननेवालेको ही स्वरूपस्थिरतामें आगे बढ़नेका अवकाश रहता है। थोड़ा-सा प्रयत्न करके ‘मैंने कुछ किया है’ अथवा ‘मैंने तो बहुत कर लिया’—ऐसा माननेवाला तो वहींका वहीं रुक जाता है—अटक जाता है; उसे आगे बढ़नेका अवकाश नहीं रहता।

“अनन्तकालमें ‘मुझे आत्माका कल्याण करना है’—ऐसे परिणाम जीवने अनेकों बार किये, परन्तु विविध शुभभाव करके उनमें सर्वस्व मानकर, वहाँ सन्तुष्ट हो गया।”

‘मुझे अपना हित करना है’—ऐसी भावना—इच्छा—अभिलापा जीवने अनंतबार की है। अनादिकालीन परिप्रमणमें अनन्तबार दिगम्बर जैन द्रव्यलिंगी साधु हुआ, परन्तु दृष्टि बाह्यक्रिया और राग पर रखनेके कारण मिथ्यादृष्टि रहा। ‘मुझे आत्मकल्याण करना है’—ऐसे परिणाम तो मिथ्यादृष्टिके होते हैं, मंदकपायके कारण उसके लेश्या भी शुभ होती है; परन्तु विविध शुभभावोंमें सर्वस्व मानकर उन्हींमें सन्तुष्ट हो जाता है; शुभरागसे भी भिन्न त्रिकालशुद्ध ज्ञायकस्वभावका लक्ष्य नहीं करता।

Alas of Maitri

निज शुद्ध ज्ञायकतत्त्वके लक्ष्य बिना साधु हो जाये, पञ्च महाव्रतादिका निर्दोष पालन करे, परन्तु उससे सम्प्रकृत्या चारित्र नहीं होता। ‘मुनिन्नित धार अनन्तबार ग्रीवक उपजायो;’ वालव्रह्मारीरूपसे अथवा हजारों रानियोंको छोड़कर मुनिपना किया, परन्तु आत्मज्ञानके बिना लेशमात्र सुख प्राप्त नहीं हुआ। महाव्रतके परिणाम भी शुभराग, आस्त्रव एवं दुःखरूप हैं, वह स्वरूपरमणतारूप चारित्र नहीं है। व्रतादिके शुभरागको चारित्र माने, उसे सच्चे महाव्रत कैसे? सम्पर्कर्ण और आत्मज्ञान न हो, तब तक चारित्रदशा और महाव्रत नहीं होते।

**मानव होना कठिन है, साधु कहाँसे होय;
साधु हुआ तो सिद्ध हुआ, कहनी रही न कोय।**

भाई! महाव्रत लेना, साधु बनना, नग्न वेश लेना सरल है; परन्तु अंतरसे सच्चा साधुपना प्रगट होना, वह कोई अलौकिक वस्तु है। ‘मुझे अपना भला करना है’ ऐसे भाव जीवने अनन्तबार किये, परन्तु उन शुभभावोंमें ही सन्तुष्ट हो गया, शुभरागमें ही अटक गया।

‘मैं त्यागी हूँ, मैंने हजारों रानियाँ छोड़कर साधुपना धारण किया है, करोड़ोंकी आमदनी

८]

[वचनामृत-प्रवचन

छोड़ी है’—ऐसा माननेवालेको यदि राग और विकल्पसे भिन्न निज ज्ञायक भगवानका ज्ञान नहीं हुआ, तो उसे कुछ भी त्याग नहीं हुआ है। महाव्रतके परिणाम—जो कि शुभराग हैं—उनका जिसे प्रेम है, उसने निज ज्ञायकका—आत्माका अनादर अर्थात् त्याग किया है। भले बालव्रह्मचारी हो, परन्तु ब्रह्मचर्य किसे कहते हैं? स्त्रीविषयके त्यागका शुभभाव, वह मूल ब्रह्मचर्य नहीं है। ब्रह्म अर्थात् आनन्दस्वरूप आत्मा; उसमें (आत्मामें) चरने, रमनेका नाम ब्रह्मचर्य है। शरीरसे बाह्य ब्रह्मचर्यका पालन करे और माने कि ब्रह्मचारी हो गये, वे शुभभावमें सन्तुष्ट हो गये हैं। मूलवस्तु एक ओर पड़ी रही और बाह्यक्रिया तथा शुभभावमें धर्म मान लिया। बात कुछ कठिन है भाई!

‘कल्याण करनेकी सच्ची विधि नहीं जानी।’

परसे भिन्न तथा रागसे रहित ‘ज्ञायक’ अपनी वस्तु है; उसका अंतर्दृष्टि करके अनुभव करना, यह कल्याणकी सच्ची विधि है। उस विधिको भूल गया और क्रियाकाण्डके विपरीत मार्ग पर चलने लगा। नववें ग्रैवेयक जाये—ऐसी रागकी मन्दता, शुक्ल लेश्या शुक्ल ध्यान नहीं हो, चमड़ी उतारकर नमक छिड़के तब भी क्रोध न करे ऐसी वहिर्लक्षी समता आदि क्रियाएँ अनन्तवार की, किन्तु वे तो रागकी क्रियाएँ हैं; उनमें आत्मा और उसकी अनुभूति, जो कल्याण करनेकी सच्ची विधि है, वह कहाँसे आयगी? उस बाह्यक्रियामें तथा रागकी मन्दतामें यह जीव अनंतवार संतुष्ट हो गया, परन्तु सहज ज्ञान एवं आनन्दस्वरूप निज आत्माको लक्ष्यमें नहीं लिया।

देशके लिये शहीद हो, वह भी बालमरण है। देश कहाँ तेरा था? तेरा स्वदेश तो अंतरमें आनन्द एवं ज्ञानादि अनन्तगुणोंका धाम, असंख्यप्रदेशी स्वक्षेत्र है। अपने ज्ञायकदेशको जानता नहीं है और बाहरी देश—धरतीके टुकड़ेके लिये एकत्वबुद्धि तथा ममत्व करके मरे—शहीद हो, उसका भवप्रमण बना ही रहता है; कल्याणकी सच्ची विधि हाथ नहीं आती। देशसेवकोंको अरुचिकर लगे—ऐसी बात है, परन्तु कल्याण करना हो, भवप्रमणका अभाव करना हो तो आत्मलक्ष्यके अतिरिक्त अन्य कोई उपाय नहीं है।

*

वचनामृत—२३५

स्वतःसिद्ध वस्तुका स्वभाव, वस्तुसे प्रतिकूल क्यों होगा? वस्तुका स्वभाव तो वस्तुके अनुकूल ही होता है; प्रतिकूल हो ही नहीं सकता। स्वतःसिद्ध वस्तु स्वयं अपनेको दुःखस्तुप हो ही नहीं सकती। २३५.

‘સતતઃસિદ્ધ વસ્તુકા સ્વભાવ વસ્તુસે પ્રતિકૂલ કેસે હોગા?’

ઇસ બોલમેં ન્યાય દિયા હૈ। ભગવાન આત્માકા-વસ્તુકા સ્વભાવ, આત્મવસ્તુસે પ્રતિકૂલ કેસે હોગા? આત્મસ્વભાવ તો આત્મવસ્તુકે અનુકૂલ હી હોગા, ઇસલિયે આત્માકા સ્વભાવ સહજ જ્ઞાન, આનન્દ, શાન્તિ એવં વીતરાગતા હી હોતા હૈ। દયા-દાન અથવા વ્યાપાર-ધન્યેકે-શુભાશુભરાગકે પરિણામ, અશુદ્ધભાવ હોનેકે કારણ આત્મવસ્તુકે પ્રતિકૂલ હૈનું, અશુચિ હૈનું, વિપરીત હૈનું ઔર દુઃખકે કારણ હૈનું। અરેરે! વણિક વેચારે ધન્યેસે નિવૃત્ત નહીં હો પાતે। વીતરાગતાકા યહ જૈનધર્મ વણિકોંકે હાથ આયા ઔર વણિક લગ ગયે ધન્યે મેં। આત્માકે આનન્દકા અનુભવ કરના, વહ જૈનધર્મ હૈ। ‘અનુભૂતિ સો જૈનધર્મ હૈ’-એસા તો ઇતિહાસકારોને ભી ખોજ નિકાલા હૈ। દયા-દાનાદિ શુભરાગસે ભી ભિન્ન, એસે નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયક-આત્માકી અનુભૂતિ, સો જૈનધર્મ હૈ। યહ સમઝે વિના લોગ દયા પાલતે હૈનું, દાન દેતે હૈનું, પરન્તુ સાથ હી શુભભાવમે અહંકારિ ઔર કર્તૃત્વબુદ્ધિ હોનેકે કારણ, ઉસસે પુણ્યાનુવન્ધી પુણ્ય ભી નહીં વંધેગા, પાપાનુવન્ધી પુણ્યવન્ધી હોગા। યહીં કહતે હૈનું કી આત્માકા સતતઃસિદ્ધ વસ્તુકા સ્વભાવ અપનેકો અર્થાત્ આત્મવસ્તુકો પ્રતિકૂલ નહીં હોતા; અનુકૂલ હી હોતા હૈ, ઇસલિયે આનન્દ એવં જ્ઞાનાદિસ્થિપ હી હોતા હૈ।

‘વસ્તુકા સ્વભાવ તો વસ્તુકે અનુકૂલ હી હોતા હૈ; પ્રતિકૂલ હો હી નહીં સકતા।’

અતીન્દ્રિય જ્ઞાન, આનન્દ, શાન્તિ આદિ ભગવાન આત્માકા સ્વભાવ હૈ। સ્વભાવકો છોડકર પર્યાયમેં રાગ ઔર દયા-દાનાદિકે વિકલ્પ ઉઠેં, વે સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હૈનું। સ્વભાવકે અવલમ્બનસે પર્યાયમેં જો અતીન્દ્રિય જ્ઞાન, આનન્દાદિ પરિણમિત હોંન, વે હી વસ્તુકો-આત્માકો અનુકૂલ હૈનું; રાગાદિ તો પ્રતિકૂલ હૈનું; ઇસલિયે રાગાદિ ભાવ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈનું।

યહ બાત થોડી સૂક્ષ્મ હૈ, તથાપિ લોગ પ્રેમસે-રુચિપૂર્વક સુનતે હૈનું। યહીં તો યહ બાત ચવાલીસ વર્ષસે નિરન્તર ચલ રહી હૈ। બીસ લાખ પુસ્તકે છય ચુકી હૈનું ઔર અભી લાખોં છેણેંગી। ઉન સવામેં બાત તો યહી હૈ। આત્મા ‘વસ્તુ’ હૈ, ક્યોંકિ ઉસમેં જ્ઞાનાદિ અનન્ત ગુણોંકા વાસ હૈ। સવ સગે-સમ્વાન્ધિયોંકો બુલાકર નયે મકાનકા ‘વાસ્તુ’ મુહૂર્ત કરતે હૈનું ન? મકાનકા વાસ્તુ કરતે હૈનું યા અધ્યરાદ્ધ વૃક્ષકે ઊપર કરતે હૈનું? વહ તો સવ રાગકી ક્રિયા હૈ, સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હૈ, વસ્તુકો પ્રતિકૂલ હૈ। જિસે વસ્તુસ્વભાવકા-જ્ઞાતાદ્રાદ્ય એવં આનન્દમય આત્માકા અંતરમેં સ્વીકાર હુआ, ઉસે પર્યાયમેં ભી શુદ્ધતા હી ઉત્પન્ન હોતી હૈ। વહ જ્ઞાનાનન્દમય શુદ્ધતા હી વસ્તુકો અનુકૂલ હૈ। ન્યાય સૂક્ષ્મ હૈ। ભગવાન આત્મા જો વસ્તુ હૈ, ઉસમેં અનન્તાનન્ત શક્તિસ્થિપસે શુદ્ધ ગુણ વિદ્યમાન હૈનું। ઉસકા જિસે સ્વીકાર હુआ ઉસકી પર્યાયમેં વસ્તુકા સ્વભાવ નિર્મલસ્થિપસે પરિણમન કરેગા। વહ પરિણમન વસ્તુકે અનુકૂલ હૈ। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધાકા ઔર પંચમહાવ્રતાદિકા શુભરાગ તો સ્વભાવસે વિરુદ્ધભાવ હૈ; આત્મવસ્તુકો પ્રતિકૂલ હૈ। સ્વભાવકી

દૃષ્ટિ હુઈ, તો સ્વભાવકા આદર હોગા। રાગ આયે, ઉસકા-પ્રતિકૂલ ભાવોંકા જ્ઞાતા રહેગા, પરન્તુ કર્તા નહીં હોગા।

‘સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુ સ્વયં અપનેકો દુઃખમય હો હી નહીં સકતી।’

સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુ સ્વયં અપનેકો દુઃખરૂપ હો એસા હો હી નહીં સકતા। જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા સ્વયં અપનેસે દુઃખરૂપ-રાગરૂપ કેમે હોગા? કદાપિ નહીં હો સકતા।

*

સ્વરૂપકે સિવા કાર્મણ થૈલીકે નિમિત્તસે પ્રગટ હોનેવાલા સમસ્ત શુભાશુભ પરભાવ વહ બોજારૂપ ઔર ઉપાધિરૂપ હૈ। ઉસકે પ્રતિ કિતનીક વાર સહજરૂપસે વિશેષ ઉદાસીનતા આ જાતી હૈ, ઔર ઉસકે પ્રતિ થકાવટ લગકર—ઉસ પ્રવૃત્તિસે તથા ઉસ પરિણતિસે થકાવટ લગકર—ચૈતન્યપ્રમુખ ઉસકે વિશેષ ઉદાસીન હોકર સ્વરૂપમે સહજરૂપમે સહજરૂપસે વિશેષ સ્થિત હોતા હૈ।

અંતરંગ સ્થિતિ એસી હોનેકે કારણ કિતનીક વાર વાદ્ય સંગ-પ્રસંગકે પ્રતિ ભી ઉદાસીનતા આ જાતી હૈ, તથા વે વાદ્ય સંગ-પ્રસંગ ઉપાધિરૂપ ઔર બોજારૂપ લગતે હૈને। ઉસમે ભી અપ્રશસ્ત પરિચય વિશેપ કર અરુચિકર લગતે હૈને કારણ કી ઉસે અપની આત્મસ્થિતિકે સાથ મેલ નહીં હૈ।

સાધકોંકી દશા જગતસે નિરાલી હોતી હૈ। કોઈ કોઈ વાર સ્વરૂપમે સહજરૂપસે-નિર્વિકલ્પરૂપસે સ્થિર હો જાતે હૈને, ઔર ફિર વાહર આતે હૈને તવ ભી મેદજ્ઞાનકી-જ્ઞાતાધારકી—સહજ સમાધિ પરિણમતી રહતી હૈ। સ્વરૂપમે લીન હોતે હૈને તવ આત્માકે અચિંત્ય અનન્ત ગુણપરિણમનકી તરંગોંકો વેદતે હૈને। એસા હોતે હોતે, સાધકધારા વઢતે વઢતે મુનિપનેકી દશા પ્રગટતે પ્રગટતે, મુનિપના આતા હૈ ઔર ક્રમસે શ્રેણી ચઢુકર કેવલજ્ઞાન પ્રગટાતે હૈને, સ્વપરપ્રકાશક-સ્વભાવવાલા જ્ઞાન પૂર્ણરૂપસે પરિણમતા હૈ, આનન્દ આદિ અનન્ત ગુણ પૂર્ણરૂપસે પરિણમતે હૈને। ઉસ દશાકો ધન્ય હૈ, વારમ્બાર ધન્ય હૈ।

સુખ ઔર આનન્દ સ્વરૂપમે હૈ, વિભાવ સવ દુઃખરૂપ ઔર ઉપાધિરૂપ હૈ।

—પૂજ્ય વહેનશ્રી

પ્રવચન-૧૨

દિનાંક ૧૨-૧-૭૮

વચનામૃત-૨૩૬

મલિનતા ટિકતી નહીં હૈ ઔર મલિનતા રૂચતી નહીં હૈ, ઇસાલિયે મલિનતા વસ્તુકા સ્વભાવ હો હી નહીં સકતા। ૨૩૬.

વડી સૂક્ષ્મ વાત હૈ ભાઈ! શરીર, વાળી ઔર મન-વહ તો પરવસ્તુ હૈ, ઉસકી તો વાત હી ક્યા? કિન્તુ ભીતર જો આનંદકન્દ જ્ઞાયક પ્રભુ હૈ, ઉસકી વર્તમાન પર્યાયમેં પરલક્ષસે જો શુભાશુભ વિકારીભાવ હોતે હૈને, વહ મલિનતા હૈ। પર્યાયમેં મલિનતા હૈ તો અવશ્ય, કિન્તુ વહ નિત્યસ્થાયી નહીં હૈ; નિત્ય નિર્મલાનન્દ ભગવાન આત્મા અંતરમેં નિત્ય ધ્રુવરૂપ સ્થિત હૈ। મલિનતારૂપ પર્યાય હોકર ક્ષણમેં નદ હો જાતી હૈ; નિત્ય સ્થિત નહીં રહતી ઔર તૈકાલિક ધ્રુવ ચૈતન્ય-દ્રવ્યસ્વરૂપ વસ્તુ નિત્ય સ્થિત હૈ।

મલિનતા-રાગાદિ વિકારરૂપ પર્યાય જૈસે ટિકતી નહીં હૈ, વૈસે હી રૂચતી ભી નહીં હૈ। કિસકી વાત હૈ? કિ-જિસે અંતરમેં જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવકી અભિલાષા જાગૃત હુઈ હૈ ઔર જિસે અંતરમેં નિજ સંદ્રિદ્ધાનંદ પ્રભુકી-નિર્મલાનન્દ નિજ ચૈતન્યભગવાનકી-અવ્યક્તરૂપસે જિજ્ઞાસા હુઈ હૈ, ઉસે મલિનતા નહીં રૂચતી।

ઇસ પુસ્તક (વહિનશ્રીકે વચનામૃત)કે સમ્બન્ધમેં પત્ર વહુત આતે હૈને। પુસ્તક પઢ-પઢકર લોગ ઇતને પ્રસન્ન હોતે હૈને કિ અહા! એસી પુસ્તક! લોગ તો ઇસકે દૂસરે ભાગકી માંગ કરતે હૈને। ભાઈ! યહ તો વહિનકે વચન નિકલે સો નિકલે; ઇસીમાં સવકુછ પૂરા આ ગયા હૈ।

તીન વાતેં : (૧) પદ્રવ્ય-કર્મ, શરીર એવં લક્ષ્મી આદિ, વે તો આત્માકી પર્યાયમેં ભી નહીં હૈને; (૨) પુણ્ય-પાપકે મલિનભાવ આત્માકી પર્યાયમેં એક સમય પર્યાત્ત હોતે હૈને, પરન્તુ નિત્ય સ્થાયી નહીં રહતે; ઔર (૩) જિસે જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ નિર્મલસ્વભાવકે ઓરકી અંતરમેં જિજ્ઞાસા હુઈ, ઉસે મલિનભાવ નહીં રૂચતે। જ્ઞાનીકો શુભભાવકી ભી રૂચિ અંતરમેં નહીં હૈ। ઉસે શુદ્ધોપયોગ હોતા હૈ। ઉસકે સાથ પુણ્યકે અનુભાગ-રસકી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, પરન્તુ જ્ઞાનીકો ઉસકી રૂચિ નહીં હૈ। વાત કુછ કઠિન લગેગી, પરન્તુ પરમ સત્ય વાત યહી હૈ।

પાનીકા તીવ્ર પ્રવાહ જૈસે ચલતા હૈ, વૈસે હી અંતરમે યહ ધ્રુવ જ્ઞાયક.....જ્ઞાયક-ચૈતન્યતેજકી આભાકા પ્રવાહ-વહ તો સદા નિર્મલ એવં સ્થાયી વસ્તુ હૈ। યહ બાત સૂક્ષ્મ હૈ, ફિર ભી લોગોંકો રૂચતી હૈ-જમતી હૈ। માર્ગ ભલે કઠિન હૈ, પરન્તુ ઇસ માર્ગ પર ચલનેમે હી ઉદ્ઘાર હૈ। ભાઈ! અંતરમે નિત્યસ્થાયી ધ્રુવવસ્તુ નિર્મલ હૈ ન? દયા-દાનાદિકે શુભમાવ અથવા કામ-ક્રોધાદિકે અશુભમાવ, સ્થાયી નહીં રહતે ઔર રૂચતે ભી નહીં હૈને। કિસે નહીં રૂચતે? કિ જિસે અંતરમે નિર્મલ ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવમે જાના હૈ, ઉસે।

પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપ મોક્ષકી પ્રાસિકે લિયે મૂલવસ્તુ હી યહ હૈ। પૂર્ણાનન્દકી પ્રાસિકા કારણ ચારિત્ર ઔર ચારિત્રકા કારણ સમ્યગ્દર્શન હૈ। સ્વાનુભૂતિયુક્ત સમ્યગ્દર્શનકે બિના ચારિત્ર કદાપિ નહીં હોતા। ટ્રૈકાલિક ધ્રુવ નિત્ય નિર્મલાનન્દ જ્ઞાયક પ્રભુકા આશ્રય, વહ સમ્યગ્દર્શનકા કારણ હૈ।

જ્ઞાયક અર્થાતું આત્મા નિત્ય ઉપયોગ લક્ષણ-જ્ઞાન-દર્શનસ્વભાવવાન-હૈ। ઉસકી પર્યાયમે ક્ષણિક મળિનતા હૈ, પરન્તુ વહ મળિનતા કોઈ સ્થાયી નહીં હૈ।

અંતરાત્માકી ખોજ કરનેવાલેકો સ્પષ્ટ ભાસિત હોતા હૈ કિ યહ શુભ ઔર અશુભ ભાવરૂપ મળિનતા સ્થાયી વસ્તુ નહીં હૈ ઔર રૂચતી ભી નહીં હૈ। યહું લક્ષ્મી આદિ પરદ્રવ્યકી બાત નહીં કી હૈ, ઉસકા તો આત્મામે અભાવ હી હૈ। જિસ પ્રકાર એક અંગુલીમેં દૂસરીકા અભાવ હૈ, ઉસી પ્રકાર ઉપયોગસ્વરૂપ આત્મામે અનુપ્યોગસ્વરૂપ-જડસ્વરૂપ પેસા, મકાન આદિકા અભાવ હૈ। આત્માકો માત્ર પર્યાયમે મળિનતાકા અસ્તિત્વ હૈ; ટ્રૈકાલિક ધ્રુવસ્વરૂપમે નહીં। બાત સૂક્ષ્મ હૈ, પરન્તુ યહ તો મૂલ ધન હૈ। અરેરે! આત્માકી યહ બાત ન સમજોં, તો ચૌરાસીકે અવતાર કરકે, અરવપતિ સેઠ મરકર પશુપર્યાય ધારણ કરતે હૈને। માંસભક્ષણાદિકે કૂર પરિણામ નહીં હોતે, ઇસલિયે કદાચિત્ત નરકમેં તો નહીં જાતે, પરન્તુ ધર્મકી-સમ્યગ્દર્શનકી ખબર નહીં હૈ; ઇસલિયે મિથ્યાત્વ એવં મમતાકે પરિણામોંસે મરકર પશુ હોતે હૈને। વીતરાગ ભગવાન આત્માકે સમ્વન્ધમે ક્યા કહતે હૈને? વહ સુનનેકા સમય ભી નહીં નિકાલતે, ઉન્હેં દૂસરી કૌનસી ગતિ મિલેગી? સારા દિન ‘ઇતના વ્યાપાર કિયા, ઇતની કર્માઈ કી’-ઉસીકી રૂચિ-મિઠાસમે-પાપમે વિતા દેતે હૈને, પરન્તુ યહ બાત તો સુન પ્રભુ! તેરા અસ્તિત્વ ટ્રૈકાલિક જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ શુદ્ધ હૈ ઔર તેરી વર્તમાન પર્યાયમે શુભાશુભરાગ હોતા હૈ, વહ મળિનતા હૈ।

વહ મળિનતા નિત્ય રહનેવાલી વસ્તુ નહીં હૈ, દૂસરે હી ક્ષણ નાટ હો જાતી હૈ; ઇસલિયે મળિનતા વસ્તુકા સ્વભાવ નહીં હો સકતા। મળિનતા સ્થાયી નહીં રહતી ઔર મળિનતા રૂચતી ભી નહીં હૈ, ઇસલિયે મળિનતા આત્માકા સ્વભાવ કદાપિ નહીં હો સકતી। અહા! ઐસા હૈ વીતરાગમાર્ગ। જિસે અંતરમે જાના હૈ, ઉસકે લિયે લોંજિકસે-ન્યાયસે યહ બાત કહી ગઈ હૈ।

जिसे अन्तरोन्मुख होना है, उसे मलिनता नहीं रुचती; क्योंकि पुण्य-पापके मलिनभाव, वस्तुका स्वभाव नहीं है।

यह पुस्तक (वहिनश्रीके वचनामृत) पढ़कर लोगोंको प्रमोद आता है। लोग माँग करते हैं कि-वहिन बोलें तो (वचनामृतों का संग्रह करके) दूसरा भाग प्रकाशित करो। अहा ! ऐसी अनुपम वस्तु प्रगट हो गई है। सादी-सरल भाषामें तत्त्वका सार !

क्या कहा ? कि भगवान ज्ञायक चैतन्य है, वह त्रैकालिक ध्रुव तत्त्व है और उसकी पर्यायमें जो शुभाशुभ वृत्ति-दया-दानकी या व्यापार-धन्येकी-वृत्ति उठती है वह मलिनभाव है। वह मलिनभाव स्थायी नहीं रहता और उसमें रहना अच्छा नहीं लगता; इसलिये पुण्य और पापका मलिनभाव आत्माका स्वभाव हो ही नहीं सकता।

वचनामृत-२३७

हे आत्मा ! यदि तुझे विभावसे छूटकर मुक्तदशा प्राप्त करना हो तो चैतन्यके अभेद स्वरूपको ग्रहण कर। द्रव्यदृष्टि सर्वप्रकारकी पर्यायको दूर रखकर एक निरपेक्ष सामान्य स्वरूपको ग्रहण करती है; द्रव्यदृष्टिके विषयमें गुणभेद भी नहीं होते। ऐसी शुद्धदृष्टि प्रगट कर।

ऐसी दृष्टिके साथ वर्तता ज्ञान वस्तुमें विद्यमान गुणों तथा पर्यायोंको, अभेद तथा भेदको, विविध प्रकारसे जानता है। लक्षण, प्रयोजन इत्यादि अपेक्षासे गुणोंमें भिन्नता है और वस्तु-अपेक्षासे अभेद है ऐसा ज्ञान जानता है। ‘इस आत्माकी यह पर्याय प्रगट हुई, यह सम्यग्दर्शन हुआ, यह मुनिदशा हुई, यह केवलज्ञान हुआ’—इस प्रकार सब महिमावन्त पर्यायोंको तथा अन्य सर्व पर्यायोंको ज्ञान जानता है। ऐसा होने पर भी शुद्धदृष्टि (सामान्यके सिवा) किसी प्रकारमें नहीं रुकती।

ज्ञायक जीवको भूमिकानुसार देव-गुरुकी महिमाके, श्रुतचिन्तवनके, अणुवत-महाव्रतके इत्यादि विकल्प होते हैं, परन्तु वे ज्ञायकपरिणति को भाररूप हैं, क्योंकि स्वभावसे विरुद्ध हैं। अपूर्ण दशामें वे विकल्प होते हैं, स्वरूपमें एकाग्र होने पर,

निर्विकल्प स्वरूपमें निवास होने पर, वे सब छूट जाते हैं। पूर्ण वीतरागदशा होने पर सर्व प्रकारके रागका क्षय होता है।

-ऐसी साधकदशा प्रगट करने योग्य है। २३७.

‘हे आत्मा! यदि तुझे विभावसे छूटकर मुक्तदशा प्राप्त करना हो, तो चैतन्यके अभेद स्वरूपको ग्रहण कर।’

यह बोल ऊँचा है और थोड़ा बड़ा भी है। ‘हे आत्मा!’—ऐसा कहकर सम्बोधन किया है। यदि तुझे मलिनताके भावसे छूटकर, मलिन पर्याय जो मोह-राग-द्वेष तथा दुःखरूप है, उससे छूटनेरूप सम्पूर्ण ज्ञानानन्दस्वरूप परमात्मदशा प्राप्त करना हो, मुक्तिकी इच्छा हो, विभावका व्यय और परमानन्दरूपी मोक्षदशाका उत्पाद करना हो, तो निर्विकार और निर्विकल्प, ऐसे निज चैतन्यके अभेद ध्रुव स्वरूपको ग्रहण कर। आत्मवस्तु—स्थायी वस्तु—जो कि अंतरमें ज्ञायकस्वरूपसे एकरूप विद्यमान है, जिसमें पर्याय और गुण-गुणीका भेद भी नहीं है, जो ज्ञान, आनन्दादि अनन्त ध्रुव गुणोंकी एकतास्वरूप अभेद पदार्थ है, उसे रुचिको अन्तर्मुख करके ग्रहण कर; उस पर दृष्टि स्थिर कर दे। राग पर दृष्टि, वह तो मलिनता है। मलिनता स्थायी नहीं रहती और रुचती भी नहीं है, इसलिये वह आत्माका स्वभावभाव नहीं है। भगवान आत्मा जो कि चैतन्यकी आभाका पुञ्ज है, शाश्वत स्थायी एवं रुचती वस्तु है, ज्ञायकके दिव्य तेजसे सदा परिपूर्ण है; उसे ग्रहण कर, निर्मलानन्द ज्ञायकप्रभुकी दृष्टि कर; उसे ध्येय बनाकर अपनी वर्तमान श्रद्धापर्यायका विषय बना दे; उसका अंतरसे आदर-आश्रय कर, तो तेरी अनादिकालीन विभावदशा—दुःखदशा—छूट जायगी और मुक्तिदशा प्राप्त होगी।

‘द्रव्यदृष्टि सर्व प्रकारकी पर्यायको दूर रखकर, एक निरपेक्ष सामान्य स्वरूपको ग्रहण करती है; द्रव्यदृष्टिके विषयमें गुणभेद भी नहीं होते। ऐसी शुद्धदृष्टि प्रगट कर।’

द्रव्यदृष्टि—द्रव्य अर्थात् त्रैकालिक ध्रुव चैतन्य वस्तु, भगवान ज्ञायक पदार्थ; दृष्टि अर्थात् ध्रुव ज्ञायक प्रभुका आश्रय लेनेवाली अपने श्रद्धागुणकी वर्तमान निर्मल पर्याय;—सर्व प्रकारकी पर्यायको, विभावपर्याय तथा स्वभावपर्यायको दूर रखकर, एक निरपेक्ष सामान्य ध्रुव ज्ञायकस्वभावको ग्रहण करती है। अहा! यह तो मंत्र है प्रभु! यह कोई कथा—कहानी नहीं है। जीव अनादिकालसे दुःखी—दुःखी हो रहा है। किसीको फौसी दी गई हो तो जब तक जीव नहीं निकलता, तब तक कैसी पीड़ा होती होगी? भाई! यह जीव अनादिकालसे रागके साथ एकत्वबुद्धिरूप फौसीसे दुःखी हो रहा है, उसकी उसे ख्वर नहीं है। दया—दानादिका राग भी मलिनता है। रागरूपी मलिनताको अज्ञानी जीव अपना स्वभाव मानता है। परन्तु

ભાઈ! અખી પિછલે બોલમેં હી કહા હૈ કि મળિનતા ટિકતી નહીં હૈ ઔર રુચતી ભી નહીં હૈ, ઇસાલિયે વહ ભગવાન આત્માના સ્વભાવ નહીં હૈ। જિસે મળિનતાકા પ્રેમ હૈ, ઉસને નિજ અખણ્ડાનન્દ પ્રભુકો ફાઁસી દી હૈ; મિથ્યા શ્રદ્ધારૂપ ભયંકર ભાવમરણ કિયા હૈ। ઉસસે છૂટના હો, વિભાવસે છૂટકર શાથ્યત પરમાનન્દસ્વરૂપ મુક્તદશા પ્રાપ્ત કરના હો, તો ચૈતન્યકે અભેદ ધ્રુવસ્વભાવકા આશ્રય કર।

દ્રવ્યદૃષ્ટિ સર્વ પ્રકારકી પર્યાયકો-દૃષ્ટિ જો કિ સ્વયં ધ્રુવ જ્ઞાયકકા આશ્રય કરનેવાલી વર્તમાન નિર્મલ પર્યાય હૈ, વહ ભી ઉસમેં આ ગઈ-દૂર રહ્ખકર અર્થાત્ ઉસકા લક્ષ્ય છોડકર, એક નિરપેક્ષ અભેદ ચૈતન્યસ્વરૂપકો ગ્રહણ કરતી હૈ; માત્ર શુલ્ઘાત્મકદ્રવ્યસામાન્યકા હી આશ્રય કરતી હૈ। ભાઈ! યહ તો અધ્યાત્મકી અનમોલ વસ્તુ હૈ। દૃષ્ટિકે વિષયમેં કિસી ભી પ્રકારકી પર્યાય-વંજનપર્યાય અથવા અર્થપર્યાય-નહીં આતી; વહ તો માત્ર એક અભેદ નિરપેક્ષ જ્ઞાયકસામાન્યકો હી ગ્રહણ કરતી હૈ। દ્રવ્યદૃષ્ટિ સ્વયં ભી તો શ્રદ્ધાગુણકી નિર્વિકારી પર્યાય હૈ, પરન્તુ વહ અપને વિષય, આલાઘન તથા આશ્રયકે રૂપમેં સર્વ પર્યાયોંકો દૂર રહ્ખકર, જિસમેં કોઈ ભેદ નહીં હૈ, જિસમેં કિસી પ્રકારકા પરિણમન અર્થાત્ પર્યાય નહીં હૈ એસે-એકરૂપ જ્ઞાયક ધ્રુવતત્ત્વકો-નિરપેક્ષ અન્વયસામાન્યકો ગ્રહણ કરતી હૈ।

અહા! એસી અનુભૂત વાતેં! જીવ સાંસારિક હર્ષ ઔર ઉત્સાહમેં મર ગયા હૈ। ચૈતન્યકી આભાકા-તેજકા પુંજ જો કિ અંતરમે પરિપૂર્ણ વિદ્યમાન હૈ, ઉસકા અનાદર કરકે પરમે હર્ષ તથા આનન્દોત્સાહ માનતા હુઅા, અપને આત્માકી હિંસા કરતા હૈ। ધ્રુવ ચૈતન્ય અનન્ત ગુણોંકા પિણ્ડ, વહ મૈં નહીં હું; પરન્તુ યહ ઊપરી પુણ્ય-પાપકે ભાવ સો મૈં-એસા માનકર પર્યાયકે પ્રેમમેં અપને ધ્રુવ જ્ઞાયક સામાન્યકા અનાદર કરતા હૈ। સ્ત્રી-વચ્ચોકે સાથ વૈઠકર આનન્દ-પ્રમોદકી વાતેં કરતા હો અથવા લાખોંકી આમદની કરાનેવાલે આદ્રતિયા-દલાલકે પાસ વૈઠકર હર્ષસે કમાઈ કી વાતેં સુનતા હો; કિન્તુ ભાઈ! યહ તૂ ક્યા કર રહા હૈ? તૂને યહ સવ કરકે અપને ચૈતન્યકા ખૂન કર દિયા; અંતરંગ આનન્દકે સાગરકો ભૂલ ગયા, ઉસકી ઉપેક્ષા કી ઔર વાદ્યમેં સુખકા સ્વીકાર કિયા; ભાઈ! યહ તુઝે ક્યા હુઅા હૈ?

ધર્મીકી દૃષ્ટિ તો સમસ્ત પર્યાયોંકા અસ્વીકાર કરકે તૈલોકિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસામાન્યકા સ્વીકાર કરતી હૈ। ઉસને ‘જાગતા જીવ વિદ્યમાન હૈ’ ઉસે જીવિત રહ્ખા। અહા! જગતમેં ભાગ્ય હૈં કિ એસી વસ્તુ-બહિનકી વાણી-અલ્પ શબ્દોમેં પ્રગટ હુઈ। દૃષ્ટિકા વિષય માત્ર તૈકાલિક ધ્રુવ અભેદ જ્ઞાયક હી હૈ, ઉસમેં ‘યહ આત્મા વહ દ્રવ્ય હૈ ઔર જ્ઞાન, આનન્દાદિ ગુણ હૈં’-એસા ગુણ-ગુણીકા ભેદ ભી નહીં હોતા। ભાઈ! મોક્ષ પ્રાપ્ત કરના હો, સંસાર પર્યાયકા-દુઃખમય પીડાકા સમૂલ નાશ કરના હો, તો યહ દ્રવ્યદૃષ્ટિ પ્રગટ કર; ઇસકે અતિરિક્ત અન્ય કોઈ ઉપાય નહીં હૈ। યહી સર્વપ્રથમ કરને યોગ્ય હૈ।

જિસ પ્રકાર પણ લોગ સાત પીઠિયોંકા ઇતિહાસ કહેતે હું; ઉસી પ્રકાર સર્વજ્ઞ-પણ તેરા અનાદિ-અનન્ત ઇતિહાસ બતાતે હુંની હૈ। તેરા ઇતિહાસ યહ હૈ કી ભાઈ! મલિનતાકે દુઃખમેં તૂને અનન્તકાળ બ્યતીત કિયા હૈ; અબ અંતરમેં નિર્મલાનન્દ જ્ઞાયકપ્રભુકે ઊપર-જિસમેં પુણ્ય-પાપકે દુઃખદાયક વિકારીભાવ નહીં હુંની હૈ, ઉસ શુદ્ધાત્મા પર દૃષ્ટિ દે ઔર વિભાવ, પર્યાય તથા ગુણભેદકી દૃષ્ટિ છોડી દે।

‘એસી દૃષ્ટિકે સાથ વર્તતા જ્ઞાન, વસ્તુમેં રહે હુએ ગુણોં તથા પર્યાયોંકો, અભેદ તથા ભેદકો વિવિધ પ્રકારસે જાનતા હૈ।’

દૃષ્ટિકા વિષય અભેદ દ્રવ્ય હૈ। સમ્યગ્દર્શન તો માત્ર ત્રૈકાલિક જ્ઞાયકસામાન્યકા સ્વીકાર કરતા હૈ; પરન્તુ સાથમેં વર્તતા જ્ઞાન, વસ્તુમેં વિદ્યમાન ગુણોંકો તથા ઉસકી પર્યાયોંકો જાનતા હૈ। જ્ઞાન અભેદ તથા ભેદકો, ત્રૈકાલિક ધ્રુવતત્ત્વકો તથા વર્તમાન ક્ષણિક પર્યાયોંકો-સવકો જ્યોંકા ત્યોં બરાબર જાનતા હૈ, પરન્તુ ઉસ સમય ભી સમ્યગ્દર્શનકા વિષય અભેદ જ્ઞાયક ધ્રુવ દ્રવ્ય હી હૈ। સમ્યગ્દર્શનકે સાથ જો સમ્યગ્જ્ઞાન હુઆ હૈ, વહ ભેદકો ભી જાનતા હૈ ઔર અભેદકો ભી જાનતા હૈ।

‘લક્ષણ, પ્રયોજન ઇત્યાદિ અપેક્ષાસે ગુણોમેં ભિન્નતા હૈ ઔર વસ્તુ-પેક્ષાસે અભેદ હૈ- એસા જ્ઞાન જાનતા હૈ।’

ચૈતન્યકા લક્ષણ ઉપયોગ ઔર જડ્કા લક્ષણ અનુપયોગ-એસા જ્ઞાન જાનતા હૈ; શ્રદ્ધાગુણકા લક્ષણ એવં પ્રયોજન પ્રતીતિ હૈ, ચારિત્રકા લક્ષણ સ્વરૂપરમણતા હૈ, જ્ઞાનકા લક્ષણ ‘જાનના’ ઔર પ્રયોજન સ્વપરકા ભેદ-વિજ્ઞાન હૈ, સુખકા લક્ષણ અનાકુલતા હૈ-ઇસ પ્રકાર લક્ષણ, પ્રયોજન ઇત્યાદિ અપેક્ષાસે ગુણોમેં ભિન્નતા હૈ ઔર વસ્તુ-અપેક્ષાસે અભિન્નતા હૈ-એસા જ્ઞાન બરાબર જાનતા હૈ। દૃષ્ટિ, લક્ષણ, પ્રયોજનાદિ ભેદોંકો નહીં દેખતી; વહ તો માત્ર અભેદ એકાકાર ધ્રુવ જ્ઞાયકતત્ત્વકો હી ગ્રહણ કરતી હૈ। ઉસકે સાથ જો જ્ઞાન હુઆ, વહ અનન્તગુણોંકો, ઉનકી પર્યાયોંકો, ભેદકો તથા અભેદકો-એસે વિવિધ પ્રકારસે જાનતા હૈ; વહ જ્ઞાનકા સ્વભાવ હૈ।

દૃષ્ટિકા સ્વભાવ માત્ર એક ધ્રુવ જ્ઞાયક પરમતત્ત્વકા આશ્રય કરના હૈ। અરેરે! યહ બાત સમજે બિના, સંસારકી રૂચિમેં-પાપમેં તેરા જીવન બીત ગયા। ઉત્સાહવાન! ઉત્સાહ મત કર। હે ઉત્સાહવાન! પરમે ઔર રાગમેં ઉત્સાહિત ન હો; ઉસમેં તેરે સ્વભાવકી હત્યા-સ્વભાવકા ખૂન હો જાતા હૈ। ધર્મીકી દૃષ્ટિ નિરન્તર ધ્રુવસ્વભાવ પર લગી રહતી હૈ, તથાપિ સાથમેં રહનેવાલા જ્ઞાન સ્વકો તથા પરકો, ગુણોકે લક્ષણભેદ ઔર પ્રયોજનભેદ આદિ સવકો જ્યોંકા ત્યોં બરાબર જાનતા હૈ।

यदि तुझे दुःखमय विभावसे छूटना हो तथा अतीन्द्रिय परमानन्दमय मोक्षदशा प्राप्त करना हो, तो सर्वप्रथम ज्ञानस्वभाव निज शुद्ध ध्रुव अभेद ज्ञायकतत्त्वका निर्णय करके, उसीका आश्रय कर, उसीका अवलम्बन ले, उसी अभेद ज्ञायकतत्त्व पर दृष्टि स्थिर कर। उसीका नाम सम्यग्दर्शन है। सम्यग्दर्शनकी पर्याय भी सम्यग्दर्शनका विषय नहीं है। दृष्टिके विषयमें कोई भी पर्याय या गुणभेद है ही नहीं; उसका विषय तो मात्र अभेद, ध्रुव, निज शुद्धात्मद्रव्यसामान्य ही है। परन्तु दृष्टिके साथ जो ज्ञान हुआ, वह गुणोंमें लक्षण, प्रयोजनादिकी अपेक्षासे भेद है और द्रव्य-अपेक्षासे अभेद है, ऐसा जानता है।

“इस આત્માકી યહ પર્યાય પ્રગટ હુઈ, યહ સમ્યગ્દર્શન હુઆ, યહ મુનિદશા હુઈ, યહ કેવલજ્ઞાન હુઆ”—इસ પ્રકાર સર્વ મહિમાવંત પર્યાયોंકો તથા અન્ય સર્વ પર્યાયોંકો જ્ઞાન જાનતા હૈ।”

ભાઈ ! દુનિયાકે પ્રેમસે હટના પડેગા। વાદ્યમેં જો રાગ ઔર પર્યાય, ઉસે છોડકર અંતરમે ધ્રુવ જ્ઞાયક આત્માકો ગ્રહણ કરના, સો દૃષ્ટિ હૈ। ઉસકા વિષય અભેદ આત્મા હૈ। અભેદકી દृષ્ટિકે સાથ જ્ઞાન ભી સમ્યક્ હુआ। વહ જ્ઞાન ‘યહ દૃષ્ટિકી પર્યાય પ્રગટ હુઈ, યહ જ્ઞાનકી પર્યાય પ્રગટ હુઈ, યહ શાન્તિકી પર્યાય પ્રગટ હુઈ’—ઇસ પ્રકાર સમસ્ત મહિમાવંત પર્યાયોંકો તથા અન્ય સર્વ પર્યાયોંકો જાનતા હૈ। જ્ઞાનકા સ્વભાવ, સ્વપગ્રકાશક હૈ, દૃષ્ટિકા સ્વભાવ અભેદ ધ્રુવ તત્ત્વકા આશ્રય કરના હૈ। જ્ઞાન તો ભેદ તથા અભેદ-દોનોંકો જાનતા હૈ।

જિસ પ્રકાર ડિબ્બીકે મખમલકી ગહરાઈમેં રખા હુआ હીરા ડિબ્બીસે પૃથક્ હૈ; ઉસી પ્રકાર શરીર ઔર કર્મરજકણકી ગહરાઈમેં રહા હુआ ચૈતન્ય હીરા ઉસસે વિલકુલ ભિન્ન હૈ। ઉસકી ઉપસ્થિતિ ત્રિકાલ એકરૂપ હૈ; ઉસપર દૃષ્ટિ કર। ઉસકે વિના જન્મ-મરણકા અંત નહીં આયેગા। કરોડોંકા દાન કર યા લાખોં ક્રિયાકાણ્ડ કર, ઉનસે ભવકા અન્ત નહીં આયેગા; વહ તો રાગ હૈ, સંસાર હૈ। અહા ! ગજવકી વાત હૈ।

જ્ઞાન, પ્રગટ હુઈ પર્યાયોંકો જાનતા હૈ। સમ્યગ્દર્શન હુઆ, અંતરમે આનન્દકી ધારા વૃદ્ધિગત હોકર મુનિદશા હુઈ, અંતરમે જ્ઞાતાદ્રષ્ટાકે ધ્રુવ પ્રવાહમેં કેલિ કરતે-કરતે યહ કેવલજ્ઞાન હુઆ—એસા જ્ઞાન સબ જાનતા હૈ। સમ્યગ્દર્શનકા વિષય, સમ્યગ્દર્શનકી પર્યાય, મુનિદશા યા કેવલજ્ઞાન ભી નહીં હૈ। સમ્યગ્દર્શનકા વિષય-લક્ષ્મી, શરીર એવં કર્મસે તો ભિન્ન, પરન્તુ રાગસે ઔર પર્યાયસે ભી ભિન્ન તથા ગુણભેદસે ભી રહિત અભેદ ચિદાનન્દ જ્ઞાયક વસ્તુ હૈ। ઉસકે આશ્રયસે જો દૃષ્ટિ પ્રગટ હુઈ, વહ નહીં જાનતી; પરન્તુ સાથ વર્તતા હુઆ જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, મુનિદશા તથા કેવલજ્ઞાનાદિ મહિમાવંત પર્યાયોંકો તથા અન્ય ગુણોંકી પર્યાયોંકો-સબકો જાનતા હૈ।

‘ऐसा હોને પર ભી શુદ્ધદૃષ્ટિ (સામાન્યકે સિવા) કિસી પ્રકારમેં નહીં રૂક્તી।’

સામાન્ય ક્યા ઔર વિશેષ ક્યા?—યહ સવ જ્ઞાનમેં-જાનને મેં આતા હૈ, પરન્તુ દૃષ્ટિ તો સામાન્ય ધ્રુવતત્ત્વ પર હી પડી હૈ। અંતરમેં ત્રિકાળ એકરૂપ રહનેવાલી જ્ઞાયક વસ્તુકો સામાન્ય કહા જાતા હૈ; વહ નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્ય દૃષ્ટિકા વિપય હૈ। અરે! ઇસ વસ્તુકે ભાનકે વિના જીવ અનાદિકાળસે જન્મ-મરણકે દુઃখ ભોગ રહા હૈ, પરન્તુ સ્વયંનો અપની દયા નહીં આયી। છહકાયકે જીવોંકી દયા પાલનેકો કહતે હૈનું, પરન્તુ ભાઈ! છહકાયમેં તૂ હૈ યા નહીં? તૂ અપની દયા તો પાલ! સ્વકી દયા પાલનેસે-અજ્ઞાન ઔર રાગાદિસે સ્વયંનો બચાનેસે, પરકી દયાકા પાલન સહજ હી હો જાતા હૈ; કરના નહીં પડતા। વાસ્તવમેં તો જીવ અપને ભાવ કરતા હૈ; પરકી રક્ષા નહીં કર સકતા। યહું તો કહતે હૈનું કિ જ્ઞાન સર્વકો જાનતા હૈ, તથાપિ શુદ્ધદૃષ્ટિ સામાન્યકે અતિરિક્ત-ત્રિકાળિક જ્ઞાયકભાવકે અતિરિક્ત-અન્ય કિન્હીં પ્રકારોમેં નહીં રૂક્તી।

મેઝ મિશને.

પ્રવચન-૧૩

દિનાંક ૧૩-૧-૭૮

વચનામૃત-૨૩૭

યહ ૨૩૭ વા� વચનામૃત ચલ રહા હૈ।

‘સાધક જીવકો ભૂમિકાનુસાર દેવ-ગુરુકી મહિમાકે, શુત ચિન્તવનકે, અણુવ્રત-મહાવતકે ઇત્યાદિ વિકલ્પ હોતે હોયાં, પરન્તુ વે જ્ઞાયકપરિણિતિકો ભારસ્યપ હોયાં; ક્યોંકિ સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હોયાં।’

સાધક જીવકો રાગસે ભિન્ન ઔર સ્વભાવસે અભિન્ન, એસે નિજ શુદ્ધાસ્ત્રવ્યકી દૃષ્ટિ હોનેસે સાધકપના પ્રગટ હુआ હૈ। દ્રવ્ય શબ્દકે દો અર્થ હોયાં : (૧) નિશ્ચયનયકે વિપયભૂત ધૌવ્યકો-તૈકાલિક એકરૂપ સામાન્યકો-દ્રવ્ય કહતે હોયાં। (૨) પર્યાય ઔર ધૌવ્યસ્વરૂપ પૂર્ણ પદાર્થકો દ્રવ્ય કહતે હોયાં। દ્રવ્યદૃષ્ટિમાં દ્રવ્યકા અર્થ તૈકાલિક ધ્રુવ અંશ હૈ ઔર જો નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ સમ્પૂર્ણ દ્રવ્ય હૈ, વહ પ્રમાણજ્ઞાનકા વિપય હૈ। જ્ઞાનાદિ અનન્તગુણાત્મક દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામે ઉસકે ધ્રુવસ્વરૂપકા-શુદ્ધનયકે વિપયભૂત દ્રવ્યસામાન્યકા-શુદ્ધાસ્ત્ર આશ્રય કરના, ઉસકા નામ સમ્યગ્દર્શન હૈ। વહી આત્મધર્મકી પ્રથમ સીઢી હૈ।

અરે! યહ વીતરાગકા માર્ગ અતિ દુર્લભ હો ગયા હૈ। ભાઈ! સંસારમાં કહીં ભી સુખ-બુદ્ધિ કરને જૈસા નહીં હૈ। પાંચ ઇન્દ્રિયોંકે વિપયમે, અરે! પર્યાયમે ભી લક્ષ્ય કરનેસે, જો રાગ હોતા હૈ, વહ દુઃখ હૈ। દયા-દાનાદિકે જો શુભરાગ આયેં, વે ભી અપની વસ્તુ નહીં હોયાં। અપની હો તો નાટ ક્યોં હો? શરીર, વાળી, લક્ષ્ણી સવ નાશવાન પદાર્થ હોયાં। અરે! ઇસ મનુષ્યભવમે દુર્લભ અવસર આયા હૈ। વિજલીકી ચમકમે મોતી પિરોના હૈ, ઝાટસે પિરો લો। અંતરમાં રાગસે ભિન્ન, એસે નિત્યસ્વભાવકી દૃષ્ટિ કરનેસે જો અદ્ભુત અતીન્દ્રિય આનંદ આતા હૈ, વહ ઇન્દ્રકે ઇન્દ્રાસન યા ચક્રવર્તીકી વૈભવમે ભી નહીં હૈ।

જિસે રાગસે ભિન્ન નિજ ચૈતન્યસ્વરૂપકા ભેદજ્ઞાન હુआ, નિજ અભેદ જ્ઞાયકકી સાધના પ્રારમ્ભ હુઈ, ઉસે તમ્હી સે સાધક કહા જાતા હૈ। ઉસ સાધક જીવકો ભૂમિકાનુસાર દેવ અર્થાત્ સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંત, ગુરુ અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભાવલિંગી નિર્ગંધ સંત-ઉનકી મહિમાકે, ઉનકે કહે હુએ શાસ્ત્રોંકે ચિન્તવનકે, શ્રાવકોચિત અણુવ્રતકે તથા શ્રમણોચિત મહાવતકે ઇત્યાદિ વિકલ્પ હોતે હોયાં, પરન્તુ વે જ્ઞાયકપરિણિતિકો બોઝરૂપ હોયાં। પવિત્ર પરિણિતિકો અપવિત્રતા બોઝરૂપ હોયાં; ક્યોંકિ વહ સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હોયાં।

સમયસારકે નિર્જરા અધિકારમેં કહા હૈ—કોઈ જીવ તો અતિ દુષ્કર ઔર મોક્ષકે પરાદ્યમુખ, એસે કર્મો દ્વારા સ્વયમેવ કલેશ પાતે હૈન, તો પાયેં ઔર અન્ય કોઈ જીવ મહાત્રત ઔર તપકે ભારસે દીર્ઘકાળ તક ભણ હોતે હુએ (દૂટ મરતે હુએ) કલેશ પાતે હૈન, તો પાઓ.....। ક્યા કલેશકો કાગળ બનાકર આત્માકા સમ્યગ્દર્શન હોગા ? અહા ! એસા સર્વજ્ઞ વીતરાગકે માર્ગ પર ચલનેવાલે દિગમ્બર સંતોંકા સ્પષ્ટ કથન હૈ; ઉનકે અનુયાયી સમ્યક્ત્વી ભી એસા હી કહતે હૈને। ભાઈ ! તૂ ધીર હોકર સમ્યગ્જ્ઞાનકી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિસે અંતરમેં જો ધ્રુવ જ્ઞાયકતત્ત્વ વિદ્યમાન હૈ, ઉસે ગ્રહણ કર। ઉપયોગકો પરમેં, રાગમેં તથા પર્યાયમેં જકડ રહ્યા હૈ, વહ તો મિથ્યાત્વભાવ હૈ। ઉસે છોડકર, જરા સૂક્ષ્મબુદ્ધિ કરકે અંતરમેં અતીન્દ્રિય આનન્દકન્દ જ્ઞાયકકો ગ્રહણ કરલે। અહા ! એસા માર્ગ દિગમ્બર સંતોંકે સિવા ઔર કહાઁ હૈ ?

ધર્મી જીવકો ભી જિનમન્દિર બનવાનેકે, પૂજા-ભક્તિ આદિકે વિકલ્પ તો આતે હૈન, પરન્તુ વે અંતરસાધનાપરિણતિકો ભારરૂપ લગતે હૈને। કોમલ રૂઝીકે ઉપર લોહેકા મન (વજન) રખ દે, તો વહ દવ જાતા હૈ, ભાર લગતા હૈ; ઉસી પ્રકાર જિસને અપના સાધકસ્વભાવ પ્રગટ કિયા હૈ, એસે ભગવાન આત્માકો ભૂમિકાનુસાર દેવ—ગુરુકી મહિમાકા, શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયકા, અણુવ્રત—મહાત્રતકા શુભરાગ આતા હૈ, પરન્તુ વહ જ્ઞાયકપરિણતિરૂપ હલકી વસ્તુકો ભારરૂપ લગતા હૈ। અહા ! એસા માર્ગ હૈ। એસી બાતેં દિગમ્બર સંતોંકે સિવા અન્યત્ર નહીં હૈને। અરે ! આજ તક તો જો દિગમ્બર સમ્પ્રદાયમેં હૈને, ઉન્હેં ભી કહાઁ ખબર હૈ ? યહાઁ કહતે હૈને કે સાધક જીવકો ભૂમિકાનુસાર વિકલ્પ હોતે હૈને, પરન્તુ વે સાધનાપરિણતિકો—જ્ઞાયક-પરિણતિકો—ભારરૂપ હૈને; ક્યોકિ સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હૈને।

‘અપૂર્ણદશામેં વે વિકલ્પ હોતે હૈને; સ્વરૂપમેં એકાગ્ર હોને પર, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમેં નિવાસ હોને પર, વે સબ છૂટ જાતે હૈને।’

પૂર્ણ નિર્વિકલ્પતા ન હો, તબ તક રાગકી વૃત્તિ ઉઠતી હૈ। ધ્રુવ જ્ઞાયક સ્વભાવમે એકાગ્રતા હોનેસે જહાઁ ભીતર સ્વરૂપમેં જાતા હૈ—અનન્ત આનન્દકે મહલમેં નિવાસ કરતા હૈ, વહાઁ સમસ્ત વિકલ્પ છૂટ જાતે હૈને। સાધક જીવ ચૌથે ગુણસ્થાનમેં હો અથવા પાঁચવેં મેં, ભલે હી ઉસે મુનિ સમાન શુદ્ધોપયોગ ન હો, કિન્તુ જવ વિકલ્પ છોડકર અંતર સ્થિરતા કરતા હૈ, તબ ઉસે ભી અપની ભૂમિકાકે યોગ્ય શુદ્ધોપયોગ હો જાતા હૈ। અહાહા ! જન્મ-મરણસે રહિત હોનેકી વસ્તુ—સમ્યગ્દર્શન—કોઈ અલૌકિક વસ્તુ હૈ। વહ અતિ દુર્લભ હૈ, કિન્તુ અસમ્ભવ નહીં હૈ। અપની વસ્તુકો પ્રાસ કરના અસમ્ભવ ક્યોં હોગા ? પરમાણુ ઔર રાગ, જો કી પરદ્રવ્ય તથા પરભાવ હૈને, ઉન્હેં અપના બનાના ચાહે, કિન્તુ વે હો નહીં સકતે। જવ તક અપૂર્ણ દશા હોતી હૈ, તબ તક બ્રતાદિકે વિકલ્પ આતે હૈને; પરન્તુ ભીતર સ્વરૂપમેં સ્થિર હો જાયે, તો સમસ્ત વિકલ્પ છૂટ જાતે હૈને।

‘પૂર્ણ વીતરાગદશા હોને પર, સર્વ પ્રકારકે રાગકા ક્ષય હોતા હૈ।’

અંતરમે અતીન્દ્રિય આનન્દમે કેળિ કરતે-કરતે વીતરાગતા હોતી હૈ; રાગકી ક્રિયાસે વીતરાગતા નહીં હોતી। સમ્પૂર્ણ વીતરાગતા હોનેસે સર્વ પ્રકારકે રાગકા નાશ હો જાતા હૈ। સમ્યગ્દર્શન હોને પર સાધકપનેમે વિકલ્પ ભારસ્લૂપ લગતે હૈનું, પરન્તુ જ્યોં હી અન્તર્મુખ હુઆ, વહાઁ વિકલ્પ છૂટ જાતે હૈનું। અમ્ભી પૂર્ણ વીતરાગ નહીં હુઆ હૈ, ઇસલિયે વિકલ્પોંકા ક્ષય નહીં હોતા। પૂર્ણ વીતરાગદશા હોતે હી સર્વ પ્રકારકે રાગકા ક્ષય હો જાતા હૈ। લોગોંકો લગતા હૈ કિ-એસા માર્ગ ? માર્ગ તો યહી હૈ। ભાઈ ! સુનનેકા પ્રેમ તો હોના ચાહિયે ન ?

‘-એસી સાધકદશા પ્રગટ કરને યોગ્ય હૈ।’

અંતરમે આનન્દસ્વભાવકો જાગૃત કરકે અંતરકી આનન્દદશા-સાધકદશા પ્રગટ કરને યોગ્ય હૈ। જ્ઞાયકસ્વભાવકી દૃષ્ટિ કરકે, વિકલ્પ છોડકર નિર્વિકલ્પ હો, પશ્ચાત् વીતરાગતા હોતી હૈ। બ્રત પાલને યા વાદ્યક્રિયા કરનેસે કલ્યાણ હોગા-એસા ઇસમેં નહીં આયા। સમાધિશતકમેં ધૂપકો છોડકર છાયામેં વાટ (પ્રતીક્ષા) દેખનેકો કહા હૈ। અબ્રતમેં રહના, વહ ધૂપસમાન હૈ ઔર બ્રતમેં જાના વહ છાયા સમાન હૈ। અંતરમેં સ્વરૂપકી દૃષ્ટિ પ્રગટ કરકે વિશેપ સ્થિરતા હુઈ, વહાઁ બ્રતોંકા જો વિકલ્પ આયે, ઉસે ‘છાયા’ કહા જાતા હૈ। અકેલે બ્રતોંકા વિકલ્પ આયે, કિન્તુ અંતરમેં દૃષ્ટિ ઔર સ્થિરતા સાથ નહીં હૈ, તો વહ ‘છાયા’ નહીં કહી જાતી। ચતુર્થ ગુણસ્થાનકી અપેક્ષા જિસને અંતરમેં સ્વરૂપકા વિશેપ આશ્રય લિયા, ઉસકે બ્રતોંકો ‘છાયા’ કહા હૈ। વાસ્તવમેં તો ઉસ કાલ અંતરમેં જો શાન્તિકા પરિણમન હુઆ હૈ, વહી સંદ્રી ‘છાયા’ હૈ; બ્રતાદિકે વિકલ્પકો ઉપચારસે ‘છાયા’ કહા જાતા હૈ।

*

વચનામૃત-૨૩૮

‘યદિ તુઝે અપના પરિભ્રમણ મિટાના હો તો અપને દ્રવ્યકો તીક્ષ્ણબુદ્ધિસે પહિચાન લે। યદિ દ્રવ્ય તેરે હાથમેં આ ગયા તો તુઝે મુક્તિકી પર્યાય સહજ હી પ્રાપ્ત હો જાયેગી। ૨૩૮.

‘યદિ તુઝે અપના પરિભ્રમણ મિટાના હો તો અપને દ્રવ્યકો તીક્ષ્ણબુદ્ધિસે પહિચાન લે।’

‘યદિ તુઝે અપને ભવભ્રમણકા અન્ત કરના હો’—યહ શર્ત હૈ। આઠ વર્ષકી કન્યા હો

अथवा हजार योजनकी कायावाला मगरमच्छ हो, वह भी अन्तर्मुख होकर सम्पर्कदर्शन प्राप्त करता है; इसलिये यदि तुझे अपना कल्याण करना हो, जन्म-मरणका दुःख टालना हो, परिभ्रमण मिटाना हो, तो वर्तमान ज्ञानकी पर्यायमें अपने त्रैकालिक ध्रुव ज्ञायकतत्त्वको ग्रहण कर ले।

‘यदि द्रव्य तेरे हाथमें आ गया तो तुझे मुक्तिकी पर्याय सहज ही प्राप्त हो जायेगी।’

प्रश्नः—यहाँ ‘द्रव्य’ अर्थात् क्या?

उत्तरः—वस्तुका त्रैकालिक ध्रुव अंश। प्रवचनसारमें वस्तुको उत्पाद, व्यय एवं ध्रौव्य-ऐसे तीन अंशोंवाली कहा है। उत्पाद और व्यय, वे वस्तुके पलटते अंश होनेसे, उन्हें पर्याय कहा जाता है। वस्तुके स्थायी अंशको—ध्रौव्यको—द्रव्य कहा जाता है। पर्यायमें मलिनता हो, अंशतः निर्मलता हो या पूर्ण निर्मलता हो, परन्तु वस्तु-नित्य स्थायी रहनेवाली वस्तु—तो भीतर ज्योंकी त्यों विद्यमान है।

त्रिकाल ध्रुव निर्मलानन्द ज्ञायकको ‘द्रव्य’ कहा जाता है। निज ज्ञायक द्रव्यको सूक्ष्म उपयोग करके—अन्तर्मुख होकर जान ले, तो वह तेरे हाथमें आ जायेगा। यदि ध्रुव ज्ञायकद्रव्य तेरे हाथमें आ गया अर्थात् उसकी अंतरमें प्रतीति हो गई, द्रव्यमें जितना पूर्ण सामर्थ्य भरा है, उसकी ज्ञानकी पर्यायमें प्रतीति आ गई, ‘अहो! मेरा भगवान आत्मा पूर्णानन्दसे सदा परिपूर्ण है’—ऐसा अपना त्रैकालिक द्रव्य दृष्टिगत हो गया, तो तुझे मुक्तिकी पर्याय सहज ही प्राप्त हो जायेगी। त्रैकालिक मुक्तस्वरूप निज ज्ञायक द्रव्यका अनुभव करनेसे मोक्षकी पर्याय—पूर्ण परमानन्ददशा—अनुक्रमसे सहज ही प्रगट हो जायगी।

*

वचनामृत-२३९

शुभका व्यवहार भी असार है, उसमें रुकने जैसा नहीं है। कोई मनुष्य नगरका ध्येय बनाकर चलने लगे तो बीच-बीचमें ग्राम, खेत, वृक्षादि सब आते हैं, परन्तु वह सब छोड़ता जाता है; उसी प्रकार साधकको यह शुभादिका व्यवहार बीचमें आता है, परन्तु साध्य तो पूर्ण शुद्धात्मा ही है। इसलिये वह व्यवहारको छोड़ता हुआ पूर्ण शुद्धात्मस्वरूपमें ही पहुँच जाता है। २३९.

‘शुभका व्यवहार भी असार है, उसमें रुकने जैसा नहीं है।’

વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિ જો ભક્તિ આદિ શુભમાવ, વે ભી અસાર હોયાં। વે ધર્મ હોયાં અથવા મુક્તિકા કારણ હોયાં—એસા માનકર ઉનમેં રૂકને જૈસા નહીં હૈ; વહીં અટક નહીં જાના। શુભમાવમેં નહીં રૂકના, યહ સમજાનેકે લિયે દૃષ્ટાન્ત દેતે હોયાં:—

‘કોઈ મનુષ્ય નગરકા ધ્યેય બનાકર ચલને લગે, તો બીચ-બીચમેં ગ્રામ, ખેત, વૃક્ષાદિ સવ આતે હોયાં, પરન્તુ વહ સવ છોડતા જાતા હૈ; ઉસી પ્રકાર સાધકકો યહ શુભાદિકા વ્યવહાર બીચમેં આતા હૈ, પરન્તુ સાધ્યતો પૂર્ણ શુદ્ધાત્મા હી હૈ।’

કોઈ યાત્રી નગરકા ધ્યેય બનાકર, વહીં જાના હૈ એસા નિર્ણય કરકે—ચલને લગે; માગમિં અનેક ગ્રામ, નગર, ખેત, ઉદ્યાન આદિ વહુત આતે હોયાં, કિન્તુ ઉન્હેં છોડતા જાતા હૈ; ઉસી પ્રકાર સાધક જીવકો સંદે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિ ભક્તિ આદિકા-પર સનુખતાકા-ભાવ આયે, વહ સવ શુભરાગ હૈ। શુભમાવરૂપ વ્યવહાર બીચમેં આયે, પરન્તુ સાધ્ય તો શુદ્ધાત્મા હી હૈ; પહુંચના તો આત્માકી પરિપૂર્ણ શુદ્ધદશામેં હૈ। અહા! ‘વચનામૃત’ની ભાષા સરળ ઔર સાદી હૈ। એક વ્યક્તિ અપને પત્રમેં લિખતા હૈ કિ—“વહિનશ્રીકે વચન એસે સરળ ઔર સાદે હોયાં! આત્મધર્મમિં ‘આત્મા ચૈતન્યકી આભાકા પુર્જ હૈ’—એસા પઢ્યકર જો આનંદ આયા, ઉસકા ક્યા વર્ણન કરું!”

સાધક જીવકો સાધ્ય તો પૂર્ણ શુદ્ધાત્મા હી હૈ। વર્તમાન શુદ્ધાત્મા-સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચરિત્રકી નિર્મલદશા પ્રગટ હુઈ, વહ સાધકભાવ હૈ; સાધ્યદશા નહીં હૈ। સાધ્યદશા તો પૂર્ણ શુદ્ધાત્મા હી હૈ। સાધકપના પ્રગટ હુआ, શુદ્ધોપ્યોગ આયા વહ સાધ્ય નહીં હૈ; સાધ્ય તો પૂર્ણ શુદ્ધાત્મા હી હૈ।

‘ઇસલિયે વહ વ્યવહારકો છોડતા હુआ, પૂર્ણ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમેં હી પહુંચ જાતા હૈ।’

સાધકપના પ્રગટ હોનેકે પશ્ચાત્ ભી દેવ-ગુરુકી ભક્તિ આદિકા શુભરાગ આતા હૈ, પરન્તુ ઉસમેં વહ રૂકતા નહીં હૈ। ઉસકા હર્ષ યા ઉત્સાહ નહીં હૈ; ખેદ હૈ, ઇસલિયે વહ શુભસ્વરૂપ વ્યવહારકો છોડતા હુआ, પૂર્ણ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમેં હી પહુંચ જાતા હૈ। દૃષ્ટિ અન્તર્મુખ હોકર જો સમ્યક્ત્વ હુआ, નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયકતત્ત્વકા અનુભવ હુआ, વહ નિશ્ચય ઔર બીચમેં જો રાગ આતા હૈ, વહ વ્યવહાર હૈ; વહ દુઃખરૂપ હૈ। જવ તક સપ્યૂર્ણ વીતરાગતા ન હો, તવ તક વહ આતા હૈ, પરન્તુ વહ હેય હૈ—છોડને યોગ્ય હૈ—એસા ભગવાન કહતે હોયાં। મોક્ષપાહૃડકી ૧૬વીં ગાથામેં ‘પરદવ્યાદો દુર્ગાઈ’ કહા હૈ। વીતરાગ ભગવાન, વીતરાગકી વાણી ઔર વીતરાગકે શાસ્ત્ર એસા કહતે હોયાં કિ—‘હમ તેરે લિયે પરદવ્ય હોયાં, હમારી ઓર ભી યદિ તેરા લક્ષ્ય જાયેગા તો તુઝે રાગ હોયાં। રાગ હોના, યહ ચૈતન્યકી સુગતિ નહીં હૈ; દુર્ગતિ હૈ।’ અહા! એસા માર્ગ-પુકાર હૈ વીતરાગકી! ઇસલિયે સાધક જીવ શુભરાગકે વ્યવહારકો છોડકર, પૂર્ણ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમેં હી પહુંચ જાતા હૈ।

*

વચનામૃત-૨૪૦

‘અરે જીવ ! અનન્ત-અનન્ત કાલ બીત ગયા, તૂને પરકા તો કભી કુછ કિયા હી નહીં; અંતરમે શુભાશુભ વિકલ્પ કરકે જન્મ-મરણ કિયે હૈને। અબ અનન્ત ગુણોંકા પિણ્ડ એસા જો નિજ શુદ્ધાત્મા, ઉસે બરાબર સમજીકર, ઉસીમેં તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ કરકે, પ્રયાણ કર; ઉસીકા શ્રદ્ધાન, ઉસકી અનુભૂતિ, ઉસીમેં વિશ્રામ કર। ૨૪૦.

‘અરે જીવ ! અનન્ત-અનન્તકાલ બીત ગયા, તૂને પરકા તો કભી કુછ કિયા હી નહીં; અંતરમે શુભાશુભ વિકલ્પ કરકે જન્મ-મરણ કિયે હૈને।’

‘અરે જીવ ! ઇસ ભવવનમે ભ્રમણ કરતે-કરતે અનન્તકાલ બીત ગયા, તૂને પરકા-પરમાણુસે લેકર લક્ષ્મી યા મકાનાદિ સ્કંધોંકા, નિગોડસે લેકર સ્ત્રી-પુત્રાદિ અન્ય જીવોંકા અથવા અપને સાથ એકથેત્રાવગાહ સ્થિત કર્મ ઔર શરીરકે પુદ્ગલોંકા ભી કભી કુછ કિયા હી નહીં હૈ; એક દ્રવ્યસે અન્ય દ્રવ્યમે કભી કુછ કિયા હી નહીં જા સકતા। આત્મા પરદ્રવ્યકી ક્રિયા ક્યોં કરેગા ? અપને દ્રવ્યમે અપને વિકારી યા અવિકારી ભાવ કરતા હૈ; પરદ્રવ્યમે કુછ નહીં કરતા। મન્દિર બનવાના, શાસ્ત્ર લિખના, વ્યાખ્યાન દેના, પૂજામે ‘સ્વાહા’ બોલના ઇત્યાદિ પરકી-શરીર યા વાણીકી કોઈ ભી ક્રિયા જીવ કભી ભી નહીં કર સકતા। ઉસ સમય માત્ર અપને ભાવ-પરિણામ કરતા હૈ।

પણ્ડિતોંકી પરિપદમે એક બાર એક દિગમ્બર જૈન પણ્ડિતને કહા થા કિ : ‘જીવકો પરદ્રવ્યકો કર્તા ન માને તો વહ દિગમ્બર જૈન હી નહીં હૈ।’ અરે ભાઈ ! એક તિનકેકે દો ટુકડે ભી આત્મા નહીં કર સકતા; ભાપા બોલી જાતી હૈ, વહ ભી આત્મા નહીં કર સકતા। ઉસ સમય આત્મા માત્ર અપને ભાવ-પરિણામ કરતા હૈ। ‘પરકી ક્રિયા-વ્યાપારકી ક્રિયા, પૈસા લેને-દેનેકી ક્રિયા મૈં કરતા હું’-એસા અજ્ઞાની માનતા હૈ, પરન્તુ જીવ અજ્ઞાનભાવસે ભી પરકી ક્રિયા નહીં કર સકતા। અનન્ત કાલ બીત ગયા, કિન્તુ જીવને અપને ભાવોંકે અતિરિક્ત પરમે કુછ કિયા હી નહીં હૈ। ભાઈ ! તેરા ભગવાન આત્મા, તેરે અપનેમે ભાવોંકી ઉલટી-સીધી ક્રિયા કરતા હૈ। પરજીવકી દયા પાલના, જિનેન્દ્ર ભગવાનકી સ્થાપના કરના, જિનમન્દિર બનવાના આદિ કુછ ભી તૂને કભી કિયા હી નહીં હૈ। તૂને અપને અંતરકી વસ્તુકો પહેચાને વિના—નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયક પ્રભુકી અનુભૂતિ વિના માત્ર શુભાશુભભાવ કરકે, જન્મ-મરણ કિયે હૈને, નરક-નિગોડકે અથવા દેવાદિકે ભવોમે દુઃખમય પરિભ્રમણ કિયા હૈ।

‘અબ અનન્ત ગુણોંકા પિણ્ડ એસા જો નિજ શુદ્ધાત્મા, ઉસે બરાબર સમજીકર, ઉસીમેં

તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ કરકે પ્રયાણ કર; ઉસીકા શ્રદ્ધાન, ઉસીકી અનુભૂતિ, ઉસીમેં વિશ્રામ કર।'

ભગવાન આત્મા જ્ઞાનાદિ અનન્ત ગુણોંકા તૈકાલિક ધ્રુવ પિણ્ડ હૈ, પરન્તુ અંતરમે ઉસીકી પ્રતીતિ તથા મહિમા નહીં હોનેસે જીવકી દૃષ્ટિ અનાદિસે પર્યાય પર હી હૈ। સાધુ હુઆ, તથાપિ પર્યાયદૃષ્ટિ-પર્યાયકા લક્ષ્ય નહીં છોડા। પર્યાયકે પીછે પૂર્ણ તૈકાલિક તત્ત્વ-પૂર્ણાનંદકા નાથ જ્ઞાયક પ્રભુ વિદ્યમાન હૈ, ઉસ પર દૃષ્ટિ નહીં કી। જો વર્તમાન પર્યાયમેં હોનેવાલે શુભાશુભમાઓં પર હી લક્ષ્ય હૈ, તો વહ પર્યાયદૃષ્ટિ હૈ। ઉન પર જિસકી દૃષ્ટિ હૈ, ઉસે અંતરમેં જો દ્રવ્યસ્વભાવ-આત્મપદાર્થરૂપ માલ ભરા પડા હૈ, ઉસીકી ખબર નહીં હૈ। પર્યાય તો વ્યવહારનયસે, અભૂતાર્થનયસે આત્મા હૈ, વહ પરમાર્થ શુદ્ધ ધ્રુવ આત્મા નહીં હૈ।

અહાહા ! ચૈતન્યક્રદ્વિસે ભરપૂર વિશાળ મહલ, જ્ઞાન-આનન્દાદિ અનન્તાનન્ત ગુણોંકા ભણ્ડાર, અનન્ત શક્તિયોંકા સાગર-એસે તૈકાલિક ભગવાન આત્માકો-ભગવાનકા આત્મા નહીં ભાઈ ! વહ તો ભગવાનકે પાસ રહા, પરન્તુ નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયક પદાર્થકો યર્થાર્થ લક્ષ્યમેં લેકર, ધ્યાનમેં ધ્યેય નહીં બનાયા। પ્રથમ તો નિજશુદ્ધાત્માકો જૈસા હૈ, વૈસા જાનકર ઉસીમેં તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ કરકે પ્રયાણ કર।

પ્રશ્ન :—આપકી વાત બરાબર હૈ, પરન્તુ ઉસકા કુછ સાધન તો હોના ચાહિયે ન ?

ઉત્તર :—ભાઈ, સ્વસનુખ લક્ષ્ય કિયે વિના, વાદ્ય સાધન વહ વાસ્તવમે સાધન હી નહીં હૈ। ‘નિશ્ચય રખકર લક્ષ્ય મેં સાધન કરિયે સોઈ !’ અંતરમેં નિશ્ચયકા-પરમાર્થકા જ્ઞાયક તત્ત્વકા-લક્ષ્ય કિયા હો, તો દેવ-ગુરુ આદિકો વ્યવહારસે સાધન કહા જાતા હૈ। રાગસે ભિન્ન નિજ ધ્રુવ જ્ઞાયક સ્વભાવકી દૃષ્ટિ કરના, વહી સદ્ગ્રામ સાધન હૈ। પ્રજ્ઞાછૈની, જ્ઞાનકી દશા, મેદજ્ઞાનકી તીક્ષ્ણતા હી સાધન હૈ।

જો અનન્ત સપ્તદાઓંકા સ્વામી હૈ, એસે નિજ ચૈતન્યપ્રભુમેં પ્રયાણ કર; ઉસીકા શ્રદ્ધાન કર, ઉસીકા અનુસરણ કરકે અંતર-આનન્દકા અનુભવ કર ઔર ઉસીમેં વિશ્રામ કર। શ્રીમદ્દે

કહા હૈ કि-

**સુખધામ અનન્ત સુસત્ત ચહી, દિનરાત રહેં તદ્ ધ્યાન મહી;
પ્રશાન્તિ અનન્ત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે વર તે જયતે।**

શુભાશુભ વિકલ્પોંસે પાર, અરે ! પર્યાયસે ભી પાર અંતરમેં જો અભેદ જ્ઞાયક ધ્રુવ ભગવાન આત્મા હૈ, વહી વિશ્રામસ્થાન હૈ। ઉસકા આશ્રય લેકર વહી વિશ્રામ કર, તો અનાદિ પરિભ્રમણકી થકાન ઉત્તર જાયેગી, ભવભ્રમણકા દુઃખ દૂર હો જાયગા। ભવકા અન્ત કરનેકે લિયે ઉસીમેં વિશ્રામ કર।

*

વચનામૃત-૨૪૧

ओહो ! યહ તો ભગવાન આત્મા ! સર્વાઙ્ગ સહજાનન્દકી મૂર્તિ ! જહાંસે દેખો, વહું આનન્દ, આનન્દ ઔર આનન્દ । જૈસે મિશ્રીમં સર્વાગ મિઠાસ, વૈસે હી આત્મામં સર્વાઙ્ગ આનન્દ । ૨૪૧.

‘ઓહો ! યહ તો ભગવાન આત્મા ! સર્વાઙ્ગ સહજાનન્દકી મૂર્તિ ! જહાંસે દેખો, વહું આનન્દ, આનન્દ ઔર આનન્દ ।’

અંતરમં ‘જાનના.....જાનના’-એસે જ્ઞાતારૂપસે, શરીરાદિ પરસે ભિન્ન તથા રાગાદિસે પૃથક્ જો લક્ષ્યમં આતા હૈ, વહ તો ભગવાન આત્મા હૈ । વહ તો સર્વાઙ્ગ સહજાનન્દકી મૂર્તિ હૈ । આત્માકે અસંખ્ય પ્રદેશોમં જહાં દેખો, વહું આનન્દ, આનન્દ ઔર આનન્દ હૈ ।

અપને યહું ‘સહજાનન્દી શુદ્ધસ્વરૂપી, અવિનાશી મૈં આત્મસ્વરૂપ’ની ધૂન બોલી જાતી હૈ; વહ સુનકર એક બહિનકો પ્રશ્ન ઉઠા કિ-હમ જૈનોમં સહજાનન્દ હોતા હૈ ? અરેરે ! સહજાનન્દકે અર્થકી ભી ખવર નહીં હૈ ! અપના આત્મા સ્વયં હી સહજ આનન્દકી મૂર્તિ, અનાકુલ આનન્દસ્વરૂપ હૈ । ઉસે જિધરસે દેખો ઉધર, ઉપર-નીચે યા મધ્યમે-સર્વ પ્રદેશોમં આનન્દ, આનન્દ ઔર આનન્દ હૈ ।

‘જૈસે મિશ્રીમં સર્વાઙ્ગ મિઠાસ, વૈસે હી આત્મામં સર્વાઙ્ગ આનન્દ ।

જિસ પ્રકાર મિશ્રીકી ડલીકે સર્વાઙ્ગમં મિઠાસ ભરી હૈ, ઉસી પ્રકાર ભગવાન આત્મામં સર્વાઙ્ગ આનન્દ ભરા હૈ । જહાં સે દેખો, વહું આનન્દ, આનન્દ ઔર આનન્દ । ‘આનન્દ’ શબ્દ તીનવાર લિયા હૈ-દ્રવ્યમં આનન્દ, ગુણમં આનન્દ ઔર પર્યાયમં આનન્દ ।

અહા ! એસા માર્ગ હૈ । લોગોંકો કઠિન લગે । ઉનસે તો વાહરકી વાતેં કરો-બ્રહ્મચર્ય પાલો, રાગકી ક્રિયા કરો આદિ, તો અચ્છા લગતા હૈ; કિન્તુ ભાઈ ! શરીરસે બ્રહ્મચર્યકા પાલન કરના, વહ તો જડકી ક્રિયા હૈ; આત્માકી નહીં હૈ । સાધકદશામં ભી વીચમે એસે વિકલ્પ આતે હૈને, પરન્તુ વે હૈને તો દુઃખમય તથા છોડને યોગ્ય । વર્તમાનમં એસા ઉપદેશ મિલના કઠિન હો ગયા હૈ ।

મિશ્રીમં નીચે-ઊપર, સર્વત્ર મિઠાસ ભરી હૈ; વૈસે હી ભગવાન આત્મામં સર્વત્ર આનન્દ ભરા હૈ । પ્રથમ પરમાનન્દમૂર્તિ ભગવાન આત્માકા નિર્ણય કરે પશ્ચાત્ પ્રયોગ હોતા હૈ । ‘માર્ગ યહ હૈ’-એસા અભી નિર્ણય ભી નહીં કિયા હૈ, તો વિના નિર્ણયકે ભીતર-અંતરમં કેસે જા સકેગા ? મિશ્રીમં ઊપર, મધ્યમં, નીચે જહાં દેખો, વહું સર્વત્ર મિઠાસ હૈ; ઉસી પ્રકાર આત્માકે-દ્રવ્ય, ગુણ ઔર પર્યાયમં-અસંખ્ય પ્રદેશોમં સર્વત્ર આનન્દ ભરા હૈ ।

*

પ્રવચન-૧૪

દિનાંક ૧૪-૧-૭૮

વચનામૃત-૨૪૨

‘ચैતन्यદેવકી ઓટ લે, ઉસકી શરણમે જા; તેરે સબ કર્મ ટૂટકર નષ્ટ હો જાયેંગે। ચક્રવર્તી માર્ગસે નિકલે, તો અપરાધી લોગ કા�પ ઉઠતે હું, ફિર યહ તો તીન લોકકા વાદશાહ—ચैતન્ય ચક્રવર્તી! ઉસકે સમક્ષ જડકર્મ ખડે હી કેસે રહ સકતે હું?’ ૨૪૨.

‘ચैતન્યદેવકી ઓટ લે, ઉસકી શરણમે જા; તેરે સબ કર્મ ટૂટકર નષ્ટ હો જાયેંગે।’

વાદ્યમેં શરીર, વાણી, લક્ષ્મી તથા સ્ત્રી-પુત્રાદિ સંયોગોંસે ઔર અંતરમેં રાગાદિ વિભાવભાવોંસે ભિન્ન, અંતરમેં જો ત્રૈકાલિક ધ્રુવ ચैતન્ય જ્ઞાયકદેવ વિરાજતા હૈ, ઉસકી ઓટ લે, ઉસકી શરણમે જા, તો તેરે સબ કર્મ ટૂટકર નષ્ટ હો જાયેંગે। કર્મ તો જડ વસ્તુ હું, કહીં આત્માકો હૈરાન નહીં કરતે ઔર આત્મા ઉનકા નાશ ભી નહીં કર સકતા। સ્વયં સ્વરૂપસે ચ્યુત હોકર અશુદ્ધતા કરતા હું, તો કર્મકો વિભાવમે નિમિત્ત કહા જાતા હૈ ઔર સ્વયં જ્ઞાયકદેવકી ઓટ લેકર—આશ્રય કરકે—શુદ્ધતા પ્રગટ કરે, તો કર્મ અપને આપ નષ્ટ હો જાતે હું।

‘ચક્રવર્તી માર્ગસે નિકલે, તો અપરાધી લોગ કાઁપ ઉઠતે હું, ફિર યહ તો તીન લોકકા વાદશાહ—ચैતન્ય ચક્રવર્તી! ઉસકે સમક્ષ જડકર્મ ખડે હી કેસે રહ સકતે હું?’

છહ ખણ્ડકો સાધનેવાલા ચક્રવર્તી માર્ગસે નિકલ રહા હો, તો અપરાધી મનુષ્ય ભયસે કા�પને લગતે હું, વે ઉસ માર્ગપર ચલનેકા સાહસ નહીં કર સકતે; છુપતે ફિરતે હું। એસે હી યહ ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા તો તીનલોકકા સપ્રાટ, પૂર્ણાનન્દકા નાથ ચैતન્યચક્રવર્તી હૈ; ઉસકી જિસે દૃષ્ટિ એવં અનુભવ હુ�आ, ઉસકે સમક્ષ જડકર્મ ખડે હી કેસે રહ સકેંગે? નહીં રહ સકતે। ‘જડકર્મ રહ નહીં સકતે’ યહ નિમિત્તકા કથન હૈ, વાસ્તવમેં તો અંતરમેં જહાઁ જ્ઞાયક ચક્રવર્તી અપને સામર્થ્યસહિત પ્રગટ હુઆ, વહાઁ અશુદ્ધતા—વિભાવભાવ કેસે રહ સકેંગે? વિભાવોંકા નાશ હી હો જાયેગા। અંતરમેં જહાઁ જ્ઞાયકદેવકી શરણ લી—વીતરાગ પરિણતિ હુઈ, વહાઁ અશુદ્ધતા

કા�પ ઉઠતી હૈ, ઉસકા નાશ હો જાતા હૈ ઔર ઉસકે નિમિત્તસે જડકર્મ ભી ખિર જાતે હૈનું। જીવકે શુદ્ધભાવસે કર્મ ખિર જાતે હૈનું, વહ નિમિત્તકા કથન હૈ; વાસ્તવમें તો જડકી પર્યાયકા રહના યા જાના, વહ તો ઉસકે અપને સ્વતન્ત્ર પરિણમનકે આધારસે હૈ। આયા કુછ સમજમે?

*

વચનામૃત-૨૪૩

જ્ઞાયક આત્મા નિત્ય ઔર અભેદ હૈ; દૃષ્ટિકે વિષયભૂત એસે ઉસકે સ્વભાવમે અનિત્ય શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયેં યા ગુણભેદ કુછ હૈનું હી નહીં। પ્રયોજનકી સિદ્ધિકે લિયે યહી પરમાર્થ-આત્મા હૈ। ઉસીકે આશ્રયસે ધર્મ પ્રગટ હોતા હૈ। ૨૪૩.

‘જ્ઞાયક આત્મા નિત્ય ઔર અભેદ હૈ; દૃષ્ટિકે વિષયભૂત એસે ઉસકે સ્વરૂપમે અનિત્ય શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયેં યા ગુણભેદ કુછ હૈનું હી નહીં।’

દ્રવ્યસ્વભાવકી અપેક્ષાસે ભગવાન આત્મા નિત્ય ઔર અભેદ હૈ; પર્યાય-અપેક્ષાસે ઉસમે અનિત્ય શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયેં તથા ગુણભેદ હૈનું અવશ્ય, પરન્તુ દૃષ્ટિકે વિપયભૂત એસે ઉસકે સામાન્યસ્વરૂપમે અનિત્ય-સપ્યક્ત્વાદિ શુદ્ધ તથા રાગાદિ અશુદ્ધ-પર્યાયેં તથા જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણભેદ, કુછ હૈનું હી નહીં।

સપ્યક્ત્વ અર્થાતું દૃષ્ટિકા વિપય ત્રિકાલ એકરૂપ ધ્રુવ અભેદ જ્ઞાયકતત્ત્વ હૈ। સપ્યક્ત્વીકો જવ તક અભેદ દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે પર્યાયમે પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટ ન હો, તવ તક ઉસે વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ભક્તિકે, અણુવ્રત-મહાવ્રતાદિકે શુભરાગરૂપ વ્યવહાર ભૂમિકાનુસાર વીચમે આતે હૈનું, પરન્તુ વે ભાવ પુણ્યવંધકા કારણ હૈનું; ધર્મકા-કર્મક્ષયકા કારણ નહીં હૈનું।

કોઈ કહે કિ-જિનપ્રતિમાકો પૂજનેકે ભાવ તો જવ તક મિથ્યાત્વ હો, તવ તક હોતે હૈનું; સપ્યક્ત્વ હોનેકે પશ્ચાતું નહીં હોતે, ઇસલિયે જિનપ્રતિમાકી પૂજાદિકે ભાવ ઝૂઠે હૈનું, વ્યર્થ હૈનું। ભાઈ! તેરી યહ બાત ઝૂઠ હૈ। સપ્યક્ત્વી જ્ઞાનીકો હી જિનપ્રતિમાકે દર્શન-પૂજન-ભક્તિકે સંચે ભાવ આતે હૈનું। પં. બનારસીદાસજીને કહા હૈ કિ-

**કહત બનારસી અલપ ભવથિત જાકી,
સોઈ જિન-પ્રતિમા પ્રવાનૈ જિન સારખી।**

જો સપ્યદૃષ્ટિ જીવ હૈ, ઉસે જિનપ્રતિમા જિન સમાન લગતી હૈ। વ્યવહાર ભી હૈનું ન?

નિશ્ચય તો ભીતર અપના ભગવાન હૈ, તો ઉનકે પ્રતિબિમ્બરૂપ ભગવાનકી પ્રતિમાકી પૂજા આદિ સમસ્ત વ્યવહાર ભી હૈ; નિચલી ભૂમિકામેં વીચમેં વ્યવહાર આયે બિના નહીં રહતા। જિનપ્રતિમાકી પૂજા આદિકે શુભમાવ પુણ્યવંધકા કારણ હૈનું; ધર્મકા નહીં। જિનપ્રતિમાકો માનના, વહ સ્થાપના-નિક્ષેપ હૈ। સદ્ગ્રામ સ્થાપના-નિક્ષેપ કવ હોગા? જિસે સપ્યાર્દર્શન પ્રગટ હુआ હો, આત્માકા નિર્વિકલ્પ અનુભવ હુઆ હો, ઉસે જો ભાવશ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ હુઆ હૈ, ઉસકે ભેદ નથી હૈનું। જ્ઞાનીકો હી નિશ્ચય ઔર વ્યવહારનય હોતે હૈનું। સ્થાપના-નિક્ષેપ, વહ વ્યવહાર હૈ; ઉસ ઓરકા ઉઠનેવાલા ભાવ શુભરાગ હૈ, વહ ભી વ્યવહાર હૈ; ધર્મ નહીં હૈ। ધર્મ નહીં હૈ, તો આતા ક્યોં હૈ? ભાઈ! નિચલી ભૂમિકામેં એસે ભાવ આયે બિના નહીં રહતે।

ભગવાન કુન્દકુન્દાચાર્યદેવને ભી પ્રવચનસારમેં કહા હૈ કિ—જિનેન્દ્ર પૂજાકે ઉપદેશકી પ્રવૃત્તિ શુભોપયોગી મુનિયોંકો ભી હોતી હૈ।

**ઉપદેશ દર્શનજ્ઞાનનો, પોષણ-ગ્રહણ શિષ્યો તરું,
ઉપદેશ જિનપૂજા તળો-વર્તન તું જાણ સરાગનું।**

જો મુનિ હૈનું, સદ્ગ્રામ સત્ત હૈનું, આત્માનુભવી હૈનું, તીન કષાયોંકા નાશ કરકે છઠવેં-સાતવેં ગુણસ્થાનમે ઝૂલનેવાલે હૈનું, વે ભી અરિહંતાદિકી પૂજાકા ઉપદેશ દેતે હૈનું। જ્ઞાનીકો ભી જવ તક શુદ્ધ સ્વરૂપમેં એકાકાર સ્થિર હો જાનેકી સ્થિતિ પ્રગટ ન હુઈ હો, તવ તક જિનેન્દ્ર પૂજાદિકા શુભમાવ આતા હૈ। યદિ શુભમાવ-વ્યવહાર ન આયે, તો ક્યા કરે? અશુભમેં જાયે? અશુભમેં બચનેકે લિયે નિચલી દશામેં પૂજાદિકે શુભમાવ આતે હૈનું, પરન્તુ જ્ઞાની ઉસે ધર્મ-સંવર-નિર્જરા નહીં માનતે।

જૈસે પ્રતિમા જડું હૈ, વૈસે હી વાણી ભી જડું હૈ; તથાપિ શાસ્ત્રમેં જિનવાણીકો ભી પૂજનીય કહા હૈ ન? વૈસે હી પ્રતિમા ભી પૂજનીય હૈ। જૈસે વાણી ભગવાન આત્માકા સ્વરૂપ સમઝનેમે નિમિત્ત હોતી હૈ, વૈસે હી જિનપ્રતિમા ભી સ્વરૂપ સમઝનેમે નિમિત્ત બનતી હૈ। પં. બનારસીદાસજીને કહા હૈ—

**મુદ્રા દેખિ કેવલીકી મુદ્રા યાદ આવે જહાઁ,
જાકે આગે ઇન્દ્રકી વિભૂતિ દીસે તિનસી।।**

*

**કહત બનારસી સુમાહિમા પ્રગટ જાકી,
સોહે જિનકી છવિ સુવિદ્યમાન જિનસી।।**

જિનપ્રતિમાકે દર્શન કરતે હુએ કેવલી ભગવાનકી મુદ્રાકા સ્મરણ હોતા હૈ। સપ્યક્ત્વીકો

ભી એસે શુભભાવ આયે બિના નહીં રહતે। જવ તક અંતરમે રાગસે પૂર્ણ વિરક્તિ નહીં હુઈ હૈ, તબ તક જ્ઞાનધારા ઔર રાગધારા, દોનોં ધારાએં ચલતી હૈનું। યહ બાત સમયસાર-કલશટીકા (કલશ-૧૧૦)મેં સ્પષ્ટરૂપસે સમજાયી હૈ।

ભાવપાહુડકી ૮૩વીં ગાથામેં કહા હૈ કિ—પૂજા, બ્રત, વૈયાવૃત્ય આદિ જૈનધર્મ નહીં હૈનું, પરન્તુ અંતરમે મોહ ઔર ક્ષોભકે અભાવરૂપ નિર્મલ પરિણામ વે જૈનધર્મ હૈનું। સ્વભાવકી દૃષ્ટિ ઔર અનુભવ હુઆ હૈ, એસે જ્ઞાનીકો ભી—મુનિકો ભી—એસા રાગ તો આતા હૈ।

આનન્દધનજી કહતે હૈનું:—

ગોલ્લું જિસકા પક્ષ લે, હો પ્રસન્ન મનમાંહિં;
છોડ્દું જિસકે પક્ષકો, ખેદ કરે મનમાંહિં।

પ્રતિમાકી બાત આયે, વહીં પ્રતિમા નહીં માનનેવાલોનોંકો વિરોધ લગતા હૈ। કિન્તુ ભાઈ! મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકમેં કહા હૈ કિ—ભાઈ! એસા કૌનસા ઉપદેશ હૈ, જિસસે સબ પ્રસન્ન હોં? સબ પ્રસન્ન હોં, એસા તો કોઈ ઉપદેશ હૈ નહીં। ઉપદેશ તો નિશ્ચય ઔર વ્યવહાર—દોનોંકા આતા હૈ। પૂજાદિકા જો નિષેધ કરતે હૈનું, ઉન્હેં વ્યવહારકા ભી જ્ઞાન નહીં હૈ ઔર ઇસલિયે ઉન્હેં નિશ્ચયકા ભી યથાર્થ જ્ઞાન નહીં હોતા।

યહીં તો એસા કહતે હૈનું કિ—દૃષ્ટિકે વિપયભૂત એસે તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક આત્માકે સ્વરૂપમેં અનિત્ય શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયોનિયાં અથવા ગુણભેદ, કુછ હૈ હી નહીં। પર્યાય યા ગુણભેદ દૃષ્ટિકા વિપય નહીં હૈ, પરન્તુ દૃષ્ટિકે સાથ જો જ્ઞાન હૈ, વહ સબકો જાનતા હૈ—નિમિત્તકો જાનતા હૈ, રાગકો જાનતા હૈ, ગુણભેદકો જાનતા હૈ, અભેદકો જાનતા હૈ ઔર વ્યવહાર કેસા હોતા હૈ, ઉસે ભી જ્ઞાન યથાર્થ જાનતા હૈ। અહા! એસા માર્ગ હૈ।

યહીં જવ નિશ્ચયકી બાત ચલતી હો, તબ ઉસે સુનકર કોઈ જીવ વ્યવહારકો સર્વથા ઉડા દેતે હૈનું; કિન્તુ ભાઈ! યહીં તો એસા કહા જાતા હૈ કિ—વ્યવહાર આતા તો અવશ્ય હૈ, પરન્તુ વહ ધર્મ નહીં હૈ। બ્રત—તપાદિ ક્રિયાકે શુભભાવ—ચરણાનુયોગકા વ્યવહાર—અંતરમેં સ્વરૂપરમણતામેં ઝૂલનેવાલે ભાવલિંગી મુનિરાજોનોંકો ભી આતા હૈનું। સમ્પ્રક્તી જીવકો ભાવ શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈ ઔર ઇસલિયે ઉસકે નય હોતે હૈનું; જિનપ્રતિમા ઔર ઉસકી પૂજનરૂપ સદ્ગ્યા વ્યવહાર ભી ઉસીકો હોતા હૈ। મિથ્યાદૃષ્ટિકો ભાવશ્રુત નહીં હૈ, ઇસલિયે ઉસકો નય નહીં હૈ, ઔર ઇસલિયે ઉસકો સ્થાપનાનિક્ષેપરૂપ સદ્ગ્યા વ્યવહાર ભી નહીં હો સકતા।

એક સપ્તરાય પૂજાકો ઉડાતા હૈ ઔર એક સપ્તરાય પૂજાસે મોક્ષ મનવાતા હૈ; એક વ્યવહારકા સર્વથા ઉચ્છેદ કરતા હૈ ઔર એક વ્યવહારસે મોક્ષ હોનેકી બાત કરતા હૈ—વે દોનોં અભિગ્રાય મિથ્યા હૈનું।

પ્રશ્ન :—વ્યવહારસે પરમ્પરા-મોક્ષ હોતા હૈ, એસા શાસ્ત્રમે આતા હૈ ન?

ઉત્તર :—ભાઈ! પરમ્પરાકા અર્થ ક્યા? જિસે રાગસે તથા વ્યવહારસે ભિન્ન નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયકકી પ્રતીતિ એવં અનુભૂતિ હુઈ હૈ, ઉસે નિચલી ભૂમિકામે મન્દ શુદ્ધિકે સાથ જો પૂજા-ભક્તિ, સ્વાધ્યાય તથા બ્રતાદિકે શુભમાવ આતે હોય, વહ પરમ્પરાસે-વ્યવહારસે મોક્ષકે સાથન કહે જાતે હોયાં। વાસ્તવમે તો ઉસ સમય અંતરમે સ્વમાવકે આશ્રયસે વર્તતી જો મન્દ શુદ્ધિ હૈ, વહી સાક્ષાત્ કારણરૂપ હોકર-ઉગ્ર શુદ્ધિરૂપ હોકર-મોક્ષ હોતા હૈ। શુભરાગ ભી આસ્તવ હૈ। આસ્તવકો રખકર પરમ્પરાસે મોક્ષ હોગા—એસા હૈ હી નહીં। જિસકો સ્વમાવકી દૃષ્ટિ એવં અનુભૂતિ પ્રગટ હુઈ, એસે જ્ઞાનીકો શુભમાવમે આને પર પ્રથમ અશુભકા અમાવ હોતા હૈ ઔર પશ્ચાત્ શુદ્ધોપયોગમે આને પર, શુભકા ભી અમાવ હોગા; ઇસલિયે ‘પરમ્પરાસે’ કહા જાતા હૈ।

સાધક જીવકો શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયે હોતી હોયાં, પરન્તુ વે સમ્યગ્દર્શનકા વિષય નહીં હોયાં। સમ્યગ્દર્શનકા વિષય ત્રૈકાલિક અભેદ જ્ઞાયકમાવ હૈ। દૃષ્ટિમે આશ્રય કરનેકી શક્તિ હૈ, જાનનેકી શક્તિ નહીં હોયાં; જાનનેકી શક્તિ જ્ઞાનમે હોયાં। વહ સમ્યગ્દર્શનકો, ઉસકે વિષયકો, શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયકો, ગુણભેદકો—સવકો યથાર્થ જાનતા હૈ। જ્ઞાનમે વહ સવ જ્ઞાત હોને પર ભી, વહ સમ્યગ્દર્શનકા વિષય-આશ્રય-અવલમ્બન નહીં હોયાં।

‘પ્રયોજનકી સિદ્ધિકે લિયે યહી પરમાર્થ-આત્મા હૈ।’

આત્માકે પૂર્ણ પરમાનન્દકી પ્રાપ્તિ તથા દુઃખસે સમ્પૂર્ણ મુક્તિ વહ પ્રયોજન હૈ। ઉસ પ્રયોજનકી પ્રાપ્તિ ભગવાન આત્માકે-ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકકે-આશ્રયસે હોતી હૈ। વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધાકા, સત્ત્રચર્વણ-સ્વાધ્યાય-વિચારકા તથા દયા-દાન યા બ્રત-તપાદિકા શુભમાવરૂપ વ્યવહાર વીચમે આતા હૈ, તથાપિ ઉસસે પ્રયોજનકી સિદ્ધિ-ધર્મ યા મુક્તિ નહીં હોતી।

પ્રશ્ન :—તો ફિર ઉસે કરના કિસલિયે?

ઉત્તર :—ભાઈ! સુન તો સહી! જવ તક અંતરમે પૂર્ણ વીતરાગતા નહીં હુઈ, તવ તક એસા વ્યવહાર વીચમે આયે વિના નહીં રહતા। જિનકે અંતરમે અતીન્દ્રિય આનન્દમુદ્રિત પ્રચુર સ્વસંવેદન નિરન્તર વર્ત રહા હૈ, એસે અન્તર્મુહૂર્તમિં છઠવેં-સાતવેં ગુણસ્થાનમે ઝૂલનેવાલે વીતરાગી સન્ત ભી જવ વે છઠવેં ગુણસ્થાનમે-પ્રમાદમે આતે હોયાં, તવ શુભોપયોગરૂપ વ્યવહારકી પ્રવૃત્તિ આતી હૈ। જિનપૂજા યા બ્રતાદિકે ઉપદેશકા, સન્તોંકી વૈયાવૃત્યકા આદિ શુભમાવ જિનકે વર્તતા હૈ, વે મુનિ સાસ્ત્રવી હોયાં ઔર જો મુનિ અંતરમે નિર્વિકલ્પ શુદ્ધિમે સ્થિર હો ગયે હોયાં, વે નિરાસ્ત્રવી હોયાં। છઠવેં ગુણસ્થાનમે મુનિ સર્વથા સાસ્ત્રવી હોયાં, એસા નહીં હોયાં; વહીં ભી તીન કષાયકા અમાવ હોકર જિતની વીતરાગતા પ્રગટ હુઈ હૈ, ઉતને નિરાસ્ત્રવ હોયાં। ઉનકો ભી શુભોપયોગકે-ઉપદેશાદિકે માવ આતે હોયાં। પરન્તુ પ્રયોજનકી સિદ્ધિકે લિયે ધ્રુવ જ્ઞાયક હી પરમાર્થ-આત્મા હૈ।

‘उसीके आश्रयसे धर्म प्रगट होता है।’

समाधिशतकमें कहा है कि मुनियोंको उपदेशका शुभभाव आये, वह भी उन्माद है। वह उन्माद अस्थिरताका-चारित्र अपेक्षाका-है। तत्त्वार्थसूत्रके प्रथम अध्यायमें ‘सदसतोरविशेषाद्य-दृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्’ कहा है, वह दर्शनमोहजनित उन्माद। अस्थिरताका राग मुनियोंको भी आये बिना नहीं रहता, तथापि है वह उन्माद हो। भगवान कुन्दकुन्दाचार्यदेवको भी “तं एयत्तविभत्तं दाएहं अप्णो सविहवेण” ऐसा विकल्प आया था न? यहाँ तो कहते हैं कि-धर्मोंको ऐसे व्यवहारके विकल्प आते हैं, परन्तु उनकी दृष्टि उन पर नहीं है; उनकी दृष्टि तो अंतरमें जिसमें अनन्त गुणोंके भण्डार भरे हैं, ऐसे निज ध्रुव ज्ञायक परमात्माके ऊपर सतत लगी है। उस ध्रुव ज्ञायकके ही आश्रयसे धर्म-अतीन्द्रिय आनन्द प्रगट होता है।

*

वचनामृत-२४४

ओहो! आत्मा तो अनन्त विभूतियोंसे भरपूर, अनन्त गुणोंकी राशि, अनन्त गुणोंका विशाल पर्वत है। चारों ओर गुण ही भरे हैं; अवगुण एक भी नहीं है। ओहो! यह मैं! ऐसे आत्माके दर्शनके लिये जीवने कभी सच्चा कौतूहल ही नहीं किया। २४४.

‘ओहो! आत्मा तो अनन्त विभूतियोंसे भरपूर, अनन्त गुणोंकी राशि, अनन्त गुणोंका विशाल पर्वत है।’

भगवान आत्मा ज्ञान-आनन्दादि अनन्त विभूतियोंसे भरपूर, ऐसी कोई यथार्थ वस्तु है कि जिसके दर्शनमात्रसे अंतरमें अतीन्द्रिय आनन्दका प्रारम्भ हो जाये, परन्तु जीवने अनादिकालसे,—भले ही अनन्तवार दिगम्बर साधु हुआ, व्रत पाले, भक्ति की, पूजा की, ‘वह साधन बार अनन्त कियो’—सब कुछ किया; परन्तु परका लक्ष तथा पर्याय एवं गगदृष्टि नहीं छोड़ी। पर्यायके समीप अनन्तानन्त ज्ञानादि विभूतियों से परिपूर्ण ज्ञायक महाप्रभु अंतरमें विद्यमान है, उस पर कभी दृष्टि नहीं डाली। ज्ञायक प्रभु तो अनन्त गुणोंकी महाराशि, अनन्तानन्त शक्तियोंका विशाल पर्वत है कि जिसके ध्रुव.....ध्रुव.....ध्रुवस्वभावमें परिणाम सम्बन्धी कोई हलचल भी नहीं है।

‘चारों ओर गुण ही भरे हैं; अवगुण एक भी नहीं है।’

ज्ञायक प्रभुमें—आत्मामें चारों ओर गुण ही भरे हैं; कोई शुभरागस्त्र दोष—अवगुण आत्माके स्वभावमें है ही नहीं।

સુતિમે આતા હૈ ન-'હું તો દોપ અનન્તનું ભાજન છું, કરુણાલ'.....'નાહીં એક સદગુણ, પણ મુੱખ બતાऊં શું ય?' યહ તો શિષ્યકા વિનયભાવ હૈ। સત્કી જિજ્ઞાસાવાનકો એસી નપ્રતાકે ભાવ હોતે હોયાં। પર્યાયમે દોપ હૈ, એસા વહીં બતલાના હૈ। મેરી પર્યાયમે દોપ હૈ-એસા જાને-માને નહીં, તો દોપરાહિત નિજજ્ઞાયક ભગવાનકો કેસે જાને-માનેગા? યહીં તો પર્યાયમે અપને કારણ દોપ હૈ, એસા જો સ્વીકારતા હૈ ઉસસે કહતે હોયાં કી ભગવાન આત્મા સ્વભાવસે તો દોપકા આયતન હૈ હી નહીં; વહ તો ચારોં ઓર અનન્ત ગુણોંકા હી આયતન હૈ। શ્રીમદ્દે એક જગહ ઇસ આશયકા લિખા હૈ કી-પ્રભુ સર્વગુણસમ્પત્ત હૈ, પરન્તુ ઉસકે અપલક્ષણોંકા પાર નહીં હોયાં.....યહીં એસા કહના હૈ કી તૂ અપની વસ્તુકો-તૈકાલિક પરિપૂર્ણ પ્રભુતાકો નહીં માનતા ઔર પર્યાય તથા રાગાદિ જિતના હી અપનેકો માનતા હૈ, યહ તેરા અપલક્ષણ હૈ। અહા! એસા માર્ગ હૈ; પરન્તુ અરેરે! જીવ અનાદિકાલસે લુટ રહા હૈ। ઉસ રાગરસિકકો પ્રથમ તો અપને વસ્તુસ્વરૂપકી ખબર નહીં હૈ, સાંસારિક જંજાલકે કારણ સુનનેકા ભી અવકાશ નહીં મિલતા। નિવૃત્ત હોકર મુશ્કલસે સુનને જાયે, વહીં કુગુરુ ઉસકા સમય વર્વાદ કર દેતે હોયાં। વહીં ઉસે અન્તર્દૃષ્ટિ કરનેકી વાત તો સુનનેકો નહીં મિલતી ઔર વ્યવહારસે—દાન-દયા-પૂજા યા વ્રતાદિ કરનેસે—કલ્યાણ હોગા, એસી વાદ્ય ક્રિયાકાણ્ડકી દૃષ્ટિકા પોષણ મિલતા હૈ। કુગુરુને ઉસકા સમય લૂટ લિયા!

'ઓહો! વહ મૈં!- એસે આત્માકે દર્શનકે લિયે જીવને કભી સદ્ગ્રા કૌતૂહલ હી નહીં કિયા।'

કોઈ વ્યક્તિ હાથીકા યા અથકા રૂપ બનાકર આયે, વેશપરિવર્તન કરે, તથાપિ દેખનેવાલોંકો કુતૂહલ ઉત્પત્ત હોતા હૈ; પરન્તુ જીવને અપને તૈકાલિક જ્ઞાયક ભગવાનકે દર્શન હેતુ કભી ભી સદ્ગ્રા કુતૂહલ કિયા હી નહીં। કુતૂહલ અર્થાત્ કૌતુક, જિજ્ઞાસા, આશ્ર્ય, મહિમા। અહા! રાગકે પરદેમે યહ ત્રિલોકીનાથ જ્ઞાયક બાદશાહ ક્યા વસ્તુ હૈ? ઉસે પ્રેમપૂર્વક દેખનેકા સદ્ગ્રા કુતૂહલ હી જીવને કભી નહીં કિયા, વર્તમાન પર્યાયમે તૈકાલિક ધ્રુવ ભગવાનકા વિસ્મય હી કભી નહીં આયા!

ચૈતન્ય-ચિન્તામણિ પ્રભુ આત્મા અંતરમે અમૃતકા કૂપ ભરા હૈ। ઉસે શુભભાવ આતે હોયાં, પરન્તુ વહ વિષકુમ્ભ હૈ। જ્ઞાનીકો ભી શુભરાગ આતા તો હૈ, પરન્તુ વહ ઉસકા અવલમ્બન-આશ્ર્ય નહીં લેતા, ઉસે ઉપાદેય નહીં માનતા। ભાઈ! તેરી દૃષ્ટિ અનાદિસે બાહર-ઇસકા કરું, ઉસકા કરું, બદ્ધોંકો સમ્ભાલું, વ્યાપારમે વૃદ્ધિ કરું, દયા-દાનાદિ પુણ્યકાર્ય કરું આદિમે-ભટકતી હૈ, ઉસે બદલ દે; દૃષ્ટિકો અન્તરોમુખ કરકે ચારોં ઓર અતીન્દ્રિય આનન્દસે ભરપૂર-અનન્ત ગુણોંસે પરિપૂર્ણ નિજ જ્ઞાયક પ્રભુમે દૃષ્ટિ લગા। મિશ્રી ચારોં ઓર (સર્વાંગ) મિઠાસસે ભરપૂર હૈ,

उसीप्रकार यह ज्ञायक चारों दिशाओंमें फैला अमृतका सागर है। प्रभु! उसे देखनेका एकबार अंतरसे कुतूहल तो कर!

तेरी मति-श्रुतज्ञानकी पर्याय जो पराङ्मुख है, उसे प्रथम श्रुतज्ञानके बलसे ज्ञानस्वभावी आत्माका दृढ़ निर्णय करके, जहाँ परमात्मस्वरूप प्रभु विराजमान है, वहाँ स्वोन्मुख कर। ऐसा करनेसे तुझे सम्यग्दर्शन और सम्यग्ज्ञान होगा। भाई! पहले तो भवका डर होना चाहिये। भवभीत जीवसे ज्ञानी गुरु कहते हैं : भाई! तेरी वस्तु पुण्य-पापके विकल्पोंसे रहित ज्यों की त्यों भीतर विद्यमान है। एक बार प्रसन्न होकर देख कि-अहा! ऐसी वस्तुको मैंने कभी दृष्टिमें नहीं लिया था। पर्यायके समीप भीतर प्रभु विराज रहा है, वहाँ दृष्टिको-मति-श्रुतकी पर्यायको—ले जा, त्रैकालिक ध्रुवको ध्येय बना दे, तो तुझे आत्माके दर्शन होंगे तथा तुझे विस्मय होगा कि—‘ओहो! यह मैं? ऐसे आत्माके दर्शनहेतु मैंने कभी यथार्थ कुतूहल ही नहीं किया।’

महो मिशनं ई.

‘विभावसे भिन्न मैं ज्ञायक हूँ;’—इस प्रकार स्वभावको पहिचानकर अंतरमें चैतन्य पर दृष्टि दे, उसका ज्ञान कर तथा उसमें लीनता कर, तो निर्विकल्प स्वानुभूति हो। वह सब मार्ग पूज्य गुरुदेवने दरशाया है। गुरुदेवका असीम उपकार है।

—वहिनश्री चम्पावेन.

प्रवचन-९५

दिनांक १५-९-७८

वचनामृत-२४५

‘मैं मुक्त ही हूँ। मुझे कुछ नहीं चाहिये। मैं तो परिपूर्ण द्रव्यको पकड़कर बैठा हूँ’—इस प्रकार जहाँ अंतरमें निर्णय करता है, वहाँ अनन्त विभूति अंशतः प्रगट हो जाती है। २४५.

मैं मुक्त ही हूँ, राग और उसके सम्बन्धमें बंधपना मुझमें है ही नहीं। समयसारकी १४वीं गाथामें कहा है : जो आत्माको अवन्द्रस्पृष्टादि भावोंरूप अर्थात् मुक्तस्वरूप देखता है—अनुभवता है, उसे शुद्धनय जानना। कर्म तो पर वस्तु है, उसके साथ तो जीवको परमार्थतः सम्बन्ध है ही नहीं, परन्तु रागादि विभावोंके साथ भी वास्तवमें सम्बन्ध नहीं है। आत्मा तो रागादिके सम्बन्धरहित अवन्ध वस्तु है। अवन्ध कहो या मुक्त कहो। अहा ! दृष्टिने जब द्रव्यको लक्ष्यमें लिया, तब ‘मैं मुक्त ही हूँ’—ऐसा अनुभव हुआ।

अहा ! महाराष्ट्रमें किसीने एकसाथ बेनके ‘वचनामृत’की चार सौ प्रतियाँ मँगवायी हैं। अपने यहाँ अभी तक बीस लाख पुस्तकें छप चुकी हैं, परन्तु यह पुस्तक तो कोई अलग प्रकारकी है। भाई ! जरा मध्यस्थ होकर पढ़े और विचार करे, तो मूल वस्तु क्या है, वह हाथ लग जाये। भगवान आत्माकी यह बात आजकल कहीं चलती नहीं है; आजकल तो ‘यह करो और वह करो—क्रिया करो और दान दो’—ऐसी बातें चलती हैं। किन्तु भाई ! त्रिलोकनाथ जिनेश्वर परमात्मा कहते हैं कि—वाह्यसे मन्द कषाय और क्रियाकाण्ड कर—करके मर गया, ‘वह साधन बार अनन्त कियो, तदपि कछु हाथ हजु न पर्यो।’ भगवान आत्मा परमार्थ दृष्टिसे दया—दानादि रागका कर्ता तथा हर्ष—शोकका भोक्ता है ही नहीं; वह तो सदा मुक्तस्वरूप ही है। समयसार की ‘आत्मख्याति’ टीकामें (१९८वें कलशमें) आता है न-

ज्ञानी करोति न न वेदयते च कर्म जानाति केवलमयं किल तत्त्वभावम् ।
जानन्यरं करणवेदनयोरभावाच्छुद्धस्वभावनियतः स हि मुक्त एव ॥

ज्ञानी कर्मको करता नहीं है तथा वेदता भी नहीं है, कर्मके स्वभावको वह मात्र जानता

હી હૈ। ઇસ પ્રકાર માત્ર જાનતા હુआ, કરને ઔર ભોગનેકે અભાવકે કારણ શુદ્ધ સ્વભાવમે નિશ્ચિલ એસા વહ, વાસ્તવમે મુક્ત હી હૈ। જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારકે કર્મ હૈન, પરન્તુ વે જડ-પુદ્ગલ હૈન; તેરી વસ્તુમે વે કહાઁ હૈન? જીવમે અજીવ કેસે હોગા? વહ તો ઠીક, પરન્તુ દયા-દાન, પૂજા-ભક્તિ એવં બ્રત-તપાદિકા શુભરાગ ભી જીવકે સ્વરૂપમે કહાઁ હૈ? ભગવાન જ્ઞાયકદેવ તો રાગસે સદા મુક્ત હૈ। અહા! કેસે વૈઠે યહ વાત! શરીર, લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર તથા કુટુંબ ઔર ઉનકી મમતાકા પાપરાગ-વે તો કહીં રહ ગયે; અરે, દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિકા શુભરાગ ભી આત્માકા સ્વરૂપ નહીં હૈ। આત્મ શુભ ઔર અશુભરાગસે મુક્ત હી હૈ; મુક્ત ન હો તો મુક્તિકી પર્યાય આયેગી કહાઁ સે? અહા! ત્રિલોકીનાથ પરમાત્માકી વાળીકા સાર યહ હૈ કિ-આત્મ સદા મુક્ત હી હૈ। યહ રાગ તથા વર્તમાન પર્યાયકી દૃષ્ટિ છુડાકર, દ્રવ્યદૃષ્ટિ-ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક સ્વભાવકી દૃષ્ટિ કરાનેકી વાત હૈ।

પ્રભુ! રાગ તો અનાત્મા હૈ; આત્મા ઉસસે ભિન્ન હી હૈ, ભિન્ન હી રહા હૈ। અરે, પ્રભુ! તુઝે અપને મુક્તસ્વરૂપકી ખવર નહીં હૈ। કર્મ તો સૂક્ષ્મ મિટ્ટી-ધૂલ હૈ, જડ હૈ, ઔર હિંસા-ઝૂઠ-ચોરીકે પાપવિકલ્પ તથા બ્રતાદિકે શુભવિકલ્પ આત્માકે સ્વરૂપમે નહીં હૈન। આત્મતત્ત્વ ઉસસે ભિન્ન હૈ। ભાઈ! મુક્તસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકી ઓરે ઉન્મુખ હોકર એકવાર પ્રસન્ન તો હો, તુઝે કોઈ અનુપમ આનન્દ પ્રગટ હોગા। યહ તો અમી શ્રાવક ઔર મુનિ હોનેસે પૂર્વ સપ્યકૃત્વકી-ધર્મકી પ્રથમ સીઢીકી વાત હૈ।

ભગવાન આત્મા દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે વર્તમાનમે-ઇસી સમય મુક્તસ્વરૂપ હૈ; કર્મસે તથા વિભાવસે ભિન્ન નિર્લિપ વસ્તુ હૈ। એસા ન હો તો પર્યાયમે નિર્લિપતા કહાઁસે આયેગી? જિસ પ્રકાર સ્ફટિકમેં રંગકી ઝાંઈ દિખને પર ભી સ્ફટિક ઉસી કાલ સ્વભાવસે નિર્મલ હૈ; ઉસી પ્રકાર જીવકી પર્યાયમે વિભાવ જ્ઞાત હોને પર ભી જીવ ઉસી સમય સ્વભાવસે નિર્મલ હૈ-નિર્લિપ હૈ। ‘યહ સવ જો શુભાશુભ વિભાવ જ્ઞાત હોતે હૈન, વે જ્ઞેય હૈન; મૈં ઉસસે વિલકુલ પૃથક જ્ઞાયક હું’—એસા જાને-પરિણમન કરે, તો પર્યાયમે પ્રગટ નિર્લિપતા હોતી હૈ। જ્ઞાની જાનતા હૈ કિ-‘મેરા આત્મા, કર્મ એવં વિભાવોકે લેપરહિત, શુદ્ધ ચૈતન્યદેવ હૈ। વહ તો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવસે ચાહે જૈસે ઉદ્યમેં સદા નિર્લિપ-અલિપ હી હૈ।’ મૂલતત્ત્વમેં તો અન્ય કુછ પ્રવિષ્ટ હો હી નહીં સકતા। ફિર ચિન્તા કાહે કી?

‘અહા! મૈં તો મુક્ત હી હું। મુઝે ઔર કુછ નહીં ચાહિયે। શરીર, લક્ષ્મી, સ્ત્રી પરિવાર તો નહીં, કિન્તુ ભીતર પર્યાયમે જો શુભાશુભરાગકી વૃત્તિ ઉઠે, ઉસકી ભી આવશ્યકતા નહીં હૈ, ક્રોકિ વહ મેરી મૂલ વસ્તુ નહીં હૈ।’ આયા કુછ સમજ્ઞમે? એસી વાત લોગોંકો જમના કઠિન લગતી હૈ। ઉન્હેં એસા લગતા હૈ કિ-ભગવાનકા માર્ગ એસા હોગા? અમી તક તો એસા સુનતે થે કિ-કન્દમૂલ નહીં ખાના, રાત્રિ ભોજન નહીં કરના, સામાયિક તથા પ્રાતઃસાયંકાલ

પ્રતિક્રમણ કરના—યહ ધર્મ હૈ। ભાઈ! સદ્ગ્રાહ વાત સુન તો સહી! કરના.....કરના—યહ સવ અજ્ઞાનભાવ હૈ। ‘કરના સો મરના’ હૈ। પરકા તથા વિભાવકા કર્તા હોકર આત્માકે જ્ઞાતા સ્વભાવકો ચૂક ગયા—આત્માકી હત્યા કર દી। મુક્તસ્વરૂપ ભગવાન જ્ઞાયકકો રાગકે કર્તારૂપ માનના, વહ જૈનધર્મ નહીં હૈ; વહ તો મિથ્યા દૃષ્ટિ હૈ। સમયસારકી પન્દ્રહવીં ગાથામેં કહા હૈ ન—આત્માકો અવદ્ધસ્પૃષ્ટસ્વરૂપ અર્થાતું મુક્તસ્વરૂપ અનુભવના, સો જૈનશાસન હૈ—જૈનધર્મ હૈ।

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી પૂજા-ભક્તિકા, સત્ત્રવણકા, દયા-દાનાદિકા શુભવિકલ્પ આતા અવશ્ય હૈ, પરન્તુ જ્ઞાની તથા આત્માર્થી એસા માનતે હોય કિ—મૈં મુક્તસ્વરૂપ હી હું, મુદ્દે યહ શુભભાવાદિ અન્ય કુછ હી નહીં ચાહિયે। મૈં તો પરિપૂર્ણ જ્ઞાયકદ્રવ્યકો ગ્રહણ કરકે વૈઠા હું। અહા! યહ વીતરાગ જિનેશ્વરકા કહા હુઅ માર્ગ હૈ। ભાઈ! જિનેશ્વરકા માર્ગ તૂને કભી સુના નહીં હૈ, વાહરકે ઉત્સાહમેં-રુચિમેં પડકર તૂને આત્માકી હત્યા કર દી; તુદે સ્વયંકી રુચિ-પ્રીતિ નહીં હુઈ। વાહરકી પ્રીતિમેં તેરી વસ્તુ લુટ ગઈ। દુનિયાકી મજદૂરી કર-કરકે મર ગયા। મજદૂર તો આઠ ઘન્ટે કામ કરતે હોય, કિન્તુ ઇસે તો, ભલે હી દો-ચાર કરોડ રૂપયે હોય, ‘યહ કરું ઔર વહ કરું’—ઇસ પ્રકાર દિનભર સંકલ્પ-વિકલ્પોંકી મજદૂરી!

પ્રભુ! તૂ કૌન હૈ? કહાં હૈ? કેસા હૈ? તેરા સત્ત્યસ્વરૂપ ક્યા હૈ?—એસા વિચાર કરકે અન્તર્મુખ હોનેસે તુદે ભાસિત હોગા કિ—‘મૈં મુક્ત હી હું, મુદ્દે કિસીકી આવશ્યકતા નહીં; મૈં તો પરિપૂર્ણ દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરકે વૈઠા હું।’ એસા નિર્ણય જહાં અંતરમેં કરતા હૈ, વહાં અનન્ત વિભૂતિ અંશતઃ પ્રગટ હો જાતી હૈ। સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ હોને પર આત્માકે જિતને અનન્ત ગુણ હોય, ઉન સવકા પર્યાયમેં અંશતઃ વેદન હોતા હૈ। ઓરે રે! અભી તો પર્યાય ક્યા? ઔર દ્રવ્ય ક્યા? યહ શબ્દ ભી સુને ન હોય, સારા જીવન પાપકી મજદૂરીમેં વિતા દિયા હો; ઉસે તો યહ વાત ગ્રીક ઔર લેટિન જૈસી લગેગી ભાઈ! યહ પૈસા, બાંગલા ઔર ફર્નીચર—વહ તેરા વૈભવ નહીં હૈ, વહ તો ધૂલકા ઢેર હૈ; તેરા સદ્ગ્રાહ વૈભવ તો ભીતર આત્મામેં હૈ। ભીતર જ્ઞાયકદ્રવ્યકો બરાબર ગ્રહણ કરકે ઉસકા અનુભવ હોને પર પર્યાયમેં અનન્ત ગુણોંકી અંશતઃ નિર્મલતારૂપ જો અદ્ભુત દશા પ્રગટ હોતી હૈ, વહ સદ્ગ્રાહ વૈભવ હૈ। આત્માનુભૂતિ હોને પર અનન્ત ગુણોંકી જો અંશતઃ નિર્મલ વિભૂતિ પ્રગટ હોતી હૈ, ઉસે શ્રીમદ્દે ‘સર્વગુણાંશ સો સમ્યક્ત્વ’—એસા કહા હૈ।

સમ્યગ્દર્શન અર્થાતું ધર્મકી પ્રથમ સીઢી। ‘મૈં પૂર્ણાનન્દકા નાથ વિભાવસે મુક્ત હી હું, મુદ્દે ઔર કુછ નહીં ચાહિયે’—એસા પરિપૂર્ણ નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા પ્રતીતિમેં આશ્રય કરનેસે, વહ પ્રગટ હોતા હૈ। વહ પ્રગટ હોને પર—નિજ જ્ઞાયકભાવકા અનુભવ હોને પર આત્માકે જો અનન્ત ગુણ હોય, વે સવ વર્તમાન પર્યાયમેં અંશતઃ પ્રગટ હો જાતે હોયાં। અહા! યહ કિસ પ્રકારકી ભાષા? લોગોંકો ગ્રીક ઔર લેટિન જૈસી કઠિન લગેગી। ભાઈ! વીતરાગકા માર્ગ કોઈ ભિન્ન

है। सम्प्रदायमें आज तक यह बात नहीं चलती। वहाँ तो 'यह करो और वह करो; व्रत पालो और तप करो'—ऐसी बाह्य क्रियाकाण्डकी बातें चलती हैं, किन्तु भाई! वे तो मिथ्यात्वके पोषणकी बातें हैं।

भाई! परका कौन कर सकता है? यहाँ तो कहते हैं कि—रागसे भी मुक्त, ऐसे निज चैतन्य द्रव्यका अनुभव होने पर, आँखमें खटकनेवाले कणकी भाँति, शुभरागका अंश भी खटकता है। मन्दिर बनवाना, प्रतिष्ठा करवाना—यह भाव शुभराग है; धर्म नहीं है। सम्प्रदायमें तो—देव-शास्त्र—गुरुको मानो, जाओ, तुम्हें हो गया सम्यक्त्व! व्रत ले लो, हो गया धर्म। भाई! यह तो धूलमें भी धर्म नहीं है। ऐसा करने जायेगा, तो भटक मरेगा। अंतरमें अमृतका सागर भगवान ज्ञायकदेव जो कि निज विश्रामस्थान है, वहाँ दृष्टि कर। उस पूर्णानन्दमूर्ति, अबद्ध एवं मुक्त—ऐसे निज भगवान आत्माका सम्यक्दर्शन होने पर, आत्मामें संख्यासे जितने गुण हैं, उन सबका पर्यायमें अंशतः वेदन आता है; उसे 'सर्वगुणांश सो सम्यक्त्व' कहा जाता है।

अहा! यह तो कोई भिन्न मार्ग है। तीन लोकके नाथ वीतराग परमात्मा महाविदेहक्षेत्रमें इन्द्रों और नरेन्द्रोंके समक्ष वर्तमानमें यह बात कह रहे हैं। आया कुछ समझमें? 'मैं परिपूर्ण ज्ञायक द्रव्य हूँ'—ऐसा जहाँ अंतरसे निर्णय करता है, वहाँ अनन्त वैभव अंशतः वेदनमें प्रगट हो जाता है।

*Heno ** विदानं द.

वचनामृत—२४६

आयुधशालामें चक्ररत्न प्रगट हुआ हो, फिर चक्रवर्ती आरामसे बैठा नहीं रहता; छह खण्डको साधने जाता है, उसी प्रकार यह चैतन्यचक्रवर्ती जागृत हुआ, सम्पदर्शनरूपी चक्ररत्न प्राप्त हुआ; अब तो अग्रमत्त भावसे केवलज्ञान ही लेगा। २४६.

'आयुधशालामें चक्ररत्न प्रगट हुआ हो, फिर चक्रवर्ती आरामसे बैठा नहीं रहता; छह खण्डको साधने जाता है।'

जिसकी आयुधशालामें चक्ररत्न उत्पन्न हो, वह चक्रवर्ती सम्राट होता है। श्री—शान्तिनाथ, कुन्थुनाथ और अरहनाथ—ये तीन, तीर्थकर, चक्रवर्ती तथा कामदेव—ऐसी तीन

પદવીકે ધારક થે। ચક્રરલ આયુધશાલામેં પ્રગટ હોનેકે પશ્ચાત् વહ ચક્રવર્તી આગમસે બૈઠા નહીં રહતા, છહ ખણ્ડ પર વિજય પ્રાપ્ત કરનેકો નિકલ પડ્યા હૈ। ચક્રરલકી એક હજાર દેવ સેવા કરતે હૈને-રક્ષા કરતે હૈને। ભરત ચક્રવર્તીકો એક સાથ તીન શુભ સમાચાર મિલે: (૧) પિતાશ્રી ઋપભદેવ ભગવાનકો કેવલજ્ઞાનકી પ્રાપ્તિ હુઈ, (૨) આયુધશાલામેં ચક્રરલ પ્રગટ હુઆ, ઔર (૩) જ્યેષ્ઠ પુત્રકા જન્મ હુઆ। સર્વ પ્રથમ મહારાજ ભરત કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત શ્રી— ઋપભદેવ ભગવાનકી વન્દના કરને જાતે હૈને। શ્રીશાન્તિનાથ, શ્રીકુન્થનાથ ઔર શ્રીઅરહનાથ ભગવાન આત્મજ્ઞાની થે; મતિ, શ્રુત એવં અવધિ—તીન જ્ઞાન સાથ લેકર માતાકે ગર્ભમં આયે થે; ઉન્હેં રાગસે ભિન્ન નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વકા અનુભવ વર્તતા થા, તથાપિ છહ ખણ્ડ સાધનેકા રાગ આતા હૈ। ચક્રવર્તીકો ચક્રરલ દેખકર છહ ખણ્ડ જીતનેકે ભાવ આતે હૈને ઔર ઉન પર વિજય પ્રાપ્ત કરનેકે લિયે નિકલ પડ્યે હૈને। યહ તો દ્રાઘાન્ત હુઆ, અબ સિદ્ધાન્ત કહતે હૈને।

‘ઉસી પ્રકાર યહ ચૈતન્યચક્રવર્તી જાગૃત હુઆ, સમ્યગ્દર્શનરૂપી ચક્રરલ પ્રાપ્ત હુઆ; અબ તો અગ્રમત્ત ભાવસે કેવલજ્ઞાન હી લેગા।’

જિસે પરસે તથા રાગાદિ વિભાવસે ભિન્ન નિજ જ્ઞાયક પ્રભુકા ભેદજ્ઞાન હુઆ, નિજ ભગવાન આત્માકા સમ્યગ્દર્શન હુઆ, અંતરસે ચૈતન્યચક્રવર્તી જાગૃત હુઆ; વહ અબ આગે બઢ્યકર સ્વરૂપમેં નિર્વિકલ્પ સ્થિરતા બઢાકર કેવલજ્ઞાન હી લેગા ન? જીવોંસે અભી ભગવાન કહો તો ભડ્ક ઉઠતે હૈને કિ—‘અરે! હમ ભગવાન?’ ભાઈ, સુનો તો સહી। તુમ્હારી વસ્તુ—આત્મા અંતરમેં શક્તિસે તો ભગવાનસ્વરૂપ હી હૈ, પરન્તુ તુમ્હેં ઉસકી ખવર નહીં હૈ; દેહાધ્યાસ ઔર પર્યાયવુદ્ધિકે કારણ તુમને ઉસે પરદેમે ડાલ દિયા હૈ। જહાં રાગ ઔર વિચાર આદિકી પર્યાય હૈ વહીં ત્રૈકાલિક ધ્યુવ આત્મતત્ત્વ ભીતર ભગવાન સ્વરૂપમેં વિરાજ રહા હૈ। અરે રે! યહ બાત કેસે બૈઠે? કિસ ગજ સે નાપે? પરીક્ષા કરનેકા સદ્ગ્યા ગજ હી નહીં મિલતા, તો ક્યા કરેં?

જિસ પ્રકાર ચક્રવર્તીકો ચક્રરલ ઉત્પન્ન હોને પર, ફિર વહ આગમસે નહીં બૈઠા રહતા; છહ ખણ્ડ સાધનેકે લિયે જાતા હૈ; ઉસી પ્રકાર જિસે સમ્યગ્દર્શનરૂપી ચક્રરલ પ્રાપ્ત હુઆ, ‘મૈં પૂર્ણાનિન્દ એવં મુક્તસ્વરૂપ જ્ઞાયક આત્મા હું’—એસા સદ્ગ્યા નિર્ણય, દૃષ્ટિ ઔર અનુભવ હુઆ, વહ અબ આગે બઢ્યકર સ્વરૂપમેં લીનતા બઢાકર, અંતરમેં મુનિપના પ્રગટ કરકે અપ્રમત્તભાવસે કેવલજ્ઞાન હી લેગા।

પ્રશ્ન:—એસી બાત હૈ! પરન્તુ ઇસમેં કરના ક્યા આયા?

ઉત્તર:—ભાઈ! યહ જો કહા જા રહા હૈ, વહી તો કરના હૈ; સર્વપ્રથમ સદ્ગ્યા સમજી કરના હૈ। ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્માકે બતલાયે હુએ અંતર જ્ઞાયકતત્ત્વકો, જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોંકે દૈદીયમાન પિણ્ડકો જિસને સમ્યગ્દર્શન દ્વારા ગ્રહણ કર લિયા હૈ, ધર્મકા પ્રારમ્ભ

जिसके हो गया है; वह अब स्वरूपरमणतामें आगे बढ़कर अप्रमत्तभावसे पूर्ण परमात्मपद प्रगट करेगा, कैवलज्ञान प्राप्त करेगा ही।

यह वात लोगोंको सूक्ष्म लगती है, परन्तु भाई! प्रथम तो शास्त्रकी भाषाका थोड़ा-बहुत अभ्यास होना चाहिये। द्रव्य क्या? गुण क्या? पर्याय क्या? विकार क्या और स्वभाव क्या? नवतत्त्वोंका स्वरूप आदिका थोड़ा-बहुत अभ्यास होना चाहिये। अभी तो ‘आत्मा स्वभावसे अवद्ध है, मुक्त है’, यह वात आये, वहाँ भड़कता है—यह किस देशकी भाषा है? क्या जैनधर्म ऐसा होगा? जैनधर्मिं तो सामायिक, प्रोपथोपवास और प्रतिक्रमणादि करना, कन्दमूल नहीं खाना, छह-पर्वी ब्रह्मचर्य पालना, चउविहार करना—ऐसा सुना है। भाई! यह सब तो रागकी क्रिया है और राग वह संसारकी वृद्धिका कारण है। रागसे भिन्न अंतरमें पूर्णानन्द प्रभु भगवान आत्माकी यथार्थ दृष्टि, ज्ञान और अनुभव प्रगट होना वह वीतराग कथित सद्या जैनधर्म है। अरेरे! वर्तमानमें तो लोगोंने जिनेथरके वीतरागमार्गका लोप कर दिया है और अपनी मतिकल्पना अनुसार मान बैठे हैं कि—हम जैन हैं। धूल भी जैन नहीं हैं; जैन किसे कहा जाता है, उसकी उन्हें खबर नहीं है। यहाँ तो कहते हैं कि जिसे निज ज्ञायक भगवानका सद्या दर्शन हुआ—भेदज्ञान हुआ, आत्मानुभूति हुई वह सद्या जैन है और वह आगे स्वरूपस्थिरतामें वृद्धि करके पूर्ण परमात्मपदको प्राप्त करेगा ही।

*
२४८ भिन्नानं।

वचनामृत-२४७

आत्मसाक्षात्कार ही अपूर्व दर्शन है। अनन्तकालमें न हुआ हो ऐसा, चैतन्यतत्त्वमें जाकर जो दिव्य दर्शन हुआ, वही अलौकिक दर्शन है। सिद्धदशा तककी सर्व लक्ष्याँ शुद्धात्मानुभूतिमें जाकर मिलती हैं। २४७.

‘आत्मसाक्षात्कार ही अपूर्व दर्शन है।’

जिनेन्द्रभगवानके दर्शन, गुरुके दर्शन, ये सब तो शुभभाव हैं, पुण्यवन्धका कारण है; धर्म नहीं है। शुद्ध चैतन्यघन भगवान आत्माका वर्तमान पर्यायमें साक्षात्कार होना ही अपूर्व है। जीवने आत्मदर्शन पूर्वकालमें कभी नहीं किया, इसलिये वह अपूर्व है। वैसे अन्य सब-शास्त्र पठन, दया-दान तथा ब्रत-पूजा-भक्ति आदि अनन्तवार किया है; वह कुछ अपूर्व नहीं हैं। धर्म नहीं है; रागसे भिन्न और पूर्णानन्दस्वरूप ऐसे निज ज्ञायक प्रभुका सम्यक् श्रद्धासहित

अनुभव होना—आत्मसाक्षात्कार होना, वही अपूर्व दर्शन है, धर्मका प्रथम सोपान है।

‘अनन्त कालमें न हुआ हो ऐसा, चैतन्यतत्त्वमें जाकर जो दिव्य दर्शन हुआ, वही अलौकिक दर्शन है।’

ऐसे तो भगवानके दर्शन अनन्तवार किये, तीनलोकके नाथ साक्षात् तीर्थकर भगवानके समवसरणमें भी अनन्तवार हो आया। जहाँ तीर्थकर भगवान सदा विद्यमान होते हैं, उस महाविदेहक्षेत्रमें अनन्तवार जन्म ले चुका है, परन्तु उससे क्या? तीर्थकर भगवानके दर्शनका भाव यह तो शुभाशुभ है; धर्म नहीं है। जिनेन्द्रदेवके, सरस्वती जिनवाणी-शास्त्रके तथा ज्ञानी गुरुके दर्शनोंके शुभभाव किये, उसमें आत्माका क्या हुआ? वह कहीं आत्मदर्शन नहीं है; अंतरमें ज्ञायकतत्त्वकी गहराइमें जाकर शुद्धात्मानुभूतिसहित दिव्यदर्शन होना, वही अलौकिक आत्मदर्शन है।

‘सिद्धदशा तककी सर्व लब्धियाँ शुद्धात्मानुभूतिमें जाकर मिलती हैं।’

सिद्धदशा तककी सर्व लब्धियाँ अर्थात् क्या? कि उसे शुद्धात्मसाक्षात्कार हुआ है, रागसे भिन्न निज ज्ञायकके अपूर्व तथा अलौकिक दर्शन हुए हैं; उसको फिर मुनिपना, शुद्धिकी गुणश्रेणी, केवलज्ञान, केवलदर्शन, अनन्तसुख, अनन्तवीर्य, क्षायिक दान-लाभ-भोग-उपभोग-वीर्य, पूर्ण सिद्धदशा आदि समस्त लब्धियाँ शुद्धात्मानुभूतिमें जाकर मिलती हैं।

त्रिकाल मुक्तस्वरूप भगवान शुद्ध आत्माकी अनुभूतिमें सिद्धदशा तककी सर्व निर्मल पर्यायोंका समावेश हो जाता है; शुद्ध आत्माका अनुभव करते-करते सिद्धपद हो जाता है। सिद्धदशा तककी सर्व लब्धियाँ शुद्धात्माके अनुभवसे होंगी या रागसे होंगी?—यहाँ तो ऐसा कहते हैं कि आत्मदर्शनसे लेकर सिद्धदशा तककी सर्व लब्धियाँ आत्मदर्शनमें जाकर मिलती हैं।

*

वचनामृत-२४८

विश्वका अद्वित तत्त्व तू ही है। उसके अन्दर जाने पर, तेरे अनन्त गुणोंका बगीचा खिल उठेगा। वहीं ज्ञान मिलेगा, वहीं आनन्द मिलेगा; वहीं विहार कर। अनन्त कालका विश्राम वहीं है। २४८.

‘વિશ્કા અદ્ભુત તત્ત્વ તૂ હી હૈ।’

એક સમયકી પર્યાયસે ભી દૂર, એસા ઇસ વિશ્કા જો અદ્ભુત ત્રૈકાલિક જ્ઞાયક તત્ત્વ, વહ તૂ હી હૈ। અહા! ‘વચનામૃત’ની ભાષા કિતની સરળ ઔર સાદી હૈ? આજ મહારાષ્ટ્રસે એક દિગમ્બર મુનિકા પત્ર આયા હૈ। વે લિખતે હૈને કિ—‘વહિનશ્રીને વચનામૃત’ની ચાર સૌ પુસ્તકેં ભિજવાઓ। અહા! યહ પુસ્તક તો દિગમ્બર મુનિયોંકે ભી પઢને યોગ્ય હૈ; પઢેં તો ઉન્હેં ભી ખવર પડે કે સદ્ગી મુનિદશા કિસે કહતે હૈને। આજકલ તો સબ સમ્પ્રદાય બનાકર બૈઠે હૈને। ભાઈ! સત્ય કભી સુના નહીં હૈ ન? ઇસલિયે યહ બાત કઠિન લગતી હૈ।

અતીન્દ્રિય આનન્દામૃતકા સાગર એસા ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા હી સંસારમે અદ્ભુત એવું ઉત્તમ તત્ત્વ હૈ। અરે રે! અજ્ઞાનીકા ગજ હી જહું સદ્ગી ન હો, વહું સદ્ગી માપ કેસે આયેગા? પિતા પચાસ હાથ કપડા ખરીદકર લાયા થા। આઠ વર્ષકા પુત્ર અપને હાથસે નાપકર કહને લગા કી—પિતાજી! યહ કપડા પચાસ નહીં, સૌ હાથ હૈ। પિતાને કહા—વેટા! નાપનેમેં તેરા હાથ કામ નહીં આયેગા। વૈસે હી અજ્ઞાની જીવ અપની મતિ-કલ્પનાસે આત્માકા તથા ધર્મકા માપ કરતા હૈ, પરન્તુ ઉસસે સદ્ગી માપ નહીં આ સકતા। દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજા, બ્રત ઔર તપાદિ શુભરાગકો આત્મા-ધર્મ માનના અથવા તો વહ સબ કરતે-કરતે ભગવાન આત્માકી પ્રાપ્તિ હોણી એસા માનના, વહ ઝૂઠે ગજકા નાપ હૈ।

‘ઉસકે અન્દર જાને પર તેરે અનન્ત ગુણોંકા વગીચા ખિલ ઉઠેગા।’

પ્રમુખ! વિશ્કા અદ્ભુત તત્ત્વ તૂ હી હૈ, તુઝુમેં સહજજ્ઞાન, સહજદર્શન ઔર સહજ આનન્દાદિ અનન્તાનન્ત ગુણ વિદ્યમાન હૈને। જૈસે લાખ પંખુરિયોંકા કમલ ખિલ ઉઠતા હૈ, વૈસે હી નિજ ભગવાન આત્માકે સમીપ જાનેસે—ભીતર જ્ઞાયકને તલમેં ગહરે ઉત્તરનેસે તેરા અનન્ત ગુણોંકા વગીચા પર્યાયમેં ખિલ ઉઠેગા। આત્માકે અનન્ત ગુણોંકી પર્યાય અંશતઃ વિકસિત હોના ઉસે ‘સર્વગુણાંશ સો સમ્પ્રક્ત્વ’ કહતે હૈને ઔર વહી ધર્મકા પ્રથમ સોપાન હૈ।

‘વહીં જ્ઞાન મિલેગા, વહીં આનન્દ મિલેગા; વહીં વિહાર કર।’

શાસ્ત્રમેં ઢુંઢને જાયે, પરન્તુ વહું જ્ઞાન કહું હૈ? જ્ઞાન તો અંતરમેં નિજાતમેં હૈ। જહું જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા હૈ, વહીં તુઝે આનન્દ પ્રાપ્ત હોણા। સ્ત્રી, પુત્રાદિ પરિવાર ઔર પૈસેમેં-ધૂલમેં જો આનન્દ માના હૈ, મજા માના હૈ; વહ માન્યતા મિથ્યા હૈ, પ્રમ હૈ। સદ્ગી આનન્દ તો અંતરમેં જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામેં હૈ। જૈસે અપની નાભિમેં કસ્તૂરી હૈ, ઉસકી કસ્તૂરી-મૃગકો ખવર નહીં હૈ; વૈસે હી અપને ભગવાન આત્મામેં ભરપૂર આનન્દ હૈ, ઉસકી અજ્ઞાની જીવોંકો ખવર નહીં હૈ। અહા! આત્માકે ભીતર જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોંકા ઉદ્ઘાન હૈ—યહ

बात कैसे बैठे ? भाई ! अंतरमें जा, अंतरमें दृष्टि कर, तो वह उद्यान नन्दनवनकी भाँति खिल उठेगा, वहीं ज्ञान और वहीं आनन्द मिलेगा; इसलिये वहीं विहार कर।

भीतर ज्ञायक आत्मामें ही विहार कर, वहीं गति कर, वहीं विचरण कर। समयसारकी ४९२वीं गाथामें आता है न!—

तूं स्थाप निजको मोक्षपथमें, ध्या, अनुभव तूं ज्ञे।
उसमें हि नित्य विहार कर, न विहार कर परद्रव्यमें।।

अतीन्द्रिय पूर्णानन्दका नाथ, अनन्त गुणोंका सागर-ऐसा तेरा भगवान आत्मा भीतर विराजमान है, वहाँ जा न ! शरीर, स्त्री, पुत्र, पैसादिमें बाहर कहाँ ज्ञान और आनन्द है ? ज्ञान और आनन्द जहाँ भरपूर है, वहाँ भीतर विहार कर न ! अंतरमें ही तुझे ज्ञान और आनन्दकी प्राप्ति होगी ।

‘अनन्त कालका विश्राम वहीं है।’

भाई ! चौरासी लाख योनियोंके अवतारमें अनादिकालीन परिभ्रमणकी थकान उतारना हो तो नित्यस्थायी विश्रामस्थान वहीं है—तेरा अद्भुत तत्त्व ही है। जैसे कोई बहुत चल-चलकर थक गया हो, वह फिर ‘हे भगवान.....’ कहकर खाट पर लेट जाता है; उसी प्रकार चौरासीके जन्म-मरणके फेरोंमें प्रभु ! तू थक गया है न ? वह थकान उतारनेका स्थान तो अंतरमें ज्ञान और आनन्दादि अनन्त गुणस्वरूप भगवान आत्मा है, वहाँ विश्राम कर; वहाँ दृष्टि करके स्थिर होना—स्वरूपरमणता करना ही विश्राम है।

*

वचनामृत-२४९

तूं अंतरमें गहरे—गहरे उतर जा, तुझे निज परमात्माके दर्शन होंगे। वहाँसे बाहर आना तुझे सुहायेगा ही नहीं। २४९.

‘तूं अंतरमें गहरे—गहरे उतर जा, तुझे निज परमात्माके दर्शन होंगे।’

जहाँ पर्यायकी अपेक्षासे ऊपरी सतह पर यह शुभाशुभ राग दिखायी देता है, वहीं अंतरमें गहरे—गहरे आनन्दसागर प्रभु चैतन्य विराजता है। उस ऊपरी राग और पर्यायका लक्ष्य छोड़ और भीतर ध्रुव ज्ञायकतत्त्वमें गहरे उतर जा, तो तुझे निज चिदानन्दमय प्रभुके दर्शन होंगे। जिसप्रकार भोंहरेमें गहरे उतरने पर, वहीं विराजमान जिनप्रतिमाके दर्शन होते हैं; उसी

પ્રકાર વર્તમાન પર્યાયકો ઊપરી વિભાવોસે વિમુહ્વ કરકે ભીતર ધ્રુવ જ્ઞાયકકી ગહરાઈમેં લે જા, વહીં તુઝે અપને પરમાત્મસ્વરૂપ ભગવાનકે કોઈ અનુપમ દર્શન હોંગે।

અહા! કેસે હોંગે વહ દર્શન? લોગ તો પ્રાતઃકાલ મન્દિર જાતે હૈનું ઔર માનતે હૈનું કી હો ગયે ભગવાનકે દર્શન; કિન્તુ ભાઈ! વહીં વાહ્યમેં તેરા આત્મા હૈ? ભીતર જહીં આત્મા વિરાજતા હૈ, વહીં તેરી દૃષ્ટિ કાર્ય નહીં કરતી। પરકા તથા પર્યાયકા લક્ષ્ય છોડકર ભીતર ગહરાઈમેં ગયે વિના, નિજ જ્ઞાયક પરમાત્માકે દિવ્યદર્શન નહીં હોંગે।

મેદજ્ઞાનકે નિર્મલ અભ્યાસ દ્વારા વિભાવસે પૃથ્ક હોકર અંતરમે જ્ઞાયકમે—ગહરે ઉત્તર જા। અંતરમે જો જ્ઞાયક વસ્તુ હૈ, વહ કિસી વાહ્ય લક્ષ્યસે નહીં, કિન્તુ અંતરકે ધ્યાનસે પ્રાપ્ત હો, એસી હૈ। ભીતર ધ્રુવ જ્ઞાયકમેં એકાગ્રતા હો, તો ઉસ ધ્યાનકાલમેં નિજ પરમાત્માકે દર્શન હોંગે। અહા! યહ વાત જીવકો કઠિન લગે, પરન્તુ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરનેકી યહી રીતિ હૈ।

‘વહીંસે બાહર આના તુઝે સુહાયગા હી નહીં’

ક્યા કહતે હૈનું? કિ—અંતરમે અતીન્દ્રિય આનન્દકન્દ, જ્ઞાનાદિ ગુણોંકા ભણ્ડાર, અનન્ત શક્તિયોંકા સંગ્રહાલય—એસા જો ભગવાન આત્મા વિરાજતા હૈ, ઉસમે ગહરે ઉત્તર જા, તો તુઝે વહીંસે બાહર નિકલના અચ્છા લગેગા હી નહીં। અરે! જિસકા અભી એક બીડીકે વિના નહીં ચલતા, પાવ—ડેઢ પાવ ચાય પિયે, તવ મુશ્કિલસે વ્યાખ્યાન સુનનેમેં દિમાગ ઠીક રહતા હૈ, ઉસે યહ પરસે ઔર રાગસે ભિન્ન પરમાત્માકી વાત કિસ પ્રકાર વૈઠેગી? યહીં તો કહતે હૈનું કિ—આનન્દસાગર નિજ જ્ઞાયક પ્રભુ અંતર અનુભવમેં આને પર, વહીંસે બાહર આના નહીં સુહાયેગા—રૂચેગા નહીં। અહા! એસી વહ કોઈ અનુભૂત વસ્તુ—પરમાનન્દકા ધામ ભીતર સદા વિદ્યમાન હૈ। પરમાનન્દસ્વરૂપ પ્રભુકે દર્શન અંતરમેં હોને પર, ઉસકા વેદન હોને પર વહીંસે બાહર નિકલના દુઃખમય લગેગા। દયા—દાન ઔર બ્રત—તપકે વિકલ્પ આયેંગે, પરન્તુ વે તુઝે દુઃખમય લગેંગે। ભીતર સ્વરૂપમેં જાનેસે તુઝે આનન્દ હોગા ઔર વહીંસે બાહર આના તુઝે સુહાયેગા હી નહીં।

*

અપનેકો તો યહ ભાવી તીર્થકર ભગવાન મિલ ગયે; વર્તમાન ભગવાનકી ભાઁતિ હી ઉનકી વાળીકે શ્રવણકા સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત હુआ। ગુરુદેવને વર્ષો તક વાળી બરસાયી, ઉસકે શ્રવણ જૈસા સૌભાગ્ય કૌન સા?

—વહિનશ્રી ચપ્પાબેન

प्रवचन-१६

दिनांक २९-९-७८

वचनामृत-२५०

मुनियोंको अंतरमें पग-पग पर—पुरुषार्थकी पर्याय-पर्यायमें—पवित्रता झरती है। २५०.

इस बोलमें मुनिराजकी पवित्रताके सम्बन्धमें बात कही है। आता है न!—मुनिराजको तो निरन्तर आनन्द झरता प्रचुर स्वसंवेदन होता है। सच्चे मुनिको—भावलिंगी मुनिराजको—अंतरमें पग-पग पर अर्थात् स्वसम्मुखताके पुरुषार्थकी प्रत्येक पर्यायमें पवित्रता—शुद्धिकी वृद्धि झरती है। जिनके अंतरमें चारित्रसहित आत्माके ध्यानकी दशा प्रगट हुई है, अंतरमें जाने पर जिन्हें आनन्दधाम ज्ञायकके उग्र अवलम्बनके बलसे प्रचुर स्वसंवेदन प्रगट हुआ है, जिनके ध्रुव चैतन्यका उग्र आश्रय करनेसे चारित्रदशामें निरन्तर शुद्धि बढ़ती जाती है—ऐसे मुनिराजको तो अंतरमें पुरुषार्थकी प्रत्येक पर्यायमें पवित्रता झरती है—आनन्द झरता है।

अहा! ज्ञायक आत्मद्रव्यके तलमें गहरे उत्तरनेसे सम्पर्कदर्शन प्रगट हुआ, फिर भीतर उग्र आश्रय करनेसे जो चारित्रदशा प्रगट हुई, उसमें जो शुद्धि है, वह स्वसम्मुखताके पुरुषार्थसे प्रत्येक पर्यायमें बढ़ती रहती है। अहा! ऐसी दशाको मुनिपना कहा जाता है और जो भीतर ध्रुव ज्ञायकके तलमें जाकर स्वभावका निधान खोले—तलमेंसे पातालका पानी लाये, उसे सम्पर्कदर्शन कहा जाता है। जिस प्रकार कोई गहरे कुएँमें कूदकर, नीचे तलमें जाकर थाँह-रेत ले आता है, उसी प्रकार प्रभु! भीतर आनन्दका पाताल कुआँ है, उसके तलमें जाकर आनन्द झरती निर्मल पर्यायको बाहर ला न!

भाई! तू अंतरमें गहरे उत्तर जा, तुझे बाहर निकलना अच्छा नहीं लगेगा। यहाँ तो मुनिदशाकी बात है। मुनिराजको तो अंतरमें निरन्तर आनन्दकी धारा बहती है, पवित्रता झरती है, महाव्रतादि रागका विकल्प आता है; परन्तु वह शुभभाव तो ऊपर-ऊपर सतह पर तैरता है तथा स्वभावसे विपरीतरूप वेदनमें आता है; उनके तो ध्रुव ज्ञायकतत्त्व ही मुख्य रहता है, इसलिये उसीके आश्रयसे अंतरमें प्रत्येक पर्यायमें पवित्रता बढ़ती ही जाती है।

*

વચનામૃત-૨૫૧

દ્રવ્ય ઉસે કહતે હૈનું, જિસકે કાર્યકે લિયે દૂસરે સાધનોંકી રાહ ન દેખના પડે। ૨૫૧.

અહા ! વહિનને ડેઢ પંક્તિકે ઇસ વોલમેં મહા—સિદ્ધાન્ત કહ દિયા હૈ। દ્રવ્ય અર્થાત્ પૂર્ણ જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા ઉસે કહા જાતા હૈ કિ જિસકે સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રાદિ કાર્યકે લિયે, નિર્મલ સાધક ઔર સાધ્યદશા પ્રગટ કરનેકે લિયે, અન્ય સાધનોંકી રાહ નહીં દેખના પડે। રાગકી મન્દતા ઔર બાદ્યમેં દેવ—શાસ્ત્ર—ગુરુ તથા શરીરકા દૃઢ સંહનનાદિ અન્ય સાધનોંસે આત્મકલ્યાણ હોગા—એસી વહાઁ (દ્રવ્યસ્વભાવકો) આવશ્યકતા નહીં હૈ।

અહા ! ચૈતચ્યકા વત્ત્રવિષ્વ ભગવાન આત્મા—અંતરમેં પૂર્ણ સામર્થ્યસે પરિપૂર્ણ વિદ્યમાન હૈ ન ! ઉસે અપને કાર્ય હેતુ અન્ય કિન્હીં સાધનોંકી રાહ ક્યોં દેખના પડે ? ભાઈ ! તેરે હિતકી યહ બાત અતિ સૂક્ષ્મ હૈ; ઇસે સમજે વિના દૂસરા સવ કરકે યોં હી મરતા રહા।

નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યકી દૃષ્ટિ હોના, વહ ધર્મકા પ્રારમ્ભ હૈ; ધર્મકી પહલી ઇકાઈ હૈ। વહ દ્રવ્ય કિસે કહતે હૈનું ?—કિ જિસકે ધર્મરૂપ કાર્યકે લિયે પર સાધનોંકી પ્રતીક્ષા નહીં કરના પડે। બાદ્યમેં ઇતની નિવૃત્તિ હો, ખાને—પીનેકી સુવિધા હો, પુસ્તકેં આદિ સાધન હોં, તથી આત્માકા કાર્ય હો—એસા નહીં હૈ। અરે રે ! યહ બાત ઉસને અંતરંગ રુચિપૂર્વક કખી સુની નહીં હૈ ઔર અનાદિસે ચૌરાસીકે અવતાર—પ્રવાહમેં બહકર મરતા રહા। સારા દિન પાપ, પાપ ઔર પાપ—પાપકી ગઠરી; ધર્મ તો હૈ નહીં, કિન્તુ અચ્છા પુણ્ય ભી નહીં હૈ। મનુષ્ય હુઅ તો દિનભર કમાના, સ્ત્રી—પુત્રાદિકા પાલન—પોષણ કરના—એસે પાપ કાર્યોમિં ઉસે કિંચિત્ અવકાશ નહીં મિલતા। યદિ થોડા સમય નિકાલકર દો—ચાર ઘન્ટે સત્સમાગમ કરે, શ્રવણ—મનન કરે તો ઉસે ઉસ શુભભાવમેં પુણ્ય હી હોગા, ધર્મ નહીં। અહા ! ધર્મકે લિયે અર્થાત્ આત્મદ્રવ્યકી નિર્મલ સાધના હેતુ, પર દ્રવ્યકે સાધનોંકી રાહ નહીં દેખની પડેતી।

ભગવાન કહતે હૈ—પ્રભુ ! તૂ શક્તિરૂપસે પરમાત્મા હૈ; તુઝે પરમાત્મસ્વરૂપકી પર્યાય પ્રગટ કરને હેતુ અન્ય દ્રવ્યોંકી—દેવ—શાસ્ત્ર—ગુરુ મિલેં તથી કાર્ય હો—એસી રાહ નહીં દેખના પડેતી। અખણ્ડ સ્વતન્ત્રતાસે શોભાયમાનપના જિસકા સ્વરૂપ હૈ, એસી અનુદુત પ્રભુત્વશક્તિસે પરિપૂર્ણ તૂ ભગવાન હૈ, વસ્તુ હૈ, દ્રવ્ય હૈ કિ જિસકી નિર્મલ પર્યાયરૂપ કાર્યકે લિયે અન્ય દ્રવ્યોંકી, અન્ય તત્ત્વોંકી અથવા અન્ય સાધનોંકી આવશ્યકતા નહીં હોતી। અહા ! એસી બાત હૈ। આતા હૈ કુછ સમજ્ઞમે ? ભાઈ ! પહલે શ્રદ્ધામેં નિર્ણય તો કર કિ ‘માર્ગ તો યહ હૈ।’

જહાઁ તીનલોકકે નાથ શ્રી તીર્થકર ભગવાન સદા વિરાજતે હૈનું, ઉસ વિદેહક્ષેત્રમે ઇસ જીવને

અનન્તબાર જન્મ ધારણ કિયા હૈ, અનન્તબાર સમવસરણમે હો આયા; પરન્તુ ભાઈ! અંતર આત્મપ્રાપ્તિકે કાયમિં વે બાદ્ય નિમિત્ત ક્યા કર સકતે હોય? અન્તરંગ કાયકિ લિયે બાદ્ય સાધનોંકી પ્રતીક્ષા નહીં કરના પડીતી। અંતરમે આત્મવસ્તુ જો કી સ્વયં હી કારણ-અપેક્ષાસે પરમાત્મા હૈ, ઉસીમેંસે કાર્ય-અપેક્ષાકી પરમાત્મદશા પ્રગટ હોતી હૈ। અંતરમે વસ્તુ હૈ, ઉસકા અન્તર્મુખ હોકર સ્વીકાર કરનેસે, ઉસ નિર્મલ પર્યાયરૂપ કાયકિ લિયે કિન્હીં બાદ્ય કારણોંકી આવશ્યકતા નહીં હોતી। અહા! યહ બાત કઠિન લગતી હૈ; કિન્તુ ભાઈ! વીતરાગતાકા કહા હુઆ માર્ગ તો યહી હૈ।

પ્રશ્ન:—પેટમેં પિલ્લે બોલતે હોં-ભૂખા હો, વહ કિસ પ્રકાર ધર્મ કરેગા? ઇસલિયે પહેલે રોટી કેસે મિલે, ઉસકા ઉપદેશ દેના ચાહિયે।

ઉત્તર:—ભાઈ! ક્યા રોટી આદિ બાદ્ય વસ્તુઓંસે ધર્મ હોતા હૈ? રોટી મિલ જાયે તો ફિર કહોગે કી વહ પચનેકે બાદ ધર્મ કરુંગા; તો પચ જાને પર ફિર ભૂખ લગેગી, તવ કહોગે કી ફિરસે રોટી મિલે, તવ ધર્મ કરુંગા,—ઇસ પ્રકાર રોટીકી માઁગકા ચક્ર ચલતા હી રહેગા; તો તવ તક જીવકો ક્યા કરના? ભૂખા હો, તો આત્માકા કાર્ય નહીં કર સકે ઔર પેટ ભરા હો, તથી ભીતર આત્મકાર્ય-સમ્યગ્દર્શન-હો સકેગા એસા હૈ હી નહીં। તેતીસ-તેતીસ સાગરોપમ વર્ષોં તક જિસે આહારકા એક કણ ઔર પાનીકી એક વુંદ નહીં—ભીતર ભૂખકી પીડા ઇતની કી ‘તીન લોકકૌ નાજ જુ ખાય, મિટૈ ન ભૂખ, કણા ન લહાય’ ઔર પ્યાસ ઇતની કી ‘સિન્ધુ નીરતૈ પ્યાસ ન જાય, તો પણ એક ન વુંદ લહાય’—જન્મે તવસે જિસે સોલહ મહા વ્યાધિયાં હોતી હૈનું, અરે! પહેલે, દૂસરે ઔર તીસરે નરકમેં પરમાધારી નારકી જીવકો બુરી તરહ બાંધતે હૈનું, બાંધકર લોહેકી ધધકતી હુઈ સલાખેં ભોંકતે હૈનું; ઉસ સમય વહ સાધન અનુકૂલ નહીં હૈ, ઇસલિયે આત્માકા કાર્ય નહીં હો સકતા—એસા નહીં હૈ ભાઈ! ઉસ સમય ભી જીવ અંતરમે ઉત્તર જાયે, તો સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ। વેદનાકે કારણ ભી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ—એસા શાસ્ત્રોમેં કથન હૈ ન? વેદનાકે સમય લક્ષ્ય હૈ વાહરકી પીડાકા, પરન્તુ કોઈ જીવ ઉસ સમય વેદનાકા લક્ષ્ય છોડકર અંતરમેં નિમગ્ન હો જાયે, તો ઉસે વેદનાસે સમ્યક્ત્વ હુआ—એસા કહા જાતા હૈ। અહા! એસી સ્થિતિ! એસે દુઃખ!—સહે ભી ન જાયે ઔર સુને ભી ન જાયે। ઉસ કાલ ભી આત્મા અન્તર્મુખ હો સકતા હૈ। ભાઈ! બાદ્યમેં સર્વ પ્રકારકી અનુકૂલતા હો, અનુકૂલ સાધન હોં, તથી હો સકતા હૈ—એસા નહીં હૈ। યહીં તો બહિન કહેતી હૈનું કી—દ્રવ્ય અર્થાત્ પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મા ઉસે કહતે હૈનું કી જિસકે કાયકિ લિયે—નિર્મલ ધર્મરૂપ અપની પર્યાયકે લિયે અંતરકા આશ્રય લેનેસે, પર સાધનકી વિલકુલ આવશ્યકતા નહીં પડીતી।

પ્રશ્ન:—જવ લોં ન રોગ જરા ગઈ, તવ લોં ઝાટિતિ નિજ હિત કરો’—એસા શાસ્ત્રોમેં આતા હૈ ન?

ઉત્તર :—હા�, શાસ્ત્રમें કહા હै કि—શરીરમें જવ તક વૃદ્ધાવસ્થા ન આયે, ઇન્દ્રિયું શિથિલ ન હોં, વ્યાધિયું ઉપદ્રવ ન કરેં, ઉસસે પહેલે હી આત્માકા હિત કર લેના। યહ તો પામર પ્રાણીઓનો પ્રમાદ છોડનેકે લિયે તથા ધર્માનુખ કરનેકે લિયે કહા હૈ; પરન્તુ એસી પ્રતિકૂલતાકે પ્રસંગમે—અરે ! પરમાધારી નારકીયોંની આઁખોમે તેજાવ છિડકતે હોં—એમે સમય—વાદ્ય સાધન એસા હૈ, ઇસાલિયે અન્તર્મુખતા નહીં હો સકે, સમ્યગ્દર્શન નહીં હો સકે—એસા હૈ હી નહીં। આત્મા સ્વતન્ત્ર વર્તુ હૈ, ઉસે અપને કાર્યકે લિયે વાદ્ય સાધનોંની પ્રતીક્ષા કરની પડે—એસા વસ્તુસ્વરૂપમે હી નહીં હૈ।

પ્રમુ ! તૂ તો જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ અનન્તાનન્ત શક્તિયોંના સાગર હૈ ન ! તેરે સાધનારૂપી કાર્યકે લિયે અન્ય કારણ યા સહાયતાકી કિંચિત આવશ્યકતા નહીં હૈ। અન્ય પ્રકારસે કહેં તો આત્મામે સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રસ્વરૂપ નિશ્ચયરલત્વય, વ્યવહાર—રલત્રયરૂપ કારણ હો, તો હોગા—એસા ભી નહીં હૈ। અરે ! ઇસ બાત પર કેસે વિશ્વાસ આયે ?

વડે શહરોમે દુષ્ટ લોગ વદ્ધોંકો ચુરા લે જાતે હૈનું, ઉનકે હાથ—પાઁંચ કાટ દેતે હૈનું, આઁખેં ફોડ દેતે હૈનું ઔર ઉનસે ભીખ મ૱ગવાનેકા ધંધા કરાતે હૈનું। ભાઈ ! ભલે હી આઁખેં ફોડ દીં, પ્રતિકૂલતા આયી; પરન્તુ તૂ અંતરમે ચૈતન્યજ્યોતિ હૈ ન ? તૂ તો ઇન્દ્રિયોંસે વિલકુલ ભિન્ન પદાર્થ હૈ। અન્તર્મુખ હો જા ન ! તેરે ધર્મ કાર્યકે લિયે, અન્તરંગ શાન્તિ હેતુ કિસી ભી વાદ્ય સાધન કી પ્રતીક્ષા કરના પડે—એસા હૈ હી નહીં। વાદ્ય સાધનોંની વિલકુલ આવશ્યકતા નહીં હૈ। અહા ! યહ મહાન સિદ્ધાન્ત હૈ।

૧૬૮ *

મિશાનંદ.

વચનામૃત-૨૫૨

ભેદજ્ઞાનકે લક્ષ્યસે વિકલ્પાત્મક ભૂમિકામે આગમકા ચિન્તવન મુખ્ય રહેના। વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાન, માર્ગકી ચતુર્દિશા સૂદ્ધનેકા કારણ બનતા હૈ; વહ સત્ત-માર્ગકો સુગમ બનાતા હૈ। ૨૫૨.

‘ભેદજ્ઞાનકે લક્ષ્યસે વિકલ્પાત્મક ભૂમિકામે આગમકા ચિન્તવન મુખ્ય રહેના।’

જવ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિકી દશા હો, તવ દેવ—શાસ્ત્ર—ગુરુ અથવા શ્રવણ—પઠન—વિચારાદિ કિસી પ્રકારકા—વુદ્ધિપૂર્વકકા વિકલ્પ નહીં હોતા; પરન્તુ વિકલ્પાત્મક ભૂમિકામે સ્વ-પરકે તથા સ્વભાવ—વિભાવકે, ભેદજ્ઞાનકે લક્ષ્યસે—પરસે તથા રાગસે ભિન્ન, નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયકતત્ત્વકે લક્ષ્યસે—આગમકા ચિન્તવન મુખ્ય રહેના। ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, ઉનકે

અનુયાયી વીતરાગી સન્ત તથા સ્વાનુભૂતિ સમ્પન્ન જ્ઞાની આત્માકા સ્વરૂપ, ઉસકી પ્રાસિકા-ભેદજ્ઞાનકા ઉપાય ક્યા બતલાતે હૈને? ઉસે સમજનેકે લિયે, સમજનેકે વિકલ્પવાળી ભૂમિકામેં સર્વજ્ઞ પરમાત્માકી વાણીમાંસે આયે હુએ પરમાગમકા ચિન્તવન-મનન-મંથન મુખ્ય રહ્યના।

પ્રવચનસારમાં આતા હૈ ન!-દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસ્વભાવસે અરિહંતકે જ્ઞાન દ્વારા હોનેવાલા નિજ આત્માકા ઉસ પ્રકારકા જ્ઞાન જો કિ મોહકે નાશકા ઉપાય હૈ વહ ઉપાયાન્તરકી અપેક્ષા રહ્યા હૈ। કૌનસા ઉપાયાન્તર? જો પરિણામ ભાવજ્ઞાનકે અવલમ્બન દ્વારા દૃઢીકૃત હો, એસે પરિણામસે દ્રવ્યશ્રુતકા અભ્યાસ કરના-ભેદજ્ઞાનકે લક્ષ્યસે પરમાગમકા ચિન્તન રહ્યના, વહ મોક્ષક્ષયકા તથા આત્મપ્રાસિકા ઉપાયાન્તર હૈ। શ્રીમદ્દને ભી કહા હૈ—

આત્માદિ અસ્તિત્વકે, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગ નહીં, તહોઁ આધાર સુપાત્ર /
અથવા સદ્ગુરુને કહે, જો અવગાહન કાજ;
ઉનકો નિત્ય વિચારના, કરી મતાન્તર ત્યાગ ॥

પ્રભુ! તૂને રાગકે સાથ એકતાકે તાલે લગાયે હૈને; ભેદજ્ઞાનકે અભ્યાસ દ્વારા ઉન તાલોંકો તોડી ઔર અંતરકા નિધાન ખોલ દે। ઉન્હેં ખોલનેમેં કિસીકી સહાયતાકી આવશ્યકતા નહીં હૈ। હોઁ, વિકલ્પકી ભૂમિકામેં હો, તવ ભેદવિજ્ઞાનકા ઉપાય બતલાનેવાલે આગમકા ચિન્તવન મુખ્ય રહ્યના। કૌનસે આગમકા? ભગવાનકે કહે હુએ; દૂસરોકે નહીં। વીતરાગ દિગમ્બર સન્તોકે કહે હુએ હૈને, વહી સંદે આગમ હૈને। ભગવાનકે નામ પર ચઢાયે ગયે બત્તીસ યા પૈંતાલીસ, વે આગમ હી નહીં હૈને; કલ્પિત રચે ગયે હૈને। મુશ્કિલ કામ! કઠિન બાત! ક્યા કિયા જાયે ભાઈ? ત્રિલોકનાથ વીતરાગ-સર્વજ્ઞકી દિવ્યધ્વનિકે આધાર પર રચે ગયે જો સમયસાર, પ્રવચનસાર ઔર નિયમસાર આદિ શાસ્ત્ર-વીતરાગ દિગમ્બર સન્તોકી વાણી, વે હી સંદે આગમ હૈને।

નિર્વિકલ્પ અનુભવમેં લગા હો, તવ તો ચિન્તનાદિ કુછ હૈ નહીં; પરન્તુ વિકલ્પ આયે ઉસ કાલમેં ભેદજ્ઞાનકા-સ્વકા-લક્ષ્ય રહ્યકર, પરમાગમકા ચિન્તન મુખ્ય રહ્યના। અરે! ઊપર-ઊપરસે તો આગમકા અભ્યાસ અનન્તવાર કિયા। આચારાઙ્ગ સૂત્રકે અઠારહ હજાર પદ ઔર એક-એક પદકે ઇક્યાવન કરોડ?? શ્લોક-એસે સ્યારહ અંગ અનન્તવાર પઢુ ગયા, પરન્તુ ઉસસે ક્યા? ભાઈ! શરીર ઔર રાગસે ભિન્ન નિજ ચૈતન્ય ભગવાનકા અન્તર્લક્ષ્ય કરકે વિકલ્પકી ભૂમિકામેં, ચૈતન્યકા માર્ગ બતલાનેવાલે પરમાગમકા ચિન્તવન મુખ્ય રહ્યના। ચિન્તવનકા ભાવ હૈ, તો શુભરાગ, પરન્તુ અંતરમેં લક્ષ્ય તો બનાયા હૈ ચૈતન્યકો।

‘વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાન માર્ગકી ચતુર્દિશા સૂજનેકા કારણ બનતા હૈ; વહ સત્ત્ર-માર્ગ કો સુગમ બનાતા હૈ।’

વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાન યદિ વહ આત્માકે લક્ષસે કિયા જાય તો વહ, માગિ ચારોં પક્ષ સૂઝનેકા, અંતરમે નિર્મિતાકા કારણ બનતા હૈ। વહ જ્ઞાન હૈ તો વિકલ્પયુક્ત, કિન્તુ સાથ હી અંતરમે સ્વલ્ખશ હોનેસે ઉસ જ્ઞાનમે ઉસ પ્રકાર કી-માગિ ચારોં ઓરકે પક્ષ સૂઝને કી-વિશેપતા હૈ ન? મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમેં શાસ્ત્રકા ઉદ્ધરણ કિયા હૈ ન!—

‘સામાન્ય શાસ્ત્રતો નૂનં વિશેષ બલવાન् ભવેત् ।

સામાન્ય શાસ્ત્રકી અપેક્ષા—સામાન્ય શાસ્ત્રજ્ઞાનકી અપેક્ષા—વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાન બલવાન હૈ, ક્યોંકિ વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાનસે માગિ ચારોં પક્ષોંકા ભલીમાંતિ નિર્ણય હો સકતા હૈ; વહ સત્માર્ગકો સુગમ કરતા હૈ। ઇસલિયે ભેદજ્ઞાનકે લક્ષસે આગમકા અભ્યાસ કરના યોગ્ય હૈ। શાસ્ત્રજ્ઞાનમે સાથ હી જો વિકલ્પ હૈને વે કહીં બલવાન અર્થાત્ શુદ્ધિકા કારણ નહીં હૈને, કિન્તુ અંતરમે ભેદજ્ઞાનકા લક્ષ હોનેસે, ઉસ કાલ આત્માકે આશ્રયસે જો સંસ્કાર દૃઢ હો જાતે હૈને વહી બલવાન હૈને ઔર વે હી શુદ્ધિકા કારણ હૈને। આત્માકે લક્ષસે વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાનસે માર્ગકી ચૌદિશાકા-ચારોં ઓરકે પક્ષોંકા-ખ્યાલ આતા હૈ ઉસે દ્વારા માર્ગ સુગમ બનતા હૈ। માર્ગકા અવિરોધ પૂર્વક સચ્ચા ખ્યાલ સરલતાસે આતા હૈ। માર્ગકો સુગમ રીતિસે બરાબર સમજનેમેં શાસ્ત્રજ્ઞાન નિમિત્ત તો હૈ ન? આયા કુછ સમझમેં?

*

Hindi મિટાનંદ.

વચનામૃત-૨૫૩

આત્માકો તીન કાલકી પ્રતીતિ કરનેકે લિયે એસે વિકલ્પ નહીં કરના પડેતે કિ ‘મૈં ભૂતકાલમે શુદ્ધ થા, વર્તમાનમે શુદ્ધ હું, ભવિષ્યમે શુદ્ધ રહુંગા’; પરન્તુ વર્તમાન એક સમયકી પ્રતીતિમે તીનોં કાલકી પ્રતીતિ સમા જાતી હૈ—આ જાતી હૈ। ૨૫૩.

ક્યા કહેતે હૈને? કિ—વર્તમાન એક સમયમે જો ત્રૈકાલિક સમૂર્ખ ધ્રુવ જ્ઞાયકવસ્તુ હૈ—વર્તમાન એક સમયમે વસ્તુ ઉત્પાદ, બ્યય તથા ધ્રૌવ્યસ્વરૂપ હૈ ન?—ઉસકી પ્રતીતિ કરનેકે લિયે ‘મૈં શુદ્ધ થા, શુદ્ધ હું ઔર શુદ્ધ રહુંગા’—એસે ભેદોંકી ઉસે આવશ્યકતા નહીં હૈ। અહા! ત્રૈકાલિક તત્ત્વકો તીનકાલમેં રહ્યકર પ્રતીતિ કરના પડે—એસા નહીં હૈ। ત્રૈકાલિક તત્ત્વ વર્તમાનમે હી પૂર્ણ હૈ। મોક્ષશાસ્ત્રમેં કહા હૈ ન!—‘ઉત્પાદવ્યધ્રૌવ્યયુક્ત સત્’। દ્રવ્ય એક સમયમે હી ત્રિપટા ‘સત્’ હૈ, એક સમયમે તીનોં હૈને। વસ્તુમે જો ઉત્પાદ—બ્યય હૈને વે એક સમયકે પરિણામ હૈને ઔર ધ્રૌવ્ય તીનોંકાલ રહનેવાલા દ્રવ્ય હૈ। વર્તમાનમે જો વસ્તુ હૈ વહ તીનોંકાલ રહનેવાલી હૈ ઇસલિયે

ધ્રુવ હૈ। ઉસકે ધ્રુવસ્વભાવકી પ્રતીતિ કરનેકે તીનકાલકી ઓર દૃષ્ટિ નહીં લે જાના પડીતી। વર્તમાન એક સમય કી પ્રતીતિમે તીનોંકાલકી પ્રતીતિકા સમાવેશ હો જાતા હૈ। ધ્રૌદ્યકી પ્રતીતિમે તીનોંકાલ ઉસમે આ જાતે હોય, ઉન્હેં પૃથક્ નહીં કરના પડીતા।

અહા! યહ તો ભટકતે હુએ પ્રાણીકો કિસકા આશ્રય લેના? કેસે લેના?—ઉસકી વાત હૈ ભાઈ! દુનિયા માને યા ન માને—ઉસકે સાથ કોઈ સમ્વન્ધ નહીં હૈ। આત્માકો વર્તમાન એક સમયમે ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક તત્ત્વકી પ્રતીતિ કરનેકે લિયે તીનકાલકા આશ્રય લેને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ। વર્તમાન એક સમયમે હી પૂર્ણ ધ્રૌદ્યકી પ્રતીતિ આ જાતી હૈ। અહા! યહ વાત બહુત ઊંચી ઔર સૂક્ષ્મ હૈ! અરે રે! જીવને એક દિન ભી આત્મહિત કેસે હો ઇસ વાતકી દરકાર નહીંકી। ઉસને તો વાહરકી ઉમંગ ઔર હર્ષ કિયા। પ્રમુ! તૂ તો ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક હૈ ન? તેરે ધ્રૌદ્યમે ‘થા, હૈ ઔર રહેગા’ એસે તીનકાલકે ભેદ કરનેકી કોઈ આવશ્યકતા નહીં હૈ। જગ કઠિન લગે એસી વાત હૈ।

આત્મદ્રવ્ય વર્તમાન ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌદ્યાત્મક હૈ। ઉસમે ધ્રૌદ્યકી પ્રતીતિમે તીનોંકાલકી પ્રતીતિકા સમાવેશ હો જાતા હૈ। જો ત્રૈકાલ રહનેવાળા પદાર્થ હૈ વહ એક સમયકી પ્રતીતિમે આ જાતા હૈ। એક સમયકી પર્યાયમે ત્રૈકાલિક સમ્પૂર્ણ વસ્તુ ભલે ન આ જાય, અર્થાત् ત્રૈકાલિક વસ્તુ વર્તમાન પર્યાય જિતની ન હો જાયે, પરન્તુ વહ એક સમયકી પ્રતીતિ એવં જ્ઞાનકા વિપય હોતી હૈ—ધ્રુવકા સમ્પૂર્ણ સામર્થ્ય પ્રતીતિ એવં જ્ઞાનમે આ જાતા હૈ। એક સમયકી પર્યાયમે ધ્રૌદ્યકી પ્રતીતિ કી ઉસમે સવ આ ગયા। અહા! યહ તો બહુત કઠિન લગેગા। અરે રે! એસી વાત સુનને કો ભી નહીં મિલે, તો બેચારે ક્યા કરેં? મજદૂરી કર—કરકે મર ગયે—એક તો સંસાર કી મજદૂરી, ઔર કખી દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, અરે! શ્રવણ કરનેકા રાગ કરતે હોય—વહ ભી મજદૂરી હૈ। ભાઈ! ઇસ પૂર્ણ ઔર નિત્ય એસે જ્ઞાનાનન્દકે ધ્રુવધામકો—ભગવાન નિજ જ્ઞાયક ધ્રુવ આત્માકો—અંતરમે દેખ ન! વહ એક સમયમે પરિપૂર્ણ હૈ, ઉસકી એક સમયમે પ્રતીતિ કરનેસે મૈં ભૂતકાલમે શુદ્ધ થા, વર્તમાનકાલમે શુદ્ધ હું ઔર ભવિષ્યકાલમે શુદ્ધ રહુંગા’—એસી તીનોંકાલકી પ્રતીતિ ઉસમે એકસાથ આ જાતી હૈ, ત્રૈકાલકી પ્રતીતિકે લિયે એસે વિકલ્પ નહીં કરના પડીતી।

ત્રૈકાલિક તત્ત્વકો ચૂકકર માત્ર વર્તમાન પર્યાય તથા રાગકા વિશ્વાસ હૈ વહ તો પર્યાયબુદ્ધિ હોનેસે મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। વર્તમાન પર્યાયકા લક્ષ છોડકર અંતરમે ધ્રુવતત્ત્વકે સન્મુખ હોને સે—અંતરમે ત્રૈકાલિક સત્ત-સ્વામી પ્રમુ હૈ ઉસ પર દૃષ્ટિ કરનેસે—એક સમયકી પ્રતીતિમે પૂર્ણ ત્રૈકાલિક ધ્રુવતત્ત્વ આ જાતા હૈ, સમા જાતા હૈ। અહા! યહ તો કોઈ પુસ્તક હૈ! અમી તો આગે જાયગી, વહોંકે લોગ પઢેંગે। જ્યો-જ્યો પઢેંગે ત્યો-ત્યો ધીરે-ધીરે ઇસકા મૂલ્યાંકન હોતા જાયગા કિ—અહા! યહ તો અલૌકિક પુસ્તક હૈ! આયા કુછ સમજ મેં? એક ભાઈકા પત્ર

આયા હૈ કિ—ઇસ પુસ્તકના નામ ‘વહિનશ્રીને વચનામૃત’ હૈ ઉસની જગહ ‘દિવ્યધ્વનિને વચનામૃત’ હોના ચાહિયે; ક્યોંકિ યહ તો દિવ્યધ્વનિ હી હૈ।

યહું ક્યા વાત ચલ રહી હૈ ? કિ—તૈકાલિક ધ્રુવ અભેદ જ્ઞાયકવસ્તુ પહલે શુદ્ધ થી, વર્તમાનમાં શુદ્ધ હૈ ઔર અબ આગે ભી શુદ્ધ રહેગી—એસે ત્રિકાલને વિકલ્પની ઉસે પ્રતીતિમાં આવશ્યકતા નહીં હૈ। વર્તમાન એક સમયમાં હી જો પૂર્ણ તૈકાલિક ધૌબ્ય વિદ્યમાન હૈ ઉસે ત્રિકાલની અથવા એસી અન્ય કોઈ અપેક્ષા નહીં હૈ। અરે રે ! તત્ત્વની બાતમાં આજકલ બડા ફેરફાર હો ગયા હૈ। યહ સત્ય બાત લોગોને કાનોં તક કહું પહુંચતી હૈ ? અહા ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તો વર્તમાનમાં ભી ભગવાનને સમવસરણમાં લાખોं-કરોડોં લોગ આત્મા ની બાત સુનતે હૈન, અરે ! તિર્યંચ-સિંહ, વાઘ, ગાય, ઘોડે, બકરી તથા અન્ય પશુ—ભી રુચિપૂર્વક સુનતે હૈન। આત્મા હૈ કુછ સમજામાં ?

વર્તમાન એક સમયની પ્રતીતિમાં તીનોંકાલની પ્રતીતિકા સમાવેશ હો જાતા હૈ અર્થાત્ તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકતત્ત્વ હૈ વહ એક સમયની પર્યાયમાં પ્રતીતિરૂપસે આ જાતા હૈ। ઉસની પ્રતીતિકે લિયે ઉસે તીનકાલમાં લંબાનેકી જરૂરત નહીં હૈ। ઉત્પાદ-વ્યયકા વર્તમાન જો કાલ હૈ ઉસી કાલમાં તૈકાલિક ધ્રુવતત્ત્વ અંતરમાં સાથ હી વિદ્યમાન હૈ ન ? ઇસ પ્રકાર એક સમયની પ્રતીતિમાં તૈકાલિક પૂર્ણ તત્ત્વ શ્રદ્ધામાં આ જાતા હૈ, એસા બતલાકર યહ કહના હૈ કિ—‘પર્યાયકા સામર્થ્ય ભારી હૈ’, પરન્તુ પર્યાયમાં ‘વર્તમાન ધ્રુવ હૈ અથવા તો ત્રિકાલ રહનેવાળા હૈ’ એસા ભેદ—વિકલ્પ—નહીં કરના હૈ। અહા ! વીતરાગકા માર્ગ એસા હૈ, વિચાર કરે તો બૈઠ સકતા હૈ। પ્રભુ ! તેરા સ્વભાવ હી એસા હૈ કિ વર્તમાન એક સમયમાં હી તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકરૂપ રહના। ઉસની વર્તમાન એક સમયની પ્રતીતિમાં ત્રિકાલની પ્રતીતિ સમા જાતી હૈ—સાથ આ જાતી હૈ। કુછ સમજામાં આયા ?

*

વચનામૃત-૨૫૪

જિસપ્રકાર જીવકો અપનેમાં હોનેવાલે સુખ-દુઃখકા વેદન હોતા હૈ વહ કિસીસે પૂછને નહીં જાના પડતા, ઉસી પ્રકાર અપનેકો સ્વાનુભૂતિ હોતી હૈ વહ કિસીસે પૂછના નહીં પડતા। ૨૫૪.

સાંસારિક કલ્પનામાં જો સુખ યા દુઃખ હો ઉસકા વેદન કિસીસે પૂછને જાના પડતા

है ? वैसे ही त्रैકालिक ज्ञायक भगवान जैसा है वैसा दृष्टि और ज्ञानमें आने पर वर्तमानपर्यायमें जो निर्मल निर्विकल्प अनुभव हुआ, स्वानुभूति हुई वह किसीसे पूछने नहीं जाना पड़ता। कुछ लोग ऐसा कहते हैं कि सम्यगदर्शन होनेकी स्वयंको खबर नहीं पड़ती, किन्तु भाई ! इस अतीन्द्रिय स्वानुभूतिकी खबर पड़ती है तो उसके साथ सम्यगदर्शन आ गया अथवा नहीं ? अरे रे ! क्या हो सके ? लोगोंने मार्गको छिन्नभिन्न कर दिया है। अनुभूति तो साधकका मुख्य लक्षण कहा है। सम्यक्त्वका लक्षण तो निज-शुद्धात्म प्रतीति है, परन्तु जहाँ स्वानुभूति प्रगट हुई वहाँ वह साथ होती ही है; सम्यक्त्व होते ही साथमें स्वानुभूति होती है। अहा ! वह अपूर्व एवं अनुपम स्वानुभूति होती है वह किसी से पूछने नहीं जाना पड़ता। वह अपने अनुभवमें-वेदनमें आती है, उसे जाना जा सकता है। नहीं जाना जा सके-ऐसा है ही नहीं।

*

स्वानुभूति ही मोक्षमार्ग है। ज्ञायककी अनुभूतिकी दूज उगे तो अवश्य पूनम होगी ही। गुरुदेवके प्रतापसे चारों तरफ ‘अनुभूति करो, अनुभूति करो’, ऐसा हो गया है। पहले तो सब लोग क्रियाकांडमें पडे थे। वर्तमानमें ऐसे विषमकालमें ऐसे गुरु मिले और उन्होंने बाह्य क्रिया नहीं परंतु अन्तर अनुभूतिकी क्रियाका रहस्य बतलाया। जीव अनन्त कालमें सब कुछ कर चुका है—त्याग किया, अथाह वैराग्य लिया, परंतु मुक्तिका मार्ग नहीं मिला। अंतरके उस मार्गको प्राप्त करनेके लिए अन्तरमें ज्ञायककी समीपता कर, ज्ञाताधाराकी उग्रता कर, द्रव्यदृष्टि प्रगट कर। एकबार विभावको पीठ दी सो दी। विभावको श्रद्धामें संपूर्ण तिलांजलि देकर द्रव्यका परिपूर्ण जोर ला। थोड़ी भी कमी होगी तो अन्दर निर्विकल्पता प्रकट नहीं होगी। अन्दरमें विभाव जरा भी पोषता नहीं। विभावके साथ अंशमात्र भी एकत्र तुझे अंदर जानेसे रोक देगा। तेरे नयनके आलससे तू रुका है। हरि अर्थात् परमात्मा अपने पास ही है, स्वयं ही है। ज्ञान और आनन्दसे भरा हुआ चैतन्यदेव अखूट भण्डार है, रलोंसे भरा हुआ पर्वत है, अनुपम है; तुझे जो भी चाहिए वह सब इसमेंसे ही मिलेगा। ज्ञान भी इसमेंसे और आनंद भी इसमें से ही प्रकट होगा। वह ज्ञानादि बाहर आयेगा तो तुझे स्वयंको आश्र्य होगा—अहो, ऐसा ज्ञान ! ऐसा आनंद !

— बहिनश्री चम्पावते

प्रवचन-१७

दिनांक २२-९-७८

वचनामृत-२५५

अंतरका अपरिचित मार्ग; अंतरमें क्या घटमाल चलती है उसका आगम एवं गुरुकी वाणीसे ही निर्णय किया जा सकता है। भगवानकी स्याद्वाद-वाणी ही तत्त्वका प्रकाशन कर सकती है। जिनेन्द्रवाणी और गुरुवाणीका अवलम्बन साथ रखना; तभी तू साधनाके डग भर सकेगा। २५५.

‘अंतरका अपरिचित मार्ग; अंतरमें क्या घटमाल चलती है, वह आगम एवं गुरुकी वाणीसे ही निर्णय किया जा सकता है।’

भगवान आत्मा जो कि ज्ञान और आनन्दस्वरूप है, उसकी सम्यक् प्रतीति, ज्ञान और रमणता जीवको अनादिसे अपरिचित है। अंतरमें क्या घटमाल चलती है—धर्मात्मा को भी भीतर देव-शास्त्र—गुरुकी भक्ति तथा तत्त्वश्रवण—पठन—विचारका राग आता है, विकल्पोंकी घटमाल चलती है—उसका आगम अर्थात् वीतरागकी वाणी तथा तत्कालबोधक गुरुकी वाणीसे ही निर्णय हो सकता है। इसलिये यथार्थ निर्णय हेतु देव-गुरुकी वाणीको साथ रखना, अपने स्वच्छन्दसे—निज मतिकल्पनासे—निर्णय नहीं करना।

‘भगवान की स्याद्वाद-वाणी ही तत्त्वका प्रकाशन कर सकती है।’

भगवानकी वाणी स्याद्वाद है, वस्तुके स्वरूपका अपेक्षा पूर्वक कथन करनेवाली है। उसमें किस स्थान पर किस अपेक्षासे कथन किया है वह गुरुगमसे बराबर समझना चाहिये। शास्त्रमें एक स्थान पर ऐसा कहते हैं कि सम्यग्दृष्टि जीवको बंध है ही नहीं, और दूसरे स्थान पर ऐसा कहते हैं कि जब तक यथाख्यातचारित्र—पूर्णचारित्र—न हो तब तक, दसवें गुणस्थान तक, मोहभावके—लोभके—सूक्ष्म अंशका सद्वाव अवश्यंभावी होनेसे ज्ञानीको भी बंध होता है। इसलिये जहाँ जो अपेक्षा हो वहाँ उसे बराबर समझना चाहिये। चौथे गुणस्थानमें सम्यग्दृष्टिको बंध नहीं होता; किस अपेक्षासे? मिथ्यात्व एवं अनन्तानुबंधी कपायके अभावकी अपेक्षासे। वहाँ अस्थिरता—अपेक्षासे भी सर्वथा बंध नहीं है ऐसा यदि कोई मानता है तो वह अज्ञानी है।

શાસ્ત્રમें એસા ભી આતા હै કि ‘જ્ઞાનીકા ભોગ નિર્જરાકા હેતુ હૈ।’ ભોગકા ભાવ તો રાગ હै, દુઃখ હै, વહ કહીં નિર્જરાકા હેતુ હોણા? વહું દૃષ્ટિકા જોર બતલાના હૈ। જિસકી દૃષ્ટિ નિરન્તર ત્રૈકાલિક શુદ્ધ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવમે વર્ત રહી હૈ ઉસે ઉદયકે યોગસે ભૂમિકાનુસાર જો ભોગકા ભાવ આતા હૈ વહ, વૈસે વંધકા કારણ નહીં હોતા ઇસલિયે, અલ્યવંધ હોને પર ભી ઉસકી ગિનતી ન કરકે, દૃષ્ટિકી પ્રધાનતાસે નિર્જરાકા હેતુ હૈ એસા કહા હૈ। વ્યાપારીકો એક વસ્તુમે બહુત લાભ ઔર દૂસરી કિસી વસ્તુમે થોડી હાનિ હોતી હો તો વહું કમાઈ હી કહી જાતી હૈ; વૈસે હી જ્ઞાનીકો દૃષ્ટિકે જોગસે બહુત શુદ્ધિ બઢતી જાતી હૈ વહું અસ્થિરતાકે રાગકે કારણ અલ્ય વંધ હોતા હૈ, તથાપિ ઉસે નિર્જરા-શુદ્ધિ કી કમાઈ-હી કહી જાતી હૈ।

સર્વજ્ઞ વીતરાગકી વાણી વસ્તુ ઔર વસ્તુકે સ્વરૂપકી પ્રાતિકે ઉપાયકા સ્વરૂપ કિસ પ્રકાર, કિસ અપેક્ષાસે કહતી હૈ ઉસે બરાબર ન સમજો ઔર એકાન્ત ખીંચે તો ઉસકી દૃષ્ટિમે વિપરીતતા હૈ। શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાયદીવ જૈસે મહાન સત્ત સ્વયં સમયસારકી ‘આત્મખ્યાતિ’ ટીકા પ્રારમ્ભ કરતે હુએ કહતે હોય—મેરી અનુભૂતિ—પરિણિતિ જોકિ પરપરિણિતિકે હેતુભૂત મોહકે-અસ્થિરતા-અપેક્ષાસે અલ્યવશ હોનેકે કારણ, નિરન્તર કલ્પાપિત-મૈલી હૈ ઉસકી, યહ સમયસાર વ્યાખ્યા કરનેસે, પરમ વિશુદ્ધિ હોઓ। ‘મૈં કેસા હું? શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ હું।’ એક ઓર કહતે હોય કि ‘શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ હું’ ઔર દૂસરી ઓર પરિણિતિમે પૂર્ણ શુદ્ધ હોનેકી ભાવના કરતે હોયાં। દેનોં અપેક્ષાએં બરાબર સમજના ચાહિયે।

હેઠળ વિભાગ.

આત્મ સ્વભાવસે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ હોને પર ભી જ્ઞાનીકો ભી જવ તક પર્યાયમેં અપૂર્ણતા હૈ તવ તક વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ભક્તિકા ભાવ, શાસ્ત્ર-પઠન તથા ઉપદેશકા વિકલ્પ આતા હૈ। સમાધિશતકમેં ઉપદેશકે વિકલ્પકો ઉન્માદ કહા હૈ, ક્યોંકિ વહ રાગ હૈ, ચારિત્રકા દોષ હૈ, દુઃખ હૈ। ‘યહ રાગ-આગ દહૈ સદા, તાતેં સમામૃત સેહયે।’ શુભ એવં અશુભ ભાવ રાગરૂપી અગ્નિ હૈ, અગ્નિ કહો યા દુઃખ કહો; ઉસે છોડકર અંતરમેં સમામૃતકા સેવન કર—વીતરાગભાવકી આરાધના કર। વીતરાગ ભાવ કહો અથવા સુખ કહો। ઇસ પ્રકાર વીતરાગકી સ્યાદ્વાદ-વાણી હી તત્ત્વકા પ્રકાશન કર સકતી હૈ।

‘જિનેન્દ્રવાણી ઔર ગુરુવાણીકા અવલમ્બન સાથ રહના; તથી તૂ સાધનાકે ડગ ભર સકેગા।’

સ્વચ્છન્દપૂર્વક નહીં ચલના; ભગવાનકી તથા ગુરુકી વાણીકા અવલમ્બન સાથ રહના। ત્રિલોકીનાથ જિનવર પરમાત્માકી વાણી—ॐકાર દિવ્યધ્વનિ તથા ઉસકે અનુસરણપૂર્વક રચે ગયે શાસ્ત્ર—તત્ત્વકા સ્વરૂપ ક્યા કહતે હોય ઉસકા લક્ષ્ય કરના સો આલમ્બન હૈ। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ માર્ગ

बतलाकर पृथक् रहते हैं; परन्तु मार्ग बतलाते हैं कि—अंतरमें जा! अंतरमें आत्माका सुख भोग करना हो तो ज्ञान और वैराग्यकी सामग्री लेकर अंतरमें जा। समयसारमें आता है न!—सम्यग्दृष्टेभवति नियतं ज्ञानवैराग्यशक्तिः।' सम्यग्दृष्टि रागसे भिन्न हुआ है, तथापि पर्यायमें अस्थिरताजनित राग है, आसक्ति है। निश्चयसे वह रागका स्वामी नहीं है परन्तु पर्याय-अपेक्षासे, अपना परिणमन होनेसे, स्वामी है, अधिष्ठाता है। प्रवचनसारके परिशिष्टमें नय-अधिकारमें कर्तृनयसे आत्माको रागादि परिणामोंका कर्ता कहा है। भगवानकी वाणीमें एक ओर ऐसा कहते हैं कि—आत्मा शुद्ध आनन्दधन ज्ञायक है, तथा दूसरी ओर ऐसा कहते हैं कि—मुनिको भी पंचमहाव्रतके शुभभाव आते हैं। भाई, किस अपेक्षासे कहा है वह बगावर समझना चाहिये, एकान्तकी खींच नहीं होना चाहिये। अहा! सर्वज्ञ प्रभुकी यह वाणी गुरुगम बिना समझना कठिन लगती है। इसलिये यहाँ बहिन कहती हैं : जिनेन्द्रवाणी और गुरुवाणीका अवलम्बन साथ रखना; तभी तू साधनाके डग भर सकेगा। जिनेन्द्रदेव क्या कहते हैं, गुरु क्या कहते हैं—वह लक्षमें रखना; तभी अपनी साधनाको अंतरमें दृढ़ रख सकेगा, तू अंतरमें जा सकेगा, जिससे पर्याय निर्मल होगी और स्वच्छन्द नहीं होगा। बेनने बहुत संक्षिप्त और सादी भाषामें बात कही है।

वचनामृत-२५६

साधकदशाकी ऐसी साधना कर कि जिससे तेरा साध्य पूरा हो। साधकदशा भी अपना मूल स्वभाव तो है नहीं; वह भी प्रयत्नरूप अपूर्ण दशा है, इसलिये वह अपूर्ण दशा भी रखने योग्य तो है ही नहीं। २५६.

'साधकदशाकी ऐसी साधना कर कि जिससे तेरा साध्य पूरा हो।'

प्रभु! तू पूर्णानन्दका नाथ—सच्चिदानन्द प्रभु—आत्मा है न! पर्यायमें रागादि हों, परन्तु वस्तु मूल स्वरूपसे ऐसी नहीं है। वह निज पूर्णानन्द प्रभुकी साधना—परमानन्द स्वरूपमें एकाग्रतारूप साधकदशाकी साधना—ऐसी कर कि जिससे तेरा साध्य—मोक्ष—पूर्ण हो जाय। साध्यका स्वरूप आगे कहेंगे।

'साधकदशा भी अपना मूलस्वभाव तो है नहीं।'

क्या कहते हैं? कि शुद्ध चैतन्य ज्ञायक प्रभुकी दृष्टि और अनुभव वह साधक दशा है; उससे पूर्ण साध्यदशा प्रगट होगी। साधकदशा है तो निर्मल ज्ञानधारा, परन्तु वह भी

આત્માકા મૂલ સ્વભાવ નહીં હૈ, ક્યોંકિ વહ ઉદ્યમરૂપ અપૂર્ણ પર્યાય હૈ। ‘પરમાત્મપ્રકાશ’મે ભી આત્મા હૈ કિ નિર્વિકલ્પ સમાધિ જોકિ મોક્ષકા માર્ગ હૈ વહ ભી આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ, ક્યોંકિ વહ અપૂર્ણ પર્યાય હૈ। અંતરમે તૂ પૂર્ણાનન્દકા નાથ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ હૈ; તુજ્મે સત્ત એવં શાશ્વત ઐસે જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ રલોકે ભણડાર ભરે હોયાં। પ્રભુ! જ્ઞાન ઔર વૈરાગ્ય લેકર તૂ અપને અંતરમે જા, વહીં તુझે અતીન્દ્રિય આનન્દાદિ સવ પ્રાપ્ત હોયાં। અહા! ઐસી વાતેં બડી કઠિન લગતી હોયાં। લોગ ધર્મકા સ્વરૂપ કુછકા કુછ માન બૈઠે હોયાં। ભાઈ! ધર્મ કોઈ અપૂર્વ વસ્તુ હૈ। અનાદિ કાલમેં પહલે અનન્તવાર મુનિવ્રત ધારણ કિયે, નવવેં ગ્રેવેયક ગયા, પરન્તુ એક ક્ષણ ભી આત્માનુભૂતિ સ્વરૂપ ધર્મ નહીં હુआ—સાધકદશા પ્રગટ નહીં કી।

સાધકદશા તો અંતરમેં તૈકાલિક જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકી એકતાસ્વરૂપ વીતગાળી પર્યાય હૈ, તૈકાલિક ધ્રુવ દ્રવ્ય નહીં હૈ। અતીન્દ્રિય પૂર્ણાનન્દકા રસકન્દ જ્ઞાયક પ્રભુ દેહાદિક પરપદાર્થોસે તો વિલકુલ ભિન્ન હૈ હી, કિન્તુ શુભાશુભ વિભાવોસે ભી ભિન્ન હૈ,—ઝિસ પ્રકાર અંતરમેં દૃષ્ટિ કરકે સાધકપના ઐસા પ્રગટ કર જિસસે તેરી સાધકદશા પરિપૂર્ણ પ્રગટ હો જાય।

સાધકદશા ભી અપૂર્ણ દશા હૈ, વહ ભી આત્માકા મૂલ સ્વભાવ નહીં હૈ। જવ તક પૂર્ણ સાધ્યદશા પ્રગટ નહીં હુઈ હૈ તબ તક પર્યાયમેં જ્ઞાનધારાકે સાથ અંતરમેં કર્મધારા—રાગધારા ચલતી હૈ; પરન્તુ વહીં રાગધારાસે નિરપેક્ષ ઐસી જ્ઞાનધારા હી—સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકી નિર્મલધારા હી—મોક્ષકા કારણ હૈ, સાથ હી રાગ હૈ વહ તો બંધકા કારણ હૈ।

ભગવાન આત્મા આનન્દસ્વભાવમેં ક્રીડા કરે વહ અપની શુદ્ધ દશા ઔર જ્ઞાની સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવકો ભી જિતને કહને, મુનને, ભક્તિકે સ્વાધ્યાયાદિકે વિકલ્પ ઉઠેં વહ શુભરાગ હૈ। અશુભકી તો વાત હી કહીં હૈ, પરન્તુ શુભરાગ ભી હમારા દેશ નહીં હૈ; ઉસમેં આના હમેં અચ્છા નહીં લગતા પરન્તુ આના પડ્યતા હૈ વહ જ્ઞાનીકો ઐસે લગતા હૈ જૈસે પરદેશમેં આ ગયે હોયાં। યહ વાત બેનને ૪૦૯ વેં બોલમેં કી હૈ।

એક બાર ઐસા કહે કિ—વ્યવહારકી ક્રિયાસે રાગકા અધિષ્ઠાતા આત્મા હૈ, ક્યોંકિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવકો ભી ભૂમિકાનુસાર પર્યાયમેં ઐસા રાગ આતા હૈ ન? તથા દૂસરી ઓર ઐસા કહે કિ—રાગ આયે વહ હમારા દેશ નહીં હૈ, પરદેશ હૈ। દોનોં વાતેં આતી હોયાં પરન્તુ ઉનકી અપેક્ષા સમજના ચાહિયે। દ્રવ્યદૃષ્ટિકે હિસાબસે રાગકા—સર્વ વિભાવોંકા—સ્વામી આત્મા નહીં હૈ, પરન્તુ પર્યાય નયકે હિસાબસે રાગ મેરી પર્યાયમેં મુજસે હુઆ હૈ ઇસલિયે ઉસકા સ્વામી મૈં હું। પ્રવચનસારકે પરિશિષ્ટમેં (૪૭ નયમેં) આતા હૈ કિ—આત્માકા કર્તાનિયસે રાગાદિ વિભાવપરિણામોંકા કર્તા હૈ। અકર્તાનિયસે આત્મા માત્ર સાક્ષી હૈ, રાગાદિકા કર્તા નહીં હૈ। ઇસલિયે જહીં જો અપેક્ષા હો વહ વરાવર સમજના।

મૈં રાગાદિ વિભાવોંસે ભિન્ન શુદ્ધ પૂર્ણ જ્ઞાયક હું—એસી સાધકદશા ભી વર્તમાન પ્રયત્નરૂપ અપૂર્ણ દશા હૈ। સાધ્યદશા પૂર્ણ ઔર સાધકદશા અપૂર્ણ, પરન્તુ વે દોનોં પર્યાય હૈને, ત્રૈકાલિક ધૌચ્ય નહીં હૈને। એક સમયકી પર્યાય જિતના આત્મા નહીં હૈ। પરમાત્મપ્રકાશકે પ્રથમ અધિકારકે દટ્ટવેં દોહેમેં કહા હૈ કિ—હે યોગી! પરમાર્થ જીવ ઉપજતા ભી નહીં હૈ, મરતા ભી નહીં હૈ ઔર બન્ધ-મોક્ષ ભી નહીં કરતા—એસા શ્રી જિનવર કહતે હૈને। જીવ મોક્ષકો તથા મોક્ષકે માર્ગકો નહીં કરતા વહ કિસ અપેક્ષાસે? ત્રૈકાલિક ધ્રુવ સંચિદાનંદ જ્ઞાયક પ્રભુમેં બન્ધ-મોક્ષ નહીં હોતે, બન્ધ-મોક્ષ તો આત્માકો પર્યાય-અપેક્ષાસે હૈ। સંચિદાનંદ પૂર્ણ ધ્રુવ પ્રભુ પરકા ઔર રાગાદિકા તો નહીં કિન્તુ શુદ્ધ સાધકદશાકા ભી કર્તા નહીં હૈ; ધૌચ્ય ક્યા કરેગા? બાત સૂક્ષ્મ હૈ। સમજનેકે લિયે મર્સિષ્ક હોના ચાહિયે। પરદ્રવ્ય તો ભિન્ન હી હૈ, કિન્તુ અંતરમે વિભાવ તથા અપૂર્ણદશા ભી રખને યોગ્ય નહીં હૈ। આત્મા સ્વયં પૂર્ણાનન્દકા નાથ વહ દ્રવ્ય, ઔર જો સાધનામય દશા પ્રગટ હુઈ વહ અપૂર્ણ પર્યાય। વહ અપૂર્ણ પર્યાય ભી આશ્રય કરને યોગ્ય યા રખને યોગ્ય નહીં હૈ। આશ્રય તો સદૈવ ત્રૈકાલિક એક શુદ્ધ પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા હી હોતા હૈ। ઉસકે આશ્રયસે હી સાધક ઔર સાધ્યદશા પ્રગટ હોતી હૈ। અહા! માલ હી માલ કી બાત આયી હૈ। યહ માલ હૈ ભાઈ!

વચનામૃત-૨૫૭

શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવકી દૃષ્ટિ કરકે તથા અશુદ્ધતાકો ખ્યાલમે રખકર તૂ પુરુષાર્થ કરના, તો મોક્ષ પ્રાપ્ત હોણા। ૨૫૭.

ત્રૈકાલિક નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા અંતરમેં લક્ષ કરકે તથા પર્યાયમેં અશુદ્ધતા-મળિનતા હૈ, મળિનતા સર્વથા નહીં હૈ—એસા નહીં હૈ, એસા ખ્યાલ રખકર તૂ અંતર્મુહ્ખતાકા પુરુષાર્થ કરના, ઉસસે તુઝે પરમાનન્દસ્વરૂપ મોક્ષકી પ્રાપ્તિ હોગી। સમયસારકી ૧૪વીં ગાથામેં આત્માકો અવદ્ધસ્પૃથ્યાદિ કહા હૈ। વહાઁ ટીકાકાર શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાર્યદિવને કહા હૈઃ—પર્યાયમેં અશુદ્ધતા—બદ્ધસ્પૃથ્યત્વાદિ હૈને યા નહીં? ઇસલિયે પર્યાયમેં અશુદ્ધતા હૈ વહ ખ્યાલમે રખકર વહાઁ અવદ્ધસ્પૃથ્યરૂપ આત્માકા લક્ષ કરના કહા હૈ।

ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા શુદ્ધ હૈ એસા કહકર પર્યાયમેં જો અશુદ્ધતા હૈ ઉસકા જ્ઞાન કરના ભૂલ જાય, અશુદ્ધતા સર્વથા હૈ હી નહીં એસા માને, ઉસે તો પર્યાયમેં શુદ્ધતા સાધકર અશુદ્ધતા નષ્ટ કરના રહેણ નહીં। ચૌથે, પાંચવેં, છઠવેં ગુણસ્થાનમેં સાધકદશા પ્રગટ હુઈ હૈ, તથાપિ પર્યાયમેં અભી અશુદ્ધતા હૈ। અશુદ્ધતાકો ખ્યાલમેં ન રખે તો ઉસે ટાલનેકા ઉદ્યમ આયગા કહોંસે?

અહા ! એસા માર્ગ ! ઇસસે તો—દયા પાલના ઔર ‘મિચ્છામ્મિ દુક્કડં’—સરલ થા । હાઁ, સરલ થા—ભટકના । અરે, ભાઈ ! તુઝે ચૌરાસિકે અવતારકી થકાન ઔર ભય લગા હૈ ?—અકેલે નરક—પશુકે દુઃખોંકા નહીં, કિન્તુ ચારોં ગતિકે દુઃખોંકા । આનંદ સ્વભાવ નિજ જ્ઞાયક ભગવાનકી પ્રતીતિકે વિના ભલે હી સ્વર્ગકા દેવ યા અરવપતિ સેઠ હો—સવ દુઃખી હી હૈને ।

ભગવાન ચैતન્યપ્રભુ, હીરેમેં જિસ પ્રકાર પહલ હોતે હૈને, ઉસીપ્રકાર અનંતગુણોને પહલુઓં સે ભરપૂર હૈ—એસી દૃષ્ટિ કરકે પર્યાયમેં દુઃખ હૈ વહ, સાથ હી ખ્યાલમેં રહના । યદિ પર્યાયમેં દુઃખ ન હો તો પૂર્ણાનન્દ પ્રગટ પ્રાપ્ત હોના ચાહિયે । જિનકો તીન કષાયકા અભાવ હુઆ હૈ ઔર જો છઠવેં—સાતવેં ગુણસ્થાનમેં ઝૂલ રહે હૈને એસે મુનિવર અમૃતચન્દ્રાચાર્યેદેવ ભી ‘આત્મખ્યાતિ’ ટીકાકા પ્રારમ્ભ કરતે હુએ પ્રતિજ્ઞાકે કલશમેં કહતે હૈને કી—મેરી પરિણતિ જો નિરન્તર કલ્પાપિત, મૈલી હૈ—મુદ્દમેં અશુભભાવ તો હૈને નહીં પરન્તુ ટીકા રચનેકા શુભભાવ આયા વહ ભી કલ્પાપિત ભાવ, દુઃખરૂપ ભાવ હૈ—ઉસકી ઇસ ટીકા રચનેકે કાલમેં પરમ વિશુદ્ધિ હોઓ । પર્યાયમેં મુદ્દે અભી અશુદ્ધતા હૈ, મૈં અભી સમ્પૂર્ણ વીતરાગ નહીં હુआ હું, ઇસલિયે અંતરમેં દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયકા જોર વઢકર અશુદ્ધતાકા સમ્પૂર્ણ નાશ હો જાઓ ।

પર્યાયમેં અશુદ્ધતા હૈ, ઉસકા ખ્યાલ રખકર ઉસકા નાશ કરનેકે લિયે તૂ શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયકા પુરુપાર્થ કર । યદિ પર્યાયમેં અશુદ્ધતા ઔર દુઃખ હૈ હી નહીં તો સ્વભાવ સનુખ પુરુપાર્થ કરના નહીં રહતા । અહા ! એક ઓર કહતે હૈને કી સમ્યગ્દૃષ્ટિકો રાગ નહીં હૈ ઔર દૂસરી ઓર કહતે હૈને કી ભાવલિંગી મુનિરાજકો ભી પર્યાયમેં મળિનતા હૈ; વહાઁ કિસ અપેક્ષાસે કથન હૈ વહ સમજના ચાહિયે ન ? સમ્યગ્દૃષ્ટિકો રાગ નહીં હૈ વહ તો મિથ્યાલ ઔર અનન્તાનુબન્ધી કષાયકા અભાવ હુઆ હૈ ઉસ અપેક્ષાસે હૈ, ઔર મુનિકી અવસ્થા કલ્પાપિત હૈ વહ સંજ્ચલન કષાયકી—પ્રમાણકી—પરિણતિ પુરુપાર્થકી અશક્તિકે કારણ અભી વર્ત રહી હૈ ઉસ અપેક્ષાસે હૈ । અશુદ્ધતાકો ખ્યાલમેં રખકર અંતર્મુખ સ્વભાવકા પુરુપાર્થ કરનેસે વિભાવકા નાશ તથા પૂર્ણ શુદ્ધ દશાકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ।

અતીન્દ્રિય આનંદમૂર્તિ જ્ઞાયક તત્ત્વકી દૃષ્ટિ હોનેપર ભી પર્યાયમેં જબતક પુરુપાર્થકી કચાસ હૈ તબતક અશુદ્ધતા ઔર દુઃખ હૈ, વહ ખ્યાલમેં રહના । જ્ઞાનીકો સર્વથા દુઃખ હોતા હી નહીં—યહ દૃષ્ટિ વિલ્કુલ વિપરીત હૈ । એસી દૃષ્ટિવાલેકો દુઃખકી ભી ખવર નહીં હૈ ઔર આનંદકી ભી ખવર નહીં હૈ । ‘હમ પરદેશી પંછી સાધુ આરે દેશકે નાહીં;’ વિકલ્પ હમારા દેશ નહીં હૈ, આતા હૈ વહ ખ્યાલમેં હૈ અવશ્ય । વહ ખ્યાલમેં ન હો તો અતીન્દ્રિય આનંદકી ઓર ઢલનેકા પ્રયત્ન નિર્થક જાતા હૈ । પર્યાયમેં દુઃખ હૈ તો વહાઁસે હટકર સ્વભાવસનુખ હોના હૈ । સ્વભાવસનુખતાકા પુરુપાર્થ કરનેસે પર્યાયમેં જો અશુદ્ધતા હૈ ઉસકા નાશ હોગા ઔર પૂર્ણ પરમાનન્દમય મોક્ષદશા પ્રાપ્ત હોગી ।

*

वचनामृत—२५८

तू विचार कर, तेरे लिये दुनियामें एक आत्माके सिवा और कौन आश्वर्यकारी वस्तु है?—कोई नहीं। जगतमें तूने सब प्रकारके प्रयास किये, सब देखा, सब किया, परन्तु एक ज्ञानस्वरूप, सुखस्वरूप, अनन्त गुणमय ऐसे आत्माको कभी पहिचाना नहीं, उसे पहिचान। बस, यही एक करना बाकी रह जाता है। २५८.

‘तू विचार कर, तेरे लिये दुनियामें एक आत्माके सिवा और कौन आश्वर्यकारी वस्तु है?—कोई नहीं।’

विचार तो कर प्रभु! लक्ष्मी मिले या स्वर्ग मिले, वह क्या आश्वर्यकारी है? यह सब तो अनन्तबार प्राप्त हुआ है। तेरे लिये आत्माके सिवा अन्य कौनसी आश्वर्यकारी वस्तु है? सद्विदानंद स्वरूप भगवान आत्मा एक ही तेरे लिये ‘अद्वृताद्वृतं’—आश्वर्यकारी वस्तु है। एक समयकी पर्याय भी तेरे लिये आश्वर्यकारी नहीं है। सुन्दर शरीर, अनुकूल स्त्री तथा लक्ष्मी आदि मिलें तो जीवको जो विस्मयता और संतुष्टि हो जाती है वह मूढ़ता है। प्रभु! ज्ञानानन्दादि अनन्त गुणोंका भण्डार ऐसे निज ज्ञायक भगवानके भान विना—परमाश्वर्यकारी निज वस्तुस्वभावके लक्ष विना—अनादिसे तुझे परमें और विभावमें विस्मयता लगी है, परन्तु तेरे लिये वास्तवमें परम अद्वृत आश्वर्यकारी निजस्वभावके सिवा जगतमें अन्य कुछ है ही नहीं। ज्ञान एवं सुख देनेवाली परम आश्वर्यकारी वस्तु तू स्वयं ही है।

‘जगतमें सब प्रकारके प्रयास किये, सब देखा, सब किया, परन्तु एक ज्ञानस्वरूप, सुखस्वरूप, अनन्तगुणमय ऐसे आत्माको कभी पहिचाना नहीं, उसे पहिचान। बस, वही एक करना बाकी रह जाता है।’

जगतमें आत्माको जाने विना तूने अन्य सर्व प्रकारके उद्यम किये; वहाँ पर पदार्थकी क्रियामें तो आत्मा कुछ भी हेरफेर-परिवर्तन कर नहीं सकता; बहुत करेगा तो अपनी पर्यायमें परके कर्तृत्वका अज्ञानभाव अथवा शुभाशुभ विकारीभाव करेगा। शुभाशुभ रागका प्रयास जीवने अनादिसे अनन्तबार किया है, परन्तु भगवान ज्ञायकतत्त्व तो उन शुभाशुभ विभावोंसे भिन्न है, उनकी उसे खबर नहीं है। अरे! दया, दान, ब्रत, जप-तपादिमें उसे आश्वर्य लगता है परन्तु वह तो शुभराग है, वह कहीं आत्मा नहीं है। उस विभावभावमें क्या आश्वर्य जैसा है? ऐसा तो तूने अनन्तबार किया है; वे सर्व प्रयास आत्मशान्ति हेतु व्यर्थ हैं।

‘यह करूँ, यह करूँ’ ऐसी मान्यता अज्ञानी करता है, परन्तु वह परका कुछ कर

નહીં સકતા। અંગુલી હિલતી હૈ વહ ભી જડકી ક્રિયા હૈ ઔર વહ જડકે કારણ હોતી હૈ। પરમે કુછ ભી નહીં ક્રિયા જા સકતા તથાપિ ‘મૈં પરકા કરતા હું’ એસા અજ્ઞાન તથા રાગમય પ્રયાસ તો જીવને અનન્તવાર ક્રિયા હૈ, પરન્તુ સ્વયંનો પહિચાનનેકા પ્રયાસ કભી નહીં ક્રિયા। જહાઁ-જહાઁ જન્મ ધારણ ક્રિયા વહાઁ શરીર, વાળી, મન, અનેક પ્રકારકે ભવભાવ—સબ દેખા; પરન્તુ દેખનેવાલે—જ્ઞાયકસ્વભાવકો—નહીં દેખા। વ્યાપાર-ધંધા, વકાલત આદિકી પઢાઈ ઇત્યાદિ સબ દેખા, પરન્તુ અંતરમે અતીન્દ્રિય આનન્દકે નાથકો—ચૈતન્યપ્રભુકો, દેખનેવાલેકો—નહીં દેખા, પ્રતીતિમેં નહીં લિયા, ઉસકા સ્વાનુભવ નહીં ક્રિયા।

સબ દેખા, સબ ક્રિયા। પરમે ક્રિયા ક્રિયા? પરમે તો કુછ કર નહીં સકતા, પરન્તુ ‘મૈંને લાખોં રૂપયોંની દાન દિયા, કરોડોંની વ્યાપાર ક્રિયા’—એસી કલ્પનાકા રાગ ક્રિયા હૈ, પુણ્ય-પાપકે ભાવ કિયે હોયાં। યહ સબ તો જીવને અનન્તવાર ક્રિયા હૈ, પરન્તુ શરીરાદિ પરસે વિલકુલ ભિન્ન ઔર શુભાશુભ વિભાવસે રહિત નિજ જ્ઞાનાનન્દરૂપ એક ભગવાન આત્માકો કભી નહીં પહિચાના। જૈનેતરમેં નરસી મહેતાને ભી કહા હૈ કી—

જહાંતક આત્માતત્ત્વ જાના નહીં, વહાંતક સાધના સર્વ ઝૂઠી;
માનવ જન્મ તેરા એસે ચલા ગયા, જૈસે હોતી મહાવટકી વૃષ્ટિ બૂઠી।

ક્યા હુઆ તપ ઔર તીરથ બ્રમણ કિયે, ક્યા હુઆ જાપ કિયે માલા ફેરી;
ક્યા હુઆ તિલક ઔર તુલસી ધારણ કિયે, ક્યા મિલા ગંગાજલ પાન કરકે।
યહ તો પ્રપંચ સબ પેટ ભરનેકે હોયાં, યદિ ન આત્મરામ પરબ્રહ્મ જોયા;
કહે ‘નરસી ભગત’ તત્ત્વદર્શન વિના, રલચિન્તામણિ-સા જન્મ ખોયા।

જિસ પ્રકાર મિશ્રી સફેદી ઔર મિઠાસસે ભરી હુઈ હૈ ઉસી પ્રકાર પ્રભુ જ્ઞાયક આત્મા અતીન્દ્રિય જ્ઞાન એવં આનન્દસે ભરપૂર હૈ।

પ્રશ્ન :—ઇન્દ્રિયોંની આનન્દ કેસા હોગા ?

ઉત્તર :—ઇન્દ્રિયોમાં તથા ઉનકે વિષયોમાં ધૂલ ભી આનન્દ નહીં હૈ। સ્ત્રીકે શરીરકા ઉપભોગ આત્મા નહીં કર સકતા, વહ તો હંહી-માંસ ઔર ચમડેકા પુતલા હૈ, ધૂલ હૈ ઔર આત્મા તો અરૂપી ચૈતન્ય હૈ। ઉપભોગકે કાલમેં યહ જીવ ‘યહ અચ્છા હૈ’—એસા રાગ કરતા હૈ—ભોગતા હૈ, પરન્તુ સ્ત્રીકે શરીરકો નહીં। અરૂપી ભગવાન રૂપીકો કેસે ભોગેગા? અમૃતસ્વરૂપ ભગવાન અપનેકો ભૂલકર ‘મુદ્દે વિષયમે આનન્દ આત્મા હૈ’—એસે રાગરૂપી વિપકો ભોગતા હૈ। અરે! જીવને જગતકી સર્વ કામ-ભોગકી કથાએં સુની હોયાં, દેખી ઔર અનુભવી હોયાં, પરન્તુ સહજ જ્ઞાન ઔર સહજ સુખાદિ અનન્ત ગુણસ્વરૂપ એસે અપને આત્માકો કભી નહીં પહિચાના। બાદ્યમેં

સબ કિયા, શાસ્ત્રોંકા જ્ઞાન ભી અનન્ત બાર કિયા, પરન્તુ ભીતર જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવી આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ ઉસકી અંતરમે ગહરે ઉત્તરકર કબી ખોજ નહીં કી-પાહિચાનનેકા પ્રયત્ન નહીં કિયા।
શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રને કહા હૈ—

યમ નિયમ સંયમ આપ કિયો, પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્ણો;
વનવાસ લિયો મુખ મૌન રહ્યો, દૃઢ આસન પદ લગાય દિયો।
સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે, મતમંડન ખણ્ણન ભેદ લિયે;
વહ સાધનવાર અનન્ત કિયો તવપિ કુછ હાથ હજુ ન પર્યો।
અબ ક્યો ન વિચારત હૈને મનસેં, કછુ ઔર રહા જન સાધનસેં;
વિન સદ્ગુરુ કોઈ ન ભેદ લહૈ, મુખ આગલ હૈ કહ બાત કહૈ?

અરે! જીવને અપને આત્માકી પરવાહ નહીં કી, ઉસે નહીં પાહિચાના; ઇસલિયે પ્રથમ ઉસે પાહિચાન। વસ, વહી એક કરને જૈસા કાર્ય હૈ। અનાદિસે દૂસરા સબ કિયા—પુણ્ય-પાપ અનન્ત બાર કિયે, મન્દિર અનન્તવાર બનવાયે, કરોડોંકા દાન દિયા, પરન્તુ વહ કોઈ આત્માકી વસ્તુ નહીં હૈ। અંતરમે ધ્રુવ ચैતન્ય પ્રમુસાક્ષાત् વિરાજમાન હૈ ઉસે પરસે ભિન્ન ઔર વિભાવસે રહિત એસે શુદ્ધ સ્વભાવસે પાહિચાન; વસ વહી એક કરને યોગ્ય કાર્ય રહ ગયા હૈ।

*

Hindi મિટાનંદ.

ગુરુદેવસે સુશોભિત ધન્ય યહ સુવર્ણપુરી! ગુરુદેવ પરમ પુરુષ થે। ઉનકી વાળી ચैતન્યકો જગાનેવાલી થી। ગુરુદેવકે ચैતન્યકી શોભાકા ક્યા કહના! ઉનકે પુણ્યકી શોભા ભી કોઈ નિરાલી થી! ભરતક્ષેત્રકા સૌભાગ્ય હૈ કિ ગુરુદેવને યહું જન્મ લિયા।

—બહિન શ્રી ચપ્પાવેન

प्रवचन-१८

दिनांक २३-९-७८

वचनामृत-२५९

किसी प्रकारकी प्रवृत्तिमें खड़ा रहना वह आत्माका स्वभाव नहीं है। एक आत्मामें ही रहना वह हितकारी, कल्याणकारी और सर्वस्व है। २५९.

‘किसी प्रकारकी प्रवृत्तिमें खड़ा रहना वह आत्माका स्वभाव नहीं है।’

क्या कहते हैं? आत्मार्थके कार्यके सिवा संसारके किसी भी कार्यमें—स्त्री-पुत्र-परिवार या देव-शास्त्र-गुरु सम्बन्धी कार्यमें अथवा किसी भी अन्य प्रकारकी प्रवृत्तिमें-खड़ा रहना, लगा रहना वह आत्माका स्वभाव नहीं है।

प्रश्नः—देव-शास्त्र-गुरु सम्बन्धी प्रवृत्तिको तो धर्मानुराग कहा जाता है न?

उत्तरः—धर्मानुराग भी शुभभाव है, प्रशस्त राग है। ज्ञानीको भी शुभगण आता अवश्य है, परन्तु अशुभ या शुभ किसी भी प्रकारके रागमें खड़ा रहना वह आत्माका स्वभाव नहीं है। आत्माका स्वभाव प्रवृत्ति नहीं किन्तु निवृत्तिमय है, राग नहीं किन्तु अराग-वीतराग है। जिसे दया, दान, पूजा, भक्ति, व्रत और तपादि भावोंका प्रेम है उसे अरागस्वरूप भगवान ज्ञायक आत्माका प्रेम नहीं है। कठिन बात है भाई! एक म्यानमें दो तलवारें साथ नहीं रह सकतीं, उसी प्रकार रागका और वीतराग तत्त्वका प्रेम एक साथ नहीं रह सकता। जिसने शुभाशुभ भावको उपादेय माना, अच्छा माना उसने भगवान आत्माको हेय माना है।

अहा! भगवान आत्मामें तो ज्ञान, आनन्दादि अनंत गुणोंके भण्डार भरे हैं। क्या कहते हैं? कि—यह ज्ञानस्वरूप आत्मा अंतरमें अपार एवं अद्वृत सम्पत्तिसे भरपूर है। वह उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यस्वरूप है, इसलिये वह नित्य स्थायी रहकर पलटता है। वह प्रतिसमय नई-नई अवस्थास्वरूपसे उत्पन्न होता है, पुरानी-पुरानी अवस्थास्वरूपसे विलयको प्राप्त होता है और ध्रौव्यस्वरूपसे नित्य स्थित रहता है। वह शक्तिस्वभावसे नित्य रहकर पर्याय अपेक्षासे पलटता है। उसका नित्यस्थायी ध्रौव्यस्वरूप रिक्त नहीं है, किन्तु अनंत गुणवैभवसे भरपूर है। प्रभु! तू अपने अनुपम वैभवयुक्त शाश्वत स्वरूप पर दृष्टि कर तो तुझे विश्वास और सन्तोष होगा कि ‘मैं

તો સદા કૃતકૃત્ય હું।' ઉસમें રમણતા કરનેસે તૂ વ્યક્ત દશામें ભી કૃતકૃત્ય હો જાયગા। અહા ! એસી વાતે ! સામાયિક, પ્રતિક્રમણાદિ વાદ્ય ક્રિયાએँ કરતે-કરતે કલ્યાણ હો જાયગા—એસા માનનેવાળે ક્રિયાકાણ્ડયોંકો યહ વાત અસહ્ય લગતી હૈ; પરન્તુ ભાઈ ! આત્માકી યર્થાર્થ પ્રતીતિ બિના સામાયિક એવં પ્રતિક્રમણાદિ તૂ લાયા કહોં સે ? આત્માનુભવકે બિના ઉનસે ધૂલ ભી ધર્મ નહીં હોતા ।

ભગવાન જ્ઞાયક આત્માકા નિત્ય સ્થાયી સ્વરૂપ રિક્ત નહીં હૈ કિન્તુ ગુણઋદ્ધિસે ભરપૂર હૈ। 'રિક્ત નહીં હૈ' વહ નાસ્તિસે કહા ઔર 'ગુણઋદ્ધિસે ભરપૂર' વહ ઊક્તિસે કહા હૈ। જૈસે મિશ્રીમં મિઠાસ ભરપૂર હૈ વૈસે હી જ્ઞાયક પ્રભુકે નિત્યસ્થાયી સ્વરૂપમે અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, અનન્ત આનંદ, અનન્ત શાન્તિ, અનન્ત સ્વચ્છતા, અનન્ત પ્રભુતા, અનન્ત ઈશ્વરતા આદિ અનંતાનન્ત શક્તિયાં ભીતર ભરપૂર ભરી હૈનું। અરેરે ! જીવોંકો અપને અંતરંગ નિધાનકી ખબર નહીં હૈ ઔર વાહરી માથાકૂટમેં ધર્મ માનકર બેચારે ફેંસ ગયે હૈનું। આજકલ તો તત્ત્વકી વાત હી સારી ગુમ હો ગઈ હૈ। જીવ વાદ્ય પ્રવૃત્તિયોમંસે છૂટ હી નહીં પાતા । પ્રતિદિન વાઈસ ઘન્ટે સ્ત્રી-વચ્ચોં ઔર વ્યાપારમેં, ખાને-પીને તથા સોનેમેં બીત જાતે હૈનું; બડી મુશ્કલસે ઘન્ટે-દો ઘન્ટે નિકાલકર કભી સુનને જાતા હૈ તો 'યહ કરો ઔર વહ કરો, પૂજા કરો ઔર ભક્તિ કરો, દાન કરો ઔર ઉપવાસાદિ તપ કરો; ઉનસે તુમ્હારા કલ્યાણ હોગા'—એસા વિપરીત સુનનેકો મિલતા હૈ। ભાઈ ! યહ સબ તો રાગકી ક્રિયાએँ હૈનું, ઔર રાગ 'કરના' વહ તો 'મરના' હૈ । રાગસે તો આત્માકા ભાવમરણ હોતા હૈ; વહ તો સંસારમેં પરિભ્રમણકા કારણ હૈ, ઉસમે કલ્યાણ કૈસે હોગા ?

ભગવાન આત્મા અસંખ્યપ્રદેશી અમૂર્ત દ્રવ્ય હૈ; ઉસમે ગુણરલોકે અનન્ત ભણ્ડાર ભરે હૈનું। જૈસે હજાર કંડિયોંવાલી સોનેકી જંજીર બચ્ચેકે ગલેમેં પહનાયી હો તો બહુત કમ કંડિયાં હોતી હૈનું, ઔર બડેકે ગલેમેં પહિનાઈ હો તો કમ કંડિયાં હોતી હૈનું। ઉસી પ્રકાર જ્ઞાનમૂર્તિ ભગવાન આત્મા, જો શરીર-પ્રમાણ રહતા હૈ વહ, હજાર યોજનવાળે મહામચ્છકે શરીરમેં હો તો ઉસકે લોકપ્રમાણ અસંખ્યપ્રદેશ અલ્ય સંકુચિત હૈનું, ઔર ચીંટીકે શરીરમેં તવ ઉસકે પ્રદેશ અધિક સંકુચિત હોતે હૈનું, ઇસલિયે ચીંટીકી દશામેં ઉનકા કદ છોટા હો જાતા હૈ । જરા સૂક્ષ્મ વાત હૈ ભાઈ ! ઉન સમસ્ત પ્રદેશોમં અનન્ત ગુણરલોકે ભણ્ડાર ભરે હૈનું। અહા ! અપનેકો પામર માન બૈઠા હો વહોં પ્રભુતાકી પ્રતીતિ કૈસે હોણી ? પ્રભુ ! અદ્ભુત વૈતન્યસમૃદ્ધિસે પરિપૂર્ણ એસે અપને સ્થાયી સ્વરૂપ પર દૃષ્ટિ દે, ગહરે ઉત્તરકર ઉસ પર ગંભીરતાસે દૃષ્ટિ ડાલ તો તુઝે અપની પ્રભુતાકા અંતરસે વિશ્વાસ આયગા ઔર કોઈ અતીન્દ્રિય આનંદકી અનુભૂતિ હોણી । તુઝે અંતરંગસે એસે લગેણા કિ 'મૈં તો સ્વભાવસે સદા કૃતકૃત્ય હું,' ઔર અંતરમેં અપને પ્રભુત્વસ્વરૂપમેં સ્થિર હોऊં તવ તો પર્યાયમેં ભી કૃતકૃત્ય હો જાઊંગા ।

यहाँ તો યહ વાત ચલતી હૈ કે કિસી ભી બાદ્ય પ્રવૃત્તિમें ખડે રહના વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ। મન્દિર બનાના, પાઠશાળા ચલાના, અસ્પતાલ બનાના, પૈસોંકા ચન્દા ઇક્વિટી કરના આદિ પ્રવૃત્તિઓમें રૂકના યહ આત્માકા કાર્ય નહીં હૈ। આત્માકા સ્વભાવ તો જ્ઞાતા દ્રયાપના હૈ; બાદ્ય કાર્યોમિં લગના તો વહ તો વિકારી ભાવ હૈ। અજ્ઞાનીકો તો જરા દસ-વીસ લાખકા ચન્દા હો જાય તો એસા લગતા હૈ કે ‘હમને તો કિતના બડા કામ કિયા હૈ;’ ઇસ પ્રકાર પરકે કર્તૃત્વકા અભિમાન હો જાતા હૈ। ભાઈ! ઉસને કુછ ધૂલ ભી નહીં કિયા હૈ, ઉલટા અભિમાનકા પાપ વાંધા હૈ।

પ્રશ્ન:—ઉસને શુભ કાર્ય તો કિયા હૈ ન?

ઉત્તર:—ક્યા કાર્ય કિયા હૈ? કર્તાપનેકા અભિમાન કિયા હૈ। કદાચિત् શુભરાગ કિયા હો તો વહ ભી નિશ્ચયસે તો પાપ હી હૈ, વહ આત્માકા પવિત્ર સ્વભાવ નહીં હૈ। શ્રી યોગીન્દુદેવને કહા હૈ :—

**પાપરૂપકો પાપ તો જાને જગ સબ કોર્ડી; /
પુણ્યતત્ત્વ ભી પાપ હૈ, કહે અનુભવી બુધ કોર્ડી॥**

શુભભાવમે આનેસે નિર્વિકલ્પ સમાધિસે-સ્વરૂપસે-પતન હોતા હૈ ઇસલિયે પરમાર્થત: વહ ભી પાપ હૈ। કઠિન વાત હૈ ભાઈ! સમજામે આતા હૈ કુછ?

ભગવાન આત્મા જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ નિજ ગુણોસે ઠસાઠસ ભરા હૈ। વહ તો માત્ર જ્ઞાતા—પરકા અકર્તા હૈ। શુભ હો યા અશુભ હો—કિસી ભી કાર્યોમિં સંલગ્ન હોના વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ।

પ્રશ્ન:—શુભ કાર્યોમિં સંલગ્ન હો તો ધીરે-ધીરે શુદ્ધતા આયગી ન?

ઉત્તર:—શુદ્ધતા તો ભીતર સ્વભાવમે વિદ્યમાન હૈ; ક્યા બાદ્ય શુભકાર્યોમિં લગનેસે શુદ્ધતા આ જાયગી?—કદાપિ નહીં; અંતરમે જ્ઞાયકસ્વભાવકા અવલમ્બન લેનેસે પર્યાયમે શુદ્ધતા પ્રગટ હોતી હૈ ઔર ઉસ સ્વભાવકે વિશેષ આલમ્બનસે શુદ્ધતામે વૃદ્ધિ હોતી હૈ।

યહા� સોનગઢમે લાખોં રૂપયે ખર્ચ હુએ, વડે-વડે મન્દિર બને, લાખોં પુસ્તકે છપોં, અદ્વિતીય પરમાગમ મન્દિર બના। લોગ કહતે હૈને કે ‘યહ સબ મહારાજકે પ્રતાપસે હુआ હૈ।’ ક્યા યહ સબ મૈને કિયા હૈ? યહ જો પરમાગમ મન્દિર બના ઉસે ક્યા રામજીભાઈ ઔર વૃજલાલભાઈને બનાયા હૈ? વહ તો ઉસ કાલમેં ઉસકે કારણ હુઆ હૈ। યહા� તો પહલે જંગલ થા, ભૈસે ઔર પાડે વૈઠતે થે। વહા� યહ છબીસ લાખકી લાગતકા ભવ્ય પરમાગમમન્દિર બનાયા। ઉસે કિસીને બનાયા કહના તો મિનિત્કે ઉપચારકા કથન હૈ। વાસ્તવમે તો પુદ્ગલકે સમ્વન્ધોંકી તલકાલીન અવસ્થાસે હુઆ હૈ। બડી કઠિન વાત હૈ। જન્મ-મરણ રહિત હોનેકા માર્ગ—આત્માકા માર્ગ—સૂક્ષ્મ હૈ ભાઈ!

માસિક-પત્રકે લિયે એકાધ લેખ તો લિખ દેના પડેગા, આપકે નામકી પાઠશાળા બનાના હૈ તો ઉસકે લિયે અચી રકમ એકત્રિત કર દેના પડેગી આદિ કિસી ભી પ્રવૃત્તિમં ખડા રહના વહ આત્માકા કાર્ય નહીં હૈ। અરે ભાઈ! જગતકે કાર્ય તો સ્વયં ઉનકે અપનેસે હોતે હૈનું, ઉનકે કર્તૃત્વકા ઉત્સાહ ક્યોં આતા હૈ? મૈંને ધ્યાન રહ્યા તબ વહ કાર્ય હુઆ, મૈં ઉસ કામમં પડા તબ વહ પૂરા હુઆ, નહીં તો કભી નહીં હોતા। રહને દે ભાઈ! યહ કર્તૃત્વકા મિથ્યાભિમાન। મિથ્યાત્વકા અભિમાન તો મહાપાપ હૈ। પંઠ બનારસીદાસજીને કહા હૈ :

**કરૈ કરમ સોઈ કરતારા, જો જાનૈ સો જાનનહારા;
જો કરતા નહિ જાને સોઈ, જાનૈ સો કરતા નહિ હોઈ।**

વાદ્યક્રિયા એક જૈસી દિખને પર ભી જ્ઞાની ઔર અજ્ઞાનીકે અંતર અભિપ્રાયમં તથા પરિણામોમં મહાન અંતર હૈ। પરકે કાર્ય હોતે હોં વહું અજ્ઞાની ‘મૈં ઉન્હેં કરતા હું’ એસે પરકે કર્તૃત્વકે અહંકારમય અભિમાનકે કારણ નિરન્તર વંધકો પ્રાત હોતા હૈ ઔર જ્ઞાની માત્ર જ્ઞાતૃત્વકે અભિપ્રાયકે કારણ નિરન્તર અવંધ હી રહતા હૈ। ઇસલિયે અંતર જ્ઞાનપરિણતિકે અતિરિક્ત અન્ય કિસી પ્રકારકી પ્રવૃત્તિમં લગના વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ।

એક આત્મામં હી રહના વહ હિતકારી, કલ્યાણકારી ઔર સર્વસ્વ હૈ।

અતીન્દ્રિય આનન્દકે નાથ એસે નિજ ચૈતન્ય જ્ઞાયકદેવમં, ઉસકી યર્થાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઔર સ્વાનુભૂતિ કરકે સ્થિર હો જાના વહ એક હી હિતકારી કાર્ય હૈ।

કુછ લોગોંકો એસા લગતા હૈ કિ સોનગઢવાલે નિશ્ચયકી વાતોં કરતે હોં પરનું ત્યાગ યા બ્રતાદિ કરનેકો નહીં કહતે। ભાઈ! ત્યાગ ઔર બ્રતાદિ કિસે કહતે હોં ઉસકી તુમ્હેં ખવર હૈ? આત્માકા યર્થાર્થ સ્વરૂપ સમર્પણકર સ્વાનુભવ હોનેપર વિપરીત શ્રદ્ધાકે અનન્ત પ્રકારોંકા ત્યાગ વહ ક્યા કોઈ ત્યાગ હી નહીં હૈ? ત્યાગકે સંઘે સ્વરૂપકી તુમ્હેં ખવર નહીં હૈ। અજ્ઞાનીકો મિથ્યાત્વકે ત્યાગકા કોઈ મૂલ્ય નહીં હૈ। બાદ્યમં સ્ત્રી-વદ્યોંકો છોડ દિયા ઉસે ત્યાગ માનતે હોં, પરનું આત્માકો સમર્પે વિના ઉસમે ધૂલ ભી ત્યાગ નહીં હૈ, ભાઈ! જવતક અંતરમે ‘મૈં પરકા કરતા હું, પરકા ગ્રહણ-ત્યાગ કર સકતા હું, પરકો જીવન દે સકતા હું, સુખી કર સકતા હું, કુટુંબકી રક્ષા કર સકતા હું, મૈં પલીકા પતિ હું’ એસે પરકે કર્તૃત્વ એવં સ્વામિત્વકે પાખણ્ડમય ભાવ હોં તબતક વહ અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। મિથ્યાદૃષ્ટિકે ત્યાગ કેસા? ભાઈ! પરપદાર્થકો તો તૂને ગ્રહણ નહીં કિયા હૈ, કિન્તુ અંતરમે જો શુભાશુભ રાગવૃત્તિ હોતી હૈ વહ ભી તેરી વસ્તુ નહીં હૈ। ભીતર અતીન્દ્રિય જ્ઞાન એવં આનન્દમે પરિપૂર્ણ જો આત્મસ્વભાવ હૈ વહી તેરી વસ્તુ હૈ। ઉસ આત્મસ્વભાવકા અંતરમે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઔર સ્વાનુભવ ભાવસે અવલમ્બન લેને

પર અશુભ તથા શુભ વિભાવકા ત્યાગ હોનેસે ઉસ વિભાવકે નિમિત્તભૂત પરપરાર્થકા સમ્વન્ધ છૂટ જાના ઉસે વ્યવહારસે પરવસ્તુકા ત્યાગ કહા જાતા હૈ।

અરેરે ! દુનિયા કહું પડી હૈ ! વહ તો ધર્મકે વહાને ભી પાપકા—મિથ્યાત્વકા સેવન કરતી હૈ। યહું બેન કહતી હૈનું કિ—એક આત્મામે રહની હી હિતકારી, કલ્યાણકારી તથા સર્વસ્વ હૈ। એક આત્માકે સિવા અન્ય સર્વ કાર્યોમિં—દો ઘન્ટે ઉપદેશ દેના, સંસ્થાકા ધ્યાન રહના, ગાડી પર બૈઠકર વ્યાપાર કરના, પુત્ર-પુત્રી યુવા હો ગયે હોં તો ઉનકે વિવાહાદિ કરના આદિ કાર્યોમિં લગે રહના વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ; એક જ્ઞાયક પ્રભુમે દૃષ્ટિ દેકર ઉસીમે રહ જાના હી કરને યોગ્ય હૈ। વ્યવહારકે રસિકજનોંકો યહ અંતરસન્મુખ હોનેકી બાત કઠિન લગતી હૈ। ભાઈ ! ઉસકા અભ્યાસ નહીં હોનેસે કઠિન લગતી હૈ; વૈસે તો અંતરકી વસ્તુ—અપની વસ્તુ—હોનેસે સરળ હૈ। અંતરમે જો હૈ ઉસકી પ્રાસિ—પ્રાસિકી પ્રાસ કરના હૈ, વહ કઠિન કેસે હોગી ? પર ઔર રાગ જોકિ આત્માકે સ્વભાવમે નહીં હૈનું ઉન્હેં યદિ અપના બનાના હો તો વહ નહીં હો સકેંગે। પરન્તુ આનન્દકન્દ ભગવાન આત્મા જો અંતરમે સદા પ્રાસ હૈ—જાગૃત જીવ સદા વિદ્યમાન હૈ—ઉસે દૃષ્ટિમે પ્રાસ કરના વહ તો સરળ હૈ, અપને હાથકી બાત હૈ। ભાઈ ! યહ તો ભીતરકી વસ્તુ હૈ; યહ કોઈ પણિતાઈકી વસ્તુ નહીં હૈ જો બાહરસે મિલ જાયગી।

જ્ઞાન એવું આનન્દરૂપ ભગવાન જ્ઞાયક આત્મામે રહના વહી સર્વસ્વ હૈ, વહી કલ્યાણકારી તથા હિતરૂપ હૈ। અહા ! બેનકી ભાષા તો સાદી હૈ, પરન્તુ ભાવ અત્યન્ત ગહરે હૈનું। વસ્તુસ્થિતિ યહી હૈ।

*

વચનામૃત-૨૬૦

શુદ્ધાત્માકો જાને બિના ભલે હી ક્રિયાકે ઢેર લગા દે, પરન્તુ ઉસસે આત્મા નહીં જાના જા સકતા; જ્ઞાનસે હી આત્મા જાના જા સકતા હૈ। ૨૬૦.

દેહાદિ તથા રાગાદિસે ભિન્ન આનંદનિધાન શુદ્ધ ચૈતન્યઘન નિજ ભગવાન આત્માકો પહિચાને બિના ભલે હી દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, વ્રત, ઉપવાસાદિ ક્રિયાઓંકે ઢેર લગા દે, પરન્તુ ઉસસે કહીં આત્મા પ્રાસ નહીં હોતા।

કુછ લોગ ઐસા કહતે હૈનું કિ—સ્વામીજી પહલે સ્થાનકવાસી સમ્પ્રદાયમેં થે। સ્થાનકવાસીમેં મૂર્તિકી માન્યતા નહીં હૈ; વહુંકે સંસ્કાર રહ જાનેસે ઉનકે ઉપદેશમેં આતા હૈ કિ મન્દિર બનવાનેમે,

ભગવાનકી મૂર્તિકે દર્શન કરનેમે, લાખોં રૂપ્યે ખર્ચ કરકે તીર્થયાત્રાકા સંઘ નિકાલનેમે ધર્મ નહીં હૈ। ભાઈ! યહ સવ તો અંતરમે કષાય મન્દ હુआ હો તો શુભરાગ હૈ, ધર્મ નહીં હૈ। અરે! મૂર્તિ તો ઠીક, પરન્તુ ત્રિલોકીનાથ શ્રી તીર્થકર ભગવાનકે સાક્ષાત् દર્શન કરનેકા ભાવ ભી શુભરાગ હૈ, ધર્મ નહીં હૈ; ક્યાંકિ વહ પરકી ઓરકે લક્ષ્ણવાળા બહિરૂખભાવ હૈ। અંતરોનુખતાપૂર્વક ચૈતન્ય જ્ઞાયક પ્રભુકે આશ્રયસે જો નિર્મલભાવ હો વહ ધર્મ હૈ।

અપને શુદ્ધાત્માકો જાને બિના ભલે હી છહ-છહ મહિનેકે ઉપવાસ કરે, ઉપવાસકે પારણેમે રૂષ્ય આહાર કરે, પરન્તુ વહ સવ આત્મહિતકે લિયે નિર્થક હૈ। આજકલ તો સમ્પ્રદાયમે લોગોંકો ક્રિયાકાણ્ડમે લગા દિયા હૈ। સામાયિક કરો, પ્રતિક્રમણ ઔર પ્રોપથ કરો, સિદ્ધુચક્ર ઔર કર્મદહન વિધાન કહો—ઇસ પ્રકાર વાહ્ય ક્રિયાઓમે વર્તમાનકે ઉપદેશકોને ધર્મ મનવા દિયા હૈ; કિન્તુ ભાઈ! એસી ક્રિયાઓકે લાખોં ઢેર લગા દે ન! પરંતુ આત્માકે ભાન બિના વહ સવ ધૂલ-રાખ હૈ।

પ્રશ્ન :—આપ જો ઉપદેશ દેતે હૈને વહ તો ધર્મકા ઉપદેશ હૈ ન?

ઉત્તર :—ઉપદેશ તો ભાષાવર્ગાનુંપણું પુદ્ગાલકી પર્યાય હૈ, ઉસ ઓરકા વિકલ્પ વહ રાગ હૈ, દુઃખ હૈ। પુદ્ગાલકી પર્યાયસે અથવા રાગસે આત્માકા ધર્મ કેસે હોણા? —નહીં હો સકતા।

પ્રશ્ન :—વહ ધર્મકા સાધન તો હૈ ન?

ઉત્તર :—કદાપિ નહીં। શ્રી પ્રવચનસારકી ટીકાકે અન્તમે શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાર્યદેવને કહા હૈ ન! કિ—વાસ્તવમે પુદ્ગાલ હી સ્વયં શબ્દરૂપસે પરિણમતે હૈને, આત્મા ઉનકો પરિણમિત નહીં કર સકતા, તથા વાસ્તવમે સર્વ પદાર્થ હી સ્વયં જ્ઞેયરૂપસે—પ્રમેયરૂપસે પરિણમતે હૈને, શબ્દ ઉન્હેં જ્ઞેય નહીં બના સકતે—સમજા નહીં સકતે ઇસલિયે ‘આત્મા સહિત વિશ્વ વહ વ્યાખ્યેય (સમજાને યોગ્ય) હૈ, વાણીકા ગુંથન વહ વ્યાખ્યા (સમજાવટ) હૈ ઔર અમૃતચન્દ્રસૂરી વે વ્યાખ્યાતા હૈને’— ઇસપ્રકાર મોહસે જનો ન નાચો (-ન ફૂલો)। જહાઁ ભાષા સ્વયં વ્યાખ્યાનરૂપ પરિણમતી હૈ વહાઁ કર્તા આત્મા કેસે હો સકેણા? નહીં હો સકતા।

વકીલ અદાલતમે વહસ કરે ઔર ન્યાયાધીશ ઉસકા ફેસલા સુનાયે—યહ સવ વાણી જડ હૈ। વહ વાણી આત્મસે નહીં હુર્દી હૈ ઔર ઉસ સમય ઉસ પ્રકારકા જો રાગ આયા વહ ભી આત્માકી વસ્તુ નહીં હૈ। ઉસસે આત્મા નહીં જાના જા સકતા। નિઝ શદ્ધાત્માકો જાને બિના ભલે હી લાખ-કરોડ ઉપવાસ કરે, શત્રુંજય પર્વતકી નિન્યાનવે યાત્રાએં કરે, પરન્તુ ઉસસે આત્માકા જ્ઞાન નહીં હો સકતા। યાત્રા કહા કિસે જાય? વાસ્તવમે તો અંતરમે જો તીનલોકકા નાથ આનન્દકન્દ જ્ઞાયક પ્રભુ ભગવાન આત્મા હૈ ઉસકા આશ્રય લેકર સ્વરૂપમે સ્થિર હોનેકા

नाम यात्रा है, तीर्थकी यात्राके भाव अशुभसे बचनेके लिये आते हैं परन्तु वे शुभ भाव हैं। उनसे धर्म नहीं होता।

आत्माकी प्रतीतिके बिना क्रियाकाण्डसे नहीं किन्तु स्वसनुख ज्ञानसे ही आत्माको जाना जा सकता है। अंतरमें चैतन्य विज्ञानघन प्रभु विद्यमान है वहाँ वर्तमान पर्यायको मोड़नेसे—ज्ञानकी परिणतिको स्वोनुख करनेसे—आत्मा जाना जा सकता है। अन्य किसी प्रकार वह नहीं जाना जा सकता। वीतराग सर्वज्ञदेव त्रिलोकीनाथकी यह आज्ञा है कि—बाह्यमें लाखों क्रियाकाण्ड करे तथापि उससे आत्माका ज्ञान नहीं होता। अन्तर्मुख होना ही एकमात्र ज्ञान होनेका उपाय है, अन्य कोई उपाय नहीं है।

महो मिटानं द.

गुरुदेवने सबको द्रव्यदृष्टिका—शुद्धात्मद्रव्यकी ओर उन्मुख होनेका उपदेश दिया है। तू भी इस ओर झुक जा; निधान तेरे पास ही है, कहीं ढूँढ़ने जाना पड़े ऐसा नहीं है।

—वहिनश्री चम्पावेन.

પ્રવચન-૧૧

દિનાંક ૨૪-૧-૭૮

વચનામૃત-૨૬૧

‘દૃષ્ટિ પૂર્ણ આત્મા પર રહકર તૂ આગે બઢું તો સિદ્ધ ભગવાન જૈસી દશા હો જાયગી। યદિ સ્વભાવમે અધૂરાપન માનેગા તો પૂર્ણતાકો કભી પ્રાપ્ત નહીં કર સકેગા। ઇસલિયે તૂ અધૂરા નહીં, પૂર્ણ હૈ—એસા માન। ૨૬૧

‘દૃષ્ટિ પૂર્ણ આત્મા પર રહકર તૂ આગે બઢું તો સિદ્ધ ભગવાન જૈસી દશા હો જાયગી।’

વિષય કુછ સૂક્ષ્મ હૈ। સર્વપ્રथમ જ્ઞાન-આનન્દાદિ અનંત શક્તિઓંસે સદા પરિપૂર્ણ એસે નિજ ચૈતન્યદ્રવ્યસામાન્ય પર દૃષ્ટિ દેનેસે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઔર ઉસમે સિદ્ધ ભગવાનકી જાતિકે અતીન્દ્રિય આનન્દકા સ્વાદ આતા હૈ। ઇસલિયે તૈકાલિક ધ્રુવ પૂર્ણ ચૈતન્યતત્ત્વકો દૃષ્ટિમે લેકર આગે બઢો, જિસસે સ્વરૂપ રમણતા બઢને પર પૂર્ણ પરમાત્મ દશા પ્રગટ હોગી।

દૃષ્ટિ સ્વયં પર્યાય હૈ; પરન્તુ ઉસ પર્યાયકો પૂર્ણ ધ્રુવ સ્વભાવ પર રહું ભાઈ! તુડે આત્માકા કલ્યાણ કરના હો, જન્મ-મરણકે દુઃখોંકા અન્ત લાના હો તો શરીરાદિ વાહ્ય નિમિત્ત ઔર દયા-દાનકે વિકલ્પોંસે અપની દૃષ્ટિ હટાકર ઉસે તૈકાલિક પૂર્ણ ચૈતન્ય ભગવાન પર કેન્દ્રિત કર દે। વર્તમાન પર્યાયમે જો અપૂર્ણતા દિખતી હૈ વહ આત્માકી વસ્તુ નહીં હૈ। દૃષ્ટિ અન્તર્મુખ હુઈ ઔર ઉસને પૂર્ણ સ્વભાવકા સ્વીકાર કિયા તો સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ઔર સ્વરૂપાચરણચારિત્ર પ્રગટ હુआ ઔર અતીન્દ્રિય આનન્દકા કિંચિતું સ્વાદ આયા। અબ ઉસમે આગે બઢું જિસસે તેરી દશા સિદ્ધ ભગવાન સમાન પૂર્ણ હો જાયગી।

અહા! યહ વાત લોગોંકો કઠિન લગતી હૈ, ક્યોંકિ ઇસકા અભ્યાસ નહીં હૈ ન! અરે, આઠ-આઠ વર્ષકે છોટે બાળક ભી ઇસ પ્રકાર અન્તર્મુખ દૃષ્ટિ કરકે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતે હોયાં। તીનોં કાલ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનેકી વિધિ તો એક હી હોતી હૈ ન? યહી યહોં કહતે હોયાં કી—પૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ પર દૃષ્ટિ રહકર આગે બઢું, ધ્રુવ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા વિશેપ બલપૂર્વક આશ્રય લે તો તેરી દશામે પ્રથમ તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-સ્થિરતારૂપ તથા આનન્દકે અંશરૂપ નિર્મલતા પ્રગટ હુઈ થી ઉસમે વૃદ્ધિ હોકર પૂર્ણાનન્દરૂપ પરમાત્મદશા હો જાયગી, સિદ્ધ ભગવાન

સદશ દશા હો જાયગી। પ્રથમ સ્વભાવ પર દૃષ્ટિ દેને સે સપ્યાદર્શન, સત્યદર્શન હુआ—ભગવાન જ્ઞાયક જૈસા હૈ વૈસા પર્યાયમેં સાક્ષાત્કાર હુઆ; ફિર સ્વરૂપમેં વિશેષ બલપૂર્વક એકાગ્ર હોનેસે વર્તમાન દશામેં જો અશુદ્ધતા-કચાશ થી વહ મિટ ગઈ;—ઇસ પ્રકાર દૃષ્ટિ પૂર્ણ આત્મા પર રહ્ખકર આગે સ્થિરતા બઢાનેસે સિદ્ધ ભગવાન જૈસી પૂર્ણ નિર્મલ દશા હો ગઈ। એસી બાત હૈ; આયા કુછ સમજામે?

‘યદિ સ્વભાવમં અધૂરાપન માનેગા તો પૂર્ણતાકો કભી પ્રાપ્ત નહીં કર સકેગા।’

ક્યા કહેતે હૈને? કિ—ભગવાન આત્મા એક સમયમે પૂરણ.....પૂરણ.....પૂરણ, પૂર્ણાનન્દસે ભરપૂર વસ્તુ હૈ। ‘આપૂર્ણમ्’ સમયસાગરને કલશમે આત્મા હૈ ન? પરિપૂર્ણ વસ્તુકો સ્વીકાર કરનેવાલી તો પર્યાય હૈ ન? અરેરે! કિતને હી એકાન્ત અભિપ્રાયવાળોનો પર્યાયકે સ્વરૂપકી ખવર નહીં હૈ। ‘આત્મા પૂર્ણસ્વરૂપ હૈ’—એસા નિર્ણય કિસને કિયા?—પર્યાયને। ઉસ પર્યાયકે સમીપ હી પૂર્ણાનન્દ પ્રભુ વિદ્યમાન હૈ। ઉસ પર દૃષ્ટિ દેનેસે તથા સ્થિરતામેં આગે બઢાનેસે પૂર્ણાનન્દમય સિદ્ધ દશા પ્રગટ હોતી હૈ, કોઈ વ્રત-તપાદિ કરનેસે સિદ્ધદશા પ્રગટ નહીં હોતી। સાધક જીવકો જવતક પર્યાયમેં પૂર્ણતા પ્રગટ નહીં હુર્ઝ હૈ તવતક બીચમેં એસે શુભ ભાવ આતે અવશ્ય હૈને, પરન્તુ ઉસકી દૃષ્ટિ ઉનપર નહીં હોતી; દૃષ્ટિ તો સદા સ્વભાવપર હોનેસે, સ્વભાવકે વિશેષ બલમય આશ્રયરૂપ સ્થિરતા બઢાકર, અપૂર્ણતાકો નષ્ટ કરકે, વહ પૂર્ણાનન્દ દશાકો પ્રાપ્ત હો જાયગા। અહા! એસી બાતેં હૈને, સાધારણ મનુષ્યોનો એસા લગેગા કી યહ કેસા ધર્મ હૈ? પરન્તુ ભાઈ! વસ્તુકા સ્વરૂપ હી એસા હૈ।

એક સમયકી—વર્તમાન—પર્યાયકે સમીપ ભગવાન આત્મા પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપમેં વિદ્યમાન હૈ। યદિ વહ સ્વભાવસે પરિપૂર્ણ ન હો તો પર્યાયમેં પૂર્ણતા આયગી કહોંસે? ક્યા બાહરસે આયગી? બાત કુછ સૂક્ષ્મ હૈ; બહુત ધ્યાન રહ્ખકર પકડે તો પકડેમેં આયે એસી હૈ યદિ તૂ અપને સ્વભાવમેં અપૂર્ણતા માનેગા તો તુઝે પર્યાયમેં કભી પૂર્ણતા પ્રગટ નહીં હોગી। અપની પ્રભુતાકો અલ્પ એવં અપૂર્ણ માનેગા તો ઉસકે આશ્રયસે કભી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત નહીં હોગી।

લૈંડીપીપલમેં ચૌંસઠપુટી પૂર્ણ ચરપરાહટ તથા રંગમેં હરાપન શક્તિરૂપસે ભરે હૈને। લૈંડીપીપલકે દાનેકો યોં હી સીધા ખાયા જાય તો ઉસમેં સાધારણ ચરપરાહટ ઔર રંગમેં કાલાપન દિખાયી દેતા હૈ; પરન્તુ ઉસમેં ચૌંસઠપુટી પૂર્ણ ચરપરાહટકી શક્તિ તો સદા ભરપૂર હૈ। જો ચરપરાહટ પ્રગટ હોતી હૈ વહ કહોંસે આતી હૈ? ક્યા ખરલમેં ઘોટનેસે આતી હૈ? ભીતર ઉસકે સ્વભાવમેં જો શક્તિ વિદ્યમાન હૈ ઉસમણે આતી હૈ। યહ ઉદાહરણ તો સમજામેં આયે એસા હૈ। યહોં તો એસા કહના હૈ કી યદિ તૂ અપને જ્ઞાયકસ્વભાવમેં ન્યૂનતા—અપૂર્ણતા માનેગા તો અપૂર્ણતાકે આશ્રયસે કભી—કિસી દિન પૂર્ણતાકો પ્રાપ્ત નહીં કર સકેગા।

યહ વાત લોગોંકો એકાન્ત નિશ્ચય જૈસી લગતી હૈ, ક્યોંકિ ઇસમે વ્યવહારસે—દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, બ્રત એવં તપસે લાભ હોના નહીં આતા હૈ ન! ભાઈ, વે સબ વ્યવહારકે ભાવ તો શુભ રાગ હૈનું, આત્માકા ધર્મ નહીં હૈ। ઉનમેં ધર્મ માનકર તૂ ઠગા ગયા હૈ। અરે! યહ મહાંગા મનુષ્યભવ ચલા જાયગા, સત્ય સમજાનેકા અવસર પ્રાપ્ત હુઅ હૈ ઔર અખી નહીં સમજા તો કબ સમજેણા? ક્રિયાકાણ્ડકે વિકલ્પ તો કલેશ હૈનું, દુઃખ હૈનું, દુઃખકે આશ્રયસે કહીં આનન્દમૂર્તિ આત્મા દૃષ્ટિમે આયગા?

જિસ પ્રકાર કોઠીમેં ભરે હુએ ગેહું ઉસસે ભિન્ન હૈનું ઉસી પ્રકાર આત્મામેં ભરે હુએ ગુણ ઉસસે ભિન્ન નહીં હૈનું। આત્મા તો જ્ઞાન-આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોસે ભરપૂર અભિન્ન પદાર્થ હૈ, ઉસમેં યદિ અપૂર્ણતા માનેગા તો તેરી દૃષ્ટિમેં પૂર્ણસ્વભાવકી સ્વીકૃતિ નહીં આયગી। પર્યાયમેં અપૂર્ણતા હૈ ઇસલિયે વસ્તુસ્વભાવ ભી અપૂર્ણ-અધૂરા હૈ એસા યદિ માનેગા તો તેરી દૃષ્ટિમેં મિથ્યાત્વ હોગા, તુઝે શુદ્ધતા પ્રગટ નહીં હોગી। પ્રભુ! તૂ સ્વભાવસે પરિપૂર્ણ હૈ, અપૂર્ણ નહીં હૈ। વેનને (૩૮૦વેં બોલમેં) કહા હૈ ન!—‘જિસ પ્રકાર સુવર્ણકો જંગ નહીં લગતી, અગ્નિકો દીમક નહીં લગતી, ઉસી પ્રકાર જ્ઞાયક સ્વભાવમેં આવરણ, ન્યૂનતા યા અશુદ્ધિ નહીં આતી। તૂ ઉસે પહિચાનકર ઉસમેં લીન હો તો તેરે સર્વ ગુણરલોંકી ચમક પ્રગટ હોગી।’ અહા, એસી હૈ વસ્તુ! કિતની સરસ વાત હૈ!

આકાશકા ક્ષેત્ર અનન્ત હૈ। ચૌદહ બ્રહ્માણ્ડકે પશ્ચાત્ ફિર અકેલા આકાશ હૈ। હૈ કહીં ઉસકા અન્ત? હૈ કહીં ઉસકા છોર? છોર હૈ તો ઉસકે પશ્ચાત્ ફિર ક્યા હૈ? અરે, કોઈ નાસ્તિક વિચાર કરે તો ઉસે ભી સ્વીકારના પડેગા કિ દસોં દિશાઓમેં આકાશકા કહીં અન્ત નહીં હૈ। ઉસ અમાપ અનન્ત આકાશકે પ્રદેશોંકી અપેક્ષા અનન્તગુને આત્મામેં ગુણ હૈનું। યહ કહકર ક્યા કહના હૈ? આત્મામેં જો અનન્તાનન્ત ગુણ હૈનું ઉસમેં ‘યહ ગુણ અન્તિમ’ એસા નહીં હૈ। અહાહા! અમાપકા માપ કરનેવાલી પર્યાયમેં જ્ઞાત સબ કુછ હોતા હૈ તથાપિ આત્માકે જ્ઞાન, દર્શન, આનન્દાદિ અનન્તગુણોમેં ‘યહ ગુણ અન્તિમ’ એસા નહીં હૈ। એસે અનન્ત ગુણોસે ભરપૂર આત્માકે—ધ્વનસ્વભાવકે—તલમેં ઉત્તર, પાતાલમેં જા તો તૂ પૂર્ણતાકો પ્રાપ્ત કર સકેગા।

‘ઇસલિયે તૂ અધૂરા નહીં, પૂર્ણ હૈ—એસા માન!’

ઇસલિયે ‘મૈં સદા પરિપૂર્ણ હું’ એસી સ્વભાવકી દૃષ્ટિ કરકે માન। અપૂર્ણતા તેરા સ્વભાવ નહીં હૈ। વસ્તુ સ્વભાવસે પરિપૂર્ણ હોને પર ભી યદિ ઉસમેં અપૂર્ણતા માનેગા તો તેરી દૃષ્ટિ મિથ્યા હોગી, વિપરીત હોગી। આત્મા જૈસા ત્રૈકાલિક પરિપૂર્ણ હૈ વૈસા માનના, પ્રતીતિમેં લેના સો સમ્યગ્દર્શન હૈ। ઇસલિયે આત્મહિત કરના હો, મોક્ષમાર્ગ પર પહુંચના હો તો ‘મૈં સ્વભાવસે વર્તમાનમેં હી પરિપૂર્ણ હું, અપૂર્ણ નહીં હું’—એસા માન। આયા કુછ સમજમેં? માર્ગ બડા અલોકિક હૈ।

*

વચનામૃત-૨૬૨

**દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હૈ; ઇસલિયે ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કર તો સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પકડું આયગા।
સૂક્ષ્મ દ્રવ્યકો પકડુંકર આરામસે આત્મામે વૈઠના વહ વિશ્રાંમ હૈ। ૨૬૨।**

દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હૈ; ઇસલિયે ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કર તો સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પકડું આયગા।'

જિસ ભાવસે તીર્થકર નામકર્મકા બંધ હો વહ ભાવ ભી સ્થૂલ હૈ, ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા ઉસસે પાર હોનેકે કારણ સૂક્ષ્મ હૈ। જ્ઞાનકો અન્તર્મુખ કરનેસે આત્મદ્રવ્ય પકડું આતા હૈ। આત્માસે ચ્યુત હોકર વહિર્મુખ વર્તતા જ્ઞાન ભી સવ સ્થૂલ હૈ। આત્મદ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હૈ, વહ ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કરનેસે અર્થાત્ જ્ઞાનકો અન્તર્મુખ કરનેસે પકડું આયગા। યહું દ્રવ્યકા અર્થ પદાર્થ, વસ્તુ સમજના, પૈસા-લક્ષ્મી નહીં। પૈસા તો જડું-ધૂલ હૈ ઔર યહ આત્મદ્રવ્ય તો જ્ઞાનાદિ અનન્તાનન્ત ગુણોંકા સાગર પૂર્ણાનન્દ ભગવાન હૈ। પ્રભુ! તુઝે ઉસકી મહિમા ઔર વિશ્યાસ નહીં હૈ ઇસલિયે વાદ્ય પ્રવૃત્તિ ઔર ક્રિયાકાણ્ડસે નિવૃત્તિ નહીં મિલતી। કબી વ્યાપાર-ધન્યેસે થોડી નિવૃત્તિ મિલે, ઉપદેશ સુનને જાય, તો વહું ઉપદેશક ઉસે ક્રિયાકાણ્ડમે—બ્રત, તપ, પૂજા, ભક્તિ તથા યાત્રાદિમે—લગા દેતે હૈને; કિન્તુ ભાઈ! વહ સવ તો, યદિ અંતરમે કષાયમન્દ કિયા હો તો, શુભરાગ હૈ; ઉસમે ધર્મ કહું આયા? ધર્મ તો અંતરમે સર્વપ્રકારકે રાગરહિત જો સૂક્ષ્મ દ્રવ્યસ્વભાવ હૈ ઉસે સમજકર શ્રદ્ધા, જ્ઞાન એવં અનુભવ કરનેસે હોતા હૈ।

અહા! દ્રવ્ય કિસે કહેતે હૈને?—કિ જિસમે રાગ તો નહીં હૈ પરન્તુ અપૂર્ણતા ભી નહીં હૈ। પર્યાયમે અપૂર્ણતા હૈ, દ્રવ્યસ્વભાવ તો નિજ ગુણસમૃદ્ધિસે સદા ભરપૂર હૈ। દ્રવ્યમે અશુદ્ધતા ઔર અપૂર્ણતા કિસ પ્રકાર હોણી?—યદિ હો તો વહ દ્રવ્ય હી કેસે કહા જાયગા? વહ તો પવિત્રતા તથા પરિપૂર્ણ ગુણોંકી ગાંઠ હૈ, એક બાર રાગકી એકતા તોડું—દયા, દાનાદિ શુભ રાગસે ઔર ગુણ-ગુણીકે વિકલ્પસે લાભ હોગા, એસે રાગકે સાથ એકતાકે તાલે લગા રહે હૈને ઉન્હેં તોડું—તો ગુણોંકી ગાંઠ, અંતર ચૈતન્યકા અદ્ભુત ભણ્ડાર ખુલ જાયગા।

અહાહા! અંતરમે રાગસે ભિન્ન, પર્યાયસે ભી ભિન્ન, અનન્ત ગુણોંસે પરિપૂર્ણ હોને પર ભી સૂક્ષ્મ—એસી નિજ જ્ઞાયક વસ્તુકો એકવાર ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કરકે લક્ષ્મે તો લે, તો તુઝે વહ જ્ઞાયક પ્રભુ અનુભવમે આયગા। વહ જ્ઞાયક દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હૈ, ઇસલિયે કિસી વિકલ્પસે, દયા-દાનાદિ રાગકી મન્દતાસે, દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધાસે, પંચમહાબ્રતકે શુભ આચરણસે પકડું નહીં આતા, ક્યોકિ વે સમસ્ત ભાવ શુભ રાગ હૈને, અત્યન્ત સ્થૂલ હૈને, ઉન્સે રાગરહિત અત્યન્ત સૂક્ષ્મ આત્મદ્રવ્ય કેસે પકડું આયગા?

અંગે! કિતનોંકો તો 'દ્રવ્ય'કે અર્થકી ભી ખબર નહીં હોતી। યહું સ્વાધ્યાયમન્દિરમે

दीवार पर 'द्रव्य दृष्टि सो सप्यगदृष्टि'—ऐसा संक्षिप्त वाक्य लिखा है; उसे पढ़कर वर्षों पहले एक भाईने पूछा था कि—साहब! यह 'द्रव्यदृष्टि अर्थात् पैसेकी दृष्टि? क्या पैसेकी दृष्टिवाले सब सप्यगदृष्टि होंगे?' भाई! यहाँ 'द्रव्य'का अर्थ पैसा—लक्ष्मी नहीं है, द्रव्य अर्थात् चैतन्य चमत्कारसे परिपूर्ण त्रैकालिक सच्चिदानन्दमय निज ज्ञायक आत्मा है। वह अत्यन्त सूक्ष्म है, इन्द्रियोंसे, रागसे या गुण-गुणीके भेदस्त्रप विकल्पसे भी वह जाननेमें आये ऐसा नहीं है। वर्तमान ज्ञानमें परिणामको सूक्ष्म कर, यह जो स्थूल पर लक्ष जाता है उसे अन्तर्मुख करके सूक्ष्म बना दे तो सूक्ष्म भगवान आत्मा पकड़में—ज्ञानमें तथा अनुभवमें—आयगा।

जैसे छोटे-बारीक मोती सांडसी द्वारा पकड़में नहीं आते, उनके लिये छोटी चिमटी चाहिये, वैसे ही भगवान आत्मा सूक्ष्म है, उसे पकड़नेके लिये सूक्ष्म बुद्धि होना चाहिये। अरे! परलक्षी शास्त्रज्ञान भी स्थूल है, उसके द्वारा भी आत्मा यथार्थ पकड़में—अनुभवमें नहीं आयगा। अहा! भवका अभाव करनेकी पद्धति यह है, शेष सब कोरी बातें हैं। चौरासीके अवतार अनन्तवार किये, उनमें अनन्तवार महाव्रत धारण किये, अनन्तवार भगवानके क्षेत्रोंकी यात्राएँ कीं, परन्तु वह कोई विशेष कार्य नहीं है, उस शुभरागसे किंचित् आत्मकल्याण नहीं होता। अंतरमें पूर्णानन्द प्रभु विराजमान है उस वर्तमान ज्ञानकी पर्यायमें धीरेसे, उपयोगको सूक्ष्म करके लक्षगत बनाये तो वह पकड़में आता है। तीनलोकके नाथ श्री तीर्थकर भगवानका यह आदेश है।

अनन्त शक्तियोंका सागर ज्ञायक वस्तु सूक्ष्म है; वह निमित्से तथा रागसे तो नहीं किन्तु स्थूल ज्ञानसे—शास्त्रज्ञानसे भी पकड़में नहीं आयगी, क्योंकि वह परलक्षी ज्ञान है। अंतरमें सूक्ष्म ज्ञानके उपयोगसे ही सूक्ष्म द्रव्य पकड़में आता है। अरुपी आनन्दकन्द प्रभुको पकड़नेके लिये ज्ञानकी वर्तमान पर्यायको सूक्ष्म—स्थिर करना पड़ेगी।

उसका उपाय? सूक्ष्म उपयोग करना, अर्थात् पूर्णानन्द प्रभुका आश्रय—अवलम्बन लेनेवाली जो पर्याय है उसके द्वारा सूक्ष्म द्रव्य पकड़में आता है। सूक्ष्म बात है भाई! यह तो जन्मरणके अन्तकी बातें हैं। सर्वज्ञ भगवानने आत्माको जिस द्रव्यके रूपमें देखा और पर्यायमें प्रगट किया वह सूक्ष्म है। अंतरमें उत्तरकर परिणामको अतिसूक्ष्म करे तब वह पकड़में आयगा। अहा! चैतन्यचमत्कारसे भरपूर इस आत्मवस्तुका जीवने कभी विश्वास नहीं किया है। 'विश्वाससे जहाज तिरते हैं'—ऐसा कहा जाता है न?—ऐसे ही सूक्ष्म उपयोग करके अंतरमें इस पूर्णानन्दके नाथका विश्वास करनेसे मोक्षमार्ग प्रारम्भ होता है। सूक्ष्म उपयोगसे द्रव्य पकड़में आया, तथापि जबतक आनन्द और दुःख दोनों मिश्र हैं। इसलिये कहते हैं कि—पूर्णकि ऊपर लक्ष करके वहीं स्थिर हो जा।

कोई ऐसा कहे कि—सप्यगदर्शन और ज्ञान हुआ, इसलिये अब ज्ञानीको दुःख है ही

नहीं; तो वे तत्त्वको—साधकभावको, साध्यको अथवा द्रव्यको—समझते ही नहीं हैं। यहाँ तो यही कहा है न! कि—दृष्टिको द्रव्य पर रखकर आगे बढ़ो। यदि पर्यायमें अपूर्णता न हो तो आगे बढ़नेको क्यों कहेंगे? अहा! ध्रुवके ध्येयसे कभी च्युत नहीं होना; उस ध्रुव पर दृष्टि स्थापित करोगे तो पर्यायमें पूर्ण आनन्द प्रगट होगा, तेरी पर्याय अपूर्ण नहीं रह सकेगी। आया कुछ समझमें? उपयोगको सूक्ष्म करोगे तो सूक्ष्म द्रव्य पकड़में आयगा।

‘सूक्ष्म द्रव्यको पकड़कर आरामसे आत्मामें बैठना वह विश्राम है।’

ज्ञानकी वर्तमान पर्यायको सूक्ष्म करके द्रव्यको अंतरमें ग्रहण कर और वहाँ आरामसे बैठ। जैसे किसी मनुष्यको थकान लगने पर वह पलंग विछाकर बैठता है—आराम करता है। भगवान आत्मामें जहाँ दृष्टि लगी वहाँ पर्यायमें आनन्द आया, वहीं उसे विश्राम मिल गया, चारों गतिके दुःख चले गये। परन्तु जिसे अन्तर्मुख दृष्टि नहीं है उसे उसके विश्वास बिना धर्मकी दशा प्रगट नहीं होती। सूक्ष्म द्रव्यस्वभावको पकड़कर आत्मामें आरामसे बैठना वह विश्राम है। शुभरागमें या पर्यायमें बैठना वह विश्राम नहीं है। भाई! उपयोगको निमित्तमें तथा दुःख—रागमें तो नहीं किन्तु एक समयकी पर्यायमें भी स्थिर न होने दे, उसे अपने त्रैकालिक ध्रुव ज्ञायक द्रव्यस्वभावमें ले जा।

भीतर जो चैतन्यमहल है वही सद्या विश्रामगृह है। पूर्ण ज्ञानानन्दस्वरूप उस महलमें आरामसे रहकर विश्राम कर; पर्यायमें रहना छोड़ दे और द्रव्यस्वभावमें आसन लगा दे। अतीन्द्रिय ज्ञायक प्रभुको पहिचानकर उसमें शान्तिपूर्वक रहना वही सद्या विश्राम है।

*

वचनामृत-२६३

साधना करनेवालेको कोई सृहा नहीं होती। मुझे दूसरा कुछ नहीं चाहिये, एक आत्मा ही चाहिये। इसी क्षण वीतरागता होती हो तो दूसरा कुछ नहीं चाहिये; परन्तु अंतरमें नहीं रहा जाता, इसलिये बाहर आना पड़ता है। अभी केवलज्ञान होता हो तो बाहर ही न आयें। २६३.

‘साधना करनेवालेको कोई सृहा नहीं होती।’

अंतरमें ज्ञायकप्रभुकी साधना करनेवालेको कोई बाहरी सृहा नहीं होती। दुनिया मुझे

માને, ભક્ત મેરી પૂજા કરેં, લોગ મુદ્દે વિશેષ વ્યક્તિયોમાં ગિને એસી કોઈ સ્થૃહા સાધકકો નહીં હોતી। પૂર્ણાનન્દ ભગવાન આત્માકી વૃદ્ધિ કરકે જો અંતર્મુખ આત્માનન્દસે સન્તુષ્ટ હૈનું, તૃસુ હૈનું, ઉન્હેં અપને સિવા કિસી અન્ય વસ્તુકી ઇચ્છા કેસી? સમયસારમાં તો ઇચ્છા-તૃણા-સ્થૃહાકો અજ્ઞાનમય ભાવ કહા હૈ।

દુનિયા મુદ્દે જ્ઞાની કહે—માને, લોગ મુદ્દસે સન્તુષ્ટ હોં ઔર મેરે જ્ઞાનકી પ્રસંશા કરેં એસી ભાવના જ્ઞાનીકો કદાપિ નહીં હોતી; અપને વિષયમાં કોઈ કુછ અચ્છા બોલે યા ન બોલે ઉસકી સાધકકો પરવાહ નહીં હોતી; વહ તો કેવળ આત્મસાધનાકી અભિવૃદ્ધિમાં હી તત્પર હોતા હૈ, ઉસે પૂર્ણ પરમાત્મપદ સાધનેકી હી લગન હોતી હૈ; આત્માકે સિવા અન્ય કિસી પ્રકારકી સ્થૃહા ઉસે નહીં હોતી। અરેરે! યહ વાત કહીં સુનનેકો નહીં મિલતી। જૈન નામધારી સમ્પ્રદાયોમાં તો ઇસ બાતકી ગંધ ભી નહીં હૈ, વહીં તો ગૃહીત મિથ્યાલ્વકા પોષણ હૈ; જૈનકા નામ હોને પર ભી વાસ્તવમાં વહ જૈન હૈનું હી નહીં, ઉન્હોને વીતરાગ જૈનમાર્ગકી સંચ્ચી પદ્ધતિ તોડું ડાલી હૈ। સંચ્ચી જૈનકો—સાધના કરનેવાલેકો આત્માકે સિવા કિસીકી સ્થૃહા નહીં હોતી।

મુદ્દે દૂસરા કુછ નહીં ચાહિયે, એક આત્મા હી ચાહિયે।

મુદ્દે તો આનન્દકા નાથ મેરા આત્મા હી ચાહિયે, મુદ્દે તો અપના ભગવાન હી ચાહિયે। કૌન-સા ભગવાન? ભીતર વિરાજમાન અપના જ્ઞાયક ભગવાન। અરિહંતાદિ અન્ય ભગવાનોસે ભેંટ કરનેકા ભાવ વહ સવ રગ હૈ। અહા! ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞદેવ જિનેશ્વર પરમાત્મા દિવ્યધ્વનિ દ્વારા તો કહ રહે હૈનું વહી યહ વાત હૈ। સાધકકો એક નિજ આત્મા હી લેના હૈ ઔર કુછ નહીં ચાહિયે, અરે! જ્ઞાનકે પરલક્ષી વિશેષ ક્ષયોપશમકી ભી આવશ્યકતા નહીં હૈ। પ્રવચનસારમાં કહા હૈ ન!—‘કેવલીમાં ઔર શ્રુતકેવલીમાં સ્વરૂપસ્થિરતાકે તારતમ્યરૂપ ભેદ હી મુખ્ય હૈ; અધિક-અલ્પ પદાર્થ જાનનેરૂપ ભેદ અત્યન્ત ગૌણ હૈનું। ઇસલિયે અધિક જાનનેકી ઇચ્છારૂપ ક્ષોભ છોડુકર સ્વરૂપમાં હી નિશ્ચલ રહના યોગ્ય હૈ। યહી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિકા ઉપાય હૈ।’ એક પૂર્ણાનન્દ પ્રભુ હી મુદ્દે ચાહિયે ઔર અન્ય કુછ નહીં ચાહિયે—એસી સાધક જીવકો ભાવના હોતી હૈ। ઇસમે અનેકાન્ત આ ગયા। ઇસકે સિવા દૂસરા કુછ માને ઉસમે ગડુબડુ હૈ।

‘ઇસ ક્ષણ વીતરાગતા હોતી હો તો દૂસરા કુછ નહીં ચાહિયે; પરન્તુ અંતરમાં નહીં રહ જાતા, ઇસલિયે વાહર આના પડતા હૈ।’

ઇસી પલ યદિ પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટી હો તો, યહ થોડે શાસ્ત્ર પઢ લું, ભક્તિ-વક્તિ કર લું આદિ કુછ ભી નહીં ચાહિયે। કિન્તુ ભીતર પૂર્ણાનન્દનાથમાં સ્થિર નહીં રહ સકતા, ઇસલિયે વૃત્તિ વાહર આ જાતી હૈ। સાધક જીવકો સ્વરૂપકી વૃદ્ધિ હુર્ઝ હૈ ઔર સ્વરૂપરમણતા ભી પ્રગટી હૈ, તથાપિ અશક્તિકે કારણ અંતરમાં વિશેષ નહીં રહ સકતે। જ્ઞાનીકો ભી ભક્તિકા, શાસ્ત્ર

શ્રવણ તથા પઠનકા રાગ આતા હૈ; ઉસે બાહર નિકલના અચ્છા નહીં લગતા, પરન્તુ અંતરમે અધિક નહીં રહ સકતે ઇસલિયે બાહર આના પડતા હૈ। અંતરમે પૂર્ણરૂપસે સ્થિરતા નહીં હો પાતી ઇસલિયે બાહર આના પડતા હૈ, પરન્તુ વહ દુઃખ હૈ। જ્ઞાનીકો અંતરમે જ્ઞાનધાર એવં આનન્દધારા પ્રગટ હુઈ હૈ પરન્તુ ઉસમે પૂર્ણતઃ નહીં રહા જા સકતા ઇસલિયે શ્રવણકા, કથનકા આદિ ભાવ આતે હૈને। વે ભાવ રાગ હૈને, કર્મધારા હૈ। ઉસે કર્મધારમે આના રૂચતા નહીં હૈ પરન્તુ પુરુષાર્થકી મન્દતા હોનેસે બાહર આના પડતા હૈ।

‘અભી કેવલજ્ઞાન હોતા હો તો બાહર હી ન આયે।’

યदિ ઇસી સમય કેવલજ્ઞાન હો જાતા હો તો કભી બાહર ન આયેં। જ્ઞાનીકો ઐસા નહીં લગતા કી વિશેપ જાનકારી હો જાય તો લોગોંકો સમજાનેમે સરળતા રહે; ઉસે તો નિરન્તર યહી ભાવના હોતી હૈ કી અભી અંતર સ્થિરતા હોતી હો તો એક ક્ષણ ભી બાહર ન આયેં। બેનકે (૪૦૧૨વે) બોલમેં આતા હૈ ન!—જ્ઞાની નિજ સ્વરૂપમે પરિપૂર્ણરૂપસે સ્થિર હો જાનેકો તરસતે હૈને। ઉન્હેં જવ જવ વિકલ્પ ઉઠતા હૈ તવ અંતરમે ઐસા લગતા હૈ કી ‘યહ વિભાવભાવ હમારા દેશ નહીં હૈ। ઇસ પરદેશમે હમ કહું આ પહુંચે? ઇન દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ આદિકે પરભાવોમે હમેં અચ્છા નહીં લગતા। યહું હમારા કોઈ નહીં હૈ। જહું જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, આનન્દાદિ અનન્તગુણરૂપ હમારા પરિવાર રહતા હૈ વહ હમારા સ્વદેશ હૈ। સાધક જીવકો ઇસી ક્ષણ સ્વદેશમે નિવાસ હોતા હો—વીતરાગતા એવં કેવલજ્ઞાન હોતા હો—તો વહ કભી બાહર હી ન આયે।

ભાઈ! દુનિયાકો થોડા સમજાકર ઉસકા ઉપકાર કરું યહ ભી વિકલ્પ હૈ ઔર વન્ધકા કારણ હૈ। દૂસરોંકો સમજાનેમે અપના જ્ઞાન બઢતા હૈ ન?—ઐસે જ્ઞાનકી ભી સાધકકો આવશ્યકતા નહીં હૈ। ઉસે તો એક હી લગન હૈ કી સ્વભાવકા આશ્રય કરકે ઉસમે ઇસી સમય પૂર્ણરૂપસે સમા જાતા હો, વીતરાગતા ઔર કેવલજ્ઞાન હોતા હો તો કભી બાહર હી ન આયેં।

*

મુક્તિકા માર્ગ અંતરમે હૈ, બાહ્યમે નહીં હૈ। ઇસ વિષમકાલમે માર્ગદર્શક એક ગુરુદેવ હી થે। ગુરુદેવકા ઐસે કાલમે જન્મ હુआ તો કિતનોંકો રુચિ ઉત્પન્ન હુઈ। માર્ગકા કિસીકો પતા નહીં થા, અધ્યન્તરકા માર્ગ ગુરુદેવને બતલાયા હૈ।

—વહિનથી ચમ્પાવેન.

प्रवचन-१००

दिनांक २५-९-७८

वचनामृत-२६४

तेरे चित्तमें जबतक दूसरा रंग चढ़ा है, तबतक आत्माका रंग नहीं चढ़ सकता। बाहरका सारा रस छूट जाय तो आत्मा-ज्ञायकदेव प्रगट होता है। जिसे गुणरत्नोंसे गुँथा हुआ आत्मा मिल जाय, उसे इन तुच्छ विभावोंसे क्या प्रयोजन ? २६४.

‘तेरे चित्तमें जबतक दूसरा रंग चढ़ा है, तबतक आत्माका रंग नहीं चढ़ सकता।’

क्या कहते हैं? कि-जिसके चित्तमें दूसरा रंग चढ़ा हो अर्थात् दूसरा प्रेम हो—किसी संयोगी वस्तुका प्रेम हो, रागका प्रेम हो और बहिर्लक्षी शास्त्रज्ञान हुआ उसका प्रेम हो—उसे अपने स्वभावका प्रेम नहीं आ सकता? चित्तमें जबतक रागका—दया, दान, ब्रत, तपादि विकल्पोंका—रंग चढ़ा हो अर्थात् प्रेम लगा हो तबतक आत्माका प्रेम नहीं हो सकता। एक स्थानमें दो तलवारें नहीं रह सकतीं। निमित्तका प्रेम रहे, रागका प्रेम रहे और एक समयकी पर्यायमें ज्ञानका परलक्षी विकास हुआ उसका प्रेम रहे तो अपना आत्मा जाननेमें नहीं आता। ऐसी बात है भाई! आया कुछ समझमें?

‘बाहरका सारा रस छूट जाय तो आत्मा-ज्ञायकदेव प्रगट होता है।’

निमित्तका रस छूट जाय, रागका रस छूट जाय, अपनी पर्यायमें-भवेन्द्रियमें जो विकास है उसका रंग—प्रेम छूट जाय तो आत्मा-ज्ञायकदेव प्रगट होता है। बाहरकी कोई भी वस्तु आश्चर्यकारी लगे तबतक अपने स्वभावका आश्चर्य नहीं आ सकता—आत्माका रंग नहीं चढ़ सकता। अहा! भगवान आत्मा तो चैतन्यस्वरूप ज्ञायकस्वभावका पिण्ड है, प्रभु! परका रंग सब छूट जाय तो, अपना रंग चढ़ जाय ऐसी बात है।

प्रश्नः—आत्माका रंग कैसा? विकल्प जैसा?

उत्तरः—रंग अर्थात् रस। आत्माका रंग अर्थात् आत्माका प्रेम। मेरा नाथ परमानन्दमूर्ति प्रभु, उसका जिसे प्रेम हो जाता है उसे परका समस्त प्रेम छूट जाता है। अरेरे! जीव कहींका

કહીં અટકતા હૈ—યા તો સ્ત્રીકા પ્રેમ, યા તો બચ્ચોંકા પ્રેમ, પ્રતિષ્ઠાકા પ્રેમ, લક્ષ્મીકા પ્રેમ, શુભભાવ—રાગ હોતા હૈ ઉસકા પ્રેમ।

પ્રશ્ન :—ચક્રવર્તીએ ભી તો સવકા પ્રેમ હોતા હૈ?

ઉત્તર :—એક ભી પ્રેમ નહીં હૈ; સમ્યક્ત્વી હૈને, છહ ખણ્ડકે અધિપતિ હૈને। નિહાલભાઈને ‘દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રકાશ’મેં લિખા હૈ કિ—ચક્રવર્તી—તીર્થકર છહ ખણ્ડકો નહીં સાધતે, વે તો અખણ્ડકી સાધના કરતે હૈને।

પ્રશ્ન :—વ્યવહારસે તો સાધતે હૈને?

ઉત્તર :—વિલકુલ નહીં સાધતે। વિકલ્પ આતે હૈને ઉનકે ભી જ્ઞાતા રહતે હૈને। રાગ હોતા હૈ, છહ ખણ્ડકે રાજ્યમે—વ્યવસ્થામે—ખડે રહના પડતા હૈ। બેનકે (૨૫૯વેં) બોલમેં આતા હૈ કિ—‘કિસી પ્રકારકી પ્રવૃત્તિમે ખડા રહના વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ। એક આત્મામે હી રહના વહ હિતકારી, કલ્યાણકારી ઔર સર્વસ્વ હૈ।’ વાદ્યમે કહીં ખડે નહીં રહના।’ રાગ આતા હૈ પરન્તુ વહાં, મૈં અપની—ચક્રવર્તીએ સમ્પદાકી વ્યવસ્થા કરતા હું, ઇસપ્રકાર ખડે નહીં રહતે।

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર ભી કહતે હૈને—

સર્વ ભાવસે ઉદાસીનબૃત્તિ કરી।

દેહ પ્રતિ કિંચિત્ મૂર્ખ નહીં હોય જો;

પ્રશ્ન :—સર્વ ભાવોમેં શુદ્ધભાવ ભી આ ગયા ન?

ઉત્તર :—શુદ્ધ નહીં, રાગ। રાગાદિ સર્વ ભાવોસે ઉદાસીન હો તબ તો શુદ્ધ ભાવ પ્રગટ હોતા હૈ। ધર્માંકો ભી રાગ આતા હૈ કિન્તુ રાગમેં સુખબુદ્ધિ નહીં હૈ। છહ ખણ્ડકા રાજ્ય, એક હજાર દેવ જિસકી સેવા કરતે હૈને એસી પટરાની સહિત છયાનવે હજાર રાનિયાં હૈને પરન્તુ ઉનમેં કિંચિત્ માત્ર સુખબુદ્ધિ નહીં હૈ।

પ્રશ્ન :—નયે—નયે વિવાહ ભી તો કરતે હૈને, ઉનકા ક્યા?

ઉત્તર :—કૌન કરતા હૈ? ચક્રવર્તીએ—ધર્માંકો રાગ આતા હૈ પરન્તુ અભિપ્રાયમેં રાગ હૈ વહ વિષ હૈ, કાલા નાગ હૈ। અખી આસક્તિકે કારણ જ્ઞાની કિંચિત્ વાદ્યમેં ખડે હૈને, રાગ હૈ, પરન્તુ અભિપ્રાયમેં કાલે નાગ જૈસા લગતા હૈ। જ્ઞાની વિભાવોમેં ખડે હોને પર ભી વિભાવસે ભિન્ન હૈને, ન્યારે હૈને। વિભાવોંકો તો કાલે નાગકી ભૌતિ છોડ દિયા હૈ। જ્ઞાનીકો રાગ આતા હૈ પરન્તુ વહ દુઃખરૂપ લગતા હૈ। મેરા પ્રભુ આનન્દસ્વરૂપમેસે વાહર નિકલ ગયા;—દૃષ્ટિસે નહીં, દૃષ્ટિ તો વહીં (સ્વરૂપમેં) લગ રહી હૈ; ઉસમે મૈં નહીં રહ સકતા। અપની અશક્તિસે શુભરાગ—

ભક્તિ આદિકા ભાવ—આય વહ ભી દુઃખ હૈ। અહા! એસા હૈ વીતરાગ માર્ગ! બાહ્યકા સમસ્ત રસ છૂટ જાય તો ભગવાન આત્મા—જ્ઞાયકદેવ પ્રગટ હોતા હૈ।

‘જિસે ગુણલોંસે ગુંથાં હુઆ આત્મા મિલ જાય, ઉસે ઇન તુચ્છ વિભાવોંસે ક્યા પ્રયોજન?’

જ્ઞાન, આનન્દ, શાન્તિ, સ્વચ્છતા, પ્રમુતા—એસે અનન્ત ગુણોંસે ગુંથાં હુઆ અમેદ પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મા મિલ જાય તો પરકા રસ ટૂટ જાય। અપના રસ લગ જાય તો તુઝે ભગવાન મિલ જાયঁ। અરે! શુભરાગમે આના વહ ભી અપરાધ હૈ। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ભક્તિકા ભાવ ભી શુભ રાગ હૈ, દોપ હૈ, અસમાધિ હૈ, અશાન્તિ હૈ। પરકા રસ છૂટ જાય તો ભગવાન આત્માકે રસમે જાગૃતસ્વરૂપ ચૈતન્યદેવ પ્રગટ હો।

પ્રશ્ન :—પરકા રસ છૂટે કિસ પ્રકાર ?

ઉત્તર :—કિયા હૈ વહ છોડેગા। જિસને જોડા હૈ વહ તોડેગા। પરકા રસ જિસને જોડા હૈ વહ જીવ તોડેગા। પરમે યુક્ત હુઆ વહ સ્વયં અપનેસે હુઆ હૈ, ઉસે સ્વયં તોડિકર ભગવાનને સાથ સમ્વન્ધ જોડ લેના। સમ્યક્ત્વી છહ ખણ્ડકે રાજ્યમે ખડા હૈ, રાગ આતા હૈ ઉસકા દુઃખ ભી લગતા હૈ, ઉસમે ઉસે રસ નહીં લગતા સુખબુદ્ધિ નહીં હૈ। ઉસમે રુચિ, સુખબુદ્ધિ નહીં હોનેસે—પરકા રસ છૂટ જાનેસે ભગવાન પ્રગટ હોતા હૈ। ઉસમે ક્યા પ્રગટ હુઆ ? ક્યા અનુભવમે આયા ? ઉસે ગુણલોંસે ગુંથાં હુઆ આત્મા મિલ ગયા। અહા ! માર્ગ બડા કઠિન હૈ ! અનાદિસે અભ્યાસ નહીં હોનેકે કારણ જીવ ઉલ્ટે રાસ્તે પર ચઢ ગયે હૈને.

અહા ! જિસે ભગવાન આત્મા મિલ ગયા ઉસે ઇન તુચ્છ વિભાવોંસે ક્યા પ્રયોજન ? ભગવાન આત્મા—અનન્ત ગુણોંસે ગુંથાં હુઆ પ્રભુ, ઉસકે રસમે ભગવાન મિલ જાયঁ તો અન્ય વિભાવોંસે ઉસે ક્યા પ્રયોજન ? શરીર આદિ, લક્ષ્મી આદિ તથા રાગાદિ ઉસકે સાથ ક્યા પ્રયોજન ? શરીર આદિ, લક્ષ્મી આદિ તથા રાગાદિ ઉસકે સાથ ક્યા પ્રયોજન ? વે તુચ્છ વિભાવ તથા અરે ! ચક્રવર્તીકા રાજ્ય હો યા ઇન્દ્રકા ઇન્દ્રાસન હો—વહ સવ ચૈતન્યવૈભવકે સામને તુચ્છ હૈ।

શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યદેવને સમયસારકી પાંચવીં ગાથામે કહા હૈ કી—મૈં નિજવૈભવસે કહુંગા। કૌનસા વૈભવ ? મૈં આનન્દમૂર્તિ ભગવાન સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ હું એસા મેરી દૃષ્ટિ તથા મેરે અનુભવમે આયા, મેરી વીતરાગી પર્યાય ઉત્પન્ન હુઈ,—વીતરાગી સપ્યાદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર—યહી મેરા નિજ વૈભવ હૈ। અહા ! ઉસ નિજ વૈભવસે મૈં કહુંગા, પ્રભુ ! તૂ પ્રમાણ કરના। અપને નિજવૈભવસે કહુંગા; ભગવાન કહતે હૈને ઇસલિયે કહુંગા—એસા નહીં। શ્રેતામ્વરોમે આચારાંગ આદિ સૂત્રોમે આતા હૈ કી—ભગવાન એસા કહતે થે.....એસા કહતે થે। વહ સવ શૈલી અલગ હૈ ઔર યહ શૈલી

અલગ હૈ। મેરા ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનન્દકા કન્દ, અતીન્દ્રિય જ્ઞાનકા પિણ્ડ, અતીન્દ્રિય શાન્તિકા સાગર, અનન્ત ગુણોંકા ભણ્ડાર, અનન્ત શાન્તિકા સંગ્રહાલય, અનન્ત સ્વભાવકા સમુદ્ર..... અહા! એસા જિસે અંતરમે પ્રાસ હો ગયા ઉસે અન્ય વૈભવોંસે ક્યા પ્રયોજન? વે કરોડોંકે બંગલે આદિ તેરા વૈભવ નહીં હૈ। ભીતર આત્માકે અનન્ત ગુણોંકા જો વૈભવ હૈ ઉસકે પ્રેમકે સમક્ષ પર-જડ વૈભવકા ક્યા પ્રયોજન હૈ? અરે! તેરી પર્યાયમે હોનેવાલે તુચ્છ વિભાવોંસે ભી તુઝે ક્યા પ્રયોજન હૈ? ઉસરે તુઝે ક્યા લાભ હૈ?

*

વચનામૃત-૨૬૫

આત્મા જાનનેવાલા હૈ, સદા જાગૃતસ્વરૂપ હી હૈ। જાગૃતસ્વરૂપ એસે આત્માકો પહિચાને તો ભી પર્યાયમે ભી જાગૃતિ પ્રગટ હો। આત્મા જાગતી જ્યોતિ હૈ, ઉસે જાન। ૨૬૫.

‘આત્મા જાનનેવાલા હૈ, સદા જાગૃતસ્વરૂપ હી હૈ। એસે આત્માકો પહિચાને તો પર્યાયમે ભી જાગૃતિ પ્રગટ હો।’

ભગવાન! તુ જાનનેવાલા જાગૃતસ્વરૂપ પ્રભુ હૈ। આત્મા જાનનેવાલા સદા જાગૃતસ્વરૂપ હી હૈ, ઉસે કોઈ નિદ્રા યા આવરણ નહીં હૈ। ભીતર જાગૃતસ્વરૂપ ભગવાન—જાગતી જ્યોતિ ચૈતન્યપ્રભુ વિરાજતા હૈ। જાગૃત સ્વરૂપ કહકર દો વાતેં કહી હોયાં; (૧) નિત્ય—ત્રિકાલ જ્ઞાયક સ્વભાવ જાગૃત સ્વરૂપ હી હૈ; (૨) એસે આત્માકો પહિચાને તો પર્યાયમે ભી જાગૃત સ્વરૂપ પ્રગટ હો। રાગાદિ તો અંધકાર હૈ, ભલે હી વહ દ્વારા—દાનકા વિકલ્પ હો। રાગાદિ અપનેકો નહીં જાનતે, પરન્તુ અન્યકે દ્વારા જ્ઞાત હોને યોગ્ય હોયાં હોય ઇસલિયે વે ચૈતન્યસે અન્ય સ્વભાવવાલે હોયાં, ઔર ભગવાન આત્મા તો, ઉસે સદૈવ વિજ્ઞાનધનસ્વભાવપના હોનેસે, સ્વયં હી ચૈતક—જ્ઞાતા હૈ (અપનેકો તથા પરકો જાનતા હૈ) ઇસલિયે ચૈતન્યસે અન્ય સ્વભાવવાલા હી હૈ। ભગવાન આત્મા તો ચૈતન્ય-ચૈતન્ય અર્થાત્ જાગૃતસ્વરૂપ હૈ ઉસે પર્યાયમે પહિચાન। અહા! બહુત કઠિન કાર્ય હૈ! રાગસ્વરૂપ અંધકારકો છોડ દે ઔર જાગૃતસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા—જાગતા જીવ ખડા હૈ— ઉસે પહિચાન લે તો પર્યાયમે ભી જાગૃતિ પ્રગટ હોણી। અહા! બેનેકે ઇન શબ્દોમેં બહુત ભાવ ભરે હોયાં। ચૈતન્યકી જાગૃતશક્તિસમ્પન્ન પ્રભુકો—જાગૃત ભગવાન આત્માકો—પહિચાન લે; અજાગૃત રાગાદિકી પહિચાન છોડ દે।

લોગોંકો યહ બાત કઠિન લગતી હૈ। આજકલ સારી પ્રથા હી બદલ ગઈ હૈ। ધર્મકે નામસે વર્તમાનમે ભક્તિ કરો, પૂજા કરો, દાન કરો, દયા પાલો, મન્દિર બનવાઓ, ગજરથ ચલાઓ આદિ બાહરકી બાતે હી ચલતી હૈનું; ભીતર જાગ્રતસ્વરૂપ આત્મા જાગતી જ્યોતિ વિદ્યમાન હૈ ઉસે જાનનેકી બાત કોઈ સમઝતા હી નહીં હૈ। આત્મા જાગતી જ્યોતિ—સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ, અતીન્દ્રિય આનન્દકી ખાન હૈ। શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર કહતે હૈનું કી-

**શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યન, સ્વર્ણ જ્યોતિ સુખધામ;
વીજું કહીએ કેટલું, કર વિવાર તો પામ।**

—ઉસ જાગ્રત જ્યોતિકી ખાનકે ક્ષેત્રમે અતીન્દ્રિય આનન્દકી ફસલ પકતી હૈ, જિસમે રાગકી ફસલ પકે વહ આત્મા નહીં હૈ।

તીનલોકકા નાથ—જાગ્રતજ્યોતિ, દ્વિલમિલ જ્યોતિ જલતી હૈ ન ભીતર। ઉસકી પહીચાન કર ન!

આત્મા પર પદાર્થકા કુછ કર હી નહીં સકતા। યહ મન્દિર આદિ ભવન બને હૈનું વે ઉનકે અપને કારણ બને હૈનું, ઉન્હેં કારીગર બના હી નહીં સકતે। પરકા કૌન કરેગા? અરે, આંખકી પલકેં હિલાનેકી ક્રિયા આત્મા તીનકાલ ત્રણલોકમેં નહીં કર સકતા। જડકી ક્રિયા જડસે હોતી હૈ। યહું કહતે હૈનું કી—શાન્તિકા સાગર દ્વિલમિલ જ્યોતિ પ્રભુ તૂ હૈ; તેરી વસ્તુ એસી હૈ ઉસે પહીચાન ન! શાસ્ત્રોંકો જાન એસા નહીં કહા। અરે! અનંતકાલકા પરિભ્રમણ મિટાનેકા ઉપાય તો અંતરમે જાગ્રતજ્યોતિકો જાનના—અનુભવના વહ હૈ પ્રભુ!

અનન્તગુણકા નાથ ભગવાન આત્મા ગુણભેદમેં નહીં આતા; પર્યાયમેં ભી નહીં આતા, તવ રાગમેં ઔર પરમેં કહાંસે આ સકેગા? ભજનમેં આતા હૈ કી—‘તુઝે પર્યાયમેં રૂકને નહિં દૂં રે.....!’ પ્રભુ! તુઝે રાગમેં તો નહીં અટકને દૂંગા, કિન્તુ પર્યાયમેં ભી અબ નહીં અટકને દૂંગા। તેરી વસ્તુ ભીતર—ભગવાન આનન્દકા નાથ વિરાજતા હૈ વહું જા ન! જાગ્રતસ્વરૂપી, સર્વજ્ઞસ્વરૂપી આત્મા રાગવાલા અથવા અલ્પજ્ઞતાવાલા નહીં હૈ। ‘જ્ઞ’ સ્વભાવી કહો, સર્વજ્ઞસ્વભાવી કહો, જાગ્રતસ્વરૂપ કહો અથવા ચૈતન્ય—ચેતનાસ્વભાવ કહો—ઉસે પહીચાન તો પર્યાયમેં ભી જાગૃતિ પ્રગટ હોગી। વહ ત્રિકાલ જાગ્રતસ્વભાવ, નિત્યાનન્દ પ્રભુ, ધ્રુવસ્વરૂપ—ઉસકી પહીચાન કર લી, તો તેરી પર્યાયમેં ભી જાગ્રતપના, જ્ઞાતાદ્રાયકી પર્યાય, આનન્દકી પર્યાય પ્રગટ હોગી।

સમ્પ્રદાયમેં કહતે હૈનું કી સામાયિક કરો, પ્રોષ્ઠ કરો, ચુંબિનાર કરો, કિન્તુ ભાઈ! વહ તો ક્રિયાકા રાગ હૈ, વહ તેરી વસ્તુ નહીં હૈ; તેરી વસ્તુ તો ભીતર જાગ્રતસ્વરૂપ હૈ, અનંત-અનંત ગુણોંકા ભણ્ડાર ભીતર ભરા હૈ વહ હૈ।

૧૮ સે ૨૦ વર્ષકી છોટી ઉપ્રકી બાત હૈ। ઉન દિનોં મુંબઈ માલ લેને જાતે થે। વહું

केशरके गोदाममें केशरके डिब्बोंकी थप्पियाँ लगी हुई देखी थीं, वैसे ही यह जाग्रतस्वरूप आत्मा अनन्त गुणोंका गोदाम है, अनन्त-अनन्त गुणोंकी थप्पियाँ पड़ी हैं भीतर, वहाँ दृष्टि डाल प्रभु! तो तेरी पर्यायमें भी जाग्रतदशा प्रगट होगी।

सम्पर्दर्शन-ज्ञान-चारित्र वह जाग्रत दशा और भगवान आत्मा वह त्रैकालिक जाग्रतस्वरूप। प्रभु! तू तो सद्विदानन्द है, आनन्दका सागर है। सत् अर्थात् शाश्वत, चिद अर्थात् ज्ञान; शाश्वत ज्ञान और आनन्दका गंज है प्रभु! उसे पहिचान, उसके समुख हो और पर्याय तथा रागसे विमुख हो जा। स्वभाव जाग्रत है, आनन्द है, वैसे ही पर्यायमें भी तेरी जागृति—चैतन्य एवं आनन्दकी दशा—होगी। अतीन्द्रिय आनन्दके नाथकी दृष्टि करने, उसका आदर करनेसे तेरी पर्यायमें अतीन्द्रिय आनन्द आयगा, आत्मसाक्षात्कार होगा। अहा! ऐसी बात है प्रभु! पर्यायमें भी जागृति प्रगट होगी।

जैसे अग्नि स्वयं ज्योति है वैसे ही यह भगवान आत्मा स्वयं जाग्रतज्योति है, वज्रकी भाँति ध्रुव ज्ञायकका विम्ब है प्रभु! अहा! वह जिनविम्ब है। श्रीमद् राजचन्द्रने भी लिखा है कि-जिनप्रतिमा बन, जिनप्रतिमा बन। परन्तु उसकी उन लोगोंको खबर नहीं है। जिनप्रतिमा—जिनस्वरूपी भगवान आत्मा है। उसकी दृष्टि करनेसे पर्यायमें जिनपना आ जायगा। वह जिनविम्ब है, वह चैतन्यप्रतिमा है। यह जो बाह्य प्रतिमा है वह व्यवहार है; शुभगण आता है तो लक्ष वहाँ जाता है; यहाँ तो भाई! तेरे अपने घरमें जानेकी बात कही है।—

हम तो कबहुँ न निजघर आये;
पर घर भ्रमत बहुत दिन बीते,
नाम अनेक धराये...हम तो कबहुँ०

‘मैं धनवान, मैं पुण्यवान, मैं पापी, मैं पण्डित, मैं मूर्ख—इसप्रकार ‘पर घर भ्रमत बहुत दिन बीते, नाम अनेक धराये, हम तो कबहुँ न निजघर आये।’ गाय-मेंस आदि पशु सबेरे जंगलमें चरने जाते हैं और शामको लौटते हैं, उस समय यदि दरवाजा बन्द हो तो सिर मारते हैं। सारमें धास मिलेगी और रातभर आराम मिलेगा ऐसे उत्साहपूर्वक बन्द दरवाजे पर सिर मारते हैं। ऐसे ही प्रभु! अपने भीतरके घरमें जानेके लिये एक बार सिर तो मार! रागकी एकतासे आत्माके द्वार बन्द हैं वे खुल जायेंगे। अहा! आत्मा जाग्रतज्योति है उसे जान, चैतन्यस्वरूपको चैतन्यसे जान। जाननेवाली—जानती है वह—पर्याय है, परन्तु पर्यायमें जाननेमें आता है त्रैकालिक ज्ञायक स्वभाव। ज्ञानकी पर्यायमें वह जाग्रतस्वभाव जाननेमें आया तथापि, वह पर्यायमें नहीं आया—पर्यायरूप नहीं हो गया; जाग्रतस्वभावका सामर्थ्य कितना है वह पर्यायमें आया। पर्याय द्रव्यरूप हो जाती है अथवा द्रव्य पर्यायमें आ जाता है—ऐसा नहीं है।

‘આત્મા જાગતી જ્યોતિ હૈ ઉસે જાન।’

યહ આત્મા સ્વયં જાગ્રતજ્યોતિ હૈ ઉસે જાન। વહ શાશ્વત વસ્તુ હૈ ઉસે પહિચાન। પહિચાનના વહ પર્યાય હૈ। કાર્ય પર્યાયમે હોતા હૈ ન! ધ્રુવમેં કહોઁ કાર્ય હોતા હૈ? ધ્રુવ તો હૈ હી—જાગ્રત જ્યોતિ કૂટસ્થ, નિત્ય—ઉસે જાન, ઉસકા અનુભવ કર। અહા! એસા હૈ સ્વરૂપ; ઉસે જાનને—માનનેસે અંતરમેં અતીન્દ્રિય આનન્દ પ્રગટ હોગા।

*

વચનામૃત-૨૬૬

યદિ તુઝે જન્મ-મરણકા નાશ કરકે આત્માકા કલ્યાણ કરના હો તો ઇસ ચૈતન્યભૂમિમે ખડા રહકર તૂ પુરુષાર્થ કર; તેરે જન્મ-મરણકા નાશ હો જાયગા। આચાર્યદીવ કરુણાપૂર્વક કહતે હૈને:—તૂ મુક્તસ્વરૂપ આત્મામેં નિસ્પૃહતાસે ખડા રહ। મોક્ષકી સ્વૃહા ઔર ચિન્તાસે ભી મુક્ત હો। તૂ સ્વયમેવ સુખરૂપ હો જાયગા। તેરે સુખકે લિયે હમ યહ માર્ગ બતલા રહે હૈને। વાહરકે વ્યર્થ પ્રયત્નસે સુખ નહીં મિલેગા। ૨૬૬.

‘યદિ તુઝે જન્મ-મરણકા નાશ કરકે આત્માકા કલ્યાણ કરના હો તો ઇસ ચૈતન્યભૂમિમે ખડા રહકર તૂ પુરુષાર્થ કર; તેરે જન્મ-મરણકા નાશ હો જાયગા।’

મુઝે જન્મ-મરણકા અંત કરકે આત્મકલ્યાણ કરના હૈ—એસા તેરા ભાવ હો તો ઇસ ચૈતન્યભૂમિમે ખડે રહકર તૂ પુરુષાર્થ કર; તેરે જન્મ-મરણકા અંત હો જાયગા। મુઝે પુણ્યવંધ્યો, મૈં સ્વર્ગમિં જાઊઁ, લક્ષ્મી મિલે ઔર દુનિયામેં બડા માના જાऊઁ—યહ સવ કુછ નહીં, માત્ર જન્મ-મરણકે દુઃખસે છૂટનેકી સદ્ગી ભાવના હો ઉસકી બાત હૈ। અહા! જીવ ચૌરાસી લાખ યોનિયોમેં તથા એક-એક યોનિમેં અનન્તવાર ઉત્પન્ન હુआ હૈ। માતાકે ગર્ભમિં સવા નૌ મહીને રહતા હૈ; પરન્તુ શાસ્ત્રમેં કહા હૈ કિ માતાકે ગર્ભમિં ઉલ્કષ્ટ વારહ વર્ષ તક રહ સકતા હૈ, કદાચિત્ વારહ વર્ષ ગર્ભમિં રહકર જન્મ લેતે હી મૃત્યુ હો જાય ઔર પુનઃ ઉસમેં આયે ઔર ફિર ગર્ભમિં વારહ વર્ષ તક રહે—એસી ગર્ભ-કાયસ્થિતિ ઉલ્કષ્ટ ચૌંબીસ વર્ષકી ગિનનેમેં આયી હૈ। ઉલટ મુંહ ગર્ભાશયકી અશુચિમેં રહકર કષ સહન કિયે હૈને। એસા અનન્ત વાર હો ગયા હૈ પ્રભુ! ઇસ પ્રકાર દુઃખ ભોગતે હુએ અનન્તકાળ બીતા હૈ; યદિ તુઝે ઇસ દુઃખ ભરપૂર જન્મ-મરણકા નાશ કરના હો, કરને યોગ્ય કાર્ય કર લેના હો—આત્માકા કલ્યાણ કરના હો, તો ઇસ ચૈતન્યભૂમિમે ખડે રહકર તૂ અંતરમેં આત્માકો સમજનેકા પુરુષાર્થ કર। રાગ ઔર પર્યાયમેં ખડા

હૈ વહ છોડ દે ઔર યહ જો ચૈતન્યભૂમિ—અંતરમે ચૈતન્યપિણ્ડ—ઉસમે દૃષ્ટિ લગાકર વહાઁ ખડા હો જા। યદિ તુઝે જન્મ-મરણકા નાશ કરકે આત્મકલ્યાણ કરના હો તો યહ શર્ત હૈ—‘ઇસ ચૈતન્યભૂમિમે ખડે રહકર, ચૈતન્ય-ધ્રુવ—ધ્રુવ-ભગવાન—મેં ખડે રહકર તૂ અંતરમે પુરુષાર્થ કર। વહ પુરુષાર્થ અર્થાત् શુદ્ધ ચૈતન્યકી પરિણિતિ; ઉસમે તેરે જન્મ-મરણકા નાશ હો જાયગા। ચૈતન્યભૂમિ કહો અથવા ચૈતન્યપિણ્ડ કહો, વસ્તુ, અસ્તિત્વ કહો; એસા જો શુદ્ધ ચૈતન્યઘન, ઉસમે ખડે રહકર તૂ પુરુષાર્થ કર; તેરે જન્મ-મરણકા અન્ત હો જાયગા।

અહા ! એસી ભાપા ! પુસ્તક (વહિનશ્રીકે વચનામૃત) એસી પ્રકાશિત હો ગઈ હૈ કિ— અન્ય મતવાલે વેદાન્તવાલે ભી એકવાર પઢે તો ઉન્હેં લગેગા કિ—અહા ! ભીતર કેસે ભાવ ભરે હોયાં। એક વેદાન્તીકે હાથમે ગઈ તો પઢ્યકર કહા—‘ઓહો ! એસી વસ્તુ ! યહ તો વસ્તુકા સ્વરૂપ હૈ, યહ કિસી પક્ષકી યા સપ્રદાયકી બાત નહીં હૈ।

‘આચાયદિવ કરુણાપૂર્વક કહતે હૈનું—તૂ મુક્તસ્વરૂપ આત્મામે નિસ્યુહતાસે ખડા રહ ।’

આચાયદિવ કરુણાસે કહતે હૈનું—ભગવાન કુન્દકુન્દાચાર્ય, અમૃતચંત્રાચાર્ય આદિ સન્ત કરુણાપૂર્વક કહતે હૈનું કિ—‘તૂ મુક્તસ્વરૂપ આત્મામે નિસ્યુહરૂપસે ખડા રહ ।’ ભગવાન આત્મા અંતરમે તો મુક્તસ્વરૂપ હી હૈ પ્રભુ ! દ્રવ્ય જો વસ્તુ હૈ ઉસે આવરણ ભી નહીં હૈ, ઉસમે અશુદ્ધતા ભી નહીં હૈ ઔર ઉસમે અપૂર્ણતા ભી નહીં હૈ। વેનકે વોલમેં (૩૮૦) આતા હૈનું—‘જિસ પ્રકાર સુવર્ણકો જંગ નહીં લગતી, અગ્નિકો દીમક નહીં લગતી, ઉસી પ્રકાર જ્ઞાયકસ્વભાવમે આવરણ, ન્યૂનતા યા અશુદ્ધિ નહીં આતી। તૂ ઉસે પહિચાનકર ઉસમે લીન હો તો તેરે સર્વ ગુણરલોંકી ચમક પ્રગટ હોગી ।’ અહા ! પૂર્ણાનન્દકા નાથ પ્રભુ ભીતર વિરાજતા હૈ। અરે ! ઉસકા પ્રયલ ભી કિતના ? કિ....તૂ એસે મુક્તસ્વરૂપ આત્મામે નિસ્યુહરૂપસે ખડા રહ ઇતના ।

સમયસાગરકી ૧૫વીં ગાથામેં કહા હૈ—‘જો પસદિ અપ્યાણ અવદ્ધપુદું....’ જો કોઈ આત્માકો અવદ્ધસ્પૃષ્ટ દેખતા હૈ, રાગકે સમ્વન્ધરહિત વસ્તુ દેખતા હૈ ઉસને સકળ જિનશાસન દેખા। અવદ્ધ કહો યા મુક્તસ્વરૂપ કહો। રાગાદિ સમ્વન્ધરહિત વસ્તુ સો અવદ્ધ। નાસ્તિસે કહો તો અવદ્ધ ઔર અસ્તિસે કહો તો મુક્તસ્વરૂપ એસા ઉપદેશ લોગોંકો કઠિન લગતા હૈ ઇસલિયે કહતે હૈનું—એકાન્ત હૈ, એકાન્ત હૈ। અરે પ્રભુ ! સુન તો સહી, યહ તેરે ઘરકી બાત હૈ, તુઝે તેરે ઘરમેં લે જાનેકી બાત હૈ।

કિસી ભી આશાકે વિના તૂ મુક્તસ્વરૂપ અપને આત્મામે નિસ્યુહરૂપસે ખડા રહ। વિશેષ જ્ઞાન હો તો દુનિયા મુજ્જે માને, લોગોંકા ઉદ્ધાર કરનેકે લિયે મૈં એકાધ ભવ કરું તો.....યહ સવ ભ્રમ હૈ। ભલે હી મુજ્જે એકાધ ભવ કરના પડે, પરનું દુનિયા મેરા લાભ ઉઠાયે—યહ દૃષ્ટિ હી વિપરીત હૈ। કોઈ કહે કિ દુનિયાકે લિયે એક-દો ભવ કરના પડે તવ ભી

ક્યા?.....અરે! ભગવાન, તુ યે ક્યા કહતા હૈ? ભવ કરના અર્થात્ ભવકા કારણ રાગ કરના; ઔર રાગકે ફલમેં ફિર ભાવ મિલે-ઇસ પ્રકાર ઉસે તો ભવકી ભાવના રહી। તથા તુઝસે દુનિયાકા કલ્યાણ હોગા એસા ભી તીનકાલમેં હૈ નહીં। દુનિયાકા કલ્યાણ તો ઉસકે વીતરાગ ભાવસે હોગા ઔર અજ્ઞાનભાવસે વંધ હોગા। બડી કઠિન બાત હૈ ભાઈ!

તૂ મુક્તસ્વરૂપ આત્મામે નિષ્પૃહરૂપસે ખડા રહ। મુક્ત....મુક્ત!—યહ બાત કેસે વૈઠે? વસ્તુ જો કિ દ્રવ્ય હૈ, પદાર્થ હૈ વહ તો મુક્ત હી હૈ। એક સમયકી પર્યાયમે રાગકા સમ્વન્ધ હૈ; તૈકાલિક વસ્તુમેં તો રાગકા સમ્વન્ધ હૈ હી નહીં। ભગવાન આત્મા અરાગસ્વરૂપ, મુક્તસ્વરૂપ, અવંધસ્વરૂપ હૈ ઉસે જિસને દેખા—શુદ્ધોપયોગમેં જિસને દેખા—ઉસને સમસ્ત જિનશાસનકો દેખ લિયા।

ક્યા કહા? કિ—તીનલોકને નાથ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર-જિનેશ્વરદેવકી આજ્ઞા-આદેશ હૈ કિ પ્રભુ! તેરી વસ્તુ અવદ્ધ હૈ ઉસે અંતરમેં એકવાર હૈ તો દેખ। વસ્તુકો આવરણ નહીં હૈ, યદિ આવરણ હો તો વસ્તુ અવસ્તુ હો જાય; વસ્તુ ત્રિકાલ હૈ, ઉસકા અભાવ કવ હોગા? અહા! યહ બાતેં જગતસે વહુત ભિન્ન હૈને ભાઈ! સપ્રદાયમેં તો આજકલ બડી ગડ્બવડ્બ ચલતી હૈ। પરમેશ્વર જિનેશ્વર દેવ, જિનકો સર્વજ્ઞતા એવં વીતરાગતા પરિપૂર્ણ પ્રગટ હુએ હૈને, ઉન પરમાત્માકો વાણી બિના ઇચ્છાકે નિકલતી હૈ; ઉસ વાણીમેં સ્વ-પરકી કથા કહનેકી શક્તિ હૈ। સ્વ-પર પ્રકાશનકી શક્તિ ચૈતન્યકી હૈ ઔર સ્વ-પરકી કથા કહનેકી શક્તિ વાણીમેં હૈ। ઉસ ભગવાનકી વાણીમેં એસા આયા કિ—ભગવાન આત્મા ભીતર મુક્તસ્વરૂપ હૈ; યદિ મુક્ત ન હો તો મુક્તિકી પર્યાય આયગી કહોંસે? મુક્તસ્વરૂપ હૈ, ઉસમેંસે—ઉસકે આશ્રયસે કેવળજ્ઞાન, પર્યાય, સિદ્ધપર્યાય—મુક્તિકી પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ। વંધસ્વરૂપ હો ઉસમેંસે તો વંધકા ફલ આયગા। રાગકા ઔર કર્મકા સમ્વન્ધ તો એકસમયકી પર્યાયકે સાથ હૈ, ઉસ પર્યાયકા તૈકાલિક દ્રવ્યસ્વભાવમેં તો અભાવ હૈ।

‘મોક્ષકી સ્વરૂપ ઔર ચિન્તાસે ભી મુક્ત હો!’

યહોઁ તો કહતે હૈને કે યદિ તુઝે જન્મ-મરણ રહિત હોના હો, તુઝે અપના કલ્યાણ કરના હો તો—પ્રભુ વાતેં કરકે જગતકો સન્તુષ્ટ કરના હો ઉસકી યહ બાત નહીં હૈ—તૂ મુક્તસ્વરૂપ અવદ્ધસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા વસ્તુરૂપસે, દ્રવ્યરૂપસે, પદાર્થરૂપસે નિત્ય હો, ઉસમેં સ્થિત રહકર પુરુષાર્થ કર। વસ્તુ ઉસે કહતે હૈને જિસમેં અનન્ત ગુણ વસેં। અનન્ત ગુણોંકા સ્વામી હૈ સપ્રાટ ભગવાન આત્મા; ઉસકે સાપ્રાચ્યામેં અનન્તગુણોંકી પ્રજા રહતી હૈ। ક્ષેત્ર ભલે હી શરીરગ્રામાણ હો, પરનું ભાવ તો અમાપ—અપાર હૈ। એસે મુક્તસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામે નિષ્પૃહરૂપસે સ્થિત રહકર ‘મોક્ષકી સ્વરૂપ ઔર ચિન્તાસે ભી મુક્ત હો’ મોક્ષકી ઇચ્છાસે મોક્ષ નહીં હોગા; મુક્તસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામે રહનેસે મુક્તિ હોગી।

યહોઁ તો જન્મ-મરણ રહિત હોનેકી બાત હૈ। જન્મ-મરણ મોહ-રાગ-દ્રેષ્પકે બિના નહીં

મિલતા। મહાન ચક્રવર્તી હો ઔર મરકર નરકમેં જાતા હૈ। બ્રહ્મદત્ત અન્તિમ ચક્રવર્તી થા। છ્યાનવે હજાર રાનિયાં, ઉનમેં એક કુરુમતી નામકી પટરાની, જિસકી હજાર દેવ સેવા કરતે થે। ઉસ પટરાનીમેં વહ ઇતના આસક્ત હો ગયા થા કિ દેહાન્તકે સમય ‘કુરુમતી! કુરુમતી!’ પુકારતા હુઅ દૂસરે હી ક્ષણ સાતવેં નરકમેં ગયા। નીચે સાત નરક હૈને। યહ લોન્જિકસે—ન્યાયસે સિદ્ધ હોતા હૈ। સાતવેં નરકમેં તેતીસ સાગરકી સ્થિતિ હૈ। એક સાગરમેં દસ કોડ્ઝાકોડ્ઝા પલ્યોપમ જાતે હૈને। એક પલ્યુકે અસંખ્યાવેં ભાગમેં અસંખ્ય અરવ વર્ષ હૈને। સાત સૌ વર્ષકી આયુકે સામને, મરકર તેતીસ સાગરકી આયુ! એક થાસપ્રમાણ ભોગકા ફલ ઉસે કિતના આયા? સાત સૌ વર્ષકે જિતને થાસ હોતે હૈને, ઉસકે એક થાસ બગાવર ગ્યારહ લાખ, છણ હજાર ઔર નૌ સૌ પચહત્તર પલ્યોપમ પ્રમાણ નરકકે ફલરૂપ દુઃખ પ્રાપ્ત હુઅ।

અહા! પ્રભુ! તૂ ક્યા કરતા હૈ? કિતની વિપરીતતા! એસે જન્મ-મરણકે દુઃખોંસે તુઝે છૂટના હો તો ભગવાન આત્મા મુક્તસ્વરૂપ હૈ ઉસમેં સ્થિતિ કર, ઉસકા સ્વીકાર કર; મોક્ષકી ઇચ્છા ઔર ચિન્તાસે ભી મુક્ત હો।

‘તૂ સ્વયમેવ સુખરૂપ હો જાયગા।’

પ્રભુ! તૂ મુક્તસ્વરૂપ, આનન્દસ્વરૂપ હૈ, ઉસમેં રહનેસે તેરી પર્યાયમેં અનંતસુખ—અનન્ત આનન્દ આ જાયગા। પર્યાયમેં ભીતરસે અનન્ત આનન્દ પ્રગટ હો જાયગા। તૂ સ્વયમેવ, કિસીકી અપેક્ષા વિના સુખરૂપ હો જાયગા।

‘તેરે સુખકે લિયે હમ યહ માર્ગ બતલા રહે હોએને.

—એસા ભગવાન કુન્દકુન્દાચાર્ય કહતે હૈને।

‘વાહરકે વર્થ પ્રયત્નસે સુખ નહીં મિલેગા।’

ભલે હી દયા, દાન, બ્રત, ભક્તિકા ભાવ હો, પરન્તુ વહ તો રાગ હૈ, ઉસસે આત્માકા સદ્ગ્યા સુખ નહીં મિલેગા। તુઝમેં એક વીર્ય નામકા ગુણ હૈ। અપની દૃષ્ટિમેં અપને દ્રવ્યકા સ્વીકાર કરનેસે વીર્યગુણકા કાર્ય યહ હૈ કિ સ્વરૂપકી નિર્મલ રચના કરે। વહ વીર્ય વીચમેં રાગકી રચના કરે વહ નપુંસકતા હૈ। નપુંસકકે સંતાન નહીં હોતી, વૈસે હી શુભ ભાવસે ધર્મકી સંતાન—પર્યાય નહીં હોતી। એસી બાત હૈ! પૂર્ણાનન્દકા નાથ મુક્તસ્વરૂપ હૈ, ઉસમેં સ્થિત રહકર, દૃષ્ટિ વહીં લગાનેસે તેરી પર્યાયમેં ભી પરમાનન્દકી દશા પ્રગટ હો જાયગી। યહીં બતલાતે હૈને કિ વર્થકે વાદ્ય પ્રયત્નસે સુખ પ્રાપ્ત નહીં હોગા। અંતર ચૈતન્યસ્વામાવમેં સ્થિત રહનેકા, સમઝકર સ્થિર હોનેકા પુરુષાર્થ કરનેસે તૂ સ્વયમેવ સુખરૂપ હો જાયગા।

*

प्रवचन-१०९

दिनांक २६-९-७८

वचनामृत-२६७

ज्ञानी द्रव्यके आलम्बनके बलसे, ज्ञानमें निश्चय-व्यवहारकी मैत्रीपूर्वक, आगे बढ़ता जाता है और चैतन्य स्वयं अपनी अद्भुततामें समा जाता है। २६७.

धर्मी जीवकी बात है। पूर्णानन्दस्वरूप निज शुद्धात्मद्रव्यके अवलम्बनके बलसे साधक धर्मात्माको निश्चय अर्थात् स्वरूपकी दृष्टि, ज्ञान एवं रमणता, तथा उसमें न रह सके तो व्यवहार अर्थात् भूमिकानुसार व्रतादिके विकल्प,—इन दोनोंकी—शुद्ध और शुभकी—मैत्री होती है, दोनों एकसाथ होनेमें विरोध नहीं है। समयसार-कलश (१९०)में कहा है कि—जबतक यथाख्यातचारित्र नहीं होता तबतक सम्पदृष्टिको दो धाराएँ रहती हैं—शुभाशुभ कर्मधारा और ज्ञानधारा। वे दोनों साथ रहनेमें कुछ भी विरोध नहीं है। जिसप्रकार मिथ्यज्ञानमें और सत्यज्ञानमें परस्पर विरोध है, उसी प्रकार कर्म सामान्यमें तथा ज्ञानमें विरोधी नहीं है। उस स्थितिमें कर्म अपना कार्य करता है और ज्ञान अपना कार्य करता है। जितने अंशमें शुभाशुभ कर्मधारा है उतने अंशमें कर्मवन्ध होता है और जितने अंशमें ज्ञानधारा है उतने अंशमें कर्मका नाश होता जाता है। विषय-कपायके विकल्प अथवा व्रत-नियमके विकल्प—शुद्धस्वरूपका विचार तक-कर्मवन्धका कारण है; शुद्ध परिणतिरूप ज्ञानधारा ही मोक्षका कारण है।

प्रश्न :—चरणानुयोग-अपेक्षासे तो शुभभाव उपादेय है न ?

उत्तर :—भाई ! व्रतादिका शुभभाव भी राग है; राग उपादेय कैसे होगा ? सम्पदृष्टिको, श्रावकको तथा मुनिराजको अपनी-अपनी भूमिकानुसार अंतरमें शुद्धि—ज्ञानधारा—प्रगट हुई है। उनको पूर्ण वीतरागता प्रगट न होनेसे साथ ही देवपूजा अथवा व्रतादिके शुभभाव आते हैं। उन्हें शुद्धिरूप अरागधारा और शुभाशुभ रागधारा साथ-साथ रहनेमें विरोध नहीं है। शुभभाव ज्ञानीको भी आता है, परन्तु है वह दुःखरूप तथा बन्धका कारण; इसलिये वह उपादेय नहीं है।

અંતરમાં સ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલી જ્ઞાનધાર સો નિશ્ચય હૈ ઔર અપૂર્ણતાકે કારણ સાથમાં જો રાગ આતા હૈ વહ વ્યવહાર હૈ। વહું, વ્યવહાર કરતે-કરતે નિશ્ચય હોગા એસા નહીં હૈ, માત્ર અપૂર્ણ દશામાં દોનોં સાથ હોતે હૈને। દ્રવ્યસંગ્રહમેં કહા હૈ—

‘દુદ્વિહં પિ મોક્ષહેઽ જ્ઞાણે પાજણદિ જં મુળી ણિયમા।’

પ્રથમ અપને ભગવાન જ્ઞાયકારી ઓર ઢલનેસે તથા રાગકે સાથકી એકતા તોડનેસે જો વીતરાગી સમ્યાર્દર્શન હોતા હૈ વહ અંતર આત્માભિમુખ ધ્યાનમાં હોતા હૈ, ઔર ફિર અંતરમાં વિશેષ ર્મણતાસ્રૂપ ચારિત્ર મી અંતરધ્યાનમેં સ્થિર હો તબ, ધ્યાનમેં હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ। અરેરે ! અનત્તકાલસે જીવને યહ નહીં કિયા હૈ। વૈસે તો વાહરી સર્વ પ્રકારકી માથાપદ્મી કી હૈ।

બ્રતકો આસ્ત્રવ કહા હૈ વહું આત્માશ્રિત શુદ્ધિકે સાથ રહનેવાલે કચાસરૂપ રાગકો આસ્ત્રવ કહા હૈ। વાસ્તવમાં તો આત્મજ્ઞાની સાધકકો અંતરમાં વિકલ્પ ટૂટકર આનન્દસ્વરૂપમં એકાકાર દૃઢ સ્થિરતા હોતી હૈ ઉસકા નામ નિશ્ચય બ્રત હૈ; ઉસસે સંવર-નિર્જરા હોતે હૈને। ઉસે ઉસ ભૂમિકામેં શુદ્ધિકે સાથ જો અહિંસા, સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્ય તથા અપારિગ્રહકે વિકલ્પ ઉઠતે હૈને, ઉન્હેં વ્યવહારસે બ્રત કહા જાતા હૈ, પરન્તુ વહ આસ્ત્રવ હૈ, બંધકા કારણ હૈ। કોઈ એસા માને કિ—મિથ્યાદૃષ્ટિકે બ્રત, તપ, ભક્તિ બંધકા કારણ હૈને, પરન્તુ સમ્યાર્દૃષ્ટિકે બ્રત, તપાદિ બંધકા કારણ નહીં હૈને, તો વહ માન્યતા મિથ્યાત્વ હૈ।

કિસીકો ભ્રમ હો કિ મિથ્યાદૃષ્ટિકા જો ક્રિયારૂપ યત્તિપના હૈ વહ બંધકા કારણ હૈ, પરન્તુ સમ્યાર્દૃષ્ટિકા યત્તિપના અંતરમાં સમ્યાર્દર્શન-ચારિત્રસ્વરૂપ હૈ, ઇસલિયે ઉસે અંતરમાં અનુભવજ્ઞાન તથા બાદ્યમાં દયા, દાન, બ્રતાદિ શુભક્રિયા—યહ દોનોં મિલકર જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોંકા ક્ષય કરતે હૈને। અજ્ઞાની જીવ એસી પ્રતીતિ કરતે હૈને। ભાઈ ! યહ સવ પુરાની માન્યતાએં બદલના પડેંગી। અજ્ઞાનીકે બ્રતાદિ તો બંધકા કારણ હૈને હી, કિન્તુ જ્ઞાનીકે શુભક્રિયારૂપ બ્રતાદિ ભી બંધકા કારણ હૈને, ક્યોંકિ વે ભાવ શુભરાગ હૈને, આત્માકે અનાકુલ સ્વભાવસે વિરુદ્ધ જાતિકે હૈને; વે સંવર-નિર્જરાકા કારણ કેસે હો સકતે હૈને ? રાગ હોનેસે આસ્ત્રવ-બંધકા હી કારણ હૈને। શાસ્ત્રમાં એસા સ્પષ્ટીકરણ હૈ ફિર ભી લોગ ઇસ બાતમાં વિવાદ કરતે હૈને।

ચૈતન્યસ્વભાવકે અવલાઘનસે અંતરમાં જો વિશેષ સ્થિરતા હુદ્દી ઉસકે સાથ ભૂમિકાનુસાર અણુબ્રત યા મહાબ્રતાદિકે જો વિકલ્પ આતે હૈને ઉન્હેં કથંચિત—ચરણાનુયોગકી અપેક્ષાસે—ઉપાદેય કહા જાતા હૈ, પરન્તુ વાસ્તવમાં તો વે આસ્ત્રવ હૈને ઔર બંધકા કારણ હૈને। તત્વાર્થસૂત્રમાં ભી ‘શુભ : પુણ્યસ્યાશુભ : પાપસ્ય’ બ્રતાદિ શુભયોગ પુણ્યસ્યવકા કારણ હૈ। ભાઈ ! જો ભાવ આસ્ત્રવ-બંધકા કારણ હૈ વહ આદરણીય કેસે હોગા ? શુભ ઔર અશુભ રાગ દોનોં આસ્ત્રવ-બંધકે

કારણ હૈનું, ઉનમેં શુભ રાગ અચ્છા ઔર અશુભ રાગ બુગ—એસા અંતર માનનેવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। એસી માન્યતાસે વહ ધોર અપાર સંસારમે ભટકેગા। પ્રવચનસારકી જ્જવીં ગાથામેં કહા હૈ:—

**ણ હિ મણદિ જો એવં જાતિ વિસેસો તિ પુણ્યપાવાણં ।
હિંડિ ધોરમપારં સંસારં માહ સં છણો ॥**

ઇસપ્રકાર પુણ્ય ઔર પાપમેં અંતર નહીં હૈ એસા જો નહીં માનતા, વહ મોહાચ્છાદિત વર્તતા હુआ ધોર અપાર સંસારમેં પરિભ્રમણ કરતા હૈ। પ્રવચનસાર અર્થાતું ભગવાનની દિવ્યધ્વનિકા સાર। ઉસમેં કહા હૈ કી વીતરાગતા ધર્મ હૈ, રાગ ધર્મ નહીં હૈ। જિતને શુભ ભાવ, બહિર્જલ્પરૂપ વિકલ્પવૃત્તિ, દ્રવ્યકે વિચારરૂપ વિકલ્પ—વહ સવ શુભરાગ હોનેસે, બધકા કારણ હૈ।

અરે ભાઈ! સત્ય સમજનેકા અવસર જૈસે-તૈસે મિલા, વહાઁ સમ્યગદર્શનમેં વિવાદ કરતે હૈનું! ક્યા કિયા જાય! ભગવાનની તો વિરહ હુआ। પરમાત્મા વહાઁ (મહાવિદેહક્ષેત્રમે) રહ ગયે ઔર યહાઁ (ભરતમે) સર્વજ્ઞદશા પ્રગટ હોનેકી યોગ્યતા નહીં રહી, તથા જીવ અપને સ્વચ્છન્દસે વીતરાગમાર્ગકી જો કલ્પના કરતે હૈનું વહ સવ ઝૂઠી હૈ। વીતરાગમાર્ગમિં નિશ્ચય-વ્યવહારકી સચ્ચી મૈત્રીકા સ્વરૂપ ક્યા હૈ ઉસકી લોગોંકો ખબર નહીં હૈ, ઔર શુભ રાગરૂપ વ્યવહારસે નિશ્ચય પ્રગટ હોગા એસા માનતે હૈનું; પરનું રાગમે નિશ્ચય અર્થાતું વીતરાગતા હોણી એસા માનતા વહ અજ્ઞાન હૈ। સ્વરૂપકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાળી શુદ્ધિકે સાથ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ભક્તિ, વિનય આદિ શુભભાવ આતે હૈનું ઇસલિયે વ્યવહારસે શુદ્ધિ ઔર શુભકી મૈત્રી કહી જાતી હૈ, પરનું સમયસાર-કલશકે ટીકાકારને, જહાઁ જ્ઞાનનય ઔર ક્રિયાનયકી મૈત્રીકી વાત આયી હૈ વહાઁ, શુદ્ધજીવકે સ્વરૂપાનુભવકો જ્ઞાનનય કહા હૈ ઔર રાગાદિ અશુદ્ધ પરિણામકે ત્યાગકો ક્રિયાનય કહા હૈ।

ભાઈ! યહ દેહ છૂટેગા, સવ છૂટ જાયગા, અકેલા કહાઁ રહેગા? ક્યોંકિ ભવિષ્યમેં તૂ રહનેવાળા તો હૈ। રાગ આદરણીય હૈ એસી દૃષ્ટિ રખકર તૂ કહાઁ રહેગા? ભવિષ્યમેં મિથ્યાલ્વદશામે રહેગા। રાગરહિત મેં પૂર્ણાનંદસ્વરૂપ હું—એસે સ્વદ્રવ્યકે અવલમ્બનપૂર્વક દૃષ્ટિ હું તો જિસ પ્રકાર દ્રવ્યકા કર્મી નાશ નહીં હોતા વૈસે હી દ્રવ્યાશ્રિત દૃષ્ટિકા અભાવ નહીં હોગા, ફિર ભલે હી સ્વર્ગકા ભવ મિલે।

જ્ઞાની સ્વભાવકા આશ્રય વિશેષ કરતા જાતા હૈ। સ્વદ્રવ્યકે આલમ્બનકે બલસે જ્ઞાનમે નિશ્ચય-વ્યવહારકી મૈત્રીપૂર્વક વહ આગે બઢતા જાતા હૈ। ઉસે શુભરાગ આયે તવ અંતરકા વિશેષ આશ્રય નહીં હૈ, અલ્પ આશ્રય હૈ। ઉસ સમય ભી ઉસે શુભભાવકા આશ્રય નહીં હૈ। વહ તો અંતરમેં સ્વભાવાશ્રિત શુદ્ધિકે બલસે આગે બઢતા જાતા હૈ। ભલે હી શુભભાવ આયેં પરનું લક્ષ્ય ભીતર ધ્રુવતત્ત્વમેં વર્તતા હોનેસે આગે બઢકર ચૈતન્ય સ્વયં અપની અનુભૂતતામેં સમા જાતા હૈ। આનંદસ્વભાવી નિજાતાકા જો અવલમ્બન કિયા વહ નિશ્ચય ઔર સાથ હી જો રાગ રહ ગયા

વહ વ્યવહાર। સ્વકા વિશેષ આશ્રય કરતે-કરતે રાગ છૂટ જાયગા ઔર પૂર્ણાનન્દકી અનુભૂત પ્રાપ્તિ હો જાયગી અર્થાત् ચૈતન્ય સ્વયં અપની અનુભૂતતામાં સમા જાયગા। નિર્વિકલ્પ ભગવાન આત્મા નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટિ ઔર સ્વરૂપરમણતામાં સમા જાતા હૈ। અતીન્દ્રિય આનન્દકા પિણ્ડ જો જ્ઞાયક ગ્રભુ ઉસકા વિશેષ અવલમ્બન કરતે-કરતે આત્મા સ્વયં અપનેમાં સમા જાતા હૈ। અહા! એસા હૈ વસ્તુસ્વરૂપ હૈ!

*

વચનામૃત-૨૬૮

‘વાદ્ય રોગ આત્માકી સાધક દશાકો નહીં રોક સકતે, આત્માકી જ્ઞાતૃત્વધારાકો નહીં તોડું સકતે। પુદ્ગલપરિણતિસ્થળ ઉપરસ્ગ કહીં આત્મપરિણતિકો નહીં બદલ સકતે। ૨૬૮.

‘વાદ્ય રોગ આત્માકી સાધક દશાકો નહીં રોક સકતે, આત્માકી જ્ઞાતાધારાકો નહીં તોડું સકતે।’

શરીરમાં જ્વર આયે, ક્ષયરોગ હો, પરન્તુ જિસે અંતરમાં શરીરસે ભિન્ન જ્ઞાયકકી દૃષ્ટિ પરિણમિત હુઈ હૈ એસે સાધક જીવકો ચાહે જૈસે વાદ્ય રોગ ઉસકી અન્ત: સાધનાકો વાધક નહીં હોતે। નારકી જીવકો જન્મસે હી સોલહ મહા રોગ હોતે હૈનું, શરીરકે ટુકડે-ટુકડે હો જાયું— એસી સ્થિતિમાં ભી ભીતર આત્માકા અવલમ્બન લેકર સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરતે હૈનું, ઉનકી સાધનાકો કોઈ રોક નહીં સકતા। શરીરકી નિરોગતા સાધકદશાકા પોષણ કરતી હૈ ઔર રોગ સાધનામાં વિક્ષેપ ડાલતે હૈનું, સાધક દશાકો રોક દેતે હૈનું—એસા હૈ હી નહીં।

આઠ-આઠ વર્ષને રાજકુમાર અપની માતાકે પાસ જાકર અંતરકી ઉગ્ર સાધના પ્રગટ કરને હેતુ—મુનિદશા અંગીકાર કરને હેતુ—અનુમતિ માંગતે હૈનું:

હે માતા! મેરી વસ્તુ મુઝમાં હૈ એસી મુઝે અંતરપ્રતીતિ હુઈ હૈ; ઉસકી પૂર્ણ સાધના હેતુ અવ મૈં અંતરમાં જાના ચાહતા હું, મુનિદશા અંગીકાર કરકે વનવાસ કરના ચાહતા હું। અંતરમાં અતીન્દ્રિય આનન્દકા રસ જાગૃત હુआ હૈ ઉસમે વૃદ્ધિ કરને હેતુ હે જનની! મુઝે દીક્ષા લેનેકી આજ્ઞા દો। હે માતા! એકાવાર રોના હો તો રો લે, પરન્તુ મૈં શપથપૂર્વક કહતા હું કી અવ દૂસરીકો નહીં રૂલાઊંગા, અવ દૂસરા ભવ નહીં કરુંગા, અંતરમાં સ્થિર હોકર સાધના પૂર્ણ કરુંગા।

રાજકુમાર ધ્રુવકી માતાકા દેહાન્ત હોને પર પિતાને દૂસરા વિવાહ કિયા। ધ્રુવકો વૈરાગ્ય

આ ગયા ઔર ઉસને સંન્યાસ ધારણ કર લિયા। ધ્રુવ ધ્યાનસ્થ વનમે બૈઠે હૈને; ઉન્હેં ચલાયમાન કરનેકે લિયે સ્વર્ગસે અપ્સરા ઉત્તરતી હૈ ઔર કહતી હૈને—હે રાજકુમાર! હમારે શરીરકી ઓર તો દેખો! ધ્રુવ કહતે હૈને—હે માતા! તેરા શરીર અલ્યન્ત સુન્દર હૈ, ભવ ધારણ કરના હોગા તો તેરી કોખસે જન્મ લુંગા। દૂસરી કોઈ વાત નહીં હોએगી।

અહા! વાહરકે ઉપર્સર્ગ ભી આત્માકી સાધકદશાકો નહીં રોક સકતે। મુનિરાજ વનમે વાસ કરતે હૈને, મૂસુલધાર વર્ષા હો રહી હો, શરીરમેં શ્વાસ રોગ હો, પરન્તુ સ્વયં જહીં અંતર આનંદકે ધામમે પ્રવિષ્ટ હો ગયે હૈને વહીં ઉન્હેં વાદ્ય પ્રતિકૂલતાએં ક્યા કર સકેંગી? ઉનકી જ્ઞાતાધારાકો નહીં તોડી સકતી।

જૈસે—વિજલી ગિરને પર પર્વતકે દો ભાગ હો જાયું તો વે તીનકાલમે જોડનેસે નહીં જુડ્દે; વૈસે હી પ્રજ્ઞાછૈની દ્વારા જ્ઞાન ઔર રાગકે દો ભાગ હુએ વે અબ કર્મી એક નહીં હોએંગે। પ્રમુખ! તેરે ભીતર ચૈતન્યચમલકાર ભરા પડ્યા હૈ ઉસકા તુઝે અંતરસે માહાત્મ્ય આના ચાહિયે ઔર વાદ્યકા સર્વ માહાત્મ્ય છોડી દેના ચાહિયે। અંતરકે આનંદધામમેં પ્રવિષ્ટ હોનેકે લિયે જ્ઞાતાધારાકો કોઈ વાદ્ય સાધન-સુવિધા સહાયતા નહીં કર સકતી ઔર વાહરકી કોઈ અસુવિધા—રોગાદિ—રોક નહીં સકતી, વહ સવ પર જ્ઞેયકે રૂપમેં માત્ર જાનનેમે આતા હૈ।

‘પુદ્ગલપરિણતિરૂપ ઉપર્સર્ગ કહીં આત્મપરિણતિકો નહીં બદલ સકતે।’

સાધક મુનિરાજ આલ્બસાધનામેં લીન બૈઠે હોં; વહીં કિસી દેવકા ઉપર્સર્ગ આયા—પ્રહારસે શરીરકે ટુકડે હો ગયે—વહ સાધનામય આત્મપરિણતિકો બદલ નહીં સકતા। અહા! વસ્તુસ્વરૂપ તો દેખો। અનાદિકાલસે રાગકે દર્શન હોતે થે; ઉસ રાગસે ભિન્ન હોકર સમ્યગ્દર્શનમેં ભગવાન જ્ઞાયક આત્માકે જો દર્શન હુએ ઉસ દર્શનકી ધારાકો પુદ્ગલપરિણતિરૂપ વાદ્ય ઉપર્સર્ગ નહીં તોડી સકતે। નરકાગતિમને ભી જીવકો સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાતાધારા પ્રગટ હોતી હૈ। વહીંકી ભીષણ યાતનાએં ભી ઉનકી જ્ઞાનધારાકો બદલ નહીં સકતીં। રોગાદિ તો જડકી પર્યાય હૈ ઔર સ્વભાવકે અવલમ્બનસે હુર્દી વીતરાગદશા તો આત્માકી નિર્મલ પરિણતિ હૈ। જિસપ્રકાર સ્વયંસિદ્ધ દ્રવ્યકા અભાવ નહીં હોતા ઉસીપ્રકાર સ્વદ્રવ્યાશ્રિત હુર્દી જ્ઞાનધારાકા ભી પરકે કારણ અભાવ નહીં હોતા।

*

વચનામૃત-૨૬૯

અહો! દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ મંગલ હૈને, ઉપકારી હૈને। હમેં તો દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકા દાસત્વ ચાહિયે।

पूज्य कहान गुरुदेवसे तो मुक्तिका मार्ग मिला है। उन्होंने चारों ओरसे मुक्तिका मार्ग प्रकाशित किया है। गुरुदेवका अपार उपकार है। वह उपकार कैसे भूला जाय ?

गुरुदेवका द्रव्य तो अलौकिक है। उनका श्रुतज्ञान और वाणी आश्चर्यकारी है।

परम उपकारी गुरुदेवका द्रव्य मंगल है, उनकी अमृतमयी वाणी मंगल है। वे मंगलमूर्ति हैं, भवोदधितारणहार हैं, महिमावन्त गुणोंसे भरपूर हैं।

पूज्य गुरुदेवके चरणकमलकी भक्ति और उनका दासत्व निरन्तर हो। २६९.

इस बोलमें बेनने भक्तिका वर्णन किया है, इसे पढ़ लेना। देव-शास्त्र-गुरु व्यवहारसे मंगल और उपकारी हैं न ? वास्तवमें तो निज भगवान ज्ञायक आत्मा मंगल और उपकारी है। मं=पवित्रता और ल=लाये, अथवा मम्=पाप (मिथ्यात्व और रागद्वेष) और गल=गाले, नाश करे;—इसप्रकार पवित्रताको लाये और पापको गाले ऐसा निज भगवान आत्मा ही मंगल है। हरि भी निज आत्मा ही है। ‘पापं हरति इति हरिः।’ पापका—अज्ञान और रागद्वेषका—नाश करे सो हरि। ‘चलते-फिरते प्रगट हरि देखूँ रे, अपना जीवन सफल तब लेखूँ रे।’ पतंग चाहे जिधर उड़े परन्तु डोर हाथमें रखे। उपयोग चाहे जहाँ जाय—रागादिमें जाय—परन्तु ज्ञानीको परिणितिमें भीतर जो निज शुद्धात्म द्रव्यसामान्यका अवलम्बन हुआ है वह कभी छूटता नहीं। उपसर्गके कालमें भगवान आत्माकी ज्ञानधारा एवं उदासीनताको कोई रोक नहीं सकता। उदासीन अर्थात् रागसे भिन्न होकर ज्ञायकस्वभावमें आसीन है—स्वभावमें जिसने आसन जमाया है—ऐसा।

जैनेतर समाजमें सती अनुसूयाकी बात आती है; वह सदेह स्वर्गमें जाती थी; ‘अपुत्रस्य गतिर्नास्ति’—विना पुत्रके गति नहीं होती ऐसा कहकर उसे पृथ्वी पर लौटा दिया। वहीं एक शुद्ध ब्राह्मण रहता था; उसके साथ विवाह किया और एक पुत्रको जन्म दिया। पुत्रको पालनेमें ज्ञुलाती हुई अनुसूया उससे कहती है—‘शुद्धोऽसि, बुद्धोऽसि, निर्विकल्पोऽसि, उदासीनोऽसि।’ बेटा, तू शुद्ध है, बुद्ध है, निर्विकल्प है और उदासीन है। अहा ! बच्चोंको भी ऐसा सम्बोधन ! आजकल तो ‘तू शुद्ध है’ सुनते ही भड़कते हैं; उन्हें तो अशुद्ध हूँ, रागी हूँ, रागसे मुझे लाभ होगा—ऐसा हो गया है। अरे ! रागने मुझे मार डाला ! समयसारकी ‘तात्पर्यवृत्ति’ टीकामें और परमात्मदशाकी टीकामें भी ऐसे अनेक बोल आते हैं—मैं सहज शुद्ध ज्ञान एवं आनन्द जिसका स्वभाव है ऐसा हूँ; मैं निर्विकल्प हूँ; उदासीन हूँ; स्वसंवेद्य हूँ; भरितावस्थ हूँ;

सर्वविभावपरिणामरहित हूँ आदि। प्रभु! तू तो शुद्ध चैतन्यघन है न, ज्ञानका पिण्ड है न, राग और अल्पज्ञता तुझमें कैसी? तेरा आसन तो रागसे भिन्न है, रागमें रहना तेरा आसन नहीं है, तू तो रागके और भेदके विकल्परहित निर्विकल्प है।

यहाँ तो मंगलकी बात चलती है। निज आत्मा ही वास्तवमें मंगलस्वरूप है। व्यवहारसे देव-शास्त्र-गुरु मंगल और उपकारी हैं। हमें तो देव-शास्त्र-गुरुका दासत्व चाहिये। बेनने यहाँ (पूज्य गुरुदेवके) उपकारकी महिमा गाई है वह तो उनका विनय है न? इस बोलमें बेनने अपनी विनय और भक्तिभाव दरशाया है, उसे अपने आप पढ़ लेना।

*

वचनामृत-२७०

अपनी जिज्ञासा ही मार्ग बना लेती है। शास्त्र साधन हैं, परन्तु मार्ग तो अपनेसे ही ज्ञात होता है। अपनी गहरी तीव्र रुचि और सूक्ष्म उपयोगसे मार्ग ज्ञात होता है। कारण देना चाहिये। २७०.

‘अपनी जिज्ञासा ही मार्ग बना लेती है।’

स्वरूप सम्बन्धी उल्कण्ठा ही मार्ग बना देती है। रुचि अनुयायी वीर्य। जिसे अपने स्वरूपकी रुचि है उसका वीर्य भी रुचिके अनुरूप होकर मार्ग निकल आता है। अहा! अनन्तकालमें ज्ञानघनरूप अपूर्व वस्तुकी कभी प्राप्ति नहीं हुई है; कैसी होगी वह वस्तु? अनन्तवार स्वर्गका भव मिला, अनन्तवार बड़ा राजा या सेठ हुआ, अरे, अनन्तवार शुक्ललेश्याधारक महाब्रती मुनि भी हुआ—मुनिव्रत धार अनन्तवार ग्रीवक उपजायो, पै निज आतमज्ञान विना सुख लेश न पायो। भीतर ब्रतादिके शुभरागसे भी रहित जो निज ज्ञायकस्वभाव उसकी महिमा तथा उसकी रुचि प्रगट नहीं की। बाह्यक्रिया और शुभरागमें ही धर्म तथा धर्मका साधन मानकर अटक गया, इसलिये उसे आत्माका आनन्द नहीं आया। सम्यग्दृष्टिको भी शुभराग आता है, परन्तु वह उसे दुःखरूप लगता है। रागरहित अंतर ज्ञायकस्वरूपकी भावना, जिज्ञासा हो तो उसे अंतरसे मार्ग सूझ ही आता है।

‘शास्त्र साधन हैं, परन्तु मार्ग तो अपनेसे ही ज्ञात होता है।’

शास्त्र तो निमित्त हैं; वे दिशा बतलाकर दूर रहते हैं, किन्तु चलना तो अपनेको ही

પડતा है न ? प्रभु ! तुझे अपनी महत्ताका पता नहीं है। अरे ! आठ-आठ वर्षके बालक भी आत्मानुभव प्राप्त करके केवलज्ञान प्रगट करते हैं। बाल, युवा, वृद्ध आदि तो देहकी स्थिति है; वास्तवमें तो रागको अपना तथा लाभदायी मानना वह वालदशा—अज्ञानदशा है; रागसे भिन्न अंतरमें ज्ञायक आत्माकी प्रतीति एवं स्वानुभूति हो वह युवावस्था है और अंतरस्वभावका उग्र आश्रय लेकर केवलज्ञान प्राप्त करना वह वृद्धदशा है;—यह तीनों दशाएँ अंतरकी स्थितिमें हैं। समझमें आता है कुछ ?

जीवने व्रत, उपवास, चौविहार आदि अनन्तबार किये; शुक्ललेश्या, उच्चसे उच्च शुभभाव अनन्तबार किये, परन्तु वह कोई वस्तु नहीं है—संवरनिर्जरा नहीं है, शुभराग होनेसे दुःखरूप हैं। आनन्दमूर्ति भगवान आत्माका आश्रय लेकर जो निर्मलता प्रगट हो वह आनन्द है। ज्ञानीको भी राग आता है परन्तु वह दुःखरूप लगता है। अहा ! ऐसा मार्ग है। मार्ग समझनेमें शास्त्र निमित्त हैं, परन्तु वह ज्ञात तो अपनेसे ही होते हैं। रागसे भिन्न होकर अंतरमें स्वयं अपनेको ग्रहण करे तो स्वयं अपनेसे ही ज्ञात होता है, गुरुसे नहीं, शास्त्रसे नहीं।

बाह्यमें અનુકૂલતા દિખાયી દે, દસ-વીસ લાખકી કમાઈ હોતી હો, ઉસે અજ્ઞાની સુખ માનતે હો, પરન્તુ વહ માન્યતા મિથ્યાબુદ્ધિ હૈ। વિપય-ભોગોમં સુખ માનના વહ અજ્ઞાન ઔર પાખણ્ડ હૈ। જ્ઞાની સય્યકૃતીકો—શાન્તિનાથ ચક્રવર્તીકો—ભી ભોગકે ભાવ અપની અશક્તિકે કારણ આતે હો, પરન્તુ વે ઉન્હેં દુઃখરूપ ભાસિત હોતે હો, ઉનમેં સુખબુદ્ધિ નહીં હૈ। મહારાજા ભરત જવ ચક્રવર્તિલ્વકી સાધનાકો ગયે વહાઁ સૈકડોં રાજકુમારિયોકે સાથ વિવાહ કિયા। વિવાહકા રાગ આતા હૈ, પરન્તુ વહ અંતરમે દુઃખરूપ તથા વિષરूપ લગતા હૈ। દશામેં પૂર્ણતાકા પુરુષાર્થ નહીં હૈ ઇસલિયે રાગ આતા હૈ, પરન્તુ વહ લગતા હૈ કાલે નાગ જૈસા। મેરા નાથ અંતરમેં અતીન્દ્રિય આનન્દકા સાગર હૈ, વહાઁ યહ વિકલ્પ કહોંસે આયા ? અશક્તિવશ આર્તધ્યાન ઔર રૌદ્રધ્યાન ભી હોતા હૈ, પરન્તુ અંતરમેં વહ દુઃખરूપ લગતા હૈ। અશુભ રાગ તો દૂર રહો, કિન્તુ શુભરાગ ભી કલ્યાણકા માર્ગ નહીં હૈ; માર્ગ તો વીતરાગ ભાવ હૈ ઔર વહ અપને સે હી જ્ઞાત હોતા હૈ।

‘અપની ગહરી તીવ્ર રુચિ ઔર સૂક્ષ્મ ઉપયોગસે માર્ગ જ્ઞાત હોતા હૈ।’

પૂર્ણાનન્દકે નાથકી, અંતસ્તલમેં જો ભગવાન જ્ઞાયક વિરાજતા હૈ ઉસકી, ગહરી ઔર તીવ્ર રુચિ કરે તો માર્ગ હાથ આયે। જિસે આત્માનન્દકે અતિરિક્ત અન્ય કોઈ રુચિ અચ્છી નહીં લગતી ઉસે અન્તર્મુખ સૂક્ષ્મ ઉપયોગ દ્વારા માર્ગ હાથ આતા હૈ। જ્ઞાનકા જો વ્યાપાર પરોન્મુખ હો વહ સ્થૂલ ઉપયોગ હૈ ઔર ભગવાન આત્માકો ગ્રહણ કરનેમેં સ્વોન્મુખ હો વહ સૂક્ષ્મ ઉપયોગ હૈ। ભાવ ભલે હી ગહરે હો, કિન્તુ બેનકી ભાષા તો સમજમેં આયે ઐસી હૈ।

पातालकुण्डे के पानीकी भाँति आत्माके पातालमें आनन्द भरा है। सौराष्ट्रमें बोटादके पास जनड़ा गाँवमें एक पातालकुआँ है। बहुत खुदाई करने पर भी पानी नहीं निकला। लोग थक गये इसलिये खोदना छोड़ दिया। पानी जहाँ निकलना था वहाँ उसके ऊपर एक पथरकी शिला रह गई थी। एक बारात वहाँसे निकली; पानी है या नहीं यह देखनेके लिये ऊपरसे एक बड़ा पथर फेंका। पथरकी शिला टूट गई और पानीका फव्वारा छूटा; आजकल वहाँ अठागह रहँट चलते हैं। उसीप्रकार भगवान आत्माको रागकी एकताका पथर ऊपर आ गया है एकबार स्वसन्मुख होकर उसे तोड़ दे तो मार्ग हाथ आ जाय। अहा! ऐसा मार्ग! ऐसा उपदेश! कथा हो तो आनन्द आये। भाई! सुन तो सही! यह तेरे आत्माकी भागवत कथा है।

'कारण देना चाहिये।'

अंतरमें पूर्णानन्दका नाथ भगवान आत्मा विराजमान है; उसकी दृष्टि, ज्ञान और भावनारूप कारण देना चाहिये। राग और ज्ञानके बीच साँध है, दोनों एकमेक नहीं हैं, किन्तु अज्ञानी एक मानता है। प्रज्ञातेनी द्वारा दोनों अपने-अपने नियत लक्षणसे पृथक् हो जाते हैं, इसलिये कभी एक हुए ही नहीं हैं। उन्हें पृथक् करनेके लिये तीव्र रुचि और दृष्टिका कारण देना चाहिये। कारण देनेसे ही कार्य होता है।

*Hence ** *मिटानं द.*

गुरुदेवने मार्ग बतलाया है। आत्माका हित करनेके लिये उस मार्ग पर चलना है। जगतमें सर्वोकृष्ट वस्तु एक ज्ञायक—आत्मा है उसे जानना। भेदज्ञानकी धारा प्रगट करना, ज्ञातापनेकी उग्रता करना।

—वहिनश्री चम्पावेन.

*

महापुरुष जहाँ विचरें और निवास करें वह भूमि तीर्थस्वरूप है। गुरुदेवने सोनगढ़का कण-कण पावन किया है, यहाँ वर्षों तक निवास किया है, वाणीकी वर्षा की है। इसलिये हमें तो यह भूमि पावन तीर्थसमान है।

—वहिनश्री चम्पावेन.

प्रवचन-१०२

दिनांक २७-९-७८

वचनामृत-२७१

जिसकी जिसे तन्मयतासे लगन हो उसे वह नहीं भूलता। ‘यह शरीर सो मैं’ वह नहीं भूलता। नींदमें भी शरीरके नामसे बुलाये तो उत्तर देता है, क्योंकि शरीरके साथ तन्मयताकी मान्यताका अनादि अभ्यास है। अनध्यस्त ज्ञायकके अन्दर जानेके लिये सूक्ष्म होना पड़ता है, स्थिर होना पड़ता है; वह कठिन लगता है। बाह्य कार्योंका अभ्यास है इसलिये सरल लगते हैं। लेकिन जब भी कर तब तुझे ही करना है। २७१.

‘जिसकी जिसे तन्मयतासे लगन हो उसे वह नहीं भूलता।’

भव्यसागर नामके एक दिगम्बर मुनि हैं। वीस वर्ष पूर्व दीक्षित हुए थे। उन्होंने यह (वहिनीके वचनामृत) पुस्तके मँगवायी हैं। पुस्तक पढ़कर उन्होंने अत्यन्त प्रमोद व्यक्त किया है। वे लिखते हैं—यह पुस्तक पढ़कर मुझे जो आनन्द आया वह और कहीं नहीं आया।

जिसे जिसमें तन्मयतापूर्वक लगन हो वह उसे भूलता नहीं है, जिसे जिसकी आवश्यकता प्रतीत हो उसे उसकी लगन लगे बिना नहीं रहती—यह सिद्धान्त है।

‘यह शरीर सो मैं’ वह भूलता नहीं है। नींदमें भी शरीरके नामसे बुलाये तो उत्तर देता है, क्योंकि शरीरके साथ तन्मयताकी मान्यताका अनादि अभ्यास है।’

कोई नामसे बुलाये कि—मंगलदास! तो चौंककर कहेगा—है!.....परन्तु वह नाम तेरा कहाँ है? यह तो शरीरका नाम है और वह तो मिट्ठी है, धूल है, पुद्गलकी पर्याय है। एकबार जो पुद्गल विच्छूके डंकरूपमें थे वे वर्तमानमें इस शरीररूप परिणमित हुए हों, किन्तु तन्मयताका अनादि अभ्यास होनेसे कोई उसके नामकी आवाज दे तो नींदमें भी चौंककर है!.....कहकर उत्तर देता है। शरीरकी सुन्दरता, सुडौलता आदि देखकर उसे, अनादि एकत्वका अध्यास होनेसे, यह सब मैं हूँ—ऐसा लगता है।

‘અનભ્યસ્ત જ્ઞાયકકે અન્દર જાનેકે લિયે સૂક્ષ્મ હોના પડતા હૈ, ધીર હોના પડતા હૈ, સ્થિર હોના પડતા હૈ, વહ કઠિન લગતા હૈ।’

એક સમયકી પર્યાયકે પીછે અંતરમે જો જ્ઞાયક પ્રભુ વિદ્યમાન હૈ ઉસકા અનાદિસે અભ્યાસ નહીં હોનેકે કારણ, ઉસ ઓર કબી દૃષ્ટિ નહીં દી ઇસલિયે, ઉસમે જાનેકે લિયે ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કરના પડતા હૈ; જ્ઞાનધારા સ્વકો ગ્રહણ કર ઇસપ્રકાર સૂક્ષ્મ હોના પડતા હૈ।

મુનિ ભવ્યસાગરજીકા પત્ર આયા હૈ। લિખતે હૈને કિ—વહિનકી વાણીકા એક-એક શબ્દ મન કરને યોગ્ય હૈ; આપકા સાહિત્ય પઢકર મુઝે જો આનન્દ હુઆ હૈ ઐસા અન્યત્ર કહીં નહીં હુઆ। પ્રભુ! માર્ગ તો યહ હૈ, દુનિયાકો ઉસકા અભ્યાસ નહીં હૈ ઇસલિયે કઠિન લગતા હૈ, પરન્તુ યદિ નિજ આત્માકા હિત કરના હો તો ઉપયોગતાકો સૂક્ષ્મ બનાકર અભ્યાસ કરના પડેગા।

પ્રશ્ન :—તન્મયરૂપસે રસ હોનેકા ક્યા અર્થ હૈ?

ઉત્તર :—‘તન્મયરૂપસે રસ’ હોનેકા અર્થ હૈ ઉસ ઓર રુચિપૂર્વક ઉપયોગકા દ્વાકાવ; દોનોં એક હો જાતે હૈને—ऐસા ઉસકા અર્થ નહીં હૈ।

પ્રભુ! દ્રવ્યસ્વભાવ—ચૈતન્યવિષ્વ—અંતરમે જ્ઞાન એવં આનન્દ આદિ અનન્ત ગુણોસે ભરપૂર વિદ્યમાન હૈ, ઉસે પકડને—ગ્રહણ કરનેકે લિયે જ્ઞાનકે વ્યાપારકો સૂક્ષ્મ કરના પડતા હૈ, ભીતર જ્ઞાયકસ્વભાવમે જાનેકે લિયે સ્થિર-શાંત હોના પડતા હૈ। ‘ધી’ અર્થાત્ બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા, ઉસે જો જ્ઞાયકસ્વભાવકે પ્રતિ પ્રેરિત કરે ઉસે ધીર કહતે હૈને। આનન્દકન્દ ઐસી જો નિજ અખણ્ડ વસ્તુ ઉસે ઉપયોગ-પર્યાયમે ગ્રહણ કરનેકે લિયે ધીર હોના પડતા હૈ, ટિકના પડતા હૈ અર્થાત્ નિષ્કર્મ સ્થિરતા કરના પડતી હૈ; પરન્તુ જીવકો ઉસકા અભ્યાસ ન હોનેસે કઠિન લગતા હૈ। ભાઈ! નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વકે અભ્યાસ વિના તેરે જન્મ-મરણકા અન્ત નહીં હોગા। અરેરે! કૌણ, કુત્તે ઔર કીડોંકે ભવ કર-કરકે અનન્તકાલ ગંગા દિયા—યહ સવ ભૂલ ગયા! ભૂલ ગયા ઇસલિયે યહ સવ નહીં થા ઐસા કૈસે કહા જાય? ઇસ ભવમે જન્મ લેનેકે વાદ છહ મહીને તક માતાને તુઝે દૂધ પિલાયા, નહલાયા આદિ સવ વર્તમાનમે યાદ નહીં હૈ ઇસલિયે ક્યા વહ નહીં થા? યહ ભવભ્રમણ ટાલના હો તો ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કરકે, ધીર હોકર અંતરમે તૈકાલિક ધ્યાવ જ્ઞાયકકો ધ્યેય વના। સ્વસનુખતાકા અભ્યાસ નહીં હોનેસે અંતરમે સ્થિર હોના અજ્ઞાનીકો કઠિન લગતા હૈ।

‘વાહ્ય કાર્યોકા અભ્યાસ હૈ ઇસલિયે સરલ લગતે હૈ’

આત્માકા અભ્યાસ નહીં હૈ, વાહરકા અભ્યાસ હૈ, ઇસલિયે અજ્ઞાનીકો યહ કરું, વહ કરું, પુણ્ય કરું, પાપ કરું, દ્યાકા પાલન ઔર બ્રતકા આચરણ કરું—યહ સવ સરલ લગતા હૈ। વાહ્ય કાર્યોકા અભ્યાસ હોનેસે ઉસે વે સરલ લગતે હૈને।

‘તત્ત્વજ્ઞાનતર્ગણી’મें એસા કથન હै કि—સુન્દર શરીર, સમૃતિ આદિકા મિલના દુર્લભ હૈ। ક્યોંકિ ઉન્હેં પ્રાપ્ત કરનેમે આત્માકા રાગ કામમે નહીં આતા, વે પૂર્વિકે એસે કર્મ હોં તથી મિલતે હોં; પરન્તુ ભગવાન આત્માકા મિલના વહ સુલભ હૈ, ક્યોંકિ વહ તો અપની વસ્તુ હૈ, ઉસમે કોઈ કર્મ સહાયક હો તો મિલે એસા નહીં હૈ। અહા! કેસી વાત! એક ઓર કહતે હોં—વોધિ—સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્ર—દુર્લભ હૈ, તથા દૂસરી ઓર કહતે હોં : પર વસ્તુ દુર્લભ હૈ, ક્યોંકિ અપને રાગમય પુરુષાર્થસે વહ પ્રાપ્ત નહીં હોતી, વહ તો પૂર્વકા પુણ્ય હો તો મિલતી હૈ। આત્માકો પ્રાપ્ત કરનેમે કિસી વાદ્ય વસ્તુકી અપેક્ષા નહીં હૈ। વહ તો અપની વસ્તુ હૈ, અપને ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કરનેસે ઉસકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ। અહા! પ્રથમ અપને જ્ઞાનમે નિર્ણય તો કરે કિ વસ્તુકા સ્વરૂપ એસા હૈ; ઇસકે સિવા સવ વ્યર્થ હૈ। અજ્ઞાનીકો પરકા તથા વિભાવકા અધ્યાસ હોનેસે વહ ઉસે સુલભ લગતા હૈ। જ્ઞાનીકો અન્તર્મુખ સ્વતત્ત્વકા અભ્યાસ હોનેસે ઉસે વહ સુલભ લગતા હૈ; પર કદાપિ અપના નહીં હો સકતા ઇસલિયે દુર્લભ લગતા હૈ।

અરે! આઠ-આઠ વર્ષકે બાળકોનો ભી આત્મજ્ઞાનસહિત દીક્ષા લેનેકી ભાવના જાગૃત હોતી હૈ। દીક્ષાકી આજ્ઞા માંગતે સમય માતાસે કહતે હોં :—

હે માતા ! હમ આજ હી ધર્મ અર્થાત् ચારિત્રદશા અંગીકાર કરના ચાહતે હોં કિ જો નિર્ગ્રન્થ ચારિત્રદશા ધારણ કરકે અબ હમ વાપિસ લૌટનેવાલે નહીં હોં, હોં દૂસરા ભવ નહીં કરના હૈ। માતા ! ઇસ સંસારમે કૌનસી વસ્તુ અપ્રાપ્ય રહ ગઈ હૈ ? સ્વર્ગકે ભવ, સુન્દર શરીર, વજ્રપ્રભનાગચસંહનન આદિ સવ અનંતવાર મિલ ચુકા હૈ, વહ કોઈ નવીન વસ્તુએં નહીં હૈ, અપ્રાપ્ય તો અંતરમે એક અપના આત્મા રહ ગયા હૈ। માતા ! ઉસકી શ્રદ્ધા કરો ઔર હમારે પ્રતિ જો રાગ હૈ ઉસે છોડો। હમ તો, જહું મનુષ્યકા પગરવ ભી ન હો એસે ઘોર વનમેં જાકર, આત્માકી પૂર્ણ સાધના કરોંगે ।

પ્રવચનસારકે ‘ચરણાનુયોગસૂચક ચૂલિકા’ અધિકારસે—જહું શ્રમણ હોનેકા ઇચ્છુક પહ્લે હી અપને સગે-સમ્વન્ધિયોંસે વિદા લેતા હૈ, બડોંસે સ્ત્રી ઔર પુત્રોંસે અપનેકો છુડાતા હૈ વહું—આતા હૈ કિ ‘હે ઇસ પુરુષકે શરીરકી રમણીકે આત્મા ! ઇસ પુરુષકે આત્માકો તૂ નહીં સ્માતા એસા નિશ્ચયસે જાન । ઇસલિયે ઇસ આત્માકો તૂ છોડો । જિસે જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ હુઈ હૈ એસા યહ આત્મા આજ સ્વાનુભૂતિરૂપી જો અપની અનાદિ રમણી ઉસકે પાસ જા રહા હૈ ।’ ચક્રવર્તીનો યા ઉનકે પુત્રોનો પદ્ધિની જૈસી સુન્દર સ્વિયાં હોતી હોં, પરન્તુ જહું અંતર આત્માનુભૂતિકે સાથ વિશેષ વૈરાગ્ય જાગૃત હો વહું કહ દેતે હોં કિ—હે સ્ત્રી ! અબ મુઝે ભીતર વિપયકા રાગ મિટ ગયા હૈ, તુમ ભી મેરે પ્રતિ જો રાગ હૈ ઉસે છોડ દો, મૈં રાગસે મર ગયા હું, તુમ્હારે પ્રતિ જો રાગ થા ઉસે મૈને માર ડાલા હૈ, અબ તુમ ઉસે કિસીપ્રકાર જીવિત નહીં કર સકોગી । અહા, ધન્ય વૈરાગ્ય !

યહું કહતે હું કિ બાહ્ય કાર્યકા અભ્યાસ હૈ ઇસલિયે સરલ લગતે હું।

‘લેકિન જવ ભી કર તબ તુઝે હી કરના હૈ।’

ભાઈ! યદિ તુઝે આત્માકા હિત કરના હો તો તુઝે સ્વયં ભીતર જ્ઞાયકમેં જાના પડેગા, અન્ય કોઈ ઉપાય નહીં હૈ। ભીતર ભગવાન આત્મા વિરાજતા હૈ વહું દૃષ્ટિ લે જા, અનાદિસે જો દૃષ્ટિ બાહ્યમે—નિમિત્તોं ઔર રાગાદિમે—ભટકતી હૈ વહ વ્યભિચારિણી હૈ, ઉસે સ્વગૃહમેં લા ઔર જ્ઞાયકપતિમેં લગા દે। દૃષ્ટિકો સ્વભાવમેં જોડનેકા કાર્ય જવ ભી કર તબ તુઝે સ્વયં હી કરના હૈ, દેવ-ગુરુ આદિ કોઈ નિમિત્ત નહીં કર દેતે। નિર્જરા અધિકાર (સમયસાર)મેં કહા હૈ:—જો વર્ણાદિક ગુણસ્થાનપર્યંત ભાવ હું વે સવ આત્મામેં અનિયત, અનેક, ક્ષणિક, વ્યભિચારી ભાવ હું। જો યહ સ્વસંવેદનરૂપ જ્ઞાન હૈ વહ નિયત હૈ, એક હૈ, નિત્ય હૈ, અવ્યભિચારી હૈ। આત્મા સ્થાયી હૈ ઔર યહ જ્ઞાન ભી સ્થાયી ભાવ હૈ ઇસલિયે વહ આત્માકા પદ હૈ। વહ એક હી જ્ઞાનિયોં દ્વારા આસ્વાદ લેને યોગ્ય હૈ।

અનુભૂતિસ્વરૂપ તૈકાલિક આત્મા—જો અનાદિ-અનન્ત નિત્ય-ઉદ્યરૂપ વિજ્ઞાનઘન-સ્વભાવભાવપનેકે કારણ એક હૈ, કર્તા, કર્મ, કરણ, સપ્રદાન, અપાદાન ઔર અધિકરણસ્વરૂપ સર્વ કારકોંકે સમૂહકી પ્રક્રિયાસે પાર ઉતરી હુઈ જો નિર્મલ અનુભૂતિ, ઉસ અનુભૂતિમાત્રપનેકે કારણ શુદ્ધ હૈ—વહી મૈં હું એસા અભ્યાસ જવ કર તબ તુઝે હી કરના હૈ। આતા હૈ કુછ સમજીમેં? ભાઈ! સત્યમાર્ગ સમજનેકો મિલના કઠિન હૈ, ધર્મકે બહાને ભી ઠગાઈ ચલ રહી હૈ। અહા! મેરા તૈકાલિક ધ્રુવદ્રવ્યસ્વભાવ દુઃખકી પર્યાયસે તો સ્વરૂપભેદસે ભિન્ન હૈ હી પરન્તુ અંતરમે જો નિર્મલ આનંદકી પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ ઉતના ભી મૈં નહીં હું, મેરા ધ્રુવ દ્રવ્ય એક સમયકી પર્યાયરૂપ નહીં હો જાતા। પર્યાયકા લક્ષ્ણ છોડકર તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવ આશ્રય કરને યોગ્ય હૈ। એસી વાતોં હું!

અનુભૂતિસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકો ગ્રહણ કરના વહ તેરા કામ હૈ; જવ ભી કર વહ તુઝે સ્વયં હી કરના હૈ; દૂસરા કોઈ સહાયક હો અથવા ગુરુકી કૃપા હો જાય તો જ્ઞાયકોનુખ્ય હોનેકા કાર્ય હો—એસા નહીં હૈ।

*

વચનામૃત-૨૭૨

જો ખૂબ થકા હુआ હૈ, દ્રવ્યકે સિવા જિસે કુછ ચાહિયે હી નહીં, જિસે આશા-પિપાસા છૂટ ગઈ હૈ, દ્રવ્યમે જો હો વહી જિસે ચાહિયે, વહ સદ્ગ્રા જિજ્ઞાસુ હૈ।

**द्रव्य जो कि शान्तिमय है वही मुझे चाहिये—ऐसी निष्ठृहता आये तो द्रव्यमें
गहरा जाय और सब पर्यायें प्रगट हों। २७२.**

‘जो खूब थका हुआ है, द्रव्यके सिवा जिसे कुछ चाहिये ही नहीं, जिसे आशा-
पिपासा छूट गई है, द्रव्यमें जो हो वही जिसे चाहिये, वह सच्चा जिज्ञासु है।’

शुभ और अशुभभावके असंख्य प्रकार हैं। वे विभावभाव करके जिसे थकान आ
गई हो, उनमें कहीं आत्माका विश्राम नहीं लगा हो, ऐसे जिज्ञासुके लिये यह बात है। अपने
ज्ञायक आत्माके सिवा जगतकी अन्य सर्व वस्तुओं परसे जिसका प्रेम हट गया है, परवस्तुकी
जिसे आशा-पिपासा छूट गई है ऐसे आत्मार्थी जीवका यहाँ स्वरूप बतलाया है। श्री
आनन्दघनजीने कहा है न!—

**आशा औरनकी क्या कीजे, ज्ञान-सुधारस पीजे; आशा०
भटकत द्वार-द्वार लोगनके, कूकर आशाधारी;
आत्म अनुभवसके रसिया, उतरे न कवहुँ खुमारी। आशा०**

भाई! परकी आशा छोड़ दे और भगवान आत्माके निर्विकल्प ज्ञान-सुधारसका पान
कर। दुनिया मुझे माने या न माने, जाने या न जाने, मुझे किसी प्रकारकी आशा नहीं है,
सब आशा-पिपासा छूट गई है। वस्तुमें जो है—अनन्त ज्ञान, असीम अपरिमित आनन्दादि
अनन्त गुणवैभव—वही मुझे चाहिये ऐसी जिसे अंतरंग भावना है वह सच्चा जिज्ञासु है।

आत्माके ज्ञानादि गुणोंकी संख्या अपरिमित है। अहा! अपरिमित किसे कहा जाता
है? जैसे आकाशका दसों दिशाओंमें कहीं अन्त नहीं है, वैसे ही भगवान आत्मामें इतने—
इतने अनन्त गुण हैं कि उनका गिनतीमें कोई अन्त नहीं है। द्रव्यमें जो हो—आनन्द-आनन्द—
आनन्द ज्ञान-दर्शनादि अनन्त गुणवैभव—वही जिसे चाहिये वह सच्चा जिज्ञासु है। यदि अंतरमें
किंचित् भी आशा रह जाय कि—मान मिले, दुनियाकी गिनतीमें गिना जाऊँ, तो तब तक
अंतरकी वस्तु प्राप्त नहीं होगी।

‘द्रव्य जो कि शान्तिवाला है वही मुझे चाहिये—ऐसी निष्ठृहता आये तो द्रव्यमें
गहरा जाय और सब पर्यायें प्रगट हों।’

भगवान आत्मा तो स्वभावसे शान्त शान्त शान्त, अकषाय वीतरागस्वरूप वस्तु है।

**जेम निर्मलता रे रत्न स्फटिक तणी,
तेम ज जीवस्वभाव रे;**

તે જિન વીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો,
પ્રવલ કષાય-અભાવ રે। શ્રી સીમંધર.....

શાન્ત ઔર અકષાયસ્વરૂપ નિજ જ્ઞાયક પ્રભુકા આશ્રય કરકે જો અકષાયપરિણતિ હુંડી વહ ધર્મ હૈ। અહા! એસી બાતોં! દ્રવ્ય કહો યા વસ્તુ કહો; જિસમાંથે પર્યાય દ્રવિત હો વહ દ્રવ્ય હૈ। પંચાસ્તિકાયસંગ્રહમાં કહા હૈ :

તે તે વિવિધ સદ્ગ્રાવપર્યાયને દ્રવે-બ્યાપે-લહે,
તેને કહે છે દ્રવ્ય, જે સત્તા થકી નહીં અન્ય છે। ॥૧૧॥

ઉન-ઉન ક્રમભાવી તથા સહભાવી સદ્ગ્રાવપર્યાયોંનો અર્થાતું સ્વભાવ વિશેપોંનો જો દ્રવતા હૈ—પ્રાસ કરતા હૈ—સામાન્યરૂપ સ્વરૂપસે વ્યાપતા હૈ વહ દ્રવ્ય હૈ। શુદ્ધ યા અશુદ્ધ, સ્વભાવકે વિભાવ પર્યાયોંનો જો દ્રવે ઉસે દ્રવ્ય કહતે હૈ। ભગવાન આત્મા શરીર, વાણી, ધંધા આદિ પરપદાર્થોંની ક્રિયાકા કર્તા તો હૈ હી નહીં, પરન્તુ પર્યાયમાં જો રાગાદિ વિભાવ હોતે હૈને વે ભી જ્ઞાયક ચૈતન્યવિષ્વમાં નહીં હૈને। અહા! યહ તો બાત હી કોઈ અલગ હૈ; દુનિયાકે સાથ ઇસકી તુલના નહીં હો સકતી। ભગવાન જ્ઞાયક દ્રવ્ય તો શાન્ત હૈ, રાગાદિસે ભિન્ન અકષાયસ્વરૂપ હૈ। ધર્માંનો તો યહ એક હી ભાવના હોતી હૈ કિ—મુઝે તો અપને વીતરાગ શાન્તસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકી હી આવશ્યકતા હૈ। અહા! શાન્ત શાન્ત રસ !

‘ઉપશમરસ વરસે રે પ્રભુ તોરે નયનમેં’

સાધક જીવકી પર્યાયમાં ઉપશમરસને રેલે ઉત્તરને લગતે હૈને વે આયે કહોંસે? અંતરમાં જ્ઞાયક વસ્તુ સ્વયં ઉપશમરસની પિણ્ડ હૈ; પર્યાયમાં જો વિકલ્પ ઉઠતે હૈને વહ રાગ હૈને, દુઃખ હૈને; વે શાન્તિમય દ્રવ્યસ્વભાવમાં નહીં હૈને। વહ દ્રવ્ય હી મુઝે ચાહિયે, અન્ય કિસીકી આવશ્યકતા નહીં હૈ—એસી નિષ્પૃહતા અંતરસે પ્રગટ હો તો આત્મામાં ગહરે ઉતરે ઔર સર્વ પર્યાયોં પ્રગટ હોંને। અહા! એસી બાતે હૈને!

દિગમ્બર જૈન મુનિ શ્રી ભવ્યસાગરજી અપને પત્રમાં લિખતે હૈને : વહિનશ્રીકા એક-એક વચનામૃત મનન કરને યોગ્ય હૈ। અરે ભાઈ! યહ તો કોઈ વસ્તુ હી ઔર હૈ! દ્રવ્યસ્વભાવકો ગ્રહણ કરકે અંતરમાં ગહરા ઉતરે તો શીંગ્ર આત્માનુભવ હો—એસી યહ વસ્તુ હૈ। જ્ઞાનીકો આત્માકા અનુભવ પ્રગટ હુઆ હૈ તથાપિ જવતક પર્યાયમાં પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટ ન હુંડી હો તવતક અસ્થિરતાકે કારણ દુઃખ ભી હૈ। સ્વરૂપ તો પૂર્ણાનિન્દસે ભરપૂર હૈ, પરન્તુ ઉસકે અવલઘ્વનસે પર્યાયમાં પૂર્ણ આનન્દ વ્યક્ત ન હુઆ હો, તવતક સમ્યક્ત્વી જ્ઞાનીકો ભી પર્યાયમાં આનન્દ ઔર દુઃખ દોનોં હૈને।

प्रश्नः—मिश्रधारा है ?

उत्तरः—हाँ, मिश्रधारा है। पर्याय एक, परन्तु उसके भाग दो। स्वके आश्रयसे जितना आनन्द प्रगट हुआ वह ज्ञानस्वरूप, और परके आश्रयसे जितना राग तथा दुःख है वह कर्मरूप—ऐसे एक पर्यायमें दो धाराएँ—दो भाग होते हैं।

प्रश्नः—ज्ञानी दुःखकी पर्यायको जानता तो है न ?

उत्तरः—अपनी ज्ञाताधारासे च्युत हुए विना, अस्थिरताके दुःखको जानना वह ज्ञानका स्वभाव है; अपना वेदन है न ?

प्रश्नः—दुःखको पररूप जानता है ?

उत्तरः—नहीं—नहीं; पररूपसे नहीं, अपनी पर्यायमें होता है ऐसा जानता है। प्रवचनसारके परिशिष्टमें ४७ नयोंका कथन है। उसमें एक कर्तृनय लिया है : ‘आत्मद्रव्य कर्तृनयसे, रंगरेजकी भाँति, रागादि परिणामोंका कर्ता है।’ गणधरदेव, जो कि महान सन्त हैं, वे भी अपनी पर्यायमें रागका विकल्प उठे उसका ‘कर्ता मैं हूँ’ ऐसा जानते हैं। वह राग करने योग्य है ऐसी बुद्धि नहीं है परन्तु वह अपने द्रव्यका परिणमन है, परका नहीं है, ऐसा बराबर जानते हैं।

चार ज्ञानके स्वामी गणधरदेव, अरे ! छद्मस्थ तीर्थकर देव भी, अपनी पर्यायमें जितना रागांश है उतना दुःख है—ऐसा जानते—मानते हैं। जितना साधक दशाका विकास हुआ उतना सुख है और जितना रागांश है उतना दुःख है, उन दोनों अंशोंका अधिष्ठाता एवं भोक्ता आत्मा है। अहा ! एक ओर कहते हैं कि आत्मा रागादिका स्वामी नहीं है और एक ओर कहते हैं कि आत्मा उसका अधिष्ठाता—स्वामी है। किस अपेक्षासे ! जहाँ तक साधक दशा है वहाँतक पर्यायमें आनन्द भी है और राग भी है, दोनोंका अधिष्ठाता—आधार आत्मा है।

प्रश्नः—प्रवचनसार कर्तृनयके आधारसे हाँ कहता है, परन्तु समयसार तो ना कहता है न ?

उत्तरः—समयसार भी हाँ कहता है। आम्रव अधिकारमें कहा है : सम्यग्दृष्टि आत्मा सविकल्पदशामें हो या निर्विकल्प अनुभवदशामें हो—यथाख्यात-चारित्रदशा होनेसे पूर्व उसे अवश्य राग भावका सद्ब्राव होता है, और राग होनेसे बंध भी होता है। जबतक ज्ञानकी हीनदशा है तबतक दुःख है, यथाख्यातचारित्र नहीं है। जब दृष्टि और दृष्टिके विषयकी मुख्यता चलती हो तब, राग और दुःख आत्माका परिणमन नहीं है ऐसा कहा जाता है, परन्तु वह तो मुख्यताकी बात है; वैसे तो पर्यायमें अशुद्धता है, दुःख है, उसे छोड़कर अकेला शुद्ध है—ऐसा नहीं है।

આત્મા સ્વભાવસે શાન્ત શાન્ત શાન્ત હૈ; વહી મુજ્જે ચાહિયે—એસી યદિ અંતરસે નિસ્યૃહતા આયે તો દ્રવ્યકી ગહરાઈમિં ઉતરે—તલમેં જહાઁ ધ્રુવ જ્ઞાયક ભગવાન વિરાજતા હૈ વહાઁ ગહરે પર્યાય જાય—ઔર સર્વ પર્યાયેં પ્રગટ હોંને। સાધક દશા હૈ તવતક જ્ઞાનાદિ પર્યાયેં અલ્પ હૈને, પરન્તુ ભીતર સ્વભાવકા એકદમ ઉગ્ર આશ્રય લે તો સમસ્ત પર્યાયોમેં પૂર્ણતા પ્રગટ હો; કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, પૂર્ણ અતીન્દ્રિય આનન્દાદિ સવ પૂર્ણ પ્રગટ હો।

*

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીકા અપાર ઉપકાર

હે પરમકૃપાલુ ગુરુદેવ! આપકે અપાર ગુણોંકા ક્યા વર્ણન કરું? આપકે અનન્ત ઉપકારોંકા ક્યા ક્યા વર્ણન કરું? ઇસ આત્માકી પ્રત્યેક પર્યાયમેં આપકા અસીમ ઉપકાર હૈ। આપને ઇસ ભારતકે જીવોંકો જાગૃત કિયા હૈ, અન્તરમેં આત્મોનુખ કિયા હૈ।

હે ગુરુદેવ! આપકે શુદ્ધાત્મામેં પ્રગટ હુઈ શુદ્ધ પર્યાયોંકી—જ્ઞાન-વિરક્ત આદિકી-છાયા આપકે અન્તરમેં તથા આપકી મુદ્રામેં છા ગઈ થી।

હે ગુરુદેવ! આપકે અન્તરમેં ચૈતન્યરલાકર સ્પર્શી સાતિશય શ્રુતજ્ઞાનકી ચમલકારી સમ્યક્ પર્યાયોંકો જગમગાતે જ્ઞાનદીપક પ્રકાશિત હો રહે થે; આપકી સાતિશય વાણી ચૈતન્યદેવકા અદ્ભુત ચમલકાર બતલાનેવાલી થી।

હે ગુરુદેવ! આપકા ચૈતન્યદ્રવ્ય મંગલસ્વરૂપ એવં માંગલિકતા પ્રગટ કરનેવાલા તથા અલૌકિક થા, દિવ્ય થા।

હે ગુરુદેવ! આપને એકાકી, નિસ્યૃહતા એવમ् નિર્ભીકતાસે અન્તરમેં પુરુષાર્થ કર આત્મરલકો પ્રગટ કરકે ભારતકે જીવોંકો ઉસ સમ્યક્ માર્ગમિં નિસ્યૃહતા એવમ् નિર્ભીકતાપૂર્વક અપને પરાક્રમસે લગાયા હૈ, શાસ્ત્રોંકે તથા આત્મદેવકે ગમ્ભીર સૂક્ષ્મ હાર્દ પ્રકાશિત કિયે હૈને; ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, દ્રવ્યદૃષ્ટિ, જ્ઞાતા, કર્તા, અકર્તા, સ્વાનુભૂતિકી નિર્વિકલ્પ દશા આદિ ચૈતન્યકી અદ્ભુતતાકા વાણી દ્વારા પ્રકાશ કરકે લાખોં જીવોંકો અન્તરગૃહિકા માર્ગ બતલાયા હૈ, ઉસ પન્થ પર લગાયા હૈ। આપ ભારતકી મહાન વિભૂતિ એવં અજોડ રલ થે।

હે ગુરુદેવ! આપકે ઉપકારોંકા ક્યા વર્ણન હો સકતા હૈ? વે તો હૃદયપટ પર અંકિત હો ગયે હૈને। ઇસ દાસકે આત્મા પર આપકા અનન્ત ઉપકાર હૈ। આપકી સેવા-ભક્તિ અન્તરમેં વસી રહે। આપકે ચરણકમલમેં ઇસ દાસકે વારમ્વાર પરમ ભક્તિસે નમસ્કાર હો।

—પૂજ્ય બહિનશ્રી ચંપાબહિન

प्रवचन-१०३

दिनांक २८-९-७८

वचनामृत-२७३

गुरुके हितकारी उपदेशके तीक्ष्ण प्रहारोंसे सच्चे मुमुक्षुका आत्मा जाग उठता है और ज्ञायककी रुचि प्रगट होती है, वारम्बार चेतनकी ओर—ज्ञायककी ओर झुकाव होता है। जैसे भक्तको भगवान मुश्किलसे मिले हों तो उन्हें छोड़ना अच्छा नहीं लगता, उसीप्रकार ‘हे चेतन’, ‘हे ज्ञायक’—ऐसा वारम्बार अंतरमें होता रहता है, उसी ओर रुचि बनी रहती है; ‘चलते फिरते प्रभुकी याद आये रे’—ऐसा बना रहता है। २७३.

‘गुरुके हितकारी उपदेशके तीक्ष्ण प्रहारोंसे सच्चे मुमुक्षुका आत्मा जाग उठता है और ज्ञायककी रुचि प्रगट होती है, वारम्बार चेतनकी ओर—ज्ञायककी ओर झुकाव होता है।’

क्या कहते हैं? तीर्थकरका और गुरुका—संत मुनिराजका—यह उपदेश है कि तेरी वस्तु भीतर जो चिदानन्द प्रभु है वह परके तथा रागके सम्बन्धरहित शुद्ध है। दृष्टिका विषय-शुद्ध आनन्दकन्द प्रभु—रागसे रहित वीतरागस्वरूप है। जैनदर्शनके गुरुका हितकारी उपदेश ऐसा होता है कि—प्रभु! तेरा ज्ञायक भगवान तो परके सम्बन्धरहित अंतरमें है; अंतरमें तू वीतराग जिनविष्वस्वरूप है, उसका आश्रय ले तो तुझे सम्यग्दर्शन तथा अतीन्द्रिय आनन्दका अंशतः अनुभव होगा। वहींसे धर्मका प्रारम्भ होता है। उसके सिवा लाख दया, दान, भक्ति, ब्रत, तप कर, परन्तु वह सब राग है, धर्म नहीं है।

गुरु किन्हें कहते हैं?—कि जिन्हें रागसे भिन्न निज वीतराग ज्ञायक प्रभुका अनुभव हुआ हो तथा स्वरूपमें विशेष स्थिरतापूर्वक अंतरमें आनन्ददशा बढ़ गई हो ऐसे निर्णय मुनिराजको जैनधर्ममें गुरु कहा जाता है। वीतरागी मुनिराजका अथवा स्वानुभवी सम्यग्दृष्टिका उपदेश हितकारी है। उनके तीक्ष्ण प्रहारोंसे सच्चे मुमुक्षुका आत्मा अंतरसे जागृत हो उठता है। गुरु उपदेशमें कहते हैं : चारों अनुयोगोंका तात्पर्य वीतरागता है। भगवान! तेरा स्वरूप अंदर वीतराग है न? यदि रागसे भेदज्ञान नहीं किया तो तूने क्या किया? अवसर चला

જા રહા હૈ ઔર યહ શરીર તો છૂટ જાનેવાલા હૈ, વર્તમાનમે શરીરસે તથા રાગસે ભિન્ન નિજ જ્ઞાયક આત્માકા ભેદજ્ઞાન નહીં કરેગા તો ફિર કવ કરેગા? ઇસ શરીરકે ભીતર, કિન્તુ શરીરાદિસે ભિન્ન, જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ અપરિમિત ગુણોંકા ભણડાર પૂર્ણ જ્ઞાયક પદાર્થ વિરાજતા હૈ; ઉસકી ગમ્ભીરતાકા વિચાર તો કર કિ વહ ક્યા વસ્તુ હૈ! લોકકા અન્ત હૈ કિન્તુ અલોકકા અન્ત કહું હૈ? વૈસે હી ક્ષેત્રકા સ્વભાવ યદિ અચિન્ત્ય ઔર આશ્ર્યકારી હૈ તો ઉસે જાનેવાલા ભગવાન આત્માકે જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ અચિન્ત્ય મહિમાકા તો ક્યા કહના? શરીર ઔર રાગસે ભિન્ન હોકર ઉસ અપરિમિત અખેદ ગુણસાગર પર દૃષ્ટિ કર।—યહ જ્ઞાની ગુરુકા હિતકારી ઉપદેશ હૈ। ભેદજ્ઞાન કરાનેકે લિયે દિયે ગયે ઉપદેશકે તીક્ષ્ણ પ્રહારોંસે સંચે મુશ્કુકા આત્મા અંતરસે જાગૃત હો ઉઠતા હૈ ઔર અંતરમે જ્ઞાયકકી રુચિ પ્રગટ હોતી હૈ। સમયસારમે આતા હૈ ન!—

ભેદવિજ્ઞાનતः સિદ્ધાઃ સિદ્ધા યે કિલ કેવન।

અસ્યૈવાભાવતો બદ્ધા બદ્ધા યે કિલ કેવન॥

અપી તક જો ભી મુક્તિ-સિદ્ધપદકો પ્રાપ્ત હુએ હૈને વે સવ ભેદવિજ્ઞાનસે હી પ્રાપ્ત હુએ હૈને ઔર જો વંધે હૈને—સંસારમે ભટક રહે હૈને વે સવ ભેદવિજ્ઞાનકે અભાવસે હી વંધે હૈને। અહા! ઇન દેહાદિ એવં રાગાદિકી ક્રિયાસે વિલકુલ ભિન્ન મૈં કેવળ જ્ઞાયક હી હું—એસે ભેદવિજ્ઞાનસે હી સબને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કિયા હૈ, ભેદવિજ્ઞાનસે હી ચારિત્ર પ્રાપ્ત કિયા હૈ ઔર ભેદવિજ્ઞાનસે હી કેવળજ્ઞાન—પૂર્ણદશાકો પ્રાપ્ત હુએ હૈને। પ્રભુ! સહજ અનંતજ્ઞાન, સહજ અનન્ત આનન્દાદિ અપરિમિત અનન્ત ગુણોંસે સદા પરિપૂર્ણ એસે ધ્રુવ ચૈતન્યપિણ્ડ પર તૂ દૃષ્ટિ કર તો તુઝે સમ્યગ્દર્શન—ધર્મકા પ્રથમ સોપાન—પ્રારંભ હોગા। ઉસકે વિના સવ—શાસ્ત્રાભ્યાસ, ભક્તિ, બ્રતાદિકી ક્રિયા આદિ થોયે હૈને।

ગુરુકા એસા ઉપદેશ સુનકર જિસે આત્મપ્રાપ્તિકી તીવ્ર અભિલાષા હૈ એસે સંચે આત્માર્થીકા આત્મા ભીતરસે જાગ ઉઠતા હૈ। સમયસારકી પાઁચવીં ગાથામે શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યદીવને—નગ્ન દિગમ્બર વીતરાગ સંતને—કહા હૈ : ‘તં એયત્તવિહત્તં દાએં આપણો સવિહવેણ’ એકાધ ભવમે પૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ હોનેકી યોગ્યતાવાલે વે મહાન સંત કહતે હૈને કી ‘મૈં અપને આત્માકે આનન્દ ઝરતે નિજવૈભવ દ્વારા આત્માકે ઉસ એકત્વ-વિભક્ત સ્વરૂપકો કહુંગા।’ મૈને માત્ર સુના હૈ ઇસલિયે મૈં કહુંગા—એસા નહીં, પરન્તુ મૈં અપને સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષપ્રમાણસે કહુંગા। હે શ્રોતા! તૂ ભી ઉસે અપને સ્વાનુભવપ્રત્યક્ષસે પ્રમાણ કરના—સ્વીકાર કરના। અહા! દેર્ખો તો દિગમ્બર સન્તોંકી યહ વાણી! હૈ કહીં એસી વાત? લોગોને સુની નહીં હૈ કી યહ કેસી વસ્તુ હૈ? નાગા વાદશાહ ભી આધા—નગ્ન દિગમ્બર મુનિગાજ વાદશાહસે ભી ઊંચે હૈને, શ્રેષ્ઠ હૈને, અધિક હૈને; ઉન્હેં કિસીકી પરવાહ નહીં હૈ, સમાજકો અચ્છા લગેગા યા નહીં ઉસકી ઉન્હેં કોઈ પરવાહ નહીં હૈ। અહા! એસા માર્ગ હૈ।

જૈનદર્શન સમજના વહ કોઈ અલૌકિક વસ્તુ હૈ। સપ્તરાયમે જન્મ લિયા ઇસલિયે 'જૈન' હો ગયે એસા નહીં હૈ। મન્દિર, પૂજા, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય અથવા બ્રતાદિસે ધર્મ નહીં હૈ; ધર્મ તો અંતરમે દેહાદિ એવં રાગાદિસે ભિન્ન નિજ જ્ઞાયક પ્રભુકા ભેદજ્ઞાન કરનેસે હોતા હૈ;—ગુરુકે એસે હિતકારી ઉપદેશકે તીક્ષ્ણ પ્રહારોંસે મુખ્યકા આત્મા અંતરસે જાગૃત હો જાતા હૈ કિ 'અરે! મૈં તો જ્ઞાયક ચૈતન્યમૂર્તિ હું।' દેખો ન, ક્ષણમે આયુ પૂર્ણ હો જાતી હૈ, યહ શરીર છોડકર જીવ અન્ય ભવમે ચલા જાતા હૈ, સંયોગી વસ્તુ તો પૃથક્ હોણી હી ન? માતાકે પેટસે બદ્ધા વાહર આયા; માતા ઉસે દેખે ઉસસે પૂર્વ હી વહ મર ભી જાતા હૈ। માતાકી ગોદમે આનેસે પૂર્વ હી વહ અનિત્યતાકી ગોદમે આ ચુકા હૈ। સંયોગ હુઆ વહ વિયોગકો લેકર હી આયા હૈ। ભાઈ! યહ શરીર તો ક્ષણમંગુર હૈ, એકક્ષણમે છૂટ જાયગા, ઉસે રહ્ખનેકે લાખ ઉપાય કરે, વડે-વડે ડૉક્ટરોંકો બુલાયે, કરોડોં રૂપયે ખર્ચ કરે—વહ સવ વ્યર્થ હૈ।

પ્રભુ! તેરી જ્ઞાયક વસ્તુ ભીતર ભગવાન સ્વરૂપમે વિદ્યમાન હૈ વહીં એકવાર તો દેખ! વહીં અપની પ્રભુતા પર દૃષ્ટિ તો ડાલ! પામરતાકે ઊપર—દ્યા પાલન કી ભક્તિ કી, પૂજા કી એસે રાગકે ઊપર—તો તેરી દૃષ્ટિ અનાદિસે હૈ; વહ દૃષ્ટિ તો મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ હી પરન્તુ એક સમયકી પર્યાય, અલ્પજ્ઞતા અથવા ગુણભેદકી જો દૃષ્ટિ હૈ વહ ભી પર્યાય મૂઢતા હૈ। અહા ભગવાન! તૂ તો પૂર્ણાનંદકા નાથ અંતરમે વિરાજતા હૈ ન! જૈસે કોઈ મહાન પુરુષ—રાજા યા નગરસેઠ—મિલને આયા હો ઉસ સમય ઉસકી ઓર આદર—સન્માન કરનેકા ભાવ પ્રદર્શિત ન કરે ઔર બદ્ધોંકે સાથ ખેલકૂદમે લગ જાય તો વહ પુરુષ ચલા જાતા હૈ; વૈસે હી ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા જહીં એક સમયકી પર્યાય હૈ વહીં સમીપ હી વિરાજમાન હૈ, પરન્તુ ઉસકી ઓર ધ્યાન ન દેકર તૂ રાગ ઔર પુણ્યકે સાથ ખેલમે, લગ ગયા હૈ, ઉસમે તેરા સમય વ્યતીત હો ગયા। 'સજ્જાયમાલા'મે આતા હૈ ન?—

એક રે દિવસ એવો આવશે, જાણે જન્મો જ નોતો જી.....

સગી નારી રે તારી કામિની, ઊભી ટગટગ જોવે જી,

આ રે કાયામાં હવે કાઈં નથી, ધૂસકે ધૂસકે રોવે જી....એક રો

—વહ તો અપની અનુકૂલતા છૂટ જાતી હૈ ઇસલિયે રોતા હૈ; વહ મરકર કહીં ગયા—નરકમેં યા પશુગતિમે—ઉસકી રોનેવાલોંકો કહીં ચિન્તા હૈ? ઉન્હેં ખબર યા વિચાર ભી કહીં હૈ? વહ વ્યક્તિ મરકર કહીં ગયા ઉસસે ભી ઉન્હેં કહીં કુછ લેના—દેના હૈ! વે તો અપની સુવિધા છિન ગઈ હૈ ઇસલિયે રોતે હૈને। યહીં કહતે હૈને કિ—ગુરુકે હિતકારી ઉપદેશકી જોરદાર ચાબુકોંસે સંચે મુખ્યકા આત્મા અંતરસે જાગૃત હો ઉઠતા હૈ, રાગકી રુચિ છૂટકર પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ જ્ઞાયકપ્રભુકી રુચિ જમ જાતી હૈ—દૃઢ હો જાતી હૈ। યહ ધર્મકા પ્રારંભ હૈ। ઉસકે

बिना सब—शास्त्रोंका ज्ञातृत्व और वाह्य क्रियाकाण्ड—थोथा है। जहाँ चैतन्यस्वरूप भगवान आत्माकी रुचि हुई वहाँ उसका झुकाव बारम्बार उस ओर होता है, बारम्बार उसकी वृत्ति चेतनकी ओर—ज्ञायककी ओर जाती है।

‘जैसे भक्तको भगवान मुश्किलसे मिले हों तो उन्हें छोड़ना अच्छा नहीं लगता, उसी प्रकार ‘हे चेतन’, ‘हे ज्ञायक’—ऐसा बारम्बार अंतरमें होता रहता है, उसी ओर रुचि बनी रहती है; चलते-फिरते प्रभुकी याद आये रे’—ऐसा बना रहता है।’

सूरदासने कृष्णका हाथ पकड़ा; कृष्ण हाथ छुड़ाकर अदृश्य हो गये। सूरदास कहते हैं—प्रभु! आप मेरा हाथ छुड़ाकर चले गये, परन्तु यदि मेरे हृदयसे चले जाओ तो तुम्हें शक्तिशाली मानूँगा! आप मेरे हृदयमें उल्कीर्ण हो गये हो, वहाँसे आप कभी निकल नहीं सकते। उसीप्रकार परमानन्दका नाथ ज्ञायक प्रभु जिसे अंतरंग रुचिपूर्वक लक्षणत हुआ हो उसे तो ‘हे चेतन’, ‘हे ज्ञायक’—ऐसी एक ही रटन रहती है; चलते-फिरते, खाते-पीते उसे एक ‘हरि’की-निज चैतन्य प्रभुकी—ही लगन होती है। अन्य मतमें आता है न—

चलते-फिरते प्रगट हरि देखूँ रे, मेरा जीवन सफल तब लेखूँ रे;
मुक्तानन्दका नाथ विहारी रे, वही जीवन डोरी हमारी रे।

इस देह-मन्दिरमें भीतर विराजमान निज ज्ञायकदेव वह अपना ‘हरि’ है, दूसरा कोई नहीं। आनन्दनिधान ज्ञायक प्रभुका आश्रय ही मुमुक्षुका जीवन है; रागसे जीवित रहना वह कोई आत्माकी वस्तु नहीं है। मुमुक्षुको चलते-फिरते ज्ञायक, ज्ञायक और ज्ञायककी धुन लगी रहती है।

*

वचनामृत-२७४

अनन्तकालमें चैतन्यकी महिमा नहीं आयी, विभावकी तुच्छता नहीं लगी,
परसे और विभावसे विरक्तता नहीं हुई, इसलिये मार्ग नहीं मिला। ॥२७४॥

सर्वज्ञ परमात्माने भीतर जो आत्मा देखा वह तो पूर्णानन्दका नाथ है। उस चैतन्य ज्ञायककी सद्यी महिमा अनन्तकालमें नहीं आयी, विभावकी—पुण्य-पापके विकल्प, दया-दान-भक्ति आदि शुभभावोंकी—तुच्छता भासित नहीं हुई, इसलिये अंतरमें मार्ग नहीं मिला। अनन्तबार

દિગમ્બર મુનિ હુआ, ‘મુનિગ્રત ધાર અનન્તવાર ગ્રીવક ઉપજાયો, પૈ નિજ આત્મજ્ઞાન વિના સુખ લેશ ન પાયો।’—આત્મપ્રતીતિકે વિના કિંચિત્ સુખ પ્રાપ્ત નહીં હુआ। શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રજીને ભી કહા હૈ:—

**યમ નિયમ સંયમ આપ કિયો, પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લિયો;
વનવાસ લિયો સુખ મૌન રહ્યો, દૃઢ આસન પદ લગાય દિયો।**

*

**સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે, મતમંડન ખંડન ભેદ લિયે;
વહ સાધન વાર અનન્ત કિયો, તદપિ કછુ હાથ હજુ ન પર્યો।**

પંચ મહાવ્રત એવં નિયમાદિ અનન્તવાર ધારણ કિયે, ઇન્દ્રિય-દમન અનન્તવાર કિયા, બાલબ્રહ્મચારી અનન્તવાર હુઆ; બાદ્ય વિપયોંસે ઉદાસ ઉદાસ ઉદાસ, પરન્તુ ચૈતન્યજ્ઞાયકકી મહિમા લાકર અંતર્મુખ નહીં હુઆ। ‘અબ ક્યોં ન વિચારત હૈ મનસે, કછુ ઔર રહા ઉન સાધનસે।’ પંચમહાવ્રત એવં ઇન્દ્રિય-દમનાદિકો સાધન માના, પરન્તુ ભાઈ! આત્માકો પ્રાપ્ત કરનેકી કલા તો કોઈ ઔર હી હૈ!

પરસે તથા વિભાવસે વિરક્તિ નહીં હુઈ ઇસલિયે અંતરમેં આત્માકા માર્ગ નહીં મિલા। શરીર, સ્ત્રી, પુત્ર, લક્ષ્મી ઔર દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ પર પદાર્થ હૈને તથા ઉનકે લક્ષ્મસે ભીતર પરિણામમેં હોનેવાલે અશુભ તથા શુભમાવ વિભાવ હૈને; ઉનકે ઓર રુચિ કી પરન્તુ સ્વભાવકી રુચિ નહીં કી; ઉનમેં રત રહા પરન્તુ ઉનસે વિરક્તિ નહીં કી। રાગકી ક્રિયામેં—દયા, દાન, બ્રત, તીર્થયાત્રા આદિકે પરિણામમેં—મહત્ત્વ લગી, પરન્તુ અંતરમેં અપને જ્ઞાયકપ્રભુકી મહત્ત્વ ભાસિત નહીં હુઈ, ઇસલિયે અંતરકા સદ્ગ્રામ નહીં મિલા। ભલે પઢ્યીસ, પચાસ યા સૌ વાર ગિરનારકી અથવા સમેદશિખરકી યાત્રા કર આયે પરન્તુ ઉસસે આત્માકો ક્યા મિલા? વહ તો શુભરાગ હૈ, ધર્મ યા મોક્ષકા માર્ગ નહીં હૈ। સમેદશિખરકી યાત્રાકે સમ્વન્ધમેં કહા જાતા હૈ કિ—એકવાર વન્દે જો કોઈ, તાહિ નરક પશુગતિ નહીં હોઈ।’ પરન્તુ ઉસમેં ક્યા? યાત્રાકે સમય શુભમાવ હોતો સીધા નરક યા પશુગતિમેં નહીં જાતા, પરન્તુ ‘શુભમાવસે મુદ્દે ધર્મ હોણા’ એસા ભ્રમ હોનેસે ભવભ્રમણ તો જ્યોંકા લ્યો વના રહેણા। વાસ્તવમેં તો આનંદકા નાથ ઔર સમતાકા સાગર એસે નિજ જ્ઞાયક આત્માકે અનંત ગુણોંકી નિર્મલતાકી પરાકાયા-શિખર પર આરૂઢ હોના સો સમેદશિખરકી યાત્રા હૈ। નિચલી ભૂમિકામેં સમેદશિખર આદિ તીર્થસ્થાનોંકી યાત્રાકા ભાવ આતા હૈ વહ સત્ય હૈ, પરન્તુ હૈ તો વહ શુભરાગ ઔર પુણ્યવંધકા કારણ; અશુભસે વચનેકે લિયે એસે ભાવ આતે હૈને, પરન્તુ વહ ધર્મ નહીં હૈ।

यह मेरे स्त्री, पुत्र एवं परिवार तथा देव, शास्त्र और गुरु—इन परपदार्थोंकी रुचिकी बात तो कहीं दूर रही, परन्तु श्री नियमसारमें तो यहाँ तक कहा है कि—

जे चित्त जोड़े द्रव्य-गुण-पर्यायकी चिंता विषे,
तेनेय मोहविहीन श्रमणो, अन्यवश भाखे अरे!

जो जीव अपने द्रव्य, गुण और पर्यायोंके विकल्पमें रुकता है वह भी रागसे विराम नहीं है; वह भी अन्यवश—रागवश होनेसे उसको आवश्यकस्वरूप कर्म नहीं है। शुभ विकल्प कहीं अवश्य करने योग्य क्रिया नहीं है, वह धार्मिक क्रिया नहीं है। अंतर आनन्दके नाथमें एकाग्र होना वह वास्तवमें आवश्यक—अवश्य करने योग्य—कर्म है। स्वरूपमें एकाग्रतारूप निर्मल दशाको ही वास्तवमें सामायिक, स्तवन, प्रतिक्रमणादि आवश्यक कहे जाते हैं।

पंचमकाल है इसलिये बाहर फेरफार होता है, परन्तु जिसे आत्माका कल्याण करना है उसे काल वाधक नहीं होता। २७५.

कुछ लोग कहते हैं—‘हमें धर्म करना है, लेकिन क्या करें? पंचमकाल है इसलिये अंतरका पुरुषार्थ नहीं चलता।’ भाई! काल किसे वाधक होता है? जिन्हे अपना कल्याण करना है उन्हें किसीको काल वाधक नहीं है। श्रीमद्भुते कहा है—

यदि इच्छे परमार्थ तो, करो सत्य पुरुषार्थ;
भवस्थिति आदि नाम ते, मत छेदो आत्मार्थ।

भाई ! भवस्थिति पकेगी या काललब्धि आयगी तब मुक्ति होगी ऐसी बातें छोड़ दे; अंतरस्वभावोन्मुख होनेका पुरुषार्थ कर तो तेरी काललब्धि आदि सब आ जायेंगे। पंचमकाल है इसलिये बाहर फेरफार होता है; भले हो, परन्तु जिसे आत्माका कल्याण करना है उसे काल कहीं बाधक-साधक नहीं है। चौथे कालमें भगवानके समवसरणमें भी जो सम्प्रदर्शन नहीं प्राप्त किया वह यहाँ पंचमकालमें हो सकता है। अरे ! तीससे नरकके नारकीको परमाधारी—असुरकुमारके देव—लोहेकी धधकती हुई सलाखें बाँधकर ऊपरसे घनोंकी चोटें मारते हैं उस समय भी वह सम्प्रदर्शन प्राप्त कर सकता है। बाहरी काल या कोई वस्तु भीतर आत्माका कार्य करनेमें बाधक नहीं होती।

અહા ! વીતરાગ પરમેશ્વરકા માર્ગ કોઈ અનુભૂત હૈ। વીતરાગ પરમાત્માકે સિવા અન્યત્ર કહીં યહ બાત હૈ હી નહીં। અરે ! ‘અપની નજરકે આલસસે મૈને દેખા ન હરિકો કભી !’ અજ્ઞાન ઔર રાગ-દ્રેષ્પકા નાશ કરે સો હરિ। ભાઈ ! તેરી દૃષ્ટિ રાગ ઔર પર્યાયમે લગી હૈ, પરન્તુ ભીતર રાગકા નાશ કરનેવાલા ભગવાન આત્મા વિરાજતા હૈ વહીં નહીં જાતી। અન્તર્દૃષ્ટિ નહીં કરતા ઔર બાહર કાલાદિકા દ્રેષ્પ નિકાલતા હૈ ! ચાહે જૈસી ભીષણ પ્રતિકૂલતાકે પ્રસંગમે ભી જીવ અન્તર્મુખ હોનેકા પુરુષાર્થ કરે તો અવશ્ય સમ્યદર્શન હો સકતા હૈ। ઉસે કાલ, શરીરકી કઠિન વ્યાધિયાં યા વધ-વન્ધનાદિ કોઈ વાદ્ય પ્રતિકૂલતાએં આત્મસનુખ હોનેમે નહીં રોકતી। અન્તર્મુખ દૃષ્ટિ કરનેમે કોઈ વિનિ નહીં ડાલતીં। અંતરમે આનન્દમૂર્તિ ભગવાન જ્ઞાયકદેવ વિદ્યમાન હૈ—જાગતા જીવ ખડા હૈ—ઉસપર દૃષ્ટિ કરનેમે વાદ્ય પ્રતિકૂલતા વાધક નહીં હોતી ઔર વાદ્ય સુવિધા-દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ-સહાયક હોતી હૈ એસા ભી નહીં હૈ। જવ કરે તવ અપને અંતર્મુખ પુરુષાર્થસે હી ધર્મરૂપી કાર્ય સાધના હૈ।

વચનામૃત-૨૭૬

‘શુભાશુભ ભાવસે ભિન્ન મૈં જ્ઞાયક હું’ યહ પ્રત્યેક પ્રસંગમે યાદ રખના।
ભેદજ્ઞાનકા અભ્યાસ કરના હી મનુષ્યજીવનકી સાર્થકતા હૈ। ૨૭૬.

“શુભાશુભ ભાવસે ભિન્ન મૈં જ્ઞાયક હું” યહ પ્રત્યેક પ્રસંગમે યાદ રખના।”

‘જ્ઞાન’ લક્ષ્ણસે જાનનેમે આત્મા યહ ભગવાન આત્મા શરીર, ઇન્દ્રિયોંકે વિપય ઔર કર્મસે તો વિલકુલ ભિન્ન હૈ હી, પરન્તુ ભીતર જો સ્વાધ્યાય, પઠન-મનન, દયા, દાન, વ્રતાદિકે શુભમાવ તથા વિપય, કપાય, હિંસા, ઝૂઠ, ચોરી, અબ્રહ્માદિકે અશુભમાવ હોતે હૈને ઉનસે ભી ભિન્ન હૈ; વે વિભાવમાવ આત્માકા મૂલસ્વરૂપ નહીં હૈને। અહા ! યહ બાત કેસે વૈઠે ? ભાઈ ! ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞભગવાનકી યહ વાણી હૈ। ભગવાનને નવતત્ત્વ કહે હૈને ન ? —જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્ત્રવ, સંવર, નિર્જરા, વંધ ઔર મોક્ષ। ઉનમે શુભમાવ તો પુણ્યતત્ત્વમે ઔર અશુભમાવ પાપતત્ત્વમે જાતા હૈ। આત્મા તો નવોં તત્ત્વોસે ભિન્ન સહજ જ્ઞાયકતત્ત્વ હૈ।

અરે ! વળિકોંકો વ્યાપાર-ધંધેમેં યહ બાત સુનનેકા અવકાશ હી નહીં મિલતા ! યહ કરના હૈ ઔર વહ કરના હૈ—ઇસપ્રકાર સારે દિન જગતકો પાપકે ધંધે ! કભી એકાધ ઘન્ય ધર્મ સુનને જાયાં તો ઉપદેશક મિથ્યા ઉપદેશ દેતે હૈને કિ—વ્રત કરો, તપ કરો, ભક્તિ કરો, તુમ્હારા કલ્યાણ

હો જાયગા। કિન્તુ ભાઈ! વહ સબ તો કપાયકી મન્દતા કી હો તો શુભરાગ હૈ। રાગ કરનેકી આજ્ઞા વીતરાગકી નહીં હૈ। ઉનકી તો આજ્ઞા હૈ કિ—હમને અપને જ્ઞાયકસ્વભાવકે અવલમ્બનસે વીતરાગતા પ્રાસ કી હૈ, ઔર તુમસે ભી દ્યાદિકે રાગસે ભિન્ન નિજ જ્ઞાયકસ્વભાવકા અવલમ્બન લેનેકો કહતે હૈને।

શુભાશુભ રાગભાવ અત્યન્ત અશુચિ હૈનું, વિપરીત સ્વભાવવાળે હૈનું તથા દુઃখરૂપ હૈનું; ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા અત્યન્ત પવિત્ર હૈ, અવિરુદ્ધસ્વભાવી હૈ ઔર સુખરૂપ હૈ। તૈકાલિક જ્ઞાયક દ્રવ્ય રાગકા કારણ ભી નહીં હૈ ઔર કાર્ય ભી નહીં હૈ। રાગકી મન્દતા હો તો સમ્યગ્દર્શનરૂપ કાર્ય હોતા હૈ—એસા નહીં હૈ। અહા! એસી વાત હૈ। લોગોંકે દિમાગ ફિર જાવું એસા હૈ! કિન્તુ ભાઈ! ભગવાનકી દિવ્યધ્વનિમંદિર આત્માકા સ્વરૂપ ઇસીપ્રકાર આયા હૈ। ભગવાનને તુઝે ‘ભગવાન’ કહકર બુલાયા હૈ, આચાયદિવને પામરકો પ્રભુકે રૂપમંદિર સમ્વોધન કિયા હૈ। યહ વાત સુનકર જગતકી તમામ રૂચિ ઉડ જાય એસા હૈ। અહા! શુભાશુભ ભાવોંસે ભિન્ન મંદિરમંદિર સદા જ્ઞાયક હી હું—યહ પ્રત્યેક પ્રસંગમંદિર યાદ રખના ચાહિયે, ભીતર પરિણમમંદિર વહ ઘુંટ જાના ચાહિયે।

‘ભેદજ્ઞાનકા અભ્યાસ કરના હી મનુષ્યજીવનકી સાર્થકતા હૈ।’

રાગસે ભિન્ન હોનેકા અભ્યાસ અંતરમંદિર કરતે રહના યહી ઇસ મનુષ્યજીવનકા મહાન કર્તવ્ય હૈ; યદિ ભેદજ્ઞાનકા અભ્યાસ નહીં કિયા તો યહ દુર્લભ મનુષ્યભવ વ્યર્� ચલા જાયગા। પુણ્યકે યોગસે બાદ્યમંદિર દસ-બીસ કરોડ-ધૂલ મિલ જાય ઉસમે તુઝે ક્યા મિલા? વે તો સબ પુદ્ગલકે ખેલ હૈનું। લક્ષ્મી આદિસે તો તૂ અત્યન્ત ભિન્ન હી હૈ, કિન્તુ શુભાશુભ રાગસે ભી તૂ પૃથ્યક્ષ હૈ। એસા અંતરમંદિર ભેદજ્ઞાનકા અભ્યાસ રખના। ઉસીમંદિર તેરે મનુષ્યજીવનકી સાર્થકતા હૈ।

*

જ્ઞાયકકો જાનના, ઉસકી મહિમા કરના, ઉસકા અભ્યાસ કરના તથા ઉસમે લીનતા કરના। વહ કરનેસે ચૈતન્ય પ્રગટ હોનેકે પશ્ચાત્—ચૈતન્યકી અબ્દુત દશા પ્રગટ હોને પર—ભેદજ્ઞાનકી ધારા સહજ વર્તતી હૈ। વહ દશા પ્રગટ કરને જૈસી હૈ, વહી જીવનકા કર્તવ્ય હૈ, વહી ગુરુદેવને બતલાયા હૈ। એસે શુદ્ધાત્માકો દરશાનેવાળે ગુરુદેવ થે। ગુરુદેવકી જિતની મહિમા કી જાય ઉતની અત્ય હૈ।

—વહિન શ્રી ચંપાવેન.

प्रवचन-१०४

दिनांक २९-९-७८

वचनामृत-२७७

परसे विकल्प नहीं है, विभावकी तुच्छता नहीं लगती, अंतरमें इतनी उत्कंठा नहीं है; फिर कार्य कहाँसे हो ? अंतरमें उत्कंठा जागृत हो तो कार्य हुए बिना रहता ही नहीं। स्वयं आलसी हो गया है। 'करुङ्गा, करुङ्गा' कहता है परन्तु करता नहीं है। कोई तो ऐसे आलसी होते हैं कि सोते हों तो बैठते नहीं हैं और बैठे हों तो खड़े होनेमें आलस्य करते हैं; उसीप्रकार उत्कंठारहित आलसी जीव 'कल करुङ्गा, कल करुङ्गा' ऐसे मन्दरूप वर्तते हैं; वहाँ कलकी आज नहीं होती और जीवन समाप्त हो जाता है। २७७।

'परसे विकल्प नहीं है, विभावकी तुच्छता नहीं लगती, अंतरमें इतनी उत्कंठा नहीं है, फिर कार्य कहाँसे हो ?'

शरीर, वाणी, स्त्री, पुत्र, परिवार, धन-सम्पत्ति आदि पर द्रव्य हैं, उन्हें प्राप्त करना या उनकी रक्षा करना वह आत्माके हाथकी बात नहीं है, तथापि उनके पीछे सारा जीवन वीत जाता है। आत्मा परद्रव्यसे अत्यन्त भिन्न है ऐसा लक्ष नहीं होनेसे उनसे विरक्ति नहीं होती। परसे-सारी दुनियासे-विरक्ति आ जाना चाहिये; यदि परसे विरक्ति न हो तो अन्तरोन्मुखताका कार्य कहाँसे होगा ?

धर्म तो सबके लिये सरल है, परन्तु समझे उसके लिये न ? इस शरीरका प्रत्येक परमाणु स्वयं 'सत्' है, अपने उत्पाद, व्यय एवं ध्रौव्ययुक्त है। जैसे शरीरके वैसे ही कर्मके तथा जगतके सर्व पदार्थोंके परिणाम इस आत्मासे अत्यन्त भिन्न हैं; आत्मा उन्हें कर नहीं सकता, रख नहीं सकता या भोग नहीं सकता; परन्तु अज्ञानी जीव मानता है कि शरीरको वरावर रख सकता हूँ, धन कमाता हूँ, विषयोंका उपभोग कर सकता हूँ। ओर भाई ! शरीर, स्त्री, लक्ष्मी आदि समस्त परपदार्थ उत्पाद-व्यय-ध्रुवतारूप अपने परिणामोंको स्वयं करते हैं तथा तेरा आत्मा अपने परिणामोंको स्वयं करता है। एक-दूसरेके बीच कोई कर्ता-कर्मका सम्बन्ध है

હી નહીં, તો ફિર તુ ઉનકા ક્યા કર સકતા હૈ? ‘મૈં ઉનકા કરતા હું, ઉન્હેં પ્રાસ કરતા હું—રહતા હું’ એસા માત્ર અજ્ઞાનજનિત અભિયાન કર સકતા હૈ। પ્રથેક પદાર્થકી પર્યાય ઉસકે અપને કારણસે હોતી હૈ એસા તાત્ત્વિક જ્ઞાન ન હોનેસે જીવકો પરસે વિરક્તિ નહીં હોતી। યદિ પરસે વિરક્તિ નહીં હૈ તો આસોસુખ હોનેકા કાર્ય કહોંસે હોગા? રુચિ વાદ્યમે હી લગી રહેગી।

પ્રશ્ન :—આત્મા પરકે કાર્યમંનિત તો હૈ ન?

ઉત્તર :—‘નિમિત્ત હૈ’ ઉસકા અર્થ ક્યા? નિમિત્ત અર્થાત् ભિન્ન પદાર્થ। સામનેકી વસ્તુમં અપને ઉપાદાનકારણસે પર્યાય હોતી હૈ તવ ઉસકે અનુકૂલ ઉપસ્થિત પદાર્થકો નિમિત્ત કહા જાતા હૈ; ઉસકે કારણ સામનેકી વસ્તુમં કાર્ય-પર્યાય-હોતા હૈ એસા ઉસકા અર્થ નહીં હૈ। અહા! વડા કઠિન કામ હૈ ભાઈ! અનન્તકાળમં એસા અમૂલ્ય મનુષ્યભવ પ્રાસ હુઆ ઉસમં યદિ આત્માકો પહીચાનનેકા કાર્ય નહીં કિયા તો યહ ભવ ભી વ્યર્થ ચલા જાયગા। બદ્ધોંકા કિયા, સ્ત્રીકા કિયા, વ્યાપાર-ધંધા કિયા—ઉન્હીમં પાપ કર-કરકે મર ગયા—અરેરે! મોહને માર ડાલા। કિસકે પુત્ર ઔર કિસકી સ્ત્રી? પ્રથેક પદાર્થ પૃથકું ઔર સ્વતંત્ર હૈ।

યહોં તો એસા કહેતે હૈં કિ—યદિ ભીતરસે શરીર, સ્ત્રી, પુત્રાદિ પરપદાર્થોસે વિરક્તિ નહીં હૈ તો અંતરમે-સ્વભાવમે જાનેકા અવકાશ કહોંસે હોગા? નહીં હો સકતા। યહ શરીર હૈ વહ તો પુદ્ગલકી-મિટ્ટીકી-પર્યાય હૈ; ઉસમં મિટ્ટી (પુદ્ગલ) ધ્રુવરૂપ રહકર ઉસકે ઉત્પાદ-વ્યય હોતે હૈને। ‘ઉત્પાદવ્યયધૌબ્યયુક્ત સત્ત’ હૈ ન? શરીર એવં કર્મરૂપ પરિણમિત હુએ પુદ્ગલોંકે ઉત્પાદ-વ્યય તથા ધૌબ્યસે યહ ભગવાન આત્મા પૃથકું હૈ—વિલકુલ ભિન્ન હૈ। ભીતર રાગ-દ્રેષ્ટ ઔર દુઃખકી પર્યાય હોતી હૈ વહ ભી, આત્માકી વર્તમાન ક્ષણિક દશામં હોતી હૈ તથાપિ, જ્ઞાનસ્વભાવસે સ્વરૂપમં વિલકુલ ભિન્ન હૈ। ઉસ વિભાવપરિણમનસે ભિન્ન એસે સહજ જ્ઞાન, સહજ દર્શન, સહજ આનન્દાદિ અનન્ત ગુણસ્વભાવી તૈકાલિક ધૌબ્યમેં જવતક રુચિ ન હો તવતક ઉસકી દૃષ્ટિ યથાર્થ નહીં હોતી। ભાઈ! જીવન ચલા જા રહા હૈ, મૃત્યુકા ક્ષણ નિકટ આતા જા રહા હૈ। માતા માનતી હૈ કિ મેરા પુત્ર વડા હો રહા હૈ પરન્તુ વાસ્તવમં તો વહ પ્રતિક્ષણ મૃત્યુકે નિકટ પહુંચ રહા હૈ।

અરેરે! જીવકો ક્ષણભંગુર સંયોગોસે વિરક્તિ નહીં હોતી, વિભાવકી તુચ્છતા નહીં લગતી, અંતરમે ઇતની ઉલ્કંઠા નહીં હૈ; આત્માર્થકા કાર્ય કહોંસે હો? યહોં તો અભી સમ્યગ્દર્શનકી વાત હૈ। સમ્યગ્દર્શન હુઆ તો અતીન્દ્રિય આનન્દકે અંશકા અપૂર્વ સ્વાદ આયા। વહોં જો રાગ-દ્રેષ્ટ, પુણ્ય-પાપ ઔર દુઃખાદિ વિભાવ ઉત્પન્ન હોતે હૈને ઉનકી જ્ઞાનીકો અત્યન્ત તુચ્છતા લગતી હૈ। જ્ઞાની જાનતે હૈને કિ જિતના દુઃખકા વેદન હૈ વહ મુજબમેં ઔર મેરે કારણસે હૈ, તથાપિ—એક હી પર્યાયમં સાથ હોને પર ભી—જ્ઞાનભાગ ભિન્ન હૈ ઔર વિભાવભાગ ભિન્ન હૈ। અહા! યહ

માર્ગ તો ભાઈ! શાન્તિ એવું ધૈર્યકા હૈ। શાસ્ત્ર પઢ્કર ધારણા બના લે વહ કોઈ વસ્તુની દૃષ્ટિ હો ગઈ—એસા નહીં હૈ। દૃષ્ટિ સાધ્યક હુઈ હો તો ઉસકો સાથમે વિવેક ભી હોના ચાહિયે કિ—મુજમેં આનંદ ભી પ્રગટ હુआ હૈ ઔર દુઃખ ભી મુજમેં હૈ। સાધ્યાદૃષ્ટિ જ્ઞાનીકો, અસ્થિરતાકી અપેક્ષા ભી, દુઃખકા વેદન હોતા હી નહીં—એસા માનનેવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ, ઉસે સાધકદશાકે સ્વરૂપકી ખબર નહીં હૈ।

યહું તો એસા કહેતે હૈં કિ વિભાવકી તુચ્છતા લગે વિના ભીતર સ્વરૂપમે નહીં પહુંચા જાતા। વિભાવકી તુચ્છતા લગે, અંતરમેં સ્વભાવકી ઉલ્કંઠ જાગૃત હો, તવ આત્માકા કાર્ય હોતા હૈ।

‘અંતરમેં ઉલ્કંઠ જાગૃત હો તો કાર્ય હુએ વિના રહતા હી નહીં।’

અરે! શાસ્ત્રોંકી જાનકારી વહ ભી પરલક્ષી જ્ઞાન હૈ, વહ કહીં ધર્મ નહીં હૈ। શાસ્ત્રોંકી જાનકારીસે ભી મેરી વસ્તુ કોઈ ભિન્ન હૈ—એસી અંતરકી સદ્ગી ઉલ્કંઠ જાગૃત હો તો આત્માકા યથાર્થ અંતર્લક્ષ હુએ વિના રહેગા હી નહીં। અહા! અંતરમેં જો ચૈતન્યસ્વરૂપ ભગવાન આનંદકન્દ વિરાજમાન હૈ ઉસકા તો લક્ષ્ણ હૈ નહીં ઔર દ્યા-દાનાદિ શુભભાવોંકી અંતરંગ મહિમા હૈ, પરસે વિરક્તિ હુઈ નહીં ઔર વિભાવોંકી તુચ્છતા નહીં લગી હૈ વહ અંતરમેં કેસે પહુંચ સકેગા? જહું એકસમય વિભાવપર્યાય ઉત્પન્ન હોતી હૈ વહીં અંતરસ્તળમેં જો ચિદાનંદસ્વરૂપ ધ્રુવ પરમાત્મા વિરાજતા હૈ ઉસે સમ્બન્ધનેકી લાલસા અંતરસે લગે તો કાર્ય—સાધ્યાર્થન તથા સ્વાનુભૂતિ આદિ—હુએ વિના રહતા હી નહીં। અહા! બડી સાદી ભાષામેં ઉચ્ચ પ્રકારકા તત્ત્વ આયા હૈ; જગતકે ભાગ્ય હૈં કિ ‘વચનામૃત’ જૈસી વસ્તુ પ્રગટ હુઈ—ગુજરાતી સાદી ભાષામેં, બોલચાલકી ભાષામેં યહ હિન્દી અનુવાદ તો વાદમેં હુઆ હૈ।

‘સ્વયં આલસી હો ગયા હૈ।’

કિસી કર્મકી કારણ નહીં, પરન્તુ સ્વયં આલસી હો ગયા હૈ। ભીતર સ્વભાવ તો આનંદકા કન્દ હૈ, વહું જાનેકા પ્રયાસ નહીં કરતા ઔર પ્રમાદી હોકર પુણ્ય-પાપકે ભાવોમેં મૂર્ચિત હો ગયા હૈ। ચૌંબીસોં ઘન્ટે સ્ત્રી ઔર દુકાનકી હોલીમેં જલ રહા હૈ। ઉસમેં યદિ લડ્કા અમેરિકા પઢ્ને જાય ઔર વહુંસે આનેપર કોઈ અચ્છે ઘરકી કન્યા મિલ જાય તો ફિર દેખો કેસા હર્પિત હોતા હૈ!.....અરે, કાહેકા હર્ષ? પાપકા? પ્રભુ! યહ પાપકા હર્ષ કરકે તુઙ્ગે મરકર કહું જાના હૈ? ઇસ પાપકે પ્રેમમેં તૂ પ્રમાદી હો ગયા હૈ।

અંતરસ્વભાવકે લક્ષકા સદ્ગા પુરુષાર્થ નહીં કરતા ઔર બાદ્યમેં—મેરી સ્ત્રી, મેરે બદ્ધે, મેરા દેશ ઔર મેરે પુણ્ય-પાપ ઉન્હીમાં અટક ગયા હૈ, પરન્તુ વે ભાવ તો મૂઢતા હૈં। ઔર ઉસમેં ભી

યदિ દો-ચાર કરોડ રૂપયે હો જાયું તો ફિર દેખ લો; મૈં ચૌડા ઔર ગળી સેંકરી!' હો જાય। આજકલ તો અફ્રિકા-નૈરોબી-મें અપને અનેક મુમુક્ષુ કરોડપતિ હૈનું। પુણ્યકા યોગ હો તો પૈસા આતા હૈ, ઉસમें આત્માકો ક્યા મિલા? પહલે વે લોગ થેતાંવર થે, અબ દિગમ્બર હો ગયે હૈનું। વહું હસેશા અપને યહાઁકા શાસ્ત્રપઠન હોતા હૈ। પન્દ્રહ લાખ શિલિંગકા એક ભવ્ય દિગમ્બર જિનમન્દિર બનાયા હૈ। મન્દિર બનાનેકા વહ શુભરાગ ભી ધ્રુવ ભગવાન જ્ઞાયકસે ભિન્ન હૈ। રાગ તો ઊપર-ઊપર તૈરતા હૈ, ભીતર નિત્યાનંદ ધ્રુવસ્વભાવમંને પ્રવિષ્ટ નહીં હોતા। સ્વભાવકી પ્રતીતિકે વિના, આત્મામં જો ભી શુભ-અશુભ ભાવ હોતે હૈનું ઉનકે પ્રેમમંને તૂ પ્રમાદી હો ગયા। અહા! અંતરમે જહું જ્ઞાયક વસ્તુ હૈ વહું જાના હૈ, પરન્તુ વહું ન જાકર સ્વયં આલસી હો ગયા હૈ।

‘કરુંગા-કરુંગા’ કહતા હૈ કિન્તુ કરતા નહીં હૈ।”

‘મુજ્જે આત્માકા હિત-સમ્યગર્દર્શન કરના હૈ’ એસા કહતા રહતા હૈ, પરન્તુ કવ કરેગા? અંતરસે ઉલ્લાસ આયે વિના અન્તર્મુખ નહીં હુઆ જા સકેગા ઔર સમ્યગર્દર્શનકી પ્રાપ્તિ નહીં હોગી। ભાઈ! એસે હી એસે સંસારકે માયાજાલમં મર જાયગા, યહ દુર્લભ મનુષ્યભવ બીત જાયગા ઔર ચલા જાયગા નરક-નિગોડમં। વહું કોઈ કુદરતકે કાર્યમં-નિયમમં કિસીકી સિફારિશ કામ નહીં આયગી। હમ બડે કરોડપતિ હો ગયે, દો કરોડ તો ધર્મદામમં દે ચુકે હૈનું-એસા ઉલ્લાસ બતાતા હૈ પરન્તુ ઉસમે આત્માકો ક્યા મિલા? લોભ મન્દ કિયા હોગા તો થોડા પુણ્ય વંધેગા; ‘મૈને દાન કિયા’-ઇસપ્રકાર ભીતર બડપ્પનકે અભિમાનકા પોપણ કિયા હો તો ઉલટા પાપ હોતા હૈ। વહ તો ‘એરનકી ચોરી ઔર સુર્દીકા દાન’ જૈસી વાત હુર્દી। સારે દિન પાપકા ધંધા વહ એરનકી ચોરી ઔર ઉસમે દો-ચાર કરોડકા ધર્મકી નામ પર દાન કરે વહ સુર્દીકા દાન હુઆ। લક્ષ્મીકા-જડકા સ્વામી હુઆ વહી બડી ચોરી હૈ। મિથ્યાત્વ રહ્યકર દાન કરે વહ સુર્દીકા દાન હૈ, મન્દ કપાય કિયા હો તો વહ પુણ્ય હૈ પરન્તુ ધર્મ નહીં હૈ।

ભાઈ! તૂ પુણ્ય-પાપકે પરિણામમંને પ્રમાદી હોકર પડ્યા હૈ, પરન્તુ અંતરમે જાનેકા પુરુષાર્થ કભી નહીં કરતા। પ્રભુ! ભીતર જ્ઞાયક ભગવાનકી લગન લગની ચાહિયે। શરીરકી કેસી લગન લગી હૈ? શરીરકા નામ લેકર કોઈ બુલાયે કિ—‘પોપટ’! તો નીંદમં ભી જવાબ દેતા હૈ ‘હાઁ’; ‘પોપટ’ આયા કહું સે? વહ તો શરીરકા-જડકા નામ હૈ, પરન્તુ દેહાધ્યાસ એસા હો ગયા હૈ કિ સ્વપ્રમં ભી ‘યહ મૈં હું’ એસા આભાસ હોતા હૈ। અરે! સ્વકે લિયે આલસી ઔર પરકે લિયે પુરુષાર્થ! આત્મકાર્ય કરુંગા, સમ્યગર્દર્શન પ્રગટ કરના હૈ, પરન્તુ કરતા નહીં હૈ।

‘કોઈ તો એસે આલસી હોતે હૈનું કિ સોતે હોં તો બૈટે નહીં ઔર બૈટે હોં તો ખડે હોનેમેં આલસ્ય કરતે હૈનું; ઉસીગ્રકાર ઉત્કંઘરહિત આલસી જીવ ‘કલ કરુંગા, કલ કરુંગા’

એસે મન્દરૂપ વર્તતે હું; વહીં કલકી આજ નહીં હોતી ઔર જીવન સમાપ્ત હો જાતા હૈ।”

સર્વજ્ઞ પરમાત્માને જિસે અંતરમેં પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક પરમાત્મસ્વરૂપસે દેખા હૈ એસે નિજાત્માકો, અંતરંગ ઉલ્કંઠારહિત આલસી જીવ સમજનેમેં પુરુષાર્થહીન વર્તતા હૈ; ‘કલ કરુંગા’, ‘ફિર કરુંગા’—ઇસપ્રકાર વાદે કરતા હૈ; ઉસકા વાદા કભી પૂરા હોતા નહીં ઔર મૃત્યુક્ષણ આ જાતા હૈ; ફિર પછ્છાતા કરતા હૈ, પરન્તુ ઉસકા ક્યા વશ ચલેગા? મરકર પરિભ્રમણકી લમ્બી યાત્રા પર ચલ દેતા હૈ। ધર્મ તો બાદમેં ભી હો જાયગા, પહેલે ઇન લડકે-લડકીઓંકે વિવાહ તો કર લું, લડકોંકે લિયે મકાન બનવા લું, વ્યાપારમેં લડકોંકો અપને અનુભવકી જાનકારી કરવા દૂં—ઇસપ્રકાર વાહરકા રસ હૈ, પરન્તુ આત્માકી કિંચિત્ ભી કામના નહીં હૈ। ‘કલ કરુંગા, ફિર કરુંગા’ ઇસપ્રકાર મન્દરૂપ વર્તતા હૈ। ઉસકે કલકા આજ કભી નહીં હોતા। કહાવત હૈ ન! કિ—‘બનિયા જીમે આજ ઔર ભાટ જીમે કલ’। બનિયાકી ‘કલ’ કભી આતી નહીં ઔર ભાટ કભી જીમતા નહીં। ઇસીપ્રકાર આલસી જીવકા ‘કલ’ કભી આજ નહીં હોતા ઔર જીવન સમાપ્ત હો જાતા હૈ, મરકર નરક-નિગોદમેં ચલા જાતા હૈ।

દીક્ષા ગ્રહણ કી તવ હાથી પર હૌદેમેં બૈઠકર જુલુસ નિકલા થા। હાથી પર બૈઠનેકે લિયે નસૈની પર ચઢ્હતે સમય ધોતી થોડી ફટ ગઈ। તવ મનમેં શંકા હુંઝ કિ—યહ ક્યા? ઉસ સમય તો અધિક વિચાર નહીં આયા થા, પરન્તુ બાદમેં ખૂબ વિચાર કરનેપર અંતરસે એસા લગા કી વસ્ત્રસહિત મુનિપના વહ સદ્ગી દીક્ષા હી નહીં હૈ। ધોતી ફટ ગઈ ઉસમેં એસા સંકેત થા કિ—‘મુનિકો તીનકાલમેં વસ્ત્ર નહીં હોતે।’ સંવત् ૧૯૭૩મેં સપ્તરાત્રીયકે ગુરુ ભોજનાદિકે પાત્ર અપને હાથસે રંગ રહે થે, જિસમેં ઘન્યોકે ઘન્ટે વીત જાતે થે। મૈં સ્વાધ્યાય કર રહા થા। મૈને ગુરુજીસે કહા—યહ ક્યા ઉપાધિ હૈ? ગુરુ બડે ભદ્રપુરુષ થે। કહને લગે—વિના પાત્રોંકા ગુરુ ખોજ લાના.....ઔર અંતરસે ખોજ કિયા કિ—મુનિકો વસ્ત્ર—પાત્ર હોતે હી નહીં। જો વસ્ત્ર—પાત્ર રખકર મુનિપના મનાતે હું વે મુનિ હું હી નહીં, મિથ્યાદૃષ્ટિ હું। બડી કઠિન વાત હૈ ભાઈ! યહ તો જહીં ત્રિલોકીનાથ સીમંધર ભગવાન વિરાજ રહે હું વહોંસે આયી હુંઝ વાત હૈ આતા હૈ કુછ સમજને? યહીં કહતે હું કિ—અંતરંગ ઉલ્કંઠારહિત પ્રમાદી—આલસી જીવ ‘કલ કરુંગા’ એસે વાદે કરતા હૈ પરન્તુ ઉસકા ‘કલ’ કભી ‘આજ’ નહીં હોતા ઔર અરેરે! ઇસ પ્રકાર જીવન પૂર્ણ કરકે ચાર ગતિયોમેં પરિભ્રમણ કરને ચલા જાતા હૈ, અમૂલ્ય મનુષ્યભવ હાર જાતા હૈ।

*

વચનામૃત-૨૭૮

जैसे किसीको ग્રીષ્મऋતુમें પર्वતके શિખર પર અધિક તાપ ઔર તીવ્ર તૃષણા લગી હો, ઉસ સમય પાનીકી એક બુંદકી ઓર ભી ઉસકા લક્ષ જાતા હૈ ઔર વહ ઉસે લેનેકો દૌડતા હૈ; ઉસીપ્રકાર જિસ જીવકો સંસારકા તાપ લગા હો ઔર સત્ત્વકી તીવ્ર પિપાસા જાગી હો વહ સત્ત્વકી પ્રાસિકે લિયે જ્યે પ્રયત્ન કરતા હૈ। વહ આત્માર્થી જીવ ‘જ્ઞાન’ લક્ષણ દ્વારા જ્ઞાયક આત્માકી પ્રતીતિ કરકે અંતરસે ઉસકે અસ્તિત્વકો ખ્યાલમંદિરમાં લે, તો ઉસે જ્ઞાયકતત્ત્વ પ્રગટ હો। ૨૭૮.

જैસે કિસીકો ગ્રીષ્મऋતુમें પર्वતકે શિખર પર અધિક તાપ ઔર તીવ્ર તૃષણા લગી હો, ઉસ સમય પાનીકી એક બુંદકી ઓર ભી ઉસકા લક્ષ જાતા હૈ ઔર વહ ઉસે લેને દૌડતા હૈ, ઉસીપ્રકાર જિસ જીવકો સંસારકા તાપ લગા હો ઔર સત્ત્વકી તીવ્ર પિપાસા જાગી હો વહ સત્ત્વકી પ્રાસિકે લિયે જ્યે પ્રયત્ન કરતા હૈ।

ગ્રીષ્મકી તપતી હુઈ દોપહરીમંદિરમાં પર્વતકે વૃક્ષરહિત પથરિલે શિખર પર જैસે કિસીકો તીવ્ર તાપ લગા હો ઔર સાથ હી તીવ્ર તૃપા લગ રહી હો, વહાઁ ઉસે પાનીકી એક બુંદ ભી મિલે તો ઉસે લેનેકે લિયે દૌડતા હૈ, વૈસે હી જિસ જીવકો યહ સારા સંસાર એકાન્ત દુઃખરૂપ લગા હો ઔર સત્ત્વકી તીવ્ર પિપાસા જાગી હો વહ અંતરમંદિરમાં નિત્યાનન્દ જ્ઞાયક પ્રભુકો પહિચાનનેકા જ્યે પુરુષાર્થ કરતા હૈ। જિસે ઘ્યાસ લગી હો વહ પાની પીને જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર જિસે અંતરસે સત્ત્વ પ્રાપ્ત કરનેકી લાલસા જાગૃત હુઈ હૈ વહ અંતરસ્વરૂપોન્મુખ હોકર આત્માનુભવ કિયે બિના નહીં રહતા, અતીન્દ્રિય આનન્દામૃતકા રસપાન કિયે બિના નહીં રહતા। અહા! એસા માર્ગ હૈ ભાઈ! અન્ય ઉપદેશક અજ્ઞાનસે ચાહે જો કહેં—આપને મન્દિરકા નિર્માણ કરાયા, યાત્રાસંઘ નિકાલે, બ્રત ધારણ કિયે, દાન દિયા, ઇસલિયે આપકો ધર્મ હો ગયા—વહ સબ પાખણ્ડ ઔર મૂઢતા હૈ। ભાઈ! ઉસમં ધરમવરમ હૈ હી નહીં; હાઁ, યદિ રાગકી મન્દતા કી હો તો પુણ્ય હૈ। અજ્ઞાની પુણ્યકા પુરુષાર્થ કરતા હૈ, કિન્તુ અંતરકા પુરુષાર્થ કબી નહીં કરતા। ચૌવિહાર કરના, બ્રહ્મચર્ય પાલના આદિ ક્રિયાકાળમંદિરમાં રાગ મન્દ કિયા હો તો પુણ્ય હોગા, ધર્મ નહીં।

યહાઁ કહેતે હૈને કિ—સંસારકા તાપ લગા હો ઔર સત્ત્વકી તીવ્ર તૃપા લગી હો વહ સત્ત્વકી પ્રાસિ હેતુ જ્યે પ્રયત્ન કરતા હૈ। અહા! સંસારકે દુઃખોનો કહા નહીં જા સકતા। ભગવાન કહેતે હૈને કિ—એક થાસોચ્છવાસ જિતને સમયમંદિરમાં જીવ નિર્ગોદકે અઠારહ ભવ કરતા હૈ। આલૂ, ઘાંધી, લહસુન આદિકે એક રાઈ જિતને ટુકડેમં અસંખ્ય ઔદારિક શરીર હૈને, ઔર ઉસ

એક શરીરમें સિદ્ધોंકी સંખ્યાકી અપેક્ષા અનંતગુને નિગોદકે જીવ હેં। અરે પ્રભુ! તૂ ભી વહાઁ અનંતકાલ રહ આયા હૈ। અબ તુઝે યહ મનુષ્ય ભવ પ્રાત હુઆ હૈ, ઇસાલિયે અંતરમેં યદિ તુઝે સંસારકા તાપ લગા હો ઔર સત્ત સમજનેકી તીવ્ર જિજાસા જાગી હો તો ઉસ સત્તકી પ્રાપ્તિ હેતુ ઉગ્ર પુરુષાર્થ કર।

‘વહ આત્માર્થી જીવ ‘જ્ઞાન’ લક્ષણ દ્વારા જ્ઞાયક આત્માકી પ્રતીતિ કરકે અંતરસે ઉસકે અસ્તિત્વકો ખ્યાલમેં લે, તો ઉસે જ્ઞાયક તત્ત્વ પ્રગટ હો।’

‘સચ્ચિદાનન્દસ્વરૂપ નિજ જ્ઞાયક આત્માકો મૈં કેસે પ્રાત કરું’—એસી તીવ્ર જિજાસા જિસે હુઈ હો વહ આત્માર્થી જીવ ‘યહ જ્ઞાતા, જ્ઞાતા, જ્ઞાતા તત્ત્વ સો મૈં ઇસપ્રકાર ‘જ્ઞાન’ લક્ષણ દ્વારા જ્ઞાયક આત્માકી સંદી પહિચાન કરકે, ઉસકે સ્વરૂપકો બરાવર ખ્યાલમેં લે તો જ્ઞાયક આત્માકી અનુભૂતિ પ્રગટ હો। આત્માકા લક્ષણ ‘જ્ઞાન’ કહા; શરીર, વાણી, મન યા રાગ વે કહીં આત્મકા લક્ષણ નહીં હેં। વર્તમાન ઉત્પાદ-વ્યયવાલી પર્યાયમેં જો જ્ઞાતાક્રિયા હૈ ઉસકે દ્વારા લક્ષગત હોતા જો ટ્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાન વહ આત્માકા લક્ષણ હૈ। ઉસ લક્ષણ દ્વારા જ્ઞાયકકા જો લક્ષ કિયા, તથા ઉસસે જો જ્ઞાયક દ્રવ્યકા અનુભવ કિયા ઉસે સમ્યાદર્શન કહતે હેં।

અરે! લોગોંકો યહ બાત બડી કઠિન લગતી હૈ ઔર કહતે હેં કે સોનગઢવાળે અકેલી નિશ્ચયકી બાત કરતે હેં। ભલે હી લોગ કહેં, ઉન્હેં વસ્તુસ્વરૂપકી ખબર નહીં હૈ। યહાઁ તો હમને સારી દુનિયા દેખ લી હૈ, સારે હિન્દુસ્તાનમે—દસ-દસ હજાર મીલ-તીન વાર ફિર આયે હેં, ધર્મી નામ ધારણ કરનેવાલે સબકે અભિપ્રાય દેખ લિયે હેં। ભાઈ! યહ બાત કોઈ અલગ હૈ। પ્રભુ! તુમ્હારી વ્યાપારિક પેઢી કોઈ ભિન્ન હૈ। ‘જ્ઞાન’ લક્ષણ દ્વારા અંતરમેં જાના વહ તેરી પેઢી હૈ।

જ્ઞાયક વસ્તુ જો ટ્રૈકાલિક ધ્રુવ નિજ પરમાત્મતત્ત્વ હૈ ઉસે ‘જ્ઞાન’ દ્વારા પરસે તથા વિભાવસે ભિન્ન બરાવર પહિચાનકર, ઉસકી અંતરમેં યથાર્થ પ્રતીતિ કરકે ઉસકે શુદ્ધ સહજ અસ્તિત્વકો લક્ષગત બનાયે તો ઉસ આત્માર્થી જીવકો જ્ઞાયકતત્ત્વ પ્રગટ હો—અનુભવગોચર હો। મિથ્યાદૃષ્ટિકા જો જ્ઞાન એકાન્ત પરસનુખ કાર્ય કરતા થા ઉસ જ્ઞાનકી પર્યાય સ્વસનુખ હોકર અંતર જ્ઞાયકમેં પ્રવિષ્ટ હો ગઈ। જ્ઞાનપર્યાયને જ્ઞાયકકો પકડા તવ ઉસકી જ્ઞાનપર્યાયમેં પ્રતીતિ હુઈ કિ—મૈં શુદ્ધ જ્ઞાયક હું। જ્ઞાયકકા સ્વરૂપ અનુભવસહિત ખ્યાલમેં આયા ઉસે જ્ઞાયકતત્ત્વ પ્રગટ હુआ કહા જાતા હૈ। અહા! એસી બાતેં હેં। ઇન વણિક બેચારોંકો ધન્યેકે પાપ કાર્યસે અવકાશ નહીં મિલતા। સવેરે ૬ બજેસે રાતકે ૯ બજે તક ધન્યેકી મજદૂરી, ગાંવમેં કોઈ સાધુ આ જાયું ફિર ભી ઉનકે પાસ જાનેકી ફુરસત નહીં મિલતી। કિતને હી બેચારોને તો ‘આત્મા ક્યા હૈ’ વહ કબી સુના ભી નહીં હોતા।

ભગવાન સર્વજ્ઞ જિનેથરદેવને જ્ઞાનલક્ષણસે લક્ષિત જો આત્મા દેખા ઔર કહા ઉસે જાનકાર અંતરમે પ્રતીતિ કરકે—જાને વિના પ્રતીતિ કિસકી?—ઉસકે જ્ઞાનમય સહજ અસ્તિત્વકો સમ્યક્રૂષુપસે સમજે, જ્ઞાન લક્ષણકે દ્વારા ત્રિકાળિક ધ્રુવ વિદ્યમાન વસ્તુકો ખ્યાલમેં લે તો ઉસકે જ્ઞાયક આત્મા પ્રગટ હોતા હૈ। જ્ઞાયક આત્માકા અનુભવમેં આના સો સમ્યગ્દર્શન હૈ। જ્ઞાયક આત્માકે યથાર્થ લક્ષ વિના માત્ર દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકો માનકર અપનેકો સમ્યગ્દર્શન હુઆ માને તો વહ બરાબર નહીં હૈ। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ઓર લક્ષ જાનેસે રાગ હોતા હૈ, વહાઁ ધૂલ ભી સમ્યગ્દર્શન નહીં હૈ। ધૂલ ભી નહીં કા અર્થ હૈ—એસે ભાવસે પુણ્યાનુવંધી પુણ્ય ભી નહીં હૈ।

ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા ‘દેહમન્દિરમેં વિરાજતા હૈ વહ તો વ્યવહારકા કથન હૈ। વાસ્તવમેં ઉત્પાદ-વ્યય સ્વરૂપ જો પર્યાય હૈ ઉસકે ભીતર અર્થાત् સમીપ ધ્રુવ જ્ઞાયક તત્ત્વ વિરાજતા હૈ। ઉસકે ત્રૈકાળિક અસ્તિત્વકો અંતરસે સમજે, વર્તમાન જ્ઞાનકી પર્યાય દ્વારા ઉસ મહાન અસ્તિત્વકી પ્રતીતિ કર લે, તો ઉસ આત્માર્થીકો જ્ઞાયકતત્ત્વ અનુભવમેં આ જાય। વર્તમાન જ્ઞાનપર્યાય દ્વારા ત્રૈકાળિક જ્ઞાયક લક્ષમેં લિયા તો ઉસ જ્ઞાનપર્યાયમેં જ્ઞાયક આત્માકી પ્રતીતિ આ ગઈ। પર્યાયમેં જ્ઞાન એવં આનન્દકી જો દશા પ્રગટ હુઈ ઉસકા નામ સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન ઔર ધર્મ હૈ।

જ્ઞાયક તત્ત્વ સર્વ જીવોમેં હૈ તો અવશ્ય, પરન્તુ અજ્ઞાનીકો રાગકે રસમેં, દયા-દાનાદિ વિકલ્પોંકે પ્રેમમેં, આનન્દકન્દ જ્ઞાયક ધ્રુવ ભગવાનકા અનાદર—તિરસ્કાર હો ગયા થા। અબ જ્ઞાનલક્ષણ દ્વારા અંતરમે જહાઁ જ્ઞાયકકો પકડા વહાઁ ઉસકા સલ્કાર, સ્વીકાર હો ગયા। સ્વભાવકા સ્વીકાર હુઆ તો પર્યાયમેં અનુભવસહિત જ્ઞાયકપના પ્રગટ હો ગયા। જો જ્ઞાયકપના પ્રગટ હુઆ ઉસકા નામ સમ્યગ્દર્શન, સ્વાનુભૂતિ ઔર ધર્મ હૈ।

*

ગુરુદેવને હી શુદ્ધાત્માકા માર્ગ વત્લાયા હૈ। ગુરુદેવને સવકો તૈયાર કિયા હૈ। ‘તૂ પુરુષાર્થ કર। પુરુષાર્થ તુઝે હી કરના હૈ। તૂ અપને અપરાધસે ભટકા હૈ ઔર તુઝે અપને હી પુરુષાર્થસે પાર હોના હૈ’—એસી જોરદાર વાણી વરસાયી હૈ। ગુરુદેવને પંચમકાલમેં ભગવાનકા વિરહ ભુલા દિયા હૈ।

—વહિનથી ચમ્પાવેન

પ્રવચન-૧૦૫

દિનાંક ૩૦-૯-૭૮

વચનામૃત-૨૭૯

વિચાર, મંથન સવ વિકલ્પરૂપ હી હૈ। ઉસસે ભિન્ન વિકલ્પાતીત એક સ્થાયી જ્ઞાયક તત્ત્વ સો આત્મા હૈ। ઉસમે ‘યહ વિકલ્પ તોડ દું, યહ વિકલ્પ તોડ દું’ વહ ભી વિકલ્પ હી હૈ; ઉસકે ઉસપાર ભિન્ન હૈ ચૈતન્યપદાર્થ હૈ। ઉસકા અસ્તિપના ખ્યાલમંદી આયે, ‘મૈં ભિન્ન હું, યહ મૈં જ્ઞાયક ભિન્ન હું’ એસા નિરંતર ઘોટન રહે, વહ ભી અછા હૈ। પુરુષાર્થકી ઉગ્રતા તથા ઉસ પ્રકારકા ગ્રામ્ય હો તો માર્ગ નિકલતા હી હૈ। પહલે વિકલ્પ નહીં ટૂટતા પરન્તુ પહલે પક્ષ નિર્ણય આતા હૈ। ૨૭૯.

‘વિચાર, મંથન સવ વિકલ્પરૂપ હી હૈ।’

ક્યા કહેતે હૈને? સ્વભાવસે જો નિત્ય જ્ઞાયક પ્રભુ હૈ એસે ભગવાન આત્મામે ‘યહ આત્મા હૈ’, ‘યહ આત્મા હૈ’ એસે વિચાર ઔર મંથન યહ સવ વિકલ્પ સ્વરૂપ હી હૈ। વિચાર ઔર મંથન વહ રાગ સહિત જ્ઞાનકી પર્યાય હૈ। વિકલ્પકા અર્થ રાગ હૈ; વહ ચારિત્રગુણકી વિકારી પર્યાય હૈ। વિચારમાં જ્ઞાન ઔર રાગકા વિકલ્પ દોનોં હૈને।

પ્રશ્ન :—ક્યા દો ગુણ એકદ્વે હો ગયે?

ઉત્તર :—નહીં; જ્ઞાન ઔર ચારિત્ર—દોનોં ગુણ એક નહીં હો જાતે, પરન્તુ વિચાર તથા મંથનમે ઇન દોનોં ગુણોંની પરિણમન સાથ હી હૈ।

વિચાર ઔર મંથનમંદિર જો જ્ઞાતૃત્વ હૈ વહ જ્ઞાનકા પરિણમન હૈ ઔર જો રાગાંશ હૈ વહ ચારિત્રગુણકા વિભાવ પરિણમન હૈ—દોનોં એકસાથ હૈને। સમયસાર કલશ-ટીકામંદિર કહા હૈ કી—શુદ્ધસ્વરૂપકા વિચાર ભી વંધકા કારણ હૈ, ક્યોંકિ ‘મૈં જ્ઞાયક હું’ એસા જો વિચાર હૈ વહ ભી રાગમિશ્રિત ભાવ હૈ। આત્મા શરીર-વાણી-મનસે તો પર હૈ, પરન્તુ વહ રાગમિશ્રિત વિચાર ભી આત્માકા સ્વરૂપ નહીં હૈ, ઉસસે ધર્મ નહીં હોતા। ‘મૈં વિજ્ઞાનધન પરમ પદાર્થ હું’ એસા

રાગમિશ્રિત વિચાર-વિકલ્પ ઉઠાના વહ ભી વિકલ્પ હૈ તથા બંધકા કારણ હૈ। સમસ્ત વિકલ્પ રાગ હોનેસે હેય હી હૈને।

‘ઉસસે ભિન્ન વિકલ્પાતીત એક સ્થાયી જ્ઞાયક તત્ત્વ સો આત્મા હૈ।’

ભીતર જો રાગકી વૃત્તિ ઉઠતી હૈ ઉસસે ચૈતન્યપિણ્ડ—જ્ઞાયક પ્રભુ—ભીતર ભિન્ન હૈ। યહ તો અમી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિમે પ્રથમ ક્યા હોતા હૈ ઉસકી બાત હૈ। સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત હોનેકે પશ્ચાત્ જ્ઞાનીકો અસ્થિરતાકે રાગાદિ હોતે હૈને, પરન્તુ વે તો સ્વકા આશ્રય કરતે-કરતે છૂટ જાતે હૈને; પરન્તુ અમી જો વિકલ્પાતીત દૃષ્ટિરૂપ પરિણમિત નહીં હુઅ હૈ ઉસે સ્થિરતા કહીંસે હોગી?

રાગસે ભિન્ન ચૈતન્યસ્વભાવી ભગવાન આત્માકી જ્ઞાનપર્યાયમેં પ્રવેશ કિયે બિના ‘મૈં એસા હું ઔર વૈસા હું’ એસે જો વિકલ્પ ઉઠતે હૈને વહ સવ રાગ હૈ। અરે! અનન્તકાલ વીત ગયા ચૌરાસીકે અવતારમે—કિતના દુઃখી હૈ પ્રભુ! યહ મોહકી સંતતિ ઔર યહ વિકલ્પ દુઃખરૂપ હૈને; ઉસસે ભિન્ન ભગવાન અંતરમેં સ્થાયી હૈ ઔર પરિણમનશીલ ભી હૈ। અહા! એસી બાત હૈ। ક્યા કિયા જાય? લોગોને આજકલ માર્ગમિં બહુત ફેરફાર કર દિયા હૈ। થોડા-સા વિચાર ઔર મંથન કિયા વહી માન લિયા કિ સમ્યગ્દર્શન હો ગયા! ભાઈ! વિચાર એવં મંથનકે વિકલ્પ વહ કોઈ વસ્તુ નહીં હૈ। ઉન વિકલ્પોસે ભિન્ન ભીતર જો અનાદિ-અનન્ત ધ્રુવ ચૈતન્યવિષ્વ વિદ્યમાન હૈ વહ અપની શાશ્વત વસ્તુ હૈ। જ્ઞાયક તત્ત્વ હી આત્મા હૈ, વિકલ્પ વહ મૂલ આત્મા નહીં હૈ।

‘ઉસમે ‘યહ વિકલ્પ તોડ દું, યહ વિકલ્પ તોડ દું’ યહ ભી વિકલ્પ હી હૈ; ઉસકે જસ પાર ભિન્ન હી ચૈતન્ય પદાર્થ હૈ।’

અંતરમેં નિત્ય ચૈતન્યઘન જ્ઞાયક પ્રભુ સ્થાયી સ્થાયી સ્થાયી, અહા! સ્થિર જિનવિષ્વ હૈ, વીતરાગ નિર્વિકલ્પ પ્રભુ હૈ। ઉસમે ‘યહ વિકલ્પ તોડું’ યહ વૃત્તિ ભી રાગ હૈ, આત્મા નહીં। ઉસ વિકલ્પસે ઉસ પાર-દયા, દાન, બ્રત, ભક્તિ આદિકે વિકલ્પોસે ભિન્ન—ભીતર ચૈતન્યપદાર્થ હૈ। સમયસારકી ૧૪વીં ગાથામેં કહા હૈ : મૈં અબદ્ધસ્પૃષ્ટ હું, અનન્ય હું, નિયત હું, અવિશેષ હું ઔર અસંયુક્ત હું—એસા વિકલ્પ ઉઠાના વહ ભી રાગ હૈ। વહ રાગ મેરા કાર્ય ઔર મૈં ઉસકા કર્તા—એસા માનનેવાલા મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। સૂક્ષ્મ બાત હૈ ભાઈ! સમસ્ત વિકલ્પોસે ઉસ પાર ચૈતન્ય પદાર્થ ભિન્ન હી હૈ।

‘ઉસકા અસ્તિપના ખ્યાલમંદિર આયે, ‘મૈં ભિન્ન હું, યહ મૈં જ્ઞાયક ભિન્ન હું’ એસા નિરન્તર ઘોટન રહે વહ ભી અચ્છા હૈ।’

ક્યા કહેતે હૈને? સ્થાયી વસ્તુ ભગવાન જ્ઞાયકકા સહજ અસ્તિત્વ સમજમેં આનેસે અનુભવ હો જાતા હૈ। ‘મૈં નિત્યાનન્દસ્વરૂપ જ્ઞાયક પરસે તથા વિભાવસે વિલકુલ ભિન્ન હું,

જ્ઞાયક.....જ્ઞાયક.....જ્ઞાયક, યહ મૈં ભિન્ન જ્ઞાયક હી હું' એસા સતત મંથન રહે વહ ભી ઉત્તમ હૈ। મંથનકા અર્થ માત્ર વિકલ્પ નહીં હૈ, પરન્તુ અંતરમે જ્ઞાયકની ઓર યથાર્થ ઉમ્મુક્તા હૈ। મંથન એવં મનનમેં વિકલ્પ સાથ હોને પર ભી વહ અન્તરોનુખ હોનેવાળી જ્ઞાનકી પર્યાય હૈ, 'મૈં યહ જ્ઞાયક હું, મૈં યહ ભિન્ન જ્ઞાયક હી હું' ઇસપ્રકાર વહ અંતરમેં પ્રવેશ કરતા હૈ—ભીતર જાનેમેં એકાગ્ર હોતા હૈ। નિજ ચૈતન્યપદાર્થકા સ્વરૂપ યથાર્થરૂપસે સમજમેં આનેપર ઉસકા જો નિરન્તર ચિન્તન, મનન, નિરિધ્યાસન રહતા હૈ વહ ભી અચ્છા હૈ। અનાદિસે રાગકા જો મંથન કર રહા હૈ ઉસકી અપેક્ષા ઇસ ચૈતન્યકી ઓર ઢલના, વિભાવસે હટકર સ્વભાવકી ઓર ઢલના—ઉસકા નિરન્તર મનન કરના વહ ભી ઉત્તમ હૈ। અહા, સૂક્ષ્મ બાત હૈ! ભાષામેં કિતની આયે?

'પુરુષાર્થકી જગતા તથા જસ પ્રકારકા આરંભ હો તો માર્ગ નિકલતા હૈ।'

અંતરમેં ઉગ્રરૂપસે જ્ઞાયકની ઓરકા પુરુષાર્થ કરે, ઉસ પ્રકારકા અંતરમેં પ્રારંભ—શરૂઆત કરે તો અંતરમેં માર્ગ નિકલેગા હી, સમ્યગ્દર્શન હોગા હી। અહા! એસી બાત હૈ।

'પહેલે વિકલ્પ નહીં ટૂટતા, પરન્તુ પહેલે પક્ષા નિર્ણય આતા હૈ।'

સર્વજ્ઞ ભગવાનને જૈસા આત્માકા સ્વરૂપ કહા હૈ વૈસા પ્રથમ વિકલ્પસે નિર્ણય કરના। વહીં જો વિકલ્પકા ભાગ હૈ વહ રાગ હૈ ઓર નિર્ણયકા ભાગ હૈ વહ જ્ઞાનકી પર્યાય હૈ, દોનોં એક સાથ હૈને। પરસે તો મૈં ભિન્ન હી હું, પરન્તુ રાગ યા એક સમયકી પર્યાય ભી મેરા મૂલ સ્વરૂપ નહીં હૈ, જો સદા પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપ જ્ઞાયક પ્રભુ—ભગવાન આત્મા—વહી મૈં હું। એસા સ્પષ્ટ નિર્ણય સમ્યગ્દર્શન હોનેસે પૂર્વ ભી હોના ચાહિયે। 'જો સકલ નિરાવરણ—અખણ્ડ—એક—પ્રત્યક્ષપ્રતિભાસમય—અવિનશ્શર—શુદ્ધ—પારિણામિકપરમભાવ લક્ષણ નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય વહી મૈં હું।' એસા જ્ઞાનમેં આજા ચાહિયે। પ્રથમ એસા નિર્ણય હોના ચાહિયે, પશ્ચાત્ ત્રૈકાલિક દ્રવ્યસ્વભાવકા અંતરંગ બલપૂર્વક આશ્રય કરનેસે વિકલ્પ ટૂટકર સમ્યગ્દર્શન તથા સ્વાનુભૂતિ હોતી હૈ। સમયસારમે આતા હૈ ન, કિ પ્રથમ અવસ્થામે પ્રમાણ—નય—નિક્ષેપાદિસે યથાર્થ વસ્તુકો જાનકર અંતરંગ જ્ઞાન—શ્રદ્ધાનકી સિદ્ધિ કરના। આંગનમેં આયે વિના ભીતર પ્રવેશ કેસે હોગા? વૈસે હી પ્રથમ વિકલ્પસહિત સ્વ—પરકા સદ્ગ્યા નિર્ણય કિયે વિના—આંગનમેં આયે વિના—પરસે વિમુખ હોકર ભીતર સ્વમેં કહીંસે જા સકેગા?—નિર્વિકલ્પ કિસ પ્રકાર હોગા? ઇસલિયે પ્રથમ પક્ષા નિર્ણય આતા હૈ ઓર પશ્ચાત્ વિકલ્પ ટૂટકર સ્વરૂપકા અનુભવ પ્રગટ હોતા હૈ।

અંગે! ઇસ જીવને મિથ્યાત્વકે કારણ અનંત અવતાર ધારણ કિયે। વાસ્તવમેં તો મિથ્યાત્વ હી મહાપાપ હૈ। શરીર, સ્ત્રી, પૈસા, પરિવારાદિ પરપદાર્થકો અપના માનના વહ તો મહા મિથ્યાત્વભાવ હૈ હી, પરન્તુ 'મૈં જ્ઞાયક હું, આનન્દમૂર્તિ હું'—એસા જો વિકલ્પ આતા હૈ વહ

મોક્ષમાર્ગમિં સહાયતા કરેગા—એસી માન્યતા ભી મિથ્યાત્વ હૈ। ભગવાન આત્મા તો એસે વિકલ્પોંસે ભી ભિન્ન અંતર સ્વતઃસિદ્ધ જ્ઞાયક વસ્તુ હૈ।

યહું કહેતે હૈં કિ—પહલેસે વિકલ્પ નહીં ટૂટતે। વિકલ્પ આતે તો હૈં। સર્વજ્ઞ ભગવાનની કહા હુआ, શરીરાદિસે ભિન્ન જો જ્ઞાયક આત્મા, ઉસકે અનન્ત ગુણ તથા ઉસકી અનન્ત પર્યાયોંની આદિ સવ પહલે જૈસે હૈં વૈસે બગાવર જાને, રાગમિશ્રિત વિચારસે પહલે પક્કા નિર્ણય કરે પશ્ચાત્ સ્વભાવકી એકાગ્રતા કરને પર વિકલ્પ ટૂટતે હૈં। નિર્ણયકે લિયે વિકલ્પ આતે હૈં પરન્તુ વહ સમ્યગ્દર્શન નહીં હૈ। ‘મૈં અપરિમિત શક્તિઓંકા સાગર પૂર્ણાનન્દ પ્રભુ હું’ એસા વિકલ્પ પહલે આત્મા હૈ, પશ્ચાત્ ઉસે ભી છોડકર અંતરસ્વરૂપમે પ્રવેશ કરના। પ્રવેશકા અર્થ હૈ પકડના-ગ્રહણ કરના। જ્ઞાનકી પર્યાયસે જ્ઞાયકનો પકડના-ગ્રહણ કરના। જ્ઞાયકના અનુભવ સો સમ્યગ્દર્શન હૈ।

પશ્ચાત્ જ્ઞાનીકો ભી અસ્થિરતાકે રાગાદિભાવ આતે હૈં, પરન્તુ ઉનકે સાથ એકત્વબુદ્ધિ ટૂટ ગઈ હૈ, ઉનકા તો વહ માત્ર જ્ઞાતા રહતા હૈ। સ્વભાવકા ઉગ્ર આથ્રય કરકે વહ ઉનકા ક્રમશ: નાશ કર દેગા। આત્મા હૈ કુછ સમઝમે?

પ્રથમ પક્કા નિર્ણય હોતા હૈ। પક્કા અર્થાત્ અભી સમ્યગ્દર્શન નહીં હૈ, પરન્તુ જ્ઞાનકી વિકલ્પયુક્ત પર્યાય। નિર્ણયમે જ્ઞાન ઔર વિકલ્પ દોનોં હૈં। ઉસમે રાગસે ક્યા હોગા? પરન્તુ ઉસમે જો જ્ઞાનકી પર્યાય હૈ ઉસકે દ્વારા ‘મૈં અખણ્ડાનન્દ પ્રભુ હું, મુદ્રામે ઔર પરમેશ્વરમે શક્તિ-અપેક્ષાસે કોઈ અંતર નહીં હૈ’—એસા પહલે પક્કા નિર્ણય કરે, પશ્ચાત્ વિકલ્પ ટૂટને પર સમ્યગ્દર્શન એવં આત્માનુભૂતિ પ્રગટ હોતે હૈં। સમયસાર-નાટકમે આત્મા હૈ ન!-

કહૈ વિચચ્છન પુરુષ સદા મૈં એક હોઁ।
અપને રત્સાં ભરો આપની ટેક હોઁ॥
મોહકર્મ મમ નાહિં નાંહિ બ્રમકૂપ હૈ।
શુદ્ધ ચેતનાસિન્ધુ હમારો રૂપ હૈ॥

‘રાગ મૈં હું’ યહ તો બ્રમકા કુઝાં હૈ; શુદ્ધ ચેતનાસિન્ધુ હી આત્માની સ્વરૂપ હૈ। સર્વજ્ઞ ભગવાનને આત્માની જૈસા સ્વરૂપ કહા હૈ ઉસકા પ્રથમ જ્ઞાનકી વિચારધારામે પક્કા નિર્ણય તો આયે ન? સમયસારકી ૧૪૪૧ની ગાથાકી ટીકામેં કહા હૈ : પ્રથમ, શ્રુતજ્ઞાનકે અવલમ્બનસે જ્ઞાનસ્વભાવ આત્માની નિશ્ચય કરકે, પશ્ચાત્ આત્માની પ્રગટ પ્રસિદ્ધિકે લિયે, જિસને મતિજ્ઞાન તત્ત્વકો આત્મસનુખ કિયા હૈ એસા, શ્રુત જ્ઞાનતત્ત્વકો ભી આત્મસનુખ કરતા, અત્યન્ત વિકલ્પરહિત હોકર, પરમાત્માસ્રૂપ સમયસારકો જવ અનુભવતા હૈ ઉસ સમય હી આત્મા સમ્યક્રૂપસે

दिखता है (-श्रद्धामें आता है) और ज्ञात होता है। यहाँ 'ज्ञानस्वभाव आत्माका निश्चय करके' यह विकल्पयुक्त पक्षे निर्णयकी बात है। निर्विकल्प आत्मानुभूति तो तत्पश्चात् होती है।

आनन्दघनजी कहते हैं :

ज्ञान ना जानूँ, विज्ञान ना जानूँ, ना जानूँ भज नामा;
आनन्दघन प्रभुके घर द्वारे, रटन करूँ गुण धामा;
अबूदू क्या मारूँ गुणहीना..... ।

अहा ! पूर्णनिन्द प्रभुके आँगनमें, उसकी पर्यायमें, उसके विचारमें उसका गुणगान कर, उसका रटन कर। रटन पहले विकल्प सहित होता है, फिर विकल्प तोड़कर भीतर स्वरूपमें प्रवेश होता है। लोगोंको-व्यवहारके रसिकोंको—यह बात कठिन लगती है। उन्हें तो ब्रत-तपादिमें धर्म मनाओ तो अच्छा लगता है। भाई ! सम्यग्दर्शनके बिना तेरे ब्रत-तप सब बालब्रत और बालतप हैं, वे धर्म नहीं हैं और धर्मका कारण नहीं हैं। उनसे धर्म होगा—ऐसी मान्यतासे तो मिथ्यात्वकी पुष्टि होती है। प्रथम तत्त्वका पक्षा निर्णय करनेके पश्चात् फिर विकल्प टूटने पर आत्मानुभव हो वह धर्म है।

He वचनामृत-२८० भिटानं ई.

वास्तवमें जिसे स्वभाव रुचे, अंतरकी जागृति हो, उसे बाहर आना सुहाता ही नहीं। स्वभाव शान्ति एवं निवृत्तिरूप है, शुभाशुभ विभावभावोंमें आकुलता और प्रवृत्ति है; उन दोनोंका मेल ही नहीं बैठता। २८०.

‘वास्तवमें जिसे स्वभाव रुचे, अंतरकी जागृति हो, उसे बाहर आना सुहाता ही नहीं।’

जिसे वास्तवमें आनन्दमूर्ति ज्ञायक प्रभुकी रुचि हुई हो, अंतरसे रुचि पलट गई हो, उसे ज्ञातास्वभावमें से बाहर आना जग भी अच्छा नहीं लगता। पुण्य और पुण्यके फलकी रुचि वह तो मिथ्यात्वभाव है, पापभाव है, झूठे पाखण्डभाव हैं। भीतर वीतराग जिनविष्व स्वरूप भगवान आत्मा जिसे रुचता है उसे अंतरसे जागृति होती है। जिसे स्वभावकी जागृति हो उसे बाहर आना रुचता ही नहीं। रुचता नहीं है तथापि राग होनेसे बाहर आ जाता है, परन्तु वह दुःखरूप लगता है। पूर्णनिन्द प्रभु स्वभावसे सदा जागृतस्वरूप ही है; उसकी

૧૨૬]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

પર્યાયમें જાગૃતિ હોનેપર બાહર આના—ભલે હી શુભરાગ હો તથાપિ—દુઃખરૂપ લગતા હૈ। આતા હૈ ન—

**ચાખે રસકી ક્યોં કર છૂટે, સુરજિન સુરજિન ટોરી હો;
મનસા નટનાગર સૌં જોરી હો..... /**

જિસને નિર્વિકલ્પ આનન્દકા રસ ચખા હૈ ઉસે રાગમેં આના અચ્છા નહીં લગતા। જિસને સ્વભાવમેં રૂચિ લગાયી હૈ ઉસે ભલે હી દેવોંકી ટોલી ડિગાને આયે ઔર કહે કી ‘ભીતર આસમાં રહના ઠીક નહીં હૈ, તુમ ભગવાનકો માનો, દેવ-ગુરુકી શ્રદ્ધા કરો’, પરન્તુ ઉન બાહરી બાતોમાં એકલ્યબુદ્ધિસે રૂક જાના જ્ઞાનીકો અચ્છા નહીં લગતા। અંતરસ્વરૂપમેં વિશેષ સ્થિર નહીં હો સકતા, ઇસસે જ્ઞાનીકો એસે વિકલ્પ આતે અવશ્ય હૈનું, પરન્તુ ઉન્હેં દુઃખરૂપ જાનતા હૈ। આનન્દમૂર્તિ જ્ઞાયકપ્રભુકી પ્રતીતિ હોને પર પર્યાયમેં જો અંશતઃ આનન્દ પ્રગટ હુઅ ઉસકે સાથ જો અલ્પ રાગ આતા હૈ ઉસકી આનન્દકે સાથ તુલના કરતા હૈ—મિલાન કરતા હૈ કી રાગ તો આકુલતા હૈ, દુઃખ હૈ ઔર આનન્દ અનુપમ, અતીન્દ્રિય આહારદમય હૈ। ઉસને આનન્દકા રસાસ્વાદન કિયા હૈ ઇસલિયે રાગમેં—બાહર આના રૂચતા હી નહીં।

‘સ્વભાવ શાન્તિ એવં નિવૃત્તિસ્વરૂપ હૈ, શુભાશુભ વિભાવભાવોમાં આકુલતા ઔર પ્રવૃત્તિ હૈ; ઉન દોનોંકા મેલ હી નહીં બૈઠતા।’

ભગવાન આત્મા અંતરમેં શાન્ત, શાન્ત, શાન્ત ઔર નિવૃત્તિસ્વરૂપ હૈ; ઉસે ‘ણમો અરિહંતાણ, ણમો સિદ્ધાણ’ યહ શુભરાગકી વૃત્તિ ભી દુઃખરૂપ હૈ। જ્ઞાનીકો પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપ આત્માકી પ્રતીતિ હુર્ઝ હૈ ઇસસે પર્યાયમેં થોડા આનન્દ તો આયા, પરન્તુ અભી પર્યાયમેં પૂર્ણતા પ્રગટ નહીં હુર્ઝ હૈ ઇસલિયે રાગ આતા હૈ; પરન્તુ જ્ઞાની ઉસે દુઃખરૂપ જાનતા હૈ। મુનિરાજકો ષટ્ આવશ્યકે વિકલ્પ આતે હૈનું, પરન્તુ ઉનમેં આના ઉન્હેં અચ્છા નહીં લગતા; ક્યોંકિ સ્વભાવ શાન્તિ એવં નિવૃત્તિસ્વરૂપ હૈ ઔર યહ જો વિકલ્પ ઉઠતે હૈનું વે વિભાવ, અશાન્તિ, આકુલતા એવં પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ હૈનું। ઉન સ્વભાવ ઔર વિભાવકા મેલ કૈસે બૈઠે? અહા! યહ કૈસી વાત હૈ વહ સુનનેકો ભી નહીં મિલતી ઔર જીવન વ્યાપાર-ધર્થેમેં યોં હી વીત જાતા હૈ। કભી શાસ્ત્ર સુનને જાય તો વહીં વિપરીત ઉપદેશ મિલતા હૈ કિ—યહ કરો, વહ કરો, ઉપવાસ કરો, ભક્તિ કરો, દાન કરો; પરન્તુ વહ સવ તો શુભરાગ હૈ, ઉસમેં ધર્મ કહીં આયા? સમયસારમેં પ્રતિક્રમણાદિ શુભરાગકી વિપકુભ કહા હૈ। ભગવાન આત્માકા ધર્મ તો શાન્તિ ઔર નિવૃત્તિસ્વરૂપ હૈ। જ્ઞાનીકો અંતરમેં શાંતિ એવં નિવૃત્તિસ્વરૂપકે અતીન્દ્રિય આનન્દકે સાથ નિર્વલતાસે જો બ્રતાદિ શુભરાગકી અલ્પ વૃત્તિ ઉત્પન્ન હોતી હૈ વહ રૂચતી નહીં હૈ, ઉસમેં સુખબુદ્ધિ નહીં હોતી।

મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમેં કહા હૈ : ધર્મલોભી જિજ્ઞાસુઓંકો દેખકર મુનિરાજકો ભી ધર્મોપદેશ

દેનેકા શુભભાવ આતા હૈ, પરન્તુ હૈ વહ દુઃખરૂપ। આનંદકા નાથ જહાઁ અંતરંગ રુચિકો ભાગ્યા વહાઁ રાગકી રુચિ કેસે રહેગી? અહા! એસી વાતેં હૈન! બડી સૂક્ષ્મ વાતેં હૈન, ભાઈ! ભવકા અભાવ કરનેકી રુચિ ઔર દૃષ્ટિ કરના વહ કોઈ અલૌકિક વસ્તુ હૈ। આઠ વર્ષકા બાળક ભી સ્વાનુભૂતિ પ્રગટ કરકે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ। આત્મા કહાઁ બાળક હૈ? વહ તો અનાદિનિધન સ્થાયી આનંદકન્દ પ્રભુ હૈ।

જ્ઞાનીકો શુભકી ભાઁતિ અશુભ ભાવ ભી આતે હૈન પરન્તુ ઉન્કી અંતરમે રુચિ નહીં હૈ। અશુભ ભાવ આયે ઉસે કાલા નાગ માનતે હૈન। ચક્રવર્તી જ્ઞાનીકો છિયાનવે હજાર સ્ત્રીઓંકા ભોગ ભાવ આયે વહ આકુલતા ઔર દુઃખ હૈ; વહ રાગ ભદ્રી જૈસા લગતા હૈ। કહા ભી હૈ કિ—

‘યહ રાગ આગ દહૈ સદા, તત્ત્વે સમાસૃત સેઝ્યે;’

શુભ હો યા અશુભ હો—રાગમાત્ર અગ્નિ હૈ। આત્માકી શાન્તિકો જલાનેવાલી—ભસ્મ કરનેવાલી હૈ। ચૌથે-પાંચવેં ગુણસ્થાનમે જ્ઞાનીકો ભી શુભ તથા અશુભ ભાવ આતે હૈન, પરન્તુ ઉન્હેં વે કાલાનાગકી ભાઁતિ ત્રાસરૂપ-દુઃખરૂપ લગતે હૈન।

શુભભાવ ભી આકુલતા હૈ, ક્યોંકિ વહ કપાયકા અંશ હૈ ન? શુભાશુભ ભાવ વિભાવ હૈ ઔર વિભાવમે આકુલતા એવં પ્રવૃત્તિ હૈ; અંતરમે ભગવાન આત્મા તો શાન્તિ એવં નિવૃત્તિસ્વરૂપ હૈ। જ્ઞાનીકો અશુભસે બચનેકે લિયે શુભભાવ આતા હૈ, પરન્તુ વહ તો આકુલતા (મનુષ્ય) જ્ઞાનીકો ભવિષ્યકી આયુ વંધતી હૈ વહ શુભકે કાલમે હી વંધતી હૈ; ક્યોંકિ ભવિષ્યમે ઉસે સ્વર્ગમિં જાના હૈ ન? ઉસે અશુભકે કાલમે આયુકા વંધ નહીં હોતા ઇતના સપ્યાજ્ઞાનકા જોર હૈ। શ્રેણિક રાજા પ્રથમ નરકમે હૈન, ક્ષાયિક સપ્યક્લ્વી આત્માનુભવી હૈન; ઉનકો વહાઁ પ્રતિકૂલ સંયોગોમિં જિતની સંલગ્નતા હૈ ઉતના દુઃખ હોતા હૈ, ઉસ સમય ભી તીર્થકર નામકર્મ વંધતે હૈન। વે જાનતે હૈન કિ દુઃખકી દશા તો મેરી પર્યાયમેં હૈ, ત્રૈકાલિક દ્રવ્યસ્વભાવમેં નહીં હૈ। દ્રવ્ય-પર્યાય દોનોંકા જ્ઞાન તો સચ્ચા હોના ચાહિયે ન? દ્રવ્યકા જ્ઞાન તો સચ્ચા હૈ હી, ઔર સાથ હી પર્યાયમેં જૈસા વેદન હૈ વૈસા જાના। આયા કુછ સમઝામે?

યહાઁ ભી યહી કહતે હૈન—શુભાશુભ વિભાવભાવમેં આકુલતા હૈ, ભગવાન જ્ઞાયકદેવ શાન્ત, નિરાકુલ એવં નિવૃત્તિસ્વરૂપ હૈ; ઉન દોનોંકા મેલ હી નહીં વૈઠતા। રાગ દુઃખરૂપ હૈ, ભગવાન આત્મા આનંદરૂપ હૈ; દોનોંકી જાતિ હી ભિન્ન હૈ તો ઉનકા મેલ કેસે વૈઠેગા? ભીતર જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવ ભરપૂર હોને પર ભી પર્યાયમેં—આત્માકી દશામે—જો શુભાશુભ વિકાર, દુઃખરૂપ ભાવ હોતે હૈન ઉનકા અપને આનંદસ્વભાવકે આશ્રય દ્વારા નાશ કરના—યહ વહાઁ બતલાતા હૈ।

प्रवचन-१०६

दिनांक १-१०-७८

वचनामृत-२८१

बाहरके सब कार्योंमें सीमा—मर्यादा होती है। अमर्यादित तो अन्तर्ज्ञान और आनन्द है। वहाँ सीमा—मर्यादा नहीं है। अंतरमें—स्वभावमें मर्यादा नहीं होती। जीवको अनादिकालसे तो बाह्य वृत्ति है उसकी यदि मर्यादा न हो तब तो जीव कभी उससे विमुख ही न हो, सदा बाह्यमें ही रुका रहे। अमर्यादित तो आत्मस्वभाव ही है। आत्मा अगाध शक्तिसे भरा है। २८१.

‘बाहरके सब कार्योंमें सीमा—मर्यादा होती है।’

जरा सूक्ष्म बात है। बाहरके सब कार्योंमें सीमा—मर्यादा होती है। क्या कहते हैं? देहकी स्थिति, भवकी स्थिति, जो संयोग मिले हों उनकी स्थिति, कर्मकी स्थिति, पुण्य-पापके भाव तथा रागादिकी स्थिति—यह सब मर्यादित हैं, वे अमुक काल तक रहेंगे, वे स्थायी वस्तु नहीं हैं।

प्रश्न :—मति-श्रुतज्ञान हैं वह ?

उत्तर :—वह भी पर्याय है, अमर्यादित नहीं हैं। ओर! जहाँ केवलज्ञान भी एकसमयकी स्थितिवाली—मर्यादावाली पर्याय है, वहाँ समस्त बाह्य कार्योंमें मर्यादा हो उसमें आश्र्य क्या है?—बाहरके सभी कार्य सीमायुक्त ही होते हैं।

‘अमर्यादित तो अन्तर्ज्ञान और आनन्द है। वहाँ सीमा—मर्यादा नहीं है।’

भीतर जो ज्ञायकभाव है—ज्ञान और आनन्द स्वभाव है—वह अमर्यादित नित्यस्थायी वस्तु है; स्वभावमें कभी सीमा नहीं होती। जैसे आकाशक्षेत्रकी कोई सीमा नहीं है वैसे ही अंतरमें ज्ञान—आनन्द आदि स्वभावकी भी कोई सीमा—मर्यादा नहीं है। श्री नियमसारकी ३८वीं गाथाके कलशमें कहा है न—‘सकलविलियदूरः’—समयसार अर्थात् शुद्ध आत्मा औपशमिक, क्षायोपशमिकादि समस्त नाशको प्राप्त होने योग्य भावोंसे दूर है—रहित है। संवर, निर्जरा और मोक्षकी पर्याय भी प्रतिसमय पलटती होने से नाशवान है—मर्यादावान—है, और भगवान ज्ञायक

આત્મા તો અમર્યાદિત પારિણામિક સ્વભાવસે પરિપૂર્ણ હોનેને કારણ શાથ્ત, ટંકોલીર્ણ ઔર મર્યાદારહિત હૈ।

‘વાહરકે સવ કાર્ય’ કહકર દેહકી સ્થિતિ, સર્વાર્થસિદ્ધિકે ભવકી સ્થિતિ, કર્મકી સ્થિતિ, રાગ-દ્વેષકી સ્થિતિ તથા સંવર-નિર્જરા-ધર્મ આદિ પર્યાયોંકી સ્થિતિ મર્યાદા જિતની હી હૈ;— કાર્યકી વાત હૈ ન ? વસ્તુ—રજકણ યા જીવ—દ્રવ્યસ્વભાવસે સ્થાયી હૈ, ઉસ વાતકી વિવક્ષા ઇસ સમય નહીં હૈ। અરે ! અપની પર્યાયમે રાગ-દ્વેષ યા ધર્મકા કાર્ય હોતા હૈ વહ ભી મર્યાદિત હૈ; પરન્તુ યહું તો યહ સિદ્ધ કરના હૈ કિ-વિકાર મર્યાદિત હૈ।

‘અંતરમે-સ્વભાવમે મર્યાદા નહીં હોતી !’

સહજ જ્ઞાન ઔર સહજ આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોંકા પિણ્ડ એસે ભગવાન આત્માકી કોઈ ભી શક્તિ યા સ્વભાવમે મર્યાદા નહીં હોતી। એસી અમર્યાદિત વસ્તુમે ભીતર મર્યાદા-કાર્યશક્તિકી સીમા નહીં હોતી। અહા ! એસી ભાષા ઔર એસી વસ્તુ ! ધર્મો કિસે કહા જાતા હૈ ? —કિ જિસકી દૃષ્ટિ અમર્યાદિત સ્વભાવ—તૈકાલિક જ્ઞાનસ્વભાવ, આનન્દસ્વભાવ, પવિત્રસ્વભાવ, પ્રભુત્વસ્વભાવ, ઈશ્વરસ્વભાવ આદિ અનન્ત સત્ત્વચિદાનન્દમય દ્રવ્યસ્વભાવ—પર સ્થિર હો ગઈ હૈ ઉસે। વસ્તુ અમર્યાદિત હૈ, અપરિમિત સ્વભાવવાન હૈ। કેવલજ્ઞાનકી પૂર્ણ પર્યાયે અનન્તકાલ તક હોતી રહેં તથાપિ વસ્તુસ્વભાવ તો જ્યોંકા ત્યોં અમર્યાદિત રહતા હૈ। અહા ! વાત જરા કઠિન હૈ। ભગવાન આત્મા અમર્યાદિત સ્વભાવોસે પરિપૂર્ણ-ભરા હુआ હૈ। ભીતર સ્વભાવમે કભી મર્યાદા નહીં હોતી।

‘જીવકો અનાદિકાલસે જો વાદ્ય વૃત્તિ હૈ ઉસકી યદિ મર્યાદા ન હો તવ તો જીવ કભી ઉસસે વિમુખ હી ન હો, સદા વાદ્યમે હી રૂકા રહે !’

જીવકો અનાદિકાલસે શુભાશુભરૂપ જો વાદ્ય વૃત્તિયાં હૈનું ઉનકી યદિ કોઈ સીમા ન હો તો વહ કભી વહુંસે હટકર સ્વભાવમે આ હી નહીં સકે। વિકારી પર્યાય સીમિત, મર્યાદિત ઔર નાશવાન વસ્તુ હૈ; યદિ ઉસકી સીમા ન હો તો જીવ વહુંસે વિમુખ કેસે હો સકેગા ? ઔર યદિ વિકારસે વિમુખ ન હો સકે તો વહ સદા વિકારી ભાવોમે હી રૂક જાય। જૈસે લોકકા ક્ષેત્ર મર્યાદિત હૈ, પરન્તુ તત્પર્યાત્ જો અલોકકા ક્ષેત્ર હૈ ઉસકી કોઈ મર્યાદા હૈ ? વહ તો અમાપ, અમાપ, અમર્યાદિત અમાપ હૈ; વૈસે હી ભગવાન આત્માકી વર્તમાન દશામેં જો પુણ્ય-પાપકે ભાવ હૈનું—વિભાવરૂપ પરિણમન હૈનું વહ તો સીમાવાળી, અવધિવાળી, અસ્થાયી વસ્તુ હૈ; પરન્તુ વર્તમાન વિભાવસે રહિત દો તૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવ હૈ ઉસકી કોઈ સીમા હૈ ? વહ તો અસીમ, અસીમ અમર્યાદિત પરમભાવ હૈ। વિભાવ અમર્યાદિત નહીં હૈ, ઇસલિયે ઉસસે વિમુખ હુआ જા સકતા હૈ—પરાડ્મુખ હોકર અમર્યાદિત એસે ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકી ઓર લૌટા જા સકતા હૈ।

‘અર્થાદિત તો આત્મસ્વભાવ હી હૈ।

જ્ઞાન, આનંદ, પુરુષાર્થ આદિ આત્માકે સ્વભાવ હી અર્થાદિત હૈનું। જ્ઞાનસ્વભાવકા કહીં પાર હૈ સહી ? યહીં જ્ઞાન પૂરા હો ગયા—એસા સ્વભાવમે હૈ હી નહીં। અર્થાદિત આનંદસ્વભાવકી ભી કહીં મર્યાદા આ જાતી હૈ—એસા ભી નહીં હૈ। અરેરે ! લોગોંકો ઇસ બાતકી રુચિ ઔર અભ્યાસ નહીં હૈ। રુચિ હો તો વીર્ય સુરિત હુએ બિના ન રહે। જિસકી આવશ્યકતા લગે વહ પુરુષાર્થ કિયે બિના જીવ નહીં રહતા। ભગવાન આત્માકે જ્ઞાન, દર્શન, આનંદાદિ સ્વભાવોંકી ગહરાઈકી ક્યા બાત કહેં ? ઉસ અર્થાદિત સ્વભાવોંકે આશ્રયસે મર્યાદિત એસે વિકારી ભાવોંસે વિમુખ હુઆ જા સકતા હૈ; ક્યોંકિ વિભાવ તો મર્યાદિત વસ્તુ હૈ ન ? દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધા, દ્યા, દાનાદિકા જો શુભરાગ વહ તો મર્યાદિત હૈ; વિકાર કભી મર્યાદિત-સ્થાયી રહનેવાલા નહીં હો સકતા, અર્થાદિ તો આત્મસ્વભાવ હી હૈ।

શરીર, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવારાદિ પર પદાર્થોંકા સંયોગ તો મર્યાદિત કાલ પર્યન્ત હૈ, પરન્તુ જીવકી પર્યાયમે જો વિકારી ભાવ હોતે હૈનું વે ભી મર્યાદિત હૈનું, ઉનકી ભી મર્યાદા હૈ—સીમા હૈ। વિભાવોંકી સીમા હોનેસે વે મિટ સકતે હૈનું, જો અર્થાદિત સ્વભાવ હૈ વહ કભી મિટ નહીં સકતા। અર્થાદિત તો આત્મસ્વભાવ હી હૈ। આત્મામે અનન્તગુણ હૈનું। સંખ્યાસે અનન્ત-અનન્ત ગુણોમે યહ ગુણ અન્તિમ—એસી મર્યાદા કભી સ્વભાવમે નહીં હોતી। અનન્ત-અનન્ત જ્ઞાન એવં આનંદાદિ સ્વભાવોમે યહ અન્તિમ સ્વભાવ, યહ અન્તિમ શક્તિ—એસી સીમા વસ્તુસ્વભાવમે હો હી નહીં સકતી। બાત કુછ સૂક્ષ્મ હૈ ભાઈ ! જીવ વાદ્યવસ્તુઓંકી વિસ્મયતામે રુક ગયા હૈ, વહ રુકના ભી સીમિત વસ્તુ હૈ। અરે ! જિસને અર્થાદિત સ્વભાવકા માપ લિયા વહ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન પર્યાયે ભી મર્યાદિત હૈનું, ક્યોંકિ વે પર્યાયેં નિત્ય નહીં રહતીં। નિત્ય રહનેવાલા અસીમ તો જ્ઞાયકસ્વભાવ હી હૈ।

અર્થાદિત તત્ત્વકો આત્મસ્વભાવ હી હૈ। આત્મા અગાધ અનન્ત શક્તિસે ભરપૂર હૈ। શક્તિઓંકી સંખ્યાસે તો વહ અનન્ત હૈ પરન્તુ ભાવસે ભી વહ અગાધ તથા અનન્ત હૈ। આકાશકે પ્રદેશ સંખ્યાસે જિતને અનન્ત હૈનું ઉનકી અપેક્ષા આત્માકે ગુણ અનન્તગુણે હૈનું। સંખ્યા-અપેક્ષાસે ગુણ અનન્ત હૈનું પરન્તુ ભાવકી અપેક્ષાસે ભી પ્રત્યેક ગુણ અર્થાદિત હૈ। આત્માકે ગુણ ભલે હી ક્ષેત્ર-અપેક્ષાસે અસંખ્ય પ્રદેશોમે—મર્યાદિત ક્ષેત્રમે રહેં, પરન્તુ ભાવકી અપેક્ષાસે ગુણોંકી ગહનતા અપાર હૈ, અસીમ હૈ। અહા ! એસી વસ્તુ હૈ। હલ્ડીકી ગાંઢસે પંસારી નહીં હુઆ જા સકતા। શાસ્ત્રકી અમુક વાતોંકી ધારણ કર લી ઇસલિયે અર્થાદિત આત્માકા જ્ઞાન હો ગયા—એસા નહીં હૈ। ભાઈ ! યહ તો ભવકા અન્ત લાનેકી બાત હૈ। ભવ તો મર્યાદિત હૈ; ઉસકા અન્ત તો અર્થાદિત જ્ઞાન એવં આનંદાદિ સ્વભાવોંસે ભરપૂર ભગવાન આત્માકા આશ્રય કરનેસે હોતા હૈ। અર્થાદિત સ્વભાવ પર દૃષ્ટિ હોનેસે અંતરમે ક્યા કાર્ય હોતા હૈ વહ જ્ઞાની જાનતા હૈ, અજ્ઞાની નહીં જાન સકતા।

‘આત્મા અગાધ શક્તિસે ભરા હૈ।’

આત્માકી જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ શક્તિયાં સંખ્યાસે ભી અગાધ તથા સ્વભાવકે સામર્થ્યરૂપસે ભી અગાધ હૈનું। અરે પ્રભુ! તૂ કિતના ઔર કેસા હૈ વહ તુઝે ખબર નહીં હૈ। દસ-બીસ કરોડ રૂપયે મિલ ગયે તો ઉસસે હુआ ક્યા? વે તો તુઝસે વિલકુલ પૃથક હૈનું, દયા-દાનકા રાગ ભી વિભાવ હૈ—વહ સબ મર્યાદિત હૈ; અમર્યાદિત તો અનન્ત અગાધ શક્તિયોંસે ભરપૂર ભગવાન આત્મા હૈ। ઉસકે આશ્રયસે પર્યાયમેં સુખ ઔર શાન્તિ પ્રગટ હોતી હૈ।

*

વચનામૃત-૨૮૨

યહ જો વાદ્ય લોક હૈ ઉસસે ચैતન્યલોક પૃથક હી હૈ। વાદ્યમેં લોગ દેખતે હૈનું કી ‘ઇન્હોને એસા કિયા, એસા કિયા’, પરન્તુ અંતરમે જ્ઞાની કહાઁ રહતે હૈનું, ક્યા કરતે હૈનું, વહ તો જ્ઞાની સ્વયં હી જાનતે હૈનું। વાહરસે દેખનેવાળે મનુષ્યોંકો જ્ઞાની વાદ્યમેં કુછ ક્રિયાએં કરતે યા વિકલ્પોંમેં પડે દિખાઈ દેતે હૈનું, પરન્તુ અંતરમેં તો વે કહોં ચैતન્યલોકની ગહરાઈમેં વિચરતે હૈનું। ૨૮૨.

‘યહ જો વાદ્ય લોક હૈ ઉસસે ચैતન્ય લોક પૃથક હી હૈ।’

શરીર, વાળી, કર્મ આદિ પર પદાર્થસ્વરૂપ સંયોગ, પુણ્ય-પાપરૂપ વિભાવભાવ તથા પરલક્ષી અધૂરી પર્યાય—વહ સબ વાદ્ય લોક હૈ। ઉસસે યહ ત્રૈકાલિક ભગવાન આત્મા—ચैતન્યલોક, દ્રવ્યસ્વભાવ, જ્ઞાયકતત્ત્વ—વિલકુલ ભિન્ન હી હૈ।

વાદ્યમેં લોગ દેખતે હૈનું કી ‘ઇન્હોને એસા કિયા, એસા કિયા’, પરન્તુ અંતરમે જ્ઞાની કહાઁ રહતે હૈનું, ક્યા કરતે હૈનું, વહ તો જ્ઞાની સ્વયં જાનતે હૈનું।’

ધર્માત્માકી દૃષ્ટિ સદા અંતર્મુખ હોતી હૈ, લોગોંકી દૃષ્ટિ વહિર્મુખ હોનેસે વે વાદ્યસે દેખતે હૈનું કી જ્ઞાની ભી વ્યાપાર કરતે હૈનું, રાજ્યકા સંચાલન કરતે હૈનું, પૂજા-ભક્તિ કરતે હૈનું, સ્વાધ્યાય-વિચાર-ધ્યાન કરતે હૈનું, દયા-દાન-તપ આદિ સબ કરતે હૈનું; પરન્તુ ઉસ સમસ્ત પ્રવૃત્તિકે સમય ભી અંતરમે જ્ઞાની કહાઁ રહતે હૈનું, ક્યા કરતે હૈનું, વહ તો જ્ઞાની સ્વયં હી જાનતે હૈનું। જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ તો સદા અંતરમે મર્યાદિત સ્વભાવ પર લગી હૈ। અહા! અંતરમેં ઉસકી દશા ક્યા કાર્ય કર રહી હૈ વહ જાનના અજ્ઞાનીકા-વહિર્મુખ જીવકા સામર્થ્ય નહીં હૈ।

વાત કુછ સૂક્ષ્મ હૈ। અપના પરિણમન ભીતર ક્યા કામ કરતા હૈ વહ જ્ઞાની સ્વયં હી જાનતા હૈ। ઉસકી દૃષ્ટિ તો સદા અપને તૈકાલિક જ્ઞાયકભાવ, સામાન્યભાવ, અમર્યાદિતભાવ પર હી રહતી હૈ; ઉસે વાદ્ય પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ કિન્તુ વહ તો જ્ઞાતા-દ્રદ્યા હૈ। જ્ઞાની ચક્રવર્તી છહ ખણ્ડકે રાજ્યમં, ભોગકાલમં ભોગકે ભાવમં દિખતે હૈને તથાપિ અંતરમં દૃષ્ટિને જો ધ્રુવ પરમાત્મસ્વભાવકો ગ્રહણ કર લિયા હૈ વહાઁસે કિંચિત્ ભી નહીં હટતી। અહા! એસા વસ્તુસ્વરૂપ હૈ; લોગોંકો સમજના કઠિન લગતા હૈ। જ્ઞાનીકી જ્ઞાનધારા ભીતર ક્યા કામ કરતી હૈ વહ સ્વયં હી જાનતે હૈને, અજ્ઞાની ઉસે નહીં જાન સકતે।

‘વાહરસે દેખનેવાલે મનુષ્યોંકો જ્ઞાની વાદ્યમં કુછ ક્રિયાએં કરતે યા વિકલ્પોમં પડતે દિખાઈ દેતે હૈને, પરન્તુ અંતરમં તો વે કહીં ચैતન્યલોકકી ગહરાઈમં વિચરતે હૈને।’

વાહરસે દેખનેવાલેકો જ્ઞાની શુભાશુભ ભાવમં સ્થિત દિખાઈ દેતે હૈને, દયા-દાન, પૂજા-ભક્તિ, પઠન-શ્રવણ, તત્ત્વચર્વા આદિ ક્રિયાએં કરતે દિખતે હૈને, પરન્તુ અંતરમં તો વે કહીં ગહરે ચैતન્યલોકમં વિચરણ કરતે હૈને। શ્રીમદ્ ગાજચન્દ્રજીસે કિસીને પૂછા : શ્રીકૃષ્ણ કહોઁ હૈ? શ્રીમદ્ને ઉત્તર દિયા : આત્મામં। વાદ્ય સ્થિતિ વહ અલગ વસ્તુ હૈ। શ્રેણિક રાજા નરકમં ગયે હૈને ન? પ્રભુ! એકવાર સુન તો સહી, જહોઁ ભી હોઁ વહોઁ સર્વત્ર આત્મામં હૈને। અરે! નરકકી વેદના સુની હૈ? એસી વેદનાકે સમય ભી જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ ભીતર અપને જ્ઞાતા-દ્રદ્યા સ્વભાવમં હોનેસે વે વાદ્ય સંયોગોમં યા રાગમં નહીં હૈને, વે તો માત્ર ઉનકે જ્ઞાતા હી હૈને। અહા! બડી અચ્છી વાત હૈ! યહ સવ બોલ બડે અચ્છે આયે હૈને।

જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ અમૃતસ્વભાવ અમર્યાદિત હૈ, શુભાશુભ ભાવ તો વિષ, તુચ્છ ઔર મર્યાદિત હૈને—એસી જિન્હેં અંતર પ્રતીતિ હુઈ હૈ વે શ્રદ્ધા-અપેક્ષાસે વાહર આતે હી નહીં, વે તો અપને ચैતન્યલોકકી ગહરાઈમં વિચરતે રહતે હૈને। રાગસે ભિન્ન નિજ ચैતન્યસ્વરૂપકી ખવર નહીં હૈ એસા અજ્ઞાની વાહરસે રાજ્ય, પરિવાર, સ્ત્રી આદિ સવ છોડ દે પરન્તુ ભીતર જો રાગકે એકત્વમં પડ્યે હૈ, શુભરાગસે લાભ હોગા એસી એકત્વવુદ્ધિ પડી હૈ, ઉસે રાજપાટ છોડનેકા ક્યા ફલ મિલેગા? વહ તો અભી બાહર હી પડા હૈ, આત્મામં આયા હી નહીં। અહા! યહ તો વીતરાગમાર્ગકા માર્ગ! જૈનકુલમં જન્મ લિયા ઉન્હેં ભી સત્ય સમજાનેવાલે નહીં મિલતે!—તો વે બેચારે ભીતર—અંતરમં કહોઁસે જાયેં?

સપ્રદાય છોડકર દિગ્મ્બરમં આયેં, પરન્તુ દિગ્મ્બર કહેં કિસે? દેહાદિ પરસે ભિન્ન ઔર દયા-દાનાદિ વિભાવસે રહિત—શુભાશુભ વૃત્તિરૂપી વસ્ત્રોંસે રહિત—અંતરમં ચैતન્યસ્વભાવકી યથાર્થ પ્રતીતિ હો તવ તો અભી દિગ્મ્બર ધર્મકી—વીતરાગ ધર્મકી—શુરૂઆત હુઈ કહી જાતી હૈ; સચ્ચે ભાવલિંગી દિગ્મ્બર મુનિપનેકી વાત તો અભી દૂર હૈ। દિગ્મ્બર કોઈ પક્ષ, સપ્રદાય યા વાડા નહીં

है, वह तो वस्तुका स्वरूप है। दिग् अर्थात् दिशा—आकाश, अम्बर अर्थात् वस्त्र; आत्मामें तो वस्त्र है ही नहीं, परन्तु आत्माकी उग्र आराधना करनेवाले साधकों शरीरको ढँकनेवाले वस्त्र भी छूट जाते हैं इसलिये यथाजातरूपधरपना होता है, बाह्यमें शरीर भी वस्त्ररहित दिगम्बर होता है।

यहाँ तो यह बात चल रही है कि—बाह्यसे देखनेवालेको ज्ञानी बाह्यक्रियाएँ करते अथवा विकल्पोंमें संलग्न होते दिखते हैं, परन्तु अंतरमें तो वे परमानन्दके नाथमें—अपने त्रैकालिक चैतन्यस्वभावमें—गहरे-गहरे विचरण करते हैं। बाहरसे देखने पर सप्तदृष्टि युद्धमें लड़ता दिखाई देता है, तीन ज्ञानके धारी चक्रवर्ती श्री शान्तिनाथ, कुन्तुनाथ तथा अरहनाथ छह खण्डको जीतने गये थे, उस काल भी उनकी दृष्टि अखण्ड चैतन्यमें ही लगी थी; दृष्टि-अपेक्षासे परकी क्रियामें या रागके विकल्पमें वे आये ही नहीं थे। जिन्होंने अपने अमर्यादित स्वभावको दृष्टिमें—ज्ञानकी पर्यायमें—ग्रहण कर लिया है वे भीतर चैतन्यकी गहनतामें गहरे-गहरे विचरते हैं; उनको व्यवहारलत्रयके विकल्प आयें, परन्तु वास्तवमें उनकी ओर दृष्टि न होनेसे, वे उनमें आते नहीं हैं। अहा ! अलौकिक बात है, भगवान ! तेरी बातें अलौकिक हैं। सर्वज्ञदेवने जगतके समक्ष यह परमार्थ सत्य प्रकाशित किया है; और जिसे वह अंतरंग अनुभवमें आया उनको वह प्रसिद्ध होता है।

He is विदानं द.
वचनामृत-२८३

द्रव्य तो अनन्त शक्तिका स्वामी है, महान है, प्रभु है। उसके सामने साधककी पर्याय अपनी पामरता स्वीकार करती है। साधकको द्रव्य-पर्यायमें प्रभुता और पामरताका ऐसा विवेक वर्तता है। २८३.

‘द्रव्य तो अनन्त शक्तिका स्वामी है, महान है, प्रभु है।’

भगवान ज्ञायक आत्मा ज्ञान, आनन्द, वीर्यादि अनन्त समुद्धिका स्वामी है। द्रव्यकी शक्ति संख्यासे तथा भावसे अनन्त अनन्त अनन्त है। द्रव्यकी अनन्तताकी अपेक्षा तीनोंकालके समयोंकी संख्या अनन्तगुनी है, कालके समयोंकी संख्याकी अपेक्षा आकाशके प्रदेशोंकी—क्षेत्रकी—संख्या अनन्तगुनी है और आकाशके प्रदेशोंकी संख्याअपेक्षा भावकी—द्रव्यके गुणोंकी—संख्या अनन्तगुनी है। क्या कहते हैं ? शक्तिकी अनन्ता इतनी महान है कि उसमें यह अन्तिम शक्ति—ऐसा है ही नहीं। भावसे भी शक्तिकी अनन्तता है।

भगवान आत्मा द्रव्य है, वह ज्ञानादि अनन्त अगाध शक्तिका स्वामी है, महान है, परमेश्वर है, अमर्यादित गुणोंका भण्डार है, परम अनन्तशक्तिका संग्रहालय है। उसकी दृष्टि करनेसे जीवको साधक पर्याय प्रगट होती है।

‘उसके सामने साधककी पर्याय अपनी पामरता स्वीकार करती है।’

क्या कहते हैं? अनन्त-अनन्त स्वभावके सागर—त्रैकालिक द्रव्य—के समक्ष सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रस्वरूप साधक पर्याय अपनी पामरता-अल्पता-स्वीकारती है। वीतराग मोक्षमार्गकी पर्याय भी त्रैकालिक ध्रुव ज्ञायकस्वभावके समक्ष पामर है।

अगाध अमर्यादित शक्तियोंका पिण्ड ऐसा है, निज त्रैकालिक ज्ञायक विभाव उसका आश्रय लेकर, उसके सन्मुख होकर जो मोक्षमार्ग-सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रकी एकतास्वरूप साधक पर्याय-प्रगट हुआ वह त्रैकालिक द्रव्यस्वभावके समक्ष पामर है;—यह एक बात; दूसरी बात यह कि निर्मल साधक पर्याय प्रगट हुई परन्तु साध्य पर्याय-सर्वज्ञपर्याय-के समक्ष पामर है। त्रैकालिक ध्रुवस्वभावके समक्ष तो ठीक, परन्तु पूर्ण पर्यायके समक्ष भी पामर है।

श्री कार्तिकियानुप्रेक्षामें कहा है कि—‘अप्पाणं मुण्दि तिणमेतं।’ सम्यग्दृष्टि जीव अनन्तानुबंधी तीव्र राग-द्वेषरूप परिणामोंका अभाव हुआ होनेसे, उपशमभावोंकी निरन्तर भावना रखता है और अपनेको, जबतक अनन्त ज्ञानादि पूर्ण दशा प्राप्त न हो तबतक, तृणतुल्य मानता है, किसी प्रकारका गर्व नहीं करता। अपनी साधकदशाको पूर्ण पर्यायके समक्ष पामर मानता है।

बेनने भी कहा है न!—‘द्रव्यसे परिपूर्ण महाप्रभु हूँ, भगवान हूँ, कृतकृत्य हूँ’ ऐसा मानते हैं तथापि ‘पर्यायसे तो मैं पामर हूँ’ ऐसा महामुनि भी जानते हैं।

गणधरदेव भी कहते हैं कि ‘हे जिनेन्द्र! मैं आपके ज्ञानको नहीं पहुँच सकता। आपके एक समयके ज्ञानमें समस्त लोकालोक और अपनी भी अनंत पर्यायें ज्ञात होती हैं। कहाँ आपका अनन्त अनन्त द्रव्य-पर्यायोंको जानता अगाध ज्ञान और कहाँ मेरा अल्प ज्ञान! आप अनुपम आनन्दरूप भी सम्पूर्णरूपसे परिणमित हो गये हैं। कहाँ आपका पूर्ण आनन्द और कहाँ मेरा अल्प आनन्द! इसीप्रकार अनन्त गुणोंकी पूर्णपर्यायरूप आप सम्पूर्णरूपसे परिणमित हो गये हैं। आपकी क्या महिमा करें? आपका तो जैसा द्रव्य वैसी ही एक समयकी पर्याय परिणमित हो गई है; मेरी पर्याय तो आपके अनन्तवें भाग है।’

इस प्रकार प्रत्येक साधक, द्रव्य-अपेक्षासे अपनेको भगवान मानता होनेपर भी पर्याय-अपेक्षासे—ज्ञान, आनन्द, चारित्र, वीर्य इत्यादि सर्व पर्यायोंकी अपेक्षासे—अपनी पामरता जानता है।

‘साधकको द्रव्य-पर्यायमें प्रभुता और पामरताका ऐसा विवेक वर्तता है।’

स्वानुभवी सम्पर्कदृष्टि ज्ञानीको द्रव्य-अपेक्षासे अपनी पूर्ण प्रभुताका और पर्याय-अपेक्षासे अपनी पामरताका-दोनोंका यथार्थ विवेक होता है, दोनोंका जैसा है वैसा सच्चा ज्ञान होता है।

*

आत्मा कामधेनु है, कल्पवृक्ष है, इसमेंसे जब जो चाहेगा वह मिल जायेगा। तू जो चाहेगा वह अंतरमेंसे मिलेगा। स्वभावमेंसे मनोवांछित फल मिलेगा। एक उपयोगको अन्दर ले जा तो कितना ही खिल जायेगा। एक चैतन्य पर दृष्टि रख तो उसके फल ऐसे खिल उठेंगे कि अंदरसे सहज ज्ञान आयेगा, आनंद आयेगा, इसमें याद करना या धारणा नहीं करना पड़ेगा। किसी भी प्रकारकी आकुलताके बिना निराकुलरूपसे आया ही करेगा। इसका एक अंश भी अनन्तता लेकर आयेगा, पूर्णता हो उसकी तो क्या बात? तुझे आश्चर्य होगा कि जब एक अंशमें इतना तो पूर्णतामें कितना होगा?

वह अंश सहज अनन्तता लेकर ही आयेगा। स्वभावमें है वह कहां जाये? उसे कौन ले जाये? उसमें विनाश करनेवाला कौन है? उसे रोकनेवाला कौन है? कोई रोकनेवाला नहीं है; रुकता है तो अपने पुरुषार्थकी कमजोरीसे ही। एक अंश अनन्तता लेकर ही आता है। ‘सर्वगुणांश वह सम्प्रकृत्व।’ एक अंशके वेदनमें अनंती शक्तिका वेदन है।

जैसे समुद्र अंदरसे उछले तो उस पानीको कौन रोक सकता है? बाहरसे पानी एकत्र करनेसे समुद्र नहीं भर जाता; जो अन्दरसे समुद्र उछले तो उसका उछाला ही निराला होता है; वैसे ही धारणाज्ञानसे पूरा नहीं पड़ता, बाहरका क्षयोपशम चाहे जिनता एकत्रित करे परंतु वह काम नहीं आता इसलिए तू अन्दरमें भेदज्ञानका सम्यक् प्रयास कर। एक द्रव्यदृष्टिकी डोर मुख्य रखना।....एक द्रव्यको ग्रहण करनेके बाद द्रव्य तेरे साथ ही रहेगा, तू स्वयं ही द्रव्य है।

—वहिनश्री चंपावेन

પ્રવચન-૧૦૭

દિનાંક ૨-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૨૮૪

સાધક દશા તો અધૂરી હૈ। સાધકનો જવ તક પૂર્ણ વીતરાગતા ન હો, ઔર ચૈતન્યધામમે પૂર્ણરૂપસે સદાકે લિયે વિરાજમાન ન હો જાય, તવ તક પુરુષાર્થકી ધારા તો ઉગ્ર હી હોતી જાતી હૈ। કેવળજ્ઞાન હોને પર એકસમયકા ઉપયોગ હોતા હૈ ઔર વહ એકસમયકી જ્ઞાનપર્યાય તીન કાલ એવં તીન લોકકો જાન લેતી હૈ। ૨૮૪.

‘સાધકદશા તો અધૂરી હૈ।’

ક્યા કહેતે હૈને? સાધકપના તો ચૌથેસે બારહવેં ગુણસ્થાન તક હોતા હૈ। પરસે તથા રાગસે ભિન્ન એસા અપના ત્રૈકાલિક દ્રવ્યસ્વભાવ—સહજ જ્ઞાયકભાવ—સદા પરિપૂર્ણ હૈ એસા જિસકે પ્રથમ જ્ઞાનમેં, પ્રતીતિમેં ઔર વેદનમેં આયા હૈ ઉસ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવકો સાધકદશાકા પ્રારંભ હોતા હૈ। સમ્યગ્રદર્શન હુઅા, સમ્યગ્જ્ઞાન હુઅા, અરે! પાંચવેં-છઠવેં ગુણસ્થાનમેં અંતરમે વિશેષ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર હુઅા, તથાપિ વહ દશા અધૂરી હૈ। સાધક દશા હૈ ન?

‘સાધકનો જવ તક પૂર્ણ વીતરાગતા ન હો જાય, ઔર ચૈતન્યધામમે પૂર્ણરૂપસે સદાકે લિયે વિરાજમાન ન હો જાય તવ તક પુરુષાર્થકી ધારા તો ઉગ્ર હી હોતી જાતી હૈ।’

અહાહા! સાધક જીવકા એસા પુરુષાર્થ! જવ તક સ્વરૂપમે પૂર્ણરૂપસે સ્થિર ન હો જાય, અપને પૂર્ણાનન્દમય ચૈતન્યધામમેં સદાકે લિયે સમ્પૂર્ણરૂપસે નિવાસ ન હો જાય, તવ તક ઉસે ત્રૈકાલિક સ્વભાવકે સતત આલાઘનરૂપ પુરુષાર્થકી ધારા તો ઉગ્ર હી હોતી જાતી હૈ।

સાધક જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હૈ, સ્વાનુભવી હૈ, પરન્તુ જવ તક ઉસ પ્રકારકી અસ્થિરતા હો તવ તક ઉસે વ્યાપાર-ધન્યેકા તથા ભોગાદિકા રાગ તો આતા હૈ, પરન્તુ વહ ભાવ ઉસે દુઃખરૂપ લગતા હૈ। શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ જ્ઞાની થે, અનુભવી થે, પરન્તુ ઉન્હેં રાગકે કારણ વ્યાપાર-ધન્યેમે કિંચિત્ લીનતા થી। વે લિખતે હોય કે ધન્યેમે એસા રાગ આ જાતા હૈ, એસી ઉપાધિ આ જાતી હૈ, એસા દુઃખ હોતા હૈ માનો ધડકે ઉપર મસ્તક રહેગા યા નહીં? ઇતની આકુલ-વ્યાકુલતા

હોતી હૈ કિ યહ સબ છોડ દું, પરન્તુ ક્યા હો, પ્રારબ્ધમે ઇસ પ્રકારકા યોગ હૈ। તીર્થકરોંકો મી પ્રારબ્ધકે યોગસે ગૃહસ્થાશ્રમમે રહના બનતા હૈ। ચૌથે ગુણસ્થાનમે સ્વાનુભવી સમ્યગ્દૃષ્ટિકો મી, સાધકદશા અલ્પ હૈ ઇસલિયે, ભૂમિકાનુસાર રાગ-દ્રેપાદિ ભાવ આ જાતે હૈને। જ્ઞાનીકો અસ્થિરતા-અપેક્ષાસે મી રાગ યા દુઃખકા વેદન હોતા હી નહીં, ઔર યદિ રાગ યા દુઃખકા વેદન કરે તો વહ તીવ્ર કપાયી હૈ—એસા માનનેવાલેકો દૃષ્ટિકી ખબર હી નહીં હૈ, તત્ત્વકી તથા સાધકદશાકે સ્વરૂપકી ખબર નહીં હૈ। અહા! તત્ત્વદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત હોના ઔર પ્રાપ્ત હોનેકે પશ્ચાત્ કિસ પ્રકાર બની રહે—યહ કોઈ અલૌકિક વાત હૈ। ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઔર તીન જ્ઞાન લેકર અવતરિત ચક્રવર્તી તીર્થકર ભગવાન મી ગૃહસ્થાશ્રમમે હોતે હૈને ઔર છહ ખણ્ડકો સાધનેકે લિયે નિકલે હૈને। અંતરમે અખણ્ડકી દૃષ્ટિ તથા સાધના હોને પર મી અમ્ભી સાધક દશા અધૂરી હૈ ઇસલિયે રાગકા વિકલ્પ આતા હૈ।

શ્રીમદ્ છલ્લીસવેં વર્ષમિં કહતે હૈને : ‘સમ્યક્ત્વમે અર્થાત્ બોધમે પ્રાપ્તિ પ્રાય: નહીં હોતી।’ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ઔર દોનોં સહિત સ્વાત્માકા સંવેદન હોનેપર મી, પૂર્વ પ્રારબ્ધકે યોગસે ઉપાધિ હોતી હૈ, ઉસમે આકુલતા હોતી હૈ। કવ તક ?—કિ મસ્તક ધડકે ઊપર રહના કઠિન લગે અર્થાત્ મસ્તક ફિર જાય તવ તક। મીતર દૃષ્ટિ નહીં બદલતી પરન્તુ પર્યાયમે અમ્ભી અસ્થિરતા હૈ, પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટ નહીં હુર્ઝ હૈ, ઇસલિયે ભૂમિકાનુસાર રાગકે એસે ભાવ આતે હૈને। જિસને આત્માકા સ્વરૂપ જાના હૈ એસે જ્ઞાનીકી જગતકે અજ્ઞાની પ્રાળિયોંકે સાથ રાશિ નહીં મિલતી અર્થાત્ દોનોંકે બીચ મેલ નહીં બૈઠતા। અજ્ઞાની બાદ્ય સંયોગ દેખકર કહતે હૈને : આપ જ્ઞાની હો ગયે તો યહ વ્યાપાર-ધંધા ક્યો કરતે હો? ભાઈ! જવ તક પૂર્ણતા પ્રગટ નહીં હુર્ઝ હો તવ તક જ્ઞાનીકો મી એસે ભાવ આતે હૈને। મીતર દૃષ્ટિ સમ્યક્ હોનેપર મી જ્ઞાની ક્રચિત્ મન્દપરિણામોંકો મી પ્રાપ્ત હો જાતે હૈને। સમ્યગ્દર્શન ઔર સ્વાનુભવ હોનેકે બાદકી યહ વાત હૈ। અરે! તત્ત્વકી ક્યા સ્થિતિ હૈ યહ લોગોંકો ખબર નહીં હૈ।

જ્ઞાનીકો મી અસ્થિરતાકે કારણ કામ-ક્રોધ તથા વ્યાપાર-ધંધેકે ભાવ આતે હૈને। ઉપાધિયોગ ઉનેં ત્રાસરૂપ લગતા હૈ ઔર ઉસસે ઉનકા આત્મા કઈ વાર આકુલ-વ્યાકુલતાકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ। અરે! ત્યાગકી ભાવનાવાલેકો યહ સબ ક્યા? વહ સબ છોડ દેના હૈ પરન્તુ અંતરંગ અસ્થિરતાકે કારણ છોડા નહીં જા સકતા। ઉપર્જિત કર્મકી ઉદ્યકા સમપરિણામસે અવ્યાકુલતારૂપસે વેદન કરના—મીતર જ્ઞાતારૂપ રહના—વહી જ્ઞાની પુરુષકા માર્ગ હૈ।

ભાઈ! માર્ગ કોઈ અલગ હૈ; ઉસકી તુઙ્ગે ખબર નહીં હૈ ભાઈ! જ્ઞાનીકો ઉપાધિમે અસ્થિરતાકે ભાવ આ જાયેં, આકુલ-વ્યાકુલતા હો જાય તો ઉસસે અંતરમે એસા લગતા હૈ કિ યહ વ્યાપાર-ધંધા સબ છોડ દું, પરન્તુ છૂટે કહાઁસે? અમ્ભી રાગ ઔર સંયોગ હૈ ન? અહા! આતા હૈ કુછ સમજ્ઞમે?

यहाँ तो कहते हैं कि : भीतर आनन्दधाममें पूर्णरूपसे सदाके लिये विगजमान न हो तब तक ज्ञानीको पुरुषार्थकी धारा-वीचमें अस्थिरताका राग आता है तथापि इससे भिन्न अपनी ज्ञानधारा—अहा ! उग्र ही होती जाती है।

‘केवलज्ञान होनेपर एक समयका उपयोग होता है और वह एक समयकी ज्ञानपर्याय तीनकाल एवं तीनलोकको जान लेती है।’

साधकपना मिटकर केवलज्ञान हुआ, फिर तो कुछ करना रहता नहीं है। पूर्ण कृतकृत्यदशामें उपयोग एक समयका हो जाता है और वह एक समयका उपयोग सब-तीनकाल और तीनलोक-एक साथ वर्तमानवत् जान लेता है। अहा ! साधकपनेका अनुपम फल केवलज्ञान वह क्या वस्तु है ! अनन्त आनन्दका नाथ ऐसे ज्ञायकप्रभुका सम्पर्दर्शन-ज्ञान होनेपर ज्ञानी अल्परूपसे तो आनन्दधाममें आ गया है, परन्तु जब निज अतीन्द्रिय आनन्दधाममें पूर्णरूपसे निवास करेगा तब अनन्त केवलज्ञान प्रगट होगा। वह एक समयकी पूर्ण ज्ञानपर्याय तीनकाल और तीनलोकको एक साथ प्रत्यक्ष जान लेती है। समस्त पदार्थोंको भूतकालकी पर्यायें वर्तमानमें तो हैं नहीं, भविष्यकालकी पर्यायें अभी हुई नहीं हैं, उन सब पर्यायोंको केवलज्ञानी भगवान वर्तमानवत् अत्यन्त प्रत्यक्ष जानते हैं। अहो ! यह चैतन्यकी कोई अद्भुत दशा ! वस्तुका स्वरूप ही ऐसा है।

विश्वकी वस्तुव्यवस्थाको—तीन काल और तीन लोकको पूर्ण ज्ञानकी एक समयकी पर्याय जान लेती है। अहा ! भाई, देख तो सही ! तेरी पूर्ण पर्यायका स्वभाव ही ऐसा है। तेरे चैतन्यदरवारमें तो अनन्त ज्ञान, अनन्त आनन्दादि, अनन्त गुणवैभव विद्यमान है; उसका अनुभव करते-करते अंतरमें स्थिर होकर जहाँ केवलज्ञान प्रगट होता है वहाँ तीनों कालकी पर्यायोंसहित सर्व पदार्थोंको—तीन काल और तीन लोकको—एक समयमें युगपद् जान लेता है।

लोकालोकको जाननेका कार्य तो ज्ञानकी पर्यायमें होता है। आत्मका ‘ज्ञ’ स्वभाव है। ‘ज्ञ’ स्वभाव कहो, ज्ञायकभाव कहो, सर्वज्ञभाव कहो कि जिसके सामर्थ्यका पार नहीं है ऐसा ध्रुव ज्ञानस्वभाव कहो—वह सब एकार्थ है। उस ज्ञायकस्वभावकी जब प्रथम दृष्टि हो तब तो धर्मका प्रथम सोपान—सम्पर्दर्शनप्राप्त होता है।

समयसारकी १६०वीं गाथामें आता है कि : यह आत्मा स्वभावसे सर्वका ज्ञाता तथा द्रष्टा है तथापि अपने कर्मफलसे लिप-व्याप होता हुआ संसारको प्राप्त हुआ वह सर्व प्रकारसे सर्वको जानता नहीं है। एक पण्डित कहने लगे कि—देखो ! यहाँ कर्मसे विकार होता है ऐसा कहा है। भाई ! कर्म तो जड़ है, पर द्रव्य है, उससे तेरी पर्याय ढँकेगी ? आचायदिव तो ऐसा कहते हैं कि अनादिकालसे अपने पुरुषार्थके अपराध द्वारा आत्मा कर्ममलसे लिप्त हुआ है। अपने विपरीत पुरुषार्थसे पर्यायमें स्वयं विभाव करता है तब कर्ममें निमित्पनेका आरोप

किया जाता है। केवलज्ञानावरणीय प्रकृति केवलज्ञानको रोकती है वह निमित्तका कथन है। वास्तवमें वह सत्य नहीं है, परन्तु अपनी दशामें केवलज्ञानका घात अपनेसे हुआ है तब केवलज्ञानावरणीय कर्मको निमित्त कहा जाता है। ‘अपनेको आप भूलकर हैरान हो गया’,— कर्मसे नहीं।

अहा ! भगवान आत्माका स्वभाव मात्र जाननेका ही है, परमें फेरफार करनेका नहीं। स्वभावका आश्रय करके मात्र ज्ञाता रहनेसे साधक जीवको ज्ञानधारामें पुरुषार्थ उग्र होता है और उसके फलरूप केवलज्ञान प्रगट हो जाता है।

*

वचनामृत-२८५

स्वयं परसे और विभावसे भिन्नताका विचार करना चाहिये। एकताबुद्धि तोड़ना वह मुख्य है। प्रतिक्षण एकत्वको तोड़नेका अभ्यास करना चाहिये। २८५।

‘स्वयं परसे और विभावसे भिन्नताका विचार करना चाहिये।’

इस बोलमें तो माल आया है।

शरीरादि पर द्रव्योंसे, मोहादि द्रव्यकर्मसे और अपनी पर्यायमें परके लक्षसे होनेवाले रागादि विभावोंसे अपने—ज्ञायकस्वभावी निज ध्रुव आत्माके पृथक्त्वका स्वयं विचार करना। परलक्षसे गुरुकी वाणी सुननेसे अथवा शास्त्र पढ़नेसे स्वसन्मुखताका विचार आये ऐसा नहीं है। गुरुने आत्माका जैसा स्वरूप बतलाया है और शास्त्रोंमें जैसा कहा है उसका स्वयं अन्तर्मुख होकर विचार करना चाहिये। स्त्री, पुत्र, लक्ष्मी आदि तो पर हैं ही, परन्तु जिसके प्रति सर्वाधिक प्रेम है ऐसा यह निकटस्थ शरीर भी आत्मासे बिलकुल भिन्न है, पुण्य-पापके विभाव भी आत्माका मूल स्वभाव नहीं है इसलिये वे भी आत्मासे बिलकुल भिन्न हैं—इस प्रकार पर तथा विभावसे भिन्न ऐसे निज त्रैकालिक ज्ञायक द्रव्यस्वभावको लक्षमें लेकर अंतर्मुख विचार करना चाहिये।

‘एकताबुद्धि तोड़ना वह मुख्य है।’

शरीर, वाणी आदि परपदार्थ और अपनी पर्यायमें होनेवाले रागादि विभाव मेरे हैं— ऐसी एकत्वबुद्धि तोड़ना वह मुख्य कर्तव्य है। समयसारकी तीसरी गाथामें ‘एकत्व निश्चयगत समय सर्वत्र सुंदर लोकमें और पाँचवीं गाथामें ‘दार्शनिक एक विभक्तअे, आत्मा तणां निज विभव थी;’ आता है न ! स्वरूपसे एकत्व और रागसे विभक्त ऐसे निज आत्माके पृथक्त्वका विचार

કરનેસે પર એવં રાગકે સાથકી એકત્વબુદ્ધિ ટૂટતી હૈ। ભાઈ! માર્ગ તો એસા હૈ। એકત્વબુદ્ધિ તોડના વહ મુખ્ય હૈ।

‘પ્રતિક્ષણ એકત્વકો તોડનેકા અભ્યાસ કરના ચાહિયે।’

કભી-કભી ક્ષણ-દો ક્ષણ કરના એસા નહીં, પરન્તુ પ્રતિક્ષણ આત્માકો પરસે તથા રાગાદિ વિભાવસે ભિન્ન કરનેકા અભ્યાસ કરના ચાહિયે। શરીર સો મૈં, સ્ત્રી-પુત્ર-લક્ષ્મી આદિ મેરે’-એસા લગતા હૈ ન? શરીરકા નામ લેકર કોઈ બુલાયે તો ‘હાઁ’ કહતા હૈ; કિન્તુ ભાઈ! શરીર તૂ કહ્યાં હૈ? સ્ત્રી-પુત્રાદિ વાદ્ય વસ્તુએં તેરી કવ થીં? અનાદિસે પરમે તથા વિભાવમે જો એકત્વબુદ્ધિ હો રહી હૈ ઉસે ક્ષણ-ક્ષણ તોડનેકા—અંતરસે ભિન્ન કરનેકા—અભ્યાસ કરના ચાહિયે। શરીરકો રોગ આયે, દમા હો જાય, થાસ ચઢે, વહ તો જડ શરીરકી પર્યાય હૈ; ઉસ ઓર લક્ષ જાનેસે જો રોગ યા દ્રેષ આતા હૈ વહ વિભાવ હૈ। વિભાવ તથા પરસે પૃથક્ત્વકા વિચાર કરના ચાહિયે। પ્રતિક્ષણ શરીરાદિ તથા રાગાદિકે સાથકા એકત્વ તોડનેકા અભ્યાસ કરના ચાહિયે।

વચનામૃત-૨૮૬

યહ તો અનાદિકા પ્રવાહ મોડના હૈ। કાર્ય કઠિન તો હૈ, પરન્તુ સ્વયં હી કરના હૈ। વાદ્ય આધાર કિસ કામકા? આધાર તો અપને આત્મતત્ત્વકા લેના હૈ। ૨૮૬.

‘યહ તો અનાદિકા પ્રવાહ મોડના હૈ।’

ક્યા કહતે હૈને? શરીર, વાળી આદિ પરદ્રવ્ય તથા પરકે લક્ષસે હોનેવાલે શુભાશુભ વિભાવોને ઓરકી જો અનાદિકી વૃત્તિ હૈ ઉસે બદલના હૈ, પરિણામકી દિશા પલટના હૈ। અરે! ભીતર સ્વયં ભગવાન વિરાજતા હૈ ઉસ ઓર તેરા ઝુકાવ નહીં હોતા। અનાદિસે જો વિપરીત અભ્યાસ હૈ ઉસે બદલના હૈ, ઉસમે કુલોંટ મારના હૈ। વાહરી જાનપના વિશેષ હો યા ન હો, ઉસકે સાથ કોઈ સખ્વન્ધ નહીં હૈ। રુચિકા જો પ્રવાહ અનાદિસે પરકી તથા વિભાવકી ઓર હૈ ઉસે મોડકર અપને જ્ઞાનસ્વભાવકી ઓર લાના હૈ।

‘કાર્ય કઠિન તો હૈ, પરન્તુ સ્વયં હી કરના હૈ।’

પર તથા શુભાશુભ રાગકી ઓર દૃષ્ટિ જો અનાદિસે હૈ ઉસકા પ્રવાહ સ્વભાવકી ઓર મોડના હૈ, અંતર્મુખ કુલોંટ લગાના હૈ। વહ કાર્ય કઠિન તો હૈ પરન્તુ સ્વયં હી કરના હૈ।

પ્રશ્ન :—સ્વસનુખ હોનેકા કાર્ય સુગમ હૈ—એસા શાસ્ત્રમે આતા હૈ ન ?

ઉત્તર :—ભાઈ ! સ્વોનુખ હોના વહ આત્માકા સ્વરૂપ હૈ ઉસ અપેક્ષાસે સુગમ કહા હૈ, પરનું યાંત્રી તો, અનાદિસે પર તથા વિભાવકા અભ્યાસ હૈ ઔર આત્માકા અભ્યાસ નહીં હૈ, ઇસલિયે ‘કઠિન કાર્ય’ કહા હૈ।

અનાદિ પરિભ્રમણમે જીવ નિગોદસે લેકર નવવેં ગ્રૈવેયક તક અનન્ત વાર ગયા, પરનું ‘શરીર મૈં હું ઔર રાગાદિ વિભાવકી કિયા મેરી હૈ’ એસે પરસનુખ પરિણામોંકે સાથ એકતાકા પ્રવાહ એક ક્ષણ ભી નહીં બદલા—આત્મસ્વભાવકા અભ્યાસ નહીં કિયા; ક્યોંકિ ઉસે અપના જો સ્વરૂપ હૈ વહ તો સમજમે આયા નહીં। અપના સહજ અસ્તિત્વ—પૂર્ણાનન્દકા નાથ એસે નિજ જ્ઞાયક ભગવાનકી ઉપસ્થિતિસ્વરૂપ જો તત્ત્વ વહ તો—સમજમે આયા નહીં, તો અપના અસ્તિત્વ કહીં માનના તો પડેગા ન ? ઇસલિયે શરીર, વાણી યા રાગાદિ જો ભી વસ્તુ જાનનેમે આયી ઉસમે ‘યહ મેરા અસ્તિત્વ હૈ’ એસા માન લિયા ઔર ‘વહ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા મેરા અસ્તિત્વ હૈ’ વહ છૂટ ગયા। આયા સમજમે ? કામ કઠિન તો હૈ, ક્યોંકિ અનાદિકા જો પ્રવાહ હૈ વહ બદલના હૈ। નરીકે પાનીકા પ્રવાહ એક દિશાસે દૂસરી દિશાકી ઓર મોડનેકા કામ કઠિન હોતા હૈ, વૈસે હી યહ અનાદિ પરસનુખતાકા પ્રવાહ મોડકર સ્વસનુખ કરના વહ કામ કઠિન તો હૈ, પરનું વહ કામ સ્વયં અપનેકો કરના હૈ।

અરે ! અનાદિકા અભ્યાસ; અનાદિ ૪પ્રવાહમેં યહ જીવ અનંતવાર મુનિ હુआ—દિગમ્બર સન્ત હુઆ, બલ-બ્રહ્મચારી હુઆ, મહાન રાજપાટકો છોડ દિયા, પરનું ‘યહ મહાત્રતાદિકે શુભપરિણામ મેરે હૈનું, મુજ્જે લાભદાયક હૈનું’—એસી એકત્વવુદ્ધિ નહીં છોડી; ભીતર પરિણામમેં જો રાગ હોતા હૈ વહ વિકલ્પ હૈનું, ઉનસે રહિત પૂર્ણ પરમાનન્દકા નાથ જો નિજ જ્ઞાયકવસ્તુ ઉસકે સહજ અસ્તિત્વકો નહીં સમજા। અપના જ્ઞાનાનન્દમય પૂર્ણ અસ્તિત્વ પ્રતીતિમેં નહીં આયા, ઇસલિયે કહીં અપના અસ્તિત્વ માનના તો પડેગા। અપના સ્વરૂપ લક્ષ્યમેં નહીં આયા ઇસલિયે ‘યહ દયા-દાન એવં કામ-ક્રોધાદિ વિભાવ તથા ઇનકે ફલસ્રૂપ યહ જો વાદ્યસંયોગ સો મૈં હું, યહ મેરે હૈ’ એસી માન્યતા અનાદિસે હો રહી હૈ। ‘વે મેરે નહીં હૈનું, મૈં ઉનસે ભિન્ન માત્ર જ્ઞાયક હું’ એસી અન્તર્મુખદૃષ્ટિ એક સમયમાત્ર ભી કબી નહીં કીએ।

અબ ઉસ પ્રવાહકો મોડના હૈ। ભલે હી અનાદિકા અભ્યાસ હૈ પરનું ઉસે તોડનેકા અભ્યાસ ભી સ્વયં અપનેકો કરના હૈ, કોઈ ઔર કરવા દે એસા નહીં હૈ। ક્યા કહા ? કિ અનાદિ કાલસે જો જ્ઞાન ઔર રુચિકી પર્યાય પર તથા રાગકી ઓર ઢલ રહી હૈ ઉસે અંતરમે લે જાના હૈ, ઉસકે પ્રવાહકો સ્વોનુખ કરના વહ કામ કઠિન તો હૈ, પરનું કઠિન હોને પર ભી વહ કામ સ્વયં હી કરના હૈ, ક્યોંકિ કોઈ દેવ યા ગુરુ અંતરમે ભેદવિજ્ઞાન કરવા દેં એસા તો હૈ હી નહીં।

‘વાહ્ય આધાર કિસ કામકા?’

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધાકા રાગ કિસ કામકા? વહ કહીં અન્તર્મુખ હોને, ભેદજ્ઞાન કરનેકા આધાર નહીં હૈ, ઇસલિયે ઉનકા આધાર કિસ કામકા? અંતરમે જ્ઞાનપ્રકાશસ્વરૂપ જો નિજ ચૈતન્યવિષ્વ ઉસકા યર્થાર્થ લક્ષ્ય કરનેસે પર તથા વિભાવકે સાથકી એકત્વવુદ્ધિ ટૂટી હૈ। વહ કાર્ય સ્વયં અપનેકો કરના હૈ; ઉસમે કોઈ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, શરીરકે સંહનનકી દૃઢતા હૈ। અથવા શરીરકી નિરોગતા સહાયક નહીં હોતે, વે સવ પર હૈને। પરકી અવસ્થા ભેદજ્ઞાન કરનેમે ક્યા કામ આયગી? દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિ શુભરાગ આતા હૈ, પરન્તુ ઉસ રાગસે તો પૃથક્ હોના હૈ। પૃથક્ હોનેમે રાગ આધાર બનેગા? જિનસે પૃથક્ હોના હૈ ઉનકા આધાર ઉસમે કહીંસે કાર્યકારી હોણા? ઇસલિયે વેનને યહીં કહા હૈ કિ વાહરી આધાર કહીં આત્મસનુખતામે કાર્યકારી નહીં હોતા।

‘આધાર તો અપને આત્મતત્ત્વકા લેના હૈ।’

ક્યા કહા? કિ જો રાગકી મન્દતા હૈ ઉસસે ભી ભિન્નતા કરના હૈ। રાગકી મન્દતાકા આધાર ભી કામ નહીં આયગા; આધાર તો અપને ભગવાન પરમાત્માકા-નિજ જ્ઞાયક પ્રભુકા—કામ આયગા। નિમિત્ત ઔર રાગસે તો અપનેકો પૃથક્ કરના હૈ। નિમિત્ત પર હૈ, ઉસસે પૃથક્ કરનેમે ક્યા નિમિત્તકા આધાર હૈ? રાગ વિભાવ હૈ, ઉસસે પૃથક્ હોનેમે ક્યા રાગકા આધાર હૈ? આધાર તો નિમિત્ત ઔર વિભાવસે રહિત એસે અપને આત્મતત્ત્વકા લેના હૈ। અહા! ભાષા સાદી ઔર સરલ તથા દેશી, પરન્તુ ભાવ બહુત ઊંચે। ઇસકા હિન્દી ભાષાન્તર તો હો ચુકા હૈ। સાદી ભાષામે કેસી વાત કહી હૈ? અબ તો બહુત લોગ યહ પઢુને લગે હૈને।

‘આધાર’ કહકર ક્યા કહના ચાહતે હૈને? ‘નિમિત્ત ઔર રાગસે લાભ હોતા હૈ’ એસા જો અનાદિકા અભ્યાસ હૈ ઉસસે કુલાંટ લગાના હૈ। ઉસ કાર્યમાં નિમિત્ત યા રાગકી મન્દતા આદિ કિસીકે આધાર યા સહાયતાકી આવશ્યકતા નહીં હૈ। જિસસે પૃથક્ હોના હૈ ઉસીકા આધાર કામ નહીં આયગા; આધાર તો અપને જ્ઞાયકસ્વભાવકા લેના પડેગા। આનન્દકન્દ જ્ઞાયકસ્વભાવકા અંતરંગ આશ્રય લેના હી સદ્ગ્રા આધાર હૈ। અહા! વસ્તુસ્થિતિ એસી હૈ।

વચનામૃત-૨૮૭

દ્રવ્ય સદા નિર્લેપ હૈ। પર્યાયમે સવસે નિર્લેપ રહને જૈસા હૈ। કહીં ખેદ નહીં કરના, ખિંચના નહીં—કહીં અધિક રાગ નહીં કરના। ૨૮૭।

‘દ્રવ્ય સદા નિર્લેપ હૈ।’

ઇસ બોલમેં શબ્દ થોડે હૈને કિન્તુ ભાવ વહુત ગહરે હૈને।

દ્રવ્ય અર્થાત् નિજ તૈકાલિક જ્ઞાયક વસ્તુ; વહ તો સ્વભાવ અપેક્ષાસે સદા નિર્લેપ હૈ। તૈકાલિક જ્ઞાયક ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવમેં શરીરકા, કર્મકા યા રાગકા કોઈ લેપ નહીં હૈ। અહા ! એસી બાત હૈ ! આત્મામેં રાગ યા કર્માદિકા લેપ હૈ વહ તો પર્યાય-અપેક્ષાસે હૈ, દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે નહીં। દ્રવ્ય અર્થાત् તૈકાલિક ધ્રુવ વસ્તુ, વહ તો સદા નિર્લેપ વિદ્યમાન હૈ; ઉસમેં આવરણ, અશુદ્ધતા યા અલ્પતાકા કભી પ્રવેશ નહીં હુઆ હૈ; વહ લેપ તો એક સમયવર્તી પર્યાયમેં હૈ। અહા ! બડી બાત હૈ !

‘પર્યાયમેં સવસે નિર્લેપ રહને જૈસા હૈ।’

અબ કહતે હૈને કિ—યદિ દ્રવ્યસ્વભાવ સદા નિર્લેપ હી હૈ, તો અબ પર્યાયમેં સવસે નિર્લેપ કરને જૈસા હૈ। સ્વભાવસે નિર્લેપ એસી જો જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવી નિજ ધ્રુવ જ્ઞાયક વસ્તુ ઉસકા અંતરંગ આશ્રય કરકે પર્યાયમેં રાગાદિ વિભાવભાવકે તથા નિમિત્તકે લેપસે રહિત હોના, જ્ઞાયકવસ્તુ સ્વભાવસે જૈસી હૈ વૈસા પરિણમન પર્યાયમેં રહે વહ કરને જૈસા હૈ। અહા ! વસ્તુ એસી હૈ; સમજને આતા હૈ કુછ ?

જ્ઞાનસ્વભાવ, દ્રવ્યસ્વભાવ—આત્મવસ્તુ આદિ સદૈવ નિર્લેપ હૈ તો ઉસકા અંતરમે આશ્રય કરનેસે પર્યાયમેં ભી નિર્લેપતા રહતી હૈ, રાગાદિ વિભાવકા યા નિમિત્તકા સમ્બન્ધ નહીં રહતા। વસ્તુસ્વભાવ સદા નિર્લેપ સ્થિત હોને પર ભી ઉસકી યથાર્થ પ્રતીતિકે વિના અનાદિસે સમયવર્તી પર્યાયમેં રાગ ઔર નિમિત્તકે સાથ જો સમ્બન્ધ જોડા થા વહ નિર્લેપ ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે આશ્રયસે તોડ દિયા—જો જોડતા હૈ વહી તોડતા હૈ—ઉસે પર્યાયમેં નિર્લેપતા હુઈ।

દ્રવ્ય જૈસા નિર્લેપ હૈ વૈસા પર્યાયમેં નિર્લેપ મોક્ષમાર્ગ હુઆ। સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચાગ્રિ કહો યા નિર્લેપતા કહો—દોંઓં એક હી બાત હૈ। ક્યા કહા ? ભગવાન નિર્લેપ આત્માકે આશ્રયસે પર્યાયમેં નિર્લેપતા પ્રગટતી હૈ। અર્થાત् ક્યા ? કિ ભગવાન જ્ઞાયક આત્માકા આશ્રય કરનેસે જો પ્રતીતિ હુઈ, જ્ઞાન હુઆ, રમણતા હુઈ—પર્યાયમેં નિર્લેપતા, નિર્મલતા પ્રગટ હુઈ વહ એસા સિદ્ધ કરતી હૈ કિ દ્રવ્યસ્વભાવસે વસ્તુ સદા નિર્લેપ હૈ। અહા ! એસી વાતેં હૈને ! લોગોંકો સમજનેમે કઠિન લગતી હૈને, ક્યોંકિ અભ્યાસ નહીં હૈ ન ! આજકલ તો સવ વિપરીત અભ્યાસ ચલતા હૈ। જો અભ્યાસ કરને યોગ્ય હૈ વહ છોડ દિયા હૈ ઔર જો અનાદિકાલીન વિભાવકા અભ્યાસ હૈ વહ બનાયે રહ્યા હૈ—રાગ કરના, શુભભાવ કરના, યહ કરના ઔર વહ કરના।

વસ્તુ અર્થાત् ભગવાન આત્મા સ્વભાવસે નિર્લેપ, નિર્દોષ, નિરાવરણ, અશુદ્ધતારહિત શુદ્ધ, અપૂર્ણતારહિત પૂર્ણ તથા વીતરાગ હૈ, ઉસકા આધાર લેકર પર્યાયમેં નિર્લેપતા પ્રગટ હોતી હૈ। પર્યાયમેં નિર્લેપતા રહના વહી મોક્ષમાર્ગ હૈ।

પ્રશ્ન :—ઉસમે ગુરુકે ઉપદેશકા આધાર નહીં હૈ?

ઉત્તર :—વસ્તુકે પરિણમનમે વાસ્તવમે કિસીકા આધાર-વાધાર નહીં હૈ।

પ્રશ્ન :—નિમિત્ત તો હૈ ન?

ઉત્તર :—નિમિત્ત હૈ; પરન્તુ ઉસકા અર્થ ક્યા? વસ્તુ અપને ઉપાદાનકારણસે કાર્ય કરતી હૈ ઉસમે જો અનુકૂલ અન્ય વસ્તુ હૈ ઉસે નિમિત્તકારણપનેકા આરોપ કિયા જાતા હૈ। વાસ્તવમે દેખા જાય તો નિમિત્તવસ્તુ ઉપાદાનમે આધારકા કોઈ કામ નહીં કરતી। અહા! એસા માર્ગ! વસ્તુકા સ્વરૂપ હી એસા હૈ।

કુછ લોગ કહતે હૈનું કી—શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યને શાસ્ત્રોંકી ભાઁતિ અબ તો બેનકી પુસ્તક ભી વ્યાખ્યાનમે પઢને લગે હૈનું। ભાઈ! સુન તો સહી! ભગવાની હો યા કુન્દકુન્દાચાર્યદીવકી હો અથવા બેનકી હો—વાણીકી જાતિ તો એક હી એક હૈ। સ્વાનુભવી સમ્યગ્દૃષ્ટિકી વાણી હો યા કેવળીકી હો—જાતિ તો એક હી હૈ। પં. ટોડરમલજીને ‘મોક્ષમાર્ગ-પ્રકાશક’મે આતા હૈ ન!—તિર્યંચાદિક ઔર કેવળી-સિદ્ધભગવાનકો જ્ઞાનાદિકની હીનતા-અધિકતા હોને પર ભી, સમ્યક્ત્વગુણ તો સમાન હી કહા હૈ।

યહીં વાત ચલતી હૈ કી—વસ્તુસ્વભાવ નિર્લેપ હૈ, ઉસકે આશ્રયસે પર્યાયમે સવસે નિર્લેપ રહના યોગ્ય હૈ।

‘કહીં ખેદ નહીં કરના, ખિંચના નહીં—કહીં અધિક રાગ નહીં કરના।’

પ્રતિકૂલ સંયોગોંકે પ્રસંગોમે ઘબરાકર ખેદ નહીં કરના ઔર અનુકૂલ સંયોગોંકે પ્રસંગોમે લલચાકર આકર્ષિત નહીં હોના। ‘આકર્ષિત નહીં હોના ‘અર્થાત્ ક્યા? કી—કહીં અધિક રાગ નહીં કરના। જિસે અંતરમે સ્વભાવકી અધિકતા હૈ ઉસે ભી નિર્વલતાકે કારણ રાગ તો આતા હૈ, પરન્તુ રાગકા રાગ અર્થાત્ ઉસ રાગકા પ્રેમ નહીં કરના।

જિસે રાગકા પ્રેમ હૈ ઉસે ભગવાન જ્ઞાયકસ્વભાવ હેય હૈ ઔર જિસે ભગવાન જ્ઞાયક-સ્વભાવ ઉપાદેય હૈ ઉસે રાગભાવ હેય હૈ। અહા! એસી વાત! ભાષા તો બડી સંક્ષિપ્ત પરન્તુ ભાવ બડે ગંભીર હૈનું ભાઈ!

‘કહીં ખેદ-ખિંચ નહીં હોના’ અર્થાત્ ખેદ નહીં કરના; શોક, સંતાપ, અફસોસ યા દ્વેષ નહીં કરના ઔર ‘આકર્ષિત નહીં હોના’ અર્થાત્ અધિક રાગ નહીં કરના। રાગ અધિક હો જાય ઔર સ્વભાવ ઢંક જાય એસા નહીં કરના। અશક્તિસે આ જાય વહ ઔર વાત હૈ પરન્તુ સ્વયં અંતરસે ઉલ્લસિત હોકર સ્વભાવકી અપેક્ષા પરકી ઓર વિશેષ રાગ નહીં કરના।

*

પ્રવચન-૧૦૮

દિનાંક ૩-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૨૮૮

વस્તુ સૂક્ષ્મ હૈ, ઉપયોગ સ્થૂલ હો ગયા હૈ। સૂક્ષ્મ વસ્તુને પકડનેને લિયે સૂક્ષ્મ ઉપયોગકા પ્રયત્ન કર। ૨૮૮.

‘વસ્તુ સૂક્ષ્મ હૈ, ઉપયોગ સ્થૂલ હો ગયા હૈ।’

પરમાણુ, કાલાણુ આદિ ભી સૂક્ષ્મ હું, પરન્તુ યહીં આત્માકી વાત હૈ। ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા અસૂપી સૂક્ષ્મ વસ્તુ હૈ। શુભાશુભ રાગ યા પરકે લક્ષ્યવાલી જ્ઞાનાદિકી પર્યાય ભી સ્થૂલ હૈ। જીવકો અનાદિસે એક સમયવર્તી પર્યાય જો કિ વ્યક્ત હૈ, પ્રગટ હૈ ઔર સ્થૂલ હૈ, ઉસ પર દૃષ્ટિ હૈ, પરન્તુ પર્યાયકે સમીપ હી અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત આનન્દ, અનન્ત શાન્તિ આદિ અનન્ત ગણોસે ભરપૂર જો તૈકાલિક ધ્રુવ નિજ જ્ઞાયક સૂક્ષ્મ વસ્તુ વિદ્યમાન હૈ ઉસ પર દૃષ્ટિ નહીં જાતી; ક્યોંકિ ઉસકા ઉપયોગ અનાદિસે સ્થૂલ હો ગયા હૈ। ઉપયોગ અર્થાત् જ્ઞાનકા વ્યાપાર। સૂક્ષ્મ એસે આત્મતત્ત્વકી રુચિ નહીં હોનેસે, જ્ઞાનકા વ્યાપાર પરલક્ષી—શરીર-વાણી-મન, રાગ, પુણ્ય ઔર પાપકે લક્ષ્યવાલા—સ્થૂલ હો ગયા હૈ।

‘સૂક્ષ્મ વસ્તુને પકડનેને લિયે સૂક્ષ્મ ઉપયોગકા પ્રયત્ન કર।’

અનન્ત જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવી ભગવાન આત્મા સૂક્ષ્મ તથા અતીન્દ્રિય મહાપદાર્થ હૈ। ઉસે અંતર્ગ્રહ્ય કરને હેતુ સૂક્ષ્મ ઉપયોગકા પ્રયત્ન કર। અહા ! ઐસી વાત હૈ। પરમાર્થવચનિકામેં કહા હૈ કિ—‘આગમઅંગ—પંચમહાબ્રત, દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજાદિ આગમકા વ્યવહાર—જો વાદ્યક્રિયારૂપ પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણ હૈ ઉસકા સ્વરૂપ સાધના અજ્ઞાનીકો સુગમ હૈ। મૂઢ જીવ વહ વાદ્ય ક્રિયાએં કરતા હુઅા અપનેકો મોક્ષમાર્ગકા અધિકારી માનતા હૈ, પરન્તુ અંતર્ગર્ભિત અધ્યાત્મરૂપ ક્રિયા, જો કિ અંતર્દૃષ્ટિ ગ્રાદ્ય હૈ ઉસે મૂઢ જીવ નહીં જાનતે; ક્યોંકિ અંતર્દૃષ્ટિકે અભાવમે અંતરક્રિયા દૃષ્ટિગોચર નહીં હોતી; ઇસલિયે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ચાહે જિતની ક્રિયા કરતા હોને પર ભી મોક્ષમાર્ગ સાધનેમે અસર્મથ હૈ।’ દયા-દાનાદિ મન્દકપાયકા શુભભાવ પરલક્ષી સ્થૂલ ઉપયોગ હૈ, આત્મા તો અંતરમે જ્ઞાન, આનન્દ એવં શાન્તિકા ઢેર-પિણ્ડ તૈકાલિક સૂક્ષ્મ પદાર્થ હૈ। અહા !

ઉસ સૂક્ષ્મ અતીન્દ્રિય મહાપદાર્થકો ગ્રહણ કરનેમે સૂક્ષ્મ ઉપયોગકા પ્રયત્ન કર, અંતર્મુખતાકા પ્રબલ પુરુષાર્થ કર।

લોગ કહતે હું કિ—બ્રતાદિ શુભભાવકો ધર્મકા સાધન કહો, નહીં તો તુમ્હારા ‘એકાન્ત’ હો જાયગા। ભાઈ! બ્રતાદિકે રાગસે ધર્મ માનના અર્થાત્ નિશ્ચયસે ભી ધર્મ હોતા હૈ ઔર વ્યવહારસે ભી ધર્મ હોતા હૈ—એસા માનના વહ તો મિથ્યા ‘અનેકાન્ત’ હૈ। ભીતર રાગસે ભિન્ન સૂક્ષ્મ જ્ઞાયક વસ્તુકો ગ્રહણ કરનેકે લિયે જો સ્વનુખતાકે સૂક્ષ્મ ઉપયોગકા પ્રયત્ન વહ ધર્મકા સાધન હૈ ઔર બ્રતાદિકા શુભરાગ સાધન નહીં હૈ। ઇસપ્રકાર ‘અસ્તિ-નાસ્તિ’ માનના વહ સદ્ગ્યા અનેકાન્ત હૈ। અહા! એસા માર્ગ હૈ; લોગોંકો ખબર નહીં હૈ ઇસલિયે વેચારે ક્યા કરેં?

બ્રતાદિ વાદ્ય ક્રિયાસે યા અંતરમે રાગકી બહિલક્ષી મન્દતાસે આત્માકો ધર્મકા લાભ હોગા—યહ પ્રસ્તુપણા હી વાસ્તવમે મિથ્યા ઉપદેશ હૈ; ક્યોંકિ ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા તો રાગાદિ વિભાવરહિત સૂક્ષ્મ પદાર્થ હૈ ઔર રાગકી મન્દતાકે પરિણામ અત્યન્ત સ્થૂલ હૈનું। બહિલક્ષી સ્થૂલ ઉપયોગ દ્વારા અન્તર્વર્તી સૂક્ષ્મ વસ્તુ કેસે પકડિમે આયગી? કબી નહીં આ સકતી। સમયસારકે પુણ્ય-પાપ અધિકારમેં કહા હૈ ન!—કિતને હી અજ્ઞાની લોગ દીક્ષા લેતે સમય સામાયિકકી પ્રતિજ્ઞા લેતે હું પરન્તુ સૂક્ષ્મ એસે આત્મસ્વભાવકી શ્રદ્ધા, લક્ષ તથા અનુભવ નહીં કર સકનેકે કારણ, સ્થૂલ લક્ષ્યવાળે વે જીવ અત્યન્ત સ્થૂલ એસે સંકલેશ પરિણામોંનો છોડકર અત્યન્ત સ્થૂલ એસે વિશુદ્ધ પરિણામોમેં (બ્રતાદિ શુભ પરિણામોમેં) રાચતે હૈનું। સંકલેશ પરિણામ તથા વિશુદ્ધ પરિણામ દોનોં અત્યન્ત સ્થૂલ હૈનું; આત્મસ્વભાવ હી સૂક્ષ્મ હૈ। ઇસપ્રકાર વે—યદ્વારા વાસ્તવિક રીતિસે સર્વકર્મરહિત આત્મસ્વભાવકા અનુભવન હી મોક્ષકા કારણ હૈ તથાપિ—કર્માનુભવકે વહુપને-અલ્યુપનેકો હી બંધ-મોક્ષકા કારણ માનકર, બ્રત, નિયમ, શીલ, તપ આદિ શુભકર્મોંકા મોક્ષકે હેતુરૂપમેં આશ્રય કરતે હું।

અહાહા! પાપકે પરિણામ તો સ્થૂલ હું હી, પરન્તુ ભગવાની ભક્તિકા ભાવ, બ્રત-પાલનકા ભાવ, બ્રહ્મચર્ય-પાલનકા ભાવ આદિ વિકલ્પ ભી સ્થૂલ હું। સ્થૂલ ઉપયોગ અપને સૂક્ષ્મ આત્મતત્ત્વકો નહીં પકડી સકતા। ઇસલિયે યહોં બેનને કહા હૈ કિ—સૂક્ષ્મ વસ્તુકો પકડિનેકે લિયે ધીર હોકર અંતરમે ધીર સૂક્ષ્મ ઉપયોગકા પ્રયત્ન કર। અન્તર્મુખ સદ્ગ્યે પ્રયત્નસે આત્મા અવશ્ય પ્રગટ હોગા। યહ પ્રથમ સ્થિતિકી વાત હું।

*

વચનામૃત-૨૮૯

ચૈતન્યકી ગહરી ભાવના તો અન્ય ભવમે ભી ચૈતન્યકે સાથ હી આતી હૈ। આત્મા તો શાશ્વત પદાર્થ હૈ ન? ઊપરી વિચારોમેં નહીં પરન્તુ અંતરમે મંથન કરકે

તત્ત્વવિચારપૂર્વક ગહરે સંસ્કાર ડાલે હોંગે તો વે સાથ આયঁગે।

“તત્ત્વાતિ પ્રીતિચિત્તેન બેન વાતાંયિ હિ શ્રુતા /
નિધિતં સ ભવેદ્વયો ભાવિનિવારણભાજનમ् ॥”

જિસ જીવને પ્રસત્તાચિત્તસે ઇસ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માકી બાત ભી સુની હૈ, વહ ભવ પુરુષ ભવિષ્યમે હોનેવાલી મુક્તિકા અવશ્ય ભાજન હોતા હૈ। ૨૮૯.

‘ચૈતન્યકી ગહરી ભાવના તો અન્ય ભવમેં ભી ચૈતન્યકે સાથ હી આતી હૈ।’

ભીતર ચૈતન્યસ્વભાવમેં જો સૂક્ષ્મ હૈ ઔર ભરપૂર ભરા હૈ ઉસ ઓરકી ગહરી ભાવના, એકાગ્રતા-પર્યાયકે પાતાલમેં, ઉસકે સમીપ જો પૂર્ણાનન્દ નિજ જ્ઞાયક પ્રભુ વિરાજતા હૈ ઉસે પ્રાત કરનેકી તીવ્ર લગન—તો અન્ય ભવમેં ભી ચૈતન્યકે સાથ હી આતી હૈ। વર્તમાન પ્રગટ પર્યાયકો ભીતર શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવમેં લે જા; ઉસકે વિના આત્મા પકડ્યેં નહીં આયગા। ભગવાન આત્મા તો સૂક્ષ્મ વીતરાગી સ્વભાવકા પિણ્ડ હૈ, અકપાયસ્વભાવકા દલ હૈ। અકપાયસ્વભાવ પર્યાયમેં પ્રગટ હોતા હૈ વહ કહુંસે આતા હૈ? ભીતર અકપાયસ્વભાવ ભરા પડા હૈ ઉસકે આશ્રયસે પ્રગટ હોતા હૈ। ઉસ સ્વભાવકો ગ્રહણ કરનેકી ગહરી-અતિ તીવ્ર ભાવના ચાહિયે। જીવકો સ્થૂલ ઐસે શુભરાગકા, વ્યવહાર-આચરણકા અભ્યાસ હૈ પરન્તુ અંતરમેં જો જ્ઞાયકપિણ્ડ, અનન્ત આનન્દકી મૂર્તિ શાશ્વત વિરાજમાન હૈ ઉસે સમझનેકે લિયે સૂક્ષ્મ ઉપયોગ કર્મી નહીં કિયા। ઉસે ગ્રહણ કરનેકે લિયે ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કરના પડેગા પ્રભુ! સાંડસીસે વડે સર્પ પકડે જાતે હૈને પરન્તુ ઉસસે ક્યા વારીક મોતી પકડ્યેં આયঁગે? મોતી પકડનેકે લિયે તો છોટી ચિમટી ચાહિયે। વૈસે હી ભગવાન આત્મા શુભરાગકે સ્થૂલ ઉપયોગસે પકડ્યેં નહીં આયગા પરન્તુ રાગરહિત સ્વસનુહતાકે સૂક્ષ્મ ઉપયોગસે પકડ્યેં આયગા। જૈસે રાગકા સ્થૂલ ઉપયોગ પર્યાય હૈ વૈસે હી રાગરહિત સૂક્ષ્મ ઉપયોગ ભી પર્યાય હૈ।

જૈસે દ્રવ્ય છૂટતા નહીં હૈ, વૈસે હી દ્રવ્યકે—ચૈતન્ય દ્રવ્યસ્વભાવકે—આશ્રયસે પડે હુએ દૃઢ સંસ્કાર ભી નહીં છૂટતે; ઇસલિયે યહું કહા હૈ કિ—ચૈતન્યકી ગહરી ભાવના તો અન્ય ભવમેં ભી ચૈતન્યકે સાથ હી આતી હૈ।

‘આત્મા તો શાશ્વત પદાર્થ હૈ ન?’

ભગવાન ચૈતન્યપદાર્થ સનાતન શાશ્વત વર્ણુ હૈ ન? આદિ ઔર અન્તરહિત વર્ણુ હૈ ન? ઉસકા કર્મી પ્રારમ્ભ હૈ? કર્મી ઉસકા નાશ હૈ? આત્મા કર્મી કિસીસે છિદ્તા નહીં હૈ, ભિદ્તા નહીં હૈ; ઉસકા કોઈ કર્તા-હર્તા-ધર્તા નહીં હૈ; વહ તો સ્વતઃસિદ્ધ શાશ્વત પદાર્થ હૈ।

‘ઊપરી વિચારોમં નહીં પરન્તુ અંતરમં મંથન કરકે તત્ત્વ વિચારપૂર્વક ગહરે સંસ્કાર ડાલે હોંગે તો વે સાથ આયુંગે।’

‘મૈં જ્ઞાયક હું’, મૈં ‘શુદ્ધ ચૈતન્યદ્રવ્ય હું’ એસા અંતરમં યથાર્થ મંથન કરકે—ઊપરી-ઊપરી વિચારોમં નહીં પરન્તુ અંતર્મુખ યથાર્થ મંથન કરકે—તત્ત્વચિન્તનપૂર્વક યદિ ગહરે સંસ્કાર ડાલે હોંગે તો વે દૂસરે ભવમં ભી સાથ હી આયુંગે। વર્તમાનમં પંચમકાલ ચલ રહા હૈ, પૂર્ણ મુક્તિ તો હોતી નહીં હૈ, ઇસલિયે દૃઢ કિયે હુએ સંસ્કાર ઉસે સ્વર્ગકે ભવમં સાથ જાયુંગે। સાથ હી શુભમાચ હૈનું, ઉનસે પુણ્યવંધ હોતા હૈ, ઇસસે સ્વર્ગમં જાયગા, પરન્તુ વહીં ઉસકો તત્ત્વકે સંસ્કાર સાથ હી રહેંગે। આયા કુછ સમજમં?

પ્રમુ! તૂ શાશ્વત હૈ ન? ધ્રુવ હૈ ન? શાશ્વતમં શાશ્વતતાકે સંસ્કાર ડાલનેસે વે શાશ્વત વસ્તુકે સાથ હી જાયુંગે। જૈસે શુભાશુભમાચ કરતા હૈ ઔર જો પુણ્ય-પાપકા બંધ હોતા હૈ વહ ભી સાથ જાતા હૈ ન! વૈસે હી જ્ઞાનાદિ અપાર-અગાધ-ગંભીર સ્વભાવસે ભરપૂર ભગવાન આત્મામં અંતર્મથન કરકે, અપને સ્વરૂપકે ઓરકી એકાગ્રતાકા પ્રયત્ન કરકે તત્ત્વવિચારપૂર્વક ગહરે સંસ્કાર ડાલે હોંગે વે સ્વર્ગમં જાયગા વહીં ભી સાથ હી આયુંગે।

અબ કહેતે હૈનું કિ—કદાચિત્ સમ્યગ્દર્શન પહલે ન હો, તથાપિ યહ સંસ્કાર રહ જાયું તો વે સાથ આયુંગે ઔર ઉનકે બલ દ્વારા પુરુષાર્થ બઢાકર અગલે ભવમં ભી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર લેગા। ઇસ સમ્બન્ધમં વનવાસી સંત શ્રી પદ્મનાન્દિ આચાર્યદિવને એકત્વ-અધિકારકે ૨૩વેં કલશમં કહા હૈ :

**“તત્ત્વતિ ગ્રીતિવિત્તને યેન વાર્તાપિ હિ શ્રુતા।
નિધિત્તં સ ભવેદ્વ્યો ભાવિનિર્વાળભાજનમ્।।”**

‘જિસ જીવને પ્રસન્ન ચિત્તસે ઇસ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માકી વાત ભી સુની હૈ, વહ ભવ પુરુષ ભવિષ્યમં હોનેવાલી મુક્તિકા અવશ્ય ભાજન હોતા હૈ।’

ચૈતન્ય આનન્દકન્દ ભગવાન આત્મા અનંત ગુણોની સમુદ્ર અંતરમં હિલોરે મારતા હુઆ ભરા પડા હૈ। ક્ષેત્ર ભલે હી શરીરપ્રમાણ છોટા હૈ, પરન્તુ સ્વભાવકી અનન્તતાકા પાર નહીં હૈ। જિસને એસી વાત ભી અંતરકે અતિશય પ્રેમસહિત-પ્રસન્નચિત્તસે સુની હૈ, સંસ્કારોની ડોરી ચૈતન્યદ્રવ્યમં પિરો દી હૈ, વહ ભવ્ય જીવ ભવિષ્યમં હોનેવાલી મુક્તિકા અવશ્ય ભાજન હોતા હૈ; સમ્યગ્દર્શન તથા ચારિત્ર પ્રગટ કરકે એક-દો ભવમં અવશ્ય કેવલજ્ઞાન ઔર મોક્ષદશા પ્રાપ્ત કરેગા।

જૈસે બારીક સુર્ઝમં યદિ ડોરા પિરો દિયા હો તો ખો નહીં જાતી, ચિંદ્રિય ઘોંસલેમં લે ગઈ હો તવ ભી ડોરા સાથ હૈ ઇસલિયે મિલ જાયગી; વૈસે હી યહ જ્ઞાયક ભગવાન આત્મા રાગસે

રહિત વીતરાગતાકી સૂર્તિ હૈ, અનાકુલ આનન્દકા કન્દ હૈ—એસી ચૈતન્યતત્ત્વકી કથા ભી જિસને અંતરંગ પ્રેમસહિત, હર્ષપૂર્વક, રુચિસે શ્રવણ કી હૈ વહ પુરુષ અવશ્ય ભવ્ય હૈ; વહ ભવવનમે ખોનહીં જાયગા; ક્યોંકિ વહ અલ્યકાલમે હી હોનેવાલી કેવલજ્ઞાન ઔર મુક્તિકા પાત્ર હૈ।

જીવને અનાદિસે પર્યાયમે પુણ્ય-પાપરૂપ વિભાવકે સંસ્કાર ડાલે હોયાં। જન્મા હુआ બાલક જૈસે વિના સિખાયે હી માતાકા સ્તનપાન કરતા હૈ,—કિસને સિખાયા ? વે પૂર્વિકે સંસ્કાર હોયાં ન ? પૂર્વજન્મકે સંસ્કાર કાર્ય કરતે હોયાં ન ?—વૈસે હી જિસને અતીન્દ્રિય આનન્દકે સ્વામીકી વાત ભી અંતરંગ પ્રેમસહિત સુની હો, આનન્દકો ચૂસનેકે સંસ્કાર ડાલે હોયાં વહ ભવ્યપુરુષ ભવિષ્યમે હોનેવાલી મુક્તિકા અવશ્ય ભાજન હોતા હૈ। અહા ! યહ વાત લોગોનો કઠિન લગતી હૈ ઇસલિયે કહતે હોયાં કે ઇસકા કુછ સાધન-ઉપાય બતલાઈયે। ભાઈ ! જિસ વાદ્ય કિયા ઔર શુભભાવકો તુમ સાધન માનતે હો વહ વાસ્તવમે સચ્ચા સાધન હૈ હી નહીં। પ્રજ્ઞાછૈની-પર તથા વિભાવસે આત્માકી ભિન્નતાકા ભેદજ્ઞાન ઔર આત્માનુભૂતિ—વહી એકમાત્ર રાગસે પૃથકું હોનેકા સાધન હૈ। પથરકી ખાનમે જિસ પ્રકાર વડી-વડી શિલાઓંકે વીચ પતલી-સી સાઁધ હોતી હૈ, ઉસીપ્રકાર ભગવાન આત્મા ઔર રાગકે વીચ સાઁધ હૈ। ઉસ સાઁધકે ઊપર પ્રજ્ઞાછૈની પટકનેસે ભગવાન આત્મા એવં રાગ દોનોં પૃથકું હો જાતે હોયાં।

જૈસે શરીરાદિ પર દ્રવ્ય મેરે નહીં હોયાં, વૈસે હી રાગ મેરી પર્યાયમે હોનેપર ભી મેરા સ્વભાવ નહીં હૈ, મૈં તો સ્વભાવસે પૂર્ણ જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ હુંઃ—એસે અંતરકી તીવ્ર રુચિપૂર્વક ગહરે સંસ્કાર ડાલે હોયાં તો વહ પુરુષાર્થિને આગે બઢ્યકર અવશ્ય સમ્પૂર્ણ મોક્ષદશા પ્રાપ્ત કરેગા। દુઃખોંસે સમ્પૂર્ણ મુક્તિ ઔર પરમાનન્દકી સમ્પૂર્ણ પ્રાપ્તિ વહ મોક્ષદશા હૈ। દુઃખસે મુક્તિ ઔર સુખકી પ્રાપ્તિ અંશત : તો ચૌથે ગુણસ્થાનસે સમ્યગ્દર્શન હોતે હી હો જાતી હૈ, ચારિત્રદશા હોનેપર વિશેષ હોતી હૈ। સમ્યગ્દૃષ્ટિકો આનન્દ પ્રગટ હુઆ હૈ પરન્તુ વહ અલ્ય હૈ, સાથ હી દુઃખ ભી વેદનમે હૈ। આગે બઢ્યકર વહ દુઃખકા સમ્પૂર્ણ નાશ તથા પૂર્ણ સુખકી પ્રાપ્તિ કર લેગા। દૂજ ઉગી તો પૂનમ હોયાં ઔર હોયાં હી; વૈસે હી સમ્યગ્દર્શનરૂપી દૂજસે ક્રમશ : ભવિષ્યમે મુક્તિરૂપી પૂનમ હોયાં, હોયાં ઔર હોયાં હી। ઉસમે કોઈ સન્દેહ નહીં હૈ।

*

વચનામૃત-૨૯૦

આત્મા જ્ઞાનપ્રધાન અનંત ગુણોંકા પિણ્ડ હૈ। ઉસકે સાથ અંતરમે તન્મયતા કરના વહી કર્તવ્ય હૈ। વસ્તુસ્વરૂપકો સમજકર ‘મૈં તો જ્ઞાયક હું’ એસી લગન લગાયે તો જ્ઞાયકકે સાથ તદાકારતા હો। ૨૯૦.

‘આત્મા જ્ઞાનપ્રધાન અનંત ગુણોંકા પિણ્ડ હૈ’

ક્યા કહેતે હોય? કિ—ભગવાન આત્મા, જ્ઞાન જિસમે મુખ્ય હૈ એસે અનન્ત ગુણોંકે સમુદાયસ્વરૂપ શાથ્થત દ્રવ્ય હૈ। સ્વ-પર પ્રકાશક જિસકા સહજ સ્વભાવ હૈ એસા યા જ્ઞાન આત્માકા અસાધારણ ગુણ હૈ, ક્યોકિ આત્મદ્રવ્યકે અતિરિક્ત અન્ય દ્રવ્યોમે જ્ઞાનગુણ નહીં હોતા, તથા આત્માકે અનન્ત ગુણોમેં ભી સ્વપર-પ્રકાશનસ્વભાવી જ્ઞાનગુણ જૈસા અન્ય કોઈ ગુણ નહીં હૈ। દૂસરા કોઈ ગુણ જાનનેકા કાર્ય નહીં કરતા। ઇસપ્રકાર જ્ઞાન આત્માકા વિશેષ ગુણ હોનેસે આત્મા જ્ઞાનપ્રધાન—જ્ઞાન જિસમે મુખ્ય હૈ એસે અનન્ત ગુણોંકે સમુદાયસ્વરૂપ દ્રવ્ય હૈ।

આત્મામે માત્ર એક જ્ઞાનગુણ હી હૈ એસા નહીં હૈ; કિન્તુ અનંત-અનંતકો જાનનેકા જિસકા અપરિમિત સ્વભાવ હૈ એસે જ્ઞાનગુણકે સાથ રહે હુએ શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, આનન્દ, વીર્યાદિ તથા અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રદેશત્વ, પ્રમેયત્વ, અગુરુલઘુત્વ આદિ અનન્ત ગુણોંકા અખણ્ડ સમુદાય વહ આત્મા હૈ।

અરે! યહ સમજના લોગોંકો કઠિન લગતા હૈ, ઇસલિયે કિસી દૂસરે માર્ગ પર ચઢ જાતે હોય। ઉન્હેં લગતા હૈ કિ—નગ મુનિ હોકર ઇતની ક્રિયાએં કરેં વહ ક્યા ધર્મ નહીં હૈ? ભાઈ! વહ ધર્મકી ક્રિયા નહીં હૈ; અંતરમેં રાગરહિત જ્ઞાનકા પરિણમન હોના, ઉસે ભગવાનને ‘ધર્મકી ક્રિયા’ કહી હૈ। દિલ્લીમેં એક દિગમ્બર મુનિને પ્રશ્ન પૂછા થા કિ—સમયસારકી ૧૫૫વીં ગાથામે ‘જીવાદી સદ્ગણ સમત્તં’ કહા હૈ, જિસકા સંક્ષિપ્ત સ્થાન અર્થ હૈ કિ ‘જીવાદિકા શ્રદ્ધાન વહ સમ્યક્ત્વ હૈ’। ઉસકી ટીકાકામેં વિસ્તાર કિયા ગયા હૈ કિ ‘જીવાદિકે શ્રદ્ધાનસ્વભાવસે જ્ઞાનકા હોના—પરિણમના સો સમ્યક્ત્વ હૈ;’ ઇસકા ક્યા હેતુ હૈ? યહાઁસે ઉત્તર દિયા થા કિ—જીવાદિકા શ્રદ્ધાન સો સમ્યક્ત્વ હૈ, એસા કહા વહું શ્રદ્ધાનકા અર્થ ક્યા? વિકલ્પાત્મક શ્રદ્ધા? નહીં; શુદ્ધ પરિણતિરૂપ શ્રદ્ધા। જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માકી પ્રતીતિ કરકે, જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માકા શુદ્ધ શ્રદ્ધાનસ્વભાવસે પરિણમિત હો જાના સો સમ્યક્ત્વ હૈ। એસા સમજાનેકા ટીકાકા હેતુ હૈ। શ્રદ્ધાનસ્વભાવસ્વરૂપ પરિણમન હોનેસે, જ્ઞાનપરિણમન, આનન્દપરિણમન, પ્રભુત્વપરિણમન, સ્વચ્છત્વપરિણમન, સ્વસંવેદનપ્રત્યક્ષપરિણમન ઇત્યાદિ હો જાતે હોય।

વસ્તુસ્વરૂપકે સૂક્ષ્મ ન્યાય સમજે વિના, કથિત વિદ્વાન ભી અર્થકા અનર્થ કર ડાલતે હોય। એક વિદ્વાનને તર્ક કિયા થા કિ : ‘યહાઁ નવ કોટિસે બ્રહ્મચર્યકા પાલન કરે ઔર ઉસે સ્વર્ગમિં દેવાંગનાએં મિલતી હોય એસા શાસ્ત્રમેં કહા હૈ; તો ક્યા બ્રહ્મચર્યપાલનકે ફલમેં દેવાંગના (-અબ્રહ્મચર્ય) મિલતી હૈ? યહ વાત જમતી નહીં હૈ’। ભાઈ! તુમ્હારા તર્ક ઠીક નહીં હૈ। દેવાંગનાકી પ્રાસિ વહ કોઈ બ્રહ્મચર્યરૂપ શુદ્ધ પરિણતિકા ફલ નહીં હૈ; કિન્તુ જવ તક પરિણતિ પૂર્ણ શુદ્ધ નહીં હોતી તવ તક અપૂર્ણતાકે કારણ જો શુભરાગ આતા હૈ ઉસસે કાહેકા વંધન

હોગા ?—પુણ્યકા યા પાપકા ? યદિ પુણ્યકા બંધ હોતા હૈ તો ઉસકે ફલમેં સ્વર્ગ ઔર ઉસકે ઉપભોગ પ્રાપ્ત હોંગે ઉસમેં અયર્થાર્થ ક્યા હૈ ? વહું ભી તત્ત્વવૃદ્ધિ હોનેસે અબ્રહ્મમે—દેવાંગનાઓમે—અંતરસે એકત્વબુદ્ધિપૂર્વક લિસ હુએ વિના, દેવપર્યાય પૂર્ણ કરકે, પશ્ચાત् મનુષ્યગતિમે જન્મ લેકર સંયમ ધારણ કરકે પૂર્ણ બ્રહ્મપદ પ્રાપ્ત કર લેગા। દૂસરે એક વિદ્વાનને એસા તર્ક કિયા થા કિ—‘વર્તમાન જ્યોર્જ ઔર ઎ડવર્ડ રાજાઓંકો એક હી રાની હોતી હૈ, ઔર જૈનશાસ્ત્રોમેં શાન્તિનાથ, કુન્થુનાથ તથા અરહનાથ ચક્રવર્તી તીર્થકરોંકો, જોકિ જન્મસે હી સમ્યગ્દૃષ્ટિ તથા તીન જ્ઞાનકે ધારી થે ઉનકો, છ્યનવે હજાર રાનિયાં કહી હોયાં હૈનું। અર્ર ! એકસે અધિક રાનિયાં રખનેવાલેકો વ્યભિચારી કહા જાતા હૈ’। ભાઈ ! જરા ધીરજ રખ; એકદમ જલ્દવાજીમેં જ્ઞાની તીર્થકરોંકો વ્યભિચારી મત કહ દો। જ્ઞાનીકો ગૃહસ્થ દશામેં એક સ્ત્રી હો યા છ્યનવે હજાર સ્ત્રીયાં હોં—વહ સવ પુણ્યકે ફલરૂપ વાદ્ય સંયોગ હૈ; ઉસે સંખ્યાકે સાથ ક્યા સમ્વન્ધ હૈ ? પતલે શરીરવાલેકો અલ્ય પરમાણુઓંકા સંયોગ હૈ ઔર મોટે શરીરવાલેકો અધિક પરમાણુઓંકા સંયોગ હૈ। અધિક પરમાણુઓંકા સંયોગ હોના ક્યા દોપ હૈ ? ઉસી પ્રકાર પુણ્યકે ફલમેં સ્ત્રીયાં કમ હોં યા અધિક હોં ઉસમેં સંખ્યાકે સાથ ક્યા સમ્વન્ધ હૈ ? અધિક સ્ત્રીયાં હોં તો રાગકા વેદન અધિક હો ઔર અલ્ય સ્ત્રીયાં હોં તો રાગકા વેદન અલ્ય હોતા હૈ ઔર અવિવાહિતકો એક ભી સ્ત્રી નહીં હોનેપર ભી રાગકા વેદન અત્યન્ત તીવ્ર હોતા હૈ, ઇસલિયે સ્ત્રીયોંકી સંખ્યાકે ઊપરસે જ્ઞાનીકો રાગકી તીવ્રતા અથવા વ્યભિચારીપના નહીં કહા જા સકતા।

યહું કહેતે હૈનું કિ—આત્મા જ્ઞાનપ્રધાન અનન્ત ગુણોંકા પિણ્ડ હૈ। જાનના, જાનના, જાનના—એસે જ્ઞાતાસ્વભાવકી મુખ્યતા કરકે ‘જ્ઞાનપ્રધાન’ કહા હૈ; વહું માત્ર જ્ઞાન નામકા એક ગુણ હી હૈ એસા નહીં હૈ, પરન્તુ ઉસકે સાથ શ્રદ્ધા, આનન્દ, વીર્યાદિ અનન્ત ગુણોંકા અખણ્ડ પિણ્ડ હૈ।

‘ઉસકે સાથ અંતરમેં તન્મયતા કરના વહી કર્તવ્ય હૈ।’

સહજ જ્ઞાન જિસકા મુખ્ય સ્વભાવ હૈ એસે નિજ ચૈતન્ય દ્રવ્યમેં એકાગ્રતા કરના, અંતરંગ જ્ઞાયકસ્વભાવમેં તન્મયતા કરના વહી કરને યોગ્ય કાર્ય હૈ। પર્યાય જો બહિરૂખ થી ઉસે અંતરમેં ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવકે સાથ જોડ દેના—એસા તન્મયતાકા અર્થ હૈ પરન્તુ પર્યાયરૂપ અંશ દ્રવ્ય-અંશરૂપ હો જાતા હૈ એસા તન્મયતાકા અર્થ નહીં હૈ। પર્યાયમેં તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકદ્રવ્યકે પ્રતિ એકાગ્રતા કરના હી કર્તવ્ય હૈ। અનાદિસે રાગકે સાથ જો એકતા કર રહી હૈ ઉસે તોડકર આત્મસ્વભાવકે સાથ એકતા-તન્મયતા કરના હૈ। શુભરાગ યા પુણ્ય-પાપ વહ કોઈ આત્માકા સચ્ચા કર્તવ્ય નહીં હૈ; વે સવ તો વિભાવ ભાવ હૈનું, આત્માકા ધર્મ નહીં હૈનું, પરન્તુ જ્ઞાનપ્રધાન અનન્ત ગુણોંકે

૧૫૨]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

પણસ્વરૂપ આત્મામે સમ્યક્શબ્દા-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ એકાગ્રતા-તન્મયતા કરના વહ ધર્મ હૈ ઔર વહી આત્માકા કર્તવ્ય હૈ।

આત્મામે જો અનન્ત શક્તિયાં હેં ઉનમે ‘અકાર્યકારણત્વ’ નામકી ભી એક શક્તિ હૈ। ઉસ શક્તિકે કારણ આત્મા કર્મ આદિ પરદ્રવ્યકા કાર્ય ભી નહીં હૈ ઔર કારણ ભી નહીં હૈ। સ્વભાવકી દૃષ્ટિસે તો આત્મા રાગકા ભી કારણ નહીં હૈ ઔર સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ પર્યાય રાગકા કાર્ય ભી નહીં હૈ। આત્મા પરમાર્થ દૃષ્ટિસે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ભક્તિકે યા વ્યવહારરલટ્રયકે રાગકા કારણ હો ઔર વહ રાગ સમ્યગ્દર્શનાદિ નિર્મલ પર્યાયોંકા કારણ હો—એસા ભી નહીં હૈ। એસે અકાર્યકારણત્વ આદિ અનન્ત શક્તિયાં જિસમે ભરપૂર વિદ્યમાન હૈને એસે નિજજ્ઞાયક આત્મામે એકાગ્ર હોના હી કર્તવ્ય હૈ। વૈસે બાહી જ્ઞાન તો અલ્પ-અધિક હો,—ઉસકે સાથ સાધનાકા કોઈ સમ્વન્ધ નહીં હૈ। ગ્યારહ અંગ ઔર નવ પૂર્વકી ધારણ કર લે ઉસસે આત્મામે ક્યા આયા ?

આત્મા પરકા-વાહરકા તો કુછ કર હી નહીં સકતા। વહ પરિણમતા હૈ ઇસલિયે ‘કર્તા’ હૈ। જવ વહ વિભાવપરિણામરૂપ પરિણમતા હૈ તવ ભી સ્વભાવકો છોડકર વિભાવરૂપ પરિણમિત નહીં હોતા। ‘આત્મા સ્વભાવકો છોડકર એકાકારારસુપ્તસે રાગ કરતા હૈ’—એસી અજ્ઞાનીકી માન્યતા વહ ભ્રમ હૈ, મિથ્યાત્વ હૈ। રાગ અપને પરિણમનમે સ્વયં કરતા હૈ ઇસલિયે કર્તા, પરન્તુ રાગ કરને યોગ્ય હૈ એસી બુદ્ધિ જ્ઞાનીકો નહીં હોતી। જ્ઞાનીકો અંતરમે વસ્તુકી પ્રતીતિ હુર્રી હૈ—સમ્યગ્દર્શન હુઆ હૈ, તથાપિ પર્યાયમેં અભી સમ્પૂર્ણ વીતરાગ નહીં હુઆ ઇસલિયે રાગ હૈ, દ્વેષ હૈ, ભૌગવાસના હૈ તથા અન્ય અનેક પ્રકારકે વિભાવ હૈને। મુનિદશામેં ભી અપને યોગ્ય વિભાવપરિણમન હોતા હૈ। સ્વયં પરિણમતા હૈ ઇસ અપેક્ષાસે કર્તા કહા જાતા હૈ, કિન્તુ વિભાવરૂપ આત્માકા કર્તવ્ય નહીં હૈ, કર્તવ્ય તો એકમાત્ર વીતરાગભાવ હૈ।

પરસે યા નિમિત્તસે હોતા હૈ યહ બાત તો હૈ હી નહીં, પરન્તુ જીવકો અપની પર્યાયમેં જો રાગાદિ વિભાવ હોતે હૈને વહ કિસકા પરિણમન હૈ? ઉસકા અપની પર્યાયમેં અસ્તિત્વ હૈ યા નહીં? સમ્યક્લીંકો ભી અસ્થિરતાકે રાગકા અપની પર્યાયમેં અસ્તિત્વ હૈ યા નહીં? યદિ રાગકા અસ્તિત્વ તો દુઃખકા અસ્તિત્વ હૈ યા નહીં? રાગ દુઃખ હી હૈ। ‘યહ રાગ આગ દહે સદા’—સમ્યગ્દૃષ્ટિકો ભી રાગ ભદ્રી લગતા હૈ। અહા! એસી બાત હૈ।

યાં એસા કહતે હૈને કિ જ્ઞાનલક્ષણસે લક્ષ્ણ અનંત ગુણસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામે રાગસે વિમુખ હોકર, એકાગ્રતા કરના હી કર્તવ્ય હૈ।

‘વસ્તુસ્વરૂપકો સમજકર ‘મૈં તો જ્ઞાયક હું’ એસી લગન લગાયે તો જ્ઞાયકકે સાથ તદકારતા હો !’

વસ્તુસ્વરૂપસે તો મૈં જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ‘જ્ઞાયક’ હું, રાગકા મૈં કર્તા નહીં હું। ‘પરિણમિત હો

વહ કર્તા'—એસે પરિણમનકી અપેક્ષા કર્તા કહા જાતા હું, પરન્તુ વસ્તુસ્વભાવસે તો 'મૈં માત્ર જ્ઞાયક હી હું'। એસી સચ્ચી લગન અંતરસે લગાયે તો જ્ઞાયકને સાથ એકાકારપના હૈ। અનાદિસે રાગમે એકાકાર હોતા થા, અબ લક્ષકો સ્વસન્મુખ કરકે નિર્મલપર્યાયમેં દ્રવ્યસ્વભાવકે સાથ એકાકાર હુઆ। નિર્મલ પર્યાય દ્રવ્યોન્મુખ હો ગઈ—યહ એકાકારકા અર્થ હૈ; પરન્તુ પર્યાય દ્રવ્યરૂપ હો ગઈ—એસા એકાકારકા અર્થ નહીં હૈ। વસ્તુસ્વરૂપકો સમજકર જ્ઞાયકસ્વભાવકી લગન લગાયે તથી ઉસકે સાથ તદાકારતા હોણી।

*

દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરકે સપ્યક્ર પર્યાય પ્રકટ હુઈ તો પૂર્ણ શુદ્ધતા, પ્રકટ હોણી હી। અન્દરસે એકદમ શુદ્ધતાકા સાગર ઉછલેગા। પ્રત્યેક ગુણ સાગરકે સમાન ઉછલેગા। એક અંશ અન્તતા લેકર આયેગા। ફિર આગે બઢ્યકર મુનિદશા ઔર એસા કરતે કરતે કેવલજ્ઞાન। વહીં તો શુદ્ધતાસે ભરે અનન્ત ગુણ ઉછલેગે। મુનિદશામેં તો અનન્તતા પ્રગટ હોતી હૈ પર કેવલજ્ઞાન હોને પર તો ઇસસે ભી અનન્ત-અનન્તગુણા ઉછલેગા ક્યોંકિ વહ વીતરાગદશા હૈ। વીતરાગ હોનેકે બાદ પરિપૂર્ણ શુદ્ધતા ઉછલેણી। ઇસલિએ નિરંતર શુદ્ધતાસે ભરા મૈં જ્ઞાયક હું, શુભાશુભ ભાવરૂપ મૈં નહીં હું, જ્ઞાન ઔર આન્દાદિ અનત ગુણોસે ભરા હુઆ મૈં ભગવાન હું—એસે વિકલ્પોંકો નહીં પરંતુ જાનનેવાલેકે મૂલ અસ્તિત્વકો ગ્રહણ કર। દ્રવ્યકો ગ્રહણ કર, ઉસમે સવ આ જાયેગા।

અનન્ત ગુણોંકી પૂર્ણ શુદ્ધતારૂપ આત્મપર્યાયમે જો અનન્તજ્ઞાન હૈ વહ સવકો પહુંચ જાનેવાલા હૈ। અનન્ત દ્રવ્યોંકે ઉત્યાદ, વ્યય ઔર ધૌચ્ય, ભૂત-વર્તમાન-ભાવીકી પર્યાયોંકે અનન્ત અવિભાગપ્રતિચ્છેદરૂપ અંશ વગૈરહ સવ જિસમેં દિખતે હૈને એસા દિવ્યજ્ઞાન—સવકો પહુંચ જાનેવાલા જ્ઞાન-તેરેમેં ઉછલેગા। વહીં અનન્ત આનંદકા સાગર, બલકા સાગર, શાન્તિ-સમાધિકા સાગર-પ્રભૂતા, વિભૂતા આદિ અનન્ત શક્તિયોંકા ભંડાર જિસકા કોઈ પાર નહીં, વહ ઉછલેગા। શક્તિરૂપસે તો પરિપૂર્ણતા પડી હી હૈ; મતિ શ્રુતકા વ્યાપાર જહીં સ્વરૂપ સન્મુખ હોણા ઔર સમસ્ત વિકલ્પ ટૂટેણે વહીં કેવલજ્ઞાનરૂપસે પૂર્ણ ઉછલ જાયેગા।

સપ્યાદર્શનમેં શુદ્ધતા હોતી હૈ ઉસકી અપેક્ષા મુનિદશામેં અનન્તગુણી અધિક શુદ્ધતા પ્રગટતી હૈ ઔર કેવલજ્ઞાનમેં તે અનન્તાન્તગુણી અર્થાત્ પરિપૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટતી હૈ। મૂલમેંસે ઉછલે ઉસીકા નામ જ્ઞાન।

— બહિનશ્રી ચમ્પાવેન

પ્રવચન-૧૦૯

દિનાંક ૪-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૨૯૯

જિનેન્દ્રમન્દિર, જિનેન્દ્રપ્રતિમા મંગલસ્વરૂપ હૈનું, તો ફિર સમવસરણમેં વિરાજમાન સાક્ષાત् જિનેન્દ્ર ભગવાનકી મહિમા ઔર ઉનું મંગલપનેકા ક્યા કહના! સુરેન્દ્ર ભી ભગવાનને ગુણોંકી મહિમાકા વર્ણન નહીં કર સકતે, તબ દૂસરે તો ક્યા કર સકેંગે? ૨૯૯.

‘જિનેન્દ્રમન્દિર, જિનેન્દ્રપ્રતિમા મંગલસ્વરૂપ હૈનું; તો ફિર સમવસરણમેં વિરાજમાન સાક્ષાત् જિનેન્દ્ર ભગવાનકી મહિમા ઔર ઉનું મંગલપનેકા ક્યા કહના!’

જિનેન્દ્રમન્દિર, જિનેન્દ્રપ્રતિમા મંગલસ્વરૂપ હૈનું; ઉનકા સ્વરૂપ હી મંગલ હૈ। ‘ચત્તારિમંગલં’મેં ‘અરિહંતમંગલં’, ‘સિદ્ધામંગલં’ આતા હૈ ન!—એસે હી અરિહંતકા મન્દિર તથા અરિહંતકી પ્રતિમા ભી મંગલ હૈનું। ‘કેવલિપણણતો ધર્મો મંગલં’—વીતરાગતાસ્વરૂપ ભગવાન જ્ઞાયક આત્મામણેસે વીતરાગભાવકા પ્રગટ હોના વહ કેવલિપ્રણીત ધર્મ હૈ। અંતરમેં સ્વયં ભાવમાંગલિકરૂપ—વીતરાગ ભાવસ્રૂપ—પરિણમિત હુએ હૈનું તો કેવલી ભગવાનકી પ્રરૂપણાકો નિમિત્તરૂપસે વાદ્ય માંગલિક કહા જાતા હૈ। ‘મમ’ અર્થાત્ પાપકો—અહંકાર, મમકાર, રાગદ્વેપાદિ આસ્ત્રવકો—‘ગલ’ અર્થાત્ ગાલે, દૂર કરે વહ આત્મા ‘મંગલ’ હૈ; ઉત્તમ ઔર શરણ ભી વહી હૈ।

નિશ્ચયસે ભગવાન આત્મા મંગલસ્વરૂપ હૈ। ઉસકે અવલમ્બનસે હી સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રકી મંગલમય પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ। જ્ઞાયકતત્ત્વ સ્વયં હી મંગલ હૈ; ઉસકે આશ્રયસે પર્યાયમેં જો વીતરાગી નિર્મલતા પ્રગટ હો વહ ભી મંગલ સ્વરૂપ હૈ। મંગલમય સાધકદશામેં શ્રી જિનેન્દ્રભગવાન, જિનેન્દ્રપ્રતિમા, જિનેન્દ્રવાણી આદિ વાદ્ય ધર્માયતનોંકી ઓર લક્ષ જાનેસે જો શુભભાવ આતા હૈ વહ વ્યવહારસે માંગલિક કહા જાતા હૈ। શુભભાવકે આલાઘનરૂપ જિનપ્રતિમા આદિકો ભી ઉપચારસે માંગલિક કહા જાતા હૈ। મુખ્ય માંગલિક તો અપના વીતરાગભાવ હૈ; શુભરાગકો તો વ્યવહારસે મંગલપનેકા આરોપ દિયા જાતા હૈ। વાસ્તવમેં તો વ્યવહાર માંગલિક-શુભરાગ—વંધકા કારણ હૈ।

अहा ! समवसरणमें विराजमान साक्षात् जिनेन्द्र प्रभुकी महिमाका और मांगलिकताका तो कहना ही क्या ! भगवान आत्मामें अनंतज्ञान, अनन्तदर्शन, अनन्तसुख, अनन्तवीर्य आदि, संख्यासे जिनका कोई माप नहीं है ऐसे, अनन्तानन्त गुण हैं। इतनी ही अनन्त निर्मल पर्यायें एक समयमें भगवान अरिहंतको प्रगट हुई हैं। पर्यायकी अवधि एक समयकी, परन्तु उनकी संख्या, जिसमें वह अन्तिम-आखिरी पर्याय ऐसा है ही नहीं ऐसी, अनन्तानन्त हैं।

वस्तुस्वरूपसे तो आत्मा परमात्मा है, परन्तु पर्यायमें व्यक्तता हुई तब व्यक्त परमात्मा कहा जाता है। उस परमात्माके गुण तथा पर्यायोंकी अनन्ता तथा उनकी महिमा और मांगलिकताकी क्या बात ! अहा ! गजब बात है भाई ! यह बात भाषामें नहीं, भावमें लो।

अहो ! समवसरणमें विराजमान, केवलज्ञानादि अनन्त चतुष्यरूप अंतरंग लक्ष्मीसे तथा इन्द्रों द्वारा पूज्यपना, गगनविहार, चँवरादि वहिरंग अलौकिक विभूतियोंसे मुशोभित और त्रिभुवनकल्याणकारी दिव्यध्वनिकी नित्य मेघवर्षा करनेवाले साक्षात् वीतराग जिनेन्द्रभगवानकी उस अवर्णनीय अद्भुत महिमाका तो क्या कहना ! परन्तु उनकी स्थापनास्वरूप जिनप्रतिमाकी महिमा भी महान है। पं. श्री बनारसीदासजीने समयसार-नाटकमें ‘जिनप्रतिमा जिनसारखी’—जिनप्रतिमाको साक्षात् वीतराग जिनेन्द्र समान कहा है।

પ્રશ્ન :—दोनों एकसमान हैं ?

उत्तर :—हाँ; अपेक्षासे दोनों समान हैं। साक्षात् जिनेन्द्रदेवके वाणीका योग होता है और जिनप्रतिमाको वाणीका योग नहीं होता—इतना दोनोंमें फेर है; वैसे भक्तको वीतरागभावके दर्शनादिका प्रयोजन दोनोंमें समानरूपसे सिद्ध होता है। जिनप्रतिमिष्वका माहात्म्य दर्शाते हुए पं. बनारसीदासजी कहते हैं : जिसके अंतरंगमें सम्यग्दर्शनकी तरंगें प्रगट होनेसे मिथ्यात्मोहनीयजनित मोहनिद्राकी असावधानी नष्ट हो गई है, जिसके हृदयमें जैनशासनकी शैली प्रगट हुई है, जिसने मिथ्याभिमानका त्याग किया है, जिसको छह द्रव्योंके स्वरूपकी पहचान हुई है, जिसे जिनकथित आगमके उपदेशका श्रवण लाभ प्राप्त हुआ है, जिसके हृदयभण्डारमें आर्षवचन (आचार्यके वचन) प्रवेश कर गये हैं और जिसके संसारसमुद्रका किनारा निकट आ गया है—भवस्थिति अत्य रह गई है वही ‘जिनप्रतिमा प्रवानै जिन-सारखी’—जिनप्रतिमाको जिनेन्द्रसमान मानता है।

यहाँ बेन कहती हैं कि—इन साक्षात् जिनेन्द्रभगवानके अचिन्त्य महिमाकी क्या बात कहें ! वह तो मंगल, उत्तम और शरणस्वरूप है। क्या कहते हैं ? कि—सम्यग्दर्शन प्रगट होनेपर अनन्त गुणोंकी पर्यायमें एकदेश व्यक्तता होती है, परन्तु भगवान सर्वज्ञको तो एक समयमें समस्त अनुजीवी गुणोंकी पूर्ण पर्यायें प्रगट हो गई हैं। अहा ! जिसकी अनन्तताका कोई पार नहीं है ऐसी यह कोई अद्भुत चैतन्य चमत्कारी वस्तु है ! अनन्तताको अनन्तवार गुणा करो

તવ ભી આત્માકે ગુણોંકી અનન્ત-અનન્ત-અનન્તતાકો નહીં પહુંચા જા સકતા। ઉસ પ્રથેક ગુણકી પૂર્ણ પર્યાય જિનેન્દ્ર પરમાત્માકો પ્રગટ હો ગઈ હૈ। સૂક્ષ્મ બાત હૈ ભાઈ! અહા! જો અરહંતકે એસે યથાર્થસ્વરૂપકો જાનતા હૈ ઉસકે મિથ્યાત્મમોહકા નાશ હોતા હૈ ઔર સપ્યાદર્શન પ્રગટ હોતા હૈ। શ્રી પ્રવચનસારકી ૮૦વીં ગાથામે આત્મા હૈ ન?

જો જાણદિ અરહંતં દ્વત્તગુણતપત્રયતોહિ!
 સો જાણદિ અપ્યાણં મોહો ખલુ જાદિ તસ્સ લયં ।।
 જે જાણતો અરહંતને, ગુણ-દ્રવ્યને પર્યાપ્તે ।
 તે જીવ જાણે આત્મને, તસુ મોહ પામે લય ખરે. ૮૦.

જો અરહંતકો દ્રવ્યરૂપસે, ગુણરૂપસે ઔર પર્યાયરૂપસે જાનતા હૈ, વહ (અપને) આત્માકો જાનતા હૈ, ઔર ઉસકા મોહ અવશ્ય લયકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ। ભગવાન આત્માના સ્વભાવ અગાધ હૈ, ઉસમે અનન્તાનન્ત જ્ઞાનાદિ ગુણ હૈનું ઔર ઉન ગુણોંકી પૂર્ણ પર્યાય એક સમયમે ભગવાનકો પ્રગટ હો ગઈ હૈ—એસી જિસે અંતરસે પ્રતીતિ હુર્ઝ હૈ ઉસે અપના આત્મા ભી દ્રવ્યસે, ગુણસે ઔર પર્યાયકી શક્તિરૂપસે એસા હી હૈ—એસી પ્રતીતિ અંતરમે હો જાતી હૈ ઔર ઉસકે મોહકા નાશ હો જાતા હૈ।

આકાશકે ક્ષેત્રકા અંત નહીં હૈ। આકાશ દસોં દિશામેં આગે-આગે-આગે ચલા હી જાતા હૈ, કહું પૂર્ણ હોગા? એક પુદ્ગલપરમાણુ આકાશકા જિતના સ્થાન રોકતા હૈ ઉસે પ્રદેશ કહતે હૈનું। એસે ક્ષેત્રપ્રદેશ જૈસે આકાશકે અનન્ત-અનન્ત હૈનું વૈસે હી ભગવાન આત્મા આદિ સમસ્ત દ્રવ્યોંકી એકસમયકી પર્યાયેં ભી સંખ્યાસે અનન્તાનન્ત હૈનું। અહા! એક સમયકી પર્યાયકા અંત હૈ પરન્તુ ઉનકી સંખ્યાકા અંત નહીં હૈ। આયા કુછ સમર્ઝમેં? ભાષાસે ઇસકા અંત આયે એસા નહીં હૈ; અન્તર્મુખ હોકર નિર્વિકલ્પ હો તવ યહ વસ્તુ સમર્ઝમેં આયે એસી હૈ।

એક પુદ્ગલ પરમાણુમેં ભી આકાશકે પ્રદેશોંસે ભી અનન્તગુને ગુણ હૈનું, ઉસકી પર્યાયેં ભી સંખ્યાસે અનન્તાનન્ત હૈનું। અહા! કેસા હૈ વસ્તુકા સ્વભાવ! કેસે હૈનું વસ્તુકે અચિન્ત્ય ગુણ! અહા! ઇન સવકો એક સમયકી પર્યાયમેં જાન લેનેવાલે એસે ઇન સમવસરણમેં વિરાજમાન સાક્ષાત્ જિનેન્દ્રભગવાનકી અદ્ભુત મહિમાકા તથા માંગલિકતાકા તો ક્યા કહના?

અરહંતકે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયકા જો જ્ઞાન હુआ હૈ વહ તો પરલક્ષસે, પરન્તુ ઉસકે દ્વારા અપને આત્મદ્રવ્યકે સ્વરૂપકો જાન લેના વહ મોહકે નાશકા ઉપાય હૈ। જૈસા અરહંતકા દ્રવ્ય હૈ વૈસા હી મેરા દ્રવ્ય હૈ। ઉનકે જૈસે ગુણ હૈનું વૈસે હી મેરે ગુણ હૈનું, ઉનકી જૈસી પર્યાયેં પૂર્ણ પ્રગટતાકો પ્રાપ્ત હુર્ઝ હૈનું વૈસે મેરી પર્યાયેં પૂર્ણ પ્રગટ નહીં હુર્ઝ હૈનું; પરન્તુ નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા અવલમ્બન લેનેસે અંશત: જો પર્યાયેં પ્રગટ હુર્ઝ ઉનકી સંખ્યા ભી ઉતની હી અનન્ત હૈ। ‘સર્વગુણાંશ સો સપ્યક્ત્વ’ સપ્યક્ત્વ હોને પર સર્વ ગુણ એકદેશ પ્રગટ હો જાતે હૈનું। ભગવાનકો અનન્ત

ગુણોંકી—સર્વ ગુણોંકી—પૂર્ણ પર્યાયેં પ્રગટ હુઈ હેં; સમ્યક્ત્વીકો સંખ્યા તો ઉત્તની હી હૈ, પરન્તુ પ્રગટતા પૂર્ણ નહીં હૈ।

હીન પર્યાયેં ઔર વિપરીત પર્યાયેં તો અમુક (જ્ઞાનાદિક તથા શ્રદ્ધાદિક) અલ્ય ગુણોંકી હી હોતી હૈને। વૈસે (અસ્તિત્વાદિક) અનન્તાનન્ત ગુણોંકી પર્યાયેં તો સદૈવ પૂર્ણ ઔર શુદ્ધ-અવિપરીત હી રહતી હૈને। ઇસ વિષયેં એકવાર અનેક વિચાર ચલે થેં।

સર્વ ગુણોંકા નિર્મલ અંશ તો સમ્યગ્દર્શન હોતે હી પ્રગટ હો જાતા હૈ, ઇસલિયે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવકો માંગલિકતાકા પ્રારંભ હો ગયા હૈ। જિનેન્દ્ર ભગવાનકો તો પૂર્ણ નિર્મલ પર્યાયેં પ્રગટ હો ગઈ હૈને, ઇસલિયે ઉનકી મહિમા એવં માંગલિકતાકા તો કહના હી ક્યા! તીર્થકરકા આત્મદ્રવ્ય તો ત્રિકાલ—સદૈવ મંગલ માના ગયા હૈ।

પ્રશ્ન :—વસ્તુરૂપસે યા પર્યાયરૂપસે ?

ઉત્તર :—તીર્થકરકા આત્મદ્રવ્ય વસ્તુરૂપસે, શક્તિરૂપસે, ગુણરૂપસે મંગલ હી હૈ તો વહ પર્યાયેં પ્રગટ હોના હૈને। ભવિષ્યમે હોનેવાલી પર્યાયકા નૈગમનયસે વર્તમાનમે આગેપ કરકે ‘તીર્થકર’ કહા જાતા હૈ। યહું કહતે હૈને કી—સમવસરણમેં કેવળજ્ઞાનાદિ અનંત લક્ષ્મી સહિત જો જિનેન્દ્રભગવાન વિરાજમાન હૈને ઉનકી મહિમા ઔર માંગલિકતાકા તો ક્યા કહના?

‘સુરેન્દ્ર ભી ભગવાનકે ગુણોંકી મહિમાકા વર્ણન નહીં કર સકતે, તવ દૂસરે તો ક્યા કર સકેંગે?’

સૌધર્મ ઇન્દ્ર સમવસરણમેં જિનેન્દ્ર ભગવાનકે ગુણોંકી સુતિ કરતે હૈને, પરન્તુ વે ભગવાનકી અચિન્ત્ય મહિમાકા તથા ઉનકે સાતિશય મંગલપનેકા પૂર્ણ વર્ણન નહીં કર સકતે, તવ અન્ય તો ક્યા વર્ણન કર સકેંગે?

**જો પદ શ્રી સર્વજ્ઞને દેખા જ્ઞાનમે,
કહ ન સકે પર ઉસકો શ્રી ભગવાન ભી;
ઉસ સ્વરૂપકો ઔર વાણી તો ક્યા કહે?
અનુભવગોચર માત્ર રહા વહ જ્ઞાન ભી। અધૂર્વ અવસર.....**

વહ પદ માત્ર અનુભવગ્ય હૈ, ઉસકા વર્ણન તો ક્યા હોણા? અહા! જિનેન્દ્રભગવાનકા એસા દ્રવ્ય, એસે ગુણ ઔર એસી પર્યાય—ઉસકા વર્ણન તીન જ્ઞાનકે ધારી સુરેન્દ્ર ભી નહીં કર સકતે। વાણી જડી હૈ, વહ ભગવાન ચૈતન્યકી અલૌકિક પર્યાયકા કિતના વર્ણન કર સકેગી? અહા! ઇન્દ્ર ભી ભગવાનકે ગુણોંકી મહિમા તથા માંગલિકતાકા વર્ણન નહીં કર સકતે, તવ ફિર દૂસરે તો ક્યા કર સકેંગે?

*

વચનામૃત-૨૯૨

જિસ સમય જ્ઞાનીકી પરિણતિ બાહર દિખાયી દે ઉસી સમય ઉન્હેં જ્ઞાયક ભિન્ન વર્તતા હૈ। જૈસે કિસીકો પડ્ડોસીકે સાથ બડી મિત્રતા હો, ઉસકે ઘર જાતા-આતા હો, પરન્તુ વહ પડ્ડોસીકો અપના નહીં માન લેતા, ઉસીપ્રકાર જ્ઞાનીકો વિભાવમે કભી એકત્વપરિણમન નહીં હોતા। જ્ઞાની સદા કમલકી ભાઁતિ નિર્લેપ રહેતે હૈને, વિભાવસે ભિન્નરૂપ ઊપર-ઊપર તૈરતે રહેતે હૈને। ૨૯૨.

‘જિસ સમય જ્ઞાનીકી પરિણતિ બાહર દિખાયી દે ઉસી સમય ઉન્હેં જ્ઞાયક ભિન્ન વર્તતા હૈ।’

જિસે શરીરાદિ પર દ્રવ્યોંસે તથા શુભાશુભ રાગરૂપ વિભાવોંસે ભિન્ન નિજ જ્ઞાનાનદમૂર્તિ તૈકાલિક જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા સમ્યગ્દર્શન હુआ હૈ એસે સાધક જ્ઞાનીકો, પરિણતિ સ્વરૂપમે પૂર્ણ સ્થિર નહીં હુઈ ઇસલિયે, બાદ્યમે—શુભાશુભ રાગાદિમે—જાતી તો અવશ્ય હૈ, પરન્તુ ઉસ સમય ભી ઉસકો અંતર્પરિણમનમે જ્ઞાયક ભિન્નકા ભિન્ન વર્તતા હૈ। વીતગાળ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી પૂજા-ભક્તિ, શાસ્ત્રસ્વાભાવ, પ્રવચન-શ્રવણ આદિ શુભરાગ તથા વ્યાપાર-ધંધેકે અશુભ પરિણામ જ્ઞાની ધર્માત્માકો ભી આતે હૈને, ભૂમિકાનુસાર પરિણતિ બાહર દિખતી હૈ, પરન્તુ ઉસીસમય ઉસે દૃષ્ટિમે જ્ઞાયકકા આશ્રય સતત વર્તતા હૈ।

‘જિસે કિસીકો પડ્ડોસીકે સાથ બડી મિત્રતા હો, ઉસકે ઘર જાતા-આતા હો, પરન્તુ વહ પડ્ડોસીકો અપના નહીં માન લેતા, ઉસીપ્રકાર જ્ઞાનીકો વિભાવમે કભી એકત્વ પરિણમન નહીં હોતા।’

જિસે કિસી વ્યક્તિકી અપને પડ્ડોસીકે સાથ ગાઢ મૈત્રી હો, ઉસકે ઘર ભી આના-જાના રહતા હો, તથાપિ વહ પડ્ડોસીકો અપના નહીં માન લેતા; વૈસે હી જ્ઞાનીકો પર્યાયમેં અસ્થિરતાજનિત વિભાવપરિણમન હૈ અવશ્ય, કિન્તુ ઉસકે સાથ ઉસે કભી એકત્વ નહીં હોતા। ઇસ વાતકો બેન ૨૯૫વેં બોલમેં સ્પષ્ટતાસે સમજાયાંગી।

જ્ઞાનીકો રાગાદિ વિભાવમે કભી એકત્વપરિણમન નહીં હોતા, તથાપિ ઉસે પર્યાયમેં જિતના રાગાંશ આતા હૈ ઉતના દુઃખકા વેદન હૈ। દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે વહ રાગાદિ વિભાવકા કર્તા, ભોક્તા યા સ્વાપી નહીં હૈ, ઉસકે સાથ એકત્વરૂપ પરિણમન નહીં હૈ, પરન્તુ પર્યાયમેં જિતને અંશમેં ભીતર જ્ઞાયક પ્રભુકે આશ્રયસે વીતગાળતા પ્રગટ હુઈ ઔર ઉસ સમય જિતને અંશમેં પરલક્ષી પરિણમનસે વિભાવ હુઆ, ઉન દોનોંકા વેદન ઉસકો એકસાથ હોતા હૈ। વિભાવપરિણમનકે સમય ભી ઉસે

જ્ઞાયક ભિન્નકા ભિન્ન હી વર્તતા હૈ। જ્ઞાની જાનતા હૈ કી સ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હુએ આનન્દકા વેદન ભી મુજબમેં હૈ ઔર સાથ હી જિતના રાગ હૈ ઉતના દુઃખકા વેદન ભી મુજ્જે હોતા હૈ, પરન્તુ રાગકે વેદનસે આનન્દકા વેદન ભિન્ન હૈ, જાતિ હી ભિન્ન હૈ।

અહા! ભગવાન આત્માકા—ઉસકે ચમલકારી દ્રવ્ય, ચમલકારી ગુણ તથા ચમલકારી નિર્મલ પર્યાયોંકા—જિસે અંતરમેં જ્ઞાન—પ્રતીતિ હુઈ ઉસે જ્ઞાયક ભિન્ન હી વર્તતા હૈ। પર્યાયમેં વિભાવ હૈનું, કિન્તુ ઉનકે સાથ કભી એકત્વ નહીં હોતા। પર્યાયમેં આનન્દ ઔર દુઃખ દોનોં એકસાથ હૈનું અવશ્ય, પરન્તુ ઉનકા એકત્વ નહીં હોતા દોનોં ભિન્ન હી હૈનું। યહાઁ તો દ્રવ્યદૃષ્ટિકી વાત ચલતી હૈ ન? જ્ઞાનીકો વિભાવમેં કદાપિ એકત્વપરિણમન નહીં હોતા, જ્ઞાયક સદા ભિન્ન હી વર્તતા હૈ।

‘જ્ઞાની સદા કમલકી ભાઁતિ નિર્લોપ રહતે હૈનું, વિભાવસે ભિન્નરૂપ ઊપર-ઊપર તૈરતે રહતે હૈનું।’

અહા! જહાઁ શુભરાગકા લેપ ભી એકત્વરૂપસે અપને દ્રવ્ય, ગુણ ઔર પર્યાયમેં નહીં હૈ વહાઁ અન્ય બાહી લેપકી તો જ્ઞાનીકો વાત હી કહાઁ રહી? જ્ઞાનીકો વિભાવ તો ભિન્નરૂપસે ઊપર-ઊપર તૈરતે હૈનું ઇસલિયે વિભાવકા વેદન નહીં હૈ એસા કોઈ કહે તો વહ વરાવર નહીં હૈ। સાધકકો આનન્દકે પરિણમનકે સાથ જિતની કચાસ હૈ ઉતના રાગરૂપ પરિણમન હૈ, પરન્તુ ઉન દોનોંકા એકત્વ નહીં હોતા। અહા! એક પર્યાયકે દો ભાગ! જિતના આનન્દકા વેદન ઉતના મેરા ઔર જિતના રાગકા સ્વાદ વહ મેરી વસ્તુ નહીં; મૈં ઉસસે ભિન્ન હું—એસા જ્ઞાનીકો વિવેક હૈ।

જૈસે કામધેનુ ગાય માঁગો તવ ચৌবীસોં ઘન્ટે દૂધ દેતી હૈ, વૈસે હી કામધેનુતુલ્ય આત્મા દૃષ્ટિગત હોનેપર સરૈવ આનન્દ દેતા હૈ। સ્વરૂપમેં એકાગ્રતા હોનેપર અંતરસે આનન્દ, આનન્દ ઔર આનન્દકી ધારા છૂટતી હૈ। ઓરે, એસી વાત કવ ઔર કહાઁ સુનનેકો મિલતી હૈ? ઉપદેશકોને તો ‘દ્યા પાલો, બ્રત કરો, તપ કરો’—ઇસ પ્રકાર જીવોંકો શુભરાગકે કર્તૃત્વમેં ફંસા દિયા હૈ; કિન્તુ ભાઈ! આત્માકા માર્ગ અંતરમેં કોઈ ભિન્ન હી હૈ। યહાઁ તો એસા કહના હૈ કી ધર્માત્મા જ્ઞાનીકા પરિણમન અંતરમેં કમલકી ભાઁતિ નિર્લિસ રહતા હૈ। જ્ઞાની તો વિભાવોંસે ભિન્નરૂપ ઊપરકે ઊપર તૈરતે રહતે હૈનું; ઉનકો વિભાવ હૈનું અવશ્ય, પરન્તુ ઉનકે સાથ કદાપિ એકત્વ નહીં હોતા। આયા સમઝમેં?

*

વચનામૃત-૨૯૩

જ્ઞાનીકો તો એસી ભાવના હોતી હૈ કે ઇસ સમય પુરુષાર્થ ચલે તો ઇસી સમય મુનિ હોકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર લેં। બાહર આના પઢે વહ અપની નિર્બલતાકે કારણ હૈ। ૨૮૩.

‘જ્ઞાનીકો તો એસી ભાવના હોતી હૈ કે ઇસ સમય પુરુષાર્થ ચલે તો ઇસી સમય મુનિ હોકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર લેં।’

જિસે અંતર્મુખ પુરુષાર્થકી બલસે દ્રવ્યદૃષ્ટિ—સમ્યગ્દર્શન, સ્વ-પરકા યથાર્થ ભેદવિજ્ઞાન પ્રગટ હુआ હૈ, ભીતર જો પૂર્ણાનંદકા ભણ્ડાર હૈ ઉસકા અંશતઃ અનુભવ હુઆ હૈ એસે જ્ઞાનીકો તો એસી હી ભાવના હોતી હૈ કે વર્તમાનમાં સ્વરૂપસ્થિરતાકા ઉગ્ર પુરુષાર્થ ચલે તો ઇસી સમય અંતરમાં મુનિદશા સાધકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર લું। અહા! ‘અપૂર્વ અવસર કવ એસા આયગા?’ ઇસી ક્ષણ મુનિપના લેકર કેવલજ્ઞાન હોતા હો તો મુજ્જે યહી કરના હૈ, પરન્તુ પુરુષાર્થકી અશક્તિકે કારણ નહીં હોતા।

ક્યા કહેં! ધર્મીકો રાગ આતા હૈ પરન્તુ રાગમં રહનેકી ભાવના નહીં હૈ, રાગ અંતરમાં રૂચતા નહીં હૈ, અચ્છા નહીં લગતા, ઇસી ક્ષણ પૂર્ણાનંદકે નાથ એસે અપને જ્ઞાયકપ્રભુમં સમા જાଓં, રમણ કરું, મુનિ હોકર કેવલજ્ઞાન પ્રગટ કર લું—એસી અંતરંગ ભાવના હૈ, કિન્તુ અશક્તિકે કારણ પુરુષાર્થ કામ નહીં કરતા। પુરુષાર્થ ચલતા નહીં હૈ વહ કર્મકે કારણ નહીં પરન્તુ અપની અશક્તિકા કારણ હૈ। આયા સમજીમેં ?

કુછ લોગ કહતે હૈને : આત્મા અનન્ત શક્તિઓની પિણ્ડ હૈ, સ્વતંત્ર પદાર્થ હૈ, તો આપ મુનિપના તથા કેવલજ્ઞાન ક્યોં નહીં લે લેતે? ઇસસે એસા નિર્ણય હોતા હૈ કે કર્મ હૈ ઇસલિયે મુનિપના ઔર કેવલજ્ઞાન પ્રગટ નહીં હોતા। ભાઈ! યહ વાત વિલકુલ અસત્ય હૈ। અપને પુરુષાર્થકી કચાસ હૈ ઇસલિયે મુનિપના, પૂર્ણ ચારિત્ર યા કેવલજ્ઞાન નહીં હોતા; ઉસમે કર્માદિ પરદ્રવ્યોંકા દોષ નિકાલના વહ બરાબર નહીં હૈ।

વિ. સં. ૨૦૧૩મેં મધુવન-સમેદશિખરમેં આત્મા આદિ પ્રત્યેક પદાર્થકી સ્વતંત્રતાકી ચર્ચા ચલ રહી થી તબ એક ત્યાગી વિદ્વાનને કહા કી : “ગોમ્યટસારમેં ‘જ્ઞાનાવરણીય કર્મસે જ્ઞાનકી દશામેં હીનાધિકતા હોતી હૈ’ એસા આતા હૈ।” પરન્તુ ઉસકા અર્થ ક્યા? વહ તો નિમિત્ત-અપેક્ષાકા કથન હૈ। પ્રભુ! તું સ્વયં અપની દશામેં યદિ જ્ઞાનકી હીનતારૂપ પરિણમતા હૈ, તું સ્વયં ભાવધાતિરૂપસે પરિણમતા હૈ, તો દ્રવ્યધાતિકર્મકો નિમિત્ત કહા જાતા હૈ। પંચાસ્તિકાયકી દરવીં ગાથાકી ટીકામેં કહા હૈ : જીવકી વિભાવદશાકે કારક જીવમેં હૈને ઔર ઉસમે નિમિત્તભૂત

ऐसे जड़कर्मके कारण जड़में हैं। यदि दोनोंके कारक ही अत्यन्त भिन्न हैं, तो जड़कर्म ज्ञानकी दशामें हीनाधिकता किस प्रकार कर सकेंगे ?

वि. सं. १९९७में एक दिगम्बर आचार्य सोनगढ़ आये थे। वे कहते थे कि—हम वस्त्र छोड़कर तो बैठ गये, परन्तु कर्म हटें तो कल्याण हो न ? अरे ! जीव अनादिसे कर्मकापरका दोष निकालता आया है, परन्तु ‘कर्म विचारे कौन, भूल तेरी अधिकाई; अगनि सहै घनघात लोहकी संगति पाई’। आत्मा अकेला स्वतंत्ररूपसे कर्मिं युक्त होता है तब विकार होता है, कर्म कहीं बलजवरीसे विकार नहीं कराता। ऋषभदेव तीर्थकर जन्मसे तीन ज्ञान और क्षायिक सम्प्रकृत्व साथ लेकर अवतारित हुए थे; वे भी पुरुषार्थकी अशक्तिके कारण तिरासी लाख पूर्व तक गृहस्थ दशामें रहे। तीर्थकरके आत्माको भी ऐसी भावना होती है कि ‘इसी क्षण मैं मुनिपना लेकर केवलज्ञान प्राप्त कर लूँ’। श्रीमद् राजचन्द्र भावना भाते हैं कि—

मोह स्वयंभूरमण समुद्रको पार कर,
स्थिति वहाँ जहाँ क्षीणमोह गुणस्थान है;
अंत समय वहाँ पूर्णस्वरूप वीतराग हो,
प्रगटाऊँ निज केवलज्ञान निधानको ।

बाह्यमें नग्न हो जाय, पंचमहाब्रतके विकल्प आयें, वह चारित्र या प्रत्याख्यान नहीं है; परन्तु ‘सर्व भावको पर जानकर, पचखाण भावोंका करे, इससे नियमसे जानना कि ज्ञान प्रत्याख्यान है।’ पर एवं विभावसे भिन्न निज ज्ञायकमें ज्ञानका स्थिर हो जाना, रमना उसका नाम चारित्र और प्रत्याख्यान है।

‘बाहर आना पड़े वह अपनी निर्बलताके कारण है।’

भीतरके आनन्दधाममेंसे बाहर आना पड़े वह अपनी अस्थिरताके कारण है, कर्मके कारण नहीं। भूमिकानुसार विकल्पमें आना पड़े उसका कारण पुरुषार्थकी निर्बलता है। विकार होनेमें लोग कर्मका दोष निकालते हैं और कहते हैं कि—कर्म टले तो विकार टले। भाई ! तू स्वयं भूल करता है तब कर्मको निमित्त कहा जाता है; इसीलिये कहा है : ‘कर्म विचारे कौन, भूल तेरी अधिकाई’। अहा ! ऐसी बातें हैं, लोगोंको एक—एक बात बैठना कठिन लगता है।

*

वचनामृत—२९४

ज्ञानीको ‘मैं ज्ञायक हूँ’ ऐसी धारावाही परिणति अखण्डित रहती है। वे

**ભક્તિ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય આદિ વાહ્ય પ્રસંગોમે ઉલ્લાસપૂર્વક ભાગ લેતે દિખાઈ દેતે હું
તવ ભી ઉની જ્ઞાયકધારા તો અખણ્ડિતરૂપસે અંતરમે ભિન્ન હી કાર્ય કરતી રહતી
હૈ। ૨૯૪.**

‘જ્ઞાનીકો ‘મૈં જ્ઞાયક હું’ એસી ધારાવાહી પરિણતિ અખણ્ડિત રહતી હૈ।’

જિસે સ્વ-પરકે ભેદવિજ્ઞાનપૂર્વક અપને આત્માકા અનુભવ પ્રગટ હુआ હૈ એસે જ્ઞાની ધર્મત્માકો ‘મૈં માત્ર જ્ઞાતા, જ્ઞાતા, જ્ઞાતા હું’ એસી ધારાવાહી પરિણતિ—જ્ઞાયકસ્વભાવી ભગવાન આત્માકી જો સન્મુખતા હુઈ વહ દશા—નિત્ય અખણ્ડિત રહતી હૈ। અસ્થિરતાકે કારણ ભલે રાગ હો પરન્તુ ઉસે ભિન્નતા કરના નહીં પડીતી, સહજ હી ભિન્નતા વર્ત રહી હૈ। સમય-સમય ભિન્નતાકે વિચાર કર-કરકે ભિન્નતા ટિકાએ નહીં રખના પડીતી; કિન્તુ ‘મૈં રાગસે ભિન્ન માત્ર જ્ઞાયક હી હું’ ઇસ પ્રકાર સ્વભાવકે અવલમ્બનકે બલ દ્વારા પહલે જો ભિન્નતા કી હૈ ઉસ ભિન્નતાકી-જ્ઞાનપરિણતિકી-ધારા અખણ્ડિતરૂપસે વર્તતી હી રહતી હૈ।

**‘વે ભક્તિ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય આદિ વાહ્ય પ્રસંગોમે ઉલ્લાસપૂર્વક ભાગ લેતે દિખાયી દેતે
હું તવ ભી ઉની જ્ઞાયકધારા તો અખણ્ડિતરૂપસે અંતરમે ભિન્ન હી કાર્ય કરતી રહતી હૈ।’**

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાની ભક્તિ, શાસ્ત્રાભ્યાસ, પ્રવચન-શ્રવણાદિ શુભ રાગમે ઉમંગપૂર્વક સંલગ્ન દિખાઈ દેતે હોં તવ ભી ‘મૈં માત્ર જ્ઞાયક હું’ એસી ઉની જ્ઞાનધારા તો અતૂટરૂપસે અંતરમે ચલતી હી રહતી હૈ, વહ જ્ઞાનધારા કભી રાગકે સાથ એકાકાર નહીં હોતી। આયા કુછ સમજ્ઞમે? સમયસારકે ૧૯૦૦વેં કલશમેં કહા હૈ કિ : ‘સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવકો શુદ્ધ જ્ઞાન ભી હૈ ઔર ક્રિયારૂપ પરિણામ ભી હૈન—નિચલી દશામેં જ્ઞાનધારા ઓર કર્મધારા દોનોં સાથ હૈનેં। વહું જ્ઞાનધારા શુદ્ધસ્વરૂપકે અનુભવરૂપ હૈ, ઉસસે ઉસીકાલ કર્મક્ષય હોતા હૈ—એક અંશમાત્ર ભી બંધ નહીં હોતા ઔર સાથ હી ભક્તિ, શાસ્ત્રપઠન યા બ્રતાદિ ક્રિયારૂપ જો કર્મધારા હૈ ઉસસે ઉસીકાલ માત્ર બંધ હોતા હૈ, કર્મકા ક્ષય એક અંશમાત્ર ભી નહીં હોતા। સાધકદશાકા સ્વરૂપ હી એસા હૈ। શાસ્ત્રશ્રવણાદિકે શુભરાગકે સમય ભી જ્ઞાનીકે અંતરમે જ્ઞાયકધારા તો સતત ભિન્ન હી કાર્ય કરતી રહતી હૈ। શુભકે પ્રતિ રૂચિપૂર્વક લીન હોતે દિખાયી દેતે હું, તથાપિ અંતરમે ‘મૈં રાગસે ભિન્ન જ્ઞાયક હી હું’ એસી પરિણમન ધારા નિરંતર ચલતી હી રહતી હૈ।

*

પ્રવચન-૧૧૦

દિનાંક ૫-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૨૯૫

યદ્યપિ દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે સાધકાં કિસી પર્યાયકા યા ગુણભેદકા સ્વીકાર નહીં હૈ તથાપિ ઉસે સ્વરૂપમે સ્થિર હો જાનેકી ભાવના તો વર્તતી હૈ। રાગાંશરૂપ બહિરૂખતા ઉસે દુઃખરૂપસે વેદનમે આતી હૈ ઔર વીતરાગતા-અંશરૂપ અન્તરૂખતા સુખરૂપસે વેદનમે આતી હૈ। જો આંશિક બહિરૂખ વૃત્તિ વર્તતી હો ઉસસે સાધક ન્યારાકા ન્યારા રહતા હૈ। આંખમે કિરકિરી નહીં સમાતી ઉસીપ્રકાર ચૈતન્યપરિણિતિમે વિભાવ નહીં સમાતા। યદિ સાધકાં વાદ્યમે—પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત રાગમે—દુઃખ ન લગે ઔર અંતરમે—વીતરાગતામે—સુખ ન લગે તો વહ અંતરમે ક્યો જાયે? કહીં રાગને વિષયમે ‘રાગ આગ દ્વારા’ એસા કહા હો, કહીં પ્રશસ્ત રાગને ‘વિષકુમ્ભ’ કહા હો, ચાહે જિસ ભાષામે કહા હો, સર્વત્ર ભાવ એક હી હૈ કે—વિભાવકા અંશ વહ દુઃખરૂપ હૈ। ભલે હી ઉચ્ચમે ઉચ્ચ શુભભાવરૂપ યા અતિસૂક્ષ્મ રાગરૂપ પ્રવૃત્તિ હો તથાપિ જિતની પ્રવૃત્તિ જિતની આકુલતા હૈ ઔર જિતના નિવૃત્ત હોકર સ્વરૂપમે લીન હુઅ જિતની શાન્તિ એવં સ્વરૂપાનંદ હૈ। ૨૯૫.

‘યદ્યપિ દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે સાધકાં કિસી પર્યાયકા યા ગુણભેદકા સ્વીકાર નહીં હૈ તથાપિ ઉસે સ્વરૂપમે સ્થિર હો જાનેકી ભાવના તો વર્તતી હૈ।’

પહીલી બાત તો યહ હૈ કે રાગને વિકલ્પસે ભી યહ ભગવાન આત્મા ભિન્ન હૈ। જહાઁ દૃષ્ટિ રાગરહિત દ્રવ્યસ્વભાવકો ગ્રહણ કરતી હૈ—જ્ઞાયક પ્રભુકો અનુભવતી હૈ—ઉસ દશાકો સાધક દશા કહતે હૈને। અહા! દૃષ્ટિવન્ત વહ જીવ ધર્મકા સાધક હુઅ। જિસને રાગને સાથ એકતા કી હૈ વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ, એકાન્ત દુઃખી હૈ। ભલે હી વહ રાજા હો યા અરવપતિ સેઠ હો પરન્તુ યદિ વહ અંતરમે સ્વભાવકે તૈકાલિક ચૈતન્યઘનકે—સાથ વિભાવકે કણકો ભી એકરૂપ અનુભવતા હૈ તો વહ સંસારી, મિથ્યાદૃષ્ટિ ઔર એકાન્ત દુઃખી હૈ।

પ્રશ્ન :—પૈસેવાલે તો સુખી કહે જાતે હોય ન?

ઉત્તર :—લોગ તો કહતે હોય કી યહ પૈસેવાલે કરોડપતિ સવ સુખી હોય; પૈસા, પલી, પરિવાર ઔર પ્રતિષ્ઠા—સવ સુખકે સાધન હોય; પરન્તુ ભાઈ! વે સવ તો મોહકે—દુઃખકે નિમિત્ત હોયને। જિનકો અંતરમાં આનન્દકાનાથ સહજાત્મસ્વરૂપ નિજ ચૈતન્ય પ્રભુ દૃષ્ટિમાં નહીં આયા ઔર પૈસા, પ્રતિષ્ઠા આદિ બાધ્ય વસ્તુઓનો તથા રાગાદિ વિભાવોની પર દૃષ્ટિ હૈ, અંતરકા પ્રેમ હૈ, વહ ભલે નવાં ગ્રેવેયકકા બડા દેવ હો અથવા અદ્વાઇસ મૂલગુણોની દૃઢતાપૂર્વક પાલન કરનેવાલા નાન દિગમ્બર મુનિ હો તથાપિ, રાગકે સાથ એકત્વબુદ્ધિ હોનેસે, મિથ્યાદૃષ્ટિ એકાન્ત દુઃખી હૈ।

યહાઁ સાધકની બાત કહી હૈ। સાધક માત્ર સુખી હૈ યા ઉસે ભી કોઈ દુઃખ હૈ? દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે તો સાધકનો આનન્દ, દુઃખ આદિ કિસી પર્યાયકા યા જ્ઞાન, દર્શનાદિ ગુણભેદકા સ્વીકાર નહીં હૈ। દૃષ્ટિ સ્વયં નિર્વિકલ્પ—અભેદ હૈ, ઇસલિયે ઉસકા વિપય ‘ભેદ’ નહીં હોતા; ઉસકા વિપય તો અભેદ નિર્વિકલ્પ જ્ઞાયક પ્રભુ હૈ। ભેદ ઔર અભેદનો જાનતા તો જ્ઞાન હૈ। દૃષ્ટિ અભેદનો સ્વીકારતી હૈ ઉસકા અર્થ એસા નહીં હૈ કી ઉસે જાનતી હૈ, પરન્તુ જ્ઞાનને—શુદ્ધનયને—જિસ અભેદ નિજ જ્ઞાયક સ્વભાવકો રૂચિપૂર્વક જાના ઉસમે દૃષ્ટિ-શ્રદ્ધા-‘યહ પૂર્ણસ્વરૂપ આત્મત્વ સો મૈં હું’ એસી નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ કરતી હૈ।

સાધક જીવ દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે કિસી પર્યાયકા—સ્વાનુભૂતિ તકકા—યા ગુણભેદકા સ્વીકાર નહીં કરતા, તથાપિ ઉસે આનન્દમૂર્તિ ભગવાન આત્મામાં સ્થિર હો જાનેકી તથા પૂર્ણ પરમાનન્દદશા પ્રગટ કરનેકી ભાવના તો સતત વર્તતી રહતી હૈ। સચ્ચિદાનન્દ જ્ઞાયક પ્રભુકે આલમ્બનસે જિન્હોને અંતરમાં અતીન્દ્રિય આનન્દકા અનુપમ સ્વાદ આયા હૈ એસે અવિરત સપ્યાદૃષ્ટિસે લેકર આગેકે સમસ્ત સાધક જીવોનો અંતરમાં પૂર્ણરૂપસે સ્થિર હો જાનેકી ભાવના તો નિરન્તર હોતી હૈ। દૃષ્ટિમાં પર્યાયકા સ્વીકાર નહીં ઔર પરિણતિમાં આગે બढનેકી ભાવના; અહા! દૃષ્ટિ ઔર પરિણતિકા કેસા સામંજસ્ય!

‘રાગાંશરૂપ બહિરૂખતા ઉસે દુઃખરૂપસે વેદનમે આતી હૈ ઔર વીતરાગતા-અંશરૂપ અન્તરૂખતા સુખરૂપસે વેદનમે આતી હૈ।’

જિસે અંતરમાં સત્ય દૃષ્ટિ પ્રગટ હુઈ હૈ ઉસે, જ્ઞાયકસ્વભાવકા આશ્રય કરકે જિતની નિર્મલતા વિકસિત હુઈ હૈ વહ તો આનન્દરૂપસે વેદનમે આતી હૈ ઔર જિતના અસ્થિરતાકા રાગ આતા હૈ ઉસકા દુઃખરૂપસે વેદન હોતા હૈ। સ્ત્રી, પુત્રાદિ બાધ્ય વસ્તુએ કોઈ સુખ યા દુઃખ નહીં હોય, વે તો માત્ર જ્ઞેય હોય હૈને। અંતરમાં સ્વરૂપકે સાથ એકતા વહ સુખ હૈ ઔર રાગકે સાથ એકતા વહ દુઃખ હૈ। ધર્માત્માકો સ્વરૂપકે સાથ જિતની એકતા હુઈ હૈ ઉતના વેદન સુખરૂપ

है, और जितना अस्थिरताका रागभाव है उतना दुःख है। अधर्मीको रागका राग होनेसे—विभावके साथ एकत्ववुद्धि होनेसे—अकेला दुःख ही है, अंशमात्र सुख नहीं है।

रागांश हैं वह बहिर्मुखता है, क्योंकि उसका आलम्बन स्त्री, पुत्र तथा देव-शास्त्र-गुरु आदि पर पदार्थ हैं। स्त्री, पुत्र, लक्ष्मी आदि परकी ओरका भाव वह अशुभ और देव-शास्त्र-गुरु आदिके लक्ष्मी होनेवाला भाव शुभ है। ज्ञानीको वे दोनों भाव होते हैं। साधकपना हुआ है, अनन्तानुवंधी कपाय टल गया है इसलिये ज्ञानीको पूरा राग—रागका राग—नहीं है, परन्तु मात्र अशक्तिका रागांश है। उसको अंशतः आनन्ददशा प्रगट हुई है; परन्तु जितनी रागांशरूप बहिर्मुखता है उतना दुःखांश भी है। अहा! भरत चक्रवर्ती जैसे ज्ञानी सम्यग्दृष्टिको भी अपने भाईके साथ युद्ध करनेका द्वेष आया; रावणने सीताका हरण कर लिया तब रामचन्द्रजीने अपनी मुद्रिका देकर हनुमानजीको लंका भेजा, रावणके विद्याप्रहारसे लक्ष्मणजीको मूर्छा आयी तब रामचन्द्रजीका रुदन कि—हे भाई लक्ष्मण! हम वनमें तीन जन आये थे, उनमें सीताको तो रावण हर ले गया और तुम मूर्छितदशामें पड़े हो, अरे! यह क्या होनेवाला है?—

आये थे हम तीन अकेला कैसे मैं जाऊँगा?
जाकर माताको मुँह अपना कैसे दिखलाऊँगा?
भैया लक्ष्मण! जागो बोलो कुछ तो उत्तर दो!

भाई! एकबार बोलो, एकबार तो मुँह खोलो!—यह सब क्या है? रागांश है। अरे! तीनलोकके नाथ श्री ऋषभदेव तीर्थकर जैसोंको भी गृहस्थदशामें प्रजाको असि, मसि, कृपि आदि विद्याएँ सिखानेका रागांश आया था; शान्तिनाथ, कुन्त्यनाथ, अरहनाथ जोकि तीर्थकर, चक्रवर्ती और कामदेव—इन तीन पदवियोंके धारक थे, जन्मसे ही तीन ज्ञान लेकर आये थे, उन्हें भी छियानवे हजार रानियाँ व्याहनेका विकल्प आया था। वह विकल्प क्या है? वह विकल्प अशुभ है, दुःख है। अमृतसागर भगवान आत्माके आलम्बनसे प्रगट हुई ज्ञानधाराके साथ, ज्ञानधारासे विरुद्ध ऐसी रागधारा ज्ञानी तीर्थकरके भी होती है और जितनी रागधारा है उतना दुःखका वेदन भी है। उनको जितनी वीतरागताके अंशरूप अन्तर्मुखता उतना आनन्दका वेदन है।

साधक जीवको—सम्यग्दृष्टि ज्ञानी, अरे! चारित्रवन्त मुनि हो उसे भी पंचमहाव्रतादिका जितना राग आता है उतना वेदन दुःखरूप है, तथा जितनी स्वके आश्रयसे दर्शन, ज्ञान एवं चारित्रकी स्थिरता हुई है उतने अंशमें आनन्दरूप वेदन है। अहा! ऐसी बात है; आया कुछ समझमें? बातको यों ही धारण कर ले उससे कुछ नहीं हो सकता, परन्तु यह बात उसकी

સમજમાં વરાવર આની ચાહિયે। અરે! શાસ્ત્રાનુસાર ઐસી ધારણા તો જીવને અનન્તવાર કી હૈ, પરનું ઉસસે હુआ ક્યા? વાસ્તવમાં તો યહ બાત અપની રુચિમાં અંતરસે બૈઠના ચાહિયે।

ચક્રવર્તીએ છે ૭૨ હજાર પાટન, ૪૮ હજાર નગર, ૯૬ હજાર ગ્રામ, ૯૬ હજાર રાનિયાં ઔર નવનિધાન આદિકા સંયોગ હૈ; તો ક્યા વહ સુખરૂપ હૈ?—નહીં। તો ક્યા વહ સબ દુઃખરૂપ હૈ?—હું, વે તો માત્ર દુઃખએ નિમિત્ત હુંને। ધર્માત્માએ ઉન નિમિત્તોએ અનુરૂપ જો અલ્ય રાગ આતા હૈ વહ દુઃખરૂપ હૈ, ઔર નિઝ સદ્ગીદાનંદ પ્રભુએ આશ્રયસે જિતની નિર્મલદશા હુર્ઝ હૈ—વીતરાગતા હુર્ઝ હૈ—ઉતના વેદન આનન્દરૂપ હૈ।

‘જો આર્થિક વહિરૂખ વૃત્તિ વર્તતી હો જસસે સાધક ન્યારાકા ન્યારા રહતા હૈ।’

સમ્યગ્દૃષ્ટિએ, શ્રાવકએ તથા મુનિરાજએ અપની—અપની ભૂમિકાનુસાર રાગ તો હોતા હૈ, તથાપિ ‘મેરા સ્વરૂપ ઇસસે ભિન્ન હૈ’ ઐસા ન્યારાપન ઉનએ અંતરમાં નિરન્તર વર્તતા હૈ। એક ઓર કહના કિ જ્ઞાની રાગએ વેદન કરતે હુંને, ઔર એક ઓર કહના કિ જ્ઞાની રાગસે ભિન્ન રહતે હુંને, ન્યારેએ ન્યારે રહતે હુંને! પર્યાયમાં રાગએ વેદન હોનેપર ભી મેરી વસ્તુ—દ્રવ્યસ્વભાવ—ઉસસે ભિન્ન હૈ। આતા હૈ ન? કિ—જ્ઞાતા પુરુષ કર્મદય, કર્મનિર્જરા, કર્મવંધ તથા કર્મમોક્ષએ માત્ર જાનતા હૈ—માત્ર જ્ઞાતારૂપસે રહતા હૈ, પરનું ઉસે કરતા—ભોગતા નહીં હૈ। અરે! રાગએ ત્યાગએ કર્તાપના—વહ ભી નામમાત્ર હૈ। ઇસ પ્રકાર સાધક જીવ રાગસે—વહિરૂખ પરિણતિસે—પૃથક્કા પૃથક્ હી રહતા હૈ।

પર્યાયમાં રાગએ વેદન હોનેપર ભી, જ્ઞાનીએ દૃષ્ટિમાં જ્ઞાયકપનેકા જોર હૈ કિ એક સમયકી વિભાવપર્યાયસે ભી મેરા ત્રૈકાલિક તત્ત્વ ન્યારા હૈ। અનન્ત ગુણોની ભણ્ડાર ભગવાન આત્મા જિસકી દૃષ્ટિમાં આ ગયા વહ, વર્તમાન વેદનકી પર્યાય જિતના અપનેકો નહીં માનતા; ઉસસે વહ ન્યારા રહતા હૈ। ‘દુઃખએ વેદન વિભાવ હૈ, મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ’—ઇસ પ્રકાર જ્ઞાની ભિન્ન હી રહતા હૈ। આનન્દએ વેદન તો મેરે સ્વભાવકી સ્થિતિ હૈ ઔર રાગએ વેદન દ્રવ્યસ્વભાવકી અપેક્ષાસે મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ—ઇસપ્રકાર જ્ઞાની વિભાવસે સદા ન્યારા રહતા હૈ।

‘આઁખમાં કિરકિરી નહીં સમાતી ઉસીપ્રકાર ચૈતન્યપરિણિતિમાં વિભાવ નહીં સમાતા।’

આઁખમાં એક સૂક્ષ્મ રજકણ આ જાય તો ખટકતા રહતા હૈ; આઁખએ લાલ બના દેતા હૈ; ઉસીપ્રકાર આનન્દકન્દ ભગવાન આત્માએ પર્યાયમાં યદિ રાગએ ભાગ આયે તો ખટકતા હૈ ઔર દુઃખએ વેદન હોતા હૈ। એક ઓર કહના કિ વર્તમાન દશામાં વિભાવએ વેદન હોતા હૈ ઔર એક ઓર ઐસા કહના કિ દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે વિભાવ મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ; અહા! કેસા હૈ વસ્તુસ્વરૂપ!

ભગવાન ચૈતન્યપદાર્થકા પરિણમન આનંદ ઔર શાન્તિ હૈ। ઉસકી વર્તમાન દશામે રાગકા વેદન હોને પર ભી વહ દ્રવ્યસ્વભાવકા પરિણમન નહીં હૈ। એકાન્ત ઐસા માને કી પર્યાયમે દુઃખકા વેદન નહીં હૈ તો વહ ભી મિથ્યાત્વ હૈ, ઔર એકાન્ત ઐસા માને કી ‘દુઃખ-વિભાવ મેરા સ્વભાવ હૈ’ તો વહ ભી મિથ્યાત્વ હૈ। અરે! જીવને અનાદિકાલસે ભટકનેકા કામ કિયા હૈ, પરન્તુ અંતરમે ભગવાન ચૈતન્યપરમાત્મા એક સમયકી જો પર્યાય હૈ ઉસકે સમીપ હી વિદ્યમાન હૈ, ઉસે દેખને-જાનનેકા અવકાશ નહીં નિકાળા। યહું કહતે હૈને કી પર્યાયમે જો રાગકા વેદન હૈ વહ મુઝમે હૈ, મેરે કારણ હૈ, તથાપિ દ્રવ્યસ્વભાવકી અપેક્ષાસે વિભાવ મેરી વસ્તુ નહીં હૈ। આંખમે જૈસે કિરકિરી નહીં સમાતી વૈસે હી દ્રવ્યસ્વભાવકે આથ્રયસે હુર્દી વીતરાગતારૂપ અન્તર્મુખ પરિણતિમે અંશત: ભી રાગાદિ વિભાવકા સમાવેશ નહીં હોતા।

**‘યદિ સાધકકો વાહ્યમે—પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત રાગમે—દુઃખ ન લગે ઔર અંતરમે—
વીતરાગતામે—સુખ ન લગે તો વહ અંતરમે ક્યોં જાયે?’**

સાધક જીવકો પર્યાયમે અપૂર્ણતા હૈ ઇસલિયે શુભ તથા અશુભ રાગ આતા હૈ। ઉસે જૈસે પ્રશસ્ત અર્થાત् વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધા, ભક્તિ ઔર બહુમાનકા શુભરાગ આતા હૈ વૈસે હી ઉસે (ચૌથે-પાઁચવેં ગુણસ્થાનવર્તી જીવકો) સ્ત્રી, વિષય ઔર પરિવાર આદિકી ઓરકા અશુભરાગ ભી આતા હૈ, તથાપિ દૃષ્ટિકી અપેક્ષાસે તો વહ જ્ઞાયકમે હી વર્તતા હૈ। અહા! સાધકકા સ્વરૂપ ઐસા હૈ ભાઈ! સાધકકો યદિ પ્રશસ્ત ઔર અપ્રશસ્ત બહિર્મુખ રાગપરિણતિમે દુઃખ ન લગે તથા શુભશુભ રાગરહિત સ્વરૂપાનન્દમય વીતરાગ પરિણતિમે સુખ ન લગે તો વહ વારમ્બાર અન્તર્મુખ ક્યોં હો?

અરે! ચૌથે-પાઁચવેં ગુણસ્થાનમે તો રૌદ્રધ્યાન ભી હોતા હૈ। પદ્મીસ વર્પકા જવાન પુત્ર મર જાય તબ જ્ઞાનીકો ભી આર્તધ્યાન હોતા હૈ—ઉસકે કારણ નહીં કિન્તુ અપની અશક્તિકે કારણ તદ્દ્વાર મોક્ષગામી ભરત ચક્રવર્તીકો ભી જવ આદિનાથ ભગવાન અદ્યાપદ પર્વતસે મોક્ષ પથારે તબ ‘અરે! ભરતક્ષેત્રસે કેવલજ્ઞાની તીર્થકર-સૂર્ય અસ્ત હો ગયા’—ઇસપ્રકાર ચૌધાર અશ્રુધારા બહાકર પ્રભુકે વિરહકા વેદન કર રહે થે। ઉસ સમય સૌધર્મ ઇન્દ્ર કહતે હૈને—અરે! મિત્ર ભરત! તુમ યહ કેસા વિલાપ કરતે હો? તુમ તો જાનતે હો કી ભગવાનકો મોક્ષ હુઆ હૈ ઔર તુમ ભી ઇસી ભવમે મોક્ષ જાનેવાલે હો, તુમ્હેં યહ શોભા નહીં દેતા। ભરત કહતે હૈને : ઇન્દ્રદેવ! મુઝે ખવર હૈ, તથાપિ અશક્તિકે કારણ પ્રભુકે પ્રતિ રાગાંશ આતા હૈ। મૈં જાનતા હું કી યહ રાગાંશ દુઃખ હૈ, પરન્તુ મેરી ભૂમિકા નિર્વલ હોનેસે ઐસા શુભરાગ આ જાતા હૈ; પરન્તુ વહ હૈ તો દુઃખરૂપ। પર્યાયમે દુઃખકા વેદન હોને પર ભી દ્રવ્યસ્વભાવકી અપેક્ષાસે વહ મેરી વસ્તુ નહીં હૈ। સાધકકો યદિ રાગમે દુઃખ ન લગે, અંતર્સ્વરૂપ રમણતારૂપ વીતરાગતામે યદિ સુખ ન લગે તો વહ વારમ્બાર રાગસે હટકર અંતરમે ક્યોં જાયે? ક્યા કહા? શુભશુભ ભાવમે દુઃખ

૧૬૮]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

और અંતરસ્વરૂપમें જાનેપર સુખકા અનુભવ ન હો તો વહ અંતર્મુખ હોનેકા પ્રયત્ન કિસલિયે કરેગા ?

‘કહીં રાગકે વિષયમें ‘રાગ- આગ દહૈ’ એસા કહા હો, કહીં પ્રશસ્ત રાગકો ‘વિષકુમ્ભ’ કહા હો, ચાહે જિસ ભાષામें કહા હો, સર્વત્ર ભાવ એક હી હૈ કી—વિભાવકા અંશ વહ દુઃખરૂપ હૈ।’’

છહડાલામે આતા હૈ ન !—

યહ રાગ-આગ દહૈ સદા, તાતેં સમામૃત સેઝ્યે,
ચિર ભજે વિષય-કષાય અબ તો ત્યાગ નિજપદ બેઝ્યે;
કહા ર્થ્યો પરપદમે, ન તેરો પદ યહૈ, ક્યોં દુઃખ સહૈ,
અબ ‘દૌત’! હોઊ સુખી સ્વપદ રચિ, દાવ મત ચૂકૌ યહૈ।

ધર્મી જીવકો ભી ભૂમિકાનુસાર શુભાશુભ રાગ આતા હૈ પરન્તુ વહ અગ્નિ સમાન જલન હૈ; અંતરમें અકપાયસ્વરૂપ, શાન્તસ્વરૂપ, વીતરાગસ્વરૂપ ભગવાન જ્ઞાયકકા આશ્રય લેનેસે જિતની શુદ્ધ પરિણમિત હુઈ હૈ ઉતની શાન્તિ, શીતલતા ઔર સુખ હૈ। સમયસારકે મોક્ષ-અધિકારમે પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, આલોચના આદિ પ્રશસ્ત રાગકો ‘વિષકુમ્ભ’ કહા હૈ। તીન કષાયકે અભાવસ્વરૂપ વીતરાગતા જિનકે અંતરમें પરિણમિત હુઈ હૈ, પ્રચુર સ્વસંવેદન નિરન્તર વર્ત રહા હૈ એસે પ્રશાન્તમૂર્તિ વીતરાગ મુનિરાજકો ભી પ્રમત્તદશામે પ્રતિક્રમણાદિકા, ભગવાનકે દર્શન કરનેકા—ભગવાન સાક્ષાત્ ન હોં તો જિનમન્દિરમે જાકર જિનપ્રતિમાકે દર્શન-સ્તવન આદિકા—વિકલ્પ આતા હૈ। યહ વિકલ્પરૂપ શુભરાગ ભી દુઃખરૂપ હૈ; ઉસે ‘વિષકુમ્ભ’-વિષકા ઘડા કહા હૈ।

ભગવાનકે સ્મરણકા અથવા ભક્તિકા ભાવ, પંચમહાબ્રતકા વિકલ્પ, રાગકી તીવ્રતા હોને પર ઉસકી નિન્દા-ગર્હાકા ભાવ, ભૂમિકાકે લિયે અશોભનીય એસે ભાવ હુએ હોં તો ગુરુકે પાસ જાકર નિવેદન કરનેકા ભાવ—વહ સવ શુભરાગ અમૃતસાગર એસે ભગવાન આત્માકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હુઈ અતીન્દ્રિય અમૃતધારાકે સમક્ષ વિપ હૈ, વિષકુમ્ભ હૈ। અહા ! એસી સૂક્ષ્મ વાતેં ! જન્મ-મરણકે ચક્રમેં તુઝે અન્ય કોઈ શરણ નહીં હૈ પ્રભુ ! ભીતર આત્મામે જાના હી એક શરણ હૈ, વાદ્યમેં જાના વહ તો માત્ર દુઃખ હૈ। કહીં રાગાદિ વિભાવકો દુઃખ કહા હો, રાગરૂપી આગ કહા હો, પ્રશસ્ત રાગકો વિષકુમ્ભ કહા હૈ। કિહીં ભી શબ્દોમેં કહા હો પરન્તુ સર્વત્ર કહનેકા ભાવ-આશ્રય તો એક હી હૈ કી—વિભાવકા એક કણ ભી દુઃખરૂપ હૈ। ચૌથે ગુણસ્થાનમે શેષ તીન કષાયકા ભાવ, પાঁચવેં ગુણસ્થાનમે શેષ દો કષાયકા ભાવ, છઠવેં ગુણસ્થાનમે શેષ એક કષાયકા ભાવ દુઃખરૂપ હૈ। અરે ! વિભાવકા છોટેસે છોટા અંશ ભી દુઃખરૂપ હૈ, સ્વભાવરૂપ પરિણમન હી એકમાત્ર સુખરૂપ હૈ।

‘ભલે હી જ્ઞમેં જ્ઞ શુભભાવરૂપ યા અતિસૂક્ષ્મ રાગરૂપ પ્રવૃત્તે હો તથાપિ જિતની પ્રવૃત્તિ ઉત્તની આકુલતા હૈ ઔર જિતના નિવૃત્ત હોકર સ્વરૂપમેં લીન હુઆ ઉત્તની શાન્તિ એવં સ્વરૂપાનન્દ હૈ।’

જિસસે ઉચ્ચમેં ઉચ્ચ પુણ્યવંધ હો—તીર્થકર નામકર્મ બંધે, ચક્રવર્તી, બલદેવ આદિ ઉચ્ચ પદવિયાઁ પ્રાપ્ત હો એસા પુણ્યવંધ હો—એસે ઉચ્ચ શુભભાવ હોં અથવા ગુણ-ગુણીકે વિકલ્પરૂપ-અતિસૂક્ષ્મ રાગરૂપ—પ્રવૃત્તિ હો તથાપિ જિતની પ્રવૃત્તિ ઉત્તની આકુલતા હૈ, અશાન્તિ હૈ, જહાર હૈ, ઔર જિતની સ્વભાવોનુખતાપૂર્વક નિવૃત્તિ હુઈ, સ્વરૂપમેં લીનતા હુઈ, ઉત્તની શાન્તિ એવં સ્વરૂપાનન્દ હૈ। શુભાશુભભાવ તો વિપ હૈની, પરન્તુ ઉનકે નિમિત્તસે જો કર્મપ્રકૃતિયાઁ બંધતી હૈની ઉસે ભી વિપકુષ્મ ઔર વિપવૃક્ષ કહા હૈ। ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા અમૃતકા વૃક્ષ હૈ ઔર ૧૪૮ કર્મપ્રકૃતિયાઁ વહ વિપવૃક્ષ હૈ। સમયસારમેં કર્મકો વિપવૃક્ષ કહા હૈ ન? ‘કર્મરૂપી વિપવૃક્ષકે ફળ મેરે ભોગે વિના હી ઝર જાઓ; મૈં અપને ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માકો નિશ્ચલરૂપસે સંચેતતા હું—અનુભવતા હું।

યદ્યપિ કેવલી ભગવાનકો ભી ચાર અધાતિ કર્મોકા ઉદ્ય હૈ; અધાતિ કર્મોકા ઉદ્ય ઉનકો દુઃખરૂપ નહીં હૈ; તથાપિ નિચલી મોહ-રાગ-દ્વેષરૂપ દશામેં અધાતિ કર્મકા ઉદ્ય દુઃખકા નિમિત્ત હોતા થા ઇસલિયે, કેવલીકો મોહ-રાગ-દ્વેષકા તથા અપૂર્ણતાકા અભાવ હોકર પૂર્ણ પરમાનન્દ પ્રગટ હોનેપર ભી, અધાતિકર્મકા ઉદ્ય અભી વિદ્યમાન હોનેસે ઉનકે આનન્દકો પરમ-અવ્યાબાધ આનન્દપના નહીં હૈ। શ્રી અરિહંત પરમાત્માકો જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય આદિ અનુજીવી ગુણોંકા વિકાર ઔર ઉસકે નિમિત્ત ચાર ઘાતિકર્મ ટલ ગયે હૈની પરન્તુ વેદનીયાદિ ચાર અધાતિકર્મ ‘જલી જેવરીવત આકૃતિમાત્ર’ અભી શેષ હૈની, ઇસલિયે ઉન્હેં અવ્યાબાધ, સૂક્ષ્મત્વ, અવગાહ ઔર અગુરુલઘુત્વ આદિ પ્રતિજીવી ગુણોંકી વિભાવપર્યાય હૈ, તથાપિ વહ આકુલતાજનક નહીં હૈ। આઠ કર્મોકા અભાવ હોનેસે સિદ્ધ ભગવાનકો સમ્યક્ત્વ, સુખ આદિ આઠ ગુણ પ્રગટ હુએ એસા શાસ્ત્રમેં કથન આત્મ હૈ ન? ઉસકા અર્થ એસા નહીં હૈ કે અરિહંતકો પૂર્ણ સુખ નહીં હૈ। પરન્તુ પહેલે ઘાતિકર્મજનિત દુઃખમેં અધાતિકર્મજનિત શરીરાદિ સંયોગ નિમિત્ત થે વે અભી છૂટે નહીં હૈની ઇસલિયે ઉનકે સુખકો ઉતના અવ્યાબાધપના નહીં હૈ, ઇતની અસિદ્ધત્વરૂપ કચાસ હૈ। અહા! એસી બાતે હૈની!

યહાઁ તો યહ બાત ચલતી હૈ કી—ભલે હી ઉચ્ચસે ઉચ્ચ શુભભાવરૂપ યા અતિસૂક્ષ્મ રાગરૂપ પ્રવૃત્તિ હો—દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયકે સૂક્ષ્મ વિચારરૂપ વિકલ્પ ઉઠેં—તથાપિ રાગમિશ્રિત વિચાર આદિ જિતની પ્રવૃત્તિ ઉત્તની આકુલતા હૈ, બંધકા કારણ હૈ ઔર ઉન વિકલ્પોંસે ભી નિવૃત્ત હોકર જિતની સ્વરૂપરમણતા પ્રગટ હુઈ ઉત્તની શાન્તિ એવં સ્વરૂપાનન્દ હૈ બાકી સવ બાતે હૈની।

शान्तस्वभाव-शान्तरस ऐसे निज ज्ञायक भगवानका आश्रय लेकर अंतर्मुख हुआ उतनी शान्ति और आनन्द; तथा प्रवृत्तिके जितने विकल्प उठें—भले ही स्थूल शुभरागके परिणाम हों या अति सूक्ष्म गुण-गुणीके अथवा द्रव्य-गुण-पर्यायके भेदका विकल्प हो—वे सब दुःखरूप हैं।

स्वभावसे बाहर निकलनेकी जितनी वृत्ति है वह सब प्रवृत्ति है। ‘नियमसार’में उसे अनावश्यक कहा है, आवश्यक नहीं। उससे निवृत्त होकर स्वरूपमें एकाग्र हो जाना, अंतरमें लीनता होना वह आवश्यक है। आवश्यक अर्थात् अवश्य करने योग्य, अथवा अवश अर्थात् परके वश नहीं किन्तु निजज्ञायक आत्माके वश ऐसा स्वरूपलीनतारूपी कार्य। निवृत्त होकर अंतरस्वरूपमें जितनी लीनता हुई उतनी शान्ति और स्वरूपानन्द है। ज्ञायक-अमृतसागरको अंतरसे जितना उल्लसित करे उतना आनन्द और जितना रागमें अटके उतना विष। व्यापार-धंधेका भाव वह तो पाप और तीव्र विष है, परन्तु देव-शास्त्र-गुरुकी भक्तिका राग या द्रव्य-गुण-पर्यायके भेदका शुभ विकल्प वह भी सूक्ष्म विष है; एकमात्र स्वरूपानन्द ही परम अमृत है।

वचनामृत-२९६

द्रव्य तो सूक्ष्म है, उसे पकड़नेके लिये सूक्ष्म उपयोग कर। पातालकुएँकी भाँति द्रव्यमें गहराई तक उतर जा तो अंतरसे विभूति प्रगट होगी। द्रव्य आश्वर्यकारी है। २९६.

‘द्रव्य तो सूक्ष्म है, उसे पकड़नेके लिये सूक्ष्म उपयोग कर।’

चैतन्य द्रव्य अरूपी-अमूर्त और सूक्ष्म है, उसे समझनेके लिये उपयोगको सूक्ष्म कर। जिस परिणामसे स्थूल ऐसे देह, इन्द्रियाँ और विभावसे भिन्न निजचैतन्य प्रभु पकड़में आये उसे यहाँ सूक्ष्म उपयोग कहते हैं, और जिस परिणामसे ज्ञायकप्रभु पकड़में नहीं आता उसे स्थूल उपयोग कहते हैं।

‘पाताल कुएँकी भाँति द्रव्यमें गहराई तक उतर जा तो अंतरसे विभूति प्रगट होगी।’

एक समयकी जो वर्तमान पर्याय उसके भीतर—समीप ही त्रैकालिक ध्रुवतत्त्व है। पातालकुएँकी भाँति त्रैकालिक ध्रुवतत्त्वकी गहराईमें उतर जा तो भीतरसे अनन्तज्ञान एवं आनन्दादि सर्व विभूतियाँ प्रगट होगीं। जैसे पातालकुओं भीतरसे फूट पड़े और पानीका फव्वारा

उछलता है, वैसे ही एक गहरे ज्ञायकतत्त्वको अंतरकी गहराईसे ग्रहण कर-पकड़ तो पर्यायमें निर्मलताकी-आनन्दकी धारा उल्लसित होगी, अंतरसे विभूतियाँ प्रगट होगी।

‘द्रव्य आश्वर्यकारी है।’

ज्ञायक द्रव्य ज्ञान एवं आनन्दादि अनन्तानन्त गुणवैभवसे भरपूर कोई अद्भुत तत्त्व है। स्वभावरूप विभूतिको सूक्ष्म उपयोग द्वारा एकाग्रतासे ग्रहण करने-पकड़नेसे वह आश्वर्यकारी द्रव्य हाथमें आयगा, जिससे तेरी अनादिकी भवभ्रमणरूप दीनता दूर हो जायगी। अहा ! ऐसा तत्त्व है।

महो मिशन.

सबको एकही करने योग्य है—रुचिके वेगको अंतरमें लगा देना, एक शुद्धात्माको ही ग्रहण करना ऐसा शुद्धात्मामें ही सब कुछ भरा पड़ा है। जिसमें जो हो उसमेंसे वह आयगा।—इस प्रकार गुरुदेवने जोरदार वाणी बरसाई है। गुरुदेवने पंचमकालमें भगवानका विरह भुलाया है।

—वहिनथ्री चम्पावेन.

प्रवचन-१९९

दिनांक ६-१०-७८

वचनामृत-२९७

तेरा कार्य तो तत्त्वानुसारी परिणमन करना है। जड़के कार्य तेरे नहीं हैं। चेतनके कार्य चेतन होते हैं। वैभाविक कार्य भी परमार्थसे तेरे नहीं हैं। जीवनमें ऐसा घुट जाना चाहिये कि जड़ और विभाव वे पर हैं, मैं वह नहीं हूँ। २९७.

‘तेरा कार्य तो तत्त्वानुसारी परिणमन करना है।’

यदि तुझे हित करना हो, धर्म करना हो और भवका अन्त लाना हो तो तत्त्वानुसारी-सहज ज्ञान एवं आनन्दस्वरूप, पूर्ण प्रभुत्वमय, सहज परम ऐर्थर्यस्वरूप त्रैकालिक ध्रुव निज ज्ञायकतत्त्वका अनुसरण करके—परिणमन करना वही तेरा कार्य है। पुण्य-पापरूप विकारीभाव अनादिकालसे करता आया है, परन्तु वह संसार है, दुःखमय है और परिप्रेमणका कारण है। अब यदि तुझे धर्मकार्य करना हो तो ज्ञायकभाव कौन है और यह पुण्य-पापमय विकारी परिणमन क्या है उसका भेदज्ञान करके त्रैकालिक शुद्ध ज्ञायकतत्त्वके अनुसार निर्मल दशा प्रगट करना वही तेरा कर्तव्य है। सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान तथा सम्यक्रमणता—वह तत्त्वके अनुसार होनेवाली साधकदशा है, धर्मोका धर्म है।

‘जड़के कार्य तेरे नहीं हैं।’

शरीर, वाणी और मन, पैसा, मकान और व्यापार या स्त्री, पुत्रादि पर जीव,—उनके कार्य कहीं तेरे नहीं हैं। शरीरका हलन-चलन, वाणी निकलना, व्यापारादिका चलना यह सब जड़के कार्य हैं, आत्माके नहीं।

प्रश्न :—जीव रोटी तो खाता है न ?

उत्तर :—कौन खाता है और कौन पीता है ? खाने-पीनेकी क्रिया तो जड़की जड़में है। उस क्रियाके समय परका अनुसरण करके जो विकार होता है वह भी विभाव है, चैतन्यका स्वभावकार्य नहीं है। अहा ! ऐसा कठिन काम है ! इसमें प्रवीण होना पड़ेगा। चैतन्यस्वरूप

ભગવાન આત્માકો યથાર્થરૂપસે જાનકર, ઉસકા અનુભવ કરકે અંતરમે જ્ઞાનકા પરિણમન કરના પડેગા,—યદિ આત્મકલ્યાણકી ભાવના હો તો।

દુકાન પર વૈઠકર વ્યાપાર કરના, પૈસા કમાના, બંગલા બનવાના યહ જડકે કાર્ય તો તેરે નહીં હૈનું પરન્તુ ભીતર જીવકી દશામેં હોનેવાલે પુણ્ય-પાપકે વિકારી ભાવ ભી આત્માકા કાર્ય નહીં હૈનું। યદિ તુઝે અપને હિતકા કાર્ય કરના હો, પરમ પદાર્થ એસે નિજ જ્ઞાયકપ્રભુકો પ્રાસ કરના હો તો—મિથ્યાત્વ ઔર પુણ્ય-પાપકી પ્રાસિ તો અનાદિસે કી હૈ પરન્તુ વહ સબ તો ચૌરાસી લાખ યોનિયોમેં ભટકનેકે માર્ગ હૈનું; ઉનસે તુઝે છૂટના હો તો જ્ઞાન, શાન્તિ ઔર અકષાયસ્વભાવસે ભરપૂર એસે નિજ ભગવાન આત્માકા અનુસરણ કરકે અંતર્મુખ પરિણમન કરના। વહ તેરા કાર્ય હૈ, જડકા અનુસરણ કરના વહ તેરા કાર્ય નહીં હૈ। જડકે કાર્ય તેરે નહીં હૈનું।

પ્રશ્ન :—મુસુકું જિનમન્દિર બનવાતે હૈનું ન? આપ હમેં ઉપદેશ દેતે હો ન?

ઉત્તર :—ભાઈ! ધૈર્ય રહ્યકર સુન તો સહી, કૌન મન્દિર બનવાતા હૈ ઔર કૌન ઉપદેશ દેતા હૈ? વહ તો જડકી દશા જડકે કારણ હોતી હૈ, જીવકે કારણ નહીં। ઉસ કાલ જીવકો જો વિકલ્પ આતા હૈ વહ ભી વિભાવકાર્ય હૈ, જીવકા સ્વભાવકાર્ય નહીં હૈ। પરમાનન્દસ્વરૂપ જ્ઞાયકપ્રભુકા અનુસરણ કરકે અંતરમેં જો નિર્મલતા પ્રગટ હો વહી આત્માકા સદ્ગ્રા કાર્ય હૈ। અહા! યહ તો અપૂર્વ વાત હૈ ભાઈ! ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા દિવ્યધ્વનિમેં જો વાત કહતે થે વહી વાત બેનકે બચનોમેં આયી હૈ।

શરીર, વાળી ઔર મનકી કિયા તો નહીં, પરન્તુ અંતરમેં વ્યવહારરલત્રયકા વિકલ્પ ઉઠે વહ ભી આત્માકા—આત્માકી જાતિકા—કાર્ય નહીં હૈ। જ્ઞાન એવં આનન્દસ્વરૂપ નિજ ચૈતન્યપ્રભુકા અનુસરણ કરકે અંતરમેં શુદ્ધ પરિણમન હુઆ વહી આત્માકા નિર્મલ કાર્ય હૈ।

પ્રશ્ન :—આપકે પુનીત પ્રભાવસે કાઠિયાવાડ અનેક ગ્રામોમેં જિનમન્દિરોંકા નિર્માણ હુઆ જિસમેં કરોડોં રૂપયે ખર્ચ હુએ; ગુજરાત તથા અન્ય પ્રાન્તોમેં ભી આપકે પ્રભાવસે જિનમન્દિરોંકા નિર્માણ હુઆ હૈ; યહું સોનગઢમેં ભી કરોડોં રૂપયે જિનાલયોકે નિર્માણ પર ખર્ચ હો ચુકે હૈનું, જિસસે યહ અનુપમ તીર્થધામ બન ગયા। યહ સબ આપહીકે પ્રતાપસે હુઆ હૈ ન?

ઉત્તર :—ભાઈ! વે સબ જડકે પરિણમન જડકે કારણ હોતે હૈનું, વે આત્માકે કાર્ય નહીં હૈનું। ‘જડભાવસે જડ પરિણમે, ચેતન ચેતનરૂપ।’

પ્રશ્ન :—વહ સબ હોનેમેં આપકા પ્રભાવ તો સહી?

ઉત્તર :—વિલકુલ નહીં; વહ તો માત્ર નિમિત્તકા જ્ઞાન કરાનેકે લિયે વ્યવહારકથન હૈ। જીવકા પ્રભાવ જડમેં કુછ નહીં કર સકતા।

જાલના (મહારાષ્ટ્ર)મ�ें દિગમ્બર મુનિ શ્રી ભવ્યસાગરજીકા ચાતુર્માસ હૈ। ઉનકા પત્ર આયા હૈ। વે લિખતે હૈને કિ—‘વહિનશ્રીકે વચનામૃત’ પુસ્તક યહું બહુત લોગ માંગતે હૈને ઇસલિયે પુસ્તકેં ભિજવાયેં।

અબ યહું આગે કહતે હૈને કિ—

‘ચેતનકે કાર્ય ચેતન હોતે હૈને’

‘જડકે કાર્ય તેરે નહીં હૈને’ એસા નિષેધ કરકે અબ કહતે હૈને કિ—જાનના—દેખના અથવા સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્ર યહ સવ ચેતનકે કાર્ય ચેતન હોતે હૈને। શરીર, વાળી, મન આદિ પર દ્રવ્યકે કાર્ય તો ચેતનકે નહીં હૈને, કિન્તુ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિકે ભાવ ભી પરમાર્થત: ચેતનકે કાર્ય નહીં હૈને। યહ બાત લોગોંકો કુછ કઠિન લગતી હૈ, પરન્તુ ક્યા કિયા જાય? વસ્તુકા સ્વરૂપ હી એસા હૈ; જન્મ—મરણરહિત હોનેકા માર્ગ તો યહી હૈ। વસ્તુસ્વરૂપકો સમજે વિના જીવને વાદ્યક્રિયાએં તો અનાદિકાલમેં અનન્તવાર કી હૈને, અશુભભાવ છોડકર ઉપવાસાદિકે શુભભાવ ભી અનન્તવાર કિયે, પરન્તુ વે વિકૃત ભાવ તો સ્વભાવસે વિરુદ્ધભાવ હૈને, ઉનસે જ્ઞાયકસ્વભાવકે કાર્ય કેસે હોંયે?

‘વૈભાવિક કાર્ય ભી પરમાર્થસે તેરે નહીં હૈને।’

‘ભી’ શબ્દ ક્યોં રહ્યા? ક્યોંકિ જડકે કાર્ય તો તેરે નહીં હૈને, પરન્તુ તદુપરાન્ત રાગાદિ વૈભાવિક કાર્ય ભી પર પરમાર્થસે તેરે નહીં હૈને। અર્થાત્ ક્યા? કિ—તેરી અપની પર્યાયમેં રાગાદિરૂપ પરિણમન હૈ ઇસલિયે વૈભાવિક કાર્ય તેરે હૈને, પરન્તુ વિભાવભાવ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ ઔર વે કરને યોગ્ય નહીં હૈને, ઇસલિયે વે વૈભાવિક કાર્ય પરમાર્થસે—સ્વભાવદૃષ્ટિસે દેખને પર—તેરે નહીં હૈને। અરે! ધર્મી જીવકો શુભશુભ ભાવ આતે હૈને; ઇતના અપના અર્થિરતાજનિત પરિણમન હૈ ઉસ અપેક્ષાસે ઉસે ઉનકા કર્તા કહા જાતા હૈને; પરન્તુ વસ્તુદૃષ્ટિસે દેખને પર વહ સ્વભાવકા કાર્ય નહીં હૈ। અહાહા! આતા હૈ કુછ સમજમેં? પર્યાયમેં જો રાગાદિભાવ હોતે હૈને વહ વ્યવહારસે આત્માકા પરિણમન હૈ, પરન્તુ ઉસસે ક્યા વે વિભાવકાર્ય પરમાર્થસે આત્માકા સ્વભાવ હૈને? નહીં; વિભાવભાવ પરમાર્થસે આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈને। અંતરમેં જો પૂર્ણાનંદકા નાથ પર્યાયકે સમીપ વિદ્યમાન હૈ ઉસકા અનુસરણ કરકે જો પરિણમન હો વહ તેરા કાર્ય હૈ, ઇસકે સિવા જડકે કાર્ય તેરે નહીં હૈને;.....અરે! વૈભાવિક કાર્ય ભી પરમાર્થસે તેરે નહીં હૈને।

‘જીવનમેં એસા ઘુટ જાના ચાહીયે કિ જડ ઔર વિભાવ વે પર હૈને, મૈં વહ નહીં હું।’

નિજ ચૈતન્ય જ્ઞાયકસ્વભાવકા અનુસરણ કરકે જો પરિણમન હો વહી મેરા કાર્ય હૈ, શેષ સવ—જડ ઔર વિભાવ—પર હૈ, વહ મૈં નહીં હું—એસા જીવનમેં અંતરસે ઘુટ જાના

चाहिये। ‘पर’ कहकर जड़ और विभाव यह दो बातें लीं, परन्तु अपने आत्माके अतिरिक्त अन्य आत्मा भी अपने लिये ‘पर’ हैं; परन्तु यह बात यहाँ नहीं ली है। चैतन्यके समक्ष जड़ और स्वभावके समक्ष विभाव-यह दो बातें लीं।

महाव्रतादिका शुभराग विभाव है, आत्माका स्वभावभाव नहीं है इसलिये पर हैं; तथापि भगवानने चरणानुयोगके कथनमें कहा है कि-व्रत पालना; परन्तु ‘पालने’का अर्थ क्या? मोक्षमार्गप्रकाशकमें कहा है : जीव कन्दमूल आदि बहुत दोषवाली वस्तु न खाये, और अल्प दोषवाली प्रत्येक वनस्पति-हरितकाय-खाये परन्तु उसे धर्म न माने; इसप्रकार सम्यग्दृष्टि ज्ञानी—मुनिराज सावद्ययोगका-पाप-योगका—त्याग करें (पुण्ययोगका त्याग कैसे हो ? वह तो स्वरूपमें स्थिर हों तभी होगा।) और सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रकी भूमिकामें वीचमें शुभभाव आता है इसलिये ‘शुभयोगको पालते हैं’ ऐसा व्यवहारसे कहा जाता है, परन्तु उस शुभरागको धर्म नहीं मानते। कन्दमूल छोड़ते हैं वहाँ प्रत्येक वनस्पति खानेका भाव है वह धर्म नहीं है, इसप्रकार जहाँ सावद्ययोगका त्याग हो वहाँ शुभयोग होता है, परन्तु वह मोक्षमार्ग नहीं है।

जीवनमें सहजरूपसे ऐसा हो जाना चाहिये कि जड़ और विभाव पर हैं, वह मैं नहीं हूँ। नवतत्त्वोंमें अजीव है वह पर है, नवतत्त्वोंसे परे ऐसा ज्ञायकतत्त्व तो जो है सो है। पुण्य-पाप, आस्वादि तत्त्व भी ज्ञायकसे भिन्न हैं। जिस भावसे तीर्थकरनामकर्म वँधे वह भाव भी विभाव तथा पर है, स्वभावसे विरुद्ध परिणमन है; इसलिये वह मेरा कार्य नहीं है।

*Aloud ** *मिटानं ई.*

वचनामृत-२९८

ज्ञानी जीव निःशंक तो इतना होता है कि सारा ब्रह्माण्ड उलट जाये तब भी स्वयं नहीं पलटता; विभावके चाहे जितने उदय आयें तथापि चलित नहीं होता। बाहरके प्रतिकूल संयोगसे ज्ञायकपरिणति नहीं बदलती; श्रद्धामें फेर नहीं पड़ता। पश्चात् क्रमशः चारित्र बढ़ता जाता है। २९८.

‘ज्ञानी जीव निःशंक तो इतना होता है कि सारा ब्रह्माण्ड उलट जाये तब भी स्वयं नहीं पलटता; विभावके चाहे जितने उदय आयें तथापि चलित नहीं होता।’

ज्ञानी कहो या धर्मी कहो दोनों एक ही हैं। जिसे शास्वादि बाह्यज्ञान अधिक हो वह ज्ञानी और जो पूजा-भक्ति या सामायिक-उपवासादि क्रियाएँ अधिक करे वह धर्मी—

ऐसा ઉસકા અર્થ નહીં હૈ। આત્મા શરીર, વાળી આદિ જડ પદાર્�ોસે તો અત્યન્ત ભિન્ન હૈ— યહ તો સ્થૂલ બાત હૈ, પરનું શુભાશુભ વિભાવોસે ભી ભિન્ન હૈ એસી સચ્ચી શ્રદ્ધા ઔર સ્વાનુભવયુક્ત આત્મજ્ઞાન જિસે હુઆ હૈ વહ જીવ વાસ્તવમે જ્ઞાની હૈ, ધર્મી હૈ।

‘જ્ઞાની’ શબ્દ ક્યોં પ્રયુક્ત કિયા? આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ હૈ, સ્વયં જ્ઞાયકદ્રવ્ય હૈ; ઉસકા પરસે તથા વિભાવસે ભિન્નરૂપ જ્ઞાન હુઆ, અનુભવન હુઆ ઇસલિયે ‘જ્ઞાની’ કહા। આત્માકા જ્ઞાનધર્મરૂપ પરિણમન હુઆ, જૈસા આત્માકા સ્વરૂપ હૈ એસા જ્ઞાન હુઆ, અનુભવ હુઆ, ધર્મદશા પ્રગટ હુઈ, ઇસલિયે ઉસે ‘ધર્મી’ કહા। વિશાલ—પાঁચ-દશ હજારકી સમા ભરતી હો વહ વક્તા જ્ઞાની એવં ધર્મી હૈ—એસા નહીં હૈ। સત્યકે જ્ઞાતા ઔર ઉસકી રુચિવાન જીવ તો જગતમે અલ્પ હી હોતે હૈને। ‘યોગસાર’મેં કહા હૈ કિ—

વિલે જાને તત્ત્વકો, અનુ સુનતે હૈને કોર્ડ;
વિલે ધ્યાવેં તત્ત્વકો, વિલે ધારેં કોર્ડી।

જિસને સ્વભાવકો કબી દેખા નહીં હૈ એસે રાગરસિકોંકો આત્માકે રસકી બાત સમજના કઠિન લગતી હૈ। અશુભ ભાવ પલટકર શુભભાવમેં આયે, પરનું જિસે ઉસ શુભરાગકા ભી અંતરમે પ્રેમ હૈ વહ ભી સિથ્યાદૃષ્ટિ—દુઃખે પંથ પર, સંસાર-પરિભ્રમણકે માર્ગપર—હૈ। રાગાદિ વિભાવ મેરા કર્તવ્ય હૈ એસા માનકર વહ માત્ર વિકારમેં હી રુક ગયા હૈ; ભીતર જ્ઞાનાનદસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકી ઓર—ઇસ વ્યક્ત પર્યાયકે પીછે અંતરમેં અવ્યક્તરૂપસે વિદ્યમાન મહાન એવં ગમ્ભીર વસ્તુ ક્યા હૈ ઉસે—અન્તર્મુખ હોકર દેખનેકી ઇચ્છા ભી નહીં કરતા। ઉસે ભગવાન આત્માકી રુચિ કહાંસે હોણી? અહા! વહ ક્યા વસ્તુ હૈ યહ બાત ઇસ ‘વચનામૃત’ પુસ્તકમેં બતલાયી હૈ। પઢી તો હોણી..... પઢી હૈ ન યહ?

પૈસા તો ધૂલ હૈ। આત્મા પૈસેકા—જડકા પતિ તો નહીં કિન્તુ વિભાવકા પતિ ભી નહીં હૈ। ધર્મી શુભભાવકા ભી પતિ નહીં હૈ, તથાપિ અશક્તિકે કારણ શુભભાવકા પરિણમન આતા હૈ, ઉસકા અસ્થિરતાકી અપેક્ષાસે કર્તા-ભોક્તા ભી ભલે કહા જાતા હૈ; પરનું દ્રવ્યસ્વભાવકી દૃષ્ટિસે દેખને પર જ્ઞાની જાનતા હૈ કિ—યહ વિભાવ મેરા કાર્ય નહીં હૈ। અહા! એસી દુધારી તલવાર હૈ।

ભાઈ! ઇસ ભવ-પરિભ્રમણમે અનત્ત અવતાર કિયે, વહીં તૂને જો દુઃખ ભોગે હૈને ઉનકા વર્ણ સુનતે હુએ સુનનેવાલોંકી આઁખોસે અશ્રુધારા વહને લગતી હૈ! મનુષ્ય ઔર તિર્યંચકે યહ જો દુઃખ હૈને ઉનકી અપેક્ષા અનત્તગુને દુઃખ પ્રથમ નરકકી દસ હજાર વર્પકી અલ્પસે અલ્પ સ્થિતિમેં હૈને। પ્રભુ! યદિ તુઝે ઉન દુઃખોસે મુક્ત હોના હો ઔર આનન્દકન્દ નિજ ભગવાન આત્માકો પ્રાપ્ત કરના હો તો ઉસકા સ્વરૂપ જો શુદ્ધ ચૈતન્ય હૈ ઉસકા અનુસરણ કરકે અન્તર્મુખ પરિણમન

કરના હોગા। જિતના કાર્ય પરલક્ષસે હોતા હૈ વહ વિભાવ હૈ, વહ તેરા સચ્ચા કાર્ય નહીં હૈ। એક અપેક્ષાસે એસા કહા જાતા હૈ કિ વિભાવકા કર્તા જીવ હૈ; સમ્યાદૃષ્ટિ ભી, પરિણમન અપેક્ષાસે વિભાવરૂપ પરિણમતા હૈ, ઇસલિયે વહ કર્તા હૈ : પરન્તુ આત્માને સ્વભાવકી દૃષ્ટિસે દેખેં તો વહ કાર્ય આત્માના નહીં હૈ। અરે! કિસકી અમિતાયા કરના ઔર કિસકે હૃષીમં વિભોર હોના? અંતરમં આનન્દનિધાન ચૈતન્યપ્રભુકા અનુસરણ કરકે જો આત્મશુદ્ધિ હો વહી તેરા કાર્ય હૈ; શેષ સવ બ્રથ્ય હૈ।

અધ્યાત્મકી એસી રસભરપૂર વાત લોગોંકો રૂખી લગતી હૈ; પરન્તુ ક્યા કિયા જાય? પં. દીપચન્દજીને ‘ભાવદીપિકા’મં કહા હૈ કિ—‘વર્તમાનમં જૈન સમ્પ્રદાયમં આગમાનુસાર સચ્ચી શુદ્ધા ભી દિખાયી નહીં દેતી। ઉનસે સચ્ચી વાત કહેં તો ‘એકાન્ત’ હૈ, એકાન્ત હૈ’—એસા કહકર વિરોધ કરતે હૈનું; ઇસલિયે તો મૈં લિખે જા રહા હું કિ વીતરાગતાકા કહા હુઅ માર્ગ સચ્ચા હૈ, અન્ય જો માન રહે હૈનું વહ માર્ગ સચ્ચા નહીં હૈ। અરે! ઉસ સમય ભી ઉન્હેં યહ લિખના પડા....તવ ફિર વર્તમાનકાલ તો બહુત નિમસ્તરકા હૈ। સાથ હી યહું એસા પુણ્ય ભી હૈ જિસસે લોગ કુછ સુનતે હૈનું ઔર સુનને પર ઉન્હેં લગતા હૈ યહ વાત કોઈ અલગ હૈ।

જડકે ઔર વિભાવકે કાર્ય મેરે નહીં હૈનું, ભીતર ચૈતન્યકા અનુસરણ કરકે જો પરિણમન હો વહી મેરા કાર્ય હૈ—ઇસ પ્રકાર જ્ઞાની નિઃશંક હોતા હૈ। શુદ્ધ જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકી દૃષ્ટિ હોતે હી જ્ઞાની જીવ ઇતના નિઃશંક હોતા હૈ કિ સારા બ્રહ્માણ્ડ પલટ જાય તવ ભી સ્વયં નહીં પલટે। દ્રવ્ય કભી પલટતા હૈ? તવ ફિર નિત્ય સ્થાયી દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હુઈ જો અટલ પ્રતીતિ ઔર સ્વાનુભવ ઉસકા પલટના—ચલિત હોના—કેસે હોગા? ભલે હી સારી દુનિયા પુકાર કરે કિ ‘યહ મિથ્યા હૈ, મિથ્યા હૈ’ તથાપિ જ્ઞાની સ્વયં કભી સત્યસે ચલિત નહીં હોતા।

વિભાવકે ચાહે જિતને ઉદ્ય આયેં તથાપિ જ્ઞાની અપની જ્ઞાનધારસે ચલિત નહીં હોતા। ધર્માકો અનેક પ્રકારકે વિષમ પરિણામ ભી આતે હૈનું, તથાપિ વે કહીં આકુલિત નહીં હોતે, વે તો સદા નિઃશંક રહતે હૈનું કિ ‘મેરી વસ્તુ શુદ્ધ ઔર પવિત્ર હૈ।’ ગૃહસ્થકો વ્યાપાર-ધન્યેમં અનેક પ્રકારકે ઉદ્ય આતે હૈનું। શ્રીમદ્ કહતે હૈનું—ઇસ સમય ઉપાધિયોગ એસા હૈ કિ ધડકે ઊપર મસ્તક રહના કઠિન હૈ। જ્ઞાનીકો ભી પરિણામમં મન્દતા આ જાય, પરન્તુ અન્તર્દૃષ્ટિમં ફેર નહીં પડતા। આત્મસ્વરૂપ સમ્વન્ધી વોધકા યદ્યપિ નાશ ન હો, તથાપિ આત્મસ્વરૂપ સમ્વન્ધી વોધકે વિશેષ પરિણામોકે પ્રતિ એક પ્રકારકા આવરણ હોનેરૂપ ઉપાધિ યોગ દિખતા હૈ : ક્યાંકિ સ્ત્રી, બચ્ચો ઔર વ્યાપારમં ‘જ્ઞાન’રૂપ રહના અતિ કઠિન તથા અપૂર્વ હૈ।

જ્ઞાનીકો ભી વિષય-વાસનાકે ભાવ આતે હૈનું તથાપિ વે સ્વરૂપસે ચલિત નહીં હોતે; સ્વયં

જ્ઞાતારૂપ રહકર વાસનાકો માત્ર જાનતે હી હૈનું। શ્રેણિક રાજા ક્ષાયિક સમ્યાદૃષ્ટિ હૈનું, પ્રતિસમય તીર્થકર નામકર્મ બંધ રહા હૈ; ઉનકો ઉનકે પુત્રને કેદમે ડાલ દિયા। માતાકે મુખસે અપને જન્મકે સમય પિતાકે પ્રેમકા વર્ણન સુનકર પશ્ચાત્તાપ હોનેસે પુત્ર બરછી લેકર પિતાકે બંધન કાટનેકે લિયે આતા હૈ; પરન્તુ રાજા શ્રેણિકાઓ લગતા હૈ કે યહ ‘મુઝે મારનેકે લિયે આ રહા હૈ’—એસા ભ્રમ ઉન્હેં હો જાતા હૈ કે ‘ઇસ પાપીકે હાથસે મરનેકી અપેક્ષા તો મૈં સ્વયં હી ક્યોં ન અપના શરીર ત્યાગ દું’—એસા વિચાર કર જેલકી દીવારસે સિર પછાડિકર પ્રાણત્યાગ કિયા। અહા ! જ્ઞાનીકો ભી એસા ઉદ્ય આયા તથાપિ અપની જ્ઞાનધારાસે ચલિત નહીં હુએ।

જ્ઞાની પુત્રકી મૃત્યુ હોનેપર રૂદન કરતા હૈ, આર્તધ્યાન હોતા હૈ, પરન્તુ અંતરમે ઉસે સતત નિઃશંક પ્રતીતિ હૈ કે યહ વિભાવ મેરી વસ્તુ નહીં હૈ; ઔર અજ્ઞાનીકો પુત્રકી મૃત્યુ હોનેપર કદાચિત् રેના ન આયે, સવસે માલા જપનેકો કહે, પરન્તુ અંતરમે વિભાવસે મિન્ન નિજ જ્ઞાયકતત્વકી પ્રતીતિ નહીં હૈ ઇસલિયે વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। જ્ઞાનીકો આર્તધ્યાન હો વહાઁ ઉસકા દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે કિંચિત્ દોપ નહીં હૈ। ચારિત્ર-અપેક્ષાસે અશક્તિકા દોપ હૈ। અન્ય ગુણકે દોપકે કારણ યદિ શ્રદ્ધાકો દોપ કહો તો સાધકકો સમ્યગ્દર્શન કભી નિર્દોષ રહ હી નહીં સકેગા; કિન્તુ એસા નહીં હૈ। ચારિત્ર-અપેક્ષાસે અલ્ય દોપ હોનેપર ભી જ્ઞાનીકો શ્રદ્ધા-અપેક્ષાસે પૂર્ણ નિઃશંકતા હોતી હૈ। શ્રીમદ્દે કહા હૈ કે—‘હે વ્યગ્રતા ! તૂ ચલી જા, ચલી જા, હે અલ્ય યા મધ્ય-અલ્ય કપાય ! અબ તુમ ઉપશમિત હોઓ, ક્ષીણ હોઓ ! હમેં કહીં તુફારે પ્રતિ રુચિ નહીં રહી !’ યહાઁ વેન કહીં હૈનું કિ—વિભાવકે ચાહે જિતને ઉદ્ય આયે તથાપિ જ્ઞાની ચલિત નહીં હોતે।

‘વાહરકે પ્રતિકૂલ સંયોગસે જ્ઞાયકપરિણતિ નહીં બદલતી; શ્રદ્ધામે ફેર નહીં પડતા।’

શરીરમે અનેક પ્રકારકે રોગ આયે, બાદ્યમે અનેક પ્રકારકે પ્રતિકૂલ સંયોગ આ પડેં, તથાપિ જ્ઞાનીકો ‘મૈં તો પરસે તથા વિભાવસે મિન્ન માત્ર જ્ઞાયક હી હું’ એસી પરિણતિમે ફેર નહીં પડતા। સ્વયં નિર્ણયમે નિઃશંક ઔર અદિગ હૈ ઇસલિયે ઉસકી શ્રદ્ધામે ફેર નહીં પડતા। અંતરમે આનન્દકન્દ શુદ્ધ ચૈતન્યપ્રભુકી જો નિશ્ચલ પ્રતીતિ હુર્દી હૈ વહ હટતી નહીં હૈ।

‘પશ્ચાત્ ક્રમશः ચારિત્ર બઢતા જાતા હૈ।’

દ્રવ્યસ્વભાવકે આલમ્બનસે અંતરમે સ્થિરતાકે અંશ બઢતે-બઢતે ચારિત્રદશા પ્રગટ હોતી હૈ; ચારિત્રદશામે વૃદ્ધિ હોનેપર પૂર્ણ પરમાનન્દસ્વરૂપ પરમાત્મદશા પ્રગટ હોતી હૈ।

*

વચનામૃત-૨૯૯

વस્તુ સ્વતઃસિદ્ધ હૈ। ઉસકા સ્વભાવ ઉસકે અનુકૂલ હોતા હૈ, પ્રતિકૂલ નહીં। સ્વતઃસિદ્ધ આત્મવસ્તુકા દર્શન-જ્ઞાનરૂપ સ્વભાવ ઉસે અનુકૂલ હૈ, રાગ-દ્વેષરૂપ વિભાવ પ્રતિકૂલ હૈ। ૨૯૯.

‘વસ્તુ સ્વતઃસિદ્ધ હૈ।’

વસ્તુ કહો, દ્રવ્ય કહો પદાર્થ કહો—સવકા અર્થ એક હી હૈ। ગુણ ઔર પર્યાય જિસમે નિવાસ કરતે હોય યા વસ્તે હોય ઉસે વસ્તુ કહતે હોય। અપને-અપને ગુણોં તથા પર્યાયોંકા નિવાસસ્થાન હોનેસે છહોં પ્રકારકે દ્રવ્ય સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુ હોય। ભગવાન આત્મા ભી સ્વતંત્ર દ્રવ્ય હોનેસે સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુ હૈ। સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુ અકારણપારિણામિક દ્રવ્ય હોનેસે ઉસકા અન્ય કોઈ કર્તા નહીં હૈ। જગતકી અન્ય વસ્તુએ ભી સ્વતઃસિદ્ધ હોનેસે આત્મા ભી ઉનકા કર્તા નહીં હૈ। વસ્તુ ‘સતુ’ હોનેસે સ્વયં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યયુક્ત પરિણામસ્વભાવવાળી, અપના અસ્તિત્વ અપનેસે ધારણ કરનેવાળી ઔર અન્યકે કારણ-કાર્યપનેસે રહિત હૈ।

‘ઉસકા સ્વભાવ ઉસકે અનુકૂલ હોતા હૈ, પ્રતિકૂલ નહીં।’

ક્યા કહતે હોય? ભગવાન આત્મા સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુ હૈ; ઉસકા સ્વભાવ—સહજ જ્ઞાન, સહજ આનંદ, સહજ શાન્તિ, સહજ વીતગાત્રા આદિ ઉસકે ગુણસ્વભાવ—ઉસકે અનુકૂલ હોતા હૈ। ગુણસ્વભાવ ત્રિકાલ શુદ્ધ હોનેસે વિકાર એવં દુઃখમય નહીં હોતા। સ્વભાવ કબી પ્રતિકૂલ નહીં હોતા। અર્થાત્ પર્યાયમે સ્વભાવસે વિરુદ્ધ જો વિભાવ ઉત્પન્ન હોતે હોય વહ, આત્માકા મૂલ સ્વરૂપ નહીં હૈ। દેખના-જાનના વહ તો આત્માકા દર્શન-જ્ઞાનમય સહજ સ્વભાવ હૈ; ક્યા વહ આત્માકો પ્રતિકૂલ હોયા? દ્રવ્યસ્વભાવ આત્માકો સદા અનુકૂલ હી હોતા હૈ। અહા! ઐસા ઉપદેશ! ઐસા માર્ગ! ભાઈ તૂ ભી એક વસ્તુ હૈ ન! વસ્તુ હો ઉસે ઉસકા જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ સ્વભાવ અનુકૂલ હી હોતા હૈ, પ્રતિકૂલ નહીં હોતા।

‘સ્વતઃસિદ્ધ આત્મવસ્તુકા દર્શન-જ્ઞાનરૂપસ્વભાવ ઉસે અનુકૂલ હૈ, રાગ-દ્વેષરૂપ વિભાવ પ્રતિકૂલ હૈ।’

શબ્દ થોડે હોય હોય પરન્તુ ઉનમે વસ્તુકા સાગ મર્મ ભરા હૈ। અપનેસે હી અપના અસ્તિત્વ ધારણ કરનેવાળી આત્મવસ્તુકા જો દેખને-જાનનેરૂપ સ્વભાવ વહ ઉસકા સહજ વૈભવ હૈ, વહ ઉસે અનુકૂલ હી હોતા હૈ, પ્રતિકૂલ કદાપિ નહીં હોતા। પરન્તુ પર્યાયમે જો રાગ-દ્વેષ, શુભાશુભ વિકલ્પ—વ્યવહાર-રલત્રયકે વિકલ્પ ભી—હોતે હોય વે સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હોનેકે કારણ વસ્તુકો

પ્રતિકૂલ હું। સ્વભાવવાનકા સ્વભાવ સ્વકો અનુકૂલ હી હોતા હૈ; પરન્તુ સ્વકી-આત્માકી-પર્યાયમે જો પુણ્ય-પાપકે વિભાવ હોતે હું વહ આત્માકી જાતિ નહીં હૈ, કુજાતિ હૈ, ઇસલિયે વહ સ્વભાવકો પ્રતિકૂલ હૈ। દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય, વ્રત, તપ આદિકે શુભભાવ ભી સ્વભાવકી જાતિ નહીં હૈ, ઇસલિયે ઉસકી રૂચિ તથા પરિણતિકો હટાકર અંતરમે જો સ્વભાવ ઉસકા અનુસરણ કરનેકા નામ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર હૈ। સ્વભાવમય પરિણમન કરના હી જીવકા કર્તવ્ય હૈ।

ગુરુદેવને પંચમકાલમે ભગવાનકા વિરહ ભુલાયા હૈ। સ્વયં અંતરસે તૈયાર હો જાય તો દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ શક્તિશાલી નિમિત્તરૂપસે હોતે હી હુંને। અંતરસે આગે બઢનેવાલા કહતા હૈ કિ-હમેં તો ગુરુકે પ્રતાપસે પ્રાત હુઅા હૈ, હમેં અંતરમે જો અનુભવ પ્રગટ હુઅા વહ ગુરુકી કૃપાસે-ઉનકે પ્રસાદસે હી પ્રાત હુઅા હૈ। સારા શ્રેય ગુરુદેવકો હી જાતા હૈ। સબ કુછ ગુરુદેવકે હી ચરણોમેં હૈ। ઇસ પ્રકાર ગુરુકૃપાસે હી આગે બઢતા હૈ।

—બહિન શ્રી ચમ્પાવેન।

प्रवचन-१९२

दिनांक ७-१०-७८

वचनामृत-३००

परिभ्रमण करते अनन्तकाल वीत गया। उस अनन्तकालमें जीवने 'आत्माका करना है' ऐसी भावना तो की परन्तु तत्त्वरुचि और तत्त्वमंथन नहीं किया। रुचनेमें तो एक आत्मा ही रुचे ऐसा जीवन बना लेना चाहिये। ३००.

'परिभ्रमण करते अनन्तकाल वीत गया।'

पंचपरावर्तनरूपसे परिभ्रमण करते हुए चौरासी लाख योनियोंमें पुनः पुनः अवतार धारण करके अनन्तकाल वीत गया। अनादिकालसे जीव इस चार गतिमय संसारमें जन्म-मरणके दुःख भोग रहा है।

"उस अनन्तकालमें जीवने 'आत्माका करना है' ऐसी भावना तो की, परन्तु तत्त्वरुचि और तत्त्वमंथन नहीं किया।"

भावना अर्थात् अभिलाषा, विकल्प। परिभ्रमणके अनंतकालमें 'मुझे अपना कल्याण करना है' ऐसी ऊपरी इच्छा तो अनंतबार की, परन्तु वह तो शुभराग है; शुभरागसे कल्याण होता है? शुभाशुभ समस्त रागसे रहित भीतर जो सच्चिदानन्दस्वरूप भगवान् आत्मा है उसके स्वरूपकी यथार्थ रुचि और मनन गहराईसे नहीं किया, इसलिये कल्याणकी प्राप्ति नहीं हुई और परिभ्रमण चलता ही रहा।

लोगोंको अंतरंगमें तत्त्वरुचि करनेकी बात कठिन लगती है; इसलिये पुकार करते हैं कि—क्या यह व्रत-तप, दया-दान, साधुपनेकी क्रियाएँ मुक्तिका साधन नहीं हैं? उनसे आत्माकी—धर्मकी—प्राप्ति नहीं होती ऐसा कहते हो तो तुम्हारा 'एकान्त' है। भाई! जग धैर्य रखकर सुन तो सही! ऐसे आत्मज्ञानशून्य बालव्रत-तप तो तूने अनन्तबार किये हैं और उनके फलरूपमें तू अनन्तबार स्वर्गमिं गया है, तथापि अभी तक परिभ्रमणका अन्त नहीं आया; अज्ञानरूपी पाड़ा तेरे अनन्त व्रत-तपके पूले चवा गया; इसलिये अंतरमें किंचित् विचार तो सही कि भवके अन्तका उपाय कोई और ही है।

પરિપ્રમણકી પરિપાઠીમें તૂને સવસે કમ તથાપિ અનન્ત ભવ મનુષ્યકે કિયે હોયાં। ઉસકી અપેક્ષા અસંખ્યગુને અનન્તભવ નારકીકે કિયે હોયાં, નારકીકે ભવોંકી અપેક્ષા અસંખ્યગુને અનન્ત ભવ દેવકે કિયે હોયાં ઔર દેવ ભવકી અપેક્ષા અનન્તગુને અનન્ત એકેન્દ્રિયસે પંચેન્દ્રિયસે તકકે તિર્યંચ-ભવ ધારણ કિયે હોયાં। અપને પર બીતી હુઈ બાતેં તૂ અબ ભૂલ ગયા હોયાં। ભૂલ ગયા ઇસલિયે વહ સવ નહીં થા યહ કૌન કહ સકતા હોયાં? માતાકે પેટસે જન્મ લેનેકે બાદ ચાર-છહ મહીનેકી બાતેં તુઝે યાદ નહીં હોયાં કી-તૂ ક્યા ખાતા થા, કેસા રોતા થા—યહ સવ યાદ હોયાં? યદિ નહીં તો ક્યા વહ સવ નહીં થા? અરે! નરકકી અલ્પસે અલ્પ સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષસે લેકર ઉત્કૃષ્ટ તેતીસ સાગરોપમકી સ્થિતિમે તૂ અનન્તવાર જન્મ-મરણ કર ચુકા હોયાં। વહાઁકે એક ક્ષણકે દુઃખકા વર્ણન કેસે હો! કરોડોં ભવમેં કરોડોં જિહ્વાઓસે નહીં કહે જા સકે એસે ભીપણ વહાઁકે દુઃખ હોયાં।

નરકકે ભવોંકી અપેક્ષા અસંખ્યગુને સ્વર્ગકી ભવ અનન્તવાર કિયે હોયાં? ક્યા શુભમાવકે બિના સ્વર્ગમિં પહુંચા જા સકતા હોયાં? પંચમહાવ્રત-પાલનકે શુભમાવ તથા શુક્લ લેશ્યાકે બલસે અનન્તવાર નવવેં ગ્રેવેયક તક ગયા, પરન્તુ આત્મકલ્યાણકે સાધનભૂત એસી અન્તર્મુખ તત્ત્વરૂપી તથા તત્ત્વમંથન નહીં કિયા। છહઢાલામેં કહા હોયાં ના।—

**મુનિવ્રત ધાર અનન્તવાર ગ્રીવક ઉપજાયૌ,
પૈ નિજ આત્મજ્ઞાન બિના સુખ લેશ ન પાયૌ।**

પરિપ્રમણ કરતે હુએ એસે શુભમાવ ભી અનન્તવાર કિયે, પરન્તુ ઉનસે ભવોંકી પ્રાપ્તિ હુઈ, ભવકા અભાવ નહીં હુआ। ભવકે અભાવકા કારણ તો આત્મજ્ઞાન હોયાં, ઉસકા જીવને કબી લક્ષ નહીં કિયા। ‘મુझે અપના હિત કરના હોયાં’—એસી અભિલાષા તો અનન્તવાર કી, પરન્તુ ભીતર જો પરમાનન્દકા નાથ ત્રૈકાલિક જ્ઞાયક પ્રભુ અપને જ્ઞાનાદિ વૈભવસહિત વિદ્યમાન હોયાં તો ઉસકી સન્મુખતાકા અભ્યાસ—ઉસકી યથાર્થ રૂચિ તથા ગહન મંથન—કબી નહીં કિયા। જો વ્રત-તાપ, પૂજા-ભક્તિ આદિ શુભરાગકી વહિર્મુખી ક્રિયાએં હોયાં વે સ્વયં સંસાર હોયાં; ઉનસે પરિપ્રમણ કેસે મિટેણા?

જીવ નગ્ન દિગમ્બર સાધુ ભી અનન્તવાર હુઆ, પરન્તુ વહ સવ તૂ ભૂલ ગયા હોયાં। પ્રભુ તો એસા કહતે હોયાં કી મિથ્યાદૃષ્ટિ જહોં તક જા સકતા હોયાં એસી ઉદ્ઘસે ઉદ્ઘ સ્વર્ગકી ગતિ-નવવેં ગ્રેવેયક—કે ભવ ભી અનન્તવાર કિયે હોયાં। શુભ ભાવસે સ્વર્ગ મિલા, પરન્તુ તત્ત્વદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત નહીં હુઈ; આત્મજ્ઞાન નહીં કિયા ઇસલિયે સંસારપરિપ્રમણ તો જ્યોંકા લ્યોં બના રહા। સ્વાધ્યાયમાલામેં આતા હોયાં કી—‘દ્રવ્યસંયમસે ગ્રીવક પાયા, ફિર પીછે પટકા।’ ‘મુજે આત્માકા કરના હોયાં’ એસી ભાવના તો જીવને અનન્તવાર કી, પરન્તુ પ્રજ્ઞાવ્રદ્ધ નિજ ચૈતન્યપ્રભુમેં સ્વોન્મુખ હોકર ઉસકી રૂચિ તથા મંથન નહીં કિયા।

‘રુચનેમં તો એક આત્મા હી રુચે એસા જીવન બના લેના ચાહિયે।’

પુણ્યપરિણામોંકિ રુચિ હુઈ, પરન્તુ ઉન પરિણામોંકે પીછે જો જ્ઞાયક પ્રભુ અંતરમં સદા વિરાજમાન હૈ વહ નહીં રુચા, ઇસલિયે ઉસકી રુચિ ઔર મંથન નહીં કિયા। અરે! જો રુચિ કરને જૈસી વસ્તુ હૈ એસે વિજ્ઞાનઘન ભગવાન આત્માકી રુચિ નહીં હુઈ ઔર રાગકી રુચિ હુઈ। દયા-દાન, પૂજા-ભક્તિ આદિ ક્રિયાઓંકા રાગ રુચિમં આયા, પરન્તુ વાસ્તવમં ઉન વિભાવભાવોંસે ભિન્ન અપને નિજ જ્ઞાયકભાવકી રુચિ હો એસા જીવન બના લેના ચાહિયે। જ્ઞાનીકો ભી પુણ્ય તથા પાપકે ભાવ આતે હૈને, પરન્તુ ઉસે ઉનકી રુચિ નહીં હૈ। વે વિભાવભાવ ભલે નહીં લગતે, કિન્તુ નવતત્ત્વોમં વ્યાપકરૂપસે વિદ્યમાન જો એક સહજ ચૈતત્યજ્યોતિ-શુદ્ધ ચૈતત્યઘન ભગવાન આત્મા-ઉસ એકકી રુચિ હોનેસે વહી એક ઉત્તમ લગતી હૈ। ભૂમિકાનુસાર પુણ્ય-પાપકે ભાવ આયેં, પરન્તુ સાથ હી સાથ અંતરમં ખટકા હૈ કિ યહ ભાવ દુઃખમય હૈને। ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરકે અંતર્સ્વરૂપમં સહજરૂપસે સ્થિર નહીં હુઆ જા સકતા ઉસસે એસે વિભાવભાવ આતે હૈને, પરન્તુ રુચિ તો એક આત્માકી હી હોની ચાહિયે, જીવનકો આત્મામય બના દેના ચાહિયે। અહા! યહ તો વીતરાગકે ઘરકી વાતે હૈને।

વચનામૃત-૩૦૯

જીવ રાગ ઔર જ્ઞાનકી એકતામં ઉલઝા ગયા હૈ। નિજ અસ્તિત્વકો પકડે તો ઉલઝન નિકલ જાયે। ‘મૈં જ્ઞાયક હું’ એસા અસ્તિત્વ લક્ષમં આના ચાહિયે। ‘જ્ઞાયકકે અતિરિક્ત અન્ય સબ પર હૈને’ એસા ઉસમં આ જાતા હૈ। ૩૦૯.

‘જીવ રાગ ઔર જ્ઞાની કી એકતામં ઉલઝા ગયા હૈ।’

જીવ અનાદિકાલસે જ્ઞાનાનન્દ પ્રભુ આત્મા ઔર રાગાદિ વિભાવોંકી એકતામં ઉલઝા ગયા હૈ; ઉસે સ્વભાવ-વિભાવકે બીચ એકત્વકી આંટી પડી ગઈ હૈ, ગ્રન્થિ લગ ગઈ હૈ। ઉસ એકત્વકી આંટીકો ઉકેલના, ગ્રન્થિકો ખોલના તત્ત્વરુચિ ઔર મંથનકે પરિણામોંસે ધૈર્યપૂર્વક હો સકતા હૈ। જૈન દિગમ્બર સાધુ અનન્તબાર હુઆ તથાપિજ્ઞાતા સ્વભાવકો ભૂલકર રાગાદિ વિભાવકે સાથકી એકતામં ઉલઝા હી રહા। રાગ ઔર જ્ઞાન દોનોં એક નહીં હૈને, દોનોંકે બીચ સાંધ હૈ, દરાર હૈ। પ્રજ્ઞારૂપી છેની અંતરકે વલપૂર્વક પટકનેસે ગ્રન્થિભેદ હોતા હૈ। અહા! એસી વાત હૈ! ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્માને દિવ્યધ્વનિમં જો કહા હૈ વહ ‘બેન’કી વાણીમં અનુભવમેસે આયા હૈ।

‘નિજ અસ્તિત્વકો પકડે તો ઉલઝન નિકલ જાયે।’

જીવ કહો યા આત્મા કહો—દોનોં એક હી હૈને। જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા અનાદિસે રાગકે સાથ એકતા માનકર ઉલઝન ગયા હૈ। યદિ વહ જ્ઞાન ઔર આનન્દસ્વરૂપ અપને સહજ અસ્તિત્વકો પકડે તો સ્વ-પરકે એકત્વકી પ્રાન્તિકે કારણ અનાદિસે પૈદા કી હુઈ વહ ઉલઝન મિટ જાય। ભાઈ! તેરા અસ્તિત્વ રાગસે વિલકુલ ભિન્ન હૈ; રાગાદિભાવ તો ક્ષણિક વિભાવ હૈને ઔર તૂ તો જ્ઞાનસ્વભાવી નિય ચેતન પદાર્થ હૈ। રાગાદિસે ભિન્ન જ્ઞાનસ્વરૂપ અપની વસ્તુકે અસ્તિત્વકો પકડને—સમझનેકે લિયે તુઝે કબી અવકાશ નહીં મિલા। અરે! યહ શરીર છૂટ જાયગા ઔર મરકર કહીં અનજાને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવમેં ચલા જાયગા; ભાઈ! ડેરા કહીં હોગા ઉસકી તુઝે ખબર હૈ? વહીં તુઝે મેદજ્ઞાનકી એસી વાતેં કહીં મિલેગીં? ઇસ દુર્લભ મનુષ્ય જીવનમેં કરના તો યહ એક હી હૈ—સ્વ-પરકા ભેદવિજ્ઞાન; વાકી સવ વ્યર્થ હૈ।

અપના સ્વરૂપ-અસ્તિત્વ કેવલજ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનત્ત ગુણમય હૈ ઔર રાગાદિ વિભાવકા અસ્તિત્વ ક્ષણિક તથા આકુલતામય હૈ; વે દોનોં એક નહીં, પરન્તુ સ્વરૂપમેદસે વિલકુલ ભિન્ન હૈને। નિજ શુદ્ધ અસ્તિત્વકો બગાર સમજે તો દોનોંકે બીચ એકત્વકી પ્રાન્તિરૂપ તાલા ખુલ જાય ઔર અનુક્રમસે ભવકા અનત્ત આ જાય। વૈસે, ક્રિયાકાણ્ડ કર-કરકે મર જાય તવ ભી ભવકા અનત્ત નહીં આયગા। સમયસારકે નિર્જરા અધિકારમેં કહા હૈ ન! કિ—‘જીવ કથંચિત્ જિનાજ્ઞામેં કહે હુએ મહાવ્રત એવં તપકે ભારસે દીર્ઘકાલ તર ભગ્ન હોતે હુએ—ટૂટ મરતે હુએ ક્લેશ પ્રાપ્ત કરતે હોં તો કરો; પરન્તુ જો સાક્ષાત્ મોક્ષસ્વરૂપ હૈ, નિરામય (રોગાદિ સમસ્ત ક્લેશોંસે રહિત) પદ હૈ તથા સ્વયં સંવેદ્યમાન હૈ—અપને આપ સ્વયં વેદનમેં આતા હૈ એસા યહ જ્ઞાન તો જ્ઞાનગુણકે વિના કિસી ભી પ્રકાર વે પ્રાપ્ત કર હી નહીં સકતે।’ આશય યહ હૈ કિ—જ્ઞાન હૈ વહ સાક્ષાત્ મોક્ષ હૈ; વહ જ્ઞાનસે હી મિલતા હૈ, અન્ય કિસી ક્રિયાકાણ્ડસે ઉસકી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી।

જ્ઞાનીકો ભી અસ્થિરતાજનિત રાગ તો આતા હૈ, કદાચિત્ પાપકા ભાવ ભી આ જાય, પરન્તુ ઉસમેં ઉન્હેં સુખબુદ્ધિ નહીં હૈ। વિષયોમેં ઔર ઉનકે આલાચનસે હોનેવાલે રાગમેં સુખ નહીં હૈ, ઇસલિયે ઉસમેં જ્ઞાનીકો સુખબુદ્ધિ નહીં હોતી। સુખ તો અતીન્દ્રિય પૂર્ણાનન્દકે નાથ એસે ભગવાન નિજ જ્ઞાયક આત્મામેં હૈ—એસી સ્વોનુખતાકી અન્તર્દૃષ્ટિ હોના, નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપ-અસ્તિત્વકી પકડ હોના વહી રાગકે સાથ એકત્વકી ઉલઝન ટાલનેકા એકમાત્ર ઉપાય હૈ।

“‘મૈં જ્ઞાયક હું’ એસા અસ્તિત્વ લક્ષમેં આના ચાહિયે।”

ક્યા કરના વહ કહતે હૈને। ઇન સવમેં મૈં એક જ્ઞાયક હું, જ્ઞાતા.....જ્ઞાતા.....જ્ઞાતા ભગવાન જ્ઞાયક હું, સ્વતઃસિદ્ધ સ્વયં પ્રભુ સત્ત-નિય રહનેવાલા, અચિન્ત્ય પરમ પદાર્થ હું—એસા જો અપને

अस्तित्वका स्वरूप उसे बराबर समझना। मैं अबद्धस्पृष्ट हूँ, मुक्त हूँ, ज्ञायक हूँ, चैतन्य हूँ, परमब्रह्मस्वरूप हूँ, शुद्ध हूँ, आनन्दकन्द हूँ, अभेद हूँ—ऐसे जो विकल्प उठें उनसे क्या साध्य है? वे विकल्प भी राग हैं, बन्धके कारण हैं। उन विकल्पोंको भी पार करके मैं शुद्ध ज्ञायक हूँ ऐसे निज अस्तित्वभावसे अंतरमें परिणित हो जाना। अहा! बेनके शब्द तो अति संक्षिप्त हैं, परन्तु उनमें मर्म बहुत है।

‘ज्ञायकके अतिरिक्त अन्य सब पर हैं’ ऐसा उसमें आ जाता है।’

ज्ञायकके अतिरिक्त अन्य सब—शरीर, वाणी, मन, स्त्री-पुत्र-परिवार तथा लक्ष्मी, मकान आदि भिन्न पदार्थ, तथा जीवकी पर्यायमें परके लक्ष्मे उत्पन्न होनेवाले पुण्य-पापरूप विभावभाव, और! व्यवहार-रत्नत्रयके विकल्प तक-पर हैं ऐसा ज्ञायकका सहज अस्तित्व समझमें आनेसे उसमें आ गया। दया-दान, पूजा-भक्ति तथा ब्रत-तपकी बातें तो शुभराग और क्रियाकी हैं, वह कोई आत्माकी बस्तु नहीं है। आत्मा तो मात्र ज्ञायक ही है, अन्य सब पर है। ‘मैं मात्र ज्ञायक हूँ, अन्य सब पर है’ इसप्रकार अंतरमें जब बराबर समझमें आये तब जीवको सम्पर्क दर्शन हो और भवका अन्त आये। ज्ञायकको समझनेका कार्य कर, नहीं तो भवका अंत नहीं आयगा। प्रभु! धर्मी उसे कहते हैं जिसे एक ज्ञायकभावकी रुचि हो; उसे पुण्य-पापके भाव अंतरमें नहीं रुचते; विभावभाव आते हैं, होते हैं, किन्तु रुचते नहीं हैं।

*
२५८ भिटानं द.

वचनामृत-३०२

ज्ञानीको संसारका कुछ नहीं चाहिये; वे संसारसे भयभीत हैं। वे संसारसे विमुख होकर मोक्षके मार्गपर चल रहे हैं। स्वभावमें सुभट हैं, अंतरसे निर्भय हैं, किसीसे डरते नहीं हैं। किसी उपर्युक्तका भय नहीं है। मुझमें किसीका प्रवेश नहीं है—ऐसे निर्भय हैं। विभावको तो काले नागकी भाँति छोड़ दिया है। ३०२.

‘ज्ञानीको संसारका कुछ नहीं चाहिये; वे संसारसे भयभीत हैं।’

आत्मा ज्ञानस्वरूप है। इसके अतिरिक्त ज्ञानीको—धर्मीको अन्य कुछ—शुभाशुभ राग, पुण्य-पाप और उसके फलरूप यह सब बाह्य सामग्री आदि—नहीं चाहिये, क्योंकि वे संसारसे अत्यन्त भयभीत हैं।

सम्पर्क ज्ञानी चक्रवर्तीको छ्यानवे हजार रानियाँ होती हैं, छह खण्डका राज्य साधनेके

લિયે જાતે હું, પરન્તુ અંતરંગ રુચિમેં ઉન્હેં વહ કુછ નહીં ચાહિયે। વાસ્તવમેં તો વે છહ ખણ્ડકો સાધનેકે લિયે નહીં કિન્તુ અંતરમેં નિજ અખણ્ડ જ્ઞાયક દ્રવ્યકો સાધનેકે લિયે નિકલે હું। ઉન્હેં રાગકી રુચિ નહીં હૈ; ચાર ગતિયોંકે અવતારોંસે વે ડરતે હું। સમ્યગ્દૃષ્ટિકો પરકા ભય નહીં હોતા, અંતરમેં નિર્ભય ઔર નિઃશંક હું, તથાપિ ભવભ્રમણસે ભયભીત હું। યોગસારમેં કહા હૈ ન! કિ-યદિ ઇચ્છે નિજ મોક્ષ તો, ભવભયસે ડર ચિત્ત; 'ચહુંગતિકે દુઃખસે ડરે, તો તજ સવ પરભાવ કર શુદ્ધાત્મા ચિન્તવન, લે શિવસુખકા લાભ।' 'ભવભયસે ભયભીત જો, યોગીન્દ્ર મુનિરાજ।' અરે! ઇસ શરીરકા અન્ત હોનેપર કૌનસા અવતાર મિલેગા? આંધીમેં ફંસા હુઆ તિનકા ઉડકર કહું જાકર ગિરેગા? વૈસે હી મિથ્યાલ્વ ઔર રાગ-દ્રેપકે બધૂલેમેં ઘુમરિયું ખાતા હુઆ જીવ કિસ ગતિમેં જા ગિરેગા? અહા! જ્ઞાનીકો સંસારકા કુછ નહીં ચાહિયે; મોહ-રાગ-દ્રેપકે ભાવસે સંસારમેં પરિભ્રમણ હોતા હૈ, ઉસસે વહ ભયભીત હૈ।

'વે સંસારસે વિમુખ હોકર મોક્ષકે માર્ગ પર ચલ રહે હું।'

જ્ઞાનીકો અંતરમેં પૂર્ણાનન્દધન જ્ઞાયક ભગવાનકી દૃષ્ટિ, જ્ઞાન તથા અંશતઃ રમણતા પરિણમિત હુર્દી હૈ, ઇસલિયે વહ મોક્ષમાર્ગમિં ક્રમશ: આગે બઢતા જાતા હૈ; શુભાશુભ પરિણામોંસે લેકર સારે સંસારસે વહ પરાડુંખ હો ગયા હૈ; નિજ શુદ્ધાત્માકે સન્મુખ તથા સમસ્ત વિભાવોંસે ઔર સમસ્ત કર્મ એવં કર્મફલસે વિમુખ હો ગયા હૈ। ભૂમિકાનુસાર શુભભાવ આતા અવશ્ય હૈ, પરન્તુ અંતરમેં ઉસકી ઇચ્છા-રુચિ નહીં હૈ। તથાપિ વહ આયે વિના નહીં રહતા। સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાનીકો ભી, અંતરમેં સ્થિર નહીં રહ સકતા ઇસલિયે, અશુભસે વચનેકે લિયે શુભભાવ આતા હૈ, પરન્તુ વહ ઉસે ધર્મ યા ધર્મકા સદ્ગ્ય સાધન નહીં માનતા। અશુભભાવમેં તીવ્ર કપાય હોનેસે વહ તો અધર્મ હૈ હી, કિન્તુ પૂજા-ભક્તિ એવં વ્રતાદિકા શુભભાવ, જિસે લોગ ધર્મ કહતે હું વહ, રાગરૂપ મન્દકપાયસે યુક્ત હોનેકે કારણ ધર્મ નહીં હૈ અર્થાતું પરમાર્થતઃ અધર્મ હૈ; જ્ઞાયકસ્વભાવકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હોનેવાલી જો નિર્મલતા—શુદ્ધભાવ વહ એક હી ધર્મ હૈ।

'સ્વભાવમેં સુભટ હું, અંતરસે નિર્ભય હું, કિસીકે ડરતે નહીં હું।'

ધર્મી જીવ સ્વભાવકી સાધનામેં શૂરવીર હું, અંતરમેં ભગવાન જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવકી જો દૃષ્ટિ હુર્દી હૈ ઉસકે બલસે સ્વરૂપલીનતા સાધનેમેં પરાક્રમી હું। અહા! બડી સરલ ભાષામેં અંતરકી વસ્તુ આ ગઈ હૈ।

જ્ઞાની અંતરસે નિર્ભય હૈ। મોહ-રાગ-દ્રેપજનિત ક્ષણભંગુર સંસારસે જ્ઞાનીકો ભયભીત કહા, પરન્તુ અંતરમેં અપની જ્ઞાનાનન્દમય શાશ્વત વસ્તુકા અંડિગ આલમ્બન પરિણમિત હો જાનેસે સદા નિર્ભય હું, નિઃશંક હું। ધર્મી ઉસે કહતે હું જિસકે અંતરમેં એકમાત્ર આનન્દકન્દ જ્ઞાયકસ્વભાવકી રુચિ હો, પુણ્ય-પાપકે ફલરૂપ પ્રાપ્ત ભોગોપયોગ-લક્ષ્મી, સ્ત્રી, રાજપાટ, કીર્તિ આદિ વાહ્ય વૈભવ કિંચિત

ભી—નહીં રુચતે; ઔર જિસે વે સવ રુચતે હોં ઉસે મિથ્યાદૃષ્ટિ—અજ્ઞાની કહતે હૈને। લક્ષ્મી આદિ કોઈ ભી વાદ્યસામગ્રી આત્મા પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ યા ઉસકા ઉપયોગ કર સકતા હૈ વહ બાત હરામ હૈ; વે સવ તો ઉનકે અપને કાલમેં આતે હૈને ઔર જાતે હૈને। અજ્ઞાનીકો અપને અવિનાશી ચૈતન્યપ્રભુકી પ્રતીતિ નહીં હૈ; જ્ઞાનીકો ઉસકી પ્રતીતિ હોનેસે ઉસકી સાધનામેં સવા સુભટ હૈને।

જ્ઞાની અંતરસે નિર્ભય હૈને, કિસીસે ડરતે નહીં હૈને। જો અંતરમેં ચૈતન્યરૂપ ભગવાન આત્માકી ગોદમેં બૈઠ ગયા ઉસે કોઈ ભી વાદ્ય વસ્તુ ‘મેરી હૈ’—એસા ભાસિત નહીં હોતા। રામચન્દ્રજી આત્મજ્ઞાની ધર્માત્મા થે; ઉનકે સ્ફટિકને વિશાળ મહલ થે; પરન્તુ અંતરમેં ઉન્હેં પ્રતીતિ થી કી યહ વાદ્ય વસ્તુએં મેરી નહીં હૈને; મેરે જો જ્ઞાનાદિ સ્વભાવ હૈને વહ મેરે હૈને મુજસે ભિન્ન હો વહ કુછ ભી મેરા નહીં હૈ। એસી વસ્તુસ્વરૂપકી પ્રતીતિ હોનેસે જ્ઞાની નિઃશંક ઔર નિર્ભય હૈને, કિસીસે ભયભીત નહીં હોતે। પ્રતિકૂલતાકે પર્વત ગિર પડેં તવ ભી ધર્માત્મા અપને સ્વભાવમેં અડોલ રહતે હૈને, શુદ્ધ ચૈતન્યકી નિઃશંકતામેં નિશ્ચલ રહતે હૈને। નિન્દાકી વર્ષા હોતી હો તથાપિ અપને સાધનામય માર્ગસે ચ્યુત નહીં હોતે, કિસીસે ડરતે નહીં હૈને।

‘કિસી ઉપસર્ગકા ભય નહીં હૈ।’

અચાનક કોઈ પ્રતિકૂલતા આ જાય, ઉપર્સર્ગ આ જાય, વનમેં કોઈ હિંસક પશુ આ જાય, ધ્યાનમેં લીન હોં ઔર કોઈ સર્પ યા વિચ્છૂ આકાર ડંક માર દે, તવ ભી જ્ઞાની—ધર્માત્મા ધ્યાનસે ચ્યુત નહીં હોતે, ઉન્હેં કિસી પ્રકારકા ભય યા કષ નહીં હોતા, કિસી ઉપસર્ગ યા પ્રતિકૂલતાસે ભયભીત નહીં હોતે।

‘મુજસે કિસીકા પ્રવેશ નહીં હૈ—એસે નિર્ભય હૈને।’

શરીર, વાણી ઔર મન આદિ જો વાદ્ય વસ્તુએં હૈને ઉનમેસે કિસીકા મુજસે પ્રવેશ નહીં હૈ, ઇસલિયે મૈં અત્યન્ત નિર્ભય હૂં—એસા જ્ઞાની ધર્માત્મા માનતે હૈને। શરીરકી દશા ચાહે જૈસી હો—છિદ જાય, ભિદ જાય, સડ જાય—તથાપિ પર દ્રવ્યરૂપ પરિગ્રહ મેરા નહીં હૈ। સનતકુમાર ચક્રવર્તીકો દીક્ષા લેનેકે પશ્ચાત્ સાતસૌ વર્ષ તક ગલિત કુષ્ટરોગ રહા, ઊંગલિયોં સબ સડ ગઈ થીં, ફિર ભી વે એસા માનતે થે કી ઊંગલિયોંકા સડ જાના આદિ કિસી પરદ્રવ્યકા મેરે સ્વભાવમેં પ્રવેશ નહીં હૈ; મૈં ભી ઉનમેં પ્રવિષ્ટ નહીં હોતા। મુજસે કિસીકા પ્રવેશ નહીં હૈ—ઇસ ગ્રાકાર જ્ઞાની સવા નિર્ભય હૈને।

‘વિભાવકો તો કાલે નાગકી ભાઁતિ છોડ દિયા હૈ।’

અહા! ધર્મી કિસે કહતે હૈને ભાઈ! જિસકે અંતરમેં જ્ઞાનાનદ પ્રભુકે આશ્રયસે રુચિકા પરિણમન હુઆ હૈ, જિસે જગતકે કિસી પદાર્થકા ભય નહીં હૈ, એસે જ્ઞાનીકો જો વૈભાવિક

१८८]

[वचनामृत-प्रवचन

परिणमन है उसे उसने काले नागकी भाँति छोड़ दिया है। श्रीमद् राजचन्द्र ज्ञानी सम्यग्दृष्टि थे, लाखोंके जवाहिरातका व्यापार था, परन्तु अंतरमें अस्थिरताके रागको देखकर उन्हें लगता था कि—हे काम! हे मान! हे सांसारिक उपाधि! हे उदय! हे शिथिलता! अब तुम रुक जाओ, मेरा पीछा छोड़ो! दृष्टिमें तो विभावको छोड़ दिया है, परन्तु आभी अस्थिरता है। विभाव-शुभराग वह मेरा स्वरूप नहीं है; वह तो मेरी शान्ति, साधना और आनन्दधाराको हानिकारक है। जैसे कोई काले सर्पको देखकर भयभीत हो जाता है, वैसे ही ज्ञानी शुभाशुभ रागसे डरता है। विभाव मेरा स्वरूप नहीं है ऐसा ज्ञानी जानते हैं; तथापि रागको न छूटता जानकर, बीचमें वह भूमिकानुसार आये विना नहीं रहता ऐसा जानकर उसके ज्ञानी रहते हैं। आसक्तिके कारण ज्ञानी कुछ बाह्यमें खड़े हैं, तथापि अभिप्रायमें विभावको काला सर्प देखते हैं। विभावोंके बीच अवस्थित होनेपर भी ज्ञानी उनसे भिन्न हैं, न्यारे हैं।

वचनामृत-३०३

सम्यग्दृष्टिको अखण्ड तत्त्वका आश्रय है, अखण्ड परसे दृष्टि छूट जाये तो साधकपना ही न रहे। दृष्टि तो अंतरमें है। चारित्रिमें अपूर्णता है। वह बाहर खड़ा दिखायी दे परन्तु दृष्टि तो स्वमें ही है। ३०३.

‘सम्यग्दृष्टिको अखण्डतत्त्वका आश्रय है, अखण्ड परसे दृष्टि छूट जाये तो साधकपना ही न रहे।’

धर्मकी पहली सीढ़ी सम्यग्दर्शन। जिसे सम्यग्दर्शन प्रगट हुआ हो वह जीव सम्यग्दृष्टि है। उसको दृष्टिमें आश्रय तो पूर्ण आनन्दकन्द अखण्ड आत्माका है; निमित्तका, रागादि विभावका, अपूर्ण तथा पूर्ण पर्यायका अथवा गुण-भेदका भी नहीं। यदि अखण्ड ज्ञायक ध्रुवतत्त्व परसे दृष्टि हट जाय और परका तथा पर्यायादिका आश्रय हो तो साधकपना ही न रहे। ऐसा है तथापि ज्ञानीको भूमिकानुसार पूजा-भक्ति, व्रत-तपादिके शुभभाव आते हैं, परन्तु उसकी दृष्टि शाश्वत ज्ञायकस्तंभ पर—द्रव्यस्वभाव पर-स्थिर होनेसे, हेयवुद्धिसे वर्तता हुआ वह अस्थिरताका राग उसे हानि नहीं पहुँचाता—उसका साधकपना नहीं मिटा सकता।

‘दृष्टि तो अंतरमें है। चारित्रिमें अपूर्णता है।’

पर्यायमें अस्थिरताके कारण भले ही अनेक प्रकारके विकल्प आयें, परन्तु ज्ञानीकी दृष्टि

तो सदा अंतरमें ध्रुव नित्यानन्दकन्द अभेद ज्ञायक प्रभु पर लगी है। स्वरूपरमणतामें अभी अपूर्णता है, ज्ञानीको अशुभराग भी आ जाता है। राग करनेकी बुद्धि नहीं है, परन्तु भूमिका अभी निचली होनेके कारण भूमिकाके अनुकूल राग अभी हटता नहीं है। उसी एकके विकल्प बने रहते हों तो उससे ज्ञात होता है कि वह रागको छोड़ नहीं सकता उस समय भी उसकी दृष्टि तो अंतरमें ज्ञायकस्वभाव पर ही है। उसे अभी चारित्रमें अपूर्णता है; दृष्टि होनेसे अंशतः स्थिर हुआ उतना ही चारित्र है, परन्तु पूर्ण चारित्र नहीं है।

‘वह बाहर खड़ा दिखायी दे परन्तु दृष्टि तो स्वमें ही है।’

अहा ! ऐसी बात मिलना कठिन है, और सुननेको भी नहीं मिलती; इसलिये ब्रत-तपादि बाह्यक्रियासे कल्याण हो जायगा—ऐसा मानता है, परन्तु सत्य वस्तु तो यह है। धर्मी बाह्यमें-शुभरागमें तथा उसके आचरणमें-स्थित दिखायी दे, परन्तु उसकी दृष्टि अंतरमें चैतन्य ज्ञायक भगवानके ऊपरसे किंचित् नहीं हटती। अज्ञानी जीव राग नहीं करता ऐसा लगता हो, भोगकी सामग्रीका त्याग बाह्यमें दिखायी देता हो, तथापि उसके अंतरमें रागके साथ एकत्वबुद्धि वर्तती होनेसे वह मिथ्यादृष्टि तथा संसारी है। वह भले ही शारीरिक ब्रह्मचर्यका पालन करता हो, तथापि उसकी दृष्टि रागके ऊपर है कि—‘यह मैं पालता हूँ, यह मैं करता हूँ’; उसकी दृष्टि स्वभावपर नहीं है। धर्मी जीव बाह्यमें शुभ रागके आचरणमें स्थित दिखायी दे, राग आता हो, परन्तु उसकी दृष्टि तो भीतर स्वोन्मुख ही है।

१८८ *

सब अपने जीवनमें एक शुद्धास्तत्त्वप्रवृत्तिलक्षण मोक्षमार्गको अंगीकार करो। अनन्त दुःखोंसे मुक्त होनेका यही एक मार्ग है। अनंतकालसे समस्त साधक इसी एक शुद्धास्तत्त्वप्रवृत्तिलक्षण मार्ग द्वारा निर्वाणको प्राप्त हुए हैं। समस्त साधकोंका साध्य केवलज्ञान है और आश्रय ज्ञानस्वभावी शुद्धास्तत्त्व है, इसलिये चतुर्थ गुणस्थानसे ही साधकको बाह्य नयपक्षोंमें एकत्वरूप परिणमन नहीं होता।

‘तू पुरुषार्थ कर। पुरुषार्थ तुझे ही करना है। तू अपने अपराधसे भटका है और अपने ही पुरुषार्थसे तिरना है।’—इस प्रकार गुरुदेवने जोरदार वाणीकी वर्षा की है।

— बहिनश्री चम्पावतेः।

પ્રવચન-૧૧૩

દિનાંક ૮-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૦૪

ભગવાનની પ્રતિમા દેખકર એસા લગે કિ અહા! ભગવાન કેસે સ્થિર હો ગયે હું! કેસે સમા ગયે હું! ચૈતન્યકા પ્રતિવિષ્વ હૈ! તૂ એસા હી હૈ। જૈસે ભગવાન પવિત્ર હું વૈસા હી તૂ પવિત્ર હૈ, નિષ્ક્રિય હૈ, નિર્વિકલ્પ હૈ। ચૈતન્યકે સામને સબ કુછ પાની ભરતા હૈ। ૩૦૪.

‘ભગવાનની પ્રતિમા દેખકર એસા લગે કિ અહા! ભગવાન કેસે સ્થિર હો ગયે હું! કેસે સમા ગયે હું! ચૈતન્યકા પ્રતિવિષ્વ હૈ! તૂ એસા હી હૈ।’

જિન્હોંને મોહ-ગગ-દ્વેપાદિ દોપ તથા અપૂર્ણતાકા નાશ કરકે પર્યાયમાં વીતરાગતા એવં સર્વજ્ઞતારૂપ પૂર્ણ સ્વભાવકો પ્રગટ કિયા હૈ એસે અરિહંત પરમાત્માકી વીતરાગભાવવાહી પ્રતિમાકે દર્શન કરનેસે ભક્તકા હૃદય ભક્તિભાવસે ઉલ્લસિત હો જાતા હૈ ઔર ઉસે એસા લગતા હૈ કિ અહા! ભગવાન કેસે સ્થિર હો ગયે હું! કેસે પૂર્ણ જ્ઞાન એવં આનંદભાવરૂપ પરિણમિત હો ગયે હું! પૂર્ણાનન્દકા નાથ એસા જો નિજ જ્ઞાયકસ્વરૂપ ઉસમાં કેસે સમા ગયે હું! પં. બનારસીદાસજીને કહા હૈ ન!—

‘જિનપ્રતિમા જિનસારસી’, ‘સોહૈ જિનકી છવિ સુવિદ્યમાન જિનસી’, ‘કહત બનારસી અલપ ભવથિત જાકી, સોઈ જિનપ્રતિમા પ્રવાનૈ જિન-સારખી।’—જિનપ્રતિમા સાક્ષાત् જિનરાજતુલ્ય હૈ; જિનેન્દ્રકી વીતરાગભાવવાહી મૂર્તિ સાક્ષાત् જિનેન્દ્ર સમાન શોભતી હૈ। જિસકો ભવભ્રમણકા કિનારા નિકટ આ ગયા હૈ વહી જિનપ્રતિમાકો અંતરસે જિનરાજ સદૃશ માનતા હૈ। જિનપ્રતિમા નિજ ચૈતન્યકા પ્રતિવિષ્વ હૈ। જિનવિષ્વ એસા કહતા હૈ કિ તૂ ભી એસા હી હૈ। આત્મા સ્વભાવસે જો પૂર્ણાનન્દકન્દ ચૈતન્યકા વિષ્વ હૈ, વહ શાન્તરમદર્શી વીતરાગ ભાવવાહી જિનપ્રતિમાકે દર્શન કરનેસે, ભક્તકો જ્ઞાત હોતા હૈન; ઇસલિયે કહા હૈ કિ જિનપ્રતિમા ચૈતન્યકા પ્રતિવિષ્વ હૈ। આત્મા હી જિનસ્વરૂપ હૈ, ઇસલિયે કહા હૈ—જિન સો હી હૈ આત્મા, અન્ય હોઈ સો કર્મ; કર્મ કર્તૈ સૌ જિનવચન, તત્ત્વજ્ઞાનીકૌ મર્મ।’ જિનસમાન હી આત્માકા સ્વરૂપ હૈ। જિનપ્રતિમાકે દર્શન

કરનેસે ભક્તકા હૃદય ઉલ્લસિત હો જાતા હૈ ઔર ઉસે અંતરમેં એસા લગતા હૈ કિ—અહા ! ‘ઉપશમરસ વરસે રે પ્રભુ તેરે નયનમે !’

**અમિય ભરી મૂરતિ રચી રે, ઉપમા ન ઘટે કોય;
શાન્ત સુધારસ ઝીલતી રે, નિરખત તૃસ્તિ ન હોય।
વિમલ જિન દીઠાં લોચન આજ, મારાં સીધાં વાંછિત કાજ।....વિમલ જિન૦**

વીતરાગ શાન્તરસકા માનો સ્થિર હો ગયા પિણ્ડ હો એસા જિનપ્રતિમાકે દર્શન કરને પર લગતા હૈ। વહ એસા બતલાતી હૈ કિ તૂ ભી એસા હી હૈ। કેસે વૈઠે યહ બાત ? જિસકા એક વીડી યા જરાસી તસ્વાકૂકે બિના નહીં ચલતા હો એસા અપનેકો પામર માન રહા હો ઉસે અપની પ્રભુતાકી બાત કેસે વૈઠેગી ? ભગવાન તો કહતે હૈને કિ—પ્રભુ ! તેરી વર્તમાન પર્યાયમે જો રાગાદિ દોષ દિખાયી દેતો હૈને વે મૂલ વસ્તુમે નહીં હૈને।

‘જૈસે ભગવાન પવિત્ર હૈને વૈસા હી તૂ પવિત્ર હૈ, નિષ્ક્રિય હૈ, નિર્વિકલ્પ હૈ।’

સાક્ષાત् જિનેન્દ્ર ભગવાન મોહ-રાગ-દ્વેપાદિ સમસ્ત દોપરહિત હોનેકે કારણ જૈસે પવિત્ર હૈને, રાગાદિ વિભાવકી ક્રિયા નહીં હોનેસે નિષ્ક્રિય હૈને, કિસી ભી પ્રકારકા વિકલ્પ નહીં હોનેસે નિર્વિકલ્પ હૈને, ઔર ઉસ વીતરાગભાવકી સ્થાપના હોનેસે જિનવિષ્વ ભી જૈસા પવિત્ર, નિષ્ક્રિય, નિર્વિકલ્પ હૈ, વૈસા હી તૂ પરમાનન્દકન્દ પ્રભુ પવિત્ર હૈ, દયા-દાનાદિ એવં બ્રત-તપાદિ શુભરાગકી ક્રિયાસે ભી નિષ્ક્રિય હૈ, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય યા ગુણ-ગુણીકે ભેદવિચાર રહિત અભેદ જ્ઞાનાનન્દકા પિણ્ડ નિર્વિકલ્પ હૈ। અહા ! આત્માકી એસી પ્રભુતા કેસે વૈઠે ? ભાઈ ! હિત કરના હો, જન્મ-મરણકે ચક્રસે છૂટના હો, તો યહ બાત સમજશક્ર વૈઠાના હી પડેગી।

‘ચૈતન્યકે સામને સબ કુછ પાની ભરતા હૈ।’

જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્તાનન્ત ગુણોકે મહા રલાકર એસે ચૈતન્યપ્રભુકે અભેદ વૈભવકે સમક્ષ સબ કુછ પાની ભરતા હૈ, અર્થાતિ ચક્રવર્તી યા ઇન્દ્રકે પુણ્યજનિત સુન્દર વૈભવ, શુભરાગ, પુણ્યવંધ, પર્યાય એવં ગુણભેદાદિ કિસી ગિનતીમેં નહીં હૈને, ભગવાન આત્માકે સમક્ષ ઉનકા કોઇ મૂલ્ય નહીં હૈ। બહિને ‘વચનામૃત’ને ૨૧૭ વેં વોલમેં કહા હૈ ન !—‘દ્રવ્યમે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોધ્ય સબ હોનેપર ભી કહીં દ્રવ્ય ઔર પર્યાય સમાન કોટિકે નહીં હૈને; દ્રવ્યકી કોટિ ઉચ્ચ હી હૈ, પર્યાયકી કોટિ નિમ્ન હી હૈ।’

અહા ! ઇસ સ્વતઃસિદ્ધ ચૈતન્ય વસ્તુકા કર્તા કૌન હોગા ? ઉસે આવરણ, અશુદ્ધતા યા અપૂર્ણતા કેસે હોણી ? એક સમયકી સાવરણ, અશુદ્ધ ઔર અપૂર્ણ વર્તમાન દશાકે સમીપ હી નિગવરણ, શુદ્ધ ઔર પરિપૂર્ણ એસા ધ્રુવ જ્ઞાયકપ્રભુ પવિત્ર, નિષ્ક્રિય એવં નિર્વિકલ્પસ્થપસે

વિરાજમાન હૈ; ઉસકે સમક્ષ દયા-દાનાદિકે શુભભાવ, અરે! વ્યવહારરલત્રયકા પ્રશસ્ત વિકલ્પ કિ જિસ ભાવસે તીર્થકર નામકર્મકા બંધ હો એસા ઉચ્ચ પ્રકારકા શુભ વિકલ્પ—વહ સવ પાની ભરતા હૈ, ઉસકી કોઈ ગિનતી યા મૂલ્ય નહીં હૈ। જિસ ભાવસે બંધ હોતા હો ઉસકા અબંધસ્વભાવી ચૈતન્યપ્રભુકે નિકટ મૂલ્ય ક્યા હોગા?

અરેરે! કિંચિતું વાદ્ય અનુકૂલતા મિલે ઉસમે જો રૂસ-રૂસ હો જાતા હૈ ઉસે યહ સમસ્ત શુભશુભ વિભાવ પર્યાયે, સાધનામય નિર્મિત પર્યાયે તથા એક સમયકી પૂર્ણ દશા—જો કિ સવ વસ્તુમે ઊપર હી ઊપર તૈરતે હૈને, ધ્રુવસ્વભાવમે પ્રવિષ્ટ નહીં હોતે—ઉસકે ઉસપાર અંતરમે અખણ્ડ જ્ઞાયક પ્રભુ વિરાજતા હૈ વહ કેસે બૈઠે? અંતરમે અખણ્ડ, એક, સકલ, નિરાવરણ, અવિનાશી, પ્રત્યક્ષ પ્રતિભા સમય પરમપારિણામિક-શુદ્ધભાવમય જો પરમાત્મદ્રવ્ય વહી મૈં હૂં—વહ વાત કેસે બૈઠેગી? અપનેકો અંતરકા અભ્યાસ હૈ નહીં, ઔર વર્તમાનમે વક્તાઓંકી કથનશૈલી વિલકુલ બદલ ગઈ હૈ, શુભભાવ તથા વાદ્યક્રિયાઓમેં હી ધર્મ મનવા દિયા હૈ; વહીં યહ પર્યાયકી કિસી ભી હલચલસે રહિત નિષ્ક્રિય ચૈતન્યપ્રભુકી વાત કેસે બૈઠેગી? ચૈતન્યપ્રભુકે આગે સવ કુછ પાની ભરતા હૈ, અન્ય કિસી વસ્તુકી કોઈ ગિનતી યા મૂલ્ય નહીં હૈ। અહા! બેનકી ભાષા અતિ સંક્ષિપ્ત હૈ કિન્તુ ભાવ અતિ ગમ્ભીર હૈને। ભાષા તો પુદ્ગલ હૈ પરન્તુ વહ વાચ્યકો સમજનેમેં નિમિત્ત હૈ। ઉસમે યહ કહા હૈ કિ—તૈકાલિક પૂર્ણાનન્દ પ્રભુકે પાસ એકસમયકી દશાકા કોઈ મૂલ્ય નહીં હૈ।

*

Hed વચનામૃત-૩૦૫ મિશાનંદ.

તૂ અપનેકો દેખ; જૈસે તૂ હૈ વૈસા હી તૂ પ્રગટ હોગા। તૂ મહાન દેવાધિદેવ હૈ; ઉસકી પ્રગટતાકે લિયે ઉગ્ર પુરુષાર્થ એવં સૂક્ષ્મ ઉપયોગ કર। ૩૦૫.

‘તૂ અપનેકો દેખ; જૈસા તૂ હૈ વૈસા હી તૂ પ્રગટ હોગા।’

‘યહ શરીર હૈ, યહ રાગ હૈ’—ઝ્વાસ પ્રકાર દિખને યોગ્ય પરવસ્તુકી ઓર તેરી દૃષ્ટિ અનાદિસે હૈ, પરન્તુ ઉસકા દેખનેવાલા સ્વયં ભગવાન આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ ઉસે જાનનેકી કબી પરવાહ નહીં કી। શરીર, વાળી, ઘટ-પટાડિ કોઈ ભી વસ્તુ જાનનેમેં આયે વહીં જાનનેવાલા એસા જ્ઞાન હી ઊર્ધ્વ રહકર જાનતા હૈ, જ્ઞાન ન હો તો જ્ઞેયકો જાનેગા કૌન? ‘ઘટ પટ અધિક જાનતા ઝસે ઉનકો માન; જ્ઞાતાકો માને નહીં કહો યે કેસા જ્ઞાન?’ જાનનેવાલા ઝસે જાનતા હૈ, ઉસે જાનતા હૈ, ઘટકો જાનતા હૈ, પટકો જાનતા હૈ, વ્યાપાર-ધંધેકો જાનતા હૈ, શાસ્ત્રકો જાનતા હૈ—એસા કહના વહ પરકે સાથકે સમ્વન્ધકા કથન હોનેસે વ્યવહાર હૈ; વહીં જ્ઞાત હોનેવાલેકો

નહીં કિન્તુ જ્ઞાતાકો દેખ। અંતરમેં ચૈતન્ય વિજ્ઞાનઘન આત્મા વિરાજતા હૈ ઉસે દેખ।

અપની વર્તમાન પર્યાયમેં તૂ અનાદિસે અજ્ઞાનભાવકે કારણ પરકો હી દેખતા હૈ, અબ અપની જ્ઞાનદૃષ્ટિકો અન્તર્મુખ કરકે તૂ સુખનિધિ સત્કો—અપનેકો જ્ઞાયક પ્રભુકો—દેખ। ‘અપને નયનકે આલસસે મૈં દેખ સકા ન હરિ કો જરી। જો મોહ-રાગ-દ્વેપાદિ વિભાવભાવોંનો હરે-જીતે, વીતરાગતા પ્રગટ કરે એસા અપના આત્મા હી ‘હરિ’ હૈ, પરન્તુ દેખનેકે આલસસે તૂ અપને પરમનિધાનકો કભી દૃષ્ટિગત નહીં કર સકા।

પરમનિધાન પ્રગટ મુખ આગે, જગત ઉલંઘી જાય; જિનેશ્વર।
જ્યોતિ બિના દેખો જગદીશકી, અંધાઅંધ ચલાય; જિનેશ્વર।
ધર્મ જિનેશ્વર ગાર્ઝાં.....

વાહ્ય રૂચિ હોનેસે પરકો દેખનેમેં રુક ગયા। શાસ્ત્ર પઢ્યકર જાના, બહિર્લક્ષી જ્ઞાન કિયા, પરન્તુ અન્તરોમુખ હોકર જ્ઞાતાકો નહીં જાના। અહા! એસી વાતે હૈનું।

જહાં વર્તમાન દશા ઊપર-ઊપર હી તૈરતી હૈ, ભીતર ધ્રુવસ્વભાવમેં કિંચિત્ પ્રતિષ્ઠાકો પ્રાપ નહીં હોતી એસે નિજ તૈકાલિક જ્ઞાયકપ્રભુકો દેખ। ‘ભૂયથમસિસદો ખલુ સમાદિદ્વી હવદિ જીવો!’ જો જીવ ભૂતાર્થકા—વિભાવ તથા ભેદરહિત નિજ ધ્રુવ શુદ્ધ જ્ઞાયક દ્રવ્યકા—આશ્રય કરતા હૈ વહ જીવ નિશ્ચયસે સમ્યગ્દૃષ્ટિ હૈ। રાગ-દ્વેપ, પુણ્ય-પાપ ઔર સમસ્ત વિકલ્પજાલ—યહ સબ અશુદ્ધતા માત્ર પર્યાયમેં હૈ, તૈકાલિક સ્વભાવ તો ઉસ સમસ્ત પર્યાય વિકાર રહિત શુદ્ધ વિજ્ઞાનઘન હૈ। ઉસે દેખ—ઉસકા આશ્રય કર।

જૈસા તૂ હૈ વૈસા હી અંતરમેં પ્રગટ હો જાયગા। યહ ક્યા કહા? કિ તેરા સ્વરૂપ પૂર્ણ જ્ઞાન, પૂર્ણ આનન્દ, પૂર્ણ શાન્તિ, પૂર્ણ વીતરાગતા આદિ અનન્ત ગુણસમૃદ્ધિસે ભરપૂર હૈ। તૂ રુચિકો અન્તર્મુખ કરકે ઉસે દેખ, તો તેરી પર્યાયમેં તૂ જૈસા હૈ વૈસા હી પ્રગટ હો જાયગા। અરેરે! જીવને અનાદિકાલીન પરિભ્રમણમેં કભી યહ વાત નહીં જાની—અપનેકો કભી નહીં દેખા; દેખા હોતા તો પરિભ્રમણ નહીં રહતા। ભાઈ! ભીતર કોઈ વસ્તુ હૈ યા નહીં? તત્ત્વ હૈ ન? વહ તત્ત્વ પૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન—આનન્દઘન હૈ। તેરી જો પર્યાય પર વસ્તુકો જ્ઞેય બનાકર દેખતી હૈ ઉસે અન્તર્મુખ કરકે સ્વસ્તુકો—જ્ઞાયક દ્રવ્યકો—દેખ। જિસમેં અપવિત્રતાકા, અપૂર્ણતાકા યા પૂર્ણતાકે ભેદકા અંશ ભી નહીં હૈ એસે પરમપવિત્ર, પરિપૂર્ણ, અભેદ જ્ઞાયકતત્ત્વકો અંતરમેં દેખ, તો તૂ પર્યાયમેં ભી એસા હી પ્રગટ હો જાયગા। અંતરમેં જો શક્તિ હૈ ઉસકી પૂર્ણ વ્યક્તતા હો જાયગી।

‘તૂ મહાન દેવાધિદેવ હૈ।’

ભગવાન આત્મા પૂર્ણ સંદ્યદાનન્દ દેવાધિદેવ હૈ। આત્મા વસ્તુ હૈ ન? જો વસ્તુ હો વહ

સ્વભાવસે અશુદ્ધ નહીં હોતી, અપૂર્ણ નહીં હોતી, ઉસે આવરણ નહીં હોતા; જ્ઞાયક વસ્તુ ભી આનન્દાદિ અનન્ત ગુણમય અપની પ્રમુતાસે પરિપૂર્ણ તત્ત્વ હૈ। પ્રમુ! તૂ ઉસે ભૂલ ગયા હૈ। યહ શરીર તો મિદ્જીકા-ધૂલકા પુતલા હૈ, વહ આત્મા નહીં હૈ અથવા આત્મામે નહીં હૈ; તથા યહ જો દયા-દાન, કામ-ક્રોધાદિકે વિકલ્પ ઉઠતે હૈને વહ તો વિકાર હૈ, વહ કહીં આત્મા નહીં હૈ; વહ તો નહીં હૈ પરનું અલ્પજ્ઞ પર્યાયરૂપ ભી આત્મા નહીં હૈ। વહ સબ તો પરકે સમ્વન્ધકે પર્યાયમે હોનેવાલા વ્યવહાર-અંશ હૈ, ખણ્ડ-ખણ્ડ ભાગ હૈ। ભીતર જો અખણ્ડ જ્ઞાયક દેવાધિદેવ વિરાજતા હૈ ઉસકી તુઝે ખબર નહીં હૈ।

લેંડીપીપલકા દાના રંગમેં કાલા, આકારમેં છોટા ઔર સ્વાદમેં થોડી ચરપરાહટ્યુક હોનેપર ભી ઉસમેં ચૌસઠપુટી ચરપરાહટકી—પૂર્ણ ચરપરાહટકી શક્તિ સદા ભરપૂર હૈ। ઇસ દ્વાયાત્રસે, આત્મા ભી આકારમેં શરીર પ્રમાણ તથા ભાવમેં અલ્પજ્ઞ હોને પર ભી ઉસમેં પરિપૂર્ણ સર્વજ્ઞસ્વભાવ, આનન્દસ્વભાવ ભરા હૈ। અહા! તૂ ઉસે એકવાર દેખ તો સહી! એકવાર તો સિંહાર્જના કર કિ ‘વર્તમાનમે હી મૈં પૂર્ણાનન્દકન્દ, સર્વજ્ઞસ્વભાવસે પરિપૂર્ણ તત્ત્વ હું’! ભાઈ! તૂ મહાન દેવાધિદેવ હૈ। દેવોકે અધિપતિ જો ઇન્દ્ર હૈને ઉનકા ભી તૂ દેવ હૈ; ઇસલિયે તૂ દેવાધિદેવ હૈ। અહા! સત્રહ વર્ષકી ઉપ્રમેં એકવાર પાલેજમેં ગમલીલા દેખને ગયા થા। વહ દેખકર મુઝે અંતરમે વૈરાગ્યકી ધુન લગ ગઈ। ઉસ વૈરાગ્યકી ધુનમેં છહ પદોકે એક કાવ્યકી રચના હો ગઈ થી। ઉસમેં પ્રથમ પંક્તિ થી—‘શિવરમણી રમનાર તું, તુ હી દેવનો દેવ।’ ઉસ સમય તો ‘દેવકા દેવ’ અર્થાત્ ક્યા—ઉસકી વિશેષ ખબર નહીં થી; પરનું ‘મૈં પૂર્ણ દેવાધિદેવ હું’ એસે સંસ્કાર અંતરસે પ્રગટ હુએ થે। અરેરે! આત્મા સ્વયં જ્ઞાયક દેવાધિદેવ હૈ—એસી બાત ભી સમ્પ્રદાયમેં સુનનેકો નહીં મિલતી। સારા સમ્પ્રદાય વાહ્ય ક્રિયાકાણ્ડમેં તથા શુભભાવમેં ઉલઙ્ગ ગયા હૈ। મુઝે તો છોટી ઉપ્રમેં ભી અંતરસે એસી ભનક આયી થી કિ—આત્મા શિવરમણી (મુક્તસુન્દરી)કે સાથ કેલિ કરનેવાલા મહાન દેવાધિદેવ હૈ।

‘ઉસકી પ્રગટતાકે લિયે જગ પુરુષાર્થ એવં સૂક્ષ્મ ઉપયોગ કર।’

જિસકે દ્વારા મોક્ષરમણી રમનેવાલા એસા નિજ જ્ઞાયક દેવાધિદેવ પકડ્યમેં આયે—પ્રગટ હો એસા તીક્ષ્ણ પુરુષાર્થ ઔર સૂક્ષ્મ ઉપયોગ પ્રગટ કર। પરલક્ષસે જો શુભાશુભ ભાવ હોતે હૈને વે તો અત્યાત્ સ્થૂલ હૈને, ઉનકે દ્વારા આત્મા પકડ્યમેં નહીં આતા—સમજમેં નહીં આતા। ભગવાન આત્માકો જાનને—અનુભવનેકે લિયે સ્વસનુખતાકા ઉગ્ર પુરુષાર્થ તથા સૂક્ષ્મ ઉપયોગ કરના પડેગા। આત્મામેં એક વીર્ય નામકા—પુરુષાર્થ નામકા—ગુણ હૈ। સ્વરૂપકી રચના કરના વહ ઉસકા કાર્ય હૈ। પર્યાયમેં પૂર્ણ જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપકી રચના—પ્રગટતા હો એસા તીવ્ર પુરુષાર્થ કર। દયા-દાનાદિ વિભાવકી રચના હો વહ તો નસુંસકતા હૈ। નસુંસકકો જૈસે સંતાન નહીં હોતી વૈસે હી શુભભાવરૂપ

નપુંસકતાસે ધર્મરૂપી પ્રજા નહીં હોતી। ભીતર પર્યાયમે શુદ્ધતાકી રચના કરે વહી સદ્ગ્રા પુરુષાર્થ હૈ ઔર જો અન્તરોનુખતા કરે વહી સૂક્ષ્મ ઉપયોગ હૈ। દેવાધિદેવ એસે અપને ચૈતન્યપ્રભકી પ્રગટતાકે લિયે તૂ અન્તર્મુખ હોકર તીક્ષ્ણ પુરુષાર્થ ઔર સૂક્ષ્મ ઉપયોગ કર।

ભગવાન આત્મા, જિનકી સંખ્યાકા કોઈ અંત નહીં હૈ એસે જ્ઞાન તથા આનન્દાદિ અનન્તાનન્ત ગુણોંકા મહાસાગર હૈ। ઉસકા સ્વરૂપ અતિ સૂક્ષ્મ હૈ, સ્થૂલ પરલક્ષી ઇન્દ્રિયજ્ઞાનસે યા શુભાશુભ ભાવોંસે લક્ષણત હો એસા નહીં હૈ। ઉસે લક્ષણત કરનેકે લિયે અંતરમે તીવ્ર લગન ઔર સૂક્ષ્મ ઉપયોગ કર। યહ બાત સમજનેમે કઠિન લગતી હૈ, ઇસલિયે લોગ કહતે હૈને કી ઇસમે વ્યવહાર ઉડે જાતા હૈ। અરે પ્રભુ! સુન તો સહી! તૂ વ્યવહાર કિસે કહતા હૈ? ક્યા રાગ ઔર શરીરકી ક્રિયા વ્યવહાર હૈ? રાગ ઔર શરીરકી ક્રિયા વહ કોઈ તેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ, ઉનસે તેરે આત્માકો ધર્મકા કિંચિત્ લાભ નહીં હૈ। જીવકા જો ઉપયોગ સૂક્ષ્મ હોકર ઉગ્ર પુરુષાર્થ દ્વારા નિજ જ્ઞાયકભાવકા આશ્રય કરે વહી ધર્મ હૈ। ચૈતન્યપ્રકાશકે નૂરકા પૂર-પ્રવાહ એસા જો નિજ શુદ્ધાત્મકા ઉસે જાનનેકે લિયે પ્રભુ! ઉપયોગ—જ્ઞાનકા પ્રયોગ—સૂક્ષ્મ ચાહિયે ઔર ઉસકા આશ્રય કરનેકે લિયે વીર્ય—સ્વસનુખતાકે ઉગ્ર પુરુષાર્થકી આવશ્યકતા હોગી। અહા! ભગવાનકે ઘરકી એસી બાતેં હૈને!

અરેરે! સારા જગત દ્યા-દાન ઔર બ્રત-તપાદિ વ્યવહારકે—વિભાવકે રસમે ડૂબા હૈ। પ્રભુ! વહ વિભાવભાવ આત્માકા રસ નહીં હૈ। વહ તો ઠીક, પરન્તુ જ્ઞાનકી જો વર્તમાન દશા માત્ર પરસનુખ હોકર શાસ્ત્રાદિકો જાનનેકા કાર્ય કરતી હૈ વહ ભી સ્થૂલ હૈ, ઉસસે આત્મા લક્ષણત નહીં હોતા। જ્ઞાનકી જો દશા સ્વસનુખ હોકર સ્વકો-જ્ઞાયકકો ગ્રહણ કરનેકા કાર્ય કરે વહ ઉપયોગ સૂક્ષ્મ હૈ। ઉપયોગકો સૂક્ષ્મ કરકે આત્માકા આશ્રય કરનેકે લિયે ઉગ્ર પુરુષાર્થ કર।

એસા ધર્મ કહાઁસે નિકાલા ?

ભાઈ! કહાઁસે નિકાલા નહીં હૈ, વસ્તુકા સ્વરૂપ હી અનાદિસે ઇસીપ્રકાર હૈ। વસ્તુસ્થિતિકો સમજે વિના લોગ ધર્મકે નામ પર અપની મતિ કલ્પનાસે કુછ ન કુછ વિપરીત માન બૈઠે હૈને; રાગ ઔર બાહરી ધમાલમે ધર્મ સમજ રહે હૈને। શુભ રાગ તો બંધકા કારણ હૈ ઔર બાહરકી ધમાલમે જો શરીરાદિકી ક્રિયાએં હૈને વહ જડકી પરિણતિ હૈ। ક્યા આત્મા પરકી—જડકી ક્રિયા કર સકતા હૈ?

યદિ પરકા નહીં ક્રિયા જા સકતા હો તો આપ ઉપદેશ કિસલિયે દેતે હૈને? મન્દિર ક્યોં બનવાતે હૈને?

ભાઈ! ઉપદેશ કૌન દેતા હૈ ઔર કૌન મન્દિર બનવાતા હૈ? ઉપદેશ નિકલતા હૈ વહ તો વચનવર્ગણાકી અવસ્થા હૈ। ભગવાન આત્મા ભાપાવર્ગણાકા કર્તા નહીં હૈ ઔર ભગવાન

१९६]

[वचनामृत-प्रवचन

आत्मामेंसे भाषा नहीं आती। जगतमें सर्वत्र रहे हुए भाषावर्गणके पिण्ड जीवकी भाषापर्याप्तिका निमित्त पाकर स्वयमेव शब्दरूप परिणमित हो जाते हैं; उसीप्रकार पथर, ईट और चूनेके रजकण स्वयमेव मन्दिररूपमें जम जाते हैं, उनका कर्ता आत्मा नहीं है। परका कर्तृत्व नहीं किन्तु मात्र ज्ञाता-द्रष्टापना ही आत्माका स्वरूप है। यहाँ बेन कहती हैं कि ऐसे आत्माको साधनेके लिये उग्र पुरुषार्थ तथा सूक्ष्म उपयोग कर। ऐसे साधनसे ही आत्मा प्रगट होता है।

*

वचनामृत-३०६

रुचिका पोषण और तत्त्वका मंथन चैतन्यके साथ एकाकार हो जाय तो कार्य होता ही है। अनादिके अभ्याससे विभावमें ही ग्रेम लगा है उसे छोड़। जिसे आत्मा रुचता है उसे दूसरा नहीं रुचता और उससे आत्मा गुप्त-अप्राप्य नहीं रहता। जागता जीव विद्यमान है वह कहाँ जायगा? अवश्य प्राप्त होगा ही। ३०६.

‘रुचिका पोषण और तत्त्वका मंथन चैतन्यके साथ एकाकार हो जाय तो कार्य होता ही है।’

इस बोलमें ‘जागते जीव’की बात आती है। वस्त्रमें जिस प्रकार ताना-वाना बुना जाता है उसीप्रकार पूर्ण आनन्दकन्द ज्ञायककी रुचिका पोषण और तत्त्वका गहरा मंथन अंतरमें चैतन्यके साथ बुना जाना चाहिये और तभी साधनाका-सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रस्वरूप मोक्षमार्गका कार्य होगा। लैंडीपीपलको चौंसठपुटी घोंटनेसे उसकी पर्यायमें जिसप्रकार पूर्ण चरपराहट प्रगट होती है, उसीप्रकार रुचिको अन्तर्मुख करके स्वरूपका मंथन करते-करते आत्माकी पर्यायमें पूर्ण स्वरूप प्रगट हो जाता है। कहाँ दया-दान या व्रत-तप करते-करते स्वरूप प्रगट होता है अर्थात् लक्षणत होता है—ऐसा नहीं है; वह तो विकारी भाव है, उससे आत्माकी प्राप्ति कदापि नहीं होगी। ऐसी बातें लोगोंको कठिन लगती हैं; किन्तु भाई! यह तो जिसे अंतरमें आत्माकी प्रसिद्धि-आत्मख्याति, आत्मानुभूति—करना हो उसके लिये बात है।

रुचना अर्थात् अनुकूल लगना। जगतके लोग अनुकूलताके गीत गाते हैं न? सेही-स्वजन मिलें तब पूछते हैं कि—‘यहाँ अनुकूल-अच्छा लगता है न? इस प्रकार भाई! भीतर जो आनन्दकन्द चैतन्य प्रभु विराजता है उसे अनुकूल रखनेके लिये तू अंतरमें जा, उसकी रुचि कर, उसे रुचिमें ले। ‘मुझे यही रुचता है, दूसरा कुछ अच्छा नहीं लगता।’ इस प्रकार

રુचિકા પોપણ ઔર તત્ત્વકા મંથન—‘જ્ઞાયક, જ્ઞાયક, જ્ઞાયક’—એસા જો રટન—ચૈતન્યકે સાથ એકમેક હો જાય તો ધર્મરૂપી કાર્ય હોગા હી।

‘અનાદિસે અભ્યાસસે વિભાવમેં હી પ્રેમ લગા હૈ જસે છોડે !’

હિંસા, ઝૂઠ, ચોરી, વિપયવાસનાદિ પાપવૃત્તિ વહ અશુભભાવ હૈનું ઔર દયા-દાન, વ્રત-તપ, પૂજા-ભક્તિ આદિ પુણ્યવૃત્તિ વહ શુભભાવ હૈ; વે દોનોં પ્રકારકે ભાવ વિભાવભાવ હૈનું। જીવકો અનાદિસે વિભાવકા હી પ્રેમ હૈ, ઇસલિયે અંતરમેં જ્ઞાયકસ્વભાવકા પ્રેમ ઉસસે કબી નહીં હુંએ। ઉસ વિભાવકા પ્રેમ છોડે !

‘જિસે આત્મા રુચતા હૈ જસે દૂસરા નહીં રુચતા ઔર જસે આત્મા ગુસ-અપ્રાપ્ય નહીં રહતા !’

અંતરમેં જિસે એક પૂર્ણાનંદકન્દ આત્માકી રુચિ હૈ ઉસે અન્ય-શુભાશુભ ભાવરૂપ વિભાવ—નહીં રુચતા। જ્ઞાનીકો ભી ભૂમિકાનુસાર રાગ આતા હૈ, કિન્તુ રુચિમેં ઉસકા પ્રેમ નહીં હૈ, વહ દુઃખરૂપ લગતા હૈ। જિસકી રુચિ જ્ઞાન ઔર આનંદકન્દસ્વરૂપ નિજ જ્ઞાયક પ્રભુમેં હૈ ઉસે વિશ્વકી અન્ય કોઈ વસ્તુ રુચિકર નહીં લગતી, ઉસે આત્મા ગુસ-અપ્રાપ્ય નહીં રહતા, ઉસે આત્મા પ્રગટ હુએ વિના નહીં રહતા। વાદ્ય જાનકારી અધિક હો તો આત્મા પ્રાપ્ય હો—એસા નહીં હૈ। વીતરાગ જિનેશ્વર પ્રભુકી ભક્તિ તથા નામસ્મરણ વહ ભી વિકલ્પ હૈનું—રાગ હૈ। વહ શુભરાગ ભી જિસે નહીં રુચતા ઔર માત્ર ભગવાન આત્માકી હી રુચિ હૈ ઉસે આત્મા ગુસ-અપ્રાપ્ય નહીં રહતા, પર્યાયમેં પ્રગટ હુએ વિના નહીં રહતા। અહા ! એસા વસ્તુકા સ્વરૂપ હૈ।

‘જાગતા જીવ વિદ્યમાન હૈ વહ કહોઁ જાયગા ? અવશ્ય પ્રાપ્ત હોગા હી !’

અંતરમેં જાગતા જીવ—ચૈતન્યપ્રકાશકી જગમગ જ્યોતિ, ધ્રુવ જ્ઞાયક પદાર્થ-વિદ્યમાન હૈ, શાશ્વત ફલ દેનેવાલા વિરાજમાન હૈ, વહ કહોઁ જાયગા ? તૈકાલિક પ્રજ્ઞાબ્રહ્મ ધ્રુવજ્ઞાયક વસ્તુ ક્યા રાગમેં આયગી ? પર્યાયમેં આયગી ? સદા વિદ્યમાન એસે ચૈતન્યદેવકો અંતરમેં દૃષ્ટિગત કરે તો વહ અવશ્ય પ્રાપ્ત હોગા હી। ઉસકી પ્રાપ્તિ હોનેપર જીવકે જન્મ-મરણ મિટ જાતે હૈનું।

વીતરાગ જિનેન્દ્ર પ્રભુ સમ્યાર્દ્દર્શનકો ધર્મકી પ્રથમ સીઢી કહતે હૈનું। જાગતા જીવ—ધ્રુવ જ્ઞાયક આત્મા—શરીર, વાળી ઔર મનસે તો પર હૈ, કિન્તુ ભીતર જો દયા-દાન, વ્રત-તપ, પૂજા-ભક્તિ આદિકે શુભપરિણામ હોતે હૈનું ઉનસે ભી પર હૈ। ધ્રુવ જ્ઞાયક-જાગતા જીવ—એકસમયકી પર્યાય જિતના ભી નહીં હૈ। જાગતે જીવકો દેખનેવાલી તો જ્ઞાનકી વર્તમાન પર્યાય હૈ। અરેરે ! દ્રવ્ય ક્યા ? વર્તમાન પર્યાય કિસે કહતે હૈનું ?—ઉસકી ભી જિન્હેં ખબર નહીં હૈ વે વીતરાગકે ઇસ માર્ગકો કિસે કિસ પ્રકાર સમજ સકેંગે ? ત્રિલોકીનાથ શ્રી જિનેશ્વરદેવ કહતે

હેં કિ ભાઈ! અંતરમે જાગૃત આત્મા સદા જ્ઞાનજ્યોતિસે પ્રકાશમાન હૈ, વહ ભી સોતા નહીં હૈ, ઉસે કબી નિદ્રા નહીં આતી, ઉસકે સ્વભાવમે કબી અશુદ્ધતા, આવરણ યા અપર્ણતા નહીં હૈ। અહા! વીતરાગ માર્ગકો સમજના વહ કોઈ અલૌકિક બાત હૈ। ભાઈ! બાહ્ય ક્રિયાકાણ્ડ-દયા પાલી, બ્રત ધારણ કિયે ઔર ભક્તિ-પૂજા કી-વહ કહીં ધર્મ યા ધર્મકા સાધન નહીં હૈ। શુભરાગ તો વિષ હૈ। વિષ પીતે-પીતે ક્યા અમૃતકી ડકાર આયગી? લહસુન ખાતે-ખાતે ક્યા કબી કસ્તૂરીકી ડકાર આતી હૈ। વૈસે હી ક્યા રાગકી ક્રિયા કરતે-કરતે ધર્મ હોતા હૈ? ભગવાન આત્મા શરીરસે તથા શરીરકી ક્રિયાસે, આઠ કર્મોંકે રજકણોંસે વિલકુલ પૃથક્ હૈ; ભીતર જો શુભાશુભ વિકારી ભાવ હોં વે ભી વિભાવ હૈનું, વે કહીં આત્મા નહીં હૈ ઔર આત્મા ભી ઉનમે નહીં હૈ। સમસ્ત વિભાવોંસે ભિન્ન ધ્રુવ જ્ઞાયકભાવ-જાગતા જીવ-સદા અંતરમે પ્રત્યક્ષ વિરાજતા હૈ। વહીં દૃષ્ટિ કર ન! ભીતર દૃષ્ટિ દેનેસે વહ અવશ્ય હાથ આ જાયગા। ભગવાન આત્મા હાથ આને પર તુઝે સમ્યાર્દર્શન હોગા।

જાગતા જીવ વિદ્યમાન હૈ ન? વહ પરમ પારિણામિકભાવસે રહા હુआ, ધૌબ્રાહ્યસ્વરૂપ, જાગૃત તત્ત્વ કહીં આયગા? ક્યા વહ શરીરમે જાયગા? રાગાદિ વિભાવમે જાયગા? એકસમયકી પર્યાયમે જાયગા? કહીં જાયગા? પરમાત્માકી વાળીમે વસ્તુકો ઉત્પાદ-વ્યય-ધૌબ્રાહ્યયુક્ત કહા હૈ। ‘જાગતા જીવ’, જ્ઞાયક જીવ, જ્ઞાતા જીવ, દ્રાય જીવ—વહ ધૌબ્રાહ્ય હૈ। ધ્રુવભાવસે વિદ્યમાન જ્ઞાયક ભગવાન કહીં જાયગા? ક્યા વહ દ્રાય-દાનાદિ વિકલ્પોમે આયગા? વહ તો સનાતન ધૌબ્રાહ્યરૂપસે સદા વિદ્યમાન હી હૈ। વહીં દૃષ્ટિ દે તો વહ અવશ્ય પ્રાપ્ત હોગા હી।

ભગવાન આત્મા દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે ભૂતાર્થસ્વભાવસે-તૈકાલિક જ્ઞાયકસ્વરૂપસે-ધૌબ્રાહ્ય હૈ, ઔર પર્યાય-અપેક્ષાસે ઉત્પાદ-વ્યયસ્વરૂપ હૈ। ‘જાગતા જીવ’ અર્થાત् દૃષ્ટિકે વિષયભૂત ભૂતાર્થ જ્ઞાયક આત્મા દ્રાય-દાનાદિ વિભાવભાવોંસે તો સ્વરૂપલક્ષણસે ભિન્ન હૈ હી, પરન્તુ ઉત્પાદ-વ્યયસ્વરૂપ એક સમયકી પર્યાય જિતના ભી નહીં હૈ। વહ જાગતી ધ્રુવ જ્યોતિ જાયગી કહીં? કાહેમે સમાયગી? ઉસ ધ્રુવ ચૈતન્યજ્યોતિ પર દૃષ્ટિ લગા તો તુઝે અવશ્ય ધૌબ્રાહ્યકી પ્રાપ્તિ હોગી। જવ જીવ નિજ ધ્રુવ તત્ત્વ પર દૃષ્ટિ લગાતા હૈ, ઉસકા આશ્રય કરતા હૈ, તવ ઉસે સમ્યાર્દર્શન પ્રાપ્ત હોતા હી હૈ।

અરેરે! આજકલ તો એસી ગડવડ ચલતી હૈ કિ-દ્રાય-દાન કરો તો ધર્મ હોગા; પરન્તુ વહ તો સવ રાગકી ક્રિયા હૈ, વૃત્તિકા ઉત્થાન હૈ। ક્યા રાગભાવસે વીતરાગભાવસ્વરૂપ ધર્મ હોગા? અખી તો પ્રથમ સમ્યાર્દર્શન કેસે પ્રાપ્ત હો, ઉસે પ્રાપ્ત કરનેકી રીતિ ઔર પદ્ધતિ ક્યા હૈ,—ઉસીકી લોગોંકો ખબર નહીં હૈ। ધ્રુવ ચૈતન્યજ્યોતિકી-જાગતે જીવકી-દૃષ્ટિ હોનેકે પશ્ચાત્ સ્વરૂપમે જો વિશેપ સ્મણતા હોતી હૈ વહ ચારિત્ર હૈ। નગનતા આદિ તો જડકી ક્રિયા હૈ ઔર પંચમહાત્રાદિકે પારિણામ તો શુભરાગ હૈ, વહ કહીં ચારિત્ર નહીં હૈ। વહ જહીં નિયમસે સહજરૂપસે

(બિના હઠકે) હોતા હૈ વહું 'જાગતે જીવ'ને આશ્રયસે અંતરમે વર્તતી વિશેષ શુદ્ધિ સો ચારિત્ર હૈ।

જ્ઞાન આત્માના સ્વભાવ હૈ। જ્ઞાનની સ્વભાવ સ્વ-પરપ્રકાશક હૈ। અનાદિ પરસનુખ દૃષ્ટિકે કારણ પર્યાયમાં, સ્વ-પરપ્રકાશક સ્વભાવ હોને પર ભી, જ્ઞાન સ્વકો નહીં પ્રકાશતા, માત્ર પરકો-રાગ, પુણ્ય, પાપ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ માત્ર વાદ્યકો-પ્રકાશતા હૈ। અપનેકો ભૂલકર માત્ર પરકો પ્રકાશનેવાળી જ્ઞાનકી પર્યાય મિથ્યા હૈ। વહ જ્ઞાનકી પર્યાય જિસકી હૈ ઉસકે ધ્રુવસ્વભાવકો દૃષ્ટિમાં લે તવ જીવકો મોક્ષમહલકી પ્રથમ સીઢી સમ્યગ્દર્શન હોતા હૈ ઔર તવ ઉસે ચતુર્થ ગુણસ્થાન કહા જાતા હૈ। સમ્યગ્દર્શન કિસ પ્રકાર પ્રાપ્ત હો ઉસકી યહ બાત હૈ। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકો માને તવ સમ્યગ્દર્શન હોતા હૈ—યહ સવ બાતે મિથ્યા હૈને। એસા તો ઇસ જીવને અનંતવાર કિયા હૈ, વહ કોઈ અપૂર્વ વસ્તુ નહીં હૈ।

જ્ઞાનકી વર્તમાન વર્તતી પર્યાય અનાદિસે વિનુખ હૈ; ઉસે જાગતી જ્યોતિ-ચैતન્ય ધ્રુવસ્વભાવ—કે સનુખ કર। ધ્રૌદ્યકી ઓર દૃષ્ટિ કરે તો પર્યાયમાં 'પ્રાપ્તકી પ્રાપ્તિ' હો, જાગતી જીવ પ્રગટ અનુભવમાં આયે। ધ્રૌદ્ય કહીં પર્યાયરૂપ નહીં હોતા, પરન્તુ ધ્રૌદ્યકા અવલમ્બન લેનેસે ધ્રૌદ્યકા જો પરિપૂર્ણ સામર્થ્ય હૈ વહ જ્ઞાન ઔર પ્રતીતિરૂપ પર્યાયમાં લક્ષ્ણગત હો જાતા હૈ। અરે! યહ કેસા ધર્મ? ભાઈ! યહી સદ્ગ્રા જૈનધર્મ હૈ। દયા પાલના, બ્રત કરના, કન્દમૂલ નહીં ખાના—યહ સવ શુભરાગ હૈ। રાગકો જૈનધર્મ કેસે કહા જાય?

જાગતી જીવ વિદ્યમાન હૈ—અર્થાત્ વજ્ઞને વિમ્બની ભાઁતિ વહ ટંકોલ્કીર્ણ નિત્ય ધ્રુવ હૈ—વહ કહું જાયગા? અરેરે! ઇસ વિદ્યમાન જાગતી જ્યોતિકા-ધ્રુવ ચैતન્ય પ્રભુકા-કભી વિચાર ભી નહીં કિયા। ધ્રુવરૂપસે જ્ઞાયકપ્રભુ સદા પ્રાપ્ત હૈ; પર્યાયમાં ઉસકા લક્ષ્ણ કરનેસે 'પ્રાપ્તકી પ્રાપ્તિ' અવશ્ય હોગી। વિદેહક્ષેત્રમાં ત્રિલોકીનાથ શ્રી સીમંધર ભગવાન વિરાજતે હૈને। ભરતક્ષેત્રમાં ભગવાનકા વિરહ હુआ હૈ, ધર્મકા સદ્ગ્રા સ્વરૂપ બતલાનેવાલે નહીં રહે ઇસલિયે લોગેને અપની મતિકલ્પનાકે અનુસાર ધર્મકો ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપ દેકર ચલાયા; વીતરાગતાકા સદ્ગ્રા માર્ગ દુર્લભ હો ગયા। મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ત્રિલોકીનાથ શ્રી સીમંધર ભગવાન વિરાજતે હૈને, વહુંસે યહ વાણી આયી હૈ।

*

ભીતર શુદ્ધાત્મામાં હી સવ ભરા પડા હૈ। તૂ પ્રમાદ છોડકર વહું દૃષ્ટિ કર। ઉસકે લિયે અધિક જ્ઞાનકી આવશ્યકતા નહીં હૈ, રુચિ પલટ દે। ગુરુદેવને હી શુદ્ધાત્માકા માર્ગ બતલાયા હૈ। ગુરુદેવકા અસીમ ઉપકાર હૈ।

—વહિન શ્રી ચણ્ણાવેન।

प्रवचन-१९४

दि. ९-१०-७८

वचनामृत-३०७

तत्त्वका उपदेश असिधारा समान है; तदनुसार परिणमित होने पर मोह भाग जाता है। ३०७.

क्या कहते हैं? भगवान आत्म—आनन्दनिधि निधि ज्ञायकतत्त्व है, शरीर, वाणी, मन और कर्म आदि अजीव तत्त्व हैं तथा पुण्य-पापके भाव विभाव तत्त्व हैं, उसमें ज्ञानमूर्ति आत्मा शरीरादि वाह्य पदार्थोंसे तथा शुभाशुभ विभावभावोंसे भिन्न है—ऐसा जिनेन्द्र भगवानका जो उपदेश वह तलवारकी धार समान है। उसे उपदेशको पचाना जगतको कठिन लगता है। श्री आनन्दघनजीने कहा है न! :—

धार तलवारकी सोहली, दोहली
चौदमा जिन तणी चरण सेवा;
धार पर नाचता देख बाजीगरा,
सेवना-धार पर रहे न देवा। धार०.....

तलवारकी धार पर नाचना सरल है, परन्तु श्री जिनेन्द्र भगवानके बतलाये हुए ज्ञायकतत्त्वके अनुसार अंतरपरिणमन करना बहुत कठिन है; उसके लिये गुरुगमसे तत्त्वको समझकर अंतरमें स्वसन्मुखताका अपूर्व तथा सातिशय पुरुषार्थ आवश्यक है।

चिदानन्दस्वरूप ज्ञायक आत्मा सनातन अविनाशी तत्त्व है; वह किसीसे नवीन उत्पन्न नहीं हुआ है और किसीके द्वारा नष्ट नहीं हो सकता। उत्पाद और विनाश देखनेमें आता है वह उसकी पर्याय-स्थिति-अवस्था-दशा है। ‘उत्पाद-व्यय-धौव्ययुक्तं सत्।’ सत्वस्वभावी आत्मा द्रव्य-अपेक्षासे ध्रुवतत्त्व है और पर्याय-अपेक्षासे परिणमनशील है। द्रव्य-पर्यायस्वरूपसे अपने सहज अस्तित्वको धारण कर रखनेवाला आत्मा ज्ञान, आनन्द, श्रद्धा, वीर्यादि अनंत गुणसमृद्धिसे भरचक भरा हुआ महान पदार्थ है, जिसे दृष्टिमें लेने पर तदनुसार परिणमनसे अनादि मोहपरिणिका नाश हो जाता है।

તત્ત્વકા ઉપદેશ તલવારકી ધાર જૈસા તીક્ષ્ણ હૈ; તદ્દનુસાર પરિણમન કરનેસે, ધ્રુવ જ્ઞાયક જાગતી જ્યોતિકા અનુસરણ કરનેસે મોહ ખડા નહીં રહતા। જૈસે કિસી મનુષ્યકે હાથમें તીક્ષ્ણ તલવાર હોનેપર ભી યદિ વહ મનુષ્ય શત્રુઓં પર અતિ બલપૂર્વક ઉસકા પ્રહાર કરે તમ્ભી વહ શત્રુ સમ્બન્ધી દુઃખસે મુક્ત હોતા હૈ, અન્યથા નહીં; ઉસીપ્રકાર ઇસ અનાદિ સંસારમે મહાભાગ્યમે જિનેશ્વરદેવકે ઉપદેશરૂપ તીક્ષ્ણ તલવાર પ્રાપ્ત કર લેને પર ભી યદિ જીવ મોહ-રાગ-દ્વેષરૂપ શત્રુઓં પર અતિ દૃઢતાપૂર્વક ઉસકા પ્રહાર કરતા હૈ તમ્ભી વહ સર્વ દુઃખોંસે મુક્ત હોતા હૈ, અન્યથા નહીં। સર્વ ઉદ્યમસે મોહકા નાશ કરનેકે લિયે તત્ત્વાનુસાર-શુદ્ધ જ્ઞાયકભાવકે આશ્રયરૂપસે-પરિણમનકા પુરુષાર્થ કરના વહી કર્તવ્ય હૈ।

ભૂતાર્થ જ્ઞાયકસ્વભાવકા અનુસરણ કરકે પરિણમિત હોનેસે, દિશા બદલને પર દશા બદલ જાતી હૈ—સમ્યગ્દર્શનકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, રાગકી એકતા ખડી નહીં રહતી। સ્વભાવકી પૂર્ણ એકતા હોનેપર રાગ હટ જાતા હૈ। મોહકે નાશકા યહ ઉપાય હૈ।

વચનામૃત-૩૦૮

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમે સારે બ્રહ્માણ્ડકા તત્ત્વ આ જાતા હૈ। ‘પ્રત્યેક દ્રવ્ય અપને ગુણોમે રહકર સ્વતંત્રરૂપસે અપની પર્યાયરૂપ પરિણમિત હોતા હૈ’, ‘પર્યાય દ્રવ્યકો પણુંચતી હૈ, દ્રવ્ય પર્યાયકો પણુંચતા હૈ’—એસી-એસી સૂક્ષ્મતાકો યથાર્થરૂપસે લક્ષમે લેને પર મોહ કહું ખડા રહેગા ? ૩૦૮.

‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમે સારે બ્રહ્માણ્ડકા તત્ત્વ આ જાતા હૈ।’

ક્યા કહતે હૈને ? કિ ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્માને ઇસ વિશ્વમે છહ પ્રકારકે દ્રવ્ય દેખે હૈને। દ્રવ્ય અર્થાત् જીવ, પુદ્ગલાદિ તૈકાલિક વस્તુ; ગુણ અર્થાત् વસ્તુકે આશ્રયસે સાથ રહનેવાલી સ્વશક્તિયોં, જૈસે કિ જીવમેં જ્ઞાન, દર્શન, સુખાદિ; પર્યાય અર્થાત् વસ્તુમેં પ્રતિક્ષણ હોનેવાલી નવીન-નવીન અવસ્થાએં, જૈસે કિ જીવકી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સ્વરૂપાચરણચારિત્રાદિ દશાએં। અરેરે ! લોગોંકો અભી દ્રવ્ય ક્યા, ગુણ ક્યા, પર્યાય ક્યા ઉસકી ભી ખબર નહીં હૈ। યહ તો જૈનકી ઇકાઈકી વાતેં હૈને। ઉસમેં સમસ્ત ચૌદહ બ્રહ્માણ્ડકા તત્ત્વ આ જાતા હૈ। આયા કુછ સમજમે ?

જૈસે સોનેકી જંઝીરમેં સોના—પૂર્ણ વસ્તુ—વહ દ્રવ્ય હૈ, પીલાપન, ચિકનાપન ઔર ભારીપન આદિ ઉસકે ગુણ હૈને ઔર કડા, કુંડલ આદિ જો નર્ઝી-નર્ઝી અવસ્થાએં હોતી હૈને વહ પર્યાય

હૈ; ઉસીપ્રકાર સર્વજ્ઞ પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ જાનકર કહે હુએ પદાર્થ—અનન્ત આત્માએँ, અનન્ત પુદ્ગલ, અસંખ્ય કાળાણુ, એક ધર્માસ્તિકાય, એક અધર્માસ્તિકાય તથા એક સર્વબ્યાપી આકાશ—વે દ્રવ્ય હૈનું; ઉન છહોં પ્રકારકે દ્રવ્યોમેં અપની—અપની નિત્ય રહનેવાલી શક્તિયાઁ વે ગુણ હૈનું, ઔર પ્રતિસમય હોનેવાલી નર્ઝ—નર્ઝ અવસ્થાએँ—દશાએँ વહ પર્યાય હૈનું।

“‘પ્રત્યેક દ્રવ્ય અપને ગુણોમેં રહકર સ્વતંત્રસ્રપસે અપની પર્યાયસ્રપ પરિણમિત હોતા હૈ’, ‘પર્યાય દ્રવ્યકો પહુંચતી હૈ, દ્રવ્ય પર્યાયકો પહુંચતી હૈ’— એસી-એસી સૂક્ષ્મતાકો વથાર્થસ્રપસે લક્ષમેં લેનેપર મોહ કહો ખડા રહેગા?”

વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનને પ્રત્યેક પદાર્થકો વસ્તુ અર્થાત् દ્રવ્ય કહા હૈ। અપને—અપને ગુણ—પર્યાયોંકા વાસ હોનેસે પ્રત્યેક પદાર્થ વસ્તુ હૈ, ઔર અપને—અપને ગુણોમેં રહકર પ્રતિસમય દ્રવ્યણ—પરિણમન—કરતા હોનેસે પ્રત્યેક પદાર્થ દ્રવ્ય હૈ। જીવ ભી અપને જ્ઞાન, દર્શન, સુખાદિ તથા અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વાદિ ત્રૈકાલિક ગુણોમેં રહકર સ્વતંત્રસ્રપસે અપની પર્યાયસે પરિણમિત હોતા હૈ ઇસલિયે વહ દ્રવ્ય હૈ। અહા ! માર્ગ વહુત સૂક્ષ્મ હૈ। ત્રિલોકીનાથ શ્રી સર્વજ્ઞપરમાત્મા દ્વારા કહા ગયા જો વસ્તુસ્રપ વહ લોગોંકો સુનનેકે લિયે નહીં મિલતા, તબ અંતરમેં તો પહુંચ હી કેસે સકેંગે ?

ક્યા કહેતે હૈનું ? કિ—પ્રત્યેક પદાર્થ અપને ગુણોમેં રહકર સ્વાધીનસ્રપસે અપને આપ અપની નર્ઝ—નર્ઝ દશાઓસ્રપ પરિણમતા હૈ। જિસ પ્રકાર પુદ્ગલપરમાણુ અપને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણાદિ ગુણોમેં રહકર શરીર, વાળી આદિ અપની પર્યાયોસ્રપસે સ્વયં પરિણમતા હૈ, વૈસે હી આત્મા ભી અપને જ્ઞાન, દર્શન, સુખાદિ ગુણોમેં રહકર સ્વતંત્રસ્રપસે—પરકી અપેક્ષા રહે બિના—સમ્યગ્દર્શન, સ્વાનુભૂતિ આદિ અપની પર્યાયોસ્રપસે સ્વયં પરિણમતા હૈ। સ્વાનુભૂતિ આદિ પર્યાયેં ઉત્પન્ન હોતી હુઈ નિજ આત્મદ્રવ્યકો પહુંચ જાતી હૈનું—પ્રાસ કર લેતી હૈનું ઔર નિજ આત્મદ્રવ્ય પરિણમતા હુઆ સમ્યક્ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન એવં આનંદાદિ ઉત્પન્ન હોતી નિજ પર્યાયોંકો પહુંચ જાતા હૈ—પ્રાસ કર લેતા હૈ।

પ્રત્યેક દ્રવ્ય અપને સ્વભાવમેં—સત્ત્વમેં, ગુણોમેં, શક્તિમેં—રહકર સ્વાધીનસ્રપસે અપની પર્યાયકો પ્રાસ કરતા હૈ; ઉસ પર્યાયકો પ્રાસ કરનેકે લિયે, પહુંચ જાનેકે લિયે, નિમિત્ત યા પરકી અપેક્ષા નહીં હૈ। જીવ ભી સ્વતંત્રસ્રપસે અપની સંસારસ્રપ યા મોક્ષસ્રપ દશાકો પહુંચતા હૈ, ઉસમેં કર્મ યા નોકર્મકી—પરકી અપેક્ષા નહીં હૈ।

જીવ, પુદ્ગલ આદિ પ્રત્યેક પદાર્થ ‘સત્ત’ હોનેસે ઉત્પાદ—વ્યય—ધૌવ્યાત્મક હૈ। ઇસમેં (શરીરમેં) અનન્ત પુદ્ગલપરમાણુ હૈનું। ઉસકા પ્રત્યેક રજકણ અપની નર્ઝ—નર્ઝ પર્યાયકો પહુંચતા હૈ। વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શાદિ અપને ગુણોમેં રહકર રજકણ જિસ ક્ષણ અપની પૂર્વ પર્યાયકા વ્યય કરતા હૈ ઉસી ક્ષણ વહ ઉત્તર પર્યાયકા—નર્ઝ અવસ્થાકા ઉત્પાદ કરતા હૈ ઔર ઉસી ક્ષણ

अपने गुणोंमें नित्य अवस्थानस्वरूप ध्रौद्यरूपसे रहता है; आत्मा उसे परिणमाये या हिलाये तो हिले—ऐसा नहीं है। अनंत पुद्गलपरमाणुओंका पिण्ड वह शरीर है; उस शरीरका परमाणु स्पर्श, रस, गंध, वर्ण आदि अपने नित्य अवस्थायी गुणोंमें रहकर गति आदि अपनी अवस्थाको स्वतंत्ररूपसे पहुँचता है। वस्तुको, अपनी अवस्थाको पहुँचने-प्राप्त करनेके लिये अन्य किसी वस्तुकी सहायताकी आवश्यकता नहीं है। अपनी पर्यायको पहुँचने-प्राप्त करनेके लिये जिसे अन्य किसी वस्तुकी अपेक्षा न हो उसे वस्तु कहा जाता है।

अहा! यह तो सिद्धान्तकी गहन बातें हैं। भाई! तत्त्वकी बातें तो आजकल छिप गई हैं। विजलीकी चमककी भाँति यह जीवन चला जा रहा है, आयु क्षण-क्षण घटती जाती है। वह चमक कब पूरी हो जायगी उसकी तुझे कुछ खबर है? चमक छिपनेसे पूर्व यदि आत्माका कार्य नहीं किया-निज शुद्धात्माको सम्यक् प्रकारसे लक्षणत करके स्वानुभूति-आत्मा साधना प्रगट नहीं की—तो भयंकर दुःखमय चार गतियोंमें भटक मरेगा। वर्तमानमें तुझे महान दुर्लभ ऐसी यह मनुष्य पर्याय प्राप्त हुई है, विजलीकी चमककी भाँति यह पूर्ण हो जायगी; फिर तू कहाँ जायगा और वहाँ तेरा क्या होगा? उसकी तुझे खबर नहीं है। इसलिये अब चेतकर शीघ्र अपना कल्याण कर ले।

जाननेरूप, देखनेरूप या संवेदनरूप पर्याय परिणमती हुई आत्मद्रव्यको पहुँचती है और आत्मद्रव्य उसका आधार, आश्रय होनेसे वह पर्यायोंको पहुँचता है। अंतरमें जहाँ ऐसे विचार, मंथन, मनन चले वहाँ—वस्तुस्वरूपकी सूक्ष्मताको सम्झने पर, उसका यथार्थ भावभासन होने पर—मोह खड़ा नहीं रहता अर्थात् भ्रान्ति टल जाती है। जहाँ द्रव्यस्वभावका यथार्थरूपसे भास हुआ वहाँ भ्रान्ति कैसे खड़ी रहेगी? शरीर, वाणी आदि पर हैं, जड़ हैं, रख दे उन्हें एक ओर; उन्हें आत्मा नहीं पहुँचता। आत्मद्रव्य अपनी निर्मल पर्यायको पहुँचता है और निर्मल पर्याय अपने आत्मद्रव्यको पहुँचती है—ऐसी सूक्ष्मताको बराबर समझकर अपने ज्ञायक आत्मद्रव्यको लक्षणत करे तो मोह-भ्रान्ति अवश्यमेव दूर हो जाय। ‘आत्मभ्रान्ति सम रोग नहि, सद्गुरुर्वैद्य सुजान; गुरु-आज्ञा सम पथ्य नहि औपथ विचार-ध्यान।’ पर्याय अपने द्रव्यको पहुँचे और द्रव्य अपनी पर्यायको पहुँचे—ऐसी वस्तुस्वरूपकी सूक्ष्मताको गुरुगमसे यथार्थतया लक्षणमें ले, उसके विचार, मंथन, ध्यान चले वहाँ मोह खड़ा रह ही नहीं सकता।

सोनेकी जो ‘जंजीर’रूप अवस्था है वह पर्याय है; वह अवस्था सुवर्णद्रव्यकी है, अन्य किसीकी नहीं है। ‘जंजीर’रूप अवस्था सुवर्णद्रव्यको पहुँचती है और सुवर्णद्रव्य अपनी ‘जंजीर’रूप अवस्थाको पहुँचता है—प्राप्त करता है। आत्मा भी अपनी स्वभाव-विभावरूप अवस्थाको पहुँचता है, शरीर, वाणी आदि अन्यको नहीं; तथा अपनी स्वभाव-विभावरूप

અવસ્થા આત્મદ્રવ્યકો પહુંચતી હૈ, શરીર, વાણી આદિ અન્યકો નહીં। અહા! યહ વીતરાગકા માર્ગ તો અતિ ગહન હૈ। અનન્તકાલસે અનન્ત અવતાર કિયે-કીડેકે, કૌએકે, કુત્તેકે, નરકકે, મનુષ્યકે, નિગોદકે। ભગવાન કહેતે હૈને કિ—લહસુન ઔર પ્યાજકે એક રાઈ જિતને ટુકડેમેં અસંખ્ય શરીર હૈને। ઔર ઉસ એક-એક શરીરમેં સિદ્ધરાશિકી અપેક્ષા અનન્તગુને નિગોદકે જીવ હૈને। વહાઁ એક થાસ જિતને સમયમેં જીવ અઠારહ વાર ભવ ધારણ કરતા હૈ। એસે ભવ તૂને અનન્તવાર કિયે, ઉનકી તુઝે ખબર નહીં હૈ ભાઈ! એસે અનન્ત ભવકા અન્ત લાનેકે લિયે જિસમે ભવ ઔર ભવકા ભાવ નહીં હૈ એસે નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યકા લક્ષ કરકે અન્તર્મુખ પરિણતિ કર।

જો જ્ઞાનકી-પોક્ષમાર્ગકી પર્યાય હૈ વહ જ્ઞાયક દ્રવ્યસે હોતી હૈ ઔર જ્ઞાનપર્યાય જ્ઞાયકદ્રવ્યકો પહુંચતી હૈ। ઇસ પ્રકાર પર્યાય દ્રવ્યકો પહુંચે ઔર દ્રવ્ય પર્યાયકો પહુંચે—એસી પરસે પૃથક્ જ્ઞાનધારા ચલે વહાઁ મોહ ખડા નહીં રહતા। પર દ્રવ્ય ઔર પર ગુણોકે વિચાર છોડતી હુઈ જો અંતર્મુખ દશા હુઈ વહ દ્રવ્યકી પર્યાય હૈ, ઉસે સ્વતંત્રરૂપસે દ્રવ્ય હી પહુંચતા હૈ અન્ય કોઈ નહીં। જહાઁ એસી સૂક્ષ્મધારા પ્રવાહિત હો વહાઁ મોહ-મિથ્યાત્વાદિ વિભાવ કેસે રહ સકેંગે?

શરીર, વાણી, મન પર હૈને, જડ હૈને, આત્માકો ઉનકે સાથ કોઈ સમ્બન્ધ નહીં હૈ। અરે! ભીતર પર્યાયમેં જો વિભાવ ઉત્પન્ન હોતે હૈને વહ ભી જ્ઞાયક આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ। ‘પર્યાય દ્રવ્યકો પહુંચતી હૈ ઔર દ્રવ્ય પર્યાયકો પહુંચતા હૈ’ એસે વિકલ્પ રહિત અંતરમેં જો સ્વસનુખતાકા વિચાર હૈ વહ વહુત સૂક્ષ્મ હૈ એસી-એસી સૂક્ષ્મતાકો યથાર્થરૂપસે સમજાને પર મોહકા નાશ હો જાતા હૈ। જીવને ધારણા તો અનંતવાર કી હૈ, પરન્તુ વસ્તુસ્વરૂપ ઉસકે અનુભવમેં કબી નહીં આયા। અંતરમેં વસ્તુસ્વરૂપકો યથાર્થરૂપસે લક્ષમેં લેના વહ સમ્યગ્દર્શન ઔર જ્ઞાન હૈ। વર્તમાન પર્યાયમેં કિંચિત્ રાગ હૈ વહ તો પરકે નિમિત્તસે તથા પરકે લક્ષસે હોતા હૈ। સ્વકે લક્ષસે હોનેવાલી પર્યાયકા આશ્રય જો ધ્રુવ જ્ઞાયક દ્રવ્ય ઉસે પકડનેકા જહાઁ ઉપયોગ કાર્ય કરે વહાઁ મોહ ટિક નહીં સકતા। અહા! અંતરંગમાર્ગકી વાતેં હી કુછ ઔર હૈને! સવ કથન સાદી ભાષામેં આ ગયા હૈ।

*

વચનામૃત-૩૦૯

વકરિયોંકી ટોલીમેં રહનેવાલા પરાક્રમી સિંહકા બચા અપનેકો બકરીકા બચા માન લે, પરન્તુ સિંહકો દેખને પર ઔર ઉસકી ગર્જના સુનને પર ‘મૈં તો ઇસ જૈસા સિંહ હું’ એસા સમજ જાતા હૈ ઔર સિંહરૂપસે પરાક્રમ પ્રગટ કરતા હૈ, ઉસીપ્રકાર પર ઔર વિભાવકે બીચ રહનેવાલે ઇસ જીવને અપનેકો પર એવું વિભાવરૂપ

मान लिया है। परन्तु जीवका मूल स्वरूप बतलानेवाली गुरुकी वाणी सुनने पर वह जाग उठता है—‘मैं तो ज्ञायक हूँ’ ऐसा समझ जाता है और ज्ञायकरूप परिणमित हो जाता है। ३०९.

सिंहको वनराज—वनका राजा कहा जाता है। सिंहका बद्धा सिंहकी गर्जना सुन सकता है, बकरियाँ नहीं सुन सकतीं। पराक्रमी सिंहका जो बद्धा जन्मते ही बकरियोंकी टोलीमें मिल गया हो और बकरियोंके साथ ही बड़ा हुआ हो वह अपनेको बकरीका बद्धा मान ले, परन्तु सिंहको देखने पर तथा उसकी गर्जना सुनकर ‘मैं भी इस जैसा ही सिंह हूँ’ ऐसा समझ जाता है और सिंह समान अपना पराक्रम प्रगट करता है। उस सिंहके बद्धेकी भाँति पर और विभावके बीच रहे हुए इस जीवने अपनेको पर और विभावरूप मान लिया है।

शरीर मैं हूँ, परिवार मेरा है—ऐसे अहंकार और ममकारके तथा पुण्य—पापके भावमें रहे हुए इस जीवने अपनेको अहंकार और ममकाररूप तथा रागादि विभावरूप मान लिया है। वह जीव वास्तवमें बकरियोंकी टोलीमें पले हुए सिंहके बद्धे जैसा है। जब आत्माका यथार्थ स्वरूप समझानेवाले स्वानुभवी, गुरुकी वाणी सुने कि—तू तो ज्ञानमूर्ति भगवान है, तीनलोकका नाथ है; प्रभु! विभावमें विद्यमान होनेपर भी आनन्दका नाथ है, वह रागादि विभाव तेरा स्वरूप नहीं है; दया—दान, पूजा—भक्ति तथा ब्रत—तपादिके परिणाम तेरा सहज अस्तित्व नहीं है; तब वह वाणी सुनते ही सुपात्र शिष्य अंतरसे जाग उठता और ‘मैं तो मात्र ज्ञायक ही हूँ, परका कर्ता, हर्ता नहीं हूँ; शुभाशुभ विभाव मेरा स्वभाव नहीं है’—ऐसा बराबर समझ जाता है और परिणतिको अन्तर्मुख करके ज्ञायकरूपसे परिणमित होता है।

‘जीवका मूल स्वरूप बतलानेवाली गुरुकी वाणी’—उसमें देव—शास्त्र—गुरु तीनों आ गये। गुरु अर्थात् जिन्हें पर और विभावसे भिन्न निज ज्ञायकका अनुभव प्रगट हुआ है ऐसे साधक संत; वाणीमें ‘आगम’ आ गया और ‘आगम’ तो वीतरागकी वाणी है इसलिये देव भी आ गये। त्रिलोकीनाथ तीर्थकर देव, उनकी वाणी और साधक धर्मात्मा मुनिवरोंने जीवका मूल स्वरूप बतलाते हुए ऐसा कहा है कि—‘प्रभु! तेरा स्वरूप परसे और शुभाशुभ विकारोंसे तथा अपूर्णतासे विलकुल भिन्न, शुद्ध और परिपूर्ण है। तू तो इन सबसे रहित केवल विज्ञानघन है’। ऐसी वीतरागकी सिंहगर्जना सुनकर शिष्य अंतरसे जाग उठता है—‘मैं ज्ञायक हूँ, ज्ञाता जागती ज्योति हूँ’ ऐसे निज मूल स्वरूपको समझ जाता है और ‘ज्ञायक सो मैं’ ऐसा अनुभव करने पर ज्ञायकरूपसे परिणमित हो जाता है। ज्ञायकरूपसे परिणमन कहो या धर्म कहो—दोनों एक ही हैं। *

પ્રવચન-૧૧૫

દિનાંક ૧૦-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૧૦

ચैતન્યલોક અદ્ભુત હૈ। ઉસમે ઋષિકી ન્યૂનતા નહીં હૈ। રમણીયતાસે ભરે હુએ ઇસ ચैતન્યલોકમાંસે બાહર આના નહીં સુહાતા। જ્ઞાનકી ઐસી શક્તિ હૈ કે જીવ એક હી સમયમે ઇસ નિજ ઋષિકો તથા અન્ય સવકો જાન લે। વહ અપને ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરતા હુआ જાનતા હૈ; શ્રમ પડે વિના, ખેદ હુએ વિના જાનતા હૈ। અંતરમે રહકર સબ જાન લેતા હૈ, બાહર જ્ઞાંકને નહીં જાના પડતા। ૩૧૦.

‘ચैતન્યલોક અદ્ભુત હૈ।’

જિસમે અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, અનન્ત રમણતા, અનન્ત આનન્દ, અનન્ત વીર્ય આદિ અનન્ત અનુપમ ગુણ ભરે હૈને એસા યહ ચैતન્યલોક-જ્ઞાયક આત્મદ્રવ્ય-વાસ્તવમાં કોઈ અદ્ભુત વસ્તુ હૈ। જિસકે નિકટ ઇન્દ્રકા ઇન્દ્રાસન ભી સડે હુએ તૃણસમાન તુછ હૈ એસે અદ્ભુત મહાવૈભવસે ભરપૂર યહ ચैતન્યલોક અંતરમે સદા વિરાજમાન હૈ। ચैતન્યલોકમાં ગુણ કિતને? કિ-આકાશકે પ્રદેશોંસે ભી અનન્તગુણે। અહા! અન્તર્મુખ દૃષ્ટિ કરકે નિજ ચैતન્યલોકકે ગુણવૈભવકો દેખ ન! ઉસકા અવલોકન કર ન!

આકાશકા ક્ષેત્ર અનન્ત હૈ। ઉસમે લોકાકાશકા ક્ષેત્ર અસંખ્યાત પ્રદેશ હૈ। ઉસકી અપેક્ષા અલોકાકાશકા ક્ષેત્ર અનન્તગુના બડા હૈ। આકાશમે ભી અવગાહનહેતુલ્ય, અમૂર્તલ્ય આદિ અનન્ત ગુણ હૈને; વે સબ ગુણ આકાશસ્વરૂપ હૈને। પુદ્ગલકે રજકણમાં ભી જો અનન્તગુણ હૈને, વે સબ પુદ્ગલકા લોક હૈ। અહા! ઐસી સૂક્ષ્મ વાત સર્વજ્ઞકે સિવા અન્યત્ર કહોઁ હૈ? આકાશકે જિસ ઔર જિતને ભાગમે જીવ, પુદ્ગલાદિ છહ પ્રકારકે દ્રવ્ય સ્થિત હૈને ઉસે ચૌદહ બ્રહ્માણ અથવા લોક કહતે હૈને। ઉસકે બાહર આકાશકે ખાલી ભાગકો અલોક કહતે હૈને। ‘લોક્યત્તે પદ્ભૂતિ દ્રવ્યાણિ યત્તે ઇતિ લોકઃ’ જહું છહ દ્રવ્યોંકા સમુદ્દરાય દૃષ્ટિગોચર હોતા હૈ વહ લોક હૈ। ઉસ લોકમાં સ્થિત અનન્ત દ્રવ્યોંકા જ્ઞાતા યહ ચैતન્યલોક અહા! કોઈ અદ્ભુત ઔર અનુપમ વસ્તુ હૈ।

‘ઉસમें ઋષિકી ન્યૂનતા નહીં હै।’

જિસકી સમ્પદામેં કોઈ કમી નહીં હै, જિસકે અનન્તાનન્ત ગુણ-અનન્ત જ્ઞાન, અન્નત આનન્દ, અન્નત પ્રભુતા, અન્નત શાન્તિ, અન્નત વીર્ય આદિ શક્તિયાં—કમી ન્યૂન નહીં હોતે, જિસકે ગુણોંકી સંખ્યામેં યા સમૃદ્ધિમેં કમી અલ્પતા નહીં હોતી એસા યહ ભગવાન ચૈતન્યલોક સચમુચ કોઈ અદ્ભુત પદાર્થ હૈ।

‘રમણીયતાસે ભરે હુએ ઇસ ચૈતન્યલોકમંસે બાહર આના નહીં સુહત્તા।’

અતીન્દ્રિય આનન્દ, અતીન્દ્રિય શાન્તિ, અતીન્દ્રિય પ્રભુતા આદિ આશ્ર્યકારી રમણીયતાસે ભરપૂર ઇસ ચૈતન્યલોકમંસે બાહર આના જ્ઞાનીકો વિલકુલ અચ્છા નહીં લગતા। અંતરમેં જાને પર સ્વભાવકી રમણીયતામંસે બાહર આના જ્ઞાનીકો રુચતા નહીં હૈ। જિસમેં ચૈતન્યકી રમણીય સમ્પદાઓંકી કોઈ કમી નહીં હै, ન્યૂનતા નહીં હૈ એસા ચૈતન્યચમલકારસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા ભીતર અનુભવગમ્ય હોનેપર ઉસમંસે બાહર નિકલના અચ્છા નહીં લગતા। ‘ભગવાન આત્મા અદ્ભુત હૈ’, ‘ઉસમેં ઋષિકી કમી નહીં હૈ’ ઔર ‘અન્નત રમણીયતાસે ભરપૂર હૈ’—ઇન તીન બાતોમંં તો બહુત ભરા હૈ ભાઈ! સહજ જ્ઞાનાનન્દમય અન્નત રમ્યતાસે ભરે હુએ નિજ ભગવાન આત્માકો અંતરમેં જહીં નિહારતા હૈ વહીં ધર્મીકો વહીંથે બાહર નિકલના જ્ઞાનીકો અચ્છા નહીં લગતા।

હજારોં સુન્દર વૃક્ષોમંં ભરા હુઆ પુષ્પિત ઔર પલ્લવિત કોઈ ઉદ્ઘાન હો, ઉસકી સુગંધિત વાતાવરણમેં કોઈ પ્રવિષ્ટ હુઆ હો તો ઉસે ઉસમંસે નિકલનેકા મન નહીં હોતા। ઉદ્ઘાનમેં તો સૈકડોં યા હજારોં વૃક્ષ હોતે હૈને, પરન્તુ યહીં આત્મામેં તો જ્ઞાનાદિ અનંત રમણીક ગુણોંસે ભરપૂર નન્દનવન હૈ। અહા! એસા ભગવાન આત્મા તૂને કમી સુના નહીં હૈ। ઉસ અન્નત રમણીયતાસે ભરપૂર ચૈતન્યલોકમંસે બાહર નિકલના જ્ઞાનીકો રુચિકર નહીં લગતા।

જિસે ભેદજ્ઞાન હુआ હૈ, સમ્યગ્દર્શન હુઆ હૈ ઉસે આત્માકી અન્નત રમણીય ચૈતન્યસમ્પદ પ્રાપ્ત હુઈ હૈ, અનુભવમેં આયી હૈ। ભીતર અધિક નહીં રહ સકતે ઇસલિયે બાહર-વિકલ્પમેં આના હી પડ્યા હૈ, પરન્તુ વહ દુઃખરૂપ લગતા હૈ। ભલે હી શુભરાગ હો વહ ભી દુઃખ હૈ। જ્ઞાનીકો બાહ્યમે—વિકલ્પમેં આના અચ્છા નહીં લગતા।

શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાર્યદીવને કહા હૈ કે વિશ્વકા પ્રત્યેક પદાર્થ દ્વાર્યાત્મ, પર્યાયત્વ આદિ અપને અન્નત ધર્મીકા ચુંખન કરતા-સ્પર્શતા હોનેપર ભી એક-દૂસરેકો ચૂમતા-સ્પર્શતા નહીં હૈ। રાગાદિભાવોંકી ઉત્પત્તિ હોના હી નિજ સ્વરૂપકી હિંસા હૈ। અહો! દિગમ્બર સંતોંકી યહ વાણી! જગતકી પરવાહ કિયે વિના કહતે હૈને કે સ્વરૂપકે આશ્રયસે પરિણમિત વીતરાગતા હી કેવલ સુક્તિકા માર્ગ હૈ, શુભરાગ નહીં; વહ તો બંધકા માર્ગ હૈ। અહો ! સત્કો સંખ્યાકી આવશ્યકતા

નહીં હૈ। બહુત લોગ માને તો વહ ‘સત’-એસા નહીં હૈ। અરે! ભલે એક હી માનનેવાળા નિકલે તથાપિ ‘સત’ તો ત્રિકાલ ‘સત’ હી હૈ। ‘અસત’નો માનનેવાળી તો સારી દુનિયા હૈ। સત્કી મહત્ત્વ ઉસકે માનનેવાળોંની સંખ્યાસે નહીં હૈ પરન્તુ ઉસકે સ્વભાવસે હૈ। ભગવાન આત્માકા સ્વરૂપ જૈસા હૈ વૈસા યથાર્થરૂપસે દૃષ્ટિગત કરકે ઉસકા પર ઔર રાગાદિ વિભાવસે ભેદજ્ઞાન કરના વહ કોઈ અલૌકિક વાત હૈ। જિસે ભેદજ્ઞાન હુआ હૈ, રુચિ અંતરસે ચૈતન્યલોકમં-જ્ઞાયકમં-ઢલ ગઈ હૈ ઉસે અશુભ તથા શુભ દોનોં પ્રકારકે રાગ વિષ સમાન લગતે હૈનું, માત્ર ભગવાન આત્માકે આશ્રયસે પરિણમિત જ્ઞાનધારા હી અમૃતસ્વરૂપ ભાસિત હોતી હૈ। ઇસપ્રકાર સ્વભાવ ઔર વિભાવકે બીચકા ભેદજ્ઞાન જ્ઞાનીકો સતત વર્તતા હૈ। ભેદજ્ઞાનકે બલસે જ્ઞાનીકો વાદ્યમે—વિકલ્પમે આના અચ્છા નહીં લગતા।

‘જ્ઞાનીકી એસી શક્તિ હૈ કે જીવ એક હી સમયમં ઇસ નિજક્રદ્ધિકો તથા અન્ય સવકો જાન લે।’

અબ, નિજ ચૈતન્યલોકની અનન્ત સમૃદ્ધિકો તથા જગતકે સમસ્ત ભાવોંકો એક હી સમયમં જાન લેનેવાલે જ્ઞાનકી જો અદ્ભુત શક્તિ હૈ ઉસકી મહિમા બતલાતે હૈનું। ચૈતન્યલોક અર્થત્ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ આદિ અનન્તગુણોંકે સમૂહસ્વરૂપ આત્મપરાર્થ (ઉસમે જ્ઞાનકા સ્વભાવ સ્વપ્રકાશક હોનેસે ઉસકી શક્તિ ઇતની હૈ કે વહ એક સમયમં અપની અનન્ત ઋદ્ધિકો-ચૈતન્યલોકકો તથા નિજ-નિજ અનન્ત ગુણોંકે લોક-સમૂહ એસે આકાશ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અસંખ્ય કાલાણુ, અનન્ત પુદ્ગલ, અનન્ત જીવ—સવકો યુગપત્ર જાન લે। જગતકે પદાર્થ હૈનું ઇસલિયે જ્ઞાન જાનતા હૈ એસા નહીં હૈ, પરન્તુ જ્ઞાનકા સહજ સ્વભાવ હી એસા કોઈ સ્વ-પરપ્રકાશક હૈ। અહા! એસી અનન્ત ઋદ્ધિસે ભરપૂર નિજ ચૈતન્યલોકકા માહાત્મ્ય નહીં આકાર તુઝે અન્યકી મહિમા ક્યોં આતી હૈ? અપની અનન્ત-અનન્ત ચૈતન્યઋદ્ધિકો તથા અનન્ત ઋદ્ધિવાન જગતકે સમસ્ત દ્રવ્યોંકો એક સમયમં જાનનેકી શક્તિ જ્ઞાનમં હૈ, પરન્તુ પરકી અનન્ત ઋદ્ધિરૂપ હોનેકી, ઉસકા કુછ કરને-ભોગનેકી શક્તિ નહીં હૈ। જ્ઞાનકા એસા સહજ સ્વભાવ હૈ કે સ્વક્ષેત્રમં રહકર, પરમે ગયે વિના—પરકા સ્વર્ણ કિયે વિના, સવ કુછ જાન લેતા હૈ।

ભગવાન આત્મામં એસા સામર્થ્ય હૈ કે ભીતર વિદ્યમાન અપની અલબ્યાપૂર્વ અનન્ત ઋદ્ધિકો એક સમયમં પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ। અહા! એસે ચૈતન્યવલકી વાત કૈસે બૈઠે? શારીરિક બલકી વાત બૈઠતી હૈ, પરન્તુ વહ તો જડ હૈ। યહ તો જિસકે બલકા કોઈ પાર નહીં હૈ, જિસકી ચૈતન્યઋદ્ધિકે સમક્ષ અન્ય જડ ઋદ્ધિકા કોઈ મૂલ્ય નહીં હૈ એસે ઇસ નિજ ભગવાન આત્મામે એક એસી જ્ઞાનશક્તિ હૈ કે જિસસે વહ એક હી સમયમં અપની સર્વ ઋદ્ધિકો તથા અન્ય સવકો જાન લે। કરના કિસીકા નહીં ઔર કોઈ વસ્તુ જ્ઞાન બાહર નહીં રહતી। અહા! એસા માર્ગ હૈ, વર્તમાનમં તો વહ ગુસ હો ગયા હૈ।

જીવન ચલા જા રહા હૈ ભાઈ! યહ જીવન સમાસ હો જાયગા, ફિર કહું જાયગા પ્રભુ? તેરી સત્તા તો અનાદિ-અનન્ત હૈ। યદિ સ્વભાવકી દૃષ્ટિ, રુચિ ઔર ભેદજ્ઞાન નહીં કિયા તો કહું ડેરા ડાલેગા પ્રભુ! એક સમયમે આનન્દકી જનની નિજ અનન્ત ઋષિકો તથા તીન કાલ ઔર તીન લોકકો જાનનેકી શક્તિ તુઝેમે વિદ્યમાન હૈ, પરન્તુ તુझે ઉસકા વિદ્યાસ-ભરોસા નહીં આતા।

‘હ અપને ક્ષેત્રમે નિવાસ કરતા હુઆ જાનતા હૈ; શ્રમ પડે વિના, ખેદ હુએ વિના જાનતા હૈ।’

જ્ઞાયક પ્રભુ અપને ક્ષેત્રમે—નિજ પ્રદેશોમે—રહકર સ્વ-પરકો—સવકો જાનતા હૈ। પર દ્રવ્યકો છુએ વિના, પરક્ષેત્રમે ગયે વિના, પર કાલ યા પર ભાવરૂપ હુએ વિના અપને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવમે રહકર ભગવાન આત્મા અપની જ્ઞાનઋષિ દ્વારા સ્વ-પર-સવકો જાનતા હૈ। અહા! એસા વસ્તુસ્વરૂપ હૈ; વહ તુઝે ક્યોં નહીં રુચતા? ઇસકે સિવા દૂસરા સવ ક્યોં તુઝે અચ્છા લગતા હૈ? રુચિમે આત્માકા પોષણ કરનેકે બદલે પરકા ઔર શુભાશુભ ભાવકા પોષણ ક્યોં કરતા હૈ? ભાઈ! શુભાશુભ વિકાર તો મર્યાદિત-સીમિત ભાવ હૈ, ભગવાન આત્મા તો અમર્યાદિત-અસીમ હૈ। બેનકે બોલમેં આતા હૈ ન?—વિભાવમેં સીમા-મર્યાદા હૈ, ઇસલિયે જીવ વહાઁસે લૌટ સકતા હૈ, ઔર આત્મસ્વભાવ તો અમર્યાદિત હૈ, વહ દૃષ્ટિગત હોનેપર જીવ વહાઁસે લૌટતા નહીં હૈ। અહા! સ્વભાવમેં પ્રવિષ્ટ હુઆ વહ બાહર નહીં આતા—એસી યહાઁ વાત હૈ।

એક વાત તો યહ હૈ કિ ભગવાન આત્મા સ્વ-પર સવકો જાનતા હૈ। વહ અપને ક્ષેત્રમે નિવાસ કરતે હુએ જાનતા હૈ। વહુત જાનતા હૈ ઇસલિયે ઉસે શ્રમ પડતા હૈ—થકાન લગતી હૈ—એસા નહીં હૈ, જાનના વહ તો ઉસકા સ્વભાવ હૈ। વિકલ્પ સાથ હો તમ્ભી જાનતા હૈ—એસા નહીં હૈ, વિકલ્પકે વિના સ્વભાવસે હી જાનતા હૈ; વિના શ્રમકે, વિના બોઝકે સહજરૂપસે જાનતા હૈ। અરે! દુનિયા પરકે વડ્ધણમેં ફંસ ગઈ હૈ, પ્રભુ! તેરે ચૈતન્યવડ્ધણકા કોઈ પાર નહીં હૈ। અપના વડ્ધણ ઔર ઋષિ જિસે રુચતી હૈ ઉસે પરકી વડાઈ, બાહરી સમ્પદા અચ્છી નહીં લગતી।

અનન્ત ગુણોકે અભેદ પિણ્ડસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામે એક જ્ઞાન નામકા અસાધારણ ગુણ હૈ; ઉસમે પરિપૂર્ણ જાનનેકી શક્તિ વિદ્યમાન હૈ। લોકાલોકકો જાનનેમે જ્ઞાન કહીં પરકો છૂકર યા પરમે જાકર નહીં જાનતા; તથા વિકલ્પ હો તો જાને એસા ભી નહીં હૈ। વિકલ્પ તો ખેદ હૈ। અહા! વિના ખેદકે પરિપૂર્ણ જાને એસા ભગવાન આત્મા કહું ઔર કૌન હૈ ઉસકી ખવર ભી ન હો ઔર ધર્મ હો જાયગા? શુભરાગમેં તો ધૂલ ભી ધર્મ નહીં હૈ। ભક્તિ કરે, યાત્રાએં કરેં, બ્રત-તપ કરે ઔર દયા પાલે, પરન્તુ યહ સવ ક્રિયાએં તો શુભરાગકી હૈનું, ઇનમે ધર્મ કહાઁસે આયા? યહ તો સવ કર્મધારા હૈ, જ્ઞાનધારા નહીં હૈ। ભાઈ! ચૈતન્યલોક તુઝે આકર્ષિત નહીં કરતા ઔર ‘જગતકી વસ્તુએં અચ્છી હૈનું’ એસા માનકર તૂ ઉનકે પ્રતિ આકર્ષિત હો રહા હૈ!—અરે પ્રભુ! યહ તુઝે ક્યા હો ગયા હૈ?

જ્ઞાન અપને ક્ષેત્રમ�ें નિવાસ કરતા હુआ સવકો જાનતા હૈ; બિના કિસી શ્રમકે, ખેદ હુયે બિના, બોજી લગે બિના સહજરૂપસે જાનતા હૈ। પરકી તથા અપની ઋણ્ણિકો અપને ક્ષેત્રમે રહકર જાનતા હૈ, અપને ક્ષેત્રસે હટકર નહીં।

અહો ! બેનકી વાણીમેં યહ વાત નિકલ ગઈ હૈ। ઉનકી અંતરંગ સ્થિતિ કોઈ અલૌકિક હૈ। યહ તો સ્વીકા માત્ર દેહ આ ગયા હૈ। ઉનકી અંતરશક્તિકા માપ કરના કિસી સાધારણકા કાર્ય નહીં હૈ—એસી અલૌકિક શક્તિ હૈ। બેનકો ભીતર આત્માકા અનુભવ, સય્યાર્દ્ધન, અસંખ્ય અરવોં વર્ષકા જાતિસ્મરણજ્ઞાન હૈ। ઉન્હેં નૌ ભવકા જ્ઞાન હૈ, ફિર ભી ઉનકો કુછ નહીં લગતા। અહો ! વસ્તુ તો વસ્તુ હૈ; લોગ સ્વીકાર કરેં યા ન કરેં, ઉસકે સાથ કોઈ સમ્બન્ધ નહીં હૈ। સત્તાકો સંખ્યાકી આવશ્યકતા નહીં હૈ કિ અધિક માનનેવાળે મિલેં તો વહ ‘સત્ત’ રહે, ઔર માનનેવાળે નહીં મિલેં તો ‘અસત્ત’ હો જાય। સત્ત તો ત્રિકાલ ‘સત્ત’ હી રહતા હૈ કદાપિ ‘અસત્ત’ નહીં હોતા। દુનિયા નિન્દા કરે, વિરોધ કરે, નિશ્ચયાભાસ કહે, ચાહે જો કહે, ઉસસે સત્ત કહીં અસત્ત નહીં હો જાતા।

આત્માકા એસા સ્વભાવ હૈ કિ અપને ક્ષેત્રમેં નિવાસ કરતા હુઆ અપની ઔર પરકી ઋણ્ણિકો જાન લેતા હૈ। જૈસે કોઈ ઘરમે ખડા-ખડા બાહરકા સવ કુછ દેખે, વૈસે હી અપને ક્ષેત્રમેં ખડા-ખડા તીનકાલ ઔર તીનલોકો જાન લેતા હૈ। અહો ! ઉસ ઓરકી રુચિ બિના સવ નિર્થક હૈ।

આત્મા અપને ક્ષેત્રમેં નિવાસ કરતા હુઆ જાનતા હૈ। પરકો જાનનેકે લિયે ઉસ પરકે ક્ષેત્રમેં નહીં જાના પડતા। અહો ! અલોક કિતના વિશાલ હૈ ? અનન્ત.....અનન્ત.....અનન્ત। કિસી ભી દિશામેં લક્ષ કરો—આકાશકી શ્રેણી ચલી જા રહી હૈ.....કહીં અંત નહીં। ઉસમે ‘અન્તિમ’ કહીં ? ઉસકી અન્ત કહીં ? ક્ષેત્રકા ભી એસા સ્વભાવ તો ઇસ ક્ષેત્રજ્ઞ ભગવાન આત્માકી જ્ઞાનશક્તિકી તો વાત હી ક્યા ? કિંચિત્ વિચાર કરે તો ખવર પડે કિ ભીતર યહ ‘સત્ત’ ક્યા વસ્તુ હૈ।

જ્ઞાયક આત્મા આનન્દકે સાથ રહે હુએ જ્ઞાન દ્વારા લોકાલોકો બિના શ્રમકે, બિના ખેદકે, થકાન આયે બિના જાનતા હૈ। વણિક લોગ ‘બાહુબલિકા બલ’ ઔર ‘શાલિમદ્રકી ઋણ્ણિ’ માંગતે હૈનું; યહીં તો આત્મઋણ્ણિકી વાત હૈ। આત્માકી ઋણ્ણિ જ્ઞાન ઔર આનન્દ હૈ। મેદજ્ઞાનમે ભી અપૂર્વ આનન્દ હૈ, તવ ફિર સર્વજ્ઞકા તો ક્યા કહના ? જ્ઞાન અંતરમે રહકર સવ જાન લેતા હૈ। બાહરકા કુછ કરના નહીં હૈ, કુછ કર ભી નહીં સકતા, ઔર એક ભી વસ્તુ જાને બિના ભી નહીં રહતા।

‘અંતરમે રહકર સવ જાન લેતા હૈ, બાહર જ્ઞાંકને નહીં જાના પડતા।’

भगवान् आत्मा अपने ज्ञानमय स्वरूप-अस्तित्वमें रहकर सब जान लेता है, परपदार्थको या उसके भावोंको जाननेके लिये उसे बाहर नहीं जाना पड़ता। ज्ञानगुणमें तो शक्तिरूपसे इतनी ताकत तो है ही, परन्तु वर्तमान श्रुतज्ञानकी पर्यायमें भी ऐसी व्यक्तरूप शक्ति है कि अपनेमें रहकर जाने, जाननेके लिये उसे बाहर नहीं जाना पड़ता। काल या छोटेसे छोटी अंश जो समय, उस एक समयमें ज्ञानपर्यायकी इतनी शक्ति है कि स्वयं अपनेमें रहकर अनन्त जीव, अनन्तानन्त पुद्गलादि सबको जान ले। अहा ! यह तो धैर्यवानका काम है। धर्म कोई ऐसी वस्तु नहीं है कि बाहरसे—व्रत, तप, दान, पूजा, भक्ति या यात्रादिसे—कर डाले। उनमें तो धूल भी धर्म नहीं है।

प्रश्न :—व्रत करनेसे धर्म होता है ऐसा तो लोग कहते हैं ?

उत्तर :—लोग तो क्या, उपदेशक भी कहते हैं। क्या करें बेचारे ? ज्ञान और आनन्दादि अनन्त गुणोंसे भरपूर भगवान् आत्मामें अन्तर्मुख होनेका जो अलौकिक अद्वृत पुरुषार्थ वह तो उनको भासित नहीं होता, इसलिये ब्रतादिके शुभ रागरूप-विभावरूप—साधारण पुरुषार्थमें सन्तुष्ट हो गये हैं। उन्हें वस्तुस्वरूपकी खबर नहीं है।

यह सम्पूर्ण ‘वचनामृत’ पुस्तक कोई अलौकिक वस्तु है; इसमें तो अध्यात्मतत्त्वके मोती भरे हैं। यह कोई साम्रादायिक वस्तु नहीं है। त्रिलोकीनाथ सर्वज्ञ भगवानने जो देखा है वही यह बात है। ज्ञायक आत्मा अपनेमें रहकर स्वकी ऋद्धिको तथा परको जानता है; परको जाननेके लिये परमें नहीं जाना पड़ता। परमाणुको जाननेसे उसमें ज्ञानका प्रवेश नहीं करना पड़ता; ज्ञान तो अपने स्व-परप्रकाशक स्वभावमें रहकर परको स्पर्श किये बिना अपने सामर्थ्यसे ही सब जान लेता है। पहाड़के ऊपरसे दृष्टि डाले तो कितना अधिक दिखायी देता है ? आँख स्वयं छोटी, तथापि उसमें कई मीलके—गाँव, खेत आदि दिखायी देते हैं। उन्हें देखनेके लिये आँखको वहाँ जाना पड़ता है ? उसीप्रकार ज्ञान भी अपनेमें रहकर, बिना श्रमके, बिना खेदके, सब भावोंको जान लेता है। ज्ञान मात्र जाननेका कार्य करता है, परका कार्य नहीं करता।

वचनामृत-३९९

वस्तु तो अनादि-अनन्त है। जो पलटता नहीं है—बदलता नहीं है उस पर दृष्टि करे, उसका ध्यान करे, वह अपनी विभूतिका अनुभव करता है। बाह्यके

અર્થાત् વિભાવકે આનન્દ-સુખાભાસકે સાથ, વાહરકી કિસી વસ્તુકે સાથ ઉસકા મેલ નહીં હૈ। જો જાનતા હૈ ઉસે અનુભવમે આતા હૈ। ઉસે કિસીકી ઉપમા લાગુ નહીં હોતી। ૩૧૧.

‘વસ્તુ તો અનાદિ-અનન્ત હૈ।’

ભગવાન આત્મા વસ્તુ હૈ, ક્યોંકિ ‘ગુણપર્યાયી વસ્તાઃ યस્મિન् ઇતિ વસ્તુ।’ જિસમાં ગુણ ઔર પર્યાયેં વાસ કરતે હૈને વહ વસ્તુ હૈ। આત્મામાં જ્ઞાન, આનન્દ, વીર્યાદિ અનન્ત ગુણ રહતે હૈને। વસ્તુમાં સત્ત અર્થાત् અસ્તિત્વ નામકા ગુણ હોનેસે વહ અનાદિ-અનન્ત હૈ। વસ્તુમાં આદિ ઔર અન્ત કેસા?

‘જો પલટતા નહીં હૈ—બદલતા નહીં હૈ જે પર દૃષ્ટિ કરે, ઉસકા ધ્યાન કરે, વહ અપની વિભૂતિકા અનુભવ કરતા હૈ।’

પર્યાય-અપેક્ષાસે વસ્તુ પલટતી હૈ વહ અલગ વાત, કિન્તુ દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે તો વસ્તુ અનાદિ-અનન્ત ધૌબ્યયુક્ત હૈ। ધૌબ્ય ક્યા કરેગા? બદલકર-પલટકર કહું જાયગા? જાગતા જીવ ભીતર ખડા હૈ વહ કહું જાયગા? યર્થાર્થ લક્ષ કરે તો અવશ્ય પ્રાપ્ત હોગા। યહીં વાત યહીં કહના હૈ। જાગતા જીવ અર્થાત् ધ્રુવ વસ્તુ પલટકર-બદલકર કાહેમે મિલ જાયગી? અહા! જગતકે ભાગ્ય હૈને કી યહ સબ (બેનકી વાણી) બાહર આ ગયા; આગે ચલકર ક્યા હોતા હૈ, ઉસકા પરિણામ દેખો ધીરે-ધીરે।

વસ્તુ હૈ વહ તો દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે અનાદિ-અનન્ત ધ્રુવ હૈ। સદૃશરૂપ નિત્ય રહતી હૈ, બદલતી નહીં હૈ; પરન્તુ પ્રતિસમયકી પર્યાય-અપેક્ષાસે વહ બદલતી હૈ। પર્યાય-અપેક્ષાસે આત્મા પલટતા હૈ ઔર દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે નહીં પલટતા। વસ્તુકા પલટતા અંશ ઔર ધૌબ્યાંશ દોનોં કથંચિત્ ભિન્ન હૈને। વસ્તુકા જો દ્રવ્યાંશ હૈ વહ પર્યાયાંશ નહીં હૈ ઔર જો પર્યાયાંશ હૈ વહ દ્રવ્યાંશ નહીં હૈ। વસ્તુગત દોનોં અંશ અતદ્વાવલક્ષણસે ભિન્ન હૈને। ન્યાયશાસ્ત્રમાં-આત્મમીમાંસમાં-આતા હૈ ન?—ધર્મ ઔર ધર્મીકા અવિનાભાવ-સમ્વન્ધ હી એક-દૂસરેકી અપેક્ષાસે સિદ્ધ હોતા હૈ, સ્વરૂપ નહીં। ધર્મ-ધર્મીકા સ્વરૂપ તો સ્વતઃસિદ્ધ હૈ। ધર્મકે કારણ ધર્મી નહીં હૈ ઔર ધર્મીકે કારણ ધર્મ નહીં હૈ। પરન્તુ કર્તા-કર્મ ઔર જ્ઞાપ્ય-જ્ઞાપ્યકકા વ્યવહાર પરસ્પર એક-દૂસરેકી અપેક્ષા બિના બન નહીં સકતા। વ્યવહારકે લિયે એક-દૂસરેકી અપેક્ષા આવશ્યક હૈ, સ્વરૂપકે લિયે નહીં। ઇસ પ્રકાર ધૌબ્યાંશમે પર્યાયાંશ નહીં આતા ઔર પર્યાયાંશમાં ધૌબ્યાંશ નહીં આતા, ઇસલિયે દ્રવ્ય ઔર પર્યાય સ્વરૂપમેદસે ભિન્ન હૈને। દ્રવ્ય સ્વરૂપ-અપેક્ષાસે કબી પલટતા નહીં હૈ—બદલતા નહીં હૈ। જો જીવ ઉસ પર દૃષ્ટિ કરે, ઉસીમે લીનતા કરે, વહ અપની સ્વરૂપ-સમ્પદાકા અનુભવ કરતા હૈ।

સ્વ-પરકો જાનનેકી શક્તિવાળા યહ ભગવાન આત્મા પરકા કુછ કર નહીં સકતા ઔર પરકો પરરૂપસે જાને બિના રહ ભી નહીં સકતા। અંતર્સ્વરૂપ સમજમે નહીં આત્મા ઇસલિયે વહિર્લક્ષી જીવોંકો લગતા હૈ કી—એસા ઉપદેશ ? યહ ક્યા કહતે હૈને ? પૂજા કરો, ભક્તિ કરો, વ્રત કરો, મુનિકો આહાર-જલ દો—એસા તો કુછ કહતે નહીં હૈ ! ભાઈ ! સદ્ગ્રા સાધુ કિસે કહા જાતા હૈ ઉસકી ભી તુઝે ખવર નહીં હૈ। ભગવાનકા ઉપદેશ તો હિતકા હૈ; જિસે અંતરમે હિત પ્રગટ નહીં હુआ હૈ, જિસકે અંતરમે આનન્દકા નાથ ઉલ્લસિત નહીં હુઆ ઉસકો હિત યા સાધુપના માનના વહ માન્યતા વિપરીત ઔર અહિત હૈ। વિપરીત માન્યતાકા ફલ ક્યા હૈ ઉસકી ખવર હૈ ? નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે પરિણમિત પરિણતિમે અતીન્દ્રિય આનન્દકા પ્રચુર વેદન આયે ઉસકા નામ સાધુપના હૈ; બાહરસે નગનપના તથા અંતરમે પંચમહાવ્રતકે શુભપરિણામ વહ પરમાર્થ મુનિપના નહીં હૈ। અહા ! એસી બાતેં હૈને।

અનાદિનિધન નિજ જ્ઞાયક ધ્રુવવસ્તુ જો કી અપને મૂલસ્વરૂપસે કભી ચુંચ નહીં હોતી, બદલતી નહીં હૈ—પલટતી નહીં હૈ, ઉસ પર જો જીવ દૃષ્ટિ કરે, પ્રતીતિમે ઉસકા આશ્રય લે, ઉસે સર્વ પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન હોતા હૈ। સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ ધર્મકા પ્રારંભ, મોક્ષમહલકી પ્રથમ સીઢી। ચારિત્રકી વાત તો અભી દૂર હૈ। ધ્રૌદ્યકા ધ્યાન કરે, ધ્રૌદ્યકો ઉપાદેય માનકર ધ્યાન કરે, ધ્રૌદ્યકો ધ્યેય બનાકર ધ્યાન કરે, ધ્યાનકી વર્તમાન પર્યાયમેં ધ્રૌદ્યકો વિષય બનાયે—ભીતર ધ્રૌદ્યમેં એકાગ્રતા કરે વહ અપની વિભૂતિકા અનુભવ કરતા હૈ, અતીન્દ્રિય નિજાનન્દકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ। અહા ! એસી ભાપા ! લોગ તો બાહરી હો હા, ધામધૂમ ઔર ધમાલમેં ધર્મ માન વૈઠે હૈને। અરેરે ! જીવન ઉસી-ઉસીમેં બીત જાતા હૈ। વિજલીકી ચમકકી ભાઁતિ યહ દુર્લભ મનુષ્ય ભવ ચલા જાયગા। પદ્મીસ, પચાસ યા સૌ વર્ષકી આયુ વહ તો વિજલીકી ચમકકી ભાઁતિ ક્ષણમંગુર હૈ; વહ તો વાતકી વાતમે પૂર્ણ હો જાયગી; ફિર કહાઁ ડેરા ડાલેગા। ભાઈ ! ઇસ મનુષ્ય ભવમેં યદિ તૂને અપની વસ્તુકો—નિજજ્ઞાયકવસ્તુકો—નહીં જાના, નહીં પહિચાના તો હો ચુકા, ખેલ ખસ ! ખસ અર્થાત્ કલ્યાણકા અવસર ચલા જાયગા ઔર જન્મ-મરણમે ભટકનેકા પ્રવાહ ચલતા રહેગા।

દૃષ્ટિ પરસે ઔર વિભાવસે હટે ઔર નિજ ધ્રુવ સ્વરૂપમેં નિવાસ કરે તો અપની શાશ્વત વિભૂતિકા અનુભવ પ્રગટ હો, દ્રવ્યસ્વભાવમેં જો વૈભવ ભરા હૈ ઉસકા અનુભવ પર્યાયમેં આયે। ઉસકા નામ સમ્યગ્દર્શન હૈ, બાકી સબ બાતેં હૈને।

‘વાહકે અર્થાત્ વિભાવકે આનન્દ-સુખભાસકે સાથ, બાહરકી કિસી વસ્તુકે સાથ ઉસકા મેલ નહીં હૈ।’

વિકલ્પજનિત બાહરી આનન્દમેં જીવ અપની કલ્પનાસે સુખ માનતા હૈ, વહ તો ઇન્દ્રિયોકે સમ્વન્ધવાળા કાલ્પનિક સુખ હૈ। ક્યા ભોગોમેં સુખ હૈ ? પ્રતિષ્ઠા, પૈસા યા બંગલેમેં સુખ હૈ ?

લોગ તો વાહ્ય અનુકૂલતામें ‘હમ તો સુખી હોએ’ એસા માનતે હોએ, કિન્તુ ઉસ વાહ્ય સામગ્રીમें તેરા સુખ હૈ? અહા! અપની વિભૂતિકા અનુભવજનિત જો અતીન્દ્રિય આનન્દ ઉસકે સમક્ષ વિભાવકે આનન્દકા—સુખભાસકા—કોઈ મૂલ્ય નહીં હૈ। વિકારી આનન્દ—સુખકી કલ્પના યા કિસી ભી વાદ્યવસ્તુકે સાથ સ્વાનુભવજનિત અતીન્દ્રિય આનન્દકી કોઈ તુલના નહીં હો સકતી। અરવપતિ હૈ, વડા રાજા હૈ, કરોડોંકી આમદનીવાળા હૈ ઇસલિયે વહ સુખી હૈ? નહીં, નહીં; જિન્હેં આત્માકી દૃષ્ટિ પ્રગટ નહીં હૈ, નિઝ ધ્રોવ્યકી શરણ પ્રાપ્ત નહીં હુર્દ હૈ, વે ધૂલ ભી સુખી નહીં હૈ, સવ ભિખારી હૈને, રંક હૈને। જિસને આત્મઋદ્ધિકા ધ્યાન કરકે સ્વાનુભૂતિ પ્રગટ કી હૈ વહી સદ્ગ્રામ સપ્રાટ હૈ—સુખી હૈ। ઉસકે અતીન્દ્રિયસુખકી જગતકે સુખભાસકે સાથ કોઈ તુલના નહીં હો સકતી, કિસી ભી વાહરી વસ્તુકે સાથ ઉસકા મેલ નહીં હૈ।

‘જો જાનતા હૈ જસે અનુભવમેં આતા હૈ।’

સહજજ્ઞાન, સહજદર્શન, સહજાનન્દ, સહજવીર્ય આદિ અનન્ત ગુણ પક્ષોંસે શોભાયમાન જો ચૈતચરલ—ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા—ઉસકા જો પારખી—જ્ઞાવેરી હો, ઉસે જો જાને, જ્ઞાય બનાએ, ઉસકો વહ અનુભવમેં આતા હૈ। દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ આત્મવસ્તુમેં દ્રવ્ય ઔર ગુણ તો ધ્રુવ હૈને। જહાઁ જીવ તૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવકો ધ્યેય બનાકર જાને વહાઁ ઉસકી ધ્યાનરૂપ નિર્મલ પર્યાય વહ અનુભવ હૈ। સ્વાનુભૂતિસ્વરૂપ ઉસ નિર્મલ દશામેં અતીન્દ્રિય આનન્દ, અકપાય શાન્તિ, સ્વચ્છતા, પ્રભુતા, ઈશ્વરતા ઇત્યાદિ સમસ્ત ગુણોંકા નિર્મલ વેદન આતા હૈ। એસા અનુભવ જિસે હો ઉસે ધર્મ પ્રગટ હુઅ કહા જાતા હૈ। અન્ય સવ થોથા હૈ। પં. બનારસીદાસજીને કહા હૈ ન?—

**અનુભવ ચિન્તામણિ રતન, અનુભવ હૈ રસ્કૂપ /
અનુભવ મારગ મોક્ષકો, અનુભવ મોક્ષસ્વરૂપ / /**

‘જસે કિસીકી ઉપમા લાગુ નહીં હોતી।’

અનુભવકો કિસીકી ઉપમા લાગુ નહીં હોતી। અનુભવકો કિસકી ઉપમા દી જા સકતી હૈ? જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણકે સ્વામીકો—નિઝ ચૈતન્ય પ્રભુકો—અંતરમે ધ્યેય બનાકર જિસને ઉસે જાના ઉસને અપની નિર્મલ પર્યાયમેં જો અતીન્દ્રિય આનન્દ આયા ઉસે કિસીકી ઉપમા લાગુ નહીં હોતી। ધીકા સ્વાદ કેસા? મીઠા। વહ મિઠાસ કેસી? ગુડી, શક્કર, આમ યા માલપુઆ જૈસી? અરે! ધી જૈસી જડવસ્તુ, જો બચપનસે લેકર જીવનપર્યન્ત ખાયી હૈ, ઉસકે સ્વાદકા ભી કિસી અન્ય વસ્તુકી ઉપમા દેકર વર્ણન નહીં હો સકતા, તવ ઇસ અતીન્દ્રિય પરમાનન્દમય સ્વાનુભૂતિકી તો વાત હી ક્યા? ઉસે વાહરકી કોઈ ઉપમા લાગુ નહીં હોતી। જગતમેં નોકરકી

અપેક્ષા સેઠકા, સેઠકી અપેક્ષા મંત્રીકા ઔર મંત્રીકી અપેક્ષા રાજાકા સુખ અધિક હૈ એસા ઉપમા દેકર કથન કિયા જા સકતા હૈ; પરન્તુ યહ સ્વાનુભવકે સુખકી જાતિ હી સાંસારિક સુખકી અપેક્ષા ભિન્ન પ્રકાર કી હૈ। ધીકા સ્વાદ ધી જૈસા, ઉસીપ્રકાર સ્વાનુભવકા આનંદ સ્વાનુભવ જૈસા ઉસે કોઈ બાદ્ય ઉપમા લાગુ નહીં હોતી। અહા! દો બોલ અલૌકિક આયે હૈને!

*

અન્તર શુદ્ધાત્મામં હી સબ કુછ ભરા હુआ હૈ। તૂ પ્રમાદ છોડકર વહીં દૃષ્ટિ કર। ઇસકે લિએ જ્યાદા જ્ઞાનકી જરૂરત નહીં, રુચિ પલટ દે। શ્રુતકા અધિક જ્ઞાન ન હો તો વહ કુછ નુકશાનકારક નહીં હૈ, અન્દર નિર્મલતાકા કારણ બનતા હૈ। પરન્તુ યદિ વિશેષ જ્ઞાન ન હો ઔર પ્રયોજનભૂત જ્ઞાન હો તો ભી આત્માકા કાર્ય તો હો સકતા હૈ। પ્રયોજનભૂત તત્ત્વ જો નિજ શુદ્ધાત્મા ઉસકો જાનનેકા પ્રયત્ન કરના। અધિક શાસ્ત્રજ્ઞાન હો તો ઠીક; પરંતુ કસવાળા તત્ત્વ તો એક શુદ્ધાત્મા હી હૈ; ઉસી શુદ્ધાત્માકો ગ્રહણ કરના।

ગુરુદેવને હી શુદ્ધાત્માકા માર્ગ વતાયા હૈ। ગુરુદેવને સબકો તૈયાર કિયા હૈ। 'તૂ પુરુષાર્થ કર। પુરુષાર્થ તુઝે હી કરનેકા હૈ। તૂ તેરે અપરાધસે ભટકા હૈ ઔર તેરે હી પુરુષાર્થસે તિરનેકા હૈ—ઇસ પ્રકાર ગુરુદેવને જોરદાર વાણી વરસાઈ હૈ। ગુરુદેવને પંચમકાલમં ભગવાનકા વિરહ ભુલાયા હૈ। સબ શ્રેય ગુરુદેવકો હી હૈ હૈ। સબ ગુરુદેવકે ચરણોમં હી હૈ, ઇસ પ્રકાર સબ ગુરુકૃપાસે હી આગે બઢતે હૈને।

એક શુદ્ધાત્મામં હી સબ કુછ ભરા હૈ। જિસમે જો હો ઉસીમેસે વહ આયેગા। અનંતકાલસે વાહરમેં બહુત માથા પચ્છી કી, પરંતુ કુછ હાથ નહીં આયા। ઇસલિએ અબ તો તેરી દૃષ્ટિ—રુચિ જો વાહરમેં ચિપકી હુઈ હૈ વહ અંતરમેં ચિપક જાયે એસા પુરુષાર્થ અવશ્ય કર।

— વહિનશ્રી ચંપાવેન

પ્રવચન-૧૧૬

દિનાંક ૧૧-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૧૨

અનાદિ કાલસે એકત્વપરિણમનમે સબ એકમેક હો રહા હૈ, ઉસમેંસે ‘મૈં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઇસ પ્રકાર ભિન્ન હોના હૈ। ગોસલિયાકે દ્રષ્ટાન્તકી ભાઁતિ જીવ વિભાવમે મિલ ગયા હૈ। જિસ પ્રકાર ગોસલિયાને અપની કલાઈમેં વંધા હુआ ડોરા દેખકર અપનેકો ભિન્ન પહેચાન લિયા, ઉસીપ્રકાર ‘જ્ઞાનડોરા’કી ઓર યથાર્થ લક્ષ કરકે ‘મૈં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઇસપ્રકાર અપનેકો ભિન્ન પહેચાન લેના હૈ। ૩૧૨.

‘અનાદિ કાલસે એકત્વપરિણમનમે સબ એકમેક હો રહા હૈ, જસમેંસે ‘મૈં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઇસ પ્રકાર ભિન્ન હોના હૈ।’

ક્યા કહેતે હૈને? કિ—શરીર, વાણી આદિ પરપદાર્થ ઔર પુણ્ય—પાપકે વિભાવભાવ— યહ સબ માનો જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામે એકમેક હો ગયા હો એસા અનાદિકાલસે અજ્ઞાની માનતા હૈ। પરન્તુ ભાઈ! શરીર, કર્માદિ પરપદાર્થ તો જડું હૈનું, અચેતન હૈનું ઔર પુણ્ય—પાપકા વિભાવભાવ તો પરકે લક્ષસે અપની પર્યાયમેં હુઆ વિકાર હૈ, પર તથા વિકાર ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામે એકમેક કેસે હોંગે? એકમેક નહીં હૈનું, તથાપિ અજ્ઞાનીકો અનાદિસે જો એકત્વકી માન્યતા હૈ વહ ઉસકા ભ્રમ હૈ, મિથ્યાત્વ હૈ। ‘મૈં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઇસ પ્રકાર અપને જ્ઞાયકપ્રભુકો લક્ષગત કરકે યહ રાગાદિ વિભાવ, શરીર ઔર કર્મ વહ મૈં નહીં હું, મેરી ચૈતન્યવસ્તુમે વે નહીં હૈનું—એસા યથાર્થ ભેદજ્ઞાન કરના ઉસકા નામ સમ્યગ્રદર્શન ઔર સમ્યગ્જ્ઞાન હૈ।

દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ આદિ શુભભાવસે મુઝે લાભ—ધર્મ હોગા, એસા માનનેવાલેને રાગકો અપની વસ્તુ માની, ઔર ‘શરીરકી ક્રિયા મૈં કર સકતા હું’ એસા માનનેવાલેને શરીરકો અપના માના। ભાઈ! રાગ તો મળિનતા હૈ ઔર શરીર તો જડું હૈ; ઉન દોનોંસે રહિત ‘મૈં તો માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું, કેવળ જ્ઞાતા હું’ ઇસપ્રકાર અન્તર્મુખ હોકર શ્રદ્ધા—જ્ઞાનકી પરિણતિ કરના સો

સમ્યગ્દર્શન ઔર સમ્યગ્જ્ઞાન હૈ। અહા! ઇસ પ્રકાર ભેદજ્ઞાન કરના ઉસમે કિતને ધૈર્યકી આવશ્યકતા હૈ। ભાઈ! વહું વ્યર્થકી જલ્દવાજી કરનેસે યા રાગકે વેગમે બહનેસે કામ નહીં ચલતા। ઉપયોગકો ધીર કરકે, સૂક્ષ્મ કરકે ‘યહ જ્ઞાતાત્ત્વ સો મૈં હું ઔર યહ અજાનતત્ત્વ-શરીરાદિ પરપદાર્થ તથા રાગાદિ વિભાવ—વહ મૈં નહીં હું, મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ’ ઇસપ્રકાર અન્તર્મુખ પુરુષાર્થ દ્વારા નિર્ણય કરકે સ્વાનુભવ કરના ઉસકા નામ સમ્યગ્દર્શન ઔર સમ્યગ્જ્ઞાન હૈ।

મિથ્યાત્વ હટકર સ્વરૂપકા જ્ઞાન હોને પર સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તીનોં એકસાથ પ્રગટ હોતે હૈનું। ‘મૈં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઐસી પ્રતીતિ સો સમ્યગ્દર્શન, ઐસા જ્ઞાન સો સમ્યગ્જ્ઞાન ઔર ઉસમે અંશતઃ રમણતા સો સ્વરૂપાચરણ નામક સમ્યક્ચારિત્ર। ચતુર્થ ગુણસ્થાનમે યહ તીનોં હૈનું। વહું સ્વરૂપમે અંશતઃ સ્થિરતા હૈ ન? ઇસલિયે ઇસ અપેક્ષાસે અંશતઃ સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર ભી નહીં હૈ।

અરે! જગતકો મરકર કહું જાના હૈ? અનાદિકાલસે ભટકતા હુआ અજ્ઞાની જીવ બાદ્યક્રિયામે—તીર્થયાત્રા, બ્રત, ઉપવાસ, મન્દિર, ભગવાનકી ભક્તિ આદિમે—ધર્મ માન રહા હૈ; પરન્તુ ભાઈ! ઉસમે તો ધૂલ ભી ધર્મ નહીં હૈ; અરે! ધર્મ તો નહીં હૈ, કિન્તુ અંતરમે પુણ્યકા પ્રેમ-રાગકા રાગ—હોનેસે ઉસમે પુણ્યાનુવંધી પુણ્ય ભી નહીં હૈ। અહા! કઠિન વાત હૈ ભાઈ! જ્ઞાન, દર્શન, શાન્તિ, સુખ, સ્વચ્છત્વ, પ્રમુલ આદિ અનન્ત ગુણશક્તિસે પરિપૂર્ણ અપને ચૈતન્યલોકકા-નિજ જ્ઞાયક સત્ત્વકા—અંતરમે શરીરકી તથા રાગકી ક્રિયાસે ભિન્ન અનુભવ કરના ઉસકા નામ સમ્યગ્દર્શન ઔર સમ્યગ્જ્ઞાન હૈ; વાકી સવ વ્યર્થ હૈ। ઇસલિયે યહું ઐસા કહા હૈ કિ પર ઔર વિભાવકે સાથ અનાદિસે જો એકત્વ માન રહા હૈ ઉસમેસે ‘મૈં પર ઔર વિભાવ રહિત માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઐસા શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમે પૃથકું હોના હૈ।

‘ગોસલિયાકી ભાઁતિ જીવ વિભાવમે એકમેક હો ગયા હૈ।’

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રજીને એકવાર દૃષ્ટાન્ત દિયા થા—કચ્છમે માંડવી શહરકે પાસ ‘કોડાઈ’ નામકા ગાঁંવ હૈ। વહું એક વિધાવ સ્વીકે ઇકલૌતા પુત્ર થા। ગોત્ર ગોસલિયા, સ્વભાવસે અત્યન્ત ભોલા, પઢનેમે કમજોર। માઁ કો વિચાર આયા કિ—લડકા છોટીસી દુકાન કર લે તો થોડી ખાને—પીનેકા ખર્ચ નિકલે। માઁને કુછ રૂપયે દેકર કહા કિ—જા માંડવી શહર જાકર દુકાનકે લિયે માલ ખરીદ લા। ભોલા લડકા બોલા :—‘ગોસલિયા’ કહીં ખો જાય તો? માઁને કહા—તેરી કલાઈમિં યહ કાલા ડોર વાંધ દેતી હું; શહરકી ભીડિમેં તુઝે શંકા હો તવ યહ ડોર વાંધા હુआ દેખકર સમજના કિ ‘ગોસલિયા’ ખોયા નહીં હૈ।’ યોગાનુયોગસે ભીડિમેં ડોર ટૂટ ગયા તવ હાથ પર દૃષ્ટિ જાનેસે લડકા રોતા-રોતા ઘર આયા ઔર માઁસે કહને લગા કિ—‘માઁ! ગોસલિયા ખો ગયા।’ ઉસ ગોસલિયાકી ભાઁતિ યહ જીવ ભી શરીર, મન, વાળી આદિ

પર પદાર્�ોમં તથા શુભાશુભ વિભાવોમં એકમેક હો ગયા હૈ—હો ગયા હૈ। સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર ઔર પૈસા આદિ સબ પર હૈને તથા દયા-દાન ઔર વ્યાપાર-ધંધેમં ભાવ વિભાવ હૈને; વહ સબ તેરે કહોંસે હો ગયે ? પરકો તથા વિભાવોંકો અપના માનના વહ મિથ્યાત્વ, મૂઢતા ઔર મૂર્ખતા હૈ। પર તો તુડ્ઝસે બિલકુલ ભિન્ન વસ્તુ હૈ। ઉસકે સાથ તેરા ક્યા સંબંધ ? અરે ! પલીકા આત્મા ઔર ઉસકા શરીર-એકક્ષેત્રમં સ્થિત હોનેપર ભી ઉન દોનોમં પરસ્પર અત્યન્ત અભાવ હૈ, કુછ ભી સમ્વન્ધ નહીં હૈ; ફિર તૂ તો ઉસે કહીં દૂર હૈ, તેરા ઉસકે સાથ સમ્વન્ધ કહોંસે હો ગયા ? વાસ્તવમં વહ સબ આત્માસે ભિન્ન હૈ તથાપિ ઉસે અપના માનના નિતાન્ત મૂઢતા હૈ। ભ્રાન્તિકે કારણ, ગોસલિયાકી ભાઁતિ, જીવ પરમે તથા વિભાવમં એકમેક હો ગયા હૈ।

વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવને નવ તત્ત્વ કહે હૈને ન ? તો, નવ તત્ત્વ ભિન્ન-ભિન્ન જૈસે હૈને વૈસે જાને તવ ઉન્હેં માના કહા જાયગા ન ? શરીર, વાણી, કર્મ આદિ અજીવતત્ત્વ તો આત્માસે સ્પષ્ટરૂપસે ભિન્ન હૈને હી, પરન્તુ દયા-દાનાદિ પુણ્યભાવ ઔર કામ-ક્રોધાદિ પાપભાવ, આસ્ત્રવ તથા બંધભાવ વિભાવભાવ હોનેસે શુદ્ધ જ્ઞાયકસ્વરૂપ ટ્રૈકાલિક આત્મસ્વભાવસે ભિન્ન હૈને।

યહ લક્ષ્મી આદિ પર વસ્તુએ મેરી હૈને ઔર મૈં રાગાદિ વિભાવસ્વરૂપ હું—એસા માનનેવાલા મૂર્ખ ઔર મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। દુનિયા મિથ્યાત્વકા મદિરાપાન કરકે પાગલ હો રહી હૈ ઔર એક પાગર દૂસરે પાગલકી પ્રશંસા કરતા હૈ; કિંચિત્ દાનાદિકી પ્રવૃત્તિ દેખકર સેઠોંકો દાનવીરકી ઉપાધિ દે દેતે હૈને, કિન્તુ ભાઈ ! લક્ષ્મી ઔર દાનકે શુભરાગસે ભિન્ન જિન્હેં અંતરજ્ઞાયકતત્ત્વકી પ્રતીતિ નહીં હૈ, વે ભલે હી અરવપતિ હોં યા કરોડપતિ હોં, સંસારમે ભટકનેવાલે મૂઢ જીવ હૈને। અરે ! યહ દુર્લભ મનુષ્યભવ આત્મકાર્ય કર લેનેકે લિયે પ્રાપ્ત હુ�आ હૈ। મનુષ્યભવકી સ્થિતિ અલ્પકાલકી હૈ। વિજલીકી ચમકકી ભાઁતિ ચલા જાયગા। ઇસ મનુષ્ય ભવકે અવસરમં ‘યહ જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવી ચૈતન્યમૂર્તિ સો મૈં હું ઔર યહ જો દયા-દાનાદિકે વિકલ્પ હૈને સો મૈં નહીં હું’—એસા મેદજ્ઞાન કર લે તો તેરા ઉદ્ઘાર હોગા, નહીં તો ભવવનમે ભટકતે-ભટકતે તેરા દમ નિકલ જાયગા।

ભવપરાવર્તનમં જીવને નરક ઔર નિગોદકે ભવ કરકે જો દુઃખ સહન કિયે હૈને ઉનકા વર્ણન સુનકર રોના આ જાતા હૈ। ભાઈ ! એસે દુઃખ તૂને અનન્તવાર ભોગે હૈને, પરન્તુ વહ સબ તૂ ભૂલ ગયા હૈ। ભૂલ ગયા ઇસલિયે વે નહીં થે એસા કૌન કહેગા ? પ્રભુ ! અબ તો અવસર પ્રાપ્ત હુઆ હૈ ઇસલિયે તૂ શીંગ ચેત જા કિ પુણ્ય-પાપકે—દયા-દાનકે યા કામ-ક્રોધકે ભાવ વહ મેરી વસ્તુ નહીં હૈ, વે તો વિકારી ભાવ હૈને, વે કહીં શુદ્ધ જીવતત્ત્વ નહીં હૈને। અરેરે ! જીવને અપને શુદ્ધસ્વરૂપકો સમજનેકી કભી પરવાહ નહીં કી। અનાદિકાલસે મૂઢ વર્તતા હુઆ વહ અનન્તવાર મનુષ્ય હુઆ, અનન્તવાર નારકી હુઆ, અનન્તવાર પશુ હુઆ, અનન્તવાર સ્વર્ગમિં

ગયા, એકેન્દ્રિયાદિ પર્યાયોમેં અનન્તાનન્તવાર ઉત્પન્ન હો આયા। ભાઈ! તુઝે ખવર નહીં હૈ। જડકો આત્મા માનકર, મિથ્યાત્વકે કારણ ચાર ગતિઓમેં પરિભ્રમણ કરકે અનન્તવાર દુઃખ પ્રાપ્ત કિયા। ગોસલિયાકી ભૌતિ તૂ અપની જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુકો ભૂલ ગયા હૈ; અબ તો સુન! કિ—રાગાદિ વિભાવસે ઔર શરીરાદિકી ક્રિયાસે નિજજ્ઞાયક ભગવાન આત્મા બિલકુલ ભિન્ન હૈ; સ્વભાવ કર્મી વિભાવમે એકમેક નહીં હુઅા હૈ।

‘જિસપ્રકાર ગોસલિયાને અપની કલાઇમેં બંધા હુઅા ડોરા દેખકર અપનેકો ભિન્ન પહિચાન લિયા, ઉસીપ્રકાર ‘જ્ઞાનડોરા’કી ઓર યથાર્થ લક્ષ કરકે ‘મૈં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઇસપ્રકાર અપનેકો ભિન્ન પહિચાન લેના હૈ।’’

રાગ ઔર તેરી જ્ઞાયકવસ્તુ મીતરસે ભિન્ન હૈ—ઇસપ્રકાર ભગવાનને જ્ઞાનકા ડોરા બાંધ દિયા હૈ। ‘મૈં જ્ઞાન હું’ ઔર ‘યહ રાગ હૈ’, આત્મસ્વભાવમેં રાગ હૈ હી નહીં—ઇસપ્રકાર અપનેકો ભિન્ન પહિચાન લેના હૈ। કિન્તુ અરેરે! અપને વ્યાપાર-ધન્યેસે જીવકો અવકાશ કહીં હૈ? ગોસલિયાને અપની કલાઇમેં બંધા હુઅા ડોરા દેખકર અપનેકો ભિન્ન જાન લિયા, ઉસીપ્રકાર ‘જ્ઞાનડોરા’ બાંધકર ભગવાનને કહા કિ—તૂ તો માત્ર જ્ઞાતાતત્ત્વ હૈ, શરીરકો તથા રાગકો માત્ર જાનના—ઉસકે જ્ઞાતારૂપસે રહના—વહ તેરા સ્વભાવ હૈ। ‘જ્ઞાનડોરા’કી ઓર યથાર્થ લક્ષ કરકે ‘મૈં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું’ ઐસા અપનેકો ભિન્ન જાન લેના હૈ।

સાધુ નામ ધારણ કરકે ‘યહ પંચમહાવ્રતકી ક્રિયાકા રાગ મેગ હૈ’ ઐસા માને વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। અંતરમેં જ્ઞાન એવં આનન્દસ્વભાવસે પરિપૂર્ણ ભગવાન ચૈતન્યલોકકો, પર તથા રાગસે ભિન્ન કરકે ‘આત્મા માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ હૈ’ ઐસા સ્વનુભવ કરના ઉસકા નામ સમ્યગ્રદર્શન હૈ। ઉસે ધર્મકા પ્રથમ સોપાન કહા જાતા હૈ।

અનાદિસે પરપદાર્થમેં ‘યહ મેરા, યહ મેરા’ ઐસા માનકર મૂઢ જીવ ચૌરાસી લાખ યોનિકે અવતારોમેં પરિભ્રમણ કર રહા હૈ। ઉસે ખવર નહીં હૈ કિ ‘મૈં ક્યા માન રહા હું, ક્યા કર રહા હું?’ નરકે નારકી જીવકે પાસ એક ‘પાઈ’ ભી નહીં હૈ, અનાજકા એક દાના ભી નહીં હૈ; તથાપિ વહીં ભગવાન આત્માકી પ્રતીતિ હો સકતી હૈ। શ્રેણિક રાજા જો કિ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી હૈને, આગામી ચૌરાસીમેં પ્રથમ પદ્મનાથ તીર્થકર હોનેવાલે હૈને ઔર વર્તમાનમેં ચૌરાસી હજાર વર્ષકી સ્થિતિરૂપ પ્રથમ નરકમેં હૈને, ઉનકો ‘મૈં તો માત્ર આનન્દ ઔર જ્ઞાનસ્વરૂપ હું, યહ નરકે સંયોગ મેરી વસ્તુ નહીં હૈ’ ઇસપ્રકાર શરીરાદિ પર તથા રાગાદિ વિભાવસે અપની ભિન્નતાકા વિવેક સતત વર્ત રહા હૈ। ભગવાન આત્મા કેવલ જ્ઞાતા-દ્રાઘા હૈ, રાગ ઔર શરીરસે ભિન્ન હૈ—ઐસા જિસને અંતરમેં સ્વભાવસનુખ હોકર જાન લિયા ઉસે તો, ઉદ્યવશ કિસી ભી ગતિમેં જાય ફિર ભી, આત્મા આત્મામે હી હૈ। અહા! આયા કુછ સમજ્ઞમે?

અરે ! વીતરાગકા યહ માર્ગ મહાદુર્લભ હૈ, યહ સુનનેકો ભી નહીં મિલતા । બેચારે જીવોંકો— અરે, કરોડપતિ ઔર અરવપતિ ભી બેચારે રંક ઔર ભિખારી હૈને ક્યોંકિ ઉન્હેં અપની સ્વરૂપલક્ષ્મીકી ખબર નહીં હૈ ઔર ઇસ બાહરી જડકી લક્ષ્મીકો અપની મન બૈઠે હૈને—દેહાદિ પર તથા શુભાશુભ વિભાવકે સાથ એકત્વપરિણમનકે કરણ સબ એકમેક માના જા રહા હૈ । પ્રભુ ! યહ જડ વસ્તુ તેરી કહુંસે હો ગઈ ? તુઝે પર ઔર વિભાવકે સાથ એકત્વવુદ્ધિકા સંન્ધિપાત હુઆ હૈ । ભાઈ ! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જિનેથર દેવકી વાણીમેં કહા હૈ તદનુસાર ‘જ્ઞાનડોરા’કી ઓર યથાર્થ લક્ષ કરકે ‘મૈં માત્રજ્ઞાનસ્વરૂપ હું’—એસે અપનેકો ભિન્ન જાન લે તો તેરા અવિનાશી કલ્યાણ હોગા ।

અહા ! વસ્તુસ્વરૂપ એસા હૈ । પ્રભુ ! યહ વાતેં કુછ કઠિન હૈને ઔર દુનિયાસે ભિન્ન પ્રકારકી હૈને । મહાવિદેહક્ષેત્રમેં ત્રિલોકીનાથ, સર્વજ્ઞવીતરાગ પરમાત્મા શ્રી સીમંઘરાદિ વીસ જિનેથર જો કિ વર્તમાનમેં અરિહંતપદ પર વિગાજ રહે હૈને—મહાવીર પરમાત્મા તો મોક્ષ પદ્ધાર ગયે—વે કહતે હૈને કી ‘આત્મા માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ હૈ, ચैતન્યરલ, ચैતન્યસૂર્ય, જ્ઞાતૃત્વમયી જગમગાતી જ્યોતિ હૈ, ઔર શરીર, વાણી આદિ જડ હૈને, પર હૈને તથા રાગાદિ વિકલ્પ ભી આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ ।’—ઇસપ્રકાર અપનેકો પરસે તથા વિભાવસે ભિન્ન જાન લેને, અનુભવ કર લેનેકા નામ સમ્યગ્દર્શન હૈ, જો કિ ધર્મકી પહલી સીઢી હૈ ।

ઇસપ્રકાર આત્માકો પહિચાને બિના ખૂબ વ્રત કરે, ઉપવાસ કરે, મન્દિર બનવાયે, લાખોંકા દાન કરે ઇસલિયે ધર્મ હો જાયગા—એસા તીનકાલ ઔર તીનલોકમેં નહીં હોતા ।

પ્રશ્ન :—ધર્માનુરાગ તો હોતા હૈ ન ?

મિશનન્સ.

ઉત્તર :—ધર્માનુરાગ અર્થાત્ ક્યા ? ‘ધર્મ’ વીતરાગ પરિણામ હૈ, ઔર ‘ધર્મકા અનુરાગ’ તો અશુદ્ધ રાગ હૈ, વિકાર હૈ । અનન્ત કાલમેં ઇસ જીવને ધર્મ કભી કિયા હી નહીં । ભગવાન આત્માકો પરકી ક્રિયાસે ઔર રાગસે ભિન્ન પહિચાન લે પ્રભુ ! તથી તુઝે અપની વસ્તુકા અનુભવ હોગા ઔર ધર્મકી-કલ્યાણકી શુરૂઆત હોણી હૈ । વાકી તો સબ ધૂલધાની હૈ ।

*

વચનામૃત-૩૯૩

માર્ગમેં ચલતે હુએ યદિ કોઈ સજ્જન સાથી હો તો માર્ગ સરલતાસે કટતા હૈ । પંચ પરમેષ્ઠી સર્વોકૃષ્ટ સાથી હૈને । ઇસ કાલમેં હમેં ગુરુદેવ ઉત્તમ સાથી મિલે હૈને । સાથી ભલે હો, પરન્તુ માર્ગ પર ચલકર ધ્યેય તક પહુંચના તો અપનેકો હી હૈ । ૩૯૩.

‘માર્ગમિં ચલતે હુએ યદિ કોઈ સજ્જન સાથી હો તો માર્ગ સરલતાસે કટતા હૈ।’

જૈસે રાહમિં ચલતે હુએ રાહગીરકો કોઈ સજ્જન સાથી, અચ્છા માર્ગદર્શક મિલ જાય તો માર્ગ સરલતાસે, વિના કિસી ઉલઝનકે કટ જાતા હૈ, વૈસે હી ભીતર આત્માકે માર્ગમિં-મોક્ષમાર્ગમિં-માગકે જાનકર અનુભવી સત્ત પુરુષ મિલ જાયું તો સત્યમાર્ગકી પ્રાતિ ઔર મોક્ષમાર્ગમિં ગમન બડી સરલતાસે હોતા હૈ।

‘પંચ પરમેષ્ઠી સર્વોકૃષ્ટ સાથી હૈને।’

શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ઔર સાધુ—યહ પાઁચ પરમેષ્ઠી મોક્ષમાર્ગમિં સર્વોકૃષ્ટ સજ્જન સાથી હૈને। માર્ગ પ્રાપ્ત કરને તથા ઉસપર ચલનેમેં વે માત્ર વાદ્ય નિમિત્ત હૈને, માર્ગમિં ચલના તો જીવકો સ્વયં અપને ઉપાદાનસે—અપને પુરુષાર્થસે—હૈને। પંચપરમેષ્ઠીકી-ભગવાનકી-ભક્તિકા ભાવ વહ ભી શુભરાગ હૈ। ઉસ શુભરાગસે માર્ગ નહીં કટતા, પરન્તુ ઉનકી બતલાયી હુઈ જો સ્વદ્રવ્યકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલી વીતરાગતા, ઉસ-સ્વરૂપ પરિણમનસે માર્ગમિં આગે બઢા જાતા હૈ। પંચ પરમેષ્ઠીમિં અરિહંત ઔર સિદ્ધ તો પૂર્ણાનન્દકા અનુભવ કર રહે હૈને ઔર જૈન આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તથા સાધુ ઉન્હેં કહતે હૈને કી જિનકે અંતરમેં સ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રચુર સ્વસંવેદનજ્ઞાન ઔપ સ્વરૂપાનન્દ પ્રગટ હુએ હોને। એસે પંચ પરમેષ્ઠી ભગવાન જીવકો અપની અંતર્મુખ સાધનામેં નિમિત્ત હૈને, ઇસલિયે વે મોક્ષમાર્ગમિં સર્વોકૃષ્ટ સાથી હૈને।

‘ઇસ કાલમિં હમેં ગુરુદેવ જ્તમ સાથી મિલે હૈને।’

—એસા કહકર બેનને અપની વિનય વ્યક્ત કી હૈને।

‘સાથી ભલે હો, પરન્તુ માર્ગ પર ચલકર ધ્યેય તક પહુંચના તો અપનેકો હી હૈ।’

પંચ પરમેષ્ઠી હોંયા ગુરુ હોંયા, કોઈ ઇસ જીવકો ધ્યેયકી ઓર-સાધ્યકી ઓર-ચલા નહીં દેતા। ઉત્તમ સાથી હો પરન્તુ માર્ગપર ચલના તો અપનેકો હી હૈ ન? એસા નહીં હૈ કી સાથી સ્વયં ચલે ઔર ઇસે ભી ચલા દે।

અનાદિ કાલસે દુઃખી, અજ્ઞાની ઔર મૂઢ એસે ઇસ જીવકો, ઇસકી મૂઢતા ક્યા હૈ વહ ભગવાન બતલાતે હૈને। ભાઈ! તૂ મૂઢતાકે કારણ ઉલઝ ગયા હૈ। અપની જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ વસ્તુકો અપની નહીં માનના ઔર જો વસ્તુ અપની નહીં હૈ એસે શરીરાદિ પરપદાર્થોકો અપના માનના વહ નિતાન્ત મૂર્ખતા હૈ। ઉસ મૂર્ખતાકો-મૂઢતાકો હટાના હો તો એકવાર પંચ પરમેષ્ઠીકો સાથમેં લે। અંતરમેં ચૈતન્યકા સાથ લે ઔર વાદ્યમેં વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી સંગત કર તો અપની ધ્યેય તક—સાધ્ય તક—સરલતાસે પહુંચ જાયગા। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ તો વાદ્ય નિમિત્ત હૈને; માર્ગમિં ચલકર ધ્યેય તક—સાધ્ય તક પહુંચના તો અપનેકો અપને—સ્વભાવસનુખતાકે-પુરુષાર્થસે હી હૈ।

ધ્યાનકા ધ્યેય, ધ્યાનકા આલમ્બન તો વર્તમાન જ્ઞાનકી પર્યાયમેં તૈકાલિક ધ્રુવ આત્મા હૈ। પંચ પરમેષ્ઠી ભગવાન ભી ઇસ આત્માકા પરમાર્થ ધ્યેય નહીં હૈ। નિજ પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, દ્રવ્યસ્વભાવ, વસ્તુસ્વભાવ, જ્ઞાયકભાવ વહ એક હી ધર્મીકા ધ્યેય હૈ। કિસી ભી પ્રકારકી પર્યાય યા ગુણભેદ ધર્મીકા ધ્યેય-આલમ્બન નહીં હૈ, ધ્યેય તો માત્ર એક તૈકાલિક પરમભાવ હૈ। અરે! યહ કેસા ઉપદેશ? ઇસમેં દયા પાલનેકી, બ્રત ધારણ કરનેકી, ઉપવાસ કરનેકી બાત તો કહીં આતી હી નહીં હૈ! ભાઈ! કિસીની દયા? ઔર દયાકા અર્થ ક્યા? પરકી દયાકા ભાવ તો શુભરાગ હૈ, ઔર શુભરાગસે ભી આત્માકી વીતરાગ શાન્તિ લુટ્ટી હૈ। અહા! જ્ઞાની ઔર અજ્ઞાનીકી માન્યતામેં ઉદ્ય-અસ્ત જિતના અન્તર હૈ। ભાઈ! દયાકા અર્થ હી કુછ ઔર હૈ! મૈં તો પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ઔર આનંદસ્વરૂપ હું—ઇસપ્રકાર નિજ આત્માકો ધ્યેય બનાકર ઉસકી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઔર અનુભૂતિ કરના ઉસકા નામ અપનેકો મિથ્યાત્વ ઔર રાગરૂપ ભાવમરણસે બચાના અર્થાત્ સ્વદયા હૈ। જૈસા અપના સ્વરૂપ હૈ વૈસા દૃષ્ટિમેં લેનેકા નામ સ્વદયા હૈ।

પ્રશ્ન :—તો હમેં કરના ક્યા?

ઉત્તર :—આત્મકાર્ય કરના। દસ હજાર વેતન લેનેવાલા કોઈ બડા વકીલ એસા માને કી યહ દલીલકી-ભાપાકી-ક્રિયા મેરી હૈ, કોઈ ડૉક્ટર એસા માને કી રોગીકો મૈં અચ્છા કરતા હું—વે સવ મૂઢ હૈન, ઉન્હેં ખબર નહીં હૈ કી પરકા તથા વિભાવકા અકર્તા એસા જ્ઞાયક આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ। સન્નિપાતકા રોગી હુંસતા હો તો ક્યા વહ સુખી હૈ?—ઉસીપ્રકાર કોઈ અજ્ઞાની સ્ત્રી-વદ્યે યા દસ-બીસ લાખકી કમાઈસે સંતોષ માનતા હો તો વહ સન્નિપાતમેં પડે હુએ રોગીકી ભાઁતિ પાગલ હૈ, દુઃખી હૈ।

યહાઁ તો એસા કહના હૈ કી—માર્ગમિં ચલતે હુએ કિસી અચ્છે સાથીકા સંગ મિલ ગયા હો, પરન્તુ અન્તર્મુખ પુરુષાર્થ દ્વારા ચલકર પૂર્ણ ધ્યેય તક પહુંચના તો અપનેકો હૈ ન! અહા! જિનેશ્વર ભગવાનકી વાળીમેં-દિવ્યધ્વનિમેં—જો બાત આયી હૈ વહી યહ હૈ। ભાઈ! યહ બાત દુનિયાસે વિલકુલ ભિન્ન હૈ। ઇસ બાતકા દુનિયાકે સાથ કોઈ મેલ હો એસા નહીં હૈ।

*

**પવન-મધુસ-અભુત અહો! ગુરુ-વદનસે અમૃત જ્ઞા,
 પાયા શ્રવણ સદ્ગાયસે નિતપ્રતિ અહો! ચિદ્રસ ભરા ।
 ગુરુદેવ તારણહારસે આત્માર્થ ભવસાગર તરે,
 ગુણમૂર્તિ કરુણાવન્તકી સ્તુતિ હૃદયમેં ભર રહે।**

—વહિન શ્રી ચમ્પાવેન

પ્રવચન-૧૧૭

દિનાંક ૧૨-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૧૪

ખણ્ડ-ખણ્ડરૂપ જ્ઞાનકા ઉપયોગ ભી પરવશતા હૈ। પરવશ સો દુઃখી ઔર સ્વવશ સો સુખી હૈ। શુદ્ધ શાશ્વત ચૈતન્યતત્ત્વકે આશ્રયરૂપ સ્વવશતાસે શાશ્વત સુખ પ્રગટ હોતા હૈ। ૩૧૪.

‘ખણ્ડ-ખણ્ડરૂપ જ્ઞાનકા ઉપયોગ ભી પરવશતા હૈ।’

તીનલોકને નાથ શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માકી વાળીમેં એસા આયા હૈ કી-‘શરીર મેરા’ એસી જો પ્રાન્તિ વહ તો પરવશતા હૈ હી, પરન્તુ ‘રાગ મેરા, ખણ્ડ-ખણ્ડરૂપ જ્ઞાન સો મૈં’ વહ ભી આત્માકી પર્યાયમેં પરવશતા હૈ, દુઃખ હૈ। આત્મા સ્વભાવસે અખણ્ડ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈ; પરન્તુ ઉસકી વર્તમાન દશામેં ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાન-ભાવેન્દ્રિય-હૈ ન? ભાવેન્દ્રિયકા-ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાનકા-સ્વભાવ ક્રમશઃ જાનનેકા હૈ; વિપયોગકા અવલમ્બન લેકર જાનનેકા સ્વભાવ હોનેસે વહ પરવશ હૈ। અહા! શરીર, વાળી આદિ પરપદાર્થ તો કહીં રહ ગયે, રાગાદિ વિભાવ ભી એક ઓર રહ ગયે, પરન્તુ એક-એક ઇન્દ્રિય દ્વારા એક-એક વિપયકો જાનનેવાલા જો પરલક્ષી ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાન વહ ભી પરવશતા હૈ, સ્વવશતા-સ્વાધીનતા નહીં હૈ।

ભગવાન આત્મા તો અખણ્ડ શુદ્ધ ચૈતન્ય વિજ્ઞાનઘન હૈ; ઉસમેં જો દયા, દાન, બ્રત, ભક્તિકે પરિણામ હોતે હૈને વહ તો રાગ હૈ, દુઃખ હૈ, પરન્તુ ભાવેન્દ્રિય દ્વારા જો ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાન હોતા હૈ વહ ભી પરાધીનતા ઔર દુઃખ હૈ। અહા! એસી સૂક્ષ્મ બત્તેં હૈને। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધાકા શુભરાગ, મહાબ્રતકા યા શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયકા રાગ-વિકલ્પ વહ પરવશતા હૈ, દુઃખ હૈ; વહ કહીં આત્માકા સદ્ગ્ય સ્વરૂપ નહીં હૈ। તદુપરાન્ત આત્મામેં જો ભાવેન્દ્રિય-જ્ઞાનકા વિકાસ, એક સમયકી પર્યાયમેં વિપયકો જાનતે હુએ જો ખણ્ડ-ખણ્ડરૂપ જ્ઞાનકા ઉપયોગ, વહ ભી પરવશપના હૈ, આત્માકા સ્વરૂપ નહીં હૈ।

‘પરવશ સો દુઃખી ઔર સ્વવશ સો સુખી હૈ।’

ભગવાન આત્મા અખણ્ડ જ્ઞાનમૂર્તિ ચૈતન્યપ્રભુ હૈ, ઉસકી દૃષ્ટિ નહીં હૈ ઔર વર્તમાન પર્યાયમેં

જો ખણ્ડ-ખણ્ડરૂપ જ્ઞાન હૈ, ભાવેન્દ્રિયરૂપ જ્ઞાન હૈ ઉતના હી આત્મા હૈ—એસી જો માન્યતા વહી પરવશતા હૈ, ઔર પરવશપના હી દુઃખ હૈ। વિપય જરા સૂક્ષ્મ હૈ। શરીર, કર્મ આદિ પર દ્રવ્ય તો આત્માકે હૈને હી નહીં, રાગાદિ વિભાવભાવ ભી આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ, પરન્તુ પર્યાયમેં જો પરલક્ષી ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાન હૈ વહ ભી પરવશપના હૈ, દુઃખ હૈ। જડું-ઇન્દ્રિય તો મિટ્ટી-ધૂલ હૈ, પરન્તુ અંતરમેં ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનરૂપ જો ભાવેન્દ્રિય હૈ વહ જડું-ઇન્દ્રિયોંની સહાયતાસે એક-એક મૂર્તિક સ્થૂલ વિપયકો જાનતી હૈ વહ ભી પરવશતા, પરાધીનતા ઔર દુઃખ હૈ। આત્માનો લક્ષ્મીવાન-ધૂલકા સ્વામી-માનનેવાલા તો દુઃખી હૈ હી, પરંતુ રાગવાલા યા ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાનવાલા માનતા હૈ વહ ભી દુઃખી હૈ। નિર્ધન દુઃખી હૈ વહ ઇસલિયે દુઃખી નહીં હૈ કે ઉસને પાસ પૈસા નહીં હૈ, પરન્તુ ‘મૈં પૈસેવાલા નહીં હું, નિર્ધન હું’ એસી જો દૃષ્ટિમેં પરવશતા હૈ ઉસીસે વહ દુઃખી હૈ।

ઇન્દ્રિયોંસે પૃથ્ક ઔર ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાનસે-ઇન્દ્રિય જ્ઞાનસે ભી નિરાલા એસા જો નિજ પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક આત્મા, ઉસની પ્રતીતિકે વિના માત્ર ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાનકો અપની વસ્તુ માનનેવાલા અજ્ઞાની હૈ, મૂઢ હૈ, પરવશતાકે કારણ દુઃખી હૈ। પલી, પુત્ર ઔર પરિવાર યા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ વહ તો પર, પરન્તુ અપની પર્યાયમેં જો રાગાદિ ભાવ ઔર ખણ્ડ-ખણ્ડરૂપ જ્ઞાન-વકાલતકા જ્ઞાન, વૈદ્યકા જ્ઞાન, અરે! ધર્મકી શાસ્ત્રોંકા જ્ઞાન-વહ સવ પરલક્ષી હોનેસે પરવશતા હૈ, દુઃખ હૈ। પરવશતાકા ભાવ મોહસે મળિન હોનેકે કારણ બંધકા કારણ હૈ, અબંધદશાકા કારણ નહીં હૈ; અબંધપરિણામ તો સ્વાવલમ્બી દૃષ્ટિ ઔર જ્ઞાનસે હોતે હૈને।

‘મૈં બડા ચતુર હું’ ઇસ પ્રકાર ચતુરાઈકી ચંગુલમેં ચઢકર ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાનકો અપના માનનેવાલા મિથ્યાત્મી હૈ, દુઃખી હૈ। વેનને એક બોલમેં કહા હૈ ન?—“‘મુઝે આત્મા હૈ’ ઇસપ્રકાર ચતુરાઈકે ચંગુલમેં મત આના। ચતુરાઈકે માનસે દૂર રહના અચ્છા હૈ। પ્રસિદ્ધિકે અવસરોંસે દૂર ભાગનેમેં લાભ હૈ। વે સવ પ્રસંગ નિઃસાર હૈને; સારભૂત એક આત્મસ્વભાવ હૈ।” અખણ્ડ જ્ઞાનસ્વભાવી ભગવાન આત્મામેં દૃષ્ટિ કરના વહી સચ્ચા કર્તવ્ય હૈ।

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પર હૈને, શરીર ઔર ઇન્દ્રિયોં પર હૈને, શુભાશુભ વિભાવભાવ આનન્દનિધિ ભગવાન આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ તથા ઇન્દ્રિયજ્ઞાન-ભાવેન્દ્રિય, પરલક્ષી ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાનકા વિકાસ-ભી અખણ્ડ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનમૂર્તિ જ્ઞાયકદેવકા સ્વરૂપ નહીં હૈને; ઇસલિયે ઉન સવકા લક્ષ છોડકર, ઉન સવસે ભિન્ન નિજ અખણ્ડ ચિન્મય જ્ઞાયકભાવકા આશ્રય કરના, દૃષ્ટિમેં લેકર ઉસની અનુભવ કરના, ઉસની નામ સમ્યગ્દર્શન-ધર્મકા પ્રથમ સોપાન હૈ।

પરવશ હૈ વહ દુઃખી હૈ। વ્યવહાર રલત્રયકે રાગકા ભાગ ભી પરવશપના હૈ; વહ ભી દુઃખ હૈ। અખણ્ડ જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકી પર્યાયમેં એક-એક વિપયકો ટુકડે-ટુકડે

જાનનેવાળી ભાવેન્દ્રિય, પરલક્ષી ખણ્ડ-ખણ્ડરૂપ જ્ઞાતૃત્વ—વહ ભી પરવશતા હૈ। શાસ્ત્રકા જ્ઞાન-સુના હુઆ યા પઢા હુઆ—વહ ભી પરલક્ષી ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાન હૈ, પરવશતા હૈ। ‘પરાધીન સપનેહું સુખ નાહિં’.....પરવશ હૈ વહ દુઃખી હૈ।

સ્વવશ સો સુખી હૈ। આનન્દનિધાન નિજ અખણ્ડ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા આશ્રય લેકર, ઉસકા સાધન હોકર જો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-રમણતામય સ્વાધીન પરિણતિ હો વહ સુખ હૈ। સ્વવશ પરિણતિવાલા જીવ સદા સુખી હૈ; ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાનકા આશ્રય થા તવ તક દુઃખી થા, અંતરમે અખણ્ડ પરિપૂર્ણ જ્ઞાયકતત્ત્વકા આશ્રય લિયા—સ્વવશ પરિણમન હુઆ—તવસે સુખી હુઆ।

‘શુદ્ધ શાશ્વત ચૈતન્યતત્ત્વકે આશ્રયરૂપ સ્વવશતાસે શાશ્વત સુખ પ્રગટ હોતા હૈ।’

નિત્યાનન્દસ્વરૂપ જ્ઞાયક ચૈતન્યતત્ત્વકે જો કિ સ્વભાવતઃ શુદ્ધ ઔર શાશ્વત પરમ ભાવ હૈ, ઉસકે આશ્રયરૂપ સ્વવશપનેસે—સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ નિર્મલ પરિણામસે—શાશ્વત સુખ અર્થાત્ મોક્ષદશા પ્રગટ હોતી હૈ। શ્રી નિયમસારમે ‘યહ ‘સાર’ પદ વિપરીતકે પરિહાર હિત પરિકથિત હૈ’—એસા કહા હૈ। વહાઁ ‘વિપરીત’ની અર્થ માત્ર મિથ્યાત્વ નહિં લેના, પરન્તુ નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વકે આશ્રયરૂપ સ્વવશપનેસે અન્ય એસે સામાયિક, ચૌંબીસ તીર્થકરકી સ્તુતિ, વન્દનાદિ વ્યવહારલત્રયકે સમસ્ત ભાવ લેના હૈને। વે ભાવ સ્વરૂપસે વિપરીત ઔર બંધકે કારણ હૈને। ઉન વ્યવહાર ભાવોસે પ્રતિપક્ષ એસે નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વકે અવલમ્બનસે જો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વરૂપ નિશ્ચય આવશ્યક હો વહ, વ્યવહારલત્રયરૂપ વિપરીતકે પરિહાર સ્વરૂપ હોનેસે સુખરૂપ હૈ।

વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધા, દાન—વહ સબ શુભરાગ ભી દુઃખ હૈ, ઉસે ધર્મ યા ધર્મકા સદ્ગ્યા કારણ માનના સો મિથ્યાત્વ હૈ, દુઃખ તથા દુઃખકા કારણ હૈ। ત્રિકાલ શુદ્ધ, શાશ્વત ઔર પવિત્ર રહનેવાલા જો નિજ ચૈતન્યતત્ત્વ ઉસકા જિસને અંતરમે આશ્રય લિયા, અવલમ્બન લિયા, વહ સાધક જીવ સ્વવશ હૈ, સુખી હૈ। અહા! નિજ ચૈતન્યતત્ત્વકી એસી બાતેં જગતકો કઠિન લગતી હૈને; પરન્તુ ઔર ક્યા હો સકતા હૈ? વસ્તુકા જૈસા સ્વરૂપ હૈ ઉસે તો યથાર્થ સમજના હી પડેગા ન?

નિયમસારમે કહા હૈ કિ કથનમાત્ર વ્યવહાર-બ્રતાદિકે વિકલ્પ, નવવે ગ્રેવેયકમે જાય એસી શુક્લલેશ્યા આદિ-અનન્તવાર કિયા। ઉસ શુભ રાગમે ધર્મ માનના વહ મિથ્યાત્વકા પોષણ હૈ। પરાશ્રયસે હોનેવાલે વિકલ્પ પરાધીનતા, પરવશતા ઔર દુઃખરૂપ હૈને, ઉન્હેં ધર્મ યા ધર્મકા યથાર્થ સાધન માનના વહ મિથ્યા શ્રદ્ધાકો-વિષ સમાન વિભાવકો-પોષણ દેને જૈસા હૈ। નિત્યાનન્દસ્વરૂપ નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વકે આશ્રયસે-અંતરમે જો શાશ્વત સુખકા ભણ્ડાર હૈ ઉસકે આલમ્બનસે-પર્યાયમે જો શાશ્વત સુખ પ્રગટ હો ઉસકા નામ ભગવાનને ધર્મ કહા હૈ। અહા! એસી બાત હૈ ભાઈ!

આજકલકે ઉપદેશક કહતે હું કિ-વ્યવહાર કરો, વ્યવહાર કરો। કિન્તુ ભાઈ! વ્યવહારકા અર્થ ક્યા? દયા, દાન, બ્રત, તપ, ભગવાનની દર્શન-પૂજાદિ શુભમાવરૂપ વ્યવહાર તો રાગ હૈ। એસા રાગ તો અનંતવાર કિયા હૈ; વહ કહીં ધર્મ યા ધર્મકા કારણ નહીં હૈ। ધર્મકા કારણ તો ત્રિકાળ શુદ્ધ નિજ જ્ઞાયક આત્મતત્ત્વકા આશ્રય કરના વહ હૈ। અહા! સંક્ષિપ્ત શબ્દોમંને વહિનને બહુત કહા હૈ।

૩૧૫વેં બોલમેં દ્રવ્યદૃષ્ટિકી બાત આતી હૈ। દ્રવ્ય અર્થાત્ નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયક વસ્તુ; ઉસકી નિર્મિત દૃષ્ટિ હોના સો દ્રવ્યદૃષ્ટિ હૈ। નિર્મિતકી દૃષ્ટિ છોડકર, રાગકી ક્રિયાકે પરિણામકી દૃષ્ટિ છોડકર, એક સમયકી અત્ય યા પૂર્ણ પર્યાયકી દૃષ્ટિ ભી છોડકર શાથીત સુખનિધિ ધ્રુવ શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન નિજાત્માકી દૃષ્ટિ કરના સો દ્રવ્યદૃષ્ટિ હૈ। પ્રમુ! એકવાર સુન તો સહી। અનાદિકાળમંને એક ક્ષણમાત્ર ભી નિજ શુદ્ધ દ્રવ્યકી દૃષ્ટિ નહીં કી। વૈસે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ઉપાસના, જીવાદિ નવ તત્ત્વકી વહિલક્ષી શ્રદ્ધા, સમયસારાદિ શાસ્ત્રોંકા વહિલક્ષી જ્ઞાન, પંચમહાત્રતાદિકે શુભરાગકા આચરણ ઔર ઉપવાસાદિ તપકે શુભમાવ કરનેસે આત્મકલ્યાણ હો જાયગા એસા માનકર જીવને અનંતકાળ પરિભ્રમણ કિયા હૈ। આયા કુછ સમઝીમેં?

દ્રવ્ય અર્થાત્ વસ્તુ, ચૈતન્ય પદાર્થ, નિત્ય સ્થાયી વસ્તુ। ઉસ વસ્તુમેં ક્ષણ-ક્ષણ પરિવર્તિત હોનેવાલે પરિણામ તો હૈન, પરન્તુ દૃષ્ટિ વર્તમાન પરિણામકો સ્વીકાર નહીં કરતી, વહ તો તૈકાલિક ધ્રુવ શુદ્ધ અન્ત:તત્ત્વકા હી અવલમ્બન કરતી હૈ। જિસમેં વાહ્ય શુભ આચરણકી ક્રિયા તો નહીં, રાગાદિ વિભાવ ભી નહીં, ખણ્ડ-ખણ્ડ જ્ઞાન ભી નહીં ઔર ગુણ-ગુણીકે ભેદ ભી નહીં, એસા સર્વજ્ઞ ભગવાનકા દેખા ઔર કહા હુઅ જો નિત્ય શુદ્ધ અભેદ ધ્રુવ જ્ઞાયક આત્મા ઉસીકો દૃષ્ટિ અવલમ્બતી હૈ। એસી દૃષ્ટિયુક્ત જો જ્ઞાન તથા સ્વરૂપરમણતારૂપ ચારિત્ર વહી સદ્ગ્ય મુક્તિકા માર્ગ હૈ। વહી જન્મ-પરણકા અન્ત કરનેકા ઉપાય હૈ। ક્યા કહા જાય? લોગોંકો ઇસ તત્ત્વકા અભ્યાસ નહીં હૈ ઔર વાહરી ‘હો-હા’ મેં લગ ગયે હૈન।

આત્મા એક વસ્તુ હૈ ન? જિસમેં અનંત ગુણ વસ્તે હોં ઉસે વસ્તુ કહતે હૈન। આત્મામે ભી જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ અનંત ત્રિકાળસ્થાયી ગુણોંકા વાસ હૈ। તથા આગમમે ભી વસ્તુકો ‘ઉત્પાદ-વ્યય-ધૌબ્ય યુક્ત’ ઔર ‘ગુણ-પર્યયવત્’ કહા હૈ। ઉસમેં જો ઉત્પાદ-વ્યય હોતે હૈન વહ તો પર્યાય હૈ ઔર જો ધૌબ્ય હૈ વહ ટંકોલીર્ણ શુદ્ધ નિત્ય દ્રવ્ય સામાન્ય હૈ। ઉસ ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવકા અવલમ્બન કરનેવાલી, તૈકાલિક નિત્ય પરમભાવકા આશ્રય કરનેવાલી જો દૃષ્ટિ ઉસકા નામ દ્રવ્યદૃષ્ટિ અર્થાત્ સમ્યગદર્શન હૈ।

અહા! વીતરાગ પરમેશ્વરકા માર્ગ બહુત સૂક્ષ્મ હૈ ભાઈ! આજ કલ તો લોગોને વાહરકી સ્થૂલ બાતોમંને ધર્મ મનવા દિયા હૈ। યહોં તો કહતે હૈન કી ધર્મકા પ્રારમ્ભ હી નિજ શુદ્ધ

અંત:તત્ત્વકી દૃષ્ટિ હોને પર હોતા હૈ। નિજ શુદ્ધ ધ્રુવ ચૈતન્યતત્ત્વ હી એકમાત્ર અંત:તત્ત્વ હૈ, શેષ સવ-બહિર્લક્ષી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઔર આચરણ, દયા-દાન ઔર વ્રત-તપ યા ભક્તિકે પરિણામ, અરે! શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હોનેવાલી એકસમયકી સમ્યગ્દર્શનાદિ નિર્મલપર્યાયેં ઔર ગુણમેદ ભી-બહિર્તત્વ હૈને। બહિર્તત્વકે આલમ્બનસે સમ્યગ્દર્શન યા સાધના પ્રગટ નહીં હોતી, ઉસકે અવલમ્બનસે તો પર્યાયદૃષ્ટિકા પોષણ હોતા હૈ। નિયમસારમેં કહા હૈ ન!-

હૈ હેય સવ બહિર્તત્વ યે જીવાદિ, આત્મા ગ્રાહ્ય હૈ।
અનુ કર્મસે જત્યન્ન ગુણપર્યાયસે, વહ વાદ્ય હૈ। / ૩૮ / ૧

જીવ, અન્નીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્ત્ર, સંવર, નિર્જગ, બંધ ઔર મોક્ષ-યહ બાદ્યતત્ત્વ હેય હૈને; કર્મોપાધિજનિત ગુણપર્યાયસે-ઔપશમિક, ક્ષાયિકાદિ ચાર ભાવોસે-વ્યતિરિક્ત નિજ ત્રિકાળ શુદ્ધ જ્ઞાયક આત્મા આત્માકો ગ્રાહ્ય હૈ-ઉપાદેય હૈ। ત્રૈકાલિક ધ્રુવ સ્વભાવકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હોનેવાલી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકી પર્યાય ભી એક સમયકા બદલતા અંશ હૈ, ત્રૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવકી અપેક્ષાસે વહ ભી બહિર્તત્વ હૈ, ક્યોંકિ ઉસકા આશ્રય લેનેસે મિથ્યાત્વ ઔર રાગ ઉત્પન્ન હોતા હૈ। ઇસલિયે વર્તમાન વર્તતી શુદ્ધ પર્યાયકા ભી લક્ષ છોડકર અંતરમે જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણરસે ભરપૂર એસે નિજ ધ્રુવ અભેદ જ્ઞાયકકો દૃષ્ટિગત બનાના, ઉસકા અનુભવ કરના, વહી સમ્યગ્દર્શનરૂપી પ્રાથમિક ધર્મ હૈ। સમ્યગ્દર્શનકે વિના સવ-ક્રિયાકાણ્ડ યા શાસ્ત્રોની પઢના-થોથા હૈ, નિરર્થક હૈ।

અજ્ઞાની ભી નિજ મતિકલ્પનાસે ‘આત્મા.....આત્મા’ કહતે હૈને, પરન્તુ યહીં તો સર્વજ્ઞ પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન દ્વારા જો અનન્ત આત્મા દેખે હૈને ઉનકા યથાર્થ સ્વરૂપ ક્યા હૈ ઉસકી બાત હૈ।

“પ્રભુ! તુમ જાનનહારે સવ જગ દેખતે હો,
નિજ સત્તાસે શુદ્ધ, સભીકો પેખતે હો।.....”

વિદેહક્ષેત્રમં વર્તમાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તીર્થકર ભગવાન વિરાજતે હૈને। ઉનકી સુતિ કરતે હુએ કહતે હૈને-હે પ્રભુ! આપ તીનલોક ઔર તીનકાળકે સમસ્ત પદાર્થોંકો એકસાથ પ્રત્યક્ષ જૈસે હૈને વૈસે જાન રહે હૈને। આપને પ્રત્યેક વસ્તુકો નિજ સત્તાસે શુદ્ધ દેખા હૈ। આપને હમારે આત્માકો ભી નિજ સત્તાસે શુદ્ધ પરમબ્રહ્મ દેખા હૈ। ભગવાનને આત્માકો જૈસા શુદ્ધ પરિપૂર્ણ દેખા હૈ વૈસા અન્તર્મુખ દૃષ્ટિકે પુરુપાર્થસે લક્ષગત કરના, અનુભવગત કરના સો સમ્યગ્દર્શન હૈ। સમ્યગ્દર્શન સ્વયં નિર્મલ પર્યાય હૈ, અનિત્ય હૈ। અનિત્ય પર્યાય નિત્ય ધ્રુવ સ્વભાવકા આશ્રય કરતી હૈ; અનિત્યકે આશ્રયસે કલ્યાણ નહીં હોતા, ધ્રુવસ્વભાવકે આશ્રયસે હી કલ્યાણ હોતા હૈ।

व्यवहार-रलत्रयको साधन कहा है वह तो कथनमात्र है। वह बहिर्लक्षी भाव कहीं वस्तु नहीं है—शुद्धता नहीं है। ऐसा तो अनन्त बार किया है।

‘मुनिक्रित धार अनन्तवार ग्रीवक उपजायो।
ऐ निज आत्मज्ञान बिना, सुख लेश न पायो।’

अनन्तवार दिगम्बर मुनिपना धारण किया, शुक्ल लेश्या करके अनन्तवार नववें ग्रैवेयकमें गया, परन्तु आत्मज्ञान कभी प्रगट नहीं किया, इसलिये अंशतः भी सुख प्राप्त नहीं किया। लोगोंको स्वात्मसम्मुखताकी यह बात कठिन लगती है इसलिये कहते हैं कि ‘एकान्त है, एकान्त है’, परन्तु क्या किया जाय भाई!

“जामें जितनी बुद्धि है, जतनी देय बताय;
वाको बुरो न मानिये, और कहाँसे लाय।”

जिसे कुछ खबर ही नहीं हो उससे क्या कहा जाय?

नियमसारमें कहा है कि—त्रैकालिक ध्रुव आत्मतत्त्वके अतिरिक्त पुण्य-पाप, संवर-निर्जरा आदि सर्व तत्त्व पर्याय हैं, नाशवान हैं, बहिर्तत्त्व हैं, अविनाशी अन्तर्तत्त्व तो त्रैकालिक ध्रुव ज्ञायक भगवान है। ज्ञान, आनन्दादि अनन्त गुणोंका महासागर वह प्रभु अन्तर्तत्त्व है। नित्य ध्रुव रहनेवाला है इसलिये वह अन्तर्तत्त्व है; उसका श्रद्धान, ज्ञान और चारित्र-ब्रत-तपके शुभभाव वह सद्या चारित्र नहीं है—जोकि आत्माश्रित निर्मलपर्याय है वह भी अन्तर्तत्त्व नहीं है, बहिर्तत्त्व है, क्योंकि वह नवीन उत्पन्न हुई, उत्पाद-व्ययरूप पर्याय है, ध्रुवतत्त्व नहीं है।

अरेरे! ऐसा स्वरूप जीवोंको कहाँ सुनेको मिलता है? वे कब सुनें और कब समझें? जीवन वीतता जा रहा है। शरीर-वाणी-मन और देव-शास्त्र-गुरु तथा अंतरमें होनेवाले दया, दान, ब्रत, भक्तिके शुभपरिणाम बहिर्तत्त्व हैं ही, परन्तु त्रैकालिक निज तत्त्वका आश्रय करके प्रगट होनेवाली एक समयकी शुद्ध पर्याय भी बहिर्तत्त्व है क्योंकि शुद्ध पर्याय भी ध्रुवतत्त्वमें प्रविष्ट नहीं हो पाती। अहा! वीतराग परमेश्वरका पंथ कोई निराला है, ऐसी बात अन्यत्र कहीं नहीं है।

क्या किया जाय? साधारण प्राणियोंको तो यह बात जमती नहीं है, कठिन लगती है। राग तो बहिर्तत्त्व है। जीव अनादिसे रागके स्वादको अपना मानता है। यहाँ तो अध्यात्मव्यवहार अर्थात् साधनारूप निर्मल दशाको भी त्रैकालिक शुद्ध ध्रुव आत्मस्वभावकी अपेक्षासे बहिर्तत्त्व कहा है। मात्र एक त्रैकालिक शुद्ध ध्रुव ज्ञायकभाव ही अन्तर्तत्त्व है। चैतन्य भगवान जिनस्वरूपी है।

जिन सोही है आत्मा, अन्य होई सो कर्म;
कर्म करे सो जिनवचन, तत्त्वज्ञानीको मर्म।

वीतराग त्रैकालिक चैतन्यविष्व सो आत्मा; और उसके अवलम्बनसे जो निर्मल पर्याय प्रगट हुई उसकी सीमा-मर्यादि एक समयकी होती है। त्रैकालिक ध्रुव निर्मल तत्त्वकी अपेक्षासे एक समयके परिणमनको वहिर्तत्व कहा है। अहा ! ऐसी बात है भाई ! क्या करें ? पागलपन लगे ऐसी बातें हैं। यह बातें तो महाविदेहमें जो भगवान परमात्मा विराजते हैं उनके पाससे आयी हैं। आया कुछ समझमें ?

क्या कहा ? प्रभु अनन्त प्रभुतासे भरपूर भगवान आत्मामें एक ईश्वरशक्ति है। अन्य कोई 'कर्ता' ईश्वर नहीं है, चैतन्य आनन्दमूर्ति स्वयं ही ईश्वरस्वरूप है। सर्वज्ञ भगवानने आत्माका जो स्वरूप देखा है उसे भगवान कुन्दकुन्दाचार्यदेव आङ्गतियाके रूपमें प्रगट करते हैं। श्री कुन्दकुन्दाचार्यदेव विक्रम संवत् ४९में हुए हैं। उनकी वाणी अब वर्तमानमें प्रगट हुई है। अरे ! भगवान कहें, सम्यग्दृष्टि कहें, पंचम गुणस्थानवर्ती जीव कहें या छेड़े गुणस्थानवर्ती जीव कहें- सब एक ही बात है। वस्तुतत्त्वमें फेरफार नहीं होता।

वचनामृत-३९५

द्रव्यदृष्टि शुद्ध अंतःतत्त्वका ही अवलम्बन करती है। निर्मल पर्याय भी बहिःतत्त्व है, उसका अवलम्बन द्रव्यदृष्टिमें नहीं है। ३९५.

'द्रव्यदृष्टि शुद्ध अंतःतत्त्वका ही अवलम्बन करती है।'

द्रव्यदृष्टि अर्थात् त्रिकाल शुद्ध ध्रुव निज ज्ञायकभावको विषय करनेवाली दृष्टि। दृष्टि कहो, रुचि कहो, प्रतीति कहो, विश्वास कहो या श्रद्धा कहो-यह सब एकार्थवाचक हैं। द्रव्यदृष्टि शुद्ध ज्ञायक परमभावको ही अवलम्बती है। इसी पर पूरा भाव है। जो सम्यग्दृष्टि है वह प्रतीतिमें त्रिकाल शुद्ध निज भगवान आत्माका ही अवलम्बन लेता है। सम्यग्दर्शन स्वयं श्रद्धागुणकी एक समयवर्ती निर्मल पर्याय है; परन्तु वह श्रद्धा पर्याय देव-शास्त्र-गुरु आदि पर निमित्त, शुभाशुभ विभावपर्याय, अपूर्ण या पूर्ण पर्याय तथा गुणभेदका अवलम्बन नहीं लेती, अरे ! श्रद्धापर्याय स्वयं अपना भी अवलम्बन नहीं लेती, मात्र त्रैकालिक शुद्ध ध्रुव ज्ञायकद्रव्य सामान्यको ही अवलम्बती है।

सम्यग्दर्शन जो कि धर्मका प्रथम सोपान है, पहली सीढ़ी है, उसका विषय निर्मल पर्याय

ભી નહીં હૈ, ઉસકા વિપય ટંકોલીર્ણ આનન્દઘન ત્રિકાલ ધ્રુવ જ્ઞાયક પરમાત્મા હૈ। ‘અપ્પા સો પરમણ’—આત્મા સ્વયં હી પરમાત્મા હૈ। ભાઈ! તૂ જો હૈ વહી હૈ, આનન્દકન્દ હૈ, સાદ્ગીદાનન્દ હૈ, પરમાનન્દકા પિણ્ડ હૈ। પરમાનન્દસ્વરૂપ નિજ દ્રવ્યસામાન્યકા અવલમ્બન લેનેવાલી દૃષ્ટિ સર્વ પ્રકારકી પર્યાયકો દૂર રખકર એક નિરપેક્ષ સામાન્યસ્વરૂપકો ગ્રહણ કરતી હૈ; દ્રવ્યદૃષ્ટિકે વિપયમે ગુણભેદ ભી નહીં હોતે। એસી શુદ્ધ દૃષ્ટિ તૂ પ્રગટ કર। દ્રવ્યદૃષ્ટિવાનકો અંતરમે ઇતને અધિક રસકસવાળા ધ્રુવ તત્ત્વ દિખાયી દેતા હૈ કિ ઉસકી દૃષ્ટિ પર્યાયમે નહીં ચિપકતી। ભલે હી અનુભૂતિ હો, પરન્તુ દૃષ્ટિ અનુભૂતિમે—કિસી ભી પ્રકારકી પર્યાયમે—ચિપક નહીં જાતી। ‘અહો! એસા અદ્ભુત દ્રવ્યસ્વભાવ પ્રગટ હુआ અર્થાત् અનુભવગ્ય હુઆ!’ એસા જ્ઞાન જાનતા હૈ, પરન્તુ દ્રવ્યદૃષ્ટિ તો શાથત સ્તંભ પર—ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવ પર—જમી સો જમી હી રહતી હૈ।

‘નિર્મલ પર્યાય ભી બહિર્તત્ત્વ હૈ, જેકા અવલમ્બન દ્રવ્યદૃષ્ટિમે નહીં હૈ।’

સમ્યગ્દર્શન, સ્વાનુભૂતિ, સ્વરૂપલીનતા આદિ નિર્મલ પર્યાયે ભલે પ્રગટ હુઈ ધ્રુવ જ્ઞાયકતત્ત્વકે આશ્રયસે, પરન્તુ વે નિર્મલ પર્યાયેં ભી આત્માકા ક્ષણવર્તી પરિણમન હોનેસે તૈકાલિક ધૌબ્યસે—વસ્તુકે અપરિણામી સ્થાયી અંશસે—ભિન્ન હૈન, ઔર ઇસલિયે નિર્મલ પર્યાયોંકો ભી બહિર્તત્ત્વ કહા જાતા હૈ।

કોઈ દાનમે ધનકા ઉપયોગ કરે, કરોડોં રૂપયે ધર્મદામે દે દે, તથાપિ ઉસમે—યદિ ઉસકે શુભભાવ હોં, ઉસને તૃણાકે ભાવ કમ કિયે હોં, લોભ કષાય મન્દ કી હો તો—પુણ્ય હૈ, ધર્મ નહીં હૈ। ધર્મકા પ્રારમ્ભ તો નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલે સમ્યગ્દર્શનસે હી હોતા હૈ। તત્ત્વશ્ચાત્ નિજ દ્રવ્યસ્વભાવકે વિશેપ આલમ્બનસે સ્વરૂપરમણતા—ચારિત્રદશા પ્રગટ હોતી હૈ। પૈસા તો પર દ્રવ્ય હૈ, અજીવ, ધૂલ ઔર મિઠ્ઠી હૈ। ક્યા વે જીવકે હૈન? યહું તો કહતે હૈન કિ—પૈસે તો નહીં, કિન્તુ શરીર—વાણી તથા રાગાદિ વિભાવ ભી જીવકે નહીં હૈન; અરે! સમ્યગ્દર્શન, સ્વાનુભૂતિ યા મોક્ષાદિ નિર્મલ પર્યાયોંમે ભી તૈકાલિક ધ્રુવતત્ત્વ નહીં હૈ। દ્રવ્યદૃષ્ટિકે વિપયમે કોઈ ભી પર્યાય અથવા ગુણભેદ નહીં આતે। અહા! એસી વાતોં। લોગોંકો કઠિન લગેંગી હો !

સારે ભારતમે દસ—દસ હજાર મીલ સંઘસહિત તીન વાર ધૂમે હૈન; પરન્તુ દ્રવ્યદૃષ્ટિકી એસી બાત અન્યત્ર કહીં સુનને યા દેખનેમે નહીં આયી। અહા! વીતરાગકા યહ માર્ગ હી કોઈ અલગ પ્રકારકા હૈ। યહું તો કહતે હૈન કિ—લક્ષ્મી આદિ પરપરાર્થ તો બહિર્તત્ત્વ હૈન હી; ઉનકા તો સ્વામી આત્મા હૈ હી નહીં; પરન્તુ રાગાદિ વિભાવભાવોંકા—અપની પર્યાયમે અપને અપરાધસે હોતે હૈન ઇસલિયે જ્ઞાન-અપેક્ષાસે આત્મા ઉનકા સ્વામી કહલાતા હૈ—પરન્તુ દૃષ્ટિ—અપેક્ષાસે સ્વામી નહીં હૈ। સર્વ પ્રકારકે વિભાવોંસે રહિત એસે નિજ ધ્રુવસ્વભાવકો—ચૈતન્યકન્દ, આનન્દઘન એસે નિજ

ધ્રુવ જ્ઞાયક કો-દૃષ્ટિકા વિષય બનાકર જો સમ્યગ્દર્શન, સમ્યજ્ઞાન ઔર સમ્યક્ચારિત્રરૂપ ધર્મદશા પ્રગટ હુઈ વહ નિર્મલ પર્યાય ભી વહિર્તત્વ હૈનું, ક્યોકિ વે નિર્મલ પર્યાયે ભી ધ્રુવ જ્ઞાયકસે (કથંચિત) ભિન્ન હૈનું।

શરીર તો અચેતન, મિટ્ટી-ધૂલ હૈ; રૂપયા-પૈસા, પલી, પુત્ર-પુત્રી—સવ આત્માને લિયે વહિર્તત્વ હૈનું; માગમણે ચલતે હુએ મુસાફિરને શરીર પર પડતી હુઈ વૃક્ષોની છાયાકી ભાઁતિ સવ અધ્રુવ હૈ। અજ્ઞાનરૂપ પાગલપનને કારણ જીવ શરીર, વાળી આદિ અધ્રુવ પર વસ્તુઓનો અપની માનતા હૈ, પરનું ભાઈ! યદિ વે અપની હોં તો પૃથક્ ક્યો હોંગી? પૃથક્ હો વહ વસ્તુ આત્માની નહીં હોતી। યહોં તો એક સમયકી નિર્મલ પર્યાયકો ભી-નાશવાન હોનેસે—વહિર્તત્વ કહા હૈ; તૈકાલિક ધ્રુવ નિજ જ્ઞાયકભાવકો હી-શુદ્ધાત્મક્રવ્યસામાન્યકો હી—અન્તઃતત્વ કહા હૈ।

અહા! વીતરાગકા યહ માર્ગ કઠિન બહુત હૈ। લોગોનો સુનનેકો ભી નહીં મિલતા। શરીર પરદ્રવ્ય હૈ। આત્મા વિકલ્પ કરતા હૈ ઇસલિયે શરીરમણે કાર્ય હોતા હૈ—એસા નહીં હૈ। શરીરકી પર્યાય અપને કારણસે-પુદ્ગલકે કારણસે—હોતી હૈ, આત્મા ઉસકા કર્તા નહીં હૈ। આત્મા તો અપની સમ્યગ્દર્શનાદિ નિર્મલ પર્યાયોની કર્તા હૈ; રાગાદિ વિભાવકા ભી આત્મા પરમાર્થસે કર્તા નહીં હૈ। નિર્મલ પર્યાયરૂપસે આત્મા પરિણમિત સ્વયં હોતા હૈ, પરનું ઉસે આશ્રય ધ્રુવસ્વભાવકા હૈ; પર્યાયકે આશ્રયસે નિર્મલપર્યાય પ્રગટ નહીં હોતી। અહા! તૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવકી ઓર દૃષ્ટિકો-પરિણતિકો મોડનેમેં કિતના પુરુષાર્થ હૈ? ઉસ પુરુષાર્થકી પર્યાય ભી દૃષ્ટિકા વિષય નહીં હૈ।

શુદ્ધાત્મક્રવ્યકે આશ્રયસે હોનેવાલી રાગરહિત નિર્મલ પર્યાય ભી વહિર્તત્વ હૈ। વહિર્તત્વકે આશ્રયસે—નિર્મલ પર્યાયકે આશ્રયસે-શુદ્ધિમણે વૃદ્ધિ નહીં હોતી। સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ હોનેકે પશ્ચાત્ ભી ચારિત્રકી જો વિશેષ શુદ્ધિ હુઈ, વહ પર્યાયકે આશ્રયસે નહીં, કિન્તુ અંતરમે તૈકાલિક જ્ઞાયકે આશ્રયસે હુઈ હૈ। શુદ્ધિકી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ઔર વૃદ્ધિ-સવ ધ્રુવ જ્ઞાયકે આશ્રયસે હોતે હૈનું, પર્યાયકે આશ્રયસે નહીં। આયા કુછ સમજસ્તે? અહા! યહ સમજસ્તે આયે તો નિહાલ હો જાય।

આત્મા સત્ત હૈ। ‘ઉત્પાદ-વ્યાય-ધૌવ્યયુક્ત સત્ત।’ યહ તો તત્ત્વાર્થસૂત્રકા વચન હૈ। દ્રવ્યકા સ્વરૂપ સત્ત હૈ। ઇસ મૂલ તત્ત્વકી લોગોનો ખવર નહીં હૈ। બ્રત કરો, ઉપવાસ કરો, દયા-દાન કરો, કિન્તુ ભાઈ! યહ સવ તો રાગકી બાતેં હૈનું—વહિર્તત્વ હૈ। જો અનાદિ અનન્ત શુદ્ધ ધ્રુવતત્વ હૈ, પૂર્ણાનંદકા નાથ હૈ, ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્ઞાયક ભગવાન હૈ એસે નિજ દ્રવ્યસામાન્યકો અન્તઃતત્વ કહા હૈ। ઉસકે અવલમ્બનસે જો મોક્ષમાર્ગકી—સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકી, નિર્વિકલ્પ

૨૩૨]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

આનન્દકી—પર્યાય હુઈ ઉસે ભી, તૈકાલિક ધ્રુવ આનન્દતત્ત્વકી અપેક્ષાસે, બહિર્તત્ત્વ કહા જાતા હૈ।

પ્રશ્ન :—અપની નિર્મલ પર્યાય ભી બહિર્તત્ત્વ હૈ?

ઉત્તર :—હા�, હાঁ। જૈસે શરીર-વાણી-મન, દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ ઔર અપની પર્યાયમે હોનેવાલે શુભાશુભ વિભાવ બહિર્તત્ત્વ હૈને, ક્યોંકિ ઉનકે આશ્રયસે સમ્યક્ત્વ નહીં હોતા; વૈસે હી ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલી સમ્યાદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વરૂપ નિર્મલ પર્યાય ભી બહિર્તત્ત્વ હૈ, ક્યોંકિ વહ એક સમયકી વિનશ્થર દશા હૈ ઇસલિયે ઉસકે આશ્રયસે—અવલમ્બનસે નવીન શુદ્ધ પ્રગટ નહીં હોતી। શુદ્ધિકી ઉત્પત્તિ, શુદ્ધિકી વૃદ્ધિ તથા શુદ્ધિકી પૂર્ણતા તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે અવલમ્બનસે હોતી હૈ। દ્રવ્યદૃષ્ટિ સમ્યાદર્શનાદિ કિસી અપૂર્ણ યા પૂર્ણ નિર્મલ પર્યાયકા તથા ગુણમેદકા ભી અવલમ્બન નહીં લેતી, ઉસકા અવલમ્બન તો એકમાત્ર નિજ ધ્રુવ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્ય હી હૈ।

અરે! એસા હોંગા વીતરાગકા માર્ગ? દયા પાલના, બ્રત કરના, તપસ્યા કરના, સમેદશિખરકી યાત્રા કરના—‘એકવાર બન્દે જો કોઈ, તાહિ નરક-પશુગતિ નહિં હોઈ’—એસા તો કુછ નહીં કહતે? અરે ભાઈ! તૂ ભીતર મહા સમેદશિખર હૈ, અનન્ત ગુણોંકી પૂર્ણતા હો એસા તૂ શાશ્વત ધામ હૈ; ઉસકી અન્તર્યાત્રા કર ન! ઉસ ધ્રુવસ્વભાવકા આશ્રય કરકે પર્યાયમે પવિત્રતા પ્રગટ કર ન! યહીં તો યહ કહના હૈ કિ વહ નિર્મલ પર્યાય ભી તૈકાલિક ધ્રુવતત્ત્વકી અપેક્ષાસે પલટતા હુआ, મર્યાદિત એવં બાહ્યતત્ત્વ હૈ। દ્રવ્યદૃષ્ટિકો ઉસકા ભી અવલમ્બન નહીં હૈ, ત્રિકાલ શુદ્ધ ધ્રુવ નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યકા હી આલમ્બન હૈ।

*

અનુભવરસસે સરાવોર એસી જો ગુરુદેવકી જોરદાર વાણી, ઉસકી ગર્જના કોઈ ઔર થી; પાત્ર જીવોંકે પુરુષાર્થકો જાગૃત કરે ઔર મિથ્યાત્વકે ટુકડે-ટુકડે કર દે એસી વહ દૈવી વાણી થી। અપના ભાગ્ય હૈ કિ ગુરુદેવકી વહ મંગલમય કલ્યાણકારી વાણી ‘ટેપ’મેં ઉત્તરકર જીવન્ત રહ ગઈ। કલ્યાણમૂર્તિ કૃપાલુ ગુરુદેવકા અપને ઊપર અનન્ત-અનન્ત ઉપકાર હૈ।

— વહિન શ્રી ચંપાવેન

પ્રવચન-૧૧૮

દિનાંક ૧૩-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૧૬

अपनी महिमा ही अपनेको तारती है। बाहरी भक्ति-महिमासे नहीं परन्तु चैतन्यकी परिणितिमें चैतन्यकी निज महिमासे तरा जाता है। चैतन्यकी महिमावंतको भगवानकी सज्जी महिमा होती है। अथवा भगवानकी महिमा समझना वह निज चैतन्य महिमाको समझनेमें निमित्त होता है। ૩૧૬.

‘अपनी महिमा ही अपनेको तारती है।’

अतीन्द्रिय सहज ज्ञान और अतीन्द्रिय सहज आनन्दस्वरूप ऐसा जो निज चैतन्य महापदार्थ-ज्ञायक भगवान आत्मा—उसकी यथार्थ महिमाको यदि अंतरमें समझा हो तभी आत्माको स्वानुभूतिका उपाय हाथ आता है। अपने ज्ञायकस्वभावकी महिमा ही अपनेको भवसमुद्रसे तारती है। पूजा-भक्ति, दया-दान और व्रत-तपके भाव आते हैं वह शुभराग है, विभाव है। उसकी जिसे महिमा आती है वह जीव मिथ्यादृष्टि, भवसागरमें झूब मरनेवाला अज्ञानी है। सर्व प्रकारके विभावोंसे रहित अपने सहजात्मस्वरूप ज्ञायक महाप्रभुकी अद्भुत महिमा जिसे अंतरमें परिणित हुई है वह जीव सम्यग्दृष्टि है। उसके हाथमें तरनेका उपाय आ गया है।

‘बाहरी भक्ति-મहिमासे नहीं परन्तु चैतन्यकी परिणितिमें चैतन्यकी निजमहिमासे तरा जाता है।’

देव-शास्त्र-गुरुकी, पंचपरमेष्ठी भगवानकी या प्रत्यक्ष सत्यरूपकी बाह्यभक्ति तथा बाहरकी महिमासे आत्माका धर्म प्रगट नहीं होता; ज्ञातापरिणितिमें ज्ञायककी निजमहिमासे सम्यग्दर्शन, आत्मशान्ति आदि निर्मल पर्यायरूप आत्मधर्म प्रगट होता है। बाहरकी भक्ति-महिमाके परिणाम शुभराग हैं, विभावस्वरूप होनेसे आत्माके स्वभावसे भिन्न हैं। दया-दान, पूजा-भक्ति या व्रत-तपके शुभ विकल्पोंसे नहीं परन्तु भीतर भगवान आत्माकी निर्मल परिणितिमें आत्माकी निज महिमासे तरा जाता है—भवसागरका अन्त आ जाता है।

ભીતર ચૈતન્યસ્વભાવકે ભાન વિના જીવને અનન્તવાર દિગમ્બર મુનિવ્રત ધારણ કિયે, હજારોં રાનીઓંકો છોડા, કિન્તુ ભાઈ! વહ તો સબ રાગકી ક્રિયા હૈ; ઇસ ભગવાન જ્ઞાયકકે સાથ ઉસકા એકત્વ નહીં હૈ, તથાપિ જીવને વિભાવકે સાથ એકત્વ માના હૈ, વહ એકત્વ તોડના હૈ। રાગકી ક્રિયાસે ભિન્ન હોકર—અધિક હોકર નિજ—જ્ઞાયકદેવકી મહિમારૂપસે અંતર્પરિણમન કરે તવ ઉસે સમ્યગ્દર્શન હોતા હૈ। અંતરમે જ્ઞાયકતત્ત્વકા યથાર્થ લક્ષ હુએ વિના—અંતરમે નિજ ચૈતન્યપ્રભુકી મહિમા આયે વિના—સમવસરણમે ત્રિલોકનાથ સાક્ષાત् તીર્થકર ભગવાનકી મળિરલોકે થાલ ઔર કલ્પવૃક્ષકે ફલોં દ્વારા અનન્તવાર ભક્તિ કી, રલદીપકોં સે ભગવાનકી આરતી અનન્તવાર ઉતારી, પરન્તુ ઉસસે ક્યા? જવ તક શુભરાગકી મહિમા હૈ તવ તક મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ, અનન્ત સંસારમે ભટકનેવાલા પ્રાણી હૈ। શુભરાગરૂપી છિલકોંસે ભિન્ન અંતરમે જો ચૈતન્ય જ્ઞાયકદેવ હૈ ઉસમે દૃષ્ટિ લગાનેસે, ઉસકી અંતરંગ મહિમા કરનેસે સમ્યગ્દર્શનાદિ આત્મર્ધમ પ્રગટ હોતા હૈ; ચૈતન્યકી અન્તર્મુખ પરિણિતિમે ચૈતન્યકી નિજમહિમાસે ભવસમુદ્ર પાર કિયા જાતા હૈ।

જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોંસે પરિપૂર્ણ એસે નિજ ચૈતન્યકી સ્વસમુખ પરિણિતિમે— ભગવાનકી ભક્તિ આદિકે પરિણામ તો શુભરાગ ઔર પરસમુખ દશા હૈ—ચૈતન્યકી નિજમહિમાસે પાર હુઆ જાતા હૈ। વૈસે પરકી ભક્તિ આદિકે શુભભાવ તો જીવને અનન્તવાર કિયે પરન્તુ ઉસસે કિંચિત્ આત્મર્ધમ નહીં હુઆ। શ્રીમદ્દે કહા હૈ ન?—

*યમ નિયમ સંયમ આપ કિયો, પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્યો;
વનવાસ લિયો સુખ મૌન રહ્યો, દૃઢ આસન પદ લગાય દિયો।*

ફિર આગે કહતે હૈન—

*સવ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે, મત મંદન ખંડન ભેદ લિયે;
વહ સાધન વાર અનંત કિયો, તદપિ કંઠ હાથ હજુ ન પર્યો।*

—પ્રતિમા ઔર મહાવ્રત ધારણ કિયે, પરન્તુ વહ તો સબ શુભરાગ હૈ, દુઃખ હૈ। રાગસે ભિન્ન અપને ચૈતન્યપ્રભુકા જ્ઞાન અંતરમે પરિણમિત હોકર કબી નહીં ક્રિયા, ઇસલિયે સ્વરૂપકા આનંદ અનુભવમે કબી નહીં આયા। અહા! સ્વરૂપ તો એસા હૈ। લોગોંકો કઠિન લગતા હૈ, પરન્તુ ક્યા કરેં? માર્ગ તો યહી હૈ। ત્રિલોકનાથ પરમાત્માકી દિવ્યધ્વનિમે યહ આયા હૈ। સમઝે કુછ?

ભક્તિ ઔર વ્રતાદિકે ભાવ તો શુભરાગરૂપ મળિન દશા હૈ, પુણ્યતત્ત્વ હૈ; ઉસસે આત્માકી મહિમા માનના વહ મિથ્યાર્દશન હૈ। ભગવાન આત્મા તો પુણ્યતત્ત્વસે ભિન્ન ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક તત્ત્વ હૈ। આશય યહ હૈ કિ—ચૈતન્યલોક ભગવાન આત્મા સ્વભાવસે સમસ્ત શુભાશુભ રાગસે મુક્ત હી હૈ, ક્યોંકિ વહ પરભાવ-વિભાવ હોનેસે પરવસ્તુ હૈ ન? વિકારી ભાવ કહીં આત્માકી વસ્તુ

નહીં હૈ, વહ સબ આત્માકે જ્ઞાતાસ્વરૂપસે ભિન્ન હૈ। ‘શુભરાગસે ધર્મ હોગા’ એસી માન્યતાકા નામ મિથ્યાત્વ-પરિણતિ હૈ। ચૈતન્યકી વર્તમાન પરિણતિમંદિર શુભાશુભ વિભાવસે રહિત ત્રિકાલ શુદ્ધ જ્ઞાયકસ્વરૂપકી દૃષ્ટિ હોનેસે-નિજ ચૈતન્યકી અનુપમ મહિમા પ્રગટ હોનેસે-તરા જાતા હૈ। ભવસમુદ્ર પાર કરનેકા યહી એક ઉપાય હૈ।

લોગોંકો યહ વાત બહુત કઠિન લગતી હૈ, પરન્તુ ક્યા કરેં? જીવને અશુભભાવ અનન્ત બાર કિયે, અરે! શુભભાવ-બ્રત, તપ, ભક્તિ ઔર ઉપવાસ કિયે, મણિરલકે દીપકોંસે ભગવાનકી આરતી ઉતારી, કરોડોંકા દાન દિયા, જિનમન્દિરોંકા નિર્માણ કરાયા આદિ પુણ્યભાવ-ભી અનન્તબાર કિયે હૈન્। ભાઈ! વહ કોઈ નવીન વસ્તુ નહીં હૈ। અહા! જિસે રાગકી મહિમા હૈ ઉસે નિજ જ્ઞાયકદેવકી મહિમા નહીં આતી, ઔર જિસે નિજ ચૈતન્ય જ્ઞાયકદેવકી મહિમા હૈ ઉસે શુભાશુભરાગકી મહિમા નહીં આતી। વાહરકી ભક્તિ ઔર મહિમાસે નહીં કિન્તુ ભીતર ચૈતન્યકી પરિણતિમંદિર જ્ઞાયક પ્રભુકી નિજ મહિમાસે જીવ ભગવાન તર જાતા હૈ—આત્મકલ્યાણ કર લેતા હૈ।

‘ચૈતન્યકી મહિમાવત્તકો ભગવાનકી સદ્ગી મહિમા હોતી હૈ।’

જિસે સમસ્ત શુભાશુભ વિભાવસે રહિત એસે નિજ વિજ્ઞાનઘન ચૈતન્યપ્રભુકી મહિમા અંતરસે પ્રગટ હુઈ હૈ ઉસીકો જિનેન્દ્રભગવાનકી સદ્ગી મહિમા હોતી હૈ। અપને ચૈતન્યકી પકડકે બિના માત્ર વાહરી મહિમા—તીર્થકર જિનેન્દ્રદેવકા પુણ્યાતિશય એસા હોતા હૈ કે અપને શરીરકી કાન્તિસે દસો દિશાઓંકો ઉઝુલ કરતે હૈન્, અપને ઉપશાન્તરસ ઝરતે તેજ દ્વારા કરોડો સૂયંકી તેજકો ઢંક દેતે હૈન્—નિર્સેજ બના દેતે હૈન્, અપને રૂપસે લોગોંકા મન હર લેતે હૈન્, દિવ્યધ્વનિમંદિર ભવ્યોંકે કાનમંદિર સાક્ષાત્ સુખસૂતકી વર્ષા કરતે હૈન્, તથા એક હજાર આઠ લક્ષણોંસે વિભૂषિત હૈન્, ઇત્યાદિ વાહરકી ભક્તિ—કરે તો શુભ ભાવ હોતા હૈ, પરન્તુ વહ બહિર્લક્ષી શુભરાગ કહીં તરનેકા ઉપાય નહીં હૈ। વાસ્તવમંદિર તો જિસે નિજ જ્ઞાયક ભગવાનકા નિશ્ચય હુआ હૈ, મહિમા આયી હૈ, ઉસીકો ભગવાનકી સદ્ગી વ્યવહાર—મહિમા હોતી હૈ।

‘અથવા ભગવાનકી મહિમા સમજના વહ નિજ-ચૈતન્યમહિમાકો સમજનેમંદિર નિમિત્ત હોતા હૈ।’

અતીન્દ્રિય આનન્દકી મૂર્તિ, સર્વજ્ઞ, વીતરાગ એસે ભગવાન જિનેન્દ્રદેવકો દેખને પર ‘મૈં ભી સ્વભાવસે એસા હી હું, વિજ્ઞાનઘન, અતીન્દ્રિય આનન્દકા કન્દ હું’—એસે અપને ચૈતન્યસ્વભાવકી મહિમા આતી હૈ। શ્રી પ્રવચનસારમંદિર આતી હૈ ન?—

જે જાણતો અહંતને, ગુણ, દ્રવ્ય ને પર્યાપ્તે;
તે જીવ જાણે આત્મને, તસુ મોહ પામે લય છબે।

જો જીવ અરિહંતકી મહિમા દ્રવ્યરૂપસે, ગુણરૂપસે તથા પર્યાયરૂપસે જાનતા હૈ વહ નિજ આત્માકો જાનતા હૈ; નિજ આત્માકી મહિમા જાનનેસે ઉસકા મોહ અવશ્ય નષ્ટ હો જાતા હૈ। ઇસલિયે યહું બેનને કહા હૈ કિ—ભગવાનની મહિમા સમજના વહ નિજ ચૈતન્યમહિમા સમજનેમે નિમિત્ત હોતી હૈ। અહા! યહ તો અધ્યાત્મકી સૂક્ષ્મ બાત હૈ ભાઈ! આયા કુછ સમજને?

*

વચનામૃત-૩૧૭

મુનિરાજ વન્દના-પ્રતિક્રમણાદિમિં લાચારીસે યુક્ત હોતે હૈને। કેવલજ્ઞાન નહીં હોતા ઇસલિયે યુક્ત હોના પડતા હૈ। ભૂમિકાનુસાર વહ સવ આતા હૈ પરન્તુ સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હોનેકે કારણ ઉપાધિરૂપ લગતા હૈ। સ્વભાવ નિષ્ઠિય હૈ ઉસમેસે મુનિરાજકો બાહર આના નહીં સુહાતા। જિસે જો કાર્ય ન રૂચે વહ કાર્ય ઉસે ભારરૂપ લગતા હૈ। ૩૧૭.

‘મુનિરાજ વન્દના-પ્રતિક્રમણાદિમિં લાચારીસે યુક્ત હોતે હૈને।’

જિનકો મહાબ્રતાદિ અદ્વાઈસ મૂલગુણકે પરિણામ ભી, શુભરાગ હોનેસે, દુઃખરૂપ લગતે હૈને, જો અપને આનન્દકન્દ ચૈતન્યસ્વરૂપકી પરિણિતિમિં અતીન્દ્રિય આનન્દકો ઉગ્રરૂપસે દેખતે હૈને— અનુભવતે હૈને, એસે વનવાસી નગ્ન દિગ્મબર ભાવલિંગી મુનિરાજ વન્દના-પ્રતિક્રમણ આદિ પદ્ધ આવશ્યકમિં જ્યોં-ત્યોં યુક્ત હોતે હૈને। પ્રતિક્રમણ, દેવ-ગુરુ વંદનાદિકે શુભવિકલ્પ અસ્થિરતાકે કારણ અશક્તિસે આતે હૈને, પરન્તુ અંતરમે રાગકા રાગ નહીં હોનેસે ઉસકે કર્તૃત્વકા ઉત્સાહ નહીં હૈ, વિવશતાસે અશક્તિકે ભાવસે જ્યોં-ત્યોંકર યુક્ત હોતે હૈને।

‘કેવલજ્ઞાન નહીં હોતા ઇસલિયે યુક્ત હોના પડતા હૈ।’

પુરુષાર્થકી અશક્તિકે કારણ કેવલજ્ઞાન, પૂર્ણાનન્દ આદિ પૂર્ણદશા પ્રગટ નહીં હોતી ઇસલિયે પ્રતિક્રમણાદિ શુભ વિકલ્પોમિં લગના પડતા હૈ। મુનિરાજકો ભૂમિકાનુસાર એસે વિકલ્પ વીચમે આતે અવશ્ય હૈને, પરન્તુ વે ઉન્હેં રૂચતે નહીં હૈને, અંતરમે એસે શુભરાગકી ભી રૂચિ નહીં હૈ। આનન્દમય નિર્મલ દશામેસે બાહર આકર એસે શુભ વિકલ્પોમિં લગના પડે વહ બોઝ લગતા હૈ।

અહા! મુનિદશા કિસે કહતે હૈને? સમ્યગ્દર્શન ઔર સ્વાનુભૂતિ વિના બાહરસે નગનતા આદિ દ્રવ્યલિંગ ધારણ કર લે, પંચમહાબ્રતકે શુભ પરિણામમિં પ્રયલપરાયણ રહે, વહ કોઈ સદ્ગ્ય મુનિપના નહીં હૈ। જિનકે લિયે ‘આત્મ માત્ર જ્ઞાન ઔર આનંદસ્વરૂપ હૈ, શુભાશુભ વિભાવકા એક કણ

‘ભી મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ’—એસા સ્વાનુભવ શ્રદ્ધાન તથા જ્ઞાન પ્રગટ હુआ હૈ ઔર સ્વરૂપ-રમણતા બઢ જાનેસે જિનકો પર્યાયમે આનન્દસે ભરપૂર પ્રચુર સ્વસંવેદન વર્ત રહા હૈ ઉન્હેં મુનિરાજ કહા જાતા હૈ।

સમયસારમે ભગવાન શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યદિવને અપના આત્મવૈભવ દર્શાયા હૈ। કૈસા હૈ વહ વૈભવ? નિરન્તર ઝરતા આસ્વાદમે આતા હુઆ, સુન્દર જો આનન્દ ઉસકી છાપવાલા જો પ્રચુર સ્વસંવેદનસ્વરૂપ સ્વસંવેદન, ઉસસે જિસકા જન્મ હૈ। આચાર્યદિવને આગમકા સેવન, યુક્તિકા અવલમ્બન, પરાપર ગુરુકા ઉપદેશ તથા પ્રચુર સ્વસંવેદન—એસે ચાર પ્રકારસે ઉત્પન્ન હુએ અપને જ્ઞાનકે વિભવસે એકત્વ-વિભક્ત શુદ્ધ આત્માકા સ્વરૂપ બતલાયા હૈ। કુન્દકુન્દાચાર્યદિવ મહાસમર્થ ભાવલિંગી દિગમ્બર સંત થે, વિ. સં. ૪૯મે ઇસ ભરતક્ષેત્રમે વિચરતે થે। વે સદેહ વિદેહક્ષેત્રમે શ્રી સીમંધર ભગવાનકે પાસ ગયે થે, વહાઁ આઠ દિન રહે થે, વહાઁ કેવળી—શુતકેવળીકી વાણી સુનકર પશ્ચાત् ઇન સમયસારાદિ શાસ્ત્રોંકી રચના કી હૈ। વે કહતે હૈનું કિ અતીન્દ્રિય આનન્દકે પ્રચુર સ્વસંવેદનસ્વરૂપ નિજવૈભવ દ્વારા મૈં ઇસ એકત્વ-વિભક્ત આત્માકો દર્શાઊંગા। અહા! ધન્ય વહ દશા!

‘ભૂમિકાનુસાર વહ સબ આતા હૈ પરન્તુ સ્વભાવસે વિરુદ્ધ હોનેકે કારણ ઉપાધિરૂપ લગતા હૈ।’

જિસે શુભરાગકા પ્રેમ હૈ ઉસે આત્માકે આનન્દકી મહિમા નહીં હૈ, ઔર જિસે આત્માનન્દકી મહિમા હૈ ઉસે શુભરાગ દુઃখરૂપ લગતા હૈ, વિષ જૈસા ભાસિત હોતા હૈ। એસા હોનેપર ભી મુનિરાજકો ભી ભૂમિકાનુસાર પંચમહાવ્રત, પાંચસમિતિ તથા તીનગુસિકે શુભ વિકલ્પ આતે હૈનું પરન્તુ અપને આનન્દસ્વભાવસે વિપરીત ઉપાધિરૂપ હોનેસે દુઃખરૂપ લગતે હૈનું। ચતુર્થ ગુણસ્થાનમે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ તથા પ્રત્યક્ષ સત્યરૂપકે પ્રતિ શ્રદ્ધા-ભક્તિકે ભાવ, પંચમ ગુણસ્થાનમે અંશત: સ્વરૂપસ્થિરતા બઢને પર અણુવ્રત, પ્રતિમાકે ભાવ ઔર છઠવે ગુણસ્થાનમે ભાવલિંગી સંતકો અદ્વાઈસ મૂલગુણકે ભાવ ભૂમિકાનુસાર આતે અવશ્ય હૈનું, પરન્તુ વે શુભભાવ ભી રાગ હોનેસે, વીતરાગભાવસે વિપરીત હોનેકે કારણ, ઉપાધિરૂપ હૈનું, દુઃખરૂપ હૈનું। સાધ્યાદૃષ્ટિ ઉસે કહતે હૈનું જિસે ભૂમિકાનુસાર શુભરાગ આને પર ભી ઉસમેસે સુખબુદ્ધિ ઉડ ગઈ હૈ, રાગમાત્ર દુઃખરૂપ, ઉપાધિરૂપ લગતા હૈ।

પ્રશ્ન :—યદિ જ્ઞાનીકો શુભભાવ દુઃખ ઔર ઉપાધિરૂપ લગતે હૈનું તો વહ પૂજા-ભક્તિકે તથા વ્રત-તપકે શુભભાવ ક્યોં કરતા હૈ?

ઉત્તર :—જ્ઞાની શુભભાવોંકો કર્તાબુદ્ધિસે નહીં કરતા, કિન્તુ ભૂમિકાનુસાર અશક્તિકે કારણ અશુભસે બચનેકે લિયે એસે ભાવ આયે વિના નહીં રહતે। પૂજા-ભક્તિકે ભાવ, વ્રત-તપકે ભાવ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયકે ભાવ, ઉપદેશાદિકે ભાવ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારકે વિકલ્પ ભૂમિકાનુસાર આતે અવશ્ય

૨૩૮]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

હું, પરન્તુ વે સવ ભાવ આનન્દનિધિ નિજજ્ઞાયક સ્વરૂપસે વિરુદ્ધ જાતિકે હું, ઇસલિયે ઉપાધિ ઔર દુઃખરૂપ હું। લોગ કહતે હું—શુભભાવ બ્યવહાર હૈ, ઔર બ્યવહાર કરતે-કરતે નિશ્ચય—શુદ્ધભાવ હો જાયગા। ભાઈ! લહસુન ખાતે-ખાતે ક્યા કસ્તૂરીકી ડકારેં આ સકતી હું? વૈસે હી રાગકી ક્રિયા અથવા શુભભાવ કરતે-કરતે ક્યા કલ્યાણ—ધર્મ હો સકતા હૈ? ઉસમે તો ધૂલ ભી ધર્મ યા કલ્યાણ નહીં હૈ, અર્થાત્ શુભભાવસે ધર્મ માને ઉસે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યબંધ ભી નહીં હોતા। જિસને શુભરાગમેં ધર્મ માના હૈ વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ, ઉસે મિથ્યાત્વકે મહાપાપકે સાથ પાપાનુબંધી પુણ્યબંધ હોતા હૈ। અહા! બડી કઠિન વાત હૈ ભાઈ!

આજકલ તો સપ્તદાયમેં સવ ક્રિયાકાણ્ડકી ધમાલમેં ફુંસ ગયે હું। બ્રત કિયે ઔર તપ કિયે, પ્રતિષ્ઠા કરવાયી ઔર ગજરથ ચલાયા, કિન્તુ ભાઈ! ઇન સવમેં ભીતર યદિ રાગકી મન્દતા કી હો તો વહ શુભભાવ હૈ, ધર્મ નહીં હૈ। જિસસે ધર્મ હોતા હૈ એસી તેરી વસ્તુ તો અંતરમેં સમસ્ત શુભશુભ વિકલ્પોંસે રહિત શુદ્ધ આનન્દકન્દ હૈ ઉસ પર દૃષ્ટિ કરનેસે જિસે સાધકદશા પ્રગટ હુઈ હૈ એસે જ્ઞાનીકો ભી ભૂમિકાનુસાર શુભભાવ આતે હું, પરન્તુ વે ઉપાધિરૂપ લગતે હું। અજ્ઞાનીકો ‘શુભભાવ ભી ઉપાધિ હૈ’ એસી ખબર હી નહીં હૈ, વહ તો ઉસે ધર્મકા યથાર્થ સાધન માનતા હૈ। ક્યા કિયા જાય? અહા! પરમ સત્યકી યહ વાત સમજનેકે લિયે કિટના ધૈર્ય ચાહિયે?

‘સ્વભાવ નિષ્ક્રિય હૈ ઉસમેસે મુનિરાજકો બાહર આના નહીં સુહતા।’

ક્યા કહતે હું? ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદકંદ ભગવાન આત્માકા સ્વભાવ તો રાગાદિ સમસ્ત ક્રિયાસે રહિત હૈ—નિષ્ક્રિય હૈ। ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવ વાસ્તવમેં તો સમસ્ત પર્યાયોંસે ભી રહિત હૈ—રાગાદિ વિભાવ ક્રિયાસે તો ભિન્ન હૈ, પરન્તુ સપ્તગર્દર્શનાદિ અપૂર્વ નિર્મલ સ્વભાવક્રિયાસે ભી ભિન્ન હૈ। ત્રૈકાલિક નિષ્ક્રિય ધ્રુવ સ્વભાવકે ઉગ્ર આલઘનસે મુનિરાજકો જો રાગાદિ વિભાવક્રિયારહિત નિષ્ક્રિય નિર્મલદશા પ્રગટી હૈ—જ્ઞાયકસ્વભાવકે આશ્રયસે નિર્વિકલ્પ અભેદ નિષ્ક્રિય દશા પ્રગટ હુઈ હૈ, ઉસમેસે બાહર આના ઉન્હેં રુચતા નહીં હૈ—અચ્છા નહીં લગતા। અહા! એસી વાતે હું,...આયા કુછ સમજને?

જો સપ્તગર્દર્શનાદિ ધર્મ પ્રગટ હુआ ઉસ પર ધર્મીકી દૃષ્ટિ નહીં હૈ, ઉસકી દૃષ્ટિ ત્રિકાલ નિષ્ક્રિય નિત્યાનન્દ ધ્રુવ જ્ઞાયક પર હૈ। મુનિરાજકો ધ્રુવ જ્ઞાયક નિષ્ક્રિય સ્વભાવકા જો આશ્રય વર્ત રહા હૈ ઉસમેસે ઉન્હેં બાહર આના નહીં રુચતા। ક્યા કહતે હું? આનન્દસાગર ચૈતન્યપ્રભુમેં જિસકી દૃષ્ટિ પહુંચ ગઈ હૈ—સ્થિરતા હો ગઈ હૈ ઉસે ઉસમેં બાહર આના—વિકલ્પોમેં આના નહીં રુચતા। અહા! સદ્ગુરૂ સંત ઉન્હેં કહા જાતા હૈ જિન્હેં મુખકી પ્રચુર સ્વસંવેદન દશા પ્રગટી હો। જો બાદ્ય ક્રિયાકાણ્ડી અથવા દ્રવ્યલિંગી હૈ વહ વાસ્તવમેં મુનિ નહીં હૈ। સદ્ગુરૂ મુનિકો બ્રતાદિકે શુભભાવ હોતે હું પરન્તુ ઉનકે અંતરમેં ઉનકી રુચિ નહીં હૈ। બ્રતાદિકી ક્રિયા જડકી

पर्याय है, आत्मा उसका कर्ता नहीं है; शुभभाव आता है परन्तु वह तो राग है। मुनिराजको बाह्य रागमें आना रुचता नहीं है।

‘जिसे जो कार्य न रुचे उसे वह कार्य भाररूप लगता है।’

सम्यग्दृष्टि धर्मात्माको तो अपना आनन्द रुचता है। आनन्दके सिवा रागकी क्रिया उसे भाररूप लगती है। अतीन्द्रिय स्वरूपानन्दके स्वादीको भूमिकानुसार जो राग आता है वह बोझरूप लगता है। समयसारके निर्जरा अधिकारमें आता है न ? कि—कोई जीव महाव्रत और तपके भारसे—बोझसे दीर्घकाल तक टूट मरते हुए क्लेश प्राप्त करते हों तो करो; परन्तु जो साक्षात् मोक्षरूप है, निरामय पद है और स्वयं संवेद्यमान है ऐसा यह ज्ञान तो ज्ञानगुणके बिना किसी भी प्रकार वे प्राप्त कर ही नहीं सकते। ज्ञानीको तो ज्ञानानन्दस्वभावका वेदन—अनुभव हुआ है; उसे जो भगवानकी भक्ति आदिके शुभभाव आते हैं वे भाररूप लगते हैं; वे भाव उसे नहीं रुचते। कन्दमूल नहीं खाना, ब्रह्मचर्यका पालन करना, व्रत-उपवास करना, भक्ति करना, मन्दिर बनवाना—यह सब तो राग और क्रियाकी बातें हैं। राग मन्द हो तो पुण्यबंध होता है परन्तु उससे वीतरागता नहीं होती।

धर्मात्माको जो धर्मानुराग आता है वह वीतरागका धर्म है ही नहीं, उससे तो भगवानने पुण्यबंध कहा है। ‘भावपाहुड’में आता है न ?—

*पूजादिमां ब्रतमां जिनोअे पुण्य भाष्यं शासने,
छे धर्म भाष्यो मोहक्षोभविहीन निज परिणामने।*

ज्ञानी धर्मात्माको विषय-वासनाके भाव भी आते हैं, परन्तु वे उसे अच्छे नहीं लगते। पुरुषार्थकी कमजोरी है इसलिये ऐसे भाव आते हैं। ज्ञानीको शुभभाव तो काले नाग जैसे लगते हैं, और जो शुभभाव आते हैं वे उपाधिरूप—बोझरूप लगते हैं। ज्ञानीको रुचि विभावके कायमें नहीं है; जिसमें उसे रुचि नहीं है वह कार्य उसे बोझरूप-दुःखरूप लगता है।

*

वचनामृत-३९८

जीव अपनी लगनसे ज्ञायकपरिणितिको प्राप्त करता है। मैं ज्ञायक हूँ, मैं विभावभावसे भिन्न हूँ, किसी भी पर्यायमें अटकनेवाला मैं नहीं हूँ, मैं अगाध गुणोंसे भरा हूँ, मैं ध्रुव हूँ, मैं शुद्ध हूँ, मैं परमपारिणामिकभाव हूँ,—इस तरह, अनेक

પ્રકારકે વિચાર સમ્યક્ પ્રતીતિકી લગનવાળે આત્માર્થીકો આતે હુંએ। પરન્તુ ઉસકે નિમિત્તસે ઉત્પન્ન હોનેવાળી સમ્યક્ પ્રતીતિકા તો એક હી પ્રકાર હોતા હૈ। પ્રતીતિકે લિયે હોનેવાળે વિચારોકે સર્વ પ્રકારોમં ‘મૈં જ્ઞાયક હું’ યહ પ્રકાર મૂલભૂત હૈ। ૩૧૮.

‘જીવ અપની લગનસે જ્ઞાયકપરિણિતિકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ।’

‘મૈં માત્ર જ્ઞાયક હું’ એસી જ્ઞાતા પરિણિતિકો જીવ અપની અન્તર્મુખ લગનસે હી પ્રાપ્ત કરતા હૈ। જ્ઞાયકપરિણિતિ અર્થાત् ‘મૈં માત્ર જ્ઞાતા હું’ એસે શ્રદ્ધાન-જ્ઞાનસ્વરૂપ નિર્મલ દશા। અપની અંતરંગ ઉલ્કંઠાસે જીવ ઉસ દશાકો પહુંચતા હૈ, ધર્મકી નિર્મલદશાકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ।

જાલના શહરમે એક દિગમ્બર મુનિ શ્રી ભવ્યસાગરજીકા ચાતુર્માસ હૈ। બીસ વર્ષકા ઉનકા દીક્ષાકાલ હૈ ઔર વે શીગ્રકવિ હૈને। યહ પુસ્તક (વહિનથીકે વચનામૃત) ઉનકે હાથ આયી પઢી। સોનગઢકા સાહિત્ય પઢ્યકર વે અલ્યન્ત પ્રસન્ન હુએ હુંએ। વે લિખતે હું-અહા! દો સૌ વર્પં એસી વાત પ્રગટ નહીં હુઈ થી; સ્વામીજી! યહ વાત આપને કહાંસે નિકાલી? જાલનાકે તથા આસપાસકે દિગમ્બર, શ્વેતામ્બર, સ્થાનકવાસી ઔર તેરહપંથી—ચારોં સમ્પ્રદાયકે જૈન લોગ ઉનકે દર્શન કરતે જાતે હુંએ। વે ઉન્હેં યહ વચનામૃત પુસ્તક મેંટ દેતે હુંએ ઔર પ્રતિદિન કમસે કમ બીસ મિનિટ પઢ્યનેકી પ્રતિજ્ઞા દેતે હુંએ। ઉન્હોને યહાંસે સાતસૌ પ્રતિયો મેંગવાયી હુંએ। અહા! યહ માર્ગ તો કોઈ અલગ હી હૈ; લોગોને સુના નહીં હૈ ઔર યોં હી—બ્રત કરો, તપ કરો, ભક્તિ કરો ઔર યાત્રા કરો એસી—ગાડી હાઁક રહે હુંએ। ભાઈ! વહ સવ તો રાગકી ક્રિયા હૈ; ઉસે ધર્મ માનના વહ મિથ્યાત્વકા પોષણ હૈ।

ભગવાન આત્મા જ્ઞાન ઔર આનંદાદિ અનન્ત ગુણોસે ભરપૂર જ્ઞાયક સમુદ્ર હૈ। જીવ અપને અંતરકી લગનસે ‘મૈં તો માત્ર જ્ઞાતા હું, રાગ નહીં હું’—ઇસપ્રકાર જ્ઞાયકપરિણિતિકો પહુંચતા હૈ, રાગકી લગનસે નહીં। જ્ઞાયકકી લગનસે રાગરહિત પરિણિતિ પ્રગટ હોતી હૈ। અહા! યહ ક્યા કહ રહે હુંએ? ભાપા સાદી હૈ પરન્તુ યથાર્થ વસ્તુ તો યહી હૈ।

‘મૈં જ્ઞાયક હું, મૈં વિભાવભાવસે ભિન્ન હું, કિસી ભી પર્યાયમેં અટકનેવાલા મૈં નહીં હું, મૈં અગાધ ગુણોસે ભરા હું, મૈં ધ્રુવ હું, મૈં શુદ્ધ હું, મૈં પરમપારિણામિક ભાવ હું—ઇસ તરહ અનેક પ્રકારકે વિચાર સમ્યક્ પ્રતીતિકી લગનવાળે આત્માર્થીકો આતે હુંએ।’

મૈં તો માત્ર જ્ઞાતા.....જ્ઞાતા.....જ્ઞાતાદ્રાય હું; શરીર, વાણી આદિ પરપદાર્થ વહ ‘મૈં’ નહીં હું, ઉસકી ક્રિયામેં નહીં કર સકતા, વિષયાનુરાગરૂપ અશુભભાવ તથા દયા-દાન ઔર બ્રત-ભક્તિ આદિ ધર્માનુરાગરૂપ શુભભાવ મેરા સ્વભાવ નહીં હૈ ઔર એક સમયકી પર્યાય જિતના ભી મૈં નહીં હું, મૈં ત્રિકાલ શુદ્ધ ધ્રુવ જ્ઞાયક હું—ઇસપ્રકાર જિસે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરના હૈ એસે

सच्ची अंतरंग लगनवाले आत्मार्थी जीवको अनेक प्रकारके विचार आते हैं।

चतुर्थ गुणस्थानवर्ती ज्ञानी भी ऐसा मानता है कि—मैं तो मात्र ज्ञायक हूँ, सम्यग्दर्शनकी निर्मल पर्याय जितना मैं नहीं हूँ। निर्विकार स्वसंवेदन लक्षण निर्मल पर्याय क्षायोपशमिक ज्ञानरूप होनेसे यद्यपि एकदेश व्यक्तिरूप है तथापि ज्ञातापुरुष ऐसा भाता है कि ‘जो सकल निरावरण-अखण्ड-एक-प्रत्यक्षप्रतिभासमय-अविनश्वर-शुद्ध-परिणामिक परमभावलक्षण निज परमात्मद्रव्य ही मैं हूँ, परन्तु ऐसा नहीं भाता कि ‘मैं खण्डज्ञानरूप हूँ।’

यह ज्ञानस्वरूप आत्मा मुक्त ही है—‘स हि मुक्त एव’, अबद्धस्पृष्ट है, अनन्य है, नियत है, अविशेष है, असंयुक्त है, एक है, शुद्ध है, सदा अरूपी तथा मात्र ज्ञान-दर्शन और आनन्दमय है—ऐसे अनेक प्रकारके विचार निर्णय करनेवाले जीवको आते हैं।

‘मैं विभावभावसे भिन्न हूँ।’ यह ज्ञायक आत्मा दया-दान आदि विभावभावसे पृथक् है। अरे! जो शुभरागसे लाभ मानता है उसे ‘आत्मा विभावसे भिन्न है’ यह कहाँ रहा? वह तो दृष्टि ही मिथ्या हो गई। पंचमहाव्रतके विकल्प भी शुभभाव हैं, विभावभाव हैं, उनसे ज्ञानी लाभ नहीं मानते। चौरासी लाख अवतारोंमें जीव अनन्त बार हजारों रानियोंको त्याग कर दिग्म्बर साधु हुआ, बालब्रह्मचारीरूपमें रहकर मुनिपनेका पालन किया, परन्तु वे शुभ परिणाम धर्म हैं ऐसा मानकर वहीं अटक गया, और इसलिये उसे आत्माकी प्राप्ति नहीं हुई।

‘किसी भी पर्यायमें अटकनेवाला मैं नहीं हूँ।’ क्या कहते हैं? कि—शुभरागमें तो नहीं परन्तु जो आत्मसाधनामय निर्मल पर्याय है उसमें भी अटकनेवाला मैं नहीं हूँ। पं. श्री बनारसीदासजीने कहा है कि—

स्वारथके सांचे परमारथके सांचे वित्त,
सांचे सांचे बैन कहें, सांचे जैनमती हैं।

काहूके विरोधी नाहिं, पर्यायबुद्धि नाहिं,
आत्मगवेषी न गृहस्थ हैं न जती हैं।।

अहा! यह चैतन राजा स्वानुभूति आदि शुद्ध पर्यायमें भी अटकनेवाला नहीं है। शुभराग भी संसार पथ है, शिवपथ नहीं है। निज ज्ञायकतत्त्वकी निर्मल दृष्टि, अनुभूति और स्थिरता ही शिवपथ है।

‘मैं अगाध गुणोंसे भरा हूँ।’ समुद्रकी तो मर्यादा है; भगवान आत्मा तो ज्ञान, दर्शन, चारित्र, आनन्दादि अनन्तानन्त अगाध गुणोंसे भरा हुआ अमर्यादित महान पदार्थ है। उसका

क्षेत्र भले ही शरीग्रमाण—असंख्यातप्रदेशी—है, तथापि उसकी गुणगम्भीरता अपार है।

‘मैं ध्रुव हूँ।’ ज्ञानी ऐसा मानता है कि मैं क्षणिक पर्याय जितना नहीं हूँ, त्रिकाल नित्य ध्रुव हूँ। त्रैकालिक शक्तियोंका भण्डार कारणपरमात्मा ध्रुव परमपदार्थ ही मैं हूँ। रागकी बात तो कहीं रह गई परन्तु क्षणवर्ती निर्मल पर्याय तथा गुणभेदमें भी अटकनेवाला मैं नहीं हूँ, मैं तो अखण्ड ज्ञायक परमभाव हूँ।

‘मैं शुद्ध हूँ;’ शुभाशुभ भाव नहीं, परन्तु समस्त विभावरहित मैं त्रिकालशुद्ध हूँ, पवित्र हूँ।

‘मैं परमपारिणामिकभाव हूँ।’ कम्कि उदय या क्षय आदिकी अपेक्षारहित जो निरपेक्ष त्रैकालिक शुद्ध परमपारिणामिकभाव सो मैं हूँ।’

—ऐसे अनेक प्रकारके विचार, जिसे सम्यग्दर्शन प्राप्त करना है ऐसे अंतरकी लगनवाले आत्मार्थी जीवको आते हैं।

‘परन्तु उनके निमित्तसे उत्पन्न होनेवाली सम्यक् प्रतीतिका तो एक ही प्रकार होता है।’

प्रतीति सम्बन्धी विचार तो अनेक प्रकारके होते हैं, परन्तु उससे प्रतीतिमें कुछ अनेक प्रकार नहीं हो जाते। उन विचारोंके फलस्वरूप उत्पन्न होनेवाली सम्यक् प्रतीतिका तो एक ही प्रकार होता है।

‘प्रतीतिके लिये होनेवाले विचारोंके सर्व प्रकारोंमें ‘मैं ज्ञायक हूँ’ यह प्रकार मूलभूत है।’

सम्यग्दर्शन तथा स्वानुभूति प्राप्त करनेके लिये जो अनेक प्रकारके विचार कहे उन सर्व प्रकारोंमें ‘मैं ज्ञायक हूँ’ यह प्रकार मूलभूत है। समयसारमें ज्ञायकको ही मुख्यरूपसे दरशाया है। निज आत्माकी ज्ञायकरूपसे प्रतीति ही सम्यग्दर्शन और सम्यग्ज्ञान है।

प्रवचन-१९९

दिनांक १४-१०-७८

वचनामृत-३९९

विभावसे पृथक् होकर चैतन्यतत्त्वको ग्रहण कर। यही करना है। पर्यायसन्मुख देखकर पर्यायमें कुछ नहीं करना है। द्रव्यदृष्टि करनेसे पर्यायमें दर्शन-ज्ञान-चारित्र आ ही जायेंगे। कुआँ खोद तो पानी आयगा ही, लेने नहीं जाना पड़ेगा। चैतन्यपाताल फूटने पर शुद्धपर्यायका प्रवाह अपने आप ही चलने लगेगा। ३९९.

‘विभावसे पृथक् होकर चैतन्यतत्त्वको ग्रहण कर।’

परलक्षसे होनेवाले शुभाशुभ विकारी भाव वह विभाव हैं। उससे भेदज्ञान द्वारा पृथक् होकर निर्विकार निज शुद्ध चैतन्यतत्त्वको ग्रहण कर। विभावभाव चैतन्यमूर्ति निज ज्ञायकतत्त्वसे स्वरूपसे सदा भिन्न ही हैं, उनका चैतन्यतत्त्वके साथ कभी एकत्र हुआ ही नहीं है। शुद्ध ज्ञानानन्दकंद चैतन्यतत्त्व शुभभावसे भी स्वरूपमें भिन्न है, तब क्या उन शुभभावोंसे उसका ग्रहण हो सकेगा? देव-शास्त्र-गुरुका वहुमान, पूजा-भक्ति, धर्मका पठन-श्रवण, व्रत-तपादि शुभभाव भी परलक्षी विभावभाव हैं, ज्ञायक चैतन्यतत्त्वका स्वरूप उनसे भिन्न है। शुभाशुभ भाव भी परलक्षी विभावभाव हैं, ज्ञायक चैतन्यतत्त्वका स्वरूप उनसे भिन्न है। शुभाशुभ समस्त विभावोंसे भिन्न होकर निज शुद्ध त्रैकालिक ध्रुव चैतन्यतत्त्वको ग्रहण कर; उसे लक्षमें लेकर अंतरमें शुद्ध परिणमन प्रगट कर। यह मूल वस्तु है।

‘यही करना है।’

निज ज्ञायक द्रव्यस्वभावको लक्षणत करके पर्यायमें शुद्धता प्रगट करना वही मुख्य करना है। छहढालामें आता है न!—

लाख वातकी वात यहै, निश्चय जर लाओ।
तोरि सकल जग दन्द-फन्द, निज आत्म ध्याओ।।

સંસારકી સવ ઉપાધિ છોડકર આનન્દરસકન્દરૂપ નિજ ચૈતન્યતત્ત્વકો વિભાવસે ભિન્ન જાનો ઔર ધ્યાઓ। અહા! યહ બાત તો સમ્પ્રદાયમે હૈ હી નહીં। ‘ત્યાગી’ નામ ધરાનેવાલે આજકે ઉપદેશક ભી એસા કહતે હૈને કિ—‘વર્તમાનકાલમે આનન્દ યા શુદ્ધોપયોગ નહીં હો સકતા, વ્યવહાર રલત્રયકે શુભભાવ હોતે હૈને।’ ભાઈ! વ્યવહાર શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઔર ચારિત્રકે શુભભાવ ભી રાગ હૈ, વિભાવ હૈ, આકુલતા હૈ ઔર ધર્મ તો આનન્દમય વીતરાગતા હૈ; શુદ્ધોપયોગ હોનેપર આનન્દમય દશા પ્રગટ હોતી હૈ। ઇસ કાલ શુદ્ધોપયોગરૂપ આનન્દદશા પ્રગટ નહીં હોતી, ઇસકા તો યહ અર્થ હુઆ કિ ઇસ કાલ ધર્મ પ્રગટ નહીં હો સકતા; પરન્તુ યહ બાત યથાર્થ નહીં હૈ। વર્તમાનકાલમે ભી વિભાવસે ભિન્ન નિજ તૈકાલિક શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વકો ગ્રહણ કરે તો અંશતઃ વીતરાગતા ઔર આનન્દમય શુદ્ધતા પ્રગટ હોતી હૈ।

આત્મદ્રવ્ય સ્વભાવસે શુદ્ધ હૈ, ઉસકી પર્યાયમે શુભાશુભ વિકાર હૈ; ઇસલિયે કહતે હૈને કિ ‘પર્યાયદૃષ્ટિ છોડ ઔર દ્રવ્યદૃષ્ટિ કર।’ શુભાશુભ વિકાર ચૈતન્યકી જાતિ નહીં હોનેસે અચેતન હૈ। ઉન રાગાદિ અચેતનભાવોસે ભિન્ન પ્રજ્ઞાબ્રહ્મસ્વરૂપ નિજ ચૈતન્યતત્ત્વકો ગ્રહણ કર। યહી કરના હૈ, બાકી સવ બાતોં હૈને। ભવકે અંતકા કારણ—સમ્યગ્દર્શન—જિસે પ્રગટ કરના હો ઉસકે લિયે યહ વિશેપ જરૂરી બાત હૈ। વિભાવસે ભિન્ન હોકર પ્રતીતિમેં નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યકો ગ્રહણ કરે તબ ઉસે સમ્યગ્દર્શન હોએંगા।

અરે! અમી જહાઁ પાપકે પ્રેમસે ભી નિવૃત્તિ નહીં હૈ વહાઁ શુભભાવસે હટ જાનેપર જો શુદ્ધતા પ્રગટ હોગી ઉસકી બાત ઉસે કેસે જમેગી? ઉસે તો ‘શુભાશુભ, દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિ જો શુભરાગ વહ સંવર-નિર્જગકા કારણ હૈ’ એસા જમતા હૈ। અરેરે! તૂ યહ ક્યા કહ રહા હૈ ભાઈ! ક્યા રાગ વીતરાગતાકા કારણ હોગા? વીતરાગતા, અર્તીન્દ્રિય આનન્દદશા પ્રગટ હો તો નિજ શુદ્ધ પ્રજ્ઞાબ્રહ્મકો ગ્રહણ કરકે વિભાવસે ભિન્ન હોના પડેંગા। ‘ગ્રહણ કર’ અર્થાત્ વિભાવસે હટકર તૈકાલિક ધ્રુવ ચૈતન્યતત્ત્વમે જા, પર્યાયદૃષ્ટિ છોડકર દ્રવ્યદૃષ્ટિ કર। યહી કરના હૈ। અહા! ભાષા તો સાદી હૈ પરન્તુ ભાવ અતિ ગમ્ભીર તથા ઉદ્ઘ હૈને। ઇસમેં વાદ-વિવાદસે કોઈ અંત નહીં આ સકતા।

‘પર્યાયસન્મુખ દેખકર પર્યાયમેં કુછ કરના નહીં હૈ।’

વર્તમાન પર્યાયકે સામને દેખનેસે નહીં, પરન્તુ અંતરમે દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરનેસે ધર્મ હોતા હૈ। કોઈ કહે કિ—અથ: અપૂર્વ ઔર અનિવૃત્તિ યહ સવ કરણ શુભભાવ હૈને ઔર ઉસે સમ્યક્ત્વ હોતા હૈ। ભાઈ! ઉસકા તો દ્રવ્યદૃષ્ટિ દ્વારા અભાવ કરકે અંતરમેં જાય તો સમ્યક્ત્વ ઔર શુદ્ધોપયોગ હો। આજકલ તો ઉપદેશક ભી એસા કહતે હૈને કિ ઇસ કાલમે શુદ્ધોપયોગ નહીં હૈને, શુભ હી હૈને; શુભભાવસે સમ્યક્ત્વ, સંયમ આદિ શુદ્ધ દશા પ્રગટ હોતી હૈ। પરન્તુ એસા હૈ

નહીં; અંતરમે ચૈતન્યતત્ત્વકે ગ્રહણ દ્વારા વિભાવસે પૃથક્ હોનેપર સમ્યક્ત્વ, શુદ્ધોપયોગ ઔર સંયમાદિ શુદ્ધ દશા વર્તમાનકાલમે ભી પ્રગટ હો સકતી હૈ। પ્રભુ! યહ તેરે હિતકી વાતેં હૈનું। શુભમાવસે સંવર-નિર્જરા માનના વહ તો મિથ્યાત્વરૂપી મહાપાપ હૈ। ઉસસે તૂ વર્તમાનમે દુઃખી હૈ। આનન્દસાગર નિજ ભગવાન આત્માકો મિથ્યાત્વકે કારણ દુઃખ સહના પડેં એસા તો કૌન ચાહેગા ભાઈ? આનન્દકન્દ ભગવાન આત્મામણે હટકર જો શુભમાવમે—પર્યાયવુદ્ધિમે—વહ ગયા ઉસે પર્યાયકે સન્મુખ દેખકર કુછ કરના નહીં હૈ। પર્યાયકે સામને દેખકર ક્યા કરેગા?

‘દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરનેસે પર્યાયમે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આ હી જાયঁગે।’

આત્માકી પર્યાયમે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર નહીં હૈનું। વે કવ પ્રગટ હોંગે? કિ-જવ પર્યાય-દૃષ્ટિ છોડકર ત્રૈકાલિક નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વકા અંતરમે ગ્રહણ કરેગા તવ। અશુભ તથા શુભમાવસે તો પૃથક્ હોના હૈ, તવ બાકી કૌનસા ભાવ રહા? શુદ્ધ ભાવ। દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરનેસે—ચૈતન્યકો ગ્રહણ કરનેસે—વર્તમાન પર્યાયમે શુદ્ધભાવ અર્થાતું સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આ હી જાતે હૈનું।

સમયસાગરકી છઠવીં ગાથામેં કહા હૈ :—

**નથી અગ્રમત્ત કે ગ્રમત્ત નથી, જે એક જ્ઞાયકભાવ છે,
અે રીત ‘શુદ્ધ’ કથાય ને જે જ્ઞાત તે તો તે જ છે.**

પર્યાયમે ગુણસ્થાનાદિકે જિતને ભેદ હૈનું વે સવ પર પરમાર્થત: જ્ઞાયકભાવસે ભિન્ન હૈનું। પર્યાયમાત્રસે સ્વરૂપમે ભિન્ન એસે ત્રૈકાલિક નિજ જ્ઞાયકભાવકો ગ્રહણ કર, ઉસકા આશ્રય કર, ઉસકા અવલમ્બન લે, દૃષ્ટિકો ઉસમેં સ્થાપિત કર દે। જ્ઞાનમેં એસા નિર્ણય કર કિ વસ, કરના તો યહી હૈ। શુભરાગ હૈ વહ કહીં જ્ઞાનકી પર્યાય નહીં હૈ। જ્ઞાયકભાવ તો અંતર્મુખ જ્ઞાનકી પર્યાયસે હી ગ્રહણ હો સકેગા। અરે! ચૌરાસી લાખ યોનિયોમેં પરિપ્રેમણકે વે દુઃખ!—જીવિત કોલ્હૂમેં પેલ દેતે હૈનું, જીવિત દશામેં ચમડી ઉતારકર નમક છિડકતે હૈનું। એસે દુઃખ તૂને અનન્તબાર સહે હૈનું ભાઈ! વહ સવ મિથ્યાત્વભાવકે કારણ હુઅ હૈ। ઉસ ભાવકો છોડનેકી યહ વાત હૈ। ઉસ મિથ્યાત્વભાવકો અંતરસે છોડે નહીં ઔર માને કિ—‘હમ ધર્માત્મા હૈનું’, તો ઉસસે તુઝે હાનિ હોણી પ્રભુ! યહીં તો કહતે હૈનું કિ—અંતરમે દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરનેસે પર્યાયમે નિર્મલતા—સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર—આ હી જાયঁગે।

**‘કુઓં ખોદ તો પાની આયગા હી, લેને નહીં જાના પડેગા। ચૈતન્ય-પાતાલ ફૂટને
પર શુદ્ધ પર્યાયકા પ્રવાહ અપને-આપ હી ચલને લગેગા।’**

જૈસે કુઓં ખોદને પર પાની આયગા હી, અન્યત્ર કહીં લેને નહીં જાના પડેગા; વૈસે હી ભીતર આત્મામેં વિભાવકા લક્ષ છોડને તથા ચૈતન્યસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામેં લક્ષ સ્થાપિત કરનેસે ચૈતન્ય-પાતાલ ફૂટને પર પર્યાયમે નિર્મલતાકા પ્રવાહ અપને-આપ ચલને લગેગા। કુઓં ખોદને

પર પાની આયગા હી, ચैતન્ય-પાતાલ ફૂટને પર અતીન્દ્રિય આનન્દકા પ્રવાહ અપને-આપ ચલને લગેગા। શુદ્ધ પર્યાયકા પ્રવાહ અર્થાત् સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકા પ્રવાહ। ચैતન્ય-પાતાલ તો તૈકાલિક ધ્રુવસ્વરૂપ હૈ; ઉસે ગ્રહણ કરના અર્થાત् ચैતન્યમે જિતની શક્તિયાં હૈનું ઉન સવકા પર્યાયમેં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ સ્વરૂપમેં પરિણમિત હોના। તેરે જિનસ્વરૂપમેં-ચैતન્ય-પાતાલમેં-ભીતર સહજ જ્ઞાન ઔર સહજ આનન્દ આદિ સવ કુછ ભરા હૈ; ઉસે તૂ ગ્રહણ કર। એસા કરનેસે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકી નિર્મલ પર્યાયકા પ્રવાહ અંતરમેસે આયગા। અંતરકા ચैતન્યપાતાલ ફૂટે ઔર ઉસમેસે નિર્મલતાકા પ્રવાહ ન આયે એસા કભી હો હી નહીં સકતા।

એસી વાતેં? એસા માર્ગ? હાઁ; અપની વર્તમાનપર્યાય તૈકાલિક ધ્રુવમે લે જા, અર્થાતું આનન્દકન્દ જ્ઞાયકે અવલમ્બનસે શુદ્ધોપયોગ પ્રગટ કર। શુદ્ધોપયોગ સ્વયં નિર્મલપર્યાય હૈ, પરન્તુ ઉસ પર્યાયસે ધ્રુવદ્રવ્યકો પકડું। ‘આજકલ શુદ્ધોપયોગ નહીં હોતા’ એસા કુછ લોગ કહતે હૈનું। અરે! પ્રભુ! પ્રભુ! પ્રભુ! કયા કિયા જાય? પ્રભુ! યહ કયા કિયા? ભગવાનકા વિરહ હુआ, કેવલજ્ઞાન, મન:પર્યજ્ઞાન યા અવધિજ્ઞાનકી ઉત્પત્તિ હો એસી યોગ્યતા નહીં રહી, સંચે ભાવલિંગી સંત નહીં રહે; વર્તમાનમે તો એક સમ્યકુ મતિ-શુતજ્ઞાનકી ઉત્પત્તિકી યોગ્યતા રહ ગઈ હૈ; ઉસમે યહ વાદ ઔર વિવાદ ઉઠ ખડે હુએ હૈનું!!

ભગવાન આત્મા ભીતર શાન્તિકા કૂપ હૈ, અકપાયભાવકા સમુદ્ર હૈ, આનન્દકા ઉદધિ હૈ પ્રભુ! ‘શુદ્ધ ચેતના સિન્ધુ હમારો રૂપ હૈ।’ ઉસે દેખ—ઉસકા ગ્રહણ કર। શુભભાવસે ઉસકા ગ્રહણ નહીં હોગા, વહ પકડુંમેં નહીં આયગા, ક્યોંકિ વહ સ્વભાવસે વિરુદ્ધ ભાવ હૈ। શુદ્ધભાવસે નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યકા ગ્રહણ હોગા, ક્યોંકિ વહ સ્વભાવભાવ હૈ। અરે! જીવ અપને જ્ઞાનમેં એસા નિર્ણય ભી નહીં કરતા! ભાઈ! વિજલીકી ચમક જિતના યહ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત હુआ હૈ, અવધિ પૂર્ણ હોને પર ઇસકા અંત હો જાયગા। એક એસા સમય આયગા કિ—‘અરે, ભાઈકો ક્યા હો ગયા?’.....એસા કહતે હોંગે ઇતનેમેં તો ફડાક્રસે શરીર છૂટ જાયગા। વહ કહાઁ ઇસકી વસ્તુ થી?.....‘વિજલીકી ચમકમેં મોતી પિરો લો, ઝાટ પિરો લો।’ એસા મનુષ્ય શરીર, અરે! એસા ક્ષ્યોપશમ અન્યત્ર (ચીંટી-મકોડા આદિમેં) કહાઁ હૈ ભાઈ! તૂ શુદ્ધોપયોગકી શાન્તિ દ્વારા ભીતર ભરે હુએ શાન્તિકે સાગરકો ગ્રહણ કર। ઉસકી જાતકે અનુરૂપ હોકર ગ્રહણ કર-પકડું। વહ બાદ્ય સંયોગોસે યા રાગાદિ વિભાવોં દ્વારા પકડુંમેં નહીં આયગા।

શુભોપયોગકો તો વિપ કહા હૈ, ક્યોંકિ વહ વિભાવ હૈ। ભાઈ! ઉસકા લક્ષ છોડ દે, વહ તેરી વસ્તુ નહીં હૈ; પરમાર્થસે વહ તુદ્જમેં ઔર તૂ ઉસમેં નહીં હૈ। અહા! એસે શુભભાવકે વિભાવસે હટકર ભીતર શાન્તસુધારસમિન્ધુમેં-ચैતન્યતત્ત્વમેં—એકાગ્ર હોકર ઉસે ગ્રહણ કર। ઉસમેં એકાગ્ર હો તો અવશ્ય તુદ્જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રાપ્ત હો હી જાયેંગે। ચैતન્ય-પાતાલકે ફૂટને પર શુદ્ધ પર્યાયકા પ્રવાહ અપને-આપ ચલને લગેગા। અહા! શબ્દ સાદે-સરળ ઔર ભાપા સંક્ષિપ્ત હોનેપર ભી સિદ્ધાન્તોંકા સાર ભરા હૈ!!! *

વચનામૃત-૩૨૦

‘ચैતन્યકી ધરતી તો અનન્ત ગુણરૂપી વીજસે ભરી, ઉપજાઊ હૈ । ઇસ ઉપજાઊ ધરતીકો જ્ઞાન-ધ્યાનરૂપી પાનીસે સીંચને પર વહ લહલહા ઉઠેગી । ૩૨૦.

‘ચैતન્યકી ધરતી તો અનન્ત ગુણરૂપી વીજસે ભરી ઉપજાઊ હૈ ।’

ચैતન્યમૂર્તિ જ્ઞાયકતત્ત્વકી ધરતી-ભૂમિ, સ્વભાવ-સહજ જ્ઞાન એવં સહજ આનન્દાદિ અનન્ત ગુણરૂપી વીજસે ભરી હૈ, ઉપજાઊ-ફલદ્રુપ હૈ । અનન્ત ગુણરૂપી રસકસસે ભરપૂર ઐસી વહ જ્ઞાયકભૂમિ ‘ઉપજાઊ’ ધરતી હોનેસે આનન્દ, શાન્તિ ઔર વીતરાગતાકો ઉત્પન્ન કરનેવાલી હૈ ।

વ્યવહારકે કથનમેં આતા હૈ કિ-બ્રત કરો, ત્યાગ કરો, શાસ્ત્ર પઢો, દેવદર્શન કરો; શ્રાવકકે ‘દેવપૂજા, ગુરુપાસ્તિ.....’ આદિ શ્રાવકકે પદ્ધ કર્મ આતે હૈને ન? કિન્તુ ભાઈ! યહ તો શુભભાવકી વાતેં હૈનું, ચैતન્યકી ભૂમિ તો ઉન શુભભાવોંસે ભી ભિન્ન, અનન્ત ગુણરૂપી વીજસે ભરપૂર, ઉપજાઊ હૈ । જિસમેં ઊંચી જાતિકે ચાવલ પૈદા હોતે હૈનું ઔર જિસમેં સાધારણ અનાજ કોડોંકી ઉત્પત્તિ હો—ઐસી દોનોં ભૂમિ અલગ-અલગ હોતી હૈનું । ભગવાન આત્માકી ઉપજાઊ ભૂમિમે અતીન્દ્રિય આનન્દ, અતીન્દ્રિય શાન્તિ, અતીન્દ્રિય સમ્પર્દદર્શન, અતીન્દ્રિય સ્વચ્છતા, પ્રભુત્વ આદિ અનન્ત ગુણરૂપી વીજ ભરે હૈનું । ભીતર ભરે હૈનું તો બાહર પર્યાયમેં પ્રગટ હોંગે । ઇસલિયે ઉસ જ્ઞાયકભૂમિકા આદર કર, ઉસમેં એકાગ્ર હો તો તેરી પર્યાયમેં શુદ્ધતા પ્રસ્કૃતિ હોણી । અહા! ઐસી વાતેં હૈનું ।

અરે! ઐસા ઉપદેશ કિ જિસમેં કુછ ભી હાથ નહીં આયે? તો ફિર કરના ક્યા? ભાઈ! અનન્ત જીવ ઇસ ચैતન્યતત્ત્વકો સમઝકર—આગાધકર હી મોક્ષકો પ્રાપ્ત હુએ હૈનું । શુભશુભ રાગ છૂટને પર તૂ અશરણ નહીં હો જાતા, પરન્તુ વીતરાગતા હાથમેં આતી હૈ; અનન્ત શક્તિયોંસે ભરપૂર ઉપજાઊ-ફલદ્રુપ ચैતન્યભૂમિ સમ્યક્ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સ્વરૂપરમણતા, અતીન્દ્રિય આનન્દાદિ સ્વાભાવિક અનન્ત વિશેપતાઓંકો ઉત્પન્ન કરતી હુઈ ફલદ્રુપ હો જાતી હૈ ।

‘ઇસ ઉપજાઊ ધરતીકો જ્ઞાન-ધ્યાનરૂપી પાનીસે સીંચને પર વહ લહલહા ઉઠેગી ।’

નારિયલીકી જડમેં ચાહે જૈસા ગંદા પાની ડાલા હો તથાપિ વહ પાની જડકે રાસ્તેસે તુરન્ત ઊપર ચઢ્યકર નારિયલમેં પહુંચકર મીઠા હો જાતા હૈ । વૈસે હી ભગવાન ભી ઐસી ફલદ્રુપ ભૂમિ હૈ કિ ઉસમેં સમ્યગ્જ્ઞાન-ધ્યાનરૂપ પાની સીંચનેસે—એકાગ્રતા કરનેસે આનન્દકી ફસલ ઉત્પન્ન હો જાયગી, અંતરમેંસે વીતરાગતાકે તથા આનન્દકે ઝરને ઝરેંગે । નારિયલકી જડમેં પાની દેનેસે ઊપર નારિયલમેં પાની ભર જાતા હૈ ઔર મીઠા ટોપરા હોતા હૈ, ઐસે હી યહ ચैતન્યભૂમિ ઐસી

फलदુप है कि उसे ज्ञान और ध्यानरूपी पानी पिलाया जाय तो भीतरसे आनन्द और शान्तिकी फसल पैदा होगी ।

ब्रत धारण करना, पूजा करना, भगवानके दर्शन करना, चार-छह घन्टे शास्त्र पढ़ना यह सब बाह्य क्रियाएँ हैं भाई ! उनमें यदि रागादि कपायोंको मन्द किया हो तो वह शुभभाव है, विकल्प है, विभाव है । जिसमें विभावकी उत्पत्ति होती हो वह चैतन्यकी धरती नहीं है; फलदુप भूमिकी बात ही कुछ और है ! उसमेंसे तो ज्ञान और आनन्द उत्पन्न हों ऐसी वह रसकसभरी भूमि है । आत्मामें ऐसा कोई गुण नहीं है जौ विभाव उत्पन्न करे, परन्तु परके लक्ष्यसे पर्यायमें पण्य-पापके भाव होते हैं । पुण्य-पापरूप विभावकी फसल कहीं द्रव्यस्वभावमेंसे उत्पन्न नहीं होती, वे तो परके लक्ष्यसे स्वयं नये पैदा किये हुए ऊपरी भाव हैं । वे वास्तवमें फलदુप चैतन्यभूमिका उत्पादान नहीं हैं, चैतन्य तो ज्ञान और आनन्दकी ऊपजाऊ धरती है ।

ज्ञान और आनन्दादि अनन्त शक्तियोंसे—रसकसमे भरपूर ऐसी निज चैतन्यभूमिमें ज्ञान-ध्यानरूप पानी पिला, पर तथा विभावसे भिन्नत्वकी प्रतीति करके स्वरूपस्थिरता कर, तो वह अवश्य फलित हो उठेगी । खेतमें गेहूँ, बाजरा, चना बोये हों तो कहा जाता है कि फसल खूब पकी है; ऐसे ही अनन्त गुणोंकी फलदુप भूमि ऐसे भगवान आत्मामें ज्ञानकी एकाग्रतारूप पानी पिलाये तो चैतन्यधरती खूब फलित हो उठेगी; उसकी दशामें सम्यग्दर्शन उत्पन्न होगा, शान्ति उत्पन्न होगी, आनन्द उत्पन्न होगा—अनन्त निर्मलताएँ फलित हो उठेंगी ।

ओर ! जीव अनादिसे दुःखी है । उसने शुभभाव ग्रहण करके मुनिपना भी अनंतबार धारण किया, परन्तु ‘आत्मज्ञानके बिना लेशमात्र सुख प्राप्त नहीं कर सका ।’ ऐसे शुभभाव तो वर्तमानमें हैं भी नहीं । अब उन शुभभावोंमें क्या धर्म मानना ? क्या संयम मानना ? शुभराग भी अजैनपना है । क्या अजैनपनेसे जैनपना प्रगट होगा ? जैनत्व तो वीतराग भाव है, और वह वीतरागभाव तो चैतन्यकी धरतीमें ज्ञान-ध्यानरूप पानी पिलानेसे फलता है । भाई ! अपनी फलदુप चैतन्यभूमिको श्रद्धा और ज्ञानकी एकाग्रतारूप पानी पिला, तो तुझे अंतरमें शुद्धोपयोग, आनन्द, शान्ति, स्वच्छता, प्रभुता आदि अनन्त शुद्धिओंकी फसल आयगी । अहा ! ऐसा मार्ग है भाई !

वचनामृत- ३२९

पर्याय पर दृष्टि रखनेसे चैतन्य प्रगट नहीं होता, द्रव्यदृष्टि करनेसे ही चैतन्य प्रगट होता है। द्रव्यमें अनन्त सामर्थ्य भरा है, उस द्रव्य पर दृष्टि लगाओ। निगोदसे लेकर सिद्ध तककी कोई भी पर्याय शुद्ध दृष्टिका विषय नहीं है। साधकदशा भी शुद्ध दृष्टिके विषयभूत मूलस्वभावमें नहीं है। द्रव्यदृष्टि करनेसे ही आगे बढ़ा जा सकता है, शुद्ध पर्यायकी दृष्टिसे भी आगे नहीं बढ़ा जा सकता। द्रव्यदृष्टिमें मात्र शुद्ध अखण्ड द्रव्यसामान्यका ही स्वीकार होता है। ३२९.

‘पर्याय पर दृष्टि रखनेसे चैतन्य प्रगट नहीं होता, द्रव्यदृष्टि करनेसे ही चैतन्य प्रगट होता है।’

क्या कहते हैं? कि आनन्दमूर्ति चैतन्यभगवान जोकि त्रैकालिक ज्ञायक वस्तु है, उसकी वर्तमानदशा उत्पाद-व्यय और क्षणिक शुभाशुभ विभाववाली है, भगवान आत्मा तो भीतर शक्ति-अपेक्षासे ध्रुव तथा समस्त शुभाशुभ विभावोंसे रहित शुद्ध है। वर्तमान पर्याय पर दृष्टि डालनेसे त्रैकालिक ध्रुव चैतन्य लक्षणात नहीं होता। एक समयकी वर्तमान पर्यायमें-भले ही सिद्धकी पूर्णदशा हो फिर भी-स्थायी परिपूर्ण गुण, शक्ति एवं सत्त्व कहाँ है?

शुभरागसे तो नहीं किन्तु ज्ञानकी विकसित वर्तमान निर्मल पर्याय पर भी दृष्टि रखनेसे चैतन्य प्रगट नहीं होता। क्या कहा? कि-शुभ रागसे तो चैतन्य दृष्टिगत नहीं होता, परन्तु ज्ञानमें ज्ञातृत्वका जो विकास हुआ-ज्ञानके विकासमें ग्यारह अंग आदि करोड़ों श्लोकोंका ज्ञान हुआ—उस पर दृष्टि रखनेसे चैतन्य अनुभवमें नहीं आता।

जीव ऐसा माने कि मुझे इतनी जानकारी हुई, हम दूसरोंसे चतुर हैं, दूसरोंको समझा सकते हैं, दूसरे हमें ‘ज्ञानी’ कहें ऐसी हमारी कथनपद्धति है। भाई! यह सब छोड़ दे। बेनके एक बोलमें आता है न?—चेतकर। रहना ‘मुझे सब आता है’ ऐसे विद्वत्ताके मानमें नहीं चढ़ना। विद्वत्ताके मानसे दूर रहना अच्छा है। प्रसिद्धिके प्रसंगोंसे दूर भागनेमें लाभ है। वे सब प्रसंग निःसार हैं, सारभूत एक आत्मस्वभाव है।

देव-शास्त्र-गुरुकी श्रद्धा, शास्त्रका ज्ञान और व्रतादिका शुभाचरण—यह सब पर्यायमें है। निर्मलता प्रगट हो वह भी पर्याय है। पर्यायके ऊपर लक्ष रखनेसे निर्मलता प्रगट नहीं होती, क्योंकि पर्यायमें नवीन पर्याय प्रगट करनेकी शक्ति या गुण सत्त्व नहीं है। जिसमें सत्त्व

હો ઉસકે અવલમ્બનસે નિર્મલતા પ્રગટ હોતી હૈ। શાસ્ત્રજ્ઞાન હૈ વહ શબ્દજ્ઞાન હૈ, આત્મજ્ઞાન નહીં હૈ। પરલક્ષી જ્ઞાન વહ સાધ્યજ્ઞાન નહીં હૈ; ઉસકે લક્ષસે ચૈતન્ય પ્રગટ નહીં હોતા। પઢે-લિખે લોગ અપની વિદ્વત્તાકે માનમેં ચઢ જાતે હૈનું કિ-હમેં આતા હૈ, હમ બહુત પઢે હોએ હૈનું। ભાઈ! ધીરજ રહ્યા! થોડી ધીરજ રહ્યા! પઢાઈકે જ્ઞાનકી પર્યાય અથવા શબ્દકી પર્યાય હૈ વહ કોઈ આત્માકે જ્ઞાનકી પર્યાય નહીં હૈ। પઢાઈકે જ્ઞાનકી પર્યાય પર દૃષ્ટિ રહ્યનેસે ચૈતન્ય દૃષ્ટિગત નહીં હોતા, અંતરમેં દ્રવ્યદૃષ્ટિ કર્યનેસે હી ચૈતન્યપ્રભુ દૃષ્ટિગત હોતા હૈ। જિસમેં જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણરલોંકા ભણ્ડાર ભરા હૈ એસે નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વ પર દૃષ્ટિ દેનેસે હી ચૈતન્ય પ્રગટ હોતા હૈ—આનન્દકન્દ જ્ઞાયક પ્રભુ લક્ષણગત હોતા હૈ ઔર તથી વર્તમાન પર્યાયમેં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્રકી નિર્મલતાએં પ્રગટ હોતી હોએ હૈનું। અહા! એસી બાતેં હોએ હૈનું ભાઈ!

‘દ્રવ્યમેં અનન્ત સામર્થ્ય ભરા હૈ, જસ દ્રવ્ય પર દૃષ્ટિ લગાઓ।’

જ્ઞાયકવસ્તુ જો નિજ પ્રભુત્વમય અગાધ તત્ત્વ હૈ ઉસમેં તો અનન્ત સામર્થ્ય-જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ અનંત ગુણ ઔર એક-એક ગુણમેં ભી અનંત સામર્થ્ય—ભરા હૈ; ઉસ શુદ્ધ અભેદ ધ્રુવ જ્ઞાયક દ્રવ્યસામાન્ય પર દૃષ્ટિ સ્થિર કરો। શાસ્ત્ર પઢકર દો શબ્દ બોલના આ જાય તો....ભાઈ! રહ્યને દે ઉસકા અભિમાન; વહ સવ વિકાર ઔર પરલક્ષી જ્ઞાનકી વિદ્વત્તા હૈ। વહ સવ વહિલક્ષી જ્ઞાન જડકા જ્ઞાન હૈ, જ્ઞાતાકા જ્ઞાન નહીં હૈ। વાસ્તવમેં તો વહ જ્ઞેયનિમણ જ્ઞાન હૈ, જ્ઞાનનિમણ જ્ઞાન નહીં હૈ। જો જીવ પર જ્ઞેયમેં નિમણ હૈ ઉસે જ્ઞાનમેં મળતા નહીં આતી। દૂસરોંકી અપેક્ષા હમ અચ્છી ચર્ચા કરતે હોએ—એસા જિસે વિદ્વત્તાકા અભિમાન હૈ વહ જ્ઞેયોમેં નિમણ હૈ, જ્ઞાનમેં નહીં હૈ। એસી બાતેં સુનના ભી કઠિન લગતા હૈ, પરન્તુ ભાઈ! યહ બાતેં અદ્ભુત ઔર અપૂર્વ હોએ હૈનું। અનાદિસે જો માના હૈ ઉસસે અન્ય માનતા હૈ। વસ્તુ તો અનન્ત સામર્થ્યસે ભરપૂર શુદ્ધ જ્ઞાયક દ્રવ્ય હૈ, વહાઁ દૃષ્ટિકો સ્થિર કરો—લગાઓ—ધ્રુવ શુદ્ધ પરમભાવ પર રુચિકો રોકો।

‘નિગોદસે લેકર સિદ્ધ તકકી કોઈ ભી પર્યાય શુદ્ધ દૃષ્ટિકા વિષય નહીં હૈ।’

અરે! જો જ્ઞાન પરલક્ષી હૈ, જ્ઞેયનિમણ હૈ, ઉસકી બાત તો છોડો, પરન્તુ જો પૂર્ણ શુદ્ધ સિદ્ધપર્યાય હૈ વહ ભી શુદ્ધ દૃષ્ટિકા વિષય નહીં હૈ। શુદ્ધ દૃષ્ટિકા વિષય તો ત્રૈકાલિક ધ્રુવ નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્ય હૈ ન! ઉસકા વિષય નિગોદસે લેકર સિદ્ધ તકકી કોઈ ભી પર્યાય નહીં હૈ। પર્યાય તો નહીં પરન્તુ કોઈ ગુણભેદ ભી દ્રવ્યદૃષ્ટિકા વિષય નહીં હૈ। દૃષ્ટિકા ધ્યેય અભેદ ધ્રુવતત્ત્વ હૈ, ઉસમેં અનંત શક્તિયાં વિદ્યમાન હોએ હૈનું। અનંત સામર્થ્ય ભરપૂર નિજ દ્રવ્યસામાન્યમેં દૃષ્ટિ દે; પર્યાય તો એક સમયકી વિનાશીક અવસ્થા હૈ, ઉસમેં સ્થાયી અનંત બલ કહાઁસે આયગા? ભલે હી કેવલજ્ઞાનકી યા સિદ્ધકી પર્યાયમેં અનંત સામર્થ્ય વ્યક્ત હુઅા હૈ, પરન્તુ વહ તો એક

સમયકી વ્યક્ત અવસ્થાકા પૂર્ણ સામર્થ્ય હૈ, વહ કહીં દ્રવ્યકા તૈકાલિક ધ્રુવસામર્થ્ય નહીં હૈ ।

‘સાધકદશા ભી શુદ્ધ દૃષ્ટિકે વિષયભૂત મૂલસ્વભાવમે નહીં હૈ ।’

દૃષ્ટિકા વિપય તો તૈકાલિક શુદ્ધ નિજ જ્ઞાયક ભગવાન હૈ । ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવકે અવલમ્બનસે જો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વરૂપ નિર્મલ સાધકદશા-મોક્ષમાર્ગ શુદ્ધોપયોગકી પરિણતિ, વીતરાગ દશા-પ્રગટ હુआ વહ ભી શુદ્ધદૃષ્ટિકે વિપયભૂત, મૂલસ્વભાવમે નહીં હૈ, ક્યોંકિ વહ સબ તો પર્યાયેં હૈને । દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે જો દર્શન, જ્ઞાન એવં સ્વરૂપલીનતા હુઈ વહ સાધકપર્યાય ભી શુદ્ધદૃષ્ટિકે વિપયભૂત મૂલસ્વભાવમે નહીં હૈ । એસા વસ્તુસ્વરૂપ હૈ....આયા કુછ સમજ્ઝમે ? દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ પર દ્રવ્ય, શુભાશુભ વિભાવ યા પરલક્ષી શાસ્ત્રજ્ઞાન તો નહીં, કિન્તુ સ્વલ્ખસે પ્રગટ હુआ સમ્યક્ત્વ, શાન્તિ ઔર આનન્દકી પર્યાય ભી શુદ્ધ દૃષ્ટિકા વિપય નહીં હૈ ।

અરેરે ! અનંતકાલમે જો કરના થા વહ તો જીવને કિયા નહીં, ઔર દૂસરી માથાપદ્ધી કરકે મર ગયા । ધર્મકે વહાને ભી બ્રત, ઉપવાસ ઔર યાત્રાકી બાદ્યક્રિયામેં તથા શુભરાગમેં અટક ગયા । યહીં તો કહેતે હૈને કિ—બાદ્યક્રિયા તથા શુભરાગ તો નહીં, કિન્તુ અંતરમે દ્રવ્યદૃષ્ટિકે વલસે જો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકી નિર્મલ સાધકદશા પ્રગટ હુઈ વહ ભી શુદ્ધદૃષ્ટિકા વિપય નહીં હૈ; ક્યોંકિ વહ ભી પર્યાય હૈ ન ? તૈકાલિક જ્ઞાયકભાવ, નિત્યાનન્દ ધ્રુવ ભાવ, ભૂતાર્થ સ્વભાવભાવ વહ દૃષ્ટિકા વિપય હૈ; ઉસ વિપયમે સાધકભાવ યા અન્ય કોઈ ભી પર્યાય નહીં હૈ ।

‘દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરનેસે હી આગે બઢા જા સકતા હૈ, શુદ્ધ પર્યાયકી દૃષ્ટિસે ભી આગે નહીં બઢા જા સકતા ।’

જિસમે જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનંતગુણોની માલ ભરા હૈ એસે નિજ શુદ્ધ ધ્રુવ જ્ઞાયકદ્રવ્યકી દૃષ્ટિ કરનેસે—દૃષ્ટિ ઉસમે સ્થિર રહનેસે—સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિમેં આગે બઢા જા સકતા હૈ; સમ્યગ્દર્શનાદિ નિર્મલ પર્યાયોકે આશ્રયસે આગે નહીં બઢા જાતા, તૈકાલિક ધ્રુવ સ્વભાવકે આશ્રયસે આગે બઢા જાતા હૈ ।

‘દ્રવ્યદૃષ્ટિમિં માત્ર શુદ્ધ અખણ દ્રવ્યસામાન્યકા હી સ્વીકાર હોતા હૈ ।’

દ્રવ્યદૃષ્ટિ હી સમ્યગ્દૃષ્ટિ હૈ । સમ્યગ્દર્શનમે નિજ અખણ એક શુદ્ધ જ્ઞાયકભાવકા હી—નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્યકા હી—સ્વીકાર હોતા હૈ । દ્રવ્યદૃષ્ટિ બંધ-મોક્ષાદિ સર્વ પ્રકારકી પર્યાયોંકો દૂર રહ્યા એક નિરપેક્ષ સામાન્ય સ્વરૂપકો હી ગ્રહણ કરતી હૈ; દ્રવ્યદૃષ્ટિકે વિપયમે ગુણભેદ ભી નહીં હોતે । એસી શુદ્ધ દૃષ્ટિ પ્રગટ કરના સો સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ ધર્મકી પ્રથમ સીદ્ધી હૈ ।

*

પ્રવચન-૧૨૦

દિનાંક ૧૫-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૨૨

જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ અખણ્ડ ચૈતન્યમે ભેદ નહીં કરતી । સાથમે રહનેવાળા જ્ઞાન વિવેક કરતા હૈ કિ ‘યહ ચૈતન્યકે ભાવ હૈનું, યહ પર હૈનું’ । દૃષ્ટિ અખણ્ડ ચૈતન્યમે ભેદ કરનેકો ખડી નહીં રહતી । દૃષ્ટિ એસે પરિણામ નહીં કરતી કિ ‘ઇતના તો સહી, ઇતની કવાસ તો હૈ’ । જ્ઞાન સભી પ્રકારકા વિવેક કરતા હૈ । ૩૨૨.

‘જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ અખણ્ડ ચૈતન્યમે ભેદ નહીં કરતી ।’

જિસે ચૈતન્યસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા પ્રતીતિ, જ્ઞાન ઔર અનુભવમે આયા ઉસે યહું જ્ઞાની અથવા ધર્મી કહતે હૈનું । જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ અર્થાત् ધર્મીકી દૃષ્ટિ નિજ અખણ્ડ ચૈતન્યતત્ત્વમે ભેદ નહીં કરતી । પર્યાયમે નવતત્ત્વકે ભેદ વ્યવહાર હૈ, પરન્તુ તૈકાલિક ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવકી અપેક્ષાસે દેખને પર ભગવાન આત્મા ઉસ ભેદરૂપ વ્યવહારસે ભિન્ન હૈ । દૃષ્ટિ નવતત્ત્વોંકી પર્યાયકા ભેદ નહીં કરતી । દૃષ્ટિ તો નિર્વિકલ્પ હૈ ન? ઇસલિયે વહ જ્ઞાયક આત્મવસ્તુકો નિર્વિકલ્પરૂપ હી માનતી હૈ; ઉસકા નવતત્ત્વ આદિ કોઈ ભી ભેદ ઉસે દિખાયી નહીં દેતા । દૃષ્ટિકા કામ શ્રદ્ધા કરના હૈ, દૃષ્ટિ સ્વયં શ્રદ્ધાગુણકી નિર્વિકલ્પ પર્યાય હૈ । ઉસકા વિષય જ્ઞાનાદિ અનન્ત ગુણોંસે ભરા હુઆ અભેદ અખણ્ડ એકરૂપ ચૈતન્યરલાકર હૈ । સપ્યાદર્શનકા વિષય અભેદ એકરૂપ ચૈતન્યમાત્ર આત્મવસ્તુ હૈ, ક્યોંકિ સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ નહીં હૈ ઇસલિયે વહ ભેદકો નહીં જાનતા । ‘યહ દ્રવ્ય હૈ, યહ ગુણ હૈ ઔર યહ પર્યાય હૈ’ એસે ભેદકો દૃષ્ટિ સ્વીકાર નહીં કરતી; વહ તો તૈકાલિક ધ્રુવ અભેદ એકરૂપ અખણ્ડ ચૈતન્યપિણ્ડકો સ્વીકાર કરતી હૈ । દૃષ્ટિ યદિ ભેદકો સ્વીકાર કરે તો વહ સ્વયં જ્ઞાન હો જાય ।

‘સાથમે રહનેવાળા જ્ઞાન વિવેક કરતા હૈ કિ ‘યહ ચૈતન્યકે ભાવ હૈનું, યહ પર હૈનું’ ।’

વિવેક અર્થાત् જીવાદિ જો સર્વ વસ્તુએં નિજ-નિજ સ્વરૂપસે ભિન્ન-ભિન્ન હૈનું તદનુસાર જાનના । જ્ઞાન, આનંદ ઔર શાન્તિ આદિ આત્માકે ભાવ હૈનું । પર્યાયમે ચાહે જિતની હીનતા આયી,

તथાપિ વસ્તુમાં ઔર ઉસકે ગુણોમાં હીનતા કદાપિ નહીં હુઈ । સાધક દશા હૈ તવતક પર્યાયમાં હીન દશા હૈ । સાધકનો દૃષ્ટિમાં પર્યાયમાત્રકા સ્વીકાર નહીં હૈ, તથાપિ જ્ઞાન જાનતા હૈ કિ મેરી પર્યાયમાં મેરે અપરાધસે અમી ભી હીન દશા હૈ । જ્ઞાન સવ જાનતા હૈ—દ્રવ્યકો જાનતા હૈ, ગુણકો જાનતા હૈ ઔર પર્યાયકો ભી જાનતા હૈ । દૃષ્ટિકે સાથ વર્તતા જ્ઞાન વિવેક કરતા હૈ કિ યહ ચૈતન્યકા ધ્રુવ સ્વભાવ હૈ, યહ સ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હુઈ શુદ્ધ પરિણતિ હૈ, યહ પુરુષાર્થકી અશક્તિસે હુએ રાગાદિ વિભાવ હૈને ઔર યહ શરીર, વાણી આદિ સવ પર હૈને । સ્વભાવસે આત્મા પરિપૂર્ણ હૈ ઔર પર્યાયસે અપૂર્ણ તથા અશુદ્ધ હૈ—એસા જ્ઞાન વિવેકપૂર્વક યથાર્થ જાનતા હૈ ।

‘દૃષ્ટિ અખણ્ડ ચૈતન્યમાં ભેદ કરનેકો ખડી નહીં રહતી ।’

દૃષ્ટિકા વિપય પૂર્ણાનન્દસે ભરપૂર, ચૈતન્યરસકા સાગર અભેદ અખણ્ડ એકરૂપ ધ્રુવ જ્ઞાયકવસ્તુ હૈ । ભેદકો જાનના વહ દૃષ્ટિકા કાર્ય નહીં હૈ । દૃષ્ટિ સ્વયં શ્રદ્ધાગુણકી પર્યાય હૈ, પરન્તુ ઉસકા વિપય જીવત્વ, ચિત્ત આદિ અનન્તશક્તિયોંસે પરિપૂર્ણ અભેદ આત્મા હૈ । સમયસારકી ‘આત્મબ્યાતિ’ ટીકાકે પરિશિષ્ટમે ૪૭ શક્તિયોંકે વર્ણનમાં ભગવાન આત્મામે એક જીવત્વ શક્તિ કહી હૈ ન? સુખ, સત્તા, ચૈતન્ય તથા અવોધરૂપ નિજ સ્વભાવપ્રાણોં દ્વારા જીવકા જીવન સદા સ્થિર રહતા હૈ વહ જીવત્વશક્તિ ભી જીવમાં અભેદ ઔર પરિપૂર્ણ હૈ । ચિત્તશક્તિ-જીવકા જો જ્ઞાન-દર્શનરૂપ પ્રકાશ-ભી પૂર્ણ હૈ । સુખશક્તિ ભી પૂર્ણ હૈ । જ્ઞાન ઉન સવ શક્તિયોંકે જૈસી હૈને વૈસી જાનતા હૈ પરન્તુ દૃષ્ટિ ઉસ કિસી ગુણભેદકો સ્વીકાર નહીં કરતી, ઉસકા વિપય તો ગુણોંસે ભરપૂર અભેદ જ્ઞાયક હૈ ।

દૃષ્ટિકે વિષયભૂત અભેદ ચૈતન્ય મહાપ્રભુમાં જો અનન્ત ગુણ હૈને ઉનમે વીર્ય, પ્રભુત્વ, વિભુત્વ, સ્વચ્છત્વ આદિ ભી હૈને । કર્તા, કર્મ, કરણ, સમ્પ્રદાન, અપાદાન, ઔર અધિકરણ આદિ કારક શક્તિયું ભી હૈને । પર્યાયમાં ન્યૂનાધિકતા ભલે હો પરન્તુ અંતરમે ગુણશક્તિ તો પરિપૂર્ણ હૈ । પર્યાયમાં ભલે હી ઉત્પાદ-વ્યય અપૂર્ણ હો, પરન્તુ ભીતર ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવાત્મનામકી શક્તિ તો સદૈવ પરિપૂર્ણ હૈ । આત્મદ્રવ્યકે સત્ત્વભૂત ધૌબ્યસે આલિંગિત સદૃશ ઔર વ્યય-ઉત્પાદસે આલિંગિત વિસદૃશ જિસકા સ્વરૂપ હૈ એસે એક અસ્તિત્વમાત્રમાં પરિણામશક્તિ, કર્મબંધકે અભાવસે વ્યક્ત કી જાને પર, સહજ, સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણ શૂન્ય એસે આત્મપ્રદેશોંસ્વરૂપ અમૂર્તત્વશક્તિ, આત્મા જ્ઞાતૃત્વકે અતિરિક્ત, કર્મ જિનમે નિમિત્ત હૈને એસે ભાવોંકા કર્તા નહીં હોતા એસી અકર્તૃત્વશક્તિ, જ્ઞાતૃત્વમાત્રસે ભિન્ન એસે વિભાવપરિણામોંકે ઉપભોગકે વિગમસ્વરૂપ અભોકૃત્વશક્તિ, સ્વયં પ્રકાશમાન સ્પષ્ટ એસે સ્વસંવેદનમાં પ્રકાશશક્તિ, ક્ષેત્ર ઔર કાલસે અર્માદિત એસે નિજ ચૈતન્યકે વિકાસસ્વરૂપ અસંકુચિતવિકાસત્વશક્તિ, અપને જ્ઞાનમે અન્યકો પ્રમેય કરના ઔર અન્યકે જ્ઞાનમે સ્વયં પ્રમેય હોના એસે પ્રમાણ-પ્રમેયસ્વભાવરૂપ પરિણામપરિણામકલ્પશક્તિ, જો અન્યકા કાર્ય નહીં હૈ ઔર

અન્યકા કારણ નહીં હૈ એસા જો એક દ્રવ્ય ઉસ-સ્વરૂપ અકાર્યકારણત્વશક્તિ ઇત્યાદિ અનન્તશક્તિઓંસે પરિપૂર્ણ અભેદ દ્રવ્ય પર જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ હોતી હૈ। દૃષ્ટિ ગુણભેદકી ભી અપેક્ષા નહીં રહેતી, વહ તો અનન્ત રસકસસે ભરે હુએ શાશ્વત સ્તમ્ભ પર—અભેદ દ્રવ્યસ્વભાવ પર—સ્થિર હુઈ સો સ્થિર હી રહેતી હૈ।

અહા, એસી વાત! ભાઈ! ક્યા હો સકતા હૈ? ભગવાનની વિરહ હુઆ, પરન્તુ યહ વાત રહી જૈસીં કી તૈસી। ભલે હી ભગવાન નહીં હોય, પરન્તુ આત્મા તો જ્યોંકા ત્યો વિદ્યમાન હૈ। સમયસારકી ૭૨વીં ગાથાકી ટીકામેં આત્માકો ‘ભગવાન આત્મા’ કહા હૈ ન? વર્તમાન પર્યાયમેં ભલે અલ્પતા સહી, કિન્તુ શક્તિ-અપેક્ષાસે તીનાંકાલ જ્યોંકા ત્યો પરિપૂર્ણ ભગવાન હૈ। દૃષ્ટિમેં તો જ્ઞાનીકી અપને આનન્દકન્દ ભગવાનની વિરહ હૈ હી નહીં। અધ્યાત્મતત્ત્વકી એસી વાતેં કઠિન લગનેસે લોગ ક્રિયાકારણમેં ચઢ ગયે। ‘એકાન્ત હૈ, એકાન્ત હૈ’ એસા કહકર ઇસ વાતની ઉડા દિયા; કિન્તુ ભાઈ! યહ તો તુમ્હારે હિતકી વાત હૈ।

દૃષ્ટિ ભલે ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક યા ક્ષાયિક ભાવરૂપ હો, કિન્તુ ઉસકે વિષયભૂત વસ્તુ તો સદા પૂર્ણ હી હૈ। ઔદ્યિકભાવકા ત્યાગ કરકે ક્ષાયિકપર્યાય પ્રગટ હુઈ; વહીઁ ઔદ્યિકભાવકા ત્યાગ નહીં થા તવ ભી વસ્તુ તો સ્વભાવસે પરિપૂર્ણ હી થી, ઔર ક્ષાયિકપર્યાય હુઈ ઉસ કાલ ભી વસ્તુ તો પૂર્ણ હી હૈ। અહા! વસ્તુસ્વરૂપ તો એસા હૈ, માર્ગ તો યહ હૈ ભાઈ! દૃષ્ટિકા વિષય તો અનન્તગુણોંકી પૂર્ણતાસે ભરા હુआ અભેદ દ્રવ્ય હૈ। સ્વરૂપ તો એસા હૈ; માનો યા ન માનો.....જગત સ્વતંત્ર હૈ।

આત્મ જ્ઞાનરૂપ હૈ ઇસલિયે તદ્રૂપ ઔર જ્ઞેયરૂપ નહીં હૈ ઇસલિયે અતદ્રૂપ-ઇસપ્રકાર વસ્તુમેં વસ્તુપનેકો ઉત્પન્ન કરનેવાલી અસ્તિ-નાસ્તિ એક-અનેક, નિત્ય-અનિત્ય આદિ પરસ્પર વિરુદ્ધ દો શક્તિઓંકા હોના જિસકા લક્ષણ હૈ એસી વિરુદ્ધધર્મત્વશક્તિ; ઇસપ્રકાર તત્ત્વશક્તિ, અતત્ત્વશક્તિ, ભાવશક્તિ, અભાવશક્તિ, ભાવ-અભાવશક્તિ, અભાવ-ભાવશક્તિ, ભાવભાવશક્તિ ઔર અભાવ-અભાવશક્તિ તથા અપના ભાવ અપના સ્વ ઔર સ્વયં ઉસકા સ્વામી—એસે સમ્વન્ધમયી સમ્વન્ધશક્તિ ઇત્યાદિ અનન્ત શક્તિયાં ચૈતન્યપ્રભુકા વૈભવ હૈને। દૃષ્ટિ ગુણભેદકો નહીં દેખતી, પરન્તુ સાથમેં વર્તતા હુआ જ્ઞાન સબ વિવેક કરતા હૈ। ‘યહ પર હૈ, યહ પરિપૂર્ણ અભેદ એકરૂપ સ્વદ્રવ્ય હૈ, યહ જ્ઞાનાદિ ગુણ હૈને ઔર યહ શુદ્ધ યા અશુદ્ધ પર્યાય હૈ’ ઇસપ્રકાર જ્ઞાન જૈસા હૈ વૈસા વરાવર જાનતા હૈ, તથાપિ દૃષ્ટિકા વિષય તો સદા અભેદ એક ધ્રુવ જ્ઞાયક હી હૈ, વહ કમી નહીં છૂટતા।

આગે બેનકે એક વોલમેં આયગા કિ-સાધક જીવકી દૃષ્ટિ નિરન્તર અભેદ ધ્રુવ શુદ્ધાત્મ-દ્રવ્ય પર હોતી હૈ, તથાપિ સાધક જાનતા સવકો હૈને;—વહ શુદ્ધ-અશુદ્ધ પર્યાયોંકો જાનતા હૈ ઔર વહ જાનતે હુએ ઉનકે સ્વભાવ-વિભાવપનેકા, ઉનકે સુખ-દુઃখરૂપ વેદનકા, ઉનકે સાધક-

વાધકપનેકા ઇત્યાદિકા વિવેક વર્તતા હૈ। સાધકદશામેં સાધકકો યોગ્ય અનેક પરિણામ વર્તતે હૈનું, પરન્તુ ‘મૈં પરિપૂર્ણ હું’ એસા બલ સતત સાથ હી સાથ રહતા હૈ। પુરુષાર્થરૂપ ક્રિયા અપની પર્યાયમેં હોતી હૈ ઔર સાધક ઉસે જાનતા હૈ, તથાપિ દૃષ્ટિકે વિપયભૂત એસા જો નિષ્ક્રિય દ્રવ્ય વહ અધિકકા અધિક રહતા હૈ।—એસી સાધકપરિણિતિકી અટપટી રીતિકો જ્ઞાની બરાબર સમજીતા હૈ, દૂસરોંકો સમજીના કઠિન લગતા હૈ।

દૃષ્ટિ અખણ્ડ ચૈતન્યમેં ભેદ કરનેકો ખડી નહીં રહતી। વિભાવકે ભેદ, અપૂર્ણ-પૂર્ણ પર્યાયકે ભેદ યા ગુણકે ભેદ—એક ભી ભેદકો દૃષ્ટિ સ્વીકાર નહીં કરતી। અભેદ ધ્રુવ દ્રવ્યસામાન્ય પર સ્થિર દૃષ્ટિ ‘મુદ્દે સમ્યગ્દર્શન, સંયમ યા કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હુઆ યા નહીં’ એસા દેખનેકો નહીં વૈઠતી। વહ તો પ્રારમ્ભસે પૂર્ણતા તક, સર્વ ભેદોંકો નિકાલકર, અખણ્ડ ચૈતન્ય પર હી સંસ્થિત રહતી હૈ। કિસી ભી પ્રકારકી આશાકે વિના વિલકુલ નિષ્પૃહભાવસે હી દૃષ્ટિ અભેદ પૂર્ણસ્વરૂપકા અવલમ્બન લેતી હુઈ પ્રગટ હોતી હૈ। અહા! એસી વાતોં હૈનું। દ્રવ્યદૃષ્ટિ ગુણ યા પર્યાયકે કિસી ભી ભેદકો સ્વીકાર નહીં કરતી।

‘દૃષ્ટિ એસે પરિણામ નહીં કરતી કી ‘ઇતના તો સહી, ઇતની કચાસ તો હૈ’।’

દૃષ્ટિકા આલમ્બન નિજ અભેદ ધ્રુવ દ્રવ્યસામાન્ય હૈ, વહ સાધક યા વાધક પર્યાયકા અવલમ્બન નહીં લેતી। વહ એસે પરિણામ નહીં કરતી કી ‘ઇતની શુદ્ધિ પ્રગટ હુઈ હૈ ઔર અભી ઇતની અશુદ્ધિ ટલના બાકી હૈ’। સાથ રહનેવાળી જ્ઞાનપરિણિત બરાબર વિવેક કરતી હૈ કી ‘ઇતની નિર્મલતા સ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટી હૈ ઔર અભી ઇતની કચાસ તો હૈ।’ અન્ય સવ વાહરી યોગ્યતા હો યા ન હો, ઉસકે સાથ ક્યા સમ્વન્ધ હૈ? જો અંતરમેં હિત-અહિતકા વિવેક કરે ઉસે જ્ઞાન કહતે હૈનું?

અહાહા! યહ (વહિનશીકે વચનામૃત) કોઈ અદ્ભુત વસ્તુ આ ગઈ હૈ! ભલે હી આજ તક દૂસરી વીસ પુસ્તકેં છપ ચુકી હૈનું પરન્તુ યહ તો મૂલવસ્તુકો સાદી ભાષામેં સરલતાસે બતલાનેવાળી હૈ। અરે! મધ્યસ્થ હોકર, આગ્રહ છોડકર એકવાર યહ પઢે, વિચારે તો ઉસે ખવર પડે કી સત્ય તો એસા હૈ; પરન્તુ ક્યા કિયા જાય?.....આજકલ તો સમ્યગ્દર્શનકે વિના—ભગવાન આત્માકો જાને વિના—બ્રત, તપાદિ કરને લગે હૈનું; કોઈ પ્રતિમાધારી હુઆ, કોઈ નગ્ન દિગમ્બર સાધુ બને; કિન્તુ ભાઈ! યહ સવ તો અંતરંગ કપાયોંકો મન્દ કિયા હો તો, શુભરાગ હૈ; ઉસે ધર્મ માનના વહ મિથ્યાત્વ ભાવ હૈ। શુભરાગ આસ્ત્રવ હૈ ઔર આસ્ત્રવકો ધર્મ—સંવર, નિર્જરા—માનના વહ મિથ્યાત્વ હૈ। સમ્યગ્સારકી ટીકામેં (ગાથા-૩૮) આતા હૈ ન?—‘નર, નારક આદિ જીવકે વિશેષ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્ત્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ ઔર મોક્ષસ્વરૂપ જો વ્યાવહારિક નવતત્ત્વ ઉનસે, ટંકોલ્કીર્ણ એક જ્ઞાયકસ્વભાવરૂપ ભાવ દ્વારા, અત્યન્ત ભિન્ન હું

ઇસલિયે મૈં શુદ્ધ હું'। નવતત્ત્વોકે ભેદભાવ તો પર્યાય હૈનું। પર્યાયમાત્ર તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસામાન્યમાં નહીં આતી। સંવર, નિર્જરા ઔર મોક્ષસ્વરૂપ નિર્મલ પર્યાય ભી તૈકાલિક ધૌબસે સ્વરૂપમાં અત્યન્ત ભિન્ન હૈ। અરે! અભ્યાસ નહીં હોનેસે એસી વાતેં લોગોંકો કઠિન લગતી હૈનું; ઇસલિયે 'યહ કિયા ઔર વહ કિયા' એસે ત્યાગમાં લગ જાતે હૈનું, પરન્તુ જહાં અમી સમ્યગ્દર્શનકા ઠિકાના નહીં હૈ વહીં ત્યાગ કેસા?

અહા! દિગમ્બર જૈન સન્તોંકી વાળી તો દેખો। શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રને લિખા હૈ ન? કિ-'દિગમ્બરકે તીવ્ર વચનોકે કારણ કુછ રહસ્ય સમજા જા સકતા હૈ। શ્રેતામ્બરકી શિથિલતાસે રસ મન્દ હોતા ગયા।' શ્રીમદ્ તો અપના કાર્ય કર ગયે હૈનું। અન્તમેં કહા કિ-ભાઈ મનમુખ! માતાજીકો ખેદખિન્ન નહીં હોને દેના, મૈં અપને સ્વરૂપમાં લીન હોતા હું। વાત અક્ષરશઃ સત્ય હૈ। ભલે ચારિત્ર નહીં થા, સમ્યગ્દર્શન ઔર સ્વરૂપાચરણ થા, જિસસે ભવચ્છેદ કરકે ચલે ગયે। અહા! વસ્તુ તો એસી હૈ। લોગ વાદ્ય ત્યાગ કરનેવાલેકો કહતે હૈનું કી 'યહ ત્યાગી હૈનું', પરન્તુ અંતરમેં મિથ્યાત્વકા ત્યાગ ક્યા વસ્તુ હૈ ઉસકી તો ઉન્હેં ખવર હી નહીં હૈ। આજકલ તો સાધુ હોકર ભી એસા કહતે હૈનું કી-વર્તમાનમાં તો શુભમાવ હી હોતા હૈ, શુદ્ધ ભાવ તો શ્રેણી ચઢને પર હી હોગા। અરેરે! ભાઈ! યહ તૂ ક્યા કરતા હૈ? વાદ્યમેં સર્વજ્ઞ પરમાત્માકા તો વિરહ હુआ હૈ ઔર અંતરમેં પૂર્ણાનંદ પ્રભુ વિરાજમાન હૈનું વહીં જાના તુઙ્ગે અચ્છા નહીં લગતા; ઇસલિયે શુભમાવમાં સમ્યક્ત્વ—ધર્મ માનકર અટક ગયા હૈ। યહીં તો યહ વાત ચલ રહી હૈ— દૃષ્ટિ એસે પરિણામ નહીં કરતી કી-ઇતની શુદ્ધિ હુર્ઇ ઔર ઇતની કચાસ હૈ।

'જ્ઞાન સભી પ્રકારકા વિવેક કરતા હૈ।'

જ્ઞાનકી એક સમયકી પ્રગટ પર્યાયમાં ભી ઇતની શક્તિ હૈ કી વહ સર્વ પ્રકારકા વિવેક કરે। જ્ઞાનમાં શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યકે પ્રતિ નિર્નિર જોર વર્તતા હૈ, અશુદ્ધ તથા શુદ્ધ પર્યાયાંશકી ઉપેક્ષા ભી હોતી હૈ, શુદ્ધ પર્યાયાંશકા સુખરૂપ વેદન હોતા હૈ ઔર અશુદ્ધ પર્યાયાંશ—જિસમેં બ્રત, તપ, ભક્તિ આદિ શુભમારોંકા સમાવેશ હૈ—વહ દુઃખરૂપસે, ઉપાધિરૂપસે વેદનમેં આતા હૈ। દૃષ્ટિકા સાથ વર્તતે હુએ જ્ઞાનમાં એસા વિવેક સહજરૂપસે હોતા હૈ।

*

હે જીવ! તૂ અનાદિકાલસે શુભાશુભ ભાવ કરતા આયા હૈ; અબ તો શુદ્ધાત્માકો ગ્રહણ કર। અનંત જીવોને ઉસ શુદ્ધાત્માકે માર્ગ પર ચલકર સ્વાનુભૂતિકી સાધના કી હૈ, અંતરમેં સમાધિકો સાધા હૈ। તૂ ભી ઉસી માર્ગ પર જા। ગુરુદેવકી યહી શિક્ષા થી।

—વહિનશ્રી ચમ્પાવેન /

वचनामृत- ३२३

जिसने शान्तिका स्वाद चख लिया हो उसे राग नहीं पुसाता । वह परिणतिमें विभावसे दूर भागता है । जैसे एक ओर वर्फका ढेर हो और दूसरी ओर अग्नि हो तो उन दोनोंके बीच खड़ा हुआ मनुष्य अग्निसे दूर भागता हुआ वर्फकी ओर ढलता है, उसीप्रकार जिसने थोड़ा भी सुखका स्वाद चखा है, जिसे थोड़ी भी शान्तिका वेदन वर्त रहा है ऐसा ज्ञानी जीव दाहसे अर्थात् रागसे दूर भागता है एवं शीतलताकी ओर ढलता है । ३२३.

‘जिसने शान्तिका स्वाद चख लिया हो उसे राग नहीं पुसाता ।’

भगवान आत्मा समस्त शुभाशुभ विभावोंसे रहित चिदानन्दकन्द निर्विकल्प शान्तिका सागर है । जिसने अंतर्मुख दृष्टि करके, शान्तिके सागरको यथार्थरूपसे जानकर उसका अंशतः स्वाद चखा है वह जीव सम्यग्दृष्टि है । सम्यग्दर्शन होनेपर स्वानुभूति प्रगट होती है । स्वानुभूतिमें अनन्त गुणसागर आत्मा अपनी शान्ति एवं आनन्दादि गुणोंकी कोई अद्भुत स्वाभाविक पर्यायोंमें केलि करता वेदनमें आता है । शान्तिका सागर जिसको अंशतः भी वेदनमें आया है उसे शुभराग भी नहीं पुसाता ।

ब्रतादिका शुभराग तो आस्त्रव है; वह अशुचि, स्वभावसे विपरीत, दुःख और दुःखका कारण है । वह सम्यक्त्व और संयमका कारण कैसे हो सकता है? जो दुःख है वह संवर-निर्जराका कारण? भगवानके तो अंतरमें शान्तरस परिपूर्ण परिणमित हो गया है । ‘उपशमरस स वरसे रे प्रभु तेरे नयन में’; जिनेन्द्र भगवानकी मुद्रा एवं वाणीमें मानो उपशमरसका पिण्ड ढल गया हो! भीतर भगवान ज्ञायक आत्मा स्वयं उपशमस्वरूप है । वह स्वयं अकपायस्वरूप, वीतरागस्वरूप, सम्यक्त्व और चारित्रस्वरूप है । उसकी अकपाय शान्तिका जिसने अंशतः भी स्वाद चखा है उसे किसी भी प्रकारका राग पुसाता-रुचता नहीं है । भूमिकानुसार दया-दानके, पूजा-भक्तिके या ब्रत-तपके शुभ विकल्प आयें, परन्तु अंतरकी शान्ति लेनेवालेको वे नहीं रुचते । शुभभाव रुचिकर नहीं लगता, तथापि भूमिकानुसार आये बिना रहता भी नहीं है । अहा! ऐसी बातें हैं ।

‘वह परिणतिमें विभावसे दूर भागता है ।’

अहा! सम्यग्दृष्टि किसे कहते हैं?—कि जिसे पूर्णानन्दका नाथ निज ज्ञायक प्रभु अपनी प्रतीतिमें, ज्ञानमें और वेदनमें प्रगट रूपसे आ गया है । उसे शान्तिका सागर ऐसा जो निज

પરમાત્મા, ઉસકા સ્વાદ જિસે આયા હૈ વહ પરિણતિમં પુણ્ય-પાપકે વિભાવરૂપ અગ્નિસે દૂર ભાગતા હૈ । અજ્ઞાનીકો શુભરાગમં ઉલ્લાસ આતા હૈ, જ્ઞાનીકો ઉસમં ઉલ્લાસ નહીં હૈ । જ્ઞાનીકો શુભરાગમં ભી અશાન્તિ દિખાયી દેતી હૈ ઇસલિયે વહ વહીસે હટકર શાન્તિમં આતા હૈ ।

જો અનન્ત શક્તિયાં સ્વરૂપ ભણ્ડારમં ભરી પડી હૈનું ઉન સવકા યથાસમ્ભવ વેદન ચૌથે ગુણસ્થાનમં આ જાતા હૈ । અહા ! ભાઈ ! સમ્યક્ત્વ કિસે કહતે હૈનું ? લોગ તો માનતે હૈનું કિ- ‘ભગવાનકી ઔર આચાર્યકી વાળીકો માને વહ સમ્યક્ત્વ હૈ ।’ પ્રભુ ! પરદ્રવ્યકો માનના વહ તો વિકલ્પ, આકુલતા ઔર દુઃખ હૈ । જિસે ભીતરસે શાન્તિકા સ્વાદ આયા ઉસે વિભાવ નહીં રૂચતા, વહ વિભાવસે દૂર ભાગતા હૈ ।

‘જૈસે એક ઓર વર્ફકા ઢેર હો ઔર દૂસરી ઓર અગ્નિ હો તો જન દોનોંકે બીચ ખડા હુઆ મનુષ્ય અગ્નિસે દૂર ભાગતા હુઆ વર્ફકી ઓર ઢલતા હૈ, ઉસીપ્રકાર જિસને થોડ્ઝ ભી સુખકા સ્વાદ ચખા હૈ, જિસે થોડ્ઝી ભી શાન્તિકા વેદન વર્ત રહા હૈ એસા જ્ઞાની જીવ દાહસે અર્થાત્ રાગસે દૂર ભાગતા હૈ ઔર શીતલતાકી ઓર ઢલતા હૈ ।’

દૃદ્યાન્તકા સિદ્ધાન્ત ક્યા હૈ ? એક વર્ફકા પર્વત હો ઔર દૂસરી ઓર અગ્નિ જલ રહી હો, ઉન દોનોંકે બીચ ખડા હુઆ મનુષ્ય જિસ પ્રકાર અગ્નિકી જલનસે હટકર વર્ફકી શીતલતાકી ઓર જાતા હૈ, ઉસીપ્રકાર સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરકે અતીન્દ્રિય આનન્દમૂર્તિ નિજજ્ઞાયક પ્રભુકે સુખકા કિંચિત્ ભી સ્વાદ વ્યક્તરૂપસે ચખા હૈ, વહ રાગકી આગસે હટકર આનન્દકે પર્વતકી ઓર જાતા હૈ । ઉસે ભૂમિકાનુસાર શુભભાવ આતા હૈ, પરન્તુ વહ અગ્નિસમાન લગતા હૈ । સમ્યક્ત્વ પ્રગટ હોનેપર વહ રાગ-આગસે દૂર ભાગતા હુઆ આનન્દાદિ સર્વ ગુણોંકે આંશિક શુદ્ધ પરિણમનરૂપ શીતલતાકી ઓર ઢલતા હૈ । ‘સર્વગુણાંશ સો સમ્યક્ત્વ ।’ બેનને એક વોલમેં કહા હૈ ન ! કિ-આત્મા અખણ્ડ હૈ, સમસ્ત ગુણ આત્માકે હી હૈનું, ઇસલિયે એક ગુણકી પર્યાયકા વેદન હોનેકે સાથ-સાથ સર્વ ગુણોંકી પર્યાયેં અવશ્ય વેદનમં આતી હૈનું । નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિકી દશામં આનન્દગુણકી આશ્ર્યકારી પર્યાય પ્રગટ હોનેપર આત્માકે સર્વ ગુણોંકા યથાસમ્ભવ આંશિક શુદ્ધ પરિણમન પ્રગટ હોતા હૈ ઔર સમસ્ત ગુણોંકી પર્યાયેં વેદનમં આતી હૈનું ।

દેવ-ગુરુ-ધર્મકો માને અથવા તો નવતત્ત્વકો માને-વહ કહીં સમ્યગ્દર્શન નહીં હૈ, વહ તો શુભરાગ હૈ । અહા ! બહુત કઠિન કામ ! ક્યા યહ બાત સોનગઢકે ઘરકી હૈ ? પ્રભુ ! યહ તો વીતરાગતાકા માર્ગ હૈ । બેનકે વચન હૈનું વહ વીતરાગ ભગવાનકી વાળી હૈ । વાળી કિસી ભી ક્ષેત્રસે નિકલે, ચાહે જહીં નિકલે કિન્તુ જ્ઞાનીકી વાળી વહ ભગવાનકી વાળી હૈ ।

જિસને ભગવાન આત્માકે કિંચિત્ ભી સુખકા સ્વાદા ચખા હૈ ઉસ જીવકો રાગ આતા હૈ, હોતા હૈ । પરન્તુ વહ ઉસે દુઃખરૂપ લગતા હૈ । અગ્નિ જૈસા લગતા હૈ । નિહાલચન્દ સોગાનીને

कहा है न ! कि-शुभभाव भट्ठी है । भूमिकानुसार देव-गुरुकी भक्ति आदि शुभराग आये परन्तु ज्ञानी रागमात्र अग्निसमान जानता है; वह उसे दुःखरूप लगाता है, वहाँसे हटकर भीतर वीतरागताकी शीतलताकी ओर जाना चाहता है । राग और वीतरागता—इन दोके बीच भेद किया है न ? राग—आगसे हटकर वीतरागी शान्तिकी ओर ढलना चाहता है, शुभरागमें भी अटकना, रहना नहीं चाहता । समयसारके मोक्ष-अधिकारमें मुनिराजको प्रतिक्रमण, प्रतिसरण आदि जो शुभविकल्प उठते हैं उन्हें विष्कुम्भ कहा है न ! अहा ! कैसे बैठेगी यह बात ?

धर्मी जीवको अंतरमें शान्तिका वेदन निरन्तर वर्त रहा है । चतुर्थ गुणस्थानमें अंशतः है, पाँचवें चौथेसे विशेष है, छठवें पाँचवेंसे विशेष है और सातवें तो उससे भी विशेष है । साधक जीव विशेष शान्ति हेतु अंतर्स्वरूपमें ढलना चाहता है, रागसे दूर भागता है; क्योंकि सर्व प्रकारका जो राग है वह दाह-अग्निके समान है । छहदालामें कहा है न ! कि-

यह राग-आग दहै सदा, तातैं समासृत सेइये ।
चिर भजे विषय-कषाय अब तो, त्याग निजपद वेइये ॥

कहा रत्यो परपदमें न तेरो पद यहै, क्यों दुःख सहै ।
अब 'दौल' ! होज मुखी स्वपद रुचि, दाव मत बूकौ यहै ॥

बाह्यमें अग्निकी दाहकता और वर्फकी शीतलताको सबको समझमें आती है । अंतरमें जो शान्तिका सागर, परमानन्दका पर्वत, वीतरागस्वरूप चैतन्य जिनविष्व ध्रुव ज्ञायकतत्त्व विराजता है उसका जिसे सम्यग्दर्शनमें चौथे गुणस्थानमें अंशतः भी स्वाद आया है उसे राग दाहसमान-अग्निसमान लगता है; निर्वलताके कारण आता है परन्तु अंतरसे अच्छा नहीं लगता । अहा ! यह तत्त्व समझे विना बाह्य व्रत-प्रत्याख्यान किये, संलेखना धारण की और हो गया समाधिमरण । यह सब तो अंतरंग कपायोंको कृश किया हो तो, शुभरागकी बातें हैं; उनसे धर्म या आत्माकी यथार्थ शान्ति या अनुभव नहीं होता । अहा ! बड़ा कठिन कार्य है भाई ! यह तो तेरे हितकी बातें हैं किसीके अनादरकी नहीं हैं ।

जिसने अंशतः भी वीतरागताका स्वाद चखा है उसे राग किंचित् भी नहीं रुचता । सम्यग्दर्शन, स्वरूपका ज्ञान, स्वरूपाचरणचारित्र, अकषाय शान्ति—यह सब वीतरागी पर्यायें हैं । उन वीतरागी निर्मल पर्यायोंका मधुर प्रवाह भीतरसे शान्तिके त्रैकालिक ध्रुव पर्वतसे आता है । सम्यग्दृष्टिको रागभाव आते हैं परन्तु वह उनसे हटना चाहता है । रागसे लाभ होगा ऐसा वह नहीं मानता । यह बात सुनकर लोग तो यही कहेंगे कि—‘निश्चयको मानते हैं किन्तु व्रतादिके व्यवहारको नहीं मानते ।’ भाई ! बाह्य क्रियाकांडके जितने विकल्प हैं, पंचमहाव्रतादिके भाव हैं—वह सब शुभराग आस्त्रव है, अशुचि है, स्वभावसे विपरीत और दुःखरूप हैं । भीतर

આનંદકે નાથમें યહ વસ્તુ નહીં હૈ યહ તો નવીન ઉત્પન્ન હુઈ વિકૃત દશા હૈ। જ્ઞાની ઉસસે દૂર ભાગતે હૈનું ઔર સ્વરૂપ-શીતલતાકી ઓર જાતે હૈનું। જિસને અલ્પ સુખકા ભી સ્વાદ ચખા હૈ, જિસે કિંચિત્ ભી શાન્તિકા વેદન વર્તતા હૈ એસા સાધક જીવ રાગ-આગસે દૂર ભાગતા હૈ ઔર ચૈતન્યકી સુખ-શીતલતાકી ઓર ઢલતા હૈ। અહા! એસા માર્ગ હૈ।

અહો! જ્ઞાયકદેવ ઔર જિનેન્દ્રદેવકી અપાર મહિમા હૈ!

કુદરતમें કેસા સુમેલ હૈ। જગતમें જ્ઞાયકદેવ અકૃત્રિમ સ્વયંસિદ્ધ શાશ્વત હૈનું। જ્ઞાયકદેવકો પ્રગટ કરનેવાલે, સાક્ષાત્ ચૈતન્યરલાકર એસે તીર્થકર ભગવન્ત પ્રવાહરૂપસે નિત્ય શાશ્વત વિરાજમાન હૈનું, જગતમें ઉનકા કભી વિરહ નહીં હોતા। ચૈતન્યરલાકર તીર્થકર ભગવન્તોંકે પ્રતીકરૂપ અકૃત્રિમ સ્વયંસિદ્ધ રલનિર્મિત જિનવિષ ભી લોકમે શાશ્વતરૂપસે વિરાજમાન હૈનું। જગતમें ઊપર, નીચે, વ મધ્યલોકમે—વैમાનિક સ્વર્ગ, ભવનવાસીકે ભવન, જ્યોતિષ્ક એવં વ્યંતરકે સ્થાનોમે—અસંખ્યાત રલમય જિનમંદિર ઔર જિનપ્રતિમા હૈનું। મન્દિર ભી રલોકે! ભગવાન ભી રલોકે! પ્રતિમાએં કિતનીક તો ૫૦૦ ધૂન્ય પ્રમાણ ઔર મન્દિર તો ઉસસે ભી બહુત ઊંચે! અકૃત્રિમ, અતિમનોજ્ઞ હૂબૂ જિનેન્દ્રભગવાનકે સદૃશ્ય પ્રતિમાએં! માનોં અભી દિવ્યધ્વનિ છૂટી યા છૂટેગી।

જિનપ્રતિમાકે દર્શન કરને પર ‘મૈં ભગવાનસદૃશ હી હું’ એસી ભાવના આયે, આત્મા વ પરમાત્મામે ભેદ ન રહે તો નિધત્ત એવં નિકાચિત કર્મ ભી ટૂટ જાતે હૈનું। કિન્તુ વિના સમજસે નહીં, યહ તો અનંતરંગ સમજપૂર્વકી વાત હૈ।

જગતમें તીર્થકર ભગવાન સર્વોત્તમ વિભૂતિ હૈનું। હમેં તો યહ ભવિષ્યકે તીર્થકર ભગવાન મિલ ગયે; વર્તમાન ભગવાનકી તરહ હી ઉનકી વાણીકે શ્રવણકા સૌભાગ્ય મિલા। ગુરુદેવને વરસોં તક વાણી વરસાઈ। ઇસ ભરતક્ષેત્રમે દિવ્યધ્વનિકી તરહ હી ગુરુદેવકી ધ્વનિ ગાજતી થી। ઉસકે શ્રવણ જૈસા અન્ય સૌભાગ્ય ક્યા? ગુરુદેવને સવકો દ્રવ્યદૃષ્ટિકા અર્થાત્ શુદ્ધાત્મકદ્વયકી ઓર ઝુકનેકા ઉપદેશ દિયા। તૂ ભી ઇસ ઓર ઝુક જા, નિધાન તેરે પાસ હી હૈ કહીં ઢૂંઢને જાના પડે એસા નહીં હૈ।

—વહિનશ્રી ચંપાવેન

प्रवचन-१२९

दिनांक १६-१०-७८

वचनामृत-३२४

जैसे एक रत्नका पर्वत हो और एक रत्नका कण हो, वहाँ कण तो नमूनेस्त्रप है, पर्वतका प्रकाश और उसका मूल्य अत्यधिक होता है; उसीप्रकार केवलज्ञानकी महिमा श्रुतज्ञानकी अपेक्षा अत्यधिक है। एक समयमें सर्व द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावको सम्पूर्णरूपसे जाननेवाले केवलज्ञानमें और अल्प सामर्थ्यवाले श्रुतज्ञानमें-भले ही वह अन्तर्मुहूर्तमें सर्वश्रुत फेरनेवाले श्रुतकेवलीका श्रुतज्ञान हो तथापि—बहुत बड़ा अंतर है। जहाँ ज्ञान अनन्त किरणोंसे प्रकाशित हो उठा, जहाँ चैतन्यकी चमत्कारिक ऋद्धि पूर्ण प्रगट हो गई—ऐसे पूर्ण क्षायिक ज्ञानमें और खण्डात्मक क्षायोपशमिक ज्ञानमें अनंतगुना अन्तर है। ३२४.

‘जैसे एक रत्नका पर्वत हो और एक रत्नका कण हो, वहाँ कण तो नमूनेस्त्रप है, पर्वतका प्रकाश और उसका मूल्य अत्यधिक होता है; उसीप्रकार केवलज्ञानकी महिमा श्रुतज्ञानकी अपेक्षा अत्यधिक है।’

रत्नके एक छोटे कणकी अपेक्षा रत्नके विशाल पर्वतका प्रकाश तथा उसका मूल्य अत्यधिक होता है; उसीप्रकार श्रुतज्ञानकी अपेक्षा केवलज्ञानका प्रकाश और उसकी महिमा अत्यधिक होती है। केवलज्ञान एक समयमें—एक सेकण्डके असंख्यातवें भागमें—परिपूर्णरूपसे परिणित होता है; वह ज्ञानप्रकाशका विशाल पर्वत है, तीन काल और तीन लोकको प्रत्यक्ष जानता है; उसकी महिमा श्रुतज्ञानकी अपेक्षा अनंतगुनी अधिक है।

‘एक समयमें सर्व द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावको सम्पूर्णरूपसे जाननेवाले केवलज्ञानमें और अल्प सामर्थ्यवाले श्रुतज्ञानमें-भले ही वह अन्तर्मुहूर्तमें सर्वश्रुत फेरनेवाले श्रुतकेवलीका श्रुतज्ञान हो तथापि—बहुत बड़ा अंतर है।’

केवलज्ञान और श्रुतज्ञानमें बहुत बड़ा अंतर है। केवलज्ञान सर्व द्रव्य, सर्व क्षेत्र, सर्व

કાલ ઔર સર્વ ભાવકો એક સમયમે પરિપૂર્ણરૂપસે પ્રત્યક્ષ જાનતા હૈ, ઔર શ્રુતજ્ઞાન તો મર્યાદિત હોનેસે અત્યાલ્ય જાનતા હૈ। ભલે હી અન્તર્મુહૂર્તમિં સમસ્ત શ્રુતકો ફેર જાનેવાલા શ્રુતકેવલીકા વિશાલ શ્રુતજ્ઞાન હો તથાપિ વહ કેવલજ્ઞાનકે સમક્ષ અત્યન્ત અલ્ય હૈ। પરોક્ષ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ કણકી અપેક્ષા સમ્પૂર્ણ પ્રત્યક્ષ કેવલજ્ઞાનરૂપ પર્વતકા પ્રકાશ ઔર ઉસકા મૂલ્ય-મહિમા બહુત અધિક હૈ। બારહ અંગકા શ્રુતજ્ઞાન ભી સ્થૂલ હૈ, સૂક્ષ્મ તો પ્રત્યક્ષ કેવલજ્ઞાન હૈ। શ્રુતકેવલીકે પરોક્ષ શ્રુતજ્ઞાનમને ઔર કેવલીકે પ્રત્યક્ષ કેવલજ્ઞાનમને મહાન અંતર હૈ।

બારહ અંગકે-સમસ્ત દ્રવ્યશ્રુતકે-સર્વ પ્રકારોંકો શ્રુતકેવલી અન્તર્મુહૂર્તમિં—અડ્ઝતાલીસ મિનટમે—ફેર જાયું યહ બાત ભી અહા! આશ્રમ્યજનક લગતી હૈ! શ્રુતજ્ઞાનમે ઇતના સામર્થ્ય હોનેપર ભી વહ કેવલજ્ઞાનપર્વતકે સમક્ષ તો કણ જૈસા હૈ, અનંતવેં ભાગ હૈ। અન્તર્મુહૂર્તમિં સમસ્ત શ્રુતકો ફેર જાનેવાલે ગણધર આદિ શ્રુતકેવલીયોંકે શ્રુતજ્ઞાનકી અપેક્ષા સર્વજ્ઞ કેવલીકા કેવલજ્ઞાન અતિ મહાન હૈ, દોનોંકે બીચ મહાન અંતર હૈ। સમસ્ત શ્રુતધારી ગણધર દેવ ભી કહતે હૈં કિ— હે સર્વજ્ઞ ભગવાન! મૈં આપકે જ્ઞાનકા પાર નહીં પા સકતા। આપકે એકસમયકે જ્ઞાનમે સમ્પૂર્ણ વિશ્વ—ઉસકી તીનોંકાલકી પર્યાયોં સહિત—ઔર અપની ભી અનન્ત પર્યાયોં એક સાથ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાત હોતી હૈં। કહોં આપકા અનન્તાનન્ત દ્રવ્ય-પર્યાયોંકો જાનતા હુઆ અગાધ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઔર કહોં મેરા અલ્ય પરોક્ષ જ્ઞાન! આપ અનુપમ આનન્દરૂપસે ભી સમ્પૂર્ણતઃ પરિણમિત હો ગયે હૈં। કહોં આપકા પૂર્ણ આનન્દ ઔર કહોં મેરા અલ્ય આનન્દ! ઉસીપ્રકાર અનન્ત ગુણોંકી પૂર્ણ પર્યાયરૂપસે આપ સમ્પૂર્ણતઃ પરિણમિત હો ગયે હૈં। આપકી ઔર મેરી દશામે મહાન અંતર હૈ। આપકી મહિમાકા ક્યા વર્ણન હો? આપકે તો જૈસા દ્રવ્ય વૈસી હી એક સમયકી પૂર્ણ પર્યાય પરિણમિત હો ગઈ હૈ। મેરી પર્યાય તો અનન્તવેં ભાગ હૈ। ઇસપ્રકાર પ્રત્યેક સાધક જીવ પૂર્ણ પરમાત્મદશાકે સમક્ષ અપની પર્યાયકી પામરતાકો જાનતા હૈ।

કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષામે કહા હૈ કિ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ પરદ્રવ્ય ઔર પરદ્રવ્યકે ભાવોમે ગર્વ નહીં કરતા; કરે તો સમ્યક્લ્વ કેસા? વહ નિરન્તર ઉપશમભાવોંકો ભાતા હૈ ઔર અપનેકો તૃણતુલ્ય માનતા હૈ; ક્યોંકિ અપના સ્વરૂપ વહ પૂર્ણ જ્ઞાનાનન્દ હૈ। જવતક અપને પૂર્ણ સ્વરૂપકી પ્રાપ્તિ ન હો તબતક વહ અપનેકો તૃણતુલ્ય માનતા હૈ, કિન્હીં પર પદાર્થોમિં ગર્વ નહીં કરતા। ધર્મીકો વસ્તુરૂપસે પૂર્ણ પ્રભુતા ઔર પરમેશ્વરતા માન્ય હૈ, તથાપિ પર્યાયમે અપનેકો પામર માનતા હૈ।

જ્ઞાનકા સ્વભાવ સ્વ-પરકો પૂર્ણરૂપસે જાનનેકા હૈ। પર્યાયમે પૂર્ણરૂપસે વિકસિત જ્ઞાન સ્વસહિત તીનકાલ ઔર તીનલોકકે પદાર્થોંકો ન જાને તો વહ સમસ્ત જ્ઞેયોંકો એકસાથ જાન લેનેકા જિસકા સ્વભાવ હૈ એસે અપને આત્માકો ભી પૂર્ણરૂપસે નહીં જાનેગા—સ્વયં અપને જ્ઞાનસ્વરૂપસે પૂર્ણતઃ પરિણમિત નહીં હોએના। પ્રવચનસારકી ૪૮વીં તથા ૪૯વીં ગાથામે ક્રમશ: કહા

હૈ કિ :—સર્વકો નહીં જાનનેવાળા એકકો (સ્વયંકો) ભી નહીં જાનતા, ઔર એકકો (સ્વયંકો) નહીં જાનનેવાળા સર્વકો નહીં જાનતા। સર્વકો સર્વ પ્રકારસે પ્રત્યક્ષ જાનના વહ કેવલજ્ઞાનકા સામર્થ્ય હૈ। કહું વહ પ્રકાશપુંજ કેવલજ્ઞાનકા પર્વત ઔર કહું યહ રલકે કણ તુલ્ય અલ્પ શ્રુતજ્ઞાન ! બારહ અંગધારી શ્રુતકેવલીકા શ્રુતજ્ઞાન ભી કેવલજ્ઞાનકે સમક્ષ અત્યન્ત અલ્પ હૈ ।

પ્રવચનસારકી ૩૩વીં ગાથા-ટીકામેં આચાર્ય ભગવન્તોને અન્ય પ્રકારકે કહા હૈ—સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કેવલજ્ઞાન દ્વારા માત્ર આત્માકો અનુભવતે હૈને ઇસલિયે ‘કેવલી’ હૈને ઔર હમ ભાવશ્રુતજ્ઞાન દ્વારા માત્ર આત્માકો અનુભવતે હૈને ઇસલિયે ‘શ્રુતકેવલી’ હૈને । અહા ! શાસ્ત્રકાર ભગવાન કુન્દકુન્દાચાર્યકો દ્રવ્યશ્રુતકે એક અંગકા ભી પૂર્ણ જ્ઞાન નહીં થા, ઔર ટીકાકાર શ્રી અમૃતચંદ્ર-આચાર્યદિવ તો તત્પ્રશ્નાત્ હજાર વર્ષ વાદ હુએ; તથાપિ મૂલ ગાથા ઔર ટીકામેં ગજવકી ગહરાઈ હૈ ! જિન્હેં ભાવશ્રુતજ્ઞાનકે ક્ષ્યોપશમકી શક્તિકા વિકાસ અગાધ હૈ એસે વે આચાર્ય ભગવન્ત કહતે હૈને કે હમને કેવલ આત્માકો—ચैતન્યસ્વરૂપ નિજ આત્મદ્રવ્યકો—ભાવશ્રુતજ્ઞાનકી પર્યાયસે જાના ઇસ અપેક્ષાસે હમ ‘શ્રુતકેવલી’ હૈને । એસા હોને પર ભી ઉન્હેં કેવલજ્ઞાનકી અપેક્ષાસે અપના ભાવશ્રુતજ્ઞાન અત્યન્ત અલ્પ ભાસિત હોતા હૈ । યહું તો તદુપરાન્ત જિન્હેં બારહ અંગકા જ્ઞાન વર્તતા હૈ ઔર અન્તર્મુહૂર્તમિં ઉસ સમસ્ત શ્રુતકો ફેર જાનેકી લખ્ય પ્રગટ હુર્દી હૈ એસે સકલ શ્રુતધારી સમર્થ મુનિવર ભી કેવલજ્ઞાનરૂપી પર્વતકે સમક્ષ અપને જ્ઞાનકો કણિકાતુલ્ય અલ્પ જાનતે હૈને, પર્યાયમેં અપની અલ્પતા અનુભવતે હૈને—એસા કહા હૈ ।

‘જહાઁ જ્ઞાન અનન્ત કિરણોંસે પ્રકાશિત હો જઠા, જહાઁ ચैતન્યકી ચમલકારિક ઋદ્ધિ પૂર્ણ પ્રગટ હો ગઈ—એસે પૂર્ણ ક્ષાયિક જ્ઞાનમેં ઔર ખણ્ડાત્મક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનમેં અનન્તગુના અંતર હૈ ।’

કેવલજ્ઞાની એક સમયમેં તીન લોક ઔર તીન કાલકે સર્વ ભાવોંકો પ્રત્યક્ષ જાનતે હૈને । કેવલજ્ઞાન સમસ્ત વસ્તુકો પ્રકાશિત કરનેવાળા અનન્ત કિરણોંસે જગમગા ઉઠા હૈ । પર્યાયમેં પૂર્ણતા પ્રગટ હુર્દી ઇસલિયે ભીતર શક્તિ કુછ હીન હો ગઈ હૈ—એસા નહીં હૈ । અહા ! યહ ક્યા વસ્તુ હૈ ! પર્યાયમેં ચैતન્યકી ચમલકારિક ઋદ્ધિ પૂર્ણ પ્રગટ હો ગઈ, તથાપિ વસ્તુ ઔર ઉસકે ગુણ સદા પૂર્ણકી પૂર્ણ હી હૈને । વસ્તુસ્વરૂપ તો કોઈ ચમલકારિક વસ્તુ હૈ, વહ સાધારણ તર્ક યા વિકલ્પસે વૈઠ જાય એસી નહીં હૈ । દ્રવ્યકા સ્વભાવ હી એસા હૈ કિ પર્યાયમેં ચैતન્યકી ચમલકારિક ઋદ્ધિ પૂર્ણરૂપસે પ્રગટ હુર્દી, તથાપિ પૂર્ણસ્વભાવમેં કિંચિત્ માત્ર ન્યૂનતા નહીં હુર્દી । એસી વાતેં તો સાધ્યાદૃષ્ટિ હી પચા સકતા હૈ; વહ વસ્તુકે સ્વરૂપકો તથા ઉસે પ્રાસ કરનેકી રીતિકો જાનતા હૈ ।

જિસે બારહ અંગકા જ્ઞાન હોતા હૈ એસે શ્રુતકેવલીકો અન્તર્મુહૂર્તમિં સમસ્ત શ્રુત ફેર જાયેં એસી લખ્ય હોતી હૈ, પરન્તુ ઉનકો એક સમયમેં તીન કાલ ઔર તીન લોકો પ્રત્યક્ષ પ્રકાશિત

કરનેવાળા, અનન્ત કિરણોંસे વિકસિત હુआ, ચैતન્યકી ઋદ્ધિસમાન કેવલજ્ઞાન નહીં હોતા; ક્યોકિ અમી સાધકદશા—અપૂર્ણ દશા હૈ ન? પૂર્ણ એસે કેવલજ્ઞાનમે ઔર અલ્પ એસે શ્રુતજ્ઞાનમે મહાન અંતર હૈ। યહીં કેવલજ્ઞાનકે—પૂર્ણ પર્યાયકે—માહાત્મ્યકી વાત હૈ। તૈકાલિક ધ્રુવ દ્રવ્ય ઔર ઉસકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હુઈ પૂર્ણ નિર્મલ પર્યાયકા માહાત્મ્ય હૈ, શુભાશુભ રાગકા યા છદ્રસ્થકે અલ્પજ્ઞાનકા નહીં। દ્રવ્યશ્રુતકા વિસ્તાર, સાધારણ જનકો તકર્મેની નહીં વૈઠે એસા મહાન હૈ, તથાપિ પૂર્ણ કેવલજ્ઞાનકે પાસ વહ અતિ અલ્પ હૈ। પૂર્ણ ક્ષાયિક જ્ઞાનમેં ઔર ખણ્ડાત્મક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનમેં અનંતગુના અંતર હૈ।

પ્રવચનસારકી ૮૦વીં ગાથામેં આતા હૈ ક્રિ—જો અરિહંત ભગવાનકો દ્રવ્યરૂપસે, ગુણરૂપસે ઔર પર્યાયરૂપસે જાનતા હૈ વહ નિઝ આત્માકો જાનતા હૈ ઔર ઉસકા મિથ્યાત્વમોહ નાશકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ। અરિહંત ભગવાન દ્રવ્યસે ઔર ગુણસે તો પરિપૂર્ણ હૈનું, કિન્તુ પર્યાયમેં ભી પરિપૂર્ણ હો ગયે હૈનું। અરિહંત ભગવાનકી ભાઁતિ મૈં ભી દ્રવ્યરૂપસે, ગુણરૂપસે પરિપૂર્ણ હું, ઔર પર્યાયમેં પરિપૂર્ણ હોનેકી શક્તિ મુદ્જમેં સદૈવ વિદ્યમાન હૈ। ઇસપ્રકાર અપને આત્માકો જો જાનતા હૈ ઉસે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ હોતા હૈ। અહા! યહ વાત વિકલ્પસે વૈઠે એસી નહીં હૈ। ભગવાન આત્માકા સ્વભાવ હી એક સમયમેં તીનોં કાલકે સમ્પૂર્ણ જ્ઞેયોંકો જાનનેકા હૈ। અનન્ત ચैતન્યકિરણોંસે પ્રકાશમાન હુએ કેવલજ્ઞાન—ચૈતન્યકી ચમલકારિક પૂર્ણ ઋદ્ધિ—કે સમક્ષ વારહ અંગકા શ્રુતજ્ઞાન એક કણકે સમાન હૈ, અનન્તવેં ભાગ અલ્પ હૈ।

આજકલ તો ઉપદેશકોને લોગોંકો બ્રત, તપ, યાત્રા ઔર ભક્તિ આદિમેં લગા દિયા હૈ। પરન્તુ વે સબ વાતેં તો રાગ ઔર ક્રિયાકી હૈનું। પ્રમુ! તુઝે ખબર નહીં હૈ કે તેરે દ્રવ્ય, ગુણ ઔર પર્યાયકી શક્તિ કિતની હૈ! તુઝે તેરે આત્માકા જ્ઞાન કરા દે એસી શક્તિ રાગમેં નહીં હૈ। ભલે હી લાખ ઉપવાસ કર, લાખ યાત્રાએં કર, કરોડોં—અરવોં રૂપયે દાનમેં દે દે, પરન્તુ ઉસ રાગકે કણમેં એસી શક્તિ નહીં હૈ તુઝે આત્માકા જ્ઞાન કરા દે। આત્માકા જ્ઞાન કરનેકી શક્તિ તો ભીતર ભાવશ્રુતજ્ઞાનમેં હૈ। ભાવશ્રુતજ્ઞાન દ્વારા જિસે સ્વ-પરકી પ્રતીતિ હુઈ હૈ ઉસે વ્યવહારસે દેવ—શાસ્ત્ર—ગુરુકી મહિમાકા વિકલ્પ આતા હૈ, તથાપિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉસે હેયરૂપ જાનતા હૈ। યદિ હેય માનતા હૈ તો ફિર કરતા ક્યોં હૈ? ભાઈ! ભૂમિકાનુસાર એસે વિકલ્પ આયે વિના નહીં રહતે। જ્ઞાની કર્તવ્યબુદ્ધિસે વિકલ્પ નહીં કરતે; વિકલ્પ આતે હૈનું કિન્તુ ઉનકે પ્રતિ હેયબુદ્ધિ હૈ।

અમી તો સમ્યગ્જ્ઞાન વિના, આત્મજ્ઞાન વિના, ધારણાસે સાધારણ જ્ઞાન હો વહીં કિતનોંકો એસા લગતા હૈ ક્રિ—‘અહા! હમને કિતના જાન લિયા? હમ કિતને આગે બढ્ય ગયે?’ અરે ભાઈ! સુન તો સહી! આત્મજ્ઞાન વિહીન ધારણાકી વાત તો કહીં દૂર રહ ગઈ, પરન્તુ ભીતર ભાવશ્રુતજ્ઞાનસે આત્માકો જાના ઔર વારહ અંગકા—દ્રવ્યશ્રુતકા—જ્ઞાન હુઆ વહ ભી કેવલજ્ઞાનીકે નિકટ ખણ્ડાત્મક

ज्ञान है। कहाँ वह खण्डात्मक अल्प श्रुतज्ञान और कहाँ वह अखण्ड पूर्ण केवलज्ञान? जहाँ ज्ञान अनंत रश्मियोंसे प्रकाशित हो उठा, जहाँ चैतन्यकी चमलकारिक अनंत ऋद्धि प्रगट हो गई—ऐसे परिपूर्ण क्षायिक ज्ञानमें और खण्डात्मक क्षायोपशमिक ज्ञानमें अनन्तगुना अंतर है।

मिथ्यादृष्टिको बारह अंगका ज्ञान नहीं होता, ग्यारह अंग तथा नवपूर्वका होता है। दस पूर्वका ज्ञान हो वह तो सम्यग्दृष्टि होता ही है। जिसने भावश्रुतसे भगवान आत्माको जाना उसे द्रव्यश्रुतका इतना ज्ञान होता है तथापि उसके खण्डात्मक क्षायोपशमिक ज्ञानमें और केवलज्ञानमें अनन्तगुना अंतर है।

वचनामृत-३२५

ज्ञानीको स्वानुभूतिके समय या उपयोग बाहर आये तब दृष्टि तो सदा अन्तस्तल पर ही लगी रहती है। बाह्यमें एकमेक हुआ दिखायी दे तब भी वह तो (दृष्टि-अपेक्षासे) गहरी अन्तर्गुफामेंसे बाहर निकलता ही नहीं। ३२५.

‘ज्ञानीको स्वानुभूतिके समय या उपयोग बाहर आये तब दृष्टि तो सदा अन्तस्तल पर ही लगी रहती है।’

भगवानके दर्शनके, पूजा-भक्तिके, शास्त्रस्वाध्यायके, सत्त्वश्रवणके, गुरुमहिमाके तीर्थयात्राके, ब्रत-तपके इत्यादि अनेक प्रकारके बाह्यविकल्प—शुभराग ज्ञानीको आते हैं; परन्तु वह शुभराग कहीं धर्म नहीं है, आस्त्रव और वंधका कारण है। ज्ञानीको उपयोगकी स्थिति दो प्रकारकी है—उपभोग या तो स्वानुभूतिरूप होता है अथवा तत्त्वचिन्तन, तत्त्वश्रवण, पूजा-भक्ति आदि बाह्य विपर्योगमें होता है। धर्मी किसे कहा जाता है?—कि जिसे देहादि समस्त पर पदार्थोंसे विलकुल भिन्न और शुभाशुभ समस्त विभावोंसे रहित ज्ञानानन्दमूर्ति निज भगवान आत्माका अनुभव हुआ हो। आत्मा विभावजनित आकुलतासे रहित—पूर्णानन्दका पिण्ड—है ऐसी जिसे अंतर्ग्रतीति हुई है, अतीन्द्रिय आनन्दका स्वाद आया है, उसे धर्मी अथवा सम्यक्त्वी कहते हैं। जिसे वर्तमान प्रगट पर्यायमें चैतन्यपिण्ड, पूर्णानन्दके नाथ, निज ज्ञायक प्रभुका अनुभव हुआ हो उसे धर्मकर्ता धर्मी और ज्ञानी कहते हैं। ऐसा धर्मी जीव वुद्धिपूर्वकके राग और विकल्पसे रहित होकर, अंतरात्माका अनुसरण करके स्वानुभूतिमें लीन हो या उसका उपयोग बाह्यविकल्पोंमें—तत्त्वचिन्तन, तत्त्वचर्चा, तत्त्वश्रवण, शास्त्रस्वाध्याय या दया-दानादि शुभभावोंमें अथवा व्यापार-धंधा या विषयोपभोगके अशुभभावोंमें—आये तब उसकी दृष्टि तो तलपर नित्य स्थित रहती है।

વસ્તુમેં એકસમયકી પર્યાય વહ ‘ऊપર’ હૈ ઔર ઉસકે પીછે જો ત્રૈકાલિક ધ્રુવ નિત્ય તત્ત્વ હૈ વહ ‘તલ’ હૈ । સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિકી નિર્મલ પર્યાય ભી ઊપર-ઊપર હૈ, પરન્તુ દૃષ્ટિકા વિષય તો ભીતર ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક ‘તલ’ હૈ । અહા ! પરમાત્મા જો બાત કહતે હૈને વહ યહું અંતરસે આયી હૈ । યહું કહતે હૈને કિ જવ ધર્મીકા આત્મા-ઉસકા ઉપયોગ-રાગ ઔર મનકા સમ્વન્ધ છોડકર સ્વરૂપકે અનુભવનમેં હો, જ્ઞાનકા વ્યાપાર સ્વસન્ધુખ હો ગયા હો અથવા તો ભક્તિ યા દ્યાદિકે વિકલ્પોમેં હો, તવ ભી ઉસકી દૃષ્ટિ તો ભીતર ધ્રુવ જ્ઞાયકતત્ત્વકે ઊપર હી હૈ । જેસે સમુદ્રકે ઊપરકી સત્ત્વ દેખતે સમય ભી ઉસકે તલકા-ગહરાયીકા ખ્યાલ વર્તતા રહતા હૈ, વૈસે હી જ્ઞાનીકો પર્યાયરૂપ સત્ત્વકે નીચે જો ગહરા શક્તિભરપૂર ધ્રુવ ચૈતન્યતલ હૈ ઉસ પર નિરન્તર દૃષ્ટિ હોતી હૈ ।

જીવોને વીતરાગકે માર્ગકા શ્રવણ નહીં કિયા હૈ, તીનલોકકે નાથ જિનેશ્વર દેવ જો કહતે હૈને વહી યહ બાત હૈ । ચતુર્થ ગુણસ્થાનમેં ઉપયોગ સ્વાનુભૂતિમેં હો યા વાદ્ય વિકલ્પોમેં હો, પરન્તુ ઉસકી દૃષ્ટિ તો તવ ભી નિજ ધ્રુવતલકે ઊપર હી હૈ । અરેરે ! આજકલ તો ત્યાગી લોગ ભી એસા કહતે હૈને કિ શુદ્ધોપયોગસે આત્માકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । અહા ! ઇસ ચૈતન્ય હીરેકા મૂલ્ય ઉન્હોને કમ કર દિયા । યહું તો કહતે હૈને કિ શુદ્ધરાગસે નહીં કિન્તુ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિસે આત્મા પ્રાપ્ત હોતા હૈ; ઔર પ્રાપ્ત હોનેકે પશ્ચાત્ ભી ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિમેં હો યા વાદ્યવિષયોમેં હો, તવ દૃષ્ટિ તો ધ્રુવતલ પર-શાશ્વત દ્રવ્યસ્વભાવ પર—સ્થિર હુઈ સો સ્થિર હી રહતી હૈ ।

પ્રવચનસારમે—શ્રી જયસેનાચાર્યકી ટીકામે—આતા હૈ ન ! કિ—શ્રાવકકો સામાયિકકાલમે શુદ્ધોપયોગકી ભાવના હોતી હૈ । વહું ‘ભાવના’કા અર્થ શુદ્ધોપયોગકી અભિલાષા યા ચિન્તવન નહીં કિન્તુ શુદ્ધોપયોગરૂપસે અંશત: ‘ભવન’ સમજ્ઞના । શુદ્ધોપયોગરૂપ ભવનકો ભગવાન સામાયિક કહતે હૈને । શ્રાવકકા ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ સામાયિકમેં હો યા બ્રતાદિકે શુભ વિકલ્પમેં હો, પરન્તુ ઉસકી દૃષ્ટિ તો સદૈવ નિજ ધ્રુવતત્ત્વકે ઊપર હી હૈ, ધ્રુવતલકે ઊપરસે દૃષ્ટિ કિંચિત્ ભી નહીં હટતી । જિસકી દૃષ્ટિ તૈકાલિક ધ્રુવજ્ઞાયક ભાવ, ભૂતાર્થ ભાવ, સત્યાર્થ ભાવ પર જમ ગઈ હૈ ઔર જિસે ઉસ ધ્રુવતલકે આશ્રયસે પ્રગટ હુઈ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિમેં અતીન્દ્રિય આનન્દકા વેદન વર્તતા હૈ એસે જીવકી—ભલે હી વહ ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાલા અવિરતી હો યા પંચમ ગુણસ્થાનવાલા દેશવિરતિ શ્રાવક હો—યહ બાત હૈ । જો શુદ્ધરાગ ઔર વાદ્યક્રિયામેં ધર્મ માનતા હો એસે સપ્તવાયકે શ્રાવકકી યહ બાત નહીં હૈ; ઉસકી તો દૃષ્ટિ હી મિથ્યા હૈ; ઉસે અભી વસ્તુસ્વરૂપકી હી ખબર નહીં હૈ ।

ભગવાન કહતે હૈને કિ—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાનીકો અંતરકે ધ્રુવસ્વભાવકા પર્યાયમે નિર્વિકલ્પ અનુભવ વર્તતા હો, પર્યાયકા અનુભવ-વેદન હો, તથાપિ દૃષ્ટિ તો અંતરમે ધ્રુવજ્ઞાયકસ્વભાવ પર હૈ । દૃષ્ટિ સ્વાનુભવકી પર્યાય પર નહીં હૈ, પરન્તુ પૂર્ણ ધ્રુવતલ પર હી હૈ । તલ અર્થાત્ વર્તમાન

વર્તતી પ્રગટ પર્યાયકો ગૌણ કરકે શેષ અભેદ તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક વસ્તુ । જ્ઞાનીકા ઉપયોગ બાહર શુભાશુભ વિકલ્પોમં આયે તવ ભી ઉસકી દૃષ્ટિ તો ધ્રુવતલપર હી સ્થિર રહતી હૈ ।

અરેરે ! જીવન બીતતા જા રહા હૈ । એક દિન યહ શરીર છૂટનેકા સમય આયગા । ઉસસે પૂર્વ યદિ આત્માકા કુછ નહીં કિયા તો મૃત્યુકે સમય વહ દુઃখોમં દવ જાયગા । જિસે પર ઔર રાગાદિ વિભાવોસે ભિન્ન નિજતત્ત્વકા ભાસ નહીં હુआ ઔર જો અશુભભાવ કમ કરકે શુભરાગકી ક્રિયામં એકાકાર હો ગયા હૈ, વહ દુઃખી હોકર દવ જાયગા ઔર પરગતિમં ભટકનેકો ચલા જાયગા । ધર્મી જીવકો મૃત્યુકાલમં નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ હો તો ઠીક, પરન્તુ કદાચિત્ પ્રતિકૂળ પરિપહકી ઓરકા વિકલ્પ આયે તવ ભી ઉસકી દૃષ્ટિ તો સદૈવ અંતર ધ્રુવતલપર હૈ । ધર્મી જીવને શાન્તરસસ્વભાવી ધ્રુવતલકી શરણ પ્રાપ્ત કી હૈ ઇસલિયે વહ રોગકી, વેદનાકી યા મરણકી ચેપેટમં નહીં આતા । વિપત્તિકે સમય વહ શુદ્ધાત્માકે તલમંસે શાન્તિ પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । વિકટ પરિસ્થિતિમં વહ નિજ શુદ્ધાત્માકી શરણ વિશેષ ગ્રહણ કરતા હૈ ।

અહા ! સમ્યગ્દૃષ્ટિકા માર્ગ હી કોઈ અલગ હૈ । ‘શુભભાવસે ધર્મ હોગા’ એસે મિથ્યાત્વમે અનન્ત ભવ કરનેકી શક્તિ હૈ । મિથ્યાત્વભાવ વહ અનંત ભવ કરનેકા ગર્ભ હૈ । ઉસમંસે ભવ ઉત્પન્ન હોંગે । જિસકે સ્વરૂપમં ભવ ઔર ભવકા ભાવ નહીં હૈ એસે નિજ તૈકાલિક શુદ્ધ ધ્રુવ તલકા વર્તમાન પર્યાયમં આશ્રય કરના વહ ભવકે અભાવકા માર્ગ હૈ । ધ્રુવ સ્વભાવકા આશ્રય કરનેસે પર્યાયમં અતીન્દ્રિય આનંદકા અંશત : વેદન હો ઉસ કાલ—અનુભવકે કાલમં—દૃષ્ટિ તો ધ્રુવ તલ પર હી નિત્ય સ્થિત હૈ ।

‘બાદ્યમં એકમેક હુઆ દિખાયી દે તવ ભી વહ તો (દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે) ગહરી અંતર્ગુફામંસે બાહર નિકલતા હી નહીં ।’

શ્રી જિનેશ્વરદેવને પ્રગટ કિયા એસા હી યહ સદ્ગીદાનન્દસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા હૈ । ઉસ ધ્રુવ તલ પર જિસકી દૃષ્ટિ હૈ ઉસે વિકલ્પ આતે હૈને—બાદ્યમં સત્ત્વમાગમ, સત્ત્વવણ-સ્વાધ્યાય-ભક્તિકે શુભભાવ આતે હૈને—તથાપિ વહ દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે ગહરી—ગહરી ચૈતન્યગુફામંસે બાહર નિકલતા હી નહીં હૈ ।

સોલહવેં, સત્રહવેં ઔર અઠારહવેં તીર્થકર શ્રી શાન્તિનાથ, શ્રી કુન્યુનાથ ઔર શ્રી અરહનાથ ચક્રવર્તી થે । જન્મસે હી તીન જ્ઞાન સાથ લેકર અવતરિત હુએ થે । વે જવ રાજ્યોં પર વિજય પ્રાપ્ત કરને ગયે તવ ભી ઉનકી દૃષ્ટિ તો ભીતરકી ધ્રુવગુફામંસે કભી બાહર નિકલી હી નહીં થી । દૃષ્ટિ દ્વારા ધ્રુવ જ્ઞાયકરસ્વભાવ, નિત્ય ચૈતન્યતલમંસે કભી બાહર આતી હી નહીં, વહાઁસે કભી હટતી નહીં હૈ । યદિ દૃષ્ટિ ધ્રુવતલમં એક ક્ષણકો ભી હટ જાય તો

मिथ्या हो जाय। फिर भले ही वह पंचमहाव्रत पालनेवाला साधु हो तथापि वह मिथ्यादृष्टि है। भावलिंगी मुनिको पंचमहाव्रतके शुभ विकल्प आये परन्तु उनकी दृष्टि भीतर ध्रुव तल पर लगी है; वहाँसे उनकी दृष्टि कभी बाहर नहीं आती।

अहा! यह तो भवका अभाव करनेकी बात है। शुभाशुभ भाव करके मनुष्यादि चारों गतिमें भटका, परन्तु उससे कहीं भवका अभाव नहीं हुआ। जो भव और भवके भावरहित वस्तु है, अरे! एकसमयकी पर्यायरहित वस्तु है, ऐसे अपने ध्रुव ज्ञायकभाव पर दृष्टि होनेसे धर्मी जीव विकल्पमें आया होनेपर भी वह ध्रुव चैतन्यकी गहरी—गहरी गुफामेंसे बाहर निकलता ही नहीं; क्योंकि उसने परमानन्दका तल देखा है न! अतीन्द्रिय आनन्दका पर्वत देखा है न! अरेरे! जिसे यह बात सुननेको भी न मिले वह कब समझेगा.....जीवन यों ही बीतता जा रहा है!

जिसने तलको स्पर्श किया उसे बाहर सब थोथा लगता है। चैतन्यके तलमें पहुँच गया वह चैतन्यकी विभूतिमें पहुँच गया। ३२६.

'जिसने तलको स्पर्श किया उसे बाहर सब थोथा लगता है।'

आनन्दके नाथ निज प्रभु ध्रुव ज्ञायक आत्माको जिसने दृष्टिमें ग्रहण किया उसे बाहरका सब—दया—दान, व्रत—तप, पूजा—भक्ति आदिके विकल्प तथा क्रिया सब—थोथा—निरर्थक लगता है। 'तलका स्पर्श किया' अर्थात् क्या? स्पर्श करना वह स्वयं तो श्रद्धा—ज्ञान एवं अनुभूतिकी निर्मल पर्याय है। जिसमें त्रैकालिक ध्रुव अनन्त शक्तियोंका माल भरा है, जिसमें अनन्त सहज ज्ञान, अनन्त सहज दर्शन, अनन्त सहज आनन्द, अनन्त सहज शान्ति, अनन्त सहज स्वच्छता और अनन्त सहज प्रभुता आदि अनन्त सहज गुणोंका भण्डार भरपूर भरा है ऐसे निज ज्ञायक ध्रुव द्रव्यस्वभावकी—चैतन्यतलकी—जिसे दृष्टि हुई, सानुभव स्पर्श न हुआ, उसे बाहरका सब थोथा लगता है, निःसार, छिलकों जैसा तुच्छ लगता है। अशुभसे बचनेके लिये अनेक प्रकारके शुभभाव आते हैं, तत्त्वसम्बन्धी विकल्प भी आते हैं, परन्तु शुद्ध निर्विकल्प स्वरूपकी अपेक्षासे वह सब थोथा—निःसार लगता है।

जिसप्रकार जुआरका साँटा पोला, नीरस और निःसार होता है, उसीप्रकार धर्मजीवको

निज चैतन्यतलके सिवा सब पोला, रसकस बिनाका और निःसार लगता है; क्योंकि उसने भीतर सारयुक्त-रसकसयुक्त आनन्दनिधि ज्ञायक तलका स्पर्श किया है। उसे घुने हुए अनाजकी भाँति, भूमिकानुसार आनेवाले दया-दान, ब्रत-तप, पूजा-भक्ति आदिके शुभभाव कस रहित, पोले और थोथे लगते हैं। उनमें कुछ भी माल नहीं है, माल तो भीतर त्रैकालिक ध्रुव चैतन्यस्वरूपमें है। अहा! यह तो भवके अभावकी बातें हैं!

‘चैतन्यके तलमें पहुँच गया वह चैतन्यकी विभूतिमें पहुँच गया’।

शरीर, लक्ष्मी आदि पर द्रव्योंसे तथा शुभाशुभ विभावोंसे भिन्न होकर अंतरोन्मुख दृष्टि करके जो चैतन्यके ध्रुव तलमें पहुँच गया वह आत्मवस्तुमें विद्यमान अनन्त ज्ञान, अनन्त शान्ति, अनन्त आनन्द, अनन्त वीतरागता आदि अनन्त गुणविभूतिमें पहुँच गया। उस गुणवैभवके समक्ष, शुभ-अशुभके जो राग आयें वे सब थोथे लगते हैं। भूमिकानुसार राग आता है, परन्तु वह थोथा-निःसार प्रतीत होता है, उसका कोई मूल्य नहीं लगता; मूल्य-महत्ता तो एकमात्र चैतन्यतलकी लगती है। ऐसा ही वस्तुका स्वरूप है।

२६९ विदानं ई.

शुभाशुभ भावमें आकुलता है। चैतन्यकी ओर जाय तो जीवको शान्ति और आनन्द है। वहाँ अनन्त ज्ञान तथा अनन्त आनन्द भरा है। आनन्द अंतरसे प्रगट होता ही रहता है। यदि स्वमें दृष्टि करे, ज्ञान करे तथा लीनता करे तो वह प्रगट हुए बिना रहता ही नहीं। शुभाशुभ भावका आश्रय छोड़कर चैतन्यका आश्रय लेना वही गुरुदेवने बतलाया है।

— बहिनश्री चम्पावेन

प्रवचन-१२२

दिनांक १७-१०-७८

वचनामृत-३२७

‘देवलोकमें उच्च प्रकारके रत्न और महल हों उससे आत्माको क्या ? कर्मभूमिके मनुष्य भोजन पकाकर खाते हैं वहाँ भी आकुलता और देवोंके कण्ठमें अमृत झारता है वहाँ भी आकुलता ही है । छह खण्डको साधनेवाले चक्रवर्तीके राज्यमें भी आकुलता है । अंतरकी ऋद्धि न प्रगटे, शान्ति न प्रगटे, तो बाह्य ऋद्धि और वैभव क्या शान्ति देंगे ? ३२७.

‘देवलोकमें उच्च प्रकारके रत्न और महल हों उससे आत्माको क्या ?’

बाह्य ऋद्धि चाहे जिनती हो उसमें आत्माको कहाँ शान्ति है ? अंतरकी ऋद्धि प्रगट न हो, भगवान आत्मा अनन्त शान्तिका रसकन्द है, अनन्त अतीन्द्रिय आनन्दका भण्डार है, उसकी दृष्टिपूर्वक जबतक अंतरसे शान्ति प्रगट न हो, तबतक अन्यत्र कहीं शान्ति नहीं है ।

‘कर्मभूमिके मनुष्य भोजन पकाकर खाते हैं वहाँ भी आकुलता और देवोंके कण्ठमें अमृत झारता है वहाँ भी आकुलता ही है । छह खण्डको साधनेवाले चक्रवर्तीके राज्यमें भी आकुलता है । अंतरकी ऋद्धि न प्रगटे, शान्ति न प्रगटे, तो बाह्य ऋद्धि और वैभव क्या शान्ति देंगे ?’

बाह्य समृद्धि या ऋद्धि है वह तो दुःखमें निमित्त है, आकुलताके निमित्त हैं । भगवान आत्मा अनाकुल आनन्द एवं अकपाय शान्तरससे भरा हुआ भण्डार है, उसमेंसे शान्ति न आये तब तक अन्यत्र कहीं शान्ति नहीं है । ‘सिद्धि रिद्धि वृद्धि दीसे घटमें प्रगट सदा, अंतरकी लच्छीसों अजाची लच्छपती हैं ।’ अंतरकी ऋद्धि प्रगट न हो—आत्माका सम्पर्दर्शन, आत्माका ज्ञान, आत्माकी शांति, आत्माकी स्वच्छता, आत्माके त्रैकालिक शान्तस्वभावरूप शक्तिमेंसे व्यक्तता प्रगट न हो—तबतक अंतरमें सच्ची शान्ति प्रगट नहीं होती । शान्ति न प्रगटे, अंतरकी ऋद्धि न प्रगटे, तो बाह्य ऋद्धि और वैभव क्या शान्ति देंगे ?

અનેક સુવિધાઓંકે સાધન—યંત્ર આ ગયે ઇસલિયે અબ અપનેકો શાન્તિ મિલી એસા માનતે હોય, પરન્તુ ઉન સાધનોમં કહો શાન્તિ હૈ? વહ સવ બાદ્ય ઋષિ તો આકુલતામં નિમિત્ત હોયાં। ભગવાન તો અનાકુલ સ્વભાવ શાન્ત—શાન્ત રસકન્દ પ્રભુ હૈ, ઉસકી ઋષિ અંતરસે પ્રગટ ન હો તથતક કહો શાન્તિ નહીં હૈ.....તો બાદ્ય ઋષિ ઔર વૈભવ ક્યા શાન્તિ દેંગે?

આજ કલ તો સમ્યક્ત્વકે વિના હી સાધુપના દે દેતે હોય, પરન્તુ સ્વયં સમ્યક્ત્વરહિત હોયાં। બાદ્યક્રિયાસે સાધુપના માનતે હોય, પરન્તુ સાધુપના—સંયમ કિસે કહા જાય? અભી સમ્યગ્દર્શનકા તો ઠિકાના નહીં હૈ, ઔર લે લો પંચમહાવ્રત, હો જાઓ ત્યાગી! યહ તો અજ્ઞાનતાકા પોપણ હૈ। દીક્ષા લેનેવાલેકો ખવર નહીં પડેંતી ઔર દેનેવાલેકો ભી કિ સમ્યગ્દર્શન ક્યા હૈ, ચારિત્ર ક્યા હૈ?

મુનિદશા કેસી હોતી હૈ, મુનિપના કિસે કહના—યહ બાત અબ અલગ વોલોમં આયગી।

મુનિદશાકા ક્યા કહના! મુનિ તો પ્રમત્ત—અપ્રમત્તપનેમં સદા ઝૂલનેવાલે હોય!
ઉન્હેં તો સર્વગુણસમ્પત્ત કહા જા સકતા હૈ। ૩૨૮

‘મુનિદશાકા ક્યા કહના!’

ક્ષણમં છદ્રે ઔર ક્ષણમં સાતવેં ગુણસ્થાનમં ઝૂલનેવાલેકો મુનિ કહા જાતા હૈ। સમ્યગ્દર્શન સહિત ચારિત્ર—સ્વરૂપકી રમણતા—ભી સાતવેં ગુણસ્થાનમં બહુત પ્રગટ હુઅ હૈ। ઉસ નિર્વિકલ્પ પ્રચુર સ્વસંવેદનરૂપ અનુભવદશામેસે નીચે ઉત્તરકર છદ્રેમં આયે—વિકલ્પ ઉઠે—વહ પ્રમત્તદશા, ફિર સાતવેં જાયેં વહ અપ્રમત્તદશા। અહા! છદ્રે ગુણસ્થાનમં આયેં તો ક્ષણમં સાતવેંમં ચલે જાયું ઔર સાતવ્ાં આયે વહોંસે ક્ષણભરમં છઠવેંમં આ જાયેં—એસી દશા સન્તોકી—ભાવલિંગી મુનિયોકી—હોતી હૈ। ઇસપ્રકાર મુનિ તો સદા છઠવેં—સાતવેં—પ્રમત્ત—અપ્રમત્તદશામે—ઝૂલનેવાલે હોયાં। ઉન્હેં પંચમહાવ્રતકે પરિણામ કહે હોય વહ રાગ હૈ, વિકલ્પ હૈ; ઔર બાદ્ય નગનપના વહ તો અજીવકી ક્રિયા હૈ; ઉસમે આત્મા કહો આયા? આત્માકા—ભીતર અતીન્દ્રિય આનન્દકા જો નાથ ઉસકા—જિસે પહલે સમ્યગ્દર્શનમં અનુભવ હુઅ હૈ ઔર ફિર ચારિત્રદશા હોનેપર ઉગ્ર સ્વસંવેદનદશા પ્રગટ હુઈ હૈ ઉસે ભાવમુનિ કહા જાતા હૈ।

સમયસારકી ૩૮વીં ગાથાકી ટીકામં કેસા આયા હૈ ! કિ વિરક્ત ગુરુસે નિરન્તર સમજાયે

જાને પર શ્રોતા સમજકર કહતા હૈ કી—ઇસપ્રકાર સર્વસે ભિન્ન એસે નિજસ્વરૂપકો અનુભવતા હુआ યહ મેં પ્રતાપવત્ત રહા। ઇસપ્રકાર પ્રતાપવત્ત વર્તતે એસે મુઝે કોઈ ભી પર દ્રવ્ય પરમાણુમાત્ર ભી અપનેરૂપ ભાસિત નહીં હોતા કી જો મુઝે ભાવકરૂપ તથા જ્ઞેયરૂપસે મેરે સાથ એક હોકર ફિર મોહ ઉત્પન્ન કરે; ક્યોંકિ નિજરસસે હી મોહકો મૂલસે ઉખાડકર—પુનઃ અંકુર ઉત્પન્ન ન હો એસા નાશ કરકે, મહાન જ્ઞાનપ્રકાશ મુઝે પ્રગટ હુઆ હૈ।

અહા! કેસી શેલી! એસે ભાવ ગુરુમુખસે જિસકે કાનમેં પડે ઔર અંતરમેં જિસને તલકા સ્પર્શ કિયા—ધ્રુવતલકો દેખા, જાના ઔર અનુભવ કિયા—વહ શ્રોતા એસા કહતા હૈ કી—મેરા મહાન જ્ઞાનપ્રકાશ અંતરસે પ્રગટ હુઆ હૈ ઉસસે મુઝે જો યહ મોહકા—મિથ્યાત્વકા નાશ હુઆ હૈ વહ અબ પુનઃ કબી ઉત્પન્ન નહીં હો સકતા। એસા અપ્રતિહત ભાવ લિયા હૈ। અહા! ગજવ વાત હૈ! વિરક્ત ગુરુને જીવ—આત્મા બતલાયા ઔર જિસને અંતર સ્વસંવેદનસે ઉસે જાના—સુનકર નહીં કિન્તુ અપને સ્વસંવેદનસે, આનન્દસ્વરૂપ, શાન્તસ્વરૂપ અપને વેદનસે, નિર્વિકલ્પ સમાધિસે જિસને આત્માકો જાના—વહ એસા કહતા હૈ કી—હમને જો ઇન સર્વ પરભાવોસે ભિન્ન એસે નિજસ્વરૂપકે અનુભવ દ્વારા મોહકા મૂલમેંસે નાશ કિયા હૈ વહ અબ ફિરસે હમેં કબી ઉત્પન્ન હોનેવાલા નહીં હૈ।

પંચમકાલકે મુનિ પંચમ કાલકે શ્રોતાસે કહતે હૈને। પંચમકાલ હોનેસે, ‘કેવલીને સમજાયા’ એસી વાત નહીં લી હૈ। વિરક્ત ગુરુને—રાગકી રક્તતા જિનકો છૂટ ગઈ હૈ ઔર અતીન્દ્રિય આનન્દદશામેં જો રક્ત (અન્તલીન) હુએ હૈને, રાગસે વિરક્ત ઔર સ્વરૂપમેં રક્ત હુએ હૈને એસે ગુરુને—સમજાયા હૈ। પંચમકાલકે સન્તોસે સુનકર પંચમકાલકા જીવ રાગસે ભિન્ન નિજ આત્માકે અનુભવકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ। ઇતના હી નહીં પરન્તુ સધ્યગૃહીત આત્માકો દીપચન્દજીને ‘ભાવદીપિકા’મે જઘન્ય ‘આસ’ કહા હૈ। જિસકો હિત અંતરમેં પ્રગટ હુઆ હૈ ઔર જો હિતકી વાત કરતા હૈ વહ ‘આસ’ હૈ।

‘મુનિ તો પ્રમત્ત-અપ્રમત્તપનેમેં સદા દૂલનેવાલે હૈને।’

જિનકો અતીન્દ્રિય આનન્દ તથા અતીન્દ્રિય જ્ઞાન તો પ્રગટ હુઆ હૈ—માત્ર બહિલક્ષી શાસ્ત્રજ્ઞાન નહીં—તથા જિનેં ચારિત્રદશામેં રમણતા, અતીન્દ્રિય શાન્તિ બહુત પ્રગટ હુઈ હૈ, એસે મુનિ ક્ષણમેં સત્તમ ગુણસ્થાનમેં જાતે હૈને ઔર ક્ષણમેં છઠવેમેં આતે હૈને।

‘ઉન્હેં તો સર્વગુણસમ્પન્ન કહા જા સકતા હૈ।’

અહા! સર્વાર્થ સિદ્ધિકે દેવ સય્યકલી ઔર એકાવતારી હૈને। ઉન્હેં જો શાંતિ હૈ ઉસકી અપેક્ષા પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી જીવકો, ઉસકી અપેક્ષા પદ્મ ગુણસ્થાનવર્તીકો ઔર ઉસકી અપેક્ષા સત્તમ ગુણસ્થાનવર્તીકો ઉત્તરોત્તર અધિક શાન્તિ હોતી હૈ। છઠવેં-સાતવેં તો ક્ષણમેં નિર્વિકલ્પ

और ક્ષણમें સવિકલ્પ । અહા ! વે મુનિરાજ તો શાન્તિકે ઝૂલેમેં ઝૂલતે હું । ધન્ય અવતાર ! ધન્ય વહ મુનિદશા ! ઉન્હેં તો સર્વગુણસમ્પન્ન કહા જા સકતા હૈ ।

નિયમસારકી ટીકાકે એક શ્લોકમાં કહા હૈ :.....જો જીવ (મુનિ) સ્વવશ હૈ વહ જીવનુક્ત હૈ, જિનેથરસે કિંચિત ન્યૂન હૈ—ઉસમાં જિનેથરદેવકી અપેક્ષા કિંચિત હી ન્યૂનતા હૈ । કિંચિત રાગ હૈ ઇસલિયે વહ પૂર્ણ નહીં હૈ । ફિર, દૂસરે શ્લોકમાં એસા કહા હૈ કી—સર્વજ્ઞ-વીતરાગમેં ઔર સ્વવશ યોગીમાં કબી ભી કુછ ભી ભેદ નહીં હૈ; તથાપિ અરેરે ! હમ જડ હૈન્ કી ઉનમે ભેદ ગિનતે હૈન્ । ઉનમે અન્તર—ભેદ માને વહ જડ જૈસા હૈ । પ્રવચનસારમેં પંચરલ સમાન ઉત્તમ અન્તિમ પાঁચ ગાથાઓમાંસે એક ગાથામાં, એસા દર્શન, જ્ઞાન ઔર ચારિત્ર—વસ્તુકા દર્શન, ઉસકા જ્ઞાન ઔર ઉસકી રમણતા—જિન્હેં પ્રગટ હુઆ ઉન મુનિરાજકો મોક્ષતત્ત્વ કહા હૈ । અહા ! ઉન ભાવલિંગી—આનન્દકી મસ્તીમાં ઝૂલનેવાલે—મુનિરાજકી ક્યા-ક્યા વાતે કહેં ! વર્તમાનમેં તો ઉનકે દર્શન ભી દુર્લભ હો ગયે હૈન્ । વીતરાગ પ્રભુ તીનલોકકે નાથકે દર્શન તો દુર્લભ હુએ, પરન્તુ એસે સન્તોકા ભી વિરહ હો ગયા !

પ્રશ્ન :—ઉનકે કહે હુએ ભાવ તો રહ ગયે ન ?

ઉત્તર :—ભાવ તો રહ ગયે, પરન્તુ વે સ્વયં કહીં હૈન્ ? વીતરાગ સન્તોકે બતલાયે ભાવ—વસ્તુસ્વરૂપ ઔર ઉસે સમજનેકા માર્ગ—રહ ગયે, પરન્તુ આનન્દદશામેં ઝૂલનેવાલે ઉન વીતરાગ મુનિયોકે દર્શન કહીં હૈન્ ? ઉનકા વિરહ હો ગયા હૈ । ઉન્હેં સર્વગુણસમ્પન્ન કહા જા સકતા હૈ । સર્વગુણસમ્પન્ન ચારિત્ર હૈ ન ? પરમેષ્ઠી હૈન્ ન ? સમયસારકી પાઁચવારીં ગાથાકી ટીકામાં અપેને આત્માકા નિજ વૈભવ બતલાતે હુએ કહતે હૈન્ કી—નિરન્તર ઝરતા—આસ્વાદમેં આતા, સુન્દર જો આનન્દ ઉસકી છાપવાલા પ્રચુરસંવેદનસ્વરૂપ સ્વસંવેદન ઉસસે જિસકા (નિજ વૈભવકા) જન્મ હૈ । અહા ! ભાવલિંગમેં જિન્હેં પ્રચુર સ્વસંવેદન પ્રગટ હુઆ હૈ—અંતર અનુભવમેં આનન્દકા તથા સર્વગુણોંકા યથાસમ્પદ સાગર ઉછલતા હૈ—એસે મુનિકો સર્વગુણસમ્પન્ન કહા જા સકતા હૈ ।

*

વચનામૃત- ૩૨૯

મુનિરાજ વારમ્વાર નિર્વિકલ્પસ્વરૂપસે ચૈતન્યનગરમે પ્રવેશ કરકે અદ્ભુત ઋષ્ટ્રિકા અનુભવ કરતે હૈન્ । ઉસ દશામેં, અનન્ત ગુણોંસે ભરપૂર ચૈતન્યદેવ ભિત્ર-ભિત્ર પ્રકારકી ચમત્કારિક પર્યાયોંસ્વરૂપ તરંગોમાં એવં આશ્ર્યકારી આનન્દતરંગોમાં ડોલતા હૈ । મુનિરાજ તથા સમ્યાદૃષ્ટિ જીવકા યહ સ્વસંવેદન કોઈ ઔર હી હૈ, વચનાતીત હૈ । વહીં શૂન્યતા

नहीं है, जागृतरूपसे अलौकिक ऋद्धिका अत्यन्त स्पष्ट वेदन है। तू वहाँ जा, तुझे चैतन्यदेवके दर्शन होंगे। ३२८.

मुनिराजका अच्छा अधिकार आया है।

‘मुनिराज वारम्बार निर्विकल्परूपसे चैतन्यनगरमें प्रवेश करके अद्भुत ऋद्धिका अनुभव करते हैं।’

मुनिराज वारम्बार वीतरागतरूपसे, जिसमें अनन्तगुणोंका वास है ऐसे निज चैतन्यनगरमें—अंतर अतीन्द्रिय आनन्दके धारमें—प्रविष्ट होकर अद्भुत ऋद्धिको अनुभवते हैं। अहा! वह अद्भुत मुनिदशा! आज कल तो विना सम्यग्दर्शनके—आत्माकी प्रतीतिके विना—सीधा मुनिपना दे देते हैं।

मुनिराजने शुभोपयोगसे भिन्न होकर अंतरमें आनन्दके नाथका अनुभव किया है; आनन्दकी दशा प्रगट हुई उसे रखते हैं और जो प्रगट नहीं हुई उसे प्राप्त करनेका प्रयत्न करते हैं। ऐसे मुनिराज निर्विकल्प दशासे परिणमित होकर—बाह्यसे शून्य होकर—अंतरमें प्रवेश करते हैं वहाँ शून्यता नहीं है। मुनि तो अतीन्द्रिय आनन्दकी अद्भुत दशाको अनुभवते हैं।

‘उस दशामें, अनन्त गुणोंसे भरपूर चैतन्यदेव भिन्न-भिन्न प्रकारकी चमत्कारिक पर्यायोरूप तरंगोंमें एवं आश्चर्यकारी आनन्दतरंगोंमें डोलता है।’

अनन्तानन्त गुणोंसे भरपूर भगवान आत्मा भिन्न-भिन्न प्रकारके चमत्कारिक ज्ञान, आनन्द, शान्ति, स्वच्छता, प्रभुता आदिको—जो वचनगम्य नहीं है ऐसे चमत्कारिक आनन्दादि विविध प्रकारके भावोंको—अनुभवता है; वह भीतर आश्चर्यकारी सुखसागरमें डोलता है। द्रव्यसे और गुणसे तो आत्मा परिपूर्ण है, परन्तु उसका अनुभव होनेपर—सम्यग्दर्शन-ज्ञान होनेपर—भिन्न-भिन्न प्रकारकी चमत्कारिक पर्यायोंमें—शान्तिकी पर्याय, स्वच्छताकी पर्याय, सम्यग्दर्शनकी पर्याय, स्वरूपाचरणकी पर्यायरूप तरंगोंमें—आत्मा डोलता है। तरंग पर्याय है, वस्तु ध्रुव है। वेदन पर्याय है, वेदन ध्रुव नहीं होता। वेदनकी पर्याय वर्तमान दशा है।

प्रवचनसारकी १७२वीं गाथाकी टीकामें अलिंगग्रहणके २०वें बोलमें आता है कि—लिंग अर्थात् प्रत्यभिज्ञानका कारण ऐसा जो ग्रहण अर्थात् अर्थावोधसामान्य वह जिसके नहीं है वह अलिंगग्रहण है; इसप्रकार आत्मा द्रव्यसे नहीं आलिंगित ऐसा शुद्ध पर्याय है ऐसे अर्थकी प्राप्ति होती है।

प्रत्यभिज्ञानका कारण ऐसा नित्य चैतन्य-द्रव्यस्वभाव, उसे जो स्पर्श नहीं करता ऐसा शुद्धपर्यायरूप आत्मा है। प्रत्यभिज्ञानका कारण ऐसा जो यह द्रव्य—जो पहले था वही यह

હૈ; જો જ્ઞાતા પહલે થા વહી યહ,—એસા જો તૈકાલિક દ્રવ્ય—ઉસે નહીં સ્પર્શતા, ઉસે નહીં છૂતા, ઉસે આલિંગન નહીં કરતા આત્મા—વેદનમે જો વર્તમાનદશા આઈ વહ આત્મા—શુદ્ધ પર્યાયસ્વરૂપ હૈ। દૃષ્ટિ તો સામાન્ય પર, દ્રવ્ય પર હૈ, પરન્તુ વેદન શુદ્ધ પર્યાયકા હૈ। દૃષ્ટિ તો ધ્રુવ પર પરિણમ ગઈ હૈ, પર યહું (અલિંગપ્રહણકે ૨૦વેં બોલમે) કહતે હૈને કે દૃષ્ટિકા વિપય એસા જો દ્રવ્ય ઉસકા આલિંગન નહીં કરતા એસા આત્મા વર્તમાન શુદ્ધ પર્યાય હૈ। વેદનપર્યાય ઉસે આત્મા કહા। વેદનકી પર્યાય વહ તો પ્રગટ હૈ, ધ્રુવમે વહ મિલ નહીં ગઈ હૈ। ધ્રુવકો જાનનેવાલી પર્યાય ધ્રુવસે સ્વરૂપમે ભિન્ન હૈ। સમ્યગ્રદર્શનકી પર્યાય—જો દ્રવ્યકો માનતી હૈ વહ—દ્રવ્યસે કથંચિત્ ભિન્ન હૈ।

મુનિ તો આશ્ર્યકારી આનન્દ તરંગોમે ડોલતે હૈને। અહા ! ઉસકા વર્ણન વાણીસે નહીં હો સકતા ! જહું શક્તિમેસે વ્યક્તિ—પ્રગટતા હુઈ, જ્વાર આયા—જ્વાર બાહરસે નહીં ભીતરસે આતા હૈ—શાન્તિકા, આનન્દકા, સ્વચ્છતાકા, સમ્યગ્રદર્શનકા, સ્વસંવેદનકા, ચારિત્રકા, વહું જ્ઞાની આશ્ર્યકારી આનન્દતરંગોમે ડોલતા હૈ। અંતરમેં આનન્દકા નાથ ઉલ્લસિત હુआ હૈ, ઉસમેં દૃષ્ટિ ઔર એકાગ્રતા હોને પર, વહ એકાગ્રતાકી પર્યાય આનન્દ તરંગોમે ડોલતી હૈ। એસી બાત હૈ ભાઈ ! ઉસે માનકર પ્રગટ કરનેમેં હી ઉદ્ઘાર હૈ; ઇસકે વિના પરિભ્રમણ નહીં મિટેગા।

અનન્ત ગુણોમેં ભરપૂર ઇસ આત્મદ્રવ્યકા આશ્રય લિયા પર્યાયને; ઉસ પર્યાયને નિજ દ્રવ્યતલકો દેખા; ઉસે દેખને પર—અનુભવને પર ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારકી ચમલકારિક પર્યાયોકે—જ્ઞાનકી પર્યાય, દર્શનકી પર્યાય, ચારિત્રકી પર્યાયય આનન્દકી પર્યાય, સ્વચ્છન્દતાકી પર્યાય, પ્રભુતાકી પર્યાય, જીવલ્વશક્તિકી પર્યાય આદિ અનન્ત ગુણોંકી પર્યાયોંકી—જૈસે ફવારે ઉછલતે હૈને તદનુસાર નિર્મલ તરંગે ઉછલતી હૈને। ઇસમેં દ્રવ્ય, ગુણ ઔર પર્યાય તીનોં આ ગયે। અખી જિન્હેં યહ ભી ખવર નહીં હૈ કે દ્રવ્ય કિસે કહતે હૈને, ગુણ કિસે કહતે હૈને, પર્યાય કિસે કહતે હૈને ઔર ‘ણમો અરિહંતાણ, ણમો સિદ્ધાણ’ને પહાડે પઢતે રહેં ઉનકી યહું વાત નહીં હૈ। યહું તો અનન્તગુણોમેં ભરપૂર આત્મા સ્વભાવકે સન્મુખ હુઆ ઔર રગાદિ વિભાવ તથા પર્યાયસે વિમુખ હુઆ, તવ અંતરમેં ચમલકારિક પર્યાયોંકી તરંગે ઉઠીં—આશ્ર્યજનક જ્ઞાનપર્યાય, આશ્ર્યજનક સમ્યક્ત્વ પર્યાય, આશ્ર્યજનક ચારિત્ર પર્યાય, આશ્ર્યજનક આનન્દપર્યાય આદિ અનન્ત ગુણોંકી અદ્ભુત પર્યાયેં મુનિરાજકો ઉત્પન્ન હુઈ। પંચમહાત્રત યા નાનતા વહ મુનિપના નહીં હૈ, પરન્તુ ભીતર અનન્ત ગુણોંકા સમુદ્ર ભરા હૈ ઉસમેં દૃષ્ટિ દેને પર, ઉસકી પ્રતીતિ હોનેપર આનન્દાદિ ગુણોંકી તરંગે ઉઠેં વહ ધર્મ એવં મુનિપના હૈ। જૈસે સમુદ્રમેં જ્વાર ઔર નરીમેં બાઢ આતી હૈ, વૈસે હી સાધક સન્તોંકો—મુનિરાજકો અંતરમેં આનન્દાદિ તરંગે ઉછલતી હૈને, પર્યાયમેં અતીન્દ્રિય આનન્દકા જ્વાર આતા હૈ।

‘મુનિરાજ તથા સમ્યદૃષ્ટિ જીવકા યહ સ્વસંવેદન કોઈ ઔર હી હૈ, વચનાતીત હૈ !’

સમ્યગ્દૃષ્ટિ હો અથવા મુનિરાજ હોં—દોનોંકો આત્માકે આનન્દસ્વરૂપકા સ્વસંવેદન કોઈ ભિન્ન પ્રકારકા હોતા હૈ। સમ્યક્ત્વીકો રાગકે, પંચમહાવ્રતકે વિકલ્પ—પુણ્યકે પરિણામ આતે હૈને, ભક્તિ આદિકે પરિણામ આતે હૈને પરન્તુ ઉસે અંતરમે પ્રભુ-આત્માકા સ્વસંવેદન ભિન્ન હૈ। અંતરકે આનન્દકા વેદન, વહ શાન્તિ કોઈ અલગ પ્રકારકી, વચનાતીત હૈ।

અહા ! ભગવાનને ઉસ શાન્તરસકે સ્વસંવેદનસ્વરૂપ ધર્મ કિસે કહા હૈ ? કિ—પુણ્ય-પાપરૂપ કપાયભાવકે અભાવરૂપ એસા જો અંતર શાન્તરસકા સ્વભાવ ઉસે ભગવાનને ધર્મ કહા હૈ।

**જૈસી નિર્મલતા રે રત્ન-સ્ફટિકકી, વૈસા હી જીવ સ્વભાવ રે;
વહ જિનવીરને ધર્મ પ્રકાશિયા, પ્રવલ કષાય-અભાવ રે ।**

જીવનમે સુના હો કુછ દૂસરા ઔર યહ વાત આયી કોઈ દૂસરી; ઇસલિયે કહતે હૈને કિ યહ તો કોઈ નર્દી વાત કરતે હૈને। નર્દી વાત નહીં હૈ ભાઈ ! યહ તો અનાદિકી હૈ। અનન્ત તીર્થકર, અનન્ત કેવળી ઔર અનન્ત સન્ત મુનિ યહી વાત કરતે આ રહે હૈને ભાઈ ! તુઝે સુનનેકો નહીં મિલી ઇસલિયે નર્દી લગતી હૈ।

યહાઁ કહતે હૈને કિ મુનિરાજ તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવકા યહ સ્વસંવેદન—સ્વ અર્થાતું આનન્દકન્દ શુદ્ધ આત્મા ઔર સંવેદન અર્થાતું ઉસકા પર્યાયમે વેદન—કોઈ અલગ હી હૈ; રાગસે ભિન્ન હૈ, વિસ્મયજનક હૈ, આશ્ર્યકારી હૈ। ચૌથે ગુણસ્થાનમે વર્તતે હુએ સમ્યગ્દૃષ્ટિકા સ્વસંવેદન ભી કોઈ ભિન્ન પ્રકારકા હૈ। પાંચવે ગુણસ્થાનમે વર્તતે સચ્ચે શ્રાવકકા ભી સ્વસંવેદન રાગસે કોઈ ભિન્ન જાતિકા હૈ। સ્વ અર્થાતું અપના શાંત એવં આનન્દસ્વભાવ; સંવેદન અર્થાતું ઉસકા પર્યાયમે વેદન, વહ કોઈ અન્ય જાતિકા હૈ, વચનાતીત હૈ। વહ વચન દ્વારા કેસે કહા જાયગા ભાઈ ! ગુંગેકા ગુડુ ! ગુંગા આદમી ગુડુ ખાતા હો, ઉસસે કોઈ પૂછે કિ ક્યોં ભાઈ ગુંગે ! ગુડુ કેસા હૈ ? તો વહ ક્યા ઉત્તર દેગા ? ચેહરેકે હાવભાવસે તથા હાથકી ચેયાસે બતલાનેકી ચેયા કરેગા। વૈસે હી જ્ઞાનીકા સ્વસંવેદન ભી કોઈ અન્ય પ્રકારકા હૈ, વચનાતીત હૈ।

૨૨૮વેં બોલમેં કહા હૈ કિ—આત્માકે અસ્તિત્વકો પહિચાનકર સ્વરૂપમે સ્થિર હો જા, બસ !.....તેરા અસ્તિત્વ આશ્ર્યકારી અનન્ત ગુણપર્યાયસે ભરા હૈ; ઉસકા પૂર્ણ સ્વરૂપ ભગવાનકી વાળીમેં ભી પૂરા નહીં આ સકતા। ઉસકા અનુભવ કરકે ઉસમેં સ્થિર હો જા। શ્રીમદ્દે ‘અપૂર્વ અવસર’મે કહા હૈ :—

**જો પદ શ્રી સર્વજ્ઞને દેખા જ્ઞાનમે,
કહ ન સકે ઉસકો ભી શ્રી ભગવાન જો;
ઉસ સ્વરૂપકો અન્ય વાળી તો ક્યા કહે ?
અનુભવગોચર માત્ર રહા વહ જ્ઞાન જો । અપૂર્વ૦**

—ઇસમें ભी યहી આયા। વસ્તુ હै વહ વાણીમें કિતની આયેગી? વાણી જડ, રૂપી ઔર ભગવાન આત્મા ચેતન, અરૂપી। શત્રુકે પાસ સ્વજનકી બાત કહલાના હો કि ‘તૂ મેરે સ્વજન-મિત્રકા ગુણગાન કરના’, તો વહ શત્રુ ક્યા ગુણગાન કરેગા? ભીતર ભગવાન આનન્દકા નાથ અરૂપી ઔર વાણી જડરૂપી મિઠ્ઠી ધૂલ। ઉસકે દ્વારા અરૂપી ચેતનકી મહિમા હો સકતી હૈ? ગોમ્યસારમેં કહા હૈ ક્ષિ—કેવલજ્ઞાની ભગવાનને જિતના જાના હૈ ઉસકા અનન્તવાં ભાગ વાણીમें આતા હૈ। અહા! ઇની વસ્તુસ્વરૂપકી ગમ્ભીરતા હૈ, વસ્તુકા સ્વરૂપ કથંચિત् અર્થાત् પૂર્ણરૂપસે વચનાતીત હૈ। દૂસરી અપેક્ષા લેકર સમયસારકી પાંચવાં ગાથાકી ટીકામેં સ્પષ્ટીકરણ કરતે હુએ પં. જયચન્દ્રજીને ઐસા ભી કહા હૈ ક્ષિ—શબ્દब્રહ્મ (જિનવાણી) સવ કહતા હૈ; પરમાગમમેં વસ્તુકે વચનગોચર સર્વ ધર્મોંની નામ આતે હૈને, ઔર વચનસે અગોચર જો ભી વિશેપદર્થ હૈને ઉનકા અનુમાન કરાયા જાતા હૈ; ઇસ પ્રકાર શબ્દબ્રહ્મ સર્વ વસ્તુઓની પ્રકાશક હૈ।

‘હહાં શૂન્યતા નહીં હૈ, જાગ્રતરૂપસે અલૌકિક ઋદ્ધિકા અત્યન્ત સ્પષ્ટ વેદન હૈ।’

વહ વચનાતીત સ્વસંવેદન કોઈ ઔર હી હૈ। ભગવાન આત્મામે આનન્દકા જો વેદન હૈ વહ સ્વસંવેદન હૈ; વહ વચનસે નહીં કહા જા સકતા ઇસલિયે વચનાતીત કહા, પરન્તુ વહાં શૂન્યતા નહીં હૈ। વચનસે નહીં કહા જા સકતા ઇસલિયે વહ શૂન્ય હૈ ઐસા નહીં હૈ। ભીતર મહાપ્રભુ આનન્દસે ભરપૂર હૈ ઔર વેદનમેં ભી આનન્દકી પર્યાય આ ગઈ હૈ। વહ વેદન કોઈ શૂન્ય હૈ ઐસા નહીં હૈ। અહા! ઐસા વીતરાગમાર્ગ! ભારી કામ હૈ ભાઈ! જીવકા યહ ચમલકારિક વેદન આશ્ર્યજનક એવં વચનાતીત હૈ, રાગકે વેદનસે કોઈ અન્ય બાત હૈ। રાગકા—દયા, દાન, વ્રતાદિકા વિકલ્પ રાગ હૈ ઉસકા—વેદન ભિન્ન પ્રકારકા હૈ ઔર ઇસ સ્પષ્ટ સ્વસંવેદનકી જાતિ કોઈ ઔર હી હૈ।

અહા! ભારી કામ હૈ ભાઈ! ત્રિલોકીનાથ જિનેશ્વરદેવ—પરમેશ્વરકી વાણીમેં અમુક આયા, પૂર્ણ નહીં આયા; ક્યોંકિ વાણી જડ હૈ। ભગવાન આત્મા—ચૈતન્યદેવ—સ્વ-પરપ્રકાશક હૈ ઔર વાણી સ્વપર-કથક હૈ। સ્વપરકી કથા-કથન કર સકે ઐસી શક્તિ વાણીમેં હૈ; તથાપિ આત્માકા પૂર્ણ સ્વરૂપ કહનેકી શક્તિ ઉસમેં નહીં હૈ। આત્મામે અનન્ત ગુણ—અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ આદિ—, ઉન અનન્ત ગુણોની એકસમયકી અનન્ત પર્યાયેં, ઉનકા સ્પષ્ટ વેદન હોતા હૈ, વહાં શૂન્યતા નહીં હૈ। ભીતર ઉસ અનન્ત વૈભવસે ભરા ભગવાન હૈ, ઉસ અનન્ત ગુણઋદ્ધિસે ભરપૂર ચૈતન્યદેવ અનુભવમેં આને પર, વહાં શૂન્યતા નહીં હૈ, જાગ્રતરૂપસે ઉસ અલૌકિક ઋદ્ધિકા અત્યન્ત સ્પષ્ટ વેદન હૈ। વહ વેદન વચનસે નહીં કહા જા સકતા।

કોઈ કહતા હૈ ક્ષિ—ભીતર શૂન્ય હો જાઓ; ખૂબ રોઓ—ખૂબ રોઓ, ફિર વિકલ્પ ટૂટકર શૂન્ય હો જાઓગે। —ऐસા માર્ગ હૈ હી નહીં। વીતરાગમાર્ગની સિવા અન્ય કોઈ મત

સત્ય હૈ હી નહીં। પરન્તુ જીવાગકા કહા હુआ યહ સત્ય મહેંગા બહુત હૈ, ભાઈ! યહ વસ્તુ દુર્લભ હૈ, બડીસે બડી વસ્તુ હૈ। યહું એસા કહા કિ વહું (સ્વસંવેદનમે) શૂન્યતા નહીં હૈ અર્થાતુ વેદનમે વિકલ્પ નહીં હૈ ઔર વેદન આયા વહ કહા નહીં જા સકતા ઇસલિયે વેદન કુછ હૈ હી નહીં—એસા નહીં હૈ। ભીતર આનંદ, શાન્તિ આદિ ગુણોની અસ્તિત્વરૂપસે—અત્યન્ત સ્પષ્ટરૂપસે વેદન હૈ।

દૂસરે કુછ અમી કહતે હૈને કિ—યહ વહિની પુસ્તક એકવાર પ્રકાશિત હુઈ, અબ દૂસરી વાર લિખકર વચનામૃતકા દૂસરા ભાગ પ્રકાશિત કરો। ભાઈ! ઇસમે—ઇસ એક હી પુસ્તકમે—સબ આ ગયા હૈ। કહીં અન્યત્ર એસી વાત હૈ હી નહીં। યહ તો વહિનસે (વહિનશ્રી ચષ્પાવેનસે) સહજ હી બોલનેમે આ ગયા હૈ ઔર સહજ હી પુત્રિયોને લિખ લિયા હૈ; ઉન્હેં કુછ ખબર નહીં થી કિ યહ સવ વાતે પ્રકાશિત હોંગે। ક્યા વહિન (વહિનશ્રી) યા પુત્રિયોનો ખબર થી? અહા! ‘નિવેદન’મે લિખા હૈ કિ જિન્હોને એસી વાતેં લિખ્યું લી હૈને વે વહિને ભી અભિનન્દનકી પાત્ર હૈને। વચનામૃતકે એક-એક શબ્દમે, એક-એક બોલમે સારા (પૂરા) તત્ત્વ ભરા હૈ। ઇસ ‘વચનામૃત’ પુસ્તકમે એસે ૪૩૨ બોલ હૈને।

‘તૂ વહું જા, તુઝે ચैતન્યદેવકે દર્શન હોંગે।’

ઇસ બોલમે ક્યા કહતે હૈને? કિ—જ્ઞાની જીવકા સ્વસંવેદન કોઈ ઔર હૈ, શબ્દાતીત હૈ; પરન્તુ વહું શૂન્યતા નહીં હૈ। ભગવાન આત્મા અન્ત ગુણક્રદ્ધિસે પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય—ચैતન્યદેવ—ઉસકા જો અનુભવ અર્થાતુ સ્વસંવેદન વહ વચનસે નહીં કહા જા સકતા, વિકલ્પસે જાનનેમે નહીં આતા, ઇસલિયે વહ શૂન્ય હૈ એસા નહીં હૈ; વહ વેદન આનંદ એવં શાન્તિસે ભરા હૈ। ઉસ અનુભવ દશામેં જાગ્રત્તરૂપસે જ્ઞાન, આનન્દાદિ અલૌકિક ક્રદ્ધિકા—અપની અલૌકિક વિભૂતિકા—અત્યન્ત સ્પષ્ટ વેદન હૈ। વેદન યહ પર્યાય હૈ। તૂ વહું જા, તુઝે ચैતન્યદેવકે દર્શન હોંગે।

ભાવલિંગી મુનિરાજ તથા અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિકો સ્વાનુભૂતિકી પર્યાયમે જો જાગ્રત્તરૂપસે અલૌકિક નિર્મલતાઓની જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનુભૂત ક્રદ્ધિયોની—સ્પષ્ટરૂપસે વેદન હોતા હૈ। વહું ભીતર તૂ જા, તુઝે નિઝ જ્ઞાયકદેવકે દર્શન હોંગે। સંચે મુનિકો તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિકો આત્મસ્વભાવકે આનન્દકા વેદન કોઈ અલગ હી હૈ। વહ વેદન કહીં રાગકી જાતિકા નહીં હૈ। રાગકા વેદન તો જીવકો અનાદિકા હૈ; ઉસે અપૂર્વ યા અલૌકિક કેસે કહા જા સકતા હૈ? સમસ્ત પ્રકારકે રાગસે ભિન્ન હુએ સાધક જીવકા અન્તર્વેદન (સ્વસંવેદન) તો કોઈ અલૌકિક, અપૂર્વ ઔર વચનાતીત અર્તાન્દ્રિય આળાદમય હોતા હૈ। ઉસ વેદનમે બુદ્ધિપૂર્વક રાગકી તથા વિકલ્પકી શૂન્યતા હૈ, પરન્તુ જ્ઞાન ઔર આનન્દકી અલૌકિક ક્રદ્ધિકી શૂન્યતા નહીં હૈ। જૈસે

रागके वेदनके समय रागरूप 'अस्ति'का वेदन है, शून्य नहीं है; वैसे ही ज्ञानीको स्वसंवेदनके समय आह्लादादिरूप 'अस्ति'का वेदन है। वेदन वह 'अस्ति' है, शून्य नहीं है।

जैसे आत्मा अपने ज्ञान और आनन्दादि त्रैकालिक स्वभावसे शून्य नहीं है, और जैसे केवली भगवान केवलज्ञानादि स्वभावचतुष्यसे शून्य नहीं हैं, वैसे ही साधक सन्त स्वसंवेदनके समय पर्यायमें बुद्धिपूर्वकके रागशून्य होनेपर भी वहाँ सर्वथा शून्यता नहीं है, किन्तु जाग्रतरूपसे आनन्दादि अलौकिक ऋद्धियोंका अत्यन्त स्पष्टरूप वेदन है। जैसे रागका—पुण्य और पापका—वेदन प्रत्यक्ष है, वैसे ही रागसे भिन्न हुए मुनिराजको तथा सम्प्रगृहितिको अनुभवकालमें स्वभावका संवेदन प्रत्यक्ष है; वह आनन्द और शान्तिसे रिक्त नहीं है—शून्य नहीं है।

अहा! जहाँ पर्यायमें अलौकिक चैतन्यऋद्धिका अत्यन्त स्पष्ट संवेदन है, प्रभु! वहाँ तू जा, तुझे चैतन्यदेवके दर्शन होंगे। जैसे बाह्यमें लक्ष करनेसे रागके तथा विकारके दर्शन होते हैं, वैसे ही अंतरमें जानेपर तुझे आनन्दकन्द ज्ञायकदेवके दर्शन होंगे। अहा! ऐसी बात है। सच्चे मुनि हों या सम्प्रगृहि हों—सबके लिये यह एक ही बात है। किसीको ऐसा लगे कि—तो क्या हम सब झूठे? भाई! यह तो सत्य क्या है उसकी बात है। एक बार यह बात सुन तो सही!

२५८ भिंडानंद.

गुरुदेवने अत्यन्त स्पष्ट करके बतलाया है कि स्वानुभूतिका मार्ग ही मुक्तिका मार्ग है और वही सुखका उपाय है। वस, यही एक करने योग्य कार्य है। गुरुदेवका परम उपकार है; हम तो उनके दास हैं।

— बहिनश्री चम्पाबेन

પ્રવચન-૧૨૩

દિનાંક ૧૮-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૩૦

અહો! મુનિરાજ તો નિજાત્મધામમે નિવાસ કરતે હુંએ। ઉસમે વિશેષ-વિશેષ એકાગ્ર હોતે-હોતે વે વીતરાગતાકો પ્રાપ્ત કરતે હુંએ।

વીતરાગતા હોનેસે ઉન્હેં જ્ઞાનકી અગાધ અદ્ભુત શક્તિ પ્રગટ હોતી હૈ। જ્ઞાનકા અન્તર્મુહૂર્તકા સ્થૂલ ઉપયોગ છૂટકર એક સમયકા સૂક્ષ્મ ઉપયોગ હો જાતા હૈ। વહ જ્ઞાન અપને ક્ષેત્રમે રહકર સર્વત્ર પહુંચ જાતા હૈ—લોકાલોકકો જાન લેતા હૈ, ભૂત-વર્તમાન-ભવિષ્યકી સર્વ પર્યાયોંકો ક્રમ પડે વિના એક સમયમે વર્તમાનવત્ત જાનતે હુંએ, સ્વપદાર્થ તથા અનન્ત પરપદાર્થોંકી તીનોંકાલકી પર્યાયોંકે અનન્ત-અનન્ત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદોંકો એક સમયમે પ્રત્યક્ષ જાનતે હુંએ।—એસે અચિન્ત્ય મહિમાવંત કેવલજ્ઞાનકો વીતરાગ મુનિરાજ પ્રાપ્ત કરતે હુંએ।

કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હોને પર, જૈસે કમલ હજાર પંખુરિયોંસે ખિલ ઉઠતા હૈ તદનુસાર, દિવ્યમૂર્તિ ચैતન્યદેવ અનન્ત ગુણોંકી અનન્ત પંખુરિયોંસે ખિલ ઉઠતા હૈ। કેવલજ્ઞાની ભગવાન ચैતન્યમૂર્તિકે જ્ઞાન-આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોંકી પૂર્ણ પર્યાયોંમે સાદી-અનન્ત કેલિ કરતે હુંએ; નિજધામકે ભીતર શાશ્વતરૂપસે વિરાજ ગયે હુંએ, ઉસમે સે કબી બાહર આતે હી નહીં। ૩૩૦.

‘અહો! મુનિરાજ તો નિજાત્મધાનમે નિવાસ કરતે હુંએ।’

જો યથાર્થ સચ્ચે મુનિ હુંએ વે તો નિજાત્મધાનમે નિવાસ કરતે હુંએ। ‘શુદ્ધ, બુદ્ધ ચैતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;’—વહ મુનિરાજકા નિજાત્મધામ હૈ, ઉસમે વે નિવાસ કર રહે હુંએ। અવિરત સમ્યગ્રૂધિ નિજ શુદ્ધાત્મધામમે અલ્ય નિવાસ કરતે હુંએ, દેશવિરગતિ શ્રાવક વિશેષ વસ્તે હુંએ ઔર

મુનિરાજ તો અતિ ઉગ્રરૂપસે વસ ગયે હુંએં। નિરન્તર ઝરતે નિજાનંદમુદ્રિત પ્રચુર સ્વસંવેદનકી ઉગ્ર દશા મુનિરાજકો પ્રગટ હો ગઈ હૈ। ઉન્હોને અપના નિવાસ નિજાત્મધામમે સ્થાપિત કિયા હૈ।

‘ઉસમે વિશેષ-વિશેષ એકાગ્ર હોતે-હોતે વે વીતરાગતાકો પ્રાપ્ત કરતે હુંએં।’

મુનિરાજકા નિવાસ શરીર ઔર રાગાદિ વિભાવ નહીં હૈ, પરન્તુ અશરીરી ઔર અરાગસ્વરૂપ નિજાનન્દધામ હૈ। વે નિજાનન્દધામમે, જ્ઞાનાદિ અનન્તાનન્ત ગુણ સમૃદ્ધિસે પરિપૂર્ણ ભગવાન નિજ ચૈતન્યસ્વભાવમે અધિકાધિક લીન હોનેપર વીતરાગદશાકો પ્રાપ્ત કરતે હુંએં। અંતરમે જો પ્રગટ ‘મહાવ્યક્ત’ ટંકોલ્કીર્ણ શાશ્વત ચૈતન્યધામ હૈ ઉસમે વસે હુએ મુનિરાજ અંતરમે વિશેષ-વિશેષ એકાગ્ર હોતે-હોતે સાતિશય અપ્રમત્તદશા પ્રગટ કરકે, ક્ષપકશ્રેણી લગાકર વારહવે ગુણસ્થાનમે પહુંચ જાતે હુંએં, સપૂર્ણ વીતરાગતાકો પ્રાપ્ત કરતે હુંએં।

નિજાત્મધામમે એકાગ્રતા બઢતે-બઢતે વીતરાગ હુઆ જાતા હૈ, પંચ મહાત્રતાદિકે વિકલ્પ પ્રાપ્ત કરતે-કરતે નહીં। નિજાત્મધામમે નિવાસ કરનેવાલે મુનિરાજકો છઠવીં ભૂમિકામે અદ્વાઈસ મૂલગુણકે શુભ વિકલ્પ આતે અવશ્ય હુંએં, પરન્તુ ઉનમે ઉનકા નિવાસ નહીં હૈ; વે ઉન્હેં નહીં રૂચતે—અચે નહીં લગતે, વે તો નિજાનન્દધામમે પૂર્ણરૂપસે જમ જાનેકે લિયે પ્રયત્નશીલ હુંએં। નિજાત્મસ્વરૂપમે સ્થિરતા કરતે-કરતે વે પૂર્ણ વીતરાગ હો જાતે હુંએં। અહા ! ઐસી વસ્તુસ્થિતિ હૈ।

વીતરાગ ચૈતન્ય જિનવિષ્વ એસે નિજ જ્ઞાયકસ્વભાવમે નિવાસ કરકે ઉસમે અત્યન્ત લીન હોતે-હોતે અંતરમે જો શક્તિરૂપ વીતરાગતા થી વહ પર્યાયમે વ્યક્ત હો જાતી હૈ। મુનિદશામે વીતરાગતા પ્રગટ હુઈ થી પરન્તુ અભી વહ અપૂર્ણ થી, અંશત: વીતરાગતા તો ચતુર્થ ગુણસ્થાનમે સમ્યાદાનિકો ભી પ્રગટ હો જાતી હૈ। સમ્યાર્દશન ભી વીતરાગ પર્યાય હૈ, સમ્યજ્ઞાન ભી વીતરાગ પર્યાય હૈ ઔર સમ્યક્ચારિત્ર ભી વીતરાગ પર્યાય હૈ। ઉસ રલત્રયસ્વરૂપ વીતરાગી પર્યાયરૂપ ઉગ્રતાસે પરિણમતે—નિજાનન્દધામમે ઉગ્રતાપૂર્વક લીન હોતે-હોતે—મુનિરાજ સપૂર્ણ વીતરાગતાકો પ્રાપ્ત કરતે હુંએં।

‘વીતરાગતા હોનેસે ઉન્હેં જ્ઞાનકી અગાધ અદ્ભુત શક્તિ પ્રગટ હોતી હૈ।’

મુનિરાજકો નિજ પૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન સ્વભાવકે આલખન દ્વારા પરિપૂર્ણ વીતરાગતા હોનેસે જ્ઞાનકી દશામે અગાધ અદ્ભુત શક્તિ અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હોતા હૈ। વીતરાગતાસે હી કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ ન ? વાસ્તવમે તો કેવલજ્ઞાન તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હોતા હૈ, પરન્તુ યહું સાધન લેના હૈ ન ? મનુષ્ય શરીર યા વજ્ઞાન્નારાચ સંહનન આદિ નિમિત્ત સાધન નહીં હુંએં, મહાત્રતાદિકા શુભભાવરૂપ વ્યવહાર ભી સાધન નહીં હુંએં,—યા બતલાનેકે લિયે પૂર્ણ વીતરાગતારૂપ પૂર્વકી શુદ્ધ પર્યાયકો કેવલજ્ઞાનકા સાધન કહા હૈ; નહીં તો કેવલજ્ઞાન પૂર્વકી

વીતરાગ પર્યાયસે ભી પ્રગટ નહીં હોતા, કિન્તુ તૈકાલિક દ્રવ્યસ્વભાવકે પૂર્ણ આલમ્બનભાવસે પ્રગટ હોતા હૈ; કેવલજ્ઞાનકી શક્તિમણસે પર્યાયમે કેવલજ્ઞાનકી વ્યક્તિ હોતી હૈ।

વારહવેં ગુણસ્થાનમે પૂર્ણ વીતરાગતા ઔર તેરહવેં ગુણસ્થાનમે કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ ન! ઇસલિયે કથન તો એસા હોગા ન! કિ—મોક્ષમાર્ગસે હી કેવલજ્ઞાન ઔર મોક્ષ હોતા હૈ। સાધન બતલાના હો વહીં કથન એસા હી આતા હૈ। વૈસે, વાસ્તવમે તો ચૈતન્યસ્વરૂપ ભગવાન આત્મામે એકાગ્રતા હોનેપર જૈસે સમ્યગ્દર્શન હુઅા, વિશેપ એકાગ્રતા હોનેપર ચારિત્ર હુઅા, વૈસે હી ઉસમે પૂર્ણ એકાગ્રતા હોનેપર વીતરાગતા ઔર ફિર કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ।

પંચમહાબ્રતાદિકે વિકલ્પોનો સાધન કહા હૈ વહ વ્યવહારનયકા કથન હૈ; વાસ્તવમે વે સાધન નહીં હૈનું। વીતરાગતાકો કેવલજ્ઞાનકા સાધન કહના વહ ભી સદ્ગૂત વ્યવહાર હૈ; વાસ્તવમે તો અંતરમે કરણશક્તિયુક્ત ભગવાન આત્મા સ્વયં હી સાધન હૈ, જો કિ અનન્તાનન્ત અપાર અપરિમિત જ્ઞાનકે સાતિશય સામર્થ્યવાન અચિન્ન્ય તત્ત્વ હૈ। તૈકાલિક સાતિશય જ્ઞાનસ્વભાવમણેસે અગાધ અનુભૂત શક્તિયુક્ત કેવલજ્ઞાનકી પર્યાય હોતી હૈ, પરન્તુ જો પૂર્વ સમયકી વીતરાગ પર્યાય વ્યય હુઈ ઉસમણેસે વહ પ્રગટ નહીં હોતી; તથાપિ સાધન કહના હો તવ ઔર ક્યા કહા જાયગા? મોક્ષમાર્ગ વહ મોક્ષ અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનકા કારણ હૈ એસા કહા જાયગા ન? સાધ્યકા સાધન સમજાના હો તવ કથન તો એસા હી આયગા ન?

મોક્ષપ્રાસાદકા પ્રથમ સોપાન સમ્યગ્દર્શન ભી અંતરમે તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક દ્રવ્યસમાન્યકા આશ્રય કરને પર હી હોતા હૈ; વહ દેવ-ગુરુકી કૃપા અથવા રાગકી મન્દતા હો તવ હોગા—એસી નિમિત્ત યા શુભરાગકી અપેક્ષા નહીં હૈ; એકમાત્ર દ્રવ્યસ્વભાવકે અવલમ્બનસે હી પ્રગટ હોનેકે કારણ વહ પર, વિભાવ યા પૂર્વ પર્યાયસે નિરપેક્ષ હૈ। નિયમસારમે આતા હૈ ન કિ—નિજ પરમાત્મતત્ત્વકે સમ્યક્ શુદ્ધાન-જ્ઞાન-અનુષ્ઠાનરૂપ શુદ્ધરલત્રયાત્ક માર્ગ પરમ નિરપેક્ષ હોનેસે મોક્ષકા ઉપાય હૈ ઔર ઉસ શુદ્ધરલત્રયકા ફળ સ્વાત્મોપલાભિ—નિજ શુદ્ધ આત્માકી પૂર્ણ પ્રાપ્તિ અર્થાત્ મોક્ષ હૈ।

સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગકી એકતાકે તાલે ખોલ દિયે હૈનું; ઉસકે અંતરમે અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, અનન્ત આનન્દાદિ અનન્તાનન્ત ગુણસમૃદ્ધિસે ભરપૂર ધ્રુવ ભણ્ડાર ખુલ ગયા હૈ। ઉસ ભણ્ડારમે વિશેપ-વિશેપ એકાગ્રતા હોનેપર ચારિત્ર ઔર વીતરાગતા પ્રગટ હોતે હૈનું। મુનિરાજકો ચારિત્રદશા પ્રગટ હુઈ હૈ, પરન્તુ અમી પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટ નહીં હુઈ હૈ; ઇસલિયે ધ્રુવ સ્વરૂપમે વિશેપ-વિશેપ એકાગ્ર હોનેપર વે પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરતે હૈનું।

મોક્ષમાર્ગમણે સર્વ શુદ્ધિયાઁ તૈકાલિક શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે હી પ્રગટ હોતી હૈનું। પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન ઔર આત્મજ્ઞાન આનન્દકન્દ ચૈતન્યરલતાકરકી નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ ઔર જ્ઞાન—

આત્મસનુખતા—કરનેસે હોતી હૈ, ઔર ઉસીને સનુખ વિશેષ—વિશેષ સ્થિર હોનેપર ચારિત્ર અર્થાત् વીતરાગદશા પ્રગટ હોતી હૈ। ઇસ પ્રકાર તૈકાલિક ધ્રુવકે આલમ્બનસે હી મોક્ષકા માર્ગ તથા મોક્ષ હોતે હૈને તથાપિ કથનમેં તો એસા હી આયગા ન, કિ વીતરાગતાસે—મોક્ષમાર્ગસે મોક્ષ હોતા હૈ। અહા! એસા વસ્તુકા સ્વરૂપ હૈ; અરે! ક્યા હો? અનાદિકાલસે જીવ ભટક રહા હૈ, ઉસે અપને મૂલ સ્વભાવકી મહિમા હી નહીં આયી; ક્યોકિ ઉસકી દૃષ્ટિ ઔર રમણતા સબ પર્યાયમેં હી હૈ; અનાદિસે પ્રગટ પર્યાયમેં, વ્યવહારમેં ઔર અંશમેં હી ઉસકી રુચિ હૈ। વર્તમાન અંશકે પીછે મહાન તૈકાલિક ધ્રુવ ચૈતન્ય ભગવાન હૈ ઉસકી મહિમા ન આકાર રાગકી ક્રિયા તથા દયા—દાનાદિ શુભભાવોંકી મહિમામેં લગ ગયા; ઇસલિયે વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ રહા।

અહા! અનન્ત જ્ઞાન, આનન્દ, ઈશ્વરતા—પ્રભુતા આદિ અનન્ત અપાર ગુણોંસે સુશોભિત એસે નિજ જ્ઞાયક ભગવાનકે પ્રતિ અન્તરમેં શ્રદ્ધા સમ્વન્ધી એકાગ્રતા હોના વહ તો પ્રથમ સપ્યાદર્શન હૈ, સ્થિરતા સમ્વન્ધી વિશેષ એકાગ્રતા વહ ચારિત્ર ઔર ઉસસે ભી વિશેષ એકાગ્રતા—પૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિરતા—વહ વીતરાગતા હૈ। પૂર્ણ વીતરાગતા હોનેકે પશ્ચાત્ હી કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ એસા બતલાના હૈ।

‘જ્ઞાનકા અન્તર્મુહૂર્તકા સ્થૂલ ઉપયોગ છૂટકર એક સમયકા સૂક્ષ્મ ઉપયોગ હો જાતા હૈ।’

વીતરાગ હોનેકે પશ્ચાત્ જ્ઞાનકા ઉપયોગ, જો પહલે અસંખ્ય સમયકા સ્થૂલ થા વહ છૂટકર, એક સમયકા સૂક્ષ્મ હો જાતા હૈ। સપ્યાદર્શનકે કાલમેં સમસ્ત શુભાશુભરૂપ સ્થૂલ ઉપયોગરહિત હોકર સૂક્ષ્મ જ્ઞાયકકો ગ્રહણ કિયા હોનેસે પ્રગટ હુઅ વહ સૂક્ષ્મ ઉપયોગ ભી કેવલજ્ઞાનકી અપેક્ષાસે સ્થૂલ હૈ; ક્યોકિ છદ્દસ્થકો આત્માનુભવકે સમય ભી ઉપયોગકા કાલ તો અસંખ્ય સમયકા હૈ। શ્રદ્ધાકા કાર્ય એક સમયમેં હોતા હૈ, પરન્તુ જ્ઞાનમેં ગ્રહણ કરતે હુએ અસંખ્ય સમય લગતે હૈને, અસંખ્ય સમયમેં સમજનેમેં આતા હૈ। જહાઁ અંતરમેં વીતરાગતા હોકર કેવલજ્ઞાન હુઅ વહાઁ એક સમયકા સૂક્ષ્મ ઉપયોગ હો જાતા હૈ।

‘વહ જ્ઞાન અપને ક્ષેત્રમેં રહકર સર્વત્ર પહુંચ જાતા હૈ—લોકાલોકકો જાન લેતા હૈ, ભૂત-વર્તમાન-ભવિષ્યકી સર્વ પર્યાયોંકો ક્રમ પડે બિના એક સમયમેં વર્તમાનવ્ત્ર જાનતે હૈને, સ્વપદાર્થ તથા અનન્ત પરપદાર્થોંકી તીનાં કાલકી પર્યાયોકે અનન્ત-અનન્ત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદોંકો એક સમયમેં પ્રત્યક્ષ જાનતે હૈને।’

શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યસામાન્યકે પૂર્ણ આલમ્બનભાવસે પ્રગટ હુઅ વહ કેવલજ્ઞાન અપને પ્રદેશોંમે રહકર તીન કાલ ઔર તીન લોકકો—સબકો એકસાથ જાન લેતા હૈ, જાનનેકે લિયે ઉસે પરક્ષેત્રમેં નહીં જાના પડતા। અસંખ્યપ્રદેશી નિજ ચૈતન્યધામમેં રહકર એક સમયકા ઉપયોગ સર્વ જ્ઞેયોમેં પહુંચ જાતા હૈ। અરેરે! અમી તો લોગોંકો કેવલજ્ઞાનકે સ્વરૂપકો સમજનેમેં હી આપત્તિ હૈ।

જ્ઞાનસ્વભાવકી જો સર્વજ્ઞપર્યાય પ્રગટ હુઈ—ભલે હી વહ એક સમયકી હો—વહ અપને ક્ષેત્રમાં રહકર વિશ્વકે સર્વ ભાવોંકો પહુંચ જાતી હૈ, સવકો એક સમયમે જાન લેતી હૈ; જાનનેકે લિયે ઉસે જ્ઞેયોંકે પાસ જાના પડ્યતા હૈ—એસા નહીં હૈ। અહા! કેમી હોગી વહ સર્વજ્ઞસ્વભાવકી શક્તિ!

‘જ્ઞ’ સ્વભાવ કહો, સર્વજ્ઞસ્વભાવ કહો યા કેવલજ્ઞાનસ્વભાવ કહો—સવ એકાર્થ હૈ। ભગવાન આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી હી હૈ, ઉસકા પરિપૂર્ણ આશ્રય લેનેસે સર્વજ્ઞપર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ। શક્તિમાંસે બ્યક્તિ પ્રગટ હોતી હૈ। અહા! બહુત સૂક્ષ્મ હૈ વીતરાગકા માર્ગ! વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરકા માર્ગ—સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યક્ચારિત્ર આદિ—બહુત સૂક્ષ્મ હૈ।

એક મનુષ્ય અપને મકાનમાં ખડા—ખડા વાહરકી સવ વસ્તુઓંકો જાનતા હૈ, જાનનેકે લિયે ઉસે વાહરકી વસ્તુઓંકે નિકટ નહીં જાના પડ્યતા; વૈસે હી કેવલજ્ઞાન સમસ્ત લોકાલોકકો અપનેમાં રહકર જાન લેતા હૈ, જાનનેકે લિયે ઉસે લોકાલોક તક લમ્બા નહીં હોના પડ્યતા। અહા! દેખો, યહ કેવલજ્ઞાની અરિહંત પરમાત્માકા સ્વરૂપ! વીતરાગ ચૈતન્ય જ્ઞાયકવિષ્વકો પહેલે યથાર્થ રૂપમાં ગ્રહણ કિયા તવ તો ગ્રથમ સમ્યગ્દર્શન ઔર સમ્યગ્જ્ઞાન હોતે હૈનું; ઉનમાં વિશેષ એકાગ્રતા હોનેપર ચારિત્ર હોતા હૈ; ઔર ઉસમાં ઉસસે ભી વિશેષ એકાગ્રતા હોનેસે વીતરાગતા ઔર કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ। કેવલજ્ઞાન વાસ્તવમાં તો તૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવકે પૂર્ણ આશ્રયસે હોતા હૈ, તથાપિ કથનમાં એસા આતા હૈ કિ વીતરાગતાસે કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ।

વ્રત, ઉપવાસ, પૂજા, ભક્તિ આદિ વહિર્લક્ષી ક્રિયામાં તો રાગ-વિકારકે ભાવ હૈનું ઔર શુભમાશુભ વિકારસે રહિત અંતરમાં પૂર્ણાનન્દકે નાથકે નિકટ જાને પર જો અંતર્લક્ષી નિર્મલ પરિણામ હોતે હૈનું વે તો વીતરાગ ઔર અવંધ પરિણામ હૈનું। સ્વભાવકે સમીપ જાનેસે જ્ઞાન સમ્યક ઔર પરિણામ અવંધ હોંગે, તથા સ્વભાવસે દૂર જાનેસે—રાગમાં રહનેસે—અજ્ઞાન ઔર બંધન હોગા। ભાઈ! વીતરાગ જિનેશ્વરકા માર્ગ એસા હૈ। ઇસકે સિવા અન્ય પદ્ધતિસે કરેગા તો કલ્યાણકી પ્રાસિ નહીં હોગી; વ્રતાદિ શુભભાવોંસે તીનકાલમાં કલ્યાણ નહીં હૈ; વહ તો પુણ્યસ્વર્વકી ક્રિયા હૈ, નિરાસ્ત્રવકી નહીં। નિરાસ્ત્રવકી ક્રિયા તો પૂર્ણાનન્દકે આશ્રયસે પ્રગટ હોતી હૈ। નિરાસ્ત્ર ધ્રુવતત્ત્વકે આશ્રયસે નિરાસ્ત્ર નિર્મલ પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ। અવંધસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકે આશ્રયસે અવંધ પરિણામ પ્રગટ હોતે હૈનું। અવંધ પરિણામ કહો અથવા મોક્ષમાર્ગ કહો—દોનોં એક હી હૈનું। અહા! ભગવાન જિનેશ્વર દેવ ગણધરોં ઔર ઇન્દ્રોંકી સભામાં જો કહતે થે વહ યહી વાત હૈ।

પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટ હોનેકે પશ્ચાત્ જો કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ વહ એક સમયમાં—સેકણ્ડકે અસંખ્યાતવિનાની ભાગમાં—સર્વ પદાર્થકી ભૂત, વર્તમાન ઔર ભાવી પર્યાયોંકો ક્રમ પડે બિના યુગપદ્ધ વર્તમાનવત્ પ્રત્યક્ષ જાન લેતે હૈનું। જો વીત ચુકા હૈ ઉસે પહેલે જાનતે હૈનું, ફિર વર્તમાનમાં જો વર્ત રહા હૈ ઉસે જાનતે હૈનું ઔર ફિર ભવિષ્યકી પર્યાયોંકો જાનતે હૈનું—એસા ક્રમ કેવલજ્ઞાનકો

જાનનેમં નહીં હોતા, વહ તો એક સાથ તીનોં કાલકી પર્યાયોંકો વર્તમાનમં વર્ત રહી હોં ઇસ પ્રકાર પ્રત્યક્ષ જાનતા હૈ ।

અહા ! અરિહંતદેવ કેસે હોતે હૈન ? કિ—જિનકો સમયકે છોટેસે છોટે ભાગમે—એક સમયમં—સમસ્ત દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયકો તથા ભૂત—વર્તમાન—ભવિષ્યકો પકડ લેનેવાલા—જાન લેનેવાલા—કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હુआ હૈ; ઉનકી મહિમાકા ક્યા કહના ! વહ કેવલજ્ઞાન દશા તો કોઈ અનુદ્ધુત હૈ ભાઈ !

પ્રશ્ન :—જો વર્તમાનમં નહીં હૈ ઉસે વર્તમાનવત્ જાને, વહ જ્ઞાન ઝૂઠા નહીં કહા જાયગા ?

ઉત્તર :—ભાઈ ! સુન તો સહી । ભૂત ઔર ભવિષ્યકી પર્યાયેં વર્તમાનમં હૈન એસા કહાઁ કહતે હૈન ? બીત ગઈ પર્યાયોંકો ઔર અમી નહીં હુઈ પર્યાયોંકો, માનો વર્તમાનમં વર્ત રહી હોં—એસી સ્પષ્ટતાપૂર્વક, અત્યન્ત પ્રત્યક્ષ જાનતે હૈન । અવર્તમાનકો વર્તમાનવત્ સ્પષ્ટ જાનના વહ તો જ્ઞાનકી દિવ્યતા હૈ । ભૂતકાલમે જૈસી પર્યાયેં હો ગઈ ઔર ભવિષ્યકાલમે જૈસી પર્યાયેં હોંગી, ઉન્હેં યથાતથરૂપસે વર્તમાનવત્ પ્રત્યક્ષ જાને, ઉસ દિવ્યજ્ઞાનકો ઝૂઠા કેસે કહા જાયગા ? અરેરે ! કેવલજ્ઞાન—પરમાત્મદશા—ક્યા હૈ ઉસકી લોગોંકો ખબર નહીં હૈ । અમી તો લોગોંકો સપ્યાંદર્શનકી દશા ક્યા હૈ, મુનિદશા ક્યા હૈ, ઇસકી ભી ખબર નહીં હૈ, વહાઁ યહ, ક્રમકે વિના એક સમયમં વર્તમાનવત્ પ્રત્યક્ષ જાનનેવાળે કેવલજ્ઞાનકી બાત કેસે વૈઠેગી !

કેવલજ્ઞાન સ્વાત્મપદાર્થ તથા વિશ્વકે અનન્ત પદાર્થોંકી તીનોં કાલકી પર્યાયોંકે અનન્તાનન્ત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદોંકો એક સમયમં જાન લેતા હૈ । આત્માકા દ્રવ્યતત્ત્વ ઔર ગુણતત્ત્વ તો પરિપૂર્ણ હૈ હી, પરન્તુ ઉસકા પર્યાયતત્ત્વ, પૂર્ણતા પ્રગટ હોને પર કેસા હોતા હૈ વહ બાત યહાઁ બતલાતે હૈન । અનન્તશક્તિકા સાગર એસે નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વકે પૂર્ણ આલઘનસે હી વહ પ્રગટ હોતા હૈ, કિસી ક્રિયાકાણ્ડસે નહીં । સામર્થ્ય ભરપૂર નિજ જ્ઞાયકકા અવલઘન લેનેસે વીતરાગતા પ્રગટ હોતી હૈ ઔર પશ્ચાત્ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હોતા હૈ ।

કેવલજ્ઞાન સર્વ પદાર્થોંકી તીનોં કાલકી પર્યાયોંકો—ઉનકે અનન્તાનન્ત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદોં સહિત—એક સાથ પ્રત્યક્ષ જાનતા હૈ ।

પ્રશ્ન :—કેવલજ્ઞાન તીનોં કાલકી સર્વ પર્યાયોંકો જાનતા હૈ; તો દ્રવ્યકી પ્રથમ ઔર અન્તિમ પર્યાય કૌન સી ?

ઉત્તર :—ભાઈ ! અનાદિ—અનન્તમે યહ પ્રથમ ઔર યહ અન્તિમ—એસા કુછ હોતા હી નહીં । કેવલજ્ઞાન ભી અનાદિકો અનાદિરૂપસે ઔર અનન્તકો અનન્તરૂપસે હી જાનતા હૈ । અનાદિ—અનન્તકો સાદિરૂપસે જાને તો વહ જ્ઞાન હી મિથ્યા સિદ્ધ હોગા । દ્રવ્ય ઔર પર્યાય

दोनों अनादिके हैं। पहले द्रव्य और फिर पर्याय—ऐसा है? पर्यायके विना द्रव्य नहीं होता और द्रव्यके विना पर्याय नहीं होती। दोनों मिलकर सम्पूर्ण वस्तु अनादि-अनन्त स्वतःसिद्ध है। अहा! यह जैनदर्शन तो विश्वदर्शन है, स्वभावको बतलानेवाला तत्त्वदर्शन है।

अबंधस्वभावी भगवान आत्माके आश्रयसे जो अबंध पूर्ण पर्याय प्रगट हुई उसकी इतनी शक्ति है कि अपनी तथा अनन्त परपदार्थोंकी—अनन्त पुद्गल, अनन्त आत्मा, अनन्त केवली सिद्धांकों—तीनोंकालकी पर्यायोंको, उनके अनन्तानन्त अविभाग प्रतिच्छेदों सहित, अक्रमसे प्रत्यक्ष जान ले।

अविभाग प्रतिच्छेदका अर्थ क्या ? कि—पर्यायमें जिसके दो विभाग न हो सकें ऐसा गुणसामर्थ्यका छोटेसे छोटा अंश । केवलज्ञान समस्त वस्तुके ऐसे सर्व अंशोंको एकसाथ प्रत्यक्ष जानता है ।

सर्वको युगपद् प्रत्यक्ष जाननेवाले अरिहंत परमात्मा सर्वज्ञ कैसे हुए?—अंतरमें पूर्ण वीतरागता होनेसे। उस सर्वज्ञ दशाकी शक्ति कितनी? कि-अपनी तीनों कालकी तथा परकी भी तीनों कालकी पर्यायोंको, सर्वके अनन्तानन्त अविभाग प्रतिच्छेदों सहित, अक्रमसे प्रत्यक्ष जाने ऐसी अचिन्त्य शक्ति है। परके अवलम्बन विना, अपने क्षेत्रमें रहकर, एक समयकी कालमर्यादामें रहकर, सर्वभावोंको एकसाथ अत्यन्त प्रत्यक्ष जाने ऐसी कोई अद्भुत केवलज्ञानकी महिमा है।

‘ऐसे अविन्य महिमावन्त केवलज्ञानको वीतराग मुनिराज प्राप्त करते हैं।’

अंतरमें आनन्दकन्द ज्ञायकको जाग्रत करके वीतराग भावरूप परिणमित सन्त ऐसे अचिन्त्य महिमावन्त केवलज्ञानको प्राप्त करते हैं। आया कुछ समझमें? पुस्तकमें बहुत अच्छी व्याख्या आयी है। एकमें बहुत कुछ आ गया। अहा! द्रव्यकी शक्तिके सम्बन्धमें क्या बात करें? वस्तुकी तथा उसके गुणोंकी क्या बात करें? परन्तु जीवके एक ज्ञानगुणकी एक समयकी पूर्ण पर्याय—केवलज्ञानकी ऐसी कोई अद्भुत अनन्त शक्ति है कि वह अपने भूत-वर्तमान-भविष्यकी पर्यायोंको तथा अनंतानंत जीव कि जिनमेंसे अनन्तको प्राप्त हुई सिद्धदशा अनंतकाल तक ज्योंकी त्यों रहेगी। और अनन्त जीव अपी निगोदमें हैं कि जिनमेंसे अनन्त जीव निकलकर केवलज्ञान प्राप्त करेंगे—उन सबको—तीनोंकालके सर्व भावोंको—सहजरूपसे प्रत्यक्ष जानता है। यह तर्क या विकल्पका विषय नहीं है; स्वभावका गर्भ अनन्त है।

प्रवचनसारमें कहा है न?—‘जो जाणदि अरहंत दब्त्तगुणतपञ्चयत्तेहि.....’ जो जीव अर्हतको द्रव्यरूपसे, गुणरूपसे तथा पर्यायरूपसे जानता है वह अंतरमें अपने आत्माको जानता है। जैसा और जितना अर्हतका आत्मा है वैसा और उतना ही मेरा आत्मा है। उनके जैसे और जितने मुझमें गुण हैं और उनको जो केवलज्ञानादि पूर्ण पर्यायें प्रगटी हैं वे

अंतरद्रव्यस्वभावके आश्रयसे प्रगट हुई हैं; इसलिये मैं भी अपने द्रव्यस्वभावका आश्रय प्रगट करूँ और पर्यायमें केवलज्ञान आदि पूर्णता प्राप्त करूँ। अरे! कितनोंने तो यह बात सुनी भी नहीं होगी। अहा! यह तो त्रिलोकीनाथ महावीर और वर्तमान विरहमान सीमंधरादि वीतराग तीर्थकरोंका कथन है।

‘केवलज्ञान प्रगट होने पर, जैसे कमल हजार पंखुरियोंसे खिल उठता है तदनुसार, दिव्यमूर्ति चैतन्यदेव अनन्त गुणोंकी अनन्त पंखुरियोंसे खिल उठता है।’

हजार पंखुरीवाला कमल जैसे खिल उठता है, वैसे ही ज्ञान और आनन्दादि अनन्त गुणोंको धारण करनेवाला भगवान आत्मा अनन्त गुणोंकी निर्मलताओंसे पर्यायमें खिल उठता है। अहा! इस स्वभावका अंतरमें विश्वास आ जाना वह अनंत पुरुषार्थ है। भीतर निर्विकल्प दृष्टि होने पर परिणाममें ज्ञायकका विश्वास आता है। अंतरकी यह बात समझमें न आयी हो उसे ‘एकान्त’ लगता है; किन्तु भाई! भले ही तुझे एकान्त लगे, परन्तु यह तो वीतरागका अनेकान्त सिद्धान्त है। इसमें कहाँ वाद-विवादका स्थान है? अंतरमें चैतन्य ज्ञायकस्वभावके अवलम्बनसे सम्यग्दर्शन होता है और देव-शास्त्र-गुरुके दर्शन या ब्रत-तपके आश्रयसे सम्यग्दर्शन नहीं होता—उसे अनेकान्त कहते हैं। भगवानके दर्शन या ब्रतादि तो रागकी क्रिया है, उसमेंसे वीतरागता कैसे होगी?

भीतर पर्यायमें वीतरागता प्रगट करना हो तो निज चैतन्यविष्वका अवलम्बन ले। इसके सिवा लाखों क्रियाकाण्ड करे वह सब बंधका कारण है। जैसे कमल हजार पंखुरियोंसे खिल उठता है, वैसे ही दिव्यशक्तियोंका भण्डार भगवान आत्मा पर्यायमें अनन्त अचिन्त्य गुणोंकी अनन्त निर्मलताओंसे खिल उठता है। एक गुणकी एक पर्याय—ऐसे अनन्त गुणोंकी अनन्त पर्यायोंसे—पंखुरियोंसे खिल उठता है। जो स्वयं ही अचिन्त्य शक्तिवान देव है और चैतन्यरूप चिन्तामणि रल है ऐसा यह ज्ञायकभाव अनन्त गुणोंकी निर्मल पर्यायोंरूपसे खिल उठता है।

‘केवलज्ञानी भगवान चैतन्यमूर्तिके ज्ञान-आनन्दादि अनन्त गुणोंकी पूर्ण पर्यायोंमें सादि-अनन्त केलि करते हैं; निजधामके भीतर शाश्त्ररूपसे विराज गये हैं, उसमेंसे कभी बाहर आते ही नहीं।’

जबसे केवलज्ञान प्रगट हुआ तबसे उसका आदि हुआ, और वह ज्योंका त्यों अनन्तकाल रहना है।

**सादि अनन्त, अनन्त समाधिसुखमां,
अनन्त दर्शन, ज्ञान अनन्त सहित जो;
अपूर्व अवसर अेवो क्यारे आवशे।**

अहा ! सम्यग्दृष्टिको ऐसी भावना होती है । समाधिसुख अर्थात् अतीन्द्रिय आह्नादस्वरूप आनन्द । अनन्त दर्शन, अनन्त ज्ञान और अनन्त आनन्दादि अनन्त पूर्ण पर्यायमें केवलज्ञानी भगवान सादि-अनन्त काल तक केलि-क्रीड़ा करते हैं । अहा ! भगवन्त सिद्ध क्या करते हैं ? अतीन्द्रिय पूर्णानन्दमें रमण करते हैं, अनन्तानन्त निर्मल पर्यायें प्रगट हुई उनका वेदन करते हैं ।

प્રશ્ન :—સિદ्ध ભગવान કુछ નહीं કરતे ?

उત्तर :—अपने और आनन्दादि अनन्त गुणोंकी पूर्ण पर्यायमें सादि-अनन्त क्रीड़ा करनेका अपना कार्य सिद्ध भगवान स्वयं करते हैं; वे अपने कार्य विना-कार्य रहित नहीं हैं । विश्वका प्रत्येक पदार्थ अपने वर्तमान पर्यायरूप कार्यका स्वयं कर्ता है; अन्य पदार्थ भी अपने-अपने कार्य करते हैं, उनका कार्य यह जीव करे ऐसा कहाँसे आया ? अहा ! यह जीव परका करे कुछ नहीं; तथापि परको जाने विना नहीं रहे ऐसा ही વस्तुस्वभाव है । ऐसी बातें हैं भाई ! जैनधर्म वह कोई पक्ष या सप्तदाय नहीं है, वह तो वस्तुका स्वरूप है ।

केवली भगवान निजधामके भीतर शाश्वतरूपसे विराजमान हो गये, उसमेंसे कभी बाहर आते ही नहीं । निजधाम कहो या सुखधाम कहो—‘शुद्ध बुद्ध चैतन्यघन, स्वयंज्योति सुखधाम ।’ पूर्ण परमात्मदशा प्रगट होने पर जीव निज सुखधामके भीतर शाश्वतरूपसे स्थित हो जाते हैं—सादि-अनन्त अनन्त समाधिसुखमें परिणमित हो जाते हैं, उसमेंसे कभी बाहर आते ही नहीं ।

પ્રશ્ન :—ભक्तों પર સંકટ આયે તब પરમात્મા અવતાર ધારણ કરતે હોય—ऐसા આતા હૈ ન ?

उત्तर :—વह કथન સત્� નહीं હै । સિદ्ध દશાકો પ્રાપ્ત હુએ મુક્ત પરમાત્મા કભી અવતાર ધારણ નહીં કરતે । પूર्ण સ્વરूપકે પूર्ण અવલમ્બનકો પ્રાપ્ત હુએ પूર्णાનન્દકી પ્રાપ્તિકા સાदि-અનન્તકાલ વેદન કરનેવાળે સિદ्ध ભગવન્ત ઉસ આનન્દમય વેદનમેંસે કભી બાહર આતે હી નહીં, ભીતર આનન્દમें રમण કરતે હોય । અહા ! ઉસીકો પરમાત્મપદ કહતે હોય, ઔર ‘સ્વદ્રવ્યકે અવલમ્બનસે હોતા હૈ’—વહ ઉસકી પ્રાપ્તિકા ઉપાય હૈ ।

*

પ્રવચન-૧૨૪

દિનાંક ૧૯-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૩૧

કહીં રુકે વિના ‘જ્ઞાયક હું’ ઇસ પ્રકાર વારમ્વાર શ્રદ્ધા ઔર જ્ઞાનમે નિર્ણય કરનેકા પ્રયત્ન કરના। જ્ઞાયકની ઘોટન કરતે રહના। ૩૩૧.

“કહીં રુકે વિના ‘જ્ઞાયક હું’ ઇસ પ્રકાર વારમ્વાર શ્રદ્ધા ઔર જ્ઞાનમે નિર્ણય કરનેકા પ્રયત્ન કરના।”

મૈં જ્ઞાયક હું, મૈં જ્ઞાયક હું, મૈં સમસ્ત વિભાવોરહિત માત્ર જ્ઞાયક હી હું—ઇસ પ્રકાર કહીં—શુભાશુભ નિમિત્તમે, શુભાશુભ રાગમે, એક સમયકી અધૂરી-પૂરી પર્યાયમે યા ગુણ-ગુણીકે ભેદમે—રુકે વિના નિજ અસંગ, અરાગ, પરિપૂર્ણ, અમેદ શુદ્ધાત્મત્વકા વારમ્વાર શ્રદ્ધા ઔર જ્ઞાનમે નિર્ણય કરનેકા ઉદ્યમ કરતે રહના। અહા! મૈં જ્ઞાયક હું, એક તૈકાલિક જ્ઞાયક વસ્તુ હું; ધ્રુવ જ્ઞાયક, નિત્ય જ્ઞાયક, સદશરૂપસે ત્રિકાળ અવસ્થાયી જ્ઞાયક સો મૈં હું—ઇસ પ્રકાર અંતરમે સ્વભાવકા, રુચિ ઔર જ્ઞાનમે નિર્ણય કરનેકા સતત પ્રયત્ન કરના। એસી બાત હૈ, વિલકુલ વસ્તુકે ઘરકી-આત્માકે તલકી !

સમયસારકી ‘આત્મખ્યાતિ’ ટીકાકે પરિશિષ્ટમે ૪૭ શક્તિયોંકા વર્ણન શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાર્યને કિયા હૈ ન? ઉનમે એક કર્તૃત્વશક્તિ આયી હૈ। હોને રૂપ ઔર સિદ્ધરૂપ ભાવકે ભાવકલ્પમયી કર્તૃશક્તિ હૈ। વિચાર તો એસા આયા થા કિ ૪૭ શક્તિયોમે ‘ભાવશક્તિ’—૩૩વીં ઔર ૩૯વીં એસે-દોબાર આયી હૈ; ઉસકા ક્યા કારણ? જો ૩૩વીં ‘ભાવશક્તિ’ હૈ વહ તો ભાવ, અભાવ, ભાવાભાવ, અભાવભાવ, ભાવભાવ ઔર અભાવાભાવ—ઇન છહ શક્તિયોમને એક હૈ। ઉસકા અર્થ યહ હૈ કિ જિસમે અમુક અવસ્થા વિદ્યમાન હો, કોઈ ન કોઈ સ્થિતિ જિસમે અવશ્ય હો, એસે રૂપ જો શક્તિ વહ ‘ભાવશક્તિ’ હૈ। ઔર જો ૩૯વીં ‘ભાવશક્તિ’ હૈ વહ તો ‘ક્રિયાશક્તિ’ને સામનેકે અર્થમાં હૈ। કર્તા, કર્મ, કરણ આદિ કારકોને અનુસાર પરિણમનેરૂપ જો ભાવ વહ ‘ક્રિયાશક્તિ’ હૈ; ઉસકે સામને, કારકોને અનુસાર રચિત ઉસી પર્યાયકો સન્માત્રરૂપ અસ્તિત્વમાત્રરૂપ યા હોનેમાત્રરૂપ બતલાનેકે લિયે, કર્તા-કર્મ આદિ કારકોને અનુસાર જો ક્રિયા ઉસસે રહિત

ભાવનામાત્રમયી, અસ્તિત્વમાત્રમયી, હોનેમાત્રમયી ‘ભાવશક્તિ’ કહી હૈ। ઇસ પ્રકાર ઉન દોનોં શક્તિયોંકા નામ એક હોને પર ભી, ઉનકે અર્થમાં ફેર હૈ।

જીવમાં પ્રતિસમય જો નયે-નયે—ભાવ-પરિણામ હોતે હૈનું તદ્વાપ અસ્તિત્વપનેરૂપ ઉસ અવસ્થાકો પ્રાપ્ત કર લેને રૂપ, ઉસ ભાવકે કર્તૃત્વરૂપ દ્રવ્યકી જો તૈકાલિક શક્તિ સો ‘કર્તૃત્વશક્તિ’ હૈ। સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આદિ જો નિર્મલ પર્યાયેં પ્રગટ હોતી હૈનું ઉનમેં જીવ સ્વતંત્રરૂપસે વ્યાપક હોનેસે તદ્વાપ હોનેરૂપ ‘કર્તૃત્વશક્તિ’ જીવકી અપની હૈ। કાર્ય, કર્તૃત્વશક્તિયુક્ત દ્રવ્યસે હોતા હૈ, કિસી ભી બાહરી નિમિત્તસે નહીં। ‘કર્તૃત્વશક્તિ’ આત્માકી હોનેસે ઔર આત્મા તદ્-અભિન્ન જ્ઞાન-આનન્દાદિ અનંત ગુણાત્મક હોનેસે અભેદ-અપેક્ષાસે કર્તૃત્વશક્તિકા રૂપ નિજ આત્મદ્રવ્યસે અભિન્ન એસે અનન્ત ગુણોમાં (વિસ્તાર જા સકતા) હૈ। કર્તાશક્તિ આત્માકી હોનેસે ઉસકે સર્વ ગુણોમાં કર્તાશક્તિકે રૂપકો વિસ્તારકર જ્ઞાનગુણ જ્ઞાનકી પર્યાયકા કર્તા, શ્રદ્ધાગુણ શ્રદ્ધાપર્યાયકા કર્તા, ચારિત્રગુણ ચારિત્રપર્યાયકા કર્તા—ઇસ પ્રકાર એક ગુણકા રૂપ નિજ દ્રવ્યસે અભિન્ન એસે અનન્ત ગુણોમાં કહા જા સકતા હૈ। અહાહા ! શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાર્યદેવને શક્તિયોંકા વર્ણન કરકે કોઈ અનુભૂત કાર્ય કિયા હૈ, કેવળજ્ઞાનીકે ગહરે ભાવ ઉનમે ભરે હૈનું।

‘મૈં વિભાવસે રહિત શુદ્ધ જ્ઞાયક હું’ એસા સાનુભવ સદ્ગ્રા નિર્ણય સમ્યગ્દર્શન હોને પર હોતા હૈ। વહ નિર્ણય કિસકે સમક્ષ દેખકર હોતા હૈ ? કિ—તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે સામને દૃષ્ટિ કરનેસે। પર્યાયમાં અનાદિસે જો પર લક્ષ હૈ વહ્યાંસે દૃષ્ટિ-રુચિ ઉઠાકર ઉસે સ્વભાવસમુખ ઝુકાના, લે જાના; બસ ઇતના હી કરના હૈ। ઇસકા નામ સમ્યગ્દર્શન, આત્મસાક્ષાત્કાર તથા આત્માનુભવ હૈ। આત્મામાં કર્તૃશક્તિ હોનેસે સ્વયં હી ઉસ કાર્યમાં સ્વતંત્રરૂપસે વ્યાપ હોકર ઉસ સમય ઉસકા કર્તા હૈ। ઉસમાં કોઈ નિમિત્ત, વિકલ્પ યા પૂર્વ પર્યાયકી સહાયતા નહીં હૈ।

કર્તાશક્તિકી અપેક્ષા દ્રવ્યમાં હોનેવાલી નર્ઝ-નર્ઝ પર્યાયેં ‘કાર્ય’ હૈનું ઔર ઉન્હીં પર્યાયોંકો કર્તા આદિ કારકોંકી અપેક્ષારહિત દેખા જાય તો વહી પર્યાયેં અસ્તિત્વરૂપ હોનેરૂપ ‘ભાવ’ હૈનું। ‘ભાવશક્તિ’ દ્રવ્યકી હૈ ઔર દ્રવ્ય તદ્-અભિન્ન અનંત ગુણાત્મક હૈ, ઇસલિયે સર્વ ગુણ અપને પરિણમનકાલમાં કારકોંકી અપેક્ષારહિત ‘ભાવ’ માત્ર હૈનું। ઉસ દશારૂપસે અસ્તિત્વપનેરૂપ—પ્રાપ્ત કર લેનેરૂપ-અસ્તિત્વરૂપ ‘ભાવશક્તિ’ અનન્તગુણાત્મક દ્રવ્યકી અપની હૈ। એસે અભેદ દ્રવ્યસ્વભાવકા—નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્ય સામાન્યકા—દૃષ્ટિ—જ્ઞાનમેં આલાઘન લેનેસે સમ્યગ્દર્શનાદિકી યથાસંભવ નિર્મલ પર્યાય એક સાથ પ્રગટ હોતી હૈ। અહા ! એસે વસ્તુસ્વરૂપકો નહીં સમજે ઔર બાહરકી બાતોમાં—વ્યવહારકી બાતોમાં—જ્ઞાગડે, જ્ઞાગડે ઔર જ્ઞાગડે ! અરે ભાઈ ! યહ તો જ્ઞાગડે મિટાનેકી રીતિ હૈ। અંતરમેસે આયા નહીં ઔર બાહરસે સત્યશ્રવણ મિલા નહીં, ઇસલિયે અપની પતિકલ્પનાકે કારણ જ્ઞાગડે ખડે હુએ। ભાઈ ! અનુભવી ગુરુકે સાનિધ્યમાં શ્રવણ કિયે બિના

अथवा अंतरके सच्चे संस्कारोंके बिना यह बात अपने आप बैठ जाय ऐसी नहीं है।

‘मैं ज्ञायक हूँ’ ऐसा जो ध्रुवस्वभावके लक्षणे निर्णय हुआ वह सम्पर्दर्शन है। वह निर्णय होने पर ज्ञान भी साथ ही सम्यक् हुआ और उसीकाल चारित्र भी स्वरूपाचरणरूपसे—स्थिरताके अंशरूपसे—परिणामित हुआ। अनन्त गुणोंके समुदायरूप सम्पूर्ण द्रव्य वास्तवमें ‘भावक’—भावका कर्ता—है, और भावक द्रव्य अपने गुणों द्वारा जिन भावोंरूप होता है, जिस भावको प्राप्त करता है वह दशा उसका ‘भाव’ है। भावक और भाव दोनों वास्तवमें एक द्रव्यमें ही होते हैं, भिन्न द्रव्यमें नहीं। भावक ऐसे निज आत्मद्रव्यकी ओर दृष्टि करनेसे उसकी पर्यायोंमें यथासंभव निर्मल ‘भाव’ प्रगट होगा। जीवको तो मात्र एक ही करना है कि—अपने द्रव्यस्वभावको देखना। स्वभावकी ओर देखनेसे पर्यायमें निर्मलता अपने आप प्रगट होगी। अहा! बात कुछ सूक्ष्म है भाई! यह कहीं बाह्य विद्वत्ता या पढ़ाई हो तब आयगी—ऐसा नहीं है। बेनने कहा है न? कि—‘जानकारीके मानसे दूर रहना अच्छा है। बाह्य प्रसिद्धिके प्रसंगोंसे दूर भागनेमें लाभ है। वे सब प्रसंग निःसार हैं, सारभूत तो एक आत्मस्वभाव है।’ इसलिये जानकारीका अभिमान नहीं करना भाई!

लंडनसे एक भाईका पत्र आया है; यहाँका साहित्य पढ़कर वे अत्यन्त सन्तोष व्यक्त करते हैं। ऐसा लगता है कि ‘बेनके वचनामृत’ उन्हें मिले नहीं हैं, नहीं तो वे बहुत ही सन्तुष्ट होते। पढ़कर प्रमोद आये बिना न रहे ऐसी यह वस्तु है।

यहाँ तो कहते हैं कि कहीं रुके बिना ‘मैं मात्र ज्ञायक ही हूँ, शुभाशुभ विभावभाव लेशमात्र मेरे नहीं हैं’ इस प्रकार बारम्बार रुचि और ज्ञानमें निर्णय करनेका उद्यम करना। पूर्णानन्द ध्रुव ज्ञायकस्वभावमें दृष्टि कर तो, उस ध्रौव्यमें भीतर कर्तृत्वशक्ति, कर्मत्वशक्ति और भावकशक्ति आदि अनंत शक्तियाँ हैं इससे पर्यायमें व्याप्त होकर—भावक होकर, निर्मलताका कार्य अवश्य होगा। यह बात न समझें और लोग विवाद करें कि—‘ज्ञानमें निर्मलता या न्यूनाधिकता हो वह कर्मके कारण होते हैं’; परन्तु वस्तुस्वरूप ऐसा नहीं है। स्वतंत्र वस्तुस्थिति तो ऐसी है भाई! इस बातसे तुझे दुःख हो, मन ही मन आघात लगे तो प्रभु! क्षमा करना, परन्तु सद्या मार्ग तो यही है। आया कुछ समझमें?

अहा! जिनवाणी कोई अलौकिक है। दिगंबर जैनान्मायमें जो यथार्थ वस्तुस्थिति कही है वह यही है; अन्यत्र जिनवाणी है ही नहीं। भगवान आत्मा जो कि स्वभावसे मात्र ज्ञायक है वह सहज ज्ञान और सहज आनन्दादि अनन्त शक्तियोंका संग्रहालय, अनन्त गुणोंका भण्डार, अनन्त सामर्थ्यका सागर है। उसका अन्तर्मुख होकर बारम्बार श्रद्धा और ज्ञानमें निर्णय करनेका प्रयत्न करना। यह एक ही करने योग्य है। छहढालामें कहा है न? कि—

‘લાખ વાતકી વાત યહે, નિશ્ચય જ લાઓ,
તોરે સકલ જગ દંદ-ફંદ, નિત આત્મ ધ્યાઓ ।’

લાખ વાતોંકી એક વાત યહે કી—આત્માકા યથાર્થ નિર્ણય કરનેકે લિયે તુઝે ભીતર જ્ઞાયકમે જાના પડેગા । અહા ! દેખો તો દિગમ્બર જિનવાળી ! કિસી ભી ઓરસે દેખો, ચારોં ઓરસે અવિરુદ્ધ । કર્તા, કર્મ, કિયા આદિ સમસ્ત શક્તિયાં ભીતર દ્રવ્યમે હૈ । ઉસકા અન્તરમે લક્ષ હોનેસે પર્યાયમે નિર્મલ કાર્ય હોતા હૈ । ભાઈ ! યહ સમજનેકે લિયે અંતરમે બહુત ધીર-ગમ્ભીર હોના પડેગા । એસે હી પુસ્તકે પઢ જાયે, અભ્યાસ કર લે ઇસલિયે ‘જ્ઞાન’ હો ગયા—એસા નહીં હૈ । અંતરમે જ્ઞાયકા યથાર્થ નિર્ણય હોનેસે સાથ હી અંશત : અતીદ્રિય આનંદ આયે વહી ‘જ્ઞાન’ એવં સમ્યગ્દર્શન હૈ ।

અનન્ત ગુણોંકો ધારણ કરનેવાલે એસે નિજ જ્ઞાયકદ્રવ્યકી અંતરમે જહાઁ દૃષ્ટિ હુઈ વહાઁ પર્યાયમે સમ્યગ્દર્શનકા કાર્ય હુआ । જ્ઞાયક દ્રવ્યમે કર્તા, કર્મ, ભાવક આદિ શક્તિયાં હૈન, ઇસલિયે વહ વ્યાપકર નિર્મલ શ્રદ્ધાપર્યાયકા ભાવક હુઆ । સમ્યગ્દર્શન પર્યાયકી ભાઁતિ અન્ય સર્વ ગુણોંકી નિર્મલ પર્યાયકે વિપયમે સમજ લેના । ઇસમે કોઈ અધિક જાનનેકી આવશ્યકતા નહીં હૈ; આવશ્યકતા હૈ માત્ર વસ્તુસ્વભાવકી ઓર દૃષ્ટિ કરને કી । અહા ! એસી વાતે હૈન, ભાઈ ! એસે સત્કા વિરોધ નહીં કિયા જાતા । દ્રવ્યકે સ્વભાવકી—અંતરંગ શક્તિકી—તુઝે ખબર નહીં હૈ ઇસલિયે તૂને અપને દ્રવ્યકી શક્તિકા વિરોધ કિયા હૈ । ઇસલિયે અબ કહીં રૂકે વિના ‘મૈં માત્ર જ્ઞાયક હું’—એસા વારમ્બાર શ્રદ્ધા ઔર જ્ઞાનમે નિર્ણય કરનેકા પ્રયત્ન કરના ।

‘જ્ઞાયકા ઘોટન કરતે રહના ।’

‘જ્ઞાયક’ અર્થાત् જ્ઞાન, આનંદ, વીર્ય, કર્તા, કર્મ, કરણ, આધાર આદિ અનન્ત ચૈતન્ય શક્તિયોંકા અમેદ પિણ્ડસ્વરૂપ નિજ આત્મવસ્તુ; ઉસે બરાબર સમજનીકર, અંતરમે મહિમા લાકર ઉસકા વારમ્બાર ઘોટન કરતે રહના । ઉસકા ઘોટન કર તો તેરી પર્યાયમે સવ કાર્ય નિર્મલ હોગા—સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સ્વરૂપાચરણચારિત્ર, અતીદ્રિય આનંદાદિ યથાસંભવ નિર્મલ પ્રગટ હોંગે । દ્રવ્યમે કર્તા, કર્મ, કરણ, અધિકરણ આદિ શક્તિયાં હૈન ઇસલિયે દ્રવ્યસ્વભાવકા—જ્ઞાયકા—આશ્રય લેનેસે ઉસકે આધારસે નિર્મલ કાર્ય અવશ્ય હોગા ।

યહ વાત સૂક્ષ્મ લગનેસે લોગ વિરોધ કરતે હૈન । વે કહતે હૈન કી—કાર્ય ઉપાદાન ઔર નિમિત દોનોં કારણોંસે હોતા હૈ, અકેલે ઉપાદાનસે નહીં; કાર્ય હોનેમે નિમિતકા ભી થોડા ભાગ હૈ । ભાઈ ! ‘દો કારણસે કાર્ય હોતા હૈ’ વહ તો કાર્યોત્ત્પત્તિકા પ્રમાણ—અપેક્ષાસે જ્ઞાન કરાયા હૈ । કાર્ય હોતે સમય ઉપાદાન—વસ્તુકી નિજશક્તિ—સ્વયં હી કાર્યરૂપ પરિણમતિ હૈ, નિમિત

નહીં। નિમિત્ત અનુકૂલ હોને પર ભી કાર્યમં વહ અકિંચિલ્કર હૈ। યહીં તો શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાન્તિ આદિ નિર્મલ પર્યાયોંકી વાત હૈ। વે નિર્મલ પર્યાયેં કબ હોતી હૈને? કિ—જ્ઞાયકરૂપી ધ્રુવ ધ્યેયમે લક્ષ જાય તવ।

યહ સવ યાદ રહના કઠિન લગે એસા હૈ। કિતના યાદ રહેં? ભાઈ! યહ કોઈ ગોખ જાનેકી વાત નહીં હૈ, પરન્તુ તેરે જ્ઞાયક દ્રવ્યકી શક્તિ ઇતની અધિક હૈ કિ ઉસકા લક્ષ હોનેસે સર્વ શક્તિયાં પર્યાયમં યથાસમ્ભવ નિર્મલરૂપસે પરિણમિત હોંને। દ્રવ્ય મલિનરૂપ પરિણમિત હો એસા કોઈ ગુણ તુઝમેં હૈ હી નહીં, માત્ર નિમિત્તકે વશ હોકર પર્યાયમં તૂને ક્ષણિક મલિનતા ઉત્પન્ન કી હૈ। પર્યાયમં ક્ષણિક મલિનતા હોને પર ભી ભીતર જો ટ્રૈકાલિક નિર્મલ શક્તિયોંકો ધારણ કરનેવાળા નિજ જ્ઞાયક દેવ સદા વિદ્યમાન હૈ ઉસે અંતર્મુખ હોકર દેખનેસે પર્યાયમં વિકાર કરનેકા અભાવ હોકર નિર્મલતા પ્રગટ હોતી હૈ।

પ્રશ્ન :—‘કર્મસે વિકાર હોતા હૈ’ એસા કરણાનુયોગકે શાસ્ત્રોમે આતા હૈ ન?

ઉત્તર :—ભાઈ! વિકાર કરનેકા આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ, સ્વભાવ હો તો વહ કબી દૂર નહીં હોગા—યહ બતલાનેકે લિયે કરણાનુયોગમેં વ્યવહારસે—નિમિત્તકી પ્રધાનતાસે—કથન હૈ। કાર્ય કહીં નિમિત્તકી પ્રધાનતાસે નહીં હોતા। ઉસ સમય મી અપના અશુદ્ધ ઉપાદાન હી પ્રધાન હૈ। કરણાનુયોગ હો યા ચરણાનુયોગ હો—સવકા સાર એકમાત્ર વીતરાગતા હૈ। વિકારી યા અવિકારી—સર્વ પર્યાયોમેં આત્મા અપને પટ્કારકોંસે સ્વતંત્રરૂપસે કાર્ય કરતા હૈ। અહા! એસા માર્ગ હૈ ભાઈ! ઉસે શ્રવણ કરનેકા એસા અવસર કબ આયગા? અરે! સર્વજ્ઞ પ્રભુકા વિરહ હુઆ ઔર વિવાદ ખડે હો ગયે।

યહીં કહતે હૈને કિ—જ્ઞાયકા ઘોટન—મંથન કર। ઉસકા અર્થ યહ હૈ કિ—અંતર્મુખ હોકર વારમ્બાર જ્ઞાયકસ્વભાવ, જ્ઞાયકસ્વભાવ, જ્ઞાયકસ્વભાવ, ચैતન્યપ્રકાશકે—નૂરકે—તેજકે પૂર એસે નિજ જ્ઞાયકસ્વભાવકા ઘોલન—મંથન કરતે રહના, જિસસે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ઔર સમ્યક્લચારિત્રકી નિર્મલ પર્યાયેં પ્રગટ હોંગી। શુભભાવ કરતે—કરતે હોંગી એસા નહીં, પરન્તુ અંતર જ્ઞાયકસ્વભાવકા આશ્રય કરનેસે—અંતરમેં જાનેસે—નિર્મલતા પ્રગટ હોગી। બસ! ઉસકે લિયે જ્ઞાયકા વિચાર, જ્ઞાયકા નિર્ણય ચાહિયે। ભીતર વિચારોંકો દીર્ઘ કરો ઔર અંતરમેં જાઓ, તુમ્હારા કાર્ય નિર્મલ હો જાયગા।

વચનામૃત-૩૩૨

એકાન્તસે દુઃખકે બલસે અલગ હો એસા નહીં હૈ, પરન્તુ દ્રવ્યદૃષ્ટિકે બલસે અલગ હોતા હૈ। દુઃખ લગતા હો, સુહાતા ન હો, પરન્તુ આત્માકો પહિચાને બિના—જાને બિના જાય કહું? આત્માકો જાના હો, ઉસકા અસ્તિત્વ ગ્રહણ કિયા હો, તથી અલગ હોતા હૈ।' ૨૩૨.

એકાન્તસે દુઃખકે બલસે અલગ હો એસા નહીં હૈ, પરન્તુ દ્રવ્યદૃષ્ટિકે બલસે અલગ હોતા હૈ।'

માત્ર દુઃખકે બલસે અર્થાત् રાગકા જો દુઃખ લગે ઉસકા આશ્રય કરકે પૃથક્ હો એસા નહીં હૈ, પરન્તુ રાગસે ભિન્ન એસે નિજ શુદ્ધાત્મસ્વભાવકી દૃષ્ટિકે જોરસે પૃથક્ હોતા હૈ; ક્યોંકિ રાગસે—વિભાવસે પૃથક્ હોનેરૂપ ક્રિયાકે કારક—કર્તા, કર્મ, કરણ, સમ્પ્રદાન, અપાદાન ઔર અધિકરણ—દ્રવ્યસ્વભાવમે હૈને। ઉસમે શુભરાગકે વિકલ્પ વહ કોઈ સાધન નહીં હૈ। કહીં વ્યવહારકે વિકલ્પકો સાધન કહા હો વહીં, જિસ વિકલ્પસે પૃથક્ હુઆ ઉસ કાલ ઉસે નિમિત્તરૂપ કહા હૈ। વ્યવહારસે હુआ એસા કહા જાતા હૈ; એસે તો વ્યવહારસે પૃથક્ હુઆ, વિકલ્પકા અભાવ કિયા, ઇસાલિયે વિભાવસે પૃથક્ હુઆ હૈ।

એકાન્તસે દુઃખકે લક્ષસે, રાગકે બલસે, સંસારકે જો વિકલ્પ ઉઠેં ઉનકે કારણ જીવ અંતરસે પૃથક્ હો એસા નહીં હૈ। અન્ય રીતિસે કહેં તો—પર્યાયવુદ્ધિ, રાગવુદ્ધિ ઔર વિભાવકે પ્રેમસે વહ પૃથક્ હો એસા નહીં હૈ; પરન્તુ ભીતર દ્રવ્યદૃષ્ટિકે જોરસે પૃથક્ હો એસા હૈ।

ભગવાન આત્મામે અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ આદિ તથા જ્ઞાન, દર્શન, આનન્દ, શાન્તિ આદિ અનન્ત શક્તિયાં હૈને। પ્રત્યેક શક્તિમે અનન્ત સામર્થ્ય હૈ। આત્મામે એક 'અનન્ત ધર્મત્વ' નામકી શક્તિ હૈ ન?—પરસ્પર ભિન્ન લક્ષણોંવાળે અનંતસ્વભાવોંસે ભાવિત—નિષ્પત્ત એસા એક ભાવ જિસકા સ્વરૂપ હૈ વહ 'અનન્તધર્મત્વ' શક્તિ હૈ। એસે જ્ઞાનાદિ અનન્ત ગુણોકે આશ્રયરૂપ અભેદ દ્રવ્યસામાન્યકી અન્તર્મુખ દૃષ્ટિકે બલસે જીવ વિભાવસે પૃથક્ હોતા હૈ। એસી વાત હૈ।

અરે! યહ દુર્લભ મનુષ્ય ભવ। ભવ પૂરા કરકે જીવ એકકે બાદ એક ચલે જાતે હૈને। કિસીકી હૃદયકી ગતિ રૂક જાનેસે, કિસીકી દુર્ઘટનામેં, કિસીકી બીમારીસે આયુ પૂર્ણ હો જાતી હૈ। જિસ દિન, જિસ સમય, જિસ કારણસે શરીર છૂટનેવાળા હો ઉસી સમય, ઉસી પ્રકાર છૂટેગા હીં। ઉસસે પહેલે ભર્યી! તૂ અંતરદ્રવ્યદૃષ્ટિકે બલસે શુદ્ધા-જ્ઞાનમે પૃથક્ હો જા;-તો તુઝે અંતરંગ શાન્તિ ઔર સુખ પ્રગટ હોગા। શરીર તો અનન્તબાર પૃથક્ હો ગયા, પરન્તુ અબ તૂ શરીરસે ઔર રાગસે પૃથક્ હો જા। પરપરાર્થકી વિસ્મયતા છોડ દે નાથ! તુઝેમે અનન્ત

વિરસ્યકારી અચિન્ય તત્ત્વ વિદ્યમાન હૈ, અનન્ત ગુણોંકી આર્થર્યજનક વિભૂતિ ભરી હૈ ઉસકી તુઝે ખવર નહીં હૈ। ભાઈ! તુઝે ઔર કુછ નહીં કરના હૈ, માત્ર અનન્ત ગુણરલોકે ભણ્ડાર જિસમે ભરે હોય એસે અદ્ભુત અપાર ત્રદ્વિસંપન્ન નિજ સ્થાયી સ્વરૂપ પર દૃષ્ટિ લગા દે; તો તુઝે અંતરમે સંતોષ હોગા કિ ‘મૈં તો સદા કૃતકૃત્ય હું’ ઔર ઉસમે સ્થિર હોનેસે તૂ પર્યાયમે ભી કૃતકૃત્ય હો જાયગા ।

દયા, દાન, બ્રત, તપ, પૂજા, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય આદિ શુભરાગસે આત્મા સ્વભાવસે તો સદા પૃથક્ હી હૈ, પરન્તુ સમસ્ત વિભાવસે રહિત એસે નિજ દ્રવ્ય પર દૃષ્ટિકા જોર હોનેસે વહ વર્તમાન પર્યાયમે રાગાદિસે અંશતઃ પૃથક્ હોતા હૈ, સ્વભાવમે સ્થિરતા હોનેસે પૂર્ણ પૃથક્ હો જાતા હૈ। અહા! એસી બાત હૈ ભાઈ! યહ તો જન્મ-મરણકા અન્ત કરનેકી બાતે હોય હૈનું। અશુભભાવ તો અનન્તવાર કિયા, કિન્તુ શુભભાવ ભી અનન્ત વાર કિયે હોય હૈનું। ‘મુનિવ્રત ધાર અનન્તવાર ગ્રીબક ઉપજાયો’—દિગમ્બર મુનિ હુઆ, અદ્વાઈસ મૂલગુણ પાલે, પરન્તુ અંતરમે દ્રવ્યદૃષ્ટિ નહીં કી, ઇસલિયે ભવપ્રમણકા અન્ત નહીં આયા ।

વર્તમાનમે તો મુનિમાર્ગમિં બહુત ફેરફાર હો ગયા હૈ । ચૌકે લગવાકર આહાર લેનેકે ભાવમે અધકર્મ ઔર ઉદ્દેશિકકા દોષ લગતા હૈ । મુનિકે લિયે ચૌકા લગાકર આહારદાન દેનેવાલે ગૃહસ્થ ‘મન શુદ્ધ, વચન શુદ્ધ, કાય શુદ્ધ ઔર આહાર શુદ્ધ—એસા બોલતે હોય હૈનું ઔર આહાર ગ્રહણ કરનેવાલે મુનિ વહ સ્વીકાર કરતે હોય હૈનું; ઉસમે એપણા સમિતિ, અહિંસા મહાવ્રત, સત્ય મહાવ્રત આદિકા ભંગ હોતા હૈ ।—તો વહીં મુનિપના કૈસે બન સકતા હૈ? અરેરે! વીતરાગકી અનુપસ્થિતિકે કારણ માર્ગમિં અનેક ફિરકે હો ગયે । ક્યા હો? ક્રષ્ણભદેવ ભગવાનને સાથ ચાર હજાર રાજાઓને મુનિદીક્ષા ગ્રહણ કી થી । મુનિપનેકા પાલન કઠિન લગનેસે વે ઇધર-ઉધર હોને લગે । નાન મુનિદશામે સચિત વનસ્પતિ આદિ જો સમજમે આયા ખાને લગે । ઉસ સમય દેવોને આકર ઉન્હેં સમ્વોધિત કિયા કિ—‘મુનિમાર્ગમિં ઇસ પ્રકાર શિથિલાચાર નહીં ચલેગા । નહીં પાલન કર સકતે તો છોડ દો મુનિપના ।’ અરેરે! આજકલ એસા સમ્વોધન કરનેવાલા કોઈ શક્તિશાલી યા પુણ્યવાન નહીં હૈ! ઇસલિયે માર્ગમિં વિપરીતતા ચલ રહી હૈ ।

યહીં કહતે હોય કી—

દુઃખ લગતા હો, સુહાતા ન હો, પરન્તુ આત્માકો પહિચાને વિના—જાને વિના જાય કહીં?

અન્યત્ર કહીં અછા નહીં લગતા હો, સંસારકે કામખોગમિં અધિક દુઃખ લગતા હો, પરન્તુ આત્માકી પ્રતીતિકે વિના કહીં જાય? ભીતર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોકે ચમલકારસે ભરપૂર એસે નિજ જ્ઞાયક ભગવાનકે પ્રતિ દૃષ્ટિ આકર્પિત નહીં હુઈ, ઉસકા સ્વરૂપ સમજકર જિસે અંતરમે

यथार्थ महिमा भासित नहीं हुई, उसका दुःख नहीं टल सकता। चाहे जितने शास्त्रोंका अभ्यास करे, परन्तु यदि अन्तर्मुख दृष्टि नहीं करे तो उसे आत्मा लक्षणत नहीं हो सकता। और! जिसे ऐसी बात सुननेको भी नहीं मिली हो वह क्या करेगा? कहाँ जायगा? उसका परिणाम—योगफल—विपरीत आयगा। अंतरमें चिदानन्दमूर्ति निज ज्ञायकका आश्रय कर। उसे जाने बिना—पहिचाने बिना अन्यत्र दुःख लगता हो, तब भी तू जायगा कहाँ?

‘आत्माको जाना हो, उसका अस्तित्व ग्रहण किया हो तभी अलग होता है।’

ज्ञान और आनन्दादि अनन्त शक्तियोंका सागर, अनंतानंत गुणोंका भण्डार, अनन्त अपार स्वभावसमृद्धिसे सदा भरपूर ऐसे निज भगवान आत्माको अन्तर्मुख होकर जाना हो, पुण्य-पापके समस्त विभावों रहित उसका शुद्ध अस्तित्व बरावर समझमें आया हो, तभी पृथक् होगा और तभी विभावके दुःखसे मुक्त होकर परमानन्दकी प्राप्ति करेगा।

वचनामृत- ३३३

चेतकर रहना। ‘मुझे आता है’ ऐसे जानकारीके गवके मार्ग पर नहीं जाना। विभावके मार्ग पर तो अनादिसे चल ही रहा है। वहाँसे रोकनेके लिये सिर पर गुरु होना चाहिये। एक अपनी लगाम और दूसरी गुरुकी लगाम हो तो जीव पीछे मुड़े।

जानकारीके मानसे दूर रहना अच्छा है। बाह्य प्रसिद्धिके प्रसंगोंसे दूर भागनेमें लाभ है। वे सब प्रसंग निःसार हैं; सारभूत एक आत्मस्वभाव है। ३३३.

‘चेतकर रहना।’

भगवान आत्माका वास्तविक स्वरूप जैसा है वैसा बरावर जानकर भीतर उसकी साधनामें सावधान—सजग—रहना।

“‘मुझे आता है’ ऐसे जानकारीके गवके मार्ग पर नहीं जाना।”

धर्मका अभ्यास करे उसमें कोई गिनती—पहाड़े सीखे, दो-चार हजार गाथाएँ याद कर ले; कोई प्रश्न करे तो, झटसे उत्तर देना आता हो, और माने कि ‘मुझे बहुत आता है;’ भाई! ऐसे जानकारीके अभिमानमें विद्वत्ताके अहंमें नहीं रहना।

अहा ! बेनने कैसा कहा है ? भावको दर्शनिवाले शब्द बहुत सुन्दर जम गये हैं । बेनने तो कहे, किन्तु पुत्रियोंने लिख लिये । फिर हिंमतभाइने संक्षेपमें जमाकर उसका सार रख दिया है ।

यहाँ बेन कहती हैं कि—चेतकर रहना, ‘मैं ज्ञायक हूँ’ ऐसा ध्यान रखकर रहना । कुछ सीख लिया इसलिये हम कुछ बढ़ गये, दूसरोंको हमारे जैसी जानकारी नहीं है; हमें व्याख्यान देना आ गया इसलिये लोग हमारा आदर करते हैं । अरे भाई ! वह कोई आत्माकी वस्तु नहीं है, राग और विकल्पकी वस्तु है । तू चेतकर रहना भाई, स्वरूपका लक्ष—ध्यान मत छोड़ना और ‘मैं जानता हूँ’ इस प्रकार अपनी जानकारीका अभिमान नहीं करना । ‘जानकारीका गर्व नहीं करना ।’—अहा ! भाषा कितनी सादी है ! प्रवचन करना आता हो और उसके कारण लोग आदर करें—वह कोई योग्यता नहीं है, उसकी मिठास वह तो रागके साथका एकत्व है, मिथ्यात्व है ।

‘विभावके मार्ग पर तो अनादिसे चल ही रहा है ।’

जानकारीके मार्ग पर चलना वह तो विभावके मार्ग पर चलने जैसा है । शास्त्राभ्यास करके विद्वत्ताका अभिमान करना, विभावके मार्ग पर भटकना—वह कोई नई बात नहीं है; वह तो अनादिसे करता आ रहा है । ग्यारह अंगका ज्ञान अनन्तवार किया, उसमें ‘आत्मा ज्ञायक है’ यह बात क्या नहीं आयी थी ? सर्व प्रकारकी धारणा की, परन्तु ‘मुझे आता है’ ऐसा अभिमान अंतरमें बना रहा जिससे चैतन्यकी अधिकता भासित नहीं हुई, किन्तु शास्त्रोंका ज्ञान और विद्वत्ताकी अधिकता भासित हुई । इन्द्रियज्ञान और परलक्षी शास्त्रज्ञान वह सब एक है । जगतके हजारों—पाँच-पाँच हजार या दस-दस हजार—लोगोंको उपदेश देना आया, भाई ! यह क्या है ? विद्वत्ताका अभिमान कैसा ? स्वरूपके भान विना बाह्य धारणाके मार्ग पर—विभावके मार्ग पर—तो तू अनादि कालसे चल ही रहा है ।

‘वहाँसे रोकनेके लिये सिर पर गुरु होना चाहिये ।’

विभावके मार्ग पर चलनेसे रोकनेके लिये कोई टोकनेवाला होना चाहिये । जानकारीकी कलासे दुनियाको सन्तुष्ट करे, दुनिया भी उसे बड़ा माने, स्वयं भी स्वीकार करे कि ‘मेरे बड़प्पनका दुनिया आदर करती है और मेरे चरण छूती है ।’ भाई ! वह सब भ्रमणा है । ‘मुनिव्रत धार अनन्तवार ग्रीवक उपजायों तब पंचमहाव्रत धारण करके ग्यारह अंग और नवपूर्वका ज्ञान भी किया, चौथे कालमें भगवानके समवसरणमें दिगम्बर मुनि भी अनन्तवार हुआ, प्रभुकी दिव्यध्वनिका भी अनन्तवार श्रवण किया, किन्तु अंतरसे जानकारीका (ज्ञानका) अभिमान नहीं छोड़ा, इसलिये ‘ऐ निज आत्मज्ञान विना सुख लेश न पायो ।’ किंचित् मात्र धर्म नहीं हुआ । विद्वत्ताका अभिमान छुड़वानेके लिये सिर पर गुरु होना चाहिये ।

પ્રશ્ન :—યહ બાત તો બડી કઠિન લગતી હૈ!

ઉત્તર :—ભાઈ! મિથ્યાત્વકા રોગ ભારી હૈ ન? ઇસલિયે ઉસકી ઔપાધિ ભી ભારી તીવ્ર હોગી ન?

‘એક અપની લગામ ઔર દૂસરી ગુરુકી લગામ હો તો જીવ પીછે મુડે ।’

વિદ્વત્તાકી આડમેં પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરતા હૈ, વિદ્વત્તાકી આડમેં પૈસા મિલતા હૈ, ભોજનાદિ ઔર આજીવિકા મિલતી હૈ ઔર લોગ માનતે હૈને કિ—યહ બડે વિદ્વાન હૈને પ્રવચનકાર-વ્યાખ્યાતા હૈને, ઇસલિયે હમેં ચાહિયે કે ઉનકો અચ્છેસે અચ્છા ભોજન કરાયેં, તરહ-તરહકે મિદાન આદિ ખિલાકર તથા અભિનન્દન-પત્ર દેકર સ્વાગત સન્માન કરેં। અરે પ્રમુ! ઇસમેં તો તૂ મર જાયગા, ઇસ વિદ્વત્તાકી ઓટસે તૂ ખ્યાં હટ જા। યહ નહીં, યહ નહીં—એસે યોગ્યતા ઔર વિદ્વત્તાકે અભિમાનસે વિમુખ હોનેકી અપની લગામ ચાહિયે ઔર સાથ હી ગુરુકી લગામ હો તો જીવ વહાઁસે વિમુખ હો—મુડુ જાય। અહા! કોઈ બડી અનુભૂત વસ્તુ આ ગઈ હૈ! ‘વચનામૃત’મેં બહુત બોલ આ ગયે હૈને। લોગ દૂસરા ભાગ પ્રગટ કરનેકી માંગ કરતે હૈને યહ ખબર હૈ, પરન્તુ ઇસ એકમેં હી સમસ્ત સાર આ ગયા હૈ।

‘જાનકારીકે માનસે દૂર રહના અચ્છા હૈ । બાહ્ય પ્રસિદ્ધિકે પ્રસંગોસે દૂર ભાગનેમે લાભ હૈ ।’

જ્ઞાન દેખકર લોગ જન્મ-દિવસ મનાતે હૈને, ચરણોમેં પૈસા ચઢાતે હૈને, અભિનન્દન કરતે હૈને। અરે ભાઈ! તૂ ઉસમેં મર જાયગા। આયા કુછ સમજીમેં? કઠિન કાર્ય હૈ ભાઈ! બડી મુશ્કિલ બાત હૈ। ભાઈ! ઇસ સવસે દૂર રહનેમેં ભલાઈ હૈ। પ્રસિદ્ધિકે પ્રસંગોસે દૂર ભાગનેમેં લાભ હૈ। મુજ્જે કોઈ જાને, કોઈ માને તો મેરી સજ્જી બાત પ્રગટ હો। યહ સબ માન-બડાઇકી ભાવ હૈને ભાઈ!

‘વે સબ પ્રસંગ નિઃસાર હૈને, સારભૂત એક આત્મસ્વભાવ હૈ ।’

પ્રસિદ્ધ હોનેકે સબ પ્રકાર નિઃસાર હૈને, ઉન પ્રસંગોસે દૂર ભાગનેમેં હી કલ્યાણ હૈ। જગતમેં એક નિજ જ્ઞાયકસ્વભાવ હી સારભૂત હૈ; ઉસીકે અવલમ્બનસે આત્મકલ્યાણ પ્રગટ હોતા હૈ। ઉસકે સિવા—એક આત્મસ્વભાવકે સિવા—અન્ય સબ નિઃસાર હૈ; ઇસલિયે અન્ય સબ ઉપાધિ છોડકર એક આત્મસ્વભાવકો સમજીને ઔર પ્રાપ્ત કરનેકા ઉદ્ઘાત અંતરમેં કરના।

*

પ્રવચન-૧૨૫

દિનાંક ૨૦-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૩૪

આત્માર્થીકો શ્રીગુરુકે સાન્નિધ્યમે પુરુષાર્થ સહજ હી હોતા હૈ । મૈં તો સેવક હું—યહ દૃષ્ટિ રહના ચાહિયે । ‘મૈં કુછ હું’ એસા ભાવ હો તો સેવકપના છૂટ જાતા હૈ । સેવક હોકર રહનેમે લાભ હૈ । સેવકપનેકા ભાવ ગુણસમુદ્ર આત્મા પ્રગટનેકા નિમિત્ત હોતા હૈ । ૩૩૪.

‘આત્માર્થીકો શ્રીગુરુકે સાન્નિધ્યમે પુરુષાર્થ સહજ હી હોતા હૈ ।’

આત્મા પ્રાસ કરનેકી જિસે ભાવના હો, ઉસીકા જો અર્થી હો, ઉસે આત્માર્થી કહતે હેં । ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જિસે ‘આત્મા’ કહતે હેં વહ, શરીરમે વિદ્યમાન હોનેપર ભી શરીરસે વિલકુલ ભિન્ન, ભીતર શુભાશુભ વિભાવોંસે ભી રહિત જ્ઞાન, આનંદાદિ અનંતાનન્ત ગુણસમ્પદ, અનન્ત શક્તિયોંકા સંગ્રહાલય, અનન્ત ગુણોંકા ભણ્ડાર,—એસા કોઈ એક સમયમે પરિપૂર્ણ આશ્ર્યકારી શાશ્વત ધ્રુવ તત્ત્વ હૈ । આત્મા અપને ટંકોલ્કીર્ણ ધ્રુવ શુદ્ધ સ્વભાવકા નિર્ણય અપની વર્તમાન પર્યાયમે કરતા હૈ । વેદાન્ત આત્માકો કૂટસ્થ ધ્રુવ કહતા હૈ વહ વાત મિથ્યા હૈ । યદિ આત્મા શક્તિસ્વભાવસે ધ્રુવ રહકર પર્યાયસે પરિણમતા ન હો તો ‘મૈં ધ્રુવતત્ત્વ હું’ એસા નિર્ણય કિસને કિયા? નિર્ણયરૂપ કાર્ય પર્યાયમે હોતા હૈ, ધ્રોવ્યમે નહીં ।

ગુરુગમ દ્વારા આત્માકો લક્ષણત કરનેસે આત્મા પ્રાસ હોતા હૈ; દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિકે શુભપરિણામસે આત્માકી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી, વહ તો રાગ ઔર વિકલ્પ હૈ । શુભ ભાવ આતા અવશ્ય હૈ પરન્તુ ઉસસે જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા પ્રાસ નહીં હોતા । ભગવાન આત્મા શરીર, વાણી ઔર મનસે તો ભિન્ન હી હૈ, પરન્તુ જ્ઞાનાવર્ણીયાદિ આઠ કર્માંસે તથા પુણ્ય-પાપકે વિકલ્પોંસે—જો કિ રાગ હૈને, વિભાવ હૈને, અશુચિ હૈને, વંધકે કારણ હૈને, દુઃখ હૈને ઔર દુઃખકે હેતુ હૈને ઉનસે—ભી ભિન્ન હૈ । એસા આત્મતત્ત્વ પ્રાસ કરનેકી જિસે અંતર અભિલાષા હૈ વહ આત્માર્થી હૈ ।

સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરને નવતત્ત્વ કહે હૈને; ઉનમે શરીર, વાણી, કર્મ તો અજીવતત્ત્વ હૈને, હિંસા,

ઝૂઠ, ચોરી, વિપયવાસના પરિગ્રહ સંચયકી ભાવના, ક્રોધાદિ કપાય આદિ પાપતત્ત્વ હૈ, દયા, દાન, નામસ્મરણ, પૂજા-ભક્તિ આદિ પુણ્યતત્ત્વ હૈ—ઉન સર્વસે ભિન્ન જ્ઞાયક આત્મા ભીતર જ્યોંકા ત્યોં પરિપૂર્ણ શુદ્ધ પદાર્થ હૈ | આત્મવસ્તુ સ્વભાવસે તો વર્તમાનમે ભી પરિપૂર્ણ નિર્મલ હૈ, ‘નિર્મલ હોઊંગા’ એસા નહીં કિન્તુ વર્તમાનમે હી સામર્થ્ય-અપેક્ષા પૂર્ણ શુદ્ધ હું | ‘શુદ્ધ હોગા’ વહ તો વ્યક્ત પર્યાય-અપેક્ષાકી વાત હૈ | સૂક્ષ્મ વાત હૈ ભાઈ! જીવકો, અનન્તકાલમે સમ્યાદર્શન-આત્મદર્શન ક્યા વસ્તુ હૈ ઉસકી ખબર હી નહીં હૈ | યોં હી વિના સમજે પૂજા-ભક્તિ એવં વ્રતાદિ કરતા રહે, પરન્તુ વહ તો સવ રાગકી ક્રિયા હૈ, બંધનકે ભાવ હૈને, ઉનસે તો સંસાર હી ફલિત હોતા હૈ |

‘આત્માર્થી’કા અર્થ ચલતા હૈ | આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ? આત્મા શરીર ઔર કર્મમિં તથા પુણ્ય-પાપકે વિભાવરૂપ એક સમયકી પર્યાયમે તો નહીં હૈ, પરન્તુ ધ્રુવસ્વભાવકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હોનેવાલી નિર્મલ પર્યાય જિતના ભી નહીં હૈ | ધ્રુવતત્ત્વ તો પલટતી પર્યાયસે ભી કથંચિત્ ભિન્ન હૈ | શ્રદ્ધાપર્યાયરૂપ પરિણત ધર્મી એસી શ્રદ્ધા કરતા હૈ કિ—મૈં તો સકલનિરાવરણ-અખણ્ડ-એક-પ્રત્યક્ષપ્રતિભાસમય-અવિનશ્બર-શુદ્ધ-પરમપારિણામિક ભાવલક્ષણ નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય હું | એસે આત્માકા જિસે પ્રયોજન હૈ—‘કામ એક આત્માર્થકા, અન્ય નહીં મન રોગ’—વહ આત્માર્થી હૈ | મુનિવ્રત ધારણ કિયે, દિગમ્બર મુનિ હુઅા, અદ્વાઈસ મૂલગુણોંકા નિર્દોષ પાલન કિયા પરન્તુ વે પરિણામ તો સવ આસ્ત્રવતત્ત્વ હૈને, પુણ્યતત્ત્વ હૈને, આત્મતત્ત્વ યા સંવર-નિર્જરાતત્ત્વ નહીં હૈને | શુદ્ધાશુદ્ધ વિશેષભાવોંસે ભી કથંચિત્ ભિન્ન એસે નિજ ત્રૈકાલિક સદ્ગીદાનન્દસ્વરૂપ જ્ઞાયક આત્માકા હી જિસે પ્રયોજન હૈ, ઉસીકા જો અર્થી હૈ વહ આત્માર્થી હૈ | સૂક્ષ્મ વાત હૈ ભાઈ! બાહરસે મિલ જાય એસી યહ વસ્તુ નહીં હૈ |

એસે આત્માર્થીકો શ્રીગુરુકે સાન્નિધ્યમે પુરુષાર્થ સહજ હી હોતા હૈ | નિર્માનતા રહ્યના | આત્માર્થી જીવ સદ્ગુરુકે સમીપ નિર્માનરૂપસે રહ સકતા હૈ | ‘હમ ભી જાનતે હૈને’ એસા માન આ જાય તો આત્માર્થિતા નહીં રહતી | શ્રીમદ્દને કહા હૈ ન!—

**માનાદિક શત્રુ મહા, નિજ છન્દે ન મરાય;
જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્ય પ્રયાસે જાય !**

પ્રશ્ન :—યહ તો વ્યવહારકી વાત હૈ ન?

ઉત્તર :—હાઁ, હૈ તો વ્યવહાર ઔર નિમિત્તકી વાત; ફિર ભી વ્યવહારમે નિર્માનતા હોના ચાહિયે | અરેરે! અનન્તકાલમે જીવને આત્માકા કુછ નહીં કિયા; વ્રત-તપ, પૂજા-ભક્તિ, ગજરથ ચલાના આદિ ક્રિયાકાણ્ડમેં લગા રહા | ભાઈ! ઉસકા ફલ તો સંસાર હી હૈ | ભીતર પૂર્ણાનન્દઘન ચૈતન્યપ્રભુ કિ જિસમે આવરણ, અશુદ્ધિ ઔર અપૂર્ણતા નહીં હૈ ઉસકા જો અર્થી હૈ ઉસે ગુરુકે સાન્નિધ્યમે—સત્સમાગમમે સહજ હી પુરુષાર્થ હોતા હૈ | વહ નિર્માનતાસે રહતા હૈ | ‘હમ બહુત

जानते हैं—ऐसे ज्ञानके अभिमानमें चूर हो जाय तो वस्तु—निज ज्ञायकस्वभाव—हाथ नहीं आयगा । आया कुछ समझमें ?

‘मैं तो सेवक हूँ—यह दृष्टि रहना चाहिये ।’

जिसे मात्र निज शुद्ध आत्मा प्राप्त करनेकी लगन है ऐसे आत्मार्थी जीवको गुरुके सान्निध्यमें निर्मानितापूर्वक सेवकपनेकी दृष्टि रहना चाहिये । गुरुके सत्संगमें उसे स्वभावकी महिमा जाग्रत हुई होनेसे अंतरमें पुण्यकी तथा वाह्य जानकारीकी महिमा छूटकर उनकी तुच्छता भासित होती है । उसे निज शुद्धात्म स्वभावको समझनेमें निमित्तरूपसे उपकारी ऐसे देव-शास्त्र-गुरुका माहात्म्य आता है, उनके प्रति अति निर्मानितापूर्वक सेवकपनेकी बुद्धि रहती है । मैं तो सेवक हूँ—यह दृष्टि रहनेके साथ कोई भी कार्य करते हुए उसे निरन्तर शुद्धात्मस्वभाव प्राप्त करनेकी आकांक्षारूप आत्मार्थिता तो बनी ही रहती है ।

‘मैं कुछ हूँ’ ऐसा भाव हो तो सेवकपना छूट जाता है ।’

मैं दूसरोंकी अपेक्षा कुछ विशेष अच्छा हूँ ऐसा अंतरमें अभिमान आ जाय तो अंतरमें आत्मार्थिता और वाह्यमें गुरुका सेवकपना—दोनों छूट जाते हैं ।

‘सेवक होकर रहनेमें लाभ है ।’

गुरुके समीप निर्मानितापूर्वक सेवक होकर निवास करनेमें लाभ है । शास्त्रका थोड़ा ज्ञान हो वहाँ ऐसा मान ले कि—मुझे तो आत्मज्ञान हो गया है । भाई ! यह तो भटक मरनेका धंधा है । श्री कात्तिकेयानुप्रेक्षामें सम्यग्दृष्टिकी निर्मानिता बतलाते हुए कहा है कि—

**जो ण कुवदि गवं पुत्तकलत्ताइसव अत्येसु ।
जवसमभावे भावदि अप्याणं मुणदि तिणमित्तं ॥**

जिसे अपने ज्ञानानन्दस्वरूप भगवान आत्माकी प्रतीति अर्थात् सम्यग्दर्शन और सम्यग्ज्ञान होकर स्वरूपरमणितारूप निर्मल चारित्र दशा प्रगट हुई है, वह पर्यायमें अपनेको केवलज्ञानके साथकी तुलनामें पामर मानता है । सम्यग्दृष्टि जीव परद्रव्य तथा परद्रव्यके भावोंमें गर्व नहीं करता । यदि परद्रव्यभावोंसे अपनेको बड़ा माने तो उसे सम्यक्त्व कैसा ? वह तो निरन्तर उपशमभावोंकी भावना रखता है और अपने आत्माको तृणवत् तुच्छ मानता है । जबतक पर्यायमें केवलज्ञानादिरूप पूर्णता प्रगट न हो तबतक वह अपनेको तृणसमान पामर मानता है; इतना निर्मान है कि किसी पदार्थमें गर्व नहीं करता ।

‘सेवकपनेका भाव गुणसमुद्र आत्मा प्रगटनेका निमित्त होता है ।’

गुरुके प्रति सेवकपनेका भाव गुणरत्नाकर आत्मा प्रगट होनेका निमित्त होता है । यह

કથન નિમિત્તકી અપેક્ષાસે હૈ। વાસ્તવમें તો ગુણરલાકર આત્મા પ્રગટ હોનેકા ઉપાદાનકારણ તો આત્મા સ્વયં હૈ। ભગવાન આત્મા અનન્તાનન્ત ગુણોંસે સદા ભરપૂર ચૈતન્યસમુદ્ર હૈ। રાગ ઔર વિકાર અથવા દયા-દાનાદિકે વિકલ્પકા સમુદ્ર વહ આત્મા નહીં હૈ, પરન્તુ સહજ જ્ઞાન, સહજ આનન્દાદિ અનન્તાનન્તગુણોંકા સાગર વહ નિજ જ્ઞાયક આત્મા હૈ। અહા! ભાપા સરલ હૈ પરન્તુ ભાવ તો અતિ ગંભીર હૈને। જિસપ્રકાર ક્ષેત્રકા—અલોકાકાશકા—કહીં અન્ત નહીં હૈ। ઉસીપ્રકાર ગુણસમુદ્ર ભગવાન આત્માકે ગુણોંકા ભી કોઈ પાર નહીં હૈ। દસોં દિશાઓમે સર્વત્ર આકાશ હૈ। આકાશકે જિતને ભાગકો એક પુદ્ગાલપરમાણુ રેકે ઉસે પ્રદેશ કહતે હૈને। આકાશકે ઐસે અનન્ત પ્રદેશ હૈને। આકાશકે અનન્ત પ્રદેશોંકી અપેક્ષા આત્માકે જ્ઞાનાદિગુણ અનન્તગુને અનન્ત હૈને। આત્માકા વહ સમસ્ત વૈભવ ભીતર ખચાખચ ભરા હૈ, પરન્તુ જીવકો ઉસકી ખવર નહીં હૈને। ઐસા ગુણસમુદ્ર ભગવાન આત્મા અરિહંત ભગવાનકો તો પર્યાયમેં પ્રગટ હો ગયા હૈ, પરન્તુ શક્તિ-અપેક્ષાસે તો સબકા આત્મા ઐસા હી હૈ—‘સર્વ જીવ હૈને સિદ્ધસમ’। નિર્માનરૂપસે ગુરુકે પ્રતિ સેવકપનેકા ઐસા ભાવ ગુણસમુદ્ર આત્મા પ્રગટનેકા નિમિત્ત હોતા હૈ।

જિસે ઐસા ગુણસમુદ્ર આત્મા પ્રાપ્ત કરના હો ઉસકી દૃષ્ટિમેં કિતની દીર્ઘતા ઔર કિતના સામર્થ્ય હોના ચાહિયે? ક્યા વહ દયા-દાનાદિકે વિકલ્પોંસે પ્રાપ્ત કિયા જા સકતા હૈ? કદાપિ નહીં। એક સમયકી ક્ષणિક પર્યાયપર તો જીવકી દૃષ્ટિ અનાદિકી હૈ, જ્ઞાનકે વિકાસ પર ભી અનાદિકી દૃષ્ટિ હૈ, પરન્તુ એક સમયવર્તી પર્યાયકે પીછે અખણ્ડ પરિપૂર્ણ શુદ્ધતત્ત્વ વિદ્યમાન હૈ ઉસકી ઉસે ખવર નહીં હૈ। એક સમયકી પ્રગટ પર્યાય વ્યક્ત હૈ ઔર ઉસકે સિવા સામર્થ્યસે પરિપૂર્ણ ધ્રુવ વસ્તુ અવ્યક્ત હૈ। પર્યાયમેં પ્રગટ નહીં હુા ઇસલિયે સ્વભાવકો અવ્યક્ત કહા, વૈસે શક્તિ-અપેક્ષાસે તો દ્રવ્ય સદા વ્યક્ત હી હૈ।

અરેરે! આજકલ તો વીતરાગમાર્ગકે નામસે અંધાધુંધી ચલ રહી હૈ। વીતરાગમાર્ગમિં તો વસ્ત્રકા એક ટુકડા રહે ઔર મુનિપના મનાયે તો વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ, અનન્ત સંસારી હૈ। વસ્ત્ર રહનેકા ભાવ વહ મમત્વ હૈ; ઐસા મમત્વ મુનિદશામેં નહીં હોતા। વસ્ત્ર સહિત મુનિપના વહ વીતરાગકા માર્ગ નહીં હૈ। અહા! માર્ગ બહુત કઠિન હૈ। વિદેહક્ષેત્રમેં ત્રિલોકીનાથ શ્રી સીમંધર પ્રમુ વિરાજમાન હૈને, વહાંસે આયી હુઈ યહ વાણી હૈ। આત્માકે અનુભવસહિત અંતરમેં વિશેષ સ્થિરતાપૂર્વક જિન્હોને વસ્ત્ર-પાત્રકા ત્યાગ કિયા હૈ ઔર જિનકે અંતરમેં અનન્ત શાન્તિકા સાગર ઉછલ રહા હૈ ઉન્હેં મુનિરાજ કહતે હૈને।

યહાઁ તો કહતે હૈને ક્રિ—આત્માર્થીકો ગુણસમુદ્ર ભગવાન આત્માકી પ્રાપ્તિકે લિયે સદગુરુ નિમિત્ત હોતે હૈને, કુગુરુ નહીં। સદગુરુ નિમિત્ત હોતે હૈને પરન્તુ ઉનસે પ્રાપ્તિ નહીં હોતી, પ્રાપ્તિ તો અપને ઉપાદાનસે હોતી હૈ। આત્મા હૈ કુછ સમજ્ઞમેં? આત્મા હૈ ન!—

ગુરુ ગોવિન્દ દોનોં ખડે, કિસકે લાગું પાય /
ગલિહારી ગુરુદેવકી, આત્મ દિવૌ બતાય / /

રાગ ઔર વિકલ્પસે સમ્વન્ધ રહિત અંતરમાં જો નિર્દોષ ઔર નિરાવરણ પૂર્ણાનન્દ ચૈતન્ય પ્રભુ ઉસકા ભાન પ્રત્યક્ષ વર્તતે ગુરુદેવને કરાયા, ઇસલિયે પરોક્ષ ગોવિન્દકી અપેક્ષામાં અપને સાક્ષાત્ ગુરુકો વિશેષ ઉપકારી માનતા હું । અહા ! વહ ગુણસમુદ્ર ભગવાન આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ ઉસકા જીવકો લક્ષ નહીં હૈ, પરન્તુ અનાદિસે વર્તમાન એક સમયકી પર્યાય પર હી લક્ષ હૈ । ગુણસમુદ્ર ભગવાન આત્મા જો કિ સમ્યગ્દર્શનકા વિપય હૈ ઉસે પ્રથમ લક્ષમાં લે, ધ્યેય બનાયે તો સમ્યગ્દર્શન ઔર સ્વાનુભૂતિ પ્રગટ હો । ઉસમાં નિમિત્તરૂપસે ગુરુ હૈને । ગુરુકે પ્રતિ સેવકપનેકા ભાવ ગુણસમુદ્ર-જ્ઞાન, આનન્દ, શાન્તિ, સ્થિરતા આદિ અનંત ગુણોની સાગર—એસા નિજ જ્ઞાયક આત્મા પ્રગટનેકા નિમિત્ત હોતા હૈ । અન્તર્મુખ દૃષ્ટિ હુર્દી હૈ અપને ઉપાદાનસે, પરન્તુ સાથ હી અંતરમાં ઉપકારી ગુરુકે પ્રતિ અપની નિર્માનતા હોતી હૈ; ઇસલિયે ગુરુને ‘ગુણસમુદ્ર આત્મા બતલાયા’ એસા નિમિત્તસે કહા જાતા હૈ ।

અહા ! બેનકી અંતર્સ્થિતિ ધન્ય હૈ! અપનેકો ઇતના-ઇતના આત્મજ્ઞાન એવં અનુભવકી સ્થિતિ હોને પર ભી વે લિખતી હૈને કી—“‘આત્મા’ શબ્દ બોલના સીખે હોં તો વહ ભી ગુરુદેવકે પ્રતાપસે । ‘ચૈતન્ય હું’, ‘જ્ઞાયક હું’—ઇલ્યાદિ-ઇલ્યાદિ સવ ગુરુદેવકે પ્રતાપસે હી જાના હૈ ।” અહા ! ધન્ય હૈ ઉનકી વિનય ઔર ઉનકી વિનસ્ત્રા ! શ્રીમદ્દને કહા હૈ ન ! કી—

ગ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;
એસા લક્ષ હુએ વિના, જે ન આત્મવિચાર ।

ગુણસમુદ્ર જ્ઞાયક આત્મા પ્રગટ હોનેમાં ઉપાદાનકારણ તો અપની અન્તર્મુખ દૃષ્ટિ હૈ, ઉસમાં ગુરુ નિમિત્ત હોનેસે ‘વહ તો પ્રભુને દિયા હૈ’—ગુરુદેવકે પ્રતાપસે આત્મા પ્રગટ હુआ એસા કહા જાતા હૈ ।

અરે ! જીવકા સારા જીવન ‘યહ કર લું, વહ કર લું’ મેં હી બ્યતીત હો જાતા હૈ । દિનભર કમાના, સ્ત્રી-વદ્યોનો સમ્હાલના, અકેલા પાપ, પાપ ઔર પાપ ! મૈં મરકર કહું જાऊંગા—ઉસકા જરા ભી વિચાર નહીં કરતા । ઉસમાં ધર્મ તો નહીં હૈ કિન્તુ પુણ્ય ભી નહીં હૈ । પુણ્ય તો સત્ત્વમાં દો-ચાર ઘન્ટે તક શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય કરે, તત્ત્વવિચાર કરે તો હોતા હૈ । પઠન-મનન શુભરાગ હૈ ધર્મ નહીં હૈ; ધર્મ તો કોઈ ઔર હી વસ્તુ હૈ ! પરસે ભિન્ન તથા રાગાદિ વિભાગોને રહિત ત્રૈકાલિક નિજ જ્ઞાયકસ્વભાવકી દૃષ્ટિ તથા અનુભૂતિ પ્રગટ કરના વહ પ્રથમમાં પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન નામકા ધર્મ હૈ । ધર્મકા પ્રારમ્ભ સમ્યગ્દર્શનસે હોતા હૈ । ચારિત્રકી વાત તો અભી દૂર હૈ, સૂક્ષ્મ હૈ । યહું તો એસા કહા હૈ કી ગુણસમુદ્ર આત્મા પ્રગટ હોનેમાં—સમ્યગ્દર્શન તથા સ્વાનુભૂતિ પ્રગટનેમાં—ગુરુકે પ્રતિ સેવકપનેકા ભાવ નિમિત્ત હૈ । અહા ! યહ ‘વહિનશ્રીકે વચનામૃત’ પુસ્તક કોઈ અમૂલ્ય વસ્તુ હૈ ભાઈ !

વચનામૃત-૩૩૫

‘બાહરકે ચાહે જૈસે સંયોગમે ધર્મકો નહીં છોડના, ચૈતન્યકે ઓરકી રુચિ નહીં છોડના। ધર્મ યા રુચિ છૂટી તો અમૂલ્ય મનુષ્ય ભવ હાર ગયે।’ ૩૩૫.

‘બાહરકે ચાહે જૈસે સંયોગમે ધર્મ નહીં છોડના, ચૈતન્યકે ઓરકી રુચિ નહીં છોડના।’

પ્રતિકૂલ સંયોગ હો યા અનુકૂલ, પરન્તુ ‘મૈં અંતરમે આનંદમૂર્તિ વિજ્ઞાનઘન શાશ્વત પરમ પદાર્થ હું’ એસી દૃષ્ટિ નહીં છોડના। અપને જ્ઞાયક પ્રભુકી દૃષ્ટિ યદિ છૂટી તો ધર્મ ગયા। ચાહે જૈસી પરિસ્થિતિમે સર્વજ્ઞ જિનેથર પરમાત્માકે વતલાયે હુએ નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વકી દૃષ્ટિ નહીં છોડના। જિસે રુચિમે માત્ર નિજ જ્ઞાયક આત્મા રુચતા હો ઉસે ઉસકી રુચિ નહીં છોડના ચાહિયે। વ્યાપારીકો તીન રૂપયેકે માલકે સાઢે તીન મિલતે હોં તો વહ માલ બેચના પોસાતા હૈ, પરન્તુ ઉસકે ઢાઈ રૂપયે મિલતે હોં તો નહીં પોસાતા—વ્યાપારી એસા ધંધા નહીં કરતા; ઉસીપ્રકાર જિસે ભગવાન આત્મામે રાગ તથા એક સમયકી પર્યાય ભી નહીં પોસાતી, માત્ર ત્રૈકાલિક પરિપૂર્ણ ધ્રુવ જ્ઞાયકભાવકી હી રુચિ હો ગઈ હૈ ઉસે ચાહે જૈસે પ્રતિકૂલ સંયોગ હોં—નિર્જન વન હો, અન્ન-જલ ન મિલે, અકાલ પડા હો, સારી દુનિયા દુશ્મન હો જાય—તથાપિ અપને ધર્મકો નહીં છોડતા, જ્ઞાયકસ્વભાવકી રુચિ છોડના નહીં। નિયમસારમે આતા હૈ ન!—

**પણ કોઈ સુંદર માર્ગની નિંદા કરે ઈર્ષા વડે,
તેના સુખી વચનો કરો ન અભક્તિ જિનમારા વિષે।**

ઇર્ષાભાવસે કોઈ લોગ આત્મસાધનાકે જિનેન્દ્ર કથિત સુન્દર માર્ગકી નિંદા કરતે હૈને કિ—‘યહ તો માત્ર નિશ્ચયકી હી વાતેં કરતે હૈને’—એસા કહકર વિરોધ કરતે હૈને, તો ઉનકે વચન સુનકર જિનેન્દ્રદેવ દ્વારા કહે ગયે વીતરાગમાર્ગિકી પ્રતિ અશ્વદ્વા, અભક્તિ નહીં કરના। જિસે સ્વયમેવ અંતરમે જ્ઞાયકકી રુચિ હુઈ હૈ ઉસે ચાહે જૈસે પ્રતિકૂલ સંયોગ આયે, સારી દુનિયા બદલ જાય, તથાપિ ઉસકી રુચિ ઔર દૃષ્ટિ બદલતી નહીં હૈ, શંકિત યા અસ્થિર નહીં હોતી। આયા કુછ સમझામે?

‘ધર્મ યા રુચિ છૂટી તો અમૂલ્ય મનુષ્ય ભવ હાર ગયે।’

નિજ ચૈતન્ય જ્ઞાયકપ્રભુ જો કિ અનન્તાનન્ત જ્ઞાન-આનન્દાદિ ગુણોંકા સાગર હૈ, ઉસકી અંતર્મુખ પુરુષાર્થ દ્વારા જો અપૂર્વ રુચિ હુઈ, ધર્મકા પ્રારમ્ભ હુआ, વહ યદિ છૂટ જાય તો યહ અમૂલ્ય મનુષ્ય ભવ હાર ગયે। અન્તર્મુખ આત્મસાધનાકે ઇસ માર્ગકો દુનિયામે માનનેવાળે ન મિલે, વિરોધ કરનેવાળે દિખાયી દેતે હોં, તવ ભી ધર્મકી રુચિ છોડના નહીં। મૈં તો પૂર્ણાન્દકા નાથ જ્ઞાયક પ્રભુ ગુણોંકા સમુદ્ર હું, મૈં રાગ અથવા ક્ષણવર્તી પર્યાય જિતના નહીં

હું, તૈકાલિક શુદ્ધ ધ્રુવ ચૈતન્યભગવાન હું—એસી દૃષ્ટિ, અનુભૂતિ ઔર રમણતા છોડના નહીં। દુનિયા માને યા ન માને, સત્યકે માનનેવાળોંની સંખ્યા અધિક હો યા ન હો, તથાપિ ભગવાન જિનેન્દ્રદેવ દ્વારા કહા હુઆ જો પરમ તત્ત્વ—નિજ જ્ઞાયકભાવ—ઉસકી જો રુચિ હુઈ, ધર્મકી દશા પ્રગટી, ઉસે નહીં છોડના। ચાહે જૈસે પ્રતિકૂલ સંયોગ હોં તથાપિ અંતરમે ધર્મ યા રુચિ છોડના નહીં, નહીં તો અમૂલ્ય મનુષ્ય ભવ હાર જાયગા। અનન્તકાલમેં એસા મનુષ્ય ભવ મિલના દુર્લભ હૈ; ઇસલિયે ઇસ દુર્લભ મનુષ્ય ભવમેં આત્માકી રુચિ ઔર ધર્મકી પરિણતિ અપને પુરુષાર્થ દ્વારા પ્રાપ્ત કરકે ઉસે ટિકા રખના।

*

વચનામૃત- ૩૩૬

કર્મોંકે વિવિધ વિપાકમેં જ્ઞાયકભાવ ચલિત નહીં હોતા । જિસપ્રકાર કીચડમેં કમલ નિર્લેપ રહતા હૈ, ઉસીપ્રકાર ચૈતન્ય ભી ચાહે જૈસે કર્મસંયોગમેં નિર્લેપ રહતા હૈ । ૩૩૬ .

‘કર્મોંકે વિવિધ વિપાકમેં જ્ઞાયકભાવ ચલિત નહીં હોતા ।’

ક્યા કહેતે હૈને? કિ—જ્ઞાયકસ્વરૂપ, દ્રવ્યસ્વરૂપ, તૈકાલિક પદાર્થસ્વરૂપ, ધ્રુવ તત્ત્વ-સ્વરૂપ જો શુદ્ધ ચૈતન્ય વિજ્ઞાનઘન ભગવાન આત્મા વહ, કર્મિક નિમિત્તસે, કર્મિક અનેક પ્રકારકે વિપાકમેં ચાહે જૈસે શુભાશુભભાવ હોં તવ ભી, અપને પારિણામિક મૂલ શુદ્ધ સ્વભાવસે ચલિત નહીં હોતા; વિકાર કાલમેં ભી અપના સામર્થ્યપૂર્ણ ધ્રુવ સ્વભાવ જ્યોકા ત્યો ટંકોલીર્ણ શુદ્ધ રહતા હૈ । જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોંકે સામર્થ્યસે સદા પરિપૂર્ણ એસે નિજ જ્ઞાયકભાવકી જિસે પ્રતીતિ હુઈ હૈ એસે જ્ઞાનીકો કર્મિક વિવિધ ઉદ્યકાલમેં અપની પર્યાયમેં અસ્થિરતાજનિત શુભાશુભ વિભાવભાવ હોતે હૈને, કદાચિત્ ગૈદ્રધ્યાન ભી હો આતા હૈ, તથાપિ ‘મૈં દ્રવ્યસ્વભાવસે શરીરાદિ પરસે વિલકુલ ભિન્ન તથા શુભાશુભ વિકારસે રહિત શુદ્ધ જ્ઞાયકતત્ત્વ હું’ એસી દ્રવ્યદૃષ્ટિસે વહ કિંચિત્ માત્ર ચલિત નહીં હોતા । આયા કુછ સમજસે? વસ્તુ તો અપને મૂલ શુદ્ધ ધ્રુવ સ્વભાવસે કભી ચલિત હોતી હી નહીં, પરન્તુ વસ્તુદૃષ્ટિવત્ત ભી, ભલે હી ઉસે અશુભભાવ આ જાય તથાપિ, વસ્તુસ્વભાવસે—જ્ઞાયકભાવસે—ચલિત નહીં હોતા ।

‘જિસપ્રકાર કીચડમેં કમલ નિર્લેપ રહતા હૈ, ઉસીપ્રકાર ચૈતન્ય ભી ચાહે જૈસે કર્મ સંયોગમેં નિર્લેપ રહતા હૈ ।’

કમલ કીચડમેં ઉગતા હૈ । કીચડકે સાથ રહને પર ભી ઉસે કીચડકા લેપ નહીં લગતા,

વહ કીચડસે અલિસ હી રહતા હૈ। ઉસીપ્રકાર ચैતન્યસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા પર્યાય-અપેક્ષાસે કર્મકી સાથ રહા હોનેપર ભી, ઉસે અનેક પ્રકારકે કર્મોદય વતને પર ભી દ્રવ્યસ્વભાવસે તો સદા નિર્લિસ હી રહતા હૈ, અપને જ્ઞાયક શુદ્ધસ્વભાવસે કિંચિત્ ભી ચ્યુત નહીં હોતા। દ્રવ્યપર્યાયાત્મક ચैતન્યવસ્તુમે પર્યાય ઊપર-ઊપર હૈ ઔર દ્રવ્યસ્વભાવ તો ભીતર ધ્રુવ ટંકોલીણ શાશ્વત એકરૂપ હૈ। ધ્રુવ સ્વભાવકો લક્ષણત કરનેવાલી દૃષ્ટિ ભી શ્રવ્ણાગુણકી નિર્મલ પર્યાય હૈ, વહ ભી ઊપર-ઊપર હૈ; ઉસે ભી પૈલેપાર ધ્રુવજ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવ હૈ। પર્યાય જો વર્તમાન વાહર પ્રગટ દિખતી હૈ—શુભાશુભ વિકારકી, જ્ઞાનકી, શ્રવ્ણાકી યા ચારિત્રકી—વહ એક સમયકી હૈ ઔર ભીતર વસ્તુકા ધ્રુવ દલ તો તૈકાલિક શાશ્વત હૈ। જિસ પર્યાયસે નિર્ણય હોતા હૈ વહ ભી ઊપર-ઊપર તૈરતી હૈ; ધ્રુવ સ્વભાવમેં પ્રવિષ્ટ નહીં હોતી।

‘દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રકાશ’મેં સોગાનીને કહા હૈ ન! કિ—પર્યાય મેરા ધ્યાન કરતી હો તો કરો, મૈં કિસકા ધ્યાન કરું? તથા ઉન્હોંને કહા હૈ કિ—અભિપ્રાયમેં થોડી ભૂલ વહ ભી પૂરી ભૂલ હૈ। ‘રાગ મેરા સ્વરૂપ હૈ’, પર્યાય જિતના હી મૈં હું—એસા માનના વહ ભી મહાન ભૂલ હૈ। ધ્યાન સ્વયં પર્યાય હૈ। જીવ અનાદિસે અપની વર્તમાન પર્યાયમેં જો ‘અપના’પન સ્થાપકર વર્ત રહા હૈ ઉસે પલટકર ઉસકો અપને સામર્થ્ય પૂર્ણ તૈકાલિક ધ્રુવ સ્વભાવમેં ‘અપના’પન સ્થાપિત કરના હૈ। અપની ધ્યાન પર્યાય દ્વારા અપને ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવકો ધ્યેયભૂત કરના હૈ। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ નહીં, શરીર નહીં, રાગ નહીં, અપૂર્ણ-પૂર્ણ પર્યાય નહીં, અરે! ગુણમેદ ભી નહીં, પરન્તુ અભેદ નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યસામાન્ય હી ધ્યેયભૂત વનાના હૈ। ધ્યાનકા વિપય જો તૈકાલિક ધ્રુવવસ્તુ સો મૈં હું; વર્તમાન પર્યાય જો કિ ઉસે વિપય વનાતી હૈ વહ ધ્યાન હૈ। વસ્તુ અપને ધ્રુવસ્વભાવ દ્વારા અપને ધ્રુવ સ્વભાવકા ધ્યાન નહીં કરતી, કિન્તુ અપની વર્તમાન દશા દ્વારા ધ્રુવ પરમભાવકા આશ્રય કરતી હૈ। અહા! એસા વીતરાગમાર્ગ જીવને કબી સુના નહીં હૈ, જાના નહીં હૈ।

યહાઁ કહતે હૈને કિ કીચડમાં કમલકી ભાઁતિ યહ ચैતન્ય જ્ઞાયક પ્રભુ ભી ચાહે જિસ કર્મ સંયોગમેં સદા નિર્લિસ હી રહતા હૈ। ધ્યાન તો વર્તમાન પર્યાય હૈ ઔર મૈં તો અનન્ત આનન્દકા કન્દ, અનન્તગુણોંકા સમુદ્ર, પરિપૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ હું। યદિ વર્તમાનમેં હી શક્તિરૂપસે પરિપૂર્ણ પરમાત્મા ન હોઊં તો પર્યાયમેં કેવળી ઔર અરિહંત પરમાત્માકી દશા પ્રગટ હોતી હૈ વહ કહાંસે આયારી? ભીતર સામર્થ્યસે ભરપૂર ધ્રુવસ્વભાવ વિદ્યમાન હૈ ઉસકે પૂર્ણ આલઘનસે પર્યાયમેં પૂર્ણ પરમાત્મદશા પ્રગટ હોતી હૈ।

ભગવાન આત્મા દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે ધ્રુવ.....ધ્રુવ.....ત્રિકાલ ધ્રુવ હૈ। તત્ત્વાર્થમૂત્રમે ઉત્પાદ-વ્યા-ધ્રૌવ્યયુક્ત સત્ત’ આતા હૈ ન? ઉસમેં ઉત્પાદ-વ્યા વહ પર્યાય-અપેક્ષાસે હૈ ઔર ધ્રૌવ્ય વહ દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે હૈ। ધ્રૌવ્ય ભી દ્રવ્યાર્થિકનયકા વિપય હોનેસે દ્રવ્ય કહલાતા હૈ। ‘દ્રવ્ય’

शब्द दो अर्थमें प्रयुक्त होता है : (१) प्रमाणके विषयभूत द्रव्य-पर्यायात्मक सम्पूर्ण वस्तुके अर्थमें, और (२) पर्याय तथा गुणभेदको गौण करके द्रव्यार्थिकनयके विषयभूत त्रैकालिक अभेद ध्रुव स्वभावके अर्थमें। यहाँ ऐसा कहते हैं कि जो सम्पदृष्टि धर्मात्मा है वह, राग और पर्यायादिके भेदको गौण करके 'मैं त्रैकालिक ध्रुव द्रव्यसामान्य—एक शुद्ध ज्ञायकभाव—हूँ' ऐसा मानता है। 'मैं ध्रुव ज्ञायक हूँ' ऐसा स्वीकार अपनी पर्यायमें होता है; क्योंकि कार्य सदा पर्यायमें ही होता है, ध्रौव्यमें नहीं। अपने ज्ञायकभावरूप ध्रौव्यांशके ध्यानस्वरूप कार्य भी अपनी पर्यायमें ही होता है, इसलिये पर्याय द्वारा जीव अर्थात् ध्यातापुरुष ऐसे ध्याता है कि 'मैं ध्रुव शुद्ध ज्ञायकभाव हूँ'। अहा ! ऐसी बातें हैं। वीतराग सर्वज्ञपरमेश्वरका मार्ग कोई अलौकिक है। लोग—वेचारंगोंको यह बात सुननेको नहीं मिली; अजैनत्वमें जैनत्व मानकर जीवन चला जा रहा है।

द्रव्यसामान्य—शुद्ध एक ज्ञायकभाव—ध्यानका विषय है, ध्यानका करनेवाला नहीं; ध्रुव ध्येयको ध्यानगत करनेवाली तो मेरी वर्तमान निर्मल पर्याय है। ध्यानके ध्रुव विषयमें और ध्यानपर्यायमें थोड़ा नहीं किन्तु रात-दिन जितना बड़ा अन्तर है। ध्येय तो त्रैकालिक ध्रुव द्रव्यसामान्य है और ध्यान तो एक समयकी पर्यायविशेष है। ध्रौव्यके प्रति जोर द्रव्यदृष्टि है और पर्यायके प्रति जोर पर्यायदृष्टि है। एक द्रव्यबुद्धि है और एक पर्यायबुद्धि है। एक सम्पदृष्टि है और एक मिथ्यादृष्टि है। इसलिये पर्यायमात्रको गौण करके द्रव्यसामान्य—ध्रुवज्ञायकभाव—पर दृष्टि करनेसे सम्पर्दशन और धर्म प्रगट होता है।

1

यह जो बाह्य लोक है, विभावका लोक है, उसमें तो सब धमाल ही धमाल दिखायी देती है, कहीं शान्ति नहीं है। अंतरका लोक—चैतन्यलोक—अद्वृत है, उसमें सब सुन्दर दिखता है, वहाँ सर्वत्र शान्ति है।

सर्व दुःखोंका अत्यन्त नाश करनेके लिये चैतन्यलोकमें निवास करनेकी विधि
बतलानेवाले गुरुदेव सदा जयवन्त वर्तो । —वहिन श्री चम्पावेन

પ્રવચન-૧૨૬

દિનાંક ૨૧-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૩૭

દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરનેસે શુદ્ધતા પ્રગટ હો, ચારિત્રદશા પ્રગટ હો, પરન્તુ જ્ઞાની ઉન પર્યાયોમેં નહીં રૂક્તે । આત્મદ્રવ્યમેં બહુત પડા હૈ, બહુત ભરા હૈ, ઉસ આત્મદ્રવ્યકે ઊપરસે જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ નહીં હટ્ટી । યદિ પર્યાયમેં રૂકે, પર્યાયમેં ચિપક જાયું તો મિથ્યાત્વમેં આ જાયું । ૩૩૭.

‘દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરનેસે શુદ્ધતા પ્રગટ હો, ચારિત્ર પ્રગટ હો, પરન્તુ જ્ઞાની ઉન પર્યાયોમેં નહીં રૂક્તે ।’

ઇસ વોલમેં બડી સરસ વાત આયી હૈ । જૈનદર્શનકા મક્કબન હૈ ! વીતરાગકો વારહ અંગોમેં ક્યા કહના હૈ, ઉનકા તાત્પર્ય ક્યા હૈ, યહ વાત ઇસ વોલમેં આયી હૈ । યહ તાત્પર્ય સમજના લોગોંની કઠિન લગતા હૈ; ક્યા કિયા જાય ? યહું કહતે હોય કી—‘દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરને પર શુદ્ધતા પ્રગટી હૈ’; વહું દ્રવ્ય અર્થાતું ક્યા ? શરીરસે ભિન્ન ભીતર જો ‘આત્મા’ વસ્તુ હૈ ઉસમેં દ્રવ્ય, ગુણ ઔર પર્યાય—તીન હોયાં । ઉન તીનમેં સપૂર્ણ જ્ઞાયક વસ્તુ યહ દ્રવ્ય હૈ, ઉસમેં જો જ્ઞાન, દર્શન, આનન્દાદિ ત્રૈકાલિક શક્તિયાં હોયાં વે ગુણ હોયાં ઔર દ્રવ્ય તથા ગુણોની વર્તમાનમેં હોનેવાળી જો દશાએં—હાલતેં—અવસ્થાએં સો પર્યાયેં હોયાં ।

શરીર, વાણી ઔર મન આદિ તો જડું હોયાં, અચેતન હોયાં તથા પર હોયાં, ઔર આત્માકી દશામેં હોનેવાલે પુણ્ય-પાપકે ભાવ ભી, વિકારીભાવ હોનેસે ચેતનકી જાતિકે નહીં હૈ ઇસલિયે પર હોયાં । પરસે તથા વિભાવસે રહિત ભીતર જો ત્રૈકાલિક ધ્રુવ, જ્ઞાનાનન્દ આદિ અનન્ત સામર્થ્યસે પરિપૂર્ણ, વૈતન્ય જ્ઞાયક વસ્તુસામાન્યકો યહું ‘દ્રવ્ય’ કહા હૈ । વસ્તુસામાન્ય કહો, ધ્રૌવ્ય કહો યા દ્રવ્યદૃષ્ટિકે વિપયભૂત ‘દ્રવ્ય’ કહો—વહ સવ એક હી હૈ ।

ધર્માકો—જિસે ધર્મ કરના હૈ ઉસે, દૃષ્ટિ દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરને પર, પર્યાયમેં શુદ્ધતા પ્રગટી હૈ । ‘ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યયુક્ત સત્ત’ આતા હૈ ન ? ઉનમેં જો ઉત્પાદ-વ્યય હોય વહ પર્યાય હૈ ઔર જો ધ્રૌવ્ય હૈ ઉસે યહું ‘દ્રવ્ય’, નિત્ય સ્થાયી રહનેવાળા શુદ્ધસ્વભાવ, સામાન્ય કહતે હોયાં । નિજ

આત્મવસ્તુકો ધ્રુવરૂપસે ગ્રહણ કરને પર, ઉસમે દૃષ્ટિ દેને પર દ્રવ્યસામાન્ય અર્થાત् ધ્રુવસ્વભાવકો શ્રદ્ધામેં લેનેસે, શુદ્ધતા પ્રગટી હૈ, ઉસકે આશ્રયસે વિશેપ રમણતા પ્રગટ કરને પર ચારિત્ર પ્રગટ હોતા હૈ। અનંત ગુણોંની પર્યાયોમેં નિર્મલતારૂપ વિશેપતા પ્રગટ હોતી હૈ; પરન્તુ જ્ઞાનીકા આશ્રયરૂપમેં વજન ઉન પર્યાયોં પર નહીં હૈ, તૈકાલિક ધ્રુવ ‘જ્ઞાયક’ભાવકે ઊપર હૈ।

પ્રશ્ન :—‘દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરને’ની ક્યા અર્થ હૈ?

ઉત્તર :—‘દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરના’ અર્થાત् ધ્રુવ શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યસ્વભાવકો રુચિભાવસે પકડના, વર્તમાન જ્ઞાન પર્યાયકો રુચિપૂર્વક ઉસ ઓર લે જાના, વર્તમાન દશાકો સ્વભાવોનુખ કરના। અહા! વીતરાગકા માર્ગ બહુત સૂક્ષ્મ હૈ। સ્વભાવકો ગ્રહણ કરનેકે સિવા જો ભી કુછ પૂજા-ભક્તિ આદિ કિયે જાયું વહ સવ મજદૂરી હૈ।

પ્રશ્ન :—લાભકે લિયે મજદૂરી તો કરના પડતી હૈ ન?

ઉત્તર :—કાહેકા લાભ? ધૂલકા? વિભાવકા ફલ તો ધૂલ હૈ, વહ કહાઁ આત્માકી વસ્તુ હૈ? પુણ્ય ઔર ઉસકે ફલકા—પરવસ્તુકા—ગ્રહણ તો આત્મામે હૈ હી નહીં, પરન્તુ અપની પર્યાયોમે જો શુભાશુભભાવ હોં વે ભી વિભાવભાવ હૈનું, આત્માકા સ્વરૂપ નહીં હૈનું; ઉનકા ભી ગ્રહણ નહીં; અરે! વર્તમાન વર્તતી એક સમયકી જો દશા તથા જ્ઞાન, આનન્દાદિ જો ગુણભેદ ઉન પર ધર્મીકી દૃષ્ટિ નહીં હૈ; વહ તો ગુણગુણીકે ભેદરહિત તૈકાલિક અભેદ જ્ઞાયક પરમભાવકા હી ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉસીકા આશ્રય લેતા હૈ। યહીં ગુણીકા અર્થ વારદાન નહીં હૈ ભાઈ! ચાવલકી ગુણી (બોરે)કી યહ બાત નહીં હૈ। યહીં ગુણી અર્થાત્ ભીતર આત્મામે જો જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ અનંત ગુણ હૈનું ઉનકે આધારરૂપ—આશ્રયરૂપ જો અભેદ જ્ઞાયક દ્રવ્ય વહ। ઉસ અભેદ નિજ જ્ઞાયકદ્રવ્યકો ગ્રહણ કરનેસે, ઉસપર દૃષ્ટિ દેનેસે જ્ઞાનકી પર્યાયોમે ઉસે પકડનેસે, અંતરમેં નિર્મલતા પ્રગટતી હૈ, સ્થિરતા પ્રગટતી હૈ, પરન્તુ જ્ઞાની ઉસ પ્રગટ હુઈ નિર્મલ પર્યાયોમે ભી અટકતે નહીં હૈનું; ઉનકી દૃષ્ટિ રસકસસે પરિપૂર્ણ એસે નિજ દ્રવ્યસામાન્યકે ઊપરસે કિંચિત્ નહીં હટતી। અહા! ત્રિલોકીનાથ જિનેશ્વર દેવકા યહ માર્ગ સારી દુનિયાસે નિરાલા હી હૈ। આજકલ તો ‘જૈન’ નામકે સમ્પ્રદાયમેં ભી ઘોટાલા હુઅ હૈ; વાહ્ય ક્રિયાકાણ્ડમેં તથા શુભભાવમેં ધર્મ માન વૈઠે હૈનું।

યહીં તો બેન એસા કહતી હૈનું કી—દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરને પર શુદ્ધતા અર્થાત્ ધર્મ પ્રગટ હોતા હૈ। આત્મા વસ્તુ હૈ, ઉસમે જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોંની વાસ હૈ। ઉસ સામર્થ્યપૂર્ણ તૈકાલિક અભેદ વસ્તુકો શ્રદ્ધામેં પકડનેસે જ્ઞાનકી વર્તમાન દશામેં ઉસકા ગ્રહણ કરને પર—ઉસ ઓર ઢલને પર વર્તમાન પર્યાયોમેં જો શુદ્ધતા પ્રગટતી હૈ વહ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સ્વરૂપ ધર્મ હૈ। ભાષા સાદી હૈ પરન્તુ ભાવ તો બહુત ઊંચે હૈનું ભાઈ!

‘દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરને પર’ ઉસમેં દ્રવ્યકા અર્થ તૈકાલિક ધ્રુવ દ્રવ્યસામાન્ય હૈ। ‘દ્રવ્ય’ શબ્દ દો અર્થોમિં કહા જાતા હૈ—

(૧) પ્રમાણકે વિપયભૂત જો દ્રવ્ય-પર્યાયસ્વરૂપ પૂર્ણ વસ્તુ વહ;

(૨) શુદ્ધનયકે વિપયભૂત તૈકાલિક શુદ્ધ અખણ્ડ ચૈતન્ય વસ્તુ કિ જિસમે પર્યાય તથા ગુણભેદકો ગૌણ કિયા જાતા હૈ વહ! યહું શુદ્ધ નિશ્ચયનયકે વિપયભૂત અભેદ જ્ઞાયક દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરનેકી બાત હૈ, ક્યોંકિ દૃષ્ટિકે વિપયભૂત અભેદ ધ્રુવ દ્રવ્યસામાન્યકો ગ્રહણ કિયે બિના સમ્યગ્દર્શન નહીં હોતા। પુણ્ય-પાપ તો વિભાવ હોનેસે ઉનકા તો નિપેધ હી હૈ, પરન્તુ જિસ નયમે પર્યાયોંકા, ગુણભેદકા—ઉન્હેં ગૌણ કરકે—નિપેધ હો ઉસ નયકે દ્વારા હી—નિશ્ચયનયકે દ્વારા હી—નિજ શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યકા યથાર્થ દર્શન હોતા હૈ। અરે! જૈનકુલમેં જન્મ લેનેવાલોંકો અભી ‘દ્રવ્ય’ ક્યા, પર્યાય ક્યા ઉસકી ભી ખવાર નહીં હૈ। યહું સ્વાધ્યાય-મન્દિરમે ‘દ્રવ્યદૃષ્ટિ સો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હૈ’—એસા એક સૂત્ર-વાક્ય દીવાર પર લિખા હૈ; ઉસે પઢ્યકર એક ભાઈ પૂછતે થે કિ ‘સાહ્વ! ઇસ દ્રવ્યદૃષ્ટિકા અર્થ ક્યા લક્ષ્મીકી દૃષ્ટિ હૈ? ક્યા પૈસેવાલે હોં વે સમ્યગ્દૃષ્ટિ? ભાઈ! યહું ‘દ્રવ્ય’ અર્થાત્ પૈસેકી બાત નહીં હૈ। પૈસા તો ધૂલ હૈ, જડ હૈ, પર હૈ। યહું તો તૈકાલિક જ્ઞાયક આત્મા જો કિ એક સમયવર્તી પર્યાયકે સમીપમેં વિદ્યમાન અંતર ધ્રુવ હૈ, અનન્તગુણોકે પુંજરૂપ અભેદ એકરૂપ હૈ ઉસે યહું સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ‘દ્રવ્ય’ કહતે હૈને? આયા સમજમેં?

ઉસ ‘દ્રવ્ય’કો ગ્રહણ કરને પર, ઉસકા આશ્રય લેને પર, શુદ્ધતા પ્રગટતી હૈ। શુદ્ધતા કહો યા ધર્મ કહો—દોનોં એક હી હૈને। આત્મવસ્તુકો તૈકાલિક જ્ઞાયકસ્વરૂપસે ગ્રહણ કરને પર ઉસકી પર્યાયમેં સમ્યગ્દર્શન ઔર સમ્યગ્જ્ઞાન દોનોં એક સાથ પ્રગટતે હૈને। પહેલે શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ઇન દો કી શુદ્ધતાકી બાત લી, સ્વરૂપમેં વિશેષ રમણતારૂપ ચારિત્રકી બાત ફિર લેંગે। શ્રી જિનેન્દ્રદેવકી વાણીમેં જો આયા વહ યહું કહા જા રહા હૈ। આત્મા દ્રવ્ય ઔર પર્યાયસ્વરૂપ વસ્તુ હૈ। નિશ્ચયનયકે વિપયભૂત નિર્વિકાર ઔર નિર્ભેદ તૈકાલિક ધૌય્યકો યહું ‘દ્રવ્ય’ કહા હૈ। વસ્તુકી વર્તમાન દશાકો પર્યાય કહતે હૈને। વસ્તુમેં દ્રવ્ય ઔર પર્યાયકે સિવા કર્મ-નોકર્મ આદિ દૂસરા તો કુછ હૈ નહીં। વહું, પર્યાયમેં ‘પર્યાય’કો ગ્રહણ ન કરકે ‘દ્રવ્ય’કો ગ્રહણ કરે, ઉસકા આશ્રય કરે, તો શુદ્ધતા પ્રગટ હો।

શરીર, વાણી અથવા સ્ત્રી, પુત્રાદિ વાહ્ય વસ્તુઓંકા તો ગ્રહણ હૈ હી નહીં, પરન્તુ અપની પર્યાયમેં પ્રથમ પુણ્ય-પાપકે વિભાવોંકા—પર્યાયકા અનાદિસે જો ગ્રહણ હૈ વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ। અબ, ઉસ વર્તમાન પર્યાયકો દ્રવ્યોનુખ કરતે, પર્યાય દ્વારા દ્રવ્યકા ગ્રહણ કરનેસે શુદ્ધતા પ્રગટ હોતી હૈ। એસી બાત હૈ। કિસીકો એસા લગે કિ યહ તો કોઈ નયા ધર્મ હોગા? અભી તક તો દયા પાલન કરના, ઉપવાસ કરના, યહ સવ ધર્મ હૈ એસા સુના થા। ભાઈ! યહું તો પરમેશ્વરને જો કહા હૈ

વહ બાત ઇન બેનકે વચનોમંને હૈ। પ્રમુખ! તૂ અંતરમંને અનંતાનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોસે ભરા હુआ ભગવાન—‘દ્રવ્ય’ હૈ ન! જૈસે મિસરી સફેદી, મિઠાસ ઔર કોમળતા આદિ ગુણોસે ભરપૂર હૈ, ઉસીપ્રકાર આત્મામંને અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, અનન્ત આનંદ ઔર અનન્ત વીર્ય આદિ અનન્ત ગુણ ભરે હૈન; ઉસે યહાઁ ‘દ્રવ્ય’ કહા હૈ। અહા! ભાષા સાદી તો હૈ પરન્તુ ઉસકા ર્મણ ગહરા હૈ। અહા! યહ બેનકે શબ્દ હૈન વે વીતરાગકે હી શબ્દ હૈન, કિસીકે ઘરકી કલ્પના નહીં હૈ।

પૈસા આદિ સબ ધૂલ હૈ, ઉનકે લક્ષસે જો મમત્વ હોતા હૈ વહ ભી આત્માકા સ્વરૂપ નહીં હૈ। ઉસ વર્તમાન વિકારી યા જ્ઞાનાદિકી અલ્યુ પર્યાયકે સમીપ અંતરમંને જો ત્રૈકાલિક પૂર્ણ તત્ત્વ વિદ્યમાન હૈ ઉસે યહાઁ ‘દ્રવ્ય’ કહા હૈ। દ્રવ્ય કહો, ધૌદ્વય કહો, સામાન્ય કહો યા એકરૂપ રહનેવાલા તત્ત્વ કહો—સવકા અર્થ એક હી હૈ પરિણમન અર્થાત્ પલટના ભી જિસમંને નહીં હૈ એસે નિજ શુદ્ધાત્મ-દ્રવ્યસામાન્યકા ગ્રહણ કરને પર, ત્રૈકાલિક ધ્રુવ ચૈતન્ય વસ્તુસામાન્યકો ગ્રહણ કરને પર ત્રૈકાલિક ચૈતન્ય વસ્તુસામાન્યકો ગ્રહણ કરને ઉસ પર દૃષ્ટિ પડ્યને પર પર્યાયમંને શુદ્ધતા—સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન એવં સ્વાનુભૂતિરૂપ ધર્મકી દશા—પ્રગટ હોતી હૈ।

ત્રૈકાલિક જ્ઞાયકો વિશેષ સ્થિરતાપૂર્વક ગ્રહણ કરને પર ચારિત્ર દશા પ્રગટ હોતી હૈ। શુભાશુભમાવ તો મૈલ હૈન, વિભાવ હૈન, દુઃખકે કાગળ હૈન। દ્રવ્યકો ગ્રહણ કરને પર વે વિભાવ કહીં ઉત્પન્ન નહીં હોતે, શુદ્ધતા અર્થાત્ ધર્મ હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ। અહા! બેનકી ઐસી સરસ પુસ્તક પ્રકાશિત હો ગઈ। ચાલીસ-પચાસ હજાર પ્રતિયાઁ છ્ય ચુકી હૈન। ગુજરાતી ઔર હિન્દી ‘આત્મધર્મ’ને ગ્રાહકોનો ભેટ દી ગઈ હૈન। અરે! ઐસી વસ્તુ ઔર કહીં હૈ? ત્રૈકાલિક દ્રવ્યસ્વભાવકો ગ્રહણ કરનેસે ધર્મદશા પ્રગટ હોતી હૈ। ધર્મ પ્રગટ હોનેકા યહ એક હી ઉપાય હૈ। શાસ્ત્રોંકે વહિર્લક્ષી અધ્યયનસે ધર્મ—સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન પ્રગટ નહીં હોતે। અરે! કેસે વૈઠે યહ બાત?

નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યકા આશ્રય કરને પર પર્યાયમંને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનકી શુદ્ધતા પ્રગટતી હૈ, ઔર શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્યમંને વિશેષરૂપસે એકાગ્ર હોનેપર ચારિત્રધર્મ પ્રગટ હોતા હૈ। અહા! ચારિત્રધર્મ કિસે કહા જાય? નાનતા આદિ શરીરકી ક્રિયા અથવા પંચ મહાત્રતાદિકે શુભમાવ આયેં વહ કોઈ ચારિત્ર નહીં હૈ। શરીરકી ક્રિયા જડ હૈ ઔર બ્રતાદિકે પરિણામ રાગ હૈન, ઉન્હેં ચારિત્ર કેસે કહા જાય? અનન્ત ગુણોંકે સાગર પર દૃષ્ટિ પડ્યનેસે ભીતર ભૂતાર્થ પરભાવકા આશ્રય હોનેપર, જો વિશેષ સ્થિરતાવાલી સ્વરૂપરમણતા પ્રગટ હો ઉસે ભગવાનને ચારિત્ર કહા હૈ।

દ્રવ્યકા આશ્રય કરને પર શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઔર અનુભૂતિકી શુદ્ધતા પ્રગટ હોતી હૈ; ઉસકા વિશેષ આશ્રય કરને પર ચારિત્રદશા પ્રગટતી હૈ, પરન્તુ જ્ઞાની ઉન પર્યાયોમંને અટક નહીં જાતે। જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિકા લક્ષ્ય તો સદૈવ દ્રવ્ય—ધૌદ્વયસામાન્ય—પર હી સ્થિર હોતા હૈ। જિસપ્રકાર સમુદ્રમંને જહાજ ‘ધ્રુવ’ તારેકે આધારસે ચલતા હૈ વૈસે હી યહાઁ આત્માકો સામર્થ્યપણ્ડ નિજ

‘धौव्य’के लक्ष्यमें पर्यायमें शुद्धता प्रगट होती है, बढ़ती है और पूर्ण होती है। अरे! यह कैसी भाषा? जैनधर्म ऐसा होगा? हमने तो जीवनभर ‘दया पालो, व्रत धारण करो’ ऐसी बातें सुनी हैं। भाई! वे तो सब राग और विकल्पके प्रकार हैं, पुण्यबन्धके कारण हैं, वह कोई परमार्थ जैनधर्म नहीं है। श्री कुन्दकुन्दाचार्यदेवने भावप्राभृतमें कहा है न!—

पूजादिमां, ब्रतमां जिनोअे पुण्य भाख्युं शासने;
छे धर्म भाख्यो मोहक्षेभविहीन निज परिणामने ।

यम, नियम, संयम, तपादि सब विकल्पस्वरूप होनेसे पुण्यवंधका कारण है, अंतरमें त्रैकालिक ध्रुव चैतन्यस्वभावके आलम्बनसे मोक्षक्षोभरहित निज शुद्ध परिणाम—पर्यायमें सम्पर्गदर्शन, भेदविज्ञान, आत्मरमणता, अतीन्द्रिय आनन्द, स्वरूप-ऐश्वर्य आदि निर्मलता—प्रगट हो उसे जिनेन्द्रभगवानके धर्म कहा है। भूतार्थ स्वभावके आलम्बनसे वे निर्मल दशाएँ प्रगट होती हैं परन्तु ज्ञानी उन पर्यायमें रुकते नहीं हैं, अटक नहीं जाते।

मैंकड़ों मील लम्बा विशाल समुद्र ऊँची ऊँची तरंगोंसे लहराता है, परन्तु किनारे पर देखनेवालेके सामने चार हाथ लम्बी चादरकी ओट हो तो वह विशाल समुद्र दिखायी नहीं देगा; वैसे ही जिसे दया-दानादिके कर्तृत्वरूपी चादरकी ओट है—विभाव और पर्यायका प्रेम है—उसे ज्ञान-आनन्दादि अनन्तगुणोंका समुद्र ऐसा निज भगवान आत्मा दृष्टिगत नहीं होगा। लोगोंने अभी ‘आत्मा’ क्या है उसकी भी खबर नहीं है। भाई! जिसमें अनन्त ज्ञान, अनन्त शान्ति, अनन्त आनन्दादि अनन्त सामर्थ्य सदा परिपूर्ण विद्यमान है वह ‘आत्मद्रव्य’ है; उसे दृष्टि और ज्ञानमें ग्रहण करनेसे जो शुद्धता प्रगट होती है, चारित्र दशा प्रगट होती है उसे भगवान धर्म कहते हैं। शुद्धिका प्रारम्भ और उसकी वृद्धि पर्यायके आलम्बनसे नहीं होती; परन्तु भीतर जो समृद्धिभरपूर त्रैकालिक ध्रुव ज्ञायक द्रव्यस्वभाव है उसके अवलम्बनसे ही नवीन शुद्धता प्रगटती और बढ़ती है।

जिसप्रकार मंत्रसे सर्पका विष उतारते हैं, उसीप्रकार जीवको जो रागकी एकताका विष अनादिसे चढ़ा हुआ है उसे उतारनेके यह अनुपम मंत्र हैं। आचार्यदेव जीवको ‘भगवान्’ कहकर ही बुलाते हैं। पुण्य-पापके भाव तो अशुचि, जड़ तथा दुःखरूप है’ और भगवान् आत्मा तो सदा पवित्र, विज्ञानधन एवं सुखरूप है। आनन्दमूर्ति विज्ञानधन निज आत्मद्रव्यके आश्रयसे पर्यायमें जो निर्मलता प्रगट होती है वह धर्म है। शान्तिकी पर्याय, वीतरागताकी पर्याय प्रगट होने पर भी धर्म उन पर्यायोमें रुकते नहीं हैं; उनका जोर तो त्रैकालिक ध्रुव वस्तु पर है। समुद्रमें जो ज्वार आता है उसे मत देखो, परन्तु ज्वार कहाँसे आता है उस मध्यविन्दु पर दृष्टि करो; वैसे ही आत्माको पर्यायमें निर्मलताका जो ज्वार आता है—पर्यायमें

શુદ્ધ ઔર ઉસકી વૃદ્ધિ હોતી હૈ—ઉસે મત દેખો—ઉસમે જ્ઞાની અટક નહીં જાતે—પરન્તુ પર્યાયમેં નિર્મલતાકા જ્વાર આનેકે લિયે જો મધ્યવિન્દુ—સામર્થ્યપરિપૂર્ણ નિજ જ્ઞાયક ભગવાન આત્મા—ઉસે દેખો, ઉસકા અવલમ્બન લો । અહા ! જિનેશ્વરદેવ કથિત ધર્મકા સ્વરૂપ યહ હૈ ।

અનન્તાનન્ત ગુણોંસે પરિપૂર્ણ યહ આત્મા એક સમયકી પર્યાયકે સમીપ અંતરમે સદા વિદ્યમાન હૈ । ઉસમે જ્ઞાન, આનંદ આદિ અનન્ત ગુણ હૈને વે કોઈમેં ભરી હુઈ જુઆર જૈસે નહીં હૈને; કોઈ ઔર જુઆર મિન્ન વસ્તુએં હૈને, પરન્તુ જૈસે દૂધમેં સફેદી ઔર મિઠાસ ભરી હૈ વૈસે હી ગુણ—ગુણી અભિન્ન એક વસ્તુ હૈને । ઐસી વાત સુનકર એક વકીલ બોલે કિ—આત્મા જ્ઞાનાદિ અનન્ત ગુણોંસે ભરા હૈ તો વહ ગયા કહું ? દિખાયી ક્યોં નહીં દેતા ? અરે ભાઈ ! ભગવાન આત્મા તો ભીતર શરીર ઔર રાગસે મિન્ન જહાં હૈ વહીં હૈ, પરન્તુ તુમ્હારી દૃષ્ટિ વહીં નહીં હૈ, ઇસલિયે તુમ્હેં વહ દિખાયી નહીં દેતા ।

ધર્મી જીવ પર્યાયમેં નહીં રૂકતે, ક્યોંકિ—

‘આત્મદ્રવ્યમેં બુધું પડા હૈ, બુધું ભરા હૈ, ઉસ આત્મદ્રવ્યકે ઊપરસે જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ નહીં હટતી ।’

અહા ! આજ યહ બધુત અછા બોલ આ ગયા હૈ ।

જિજ્ઞાસુ :—ભાગ્યશાલીકો ઐસી વાત સુનનેકો મિલતી હૈ ।

સદ્ગી વાત હૈ ભાઈ ! ભાગ્યવાનકો હી ઐસી વાતોં મિલતી હૈને । યહીં કહતે હૈને કિ—જ્ઞાની પર્યાયમેં નહીં રૂકતે, ક્યોંકિ ઉનકી દૃષ્ટિ અંતરમે અનન્ત રસકસસે ભર્પૂર નિજ ધ્રુવ આત્મદ્રવ્ય પરસે કિચિત્ નહીં હટતી । શરીર, લક્ષ્મી આદિ તો પર હૈને, ધૂલ હૈને, વે તુર્ઝમેં નહીં હૈને ઔર તૂ ઉનમેં નહીં હૈને, પરન્તુ તેરી પર્યાયમેં જો શુભાશુભ વિભાવભાવ હોતે હૈને વહ ભી તેરા સ્વભાવ નહીં હૈને, ઔર પર્યાયમેં જો અપૂર્ણતા હૈ વહ ભી તેરા પૂર્ણ સ્વરૂપ નહીં હૈને, અરે ! કોઈ ભી પર્યાય યા ગુણમેદ તેરે અભેદ સ્વરૂપમેં નહીં હૈ ઇસલિયે ઉસકા લક્ષ છોડકર, જિસમેં બધુત ભરા હૈ, બધુત ગુણસમૃદ્ધિ ભરી પડી હૈ, ઉસ પર દૃષ્ટિ કર તો તુર્ઝે શક્તિભરપૂર દ્રવ્યસ્વભાવકે અવલમ્બનસે શાન્તિ ઔર સુખ પ્રગટ હોંયે । ભીતર દ્રવ્યસ્વભાવમેં શક્તિરૂપસે જો ભરા હો વહ પર્યાયમેં વ્યક્તરૂપસે પ્રગટ હોતા હૈ । સર્વજ્ઞ ભગવાનકો કેવળજ્ઞાનકી પર્યાય આયી કહોંસે ? કહીં વાહરસે આયગી ? અરે ! પર્યાયકા અર્થ ક્યા ઔર વહ કહોંસે આતી હૈ યહ ભી ખબર નહીં હૈ !

પર્યાય અર્થાત્ ક્યા ? પર્યાય અર્થાત્ વસ્તુકી વર્તમાન દશા, સ્થિતિ, અવસ્થા, પરિણતિ, વસ્તુકા ઉત્પાદ—વ્યયસ્વરૂપ પલટતા અંશ । અરે ! જિનકો યહ ભી ખબર નહીં હૈ કિ અપને દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાય ક્યા હૈને, અંતરમેં અપના સ્વરૂપવૈભવ કેસા હૈ, વે સવ પુણ્યકે અર્થી, ભોગકે અર્થી, રાગકે અર્થી ભિખારી હૈને—રંક હૈને । સમયસારમેં ઉન્હેં ‘વરાકાઃ’ કહા હૈ । અપની

જ્ઞાનાનન્દમયી સ્વરૂપલક્ષ્મીકો ભૂલકર અપનેકો વાહરકી—ધૂલકી લક્ષ્મીવાલા, સ્ત્રીવાલા, કીર્તિવાલા જો માનતા હૈ વહ બડા ભિખારી હૈ—માঁગનેવાલા હૈ। ભાવનગરકે રાજા એક બાર વ્યાખ્યાન સુનને આયે થે, તવ કહા થા કિ—દરબાર! મહિનેમં જો એક લાખ રૂપયે માঁગે વહ છોટા ભિખારી હૈ, પાંચ લાખ માઁગે વહ બડા ભિખારી હૈ ઔર કરોડ માઁગે વહ તો ભિખારીસે ભિખારી—વહુત બડા ભિખારી હૈ। ભીતર જ્ઞાન ઔર આનન્દકી લક્ષ્મીકા ભણ્ડાર ભરા હૈ ઉસે નહીં દેખતા ઔર બાહરકી વસ્તુએ માઁગતા રહતા હૈ વહી ભિખારીપના હૈ। ભાઈ જીવન એસે હી ચલા જા રહા હૈ, વસ્તુસ્વરૂપકો સમજે વિના ચૌરાસીકે અવતારોમં ભટકના નહીં સિટેગા। ઇસલિયે યહું કહા હૈ કિ—અપને દ્રવ્યસ્વભાવકો ગ્રહણ કર। ઉસે ગ્રહણ કરને પર શુદ્ધતા પ્રગટેગી, ચારિત્ર દશા પ્રગટેગી ઔર પરિભ્રમણકા અન્ત આયગા।

આત્મદ્રવ્યમે સબ કુછ ભરા હૈ, ઉસ આત્મદ્રવ્યકે ઊપર જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ સદા સ્થિર રહતી હૈ। ધર્મીકી દૃષ્ટિ તૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવ પરસે કિંચિત્ નહીં હટતી। ખમ્બેકે સાથ વૈલ યા ગાયકો વાંધા હો તો વહ વહીંકી વહીં રહેગી વહીંસે હટેગી નહીં; વૈસે હી અપને ધ્રુવસ્તમ્ભ પર જો દૃષ્ટિ કેન્દ્રિત કી હૈ વહ વહીંસે કિંચિત્માત્ર નહીં હટતી, વહ પર્યાયમે નહીં ચિપકાતી।

‘યદિ પર્યાયમે રુકે, પર્યાયમે ચિપક જાયું, તો મિથ્યાત્મમે આ જાયું।’

જ્ઞાનીકા ધ્યેય તો તૈકાલિક ધ્રુવ સ્વરૂપ હૈ। યદિ વહ ધ્રુવ સ્વરૂપસે હટકર પર્યાયમે—અંશમે, એક સમયકી દશામે—રુક જાયું તો મિથ્યાત્મમે આ જાયુંગે, મિથ્યાદૃષ્ટિ હો જાયુંગે।

ક્યા કહા યહ? ધર્મીકી દૃષ્ટિ પૂર્ણજ્ઞાયકસ્વરૂપ પર હોતી હૈ, ઉસે પર્યાયમે રુકના અચ્છા નહીં લગતા। યદિ ઉસકી રુચિ પર્યાયમે લગ જાય તો દ્રવ્યદૃષ્ટિ છૂટ જાતી હૈ, મિથ્યાદૃષ્ટિ હો જાતી હૈ। પ્રવચનસારમે કહા હૈ ન!—‘પઞ્ચયમૂઢા હુ પરસમયા’! તૈકાલિક ધ્રુવ નિજ સહજ સ્વરૂપસે ચ્યુત હોકર એક સમયકી વર્તમાન પર્યાયકી મહત્તા આ જાય તો દૃષ્ટિ મિથ્યા હો જાતી હૈ।

અરે! જગતકે સાથ ઇસ બાતકા મેલ વૈઠે એસા નહીં હૈ। ભાગ્યવાન હો ઉસકે કાનોમં યહ બાત પડે એસી હૈ। ‘ભવિ ભાગન વશ જોગે વશાય, તુમ ધુનિ હૈ સુનિ વિભ્રમ નશાય।’ ભગવાન વાળીકે કર્તા નહીં હૈનું, ભવ્ય જીવોકે ભાગ્યવશ વહ સહજ હી છૂટતી હૈ। ઇસ સમય મહાવિદેહમે શ્રી સીમંધર પરમાત્મા વિરાજ રહે હૈનું। સૌધર્મ ઇન્દ્ર, ઉનકી શચી ઇન્દ્રાની આદિ અસંખ્ય દેવ-દેવિયાં ભગવાનકી વાળી સુનનેકો આતે હૈનું। સૌધર્મ ઇન્દ્ર સપ્યકૃતી હૈનું, તીન જ્ઞાનકે ધારી હૈનું, ઉનકી દૃષ્ટિ અંતર દ્રવ્યસ્વભાવમે જમ ગઈ હૈ। ઉન્હેં પર્યાયમે વર્તતી અપૂર્ણતાકા જ્ઞાન હોતા હૈ પરન્તુ રુચિ પર્યાયમે નહીં અટકતી। પર્યાયમે રુચિ ચિપક જાય તો મિથ્યા-દૃષ્ટિ હો જાય, જૈનત્વ ન રહે। અહા! વસ્તુસ્વરૂપ એસા ગંભીર હૈ ભાઈ!

*

પ્રવચન-૧૨૭

દિનાંક ૨૨-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૩૮

શુભભાવમે શ્રમ પડતા હૈ, થકાન લગતી હૈ; ક્યોંકિ વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ। શુદ્ધભાવ આત્માકા સ્વાધીન સ્વભાવ હોનેસે ઉસમે થકાન નહીં લગતી। જિતના સ્વાધીન ઉત્તના સુખ હૈ। સ્વભાવકે સિવા સવ દુઃખી હી હૈ। ૩૩૮.

‘શુભભાવમે શ્રમ પડતા હૈ, થકાન લગતી હૈ; ક્યોંકિ વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ।’

દયા, દાન, બ્રત, ભક્તિ યા ઉપવાસાદિકે ભાવ શુભ હૈનું। શુભભાવ પરકે લક્ષ્યથે હોતે હૈનું, આત્માકા સ્વભાવભાવ નહીં હૈ; ઇસલિયે ઉનમે શ્રમ પડતા હૈ ઔર થકાન લગતી હૈ। જિસમે શ્રમ પડે, થકાન લગે વહ સુખ યા સુખકા કારણ કેસે હોગા? જૈસે ખિચડી જલ જાય તો બરેલ હોતી હૈ, ઉસીપ્રકાર આત્માકા ગુણસ્વભાવ જલે—વિકૃત હો—તવ શુભભાવ હોતે હૈનું। અશુભભાવ તો દુઃખરૂપ હૈનું હી, પરન્તુ જ્ઞાનીકો તો શુભભાવ ભી દુઃખરૂપ લગતે હૈનું। સમયસારમે કહા હૈ ન! કિ—પ્રતિક્રમણ, પ્રતિસરણ, પરિહાર, ધારણા, નિવૃત્તિ, નિન્દા, ગર્હ ઔર શુદ્ધિ—એસે આઠ પ્રકારકા વિપકુષ્ય હૈ। અરે ભાઈ! જહાઁ પ્રતિક્રમણકો હી વિપ કહા હૈ, વહાઁ અપ્રતિક્રમ અમૃત કહાઁસે હોગા? અર્થાત् નહીં હી હોગા। તવ ફિર લોગ નીચે ગિરતે હુએ પ્રમાદી ક્યોં હોતે હૈનું? નિષ્પ્રમાદી હોતે હુએ ઊપર-ઊપર ક્યોં નહીં ચઢતે? જહાઁ શુભરાગ ભી વિપ હૈ, જલન હૈ, વહાઁ અશુભભાવકી તો વાત હી કહાઁ રહી? વહ તો તીવ્ર વિપ હૈ, અગિનકી ભડ્ટી હૈ।

અરેરે! વર્તમાનમે તો વેપથારી સાધુ ભી એસા કહતે હૈનું કિ—ઇસ પંચમકાલમે તો આજકલ માત્ર શુભ યોગ હી હોતા હૈ, શુદ્ધભાવ નહીં હોતા। ભાઈ! શુભભાવ તો પુણ્યવંધકા કારણ હૈ। ક્યા ઇસ કાલમે માત્ર વંધકા હી માર્ગ હૈ, મોક્ષમાર્ગ નહીં હૈ? ભગવાન કુન્દકુન્દાચાર્યદેવ તો કહતે હૈનું કિ ઇસ પંચમકાલમે ભી મોહ-ક્ષોમકે અભાવસ્વરૂપ શુદ્ધભાવ પ્રગટ હો સકતા હૈ। જ્ઞાનીકો ભી શુભભાવ હેયવુદ્ધિસે આતા અવશ્ય હૈ, પરન્તુ વહ વિશ્રામ

લેનેકી વસ્તુ નહીં હૈ, ઉસમે ઉન્હેં થકાન લગતી હૈ। ભગવાન જ્ઞાનાનન્દમૂર્તિ—‘સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ’—વહી ઉનકા વિશ્રામસ્થાન હૈ। અહાહ ! અનાદિકાળીન પરિપ્રમણકી થકાન ઉતારનેવાળી વસ્તુ તો વહી હૈ। દયા પાલનેકા—અહિંસાકા ભાવ, સત્ય બોલનેકા ભાવ, અચૌર્યકા ભાવ, બ્રહ્મચર્ય પાલનકા ભાવ આદિ શુભભાવોમં શ્રમ પડતા હૈ, થકાન લગતી હૈ; ક્યોકિ વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ।

યહ જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનન્દકા પિણ્ડ—અમૃતકા સાગર હૈ। આનન્દસ્વરૂપ આત્મામે અશુભભાવ હો વહ બોઝ, ભાર ઔર દુઃখ હૈ—વાહ્ય ઉપાધિકી યહું બાત નહીં હૈ—વહ તો ઠીક પરન્તુ જો શુભભાવ આયે વહ ભી આકુલતા, અશાન્તિ ઔર દુઃખ હૈ। શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ પરિણમનકે સિવા સવ દુઃખ હી હૈ। અતીન્દ્રિય આનન્દ એવં શાન્તિમય એસે નિજ ધ્રુવસ્વભાવકો ગ્રહણ કરનેમે—ઉસરૂપ પરિણમિત હોનેમે—જો શુદ્ધ પરિણામ હોં ઉન્હીમે સુખ, શાન્તિ ઔર વિશ્રામ હૈ। અહા ! એસી હૈં ધર્મકી બાતે; આયા કુછ સમજમે ?

શુભભાવમે ભી શ્રમ, થકાન ઔર આકુલતા હૈ। ઉસકે પુરુષાર્થમં સ્થૂલદૃષ્ટિસે સુખ જૈસા લગે, પરન્તુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિસે દેખો તો ઉસમે ભી દુઃખ લગતા હૈ। શુભભાવકા પુરુષાર્થ વહ તો વિપરીત—રાગકા—પુરુષાર્થ હૈ; ઉસમે શ્રમ પડતા હૈ, થકાવટ લગતી હૈ। વહ આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ ઇસલિયે જીવ વહું અધિક નહીં રહ સકતા। જિસ પ્રકાર ચલતે ચલતે કિસીકો પાંવમે થકાવટ લગે ઉસીપ્રકાર જ્ઞાનીકો અશુભ તથા શુભ—દોનોમં થકાન લગતી હૈ। થકાવટ દૂર કરનેકા ઔર વિશ્રામ લેનેકા સ્થાન તો અંદર ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવી નિજ આત્મવસ્તુ હૈ।

‘શુદ્ધભાવ આત્માકા સ્વાધીન સ્વભાવ હોનેસે ઉસમે થકાન નહીં લગતી !’

દયા—દાન ઔર પૂજા—ભક્તિ આદિ શુભભાવ આત્માકા પરાધીન વિભાવભાવ હોનેસે ઉસમે થકાન લગતી હૈ। અનાદિસે જિસકી દૃષ્ટિ ઉસીમે હૈ એસે અજ્ઞાનીકો થકાન ક્યા ઔર આરામ ક્યા—ઉસકી કોઈ ખવર નહીં હૈ। આનન્દકે પિણ્ડસ્વરૂપ નિજ જ્ઞાયક પ્રભુ પર જિસકી દૃષ્ટિ નહીં હૈ ઉસે વિભાવમે—શુભભાવમે આકુલતા હૈ, શ્રમ હૈ, થકાવટ હૈ—એસા નહીં લગતા; ક્યોકિ ઉસને શુદ્ધભાવકે કારણ સ્વરૂપઅનાકુલ સ્વભાવકો કબી દેખા—જાના નહીં હૈ, ઉસકા અનુભવ નહીં કિયા હૈ। આજકલ તો માત્ર શુભભાવ હી હોતા હૈ—એસા કોઈ કહે, તો ભાઈ ! ક્યા આજકલ સમ્યગ્રદર્શન ઔર સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ શુદ્ધભાવ નહીં હોતા ? વહ ન હો તો ધર્મ હી નહીં હોગા !

શુદ્ધ ચૈતન્યઘન ભગવાન આત્માકી દૃષ્ટિ ઔર એકાગ્રતા કરને પર પરિણતિમે જો શુદ્ધભાવ પ્રગટ હો વહ આત્માકા સહજ સ્વાધીન સ્વભાવ હોનેસે ઉસમે શ્રમ નહીં પડતા યા થકાન નહીં

લગતી । સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ઔર સમ્યગ્ચારિત્રકી એકતા સ્વરૂપ જો શુદ્ધભાવ—મોક્ષમાર્ગ—પ્રગટ હોતા હૈ ઉસકા અવલમ્બન ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક હૈ । સાધનામય નિર્મલ અંશ ધ્રુવ સ્વભાવકે—ત્રૈકાલિક સ્વપિણ્ડકે આશ્રયસે—અવલમ્બનસે હોતા હૈ; વહ આત્માકા સ્વાધીન સ્વભાવ હોનેસે ઉસમે ખેદ, થકાન યા આકુલતા નહીં હૈ ।

હિરનકી નાભિમેં કસ્તૂરી હૈ પરન્તુ ઉસકી ઉસે ખવર નહીં હૈ;—એસે હી ભીતર અતીન્દ્રિય આનન્દ એવં શાન્તિરૂપી કસ્તૂરીસે સદા પરિપૂર્ણ હૈ એસે નિજ જ્ઞાયકપ્રભુકી જિસે ખવર નહીં હૈ ઔર આદર નહીં હૈ વહ શુભભાવરૂપ વિભાવકા—દુઃખકા આદર કરતા હૈ । શુદ્ધ ચૈતન્યકે આશ્રયસે હોનેવાલા ભાવ સ્વાધીન, સહજ ઔર શુદ્ધ હોનેસે ઉસમે પરાધીનતા, ખેદ યા દુઃખ નહીં હૈ । અહા ! એસી બાત હૈ । અંતરકી યહ બાત સમઝિમેં નહીં આતી ઇસલિયે લોગ રથ્યાત્રા જુલુસ ગજરથ આદિ વાદ્ય ધામધૂમમે ધર્મ માન વૈઠે હૈને । ભાઈ ! યહ તો સવ વાદ્ય ક્રિયા હૈ । ઉસ સમય તૂને શુભ પરિણામ કિયે હોં વહ વિભાવ હૈ । વિભાવમેં શ્રમ પડ્યતા હૈ ઔર થકાન—દુઃખ હોતા હૈ । અંતરમેં જો વિશ્રામધામ—અતીન્દ્રિય અમૃતકા સાગર—હૈ ઉસમે એકાગ્રતા હોનેપર ઉસમે જો અતીન્દ્રિય આનન્દ ઝરે ઉસે યહું ‘શુદ્ધભાવ’ કહા હૈ । વહ શુદ્ધભાવ સ્વભાવકે આશ્રયસે હોનેકે કારણ ઉસમે પૂર્ણ સ્વાધીનતા હૈ, ઔર ઇસલિયે ઉસમે થકાન યા દુઃખ નહીં હૈ; સ્વભાવસે કૃતકૃત્ય એસે ચૈતન્યદ્રવ્યકે આશ્રયસે પર્યાયમેં જો કૃતકૃત્યતા પ્રગટ હુર્દ વહ આત્માકા સ્વાધીન હોનેસે, ઉસમે થકાન યા દુઃખ નહીં હૈ; વહ ભાવ તો સુખમય હી હૈ ।

શુભાશુભ વિભાવ ચૈતન્યસ્વભાવકે આશ્રયસે નહીં હોતે, પરકે આશ્રયસે હોતે હૈને; ઇસલિયે વે ભાવ પરાધીન હૈને । ભગવાન જ્ઞાયકકે અવલમ્બનસે જો પરિણામ હોં વે સ્વાધીન ભાવ હોનેસે શુદ્ધ હૈને । વે વીતરાગી પરિણામ જૈનધર્મ હૈને । પૂજા યા ઉપવાસાદિકે ભાવ તો રાગમય પરિણામ હોનેસે વે જૈનધર્મ નહીં હૈને ।—એસી બાત સમઝિમેં નહીં આતી ઇસલિયે વિરોધ કરતે હૈને । પરન્તુ ભાઈ ! સુન તો સહી ! તુઝે યહ સવ વાદ્ય કર્તૃત્વકા અહંકાર ક્યોં હો ગયા હૈ ? ‘મૈં શરીરવાલા, મૈં પૈસેવાલા, મૈં સમાજસેવાકે કાર્ય કરનેવાલા’—એસે સવ મિથ્યા અભિમાન તો મહાપાપ ઔર મહાદુઃખરૂપ હૈને । વહ સવ અહંકાર છોડકર, અંતરમેં અમૃતભરપૂર નિજ જ્ઞાયક પ્રભુકો દૃષ્ટિ ઔર જ્ઞાનકી પર્યાયમેં લક્ષ્ણગત કરનેસે જો નિર્મલ પરિણામ હોં વે સ્વાધીન એવં સુખરૂપ હૈને । અરે ! દુનિયા બાહી ચકાચૌંધમેં પડી હૈ; શુભભાવ ઔર વાદ્ય ક્રિયાઓમેં ધર્મ માન વૈઠી હૈ । યહું તો કહતે હૈને કિ—જડકી ક્રિયાકી બાત તો દૂર રહી, પરન્તુ જ્ઞાનીકો જો શુભભાવ આતા હૈ ઉસમે ઉસે થકાન ઔર દુઃખ લગતા હૈ । શુદ્ધ ચૈતન્યકે આશ્રયસે જો પરિણામ હોં, વે પરિણામ શુદ્ધ, સુખરૂપ ઔર જૈનધર્મ હૈને । અહાહા ! યહું તો પરમાત્મા જો કહતે હૈને વહી યહ ‘વેન’કી વાળી હૈ ।

ભાઈ! શુભભાવમें તો થકાન ઔર દુઃখ હै। સચ્ચા વિશ્રામધામ તો તેરા આનન્દભરપૂર ધ્રુવ ચૈતન્ય હै। નિત્ય સ્થાયી પર દૃષ્ટિ કરે તો તેરી દૃષ્ટિ નિત્ય સ્થાયી હો જાયગી। ધ્રુવકે ઊપર દૃષ્ટિ કરનેસે જો સ્થાયી દૃષ્ટિ પ્રગટે ઉસે ભગવાન સમ્યગર્દર્શન કહતે હૈને। વહ પરિણામ સ્વાધીન સહજ, શુદ્ધ ઔર સુખમય હૈ। અરેરે! આજકલકે યુવકોંકો ઐસી વાતે સુનકર ઐસા લગેગા કી—ક્યા ઐસા જૈનધર્મ હોગા? ભાઈ! યહ જૈનધર્મ તો કોઈ અલૌકિક હૈ, વીતરાગકે સિવા યહ વાત કિસી અન્ય ધર્મમિં નહીં હૈ; અરે! જૈનધર્મકી સિવા દૂસરા કોઈ ધર્મ હી નહીં હૈ।

અંતરમે આત્માકા અવલમ્બન લેકર જો પરિણામ હો વહ શુદ્ધભાવ હૈ। શુદ્ધભાવ આત્માકા સ્વાધીન સ્વભાવ હોનેસે ઉસમે થકાન નહીં લગતી।

‘જિતના સ્વાધીન જતના સુખ હૈ।’

લોકમેં કહાવત હૈ કી—‘પરાધીન સપને હું સુખ નાહીં’। પરન્તુ સ્વાધીનતા કિસે કહના? ઔર પરાધીનતા કિસકો કહના—ઉસકી ભી ખબર નહીં હૈ લોગ જિસે ધર્મ માનતે હૈને વે બ્રત-તપકે શુભભાવ ભી પરાધીન ભાવ હૈને; ક્યોંકિ વહ તો રાગ હૈ, સ્વભાવકી જાતિ નહીં હૈ। ઉસમેં થકાન લગતી હૈ; ક્યા સ્વભાવમેં થકાન લગતી હૈ? જિસમેં થકાન ઔર દુઃખ હૈ એસે પરાધીન શુભભાવકો ભી લોગ ધર્મ માનતે ઔર મનવાતે હૈને। પ્રભુ! ક્યા હો? ભાઈ! ઉસકા ફલ ભયંકર આયેગે, ઉન્હેં દુઃખ હોગા। યહું કહતે હૈને કી—ધ્રુવ જ્ઞાયકકે અવલમ્બનસે હુએ શુદ્ધભાવમેં થકાન યા દુઃખ નહીં લગતા; ક્યોંકિ વહ સ્વાધીન સ્વભાવ હૈ। જિતના સ્વાધીન ઉતના સુખ ઔર પરાધીન ઉતના દુઃખ।

‘સ્વભાવકે સિવા સવ દુઃખ હી હૈ।’

‘સવ’ અર્થાત् ક્યા? ‘સવ’ અર્થાત् યહ બાહ્ય સંયોગ દુઃખ નહીં હૈ। સંયોગ દુઃખ નહીં હૈ, વે તો પર વસ્તુ હૈને। ભીતર સ્વભાવકે સિવા જિતને શુભાશુભ વિકલ્પ ઉઠતે હૈને વહ દુઃખ હૈ। સ્વભાવસે ચ્યુત હોકર અંતરમે જો ભ્રાન્તિ ઔર રાગ-દ્રેપકે પરિણામ હોં વહ દુઃખ હૈ। અહા! ક્યા કહે?—વીતરાગ સર્વજ્ઞકી પુકાર હૈ કી—તુઙ્ગમેં પરકે લક્ષસે જિતને ભાવ હોતે હૈને વે સવ દુઃખરૂપ હૈને। પલી, પુત્ર ઔર પૈસોંકે પ્રતિ મમતાકા જો ભાવ હોતા હૈ વહ અશુભ, પરાધીન ઔર દુઃખરૂપ હૈ, પરન્તુ વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે લક્ષસે જો ભાવ હોતે હૈને વે ભી શુભ, પરાધીન ઔર દુઃખરૂપ હૈને। અરેરે! વીતરાગકા મૂલમાર્ગ કહીં પડા રહા, ઔર લોગોને માન લિયા કહીં—શુભરાગમેં। વાસ્તવમેં તો ‘આત્માનુભૂતિ’ વહ જૈનધર્મ હૈ। ત્રૈકાલિક આનન્દમૂર્તિ જ્ઞાયક સ્વભાવકા અનુભવ હોના—મોહ-રાગ-દ્રેપરહિત શુદ્ધભાવ હોના—વહ જૈનધર્મ હૈ।

શ્રી યોગીન્દ્રદેવને યોગસારમે કહા હૈ ન।—

जिन सुमरो जिन चिन्तवो, जिन ध्यावो मन शुद्ध;
वह ध्याते क्षण एकमें, लहो परमपद शुद्ध ।

यह ज्ञानानन्दस्वरूप निज भगवान आत्मा स्वभावसे जिनस्वरूप है—ऐसा उसका सरण करो, चिन्तन करो और शुद्धमनसे ध्यान करो; उसका ध्यान करनेसे एक क्षणमें—अल्प समयमें—शुद्धपरमपदकी प्राप्ति होती है। अरे! जो रागके एक छोटेसे छोटे कणमें सनुष्ट हो जाता है उसे ‘आत्मा रागरहित जिनस्वरूप है’ यह बात कैसे वैठेगी? भगवान आत्मा अंतरमें—अभी वर्तमानमें भी—स्वभावसे जिनस्वरूप है। अंतरमें स्वसन्मुखताके पुरुषार्थ द्वारा साधना करे तो पर्यायमें प्रगट जिनस्वरूप हो जाय। अंतरमें त्रैकालिक ध्रुव ज्ञायक वस्तु जिनस्वरूप है, जिनविष्व है, जिनप्रतिमा है। उस ध्रुव चैतन्यप्रतिमाका आश्रय करने पर जो परिणाम होते हैं वे शुद्ध और सुखस्वरूप हैं। त्रैकालिक शुद्धस्वभावके अवलम्बनसे प्रगट होनेवाले स्वभावपरिणामके सिवा शुभाशुभ विकल्प आदि सब दुःख ही है।

वचनामृत- ३३९

यह तो गुत्थी सुलझाना है। चैतन्यडोरेमें अनादिकी गुत्थी पड़ी है। सूतकी लच्छीमें गुत्थी पड़ गई हो उसे धैर्यपूर्वक सुलझाये तो सिरा हाथमें आये और गुत्थी सुलझ जाय; उसीप्रकार चैतन्यडोरेमें पड़ी हुई गुत्थीको धीरजसे सुलझाये तो गुत्थी दूर हो सकती है। ३३९.

‘यह तो गुत्थी सुलझाना है।’

पहले ऐसा रिवाज था कि विवाह करने आये हुए दूल्हे राजाको उसकी बुद्धि और धैर्यकी परीक्षाके लिये, उलझे हुए सूतकी लच्छी दी जाती थी; दूल्हेराजा धैर्यपूर्वक सिरा ढूँढ़कर गुत्थी सुलझा देता था; अधीरा और जल्दवाज हो तो अधिक उलझा देगा।—वैसे ही इस भगवान आत्मामें जो अनादि अज्ञानकी गुत्थी पड़ी है उसे सुलझाना है।

‘चैतन्यडोरेमें अनादिकी गुत्थी पड़ी है।’

नित्यानन्दस्वरूप भगवान ज्ञायक प्रभु चैतन्यडोरा स्वभावसे शुद्ध तथा सरल होनेपर भी उसे अनादिसे पर्यायमें रागके एकत्वकी गुत्थी पड़ गई है। चैतन्यडोरा स्वभावसे चैतन्य.... चैतन्य.....ज्ञायकस्वरूप, सरल और शुद्ध है; उसमें शुभ और अशुभ राग वह मेरा स्वरूप

હે’ એસી અનાદિસે જો ગુણી—વક્રતા—ગ્રથિ પડ ગઈ હૈ ઉસે, ચૈતન્યસ્વભાવકા પતા લગાકર ધૈર્યપૂર્વક અન્તર્મુખ પુરુષાર્થ દ્વારા સુલજાના હૈ। ચૈતન્યસત્ત સત્ત હી હૈ, સરલ હૈ, સર્વત્ર ઉસકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ—અંતરમેં નિત્ય પ્રકાશમાન શુદ્ધ ચૈતન્યપ્રભુ શાશ્વત વિરાજમાન હૈ; પરન્તુ ઉસે અનાદિસે પર્યાયમેં જો શુભાશુભ રાગકે એકત્વકી ગુણી પડ ગઈ હૈ ઉસે સુલજાના હૈ।

‘સૂતકી લચીમેં ગુણી પડ ગઈ હો ઉસે ધૈર્યપૂર્વક સુલજાયે તો સિરા હાથમેં આયે ઔર ગુણી સુલજા જાય; ઉસીપ્રકાર ચૈતન્યભોરેમેં પડી હુઝ ગુણીકો ધીરજસે સુલજાયે તો ગુણી દૂર હો સકતી હૈ।’

જાદૂગર ડોરીમેં યુક્તિપૂર્વક ગાંઠ લગાતા હૈ ઓર ફિર યુક્તિસે સવ ગાંઠોંકો કૈંચીસે કાટ દેતા હૈ; પશ્ચાત્ ડોરી ખીંચતા હૈ તો વિના ટુકડોંકે સીધી લઘ્યી એક સી ડોરી નિકલતી હૈ; ઉસે લોગ આશ્રયમેં પડ જાતે હૈને। ભાઈ યહ સવ તો હાથકી સફાઇકે પ્રયોગ હૈને, ઉનમે ચમલકાર-ફમલકાર કુછ નહીં હૈ। લડકીને ટુકડે કરકે દિખાતે હૈને ઔર ફિર જીવિત કર દેતે હૈને—યહ સવ હાથકી ચાલાકીકે વનાવટી કામ હૈને, ઉનમે સત્ય કુછ નહીં હૈ। જાદૂગરકી ભાઁતિ જગતકે યહ જીવ ભી ચાલાકીકે અહંકારમેં ડૂબ રહે હૈને।

ગુણી પડે હુએ સૂતકો ધીરજસે સુલજાયે, સિરા હુંદ નિકાલે તો સરલતાસે ગુણી સુલજા સકતી હૈ; ઉસીપ્રકાર ચૈતન્ય જ્ઞાયક પ્રભુમેં જો રાગકી ગાંઠ લગી હૈ, વિભાવકી ગુણી ઉલજા ગઈ હૈ, શુભાશુભકી ગાંઠ પડ ગઈ હૈ, ઉસકો અન્તર્મુખ લક્ષ્ય કરકે સુલજાયે તો ગુણી સરલતાસે સુલજા સકતી હૈ। વૈસે હી ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન આત્માકો યદિ અંતરસે ગ્રહણ કરે તો ગુણી સુલજા જાય। આયા સમજામે?

સમયસારકે ‘આત્મખ્યાતિ’ ટીકામેં કર્તાકર્મ અધિકારકી ૧૪૪૮થી ગાથામેં કહા હૈ ન! કિ—પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનકે અવલમ્બનસે જ્ઞાનસ્વભાવ આત્માકા નિશ્ચય કરકે, પશ્ચાત્ આત્માકી પ્રગત પ્રસિદ્ધિકે લિયે પર પદાર્થકી પ્રસિદ્ધિકે કારણ જો ઇન્દ્રિય દ્વારા ઔર મન દ્વારા પ્રવર્તતી બુદ્ધિયોં ઉન સવકો મર્યાદામેં લાકર જિસને મતિજ્ઞાનતત્ત્વકો આત્મસમુખ કિયા હૈ એસા, તથા નાના પ્રકારકે નયપક્ષોકે અવલમ્બનસે હોનેવાલે અનેક વિકલ્પોં દ્વારા આકુલતા ઉત્પન્ન કરનેવાલી શ્રુતજ્ઞાનકી બુદ્ધિયોંકો ભી મર્યાદામેં લાકર શ્રુતજ્ઞાનતત્ત્વકો ભી આત્મસમુખ કરતા હુઅા, યહ આત્મા જવ સમયસારકો અનુભવતા હૈ ઉસ કાલ હી ઉસે આત્મા સમ્યક્રસ્તપસે દિખતા હૈ—શ્રદ્ધામેં આત્મા હૈ ઔર જ્ઞાત હોતા હૈ।

મતિ-શ્રુતકી પર્યાય અનાદિસે જો બાહરકી ઓર ઢલ ગઈ હૈ ઉસે મર્યાદામેં લાકર સ્વભાવકી ઓર લે જા, તો ભીતર જો ચૈતન્ય જ્ઞાયક પ્રભુ વિદ્યમાન હૈ વહ દૃષ્ટિગત હોગા ઔર અનાદિ રાગકે સાથકે એકત્વકી ગુણી સુલજા જાયગી। અહા! સમયસાર તો મહાન સમુદ્ર હૈ।

ક્યા હૈ ઉસકી એક-એક ગાથા ! ઔર ક્યા હૈ ઉસકા એક-એક પદ ! જગતને ભાગ્ય હૈં કિ કિ એસા મહાન પરમાગમ રહ ગયા । સન્તોંકો વિકલ્પ આયા ઔર ઉસકી રચના હો ગઈ ।

જ્ઞાનાનન્દસાગર શુદ્ધ જ્ઞાયક નાથમે પર્યાય-અપેક્ષાસે શુભાશુભ વિકલ્પકી ગુણી હૈ અર્થાત् ‘વહ મૈં હું’ એસે અહંપનેકે ભાવકી ગુણી હૈ, પરન્તુ વહ અહંપના છોડકર અંતરમે જો સીધા સરલ ચૈતન્યભગવાન વિરાજતા હૈ ઉસે દેખ, ધૈર્યપૂર્વક દૃષ્ટિ વહાઁ લે જા, તો ગુણી સુલઙ્ગ જાય—રાગકી એકતા ટૂટ જાય । અહા ! એસી બાત હૈ ભાઈ ! અંતરમે વીતરાગમૂર્તિ—ચૈતન્ય જિનવિષ્વ જ્ઞાયક પ્રભુ વિરાજતા હૈ, ઉસકે સાથ એકતા કરને પર જો રાગકી એકતા ટૂટ જાય ઔર વર્તમાન પરિણિતિમે અતીન્દ્રિય આનન્દ પ્રગટ હો—વહી ગુણી સુલઙ્ગ ગઈ ।

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રને કહા હૈ કિ—

‘મૂલમારગ સુનો જિનદેવકા રે,
કરકે વૃત્તિ અખણ્ડ સન્મુખ.....મૂલ૦’

ભાઈ ! અનાદિકાલસે અપની પર્યાયમે તૂ પરકે તથા રાગકે સન્મુખ દેખ રહા હૈ, અબ અપની દૃષ્ટિકો અન્તર્મુખ કરકે અપને તૈકાલિક ધ્રુવ અખણ્ડ જ્ઞાયક સત્ત્વકે સન્મુખ દેખ । વૃત્તિ અખણ્ડ કરકે અખણ્ડ સન્મુખ હો, તો પર્યાયમે જો અનાદિકાલીન વિભાવકી ગુણી પડી ગઈ હૈ વહ સુલઙ્ગ જાય । જ્ઞાયક વર્તુ ભીતર અખણ્ડ વિદ્યમાન હૈ ઉસકી સ્પષ્ટતા કરતે હુએ કહતે હૈં કિ—

‘હૈ દેહાદિસે ભિન્ન આત્મા રે,
ઉપયોગી સદા અવિનાશ.....મૂલ૦’

કેસા હૈ ભગવાન આત્મા ?—શરીર, વાણી, મન તથા ઘરબાર આદિ પરપદાર્થોસે અત્યન્ત ભિન્ન હૈ, જ્ઞાન-દર્શનસ્વરૂપ ઉપયોગકા પિણ્ડ હૈ ઔર અવિનાશી ધ્રુવવસ્તુ હૈ । એસે ભિન્ન આત્માકી જિસે અન્તરમે યથાર્થ પ્રતીતિ હો—અનુભવસહિત સયાર્દર્શન હો ઉસકે મિથ્યાત્વકી ગ્રન્થ નિકલ જાતી હૈ । આયા કુછ સમજ્ઞમે ?

ચૈતન્યડોરેમે પડી હુઈ અનાદિ મિથ્યાત્વકી ગુણીકો ધીરજસે સુલઙ્ગાયે, વર્તમાનદશાકો દ્રવ્યકી ઓર મોડે, વર્તમાન પર્યાય જો કિ પરોન્મુખ હો રહી હૈ ઉસે સ્વોન્મુખ કરે, તો ઉસે સરલ સ્વભાવકી—જ્ઞાયકકે અનુભવકી—પ્રાતિ હો । બેનકી ભાષા તો સારી હૈ ભાઈ ! પરન્તુ ઉન્કે અંતરકા પુરુષાર્થ.....અહાહા ! કોઈ અલૌકિક હૈ !

ભીતર ચૈતન્ય ભગવાન સમૃદ્ધિ ભરપૂર જિનવિષ્વ વિરાજમાન હૈ; અપની વર્તમાન પર્યાયકો ઉસ ઓર મોડ દે । ‘કરકે વૃત્તિ અખણ્ડ સન્મુખ રે.....’ અખણ્ડ તત્ત્વકે સન્મુખ અપની પરિણિતિકો—વૃત્તિકો અખણ્ડ કર । એસે તો શ્રીમદ્ભ્રાહ્માણિકાના વ્યાપાર જવાહિરાતકા થા, પરન્તુ ઉન્હોને વસ્તુદૃષ્ટિ પ્રાત કર લી થી—ઉન્હેં સયાર્દર્શન પ્રગટ હુઆ થા । *

વચનામૃત-૩૪૦

‘ઇસકા કરું, ઇસકા કરું’—ઇસ પ્રકાર તેરા ધ્યાન બાહ્યમે ક્યોં રૂકતા હૈ? ઇતના ધ્યાન તૂ અપનેમે લગા દે। ૩૪૦.

“‘ઇસકા કરું, ઇસકા કરું’—ઇસ પ્રકાર તેરા ધ્યાન બાહ્યમે ક્યોં રૂકતા હૈ?”

ઇસકા કરના, ઇસકા કરના—સ્ત્રીકા કરના, વચ્છોંકા કરના, વ્યાપાર કરના, જાતિકા કરના, ગાঁંબકા કરના, દેશકા કરના—ઇસ પ્રકાર બાહરકા કરનેમે તેરા ધ્યાન ક્યોં રૂકતા હૈ?

દૂસરોંકો ધર્મ સમજા દું, મન્દિર બનવા દું, ભક્તિ કરું, યાત્રા કરું, શિષ્યોંકો પઢાઊં—ઇસ પ્રકાર તેરા ચિત્ત બાહ્યમે ક્યોં ભટકતા હૈ? અહા! વીતરાગકા માર્ગ કઠિન હૈ।

‘ઇતના ધ્યાન તૂ અપનેમે લગા દે।’

યહ કરું ઔર વહ કરું, પુત્રકા વિવાહ કરું ઔર સગે-સમ્બન્ધિયોંકો અચ્છી ભેંટ દું, દયા પાલું ઔર દાન કરું, ઔપધાલય ખોલું ઔર ગરીબોંકો કપડે બાંદું—ઇસપ્રકાર તેરા મન બાહ્ય કાર્યોમે લગા હૈ। તૂ ઉનેમે રૂક ગયા હૈ, ઉસકે બદલે ઇતના ધ્યાન તૂ અપનેમે લગા દે ન! અપની વર્તમાન પર્યાયમે ધ્યાનકા ધ્યેય નિજ આત્માકો બના લે ન! અરે, એસા ઉપદેશ! સમ્પ્રદાયમે ચલતી વાતોંસે યહ બાત વિલકુલ ભિન્ન હૈ। યાત્રાકે નિમિત્તસે તીન વાર દસ-દસ હજાર મીલ ઘૂમે હૈનું, સારા હિન્દુસ્તાન દેખ લિયા હૈ। જહાં ભી ગયે વહાઁ સવ બાહરકી વાતોં હૈનું। ગજરથ ચલાઓ, વિશાલ રથયાત્રા નિકાલો, વડી-વડી બોલિયાં બોલો—ઇસ પ્રકાર બાહ્યમે ધર્મ મનવા દિયા હૈ। પૈસે ખર્ચ કરનેવાળે ભી એસા માનતે હૈનું કી હમને ધર્મ કિયા। ભાઈ! ઇસમે ધૂલ ભી ધર્મ નહીં હૈ। આત્માકા ધર્મ આત્મામે હોગા યા બાહરી ધામધૂમે? તેરા ચિત્ત બાહર આર્ત એવં રીત્રધ્યાનમે રૂક ગયા હૈ, અબ ઉસે વહાઁસે હટાકર આત્માકો સમજાકર ઉસમે લગા દે।

સહજ જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ અનન્ત સમૃદ્ધિસે ભરપૂર જ્ઞાયકદેવ અંતરમે વિરાજતા હૈ વહાઁ અપના ધ્યાન લગા દે। અરેરે! જીવકો અપના હિત કરનેકે લિયે અવકાશ નહીં હૈ। ચૌંબીસ ઘન્ટેમેસે બાઈસ ઘન્ટે તો વ્યાપાર ઔર વિપયમે જાતે હૈનું; કઠિનાઈસે એક-દો ઘન્ટેકા સમય મિલે ઔર સાધુઓંકે સમીપ સુનને જાય, વહાઁ ‘યહ કરો ઔર વહ કરો’ એસી વિપરીત વાતોમે ઉસકા સમય બર્વાદ હો જાતા હૈ। અહા! યહ બાત જરા કઠિન હૈ; ‘જન્મ-મરણકા અન્ત લાનેકી યહ બાત હૈ। ભાઈ! અનાદિકાલસે જન્મ-મરણકે દુઃખ સહન કરકે તૂ હૈરાન-પરેશાન હો ગયા; અબ તો ઉન ભયંકર દુઃખોંસે છૂટનેકા માર્ગ ઢૂંઢ! સર્વ વિભાવોંસે રહિત અંતરમે આનન્દકા નાથ

જ્ઞાયકદેવ વિરાજતા હૈ ઉસે પહિચાનકર ગ્રહણ કર, વહું અપના ધ્યાન લગા દે, તેરે દુઃખોંકા અન્ત આ જાયગા ।

એક હલવાઈકી દુકાનમે છપ્પરમેસે એક બડા સર્પ ગિરા—આધા તો ઉબલતે હુએ તેલકી કહાડીમેં ગિરા ઔર આધા બાહર રહ ગયા । હલવાઈકો દયા આયી ઔર ઉસને બડા તવેથા લેકર ઉસે ઉછાલકર દૂક ફેંકના ચાહા, તો ગિરા ઊલમેં ! વહ સર્પ ઇતના ઘબરા ગયા થા કિ કિધર ભાગે વહ ઉસે સૂજી નહીં રહા થા । ઊલમેંસે ઘુસ ગયા સુલગતે હુએ ચૂલમેં ! અરે ! પૂરેકા પૂરા ભદ્રીમેં જલ ગયા । બેચારા ! અહા ! ભદ્રીમેં સિકનેકા ભયંકર દુઃખ, દુઃખ ઔર દુઃખ ! ઉસી પ્રકાર અજ્ઞાની જીવ ભી ‘યહ રાગ આગ દૈને સદા’—રાગકી આગમેં જલ રહે હૈન । દુઃખકે જલે હુએ વિષયોમેં સુખકી આશાસે, અધિકાધિક દુઃખમેં ગિર રહે હૈન । ભગવાનકી પૂજા કરના, જીવોંકી દયા પાલના, વ્રત-ઉપવાસાદિ યહ સવ રાગકી ક્રિયાએં હૈન, વહ કોઈ તેરા વિશ્રામસ્થાન નહીં હૈ, વહ તો સ્વભાવસે વિમુખવૃત્તિ હૈ; વિશ્રામસ્થાન તો ભીતર રાગરહિત જો જ્ઞાયક પ્રભુ વિરાજતા હૈ વહ હૈ; ઉસકે સનુખ જા ન ! જિસસે તેરા અનાદિકા દુઃખ દાહ મિટ જાય ।

જૈસે પર ઔર રાગકી લગન અનાદિસે લગી હૈ, વૈસે હી તીવ્ર લગન અંતરમેં લગા ન ! જહું પૂર્ણાનન્દકા નાથ ભગવાન નિજ જ્ઞાયકદેવ વિરાજતા હૈ વહું લગન લગા । શ્રી આનન્દધનજીને કહા હૈ ન !—

લાગી લગન હ્યારી, નિજ રાજ સુયશ સુન્યો મૈં.....લગી૦
કાહૂકે કહેં કબું ન છૂટૈ, લોકલાજ સવ ડારી,
જૈસે અમલી અમલ કરત સમૈ લાગી રહૈ ખુમારી.....જિન૦

‘ભગવાન આત્મા જિનવર સ્વરૂપ હૈ’—એસા ગુરુમુહસે સુના ઔર ચઢ ગયા સ્વભાવમેં, અંતરમેં સ્વરૂપકી મસ્તી-ખુમારી ચઢ ગઈ, સ્વભાવમેં સમા ગયા । જૈસે અફીમચીકો અફીમકા નશા ચઢ જાતા હૈ, વૈસે હી સ્વભાવકા યર્થાર્થ ગ્રહણ હોનેપર સ્વરૂપપ્રાસિકી મસ્તી ચઢ જાતી હૈ । મૈં અતીન્દ્રિય આનન્દસ્વરૂપ હું, શુદ્ધ ચૈતન્યઘન હું—એસે સ્વરૂપસનુખતાકે જો પરિણામ હુએ, સ્વરૂપમેં જાતે હુએ જો મસ્તી ચઢ ગઈ, ઉસ પરિણામકો ‘શુદ્ધ’ કહા જાતા હૈ । શુદ્ધ કહો, મોક્ષકા માર્ગ કહો, સુખ કહો અથવા જૈનર્ધર્મ કહો—સવ એક હી હૈ ।

પ્રવચન-૧૨૮

દિનાંક ૨૩-૧૦-૭૮

વચનામૃત- ૩૪૯

**નિજ ચેતનપદાર્થકે આશ્રયસે અનન્ત અદ્ભુત આત્મિક વિભૂતિ પ્રગટ હોતી હૈ ।
અગાધ શક્તિમણે ક્યા નહીં આતા ? ૩૪૯.**

'નિજ ચેતનપદાર્થકે આશ્રયસે અનન્ત અદ્ભુત આત્મિક વિભૂતિ પ્રગટ હોતી હૈ ।'

જિસે તૈકાલિક ધ્રુવ, જ્ઞાયક, ભૂતાર્થ, સત્યાર્થ, પરમપારિણામિક ભાવ કહા જાતા હૈ એસા જો નિજ ચેતનપદાર્થ ઉસકા વર્તમાન પરિણિતિમણે આશ્રય લેનેસે જીવકો સમ્યગ્દર્શન, સ્વાનુભૂતિ આદિ અનન્ત અદ્ભુત શુદ્ધતા પ્રગટ હોતી હૈ । એસે તો સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન ભી ચેતનપદાર્થ હૈને, પરન્તુ વે ભગવાન તો ઇસ આત્માકે લિયે પર હૈને । પર ચેતનપદાર્થકે આશ્રયસે શુદ્ધતા પ્રગટ નહીં હોતી, ઇસલિયે યહીં 'નિજ ચેતનપદાર્થકે આશ્રયસે' એસા લિયા હૈ ।

જગતકે લોગોંકો શરીરકી ક્રિયા ઔર શુભાશુભ વિભાવોંસે ભિન્ન એસે નિજ જ્ઞાયકભાવકે આશ્રયકી બાતમણે 'એકાન્ત' લગતા હૈ । સાથ હી દયા, દાન, બ્રત, વ્યવહારલત્રયસે ભી મોક્ષ હોતા હૈ—એસા કહો તો 'અનેકાન્ત' હોગા, એસી ઉનકી માન્યતા હૈ । ભાઈ ! વહ તો મિથ્યા અનેકાન્ત હૈ । સમ્યક્ અનેકાન્ત તો ઉસે કહા જાતા હૈ કિ—નિજ ધ્રુવ પરમભાવકે આશ્રયસે પર્યાયમણે શુદ્ધ પ્રગટ હોતી હૈ, શુભક્રિયા અથવા રાગસે પ્રગટ નહીં હોતી । વર્તમાન પરિણામને ધ્રુવ સામાન્યકા આશ્રય લિયા ઇસસે વહ શુદ્ધ હુઆ; ઉસમણે ધ્રુવ જ્ઞાયક વહ આશ્રયભૂત સામાન્ય ઔર આશ્રય લેનેવાલા પરિણામ વહ વિશેપ । ઇસપ્રકાર સામાન્ય-વિશેપસ્વરૂપ અનેકાન્ત ઇસીમણે બરાવર સિદ્ધ હોતા હૈ । ધૌબ્યકા આશ્રય કરનેવાલે પરિણામ તો ક્ષણસ્થાયી પરિણામ હી હૈને, પરન્તુ વહ અનાદિસે જો પર ઔર વિભાવકી ઓર ઢાલતે થે વે અબ નિજ ચેતનપદાર્થકી ઓર ઢાલતે હૈને ઇસલિયે ઉનકા 'આશ્રય કિયા' એસા કહા જાતા હૈ । ધૌબ્યકા આશ્રય કરનેસે પરિણામ ધૌબ્ય હો જાતે હૈને એસા નહીં હૈ ।

'નિજ ચેતનપદાર્થકો પકડના' અર્થात્ ક્યા ? કિ—પરિણામ જો પર તથા રાગકી ઓર ઢાલે હુએ હૈને ઉન્હેં ઇસ ઓર—નિજ ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકી ઓર—ઢાલના । વર્તમાન પર્યાયમણે રાગ હોનેપર ભી રાગરહિત દ્રવ્યસ્વભાવમણે નવીન પર્યાયકો મોડ્કર નિજ ચેતનપદાર્થ સામાન્યકો

પકડના—ધ્રુવ પરમભાવકો નવીન પર્યાયમે ગ્રહણ કરના, નવીન પર્યાયમે ઉસકા અવલમ્બન લેના ।

શુભાશુભભાવ વિભાવ હૈનું, ચૈતન્યકી જાતિકે નહીં હૈનું । જીવકે સ્વભાવકી જાતિકે નહીં હોનેસે વે પરમાર્થત: જીવ નહીં કહે જાતે । ઉનકે આશ્રયસે આત્માકી વિભૂતિ પ્રગટ નહીં હોતી, પરનું ર્ભીતર જો નિજ તૈકાલિક જ્ઞાયકભાવ હૈ ઉસકે આશ્રયસે હી આત્માકી સમસ્ત અદ્ભુત વિભૂતિયાં પ્રગટ હોતી હૈનું ।

ઉપયોગસ્વરૂપ નિજ ચૈતન્યપદાર્થ જો કિ પ્રમત્ત યા અપ્રમત્ત દશા રહિત એક જ્ઞાયકભાવ હૈ ઉસકે આશ્રયસે સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, શાન્તિ આદિ અનન્ત અદ્ભુત વૈભવ પ્રગટ હોતા હૈ; ક્યોંકિ જિતને ગુણ હૈનું ઉન સવકા અમેદ એકરૂપ વહ વસ્તુ અર્થાત् ચૈતન્યપદાર્થ હૈ । ઉસકા આશ્રય કરને પર અર્થાત् પરિણામકો દ્રવ્યકી ભેંટ હોનેપર ‘સર્વગુણાંશ સો સમ્યક્ત્વ’—અનન્ત અદ્ભુત આત્મિક વિભૂતિ—પ્રગટ હોતી હૈ । ભાઈ! સંચે સુખકા યહ એક હી ઉપાય હૈ, અન્ય કોઈ માર્ગ નહીં હૈ ।

પ્રવચનસારમાં આતા હૈ કિ—પ્રચણ કર્મકાણદસે અખણ જ્ઞાનકાણ પ્રચણ હોતા હૈ । ભાઈ! ઉસકા અર્થ ક્યા? ક્યા શરીરકી ક્રિયા યા શુભરાગસે અખણ જ્ઞાનકાણ પ્રચણ હોગા? શરીરકી ક્રિયા તો અજીવતત્ત્વ હૈ । અંતરમે આત્માશ્રિત વર્તતી શુદ્ધિકે સાથ મેલવાલા ભૂમિકાનુસાર શુભરાગ આસ્વચ્છત્ત્વ હૈ—પુણ્યસ્વર હૈ । શુભરાગસે અખણ જ્ઞાનકાણ પ્રચણ નહીં હો સકતા । જિસસે પૃથકું હોના હૈ ઉસકે આશ્રયસે અંતરમે નહીં પહુંચા જા સકતા; ઔર અંતરમે ગયે બિના અખણ જ્ઞાનકાણ પ્રચણ નહીં હો સકતા । વાહરી કર્મકાણ જીવને અનન્તવાર કિયે તથાપિ જ્ઞાનકી પ્રાપ્તિ ક્યોં નહીં હુઈ?.....તવ ફિર ઇસકા અર્થ ક્યા સમજના? ભાઈ! પ્રવચનસારમાં વહાઁ નિમિત્તકા જ્ઞાન કરાયા હૈ । જિસકે અંતરમે પ્રચણ કર્મકાણ વર્તતા હૈ ઉસ જીવકો અંતરમે શરીર ઔર રાગસે ભિન્ન નિજ ચૈતન્યપદાર્થકી પ્રતીતિ ઔર જ્ઞાનમે ઉસકા આશ્રય તો પ્રગટ હુआ હૈ; સ્વરૂપસ્થિરતા અલ્ય હોનેસે ઉસે શુદ્ધિકે સાથ વ્યવહારલત્રયકે વિકલ્પોરૂપ કર્મકાણ વર્તતા હૈ । ઉસ પ્રચણ કર્મકાણસે અખણ જ્ઞાનકાણ (—અમેદરલત્રય) પ્રચણ હોતા હૈ વહ કથન વ્યવહાર ઔર નિમિત્તકા હૈ; ઉસકા મર્મ એસા હૈ કિ—પ્રચણ કર્મકાણ (—મેદરલત્રય)કે સાથ અંતરમે વર્તતી શુદ્ધિ પ્રચણ હોનેસે અખણ જ્ઞાનકાણ (—અમેદરલત્રય) પ્રચણ હોતા હૈ । વહાઁ જ્ઞાનીકે મેદરલત્રયરૂપ વ્યવહારકો કર્મકાણ કહા હૈ, અજ્ઞાનીકે ક્રિયાકાણકી વાત નહીં હૈ ।

જિસમે જ્ઞાન, આનન્દાદિ અવિનાભાવી અનન્તગુણ હૈનું એસે નિજ ચૈતન્યપદાર્થકા આશ્રય કર, ક્યોંકિ સમયસારમે કહા હૈ કિ—‘કર્મક્ષયકા વિધાન તો પરમાર્થ આશ્રિત સંતકો ।’ કર્મકા ક્ષય અર્થાત् મોક્ષ તો નિજ જ્ઞાયક આત્માકે આશ્રયસે હી હોતા હૈ । માર્ગકા આરમ્ભ, વૃદ્ધિ

और પૂર્ણતા—સબ તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે આશ્રયસે હોતે હોયાં।

સ્વયં અનન્ત ચૈતન્યમય ગુણસમૃદ્ધિસે પરિપૂર્ણ ભરા હોને પર ભી, પરસે મુજ્જે સુખ હોગા, રાગસે કલ્યાણ હોગા એસી ભીખ વાદ્યમે માંગતા હૈ। અરે પ્રભુ! યહ ભિખારીપના છોડું દે। જ્ઞાયકભાવ, ભૂતાર્થભાવ, સત્યાર્થભાવ, એકરૂપ યા સાદૃશ્યભાવ એસે ભગવાન નિજ ચૈતન્યપદાર્થકો યથાર્થ લક્ષણત કરકે ઉસકા આશ્રય કર, તો તુઝે શક્તિમેંસે પર્યાયમેં અનન્ત અનુભૂત આત્મિક વિભૂતિ પ્રગટ હોયી ભાઈ! શુભાશુભભાવ અનન્તવાર કિયે, પરન્તુ અમી નિજ જ્ઞાયક ભગવાન હાથ નહીં આયા। ઇસલિયે અબ વિભાવકા લક્ષ છોડુંકર આત્માકા અપૂર્વ આશ્રય કર।

સમયસાર-કલશાટીકામેં કહા હૈ કિ—કિસીકો એસા લગે કિ બારહ અંગકા જ્ઞાન વહ કોઈ અપૂર્વ લથિ હૈ, પરન્તુ ભાઈ! યહ જ્ઞાન ભી વિકલ્પ હૈ। બારહ અંગમેં ભી એસા કહા હૈ કિ શુદ્ધાત્માનુભૂતિ મોક્ષમાર્ગ હૈ। ઇસલિયે શુદ્ધાત્માનુભૂતિ હોનેપર શાસ્ત્ર પઢ્ણેકા કોઈ વંધન નહીં હૈ। શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રજીને ભી કહા હૈ કિ—‘અનેકાન્ત ભી સમ્યક્ એકાન્ત એસે નિજપદકી પ્રાપ્તિકે સિવા અન્ય હેતુસે ઉપકારી નહીં હૈ।’ પ્રત્યેક વસ્તુમેં વસ્તુપનેકો ઉત્પન્ત કરનેવાલે દ્રવ્યત્વ ઔર પર્યાયત્વ, એકત્વ ઔર અનેકત્વ, નિત્યત્વ ઔર અનિત્યત્વ, સત્ત્વ ઔર અસત્ત્વ આદિ પરસ્પર વિરોધી અનન્ત ધર્મોનીકા પ્રકાશન વહ ‘અનેકાન્ત’ હૈ। ‘અનેકાન્ત’ ભી અનેકાન્ત હૈ—કથંચિત્ અનેકાન્ત ઔર કથંચિત્ એકાન્ત। અનેકાન્તસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકા યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્ઞકર સમસ્ત વિભાવ તથા ભેદકો ગૌણ કરકે તૈકાલિક શુદ્ધ અભેદ જ્ઞાયક સ્વભાવકા આશ્રય કરના વહ સમ્યક્ એકાન્ત હૈ। સમ્યક્ એકાન્ત એસા જો આશ્રયભૂત પરમભાવ—નિજપદ—ઉસકી પ્રાપ્તિકે સિવા અન્ય હેતુસે અનેકાન્ત ઉપકારી નહીં હૈ।

અહા! પ્રભુ! તુઝે અપની પ્રભુતાકા માહાત્ય નહીં આતા ઔર વાદ્ય ક્રિયા તથા રાગકા માહાત્ય આતા હૈ, પરન્તુ વહ તો અજીવ ઔર વિભાવકા માહાત્ય હૈ। રાગ ઔર ક્રિયામેં જો એકત્વવૃત્તિ હૈ વહ તો અધોભૂતિ હૈ; તુઝે અંતરમેં ઊપર જાના હો તો તૈકાલિક નિજ ચૈતન્યપદાર્થકા આલઘન લેના પડેગા। ઉસકે આલઘનસે અન્તરમેં અનન્ત અનુભૂત આત્મિક વિભૂતિ—ઊર્ધ્વતા પ્રગટ હોયી।

ભાઈ! મૌતકે નગાડે સિરપર બજ રહે હોયાં। કિસ સમય આયુ પૂર્ણ હો જાય ઉસકી ખવર નહીં હૈ। યહ શરીર તો હણ્ણિયોંકા પિંજરા હૈ। અંતરમેં ચૈતન્ય ભગવાન ભિન્ન હૈ। અહા! વસ્તુસ્વભાવમેં ઉલજ્ઞન નહીં હૈ, પર્યાયમેં પરકો અપના માનકર જીવ આકુલિત હો રહા હૈ। પર ઔર વિભાવકે સાથ જો એકત્વવુદ્ધિસ્વરૂપ અધ્યવસાન વહ મિથ્યાત્વ હૈ। મિથ્યાત્વ વસ્તુસ્વભાવમેં નહીં હૈ। આત્માકા અસાધારણ સ્વભાવ તો જ્ઞાન હૈ, ક્યોંકિ જ્ઞાનત્વ અન્ય દ્રવ્યોમેં તથા અપને અન્ય ગુણોમેં ભી નહીં હૈ। અન્ય ગુણ અપની-અપની અર્થક્રિયાપૂર્વક અસ્તિત્વ ધારણ

કરતે હું, પરન્તુ વે અપનેકો યા પરકો નહીં જાનતે । માત્ર એક જ્ઞાન હી સવકો—અપનેકો તથા પરકો—જાનતા હૈ । જ્ઞાયકસ્વભાવકે અવલમ્બનસે જો જ્ઞાનપર્યાય હુઈ વહ નિર્મલ પરિણિતિ અનન્ત અદ્ભુત આનન્દાદિ વિભૂતિસહિત પ્રગટ હુઈ હૈ । આત્માકી વહ નિર્મલ પરિણિતિ સ્વતંત્ર અપનેસે હુઈ હૈ । ઉસમે કિસી નિમિત્ત યા વિભાવકી અપેક્ષા નહીં હૈ । આત્માકે અપને હી અભિન્ન પદ્ધ કારકોસે નિર્મલ પર્યાય હુઈ હૈ, ઉસમે વિભાવકી યા ભિન્ન કારકોંકી કિંચિત્ ભી અપેક્ષા નહીં હૈ । અહા ! અન્ય સપ્તદાયમે અધ્યાત્મકી ઐસી વાતે કહું હેં ? ભાઈ ! દિગમ્બર સંત અર્થાતું કેવળીકે પથકે પથિક યહ કિસી પક્ષકી નહીં કિન્તુ વસ્તુસ્વરૂપકી વાતે હેં ।

વીતરાગ જ્ઞાયક પ્રભુકે આલમ્બનસે પર્યાયમેં જો વિભૂતિ પ્રગટ હો વહ વીતરાગી હી હોતી હૈ । જો મત રાગસે ધર્મ મનાયે વહ વીતરાગ મત નહીં હૈ, અન્ય મત હૈ । જિનેન્દ્ર ભગવાનને પૂજાદિકે યા બ્રતાદિકે શુભરાગકો પુણ્ય કહા હૈ ઔર મોહક્ષોભરહિત નિજ શુદ્ધ પરિણામકો ધર્મ કહા હૈ । અહા ! બ્રતાદિકે શુભરાગકો ધર્મ માનના વહ તો બંધમાર્ગકો મોક્ષમાર્ગ માનના હુઆ, ઇસલિયે વહ તો મિથ્યાત્વ હૈ । ઐસી વાત લોગોંકો નહીં રૂચતી, પરન્તુ ભાઈ ! ઐસી કૌનસી વાત હૈ જો સવકો અચ્છી લગે ? અંતરમેં ભગવાન આત્મા કૃતકૃત્ય જ્ઞાયકસ્વરૂપસે વિરાજતા હૈ; ઉસકે આશ્રયસે લાભ હોતા હૈ, પર ઔર વિભાવકે આશ્રયસે કદાપિ આત્માકા લાભ નહીં હોતા । પ્રભુ જ્ઞાયક અપની પ્રભુતાકો ભૂલકર, અપનેકો પામર માન બૈઠા હૈ; યદિ અપની પ્રભુતાકા આશ્રય કરે, ઉસકા અંતરમેં અવલમ્બન લે તો પર્યાયમેં અનન્ત અદ્ભુત આત્મિક વિભૂતિ પ્રગટ હો ।

‘અગાધ શક્તિમણે ક્યા નહીં આત્મા?’

મિશનને.

જિસે સમયમાર્ગકી છઠવીં ગાથામે ‘જ્ઞાયક’ કહા, ગ્યારહવીં ગાથામે ‘ભૂતાર્થ’ કહા ઔર ૧૫૬વીં ગાથામે ‘વિદ્વત્જનો ભૂતાર્થ તર્જી, વ્યવહારમે વર્તન કરે’, —ઇસ પ્રકાર ભૂતાર્થ કહા હૈ ઉસ ત્રૈકાલિક શુદ્ધ પરમભાવકે આશ્રયસે નિર્મલતાકી વિભૂતિયાં પ્રગટ હોતી હૈનું । ધર્મીકો ભૂમિકાનુસાર શુભભાવ આતે હૈનું પરન્તુ ઉસે રૂચિ યા રસ નહીં હૈ । જ્ઞાનીકો જહાઁ શુભકા ભી રસ નહીં હૈ, વહાઁ યદિ કોઈ અશુભભાવકે રસમે યુક્ત હો જાય તો ઉસે દૃષ્ટિ કહુંસે રહેગી ? સાધકકો શુભભાવ ભી નહીં સુહાતા, ઉસકા રસ નહીં હૈ; ઉસે તો માત્ર સ્વભાવકા રસ હૈ ।

કોઈ જીવ અશુભકે રસમે લગકર માને કિ—‘જ્ઞાનીકા ભોગ નિર્જરાકા હેતુ હૈ’; ઇસ પ્રકાર જો સ્વચ્છન્દી હોતા હૈ ઉસસે આચાર્યદેવ કહતે હૈનું કિ—ભાઈ ! ઐસા નહીં હૈ; યદિ વિપયભોગકે અશુભભાવસે નિર્જરા હો તો ‘ભોગકે ભાવ છોડના’ ઐસા રહેગા હી નહીં । જિસકી દૃષ્ટિમણે જ્ઞાયક ચૈતન્ય મહાપ્રભુ મુખ્યરૂપસે વર્તતા હૈ ઉસે ભોગાદિકા કોઈ અશુભભાવ આ જાય, પરન્તુ વહ ભાવ દૃષ્ટિકી અપેક્ષા ગૌણ હૈ, ઉસકે નિમિત્તસે જો અલ્પસ્થિતિ-રસ આયા ઉસકી ગિનતી ન હોનેસે ઐસા કહા જાતા હૈ કિ જ્ઞાનીકા ભોગ નિર્જરાકા હેતુ હૈ । જ્ઞાનીકો યદિ

ઉસ અશુભભાવમેં રસ-પ્રેમ આ જાય તો અંતરમેં ધ્રુવ ધ્યેયકા આશ્રય નહીં રહતા, દૃષ્ટિ દ્રવ્યકે ઊપરસે હટ જાતી હૈ। જ્ઞાનીકે અભિપ્રાયમેં તો રાગ હૈ વહ વિષ હૈ, કાલા નાગ હૈ। જ્ઞાની શુભાશુભ વિભાવકે વીચ સ્થિત હોનેપર ભી વિભાવસે ભિન્ન હોય, ચ્યારે હોય।

ભગવાન આત્મા જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનંત અગાધ શક્તિઓંકા અક્ષય ભણડાર હૈ। અગાધ શક્તિઓમણિસે ક્યા નહીં આયગા? જૈસે સિદ્ધકી પર્યાયકે પીછે ઉસકી શક્તિરૂપ મહાનતાકા પાર નહીં હૈ, વૈસે હી પ્રત્યેક આત્મામે શક્તિરૂપ સમૃદ્ધિકા પાર નહીં હૈ। અનન્ત અદ્ભુત આત્મિક વિભૂતિ જિસકે આલમ્બનસે પ્રગટ હોતી હૈ એસે સામર્થ્યમખ્રારૂ નિજ ચૈતનપદાર્થકી અનુપમ મહિમાકા ક્યા કહના! અગાધ શક્તિકે ભણડાર એસે નિજ જ્ઞાયકમેંસે ક્યા પ્રગટ નહીં હોતા? અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, અનન્ત આનન્દાદિ સબ પ્રગટ હોતા હૈ।

જ્ઞાનીકો કિસી ભી પ્રસંગમે જ્ઞાયકતા નહીં છૂટતી; પુણ્ય-પાપકે ભાવમે વહ જ્ઞાયક હી હૈ। ચાહે જૈસે ઉચ્ચ શુભભાવ હોય, પંચ પરમેષ્ઠીકી પૂજા-ભક્તિકે ભાવોમાં અલ્યન્ત રસ દિખતા હો અથવા ગુણમેદકે વિચાર કરતા હો, તથાપિ જ્ઞાયક હી હૈ, કહીં એકત્વબુદ્ધિ નહીં હૈ।

ગુરુદેવકા અપાર ઉપકાર હૈ। ચૈતન્યકી ચમલકારિક ઋદ્ધિ ઉન્હોને વતલાયી હૈ।

—વહિનશ્રી ચમ્યાવેન /

પરકે સાથકી એકત્વબુદ્ધિ તોડના। વિભાવભાવ ભી આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈ, ઉનસે ભી સ્વયં ભિન્ન હૈ। ગુણોકે ભેદ ઔર પર્યાયોકે ભેદ—વહ ભી ચૈતન્યકા અખણ્ડ સ્વરૂપ નહીં હૈ। સર્વ પ્રકારસે ચૈતન્યકો—શુદ્ધાત્માકો ભિન્ન ગ્રહણ કરના, પૃથ્યક પ્રતીતિ કરના। એસા કરકે, ઉસીકા બારઘાર અભ્યાસ કરકે ઉસીમેં લીનતા કરના। એસા કરનેસે સ્વાનુભૂતિ પ્રગટ હુએ બિના રહતી હી નહીં। ગુરુદેવને કોઈ અદ્ભુતમાર્ગ વતલાયા હૈ!

—વહિનશ્રી ચમ્યાવેન

वचनामृत-३४२

अंतरमें तू अपने आत्माके साथ प्रयोजन रख और बाह्यमें देव-शास्त्र-गुरुके साथ; बस, अन्यके साथ तुझे क्या प्रयोजन है ?

जो व्यवहारसे साधनरूप कहे जाते हैं, जिनका आलम्बन साधकको आये बिना नहीं रहता—ऐसे देव-शास्त्र-गुरुके आलम्बनरूप शुभभाव भी परमार्थसे हेय हैं, तो फिर अन्य पदार्थ या अशुभ भावोंकी तो बात ही क्या ? उनसे तुझे क्या प्रयोजन है ?

आत्माकी मुख्यतापूर्वक देव-शास्त्र-गुरुका आलम्बन साधकको आता है। मुनिराज श्री पद्मप्रभमलधारिदेवने भी कहा है कि ‘हे जिनेन्द्र ! मैं किसी भी स्थान पर होऊँ, (परन्तु) पुनः पुनः आपके पादपंकजकी भक्ति हो’ !—ऐसे भाव साधक दशामें आते हैं और साथ ही साथ आत्माकी मुख्यता तो सतत बनी ही रहती है। ३४२.

‘अंतरमें तू अपने आत्माके साथ प्रयोजन रख और बाह्यमें देव-शास्त्र-गुरुके साथ; बस, अन्यके साथ तुझे क्या प्रयोजन है ?’

अंतरमें शुद्ध चैतन्यघन—शुद्ध विज्ञानघन ऐसे निज भगवान आत्माके साथ प्रयोजन रख—प्रीति कर; और बाह्यमें, यदि विकल्प आये तो, सद्ये वीतराग देव-शास्त्र-गुरुके साथ; बस, अन्यके साथ तुझे क्या प्रयोजन है ? स्त्री, पुत्र, लक्ष्मी और बँगलेके साथ प्रभु ! तुझे क्या काम है ? प्रजाको राजाके साथ और राजाको प्रजाके साथ क्या प्रयोजन है ? अंतरमें पूर्णानन्दका नाथ ऐसे निज ज्ञायक प्रभुके साथ प्रयोजन रख, उसके साथ परिणतिके प्रवाहको जोड़ दे, जिससे तुझे कोई अपूर्व अतीन्द्रिय आनन्दकी प्राप्ति होगी ।

‘जो व्यवहारसे साधनरूप कहे जाते हैं, जिनका आलम्बन साधकको आये बिना नहीं रहता—ऐसे देव-शास्त्र-गुरुके आलम्बनरूप शुभभाव भी परमार्थसे हेय हैं, तो फिर अन्य पदार्थ या अशुभ भावोंकी तो बात ही क्या ? उनसे तुझे क्या प्रयोजन ?’

साधन तो वास्तवमें निज चैतन्य ध्रुव पदार्थके आश्रयसे प्रगट होनेवाली शुद्ध परिणति ही है और शुद्ध परिणतिका आलम्बन भी निश्चयसे त्रैकालिक ज्ञायकभावरूप स्वद्रव्य है। साधकको निचली भूमिकामें, जिनको साधनामें व्यवहारसे साधनरूप कहा जाता है ऐसे सद्ये देव-

શાસ્ત્ર-ગુરુકે આલમ્બનરૂપ યા અણુવ્રત મહાવ્રતાદિરૂપ શુભ વિકલ્પ આતે હૈનું પરન્તુ વે ભી પરમાર્થસે હેય હૈનું। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિ શુભમાવકો વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનને આસ્ત્રવતત્ત્વ કહા હૈ, કર્મવન્ધકા કારણ કહા હૈ। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિ પ્રેમ વહ કોઈ ચૈતન્યકી જાતિકા ભાવ નહીં હૈ; આત્માકે આલમ્બનસે જો જ્ઞાન, શાન્તિ, આનંદ આયે વહ ચૈતન્યકી જાતિ હૈ, ઔર વહ શુભરાગ તો અશાન્તિ તથા આકુલતાકા ભાવ હૈ। વહ ભાવ ચૈતન્યકી જાતિકા નહીં હોનેસે ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ ઉસે જીવ તત્ત્વ નહીં કહતે, આસ્ત્રવ-વન્ધસ્વરૂપ હેય તત્ત્વ કહતે હૈનું। જહાઁ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે આલમ્બનરૂપ શુભમાવકો ભી પરમાર્થસે હેય કહા હૈ વહીં અન્ય પદાર્થ યા ઉનકે આલમ્બનસે હોનેવાલે અશુભમાવોંકી તો વાત હી કહીં રહી ? ઉનસે કૌનસા હિતસાધન હોતા હૈ ?

નિચલી ભૂમિકામેં વિકલ્પકે સમય જિનકા આલમ્બન આયે વિના નહીં રહતા એસે વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકો, વે સાધનામેં નિમિત્ત હોનેસે, વ્યવહારસે સાધનરૂપ કહે જાતે હૈનું। નિશ્ચયસાધન તો સ્વસન્મુખતાકે પુરુપાર્થરૂપ પરિણમિત અપના આત્મા હી હૈ। ત્રિલોકીનાથ વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ, ઉનકી વાણી—પરમાગમ ઔર શુદ્ધાત્મસાધનાપરિણત ગુરુકે આલમ્બનરૂપ વિકલ્પ વહ શુભ હૈ ઔર નિજ શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યકે આલમ્બનરૂપ પરિણમન વહ શુદ્ધમાવ હૈ। અહા ! ઉસ શુદ્ધમાવકો પ્રાપ્ત ન કર સકે ઉસસે ક્યા શુભમાવકો ધર્મ માન લિયા જાય ? શુભમાવ તો આસ્ત્રવ-વન્ધ તત્ત્વ હૈ ઔર શુદ્ધમાવ સંવર-નિર્જરાતત્ત્વ હૈ। ઉન દોનોંકી એકતા કરના વહ તો મિથ્યાત્વ હૈ। પૂર્ણાનંદનિધાન નિજજ્ઞાયકમાવકે અવલમ્બનસે હી શુદ્ધમાવ પ્રગટ હોતા હૈ; ઔર શુભમાવ તો દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ પરકે અવલમ્બનસે—લક્ષસે પ્રગટતા હૈ, ઇસલિયે વહ વિમાવ ભાવ હેય હૈ।

પ્રશ્ન :—દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકો સાધન કહના ઔર ફિર ઉનકે આલમ્બનરૂપ ભાવકો હેય માનના ?

ઉત્તર :—હીં, ઉન્હેં વ્યવહારસે સાધન કહા હૈ ન ? નિશ્ચયસાધન તો રાગરહિત સ્વ-પરકે ભેદવિજ્ઞાનરૂપ પ્રજ્ઞાછૈની કહી હૈ। સ્વમાવકા અનુભવ હી સચ્ચા સાધન હૈ। નીચે વિકલ્પકી ભૂમિકામેં વ્યવહારસે આલમ્બનરૂપ એસે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકો સાધન કહના વહ ઉપચારસે હૈ। અહા ! કઠિન કામ હૈ; સમ્પ્રદાયમેં તો યહ વાત સુનનેકો ભી નહીં મિલતી ।

સમ્યગ્રદર્શન વિના અજ્ઞાનીકો જો શુભમાવ આતા હૈ વહ તો મિથ્યાત્વ સહિત હૈ, વહ તો હેય હૈ, પરન્તુ યહીં જો સમ્યગ્રદર્શન સહિત દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે આલમ્બનકા શુભમાવ આતા હૈ ઉસે ભી હેય કહા હૈ। જિસે અંતરમે આનંદસાગર એસે નિજ ચૈતન્યપદાર્થકા આશ્રય વર્તતા હૈ ઉસે સમ્યગ્રદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ધર્મ હોતા હૈ। ઉસે દેવ-ગુરુ આદિકે આલમ્બનરૂપ શુભમાવ આયે વહ પરમાર્થસે હેય હૈ, આદરણીય નહીં હૈ। તો ફિર વહ આતા ક્યોં હૈ ? સ્વરૂપરમણતામે

કચાસ—અશક્તિકે કારણ આતા હૈ, પરન્તુ વહ ભાવ હૈ શુભ-પુણ્ય। ધર્મ તો વીતરાગભાવ હૈ। વહ અંતરમે તૈકાલિક ધ્રુવ વીતરાગ શક્તિકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હોતા હૈ। વીતરાગમૂર્તિ ભગવાન આત્મા ભીતર પ્રભુતાપૂર્ણ જિનવિષ્વ હૈ।

**ઘટ ઘટ અંતર જિન બસે, ઘટ ઘટ અંતર જૈન;
મતિ-મદિરાકે પાનસોં, મતવાલા સમજૈ ન !**

જિનત્વ ઔર જૈનત્વ અર્થાતું પૂર્ણત્વ ઔર સાધકત્વ—દોનોં ભીતર ઘટમે—આત્મામે નિવાસ કરતે હોએ હું; પરન્તુ જિન્હોને સ્વચ્છંદ મતિ અથવા અપને મતરૂપ મદિરાપાન કિયા હૈ વે જિન ઔર જૈનસ્વરૂપ નિજ આત્માકો નહીં સમજીતે। ભીતર અંતરમે જો જિનસ્વરૂપી પ્રભુ આત્મા હૈ વહ સ્વભાવસે જ્ઞાન-આનંદ સામર્થ્યસે ભરા હૈ; ઉસકા આશ્રય લેને પર પર્યાયમે જૈનધર્મ—વીતરાગ દશા પ્રગટ હોતી હૈ।

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે આલમ્બનરૂપ શુભભાવ આતા હૈ, પરન્તુ વહ હેય હૈ, આદરણીય નહીં હૈ। આદરણીય માને તો દૃષ્ટિ મિથ્યા હો જાય। પરમાત્મપ્રકાશમે કહા હૈ ક્રિ—જો કોઈ દૃષ્ટિમે શુભભાવકો ઉપાદેય માનતા હૈ તુસે ભગવાન આત્મા હેય હૈ। અહા! દેખો સંતોંકી વાળી! જો શુભરાગકો ઉપાદેય માનતા હૈ તુસે રાગરહિત ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા હેય હૈ, ઔર જો ભગવાન જ્ઞાયક આત્માકો ઉપાદેય માનતા હૈ તુસે શુભભાવ હેય હૈ। વ્યવહારસે તુસે સાધન કહા થા, પરમાર્થસે વહ હેય હૈ। જહાઁ શુભભાવ ભી હેય હૈ વહાઁ વિપયાનુરાગરૂપ અશુભભાવકી તો વાત હી કહાઁ રહી? તુઝે ક્યા પ્રયોજન હૈ? ક્યા લાભ હૈ?

શરીર નિરોગી હો, પુત્ર કમાऊં હોં, વાહરકી સવ સુવિધાએં હોં તો નિવૃત્તિ મિલે ઔર તવ કુછ ધર્મ હો,—એસે વાદ્ય પદાર્થકા તુઝે ક્યા કામ હૈ? ઉન વસ્તુઓએં તુઝે ક્યા પ્રયોજન હૈ? આત્માકો ઉનકે સાથ તો પ્રયોજન નહીં હૈ, પરન્તુ ઉનકે નિમિત્તસે હોનેવાલે વિવિધ અશુભ ભાવોકે સાથ ભી કુછ પ્રયોજન નહીં હૈ। અંતરમે એક નિજ આત્માકે સાથ પ્રયોજન રખના, ઔર વાદ્યમે ભૂમિકાનુસાર વિકલ્પકે કાલમે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે સાથ; બસ, ઇસકે સિવા દૂસરોકે સાથ તુઝે ક્યા પ્રયોજન હૈ?

ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા અમૃતકા સાગર હૈ, ઔર શુભભાવ ઉસકે વિરોધી, વિપરૂપ હૈને। ભાઈ! તુઝે ઉસ વિપકી રુચિ ક્યોં હોતી હૈ? ઉસ રુચિકો લગા દે અંતર આત્મામે।

‘આત્માકી મુખ્યતાપૂર્વક દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકા આલમ્બન સાધકકો આતા હૈ।’

દૃષ્ટિમે આનંદકન્દ જ્ઞાયકમૂર્તિ નિજ ચૈતન્યસામાન્યકી મુખ્યતા હોતી હૈ। ઉસકી મુખ્યતાપૂર્વક સાધકકો દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકા આલમ્બન આતા હૈ। દૃષ્ટિકે સાથ વત્તિ હુએ જ્ઞાનમે પર્યાયસમ્વન્ધી વિવિધ ભાવ આતે હું, પરન્તુ ઉસ સમય ભી મુખ્યતા તો તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકી હી હૈ।

કોઈ કહે કि વ્યાખ્યાનમેં આચાર્યોને શાસ્ત્ર પઢનેને બદલે ‘વહિનશ્રીને વચનામૃત’ ક્યોં પઢતે હો ? ભાઈ ! આચાર્યોને શાસ્ત્ર હોં યા વહિનની પુસ્તક હો—સબ એક હી જાતિ હૈ । ક્યા ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ પર વ્યાખ્યાન નહીં હોતે ? વહ ગ્રન્થ ભી ગૃહસ્થકા બનાયા હુआ હૈ ન ? કેવળી કહેં, મુનિ કહેં અથવા સ્વાનુભવી સપ્યાગ્દૃષ્ટિ કહેં—ઉન સબકા પ્રયોજનભૂત તત્ત્વ તો સત્ય હી હોતા હૈ ।

સર્વદા આત્માકી-જ્ઞાયકસામાન્યકી-મુખ્યતા રહના ચાહિયે; યદિ એક ક્ષણ ભી ઉસકી મુખ્યતા છૂટ જાય ઔર દૂસરેકી મુખ્યતા હો જાય તો દૃષ્ટિ મિથ્યા હો જાયગી । અરે ! આત્માકો ચૂકકર દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ભી મુખ્યતા હો જાય તો વહ જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈ । આત્માકી મુખ્યતા રખકર દેવ-ગુરુ આદિકા આલઘન સાધકકો આત્મા હૈ; મુનિરાજકો ભી અન્ય મુનિરાજકી વૈયાવૃત્તિકા વિકલ્પ આત્મા હૈ, પરન્તુ અભિપ્રાયમેં વહ હેય હૈ । ઉપાદેય કહો યા મુખ્ય કહો—એક જ્ઞાયક ધ્રુવ આત્મા હી હૈ ।

‘મુનિરાજ શ્રી પદ્માભમલધારિદેવને ભી કહા હૈ કि ‘હે જિનેન્દ્ર ! મૈં કિસી ભી સ્થાન પર હોઊં, (પરન્તુ) પુનઃ આપકે પાદપંકજકી ભક્તિ હો !’ એસે ભાવ સાધકદશામેં આતે હૈં ઔર સાથ હી સાથ આત્માકી મુખ્યતા તો સતત બની હી રહતી હૈ ।’

ધર્મી જીવકો દૃષ્ટિમેં નિજ શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યસામાન્યકે આશ્રયકી સદા મુખ્યતા હોનેપર ભી ભૂમિકાનુસાર જિનેન્દ્રભક્તિ, ગુરુસેવા, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયાદિકે શુભભાવ આતે હૈં । ‘હે જિનેન્દ્રદેવ ! મૈં ચાહે જહીં હોऊં—દેવમેં હોऊં યા મનુષ્યમેં હોऊં—પરન્તુ પુનઃ પુનઃ મુઝે આપકે ચરણકમલકી ભક્તિ હો !’ એસે શુભભાવ જ્ઞાની મુનિરાજોનો ભી આતે હૈં; એસે શુભભાવ આને પર ભી અંતરમે ઉનકી મુખ્યતા એક ક્ષણ ભી નહીં હોતી; મુખ્યતા તો નિરન્તર આત્માકી હી રહતી હૈ । અંતરમે દૃષ્ટિ ધ્રુવ જ્ઞાયકને ઊપર હી હૈ, વહાઁસે કિંચિત્ ભી નહીં હટતી ।

સાધક જીવકો શુભભાવ હોતે અવશ્ય હૈં પરન્તુ ઉસે ધર્મ હોતા હૈ એસા વે કદાપિ નહીં માનતે । શુભભાવ રાગ હૈ, આસ્ત્રવ હૈ; આસ્ત્રવભાવસે ધર્મ અર્થાતું સંવર-નિર્જગ કબી નહીં હોતે, બન્ધ હોતા હૈ, યહ વાત સુનકર લોગ ઇસે ‘એકાન્ત’ કહતે હૈં, પરન્તુ ભાઈ ! ક્યા હો ?—ધર્મકા સ્વરૂપ ક્યા હૈ, વહ કહાઁસે હોતા હૈ, કિસકે આશ્રયસે હોતા હૈ । યહ ઉન્હેં ખુબર નહીં હૈ । દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે આશ્રયસે ભી ધર્મ નહીં હોતા, શુભભાવ હોતે હૈં; ઉસે વ્યવહારસે ધર્મ કહા જાતા હૈ; પરન્તુ કિસકે શુભભાવકો ધર્મ કહતે હૈં?—કિ જિસકે અંતરમે નિશ્ચય-નિજ શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યસામાન્યકા આશ્રય—સતત વર્તતા હો । શુદ્ધાત્માકે આલઘનરૂપ શુદ્ધ પરિણિતિ જિસે સદા વર્તતી હો ઉસે ભૂમિકાનુસાર જિનેન્દ્રભક્તિ આદિકે જો શુભભાવ આતે હૈં ઉન્હેં વ્યવહારસે

धर्म कहा जाता है। निश्चयसे धर्म तो अंतरमें वर्तती हुई शुद्धि ही है, परन्तु निचली भूमिकामें उस शुद्धिके साथ भक्ति आदिके शुभभाव आते हैं इसलिये उन्हें भी व्यवहारसे धर्म कहा जाता है।

जहाँ अंतरमें निश्चय-आत्माश्रित शुद्धि—न हो वहाँ व्यवहार सद्गा नहीं होता। धर्मकी दृष्टि भीतर ज्ञायकस्वभावमें लग गई है। यदि वहाँसे एकक्षण भी हट जाय और शुभभाशुभ विभावका रस आ जाय तो मिथ्यात्व हो जाय। जिसे वास्तवमें शुभभाव आदरणीय है उसे भगवान आत्मा हेय है। शुभभाव आता है परन्तु वह चैतन्यकी जाति नहीं है, विभाव है, चैतन्यके स्वभावका कोई अंश उसमें नहीं है; इसलिये वह हेय है। उपादेय तो एकमात्र निज ध्रुव चैतन्यपदार्थ है, उसके आश्रयसे ही धर्म, धर्मकी वृद्धि और पूर्णता होती है।

ऐसी बात समझना कठिन लगती है इसलिये लोग मान लेते हैं कि समेदशिखर, गिरनार आदिकी यात्रा करनेसे धर्म होगा। ‘एक बार बन्दे जो कोई, ताहि नरक पशुगति नहिं होई।’ भाई! यात्रामें कदाचित् शुभ परिणाम किये हों तो मरकर स्वर्गमें जाता है, परन्तु ‘शुभभावसे धर्म होता है’ ऐसी मिथ्यादृष्टि होनेसे, वहाँसे निकलकर फिर पशुगतिमें और फिर नरक-निगोदमें जायगा। इसलिये यहाँ कहा है कि—अंतरमें तू अपने आत्माके साथ प्रयोजन रख।

*

Heno मिदानं ई.

गुरुदेवका तो परम उपकार है। पर एवं विभावके साथकी एकत्वशुद्धि तोड़कर अंतरमें चैतन्यकी सन्मुखता करके उसके साथ एकत्व करे तो वस्तुस्वरूप यथार्थ समझमें आये। एकत्वके लिये उसका निरन्तर अभ्यास, लगन तथा बारम्बार प्रयत्न करना चाहिये। गुरुदेवने तो चारों पक्षसे मार्ग बतलाया है—इतना स्पष्ट करके बतलाया है कि कहीं भूल न रह जाय; परन्तु पुरुषार्थ तो अपनेको करना है।

—वहिनश्री चम्पावते

प्रवचन-१२९

दिनांक २४-१०-७८

वचनामृत-३४३

अनन्त जीव पुरुषार्थ करके, स्वभावरूप परिणमित होकर, विभावको टालकर, सिद्ध हुए हैं; इसलिये यदि तुझे सिद्धमण्डलीमें सम्मिलित होना हो तो तू भी पुरुषार्थ कर।

किसी भी जीवको पुरुषार्थ किये बिना तो भवान्त होना ही नहीं है। वहाँ कोई जीव तो, जैसे घोड़ा छलाँग मारता है वैसे, उग्र पुरुषार्थ करके त्वरासे, वस्तुको पहुँच जाता है, तो कोई जीव धीरे-धीरे पहुँचता है।

वस्तुको पाना, उसमें स्थिर रहना और आगे बढ़ना—सब पुरुषार्थसे ही आता है। पुरुषार्थ बाहर जाता है उसे अंतरमें लाओ। आत्माके जो सहज स्वभाव हैं वे पुरुषार्थ द्वारा स्वयं प्रगट होंगे। ३४३।

‘अनन्त जीव पुरुषार्थ करके, स्वभावरूप परिणमित होकर, विभावको टालकर, सिद्ध हुए हैं; इसलिये यदि तुझे सिद्धमण्डलीमें सम्मिलित होना हो तो तू भी पुरुषार्थ कर।’

यह भगवान आत्मा जो कि ज्ञान, दर्शन, आनन्दादि अनन्त स्वाभाविक गुणोंका अभेद एक पिण्ड है उसमें एक ‘पुरुषार्थ’ नामका भी गुण है। पर्यायमें निज त्रैकालिक अभेद स्वभावसन्मुख होना वह पुरुषार्थ गुणका सद्या कार्य है। परके लक्षसे शुभाशुभ विभाव होता है वह स्वभावका पुरुषार्थ नहीं है, वह तो दुःखरूप परिणाम है। अनन्त जीव स्वभावसन्मुखताका पुरुषार्थ करके सिद्ध हुए हैं। वे किस प्रकार सिद्ध हुए हैं?—कि स्वभावरूप परिणमन करके। अपनी मूल जातिको रखकर वस्तुमें जो प्रतिक्षण उत्पाद-व्यय होते हैं वह परिणाम है। उस उत्पाद-व्ययरूप परिणामके समीप भीतर जो ज्ञान, आनन्द, वीर्यादिस्वरूप त्रैकालिक अभेद ध्रुव स्वभाव है उस ओरके झुकावसे जो स्वसन्मुखताका पुरुषार्थ

હોતા હૈ ઉસે સ્વભાવરૂપ પરિણમન કહા જાતા હૈ । અનન્ત જીવ અન્તર્મુખ પુરુષાર્થ કરકે, અભેદ જ્ઞાયક-સ્વભાવરૂપ પરિણમિત હોકર, મોક્ષદશાકો પ્રાત હુએ હૈને ।

‘પુરુષાર્થ કરના’ એસા જો કહા જાતા હૈ ઉસમે ‘પુરુષાર્થ કરું, પુરુષાર્થ કરું’—એસા વિકલ્પ નહીં હૈ, પરન્તુ પરિણામકો સ્વભાવોનુખ કરનેસે પુરુષાર્થ સહજ હો જાતા હૈ । સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કહતે હૈને કી—વસ્તુ ઉત્પાદ-બ્યય-ધ્રૌબ્યયુક્ત સત્ત હૈ; ઉસમે જો ધ્રૌબ્ય હૈ વહ સહજ જ્ઞાનાનન્દાદિ અનન્ત ગુણસ્વરૂપ ત્રૈકાલિક સ્વભાવ હૈ । ઉસ ઓર રુચિ એવં જ્ઞાનકી ઉન્મુખતાસે સ્વભાવરૂપ પરિણમન હોતા હૈ । શ્રીમદ્દે કહા હૈ ન!—‘મૂલમારગ સાંભળો જિનનો રે, કરી વૃત્તિ અખણ્ડ સનુખ’ । ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા દ્વારા કહા હુઆ મુક્તિકા માર્ગ ક્યા હૈ? કી-વર્તમાન શ્રદ્ધા-જ્ઞાનાદિકી પરિણતિકો ત્રૈકાલિક અખણ્ડ ધ્રુવ જ્ઞાયક સનુખ કરના । સત્સ્વભાવકી ઓર અખણ્ડ વૃત્તિ કરકે હે ભવ્ય! ‘જિન’કા મૂલ માર્ગ સુનો । અનન્ત જીવ સ્વસનુખતાકા અંતર્પુરુષાર્થ કરકે, સહજ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવસે ઉત્પન્ન હોકર, વિષયાનુરાગ યા દ્યા-દાનાદિ ધર્મનુરાગકો—અશુભ તથા શુભભાવરૂપ વિભાવકો—ટાલકર, પૂર્ણ પરમાત્મદશાકો પ્રાત હુએ હૈને; ઇસલિયે યદિ તુઝે પરમાત્મા હોના હો તો તૂ ભી પુરુષાર્થ કર ।

અહા! વીતરાગદેવ દ્વારા પ્રરૂપિત માર્ગ સૂક્ષ્મ હૈ ભાઈ! નિજ ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે સતત આલઘનકે સિવા અન્ય કોઈ માર્ગ નહીં હૈ । સપ્તદાયમેં તો ‘બ્રત કરો, ભક્તિ કરો, યાત્રા કરો, પૂજા કરો’ એસી વાહ્યક્રિયાઓમેં ધર્મ મનવા દિયા હૈ । વાહ્ય ક્રિયાએં તો જડકી દશા હૈ; યદિ ભીતર મન્દકષાય કરકે શુભભાવ કિયા હો તો વહ ભી વિકલ્પ, રાગ ઔર વિભાવ હૈ; વહ મોક્ષમાર્ગ કેસે હો સકતા હૈ? યદિ તુઝે ધર્મ કરના હો, મોક્ષકા માર્ગ પ્રગટાના હો, તો ત્રૈકાલિક સ્વભાવકી ઓરકા પ્રયત્ન કરકે, સ્વભાવરૂપ પરિણમન કર; જિસસે પર્યાયમેસે વિભાવ દૂર હોકર પરિપૂર્ણ પરમાત્મદશા પ્રગટ હો ।

‘ણમો સિદ્ધાંશ’—અહા! વે સિદ્ધ પરમાત્મા કિસ પ્રકાર હુએ? સર્વજ્ઞ જિનેશ્રરદેવને જો જ્ઞાન એવં આનન્દસ્વરૂપ પરમાત્મા અંતરમે દેખા હૈ ઉસે યથાર્થ સમઝકર, ઉસ ઓરકા અંતર્પ્રયલ કરકે, સ્વભાવરૂપ પરિણમિત હોકર સિદ્ધ દશાકો પ્રાત હુએ હૈને । તુઝે ઉન સિદ્ધોંકી મણ્ડલીમે મિલ જાના હો તો તૂ ભી તદનુસાર સ્વભાવસનુખતાકા યથાર્થ પુરુષાર્થ કર । સપ્તદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રકી એકતારૂપ નિર્મલ દશા વહ વીતરાગ સ્વભાવરૂપ પરિણમિત હુઈ પર્યાય હૈ । વહ સ્વાભાવિક પર્યાય કિસ પ્રકાર પ્રગટ હો?—કી અંતરમે જ્ઞાયકસ્વભાવકી ઓરકા પુરુષાર્થ કરકે, સ્વભાવરૂપ પરિણમન પ્રગટ કરકે પુણ્ય-પાપકે વિભાવોંકો હટાનેસે સદા એકરૂપ રહનેવાલે ધ્રુવસ્વભાવકા ભીતર દૃષ્ટિમેં તથા જ્ઞાનમેં આશ્રય કરકે ઉસ રૂપ પરિણમનકા પુરુષાર્થ કર તો વિભાવ દૂર હોકર સિદ્ધદશાકી પ્રાતિ હોણી હોણી ।

યદિ તુઝે મોક્ષદશા પ્રાત કરના હો તો—સ્વર્ગમિં જાના હો, મહા પુણ્યશાલી હોના હો,

૩૩૬]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

આદિ બાહરકી બાતે તો યહોં હૈની નહીં—ઇતની શરતેં હૈને : (૧) સ્વસનુખતાકા યથાર્થ પુરુષાર્થ કરકે, (૨) સહજ સ્વભાવરૂપ પરિણમિત હોકર, (૩) શુભાશુભ સમસ્ત વિભાવકા નાશ કર, તો સિદ્ધદશા પ્રગટ હોગી। એસી દશા પ્રગટ કિયે વિના જીવ અનન્તવાર સ્વર્ગમિં હો આયા, પરન્તુ ઉસસે ક્યા હુઅ ?

**મુનિવ્રત ધાર અનન્ત વાર ગ્રીવક જપજાયો;
એ નિજ આત્મજ્ઞાન વિના સુખ લેશ ન પાયો ।**

મહાત્રતકે પરિણામ ભી વિભાવ ઔર દુઃখરૂપ હૈની। ભાઈ ! આત્મજ્ઞાનકે વિના દુઃખમુક્તિકા અન્ય કોઈ ઉપાય નહીં હૈની। ‘શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;’ સુખધામ કહો યા ધ્રુવધામ; ઉસકી સનુખતાકા અંતર પુરુષાર્થ કરકે, જીવ યદિ સ્વભાવરૂપ પરિણમન કરે ઔર વિભાવકો ટાલે તો અવશ્ય સિદ્ધપદકો પ્રાપ્ત કરતા હૈની। અહા ! બેનકી ભાષા તો સાદી હૈની પ્રભુ !

અરેરે ! દુનિયાકો કહોં ચિન્તા હૈની કી મેરા ક્યા હોગા ?—શરીર છૂટનેકે વાદ મૈં કહોં જાઊંગા ? આત્માકા નાશ તો કમી હોતા નહીં હૈની। તૂ યદિ રાગ ઔર પુણ્યકે પરિણામકો અપના માનેગા તો વહ તો વિભાવકા આદર ઔર સ્વભાવકા અનાદર હુઅ; ઔર ઉસકા ફલ તો ચાર ગતિમને પરિભ્રમણ હૈની। ઇસલિયે યદિ તુઝે પરિભ્રમણસે છૂટના હો, સિદ્ધમણ્ડલીમને મિલના હો તો તૂ ભી અંતરમને સ્વસનુખતાકા પુરુષાર્થ કર। આત્મા દ્રવ્યસ્વભાવસે તો શુદ્ધ ચૈતન્યઘન હૈની; પરન્તુ પર્યાયમને અશુદ્ધતા ઔર દુઃખ હૈની। પર્યાયમને અશુદ્ધતા તથા દુઃખકો દૂર કરના હો તો શુદ્ધ સ્વભાવકે આશ્રયકા પુરુષાર્થ કરકે સ્વભાવરૂપ પરિણમન કર। પરિણમન સ્વયં હૈની તો પર્યાય, પરન્તુ વહ શુદ્ધ પર્યાય ટ્રૈકાલિક ધ્રુવ શુદ્ધ સ્વભાવકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હોતી હૈની।

સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કહતે હૈની કી—જિન સુમરો જિન ચિંતબો, જિન ધ્યાવો મન શુદ્ધ ;’ યહ જિન ક્યા હૈની ? ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ જિન હૈની। ઉનકા ચિન્તવન કરેગા તવ ભી વિકલ્પ ઉત્પન્ન હોંગે, રાગ હોગા। મોક્ષપાહુંડીમને ભગવાન કુન્દકુન્દાચાયદેવને કહા હૈની—‘પર દવ્વાઓ દુગાઈ’— જો અરિહંત, સિદ્ધ આદિ પરમાત્મા હૈની વે તેરે લિયે પર દ્રવ્ય હૈની; ઉનકા લક્ષ કરેગા તો તુઝે રાગ હોગા, અપને ચૈતન્યપરિણમનકી દુર્ગતિ અર્થાત્ વિપરીત ગતિ હોગી।

પ્રશ્ન :—આપ એસા કહોગે તો લોગ વિરોધ નહીં કરેંગે ?

ઉત્તર :—કરેંગે, વેચારે કરેંગે; ઉનકી દૃષ્ટિ વાદ્યમને તથા શુભરાગમને હૈની ? પરન્તુ શુભભાવ ભી પરાશ્રિત વિભાવ પરિણામ હોનેસે આત્માકા સ્વભાવભાવ નહીં હૈની, ઉસ ભગવાન આત્માકી સુગતિ—સ્વભાવપરિણતિ નહીં કહતે। સમયસારમને શિષ્યને પ્રશ્ન કિયા હૈની કી—પ્રભુ ! યહ શુભાશુભ અધ્યવસાનાદિ ભાવ જીવ નહીં હૈની—એસા આપને કહા, પરન્તુ યહ ભાવ ભી ચૈતન્યકે સાથ સમ્વાન્ધિત પ્રતિભાસતે હૈની, ચૈતન્યકે સિવા જડકો તો દિખતા નહીં હૈની, તથાપિ ઉન્હેં પુદ્ગલકે

સ્વભાવ ક્યોं કહા ? ઉસકે ઉત્તરમે આચાર્યદેવને કહા હૈ કિ—યહ શુભાશુભ અધ્યવસાનાદિ સમસ્ત ભાવોંકો ઉત્પન્ન કરનેવાળા જો આઠોં પ્રકારકા જ્ઞાનાવરণીયાદિ કર્મ હૈ વહ સવ પુદ્ગલમય હૈ । ઉસ કર્મકા ફલ અનાકુલતાલક્ષણ જો સુખ નામકા આત્મસ્વભાવ ઉસમે વિલક્ષણ હોનેસે, દુઃখ હૈ । ઉસ દુઃખમે હી આકુલતાલક્ષણ શુભાશુભ અધ્યવસાનાદિ ભાવોંકા સમાવેશ હોતા હૈ; ઇસલિયે યદ્યપિ વે ચૈતન્યકે સાથ સમ્વન્ધ હોનેકા ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતે હૈને તથાપિ, વે આત્માકા સ્વભાવ નહીં હૈને પરન્તુ પુદ્ગલસ્વભાવ હૈને; કર્મજન્ય હૈને ઇસલિયે જડ હી હૈને ।

ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા અતીન્દ્રિય આનન્દકી મૂર્તિ હૈ । ઉસકા આશ્રય કરકે જો સ્વભાવરૂપ પરિણમન હોતા હૈ ઉસમે અતીન્દ્રિય આનન્દકા સ્વાદ આતા હૈ । ઉસ અતીન્દ્રિય આનંદરૂપ સ્વભાવપરિણમનમે સમસ્ત વિભાવ દૂર હો જાયાંગે ઔર સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત હોણી; ઇસલિયે યદિ તુર્ઝે સિદ્ધમણ્ડલીમે સમ્પિલિત હોના હો તો, તૂ ભી સ્વભાવપ્રાપ્તિકા યથાર્થ પુરુષાર્થ કર ।

‘કિસી ભી જીવકો પુરુષાર્થ કિયે વિના તો ભવાન્ત હોના હી નહીં હૈ ।’

કિસી ભી જીવકો જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવી આત્માકી ઓરકા—સ્વભાવસમુખતાકા—પુરુષાર્થ કિયે વિના કદાપિ ભવકા અન્ત આના હી નહીં હૈ । પુરુષાર્થ અર્થાત્ પ્રયલ હૈ તો વર્તમાન એક સમયકી પર્યાય, પરન્તુ ઉસ પર્યાયકે સમીપ ભીતર આત્મામે અનન્તાનન્ત પુરુષાર્થકા પિણ્ડ—વીર્યનામકા ગુણ—સદા વિદ્યમાન હૈ । આત્મસ્વરૂપકી રચનાકે સામર્થ્યરૂપ વીર્યશક્તિ સર્વ આત્માઓમેં હૈ । સમ્યગ્દર્શન, આત્મરમણતા, આનન્દ, શાન્તિ આદિ અનન્ત સ્વભાવ શુદ્ધતાકી રચના કરના વહ વીર્ય અર્થાત્ પુરુષાર્થ શક્તિકા કાર્ય હૈ । પુણ્ય-પાપકી રચના કરે વહ તો નપુંસકતા હૈ; ઉસે સ્વભાવવીર્ય નહીં કહતે । સમયસારમે કહા હૈ કિ—પરમાર્થભૂત નિજ આત્માકો નહીં જાનનેવાળે એસે અજ્ઞાની જન, નપુંસકરૂપસે અત્યન્ત વિમૂઢ હોતે હુએ, બહુત પ્રકારસે પરકો—શુભાશુભ વિભાવકો—ભી આત્મા માનતે હૈને । દુરન્ત કર્મચક્રકો પાર ઉત્તરનેકી નામર્દીકી કારણ પરમાર્થભૂત જ્ઞાનકે ભવનમાત્ર સામાયિકસ્વરૂપ આત્મસ્વભાવકો નહીં પ્રાપ્ત કરતે હુએ એસે વે અજ્ઞાની જીવ, સ્વયં અપને અજ્ઞાનસે માત્ર અશુભભાવકો હી બંધકા કારણ માનકર બ્રત, નિયમ, શીલ આદિ શુભભાવ ભી બંધકે કારણ હોને પર ભી ઉન્હેં બન્ધકા કારણ નહીં જાનતે હુએ, મોક્ષકે કારણરૂપમે ઉનકા આશ્રય કરતે હૈને । યહ બાત સમજીમેં નહીં આનેસે લોગ ભડકતે હૈને, પરન્તુ ક્યા હો ? ભાઈ ! અશુભભાવકી ભાઁતિ શુભભાવ ભી સ્વભાવવીર્ય નહીં હૈ, સ્વભાવકી જાતિ નહીં હૈ, વહ ભી નપુંસકતા હૈ । શુભભાવસે ધર્મ માનના વહ તો મિથ્યાત્વકી અનન્ત નપુંસકતા હૈ । કઠિન બાત હૈ ભાઈ !

મહાવિદેહમેં ત્રિલોકીનાથ સીમંધર પરમાત્મા વિરાજતે હૈને, વહાઁસે આયી હુઈ યહ બાત હૈ । અરે ! ઇસ ભરતક્ષેત્રમેં વર્તમાનમેં સર્વજ્ઞ પરમાત્માકા વિરહ હુआ ઔર અન્તરમેં નિજ જ્ઞાયક

परमात्माका भी विरह हुआ। ज्ञायकका विरह वह भी अंतरके भगवानका ही विरह है न? अहा! आत्माको वर्तमान परिणाममें अपने ज्ञान-आनन्दादि समृद्धि भरपूर ध्रुव स्वभावका विरह हुआ। दया-दान या ब्रत-भक्ति आदि परोन्मुख परिणामोंके प्रेममें रुक गया इसलिये पर्यायमें निज ज्ञायक भगवानका विरह हुआ है। बाह्यमें पर भगवानका विरह तो है, किन्तु अंतरके निज ज्ञायक भगवानका भी विरह है। त्रिलोकीनाथ सर्वज्ञ परमात्मा कहते हैं कि-ब्रतादि या पूजादिके भाव पुण्य हैं, धर्म या धर्मका कारण नहीं हैं; धर्म तो आत्माका मोहक्षोभरहित वीतराग परिणाम है। दुनिया माने या न माने, वस्तुस्वरूप तो यही है।

शुभाशुभ विभावका प्रयत्न छोड़कर अंतरमें स्वसनुखताका प्रयत्न किये बिना किसी भी जीवको भवका अंत आना ही नहीं है। स्वभावका पुरुषार्थ ही भवके अन्तका एकमात्र उपाय है। 'निर्ग्रथका पंथ भव-अन्तका उपाय है।'

'वहाँ कोई जीव तो, जैसे घोड़ा छलाँग मारता है वैसे, उग्र पुरुषार्थ करके त्वरासे वस्तुको पहुँच जाता है, तो कोई जीव धीरे-धीरे पहुँचता है।'

जैसे घोड़ा छलाँग लगाये वैसे, कोई जीव तीव्र पुरुषार्थ करके सिद्धिको शीघ्र प्राप्त कर लेता है और कोई जीव पुरुषार्थकी अशक्तिके कारण धीरे-धीरे प्राप्त करता है। सम्पर्दर्शन होने पर श्रद्धा-अपेक्षासे पूर्ण द्रव्यस्वभावको प्राप्त कर लेता है, परन्तु पर्यायमें अभी चारित्र-अपेक्षासे अशक्ति है। कोई ज्ञानी जीव पुरुषार्थकी छलाँग लगाकर अन्तर्मुहूर्तमें संयमश्रेणी और केवलज्ञान प्राप्त कर लेता है। अहा! कैसी अद्भुत है यह बात! यह बात नहीं समझनेसे लोग इसे हँसीमें उड़ा देते हैं कि-सोनगढ़में तो सब निश्चयकी ही बातें हैं। भाई! निश्चय ही सत्य है, व्यवहारकी बातें तो उपचारकी हैं। सम्पर्दर्शन कैसे होता है उसकी तुझे खबर नहीं है। आत्मा अपने परिणामोंको स्वोन्मुख करके अपने ध्रुव ज्ञायक स्तंभके साथ बाँध दे, त्रैकालिक परिणामी सामान्यमें लगा दे, निज शुद्ध द्रव्यसामान्यके साथ एकाकार कर दे, तब संयोग और विभावसे भिन्न ऐसे निज आत्माकी सानुभव दृष्टि प्रगट होती है। यथार्थ दृष्टि प्रगट होने पर कोई जीव उग्र पुरुषार्थ करके अल्पकालमें केवलज्ञान प्राप्त कर लेता है; किसी जीवको चारित्र प्राप्त करनेमें समय लगे तो वह अंतरमें त्रैकालिक स्वभावका आश्रय लेकर क्रमशः रागको हटाकर सिद्धि प्राप्त करता है।

ऋषभदेव भगवान सम्यक्त्व सहित तीन ज्ञान लेकर मरुदेवी माताके गर्भमें आये थे। उनको ८३ लाख पूर्वतक संयम चारित्रिका पुरुषार्थ नहीं हुआ था। अहा! चारित्र किसे कहते हैं? त्रैकालिक ज्ञानानन्दमूर्ति भगवान ज्ञायककी दृष्टि और ज्ञानपूर्वक स्वरूपमें चरना—आनन्दमें रमना—सो चारित्र है। पंचमहाब्रत, समिति, गुप्ति आदिके विकल्प वह चारित्र नहीं है, वह तो चारित्रकी

ભૂમિકામें અશક્તિકે કારણ વર્તતા હુआ દોષ હै। દીક્ષા લેનેકે વાદ ભી, રમણતામें કર્મીકે કારણ, કિસીકો ધીરે-ધીરે સ્થિરતા બઢાર કેવલજ્ઞાન હોતા હै ઔર કોઈ તો, ભરત ચક્રવર્તીકી ભાઁતિ, અંતર્મુહૂર્તમિં ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરકે ત્વરાસે સ્વરૂપમें સ્થિર હોકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતે હોયાં।

વસ્તુકો પ્રાપ્ત કરના, જસમેં સ્થિર હોના ઔર આગે બઢના,—સબ પુરુષાર્થસે હી હોતા હૈ ।'

ભગવાન આત્મા અપની ધ્રુવ શુદ્ધ ચૈતન્ય વસ્તુકો અપને અંતર્મુહ્ખ પરિણામ દ્વારા હી પ્રાપ્ત કરતા હૈ। એક સમયકે જો વર્તમાન પરિણામ ઉનકો ધ્રુવ તત્ત્વકી ઓર ઉન્મુહ્ખ કરકે ઉસમે સ્થિર હો જાના, રમ જાના, જમ જાના—વહ સવ સ્વોન્મુહ્ખતાકે પુરુષાર્થસે હી હોતા હૈ। અંતરમે જ્ઞાયક વસ્તુકો પાના, ઉસમેં સ્થિર હોના ઔર વૃદ્ધિ કરના,—યહ સવ આત્મસન્મુહ્ખતાકે પુરુષાર્થ દ્વારા હી હોતા હૈ। પુરુષાર્થ હૈ તો વીર્યગુણકી વર્તમાન પર્યાય, પરન્તુ ઉસ પર્યાયમેં ઉગ્રતા લાકર અંતરમેં વિશેષ રમણતા હોને પર શીંગ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ હો જાતા હૈ। પૂર્વકી રમણતાસે મોક્ષ હોતા હૈ એસા કહના વહ વ્યવહાર હૈ। વાસ્તવમેં તો તૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવકે પરિપૂર્ણ આશ્રયસે હી મોક્ષદશા પ્રગટ હોતી હૈ। અપૂર્ણ પર્યાયકા વ્યય હોકર કેવલજ્ઞાનકી પર્યાય હોતી હૈ। ક્યા વ્યયમેંસે નવીન પૂર્ણ પર્યાય ઉત્પત્ત હોતી હૈ? પૂર્ણ પર્યાય તો ભીતર દ્રવ્યમેંસે-ધૌદ્વયમેંસે આતી હૈ। ધૌદ્વયમેંસે આતી હૈ વહ ભી અપેક્ષિત કથન હૈ। યદિ ઉસમેંસે આતી હો, તવ વહ તો સદા વિદ્યમાન હૈ, ક્યોં અભી તક પ્રગટ નહીં હુઈ? વાસ્તવમેં આત્મા સ્વયં હી ઉસ સમય અપને અભિન્ન પટ્કારકોનુંપ પરિણમનેસે કેવલજ્ઞાનાદિસૂધ પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટ હુઈ હૈ।

ભગવાન આત્માકો પ્રાપ્ત કરના, ઉસમેં સ્થિર હોના ઔર આગે બઢના,—યહ સવ અંતરકે પુરુષાર્થસે હોતા હૈ, વ્યવહારલત્યરૂપ શુભ પરિણામસે નહીં। મોક્ષમાર્ગસૂધ શુદ્ધિ ભીતર દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે આગે બઢતી હૈ। મોક્ષમાર્ગસે મોક્ષ પ્રગટ હોતા હૈ—એસા કહના વહ ભી વ્યવહાર હૈ। મોક્ષમાર્ગકી પર્યાયકા તો વ્યય હોતા હૈ। વાસ્તવમેં સદા અનુત્પત્ત ઔર અવ્યય એસે નિઝ તૈકાલિક જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકે પૂર્ણ આલઘનસે હી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટ હોતા હૈ। અહીં! વીતરાગકી એસી વાતેં લોગોંકો સુનનેકો નહીં મિલતીં! સુનને જાયું વહાઁ ‘યહ કરો ઔર વહ કરો, બ્રત લો, યાત્રા કરો ઔર ભક્તિ કરો’—ઇસ પ્રકાર પર ઔર શુભરાગકે કર્તૃત્વકી વાતેં સુનનેકો મિલતી હૈ। ભાઈ! ‘કરના’ વહ તો ચૈતન્યકા ‘મરના’ હૈ। શુભરાગકે કર્તૃત્વમેં ભી ચૈતન્યકી શાન્તિકા નાશ હોતા હૈ, આત્માકા ભાવમરણ હોતા હૈ।

‘પુરુષાર્થ બાહર જાતા હૈ ઉસે અંતરમે લાઓ ।’

દયા-દાન, બ્રત-તપ ઔર ભક્તિ આદિકે ભાવમેં ભી પુરુષાર્થ તો હૈ, પરન્તુ વહ પુરુષાર્થ બહિર્લક્ષી હૈ। વહ શુભભાવ માત્ર બન્ધકા કારણ હૈ, મોક્ષકા કારણ નહીં હૈ। મોક્ષકા કારણ તો અંતર્મુહ્ખી શુદ્ધતાકા પુરુષાર્થ હૈ। ‘પુરુષાર્થ બાહર જાતા હૈ ઉસે અંતર્મુહ્ખ કરો’ યહ ભી

અપેક્ષિત કથન હૈ। જો બહિલક્ષી શુભભાવકા પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન હો ચુકા હૈ તુસે અંતર્મુખ કેસે કરના? પરન્તુ સ્વભાવકા આશ્રય કરકે તેરા નવીન પરિણમન—નવીન સર્જન—એસા કર કિ જિસસે અંતરમેં શુદ્ધતા પ્રગટ હો ઔર શુભાશુભ ભાવરૂપ અશુદ્ધતાકા વ્યય હો। અરેરે! વણિકોંકો વ્યાપારકે પાપમેં યહ વાત સુનનેકો ભી નહીં મિલતી! સમજની પ્રગટ કરનેકી વાત તો કહીં દૂર રહ ગઈ। બ્રત કરો, પૂજા કરો, મન્દિર બનવાઓ, ભક્તિ કરો,—એસી વાતેં સુનનેકો મિલતી હૈનું; પરન્તુ ભાઈ! યહ તો સવ અનાદિ અજ્ઞાન હૈ।

પુરુષાર્થ વાહર જાતા હૈ અર્થાત् જો પુરુષાર્થ વાહર શુભભાવમેં રૂક્તા હૈ, તુસે અંતર્મુખ કર। શુભભાવ તો રાગ હૈ, બન્ધકા કારણ હૈ, ચેતનકી જાતિ નહીં હૈ। જો ચેતનકી જાતિ નહીં હૈ તુસે લોગ ધર્મ માનતે—મનવાતે હૈનું; ક્યા કિયા જાય? યહીં કહતે હૈનું કિ પુરુષાર્થ જો વિભાવમેં જાતા હૈ તુસે આત્મામેં લાઓ।

‘આત્માકે જો સહજસ્વભાવ હૈનું વે પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વયં પ્રગટ હોંણે ।’

ભગવાન આત્મા અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, અનન્ત સુખ, અનન્ત વીર્ય આદિ અનન્ત શક્તિઓંકા ભણ્ડાર હૈ। વહ ભણ્ડાર અંતરકે પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વયં ખુલ જાયગા। અરેરે! લોગ વેચારે કિસ પ્રકારકી મજદૂરી કરતે હૈનું! બહિલક્ષી બ્રતાદિકે શુભભાવ ભી મજદૂરી હૈનું। સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રાદિ આત્માકે સહજસ્વભાવ સ્વસનુખતાકે પુરુષાર્થ દ્વારા પ્રગટ હોતે હૈનું, શુભભાવકી મજદૂરીસે નહીં। રાગકી મન્દતા યા શરીરકી અનુકૂલતા સ્વભાવ પ્રગટ હોનેમેં કોઈ સહાયતા નહીં કરતી। આત્માકી પર્યાયમેં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આનન્દાદિ સર્વ પ્રકારકી સહજ શુદ્ધિયાઁ તો ભીતર આત્માશ્રિત પુરુષાર્થ દ્વારા અપને આપ પ્રગટ હોતી હૈનું।

*

ઇસ પંચમકાલમેં ગુરુદેવ જૈસે મહાપુરુષકા યહીં અવતાર હુઅ યહ મહાભાગ્યકી વાત હૈ। ગુરુદેવ—આશ્ર્યકારી અપૂર્વ આત્મા, તીર્થકરકા દ્રવ્ય—જીવોંકા ઉદ્ધાર કરનેકે લિયે યહીં પથારે। ગુરુદેવને સારે હિન્દુસ્તાનકો જાગ્રત કિયા। પાત્ર જીવોંકી રુચિ તત્ત્વજ્ઞાનકી ઓર મોડ દી હૈ। ઉન્હોને સ્વાનુભૂતિકી વાત પ્રગટ કરકે સમસ્ત ભારતકે જીવોંકો જગાયા હૈ। ગુરુદેવકા પરમ ઉપકાર હૈ।

—વહિનશ્રી ચમ્પાવેન /

प्रवचन-१३०

दिनांक २५-१०-७८

वचनामृत-३४४

जब तक सामान्य तत्त्व—ध्रुव तत्त्व—खालमें न आये, तब तक अंतरमें मार्ग कहाँसे सूझे और कहाँसे प्रगट हो ? इसलिये सामान्य तत्त्वको खालमें लेकर उसका आश्रय करना चाहिये । साधकको आश्रय तो प्रारम्भमें पूर्णता तक एक ज्ञायकका ही—द्रव्यसामान्यका ही—ध्रुव तत्त्वका ही होता है । ज्ञायकका—‘ध्रुव’का जो एक क्षण भी नहीं हटता । दृष्टि ज्ञायकके सिवा किसीको स्वीकार नहीं करती—ध्रुवके सिवा किसीपर ध्यान नहीं देती; अशुद्धपर्याय पर नहीं, शुद्धपर्याय पर नहीं, गुणभेद पर नहीं । यद्यपि साथ वर्तता हुआ ज्ञान सबका विवेक करता है, तथापि दृष्टिका विषय तो सदा एक ध्रुव ज्ञायक ही है, वह कभी छूटता नहीं है ।

पूज्य गुरुदेवका ऐसा ही उपदेश है, शास्त्र भी ऐसा ही कहते हैं, वस्तुस्थिति भी ऐसी ही है । ३४४.

जब तक सामान्य तत्त्व—ध्रुव तत्त्व—खालमें न आये, तब तक अंतरमें मार्ग कहाँसे सूझे और कहाँसे प्रगट हो ?

सामान्य तत्त्वका अर्थ क्या ? कि—जिसके बिना आत्मपदार्थमें शुभ, अशुभ या शुद्ध पर्यायरूप विशेषोंकी संभावना नहीं हो सकती ऐसा जो सदा एकरूप सदृश रहनेवाला शक्तिरूप द्रव्यस्वभाव—प्रतिसमय होते उत्पाद-व्ययसे कथंचित् भिन्न ऐसा ध्रुव परमभाव—उसे सामान्य तत्त्व कहते हैं । शक्तिरूप त्रैकालिक द्रव्यस्वभाव रखकर वस्तुमें उत्पन्न होती नई-नई पर्यायोंको विशेष तत्त्व कहते हैं । सामान्य और विशेष दोनों मिलकर सम्पूर्ण पदार्थ है । ‘उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यव्युक्त सत्’ और ‘सद्द्रव्यलक्षणम्’ ऐसा आगममें कहा है । स्वभावसे अखण्ड ऐसी प्रत्येक वस्तुमें जो उत्पाद-व्यय स्वरूप परिणमता अंश है वह व्यक्तिभूत विशेष तत्त्व है और जो सामर्थ्यभरपूर ध्रौव्यस्वरूप एकरूप सदृश अंश है वह शक्तिभूत सामान्य तत्त्व है । सामान्य कहो,

धौव्य कहो, आदि-अनन्तशून्य नित्य कहो, परमपारिणामिकभाव कहो, अपरिणामी द्रव्यस्वभाव कहो अथवा अनन्त सामर्थ्य भरपूर अभेद एक ज्ञायकभाव कहो—सबका अर्थ एक ही है।

जब तक निज आत्माका ऐसा सामान्य तत्त्व—ध्रुव परमभाव—अंतरमें लक्षणत न हो तब तक कल्याणका सच्चा मार्ग कहाँसे सूझेगा ? और जहाँ मार्गकी सूझ न हो वहाँ वह कहाँसे प्रगटेगा ? अँधेरेमें टकराने जैसा होगा । चाहे जितनी जानकारी करे, ग्यारह अंगकी धारणा करे, परन्तु उस बहिर्लक्षी ज्ञानका कोई मूल्य नहीं है । समयसारकी छठवीं गाथामें जिसे ‘ज्ञायक’ कहा है, ग्यारहवीं गाथामें ‘भूतार्थ’ कहा है और बारहवीं गाथामें ‘परमभाव’ कहा है उसे यहाँ सामान्यमें तत्त्व—ध्रुवतत्त्व—कहा है । जब तक वह परम भाव समझमें न आये—समझ स्वयं ज्ञानगुणकी पर्याय है, परन्तु जब तक उस पर्यायके लक्षणमें ध्रुवतत्त्व न आये—तब तक अंतरमें मोक्षका मार्ग कहाँसे सूझेगा और कैसे उसका विकास होगा ? ध्रुव ज्ञायक स्वभावको चूकर यह जो ऊपर-ऊपरसे होनेवाले शुभ-अशुभ भाव हैं वह कोई कल्याणका मार्ग नहीं है । शुभाशुभ भावोंसे भिन्न भीतर निज शुद्धात्म द्रव्यसामान्यको यथार्थ समझे तो, प्रतीतिरूप सम्यग्दर्शन, उसके यथार्थ अवबोधरूप सम्यज्ञान और उसमें यथार्थ रमणतारूप चारित्र—ऐसे रलत्रयस्वरूप मोक्षमार्ग अंतरमें सूझे और प्रगट हो । अहा ! ऐसी बातें हैं । भाषा तो सादी है ।

शास्त्रोंकी जानकारी करके उसमें सन्तुष्ट हो गया, श्रवण, मनन, पठनके विकल्पमें अटक गया ।

प्रश्न :—उससे संस्कार तो पड़ते हैं न ?

उत्तर :—संस्कार तो तब पड़ेंगे जब वस्तुस्वरूप यथार्थ समझमें आये । चिंतवनके विकल्प द्वारा ज्ञानमें वस्तुस्वरूपका पक्ष हो, परन्तु ज्ञानकी यथार्थता तो जब पक्षातिक्रान्त हो तभी कहलायगी । जब तक टंकोल्कीर्ण ज्ञायक ध्रुव स्वभाव—नित्य एकरूप स्थायी वस्तु—वरावर लक्षणत न हो तब तक अंतरमें हितका उपाय कहाँसे सूझेगा ? बाहरसे दया-दान-ब्रत-भक्तिको अथवा गुणगुणी-भेदके विकल्प करता रहे, परन्तु वह कोई कल्याणकारी वस्तु नहीं है, कल्याणकन्द आत्मवस्तु तो चिन्तवनके विकल्पोंसे भी पार है । उसे भीतर विचारमें न ले-पर, विभाव और पर्यायका पक्ष छोड़कर ध्रुव ज्ञायक द्रव्यस्वभावका विचार न करे—तब तक अंतरका मार्ग सूझेगा कहाँसे और प्रगट कैसे होगा ?

‘इसलिये सामान्य तत्त्वको खालमें लेकर उसका आश्रय करना चाहिये ।’

भगवान आत्मा उत्पाद-व्यय-धौव्ययुक्त सत् है । उसमें जो उत्पाद-व्यय है वह पर्याय

અર્થात् વિશેષ તત્ત્વ હૈ ઔર જો ધ્રોવ્ય હૈ વહ દ્રવ્યસામાન્ય અર્થાત् ત્રૈકાલિક જ્ઞાયક સામાન્ય તત્ત્વ હૈ । ઉસ સામાન્ય તત્ત્વકો બરાબર વિચારમે લેકર ઉસકા આશ્રય કરના । ધ્રુવતત્ત્વ અર્થાત્ ક્યા ? વર્તમાન જો પર્યાય હૈ ઉસકે સમીપ, તલમે—ગહરે વસ્તુકા જો સામર્થ્ય—ભરપૂર પિણ્ડ પડ્યા હૈ વહ વસ્તુકા ધ્રુવસ્વભાવ હૈ; વસ્તુમે જો ઊપર તૈરનેવાલા ક્ષણિક ભાવ હૈ વહ પર્યાય હૈ । પર્યાયકે લક્ષસે રાગ હોતા હૈ, કલ્યાણ નહીં હોતા । ઇસલિયે પર્યાયકી ઓરકા લક્ષ છોડકર, ધ્રુવ પરમભાવકો વિચારમે લેના ઔર ઉસકા આશ્રય કરના—દોનોં એક હી સમય હૈને, પરન્તુ કથનમેં તો ક્રમ પડ્યા હૈ ન ? વસ્તુ યદિ ખ્યાલમેં ન આયે તો ઉસકા આશ્રય કિસ પ્રકાર હોગા ? વ્યવહારકે રસિકોનો યહ બાત નહીં રૂચેગી । ભાઈ ! જીવોને વ્યવહારકા રસ અનાદિસે હૈ, વે પરસ્પર ઉપદેશ ભી ઉસીકા કરતે હૈને; તથા જિનવાણીમેં નિશ્ચયકા હસ્તાવલમ્બ જાનકર ઉસકા નિરૂપણ બહુત હૈ; પરન્તુ ઉસકે આશ્રયકા ફલ તો સંસાર હી હૈ । ઇસલિયે વ્યવહારકે વિકલ્પરહિત ધ્રુવ જ્ઞાયક વસ્તુકો વિચારમે લેકર ઉસકા આશ્રય કર । વર્તમાન વર્તતી જ્ઞાનકી પર્યાયકો ધ્રુવ જ્ઞાયકકી ઓર ઉન્મુખ કર । યહ કથન ભી અપેક્ષાસે હૈ, વૈસે વર્તમાનમેં જો પર્યાય હુઈ હૈ ઉસે ક્યા ઉન્મુખ કરેગા ? પરન્તુ કથન અન્ય કિસ પ્રકાર હોગા ? નવીન ઉત્પન્ન પર્યાયમેં સામાન્યતત્ત્વકા જો આશ્રય લિયા ઉસીકો ‘પર્યાયકો સ્વભાવોન્મુખ કિયા’ એસા કહા જાતા હૈ ।

‘સાધકકો આશ્રય તો પ્રારમ્ભસે પૂર્ણતા તક એક જ્ઞાયકકા હી—દ્રવ્યસામાન્યકા હી—ધ્રુવતત્ત્વકા હી હોતા હૈ ।’

સાધક, ધર્મી, સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઔર જ્ઞાની—યહ સવ શબ્દ એકાર્થ હૈને । સાધક ધર્માત્માકો પ્રારમ્ભસે લેકર પૂર્ણતા તક આશ્રય તો એકમાત્ર જ્ઞાયકકા હી હોતા હૈ । જ્ઞાયક કહો, નિજ શુદ્ધાત્મકદ્રવ્યસામાન્ય કહો, ધ્રુવતત્ત્વ કહો યા દૃષ્ટિકે વિપ્યભૂત પરમપારિણામિક ભાવ કહો—યહ સમસ્ત શબ્દ એકાર્થ હૈને । જિસે સ્વસન્મુખતાકે પુરુષાર્થ દ્વારા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વરૂપ સાધના અંતરમે પ્રગટ હુઈ હૈ એસે સાધક જીવકો પ્રારમ્ભસે પૂર્ણતા તક અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનસે લેકર કેવલજ્ઞાન તક આશ્રય તો પ્રમત્ત યા અપ્રમત્તકે સર્વ મેદરહિત એસે એકમાત્ર અમેદ નિજ જ્ઞાયક તત્ત્વકા હી હોતા હૈ । પ્રમત્ત-અપ્રમત્તાદિ પર્યાય હોતી હૈ, પરન્તુ ઉસકા આશ્રય નહીં હૈ, આશ્રય તો એક ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકકા હી હોતા હૈ । અહા ! વીતરાગકે માગિં એસી વાતેં હૈને ।

અરે ! કિતનોંકો તો એસી વાતેં મસ્તિષ્કમેં વૈઠના કઠિન લગતી હૈને । ઉન્હેં એસા લગતા હૈ ક્રિ-યહ કિસ પ્રકારકી વાત હૈ ? ક્યા જૈનધર્મ એસા હોગા ? જૈનધર્મિં ‘છહકાયકે જીવોંકી દયા પાલના, ઉપવાસ કરના, યાત્રા કરના, મન્દિર બનવાના, ગજરથ ચલાના’—એસા હમને સુના હૈ । ભાઈ ! યહ સવ ક્રિયાએં પરકી હૈને, ઉસ સમય જીવને કદાચિત્ રાગ મન્દ કિયા હો તો

વે પરિણામ શુભભાવ હૈનું, આસ્ત્ર બન્ધકા કારણ હૈનું, ધર્મકા અર્થાતું સંવર-નિર્જરાકા કારણ નહીં હૈનું। ધર્મકા કારણ તો એકમાત્ર નિજ ધ્રુવ જ્ઞાયકતત્ત્વકા આશ્રય હી હૈ। સાધક જીવકો પ્રારમ્ભસે અન્ત તક નિજ શુદ્ધાત્મકવ્યસામાન્યકા હી આશ્રય હોતા હૈ।

ધર્મી જીવકો ભી ભૂમિકાનુસાર દિગમ્બર જિનમન્દિર બનવાને, શાસ્ત્ર લિખવાનેકે ભાવ આતે અવશ્ય હૈનું—નૈરોબી (અફ્રીકા)મેં વહુંકે મુમુક્ષુ પન્દ્રહ લાખકે ખર્ચસે એક ભવ્ય દિગમ્બર જિનમન્દિર બનવા રહે હૈનું—પરન્તુ વહ શુભભાવ હૈ, ધર્મ નહીં હૈ। ઉસ ભાવસે ધર્મ હોગા એસા કોઈ માને તો વહ માન્યતા સદ્ગી નહીં હૈ। ધર્મ અર્થાતું આત્માકી સદ્ગી શાન્તિ તો નિજ જ્ઞાયક સ્વભાવકે આશ્રયસે હી હોતી હૈ। સમ્પર્કત્વીકો સાધનાકે પ્રારમ્ભસે પૂર્ણતા તક આશ્રય તો એક જ્ઞાયકકા હી—દ્રવ્યસામાન્યકા હી—ધ્રુવ તત્ત્વકા હી હોતા હૈ।

અહા! વણિકોને પુત્ર તો ઠીક, પરન્તુ ચક્રવર્તી, તીર્થકર ઔર બલદેવ આદિ મહાન પુરુષોને રાજકુમાર કિ જિનકે વાહ્ય સુખ સમ્પત્તિયોંકા કોઈ પાર નહીં હૈ, વે—આઠ-આઠ વર્ષને રાજકુમાર—માતાકે પાસ જાકર સંયમ ગ્રહણ કરનેકી આજ્ઞા માંગતે હૈનું ઔર કહતે હૈનું કિ—હે માતા!

*અજેવ ધર્મ પડિવજ્યામો, જહિં પવળા ણ પુણભવામો ।
અણાગયં ણેવ અચ્છિ વિ કિંચિ, સદ્ગા ખર્મ ણુ વિણેયં તુ ણેહં ॥*

—હમેં અંતરમે જ્ઞાયક તત્ત્વકા આશ્રય પ્રગટ હુआ હૈ, અતીન્દ્રિય આનંદકા સ્વાદ આતા હૈ। અબ દ્રવ્યસ્વભાવકે વિશેષ આલઘનસે ઇસ અતીન્દ્રિય આનંદકી પૂર્ણ સાધના હેતુ સંયમકે પંથ પર જાના ચાહતે હૈનું, ભગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરને જા રહે હૈનું, આપ હમેં સાધનાકે ઉજ્જવલ પંથ પર જાનેકી સહર્ષ આજ્ઞા પ્રદાન કરો। જ્ઞાયકકે દૃઢ આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલે સંયમકે પથસે અબ હમ વિમુખ હોનેવાલે નહીં હૈનું, પુનઃ નવીન ભવ કરનેવાલે નહીં હૈનું। અબ હમેં સાદિ-અનન્ત મુક્તિરમણીકા સ્વામી બન જાના હૈ। ઇસલિયે હે માતા! હસારે પ્રતિ જો સ્નેહ—મોહ હૈ ઉસે છોડો ઔર હર્ષિત હોકર હમેં મુક્તિકે માર્ગ પર જાનેકી આજ્ઞા દો।

અહા! મુનિદશામે વર્તતે વે છોટે-છોટે રાજકુમાર, છોટા-સા બાળકકા શરીર ઔર હાથમે છોટી-સી મોરપિચ્છિકા તથા છોટા કમણ્ડલ! જંગલમે—અસંગાદશાકો સાધને અસંગરૂપસે અસંગમે—ભયસે હૃદય કંપા દેનેવાલી એસી સિંહ-વાઘ આદિ વન્ય-પ્રાણીયોંકી ગર્જનાઓને વીચ નિર્ભયરૂપસે ભીતર આનંદકી મસ્તીમેં ચલે જા રહે હોંનો! કેસી અદ્ભુત હોણી વહ મુનિદશા! ઉન રાજકુમારોનો પતા હૈ કિ—પૂર્ણ અસંગાદશા, પરિપૂર્ણ પરમાનંદદશા એક જ્ઞાયકસ્વભાવકે આશ્રયસે હી પ્રગટ હોણી।

સપ્યગર્દર્શન ધર્મકી પહલી સીઢી હૈ। સપ્યગર્દર્શન પ્રગટ હોનેકે સાથ હી અતીન્દ્રિય આનન્દકા અંશતઃ સ્વાદ આતા હૈ। સ્વાદ સ્વયં પર્યાય હૈ, પરન્તુ વહ પ્રગટ હોતી હૈ ધ્રુવ જ્ઞાયકકા આશ્રય કરનેસે। જ્ઞાનીકો વેદન પર્યાયકા હોતા હૈ ઔર આશ્રય ત્રૈકાલિક ધ્રુવ દ્રવ્યસામાન્યકા। પર્યાય દ્રવ્યકી ઓર ઢલ ગઈ હૈ ઇસલિયે પર્યાયમે આનન્દ ભી દ્રવ્યકે આશ્રયમે હી આતા હૈ। એસી વાત વીતરાગ સર્વજ્ઞકે માર્ગમિં હૈનું, અન્યત્ર કહીં નહીં હૈ। યહ માર્ગ જગતકો મુનનેકે લિયે નહીં મિલતા, જગત વાદ્યમેં રૂકકર ચલા જાતા હૈ, ભવ હાર જાતા હૈ। સાધકો આનન્દકે વિના કહીં ચૈન નહીં પડતા, ઔર આનન્દકા સાધન હૈ એક માત્ર જ્ઞાયકસ્વભાવકા આશ્રય। ઇસલિયે ધર્મકો જ્ઞાયકા આલમ્બન કભી નહીં છૂટતા।

‘જ્ઞાયકકા—‘ધ્રુવ’કા જોર એક ક્ષણ ભી નહીં હટતા !’

જ્ઞાનીકો અંતરમે જો જ્ઞાયકકે પ્રતિ ઝુકાવ હૈ વહ એક ક્ષણ ભી નહીં હટતા। સાધકો પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન હો તવ તક સતત દ્રવ્યસામાન્યકા આશ્રય વર્તતા હી રહતા હૈ। આશ્રય કરનેવાલી પર્યાય વહ વિશેપ હૈ, ઔર આશ્રયભૂત ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકભાવ વહ દ્રવ્યસામાન્ય હૈ। જ્ઞાયક મહાસામાન્યકા જોર સાધકો એક ક્ષણ ભી નહીં હટતા। ચતુર્થ ગુણસ્થાનવાલા શુભભાવમે હો ઔર પંચમ ગુણસ્થાનવાલા અશુભભાવમે હો—ઉન દોનોમેં અંતરસ્થિરતા વિશેપ હોનેસે પંચમવાલેકો ધ્રુવતત્ત્વકા આશ્રય વિશેપ હૈ। વસ્તુતત્ત્વકે આશ્રય પર હી જોર હૈ। સાથ હી શુભભાવ હોતા હૈ તથાપિ ઉસ પર જોર નહીં હૈ; જોર સ્વભાવકે આશ્રય પર હૈ।

ભગવાન ! યહ તેરે ઘરકી વાત આતી હૈ। તેરે ઘરમે અનન્ત આનન્દ ઔર અનન્ત શાન્તિ ભરી હૈ, પરન્તુ પ્રભ ! વહ ધ્રુવરૂપે વિદ્યમાન હૈ ભાઈ ! વહ હિલતી નહીં હૈ, ચલતી નહીં હૈ। ધર્મકી દૃષ્ટિ એક ક્ષણ ભી વહાઁસે નહીં હટતી।

‘દૃષ્ટિ જ્ઞાયકકે સિવા કિસીકો સ્વીકાર નહીં કરતી—ધ્રુવકે સિવા કિસી પર ધ્યાન નહીં દેતી; અશુદ્ધ પર્યાય પર નહીં, શુદ્ધ પર્યાય પર નહીં, ગુણ-ભેદ પર નહીં !’

દ્રવ્યદૃષ્ટિ સો સપ્યગ્રદૃષ્ટિ। જો દૃષ્ટિ સપ્યકું હૈ વહ નિજ અખંડ જ્ઞાયકકે સિવા, ત્રૈકાલિક ધૌબ્યકે સિવા, નિજ શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યસામાન્યકે સિવા કિસીકા સ્વીકાર નહીં કરતી—દેવ, શાસ્ત્ર, ગુરુ આદિ નિમિત્તોંકા નહીં, શુભાશુભ ભાવરૂપ અશુદ્ધપર્યાયકા નહીં, સાધક-સાધ્ય શુદ્ધ પર્યાયકા નહીં ઔર જ્ઞાન-દર્શન-આનન્દાદિ ગુણભેદકા ભી નહીં। અહા ! લોગ ચિલ્લાયા કરેં એસી વાત હૈ। ભાઈ ! યહ તો અન્તર્દૃષ્ટિકી વાત હૈ। વહ દ્રવ્ય અર્થાત્ ધૌબ્યકે સિવા કિસી પર ધ્યાન નહીં દેતી, કિસીકો સ્વીકાર નહીં કરતી। વ્યવહારારલત્રયરૂપ શુભભાવ સાધક જીવકો આતા હૈ પરન્તુ વહ ઉસકી દૃષ્ટિકા વિપ્ય નહીં હૈ। અરે ! સપ્યગર્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સ્વરૂપ જો વીતરાગી

અપૂર્વ પર્યાય પ્રગટ હુઈ વહ ભી દૃષ્ટિકા વિપય નહીં હૈ । અહા ! ધર્મ વહ બહુત અલૌકિક વસ્તુ હૈ । લોગોને તો ‘બ્રત કરો, તપ કરો, દાન કરો’ એસે કર્તૃત્વમં—વાદ્યમં—ધર્મ મનવા દિયા હૈ, પરન્તુ વે સવ તો રાગકે—વિકલ્પકે—વિકારકે પરિણામ હોયાં ।

ધ્રુવ ધ્રુવ ધ્રુવ.....અવિચલ એક જ્ઞાયકભાવ, ત્રિકાલ એકરૂપ સામાન્યસ્વભાવ, અપરિણામી દ્રવ્યસ્વભાવ, પરમપારિણામિક ભાવ, ત્રૈકાલિક સહજ સ્વભાવ, નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્ય વહ દૃષ્ટિકા વિપય હૈ । દૃષ્ટિ નિમિત્તકો રાગકો, અપૂર્ણ પર્યાયકો યા ગુણભેદકો સ્વીકાર નહીં કરતી ક્યોંકિ ઉસકે લક્ષસે રાગ ઔર વિકલ્પ હોતે હોયાં । રાગસે ભિન્ન તથા સર્વ પ્રકારકે ભેદસે રહિત માત્ર જ્ઞાયકસત્ત્વ હી ઉસકે વિપયમં ઝલકતા હૈ ।

‘યથાપિ સાથ વર્તતા હુઆ જ્ઞાન સબકા વિવેક કરતા હૈ, તથાપિ દૃષ્ટિકા વિષય તો એક ધ્રુવ જ્ઞાયક હી હૈ, વહ કભી છૂટતા નહીં !’

દૃષ્ટિ સમ્યકું હોને પર ઉસને જહાઁ પરિપૂર્ણ અભેદ ચૈતન્યકા સ્વીકાર કિયા, ધ્રુવ સત્ત્વકા સલ્કાર કિયા, ધ્રુવ પરમભાવકા આદર કિયા, વહાઁ ઉસકે સાથ વર્તતા જ્ઞાન સબકા વિવેક હૈ, જ્ઞાન દેવ-ગુરુ નિમિત્તકો નિમિત્તરૂપસે જાનતા હૈ, સ્વભાવકે આશ્રયસે પ્રગટ હુઈ શુદ્ધતાકો, શેષ રહી અશુદ્ધતાકો, અપૂર્ણતાકો, ગુણભેદકો જૈસે હોયાં વૈસે બરાબર જાનતા હૈ । દૃષ્ટિ કિસી ભી પ્રકારકે ભંગભેદકો સ્વીકાર નહીં કરતી તથાપિ સાથ વર્તતા હુઆ જ્ઞાન ‘યહ અશુદ્ધ પરિણામ અપને પુરુષાર્થકી કમજોરીસે મૈને હી કિયે હુએ ભાવ હોયાં’ એસા બરાબર જાનતા હૈ, સાથ હી સાથ જ્ઞાન એસા ભી જાનતા હૈ કિ યહ વિભાવભાવ યા ગુણભેદ આશ્રય કરને યોગ્ય નહીં હૈ, આશ્રય કરને યોગ્ય તો ત્રૈકાલિક અભેદ જ્ઞાયકસ્વભાવ હી હૈ । અહા ! ઇન બેનકે વચનામૃતકી ભાષા તો બહુત સાદી હૈ પરન્તુ ભાવ અત્યન્ત ગહરે હોયાં, દ્રવ્યદૃષ્ટિકી જોરવાલે હોયાં ।

યહ દ્રવ્યદૃષ્ટિ હૈ વહ અંતરમં અનન્ત આનન્દકી શક્તિવાલે, અનન્ત પ્રમુતાકી સમ્પત્તિવાલે નિજ ચૈતન્ય જ્ઞાયક દેવકે સિવા કિસીકા સ્વીકાર નહીં કરતી, પરન્તુ સાથમં વર્તતા જ્ઞાન દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌદ્ય, સ્વભાવ-વિભાવ, ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, અપૂર્ણ-પૂર્ણ પર્યાય, ગુણભેદ—સવ જૈસે હોયાં વૈસે બરાબર જાનતા હૈ ।

‘સાથમં વર્તતા જ્ઞાન’ કહા હૈ અર્થાત् શ્રદ્ધા ઔર જ્ઞાન દોનોં સાથ હોતે હોયાં, પરન્તુ કથનમં કભી ‘દર્શન અર્થાત् શ્રદ્ધા કારણ તથા જ્ઞાન કાર્ય’ ઔર કભી ‘જ્ઞાન કારણ ઔર શ્રદ્ધાન કાર્ય’—એસા કહા જાતા હૈ । તત્ત્વાર્થસૂત્રમં ‘સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગः’ કહા હૈ । ઉસમં સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનમં સમ્યકુંતાકા કારણ હોનેસે ઉસે પહલે લિયા હૈ; પરન્તુ જાને વિના શ્રદ્ધા કિસકી ? શ્રદ્ધા સ્વયં નિર્વિકલ્પ હૈ, કુછ ભી જાનતી નહીં હૈ; વસ્તુ સમજ્ઞમં આયે તમી ઉસકી સંચી શ્રદ્ધા હોતી હૈ’ એસા કથન આયે વહાઁ ‘જ્ઞાન કારણ ઔર શ્રદ્ધાન કાર્ય’ કહા જાતા

હૈ। જહાઁ દૃષ્ટિકે વિષયકી અપેક્ષા ચલતી હો વહાઁ દૃષ્ટિકે વિષયકા—ધ્રુવજ્ઞાયક પરમભાવકા—અંતરમે આશ્રય કરને પર ઉસ કાલ જ્ઞાન સમ્યક્ હુआ ઇસસે દૃષ્ટિ કારણ ઔર જ્ઞાન કાર્ય હૈ।—એસા પરસ્પર હૈ, વૈસે તો દોનોંકી ઉત્પત્તિ સાથ હી હોતી હૈ।

દૃષ્ટિ કેવલજ્ઞાનકી પર્યાયકો ભી સ્વીકાર નહીં કરતી, ક્યોંકિ પર્યાય હૈ વહ અદ્ભૂત વ્યવહારનયકા વિષય હૈ। જિસકે આલઘ્�નસે કેવલજ્ઞાન ઔર પરમાત્મદશા પ્રગટ હોતી હૈ એસા જો ધ્રુવ પરમાત્મસ્વભાવ ઉસકા જહાઁ આશ્રય લિયા વહાઁ દૃષ્ટિ સમ્યક્ હુઈ ઔર ઉસકે સાથ વર્તતા હુઆ જો જ્ઞાન હૈ વહ ભી સમ્યક્ હુઆ। સાથમે વર્તતા હુઆ વહ જ્ઞાન ધ્રુવ સ્વભાવકો જાનતા હૈ, ગુણકે ખેદકો જાનતા હૈ, પર્યાયકો જાનતા હૈ, અશુદ્ધતા હો ઉસે ભી જાનતા હૈ—સવકા વિવેક કરતા હૈ, જાનનેકા સ્વભાવ સ્વ-પર પ્રકાશક હૈ ઇસલિયે સવ જાનતા હૈ, તથાપિ દૃષ્ટિકા વિષય તો સદા એક ધ્રુવ જ્ઞાયક હી હૈ, વહ કબી છૂટતા નહીં હૈ।

અહા! એસા તત્ત્વ સમજમેં નહીં આનેસે લોગ બેચારે દૂસરે માર્ગ પર ચઢ ગયે। અરે! એસા યહ દુર્લભ મનુષ્યભવ ઔર ઉસમે યદિ યહ વીતરાગકા માર્ગ સમજમેં નહીં આયા તો ભાઈ! કહાઁ ડેરા હોગા? ધ્રુવજ્ઞાયકતત્ત્વકો ધ્યાનકા વિષય ન બનાયે તવ તક ઉસે સમ્યગ્દર્શન નહીં હૈ, સમ્યગ્જ્ઞાન નહીં હૈ ઔર ઇસલિયે ચારિત્ર ભી નહીં હૈ। જો ટ્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકકા આશ્રય કરતા હૈ વહ સમ્યગ્દર્શનકે પુરુષાર્થકી અપેક્ષા સ્વરૂપકી રમણતાકા પુરુષાર્થ અનન્ત ગુના અધિક હૈ। ભાઈ! પંચમહાત્રકે પરિણામ ઔર યહ બાહ્ય ક્રિયાકાણ્ડ વહ કોઈ ચારિત્ર નહીં હૈ। ધ્રુવ જ્ઞાયક સ્વભાવકે શ્રદ્ધામૂલક આશ્રયસે સમ્યગ્દર્શન, તથા સ્થિરતામૂલક વિશેપ આશ્રયસે સમ્યક્ચારિત્ર હોતા હૈ। દોનોમેં આલઘ્ન તો એકમાત્ર જ્ઞાયકસ્વભાવકા હી હૈ।

દૃષ્ટિકે સાથ વર્તતા હુઆ જ્ઞાન જાનતા હૈ કી અભી પર્યાયમે અશુદ્ધતા હૈ, કર્તૃનયસે ઉસકા કર્તા મૈં હી હું, જિતના રાગ હૈ ઉસકા ભોક્તા ભી મૈં હું; રાગકે કાલમેં જો દુઃખકા વેદન હૈ ઉસે ભી જ્ઞાન જાનતા હૈ—ઇસ પ્રકાર જ્ઞાનમેં સર્વ ખેદ જ્ઞાત હોને પર ભી દૃષ્ટિકા વિષય તો સદા એક ધ્રુવ જ્ઞાયક હી હૈ, વહ કબી નહીં છૂટતા। ટ્રૈકાલિક અખેદ નિષ્ક્રિય ચૈતન્યપિણ્ડ કિ જિસમેં કિસી પ્રકારકા હલન-ચલન-પરિણમન—નહીં હૈ, સમ્યગ્દર્શન યા કેવલજ્ઞાનકી પર્યાય નહીં હૈ એસે ધ્રુવ જ્ઞાયક તત્ત્વકો સ્વીકાર કરનેવાલી દૃષ્ટિકે સાથ રહા હુઆ જ્ઞાન ખેદ-અખેદકો શુદ્ધ-અશુદ્ધકો—સવકો જાનતા હૈ, તથાપિ અંતરમે દૃષ્ટિકા વિષય તો—જો સદા એક ધ્રુવતત્ત્વ હૈ વહ—કબી હટતા નહીં હૈ। અહા! એસી સૂક્ષ્મ બાતેં કરના ઔર ફિર પૂછના કિ—‘આયા કુછ સમજમેં?’

પરિણામ ઔર પરિણામીકે વીચ કથંચિત્ ખેદ હૈ। એક હી પરિણામીકે દર્શનપરિણામ (શ્રદ્ધાપરિણામ) અખેદ ધ્રુવ તત્ત્વકો સ્વીકાર કરતે હૈને ઔર ઉસીકે જ્ઞાનપરિણામ સવકો જૈસે

हैं वैसे स्वीकार करते हैं। केवलज्ञानकी पर्याय एकसमयमें स्व-परका सब कुछ जानती है। आत्माके अनन्त गुण, अनन्त पर्याय, अनन्त जड़ पदार्थ, उनके गुण और पर्यायें, एक-एक पर्यायमें अनन्त अविभाग-प्रतिच्छेद—उन सबको केवलज्ञानकी पर्याय जो भिन्न-भिन्न रूपमें जानती है उसे सद्गुरुत व्यवहार कहा है।

अहा! अद्गुरुत तेरी शक्ति प्रभु! तेरे एक ज्ञानगुणकी पर्याय प्रत्येक अंशको भिन्न-भिन्न जानती है और उसी समय दूसरे दर्शनगुणकी (सामान्य प्रतिभासरूप) पर्याय कुछ भी भेद किये विना सब हैं ऐसा अभेद देखती है।

अहा प्रभु! तेरा गुणवैभव अद्गुरुत है। ज्ञान आत्माके सर्व वैभवको जानता होने पर भी दृष्टिका विषय तो सदा एक ध्रुव ज्ञायक ही है, वह कभी नहीं छूटता।

‘पूज्य गुरुदेवका ऐसा ही उपदेश है, शास्त्र भी ऐसा ही कहते हैं, वस्तुस्थिति भी ऐसी ही है।’

इस बोलके अंतमें बेन स्वयं ऐसा कहती हैं कि—पूज्य गुरुदेवका इसी प्रकार उपदेश है,—वह एक बात; शास्त्र भी ऐसा ही कहते हैं,—यह दूसरी बात; और वस्तुस्थिति भी ऐसी ही है,—यह तीसरी बात। इस प्रकार तीन बातें कहकर वस्तुस्वरूप ऐसा ही है ऐसी दृढ़ता की है। अहा! वस्तुस्वरूप सूक्ष्म है।

२५८ *

* गुरुदेवने अमृतके प्रपात बहाये *

गुरुदेवने अमृतके प्रपात बहाये हैं। उनकी अमृतधारा चारों ओर बरसी। पतली धारासे नहीं अपितु मूसलधारा वर्षा बरसाई। सब एकसाथ पनप उठे, सब अन्तरके पेड़-पौधे पल्लवित हो जाये ऐसी मूसलाधार बरसाई; किन्तु अपनी उतनी तैयारी होनी चाहिए। अहा! पंचमकालमें श्रुतकी ऐसा मूसलाधार वर्षा! कौन कहनेवाला था—‘मूल तत्त्व शुद्धात्मा है, उसे देख!’ वह शुद्धात्मा ज्ञानस्वरूपी, ज्ञानसे ओतप्रोत है; उसमें अधूरा ज्ञान नहीं, अधूरा दर्शन नहीं, किन्तु वह परिपूर्ण ज्ञान, दर्शन व संयमकी—चारित्रकी मूर्ति है।

— बहिनश्री चंपाबेन

પ્રવચન-૧૩૯

દિનાંક ૨૫-૧૦-૭૮

વચનામૃત-૩૪૫

મોક્ષમાર્ગકા સ્વરૂપ સંક્ષેપમે કહેં તો ‘અંતરમે જ્ઞાયક આત્માકો સાધ’ । યહ થોડેમે બહુત કહા જા ચુકા । વિસ્તાર કિયા જાય તો અનન્ત રહસ્ય નિકલે, ક્યોંકિ વસ્તુમે અનન્તભાવ ભરે હુંએ । સર્વાર્થસિદ્ધિકે દેવ તેતીસ-તેતીસ સાગરોપમ જિતને કાલ તક ધર્મચર્ચા, જિનેન્દ્રસ્તુતિ ઇત્યાદિ કરતે રહતે હુંએ । ઉસ સવકા સંક્ષેપ યહ હૈ કી—‘શુભભાવ ભાવોંસે ન્યારા એક જ્ઞાયકકા આશ્રય કરના, જ્ઞાયકરૂપ પરિણિતિ કરની ।’ । ૩૪૫.

‘મોક્ષમાર્ગકા સ્વરૂપ સંક્ષેપમે કહેં તો ‘અંતરમે જ્ઞાયક આત્માકો સાધ’ ।’

મોક્ષ અર્થात् નિજ પૂર્ણ પરમાનન્દકી પ્રાપ્તિ । ‘મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા’; પરિપૂર્ણ અતીન્દ્રિય જ્ઞાન, સુખ એવં શાન્તિસ્વરૂપ જો આત્મલાભ ઉસકા નામ મોક્ષ હૈ । જૈસે ‘સર્વગુણાંશ સો સમ્યક્લ્વ’ હૈ વૈસે હી સર્વગુણોંકી પર્યાયમે પૂર્ણ પ્રાપ્તિ—સર્વ ગુણોંકા પર્યાયમે પૂર્ણરૂપસે વિકસિત હો જાના—સો મોક્ષ હૈ । ઉસકી પ્રાપ્તિકા ઉપાય વહ મોક્ષમાર્ગ હૈ । મોક્ષમાર્ગકા સ્વરૂપ સંક્ષેપમે કહેં તો ‘અંતરમે જ્ઞાયક આત્માકો સાધ’ । જ્ઞાયકકી સાધનાકે લિયે વાસ્તવમે સદ્ગ્રાહી દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ વાહ્ય નિમિત્ત ઔર તત્ત્વ સમ્વન્ધી શ્રવણ-પઠન-મનનકે વિકલ્પ આદિકે ઓરકી દૃષ્ટિકી આવશ્યકતા નહીં હૈ । ઉન સવકે ઓરકી દૃષ્ટિકો સમેટકર અંતરમે જો જ્ઞાન-આનન્દાદિ અનંત ગુણસાગર નિજ ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા વિરાજતા હૈ ઉસે સાધ-ઉસે દૃષ્ટિમે લેકર અનુભવગત કર । સમયસારકી છઠવીં ગાથામેં જિસે ‘જ્ઞાયક’ ઔર ગ્યારહવીં ગાથામેં ‘ભૂતાર્થ’ કહા હૈ એસે નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્યરૂપ પરમભાવમેં દૃષ્ટિ સ્થાપિત કર ।

અનાદિકાલસે જીવને જ્ઞાયકકી સાધના નહીં કી । વર્તમાનમે તો અધ્યાત્મકી યહ વાત વિલકુલ લુસ હો ગઈ હૈ । સમ્પ્રદાયમે તો ઇસ વાતકી ગંધ ભી નહીં હૈ । માત્ર વાહ્ય ક્રિયાકાણ્ડ ઔર શાસ્ત્રોંકે જ્ઞાનકી વાતેં હુંએ । યહ વાત જૈનકે સમ્પ્રદાયમે નહીં હૈ તો અન્યમે તો હોણી હી કહોંસે ? જૈનકે નામસે ચલનેવાલે જો સમ્પ્રદાય ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ હુંએ, ઉનકે આગમ ગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિયોં દ્વારા

રચિત હૈને, ઉન્હોને ‘હમારે આગમ સર્વજ્ઞપ્રણીત હૈને’ એસા કહકર લોગોંકો ઠગા હૈ। જ્ઞાયકની સાધનાકા યહ માર્ગ તો ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ વીતરાગ મહાવીર સ્વામીને બતલાયા હૈ। વર્તમાનમાં ભી મહાવિદેહમે ત્રિલોકીનાથ જિનેશ્વરદેવ શ્રી સીમંધર ભગવાન ભી યહ માર્ગ બતલા રહે હૈને। ઉસ વાળીકી યહ બાત હૈ। વહાઁ વર્તમાનમાં ભી યહ માર્ગ જોરશોરસે ચલ રહા હૈ। ભીતર જો જ્ઞાયક ધ્રુવ નિજ શુદ્ધાત્મા હૈ ઉસે સાથ, દૃષ્ટિ ઔર જ્ઞાનમાં લેકર ઉસકા અનુભવ કર, વહ મોક્ષકા માર્ગ હૈ ભાઈ! કલ્યાણકા માર્ગ તો યહી હૈ, યહ માર્ગ આયે વિના ભવકા અન્ત નહીં આયગા। અહા! યહ વચનામૃત-પુસ્તક! (સભામેં કિન્હીં શ્રોતાઓંકા સમ્વોધન કરકે) પઢી હૈ યા નહીં? પૂરી પઢી હૈ ન? કિતની બાર પઢી હૈ? એક બાર? ભાઈ! યહ તો બારમ્બાર પઢને જૈસી હૈ।

યહાઁ કહતે હૈને કી આત્માકા કલ્યાણ કરના હો, શાશ્વત જ્ઞાન ઔર આનન્દકી પ્રાપ્તિ કરના હો, મુક્તિકે માર્ગ પર ગમન કરના હો તો અંતરમે જ્ઞાયક આત્માકો સાધ, અંતરમે ત્રિકાલશુદ્ધ પરમાનન્દપિણ્ડ જ્ઞાનમૂર્તિ નિજ દ્રવ્યસ્વભાવકો લક્ષગત કર, ઉસમેં અપની દૃષ્ટિકો સ્થાપિત કર। સ્વસનુખ પરિણતિ કરકે અંતરમે જ્ઞાયકકા અધ્યયન કર। શાસ્ત્રોંકા વહિલક્ષી અભ્યાસ વહ કોઈ જ્ઞાન નહીં હૈ, વહ તો ‘મૈં કુછ જાનતા હું, મુંઝે બહુત કુછ આતા હૈ’— એસે જાનકારીકે અભિમાનમેં રૂક જાનેકા કારણ હૈ। બાહરી જાનકારી નિઃસાર હૈ, સારભૂત એક જ્ઞાયકસ્વભાવ હૈ। ઉસકે સનુખ પરિણતિ દ્વારા જ્ઞાયકકો લક્ષગત કર। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ યા ઉનકી શ્રદ્ધા-ભક્તિકા રાગ તથા નવ તત્ત્વોંકે શ્રદ્ધાનકા વિકલ્પ હો, પરન્તુ વહ કોઈ જ્ઞાયકકો લક્ષગત કરનેકા પરમાર્થ સાધન નહીં હૈ।

અહા! બારહ અંગકા સાર યહ હૈ કી અંતરમે સ્વભાવસે કૃતકૃત્ય એસે નિજ ભગવાન જ્ઞાયક આત્માકો સાધ, ઉસકા અંતરસે સ્વીકાર કર। સ્વીકાર કરનેવાલી આત્માકી નિર્મલ પર્યાય હૈ; વહ સ્વીકાર કરતી હૈ આત્માકે ધ્રુવ જ્ઞાયક સ્વભાવકો। દૃષ્ટિ દ્રવ્યમે અભેદ હોતી હૈ। ‘અભેદ હોતી હૈ’ અર્થાત् ‘દ્રવ્ય ઔર પર્યાય દોનોં એક હો જાતે હૈને, પર્યાય ધ્રોવ્યમે એકાકાર હો જાતી હૈ’ એસા અર્થ નહીં હૈ, પરન્તુ એસા અર્થ હૈ કી પર્યાય ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકો ધ્યેય બનાતી હૈ, દૃષ્ટિ ધ્રોવ્યકા આલમ્બન લેતી હૈ, પર્યાય જ્ઞાયકસ્વભાવકી ઓર ઉનુખ હોતી હૈ। પર્યાયમે સ્થિત રહકર ‘યહ જ્ઞાયક દ્રવ્ય હૈ’ ઇસપ્રકાર જ્ઞાયકકો સાધને જાય તો નહીં સાધ સકેગા। પર્યાયકે ઊપરસે દૃષ્ટિ ઉઠાકર ‘મૈં ભગવાન ધ્રુવ સ્વયંભૂ જ્ઞાયક આત્મા હું’ ઇસ પ્રકાર ધ્રુવ જ્ઞાયકમે ‘અહં’રૂપસે પરિણમિત હોકર જ્ઞાયકમે દૃષ્ટિકો સ્થાપિત કર। ‘મૈં યહ હું’ એસે વિકલ્પકી યહાઁ બાત નહીં હૈ। નિર્વિકલ્પરૂપસે જ્ઞાયકમે પર્યાયકો સ્થાપિત કરનેકી બાત હૈ। અહાહા! એસી બાતે!

પર્યાયકે ઊપરકી દૃષ્ટિ તો અનાદિકાલસે હૈ, વહ કોઈ નર્દ બાત નહીં હૈ। પર્યાયમે

તો ગ્યારહ અંગકા જ્ઞાન ભી કિયા । ઉસને ઊપરકી દૃષ્ટિ ભી પર્યાય દૃષ્ટિ હૈ, જો અનાદિકી હૈ । અબ ઉસે છોડકર દ્રવ્યદૃષ્ટિ કર, ‘જ્ઞાયક આત્માકો સાધ’ । અહાહ ! ‘જ્ઞાયક આત્મા’ ઔર ઉસે ‘સાધના’ ! ભાષામે ક્યા આયે ? સમજ સકો ઉતના સમજના । ધ્રુવ શુદ્ધ જ્ઞાયકસ્વરૂપ પ્રભુ જો મોક્ષસ્વરૂપ હૈ ઉસને અવલમ્બનમે મોક્ષમાર્ગ હોતા હૈ । જો દ્રવ્યમે મોક્ષસ્વરૂપ હૈ ઉસને અવલમ્બનમે હી પર્યાયમે મોક્ષકે માર્ગસ્રૂપ શુદ્ધ પ્રગટ હોતી હૈ । ઉસને, ‘જ્ઞાયકનો સાધા’ એસા કહા જાતા હૈ । યહ જ્ઞાયકની સાધના હી મોક્ષપ્રાપ્તિકા ઉપાય હૈ ।

‘યહ થોડેમે બહુત કહા જા ચુકા !’

‘જ્ઞાયકનો સાધ’ કહો યા ભૂતાર્થકા આશ્રય લેના કહો—દોનોં એક હી હૈન । અંતરમે આનન્દધન ચૈતન્યપિતાનો સાધ તો મોક્ષમાર્ગકી સન્તાન—પર્યાય પ્રગટ હોયેં । સાધનાકે લિયે કિસી વાદ્ય વિદ્વત્તાકી આવશ્યકતા નહીં હૈ, પરન્તુ અંતરકી સંદ્ર્ભી રુચિકી આવશ્યકતા હૈ । અંતરમે રુચિ, વિશ્વાસ, પ્રતીતિ હોના ચાહિયે । જિસને સમજ કેવળજ્ઞાનકી પર્યાય ભી અલ્પ હૈ એસે નિજ ટ્રૈકાલિક મહાન જ્ઞાયક પ્રભુકો સાધ । યહ સંક્ષેપમે બહુત કહા ગયા । ઇસમે વારહ અંગકા સાર આ ગયા ।

‘વિસ્તાર કિયા જાય તો અનન્ત રહસ્ય નિકલે, ક્યોંકિ વસ્તુમે અનન્ત ભાવ ભરે હૈન ।

‘અંતરમે જ્ઞાયક આત્માનો સાધ’ એસે સંક્ષિપ્ત કથનકા વિસ્તાર કિયા જાય તો ભીતરસે અનન્ત ગૂઢ્યતા નિકલે, ક્યોંકિ જ્ઞાયક વસ્તુમે અનન્ત-અનન્ત ગમ્ભીર ભાવ ભરે હૈન કે જિનકા વર્ણન ભગવાનની વાણી ભી સપૂર્ણસ્રૂપમે નહીં કર સકતી । ‘અનન્ત-અનન્ત ભાવભેદસે ભરેલી ભલી, અનન્ત-અનન્ત નયનિક્ષેપે વ્યાખ્યાની હૈ ।’ શ્રીમદ્દે કહા હૈ ન !—

**જો પદ શ્રી સર્વજ્ઞને દેખા જ્ઞાનમે,
કહ ન સકે ઉસકો ભી શ્રી ભગવાન જો;
ઉસ સ્વરૂપકો અન્યવાણી તો ક્યા કહે?
અનુભવગોવર માત્ર રહા વહ જ્ઞાન જો.....અપૂર્વ૦**

આત્મવસ્તુમે જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યાદિ અનન્તાનન્ત ગુણ ભરે હૈન । વહ અનન્ત ગુણસાગર આત્મા જ્ઞાયક, ધ્રુવસ્વભાવ, સામાન્ય, પરમપારિણામિક ભાવ આદિ શબ્દોસે કહા જાતા હૈ; ઉસકા વિશેષ-અપેક્ષાસે વર્ણન કિયા જાય તો ઉસમે અનન્ત રહસ્ય નિકલતે હૈન, ઉન્હેં વિકસિત કરકે સમજાયા જાય તો અનન્ત પ્રકાર હોતે હૈન, ક્યોંકિ જ્ઞાયકવસ્તુ સ્વયં અનન્તાનન્ત ભાવભેદસે ભરી હૈ ।

‘સર્વાર્થસિદ્ધિકે દેવ તેતીસ-તેતીસ સાગરોપમ જિતને કાલ તક ધર્મચર્વા, જિનેદ્રસ્તુતિ ઇત્યાદિ કરતે રહતે હૈન ।’

एक સાગરોપમમં દસ કોડાકોડી પલ્યોપમ કાલ આતા હૈ । એક પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવેં ભાગમે અસંખ્ય અરવ વર્ષ જાતે હૈને । એસે તેતીસ સાગરોપમકી આયુવાલે દેવ નિયમસે સચ્ચાદૃષ્ટિ હોતે હૈને । ઉનકા સમગ્ર જીવન માત્ર ધર્મચર્ચા, જિનેન્દ્રસ્તુતિ આદિ શુભ કાર્યોમં વહીં વ્યતીત હોતા હૈ, વે કલ્પવાસી દેવોંકી ભૌતિ તીર્થકર ભગવાનને કલ્યાણક અથવા તીર્થયાત્રાકે નિમિત્તસે કહીં ગમનાગમન નહીં કરતે । એસે શુભભાવકે સમય ભી ઉનકી દૃષ્ટિ તો નિરન્તર અંતરમે ધ્રુવ જ્ઞાયકતત્ત્વ પર હી હોતી હૈ । અહા ! તેતીસ સાગરોપમ કાલતક અપુનરૂપ ચર્ચા કરેં તથાપિ અન્ત ન આયે એસે અનન્તાનન્ત ગમ્ભીર ભાવ આત્મામેં ભરે હૈને । એકાવતારી વે દેવ વહીંસે નિકલકર નિયમસે મનુષ્ય હોકર મોક્ષ જાનેવાલે હૈને । વે ભી કહતે હૈને કિ—અહો, યહ અપાર ચૈતન્યવૈભવ ! તેતીસ સાગરોપમ કાલ તક ચર્ચા કરને પર ભી ઉસકા અન્ત આયે એસા નહીં હૈ; જવ મનુષ્યપના પ્રાસ કરકે, સંયમ ધારણ કરકે કેવલજ્ઞાન પ્રાસ કરેંગે તમ્હી ઉસકા પાર આયગા । ઉન દેવોંકો ન તો ખાને, પીને યા કમાનેકી પ્રવૃત્તિ હૈ, ઔર ન સ્ત્રી, બચ્ચોં યા પરિવારકી ઉલઝન, સારા જીવન નિવૃત્તિ.....નિવૃત્તિ, તથાપિ ચર્ચા દ્વારા અન્ત ન આયે એસે અનન્ત રહસ્ય—અનન્ત ભાવ વસ્તુસ્વભાવમેં ભરે હૈને; ઉનકા પૂર્ણ પાર તો કેવલજ્ઞાન દ્વારા હી પાયા જાતા હૈ ।

‘ઉન સવકા સંક્ષેપ યહ હૈ કિ—‘શુભાશુભ ભાવોંસે ન્યારા એક જ્ઞાયકકા આશ્રય કરના, જ્ઞાયકરૂપ પરિણતિ કરના’ ।’

અહા ! તેતીસ—તેતીસ સાગરોપમ જિતને દીર્ઘકાલ તક તત્ત્વકી—આત્મા, ઉસકે અનન્તાનન્ત ગુણ, ઉસકે સ્વભાવ—વિભાવ, અલ્પતા—વિશેષતા આદિ અનન્ત પ્રકારોંકી—ચર્ચકી શુભભાવ કરે, પરન્તુ ક્યા શુભભાવસે આત્માકી પૂર્ણતા—મોક્ષ પ્રાસ હોતા હૈ ? જ્ઞાયક આત્મા તો સમસ્ત શુભભાવોંસે ન્યાગ હૈ । ઉસ સવ ચર્ચાકા સાર યહ હૈ કિ સર્વ શુભભાવ વિભાવોંસે ભિન્ન એસે નિજ ત્રિકાલ શુદ્ધ જ્ઞાયક દ્રવ્યસામાન્યકા આશ્રય કરના, જ્ઞાયકરૂપ પરિણતિ કરના અર્થાત્ અતીન્દ્રિય આનન્દમય જ્ઞાનાનુભૂતિ પ્રગટ કરના । અહા ! ભાપામે તો અન્ય કિસ પ્રકાર કહા જાય ? જ્ઞાયકકા આશ્રય કરના, પરિણતિકો જ્ઞાયકોનુખ કરના, વર્તમાન પર્યાયમેં ધ્રુવ આત્માકો ગ્રહણ કરના આદિ અનેક પ્રકારસે કથન આતા હૈ, પરન્તુ ઉસમેં ભી આશ્રય—આશ્રીયકા ભેદ હૈ, વિકલ્પ હૈ; ઇસ કથનકા મર્મ યહ હૈ કિ જહીં આલમ્બન લેને યોગ્ય ઔર આલમ્બન લેનેવાલા એસા ભેદ ભી અસ્ત હો જાતા હૈ—એસી જ્ઞાયકરૂપ અભેદ પરિણતિ કરના ।

અહા ! એસા વસ્તુસ્વરૂપ સમજના કઠિન લગે ઇસલિયે લોગ અન્ય માર્ગ પર—વાહ્ય ક્રિયાકાણ્ડ ઔર જ્ઞાનત્વકે માર્ગ પર ચઢ ગયે હૈને । યહીં તો કહતે હૈને કિ ચાહે જિતની સ્વાધ્યાય કરો, તત્ત્વચર્ચા કરો, પરન્તુ વહ સવ શુભભાવ હૈ; ઉસ શુભભાવસે ભી રહિત અંતરમે ‘જ્ઞાયક હી મૈં હું’ એસી પરિણતિ હોના હી સવકા સાર હૈ, બારહ અંગમેં ભી અનુભૂતિ કરનેકા વિધાન

હૈ। અંતરમે ‘અનુભૂતિ કરું’ એસા ભી ભેદ નહીં હૈ, દ્રવ્યસ્વભાવકા આશ્રય હોને પર આત્મા અનુભૂતિભાવરૂપ સ્વયં પરિણમિત હો જાતા હૈ।

કિંતને હી લોગ એસા કહેતે હૈં કि સોનગઢવાલોને સમ્યક્ત્વકો વહુત સૂક્ષ્મ-કઠિન બના દિયા હૈ। ભાઈ! સૂક્ષ્મ બના નહીં દિયા હૈ, પરન્તુ ઉસકા સ્વરૂપ હી સૂક્ષ્મ હૈ। જિન્હોને વાહરસે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકો માનના ઔર તત્ત્વવિચારકે શુભભાવ કરના એસે શુભરાગકો સમ્યક્ત્વ માન રહા હૈ ઉન્હેં યહ બાત—સમર્થ પ્રકારકે રાગસે રહિત એસે નિજજ્ઞાયકકી સચ્ચી અનુભૂતિ હો વહ સમ્યક્ત્વ હૈ યહ બાત—કઠિન લગતી હૈ। યહાઁ તો કહેતે હૈં કિ—સમર્થ સ્વાધ્યાય અથવા તત્ત્વવચ્ચાકા સંક્ષિપ્ત સાર ‘શુભાશુભ ભાવોસે ભિન્ન એસે એક નિજ શુદ્ધ જ્ઞાયક દ્રવ્યસામાન્યકા આશ્રય કરના, જ્ઞાયકરૂપ પરિણિતિ કરના’ વહ હૈ।

વચનામૃત-૩૪૬

પૂજ્ય ગુરુદેવને તો સારે ભારતકે જીવોંકો જાગ્રત કિયા હૈ। સૈકડોં વર્ષમેં તો સ્પષ્ટતા નહીં હુર્ઝ થી ઇતની અધિક મોક્ષમાર્ગકી સ્પષ્ટતા કી હૈ। છોટે-છોટે બાળક ભી સમજ સકે એસી ભાષામે મોક્ષમાર્ગકો ખોલા હૈ। અદ્ભુત ગ્રામ હૈ! અભી તો લાભ લેનેકા કાલ હૈ। ૩૪૬.

‘પૂજ્ય ગુરુદેવને તો સારે ભારતકે જીવોંકો જાગ્રત કિયા હૈ।’

ઇસ બોલમેં બેનને યહાઁંકા (હમારા) નામ લેકર કહા હૈ કि ગુરુદેવને તો સારે ભારતકે જીવોંકો જાગ્રત કિયા હૈ। ‘જાગ્રત કિયા હૈ’ એસા વ્યવહારસે કહા જાતા હૈ, પરન્તુ વાસ્તવમે તો હમ અપના અંતરકા કામ કરતે હૈં, ઉસીમેં વાણીકે યોગસે અધ્યાત્મકી યહ બાત સહજ હી આ ગયી હૈ। જિજ્ઞાસુઓંકો આત્મકી યહ બાત રુચિ હૈ। અબ તો હિન્દુસ્તાનમેં ક્યા, અફ્રીકા, વિલાયત, અમેરિકા આદિ પરદેશમેં ભી યહ બાત પહુંચ ગઈ હૈ। નૈરોબીમાં તો અપના મુમુક્ષુમણ્ડલ હૈ, મુમુક્ષુઓંકે ૬૦ ઘર હૈં। પ્રતિદિન પૂજા, ભક્તિ, દો બાર શાસ્ત્ર-વચનિકા, યહાઁંકે ટેપપ્રવચનાદિકા કાર્યક્રમ નિયમિત ચલતા હૈ।

‘સૈકડોં વર્ષમેં જો સ્પષ્ટતા નહીં હુર્ઝ થી ઇતની અધિક મોક્ષમાર્ગકી સ્પષ્ટતા કી હૈ।’

દક્ષિણ ભારતમેં હૈદરાવાદ ઔર ઉસકે આસપાસ ગાંધોરોમેં ભવ્યસાગર નામકે એક દિગમ્બર મુનિ વિચરતે હૈં। વે જાલના શહરસે અપને એક પત્રમેં લિખતે હૈં કિ—સ્વામીજી! આપકા પ્રવચન-સાહિત્ય મૈને પઢા; ઉસમેં સચ્ચી દ્રવ્યદૃષ્ટિ ઔર મોક્ષમાર્ગકી જો સ્પષ્ટતા કી હૈ એસી ખુલી

૩૫૮]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

સ્પષ્ટતા અન્તિમ દો સૌ વર્ષમિં કિસીને નહીં કી। એસા માર્ગ હી નહીં થા, સવ બાદ્ય ક્રિયાકાણ્ડકી બાતોં કરતે થે, અંતરકા જ્ઞાન ક્યા વહ કોઈ જાનતા હી નહીં થા। ઉનકી ભાવના સોનગઢ આકર વ્યાખ્યાન સુનનેકી હૈ; પરન્તુ અમી તો હમેં વડીદા, પાલેજ આદિકી ઓર વિહારમે જાના હૈ। ભવિષ્યમે યોગ બનના હોણા તો બનેણા।

‘છોટે-છોટે બાલક ભી સમજ સકે એસી ભાષામં મોક્ષમાર્ગકો ખોલા હૈ।’

યહ બાત સુનકર છોટે બદ્ધે ભી પ્રશ્ન કરતે હૈનું। છોટે બાલકોંનો ભી અધ્યાત્મકી ગહરી બાતોમં રસ આતા હૈ। અમી એક બારહ વર્ષને બાલકને પ્રશ્ન કિયા થા કિ ‘કરી વૃત્તિ અખણ્ડ સન્મુખ’ કા અર્થ ક્યા? ઇસ શરીર, વાણી ઔર મનસે મિન્ન ભીતર અખણ્ડ જ્ઞાયક ભગવાન આત્મા વિરાજતા હૈ, ઉસ અખણ્ડ તત્ત્વકી ઓર—જ્ઞાયક સન્મુખ અખણ્ડ વૃત્તિ કરકે જિનેશ્વર ભગવાનને મૂલમાર્ગકો સુનો। અરેરે! ભીતર ભગવાન આત્મા ક્યા હૈ ઉસકી સૂજી ભી ન પડે તો ઉસે સાધનેકા અંતરપુરુષાર્થ તો કહાંસે કરેણ? યહાં બેન કહતી હૈનું કિ આત્મજ્ઞાનકી જો સ્પષ્ટતા સૈકડોં વર્ષમિં નહીં હુઈ થી વહ સવ સ્પષ્ટતા આજકલ છોટે-છોટે બદ્ધે ભી સમજ સકે એસી ભાષામં હુઈ હૈ। સાદી સરલ ભાષામં મોક્ષમાર્ગકા સ્પઠીકરણ હુઅ હૈ।

‘અદ્ભુત પ્રતાપ હૈ। અમી તો લાભ લેનેકા કાલ હૈ।’

અદ્ભુત પ્રતાપ હૈ। વર્તમાનમં લાભ લે લેને જૈસા હૈ।—યહ બેનકે વિનયકે શબ્દ હૈનું।

*૨૬૯ ** મિશનને.

વચનામૃત-૩૪૭

મુદ્દે કુછ નહીં ચાહિયે, એક શાન્તિ ચાહિયે, કહીં શાન્તિ દિખાયી નહીં દેતી। વિભાવમં તો આકુલતા હી હૈ। અશુભસે ઊબકર શુભમં ઔર શુભસે થકકર અશુભમં—એસે અનંત-અનંતકાલ બીત ગયા। અબ તો મુદ્દે વસ એક શાશ્વત શાન્તિ ચાહિયે।—ઇસ પ્રકાર અંતરમં ગહરાઈસે ભાવના જાગે ઔર વસ્તુકા સ્વરૂપ કેસા હૈ ઉસકી પહિચાન કરે, પ્રતીતિ કરે, તો સંગ્રહી શાન્તિ પ્રાપ્ત હુએ બિના ન રહે। ૩૪૭.

‘મુદ્દે કુછ નહીં ચાહિયે, એક શાન્તિ ચાહિયે, કહીં શાન્તિ દિખાયી નહીં દેતી।’

મુદ્દે બાહરકે અનુકૂલ પદાર્થોંકી આવશ્યકતા નહીં હૈ, સંગ્રહી દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ બાદ્ય નિમિત્ત ભી પ્રાપ્ત નહીં કરના હૈનું, તત્ત્વસ્વર્ણી શુભરાગ ભી નહીં ચાહિયે, અરે! પરલક્ષી જો શાસ્ત્રજ્ઞાન

उसकी भी मुझे जरूरत नहीं है, मात्र अंतरकी सद्यी शान्ति चाहिये है; इन्द्रिय विषयोंमें अथवा शुभाशुभ विभावोंमें कहीं शान्ति दिखायी नहीं देती। भीतर शान्तिसे भरपूर व्रिकाल शुद्ध भगवान है उस पर दृष्टि नहीं जाती। सद्यी शान्ति वाद्यमें कहीं है नहीं, और अंतरमें जहाँ है वहाँ लक्ष नहीं करता, तो वह कहाँसे प्रगट हो ?

भगवान आत्मा अकषाय शान्तरससे छलाछल भरा हुआ महासागर है। अरे ! उसे कहाँ मान-अपमान, 'दुनिया मुझे जाने तो ठीक' आदि लालसा है ? दुनिया मुझे जाने या न जाने उससे मुझे क्या लाभ या हानि है ? जंगलमें खिले हुए धूलको कोई सूँधनेवाला मिले तब क्या उसमें सुगन्ध रहेगी और नहीं मिले तो सुगन्ध चली जायगी ?—उसीप्रकार जिसे आत्माकी सद्यी दृष्टि, ज्ञान और अनुभूति हुई है उसे क्या दूसरे लोग जाने, स्वीकार करें तो रहेगी और नहीं जानें, स्वीकार न करें तो चली जायगी ? फूल तो अपने स्वभावसे ही सुगन्धित है, वैसे ही अतीन्द्रिय आनन्द और शान्तिकी साधनारूप परिणमित भगवान आत्मा स्वयं ही आनन्द और शान्तिमय है। जीवको शान्ति चाहिये परन्तु उसे कहीं शान्ति दिखायी नहीं देती; क्योंकि जहाँ शान्तिका सागर उछल रहा है ऐसे निज ज्ञायक आत्मामें उसकी दृष्टि नहीं है।

'विभावमें तो आकुलता ही है !'

शुभ और अशुभ विभावभाव आस्त्रवतत्त्व है। आस्त्रवतत्त्वको अशुचि, विपरीत, दुःख और आगामी दुःखका कारण कहा है। विभावभाव पुद्गलकर्मके विपाकमें युक्त होनेसे होते हैं, इसलिये वे आत्माके स्वभावभाव नहीं हैं। उनमें कहीं आत्माकी शान्ति नहीं, मात्र आकुलता है।

'अशुभके ऊबकर शुभमें और शुभसे थककर अशुभमें—ऐसे अनंत-अनंतकाल बीत गया !'

व्यापार-धन्धेके परिणाम, विषय-कषायके भाव—यह सब अशुभभाव हैं। उनसे ऊबकर पूजा, भक्ति, स्वाध्यायादि शुभमें आये और उसमेंसे थककर फिर अशुभमें आ जाय—ऐसा करते-करते अनन्तकाल बीत गया। श्रीमद्भक्ति भी ऐसा लगता था कि—अरे ! ऐसा उपाधियोग आता है कि धड़के ऊपर सिर न रहे। जीवने इस प्रकार अशुभके ऊबकर शुभमें और शुभसे थककर अशुभमें—ऐसे विभावके चक्रमें ही अनन्तकाल विताया है, कभी अंतर्स्वभावकी दृष्टि नहीं की, इसलिये उसे अंशतः भी सद्यी शान्ति प्राप्त नहीं हुई।

'अब तो मुझे बस एक शाथत शान्ति चाहिये !—इस प्रकार अंतरमें गहराईसे भावना जागे और वस्तुका स्वरूप कैसा है उसकी पहचान करे, प्रतीति करे, तो सद्यी शान्ति प्राप्त हुए बिना न रहे !'

અરે! દુનિયા મુજ્જે માને યા ન માને, દુનિયાકી ગિનતીમें મૈં હોऊં યા ન હોऊં, ઇસકા મુજ્જે કોઈ કામ નહીં, મુજ્જે તો બસ એક શાશ્વત શાન્તિકી આવશ્યકતા હૈ। એસે તો ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા શક્તિરૂપસે શાશ્વત શાન્તિકા ધ્રુવ પિણ્ડ હૈ, પરન્તુ પર્યાયમેં ભીતર પ્રગટરૂપસે શાશ્વત શાન્તિ ચાહિયે। શુભાશુભ વિભાવભાવ તો અશાન્તિ હૈ, વહ કોઈ વિશ્રામ સ્થાન નહીં હૈ। ઉસમેં તો થકાન લગતી હૈ, ક્યોંકિ વહ કોઈ વિશ્રામસ્થાન નહીં હૈ। ઉસમેં તો થકાન લગતી હૈ, ક્યોંકિ વહ આત્માકા સહજ શુદ્ધ ભાવ નહીં હૈ। મુજ્જે તો અતીન્દ્રિય પરમ શાન્તિકી શાશ્વત ખાન એસે શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકે આલઘનસે પ્રગટ હોનેવાલી નિત્ય શાન્તિકી આવશ્યકતા હૈ।—ઇસ પ્રકાર અંતરમેં ગહરાઈસે ભાવના જાગે ઔર નિજ ભગવાન આત્માકા સ્વરૂપ કેસા હૈ ઉસકી યથાર્થ પહિચાન એવં રુચિ કરે તો અંતરસે સદ્ગી શાન્તિ પ્રાપ્ત હુએ વિના ન રહે।

અંગેરે! જિન્દગી ચલી જા રહી હૈ; ઉસમેં અધિકાંશ તો પાપમેં હી પાપમેં જાતી હૈ। દિન-રત—વાર્ડિસ—વાર્ડિસ ઘન્ટે—વ્યાપાર-ધંધા, ખાના-પીના, વિપયભોગ ઔર સોનેમેં ચલે જાતે હૈનું, અવકાશ લેકર યદિ ઘન્ટા-દો ઘન્ટા વ્યાખ્યાન સુનને જાય તો વહીં ભી ઉસે કેસા સુનનેકો મિલતા હૈ?—‘દયા પાલો, દાન કરો, બ્રત કરો, યાત્રા કરો તો ધર્મ હોગા’—ઇસ પ્રકાર વાદ્ય ક્રિયા ઔર શુભરાગકે કર્તૃત્વકી સંસારવર્ધક વિપરીત બાતેં સુનનેકો મિલતી હૈનું। કદાચિત્ સત્ શ્રવણ મિલે તો ભી વહીં શ્રવણકે લક્ષસે કિંચિત્ પુણ્ય હોતા હૈ। વહ અશુભમેંસે શુભમેં આયા, પરન્તુ ઉસમેં કહીં આત્માકી સદ્ગી શાન્તિ નહીં હૈ। મુજ્જે તો બસ એક શાશ્વત શાન્તિકી આવશ્યકતા હૈ એસી ભાવના અંતરકી ગહરાઈસે પ્રગટ કરકે શાન્તિકે શાશ્વત નિધાન એસે નિજ જ્ઞાયક ધ્રુવ તત્ત્વકા યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે, ઉસકી અંતરમેં પ્રતીતિ કરે તો સદ્ગી શાન્તિ અવશ્ય પ્રાપ્ત હોતી હી હૈ।

વેદનમેં આનેવાલી શાન્તિ તો પર્યાય હૈ। પરન્તુ વહ પ્રગટ કેસે હો? યદિ સદ્ગી શાન્તિકી ગહરાઈસે ભાવના જાગ્રત કરકે, પર્યાયકે નિકટ અંતરમેં શાન્તિકા જો ધ્રુવ તલ હૈ ઉસકી યથાર્થ પહિચાન કરે, રુચિ કરે ઔર ઉસમેં એકાગ્રતા કરે તો પર્યાયમેં ભી અવિનાશી શાન્તિ પ્રાપ્ત હોગી।

‘આતમ ભાવના ભાવતાં જીવ કહે કેવલજ્ઞાન રે’, પરન્તુ વહીં ભાવનાકા અર્થ ન સમજે ઔર ઉસકી ધૂન લગાયે રહે ઉસસે કહીં કેવલજ્ઞાન નહીં હોતા। આત્માકા યથાર્થ શુદ્ધસ્વરૂપ સમજકર, પ્રતીતિમેં લેકર, ઉસમેં એકાગ્રતા પૂર્વક સ્થિર હો જાના વહ ‘આતમ ભાવના’ હૈ; ઔર ઉસે ભાનેસે-ઉસરૂપ પરિણમનેસે-સાધક સંત કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતે હૈનું। યહીં ‘ભાવના’ કા અર્થ શુભરાગ નહીં હૈ, શુદ્ધોપયોગ હૈ।

શ્રી જયસેનાચાર્યદેવને પ્રવચનસારકી ટીકામેં કહા હૈ કિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવકકો ભી સામાયિક-કાલમેં શુદ્ધોપયોગરૂપ ભાવના આતી હૈ। જિસે અંતરમેં સમતાકા પરિપૂર્ણ પિણ્ડ એસા

નિજ જ્ઞાયકદેવ દૃષ્ટિગત હુआ હૈ ઔર ઉસકે આલંબનસે અંશત: વિશેષ સ્થિરતા પ્રગટ હુઈ હૈ એસે જ્ઞાની શ્રાવકકો સચ્ચી સામાયિક હોતી હૈ। જિસે અખી આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ, ઉસકા સમતા સ્વભાવ કેસા હૈ, ઉસકી ખવર નહીં હૈ ઉસે-ભલે હી ઘન્યોં તક સામાયિકકી વાદ્ય ક્રિયામેં લગા રહતા હો તથાપિ—સચ્ચી સામાયિક કેસી? સામાયિકકા અર્થ હૈ સમતારૂપ પરિણમન; સ્વસનુખ દૃષ્ટિ હોનેસે અંતરમે વિશેષ સ્થિરતા હોકર જો સમતાકા લાભ, વીતરાગતાકા લાભ હો ઉસે ભગવાન સચ્ચી સામાયિક કહેતે હૈને।

ભાઈ! સમ્પ્રદાયમેં તો અખી સદ્ગ્રાહી દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શ્રદ્ધાકા ભી ઠિકાના નહીં હૈ વહું સામાયિક તથા ગ્રોપથ કહીંસે આપે? વહું તો શરીરકી ક્રિયા ઔર શુભરાગકો સામાયિક મનાતે હૈને પરનું વહ માન્યતા તો મિથ્યાત્વ હૈ। કાયાકી સરલતા, વચનકી સરલતા ઔર મનકી સરલતાકા ભાવ તો શુભ હૈ, ઉસમે તો શુભ નામકર્મ આદિ પુણ્ય-પ્રકૃતિયોંકા બંધ હોતા હૈ। જિસ ભાવસે બંધ હોતા હો ઉસ ભાવસે ધર્મ હોગા? નહીં હોગા।

‘સમાધિશતક’ મેં શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામીને તો યહું તક કહા હૈ કિ—અરેરે! હમેં દૂસરોંકો ઉપદેશ દેનેકા જો વિકલ્પ આત્મા હૈ વહ ભી વાસ્તવમેં તો ઉન્માદ હૈ। અહા! ઉન વીતરાગી સન્તોંકા અંતરમેં આત્મદર્શન, સ્વાનુભૂતિ ઔર સંયમપરિણતિજનિત વિશેષ શાન્તિ ઔર આનંદ ભી સતત વર્તતા હૈ; વે ભી કહેતે હૈને કી હુમેં જો યહ દૂસરોંકો તત્ત્વ સમજાનેકા વિકલ્પ ઉઠતા હૈ વહ રાગ હૈ, ઉન્માદ હૈ। રાગ હૈ વહ રોગ હૈ, દુઃખ હૈ। એસે ભાવલિંગી સંતોંકો ઉઠતા ઉપદેશકા વિકલ્પ ભી ઉન્માદ હૈ, તો ફિર જિન્હેં ઉપદેશકે રાગકા રસ ચઢ ગયા હૈ ઉનકી તો બાત હી ક્યા? વે તો રાગકે પ્રેમી મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈને। અહા! એસી બાતેં હૈને, ભાઈ! માર્ગ કોઈ ઔર હી હૈ।

તત્ત્વાર્થસૂત્રકે પ્રથમ અધ્યાયમે ‘સદસતોરવિશેષાદ્યદછોપલબ્ધેરુન્મત્તવત्’ સૂત્ર આયા હૈ। ઉસમે જો ‘ઉન્મત્ત’ને સાથ તુલના કી હૈ વહ મિથ્યાદૃષ્ટિકી વિપરીતતા બતલાનેકે લિયે હૈ। ‘સમાધિશતક’મેં જો ‘ઉન્માદ’ કહા હૈ વહ અસ્થિરતાજનિત ચાચ્રિકા દોષ હૈ। મૈં દૂસરોંકો ઉપદેશ દેકર ઉનકા કલ્યાણ કર દ્વારા દૂસરોંકો ઉપદેશ દેનેસે હુમેં લાભ હોગા આદિ માન્યતા મિથ્યાત્વ હૈ। સમયસારકે બંધ-અધિકારમેં સ્પષ્ટ કહા હૈ કી—દૂસરા જીવ બંધ પ્રાપ્ત કરે યા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે વહ તો ઉસકે અપને પરિણામોંકે કારણ હૈ, ઉસમે તૂ ક્યા કર સકતા હૈ? અહા! યથાર્થ વસ્તુસ્થિતિકો સમજે બિના સચ્ચી શાન્તિ નહીં મિલ સકતી। પરકે કર્તૃત્વરહિત તથા શુભાશુભ વિભાવોંસે ભી ભિન્ન એસા જો શાન્તિકા સાગર નિજ જ્ઞાયક આત્મા ઉસે અંતરમેં જાને, ઉસકી યથાર્થ પ્રતીતિ કરે, તો સચ્ચી શાશ્વત શાન્તિ પ્રાપ્ત હુએ બિના નહીં રહેગી।

प्रवचन-१३२

दिनांक २७-१०-७८

वचनामृत-३४८

रुचिकी उग्रतामें पुरुषार्थ सहज लगता है और रुचिकी मन्दतामें कठिन लगता है। रुचि मन्द हो जाने पर इधर-उधर लग जाय तब कठिन लगता है और बढ़ने पर सरल लगता है। स्वयं प्रमाद करे तो दुर्गम लगता है और स्वयं उग्र पुरुषार्थ करे तो प्राप्त हो जाता है। सर्वत्र अपना ही कारण है।

सुखका धाम आत्मा है, आश्र्यकारी निधि आत्मामें है—इस प्रकार बारम्बार आत्माकी महिमा लाकर पुरुषार्थ उठाना और प्रमाद तोड़ना चाहिये। ३४८.

‘रुचिकी उग्रतासे पुरुषार्थ सहज लगता और रुचिकी मन्दतासे कठिन लगता है।

क्या कहते हैं? कि—शरीरादि और रागादि विभावोंसे भिन्न जो निज परमानन्द पिण्ड ज्ञायकभाव उसे जिसने रुचिमें उग्ररूपसे लिया उसे ज्ञायककी ओर उन्मुख होनेका पुरुषार्थ सहज लगता है और ज्ञायकस्वभावकी रुचिकी मंदताके कारण अंतरोन्मुख होनेका पुरुषार्थ कठिन लगता है। अंतरमें ज्ञायकस्वभावके यथार्थ लक्ष बिना, पर और पर्यायके लक्षसे ‘मैं पुरुषार्थ करके ऐसा करूँ और वैसा करूँ’—यह कोई सद्या पुरुषार्थ नहीं है, रागका पुरुषार्थ है। ज्ञायक द्रव्य तो अनन्त-अनन्त पुरुषार्थका पिण्ड है, उसकी रुचिवानको जो अन्तर्मुख प्रयत्न है वह तो शक्तिके अनन्तवें भाग है। जैसे आत्मद्रव्यमें ज्ञानादि अनन्त गुणोंके साथ एक पुरुषार्थ नामका गुण सहज है वैसे ही द्रव्यस्वभावकी रुचिकी उग्रतामें भी कार्यरूप पुरुषार्थ सहज है। स्व-परके भेदज्ञानपूर्वक ज्ञायककी अंतरंग रुचि प्रवल हो तो स्वभावोन्मुख पुरुषार्थ सरल लगता है और अंतरमें परमानन्दकन्द निज भगवान आत्माकी रुचिकी प्रवलता नहीं है अथवा मन्द है उसे स्वभावकी समझ तथा उस ओर उन्मुख होना कठिन लगता है।

‘રુચિ મન્દ હો જાને પર ઇધર-ઉધર લગ જાય તબ કઠિન લગતા હૈ ઔર રુચિ બઢને પર સરલ લગતા હૈ ।’

વસ્તુસ્વભાવકી અંતરંગ રુચિ મંદ હો જાય અથવા વહાઁસે હટ જાય તો વહ ઇધર-ઉધર ભટકને લગતી હૈ, શુભ ઔર અશુભ ભાવોમેં પહુંચ જાતી હૈ । રુચિ યદિ અન્યત્ર લગ જાય તો ઉસકા સ્વભાવોનું હોના કઠિન હો જાતા હૈ, ઔર રુચિકી ઉગ્રતા કરકે જો જીવ ઇધર-ઉધર ન જાકર સ્વભાવોનું હોનેકા પુરુષાર્થ કરતા હૈ તુસે સ્વભાવકો સાધના સરલ હો જાતા હૈ । અહા ! એસી વાતેં હોય । અરે ! યહ કિસ પ્રકારકા માર્ગ હૈ ? ભાઈ ! યહ તો વીતરાગકા માર્ગ હૈ; અનન્ત તીર્થકરોંને જો બતલાયા વહ યહી માર્ગ હૈ ।

અપને અનાદિનિધન ત્રિકાલશુદ્ધ જ્ઞાયકપ્રભુકી મહિમા ભૂલકર વાદ્યમે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે પ્રતિ શુભભાવસે, પરલક્ષી શાસ્ત્રપઠનસે યા અણુવ્રત-મહાવ્રતકે બાદ્ય આચરણસે ધીરે-ધીરે આત્માકો લાભ હોગા—ઇસ પ્રકાર સ્વભાવકી રુચિ મંદ હો જાને અથવા રુચિ વિપરીત હો જાનેસે, જીવ યદિ ઇધર-ઉધર ભટકને લગે તો સ્વભાવકી ઓએકા પુરુષાર્થ કઠિન હો જાતા હૈ; ઔર યદિ રુચિકો સ્વભાવોનું હુદ્ધિ કરે ઔર ઉસમેં વૃદ્ધિ હો તો સ્વભાવકો સાધના સરલ લગતા હૈ, સ્વોનુખતાકા પુરુષાર્થ સરલ લગતા હૈ ।

‘સ્વયં પ્રમાદ કરે તો દુર્ગમ હોતા હૈ ઔર સ્વયં જ્યે પુરુષાર્થ કરે તો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ।’

જીવ યદિ સ્વયં આલસ્ય કરે, રુચિમેં મન્દતા લાયે યા હતોત્સાહ હો, પ્રમાદકે કારણ વિચારશૂન્ય હો જાય તો સ્વભાવકો સમજના દુર્લભ હો જાતા હૈ ઔર યદિ અંતરમેં સ્વભાવકી સમજ તથા રુચિકા ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરે તો સ્વભાવકો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ।

‘સર્વત્ર અપના હી કારણ હૈ ।’

સાધક દશા હો યા બાધક દશા હો, વન્ધમાર્ગ હો યા મોક્ષમાર્ગ હો, સર્વત્ર અપના હી કારણ હૈ, ઉસમેં અન્ય કોઈ કારણ નહીં હૈ । કર્મદયકે કારણ વિકારી ભાવ હોતે હૈને ઔર કર્મ હટ જાય તો વિકારી ભાવ મિટકર શુદ્ધતા પ્રગટ હો જાતી હૈ—એસા હૈ હી નહીં । વિકાર હો યા અવિકાર હો—સર્વત્ર અપના હી કારણ હૈ । અપને વિપરીત પુરુષાર્થસે વિપરીત દશા હોતી હૈ ઔર સીધે પુરુષાર્થસે સીધી દશા હોતી હૈ, ઉસમેં કર્મકા ઉદ્ય યા ક્ષયાદિ નિમિત્ત હોને પર ભી કાર્ય તો અપને કારણસે—અપને પુરુષાર્થસે—હી હોતા હૈ ।

‘સુખકા ધામ આત્મા હૈ, આશ્રયકારી નિધિ આત્મામે હૈ,—ઇસ પ્રકાર બારમ્વાર આત્માકી મહિમા લાકર પુરુષાર્થ જગના ઔર પ્રમાદ તોડના ચાહિયે ।’

अपना त्रिकाल शुद्ध ज्ञायक आत्मा ही सुखका धाम है, इसके सिवा अन्यत्र कहीं सुख नहीं है। सुख न तो शरीर, स्त्री या लक्ष्मी आदि संयोगमें है और न दया, दान, भक्ति या व्रतादिरूप रागमय परिणाममें है। जिसे सच्चे सुखकी आवश्यकता हो, धर्म प्राप्त करना हो, उसे जिसमें ज्ञान और आनन्दादि अनन्त आश्वर्यकारी निधि परिपूर्ण विद्यमान है ऐसे निज चैतन्यप्रभु—ज्ञायक आत्मा—की ओर दृष्टि देना पड़ेगी।

जीवको दुःखका कारण निजात्माके सम्बन्धमें अनादि भ्रान्ति, अज्ञान और कपायभाव हैं। उन विभावोंका नाश करनेसे दुःखका अभाव अर्थात् सुखकी प्राप्ति होती है। दुःखका नाश वह कथन ‘नास्ति’से है और सुखकी प्राप्ति वह कथन ‘अस्ति’से है। जीवने अनादिकालमें धर्मके नाम पर सब कुछ किया, अनन्तवार दिगम्बर जैन साधु हुआ, पंच महाव्रत पाले, दुर्धर अनुष्ठान किये—‘मुनिव्रत धार अनन्त वार ग्रीवक उपजायो, पै निज आत्मज्ञान विना सुख लेश न पायो।’ सुखका धाम, आश्वर्यकारी निधान आत्मा है। वह शुभाशुभ रागसे भिन्न है। वर्तमान एक समयकी प्रगट परिणितिके समीप अंतरमें जो सम्पूर्णतत्व शक्तिभरपूर विद्यमान है उसकी ओर दृष्टि करे, वारम्बार उसकी महिमा लाकर अन्तर्मुख होनेका पुरुषार्थ करे तो निज ‘स्वयं ज्योति सुखधाम’की प्राप्ति हो।

भाई! यह सुन्दर शरीर, सुन्दर स्त्री, ५-५० करोड़ोंकी सम्पत्ति—यह कोई आश्वर्यजनक वस्तु नहीं है; अरे! पुण्यपरिणाम भी आश्वर्यकारी नहीं हैं; वे सब तो दुःखके निमित्त हैं। आश्वर्यजनक और सुखका कारण तो एकमात्र भगवान आत्मा है। उसे बराबर पहचानकर, उसकी वारम्बार महिमा लाकर स्वसन्मुखताका पुरुषार्थ बढ़ाना, प्रमाद छोड़ना।

अंतरमें अतीन्द्रिय आनन्दका महासागर उछलता है, परन्तु रागके साथ एकत्रवुद्धि तथा एक समयकी पर्यायके प्रति प्रेमके कारण वह दृष्टिगोचर नहीं होता। अन्तर्मुख दृष्टि करके महा सत्का स्वीकार करनेसे उसकी प्रगट दशामें जो अतीन्द्रिय आनन्दकी अंशतः झलक आये वह सुख है। उस सच्चे सुखके बिना सब—सेठ, राजा और देवादि—वेचारे दुःखी हैं।

પ્રશ્ન :—राजा आदि सब वेचारे हैं?

उत्तर :—हाँ, शास्त्रमें उन्हें ‘वराका:’ कहा है। वराका अर्थात् कंगाल, दीन, निर्धन, भिखारी, तुच्छ। ‘यह लाओ और वह लाओ, पैसा लाओ, स्त्री लाओ, प्रतिष्ठा लाओ, हमें सब बड़ा मानें ऐसा कुछ लाओ’,—इस प्रकार पर विषयोंके याचक होनेसे वे भिखारी हैं। जिसमें किसी भी वाह्य वस्तुकी याचना नहीं है ऐसे आनन्द भरपूर निज आत्माको—सुखके आश्वर्यकारी धामकी—वारम्बार महिमा लाकर अन्तर्मुख पुरुषार्थ करे तो अनादिका दारिद्र्य मिट जाय, अतीन्द्रिय शाश्वत सुखकी प्राप्ति हो जाय।

પ્રશ્ન :—ઇસ સમય પંચમ કાલમે તો શુભયોગ હી હોતા હૈ ન?

ઉત્તર :—અરે ભાઈ! યહ તૂ ક્યા કહતા હૈ? ક્યા પંચમકાલમે શુભયોગ હી હોતા હૈ, ધર્મ નહીં હોતા? નિજાનન્દધામ જ્ઞાયક શુદ્ધ પ્રભુ ક્યા શુભયોગમે મિલતા હોગા? ભગવાનને તો એસા કહા હૈ કે સમસ્ત શુભાશુભ વિભાવોંસે રહિત એસે નિજ ત્રિકાલ શુદ્ધ જ્ઞાયક પરમેશ્વરકો લક્ષગત કરકે અંતરમે પરિણામ શુદ્ધ હોકર એકાગ્રતા હો તવ ઉસકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ। દ્રવ્યસંગ્રહકી ૪૭વીં ગાથામે ભી એસા હી કહા હૈ—દુખિં પિ મોક્ખહેઉ જ્ઞાણે પાઉણદિ....' અર્થાત् 'દો પ્રકારકા જો મોક્ષમાર્ગ વહ ધ્યાનમે પ્રાપ્ત હોતા હૈ'। અંતરમે આનન્દધામ જ્ઞાયક પ્રભુકી સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક ઉસમે સ્થિરતાકી ધુન લગે—એકાગ્રતા પરિણમિત હો—વહ ધ્યાન હૈ, શુદ્ધ દશા હૈ, સંવર-નિર્જરા હૈ, મોક્ષકા સાધન હૈ। શુભ યોગ તો આસ્ત્રવ ભાવ હૈ, વંધકા સાધન હૈ।

અહા! એસી વાતોં હૈનું। યહ કોઈ બાદ્ય અધ્યયન અથવા શાસ્ત્રજ્ઞાનસે પ્રાપ્ત હો એસી વસ્તુ નહીં હૈ। જિસકી દૃષ્ટિ બહિર્લક્ષી શાસ્ત્રજ્ઞાન પર હૈ ઉસે જ્યો-જ્યો શાસ્ત્રજ્ઞાનકા ક્ષયોપશમ વઢતા જાય ત્યોં-ત્યો અંતરમે અહંપના—અભિમાન વઢતા જાતા હૈ, ક્યોંકિ અંતરકા સચ્ચા 'અહં'—નિજ ચૈતન્ય જ્ઞાયક પ્રભુ—ઉસે દૃષ્ટિગત નહીં હુआ, ઉસકી મહિમા ઉસે ભાસિત નહીં હુઈ। ભગવાન જ્ઞાયકનો ઉસને રાગકે સાથકી એકતામે છુપા દિયા હૈ। અંતરમે લક્ષ કરે તો અહા! આઠ વર્ષકી વાલિકા ભી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરતી હૈ। ભીતર ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકો ધ્યાનકા ધ્યેય, એકાગ્રતાકા વિપય બનાનેસે વર્તમાન પર્યાયમે અતીન્દ્રિય આનન્દ યુક્ત જો નિર્મલતા પ્રગટ હો યાદ નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ હૈ, ઔર ભૂમિકાનુસાર વ્યવહાર-રલત્વયકા જો રાગ શેષ રહે ઉસે, નિમિત્ત તથા સહચર હોનેસે, ઉપચારસે વ્યવહાર-મોક્ષમાર્ગ કહા જાતા હૈ, વહ દ્વિવિધ મોક્ષમાર્ગ અંતરધ્યાનમે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, બહિર્લક્ષી શુભયોગસે નહીં। ઇસલિયે, સુખકા ધામ આત્મા હૈ, આશ્ર્યકારી નિધિ આત્મામે હૈ—એસે વારમ્વાર આત્માકી મહિમા લાકર પુરુષાર્થ વઢાના, પ્રમાદ હટાના।

*

વચનામૃત-૩૪૯

ચક્રવર્તી, બલદેવ ઔર તીર્થકર જૈસે 'યહ રાજ્ય, યહ વैભવ-કુછ નહીં ચાહિયે' ઇસ પ્રકાર સર્વકી ઉપેક્ષા કરકે એક આત્માકી સાધના કરનેકી ધુનમે અકેલે જંગલકી ઓર ચલ પડે। જિન્હેં બાદ્યમે કિસી પ્રકારકી કમી નહીં થી, જો ચાહેં વહ જિન્હેં મિલતા જન્મસે હી, જન્મ હોનેસે પૂર્વ ભી, ઇન્દ્ર જિન્કી સેવામે તત્પર

રહ્તે થે, લોગ જિન્હેં ભગવાન કહકર આદર દેતે થે—એસે ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યકે ધની સવ વાહ્ય ઋદ્ધિકો છોડકર, ઉપસર્ગ-પરિષહોંકી પરવાહ કિયે બિના, આત્માકા ધ્યાન કરનેકે લિયે વનમેં ચલે ગયે, તો ઉન્હેં આત્મા સવસે મહિમાવન્ત, સવસે વિશેષ આશ્ર્યકારી લગા હોગા ઔર બાદ્યકા સવ તુચ્છ ભાસિત હુઆ હોગા તથી તો ચલે ગયે હોંગે ન? ઇસલિયે, હે જીવ! તૂ એસે આશ્ર્યકારી આત્માકી મહિમા લાકર અપને સ્વયંસે ઉસકી પહિચાન કરકે, ઉસકી પ્રાસ્તિકા પુરુષાર્થ કર। તૂ સ્થિરતા-અપેક્ષાસે બાહરકા સવ છોડું સકે તો શ્રદ્ધા-અપેક્ષાસે તો છોડું! છોડનેસે તેરા કુછ નહીં જાયગા, ઉલટા પરમ પદાર્થ—આત્મા—પ્રાપ્ત હોગા। ૩૪૯.

‘ચક્રવર્તી, બલદેવ ઔર તીર્થકર જૈસે ‘યહ રાજ, યહ વૈભવ-કુછ નહીં ચાહિયે’ ઇસ પ્રકાર સર્વકી ઉપેક્ષા કરકે એક આત્માકી સાધના કરનેકી ધુનમેં અકેલે જંગલકી ઓર ચલ પડે!’’

શાન્તિનાથ, કુન્થુનાથ ઔર અરહનાથ—યહ તીનોં તીર્થકર, ચક્રવર્તી ઔર કામદેવ—એસી તીન પદવિયોંકે ધારી થે। ઉનકે ૯૬ હજાર રાનિયાં, ૯૬ કરોડ પેદલ સેના આદિ વૈભવોંકી કોઈ કમી નહીં થી। લોકોત્તર પુણ્યશાલી એસે તીર્થકર, ચક્રવર્તી ઔર બલદેવ જેસે શલાકા પુરુષ ભી ‘યહ રાજ્ય, યહ વૈભવ, યહ રાનિયાં—કુછ નહીં ચાહિયે, ઇસ પ્રકાર સર્વ વિપયોંસે ઉદાસીન વૃત્તિ કરકે એકમાત્ર નિજ જ્ઞાયક આત્માકી પૂર્ણ સાધના કરનેકી ધુનસે અકેલે વનમેં ચલ પડે। અહા! જગતકે ભૌતિક પદાર્થોંકા આશ્ર્ય તોડકર અંતરમે જાનેકા ઉગ્ર પ્રયાસ કરનેકે લિએ એકાકી ચલ પડે તો ઉનકો અતીન્દ્રિય આનન્દધામ એસા નિજ જ્ઞાયક આત્મા જગતકે સર્વ પદાર્થોંકી અપેક્ષા વિશેષ આશ્ર્યકારી લગા હોગા ન!

જો મખમલકી રજાઇયોમેં શયન કરતે થે, જિનકી સેવા સોલહ-સોલહ હજાર દેવ કરતે થે; વે ચક્રવર્તી સપ્રાટ ભી સમસ્ત વૈભવકા લ્યાગ કરકે આત્માકી સાધના હેતુ વનમેં ચલે ગયે! સંસારકી વિચિત્રતા એવં અનેકતાકી અંતરસે ઉપેક્ષા કરકે આત્માકા ભી સંગ એકત્વ સાધનેકી ધુનમેં એકાકી વનકી ઓર ચલે ગયે। પૂર્ણાનંદકા નાથ એસા નિજ અતીન્દ્રિય ચમલકારી જ્ઞાયક ભગવાન અન્તર્દૃષ્ટિ એવં જ્ઞાનમેં તો સતત વર્તતા હૈ, પરન્તુ ઉસકી પૂર્ણ સાધના હેતુ સમસ્ત બાદ્ય વૈભવકો ઠુકરગકર અકેલે વનમેં ચલે ગયે। ભીતર અતીન્દ્રિય આનંદકા હિમપર્વત હૈ, ઉસમાંસે અતીન્દ્રિય આનન્દકે નિર્જર વહતે હૈનું; ઉસકી વિશેષ સાધનાકે લિયે ચલ નિકલે તો ઉન્હેં જગતકે સર્વ પદાર્થોંકી અપેક્ષા નિજ આત્મા વિશેષ આશ્ર્યકારી લગા હોગા ન?

ચક્રવર્તીની છોટે રાજકુમારોની બાત આતી હૈ। ઉન્હેં અંતરસે વૈરાગ્ય ઉછલા હૈ, દીક્ષા લેનેકે લિયે માતાકે પાસ આજ્ઞા લેને જાતે હોયું હૈનું। વે માતાસે વિનયપૂર્વક નમ્રતાસે કહતે હોયું-હે ઇસ શરીરકી જન્મદાત્રી જનની! હમેં અપના અતીન્દ્રિય આનન્દકા સાગર-ભગવાન આત્મા જ્ઞાત હુઅ હૈ, અબ ઉસમે વિશેષ સ્થિરતા હેતુ હમેં ચારિત્રધર્મ અંગીકાર કરના હૈ—હમેં જૈનેશ્વરી ભગવતી દીક્ષા લેના હૈ, ઇસલિયે અપને ઉસ ઉચ્ચલ કાર્યકે લિએ સહર્ષ આજ્ઞા પ્રદાન કર; હમેં અપને આત્મામેં જાના હૈ, વહોઁ રમના હૈ। માતા કહતી હોય—વેટા! તુમ્હારી ઉત્ત્ર છોટી હૈ, મણિ-રલોકે મહલોમેં રહનેવાળે ઔર મખમલી વિસ્તરમેં સોનેવાળે તુમ વનમેં સર્વી-ગર્મી કેસે સહન કરોગે? ઇસલિયે અભી કુછ સમય ઠહર જાઓ। પુત્ર કહતે હોય—અરે માતા! તૂ હમારે પ્રતિ મોહકો છોડ્યા, હમ આજ હી દીક્ષા લેના ચાહતે હોયું ઔર શપથ પૂર્વક કહતે હોયું કી અબ હમ દૂસરી માતાકો નહીં રૂલાયેંગે। તુઝે રોના હો તો રોલે, હમ તો અતીન્દ્રિય આનન્દકે માર્ગ પર પ્રયાણ કરકે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરોગે, અબ હમ ભવ ધારણ નહીં કરોગે। દૂસરી માતા નહીં બનાયેંગે।

અહા! ૯૬ હજાર રાનિયોનો છોડકર વનમેં ચલે જાનેવાળે ઉન ચક્રવર્તી રાજાઓનો સમસ્ત બાહ્ય વૈભવ તુચ્છ લગા હોગા ઔર નિજ જ્ઞાયક આત્મા સર્વસે મહિમાવાન તથા સર્વસે વિશેષ આશ્ર્યકારી લગા હોગા તથી તો એકાકી વનગમન કિયા હોગા? હમેં તો અપના આનન્દધામ ચાહિએ—એસે નિજ આત્માકી સાધના હેતુ ઉસકી ધૂનમેં વનગમન કર ગયે હોયેંગે?

જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોની ધામ એસા જો નિજ ભગવાન આત્મા ઉસકી પૂર્ણ સાધના કરનેકે ધૂનમેં ચક્રવર્તી અકેલે વનગમન કર ગયે। તીર્થકર-ચક્રવર્તી હોય અકેલે ચક્રવર્તી ઉન્હેં ૩૨ કવલકા આહાર હોતા હૈ। ઉનકા આહાર ઇતના કસવાળા સારયુક્ત હોતા હૈ કી ઉસકા એક કૌર ૯૬ કરોડ પાયદલ સેના પચા નહીં સકતી। કૌસા હોગા વહ ભોજન? એસા મૂલ્યવાન ભોજન કરને વાલે ભી અંતરમે આનન્દકે કૌર લેને—અતીન્દ્રિય આનન્દામૃતકા પાન કરનેકે લિયે વનમેં ચલે જાતે હોયું। અહા! કૈસા વહ આશ્ર્યકારી આત્મા?

‘જિન્હેં બાહ્યમેં કિસી પ્રકારકી કમી નહીં થી, જો ચાહેં વહ મિલતા થા, જન્મસે હી, જન્મ હોનેસે પૂર્વ ભી, ઇન્દ્ર જિનકી સેવામેં તત્પર રહતે થે, લોગ જિન્હેં ભગવાન કહકર આદર દેતે થે—એસે જ્કૃષ્ણ પુણ્યકે ધની સવ બાહ્ય ઋદ્ધિકો છોડકર, ઉપસર્ગ-પરીષહોંકી પરવાહ કિયે બિના, આત્માકા ધ્યાન કરનેકે લિયે વનમેં ચલે ગયે, તો ઉન્હેં આત્મા સવસે મહિમાવત્ત, સવસે વિશેષ આશ્ર્યકારી લગા હોગા ઔર બાહ્યકા સવ તુચ્છ ભાસિત હુઅ હોગા તથી તો ચલે ગયે ન?

ઉદ્ઘસે ઉદ્ઘ પ્રકારકે ભોજન, અપ્સરાઓં જૈસી રૂપવતી રાનિયાઁ, સ્ફટિક, રલકે મહલ

આદિ કિસી વાતકા જિન્હેં અભાવ નહીં થા, જો ચાહેં વહ અનાયાસ મિલ જાતા થા, જન્મસે હી—જન્મસે પૂર્વ ભી—ઇન્દ્ર જિન્કી સેવામેં તત્પર રહતે થે, લોગ જિન્કા ભગવાન કહકર બહુમાન કરતે થે—એસે સાતિશય પુણ્યશાલી અનેક વાદ્ય ઋણ્ણિયોંકો છોડકર ઉપર્સર્ગ પરીપહોંકી પરવાહ કિયે બિના સિંહ ઔર વાદ્યોં સે ભરે હુએ વનમેં આત્માકા ધ્યાન કરનેકે લિયે ચલ દિયે, તો ઉન્હેં આત્મા સવસે મહિમાવાન, સવસે વિશેષ આશ્ર્યકારી લગા હોગા ઔર ઉસું સિવા અન્ય સવ કુછ તુચ્છ ભાસિત હુआ હોણી તમી તો ચલ દિયે હોણે ન ?

યાહું તો સાતાકી એક સુવિધા ન હો તો અચ્છા નહીં લગતા । ભરત ચક્રવર્તી શીશમહલમેં થે, ઉન્હેં વાદ્ય વૈભવકા તો કોઈ પાર નહીં થા, વે ભી આત્માકે આશ્ર્યકારી આનન્દકી પૂર્ણરૂપસે સાધના હેતુ સમસ્ત વાદ્ય વૈભવ છોડકર ચલ દિયે થે । અહા ! ઉન્હેં ભગવાન આત્માકી જાતિ કિતની ચમલકારી લગી હોણી ? અજ્ઞાન હટાકર ચૈતન્યકી અનંતાનંત ઋણ્ણિયોંસે ભરપૂર એસે જ્ઞાયક આત્માકી પ્રતીતિ કરે તો ચૈતન્યકે ચમલકારકી ખવર પડે । અહા ! જિસકે સમક્ષ ઇન્દ્રોંકે ઇન્દ્રાસન ભી અત્યન્ત તુચ્છ લગે એસે ભગવાન આત્માકી પૂર્ણ સાધનાકે લિયે, ઉસકા પૂર્ણ સ્વાદ લેનેકે લિયે એકાકી વનમેં ચલે ગયે તો ઉન્હેં સમસ્ત વાદ્ય સંયોગોંકી અપેક્ષા આત્મા મહિમાવાન, પુણ્ય-પાપકી મહિમાસે ભી ભિન્ન, સવસે વિશેષ આશ્ર્યકારી લગા હોગા ઔર સમસ્ત વાદ્યવૈભવ—અરે ! શુભાશુભ વિકલ્પ ભી—તુચ્છ ભાસિત હુયે હોણે તમી તો વે છોડકર ચલ દિયે, હોણે ન ?

‘ઇસલિયે હે જીવ ! તૂ એસે આશ્ર્યકારી આત્માકી મહિમા લાકર, અપને સ્વયંસે ઉસકી પહિચાન કરકે, ઉસકી પ્રાસિકા પુરુષાર્થ કર ।’

ભાઈ ! તૂ વિચાર તો કર કિ ભીતર આત્મા ક્યા વસ્તુ હૈ ! શરીર, વાળી ઔર મનસે ભિન્ન તથા પુણ્ય-પાપકે વિભાગોંસે રહિત અંતરમેં જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનંત ગુણોંસે ભરપૂર ત્રિકાલ શુદ્ધ આત્મા કોઈ મહાન અનુભૂત પદાર્થ હૈ । ઇસલિયે હે જીવ ! એસે આશ્ર્યકારી આત્માકી અપૂર્વ મહિમા લાકર, અપને સ્વયંસે ઉસકી પહિચાન કરકે, ઉસકી પ્રાસિકા ઉદ્યમ કર ।

પ્રશ્ન :—‘અપને સ્વયંસે પહિચાન કર’ ઇસકા ક્યા અર્થ ?

ઉત્તર :—તૂ સ્વયં અપનેસે પહિચાન કર, ભગવાન બતલા દેં યા ગુરુ સમજા દેં એસા નહીં । દેવ-ગુરુ તો માત્ર વાદ્ય નિમિત્ત હૈને । પહિચાનકા કાર્ય તો સ્વયં અપનેકો કરના હૈ । સમયસારમેં આચાર્યદિવને કહા હૈ ન !—અપને જ્ઞાનકે સમસ્ત વૈભવસે મેં ઇસ એકત્વ-વિભક્ત આત્માકો દરશાઊંગા; ઉસે હે જીવ ! તૂ સ્વયં હી અપને અનુભવપ્રત્યક્ષસે પરીક્ષા કર પ્રમાણ કરના—એસા કહકર યહ કહના ચાહતે હૈને કી કોઈ વિકલ્પ, રાગ, વ્યવહાર યા નિમિત્તસે આત્માકી પહિચાન હોતી હૈ—એસા નહીં હૈ । તૂ સ્વયં અપનેસે ઉસકી પહિચાન કર, ઉસકી પ્રાસિકા અંતરમેં પુરુષાર્થ કર ।

અહા ! યહ તો કોઈ અમૃતકે—રલોકે—દેર પડે હું ઇસ પુસ્તકમેં । યહ પુસ્તક (વહિનશ્રીકે વચનામૃત) તો કોઈ એસી પ્રગટ હો ગઈ હૈ કિ જિસકે પ્રત્યેક વોલમેં નિધાન ભરે હું—મહિમાવન્ત આત્મતત્ત્વકો પ્રકાશિત કિયા હૈ ।

ભાઈ ! યહ શરીર, પ્રતિષ્ઠા ઔર પૈસા તો કહીં રહ ગયે; કિન્તુ અંતરમે ઉઠનેવાળે દેવ-શાસ્ત્ર—ગુરુ અથવા નવતત્ત્વ સમ્વન્ધી શુભ વિકલ્પોંકી ભી મહિમા છૂટ ગઈ । ચક્રવર્તીકે વैભવકી ભી વિસ્મયતા છૂટ ગઈ તો યહું અંતરાત્મામે કોઈ આશ્ર્યકારી અદ્ભુતતા લગી હોય તમી તો છૂટી હોય ન ? સ્વભાવકા આકર્ષણ હુઅ હોયા, તમી તો વાદ્ય વैભવ ઔર વિભાવકી ઓર આકર્ષણ છૂટા હોયા ન ? અંતરમે ભગવાન આત્માકા સમ્યગદર્શન હોનેપર અન્ત આનંદકી મહિમા ઉસે પર્યાયમેં પ્રગટ ભાસિત હોતી હૈ ।

‘સર્વગુણાંશ સો સમ્યક્ત્વ’ કહા હૈ ન ? સંખ્યાસે જ્ઞાનાદિ અનન્તાનન્ત ગુણોંકા સ્વામી એસે નિજ જ્ઞાયક ભગવાન આત્માકો વિકલ્પ તોડકર ધ્યાનમેં લેનેસે—સ્વરૂપમેં સ્થિર હોનેસે—પર્યાયમેં સમ્યગદર્શનકી જો મહિમા નિર્ભલતા પ્રગટ હોતી હૈ ઉસમે સર્વ ગુણોંકા—પ્રત્યેક ગુણકા—યથાસમ્ભવ નિર્ભલ અંશ વ્યક્તરૂપસે—પ્રગટરૂપસે વેદનમેં આતા હૈ । ભલે ઉસે સર્વ ગુણોંકે નામ ન આતે હોં, સર્વગુણોંકે નામ ભાષામે હોતે ભી નહીં હું, તથાપિ ઉનકા સંવેદન તો હોતા હી હૈ ।

અહા ! અનંતકા અનંતકે સાથ ગુણ કરો તવ ભી સંખ્યા અપેક્ષાસે જિનકી અનંતતાકો નહીં પહુંચા જા સકતા એસે આકાશપ્રાદેશોંકી અપેક્ષા ભી જિસમે અનન્તગુણે ગુણ હું, એસે નિજ જ્ઞાયક ભગવાનકા અંતરમેં પતા લગાને જાય વહું આત્માકી અદ્ભુત મહિમા ભાસિત હોનેસે વિકલ્પ ટૂટકર નિર્વિકલ્પ દશા હો જાતી હૈ—અતીન્દ્રિય આનંદકી જીર્ણે ફૂટ પડીતી હું । ઇસલિયે હે જીવ ! તૂ એસે આશ્ર્યકારી આત્માકી મહિમા લાકર, અપને સ્વયંસે ઉસકી પહિચાન કરકે, ઉસકી પ્રાસિકા અપૂર્વ પુરુષાર્થ કર ।

‘તૂ સ્થિરતા—અપેક્ષાસે વાહરકા સવ છોડે ન સકે તો શ્રદ્ધા-અપેક્ષાસે તો છોડે ! છોડનેસે તેરા કુછ નહીં જાયગા, ઉલટા પરમ પરદાર્થ—આત્મા—પ્રાસ હોયા ।

શુભરાગકે સૂક્ષ્મ વિકલ્પસે લેકર ચક્રવર્તીકા પૂરા રાજ્ય—વહ સવ મેરા નહીં હૈ, મુદ્રમેં નહીં હૈ, મૈં ઉસકા સ્વામી નહીં હું, મૈં તો ઉનસે અત્યન્ત ભિન્ન માત્ર જ્ઞાતા હી હું,—એસી અંતર્ગ્રતીતિ કરકે તૂ શ્રદ્ધા-અપેક્ષાસે વાહરકા સવ છોડે દે । પ્રથમ શ્રદ્ધા-અપેક્ષાસે છૂટતા હૈ । નિચલી ભૂમિકામેં અશક્તિકે કારણ આસક્તિ ન છૂટ સકે તો પ્રથમ શ્રદ્ધા-અપેક્ષાસે તો વાહરકા સવ છોડે ! વાહરકા લક્ષ, વાહરકી રુચિ છોડનેસે તેરા કુછ ભી ચલા નહીં જાયગા, ઉલટા પરમપરદાર્થ—નિજ જ્ઞાયક આત્મા—પ્રાસ હોયા ।

दया, दान पूजा, भक्ति, व्रत, तप तथा अन्य किसी प्रकारके रागका मुझे आदर नहीं है, अरे! जिस भावसे तीर्थकर नामकर्मका बंध हो वह भाव भी मेरा नहीं है; तीन लोकका नाथ ऐसा जो परमानंदकंद निज ज्ञायकदेव उसके सिवा अन्य किसीका—अरे! भगवानकी भक्तिका भी—मुझे परमार्थसे आदर नहीं है। श्रद्धा-अपेक्षासे भी यह सब छूट गया होनेपर भी सम्यग्दृष्टिको घोडशकारणभावना, पंचमहाव्रतकी भावना आदिके विकल्प आते हैं, क्योंकि अभी अस्थिरताका राग है न? स्थिरता-अपेक्षासे छूटनेमें देर लगे—बाहरका सबकुछ न छोड़ सके—तो ‘उस शुभरागसे लेकर चक्रवर्तीका वैभव—यह सब बाहरका मेरा नहीं है, मात्र अतीन्द्रिय आनन्दका नाथ जो निज ज्ञायकदेव वही मेरा है।’ इस प्रकार श्रद्धामें तो बाहरका सब छोड़ दे। स्थिरता-अपेक्षासे छोड़ना न हो सके तो श्रद्धा-अपेक्षासे तो छोड़! अशक्तिके कारण स्थिरता-अपेक्षासे बाहरका सबकुछ छोड़नेकी शक्ति न हो तो श्रद्धा-अपेक्षासे छोड़नेवालेको अनुक्रमसे स्थिरताका पुरुषार्थ प्रगट करके अजर-अमर पदकी-मोक्षकी-प्राप्ति होती है। ‘दर्शन-प्राभृत’में कहा है न!—

थર्ड જે શકે કરું અને નવ થર્ડ શકે તે શ્રદ્ધાનું;
સમ્વક્ત્વ શ્રદ્ધાવંતને સર્વજ્ઞ જિનદેવે કહું।

स्थिरता-अपेक्षासे यदि रागादि भाव नहीं छूट सकते हों तो ‘वे भाव छोड़ने योग्य हैं’ ऐसी श्रद्धा तो पक्की कर; क्योंकि सर्वज्ञ જિનદેવને શ્રદ્ધાવંતકો સમ્વક્ત્વ—મોક्षમહલકી પ્રથમ સીढ़ी—कहा है।

छोड़नेसे तेरा કુछ ચला નहीं જायगा, ઉલટા પરમ પદાર्थ—આત્મા—પ્રાપ્ત હोगा। કिसी भी પ્રકારકा વિકલ્પ હો उસે શ્રદ્ધામेंસे છોડ; ઉસે છોડનેસે તેરા કુछ ચલા નહીં જાયગા, ઉલટા, તુझે અંતરમें ભગવાન આત્મા—તેરા જ्ञાયક પરમાત્મા—પ્રાપ્ત હોગા। સ્તવનમें આતા હૈ ન!—

લાગી લગન હમારી જિનવર સુયશ સુના મૈં; લાગી૦
કાહૂકે કહેં કવહું ન છૂટે, લોકલાજ સબ ડારી;
જૈસે અમલી અમલ કરત સમૈ, લગી રહે ખુમારી / જિન૦

अफीમ પીનેવાલેકો જૈસે કસુંવાકી ખુમારી—નશા—ચઢ़ જાતી હૈ વૈસે હી હમેં અપના જ्ञાયકદેવ દેખનેસે, ઉસકા સુયશ સુનનેસે, ઉસકી લગન લગનેસે અંતરમें ખુમારી ચઢ ગઈ है। ‘કાહૂકે કહેં કવહું ન છૂટે, લોકલાજ સબ ડારી;’ દુનિયા ક્યા કહેગી વહ ઉસકે ઘર રહી; તૂ શ્રદ્ધામेंસે શુભરાગસે લેકર સબ છોડ દે, અરે! નિર્મલ પર્યાય ભી અંશ હૈ, ઉસકે લક્ષસે ભી વિકલ્પ ઉઠતે હોએ, ઇસલિયે ઉસકા આશ્રય ભી શ્રદ્ધામાંસે છોડ। શ્રદ્ધા તો માત્ર ત્રિકાલ

શુદ્ધ અખેડ જ્ઞાયકસામાન્યકો હી સ્વીકારતી હૈ। ઉસ અપેક્ષાસે તૂ સવકો—યહ શરીર, વાળી આદિ પર વહ મૈં નહીં હું, રાગાદિ વિભાવ વહ મૈં નહીં હું, જ્ઞાનકા ક્ષ્યોપશમ ભાવ વહ મૈં નહીં હું, એક સમયકી જો પર્યાય ઉતના મૈં નહીં હું ઇસ પ્રકાર સવકો—છોડ દે। શ્રુત્વા તો ટ્રૈકાલિક જ્ઞાયકકો હી સ્વીકાર કરતી હૈ। સપ્ત્રદાયકી દૃષ્ટિવાલોંકો યહ સવ કઠિન લગતા હૈ, પરન્તુ વહ દૃષ્ટિ તો અનાદિકી હૈ। યહીં તો કહતે હૈને કિ—તૂ સ્થિરતા-અપેક્ષાસે વાહરકા સવ ન છોડ સકે તો શ્રુત્વા-અપેક્ષાસે તો છોડ! છોડનેસે તેગ કુછ ચલા નહીં જાયગા, ઉલટા પરમ પદાર્થ—પરમાનન્દ પિણ્ડ જ્ઞાયક આત્મા—પ્રાસ હોગા।

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી મહિમા અપાર હૈ, અંતરમે શુદ્ધાત્માકી મહિમા લાકર ઉસીકા ધ્યેય રખના; નિરંતર ઉસીકા ભેદજ્ઞાન કરનેકા પ્રયાસ કરના। વહી કરના હૈ। જૈસે સ્ફટિક સ્વભાવસે નિર્મલ હૈ, પરન્તુ લાલ-પીલે ફૂલોંકી છાયામેં વહ લાલ-પીલા દિખાયી દેતા હૈ, તથાપિ વસ્તુતઃ વહ કહીં મૈલા (લાલ-પીલા) નહીં હુઅા હૈ; ઉસી પ્રકાર ચૈતન્યપદાર્થ સ્વભાવસે નિર્મલ હૈ પરન્તુ ઉસકી પરિણિતિમે ક્લેશકી કાલિમાકે કારણ અનેક પ્રકારકે વિભાવ દિખાયી દેતે હૈને, તથાપિ વસ્તુતઃ વહ કહીં મૈલા નહીં હો ગયા હૈ, અંતરમે દૃષ્ટિ કરે તો શુદ્ધ હૈ। ઇસલિયે શુદ્ધાત્મા પર દૃષ્ટિ કરકે, ઉસીકી લગન લગાતાર લગે તો વહ નિર્વિકલ્પ તત્ત્વ—સ્વાનુભૂતિ—પ્રાસ હુએ વિના નહીં રહેગા। ગુરુદેવને સ્વાનુભૂતિકી બાત પ્રગટ કરકે સારે ભારતકે જીવોંકો જાગ્રત કિયા હૈ। ગુરુદેવકા પરમ ઉપકાર હૈ।

—વહિનશ્રી ચમ્પાવેન.

प्रवचन-१३३

दिनांक २८-१०-७८

वचनामृत-३५०

जीवोंको ज्ञान और क्रियाके स्वरूपकी खबर नहीं है और ‘स्वयं ज्ञान तथा क्रिया दोनों करते हैं’ ऐसी भ्रमणाका सेवन करते हैं। वाह्य ज्ञानको, भंदभेदके प्रश्नोत्तरोंको, धारणाज्ञानको वे ‘ज्ञान’ मानते हैं और परद्रव्यके ग्रहण-त्यागको, शरीरादिकी क्रियाको, अथवा अधिक करें तो शुभभावको वे क्रिया कल्पते हैं। ‘मुझे इतना आता है, मैं ऐसी कठिन क्रियाएँ करता हूँ’ इस प्रकार वे मिथ्या संतोषमें रहते हैं।

ज्ञायककी स्वानुभूतिके बिना ‘ज्ञान’ होता नहीं है और ज्ञायकके दृढ़ आलम्बन द्वारा आत्मद्रव्य स्वभावरूपसे परिणमित होकर जो स्वभावभूत क्रिया होती है उसके सिवा ‘क्रिया’ है नहीं। पौद्वग्लिक क्रिया आत्मा कहाँ कर सकता है? जड़के कार्यरूप तो जड़ परिणमित होता है; आत्मासे जड़के कार्य कभी भी नहीं होते। ‘शरीरादिके कार्य मेरे नहीं है और विभावकार्य भी स्वरूप परिणति नहीं है, मैं तो ज्ञायक हूँ’—ऐसी साधककी परिणति होती है। सच्चे मोक्षार्थीको भी अपने जीवनमें ऐसा धुँट जाना चाहिये। भले प्रथम सविकल्परूप हो, परन्तु ऐसा पक्षा निर्णय करना चाहिये। पश्चात् जल्दी अंतरका पुरुषार्थ करे तो जल्दी निर्विकल्प दर्शन हो, देर करे तो देरसे हो। निर्विकल्प स्वानुभूति करके, स्थिरता बढ़ाते-बढ़ाते, जीव मोक्ष प्राप्त करता है।—इस विधिके सिवा मोक्ष प्राप्त करनेकी अन्य कोई विधि नहीं है। ३५०.

“‘जीवोंको ज्ञान और क्रियाके स्वरूपकी खबर नहीं है और ‘स्वयं ज्ञान तथा क्रिया दोनों करते हैं’ ऐसी भ्रमणका सेवन करते हैं।”

अज्ञानी जीवोंको ज्ञानका स्वरूप क्या और क्रियाका स्वरूप क्या—उसकी तो खबर नहीं है और बहिर्लक्षी शास्त्रके जाननेको तथा रागकी क्रियाको धर्म मानते हैं, वह उनकी भ्रमणा है।

“વाह्य જ्ञानको, ભंગभेदके प्रश्नोत्तरोंको, धारणा જ्ञानको वे ‘ज्ञान’ मानते हैं और પરद्रव्यके ગ્રહण-ત्यागको, શરीરादिकी ક्रियाको, અथवा અधિક કरें तो શુભભાવકो वे ‘ક्रिया’ કल्पते हैं।”

वाह्य ज्ञान अર्थात् शास्त्रोंका ज्ञान, शब्दज्ञान; भंगभेदके पहाड़े अर्थात् गति-आगतिके बोल, जीवस्थान-गुणस्थान-मार्गणास्थान आदि भंगभेदके प्रश्नोत्तरोंको याद कर रखना। धारणाज्ञान अर्थात् इन भंगभेदको स्मरणमें रख लेना; ऐसे बहिर्लक्षी ज्ञानको अज्ञानी जीव ‘ज्ञान’ मानते हैं और स्त्री-पुत्र-लक्ष्मी आदि परद्रव्यके त्यागको तथा देव-शास्त्र-गुरु आदि परद्रव्यको ग्रहणको, मन-वचन-कायाकी क्रियाको अथवा अधिक तो अंतरमें होनेवाले शुभभावोंको वे ‘क्रिया’ कल्पते हैं—मानते हैं। समयसारके बंध अधिकारमें कहा है न! कि—आचारांग आदि શબ્દશુદ્ધ વह જ्ञાન હૈ, જીવ આદि નવપદાર્થ દર્શન હૈ ઔર છહ જીવ નિકાય ચારિત્ર હૈ—ઇસ પ્રકાર વ્યવહાર હૈ। અજ्ञानी જીવ શુભશુભ કર્મસે છૂટનેકે હેતુરूપ, જ्ञાનમાત્ર, ભૂતાર્થ (નિશ્ચય) ધર્મકો શ્રદ્ધતા, જાનતા, અનુભવતા નહીં હૈ, પરન્તુ ભોગકે નિમિત્તરૂપ શુભકર્મમાત્ર, અભૂતાર્થ (વ્યવહાર) ધર્મકો હી શ્રદ્ધતા-જાનતા-અનુભવતા હૈ; ઇસલિયે વહ અભૂતાર્થ ધર્મકે શ્રદ્ધાન, પ્રતીતિ, રુચિ ઔર સ્પર્શનસે નવવેં ગ્રેવેયકે ભોગમાત્રકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ પરન્તુ કદાપિ કર્મસે નહીં છૂટતા।

“મુझે ઇતના આતા હૈ, મૈં એસી કઠિન ક્રિયાએँ કરતા હું” ઇસ પ્રકાર વે મિથ્યા સંતોષમાં રહતે હૈને।”

अज्ञानी जीवोंમें કિતનોंકो તો પઢના-વિચારના આદિ પરલક્ષસે હોતા હૈ। અંતરમें ગહરે-ગહરે તો ઉનકો એસા હોતા હૈ કि કોઈ પૂછે તો તુરન્ત ઉસકા ઉત્તર દેના આયે, ઉપદેશ દેના આયે, સભાકો રંજિત કરના આયે। અરેરે! જીવ કહીં ન કહીં રુક જાતા હૈ ન! મુજ્જે ઇતના તો આતા હૈ ન? દૂસરોંકો કહીં યહ સબ આતા હૈ? કોઈ પૂછ તો ‘એસા હૈ ઔર વૈસા હૈ’ ઇસ પ્રકાર ઝટસે ઉત્તર દેના મુજ્જે આતા હૈ, મૈં એસી વ્રત-ઉપવાસાદિકી કઠિન ક્રિયાએँ કરતા હું—ઇસ પ્રકાર વાહ્ય જ્ઞાનમાં ઔર શુભક્રિયામાં જ્ઞાન ઔર ચારિત્ર માનકર વર્થ હી સન્તુષ્ટ હોતા હૈ, આત્માશ્રિત પ્રગટ હોનેવાલા જો વાસ્તવિક જ્ઞાન ઔર ચારિત્ર ઉસકી ઉસે ખબર નહીં હૈ, ઔર ‘સ્વયં જ્ઞાન તથા ક્રિયા દોનોં કરતા હૈ’ એસી ભ્રમણાકા સેવન કરતા હૈ।

‘જ્ઞાયકવી સ્વાનુભૂતિ વિના ‘જ્ઞાન’ હોતા નહીં હૈ ઔર જ્ઞાયકકે દૃઢ આલમ્બન દ્વારા

આત્મદ્વબ્દ સ્વભાવરૂપસે પરિણમિત હોકર જો સ્વભાવભૂત ક્રિયા હોતી હૈ ઉસકે સિવા ‘ક્રિયા’ હૈ નહીં ।”

શરીરાદિક પર ઔર રાગાદિ વિભાવસે ભિન્ન ત્રિકાલ શુદ્ધ પરમાનન્દકન્દ નિજ જ્ઞાયકકી જો સ્વાનુભૂતિ—યથાર્થ શ્રદ્ધા ઔર જ્ઞાનપૂર્વક જ્ઞાયકકો અનુભવ—ઉસકે બિના ‘જ્ઞાન’ નહીં હોતા; ઔર જ્ઞાયકકે દૃઢ આલમ્બનસે અપના આત્મા સ્વભાવરૂપ પરિણમિત હોકર જો સ્વરૂપરમણતારૂપ સ્વભાવભૂત ક્રિયા હો ઉસકે સિવા ‘ક્રિયા’ અર્થાત્ ચારિત્ર હૈ નહીં । અમીં તો જીવોંકો યહ ભી ખવર નહીં હૈ કિ જ્ઞાન ઔર ક્રિયા કિસે કહા જાય । પં. રાજકમલજીને સમયસાર-કલશાટીકામે કહા હૈ કિ—‘અનીવ પદાર્થકો—પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલકો—ઔર સંસારી જીવકો ભી સુખ નહીં હૈ, જ્ઞાન ભી નહીં હૈ, ઇસલિયે ઉનકો ‘સાર’પના ઘટિત નહીં હોતા । શુદ્ધ જીવકો સુખ હૈ, જ્ઞાન ભી હૈ, ઉસે જાનનેસે—અનુભવનેસે જાનનહારકો સુખ હૈ, જ્ઞાન ભી હૈ, ઇસલિયે શુદ્ધજીવકો ‘સાર’પના ઘટતા હૈ ।’ જ્ઞાન કબ હોતા હૈ ઔર સુખ કબ હોતા હૈ? તો કહતે હૈને કિ—‘ધર્માસ્તિકાય હૈ, અધર્માસ્તિકાય હૈ, આકાશ હૈ, કાલ હૈ, છહકાયકે જીવ હૈને, પુદ્ગલસ્કન્ધ હૈને’ એસે પરકો જાનનેસે—પરલક્ષી જ્ઞાનસે—જાનનહારકો કહીં જ્ઞાન ઔર સુખ નહીં હૈ, પરન્તુ અંતરમે ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા સ્વભાવસે હી જ્ઞાન ઔર સુખ હૈ એસી સ્વાનુભૂતિ હો વહી ‘જ્ઞાન’ હૈ ઔર સ્વાનુભૂતિ હોનેપર સાથમે જો નિરાકુલ આહ્લાદ પ્રગટ હો વહી ‘સુખ’ હૈ । ભલે હી ગ્યારહ અંગ પઢ લે, સમયસારાદિ સમસ્ત શાસ્ત્ર કણ્ઠસ્થ કર લે પરન્તુ વહ પરલક્ષી જાનના વહ ‘જ્ઞાન’ નહીં હૈ । પરલક્ષી જાનનેમે જૈસે ‘જ્ઞાન’ નહીં હૈ વૈસે હી સુખ ભી નહીં હૈ । જ્ઞાનાનન્દસ્વભાવસે ભરે હુએ નિજ જ્ઞાયક સમુદ્રકે સમુખ હોકર ઉસકી જો સ્વાનુભૂતિ—સ્વ અર્થાત્ જ્ઞાયક, ઉસકા અનુસરણ કરકે, ઉસકે આશ્રયસે અનુભવ—હો ઉસે ‘જ્ઞાન’ કહા જાતા હૈ ।

અરેરે! જીવ કહીં ઔર કહીં અટક જાતા હૈ! કિંચિત્ શાસ્ત્રોંકી જાનકારી હુઈ વહીં ‘મુઝે આતા હૈ, મૈં દૂસરોંકી અપેક્ષા કુછ અધિક જાનતા હું’ ઇસ પ્રકાર જાનપનેકે અભિમાનમે અટક ગયા । ભાઈ! વહ પરમત્તાવલમ્બી ધારણા કહીં જ્ઞાન નહીં હૈ, પરન્તુ અંતરમે ચૈતન્યરસકન્દ નિજ જ્ઞાયકકે અવલમ્બનસે જો આનંદ ઝરતી સ્વાનુભૂતિ હો વહ ‘જ્ઞાન’ હૈ । વાસ્તવમે તો બહુધા એસી વાત હૈ કિ જિસે સ્વસમુખતાપૂર્વક નિજ ચૈતન્યપૂર્તિકા જ્ઞાન નહીં હૈ ઉસે જિતના પર સંબંધી જ્ઞાનકે ક્ષ્યોપશમકા વિકાસ હો ઉતના ‘મુઝે આતા હૈ’ એસા અભિમાન વિકસિત હોતા હૈ ।

આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી હૈ, ‘જ્ઞ’ સ્વરૂપી ભગવાન આત્માકે સમુખ હોકર, રાગકે તથા શાસ્ત્રોંકી પઢાઇકે સાથ ભી એકતા તોડકર જો સ્વાનુભૂતિ હો ઉસે ભગવાન ‘જ્ઞાન’ કહતે હૈને । અહા! એસી વાતેં હૈને; માર્ગ કોઈ અન્ય પ્રકારકા હૈ! ‘મુનિવ્રત ધાર અનન્તવાર ગ્રીવક ઉપજાયો’,

ग्यारह अंग और नव पूर्वकी लब्धि हुई, परन्तु वह कोई 'ज्ञान' नहीं है। जिस ज्ञानमें आनन्दसे ओतप्रोत स्वानुभूति न हो उसे 'ज्ञान' कौन कहे? वह परलक्षी ज्ञान भवका छेद नहीं करता। पढ़ाइके ज्ञानसे भी विमुख तथा अंतर्स्वभावोन्मुख होनेसे जो स्वानुभव हो वहीं 'ज्ञान' है, शेष सब व्यर्थका अज्ञान है।

जैसे ज्ञायककी स्वानुभूति बिना जो ज्ञेयसत्तालम्बी बहिर्लक्षी विकास वह ज्ञान नहीं है वैसे ही ज्ञायकके दृढ़ अवलम्बनसे आत्मद्रव्य स्वभावरूपसे परिणमित होकर जो स्वभावभूत क्रिया हो उसके सिवा 'क्रिया' है ही नहीं। 'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः' आता है न? वहाँ ज्ञान और क्रिया किसे कहना वह बात चहाँ चल रही है। शास्त्रोंकी बहिर्लक्षी धारणा वह 'ज्ञान' नहीं है और ज्ञायककी प्रतीति तथा रमणताके बिना जो दया-दान, व्रत-तप या भक्तिकी क्रिया वह 'क्रिया' नहीं है। संवत् १९९० में सप्तदायके एक साधुने पूछा था—ज्ञान और क्रियाका क्या अर्थ है? तो कहा कि—शरीरादि और रागादिसे भिन्न ज्ञानस्वरूप निज आत्माका बोध वह 'ज्ञान' और आत्माके अवलम्बनसे जो स्वरूपरमणता हो वह 'क्रिया' है, यह दया-दानादि शुभरागके परिणाम अथवा बाहरकी चर्चा वह कोई 'क्रिया' नहीं है। उत्तर सुनकर वे साधु आश्रयमें पड़ गये और बोले—ऐसा अर्थ हमने कभी कहीं नहीं सुना, परन्तु आपने कहा वही सच्चा अर्थ लगता है। उन्होंने ऐसा भी कहा कि—शास्त्रमें जिनप्रतिमा है, परन्तु हमारा जीवन शंकामें गया, सप्तदायमें फँस गये। 'जेहिं वासे वसई णरो, जेहिं कुले समुप्पणो.....अण्णोण्णं अणुमण्णइ।'-जिस कुलमें जन्म किया और जिस वासमें—सप्तदायमें—वसा उसीका जीव मानता है, अन्योन्य पुष्टि करते हैं, सत्य क्या है उसकी खबर या खोज नहीं है।

अब तो बहुतोंको लगा है कि सोनगढ़में कोई अलग बात चलती है। हाँ, भाई! जगतमें अन्यत्र चलती है उसकी अपेक्षा यह बात अलग है। दुनियामें क्या चलता है यह सब खबर है। जैनके सब सप्तदायोंमें तो ऐसा चलता है कि—छह कायके जीवोंको जानना वह 'ज्ञान' और उनकी दया पालना वह 'क्रिया'; भाई! लोग मानते हैं वह 'ज्ञान' और 'क्रिया' नहीं है, परलक्षी शास्त्रज्ञानसे भी विमुख होकर अंतरमें पूर्णानन्दकन्द चैतन्य ज्ञायक प्रभुके सम्मुख जानेसे जो अतीन्द्रिय आनन्दयुक्त स्वानुभव हो उसे 'ज्ञान' कहते हैं और चैतन्य ज्ञायक प्रभुके दृढ़ आलम्बनसे जो स्वरूपस्थिरतारूप परिणमन हो उसे 'क्रिया' कहते हैं, इसके सिवा बाह्यमें या शुभभावमें 'ज्ञान' और 'क्रिया' नहीं है।

'पूद्रगलिक क्रिया आत्मा कहाँ कर सकता है?'

भगवानकी पूजा, गुरुकी सेवा, सामाजिक, प्रतिक्रमण, तीर्थयात्रा, उपवास, वंदना आदिमें होनेवाली शरीर या वाणीकी क्रिया तो पुद्रगलकी पर्याय है। उसे आत्मा कहाँ कर सकता

હૈ? આત્મા માત્ર અપને અશુભ, શુભ યા શુદ્ધપરિણામ કર સકતા હૈ, પરકા કુછ નહીં કર સકતા। પૂજામેં ખડે રહના, યાત્રા યા વિહારમેં ચલના, ઉપદેશમેં વાણી બોલના આદિ જડકી ક્રિયા આત્મા કદાપિ નહીં કર સકતા, પરન્તુ ‘શરીર ઔર વાણીકી ક્રિયા મૈં કરતા હું’ એસી જીવકો પ્રાન્તિ હૈ ઔર વહી સંસારપરિભ્રમણકા કારણ હૈ।

જડકે કાર્યરૂપ તો જડ પરિણમિત હોતા હૈ, આત્માસે જડકે કાર્ય કભી નહીં હોતે।

ભાષારૂપસે તો શબ્દવર્ગણકે પુદ્ગલ પરિણમિત હોતે હૈનું; આત્મા ઉપદેશકી ભાષા નહીં કર સકતા। પરકે કર્તૃત્વકે અભિમાની જીવ અંતરમે ‘હમને ઉપદેશ દેકર બહુતોંકો સમજાયા, ન્યાયાલયમે વહસ કરકે ન્યાયાધીશકો પ્રભાવિત ક્રિયા, સમાઓમેં ભાષણ દેકર જનજાગૃતિકે અનેક કાર્ય કિયે’—એસા અહંકાર કરતે હૈનું, કિન્તુ ભાઈ! પરકે કર્તૃત્વકા વહ સવ અભિમાન તો મિથ્યાત્વકા મહાપાપ હૈ। ભાષારૂપ જડકે કાર્યરૂપ તો જડ પરિણમતા હૈ, ઉસમે તૂને ક્યા ક્રિયા? તૂને તો કર્તૃત્વકા અભિમાન ક્રિયા। આત્મા જડકે કાર્ય કભી કર નહીં સકતા।

પ્રશ્ન :—રોટીકે ટુકડે કૌન કરતા હૈ?

ઉત્તર :—પરમે આત્મા કુછ ભી કર સકે યાદ વાત વિલકુલ હરામ હૈ। રોટીકે ટુકડે હોનેરૂપ કાર્યરૂપ તો રોટીકે પુદ્ગલ પરિણમતે હૈનું, આત્મા નહીં। ઔંખકી પલકેં હિલાના ભી આત્માકે હાથકી વાત નહીં હૈ, ક્યોંકિ વહ અજીવ પદાર્થ કહીં કાર્યરહિત નહીં હૈ, અપને પરિણમનરૂપ કાર્ય વહ સ્વયં હી કરતા હૈ, ઉસમે આત્મા કુછ નહીં કર સકતા। આત્મા અપને પરિણામકે સિવા ઔર કુછ નહીં કર સકતા।

‘શરીરાદિકે કાર્ય મેરે નહીં હું ઔર વિભાવકાર્ય ભી સ્વરૂપપરિણતિ નહીં હૈ, મૈં તો જ્ઞાયક હું’—એસી સાધકકી પરિણતિ હોતી હૈ।”

દયા, દાન, બ્રત, તપ તથા ઈર્યા આદિ સમિતિમેં જો વાદ્યક્રિયા હૈ વહ શરીરકી હૈ, આત્માકી નહીં હૈ; ઔર ભક્તિ, પૂજા, ઉપદેશ આદિમેં જો વચનોદ્ઘાર હૈ વહ ક્રિયા શબ્દવર્ગણાકી હૈ, આત્મા શબ્દવર્ગણાકો ભાષારૂપ નહીં કર સકતા; તથા દયા, દાન યા પૂજા, ભક્તિ આદિ પ્રસંગોં પર અંતરમે જો શુભભાવ હૈ વહ જીવકા વિભાવકાર્ય હૈ, સ્વરૂપપરિણતિ નહીં હૈ। આત્મા તો પર તથા પરકે કાર્યોંસે ઔર અપને શુભશુભ વિભાવોંસે ભિન્ન માત્ર જ્ઞાયક હી હૈ। ત્રિકાલશુદ્ધ નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વકી અંતરમેં સમ્યક્ શુદ્ધ ઔર જ્ઞાનપૂર્વક રમણતારૂપ દશા વહ સ્વરૂપપરિણતિ હૈ। સાધક જીવકો એસી સ્વરૂપપરિણતિ સતત ધારાવાહી હોતી હૈ।

વન્દના, નમસ્કાર.....આદિ શરીરકી ક્રિયા તો પુદ્ગલ દ્રવ્યકી પરિણતિ હૈ, ઉસે અશરીરી જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા કિસ પ્રકાર કર સકતા હૈ? આત્મા પુદ્ગલ યા ઉસકી ક્રિયાકો સ્પર્શતા ભી

નહીં હૈ । સમયસારકી તીસરી ગાથાકી ટીકામેં કહા હૈ—જીવ-પુદ્ગલાદિ ષટ् દ્રવ્યસ્વરૂપ લોકમેં જો ભી જિતને પદાર્થ હૈને વે સબ અપને-અપને ગુણ-પર્યાયોંરૂપ ધર્મકો ચૂમતે હૈને પરન્તુ પરસ્પર એક-દૂસરેકો નહીં ચૂમતે । પ્રત્યેક રજકણ એક-દૂસરેકા સ્પર્શ નહીં કરતા તો આત્મા શરીરકા યા ઉસકી ક્રિયાકા સ્પર્શ કેસે કરેગા ? આત્મા શરીર યા વાણીકી ક્રિયાકા તો કર્તા હૈ હી નહીં, પરન્તુ અપને અંતરમેં જો શુભાશુભ વિકલ્પ ઉઠતે હૈને વહ ભી વિભાવપરિણતિ હૈ, સ્વરૂપપરિણતિ નહીં । શુભ ઔર અશુભ દોનોં ભાવ વિભાવરૂપ ચણ્ડાલિનીકે પુત્ર હૈને । અહા ! વાત તો સૂક્ષ્મ હૈ, માર્ગ કોઈ અલગ હૈ, ભાઈ ! ઇસ એક વાક્યમેં અત્યન્ત ગહેરે ભાવ હૈને, વે સમજને યોગ્ય હૈને ।

જૈસે દેખકર ચલના, વિચાર કર બોલના આદિ જડકે કાર્ય જીવકે નહીં હૈને, વૈસે હી ઉસકે લક્ષસે હોનેવાલે વિભાવકાર્ય ભી આત્માકી સ્વરૂપપરિણતિ નહીં હૈ, આત્મા તો માત્ર જ્ઞાયકચન્દ્ર—જ્ઞાયકગૂર્ય હૈ, માત્ર જ્ઞાતા-દૃષ્ટા હૈ । જ્ઞાયક જગતકી વસ્તુઓંકા—પગઝેયોંકા—જ્ઞાતા હોનેપર ભી જ્ઞાન—જાનનેરૂપ પરિણમન—જ્ઞેયકા નહીં હૈ, જ્ઞાતાકા હૈ । જ્ઞાનીકો ભૂમિકાનુસાર દયા, દાનાદિકી વિભાવપરિણતિ હોતી હૈ પરન્તુ વે ઉસે હેયરૂપ જાનતે હૈને, વહ વિભાવપરિણતિ જીવકા સ્વભાવ નહીં હૈ । પૂર્ણાનંદકા નાથ એસા જો નિજ ચૈતન્યભગવાન વહી એક આદરણીય, ઉપાદેય, સલ્કાર-સ્વીકાર કરને યોગ્ય હૈ, ઉસકે સિવા પૂજા-ભક્તિ આદિકી જિતની બાદ્યક્રિયા હૈ વહ જીવકા કાર્ય નહીં હૈ ઔર અંતરમેં જો શુભભાવ હોં વહ ભી ચૈતન્યકી સ્વરૂપપરિણતિ નહીં હૈ । ‘ઉન સવસે ભિન્ન મેં તો માત્ર જ્ઞાયક હું’ એસા જિસકી પરિણતિમેં સતત વર્તતા હૈ વહ જીવ સાધક હૈ, ધર્મી હૈ । ચતુર્થ ગુણસ્થાનસે લેકર વારહવેં ગુણસ્થાન તક સાધક હૈને; ઉન સવકી પરિણતિ સતત ધારાવાહી યથાસંભવ જ્ઞાતારૂપસે હી વર્તતી હૈ । અહા ! યહ તો કોઈ પુસ્તક પ્રગાટ હો ગઈ હૈ । અનેક પઢતે હૈને, વેદાન્તી આદિ જૈનેતર ભી પઢતે હૈને । ભાષા ગુજરાતી ઔર વહ ભી સાદી, પરન્તુ ઇસકે ભાવ અતિ ઉચ્ચ હૈને । સૂક્ષ્મ વાત હૈ ભગવાન ! ક્યા કહેં ? જો ભાવ યહું કહના ચાહતે હૈને ઉન્હેં બરાવર સમજના । અપનેસે સમજના, પરસે નહીં । ‘ગુરુ એસા કહતે હૈને’ ઇસ પ્રકાર પરલક્ષસે સમજના વહ ભી પરલક્ષી જ્ઞાન હૈ, આત્મજ્ઞાન નહીં હૈ । આત્મસનુહતાપૂર્વક જો સ્વાનુભૂતિ હો વહ ‘જ્ઞાન’ ઔર ઉસમેં રમણતારૂપ જો સ્થિરતા હો વહ ‘ક્રિયા’ હૈ । ભાષા સાદી ઔર ભાવ કુછ ઔર હી પ્રકારકે ! એસી સાધકકી પરિણતિ હોતી હૈ ।

‘સદ્ગુરુ મોક્ષાર્થીકો ભી અપને જીવનમેં એસા બુંઠ જાના ચાહિયે ।’

‘યહ શરીર તથા વાણી આદિકી ક્રિયા મેરી નહીં હૈ ઔર પુણ્ય-પાપકે વિભાવ ભી મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ, મેં તો માત્ર જ્ઞાનાનંદકા કન્દ ભગવાન આત્મા હું’ એસા રટન સદ્ગુરુ મોક્ષાર્થીકો અપને જીવનમેં હો જાના ચાહિયે । સદ્ગુરુ મોક્ષાર્થીકી વાત હૈ, પરન્તુ જો નિજ મતિ કલ્પનાસે વર્તે, વસ્તુકે સ્વરૂપકો ન જાને, અંતરમેં અનેક શલ્યેં હોં—જાનને કી શલ્ય, દુનિયાકો સમજા

સકનેકી શલ્ય, દુનિયાકો સમજા સકનેકે અભિમાનકી શલ્ય, વાહ્ય આચરણસે અપની બડાઈકો પોપનેકી શલ્ય હોં—એસે કલ્પિત મોક્ષાર્થીકી વાત નહીં હૈ । અહા ! ભગવાન તો એસા કહતે હેં કી—હમારે સમક્ષ દેખનેસે તુઝે જો જ્ઞાન હોતા હૈ વહ પરલક્ષી જ્ઞાન હૈ; ઉસ જ્ઞાનકો હમ ‘જ્ઞાન’ નહીં કહતે, પરન્તુ અંતરમે અપની જ્ઞાયકવસ્તુકો દૃષ્ટિમે લેકર ઉસકે સમક્ષ દેખનેસે જો જ્ઞાન હો વહ ‘જ્ઞાન’ હૈ ઔર નિજ જ્ઞાયકવસ્તુકે પ્રવલ આલઘ્નસે સ્વરૂપરમણતા હો વહ ‘ક્રિયા’ હૈ । એસા ત્રિલોકીનાથ ભગવાનને કહા હૈ ।

‘ભાઈ ! મિથ્યાશ્રદ્ધાકે ગર્ભમિં નિગોદકે અનંત ભવ પડે હૈને । પ્રભુ ! તુઝે અપને સ્વભાવકી મહિમાકી ખબર નહીં હૈ । ભવકા અંત લાના હો તો યહ સવ સંસારકી મજદૂરી—પુણ્ય-પાપકે ભાવ ભી સંસારકી મજદૂરી હી હૈ—છોડકર આત્મોનુખ હોનેકી ક્રિયા કર । જિસે સંસારસે છૂટના હૈ એસે સચ્ચે મોક્ષાર્થીકો ‘મેરા ક્યા હોગા, મૈં યહ શરીર છોડકર કહોં જાऊંગા; અકેલા આયા હું, અકેલા જાઉંગા ઔર અકેલા રહુંગા, અરેરે ! પરિભ્રમણમે અનંત જન્મ-મરણ કરકે દમ નિકલ ગયા, મુઝે અપના હિત કરનેકે લિયે શરીરાદિ ઔર વિભાવોંસે ભિન્ન નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વ સનુખ હોનેકા અભ્યાસ કરના ચાહિયે ।’ એસી લગન નિરન્તર હોતી હૈ ।

સચ્ચે આત્માર્થી ઔર સાધક જીવકો આત્માકી હી મુખ્યતા હોતી હૈ । ઉનકી દૃષ્ટિમે દ્યા-દાનાદિ શુભભાવકે ફલમેં મિલનેવાલી જો ધૂલ—ચક્રવર્તીકા રાજ્ય આદિ—ઉસકા કોઈ મૂલ્ય નહીં હૈ; અરે ! એક સમયકી વર્તમાન નિર્મલ પરિણતિ પ્રગટે ઉસકા ભી અવલંબનકે લિયે કીમત નહીં હૈને । આલઘ્નન હેતુ મૂલ્ય હૈ એકમાત્ર નિજ ધ્રુવ ત્રિકાલશુદ્ધ સામર્થ્ય ભરપૂર જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવકા જગતમેં યહ વિપય ચલતા હી નહીં હૈ, પરન્તુ વસ્તુ તો એસી હી હૈ । મોક્ષકા જો સચ્ચા અર્થી હો ઉસકે જીવનમેં એસા ધુંટ જાના ચાહિયે । મેલેમેં માતાકી અંગુલીસે કોઈ બચ્ચા છૂટ ગયા હો ઔર ‘મેરી માં, મેરી માં’ એસા કહકર રો રહા હો; ઉસસે કોઈ પૂછે—‘તેરા નામ ક્યા ?’ ઉત્તરમે કહે—‘મેરી માં’ । તેરા ગાંવ કૌન સા ? તેરી ગલી ક્યા ? તેરે માં-વાપકા નામ ક્યા ? સવ પ્રશ્નોંકા એક હી ઉત્તર દેતા હૈ—‘મેરી માં’ । ઉસ બચ્ચેકો જૈસે ‘મેરી માં’ ધુંટ ગયા હૈ વૈસે હી સચ્ચે મુસ્કુલુકો ‘મેરા જ્ઞાયક, મેરા જ્ઞાયક’ એસા જીવનમેં ધુંટ જાના ચાહિયે ।

‘ભલે પ્રથમ સવિકલ્પસ્થપ હો, પરન્તુ એસા પક્ષા નિર્ણય કરના ચાહિયે ।’

ભલે હી પહેલે વહ ધોંટન ગાળિશ્રિત વિચારસ્થપ હો, સ્વરૂપકે આંગનમેં આનેપર પ્રથમ મનકે સમ્વન્ધસે વિકલ્પસહિત ધોંટન હો, પરન્તુ અંતરમે એસા દૃઢ નિર્ણય કરના ચાહિયે કી યહ વિકલ્પ ભી મેરા સ્વરૂપ નહીં હૈ, મૈં તો માત્ર જ્ઞાયક હું । ‘જ્ઞાયક મેરા નાથ, જ્ઞાયક મેરા પ્રભુ’ એસા પરિણમન ભલે હી પહેલે વિકલ્પરહિત ન હો, તથાપિ વિકલ્પકી ભૂમિકામેં ભી ‘ઇન સમસ્ત વિકલ્પોંસે રહિત મૈં જ્ઞાયક હું, મુઝે વહી જાના હૈ, ઇન વિકલ્પોમેં રહને જૈસા નહીં હૈ’ એસા અંતરમે પક્ષા નિર્ણય કરના ચાહિયે ।

‘પશ્ચાત् જલ્દી અંતરકા પુરુષાર્થ કરે તો જલ્દી નિર્વિકલ્પ દર્શન હો, દેર કરે તો દેરસે હો !’

જિસને અંતરમે એસા પક્કા નિર્ણય કિયા હૈ વહ આત્માર્થી જીવ યદિ અંતરમે સ્વોન્મુખતાકા પુરુષાર્થ શીંગ કરે તો નિર્વિકલ્પ આત્મદર્શન—અતીન્દ્રિય આત્માનુભૂતિ—શીંગ હોગા, પુરુષાર્થે વિલઘ્ય કરેગા તો વિલઘ્યસે હોગા। અંતરમે જ્ઞાયકકે આલઘ્યનસે જો અતીન્દ્રિય આનન્દકા અનુભવ હો ઉસે સમ્યગ્દર્શન ઔર સદ્ગ્યા જ્ઞાન કહા જાતા હૈ।

અહા! યહ માર્ગ કોઈ અલગ હૈ ભાઈ! ઇસમેં તો બહુતોંકા પાની ઉત્તર જાય એસા હૈ। વિકલ્પ અર્થાત् રાગમિશ્રિત વિચાર છૂટકર પરિણિતિ ભીતર સ્વરૂપમે આયી ઉસે નિર્વિકલ્પ આત્મદર્શન કહતે હૈને। પં. દૌલતરામજીકે પદમે આતા હૈ ન!—

હમ તો કબું ન નિજ ઘર આયે.....
પર ઘર ફિરત બુન્દ દિન બીતે,
નામ અનેક ધરાયે.....હમ તો૦

જીવ અનાદિસે પુણ્ય ઔર પાપકી કથામેં, અપને કર્તૃત્વકે અભિમાનમેં ચઢ ગયા હૈ, પરન્તુ એક સમય ભી જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ નિજગૃહમેં કબી નહીં આયા। બેનકે ૪૦૭વેં બોલમેં આતા હૈ ન! કિ—જ્ઞાની નિજસ્વરૂપમેં સમ્પૂર્ણરૂપસે સ્થિર હો જાનેકો તરસતા હૈ। અરે! યહ દ્યા-દાનકે અથવા પૂજા-ભક્તિકે વિકલ્પ-વિભાવભાવ-હમાર દેશ નહીં હૈ; ઇસ પરદેશમેં હમ કહોં આ પહુંચે? શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાયકકે આલઘ્યનસે પ્રગટ હોનેવાલી અતીન્દ્રિય આનન્દરસપૂર્ણ સ્વાનુભૂતિ વહ હમારા દેશ હૈ; ભક્તિ, સ્વાધ્યાય અથવા ઉપદેશકા શુભરાગ ભી પરદેશ હૈ। રાગરૂપ પરદેશમેં હમેં અચ્છા નહીં લગતા। યહોઁ હમારા કોઈ નહીં હૈ। જહોઁ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, આનન્દ, વીર્યાદિ અનન્તગુણરૂપ હમારા પરિવાર બસતા હૈ વહ હમારા સ્વદેશ હૈ। અબ હમ ઉસ સ્વરૂપસ્વદેશકી ઓર જા રહે હૈને। હમેં લ્વાસે અપને મૂલ વતનમેં જાકર આગમસે બસના હૈ જહોઁ સવ હમારે હૈને। જ્ઞાતા-દૃષ્ટાપના વહ હમારા મૂલ વતન હૈ, દ્યા-દાનાદિકે વિકલ્પમેં આના વહ હમારા મૂલ વતન નહીં હૈ। અંતરમે વસ્તુસ્વરૂપ સમજીકર ભલે હી પ્રથમ વિકલ્પરૂપ પરન્તુ પક્કા નિર્ણય કરે, ઔર પશ્ચાત् અંતરમે સ્વસનુખ પરિણિતિ કરનેકા જો શીંગ પુરુષાર્થ કરે તો આત્મદર્શન-સ્વાનુભૂતિ-શીંગ હોગા, વિલઘ્ય કરેગા તો વિલઘ્યસે હોગા।

પ્રથમ તો જીવકો મનકે સંગસે-વિકલ્પસે—એસા નિર્ણય કરના કિ ‘મૈં જ્ઞાયક હું, ત્રિકાળ શુદ્ધ હું, અભેદ હું।’ યદ્યપિ વિકલ્પ સહિત નિર્ણય વહ કોઈ વાસ્તવિક દર્શન નહીં હૈ, પરન્તુ પહેલે વહ આતા હૈ; પશ્ચાત્, પ્રથમ ઇન્દ્રિયોકે વિષયકી ઓરકી વૃત્તિ છૂટ જાતી હૈ ઔર અંતરમે મનકે સંગસે તત્ત્વસમ્વન્ધી શ્રુતકે વિકલ્પ રહ જાતે હૈને। તત્ત્વનિર્ણયકે દૃઢ સંકલ્પસે અંતરંગ

પુરુષાર્થ કરે કિ જિસસે શુતકે વિકલ્પ—રાગમિશ્રિત વિચાર—ટૂટકર નિર્વિકલ્પ અતીન્દ્રિય આત્મદર્શન હો। તબ ઉસે ધર્મ અર્થાત્ સયાર્દર્શન પ્રગટ હુઅ કહા જાય।

અહા! લાખ યા કરોડ શાસ્ત્ર પઢે હોં પરન્તુ વહ વહિર્લક્ષી વિકલ્પસહિત જ્ઞાન આત્માનુભૂતિકા કાર્ય નહીં કરતા। બાદ્ય વિપયોંકે લક્ષસે પ્રવર્તતી ઇન્દ્રિયોંકા સમ્વન્ધ છૂટકર અંતરમે મનકે સંગ જો રાગકે વિકલ્પ ઉઠતે હૈને ઉનકે દ્વારા આંગનમે ખડે રહકર—ચૈતન્યદ્રવ્યમે ખડે રહકર—પ્રથમ દ્રવ્યસ્વભાવકા પક્કા નિર્ણય કરના ચાહિયે। જવાહિરાતસે ભરી હુઈ દુકાનકે પ્રાંગણમે આકર પહેલે નિર્ણય કરે કિ—ઇસમેં જવાહિરાત ભરે હૈને, વૈસે હી અનંત-અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ-જવાહિરાતસે ભરા હુઅ, આનન્દાદિ ચૈતન્યરલોસે પરિપૂર્ણ યહ ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા ઇતના મહાન હૈ કિ જિસકે સામને સિદ્ધપર્યાયિકા ભી મૂલ્ય નહીં હૈ;—એસા ભલે હી પહેલે સવિકલ્પ હો, પરન્તુ એસા પક્કા નિર્ણય કરના ચાહિયે। પશ્ચાત્ અન્તરોનુખ હોનેકા પુરુષાર્થ શીંગ્ર કરે તો શીંગ્ર નિર્વિકલ્પ આત્માનુભૂતિ હોગી ઔર વિલમ્બ કરે તો વિલમ્બસે હોગી।

ક્યા કહા યહ? કિ—‘ઇન્દ્રિયોંકે વિપય—ભગવાનકે દર્શન કરના, વાણી સુનના વે સવ ઇન્દ્રિયવિપય હૈને—રોકકર માત્ર મનકે વિપયોમેં યુક્ત હોકર વિકલ્પસે જ્ઞાયકવસ્તુકા નિર્ણય કરના। યદ્યપિ વિકલ્પસે નિર્ણય યહ કોઈ વસ્તુ નહીં હૈ—ધર્મ નહીં હૈ પરન્તુ અંતરમે જાનેસે પૂર્વ વિકલ્પપૂર્વક ‘મૈં માત્ર જ્ઞાયક હી હું, વિકલ્પકા અંશ ભી મેરા સ્વભાવ નહીં હૈ’ એસા પક્કા નિર્ણય અંતરમે હો જાના ચાહિયે। જહાઁ વિકલ્પપૂર્વક સજ્જા નિર્ણય ભી ન હો વહાઁ વિકલ્પ તોડકર એકદમ નિર્વિકલ્પ નહીં હો સકતા। જ્ઞાયક સ્વભાવકા અંતરમે વિકલ્પપૂર્વક પક્કા—દૃઢ નિર્ણય કરનેકે પશ્ચાત્ અંતરંગ પુરુષાર્થ શીંગ્ર કરે તો શીંગ્ર નિર્વિકલ્પ આત્મદર્શન હો, વિલમ્બ કરે તો વિલમ્બસે હોગા।

**‘નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિ કરકે, સ્થિરતા બઢાતે-બઢાતે, જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતા હૈ।—
ઇસ વિધિકે સિવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનેકી અન્ય કોઈ વિધિ નહીં હૈ।’**

ક્યા કહા? કિ—વસ્તુ પ્રાપ્ત હોનેકે બાદકી યહ બાત હૈ। જ્ઞાનકી પર્યાયમે અનાદિસે પરકા ઔર વિભાવકા પ્રેમ થા, પર જ્ઞેયકી ઔર રાગકી રુચિ થી, વહ મિથ્યાલ થા। અબ ઉસ જ્ઞાનકી રુચિકો જ્ઞાન એવં આનન્દાદિ અનન્ત ગુણોંકે પિણ્ડસ્વરૂપ નિજ જ્ઞાયક ભગવાન આત્માકી ઓર લે જાકર—ધ્યાવ ચૈતન્યસ્વભાવકો ધ્યેય બનાકર—નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કી તબ તો અભી ધર્મકા પ્રારમ્ભ હુઅ। પશ્ચાત્ ધ્યેયસ્વરૂપ જ્ઞાયક આત્મામેં રમણતા બઢાને પર જીવ પરિપૂર્ણ શુદ્ધ દશા અર્થાત્ મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ।

પ્રથમ જીવને ભગવાન આત્માકા વિકલ્પસે નિર્ણય કિયા, પશ્ચાત્ મનકા ભી સંગ છોડકર

નિર્વિકલ્પ આત્માનુભવ કિયા। આત્માનુભવ હોનેપર ભી અખી અસ્થિરતાકા રાગ હૈ। અબ ઉસ અસ્થિરતાકે રાગકા, જ્ઞાનમે જો, શરીરાદિ પરસે તથા રાગાદિ વિભાવોંસે વિલકુલ ભિન્ન, નિજ જ્ઞાયકસ્વરૂપ અંતરકે પુરુષાર્થસે જ્ઞાત હુઆ હૈ ઉસમે રમણતા વઢાતે-વઢાતે, અત્યન્ત નાશ કરતા હૈ ઔર ઇસ પ્રકાર મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ।

આનન્દકા નાથ, સુખકા અગાધ સાગર અનુભવમે આયા। ‘અનુભવમે આયા’ અર્થાત् એક સમયકી પર્યાયમે વહ સપૂર્ણ દ્રવ્ય આ નહીં જાતા, દ્રવ્ય પર્યાય જિતના નહીં હો જાતા, પરન્તુ તૈકાલિક દ્રવ્યકા પર્યાયમે અનુભવ હુઆ। વિજલીકા કરન્ટ લગને પર જૈસે સારે શરીરમે ઝનઝનાહટ હોતી હૈ, વૈસે હી પર્યાયમે દ્રવ્યસ્વભાવકા આશ્રય કરનેસે સપૂર્ણ આત્મામે આનન્દકી ઝનઝનાહટ હોતી હૈ। ઉસે યહું નિર્વિકલ્પ દર્શન અર્થાત् સપ્યાર્દર્શન કહતે હૈને। વહ નિર્વિકલ્પ આત્મદર્શન હોનેકે પશ્ચાત્ ભી જો જ્ઞાયકવસ્તુ જ્ઞાનમે સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાત હુઈ હૈ ઉસમે સ્થિરતા હોતે-હોતે મોક્ષ હો જાતા હૈ। યહી એક મોક્ષકા ઉપાય હૈ। ઇસકે સિવા મોક્ષ—પૂર્ણ પરમાનન્દદશા—પ્રાપ્ત કરનેકી અન્ય કોઈ રીતિ નહીં હૈ।

અરેરે! જગત કહું ખડા હૈ? કાહેમે ધર્મ માન રહા હૈ? બ્રત, તપ ઔર ભક્તિકે ભાવ ભી શુભરગ હૈ। પરસ્તાવલમ્બી-પરલક્ષી શાસ્ત્રજ્ઞાન ભી બંધકા કારણ હૈ, ક્યોંકિ યદિ વહ બંધકા કારણ ન હો તો ઉસકે દ્વારા કિંચિત् અવંધકા અંશ આના ચાહિયે ન? અવંધપનેકા અંશ પરલક્ષી શાસ્ત્રજ્ઞાનસે નહીં આતા, કિન્તુ અવંધસ્વરૂપ-મુક્તસ્વરૂપ ભગવાન આત્માકે આશ્રયસે આતા હૈ। તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે અવલમ્બનસે, ઉસમે ‘અહં’પના આયે તવ, અંતરમે આનન્દકી દશા પ્રગટ હોતી હૈ। ઉસે સપ્યાર્દર્શન અર્થાત् ધર્મકા પ્રથમ સોપાન કહા ગયા હૈ। ઇસકે સિવા ઔર સવ માત્ર વાતેં હૈને।

જિસ પૂર્ણાનન્દકન્દ જ્ઞાયકસ્વરૂપકો જાના હૈ, ઉસીમેં ફિર રમના, સ્થિર હોના, વિચરના હી મોક્ષકા ઉપાય હૈ। જૈસે—પશુ ઘાસ ચરતે હૈને યા ઢેલોંકો? વૈસે હી ભગવાન આત્મા અંતરમે આનન્દકો ચેરે, અતીન્દ્રિય આનન્દકા ભોજન કરે, ઉસે આત્માકી સ્થિરતા કહા જાતા હૈ। વહ આત્મસ્થિરતા—આનન્દનિમગ્નતા—વઢાતે-વઢાતે, જીવ મોક્ષદશાકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ। પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપ મોક્ષદશાકો પ્રાપ્ત કરનેકી યહ એક હી વિધિ હૈ, ઇસકે સિવા અન્ય કોઈ વિધિ નહીં હૈ। અહા! શબ્દ ઇતને હૈને પરન્તુ ઉન્મેં ગર્ભીરતા કિતની ભરી હૈ?

*

प्रवचन-१३४

दिनांक २९-१०-७८

वचनामृत-३५९

किसी भी प्रसंगमें एकाकार नहीं हो जाना। मोक्षके सिवा तुझे और क्या प्रयोजन है? प्रथम भूमिकामें भी 'मात्र मोक्ष-अभिलाष' होती है।

जो मोक्षका अर्थी हो, संसारसे जो थक गया हो, उसके लिये गुरुदेवकी वाणीका प्रबल स्रोत वह रहा है जिसमेंसे मार्ग सूझता है। वास्तवमें तो अंतरसे थकान लगे तो, ज्ञानी द्वारा कुछ दिशा सूझनेके बाद अंतर ही अंतरमें प्रयत्न करनेसे आत्मा मिल जाता है। ३५९.

'किसी भी प्रसंगमें एकाकार नहीं हो जाना।'

किसी भी बाह्य प्रसंगमें तन्मय नहीं हो जाना। स्त्री, पुत्र, परिवार या व्यापार-धंधेका कोई भी प्रसंग हो उसमें, अपने हितका लक्ष खोकर, ओतप्रोत नहीं हो जाना; अरे! आत्महितके निमित्त ऐसे सद्ये देव-शास्त्र-गुरुकी भक्तिका प्रसंग आया हो तो वहाँ भी एकाकार नहीं हो जाना।

मोक्षके सिवा तुझे और क्या प्रयोजन है?

यदि तुझे धर्म और धर्मका फल चाहिये हो तो—धर्म वह मोक्षका मार्ग और फल वह मोक्ष—इसके सिवा तुझे अन्य क्या प्रयोजन है? इसलिये जिससे मोक्ष संधता हो उसके सिवा अन्य किसी भी प्रसंगमें—भावमें एकाकार नहीं हो जाना।

'प्रथम भूमिकामें भी 'मात्र मोक्ष-अभिलाष' होती है।'

'मात्र मोक्ष-अभिलाष' यह शब्द श्रीमद्दने 'आत्मसिद्धि'में जिज्ञासाका स्वरूप बतलाते हुए कहे हैं—

कषायकी उपशान्तता, मात्र मोक्ष-अभिलाष;
भवे खेद अंतर द्वा, ते कहीऐ जिज्ञास।

આત્મહિતકે જિજ્ઞાસુકો માત્ર મોક્ષકી ભાવના હોતી હૈ, ઉસકે સિવા પુણ્ય યા પુણ્યકે ફલકી—સ્વર્ગ મિલે, રાજ્ય મિલે, બડ્ધપ્રણ મિલે, દુનિયા મુજ્ઝે જાને ઔર માને, મુજ્ઝે કુછ આતા હૈ ઔર 'મૈં યોગ્યતાવાળા હું' એસા દુનિયા જાને એસી કોઈ ભી ઇચ્છા—અભિલાષા આત્માર્થી જીવકો અંતરસે નહીં હોતી, વહ સબ અભિલાષા તો મિથ્યા-ભ્રમ હૈ ।

અતીન્દ્રિય પૂર્ણ પરમાનન્દકા આત્મલાભ હોના ઉસકા નામ 'મોક્ષ' હૈ । દિવાલીકે દિન વણિક-વ્યાપારી લિખતે હૈને ન? કિ-'શુભ-લાભ' । પરન્તુ શુભ-લાભ કાહેકા? ધૂલકા—રૂપયોંકા? ભાઈ! પરસે ઔર રાગાદિ વિભાવસે ભિન્ન નિજ આત્માકે અવલમ્બનસે પ્રગટ હોનેવાલે પરમાનન્દકે સ્વરૂપ-લાભકે સિવા જગતમે દૂસરા કોઈ લાભ હૈ હી નહીં । આત્મહિતકા જિજ્ઞાસુ જીવ કિ જિસે આનન્દસાગર એસે ત્રિલોકનાથ નિજ જ્ઞાયક ભગવાનકા જ્ઞાનીકી પર્યાયમે જ્ઞેય બનાકર જ્ઞાન હુઅ ઉસે વાદ્ય જગતકે કિસી ભી પ્રસંગમે એકાકારપના નહીં હોતા । ઉસે પલ્લી, પુત્ર યા પરિવારકે પ્રસંગમે તો નહીં પરન્તુ તત્ત્વોપદેશકે પ્રસંગમે ભી એકાકારપના નહીં હોતા । અરે! ઉપદેશકે શબ્દોમે તો નહીં કિન્તુ ઉસ સમય સાથમે જો વિકલ્પ ઉઠતે હૈને ઉનમે ભી એકાકાર નહીં હોના; ક્યોંકિ ઉપદેશકી ભાષા તો આત્માસે ભિન્ન વર્ણ હૈ ઔર જો વિકલ્પ હૈ વહ ભી આત્માકા સ્વભાવભાવ નહીં હૈ, વિભાવ હૈ, બંધકા કારણ હૈ । 'કિસી ભી પ્રસંગમે.....' કહા હૈ ન? ધર્મકા ઉપદેશ ભી એક પ્રસંગ હૈ ન? શુદ્ધાત્માકે ઉપદેશકી અભિલાષા કરના વહ ભી રાગ હૈ, હાનિકા કારણ હૈ । મોક્ષકી અભિલાષા-ઇચ્છા ભી હાનિકા કારણ હૈ, ક્યોંકિ વહ ભી મોક્ષકો રોકતી હૈ ।

વાસ્તવમે તો ત્રિકાલ શુદ્ધ નિજ આત્મવસ્તુકી દૃષ્ટિ હોનેપર, ત્રિકાલમુક્ત એસે નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વકા અનુભવ હોનેપર, સાધકદશા પ્રગટ હોનેપર 'ભવ-મોક્ષ પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો'—'મોક્ષ કરું' એસી ભી ઉસકી ભાવનામે કર્તાબુદ્ધિ નહીં હૈ । મૈં ત્રિકાલ શુદ્ધ પરમાનન્દ પિણ્ડ જ્ઞાયક હું—એસે નિજ શુદ્ધાસ વર્સુકે શ્રદ્ધાન-જ્ઞાનપૂર્વક ઉસમે સ્થિર હોનેકા જો સાધક જીવ અંતર્મુખ પ્રયત્ન કરતા હૈ ઉસે ઉસી પ્રયત્નકે ફલરૂપ પરિપૂર્ણ મોક્ષપર્યાય સ્વયમેવ પ્રગટ હોતી હૈ, ઉસે ઉસ સ્વભાવકાર્યકે લિયે પરમાર્થસે અન્ય કિન્હીં સાધનોંકી અપેક્ષા નહીં હૈ, અરે! 'મૈં મોક્ષપર્યાય કરું' એસી ભેદબુદ્ધિ—વિકલ્પવૃત્તિકી ભી અપેક્ષા નહીં હૈ । ત્રિકાલ શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવકા પૂર્ણ આશ્રય કરતા હૈ વહી મોક્ષભાવરૂપ સ્વયં પરિણમિત હો જાતા હૈ ।

સાધકકી દૃષ્ટિ નિરન્તર જ્ઞાયક પર હી લગી રહતી હૈ । 'નિર્મલ પરિણામકો કરું' એસે પરિણામકે કર્તૃત્વ પર ઉસકી દૃષ્ટિ નહીં હૈ । 'પરિણામ એસે કરું ઔર વૈસે કરું' ઉસમે તો બુદ્ધિપર્યાયમે તથા ભેદમે રૂક જાતી હૈ; સાધકકો તો પરમપારિણામિક સ્વભાવકા દર્શન ઔર અનુભવ હુઅ હૈ ઇસલિયે દૃષ્ટિકા જોર તો ત્રિકાલ શુદ્ધ દ્રવ્ય પર હી રહતા હૈ, પરિણામ એસે કરું ઔર વૈસે કરું—યહ બાત નહીં રહતી ।

આત્મવસ્તુમें જैસે જ્ઞાન, આનન્દ, ચારિત્ર, શાન્તિ, વીર્ય, પ્રમુલ આદિ અનન્ત ગુણ હેં વૈસે હી એક ‘ભાવ’ નામકી શક્તિ ભી હૈ, જિસકે કારણ વસ્તુમें કોઈ ન કોઈ અવસ્થા વિદ્યમાન હોતી હી હૈ। ભાવશક્તિકે કારણ પરિણામ હોતે હી રહતે હૈનું। ‘ભાવ’ શક્તિકો ધારણ કરનેવાલે એસે નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યકી દૃષ્ટિ ઔર અનુભવ જિસે હુઅા હૈ ઉસે વર્તમાન નિર્મલ પર્યાય હોણી હૈ। ઉસ પરિણામકો કરું—એસે ભેદ-વિકલ્પકી વાત રહતી હી નહીં। ભાવ-શક્તિકી ભાઁતિ એક ‘ક્રિયા’ શક્તિ ભી આત્મામે હૈ। ઉસ ગુણકે ધારક ગુણીકો જિસને દૃષ્ટિમે લિયા હૈ ઉસે ઉસ શક્તિકે કારણ, પર્યાયમેં અનાદિસે અશુદ્ધ પટ્કારકોંસે જો વિકૃત અવસ્થા હોતી હૈ ઉસમે રહિત, નિર્મલ પરિણમન હોણા હૈ। સમયસારકે પરિશિષ્ટમેં, જહાઁ ૪૭ શક્તિયોંકા વર્ણન હૈ વહીં, ‘ભાવ’ શક્તિકા દો પ્રકારસે વર્ણન કિયા હૈ। એક તો, જિસકે કારણ દ્રવ્યકો વિદ્યમાન-અવસ્થાવાનપના હોતા હૈ વહ; ઔર દૂસરી, કર્તા, કર્મ, કરણ આદિ પટ્કારક અનુસાર હોનેવાલી જો ક્રિયા ઉસમે રહિત ભવનમાત્રમયી ભાવશક્તિ। અહા! ૪૭ શક્તિયોંકા વર્ણન અપૂર્વ હૈ! ‘ભાવ’ ઔર ‘ક્રિયા’કે ઉપરાન્ત કર્તા, કર્મ, કરણ, સમ્પ્રદાન, અપાદાન ઔર અધિકરણ—એસી પટ્કારક શક્તિયોંકા ભી વર્ણન હૈ। અહા! એસી અનંતશક્તિયોંકે ધારક એસે નિજ શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવકો જિસને દૃષ્ટિમે લિયા ઉસે અપને પટ્કારકોંકે કારણ નિર્મલ પરિણતિ ધારગાહી હોતી હી રહતી હૈ; ઉસમે ઉસે ‘યહ કરું ઔર વહ કરું’ એસે કર્તૃત્વકે વિકલ્પોંકો સ્થાન હી નહીં હૈ।

યાં તો યાં વાત ચલ રહી હૈ કી—‘કિસી ભી પ્રસંગમે એકાકાર નહીં હો જાના, મોક્ષકે સિવા તુઝે ઔર ક્યા પ્રયોજન હૈ? પ્રથમ ભૂમિકામેં ભી ‘માત્ર મોક્ષ-અભિલાષ’ હોતી હૈ।’ વાહરકા તો જિસ કાલ જો હોના હૈ વહ ઉસકે કારણસે હોતા હી રહતા હૈ, અપને પરિણામ યદિ દ્રવ્યકે લક્ષસે હોતે હૈનું તો વે માત્ર જ્ઞાતારૂપસે હી હોતે રહતે હૈનું। ઇસલિયે કિસી ભી પ્રસંગમે—ક્ષાયિક સમ્યદૃષ્ટિ એકાવતારી ઇન્દ્ર ભી અદ્યાહ્નિકામેં નન્દીથર દ્વીપમેં જાતે હૈનું ઔર પાંવમેં ધુঁધুં বাঁধকર શાથત રલમયી જિન પ્રતિમાઓંકે સન્મુખ નૃત્ય કરતે હૈનું,—એસી ભક્તિકે, સ્વાધ્યાયકે યા શ્રવણકે કિસી ભી પ્રસંગમે—અપને જ્ઞાતાસ્વભાવકી દૃષ્ટિ—જ્ઞાતા પરિણતિ—ખોકર એકાકાર નહીં હો જાના। જ્ઞાનીકો ભી વાહરસે જિનેન્દ્રભક્તિ, ગુરુસેવા આદિકા ઉત્સાહ દિખતા હૈ પરન્તુ વાસ્તવમે તો ઉસે અંતરમેં સ્વભાવોન્સુખતાકા ઉત્સાહ હૈ, પરન્તુ બહિર્લક્ષી લોગ ઉસે દેખ નહીં સકતે। પ્રથમ ભૂમિકામેં ભી માત્ર મોક્ષકી હી અભિલાષા હોતી હૈ, વાદ્ય પ્રસંગકા પ્રેમ અંતરમેં નહીં હોતા।

‘જો મોક્ષકા અર્થી હો, સંસારસે જો થક ગયા હો, જસકે લિયે ગુરુદેવકી વાળીકા પ્રબલ સ્નોત વહ રહા હૈ જિસમેંસે માર્ગ સૂઝતા હૈ।’

પરમ અતીન્દ્રિય પૂર્ણાનન્દકા આત્મલાભ—પરમાનન્દસ્વરૂપકી પૂર્ણ પ્રાપ્તિ—જિસકા સ્વરૂપ હૈ એસે મોક્ષકા જો કામી હો, જિસે અંતરમેં સચમુચ સંસારકી હી થકાન લગી હો, સમસ્ત શુભાશુભ

વિભાવોમં જિસે દુઃખ દિખાયી દેતા હો ઉસકે લિયે બેનને યહાઁકી (ગુરુદેવકી વાળીકી) બાત કહી હૈ । (ગુરુદેવકી વાળીકા પ્રબલ સ્નોત બહ રહા હૈ જિસમંસે માર્ગ સૂજની હૈ ।) ઉસકા જો સ્વયં વિચાર કરે, ઉસે સમજનેકા જો પ્રયત્ન કરે, ઉસે માર્ગ સૂજની હૈ એસા બેનને કહા હૈ । યહાઁકી વાળી (ગુરુદેવકી વાળી) ઉસે સૂજની હૈ—યહ સબ નિમિત્તકી બાતોં હૈનું । અબ—

વાસ્તવમં તો, અંતરસે થકાન લગે તો, જ્ઞાની દ્વારા કુછ દિશા સૂજનેકે બાદ અંતર હી અંતરમં પ્રયત્ન કરનેસે આત્મા મિલ જાતા હૈ ।'

અંતરસે શુભાશુભ વિભાવ દુઃખરૂપ લગે તો, જ્ઞાનીકે બતલાયે હુએ માર્ગ દ્વારા વસ્તુસ્વભાવકી-આનન્દમૂર્તિ નિજાત્મતત્ત્વકી-કુછ દિશા સૂજનેકે પશ્ચાતુ, અંતરમં બારમ્બાર પ્રયત્ન કરને પર ભગવાન આત્મા પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ, ઉસકી દૃષ્ટિ હોને પર અંતરમં ઉસકા અનુભવ પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । યહ તો આત્મપ્રાસિકી પ્રાગભિક બાત હૈ ન ! વહીં ‘પ્રાપ્ત કરનેકા પ્રયત્ન કરું’ એસા કથનમં આતા હૈ; વાસ્તવમં તો ‘પ્રયત્ન કરું’ એસે ‘કરનેકી’ પર્યાયકે ઊપર બુદ્ધિ નહીં હૈ । પર્યાયમં ખડે રહકર નહીં પરન્તુ દ્રવ્યસ્વભાવમં ખડે રહકર સહજ પ્રયત્નરૂપસે પરિણમિત હોનેપર આત્મા પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ।

૩૫૨ વચનામૃત-

‘દ્રવ્યસે પરિપૂર્ણ મહાપ્રભુ હું, ભગવાન હું, કૃતકૃત્ય હું’ એસા માનતે હોનેપર ભી ‘પર્યાયમં તો મૈં પામર હું’ એસા મહામુનિ ભી જાનતે હૈનું ।

ગણધરદેવ ભી કહતે હૈનું કि ‘હે જિનેન્દ્ર ! મૈં આપકે જ્ઞાનકો નહીં પા સકતા । આપકે એકસમયકે જ્ઞાનમં સમસ્ત લોકાલોક તથા અપની ભી અનંત પર્યાયે જ્ઞાત હોતી હૈનું । કહીં આપકા અનન્ત-અનન્ત દ્રવ્ય-પર્યાયોંકો જાનનેવાતા અગાધ જ્ઞાન ઔર કહીં મેરા અલ્યુ જ્ઞાન ! આપ અનુપમ આનન્દરૂપ ભી સમ્પૂર્ણત્યા પરિણમિત હો ગયે હૈનું । કહીં આપકા પૂર્ણ આનન્દ ઔર કહીં મેરા અલ્યુ આનન્દ ! ઇસી પ્રકાર અનન્ત ગુણોંકી પૂર્ણ પર્યાયરૂપસે આપ સમ્પૂર્ણત્યા પરિણમિત હો ગયે હો । આપકી ક્યા મહિમા કરેં ? આપકો તો જૈસા દ્રવ્ય વૈસી હી એકસમયકી પર્યાય પરિણમિત હો ગઈ હૈ; મેરી પર્યાય તો અનન્તવં ભાગ હૈ ।’

ઇસ પ્રકાર પ્રત્યેક સાધક, દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે અપનેકો ભગવાન માનતા હોનેપર ભી, પર્યાય-અપેક્ષાસે—જ્ઞાન, આનંદ, ચારિત્ર, વીર્ય, ઇત્યાદિ સર્વ પર્યાયોંકી અપેક્ષાસે—અપની પામરતા જાનતા હૈ । ૩૫૨.

“‘દ્રવ્યસે પરિપૂર્ણ મહાપ્રભુ હું, ભગવાન હું, કૃતકૃત્ય હું’ એસા માનતે હોનેપર ભી ‘પર્યાયમે તો મૈં પામર હું’ એસા મહામુનિ ભી જાનતે હોયાં ।”

વસ્તુ—જ્ઞાયક દ્રવ્ય—શક્તિસ્વભાવસે તો ત્રિકાલ શુદ્ધ પરિપૂર્ણ ચૈતન્ય મહાપ્રભુ હૈ, અનન્ત મહિમાવંત પદાર્થ હોનેસે ‘ભગવાન’ હૈ, કૃતાર્થ હૈ । અહા ! એસા અદ્ભુત પદાર્થ કી જો પહેલે કબી દેખા નહીં હૈ, જાના નહીં હૈ, અનુભવ નહીં કિયા, ઉસકા પ્રથમ ‘જ્ઞાયકપ્રભુ’ એસા હૈ’ ઇસ પ્રકાર અનુમાનસે નિર્ણય તો કર । કિસ પ્રકાર ઉસકા અનુમાન કરના ?—કી જો કુછ યહ જાનને—દેખનેકી અલ્પ પર્યાય હૈ, વહ કિસ ભૂમિમેસે ઉત્પન્ન હોતી હૈ ? વહ ભૂમિ કિતની હૈ ? વહ ચૈતન્યભૂમિ ધ્રુવ તથા પરિપૂર્ણ હૈ । ઉસ ધ્રુવધનકે આલમ્બનસે હી પર્યાયમે પૂર્ણતા પ્રગટી હૈ । લોગ ધનતેરસકો લક્ષ્મીપૂજન કરતે હોયાં ન ? વે રૂપ્ય, સોના, ચાઁડી આદિ લક્ષ્મી તો ધૂલ હૈ, પુદ્ગલ હૈ । સદ્ગી લક્ષ્મી તો અપના ધ્રુવ જ્ઞાયક દ્રવ્ય હૈ । ઉસકે આલમ્બનસે પર્યાયમે નિર્પલતાકી, આનંદકી સમસ્ત સમૃદ્ધિયાં પ્રગટ હોતી હોયાં ।

વસ્તુસ્વભાવસે અપનેકો પરિપૂર્ણ ચૈતન્ય મહાપ્રભુ, ભગવાન ઔર કૃતકૃત્ય જાનતે હોનેપર ભી, સાધક મહામુનિ ભી, પર્યાયસે તો અપનેકો પામર જાનતે હોયાં; ક્યોંકિ સ્થિરતાકી પૂર્ણતાકા પૂરા પુરુષાર્થ કરના અભી શેષ હૈ ન ? જ્ઞાનીકો અભી અસ્થિરતા હૈ, શુભાશુભ રાગ આતા હૈ । ઉસે અશુભરાગ આયે વહ તો વિપ હૈ હી, પરન્તુ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી ઓરકા અથવા તત્ત્વચિંતન ઔર બ્રતાદિકા જો શુભ રાગ આયે વહ ભી કાલા નાગ લગતા હૈ । બેને કહા હૈ ન ! કી—હમારા દેશ તો અંતરમે હૈ કી જહાઁ જ્ઞાન ઔર આનંદાદિ હમારા પરિવાર બસતા હૈ; યહ પઢનેકા, કહનેકા શુભ વિકલ્પ આતા હૈ વહ પરદેશ હૈ; અરે ! ઇસ પરદેશમે હમ કહાઁ આ પહુંચે ? યહ વિભાવભાવ હમારા વતન નહીં હૈ, ઇસમે હમારા પરિવાર નહીં હૈ । હું તો અપને શુદ્ધ ભાવરૂપ વતનમે જાકર બસના હૈ જહાઁ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, આનંદ, વીર્યાદિ અનન્ત ગુણરૂપ હમારા સમસ્ત પરિવાર બસતા હૈ ।

અરે ! સ્વી, વચ્ચે યા પરિવારકી તો વાત ભી ક્યા કરના ? વે તો પર વસ્તુ હોયાં, તેરા પરિવાર નહીં હોયાં, તેરા ઔર ઉનકા કોઈ સમ્વન્ધ નહીં હૈ, તથાપિ ઉનકે પ્રતિ મમતા કરકે મર ગયા । શાસ્ત્રમે તો ઉનેં ‘ઠગોંકી ટોલી’ કહા હૈ । ‘વચ્ચે અભી કમજોર હોયાં, વ્યાપારકા કાર્ય બરાબર નહીં ચલા સકતે, હું ઉનકો અપને અનુભવકા લાભ દેના ચાહિયે ।’—ઇસ પ્રકાર સૂધી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અપના અમૂલ્ય મનુષ્ય જીવન ખો દેતે હોયાં । એસી સ્થૂલ વાત તો દૂર રહી,

પરનું જ્ઞાનીકો અંતરમે જો પઢને—વિચારનેકા શુભરાગ હૈ વહ ભી પર્યાયમે અપની અશુદ્ધતા હૈ—પામરતા હૈ। દ્રવ્યસ્વભાવસે પૂર્ણનન્દ પ્રમુ હોનેપર ભી પર્યાયમે અપની અશુદ્ધતા હૈ—પામરતા હૈ। એસા જ્ઞાની બગાવર જાનતા હૈ।

અહા! સમ્યગ્દર્શન ઔર સ્વાનુભૂતિકી નિર્મલ પર્યાય પ્રગટ હુઈ વહ તો કેવલજ્ઞાનાદિ પૂર્ણ પર્યાયકે અનન્તવેં ભાગ હૈ। કહું વહ કેવલજ્ઞાનરૂપી રલકા મહાપર્વત ઔર કહું યહ સમ્યગ્દર્શનરૂપી રલકળિકા! સમ્યગ્દર્શન ઔર સ્વાનુભવકી પર્યાયરૂપ પરિણમિત સાધક જ્ઞાની કેવલજ્ઞાનકે સમક્ષ અપની અલ્પતા અનુભવતે હૈને। સ્વામિકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષામે કહા હૈ ન! કિ—જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હૈ વહ પરદ્રવ્યોમેં ઔર પરભાવોમેં ગર્વ નહીં કરતા, ઉપશમભાવોંકા ચિન્તવન કરતા હૈ તથા અપને આત્માકો તૃણતુલ્ય હલકા માનતા હૈ; અપના પૂર્ણ સ્વરૂપ તો અનન્ત જ્ઞાનાદિરૂપ હૈ, પરનું જવતક ઉસકી પ્રાસિ ન હો તવતક વહ અપનેકો તૃણતુલ્ય લઘુ માનતા હૈ, કિસી પદાર્થમિં ગર્વ નહીં કરતા।

મહામુનિયોંકો સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ઔર સમ્યક્ચારિત્ર આદિકી અલૌકિક તથા અભૂતપૂર્વ નિર્મલ પર્યાયેં પ્રગટ હુઈ હૈને, તથાપિ પર્યાય-અપેક્ષાસે—દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે પરિપૂર્ણ ભગવાન હોનેપર ભી—અપનેકો પામર જાનતે હૈને। અહા! કહું વહ કેવલજ્ઞાની ભગવાનકી પૂર્ણ પર્યાય ઔર કહું યહ હમારી અલ્પ પર્યાય! અરે! આજકલ તો કિતનોંકો થોડા શાસ્ત્રોંકા જ્ઞાન હો જાય, જાનનેરૂપ ધારણા હો જાય તો ઉન્હેં એસા લગતા હૈ કિ હમ દૂસરોંકી અપેક્ષા બહુત આગે બઢું ગયે હૈને। ભાઈ! વહ શાસ્ત્રોંકા બહિર્લક્ષી જ્ઞાન કોઈ જ્ઞાન હી નહીં હૈ, વહ તો અજ્ઞાન હૈ, પરસ્તાવલચ્છી જાનના હૈ। અંતરમે ચૈતન્ય મહાપ્રભુકા સ્પર્શ કરકે, ઉસકા આશ્રય કરકે અતીન્દ્રિય આનન્દ લેતા હુઆ જો સમ્યગ્જ્ઞાનકા અનુદ્ધુત ઔર અભૂતપૂર્વ કણ પ્રગટ હો ઉસે જ્ઞાન કહા જાતા હૈ। આયા કુછ સમજામે?

સાધક જીવકો જો સમ્યક્ત્વરૂપી દૂજકા ઉદય હુआ હૈ ઉસે પૂર્ણ કેવલજ્ઞાનરૂપી પૂનમ હોના હૈ। જૈસે દૂજમેં પૂનમ નહીં હૈ, વૈસે હી અંતરમે સમ્યગ્દર્શનરૂપી દૂજ પ્રગટ હુઈ હૈ, પરનું અભી પૂનમ નહીં હુઈ હૈ। ‘દ્રવ્યસ્વભાવસે પરિપૂર્ણ ભગવાન હું’ એસા પ્રત્યેક સાધક માનતા હોનેપર ભી ‘પર્યાયસે અપૂર્ણ હું, પામર હું’ એસા બગાવર જાનતા હૈ।

અહા! મહામુનિ કિન્હેં કહતે હૈને? જિન્હોને મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધી આદિ તીનકપાયકી ચૌકડીકા અભાવ કિયા હૈ, જિન્હોને આનન્દરસ જ્ઞારતે પ્રચુર સ્વસંવેદનકી મોહર-છાપ લગી હૈ એસે સંત ભી એસા જાનતે-માનતે હૈને કિ ‘પર્યાયમે અભી મૈં પામર હું’। જિનકે આનન્દસાગરમે યદ્યપિ અભી પૂનમ જૈસા જ્વાર નહીં આયા હૈ, તથાપિ છઠ-સાતમ જૈસા જ્વાર તો આયા હૈ, અંતરમે અત્યન્ત આનન્દ ઉછલ રહા હૈ એસે સાધક મુનિ ભી અપનેકો કેવલજ્ઞાનકે સમક્ષ તૃણતુલ્ય પામર માનતે હૈને, ક્યોંકિ અભી પૂર્ણતા સાધના શેષ હૈ।

“ગણધરદેવ ભી કહતે હોએ કि ‘હે જિનેન્દ્ર! મૈં આપકે જ્ઞાનકો નહીં પા સકતા ।’”

અહા ! કહાઁ તીનલોક ઔર તીનકાલકે પદાર્�ોંકો, વિશ્વકે સમસ્ત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોંકો, એકસમયમે યુગપદ જાનનેવાલે કેવળી ભગવાનકા—જિનેન્દ્રદેવકા—પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ઔર કહાઁ હમારા યહ ક્રમશ: પ્રવર્તતા મર્યાદિત જ્ઞાન ! સમસ્ત શ્રુતકે જ્ઞાતા ગણધરદેવ ભી કહતે હે ક્રિએ હૈ સર્વજ્ઞ પ્રભુ ! મૈં આપકે જ્ઞાનકો નહીં પા સકતા ।

‘આપકે એકસમયકે જ્ઞાનમે સમસ્ત લોકાલોક તથા અપની ભી અનન્ત પર્યાયોં જ્ઞાત હોતી હોએ ।’

સર્વજ્ઞસ્વભાવી ભગવાન ‘આત્માકો જવ પર્યાયમે સર્વજ્ઞદશા પ્રગટ હોતી હૈ, પ્રાસકી પ્રાસિ હોતી હૈ અર્થાત્ જો જ્ઞાન શક્તિરૂપ થા વહ વ્યક્ત હોતા હૈ તવ ઉનકા એકસમયકા જ્ઞાનપરિણમન જગતકે સમસ્ત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયોંકો, અપની ભી તીનોં કાલકી અનન્ત પર્યાયોંકો, સમસ્ત લોકાલોકકો—સવ કુછ—યુગપદ જાન લેતા હૈ ।

‘કહાઁ આપકા અનંત-અનંત દ્રવ્ય-પર્યાયોંકો જાનનેવાલા અગાધ જ્ઞાન ઔર કહાઁ મેરા અલ્પ જ્ઞાન !’

અંતર્મુહૂર્તમિં વારહ અંગ ઔર ચૌદહ પૂર્વકી રચના કરનેવાલે ગણધરદેવ ભી એસા કહતે હોએ ક્રિ-પ્રભુ ! કહાઁ આપકા અનંત-અનંત દ્રવ્યોંકો તથા ઉનકી પર્યાયોંકો એકસાથ જાનતા હુઅ અગાધ જ્ઞાન ઔર કહાઁ મેરા યહ અલ્પ જ્ઞાન ! આપકે અપાર જ્ઞાનકે સામને મેરા જ્ઞાન તો પામર હૈ ।

‘આપ અનુપમ આનન્દરૂપ ભી સમ્પૂર્ણત્વા પરિણમિત હો ગયે હોએ ।’

હે જિનેન્દ્રદેવ ! આપ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ તો પરિણમિત હો ગયે હોએ, પરન્તુ પૂર્ણ જ્ઞાનકે સાથ અવિનાભાવી એસે અનુપમ પૂર્ણાનન્દરૂપસે ભી સમ્પૂર્ણત્વા પરિણમિત હો ગયે હોએ । પહલે અનુપમ જ્ઞાનકી વાત કહકર અબ કહતે હોએ ક્રિ પ્રભુ ! જ્ઞાનકી ભાઁતિ આપ અનુપમ આનન્દરૂપ ભી પરિણમિત હો રહે હોએ ।

‘કહાઁ આપકા પૂર્ણ આનન્દ ઔર કહાઁ મેરા અલ્પ આનન્દ !’

ભગવાન પૂર્ણ પરમાનન્દ ઔર અપના ભૂમિકાનુસાર અલ્પ આનન્દ—એસે દોનોંકા મિલાન—તુલના કી હૈ । સદ્ગ્રામ ભાવલિંગી સાધુકો અંતરમે અપની દશાકે અનુસાર આનન્દ તો હૈ, ભીતર ચૈતન્ય-સરોવરમે આનન્દકી તરંગે ઉછલ રહી હૈનું, તથાપિ પ્રભુકે પૂર્ણાનન્દકે સમક્ષ વહ અનન્તવેં ભાગકા હૈ । અહા ! કહાઁ સર્વજ્ઞ પરમાત્માકા પૂર્ણાનન્દ ઔર કહાઁ મેરા વહ અલ્પ આનન્દ !

‘ઇસી પ્રકાર અનન્ત ગુણોંકી પૂર્ણ પર્યાયરૂપસે આપ સમ્પૂર્ણત્વા પરિણમિત હો ગયે હો !’

જ્ઞાન ઔર આનન્દ—ઇન દો ગુણોંકી વાત કહકર અબ કહતે હૈને કિ હે પ્રભો ! ઇસી પ્રકાર આપ દર્શન, શ્રદ્ધા, વીર્ય, પ્રભુત્વ આદિ અનન્ત ગુણોંકી પૂર્ણ પર્યાયરૂપસે સમ્પૂર્ણત્વા પરિણમિત હો ગયે હૈને। કહોં આપકા અનન્તદર્શીરૂપ પૂર્ણ પરિણમન ઔર કહોં મેરા અલ્પદર્શીરૂપ પરિણમન ! કહોં આપકી પર્યાયમં પ્રગટ હુઈ અનન્ત વીર્યશક્તિ ઔર કહોં મેરા પર્યાયમં અલ્પવીર્ય ! આપ તો પ્રભુત્વ, વિભુત્વ, સ્વચ્છત્વ, પ્રકાશત્વ આદિ અનન્ત અનુજીવી સ્વભાવોંકી પૂર્ણ પર્યાયરૂપસે ખિલ ઉઠે હૈને। કહોં આપકા વહ પૂર્ણ વિકાસ ઔર કહોં મેરા યહ અલ્પ વિકાસ ! ‘દ્રવ્યસ્વભાવસે મૈં પરિપૂર્ણ મહાપ્રભુ હું’ એસા માનતે હોનેપર ભી ‘પર્યાયસે તો મૈં અલ્પ હું’ એસા ગણધર ભગવાન ભી જાનતે હૈને।

‘આપકી ક્યા મહિમા કરેં ? આપકો તો જૈસા દ્રવ્ય વૈસી હી એકસમયકી પર્યાય પરિણમિત હો ગઈ હૈ; મેરી પર્યાય તો અનંતવેં ભાગ હૈ !’

હે સર્વજ્ઞ જિનેન્દ્ર પ્રભુ ! આપકી ક્યા મહિમા હો ? આપકો તો, દ્રવ્યમં જિતના સામર્થ્ય હૈ વહ સવ એકસમયકી પર્યાયમં પૂર્ણરૂપસે ખિલ ઉઠા હૈ, જૈસા દ્રવ્ય હૈ વૈસી હી એકસમયકી પર્યાય પૂર્ણરૂપસે પરિણમિત હો ગઈ હૈ; ઔર મેરી પર્યાય તો આપકી અપેક્ષા અનન્તવેં ભાગ હૈ ! — ઇસ પ્રકાર જ્ઞાની ભગવાનકી પૂર્ણ પર્યાયકે સમક્ષ અપનેકો પામર, અલ્પ ઔર લઘુ જાનતા હૈ ! સ્વયં શક્તિ-અપેક્ષાસે પરિપૂર્ણ પ્રભુ હોનેપર ભી પર્યાયમં પામરતાકા ઉસે વિવેક હોતા હૈ ।

‘ઇસ પ્રકાર પ્રત્યેક સાધક, દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે અપનેકો ભગવાન માનતા હોનેપર ભી, પર્યાય-અપેક્ષાસે—જ્ઞાન, આનન્દ, ચારિત્ર, વીર્ય ઇત્યાદિ સર્વ પર્યાયોંકી અપેક્ષાસે-અપની પામરતા જાનતા હૈ !’

ઇસ પ્રકાર પ્રત્યેક સાધક અર્થાત્ ગણધરાદિ મહામુનિ ભી, અપને આત્માકી પર્યાયમં અપૂર્ણતા દેખકર, ‘કેવલજ્ઞાનીકી પૂર્ણ પર્યાયકે સમક્ષ હમારી પર્યાય પામર હૈ, અલ્પ હૈ, હમેં પર્યાયમં પૂર્ણતા પ્રગટ કરના અભી શેષ હૈ’ એસા બરાબર જાનતે-માનતે હૈને। યદ્વારા દૃષ્ટિ-અપેક્ષાસે તો વે અપનેકો ‘મૈં પરિપૂર્ણ મહાપ્રભુ હું, ભગવાન હું, કૃતકૃત્ય હું’ એસા માનતે-જાનતે હૈને, તથાપિ વર્તમાન પર્યાયમં અભી પૂર્ણતા પ્રગટ નહીં હુઈ હોનેસે, અપનેકો પામર જાનતે હૈને। દૃષ્ટિ તો સદા પરિપૂર્ણ દ્રવ્યસામાન્યકો હી સ્વીકારતી હૈ, પરન્તુ પર્યાયમં જિતની અપૂર્ણતા હૈ ઉસે જ્ઞાન બરાબર જાનતા હૈ ।

જિનકો સાધ્યાર્થન પ્રગટ હુआ હૈ વે સવ જીવ સાધક હૈને। ઉનકી દૃષ્ટિકા વિષય

૩૮૬]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

એકમાત્ર અપના પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક ભગવાન હૈ। દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે ઉન્હેં કુછ કરના શેષ નહીં હૈ, તથાપિ પર્યાય-અપેક્ષાસે ‘મુજ્જે જ્ઞાન-આનંદ, સ્વરૂપરમણતા, પુરુષાર્થ આદિ અનન્તગુણોંકી પર્યાયોમં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરના શેષ હૈ’ એસી અપની પામરતા જાનતા હૈ। પર્યાયમે અપનેકો પામર જાનતા હોનેપર ભી ‘દ્રવ્યસ્વભાવસે મેં પરિપૂર્ણ ભગવાન હું’ એસા દૃષ્ટિમેંસે કિંચિત્ નહીં હટતા।

પ્રશ્ન :—આત્મા આજ ભી ‘ભગવાન’ હૈ?

ઉત્તર :—આજ હી નહીં, તીનોંકાલ ભગવાન હૈ। અરે! જીવકો અપની પ્રભુતાકી ખવર નહીં હૈ; નિગોદકા જીવ ભી, જિસકો સ્વરૂપકી વિરાધનાકે કારણ પર્યાયમે જ્ઞાનાદિકા પરિણમન અનન્તવેં ભાગકા હો ગયા હૈ, શક્તિ-અપેક્ષાસે પરિપૂર્ણ ભગવાન હૈ। નિગોદકે જીવ હોં યા સિદ્ધને જીવ હોં—સવ વસ્તુ-અપેક્ષાસે પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ હી હૈને। આત્મામે શ્રદ્ધા ઔર જ્ઞાન એસે દો ગુણ હૈને। ઉન્મેં જો શ્રદ્ધાગુણ હૈ વહ તો ત્રિકાલશુદ્ધ નિજ જ્ઞાયકતત્ત્વકો પરિપૂર્ણ ભગવાનરૂપસે સ્વીકારતા હૈ ઔર ઉસકે સાથ જો જ્ઞાન હૈ વહ ત્રૈકાલિક ધ્રુવસ્વભાવકો આશ્રય કરને હેતુ સદા ઉપાદેય જાનતા હૈ તથા પર્યાયમે જો અત્યતા હૈ ઉસે ભી જાનતા હૈ।

જ્ઞાન ઔર આનન્દાદિ અનન્ત-અનન્ત ગુણોંકી સમૃદ્ધિસે ભરા હુआ વહ આત્મા ભગવાન હૈ, પૂર્ણાનંદ પ્રભુ હૈ,—ઇસ પ્રકાર સયાગૃદૃષ્ટિ સાધક જીવ અપનેકો દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે ‘પરિપૂર્ણ પરમાત્મા’ માનતા હોનેપર ભી, પર્યાય-અપેક્ષાસે—ભલે હી ચાર જ્ઞાન વિકસિત હુએ હોં, આનન્દસે ઓતપ્રોત પ્રચુર સ્વસંવેદન વર્તતા હો, સ્વરૂપ-ર્મણતા અત્યન્ત બઢ ગઈ હો, તથાપિ વહ જ્ઞાન, આનન્દાદિ, ચારિત્ર ઔર વીર્ય ઇત્યાદિ સમસ્ત પર્યાયોંકી અપેક્ષાસે—અપની પામરતા જાનતા હૈ। અહા! એસી બાત હૈ। આયા કુછ સમજીમે?

*

બાદ્યમે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકે સમીપ નિવાસ કરનેકી પ્રશસ્ત ભાવના જ્ઞાનીકો ભી હોતી હૈ, પરન્તુ વહ બાદ્ય લોક હૈ। વહ પ્રશસ્ત ભાવ આત્મા હોનેપર ભી જ્ઞાનીકો ચૈતન્ય-લોકમેં વસનેકા પ્રયત્ન ચલતા રહતા હૈ। શુદ્ધાત્મ પરિણતિરૂપ—શુદ્ધાત્માનુભૂતિરૂપ લોક વહી સદ્ગ્યા અંતરકા ચૈતન્ય-લોક હૈ; ઉસમે તૂ નિવાસ કર। ‘ચિદપરિણતિરૂપ પરિણમના હી સુખી હોનેકા માર્ગ હૈ’ એસા સદ્ગ્યા મોક્ષમાર્ગ ગુરુદેવને હી બતલાયા હૈ।

—વહિન શ્રી ચયાવેન.

*

प्रवचन-१३५

दिनांक ३०-१०-७८

वचनामृत-३५३

सर्वोत्कृष्ट महिमाका भण्डार चैतन्यदेव अनादि-अनन्त परमपारिणामिकभावमें स्थित है। मुनिराजने (नियमसारके टीकाकार श्री पद्मप्रभमलधारिदेवने) इस परमपारिणामिकभावकी धुन लगायी है। यह पंचमभाव पवित्र है, महिमावंत है। उसका आश्रय करनेसे शुद्धिके प्रारम्भसे लेकर पूर्णता प्रगट होती है।

जो मलिन हो, अथवा जो अंशतः निर्मल हो, अथवा जो अधूरा हो, अथवा जो शुद्ध एवं पूर्ण होनेपर भी सापेक्ष हो, अध्रुव हो और त्रैकालिक-परिपूर्ण-सामर्थ्यवान् हो उसके आश्रयसे शुद्धता प्रगट नहीं होती; इसलिये औदयिक भाव, क्षायोपशमिक भाव, औपशमिक भाव और क्षायिक भाव अवलम्बनके योग्य नहीं हैं।

जो पूरा निर्मल है, परिपूर्ण है, परम निरपेक्ष है, ध्रुव है और त्रैकालिक-परिपूर्ण-सामर्थ्यवान् है—ऐसे अभेद एक परमपारिणामिकभावका ही—पारमार्थिक असली वस्तुका ही—आश्रय करने योग्य है, उसकी शरण लेने योग्य है। उसीसे सम्यगदर्शनसे लेकर मोक्ष तककी सर्व दिशाएँ प्राप्त होती हैं।

आत्मामें सहजभावसे विद्यमान ज्ञान, दर्शन, चारित्र, आनन्द इत्यादि अनन्त गुण भी यद्यपि पारिणामिकभावरूप ही हैं तथापि वे चेतन द्रव्यके एक-एक अंशरूप होनेके कारण उनका भेदरूपसे अवलम्बन लेने पर साधकको निर्मलता परिणमित नहीं होती।

ઇસલિયે પરમપારિણામિકભાવરૂપ અનન્તગુણસ્વરૂપ અભેદ એક ચેતન દ્રવ્યકા હી—અખણ્ડ પરમાત્મદ્રવ્યકા હી—આશ્રય કરના, વહીં દૃષ્ટિ દેના, ઉસીકી શરણ લેના, ઉસીકા ધ્યાન કરના, કિ જિસસે અનન્ત નિર્મલ પર્યાયેં સ્વયં ખિલ ઉઠેં ।

ઇસલિયે દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરકે અખણ્ડ એક જ્ઞાયકરૂપ વસ્તુકો લક્ષ્યમે લેકર ઉસકા અવલમ્બન કરો । વહી, વસ્તુકે અખણ્ડ એક પરમપારિણામિક ભાવકા આશ્રય હૈ । આત્મા અનન્તગુણમય હૈ પરન્તુ દ્રવ્યદૃષ્ટિ ગુણોંકે ભેદોંકા ગ્રહણ નહીં કરતી, વહ તો એક અખણ્ડ ત્રૈકાલિક વસ્તુકો અભેદરૂપસે ગ્રહણ કરતી હૈ ।

યહ પંચમભાવ પાવન હૈ, પૂજનીય હૈ । ઉસકે આશ્રયસે સમ્યગ્રદર્શન પ્રગટ હોતા હૈ, સચ્ચા મુનિપના આતા હૈ, શાન્તિ ઔર સુખ પરિણમિત હોતા હૈ, વીતરાગતા હોતી હૈ, પંચમગતિકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । ૩૫૩.

‘સર્વોકૃષ્ટ મહિમાકા ભણ્ડાર ચૈતન્યદેવ અનાદિ-અનન્ત પરમપારિણામિકભાવમંસ્થિત હૈ ।’

ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા સર્વોકૃષ્ટ જ્ઞાનાદિ અનન્ત અનન્ત અનન્ત ગુણમહિમાકા ભરપૂર ભણ્ડાર હૈ । અનન્તકા અનન્તકે સાથ અનન્તવાર ગુણ કરો તથાપિ જિસકા અન્ત ન આયે ઇતને અપાર અનન્ત ગુણોંસે ચૈતન્યદેવ સદા પરિપૂર્ણ હૈ । અનન્ત ગુણસમૃદ્ધિકા ભણ્ડાર એસા અભેદ ચૈતન્યદેવ સમ્યગ્રદર્શનકા વિપય હૈ । સમ્યગ્રદર્શન ધર્મકી ગ્રથમ સોપાન હૈ । ચૈતન્યદેવ, જો કભી નયા નહીં હુઅ હૈ ઇસલિયે અનાદિ હૈ ઔર જિસકા કભી વિનાશ નહીં હૈ ઇસલિયે અનન્ત હૈ એસે, સહજ પરમપારિણામિકભાવરૂપ રહા હૈ । અહા ! અધિકાર તો વહુત ઉચ્ચ આયા હૈ ।

પરમપારિણામિકભાવ અર્થાત्, એસે વિભાવમે નિમિત્ત એસે કર્મકી સદ્ગ્રાવકી યા કર્મકી અભાવકી અપેક્ષા નહીં હૈ એસા, કર્મનિરપેક્ષ સહજ સ્વભાવ । ભાવ પાઁચ પ્રકારકે હૈને—ઔદ્યિક, ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ક્ષાયિકભાવ ઔર પારિણામિક ભાવ । ઉનમેં જો મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેપાદિ ઔદ્યિક ભાવ હૈને ઉનકો કર્મકા ઉદ્ય નિમિત્ત હૈ, ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઔર ઔપશમિક ચારિત્રમે કર્મકા ઉપશમ નિમિત્ત હૈ, જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, સમ્યક્ત્વ ઔર ચારિત્રકે ક્ષાયોપશમિક ભાવોમેં ઉસ-ઉસ કર્મકા ક્ષયોપશમ નિમિત્ત હૈ, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, અનન્તવીર્ય, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્રાદિકે ક્ષાયિકભાવમેં ઉસ-ઉસ કર્મકા ક્ષય નિમિત્ત હૈ । ઇસ પ્રકાર ચારોં ભાવોંરૂપ પરિણતિ કર્મસાપેક્ષ હૈ ઔર પંચમ પારિણામિક ભાવ અનાદિ-અનન્ત સહજ શુદ્ધ સ્વભાવ હોનેસે ઉસે કર્મકી સદ્ગ્રાવકી યા અભાવકી—કર્મકી ઉદ્યકી, અનુદ્યકી, અંશત: ઉદ્ય-અનુદ્યકી યા સપૂર્ણ અભાવકી—

અપેક્ષા નહીં હૈ । ભગવાન જ્ઞાયક આત્મા દ્રવ્યસ્વભાવસે ત્રિકાલ શુદ્ધ તથા કર્મનિરપેક્ષ હોનેસે સદા સહજ પરમપારિણામિકભાવરૂપ રહ્યા હૈ ।

સહજ જ્ઞાન, સહજ દર્શન, સહજ શુદ્ધ, સહજ વીર્યાદિ અનંત-અનંત ગુણોંકા આધાર એસા યા ભગવાન આત્મા સદા સહજ સ્વભાવભાવરૂપ અવસ્થિત હોનેસે વહ પારિણામિકભાવરૂપ હૈ । પારિણામિક અર્થાતું વસ્તુકા સહજ સ્વભાવ, સત્ત્વ, સત્કા ભાવ, વસ્તુ પારિણામિકભાવરૂપ હોનેપર મી વસ્તુરૂપસે પલટતી-વદલતી નહીં હૈ ઇસલિયે વહ અપરિણામી મી હૈ । પલટના તો પર્યાય-અપેક્ષાસે હૈ, દ્રવ્ય-અપેક્ષાસે નહીં હૈ ઇસલિયે વહ અપરિણામી હૈ । અહા ! પારિણામિક ભાવકો અપરિણામી કહના ! યહ ક્યા હૈ ? ધ્રુવ આત્મા ત્રિકાલ એકરૂપ સહજ સ્વભાવરૂપ વિદ્યમાન હૈ ઇસલિયે ઉસે પારિણામિકભાવરૂપ કહા ઔર વહ પલટતા નહીં હૈ, પર્યાયમાં નહીં આત્મા ઇસલિયે ઉસે અપરિણામી કહા હૈ ।

પ્રશ્ન :—પારિણામિકભાવરૂપ રહા હોનેપર મી ચૈતન્ય પદાર્થકો ‘અપરિણામી’ ક્યોં કહા ?

ઉત્તર :—પારિણામિકભાવમે રહા હુઆ—ઉત્પાદ-વ્યય-ધૌબ્યકી એકતાલક્ષણ પરિણામપ્રવાહમે સદા રહા હુઆ—ચૈતન્ય પદાર્થ અપને મૂલ સ્વરૂપકો નહીં છોડતા ઇસલિયે ઉસે ‘અપરિણામી’ કહા હૈ । દ્રવ્યસ્વભાવરૂપ સદા અપરિણામી રહકર અવસ્થા-અપેક્ષાસે વહ નવીન-નવીન પરિણામરૂપ પરિણમતા હૈ । અહા, એસી વસ્તુ હૈ ।

આત્માકે પરિણામકો, મલિનતા-નિર્મલતા અર્થાતું કર્મકે ઉદય યા ક્ષય આદિકી વિવક્ષારહિત, માત્ર ઉત્પાદ-વ્યય-ધૌબ્યલક્ષણ પરિણામરૂપ કહા જાય તો વહ પારિણામિકભાવરૂપ હૈ, ઔર પરમપારિણામિકભાવ તો ઉત્પાદ-વ્યય નિર્યેક્ષ ત્રિકાલશુદ્ધ ધૌબ્યસ્વરૂપ હૈ । ચૈતન્યદેવ ત્રૈકાલિક ધ્રુવ દ્રવ્યસ્વભાવરૂપ સદા અવસ્થિત હૈ યહ બતલાનેકે લિયે ઉસે ‘સહજ પરમપારિણામિકભાવરૂપ રહા હૈ’ એસા કહા હૈ । એસે તો આત્મામે જો રાગ-દ્રેપકે પરિણામ હોં, મતિ-શુતકી યા કેવલજ્ઞાનીકી દશા હો ઉસે મી ‘જયધવલા’મે પારિણામિકભાવરૂપ કહી હૈ પરન્તુ પરમપારિણામિકભાવરૂપ નહીં ।

પ્રશ્ન :—રાગ-દ્રેપાદિ તો ઔદ્યિકભાવ હૈનું ઔર કેવલજ્ઞાન તો ક્ષાયિકભાવ હૈ, ઉન્હેં પારિણામિકભાવરૂપ ક્યોં કહા ?

ઉત્તર :—વે ભાવ ઉદય, અનુદય યા ક્ષયરૂપ કર્મકે સમ્વન્ધસે કહે જાય તો પારિણામિકભાવરૂપ નહીં હૈનું, પરન્તુ ઉન ભાવોંકો મલિનતા-અમલિનતાકી મુખ્યતાસે નહીં, પરન્તુ માત્ર પરિણામ-સામાન્યકી મુખ્યતાસે કહા જાય તો વે પારિણામિકભાવરૂપ હૈનું । ઇસ પ્રકાર પારિણામિકભાવરૂપ અવસ્થિત વસ્તુકે પરિણામ હોનેસે, પર્યાયકો મી પારિણામિકભાવરૂપ કહા હૈ ।

પરનું વર્તમાન ઉત્પાદ-વ્યારૂપ પરિણામસે નિરપેક્ષ જો ત્રૈકાલિક ધ્રુવ દ્વારા સમજાતું હૈ વહ તો પરમપારિણામિકભાવરૂપ હૈ । અહા ! એસી વસ્તુ ઔર એસી ભાષા ! લોગોંકો કહ્યાં સમજનેકા અવકાશ હૈ, વે તો બાહરકી દૌડ્યૂપમેં લગ રહે હેં ।

ભાઈ ! માર્ગ કોઈ અલગ હૈ । વસ્તુકે મૂલસ્વરૂપકો સમજે વિના, માત્ર ઊપર-ઊપરસે થોડા પઢ લે તો ઉસસે કાર્યસિદ્ધિ નહીં હોતી । જિસકો અંતરમેં ત્રૈકાલિક જ્ઞાયકભાવકી ખવર નહીં હૈ વહ અપને સહજ અસ્તિત્વમેં અહંપના છોડકર શરીર, વાળી આદિ પરપદાર્થોમેં હી અહંપના કરતા હૈ । ઉસે જ્યો-જ્યો જ્ઞાનકા પરલક્ષી વિકાસ હોતા જાતા હૈ ત્યો-ત્યો અજ્ઞાનજનિત અહંકાર બદ્ધતા જાતા હૈ । ‘મૈં સદા પરમપારિણામિકભાવરૂપ અવસ્થિત હું’ એસા ધારણાજ્ઞાનમેં લક્ષ તો હુઆ, પરનું વહ ધારણા ભી ભેદ, વિકલ્પ ઔર પરલક્ષી હૈ । એસા તો કરોડોં ઔર અરવોં શ્લોકોંકા જ્ઞાન કિયા પરનું વહ તો, ‘નિજ કલ્પનાસે કોટિ શાસ્ત્રોં માત્ર મનકા ભ્રમ હુઆ’, ઉસે એસા હો ગયા કિ મુજ્ઝે કુછ જ્ઞાન પ્રગટ હુઆ હૈ, પરનું વહ તો ઉસકા મિથ્યા અભિમાન હૈ । ત્રૈકાલિક પરમસ્વભાવકા અવલમ્બન લેકર જો જ્ઞાન હોના ચાહિયે વહ ઉસે અંતરસે નહીં હુઆ હૈ ।

જૈસે પંચમહાવ્રત યા અદ્વાઈસ મૂલગુણકે પરિણામ વહ કોઈ ચારિત્ર નહીં હૈ, વૈસે હી ઇસ પરલક્ષી શાસ્ત્રજ્ઞાનમેં પહાડે પઢ ગયા વહ કહ્યો ‘જ્ઞાન’ નહીં હૈ । થોડા શાસ્ત્રજ્ઞાન હોનેસે લોગ ઉસે ‘પણ્ડિત’ કહતે હૈને । લોગોને તો મોહમદિરા પી રહ્યી હૈ ઇસલિયે પાગલ હૈને; પાગલ તો પાગલકી પ્રશંસા કરેગા હીન ? યહ્યો તો કહતે હૈને કિ સમસ્ત વિભાવરહિત ચૈતન્યદેવ અનાદિ-અનન્ત પરમપારિણામિક ભાવરૂપ અવસ્થિત હૈ; ઉસકા આશ્રય કરનેસે ધર્મકા પ્રારમ્ભ-સમ્યગ્દર્શન-હોતા હૈ ।

‘મુનિરાજને (નિયમસારકે ટીકાકાર શ્રી પદ્મભૂમલધારિદેવને) ઇસ પરમપારિણામિક ભાવકી ધુન લગાયી હૈ ।’

નિયમસારકી ટીકામેં ટીકાકાર મુનિરાજને ઇસ પરમપારિણામિક ભાવકી ભારી ધુન લગાયી હૈ । પ્રત્યેક ગાથામેં ઉસકા ગાન કિયા હૈ । યહ્યો વેન ઉસે યાદ કરકે કહતી હૈને । નિયમસારકી ૩૮વીં ગાથામેં આત્માકો પરમપારિણામિકભાવરૂપ બતલાતે હુએ કહા હૈ ન !—

**જીવાદિવહિતદ્વારા હેયમુવાદેયમણ્ણાં અણા /
કર્મોપાધિસમુભવગુણજાણહિં વદિતિનો ॥**

જીવાદિ વાદ્યતત્ત્વ હેય હૈને; કર્મોપાધિજનિત ગુણપર્યાયોસે વ્યતિરિક્ત આત્મા આત્માકો ઉપાદેય હૈ । એક સમયકી પર્યાય, ચાહે તો સંવરનિર્જરાકી હો, ચાર જ્ઞાનકી હો અથવા

કેવળજ્ઞાનકી હો, વાદ્યતત્ત્વ હૈ; ઇસસે વહ હેય હૈ; સમસ્ત ગુણ-પર્યાયોંકે ભેદરહિત અપના ત્રિકાલ શુદ્ધ જ્ઞાયક આત્મા વહ અનન્ત:તત્ત્વ હૈ ઔર સાધના પ્રગટ કરનેકે લિયે એકમાત્ર વહી ઉપાદેય હૈ। અહા ! કેવળજ્ઞાન ઔર મોક્ષકો ભી વાદ્ય તત્ત્વ કહ દિયા । કિસ અપેક્ષાસે ? જહાઁ ત્રૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક પરમભાવકો, જિસકે આશ્રયસે સાદિ-અનન્ત કેવળજ્ઞાન ઔર મોક્ષકી પૂર્ણ પર્યાયેં પ્રગટ હોતી હૈનું, અનન્ત:તત્ત્વ કહા વહીં ઉસકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલી વર્તમાન પૂર્ણ પર્યાયોંકો ભી ‘વહિસ્તત્ત્વ’ કહ દિયા । એસે તો અન્ત:તત્ત્વ ઔર વહિસ્તત્ત્વ શબ્દ અનેક અપેક્ષાસે પ્રયુક્ત હોતે હૈનું । જહાઁ આત્માકે અતિરિક્ત વાહરકે કર્મ-નોકર્મકો વાદ્યતત્ત્વ કહતે હૈનું, વહીં અપની પર્યાયમેં હોનેવાલે રાગ-દ્રેપાદિ વિભાવોંકો અન્ત:તત્ત્વ કહતે હૈનું; જવ રાગ-દ્રેપકી પર્યાયોંકો વહિસ્તત્ત્વ કહતે હૈનું, તવ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિકી નિર્મલ પર્યાયોંકો અન્ત:તત્ત્વ કહતે હૈનું; અબ જવ ઉસ જ્ઞાનાદિકી પર્યાયોંકો ભી વાદ્યતત્ત્વ કહતે હૈનું તવ અંતરમેં જો પૂર્ણાનિન્દકા નાથ પ્રભુ જ્ઞાયક આત્મા હૈ ઉસે અન્ત:તત્ત્વ કહતે હૈનું કિ જિસમેં કેવળજ્ઞાનાદિ ક્ષાયિકભાવસ્વરૂપ પૂર્ણ પર્યાયોંકો ભી અભાવ હૈ । અહા ! જૈનદર્શન-વીતરાગકા તત્ત્વ—અતિ સૂક્ષ્મ હૈ । એકસમયકી પૂર્ણ પર્યાય સૂક્ષ્મ હૈ ન ? તવ ફિર ઉસ પર્યાયસે પાર ભગવાન આત્મા તો સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ હૈ ।

પાતાલમેં જૈસે ગહરે-ગહરે પાની હોતા હૈ, વૈસે હી એક સમયકી પર્યાયસે દૂર—ગહરે-ગહરે તલમેં જ્ઞાનમૂર્તિ ભગવાન આત્મા પરમપારિણામિકભાવરૂપ અવસ્થિત હૈ; ઉસકી તૂ ધૂન લગા દે । પરમપારિણામિકભાવમેં ‘પરમ’ શબ્દકા પ્રયોગ ક્યોં કિયા ?—ક્યોંકિ ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ક્ષાયિક તથા ઔદ્યિકભાવકો ભી પર્યાયકી અપેક્ષાસે ‘પારિણામિક ભાવ’ કહા જાતા હૈ; પરનું વહ યહીં વિવક્ષિત નહીં હૈ; યહીં તો ત્રિકાલ શુદ્ધ પરમભાવ વિવક્ષિત હોનેસે ઉસે ‘પરમપારિણામિકભાવ’ કહા હૈ ।

વેનકી સાદી ભાષામે વહ બોલ આયા હૈ ન ! કિ—‘જાગતા જીવ વિદ્યમાન હૈ વહ કહીં જાયગા ?’ ‘જાગતા જીવ’ અર્થાત્ ત્રૈકાલિક શુદ્ધ ચૈતન્ય પારિણામિક સ્વભાવભાવ । વહ વિદ્યમાન હૈ ન ? ધ્રુવ હૈ ન ? વહ ધ્રુવ પરમપારિણામિકભાવ હૈ વહ કહીં જાયગા ? વહ તો સદા જ્યોંકા ત્યોં પરિપૂર્ણ હૈ । ઉસકે નિર્ણયકા જો કાર્ય હોતા હૈ વહ પર્યાય હૈ । ઉસ પંચમ પરમપારિણામિકભાવકી શ્રી પદ્મપ્રભમલધારિદેવને ધૂન લગાયી હૈ ।

‘યહ પંચમભાવ પવિત્ર હૈ, મહિમાવંત હૈ !’

અહા ! ઉસ પંચમ પરમભાવકી મહિમા ક્યા કરેં ? ઉપમા દેને યોગ્ય જગતકે સમસ્ત પદાર્થોંકે સાથ જિસકી તુલના નહીં હો સકતી એસી જો અનુપ્રમ સિદ્ધ દશા ઉસકી અપેક્ષા ભી યહ પરમ પવિત્ર પંચમ પારિણામિકભાવકી મહિમા અનન્ત ગુંની હૈ ।

‘ઉસકા આશ્રય કરનેસે શુદ્ધિકે પ્રાર્મભસે લેકર પૂર્ણતા પ્રગટ હોતી હૈ !’

પંચમ પરમભાવ કહો, પરમપારિણામિકભાવ કહો, દ્રવ્યવૃદ્ધિકે વિપયભૂત ત્રિકાલશુદ્ધ દ્રવ્યસામાન્ય કહો, જ્ઞાયકભાવ કહો યા ભૂતાર્થ સ્વભાવ કહો—સવકા અર્થ એક હી હૈ। સમયસારકી ૧૧૯૦ં ગાથામે આયા હૈ ન ! કિ—ભૂદથમસિદો ખલુ સમાદિદ્વી હવદિ જીવો ।’—‘ભૂતાર્થકે આશ્રિત જીવ સુદૃષ્ટિ નિશ્ચય હોય હૈ ।’ ભૂતાર્થ એસા જો ત્રિકાલ શુદ્ધ પરમ-પારિણામિકભાવ ઉસકા આશ્રય કરનેસે, ઉસકા ગ્રહણ કરનેસે, વર્તમાન પર્યાય ઉસકે સન્મુખ લે જાનેસે, વર્તમાન પર્યાય દ્વારા ઉસીમે ‘અહં’પના સ્થાપનેસે સમ્યગ્દર્શનસે લેકર પૂર્ણતા તક સર્વ શુદ્ધિયાઁ પ્રગટ હોતી હૈનું ।

અનાદિસે ‘શરીરાદિ મૈં હું, યહ લક્ષ્મી, મકાનાદિ મેરે હૈનું’ એસા જો વાદ્યમે તથા વહિલક્ષી ધારણા જ્ઞાનકી પર્યાયમે ‘અહં’પના હૈ, ઉસમે અંતર્મુખ કુલાંટ લગાકર પરમસ્વભાવકા—કિ જિસમે સિદ્ધકી અનન્ત પર્યાયેં પ્રગટ કરનેકા સામર્થ્ય હૈ, પૂર્ણ જ્ઞાન, પૂર્ણ આનંદ, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઇત્યાદિ અનંત પર્યાયેં પ્રગટ કરનેકી શક્તિ હૈ ઉસકા—આશ્રય કરનેસે, ઉસીકા અવલમ્બન લેનેસે, ઉસીમે ‘અહં’પના ધારણ કરનેસે શુદ્ધિકે પ્રારમ્ભસે લેકર ઉસકી પૂર્ણતા તક અર્થાત્ મોક્ષ તકકી સર્વ દશાએં પ્રગટ હોતી હૈનું ।

જ્ઞાયક પરમભાવકા આશ્રય કરનેસે પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનરૂપ આંશિક શુદ્ધિકા પ્રારમ્ભ હોતા હૈ; પશ્ચાત્ જૈસે સમુદ્રમેં જ્વાર આયે વૈસે શુદ્ધિમેં જ્વાર આતા હૈ । સમુદ્રમેં જ્વાર કિનારે આતા હૈ ન ? વૈસે હી અનન્તગુણકા ભણ્ડાર સ્વરૂપ પરમભાવકા અંતરમેં સ્વીકાર હોકર આશ્રય લિયા વહોઁ પર્યાયમે શુદ્ધિકા જ્વાર આતા હૈ । અહા ! શુદ્ધિકા પ્રારમ્ભ ઔર ઉસકી વૃદ્ધિ—સવ પરમપારિણામિકભાવસ્વરૂપ ત્રિકાલ શુદ્ધ જ્ઞાયક પરમભાવકે આશ્રયસે હી હોતા હૈ । વૈસે વાદ્યલક્ષ્મે લાખોં શાસ્ત્ર પઢે ઔર લાખોં-કરોડોં તપસ્યાએં કરે તથાપિ અંતરમેં શુદ્ધિકા પ્રારમ્ભ ભી નહીં હોગા ।

પ્રશ્ન :—શાસ્ત્ર પઢના યા નહીં ?

ઉત્તર :—જવ તક લક્ષ હી વાદ્યમે—પણિંતાઈમેં ઔર શુભમાવમેં—હૈ તવ તક શાસ્ત્ર પઢને-વઢનેસે કુછ નહીં હોગા । સ્વલ્ખ કરાનેકે લિયે શાસ્ત્ર પઢનેકો કહા જાતા હૈ । પ્રવચનસારમે આતા હૈ ન ! કિ—‘પ્રશસ્કે લક્ષસે શાસ્ત્રકા અભ્યાસ કરના;.....જિનશાસ્ત્ર દ્વારા પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોસે પદાર્થોંકે જાનનેવાલેકો નિયમસે મોહકા નાશ હો જાતા હૈ, ઇસલિયે શાસ્ત્ર સમ્યક્ પ્રકારસે અભ્યાસને યોગ્ય હૈનું;.....એકાગ્રતા પદાર્થોંકે નિશ્ચયવન્તકો હોતી હૈ; નિશ્ચય આગમ દ્વારા હોતા હૈ; ઇસલિયે આગમમેં વ્યાપાર મુખ્ય હૈ ।’ શાસ્ત્ર પઠનમેં ધ્યેય તો નિજ શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યકા રખના । સ્વલ્ખકો ચૂકકર બુદ્ધિ માત્ર શાસ્ત્રોમેં ભટકે ઉસે ‘પદ્માનંદ પંચવિંશતિકા’મેં વ્યભિચારિણી કહી હૈ । ત્રિકાલ શુદ્ધ નિજ અખણ્ડ ચૈતન્યપ્રભુકે આશ્રયસે, લક્ષસે, ધ્યાનસે, વર્તમાન પર્યાયકો ઉસ ઓર મોડનેસે હી અર્તીન્દ્રિય આનંદમય શુદ્ધ પ્રગટ હોતી હૈ । ઉસ શુદ્ધિકે

પ્રારમ્ભસે લેકર પૂર્ણતા—સર્વ નિર્મલતાએં પરમપારિણામિક ભાવકા—શુદ્ધ જ્ઞાયક પરમભાવકા—આશ્રય કરનેસે હી પ્રગટ હોતી હૈને।

કેવલજ્ઞાન ઔર મોક્ષકી પર્યાય દ્રવ્યસામાન્યકે આશ્રયસે હી હોતી હૈને। મોક્ષમાર્ગસ્વરૂપ અપૂર્ણ પર્યાયસે પૂર્ણ મોક્ષપર્યાય હોતી હૈને, પરન્તુ વહ કથન વ્યવહારકા હૈને; વાસ્તવમે તો પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપ નિજ ધ્યુવ જ્ઞાયકસ્વભાવકે આશ્રયસે હોતી હૈને।

‘જો મલિન હો, અથવા જો અંશતઃ નિર્મલ હો, અથવા જો અધૂરા હો, અથવા જો શુદ્ધ એવ પૂર્ણ હોનેપર ભી સાપેક્ષ હો, અધ્યુવ હો ઔર ત્રૈકાલિક-પરિપૂર્ણસામર્થ્યવાન ન હો, ઉસકે આશ્રયસે શુદ્ધતા પ્રગટ નહીં હોતી; ઇસલિયે ઔદ્યિક ભાવ, ક્ષાયોપશમિક ભાવ, ઔપશમિક ભાવ ઔર ક્ષાયિકભાવ અવલમ્બનકે યોગ્ય નહીં હૈને।’

દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, વ્રત ઔર તપ આદિ શુભભાવ ભી મલિન હૈને। ઉસ મલિનભાવકે અર્થાત્ ઔદ્યિક ભાવકે આશ્રયસે શુદ્ધ પ્રગટ નહીં હોતી; અથવા જો અંશતઃ નિર્મલ તથા અંશતઃ મલિન એસી જો મિશ્ર પરિણતિ—ચારિત્રાદિકા ક્ષાયોપશમિક ભાવ—ઉસકે આશ્રયસે ભી શુદ્ધતા નહીં પ્રગટતી; અથવા જો નિર્મલ હૈ પરન્તુ અપૂર્ણ હૈ—ક્ષાયોપશમિક-જ્ઞાન—ઉસકે આશ્રયસે ભી શુદ્ધતા પ્રગટ નહીં હોતી; અથવા શુદ્ધ ઔર પરિપૂર્ણ હોનેપર ભી જો સાપેક્ષ અર્થાત્ કર્મકી અભાવકી અપેક્ષાવાલા હો, અધ્યુવ હો ઔર ત્રૈકાલિક પરિપૂર્ણ સામર્થ્યવાન ન હો ઉસકે આશ્રયસે ભી નિર્મલતા પ્રગટ નહીં હોતી, અર્થાત્ ઔપશમિક યા ક્ષાયિકભાવકે આશ્રયસે ભી શુદ્ધતા નહીં પ્રગટતી। અહા! નિમિત્ત અર્થાત્ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ પર દ્રવ્યરૂપ અનુકૂલ સામગ્રી તો, જીવ-પુદ્ગલકી ગતિ-ક્રિયામેં ધર્માસ્તિકાયકી ભાઁતિ, અકિંચિત્કર હૈ હી, પરન્તુ અપની અશુદ્ધ, અંશતઃ શુદ્ધ, અપૂર્ણ યા પૂર્ણ શુદ્ધ પર્યાયકે અવલમ્બનસે ભી શુદ્ધિકી પ્રગટતા યા વૃદ્ધિ નહીં હોતી; ઇસલિયે ઔદ્યિક ભાવ, ક્ષાયોપશમિક ભાવ, ઔપશમિક ભાવ ઔર ક્ષાયિક ભાવ આશ્રય કરને યોગ્ય નહીં હૈને, આશ્રય કરને યોગ્ય તો માત્ર એક ત્રિકાલ શુદ્ધ પરમપારિણામિકભાવ હી હૈ।

ત્રૈકાલિક-પરિપૂર્ણ-સામર્થ્યયુક્ત નિત્યાનન્દસ્વરૂપ ભગવાન જ્ઞાયક આત્માકે આશ્રયસે જો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વાદિ નિર્મલ પર્યાયેં હોને ઉનકે અવલમ્બનસે નવીન નિર્મલ પર્યાય પ્રગટ નહીં હોતી। જૈસે પરદ્રવ્યકે આશ્રયસે નિર્મલ પર્યાય પ્રગટ નહીં હોતી વૈસે હી અપની અપૂર્ણ યા પૂર્ણ પર્યાયકે અવલમ્બનસે શુદ્ધતા નહીં પ્રગટતી, ઇસલિયે નિયમસારમેં ઉન્હેં પરભાવ ઔર પરદ્રવ્ય કહકર હેય અર્થાત્ આલમ્બનકે લિયે અયોગ્ય કહા હૈ।

પ્રશ્ન :—કેવલજ્ઞાન ભી હેય?

ઉત્તર :—હા�, ક્યોંકિ કેવલજ્ઞાનરૂપ પૂર્ણ પર્યાય ભી આશ્રય કરને યોગ્ય નહીં હૈ।

૩૯૪]

[વચનામૃત-પ્રવર્વન

ઉસમें નયી-નયી કેવળજ્ઞાનપર્યાય પ્રગટ કરનેકા તૈકાલિક—પરિપૂર્ણ—સામર્થ્ય નહીં હૈ । જિસકે આલાંઘનસે સાદિ-અનત્ત નયી-નયી પૂર્ણ નિર્મલ પર્યાયેં પ્રગટ હોતી હીં રહે એસા સહજ તૈકાલિક—પરિપૂર્ણ—સામર્થ્ય તો એકમાત્ર ત્રિકાલશુદ્ધ પરમપારિણામિકભાવસ્વરૂપ જ્ઞાયકભાવમે હી હૈ ।

કર્મોદયકે નિર્મિતસે હોનેવાલે દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, વ્રત, તપાદિ શુભભાવકે આશ્રયસે દર્શનમોહનીય તથા ચારિત્રમોહનીય કર્મકે ક્ષ્યોપશમસે હોનેવાલે સપ્યાર્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ અંશત: નિર્મલ ભાવોંકે અવલાંઘનસે (અર્થાત् પર લક્ષ્યવાલે શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-ચારિત્રકે લક્ષ્યસે તો નહીં, કિન્તુ અંતરમે ત્રિકાલ શુદ્ધ ભગવાન ચૈતન્યકે અવલાંઘનસે પ્રગટતી આનન્દસે ઓતપ્રોત અંશત: નિર્મલ પર્યાયકે ભી લક્ષ્યસે), દર્શનમોહનીય યા ચારિત્રમોહનીય કર્મકા ઉપશમ હોનેસે ઉત્પન્ન હોતી જો ઔપશમિકભાવરૂપ નિર્મલતા ઉસકે અવલાંઘનસે, તથા જ્ઞાનાવરણીયાદિ સમસ્ત ઘાતિકમિક ક્ષયસે ઉત્પન્ન હોતી જો પરિપૂર્ણ નિર્મલતા ઉસકી સન્મુખતાસે, નયી નિર્મલ પર્યાય—ધર્મકી પર્યાય પ્રગટ નહીં હોતી; ઇસલિયે વે ચારોં ભાવ અવલાંઘન યોગ્ય નહીં હૈને ।

‘જો પૂરા નિર્મલ હૈ, પરિપૂર્ણ હૈ, પરમ નિર્પેક્ષ હૈ, ધ્રુવ હૈ ઔર તૈકાલિક-પરિપૂર્ણ-સામર્થ્યમય હૈ—એસે અભેદ એક પરમપારિણામિક ભાવકા હી-પારમાર્થિક અસલી વસ્તુકા હી—આશ્રય કરને યોગ્ય હૈ, ઉસીકી શરણ લેને યોગ્ય હૈ ।

અંતરમે સદા પ્રકાશમાન ‘જાગતા જીવ’—જ્ઞાયક નિત્યાનન્દ પ્રભુ—પરમ નિર્પેક્ષ ધ્રુવતત્ત્વ હૈ । ક્ષાયિકભાવમે ભી કર્મકે ક્ષયકી અપેક્ષા હૈ; ઇસલિયે નિયમસારમે ઔપશમિક-ક્ષાયિકાદિ ચારોં ભાવોંકો, કર્મ સાપેક્ષ હોનેસે, વિભાવભાવ—પરભાવ કહા હૈ, ત્રિકાલ શુદ્ધ સહજ સ્વભાવ તો એકમાત્ર પરમપારિણામિકભાવ હી હૈ । વહ એક હી આશ્રય કરને યોગ્ય આલાંઘન લેને યોગ્ય તથા શરણ યોગ્ય હૈને, ક્યોંકિ વહ એક હી, પ્રારભસે લેકર પૂર્ણતા તકકી નિર્મલ દશાએં પ્રગટ કરનેકે લિયે, તૈકાલિકપરિપૂર્ણ-સામર્થ્યમય હૈ ।

અરે! યહ તૈકાલિક-પરિપૂર્ણ-સામર્થ્યમય અભેદ એક પરમપારિણામિકભાવ અર્થાત् પારમાર્થિક યથાર્થ વસ્તુ ક્યા હૈ ઉસકી અભી ખુબર નહીં હૈ ઔર સારા ખેલ હો રહા હૈ પર્યાયમે । અજ્ઞાની સર્વ જીવ એક સમયકી પર્યાયમે રમ રહે હૈને । ગ્યારહ અંગ ઔર નવ પૂર્વકા જ્ઞાન પઢ્ય જાય, મહાવ્રત ઔર તપકે દુર્ધર આચરણ કરે તથાપિ, જવતક દૃષ્ટિ એકસમયકી પર્યાયકે ઉપર હૈ, તૈકાલિક ધ્રુવ પરમભાવ લક્ષગત હુઅ નહીં તવતક ઉસકા સવ કિયા-કરાયા ઇકાઈ રહિત શૂન્યકે સમાન હૈ । અહા! તૈકાલિક-પરિપૂર્ણ-સામર્થ્યમય નિજ જ્ઞાયક પરમભાવકા ખ્યાલ તથા મહિમા ઉસે કભી નહીં આયી । ઔદ્યિક, ઔપશમિક યા ક્ષાયિકાદિ એક સમયકી પર્યાયકે પીછે ભીતર સમીપ હી જો તૈકાલિક ધ્રુવ પરમપારિણામિકભાવસ્વરૂપ જ્ઞાયકદેવ વિરાજ રહા હૈ વહી એક ધર્મ-શાન્તિ-સુખ પ્રગટ કરનેકે લિયે, આશ્રય કરને યોગ્ય હૈ, ઉસીકી શરણ લેના યોગ્ય હૈ ।

‘અરિહન્તે સરણ પવજ્ઞામિ, સિદ્ધે સરણ પવજ્ઞામિ’—વે અરિહન્ત-સિદ્ધ તો નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્ય હૈનું; ઉનકી શરણ વહ તો વ્યવહારનયકા કથન હૈ। પરન્તુ ‘કેવલપણ્ણતં ધર્મ સરણ પવજ્ઞામિ’—યહ ભી વ્યવહારકા કથન હૈ। કેવળી પ્રસ્તુપિત ધર્મ વીતરાગ ભાવ હૈ; વીતરાગભાવ ભી એકસમયકી નિર્મલપર્યાય હૈ, ધ્રુવ પરમભાવ નહીં હૈ; ઇસલિયે નિર્મલપર્યાયકી શરણ કહના વહ ભી વ્યવહાર હૈ। વર્તમાન નિર્મલ પર્યાય જિસકા આશ્રય કરનેસે પ્રગટ હોતી હૈ એસા પૂર્ણ નિર્મલ, શક્તિસે પરિપૂર્ણ, પરમ નિરપેક્ષ, ધ્રુવ ઔર ત્રૈકાલિક-પરિપૂર્ણ-સામર્થ્યમય નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્યસ્વભાવ—નિજ શુદ્ધાત્મકદ્રવ્યસામાન્ય—હી શરણ લેને યોગ્ય હૈ। વહ ત્રિકાલ શુદ્ધ નિજ દ્રવ્યસામાન્ય હી પરમાર્થસે મંગલ, ઉત્તમ ઔર શરણરૂપ હૈ। અહા ! ‘મંગલ’ની વ્યાખ્યા ભી કોઈ અલગ હૈ !

‘ઉસીસે સમ્યગ્દર્શનસે લેકર મોક્ષ તકકી સર્વ દશાએँ પ્રાપ્ત હોતી હૈનું।’

ત્રિકાલ શુદ્ધ જ્ઞાયકરૂપ પારમાર્થિક યથાર્થ વસ્તુકે આલમ્બનસે હી ધર્મકા પ્રારમ્ભ, વૃદ્ધિ ઔર પૂર્ણતા હોતી હૈ। સમ્યગ્દર્શન, શ્રાવકપના, મુનિપના, શ્રેણી, કેવલજ્ઞાન—અરિહંત દશા ઔર સિદ્ધદશા—સર્વ નિર્મલ અવસ્થાએँ ધ્રુવસ્વભાવકે આશ્રયસે હી પ્રાપ્ત હોતી હૈનું। અહા ! અધિકાર અલ્યન્ત સરસ હૈ।

*

મેલ મિટાનંદ.

જ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ અદ્ભુત મહિમાવન્ત દ્રવ્યસ્વભાવ પર લગી હોનેસે ઉસે જગતકા કુછ નહીં ચાહિયે। ઉસકી સમસ્ત ઇચ્છાએँ મિટ ગઈ હૈનું। જગતકે સમસ્ત પદાર્થ ભલે હી જાનનેમેં આયેં પરન્તુ ‘મૈં તો જ્ઞાતા હી હું’ એસે ભાવસે પરિણમતા વહ જ્ઞેયોંકો એકત્વપૂર્વક ગ્રહણ નહીં કરતા, મિન્ન હી વર્તતા હૈ। શ્રી સમયસારમેં, અસ્થિરતાજનિત ઇચ્છા તો માત્ર ઊપરી ઇચ્છા હોનેસે ઉસે ન ગિનકર, સર્વ જ્ઞાનીયોંકો અનિચ્છક કહા હૈ, માત્ર જ્ઞાયક કહા હૈ। —ઇસ પ્રકાર ગુરુદેવને વહુત-વહુત બતલાયા હૈ। ગુરુદેવકા પરમ પરમ ઉપકાર હૈ। ઉસ ઉપકારકી તો ક્યા બાત કરેં!

—વહિનશ્રી ચમ્પાવેન ।

*

प्रवचन-१३६

दिनांक ३१-१०-७८

वचनामृत-३५३ (चालू)

‘वचनामृत’का ३५३वाँ बोल चल रहा है। आधे बोल पर कल प्रवचन हो गया था। अब आगे कहते हैं :—

आत्मामें सहजभावसे विद्यमान ज्ञान, दर्शन, चारित्र, आनन्द इत्यादि अनन्तगुण भी यद्यपि पारिणामिकभावरूप ही हैं तथापि वे चेतनद्रव्यके एक-एक अंशरूप होनेके कारण उनका भेदरूपसे अवलम्बन लेने पर साधकको निर्मलता परिणित नहीं होती।

क्या कहते हैं? कि—त्रिकाल शुद्ध ज्ञायक द्रव्य तो परमपारिणामिक भावरूप है। यहाँ दो बातें चलती हैं कि प्रारम्भसे लेकर ठेठ पूर्णता तककी समस्त निर्मलताएँ किसके अवलम्बनसे होती हैं? यहाँ कहते हैं कि—त्रैकालिक-परिपूर्ण-सामर्थ्यमय निज ज्ञायक परमपारिणामिकभावका आश्रय करनेसे सम्पर्दर्शन-ज्ञान-चारित्रस्वरूप साधकदशा और उसका फल परिपूर्ण मोक्षदशा प्रगट होती है। परमपारिणामिकस्वरूप शुद्धात्मद्रव्यसामान्यमें सहजभावसे स्थित-सहज ज्ञान, सहज दर्शन, सहज चारित्र, सहज आनन्द, सहज वीर्यादि—अनन्त गुण भी यद्यपि पारिणामिकभावरूप ही हैं तथापि वे आत्मद्रव्यके एक-एक अंशरूप होनेके कारण उनका भेदरूप अवलम्बन करनेसे साधकको विकल्प उठते हैं इसलिये निर्मलता परिणित नहीं होती।

अहा! किसका आश्रय लेनेसे सम्पर्दर्शन—धर्मका प्रारम्भ—होता है? किसके अवलम्बनसे स्वरूप समन्ता बढ़कर चारित्रदशा-मुनिदशा प्रगट होती है? किसकी शरण लेनेसे परिपूर्ण मोक्षदशा होती है?—तो कहते हैं कि—औपशमिक, क्षायोपशमिक, क्षायिक तथा औदयिक—यह चार विभावभाव पर्याय हैं, क्षणपरिणामी अवस्था है; उनसे रहित जो त्रिकाल शुद्ध परमपारिणामिकभाव है वह निज शुद्धात्मद्रव्यसामान्य है; उसके आश्रयसे सम्प्रकृत्व, चारित्र तथा केवलज्ञानादि धर्मकी समस्त पर्यायें प्रगट होती हैं।

प्रश्न :—पारिणामिकभावस्वरूप आत्मद्रव्यमें जो अनन्त गुण हैं उनका आश्रय लेना या नहीं? वे भी पर्यायस्वरूप चार भावोंसे रहित पारिणामिकभावरूप हैं न?

ઉત્તર :—ગુણ પારિણામિકભાવરૂપ હોનેપર ભી વે આશ્રય કરને યોગ્ય નહીં હૈનું; ક્યોકિ ગુણભેદકે પ્રતિ લક્ષ જાને પર વિકલ્પ ઉઠતે હૈનું, નિર્મલતા પારિણામિત નહીં હોતી। જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, જીવત્વ, વીર્ય, પ્રભુત્વાદિ ગુણ—પારિણામિકભાવરૂપ હોનેપર ભી—ચેતનદ્રવ્યકે એક-એક સહવર્તી અંશરૂપ હોનેકે કારણ ઉન્હેં ભેદરૂપસે લક્ષગત કરને પર સાધકકો શુદ્ધ પારિણામિત નહીં હોતી। અચિન્ત્ય અપાર જિસકી મહિમા હૈ જિસે પરમપારિણામિકભાવમંસ્થિત ત્રિકાળી ધ્રુવજ્ઞાયક અભેદ દ્રવ્યકે આશ્રયસે હી સમી નિર્મલ દશાયેં પ્રગટ હોતી હૈનું। અહા! એસી વાત હૈ।

ધર્મ કરનેકે લિયે પ્રભુ! તુઝે પરમાર્થતः દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ નિમિત્તકે અવલમ્બનકી તો આવશ્યકતા નહીં હૈ, પરન્તુ રાગકે, હીનાધિકપર્યાયકે અથવા ગુણભેદકે અવલમ્બનકી ભી આવશ્યકતા નહીં હૈ। મોક્ષમાગમિં આલમ્બન તો એકમાત્ર પર્યાય તથા ગુણભેદ રહિત, અભેદ નિજ જ્ઞાયક દ્રવ્ય સામાન્ય હી હૈ। અહા! લોગોંકો યહ માર્ગ કઠિન લગતા હૈ, કિન્તુ ક્યા કિયા જાય? વસ્તુ હી એસી હૈ। ‘ઘટ-ઘટ અંતર જિન બસે’—અંતરમં જો દ્રવ્યસ્વભાવ હૈ વહી ત્રિકાળ શુદ્ધ જિનપના હૈ; ઉસીકા આશ્રય કરનેસે કલ્યાણકા આરમ્ભ ઔર ઉસીમં લીનતા કરનેસે કલ્યાણકી વૃદ્ધિ ઔર પૂર્ણતા હોતી હૈ।

અભેદ જ્ઞાયક દ્રવ્યસામાન્યકા આલમ્બન કરતે હુએ ઉસમં જો સહજ જ્ઞાનાદિ અનન્ત ગુણ રહે હૈનું વે ભી દ્રવ્યસામાન્યકી ભાઁતિ હી, પારિણામિકભાવરૂપ હૈનું। ભલે હોં, પરન્તુ વે દ્રવ્યકે તૈકાલિક સહભાવી અંશ હૈનું। જ્ઞાન ભી દ્રવ્યકા એક અંશ, દર્શન ભી એક અંશ, આનંદ ભી એક અંશ, વીર્ય ભી એક અંશ—ઇસ પ્રકાર વે ચેતનદ્રવ્યકે એક-એક અંશરૂપ હોનેકે કારણ ઉન્હેં ભેદરૂપસે લક્ષમં લેનેસે સાધકકો વિકલ્પ—રાગકા ઉત્થાન—ઉઠતે હૈનું, શુદ્ધ પારિણામિત નહીં હોતી। પ્રવચનસારકી ૧૭૨વીં ગાથાકી ટીકામેં ‘અલિંગય્રહણ’કે ૧૮વેં વોલમં કહા હૈ ન! કિ—‘લિંગ અર્થાત् ગુણ એસા જો ગ્રહણ અર્થાત् અર્થાવોધ (પદાર્થ જ્ઞાન) વહ જિસકે નહીં હૈનું વહ ‘અલિંગ ગ્રહણ’ હૈ; ઇસ પ્રકાર આત્મા ગુણવિશેપસે નહીં આલિંગિત એસા શુદ્ધ દ્રવ્ય હૈ।’ સમયસારકી ૧૪વીં ગાથાકી ટીકામેં ભી કહા હૈ—જૈસે સુવર્ણકા, ચિકનેપન, પીલેપન, ભારીપન આદિ ગુણરૂપ ભેદોસે અનુભવ કરને પર વિશેપના ભૂતાર્થ હૈ—સત્ત્યાર્થ હૈ, તથાપિ જિસમં સર્વ વિશેપ વિલય હો ગયે હૈનું એસે સુવર્ણ સ્વભાવકે સમીપ જાકર અનુભવ કરનેસે વિશેપના અભૂતાર્થ હૈ—અસત્યાર્થ હૈ; ઇસ પ્રકાર આત્માકા, જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણરૂપ ભેદોસે અનુભવ કરને પર વિશેપના ભૂતાર્થ હૈ—સત્યાર્થ હૈ, તથાપિ જિસમં સર્વ વિશેપ (ગુણરૂપ ભેદ) વિલય હો ગયે હૈનું એસે આત્મસ્વભાવકે સમીપ જાકર અનુભવ કરને પર વિશેપના અભૂતાર્થ હૈ—અસત્યાર્થ હૈ। એસે ભૂતાર્થ અભેદ દ્રવ્યસ્વભાવકે આશ્રયસે ધર્મકી સર્વ પર્યાયેં પ્રગટ હોતી હૈનું।

આત્માકે તૈકાલિક ધ્રુવ જ્ઞાયક પક્ષકો જો ગ્રહણ કરતા હૈ ઉસે શુદ્ધનય અર્થાત्

નિશ્ચયનય કહતે હૈને। વહ નિશ્ચયનય શુતજ્ઞાનપ્રમાણકા એક અંશ હૈ। ઉસકે વિપયભૂત વસ્તુસામાન્યાંશકો દ્રવ્ય અર્થાત્ દ્રવ્યસામાન્ય કહતે હૈને। વહ ભી હૈ તો પ્રમાણ જ્ઞાનકે વિપયભૂત દ્રવ્યપર્યાત્મક વસ્તુકા એક ભાગ, પરન્તુ વહ બહુત બડા ઔર મૂલ્યવાન ભાગ હૈ, ક્યોંકિ ઉસીકે આલમ્બનસે પ્રારમ્ભસે અન્ત તકકી સર્વ શુદ્ધિયોઁ પ્રગટી હૈને।

અરેરે ! વ્યાપારિયોંકો વ્યાપાર-ધંધેકે કારણ યહ બાત સુનનેકા યા સમજનેકા અવકાશ નહીં હૈ। પરમપારિણામિકભાવરૂપ સુસ્થિત ત્રૈકાલિક વસ્તુ ઔર ઉસકે આશ્રયસે પ્રગટ હોનેવાલી અનુભૂતિ ક્યા વસ્તુ હૈ—યહ કવ સમજ્ઞોઁ ? ભાઈ ! યહ તો ભગવાનકા કોલેજ (-મહાવિદ્યાલય) હૈ; થોડા પઢા હો—જાના હો તો યહ શાસ્ત્ર સમજ્ઞમે આયે। યહ પહલી કક્ષા નહીં હૈ। પહલે ઇકાઈ અર્થાત્ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયકા સ્વરૂપ ઉસકી સમજ્ઞમે આના ચાહિયે, પશ્ચાત્ ધ્રુવ ‘દ્રવ્યસામાન્ય’ કિસે કહતે હૈને વહ સમજ્ઞમે આયે। ઇસલિયે યહું કહતે હૈને કી—ચેતનદ્રવ્યકે જ્ઞાન, દર્શનાદિ ગુણ ભી પારિણામિકભાવરૂપ હોનેપર ભી વે એક-એક અંશરૂપ હોનેકે કારણ ઉનકે આશ્રયસે નિર્મલતા પરિણમિત નહીં હોતી। સાધકકો ગુણભેદકે આશ્રયસે નહીં કિન્તુ ત્રૈકાલિક અભેદકે આશ્રયસે નર્ઝ—નર્ઝ નિર્મલતા—ધર્મકી દશા—પ્રગટ હોતી હૈ। અહા ! એસી બાતોં હૈને। આયા કુછ સમજ્ઞમે ?

પર્યાયમેં શાસ્ત્રકા જો જ્ઞાન હો ઉસકે આલમ્બનસે ભી સમ્યગ્દર્શન નહીં હોતા। અરે ! શાસ્ત્રજ્ઞાન તો નહીં પરન્તુ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિકી નિર્મલ પર્યાયકે આલમ્બનસે ભી નર્ઝ નિર્મલ પર્યાય પ્રગટ નહીં હોતી। પ્રવચનસારકી ૧૭૨વાં ગાથાકી ટીકામેં ‘અલિંગગ્રહણ’કે ૧૮વેં બોલમેં ‘ગુણવિશેપકા ગ્રહણ નહીં હૈ’ ઔર ૧૯વેં બોલમેં ‘પર્યાયવિશેપકા ગ્રહણ નહીં હૈ’ ઇસલિયે આત્મા ‘અલિંગગ્રહણ’ હૈ—એસા કહા હૈ। એસે ભેદાંસે અભેદ આત્માકા ગ્રહણ હો એસા નહીં હૈ।

કોઈ કહતા હૈ—વિપય-ભોગમેં જો આનન્દ આત્મા હૈ વહ આત્માકા આનન્દ હૈ। અરે, ભાઈ ! વિપય-ભોગકા ભાવ વહ તો પાપ હી હૈ, પરન્તુ બ્રહ્મચર્ય પાલનેકા જો ભાવ હૈ વહ ભી શુભભાવ હૈ, વહ કહીં ધર્મ નહીં હૈ। સમયસારકે પુણ્ય-પાપ અધિકારમેં ચાણ્ડાલિનીકે દો પુત્રોંકા ઉદાહરણ દિયા હૈ ન ? કી—એકકા લાલન-પાલન બ્રાહ્મણકે ઘર હુઆ ઔર દૂસરેકા પાલન ચાણ્ડાલકે ઘરમેં। બ્રાહ્મણકે ઘરમેં પલા હુઆ ચંડાલ પુત્ર કહતા હૈ કી—‘હમ બ્રાહ્મણ હૈને, હમ માંસ-મદિરકા સેવન કરાપિ નહીં કર સકતો;’ તથાપિ હૈ તો વહ ચાણ્ડાલિનીકા હી પુત્ર। વૈસે હી ‘હમ અબ્રત—હિંસા, ઝૂઠ, ચોરી આદિ કભી નહીં કર સકતો’—એસા ભાવ ભી હૈ તો શુભરાગ ઔર બંધકા કારણ ! જહાં શુભરાગ ભી દુઃખ ઔર બંધકા કારણ હૈ વહું ભોગકા અશુભરાગ આનન્દ કહીંસે હો સકેગા ?

વસ્તુકે ગુણધર્મ સવ હૈને તો પારિણામિકભાવરૂપ, પરન્તુ વે દ્રવ્યકે એક-એક અંશરૂપ હૈને।

ઉસ એક-એક અંશકા અવલમ્બન લેનેસે જ્ઞાયકકો વિકલ્પ ઉઠતે હું, શુદ્ધિકા પરિણમન નહીં હોતા; ઇસલિયે ગુણભેદ ભી અવલમ્બનકે યોગ્ય નહીં હું।

‘ઇસલિયે પરમપારિણામિકભાવરૂપ અનન્તગુણસ્વરૂપ અભેદ એક ચેતનદ્રવ્યકા હી—અખણ્ડ પરમાત્મદ્રવ્યકા હી—આશ્રય કરના, વહીં દૃષ્ટિ દેના, જસીકી શરણ લેના, જસીકા ધ્યાન કરના, કિ જિસસે અનન્ત નિર્મલ પર્યાયેં સ્વયં ખિલ જટેં।’

ચેતનદ્રવ્યકે લિયે ચાર વિશેષણ કહે હું—(૧) પરમપારિણામિક ભાવરૂપ, (૨) અનન્તગુણસ્વરૂપ, (૩) અભેદ ઔર (૪) એક। જિસમેં ગુણ-ગુણીકા ભેદ ભી નહીં હૈ એસે અનન્ત ગુણકે પિણ્ડરૂપ અખણ્ડ એક નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય સ્વભાવકા હી આશ્રય કરના। ઉસકે આશ્રયસે હી સમસ્ત વિભાવ છૂટકર પર્યાયમે પરિપૂર્ણ પરમાત્મદશા પ્રગટ હોતી હૈ। ત્રૈકાલિક પરમભાવ વર્તમાનમે હી એકરૂપ ઔર પરિપૂર્ણ હૈ। ભૂતકાળમે થા, વર્તમાનમે હૈનું ઔર ભવિષ્યમે રહેગા—એસે તીનોંકાલકો એકત્રિત કરકે અખણ્ડ પરિપૂર્ણ હૈ—એસા નહીં હૈ, પરંતુ વર્તમાનમે ઇસ સમય ભી સ્વભાવસે પરિપૂર્ણ હૈ। વહીં દૃષ્ટિ સ્થિર કરના, ક્યોંકિ સ્વભાવ નિષ્કળ સ્થિર હોનેસે દૃષ્ટિ વહીં સ્થિર હોગી। પર્યાય અસ્થિર હૈ, કમ્પશીલ હૈ, વહીં દૃષ્ટિ સ્થિર નહીં હોગી, લગેગી નહીં। સમજમેં આયા કુછ? અહા! એસી ભાવ ઔર એસી વાતેં હું।

આજ મહાવીર ભગવાનકે મોક્ષકલ્યાણકા મંગલ દિવસ હૈ। ભગવાનને મોક્ષ કેસે પ્રાપ્ત કિયા? કિ—પરમપારિણામિકભાવરૂપ નિજ ધ્રુવ જ્ઞાયક સ્વભાવકા પૂર્ણ આશ્રય કરનેસે, નહીં કિ મોક્ષમાર્ગરૂપ અપૂર્ણ પર્યાયકા આશ્રય કરનેસે। મોક્ષમાર્ગ તો અધૂરી પર્યાય હૈ, ઉસસે પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટ નહીં હોતી। જૈનતત્ત્વમીમાંસામે કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષાકી ગાથાકા આધાર દેકર ‘પૂર્વ પરિણામયુક્ત દ્રવ્ય વહ કારણ હૈ ઔર ઉત્તરપરિણામયુક્ત દ્રવ્ય વહ કાર્ય હૈ’ એસા કહા હૈ। વહ કથન ભી અપેક્ષાસે હૈ; વાસ્તવમે તો ત્રૈકાલિક ધ્રુવ કારણપરમાત્માકે આશ્રયસે હી વર્તમાન પર્યાયકા નિર્મલતારૂપ કાર્ય હોતા હૈ।

પ્રશ્ન :—કારણપરમાત્મા તો સર્વ જીવોંકો સદૈવ હૈ, તો ફિર કાર્ય ક્યોં નહીં આતા?

ઉત્તર :—કારણપરમાત્મા સવકો હોનેપર ભી ‘મૈં કારણપરમાત્મા હું’ એસે અંતર્મુખ હોકર ઉસકા સદ્ગ્યા સ્વીકાર કહીં કિયા હૈ? જિસને ત્રિકાલ શુદ્ધ જ્ઞાયક ધ્રુવ નિજ કારણપરમાત્માકા વર્તમાન પર્યાયમે સ્વીકાર કિયા, ઉસ પર દૃષ્ટિ દી, અંતરમેં ઉસકા આલમ્બન લિયા, ઉસે પર્યાયમે નિર્મલતા—સાધકદશા—પ્રગટ હુએ વિના રહેગી હી નહીં। આયા સમજમેં?

ત્રૈકાલિક અખણ્ડ ધ્રુવ જ્ઞાયક પરમભાવકી હી શરણ લેના। ‘ચત્તારિસરણ’ આતા હૈ ન? વહ તો વ્યવહારકી વાતેં હું। ઉસમેં અરિહંત, સિદ્ધ ઔર સાધુ—યાહ તીન તો પરદ્રવ્ય હું, ઔર ‘કેવલિપણણતો ધર્મો’ યાહ વીતરાગી નિર્મલ પર્યાય હૈ। વહ પર્યાય હૈ ઇસલિયે વ્યવહાર

હૈ; ઉસકે અવલમ્બનસે, ઉસકી શરણસે નિર્મલતા પ્રગટ નહીં હોતી। વાસ્તવમે તો ‘તૈકાલિક ધ્રુવ નિજ આત્મા હી મંગલ, ઉત્તમ ઔર શરણ હૈ; ઉસાંકે આશ્રયસે મોક્ષમાર્ગ ઔર મોક્ષ—સમસ્ત નિર્મલતાએં પ્રગટતી હૈનું। અહા! એસી વાતે હૈનું। કિસીકા પત્ર આયા હૈ કે ‘આપકી’ પુસ્તક (વહિનશ્રીકે વચનામૃત) પઢ્યકર મુદ્દે અતિ પ્રમોદ આયા હૈ।

નિજ અખણ્ડ પરમાત્મદ્રવ્યકી હી શરણ લેના, ઉસીકા ધ્યાન ધરના, તાકિ અનન્તાનન્ત નિર્મલ પર્યાયેં સ્વયં ખિલ ઉઠેં। અંતરમેં રગ હોતા હૈ વહ તો શરણ હૈ હી નહીં, પરન્તુ જો નિર્મલ પર્યાય હો વહ ભી શરણ નહીં હૈ; ક્યોંકિ પર્યાય તો પલટટી દશા હૈ ન? જો સદા સ્થિર ન હો વહ શરણ કેસે હોગી? અંતરમેં જો ‘જાગતા જીવ વિદ્યમાન હૈ’, ધ્રુવ જ્ઞાયક પરમભાવ હૈ, વહ સદા સ્થિર નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય હી શરણ, મંગલ ઔર ઉત્તમ હૈ, ઇસલિયે ઉસીકી શરણ લે, પર્યાયકી યા ગુણભેદકી ભી નહીં। દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શરણ વહ તો વ્યવહારકે વિકલ્પકી વાતેં હૈનું। પ્રથમ એસે વિકલ્પ આતે અવશ્ય હૈનું પરન્તુ ઉનકે અવલમ્બનસે શુભરાગ હોતા હૈ, નિર્મલતા પરિણમિત નહીં હોતી। સમસ્ત નિર્મલતાએં તો નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યકી શરણમે જાતે હી પ્રગટતી હૈનું।

ઇસલિયે, શુદ્ધાત્મદ્રવ્યકા હી ધ્યાન કરના। ધ્યાનકે શાસ્ત્રોમેં જહાઁ ધ્યાનકી વિધિ બતલાયેં વહાઁ એસા કથન આતા હૈ કે—‘પ્રથમ છાતીમેં હૃદય સ્થાનમેં આઠ પંખુરિયોકે આકારકે ખિલે હુએ કમલકા ચિન્તન કરના; ફિર ઉસમેં સ્વર્ણ સિંહાસન પર વિરાજમાન અરિહંતકી સ્થાપના કરકે ઉનકા ચિંતવન કરના’, પરન્તુ યહ સબ તો વિકલ્પકી વાતેં હૈનું। અશુભભાવોમેં વચનેકે લિયે ઉપયોગકો વિમુખ કરને કે લિયે ઔર શુદ્ધાત્માકે પ્રતિ એકાગ્રતા સાધનેકે લિયે પહલે એસે વિકલ્પ કિસીકો આતે હૈનું, પરન્તુ ઉસ સમય ભી અંતરમેં ત્રિકાલશુદ્ધ નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યકો ધ્યેય બનાનેસે હી હોતા હૈ। ધ્યાનકી પર્યાયમેં ધ્રુવદ્રવ્યકો ધ્યેય બનાને પર પર્યાયમેં અનન્ત ગુણોંકી નિર્મલ પર્યાયેં ખિલ ઉઠતી હૈનું। શક્તિયોકે સંગ્રહાલયસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મસ્વભાવકી દૃષ્ટિ કરને પર ‘સર્વગુણાંશ સો સપ્યક્ત્વ’ ઇસ ન્યાયસે, સર્વ ગુણોંકી યથાસંભવ નિર્મલતા ખિલ ઉઠતી હૈ; અંતરમેં પૂર્ણ સ્થિરતા હોનેપર નિર્મલતા પૂર્ણસ્ફુર્તિસે વિકસિત હો જાતી હૈ।

‘ઇસલિયે દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરકે અખણ્ડ એક જ્ઞાયકરૂપ વસ્તુકો લક્ષમેં લેકર ઉસકા અવલમ્બન કરો।’

આજકા દિન મહાન હૈ, ભગવાન મહાવીરકે મોક્ષગમનકા આજ દિન હૈ। દિન તો જો હૈ વહ હૈ, પરન્તુ ભગવાનકા આત્મા તથા ઉન્હોને આજ જો મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કિયા વહ મહાન હૈ; ઉસકા આરોપ કરકે દિનકો ભી મહાન કહા જાતા હૈ।

તૈકાલિક નિજ શુદ્ધાત્મદ્રવ્યસામાન્યકી દૃષ્ટિ કરકે—અખણ્ડ એક જ્ઞાયકરૂપ નિજ ચેતનદ્રવ્યકો લક્ષગત કરકે—ઉસકા અવલમ્બન સતત રખના।

‘વહી, વસ્તુકે અખણ્ડ એક પરમપારિણામિકભાવકા આશ્રય હૈ।’

ત્રિકાલ શુદ્ધ નિજ જ્ઞાયક પરમભાવકો, પર્યાય ઔર ગુણભેદસે રહિત, અભેદરૂપસે લક્ષગત કરના, ઉસીકા અમિત્રાયમે સતત અવલાઘન રહના, વહી વસ્તુકે અખણ્ડ એક પરમપારિણામિકભાવકા આશ્રય હૈ । શક્તિયોંકે સંગ્રહસ્વરૂપ ઉસ પરમભાવકા દૃષ્ટિમે આશ્રય કરનેસે અનન્ત ગુણોંકે નિર્મલ અંશ યથાસંભવ પ્રગટ હોતે હૈને । ‘આશ્રય’ની અર્થ ક્યા?—ઉસકી યહું વ્યાખ્યા કી હૈ ।

‘આત્મા અનન્તગુણમય હૈ પરન્તુ દ્રવ્યદૃષ્ટિ ગુણોંકે ભેદોંકા ગ્રહણ નહીં કરતી, વહ તો એક અખણ્ડ તૈકાલિક વસ્તુકો અભેદરૂપસે ગ્રહણ કરતી હૈ ।’

અહા! સમયસારકી છઠવીં, ગ્યારહવીં, ચૌદહવીં આદિ અનેક ગાથાઓમે ‘દ્રવ્યદૃષ્ટિ’ની સુન્દર બાત આયી હૈ; વહ બાત બેનને યહું સાદી ગુજરાતી ભાષામે કહી હૈ । એક વાર મધ્યસ્થ હોકર યહ (વહિનશ્રીને વચનામૃત) પઢે ઔર સુને તો બાહરકી સવ જાનકારીકા પાની ઉત્તર જાય । ઉસે અંતરમે તો એસા લગેગા કી હમ જાનતે હૈને ઉસકી અપેક્ષા યહ કોઈ અલગ બાત હૈ । અંતરસે યહ બાત સમજ્ઞે તો પાની ઉત્તર જાયે; પરન્તુ જિનકો અંતરમે અભિમાન હો કી—‘હમેં ભી આતા હૈ, હમ ભી સમજ્ઞતે હૈને’, ઉનકે અભિમાનકા પાની નહીં ઉત્તરેગા । અહા! સૂક્ષ્મ વાતોં હૈને ભાઈ! ‘હમને કુછ નહીં સમજ્ઞા, હમેં કુછ નહીં આતા, હમ તો દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુકી શરણમે હૈને’—એસા જવ અંતરમે લગેગા તવ અજ્ઞાન ઔર અભિમાનકા પાની ઉત્તર જાયગા, ઔર જ્ઞાનકી કલા ખિલ ઉઠેગી ।

બેનકે ૩૩૩વેં બોલમેં આ ગયા હૈ કી—‘મુદ્દે આતા હૈ’ એસે જાનકારીકે ગર્વમં ચઢ જાયગા તો મર જાયગા, આત્મા હાથ નહીં આયગા । બાહર પ્રસિદ્ધ હોનેકા ઔર ‘દૂસરે મુદ્દે જાને’ એસે ગર્વકો છોડ દેના । વહ સવ નિઃસાર હૈ, ઉસમે કોઈ માલ નહીં હૈ, માલદાર તો નિજ અખણ્ડ જ્ઞાયકભાવ હૈ; ઉસકા ગ્રહણ કરનેસે પર્યાયમેં નિર્મલતા પ્રગટ હોતી હૈ । આત્મામે અનન્ત ગુણ હૈને; પરન્તુ દ્રવ્યદૃષ્ટિ, સકલ-નિર્મલ પર્યાયકો તો કદાપિ નહીં, પરન્તુ ગુણોંકે ભેદોંકા ભી ગ્રહણ નહીં કરતી; વહ એક અખણ્ડ તૈકાલિક વસ્તુકો અભેદરૂપસે ગ્રહણ કરતી હૈ ।

યહ તૈકાલિક દ્રવ્ય અભેદ હૈ ઔર ઉસે મૈં ગ્રહણ કરતા હું—ઇસ પ્રકાર પર્યાયમેં—ભેદમેં ખડા-ખડા ‘અભેદ હું’ માને તો વહ દૃષ્ટિ ભી મિથ્યાત્વ હૈ । પર્યાયમેં ખડા-ખડા અર્થાતુ ભેદમેં-પર્યાયમેં ‘અહં’પના રહકર ‘યહ દ્રવ્ય અભેદ હૈ’ એસા લક્ષ કરતા હૈ વહું સ્વયં તો પર્યાયમેં ખડા હૈ, ઇસલિયે વહ પર્યાયદૃષ્ટિ હૈ । વાસ્તવમેં તો પર્યાય, ગુણભેદ ઔર ‘યહ અભેદ દ્રવ્ય મેં હું’ (યહ ઔર મૈં) એસા ભેદ ભી નિકાલકર ત્રિકાલ શુદ્ધ અભેદ જ્ઞાયકમેં ‘અહં’પના સ્થાપિત કર દેના—શ્રદ્ધાનમેં અભેદ જ્ઞાયકભાવરૂપ પરિણમિત હો જાના—વહી સંદી દ્રવ્યદૃષ્ટિ હૈ ।

‘યહ પંચમભાવ પાવન હૈ, પૂજનીય હૈ ।’

औदयिक भाव, औपशमिक भाव, क्षायोपशमिक भाव और क्षायिक भाव—वे चार भाव समल-निर्मल पर्यायस्वरूप हैं, यह पंचम परमपारिणामिकभाव तो त्रिकाल शुद्ध अभेद द्रव्यस्वरूप है, इसलिये वह पावन है तथा पूजनीय है; क्योंकि उसके आश्रयसे ही प्रारम्भसे पूर्णता तककी सर्व शुद्धियाँ प्रगटती हैं। पर्यायस्वरूप चार भावोंके आश्रयसे-लक्ष्यसे शुद्धि परिणित नहीं होती, किन्तु भैदके विकल्प उठते हैं इसलिये वे, आश्रय योग्य नहीं हैं इस अपेक्षासे, पावन या पूजनीय नहीं कहे जाते। पर्यायमें कर्तव्य अपेक्षासे सर्व शुद्धियाँ पावन और पूज्य हैं, परन्तु वह तो सद्बूतव्यवहारनयका विषय है, दृष्टिका विषय नहीं है; दृष्टि किसी भी पर्यायको या गुणभेदको स्वीकार नहीं करती।

‘उसके आश्रयसे सम्यगदर्शन प्रगट होता है, सच्चा मुनिपना आता है, शान्ति और सुख परिणमित होता है, वीतरागता होती है, पंचमगतिकी प्राप्ति होती है।’

त्रिकालशुद्ध ज्ञायक परमभावके आश्रयसे सम्पर्दर्शन प्रगट होता है। उसीके आश्रयसे विशेष लीनता होनेपर ‘सद्गा मुनिपना’ आता है। ‘सद्गा मुनिपना’ उसे कहते हैं कि जिसे इस ध्रुव परमभावके श्रद्धान-ज्ञानपूर्वक विशेष आश्रयसे स्वरूपरमणता बढ़कर तीन कपायके अभावस्वरूप प्रचुर स्वसंवेदनमुद्रित स्थिरता परिणमित हुई हो। इस पूजनीय परमपारिणामिकभावके अवलम्बनसे ही शाश्वतशान्ति तथा निरकुलतास्वरूप सुख परिणमता है, वीतरागता प्रगट होती है और चार गतियोंसे विजातीय ऐसी पंचम मोक्षगतिकी प्राप्ति होती है। अहा ! आजका अधिकार अति उत्तम है। आज भगवान महावीर मोक्ष पथारे हैं; उन्होंने भी इस त्रिकालशुद्ध परमभावके आश्रयसे ही मुक्तिरमणीका वरण किया है।

वचनामृत- ३५४

तीर्थकर भगवन्तों द्वारा प्रकाशित दिगम्बर जैन धर्म ही सत्य है ऐसा गुरुदेवने युक्ति-न्यायसे सर्वप्रकार स्पष्टस्त्रप्तसे समझाया है। मार्गकी खूब छानबीन की है। द्रव्यकी स्वतंत्रता, द्रव्य-गुण-पर्याय, उपादान-निमित्त, निश्चय-व्यवहार, आत्माका शुद्धस्वरूप, सम्यग्दर्शन, स्वानुभूति, मोक्षमार्ग इत्यादि सब कुछ उनके परम प्रतापसे इस काल सत्यस्त्रप्तसे बाहर आया है। गुरुदेवकी श्रुतकी धारा कोई और ही है। उन्होंने हमें तरनेका मार्ग बतलाया है। प्रवचनमें कितना मथ-मथकर निकालते

हैं! ઉનકે પ્રતાપસે સારે ભારતમें બહુત જીવ મોક્ષમાર્ગકો સમજનેકા પ્રયત્ન કર રહે હૈને। પંચમકાલમें એસા સુયોગ ગ્રાસ હુआ વહ અપના પરમ સદ્ગ્રાય હૈ। જીવનમें સબ ઉપકાર ગુરુદેવકા હી હૈ। ગુરુદેવ ગુણોંસે ભરપૂર હૈને, મહિમાવન્ત હૈને। ઉનકે ચરણકમલકી સેવા હૃદયમें બસી રહે। ૩૫૪.

‘તીર્થકર ભગવન્તો દ્વારા પ્રકાશિત દિગમ્બર જૈન ધર્મ હી સત્ત્વ હૈ એસા ગુરુદેવને યુક્ત-ન્યાયસે સર્વ પ્રકાર સ્પષ્ટરૂપસે સમજાયા હૈ।

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા દ્વારા કહા ગયા જો દિગમ્બર જૈન ધર્મ વહી એક સજ્ઞા ધર્મ હૈ, અન્ય કોઈ ધર્મ—જૈન નામધારી સપ્રદાય ભી—સત્ત્વ હૈને હી નહીં। જૈનધર્મ વહ વાસ્તવમें કોઈ પદ્ધતિ યા સપ્રદાય નહીં હૈ, કિન્તુ વસ્તુકા સ્વરૂપ હૈ। આત્મા ત્રિકાલશુદ્ધ વીતરાગસ્વરૂપ હૈ, ઉસકે અવલમ્બનસે પર્યાયમें જો વીતરાગતા પ્રગટ હો વહ દિગમ્બર જૈનધર્મ હૈ। ચારોં અનુયોગકા તાત્પર્ય વીતરાગતા હૈ। વહ કિમ પ્રકાર પ્રગટ હો? —કિ ત્રિકાલશુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવકા આશ્રય કરનેસે। યહ બાત માત્ર દિગમ્બર જૈનધર્મમિં હૈ, અન્યત્ર કહીં નહીં હૈ। યહ બાત યુક્તિ ઔર ન્યાયસે વરાવર સિદ્ધ હો સકતી હૈ। બેન કહતી હૈને કિ—યહ બાત યહાઁસે (ગુરુદેવસે) સર્વ પ્રકારસે સ્પષ્ટતયા સમજાયી ગઈ હૈ।

‘માર્ગકી ખૂબ છાનકીન કી હૈ। દ્રવ્યકી સ્વતંત્રતા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, આત્માકા શુદ્ધ સ્વરૂપ, સમ્યગ્દર્શન, સ્વાનુભૂતિ, મોક્ષમાર્ગ ઇત્યાદિ સર્વ કુછ ઉનકે પરમ પ્રતાપસે ઇસ કાલ સત્ત્વરૂપસે બાહર આયા હૈ।’

પ્રત્યેક દ્રવ્યકી પરિપૂર્ણ સ્વતંત્રતા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, દ્રવ્યદૃષ્ટિ આદિ અનેક બાતોંકે—પ્રયોજનભૂત સબ બાતોંકે—સ્પષ્ટીકરણ યહાઁસે (ગુરુદેવસે) હો ગયે હૈને, ઇસલિયે બેન કહતી હૈને કિ—ગુરુદેવશ્રીકે પરમપ્રતાપસે ઇસ કાલ મોક્ષમાર્ગકી પ્રયોજનભૂત સબ બાતે સત્ત્વરૂપસે પ્રગટ હુઈ હૈને। ઉપાદાન-નિમિત્ત ઔર નિશ્ચય-વ્યવહારકી ચચાસે તો સોનગઢ હિન્દુસ્તાનમાં સર્વત્ર ફેલ ગયા હૈ। ઉસે લોગ સોનગઢી-ચર્ચા કહતે હૈને; સપ્રદાયકે લોગ—લ્યાગી તથા પણ્ડિત ભી—એસા માનતે હૈને કિ નિમિત્તકારણકે બિના ઉપાદાનકારણ કુછ ભી કાર્ય કર હી નહીં સકતા। વસ્તુસ્વરૂપ એસા હૈ કિ વિશ્વકા પ્રત્યેક કાર્ય અપને અંતરંગકારણસે—ઉપાદાનકારણસે—હી હોતા હૈ, ઉસ કાલ જો અનુકૂલ પર્યાયપરિણત સંયોગી પદાર્થ હોતા હૈ ઉસે ઉસ ઉપાદાનકૃત કાર્યકા નિમિત્તકારણ—અસદ્ધૂત વ્યવહારનયસે કારણ—કહા જાતા હૈ। સમયસારકે બંધ અધિકારમે આતા હૈ ન!—‘પરજીવકો બંધન કરું યા મોક્ષ કરું’ એસા જો

તેરા અધ્યવસાય હૈ વહ પરમે બિલકુલ અકિંચિત્કર હૈ । તેરે અધ્યવસાનસે પરમે ક્યા હોગા ? સામનેવાલા જીવ સ્વયં અપની અજ્ઞાનદશાસે—અપને ઉપાદાનકારણસે—વંધનકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઔર અપની સમ્યગર્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ જ્ઞાનદશાસે—અપને ઉપાદાનકારણસે—મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । અન્ય જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતા હૈ વહ અપની વીતરાગદશાસે પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ક્યા વહ તેરે ઉપદેશસે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? વીતરાગમાર્ગકે પ્રયોજનભૂત સવ પક્ષ યહાઁસે (ગુરુદેવશ્રીકે પરમપ્રતાપસે) ઇસ કાલ સત્યરૂપસે પ્રગટ હુએ હૈન્—ઇસ પ્રકાર બેન અપની વિનય કહતી હૈન્ ।

‘ગુરુદેવકી શ્રુતધારા કોઈ ઔર હી હૈ । ઉન્હોને હમેં તરનેકા માર્ગ બતલાયા હૈ । પ્રવચનમેં કિતના મથ-મથકર નિકાલતે હૈન્ ! ઉનકે પ્રતાપસે સારે ભારતમે બહુત જીવ મોક્ષમાર્ગકો સમજાનેકા પ્રયત્ન કર રહે હૈન્ । પંચમકાલમેં ઐસા સુયોગ પ્રાપ્ત હુआ વહ અપના પરમ સભ્દાય હૈ । જીવનમેં સવ ઉપકાર ગુરુદેવકા હી હૈ । ગુરુદેવ ગુણોંસે ભરપૂર હૈન્, મહિમાવત્ત હૈન્ । ઉનકે ચરણકમલકી સેવા હૃદયમેં વસી રહે ।’

—એસે ભક્તિભાવકે ઔર નિર્માનતાકે વહિનીકે વચન હૈન્ ।

એકત્વવિભક્ત શુદ્ધાત્માકો ગ્રહણ કરનેકા અભ્યાસ કરના । પ્રત્યેક કાયમિં શુદ્ધાત્માકા જિસ પ્રકાર ગ્રહણ હો તદનુસાર ઉદ્યમ રખના । છહ દ્રવ્યોમેં એક શુદ્ધાત્મા, નવતત્ત્વોમેં ભી એક શુદ્ધાત્મા ગ્રહણ કરને યોગ્ય હૈ । સમ્યગર્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમેં ભી આલમ્બનભૂત એક શુદ્ધાત્મા હી હૈ બસ, એક શુદ્ધાત્માકો ગ્રહણ કરના । વહ શુદ્ધાત્મા પરસે ઔર વિભાવસે વિભક્ત હૈ ઔર ભેદભાવોંસે ભી ન્યારા હૈ, તથાપિ આત્મામે વીચમેં સાધક દશાકી પર્યાયેં આયે બિના નહીં રહતી, ઐસા જ્ઞાન કરના । ઉસ શુદ્ધાત્માકો યથાર્થ ગ્રહણ કરકે, ઉસકી પ્રતીતિ ઔર ઉસમેં લીનતા કરનેસે સ્વાનુભૂતિ પ્રગટ હોતી હૈ, ઔર વહ સ્વાનુભૂતિ હી જીવનમેં પ્રગટ કરને યોગ્ય હૈ । ગુરુદેવને કોઈ અનુત્ત માર્ગ બતલાયા હૈ । ઉન્હોને બહુત સમજાયા હૈ । ગુરુદેવકી વાણી ભી કેસી અપૂર્વ થી ! ગુરુદેવકા દ્રવ્ય ‘તીર્થકરકા દ્રવ્ય’ થા । ઇસ ભરતક્ષેત્રમેં આકાર ઉન્હોને મહાન મહાન ઉપકાર કિયા હૈ । મૈં તો ઉનકા દાસ હું ।

—વહિન શ્રી ચયાવેન.

